

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XXI No.IV

2022

GASIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN
Asst. Prof. Dr. Yavuz Sinan ULU

Assistant Editors

Res. Assist. İmren YILDIZ
Lecturer Nesibe TAŞKIN
Cansu YASAV

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Assoc. Prof. Dr. Atınc OLCAY
Assoc. Prof. Dr. Ayhan ÖZER
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET
Assoc. Prof. Dr. Senem KURTAR
Assoc. Prof. Dr. Tayfun ERCAN
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali GÖNGEN
Asst. Prof. Dr. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Assoc. Prof. Dr. Erol ERKAN
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 21, Issue 4, October 2022

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XXI Issue IV, 2022

Reviewers List

Abdullah BAYINDIR	Fatih GÜÇLÜ	Nurcan TÖRENLİ
Abdullah Selim DOĞAN	Fatih TUNA	Nuri KAHVECİ
Abdurrahman UZUNASLAN	Fatma ÇAPAN	Oğuz KUŞ
Adem ADEMOĞLU	Ferda KARAGÖZ ÖZENÇ	Okay PEKŞEN
Adnan ALGÜL	Ferihan AYAZ	Oya BAYILTIMIŞ ÖĞÜTCÜ
Ahmet EFE	Filiz YETİZ	Oya KORKMAZ
Ali ACARAY	Fusun ÖZERDEM	Önder ÖZGÜR
Alper GÜRER	Gamze Ebru ÇİFTÇİ	Pelin DOĞAN-ÖZGER
Arif ARİFOĞLU	Gökhan GÖKGÖZ	Pınar SERDAR DİNÇER
Armağan ZÖHRE	Gönül ÇİFÇİ	Sabahattin EZER
Aslı ERBİL	Gülgün YAZICI	Salih GÜRBÜZ
Ayhan DOĞAN	Gürdal ASLAN	Samet GÜNAY
Bahar KAYIHAN	Hasan CİNNİOĞLU	Sedat BİLİNİR
Barış ARMUTCU	Hasan YENİDOĞAN	Serdar YAMAN
Begüm TUĞLU	Hatice YILDIRIM	Serhan GÜRKAN
Birgül TAŞDELEN	Hikmet Gülçin BEKEN	Serhat ERDEM
Bora UYSAL	Ilkut Elif KANDİL GOKER	Serkan ETİ
Coşkun SOYSAL	İlker SAKINÇ	Sezgin GÜÇLÜAY
Davud KAPUCU	İlyas OKUMUŞ	Şehmus DEMİR
Derya GÖÇER	İrfan ERSİN	Şenay ATAM
Dilek ÇETİNDAŞ	Kamola BAYRAM	Üzeyir KÖSE
Doğa SARIİPEK	M Fatih KANTER	Yasin TOPALOĞLU
Efe ARDA	Medet İĞDE	Yelda ERÇANDIRLI
Elife KART	Mehmet DAĞ	Yıldıray KESGİN
Emrah AKBAŞ	Mehmet Nuri GÜLTEKİN	Yunus KILIÇ
Emrah İsmail ÇEVİK	Murat TEKBAŞ	Yusuf Zafer Can UĞURHAN
Emre ÇOLAKOĞLU	Mustafa Emre KÖKSALAN	Zekai ŞENOL
Enes KAVAK	Mustafa KIRCA	Zuhal AKMEŞE DEMİR
Ercüment YILDIRIM	Müge MANGA	Züleyha ÇETİNER-ÖKTEM
Erhan KILINÇ	Nevzat ARTUÇ	Zümre Gizem YILMAZ KARAHAN
Esra KESKİN		

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XXI Issue IV
2022

CONTENT

ARCHAEOLOGY

Ankara Etnografya Müzesi'ndeki İki Gümüş Kitap Kapağı Üzerine Görüşler 1818-1845
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatma YAŞAR & İlker Mete MİMİROĞLU

2019-2020 Yılı Yesemek Heykel Atölyesi ve İslahiye – Nurdağı Yüzey
Araştırması Sonuçları 1846-1879
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Atilla ENGİN & Metin ALPARSLAN & Emrah ÖZDEMİR &
Şenay DORUK ENGİN & Deniz Burak KİNİŞ

THEOLOGY

Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kalbin Duyu ve Yeteneklerinden Küfür 1880-1889
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hatice TEBER

Fıkhî Açıdan Sünnetin Evrensellik ve Tarihsellik Boyutu 1890-1903
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Recep ASLAN & İsmail YILMAZ

ECONOMICS

Turizm ve Ulaşım Altyapısının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri:
Türkiye İçin Bulgular 1904-1916
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İbrahim Halil OĞUZ

- BRICS-T Ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi
Üzerine Bir Araştırma** 1917-1932
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Barış ARMUTCU
- Doğal Gaz Tüketiminin Modellenmesi: Türkiye İçin MARS Yöntemiyle
Bir Analiz** 1933-1947
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Rıdvan AYDIN & Serhat YÜKSEL & Gökhan SİLAHTAROĞLU & Hasan DİNÇER
- Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve İslami Finans Perspektifi** 1948-1966
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Muhammet Fatih CANBAZ
- Bireylerin Tüketim Tercihlerinde Etkili Olan Sosyo-Demografik
Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği** 1967-1988
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nüket KIRCI ÇEVİK & Recep Emre KIRAN
- Jeopolitik Risklerin Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi:
Türkiye Örneği** 1989-2003
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatih TUNA & Hande ÇALIŞKAN
- Dış Tasarrufların Yurt İçi Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Teori ve Uygulama** 2004-2022
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Bülent AKDEMİR & Recep ULUCAK
- Hisse Senedi Piyasaları Arasında Risk Durumunda Nedensellik İlişkisi** 2023-2042
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Serhat SEZEN & Emrah İsmail ÇEVİK

COMMUNICATION

- Toplumsal Muhalefet Aracı Twitter'da Aşı Karşıtlığı Örneği:
"#Haddibilazisansancar"** 2043-2059
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Bahar BALCI AYDOĞAN & Hilal Özlem ABUŞOĞLU
- Asya'da Halkla İlişkiler Uygulamaları: Güney Kore Örneği** 2060-2078
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Alican ÖZER
- Sosyal Medyada Ebeveynlerin Dijital Yerlilere Yönelik İçerik
Paylaşımlarının Dijital Kimlik İnşasındaki Rolü** 2079-2102
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yeşim ESGİN & Başak GEZMEN & Recep ÖZSÜRÜNÇ

**Mapping 20 Years of Research Using Bangladeshi Newspapers:
A Bibliometric Analysis** 2103-2116
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Jahidul Islam SARKER & Tariquill ISLAM & Md Nazmul ISLAM &
Abdulla Al MAHMUD

**Türkiye’deki Göçmen Toplulukların Alternatif Medya Pratikleri:
Al Harmal Gazetesi Örneği** 2117-2134
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İlker RAĞBETLİ & Bayram Oğuz AYDIN

**Sanatın Sunum Bağlamı ve Yeni Medya Sanatı: Levent İskenderoğlu
“Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube Kanalı Örneği** 2135-2144
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Alahattin KANLIOĞLU & Egemen Umut ŞEN

ENGLISH LITERATURE

**The Interaction and Conflict between Personal and Social Identities in
Robert Bolt’s A Man for All Seasons** 2145-2153
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Şebnem DÜZGÜN

**The Paston Letters: The Increasing Prominence of the Paston Women
in the Medieval Household** 2154-2165
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Seçil ERKOÇ

**The Transgender Experience: Cross-dressing and Sex-change in
Virginia Woolf’s Orlando** 2166-2174
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sezgi ÖZTOP HANER

BUSINESS & FINANCE

BRICS-T Ülke Piyasalarında Risk Ayrıştırma 2175-2186
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Özlem DOĞAN & Yunus KILIÇ

**Return and Volatility Spillover Between Energy Commodities:
Evidence from the VAR-EGARCH Model** 2187-2207
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sevinç ŞAHİN DAĞLI & İsmail ÇELİK

The Role of Artificial Intelligence in Investment Decisions and Applications in The Turkish Finance Industry 2208-2222
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Esra ALP COŞKUN

Sukuk İhraçlarının Belirleyicileri: Katılım Bankaları Üzerine Bir Uygulama 2223-2238
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Muhammed Hadin ÖNER

Rol Belirsizliğinin İşe Yabancılaşmaya Etkisinde İş Yükü Fazlalığının Düzenleyici Rolü 2239-2257
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Pınar FAYGANOĞLU & Rukiye CAN YALÇIN & Memduh BEĞENİRBAŞ

Fenomen Pazarlamanın Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Menşei Ülkenin Aracılık Rolü 2258-2275
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Filiz ÇOPUROĞLU

Öz Yeterlik Algısının Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü 2276-2292
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Aslı YALÇIN & Bengü HIRLAK

A Description of Pension Investors in Turkish Defined Contribution Pension Plans 2293-2304
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Güzhan GÜLAY & Korkmaz ERGUN & Yaşar ERSAN

POLITICAL SCIENCE AND INTERNATIONAL RELATIONS

Bir Ülke Neden Başka Bir Ülkeye Yardım Eder? Kalkınma Yardımlarının Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Donörlerin Motivasyonları 2305-2320
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Esat İPEK

Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Aldığı İktisadi Tedbirler ve Uygulamalar: Savaş Ekonomisi Ekseninde Bir Değerlendirme 2321-2340
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Lütfi ARSLAN

Bir İnsani Güvenlik Ögesi Olarak Ekonomik Güvenliğin Temel Gelir Perspektifinde İncelenmesi 2341-2353
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gökhan DUMAN & Serhat YILMAZ

Environmental Justice as an Alternative to Resilience: India as an Example 2354-2370
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Elif ÇETİN & Defne GÖNENÇ

**Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkının Düzenlenmesinde
Yasama Yorumu, 1908-1960** 2371-2388
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Uğur ÜLGER & Ömer Faruk GENÇKAYA

The Social Construction of a 'Pan-Arabist Hero': Gamal Abdel Nasser 2389-2407
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Burcu KALEOĞLU UÇANER

**Eleştirel Realizm ve "Dünya Beşten Büyüktür Söylemi" Bağlamında
Türkiye'nin Küresel Düzen Talebi** 2408-2425
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Furkan KAYA & Mesut ÖZCAN & Soner DOĞAN

**Uluslararası Standartlar Işığında Göçmen İşçilerin Sosyal Güvenlik
Hakkı ve Sosyal Koruma Politikaları** 2426-2445
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ezgi YAMAN KENNEDY & Abdulhalim ÇELİK & Muhammet Enes KAYAGİL

SOCIOLOGY

**Ensar-Muhacir Söyleminin Ekonomi-politiği: Suriyelilerin Çalışma
Hayatına Eklemlenmesi** 2446-2455
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mustafa DOĞANOĞLU

HISTORY

Eski Mısır'da Tarımsal Üretim ve Vergilendirme Sistemi (MÖ 3100 – 672) 2456-2468
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ercüment YILDIRIM

**IV. Antiochos Epiphanes'in Yahudi Politikası ve
Makkabi İsyanı (M.Ö. 175-163)** 2469-2478
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Murtaza ALİ

Sicill-I Ahvâl Defterlerine Göre Develili Memurlar 2479-2499
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İbrahim ÖZTÜRK

Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) Cihanşümûl İmparatorluk Hedefleri Doğrultusunda Batı Politikası ve Sonuçları 2500-2516
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatma ÇAPAN

Seljuk Policies in Anatolia and the Significance of the First Turkish Principalities in Early Turkey History 2517-2532
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Samet ALIÇ

Hârizmşahlar ile Moğollar Arasında Yaşanan Siyasi Olaylar Üzerine Bir Değerlendirme (606-616/1209-1219) 2533-2543
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Abdullah BAYINDIR

TOURISM

Restoranlardaki Karekod Uygulamalarının Tüketici Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi 2544-2566
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Rana ŞAT & Reyhan ARSLAN AYAZLAR

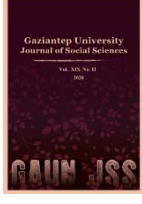
TURKISH LITERATURE

Şemsettin Sami'nin Taaşuk-ı Talât ve Fitnat Romanında Yapı ve İzlek 2567-2587
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Havvaana KARADENİZ

Fehîm-i Kadîm'in "Mi Oldun" Redifli Gazelinde İmgesel Söylem 2888-2599
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zeliha AÇAR

LAW

Kamu ve Özel Alacakların Hacze İştiraki ve Sıra Cetvelinin Hazırlanması 2600-2617
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Memduh ASLAN

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ankara Etnografya Müzesi'ndeki İki Gümüş Kitap Kapağı Üzerine Görüşler

Opinions About The Two Silver Book Covers In The Ankara Ethnography Museum

Fatma YAŞAR^{a*} İlker Mete MİMİROĞLU^b

^a Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-7748-3248

^b Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sanat Tarihi, Konya/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-0007-5355

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Nisan 2022

Kabul tarihi: 14 Ekim, 2022

Anahtar Kelimeler:

Kitap kapağı,

Post Bizans,

Liturji

ÖZ

Altın, gümüş ve bakır levhalar üzerine yapılan süslemelerle zenginleştirilen kitap kapakları ökaristi ayininin vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkar. Erken Hıristiyan toplumların fildişi diptiklerden etkilenerek üretilen kitap kapakları zaman içinde gelişim göstererek farklı tasarımlarla geliştirilmiştir. Değerli taşlarla ve zarif işçilikle süslenen kitap muhafazaları sanatsal bakımından değerlidir. Bu özel kitap kapakları kütüphanelerde kullanılmasından ziyade kiliselerde düzenlenen ayinlerde liturjik bir parçası olarak kullanılmıştır. Farklı dönemlerde yeni tasarımlarla karşımıza çıkan kitap kapakları gerek malzeme gerek üzerinde taşıdığı ikonografi bakımından farklı dönemler içerisinde gelişmiştir. Lakin hiçbir zaman amacının dışında kullanılmamış, her zaman ökaristi ayininin vazgeçilmez bir parçası olarak kullanılmıştır. Eski ve Yeni Ahitten alınan konularla biçimlendirilen kapaklarda çoğunlukla İsa'nın çarmıha gerilmesi ve diriliş sahneleri işlenmiştir.

Araştırma konumuz olan Lola Törenhan Hanım'ın tarihi eser hazinelerinden çıkan kitap kapakları 1984 yılında Ankara Etnografya Müzesi'ne devredilmiştir. Müze deposunda yer alan iki gümüş kitap kapaklardan biri kitabeli olup Post-Bizans dönemine aittir, diğeri ise herhangi bir kitabe bulunmamasına karşın eserin üslupsal özellikleri benzer örneklerle karşılaştırıldığında Ermeni kitap kapaklarını andırıldığı düşünülmektedir. Çalışmadaki amacımız, bu güne kadar çeşitli yayınlarda ve müze koleksiyonlarında ayrıntılı olarak incelenmemiş olan kitap kapaklarının gelişimini saptamak ve elde edilen sonuçlar ışığında Ankara Etnografya Müzesi'ndeki gümüş kitap kapaklarını tanıtmak sanat tarihi alanına bir parça da olsa katkı sağlayabilmektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 19, 2022

Accepted: October 14, 2022

Keywords:

Book cover,

Post Byzantium,

Liturgy

ABSTRACT

Book covers enriched with ornaments on gold, silver and copper plates appear as an indispensable part of the Eucharist Ritual. The book covers, which were produced by being influenced by the ivory diptychs of the early Christian societies, have changed over time and have been developed with different designs. Bookcases decorated with precious stones and exquisite craftsmanship are artistically valuable. These special book covers are not for use in libraries. These covers are used as a liturgical part of liturgies held in churches. Book covers, which appear with different designs at different times, have developed in different periods in terms of both material and iconography. However, they have never been used outside of their intended purpose; they have always been used as an indispensable part of the Eucharist ritual. The covers, which are shaped with subjects taken from the Old and New Testaments, mostly depict the crucifixion and resurrection scenes of Jesus.

The book covers from the historical artifacts treasures of Ms. Lola Törenhan, who is our research subject, were transferred to the Ankara Ethnography Museum in 1984. One of the two silver book covers in the museum warehouse has an epitaph and belongs to the Post-Byzantine period. Although there is no inscription on the second silver book cover, when the stylistic features of the work are compared with similar examples, it is thought to resemble Armenian book covers. Our aim in the study is to determine the development of the book covers that have not been examined in detail in various publications and museum collections until today, and to introduce the Silver Book covers in the Ankara Ethnography Museum in the light of the results obtained, to contribute to the field of art history even a little bit.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: f_yasar@anadolu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this study, two silver book covers in the museum warehouse transferred to Ankara Ethnography Museum in 1984 were examined. One of the covers has an inscription and belongs to the Post-Byzantine period. Although there is no inscription on the second book cover, the work resembles Armenian book covers when compared to similar examples. Our aim in this study is to determine the development of book covers that have not been examined in detail in various publications and museum collections until today, and to introduce the Silver Book covers in Ankara Ethnography Museum and contribute to the field of art history in the light of the results obtained. The aforementioned metal book covers are made of silver and made in the embossing technique. The figures depicted on these plates are gilded. Book covers, which are produced to protect the Bible and other religious books, consist of two rectangular plates connected by hinges. Book covers enriched with ornaments on gold, silver and copper plates appear as an indispensable part of the Eucharist ritual. Book covers, which were produced by the influence of ivory diptychs in early Christian societies, developed over time and were developed with different designs. In Byzantine art, the plates forming the cover were made of gold or silver. These plates are decorated with colored stones as well as subjects taken from the Old and New Testaments. The covers that mostly feature the Crucifixion and the Resurrection of Jesus also feature Gospel writers and the Virgin Mary. Along with Western art, different designs began to appear on book covers.

The book covers discussed have common features in terms of decoration technique. Forging technique is used on both book covers. However, they have distinct stylistic differences. While one of the works is produced in accordance with post-Byzantine characteristics, the other has Armenian art features. However, the works are given in iconographic descriptions, far from depth and in a schematic order. The figures, which are very poor from an anatomical point of view, are depicted in two dimensions. The scene of the Resurrection of Jesus is featured in the center of both book covers. The rectangular silver cover with inventory number 25419 is attached to each other with hinges and is very rich in iconography. There are 34 scenes in total and narrative approach has been adopted. The figures are depicted in a symmetrical order and architectural elements are used in the background of the scenes. S and C folds and vegetal ornaments on the edges of the metal plate are striking elements. The scenes in which the Baroque and Rococo influences are seen have the characteristics of the Post Byzantine period and there are inscriptions. It was produced in Trabzon. There are 22 scenes on the cover of the book with inventory number 25414. The most similar example of the work with Armenian art features is in the Byzantine and Christian Museum in Greece, dating back to 1780. It is possible that this work may have come from the same workshop. The examples of the book covers that make up the subject of our article contain Christian teachings in terms of iconography details. Scenes about the life of Jesus and the Virgin Mary are placed chronologically and didactically.

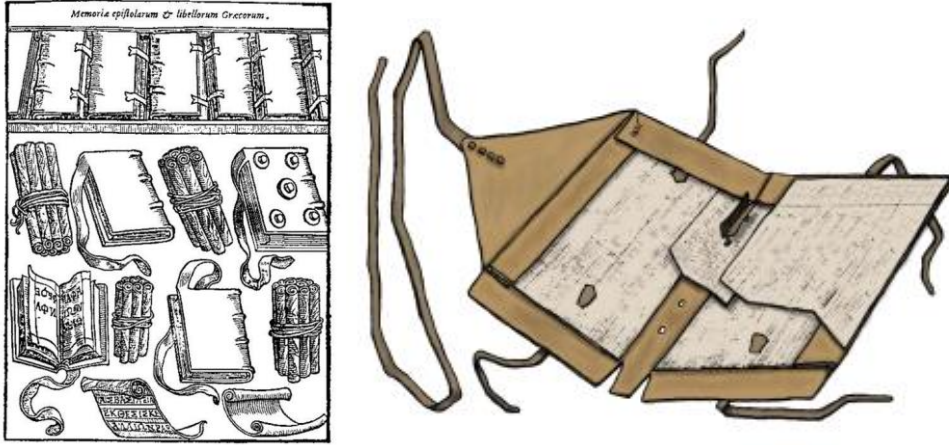
As a result, both book covers reflect the Byzantine tradition. Iconographic details and stylistic features are suitable for Christian art, and details taken from the West are also included. When the two works are compared, the book cover with inventory number 25414 is limited in terms of the number of scenes compared to the other cover. However, it contains very rich details in terms of ornamental features.

As a result, these two book covers have a very important place for 18th and 19th century Christian art.

Giriş

Hıristiyan Sanatında Kitap Kapaklarının Gelişimi ve Tasarım Özellikleri

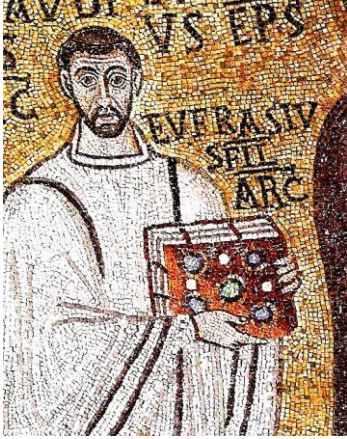
Kitap kapaklarının gelişim özelliklerinden önce kitapların önemli bir parçası olan ciltlere değinmek gerekir. Kitap ciltlemenin tarihi, kâğıdın icadından daha erkendir. M.S. 4. yüzyılda, papirüs ya da parşömenlerden üretilen el yazmaları önceden rulo olarak bir bütünlük oluşturmadan saklanırken zaman içinde düzleşen sayfaların kenarlarına açılan delikler sayesinde birbirine bağlanarak bütünlük oluşturulmuştur (Brassington, 1984, s.51) (Şekil 1). M.S. 5. yüzyılda bu sayfaları düz tutmak ve yıpranmasını önlemek amacıyla ahşap levhalar üretilmiştir. Kitabın boyuna göre yapılmış olan levhalar kitabın alt ve üst kısımlarına yerleştirilerek deri kayışlarla tutturulmuştur. Daha sonra ise bu levhalar deriyle kaplanmıştır.

Şekil 1. Kitap Tasarımının Gelişimi ve Kitap Kapağı (Sánchez, 2016: 2-3).

Erken Hıristiyanlık dönemine ait İncil ve diğer dini el yazmalarında, dış tasarım eserin kendisi kadar önemlidir. Titizlikle dekore edilmiş olan bu kitap kapakları sanatsal açıdan oldukça değerlidir. Kitap kapakları esas itibariyle formunu ikinci yüzyıla dayanan diptiklere borçludur (Sánchez, 2016, s. 2-3). İncil ve diğer dini kitapları korumak amacıyla üretilmiş olan kitap kapakları, dikdörtgen şeklindeki iki levhanın menteşelerle birbirine bağlanması ile meydana gelir. Altın, gümüş ve bakır levhalardan meydana gelen kapaklar, üzerine yapılan süslemelerle zenginleştirilmiştir (Mango M. M. Ve L. Bouras,1991, s. 305). Bu özel kitap kapakları kütüphanelerde kullanılmak için değil de kiliselerde düzenlenen ayinlerin liturjik bir parçası olarak kullanılmıştır (Acara, 1997, s.195). Lüks maliyetli değerli kitap kapakları zengin kimseler, koleksiyoncular ve üst düzey yöneticilerin desteği ile kiliseler için yapılmıştır. Kitap kapaklarıyla ilgili en erken bilgiler Saint Jerome tarafından verilmiştir. Aziz 384 yılında yazdığı mektupta; “Parşömen üzerine altın yaldızlı ve değerli taşlarla giyindirilmiş kitaplar..” şeklinde bahsetmektedir (Brassington, 1984, s. 53).

Araştırmacılara göre bu kitap kapaklarının en erken örnekleri Geç Antik Çağ’da verilmiştir. Erken Hıristiyan dönemine ait sınırlı sayıda fildişinden yapılmış örnek günümüze ulaşabilmiştir. Altıncı yüzyıldan itibaren mozaiklerde, duvar resimlerinde ve ikonalarda azizlerin ve İsa’nın ellerinde tuttuğu kitapların kapaklarını görmemiz mümkündür (Şekil 2).

Şekil 2. Euphrasian Bazilikası Apsis Mozaiği Detay (6. Yüzyıl Ortaları)

Yaklaşık 5. yüzyılın sonu 6. yüzyılın başına gelindiğinde Hıristiyan sanatında kitap formu yapımında yenilikler karşımıza çıkar (Brassington, 1984, s.53). En eski kitap kapakları fildişi ve değerli madenlerden yapılmıştır. Fildişinden yapılmış olan kitap kapakları modellerini doğrudan geç Hıristiyan sanatının fildişi diptiklerinden almıştır (Andwers, 2010: 9-10). Hatta bazı diptikler sonradan kitap kapağına da çevrilmiştir (Nersessian, 2001, s.150). Fildişi kitap kapakları, genelde beş panelin birleştirilmesinden meydana gelir. Merkez panelde İsa, Meryem ya da Haç yer alırken diğer panellerde ise; İncil'den alınan sahneler, Eski Tevrat peygamberleri ve İncil yazarları tasvir edilmiştir. Günümüze kadar gelen Milan Katedral hazinesindeki fildişi kitap kapakları bunun bir örneği olarak karşımıza çıkar (Nersessian, 2001, s.150). Altıncı yüzyıla tarihlenen bu örneklerde, Meryem, İsa'nın yaşamından sahnelerin yanı sıra İncil yazarlarının da sembolleri ile dikkati çekmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Milan Katedral Hazinesi Kitap Kapakları (<https://www.ruicon.ru/arts-new/carving/>)

6-7. yüzyıla tarihlendirilen Suriye yakınlarındaki Kaper Koraon ve Antalya Kumluca hazinelerinde ortaya çıkan metal kitap kapağı parçaları günümüze gelebilmiş en erken metal örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Frazer, 1993, s.71). 550-600 yılları arasına tarihlenen Kaper Koraon hazinesinde bulunan gümüş kitap kapağında bitkisel bezemeli bir çerçeve içinde tasvir edilen İncil yazarları Aziz Paulus ve Aziz Peter dikkati çeker (Lowden, 2008, 70) (Şekil 4). Eser bugün Metropolitan Müzesinde saklanmaktadır. Kumluca hazinesine ait olan kapağın malzemesi gümüş olup dövme tekniği yapılmış ve üzeri yaldızlanmıştır¹. Geometrik ve bitkisel

¹ Kumluca Hazineleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; Firatlı, Nezi. (1969) Un trésor du VIe s. trouvé à Kumluca, en Lycie - In: Akten des

bezemeli bir bordür ile çerçevelenen kapağın merkezinde bulunan İsa tasviri iki sütun dizisi ile desteklenen bir taht içerisinde yer almaktadır. Antik dönem motiflerinden olan istiridye kabuğu motifi de burada ustalıkla işlenmiştir (Şekil 5). Bitkisel ve geometrik motiflerle çerçeve içine alınan sahnenin merkezinde iki sütun dizisiyle desteklenen merkez içinde taht üzerinde İsa tasvir edilmiştir. Ayrıca kitap kapağında antik dönem motiflerinden olan istiridye kabuğu dikkati çeker.

Şekil 4. KaperKoraon Hazinesi Ön ve Arka Kitap Kapakları (550-600)
(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/468348>)

Şekil 5. Kumluca Hazinesi Kitap Kapağı (6. yüzyılın ikinci çeyreği)
(<https://www.georgeortiz.com/objects/byzantine/258-book-covers/>)

Bizans dönemine ait, bütün olarak günümüze kadar gelmiş olan kitap kapakları oldukça sınırlıdır. Bunun en büyük nedenlerinden biri altın ve kıymetli madenlerle yapılmış olan bu kilise hazinelerinin yağmacılar tarafından çalınmış ya da parçalanmış olmasıdır. Günümüze ulaşabilen değerli kitap kapaklarının birçoğu orijinal kitaba bağlı değildir. Bazı kitap kapaklarının ön ve arka yüzü farklı bir tarihe dayandırılmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri de Karolenj dönemine tarihlendirilen Lindau İncil kapağıdır. Eser Morgan Kütüphanesi ve Müzesinde muhafaza edilmektedir. Ön kapağı 9. yüzyıla tarihlendirilirken, arka kapağı ise 8.

VII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie p. 523-525.

Ari, Ahmet (2019) The biography and multivalence of sacred silver objects in the sixth-century Sion treasure. Doctoral thesis (PhD), University of Sussex.

yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kapakların her ikisi de farklı üslup ve anlayışta yapılmıştır (Plant, 2014, s.2) (Şekil 6).

Şekil 6: Lindau İncili Ön-Arka Kapak (Plant, 2014: 71-72).
(The Morgan Library & Museum)

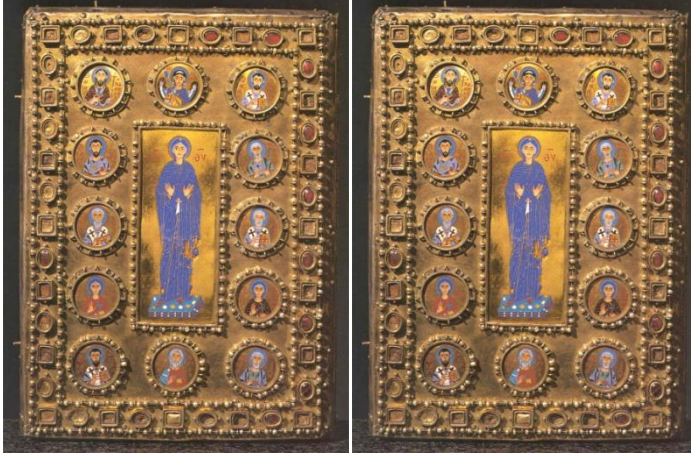
Kitap kapakları, gümüş ve altın levha üzerine yapılan mücevher, inci ve fildişi malzemelerle süslemelerle zenginleştirilmiştir. Eserler; İsa, Meryem ve İncil yazarlarının sahneleri süslenmiştir. Karşımıza çıkan en sık örnek İsa'nın passion (acıları) döneminden alınan olaylardır. Çarmıh sahnesi özellikle kitap kapağının merkezine yerleştirilmiştir. İsa'nın dirilişi, Meryem ve İsa tasvirleri karşımıza çıkan diğer sahnelerdir. İncil yazarları ise çoğunlukla atribüleri ile kapağın veya sahnenin köşelerinde tasvir edilmiştir (Şekil 7).

Şekil 7: 10. yüzyıl ikinci yarısı (Evans ve Wixom, 1997: 88).
(The Metropolitan Museum of Art)

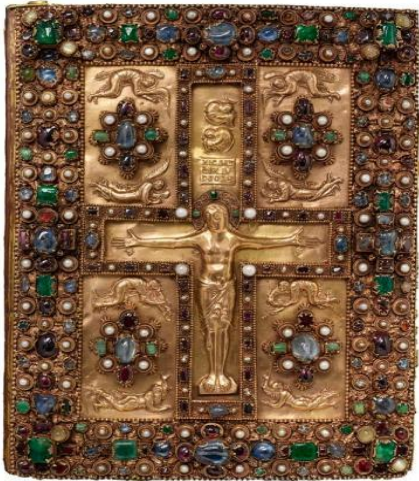
Bizans dönemi kitap kapaklarının birçoğu Konstaninopolis'te üretilmiş olup buradan imparatorluğun farklı bölgelerine yayılmıştır. Kitap kapağı tasarımlarında; değerli taş ve fildişi malzemelerin kullanımının yanında altın mine gibi tekniklerde kullanılmıştır. San Marco Kilisesi hazineleri içerisinde yer alan kapak örneğinin başkentten götürüldüğü düşünülmektedir (Klein, 2010, s.202). 10. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen kitap kapakları barındırdığı farklı süsleme teknikleri bakımından da dikkati çeker özelliklere sahiptir (Şekil 8).

Şekil 8: San Marco Hazinesi Kitap Kapakları (10. yüzyılın ortaları)

Avrupa'nın ilk Rönesans'ı olarak kabul edilen Karolenj Rönesans'ı denilen aydınlanma hareketi kültürel bir olgudur. Temelde dini karakterlidir. Bu dönemin bilginleri çoğunlukla keşişlerdir ve ruhban sınıfı eğitilidir. Ruhban sınıfının yaşadığı yerler olan manastır ve kiliselere aktarılan Karolenj Rönesans'ı programı, onların hiyerarşik yapısı, güçlü sosyal ilişkileri hem ruhban hem laik sınıfa hizmet eden eğitim kurumları sayesinde, reformlarda etkili olmalarını sağlamıştır (Genç, 2012, s.203). Bu ruhbanlar sayesinde, çok sayıda kitap kopyalanmış, yenileri yazılmış ve yeni gelişimler kazanılmıştır. Rönesans çerçevesinde ilk olarak göze çarpan faaliyet kaybolmaya yüz tutmuş eserlerin yeniden yazılmasıdır. Bu amaçla manastır ve katedrallerde, scriptorium denilen yazıhaneler kurulmuştur (Genç, 2012, s.203). Karolenj Rönesans'ın en somut göstergelerinden biri olan kitapların sayısı, içerik çeşitliliği, niteliği ve görünüşleri son derece önem taşımaktadır. Karolenj Rönesans'ı boyunca üretilen ve çoğaltılan kitap sayısı önceki dönemlere göre bir hayli fazladır. Bu dönem içerisinde kitapların içeriklerine bakıldığında ilk sırayı hem çoğaltılması hem de süslemeleri açısından İnciller başı çekmektedir. Bu dönem üretilen el yazmalarına önem verilmesi kitap kapaklarının da dekorasyonunu o doğrultuda etkilediğini söylemek mümkündür. Kaliteli işçilik, değerli taşlarla ve madenlerle süslenmesine önem verilmiştir. Bu dönem içerisinde karşımıza çıkan en güzel örneklerden biri *Lindau İncili*'nin kapaklarıdır. Ön ve arka kapakların farklı tarihler ve üsluplar barındırmasının yanında üst kapak Karolenj kitap kapaklarının en güzellerinden biri olması bakımından büyük önem taşımaktadır (Şekil 9). Yaklaşık 870 de St. Gall'de yapılmış kapakta, altın, değerli taşlar ve inciler kullanılmıştır. Eser, bugün New York'da Pierpont Morgan Kütüphanesinde sergilenmektedir.

Şekil 9: Lindau İncili Üst Kapak (Plant, 2014: 71)

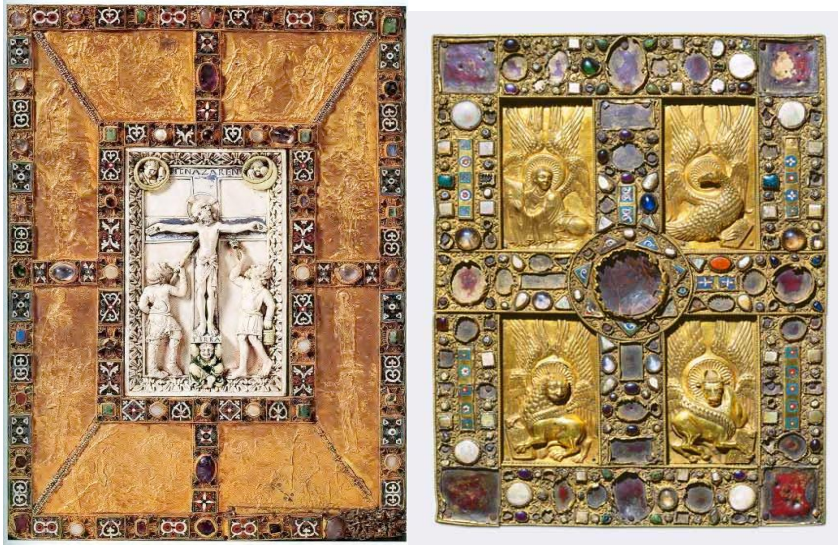
(Morgan Kütüphanesi)

Ayrıca Tours`da, Metz`de, Reims`de ve St. Denis`deki rahipler, fildişinden oyulmuş kitap kapakları da yapmışlardır (Genç, 2012, s.205). 9. yüzyılda Karolenj dönemi sanatı içerisinde fildişinden üretilmiş kitap kapaklarında İsa'nın çarmıh sahnelerine yer verilmiştir (Ferber, 1966, s.323-324). Bu plaklarda işlenen çarmıh sahnesi figür zenginliği ile dikkati çekmektedir (Şekil 10).

Şekil 10. Staatsbibl. Cod. lat. 4452 (9. Yüzyıl)
(Ferber, 1966, s.323-324).

Karolenj Sülalesinin çöküşünden sonra Otto Dönemi başlayarak 10. yüzyılın sanatında etkili olmuştur (Ülgen ve Ünal, 2019, s.249). Dönemin sanat anlayışı dinselliği her şeyin üzerinde tutmaktadır. Tüm konular Hıristiyanlığın yüceliğini yansıtacak şekilde ele alınmakta ve özellikle İsa'nın ululuğunu belirtmektedir. Otto Döneminin Hıristiyan ikonografisinde konu çeşitlenmesi görülürken diğer bir yandan en önemli gelişme sahne düzenlemesinde yeni çabalar kendini gösterir. Bu dönem kitap kapaklarının tasarımlarında görülen zengin konu çeşitliliği ve kendinden önceki dönemleri göz önünde bulundurduğumuzda, tasarımlarda kullanılan materyalin çok daha çeşitli ve göz doldurucu boyutlarda olduğu gözlemlenirken, imparatorluğun gücünü belirtecek zengin malzeme kullanımına da ağırlık verdiğini ortaya koyar (Şekil 11). Trier, Köln ve Mainz`de yer alan katedral kütüphanelerinde önemli atölyeler kurulmuştur (Ülgen ve Ünal, 2019, s.249). Bu dönemde kitap kapakları ve diğer el sanatlarının üretiminde değerli maden kullanımı Karolenj Döneme göre fazla olduğu görülür.

Şekil 11. Aachen Cathedral Hazineleri (Fisher, 2012: 103)

İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi sonrasında Ortodoks topluluklar tarihi bir dönüm noktasına girmişlerdir. Bizans uygarlığının kültürel etkileri Doğu Roma İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra da başta Rusya ve Balkanlar da varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Sanat alanında bu etkiler, Ortodoks dünyasında çok yaygın olan ikonalarda ve çeşitli el sanatlarındaki geleneği yaşatmaya çalıştığını görmek mümkündür. Doğu Romanın yıkılmasından sonra çeşitli biçimlerde süren bu Bizans etkileri, Bizans sonrası anlamında "Post Bizans" olarak adlandırılmıştır (Akyürek, 2007, s.127). Bu dönem içerisinde görülen kitap kapakları taşıdığı üslup özellikleri bakımından dikkat çekmektedir. Kapakların süsleme malzemelerinde kısıtlamalara gidilmiş olsa da taşıdığı ikonografik zenginlik ve aktarım gücü kendini ortaya koyar.

Osmanlı Devleti 14. yüzyılın ortalarında Balkanlar da hüküm sürmeye başlamışlardır. Anadolu'daki Türkler yeni fethedilen yerlere yerleştirilerek; iskân ettirilmiştir. Bu sayede Türk ve Ortodokslar arasındaki kültürel alışveriş batıda da yoğun bir şekilde görülmüştür. Balkanlarda yaşayan Hıristiyan zanaatkârlar Bizans sanatsal üslubuna uygun gümüş eşyaları üretmeye devam ederken bir yandan da süsleme detaylarında Osmanlı etkisi görülmeye başlanmıştır. Eserlerde hatayi, rumi, palmet gibi motifler kullanılmıştır (Stankova, 2012, s.7).

16. ve 17. yüzyıla tarihlenen dökme ve döküm tekniği ile yapılmış olan emayeli gümüş kitap kapakları Balkan ve Orta Doğu Ortodoks kiliselerinden alınarak müzelerde sergilenmektedir. Çeşitli kombinasyonlara sahip altın ve gümüş plaklar için kullanılan farklı teknik üslupsal özellikler birden fazla atölyenin olduğunu düşündürmektedir. Bu dönem içinde üretilmiş bazı kapaklar deri üzerine figürlü küçük gümüş plakların yerleştirilmesinden oluşan bazı örnekler de karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında bir bütün halde gümüş ya da altından dövme tekniğiyle yapılan eserlerde görülmektedir. Cilt üzerine yerleştirilmiş bu gümüş parçalarını bazı araştırmacılar cilt sanatı içinde değerlendirirken bazıları ise kitap kapağı içinde incelemiştir (Nersessian, 2001, s.30) (Şekil 12). Bu örnekleri barındıran eserlerde temel husus kalıp tekniğiyle yapılmış olan plakların birden fazla kitap kapağının tasarımı için kullanıldığını düşündürmektedir. Bunlar aynı atölyenin ürünü olabilme ihtimalini de akla getirmektedir.

Şekil 12: HolyTrinity ve Varlaam Manastırı Kitap Kapakları (Ballian, 2011: 28-30).
(HolyTrinity ve Varlaam Manastırı Hazinesi)

Bu dönem içerisindeki Balkanlarda üretimin devam ettiği gibi eski başkent İstanbul'da da geleneğin devam ettiği görülür. İstanbul'da kiliseye bağlı atölyelerde üretilen kitap kapakları

ikonografik yönden Bizans geleneğini devam ettirmeye çalışmış olsa da ayrıntıya indiğimizde Batı ikonografisinden alınan detaylar göze çarpmaktadır. Bu dönem kapaklarının büyük bir kısmı gümüş olup bunun yanında altın örnekler de vardır. Bazı gümüş kapaklara altın yıldız yapılmıştır. Dövme tekniğinin hâkim olduğu batı sanatından etkiler taşıyan kitap kapakları adeta boş yer kalmayacak şekilde dekore edilmiştir. Bu dönemin kitap kapakları İsa, Meryem ve İncil yazarları ikonografilerinin yanında sarmal dallar, çiçek gibi bitkisel motifler, madalyonlar, S ve C kıvrımları gibi süslemeler dikkati çekmektedir. Kapakların merkezine çoğunlukla İsa'nın Dirilişi ve Çarmıh sahnesi yerleştirilmiştir (Şekil 13).

Şekil 13. Vatopaidi Manastırı Kitap Kapağı (1802) (Ballian, 2011: 28-30).

Post Bizans Dönemine ait tipik bir kitap kapağı belirli özellikler taşımaktadır. Bunlar; kapakların merkezinde yer alan mandorla ya da sarmal dallı madalyon içinde verilmiş Araf'a İniş, Diriliş ve Çarmıh sahneleri, kitabın dört köşesinde tasvir edilen incir yazarları ve Tevrat peygamberleri ana şemayı veren özelliklerdir (Şekil 13). Post-Bizans kitap kapaklarının ağırlıklı İstanbul'da üretildiği düşünülmektedir; çoğunlukla kapaklarda usta ve hangi atölyede üretildiği bilgisi görülmemektedir. Bazı kapakların taşıdığı üslup özelliklerine göre ya da kilise defterlerinde yazan verilere göre fikir yürütülmesi mümkündür. Bunun dışında bazı kapaklarda bağlı bulunduğu kilise ve üretim tarihine ait bilgilerin verildiği kitabe bulunmaktadır. Araştırma konumuza dâhil olan kapakların biri bu özelliği taşır. Kitabede, kapağın kiliseye özel yapıldığı belirtilmiştir.

Anadolu topraklarında yüzyıllardır faaliyet gösteren Ermeniler, Kilikya'da müstakil krallıklar şeklinde 11. ve 14. yüzyıllar arasında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kilikya Ermenileri, yaşadıkları coğrafyanın sunduğu imkânlardan fazlasıyla yararlanmışlardır. İran'dan gelen ipekleri Cenevizlilere ve Avrupalılara satarak ticarete etkili olmuşlardır. Bu dönem içerisinde Ermeniler maden işleme sanatlarında ustalıklarıyla ön plana çıkmışlardır. Sanatkârlıklarıyla tanınan Ermeniler; gümüş ve altın işlerinde oldukça başarı göstermişlerdir. Maden sanatının birçok kolunda yetkin örnekler veren Ermeniler kitap kapakları da üretmişlerdir. Kapak örneklerine daha çok 16. yüzyılda rastlanılır. Bu tarihten önce üretilen birkaç örnek günümüze gelebilmiştir. Kapaklar muhtemelen Kilikya Ermeni Krallığı dönemine ait olmalıdır (Gharzan, 2013, s.261).

17. ve 18. yüzyılların ortalarında Kayseri'de Ermeni gümüşçü atölyeleri varlığı bilinmektedir (Merian, 2013, s.261). Bu dönem içerisinde üretilen Ermeni gümüş kapaklarının en önemli karakteristik özelliği yazıtlı olmasıdır. Çoğunlukla ustanın adı, üretildiği atölye ve

üretim yılının yanında bazen de baninin adını içerir. Günümüze gelebilmiş Kayseri atölyelerinde üretilen kapaklar kabartma teknikli ve emayelidir. St. Lazarus Müzesi'nde yer alan ön ve arka kapaklarındaki emayeli ikonografik detaylar bakımından dikkati çeken bir örnektir (Şekil 14).

Şekil 14. St. Lazarus Müzesi Kitap Kapağı
(Merian, 2013, s.261).

Bu dönem içerisinde üretilen bazı gümüş kapakları deri kaplı ahşap plakalara çivilendiği örneklerde mevcuttur (Şekil 15). Bir sırta sahip olan iki plakadan oluşan kapaklar birbirine menteşe ile bağlanmıştır. Bu şekilde üretilen kapaklar bir kitaba bağlı olmadan kendi içinde bütünlük arz etmektedir. Bazı örneklerde kitap kapaklarının sırtı bitkisel bezemelerle dekore edilirken bazıları ise yazıtlıdır.

Şekil 15. Kostandin Bardzraberdtisi İncil (Nersessian, 2001, s.125).
(<https://www.peopleofar.com/2017/06/07/old-armenian-bible-covers/>)

Ermeni kitap kapaklarının tasarım kaynağı sadece el yazmaları değil aynı zamanda Batı'dan alınmış detaylarda mevcuttur. 17. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Ermeni gümüşçü ustalarının Avrupa'dan da etkilendikleri görülür. Batı ikonografik etkilerinin, Hollandalı gravürücü Christoffelvan Sichem'in gravürlerinden etkilenilmiştir (Merian, 2013, s.132). Bu Hollandalı gravürücü CvS monogramını kullanarak eserlerini yapmıştır. 17. ve 18. yüzyıl Ermeni sanatında batıdan gelen gravürler büyük rol oynamıştır (Merian, 2013, s.133). Bu gravürler dini temaların yer aldığı kitaplar ya da İncillerdi. Bu dönem gümüşçü ustalarına üç gravür kitabı ilham olmuştur (Merian, 2013, s.133). Hollandalı gravürçülerden etkilenen

Bu dönem içinde zengin ailelerin kuyumculuk ve sanatçılık bilgisine dayanan eşyaları istemeleri dönem içinde sanatçılara önem kazandırmıştır. 17. ve 18. yüzyıl Kayseri'si Ermeniler için hem sanat hem de sanatçı bakımından önemli bir bölgedir. Ayrıca 18. ve 19. yüzyıla geldiğimizde ise İstanbul'da yaşamlarını sürdüren Ermeniler kuyumculuk sanatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. İstanbul'da yer alan kitap kapağı üretim yerlerinin Kayseri'deki atölyelerinin bir devamı olarak kabul edilmektedir. Gharzan'a göre her iki bölgede üretilen kapakları stil bakımından birbirine çok benzemektedir (Gharzan, 2017, s.2). Bu döneme ait kitap kapak tasarımların da kullanılan ikonografik detaylarda Kayseri örneklerinde olduğu gibi gravür etkilerinin olması dikkat çekicidir. Bu dönem içerisinde üretildiği düşünülen kitap kapaklarının bazılarında bir kitabeğe yer verilmediği için bağlı olduğu kitaba göre tarihlendirilmesi yapılmıştır. Sahnelerde kullanılan figür sayılarında artış ve boş yer kalmayacak şekilde doldurulması dikkati çeker.

İncil ve diğer dini kitapları korumak amacıyla üretilmiş olan kitap kapakları, dikdörtgen şeklindeki iki levhanın menteşelerle birbirine bağlanmasından meydana gelir. Altın, gümüş ve bakır levhalar üzerine yapılan süslemelerle zenginleştirilen kitap kapakları ökaristi ayininin vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkar. Erken Hıristiyan toplumların da fildişi diptiklerden etkilenerek üretilen kitap kapakları zaman içinde gelişim göstererek farklı tasarımlarla geliştirilmiştir. Bizans sanatında kapağı oluşturan levhalar altından ya da gümüşten yapılmıştır. Bu levhalar renkli taşların yanında Eski ve Yeni Ahitten alınan konularla süslenmiştir. Çoğunlukla Çarmıh ve İsa'nın Dirilişi yer alan kapaklara İncil yazarları ve Meryem'de yerleştirilmiştir. Batı sanatıyla birlikte kitap kapaklarında farklı tasarımlar kendini göstermeye başlamıştır. Karolenj Rönesans ve Otto dönemlerinde zarif işçilikli zengin örnekler dikkati çeker. Post-Bizans döneminde, bağlı yüzyılın etkisiyle kitap kapakları Avrupa'dan gelen Barok ve Rokoko etkisine girmiştir. Eskisi kadar değerli taşlarla süslenmeyen kitap kapakları üzerinde taşıdığı zengin ikonografik sahneler bakımından kendi öne çıkarır. Ermeni sanatçılar da kitap kapağı üretimine katkılar bulunmuş ve özel örnekler vermişlerdir. Emayeli örneklerin fazlaca olduğu kapaklarda renkli işçilik dikkati çeker. Ermeni kapak tasarımları Batı'dan alınan gravürlerin etkisinde olması kendinden önce yapılan kapaklardan farklılığını ortaya koyar.

Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Kitap Kapakları

Ankara Etnografya Müzesi'nin deposunda yer alan iki gümüş kitap muhafazalarından biri kitabeli olup Post-Bizans dönemine aittir, diğerinde ise herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kitabesiz eserin üslupsal özellikleri benzer örneklerle karşılaştırıldığında Ermeni kitap kapaklarını andırdığı düşünülür.

Her iki eserde Lola Törenhan Hanım tarafından 1939 yılında korunması için Osmanlı Bankası'nda devrettiği sandıkların içinden çıkmıştır. Aradan uzun süre geçmesinin ardından Kültür ve Turizm bakanlığın emriyle sandıklar mühürlenerek Ankara'ya taşınmıştır. 1984 yılında Kültür ve Turizm bakanlığın talebiyle eserler Etnografya Müzesine devredilmiştir. Müzede Lola Törenhan Hanım'a ait kitap kapakları dışında başka eserlerde vardır.

a- Post Bizans Dönemine Ait Kitap Kapağı (Kitabeli olan)

25419 envanter numaralı birbirine menteşe bile tutturulmuş dikdörtgen biçimli iki gümüş levhadan meydana gelen eser 39 x 28 cm'dir. Eserin süslemesi kabartma tekniğiyle yapılmış olup sırt kısmı ajurludur. Altın yaldızlı ön ve arka kapakta İsa, Meryem, Eski Tevrat Peygamberleri ve İncil yazarlarına ait sahneler yer alır. Kapak âdete boş yer kalmayacak şekilde dekore edilmiştir (Şekil 18 ve 20).

Şekil 18. 25419 Envanter Numaralı Kitap Kapağı (2020 tarihinde Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır).

Dikdörtgen biçimli arka kapak, zarif taç yapraklarla bölümlere ayrılmış olup içlerine İsa'nın Passion (acıları) dönemine ait sahneler yerleştirilmiştir. Kapağın merkezinde diğerlerine oranla daha büyük tasvir edilen sahnenin altında; üç sıra halinde yazılan Latince kitabe kısmı dikkati çeker. Kitabede, “*Dünyadaki bu kutsal ve mukaddes İncil Trabzon'un Daphnunda mahallesindeki Timios Stavros Kilisesi'ne aittir Yil 1787- ?*”³ yazmaktadır (Şekil 19). 18 bölüme ayrılan kapağın dört köşesine İncil yazarları yerleştirilmiştir. Kronolojik sıraya uygun olarak dizilen sahneler son akşam yemeği ile başlayıp diğer sahnelere oranla büyük yer kaplayan kapağın merkezinde yer alan Anastasis ile son bulur (Şekil 21).

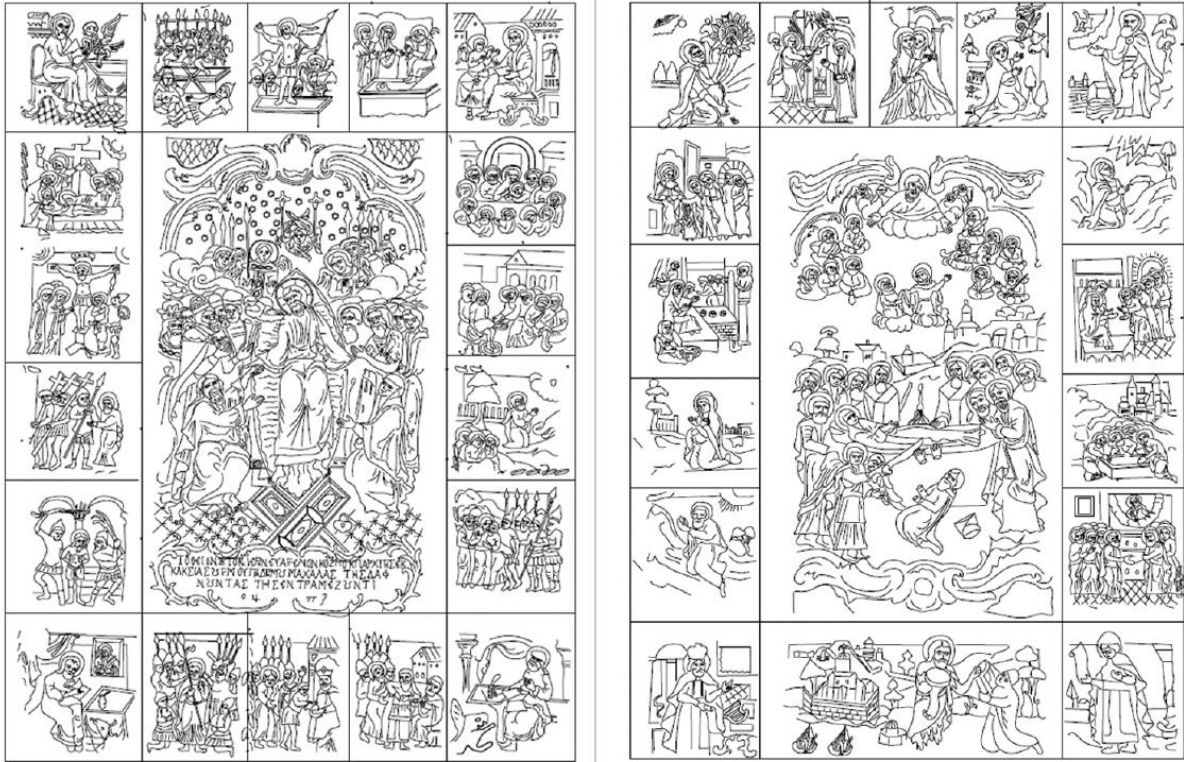

Şekil 19: Kitabe

³ Kitabeyi okuyan değerli Doç. Dr. Tolga Besim Uyar'a sonsuz teşekkür ederiz.

Şekil 20. 25419 Envanter Numaralı Kitap Kapağı (2020 tarihinde Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır).

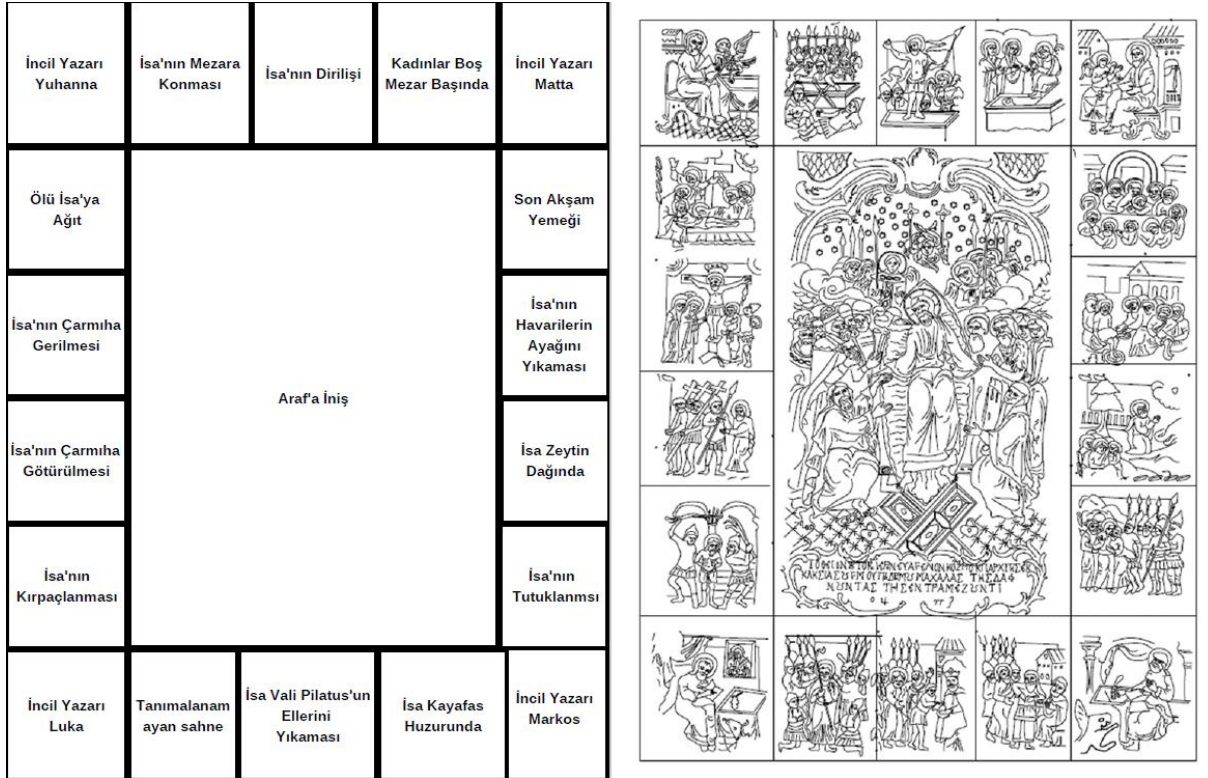

Şekil 21: İncil Kapağı Çizimi (Fatma Yaşar, 2022)

Ön Kapak

Ön kapakta İsa'nın çilesi içinde değerlendirilen son akşam yemeği sahnesi ile başlayıp, diriliş ve sonrasında gerçekleşen arafa iniş sahnesiyle biten ikonografik düzen vardır. Eserin dört köşesinde İncil yazarları tasvir edilmiştir (Şekil 22).

Şekil 22. 25419 Envanter Numaralı Ön Kitap Kapak Çizimi (Çizim: Fatma Yaşar, 2022).

El yazmasının dört köşesine yerleştirilen İncil yazarları tasvirleri atribüleri ile ön plana çıkmaktadır. Matta tasviri sağ üst kanatlı bir melek ile tasvir edilmiştir. Meryem ve Çocuk İsa'ya ait olan ilk betimlemelerin Luka'ya ait olduğu kabul edilmektedir (Yüzgüldüder, ..). Luka'nın atribüleri; kanatlı öküz ve Meryem ikonasıdır. Bu İncil kapağında Luka İkona ve kanatlı öküzle resmedilmiştir. Markos ise aslında resmedilmiştir. Yuhanna'nın simgesi ise kartal ve yılanlı kadehtir. Eserde ise Yuhanna kartalla birlikte verilmiştir.

İncil muhafazasında yer alan son akşam yemeği sahnesinde, İsa ve havarileri dikkörtgen bir masa etrafında betimlenmiştir. Masanın merkezinde yer alan İsa, elinde ekmeği kutsarken sahnelenmiş olup, İsa'nın koluna yaslanmış olarak gösterilen figür İncil'de de belirtildiği üzere en sevdiği havarisi Yuhanna olmalıdır. Zeytin dağında dua sahnesinde; İsa diz çökmüş vaziyette ellerini gökyüzüne doğru kaldırmış ve tanrıya dua eder biçim de betimlenmiştir. İsa'nın dua için yöneldiği yerde ışık demeti yer almaktadır ve bu muhtemelen tanrıyı temsil etmektedir. İsa'nın arkasında uykuya dalan üç havari haleli olarak tasviri dikkati çeker.

Zeytindağı'nda duanın ardından İsa'nın tutuklanması olayına yer verilmiştir. Sahne oldukça kalabalıktır. İsa'yı tutuklayan askerler ve baş kâhinin hizmetçisinin kulağının kesilmesi olayına yer verilmiştir. Ardından İsa Kayafas'ın Huzurunda sahnesini gelmektedir. Vali Pilatus'un ellerinin yıkanması sahnesinin oldukça kalabalık verilmiştir. Passion sahnelerinden biri olan İsa'nın Kırbaçlanması olayında, İsa bir sütuna bağlanmış bir biçimde bedenine dolanan bir peştamal dışında vücudu çıplak olarak betimlenmiştir. İsa'nın iki yanında yer alan askerler ellerinde kırbaç yer almaktadır. Ellerindeki kırbaçlarla beraber İsa'ya hamle yapar vaziyette tasvir edilmiştir.

Eserde yer alan İsa'nın Golgota Tepesine götürülmesi anlatısında ise, İsa ve bir asker figürü karşı karşıya betimlenmiştir. Figürlerin arkasında hareket halinde olan üç kişi dikkati çeker. Bunlar ellerinde birer çarmıhla resmedilmiştir. İncil'deki olaya göre hareket edildiğinde

İsa ile birlikte çarmıha gerilen iki hırsız bu sahnede karşımıza çıktığını ve çarmıhlardan birini İsa için taşıyan Simon olduğu üzerinde ilişki kurulabilir.

Eserde yer alan betimleme de ise; İsa merkezde elleri ve ayakları çarmıha çivilenmiş olarak sahnelenmiştir. İsa'nın belini dolanmış peştamal dışında vücudu çıplak olarak tasvir edilmiştir. Yüzünden anlaşılacağı üzere İsa sakallı ve yorgun olarak tasvir edilmiştir. Çarmıhın hemen solunda üç figür yer alır bunlar üç Meryem olduğu düşünülmektedir. İsa'ya yakın olan figür ellerini açmış, düşünceli ve üzgün olarak betimlenmiştir. Çarmıhın sağında ise mızraklı bir asker ve Vaftizci Yahya figürü dikkati çeker. Çarmıhın üzerine INRI sıfatı yazmaktadır ve yine çarmıhın altında kurukafa yer alır. Genel ikonografik düzenin sahne anlayışına çıkmayan bir betimledir.

Eserin önemli sahnelerinden biri olan Ölü İsa'ya Ağıt, 12. yüzyılda Bizans Sanatında ortaya çıkan ve 13. yüzyıldan itibaren Batı görülmeye başlamıştır. Bu olay Kanonik İncillerde geçmemektedir. Çarmıhtan indirilen İsa'nın ölü bedeni için tutulan yası içeren bu sahne'nin en önemli örneği Giotto'nun freskidir. Kitap muhafazasındaki örnekte yer alan tasvir İsa yüksekçe bir yere yatırılmış olarak tasvir edilmiştir. Meryem İsa'nın başını kucağına koymuş bir şekilde resmedilmiştir. İsa'nın ayak ucunda üç erkek figür tasvir edilmiş olup biri İsa'yla temas halinde olup ona kapanarak tasvir edilmiştir. Benzer örnekleriyle karşılaştığımızda oldukça sık tasvir edilen bu sahne anlatıya uygun olarak tasvir edilmiştir.

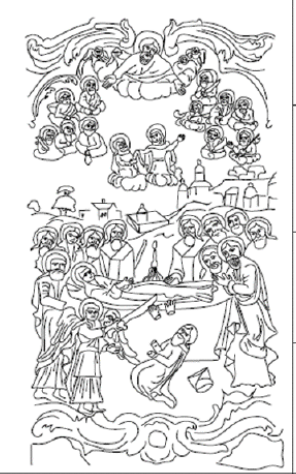

Ardından sonra gelen sahne ise, İsa'nın mezarı başında bekleyen muhafızların bayılmasıdır. Muhafızlar İsa'nın dirileceği vakitte bir melek tarafından üzerlerine bir kaya atılır ve Muhafızlar bayılır. Eserde bir mezarın etrafında yer alan muhafızlar yer alır. Bu eserde olay olduğu gibi aktarılmamıştır. Sadece muhafızların uyuması resmedilmiştir.

Diğer bir önemli sahnelerden biri olan İsa'nın dirilişini göstermektedir. Sahne, 13. Yüzyıl ile karşımıza çıkmaktadır. Sahnenin en önemli ikonografik detayı İsa'nın elinde taşıdığı flamadır. Bu flama İsa'nın dirilişini simgeler ve sahnenin en önemli atribü olarak kabul edilmektedir. Bu sahneyi içeren örneklerde İsa'nın bedeninde çivi ve diğer yara izlerine rastlanırken bu örnekte yoktur. Arka fonda muhafızlar ve bir melek figürü yer almaktadır.

Sinoptik İncillerde İsa'nın mezara gömülüşünün ardından üçüncü günün sabahı mezarı ziyaret eden kadınlardan bahsetmektedir (Yanık, 2020: s. 79). Lakin kadınların sayısı hakkında net bir bilgi yoktur. Bu olay ikonografisi de genelde boş mezar başında üç kadın ile verilmiştir. Kitap kapağında mezar başında iki kadın ve mezar taşına oturan melek figürü resmedilmiştir. Eserde Araf'a iniş sahnesi diğer kompozisyonlara göre daha geniş tutularak levhanın tam ortasına yerleştirilmiştir. İsa, Mandorla içinde sahenin merkezinde yer verilmiştir. İsa her iki kolunu yanlara açmıştır. İsa'nın hemen solunda ve elini tutan Âdem yer almaktadır. Âdem oldukça yaşlı ve sakallı bir görünüm sergilemektedir. Genellikle Adem'in arkasına yerleştirilen Havva bu eserde Adem'in yanında yer almaz. İsa'nın hemen sağındadır. Bu geç dönem özelliği gösteren ikonografik bir ayrıntıdır (Yasar, 2019:). Âdem ve Havva'nın arkasında yer alan kabalık grup Tevrat Peygamberlerini simgelemektedir. Sahnenin üzerinde sağ üç ve solda iki olmak üzere ellerinde mızrak taşıyan beş melek figürü dikkati çeker. Sahnenin üzerindeki çerçevede geç dönem süsleme özelliği olan S ve C kıvrımları, gotik karakterli süslemeler yer almaktadır. Bu süslemeler bize eserin yüzyılı hakkında ipucu verir.

Arka Kapak

Yohakim'e müjde ile başlayan ikonografik düzen, Meryem'in uykusu ile bitmektedir. Eserin dört köşesinde Tevrat peygamberleri tasvir edilmiştir. Arka kapakta siklus düzenli değildir (Şekil 23).

Yohakim'in Kurbanı	Meryem'e müjde	Meryem'in Elisabeth'i Ziyareti	Eliabeth'e Müjde	Nuh Peygamber					
Meryem'in Tapınağa Takdimi	Meryem'in Ölümü			Meryem					
Meryem'in Doğumu				Meryem'in Evliliği					
Anna'ya Müjde				Meryem'in Defni					
Yohakim'e Müjde				Meryem'in Göğe Çıkışı					
Süleyman Peygamber				Meryem'in Taçlandırılması	Davut Peygamber				

Şekil 23: 25419 Envanter Numaralı Arka Kapağı Çizimi
(Çizim: Fatma Yaşar, 2022).

Yohakim, Meryem'in babasıdır. Çocuğu olmayan Yohakim ıssız bir dağa giderek Tanrıya dua eder. Orada melek tarafından ileride bir kızının olacağını müjdelendir. Bu olay Kanonik İnciller'de yer almaz. Eserde geçen sahnede Yohakim dağlık bir yerde diz çökmüş ve ellerini kaldırmıştır. Yohakim'in karşısında bir melek yer almaktadır. Ardından Anna'ya müjde tasviri gelmektedir. Anna'ya tasvirlerinde Anna; evinin bahçesinde ayakta ya da oturur durumda Tanrıya yakarırken betimlenmiştir. Sahnenin en önemli parçası kuş yuvasıdır. Buna yer verilmesinin nedeni Apokrif kaynağa dayandırılmasıdır (Demir, 2018, s.179). Eser de Anna'ya müjde sahnesi geleneksel şemaya göre yapıldığı görülmüştür. Anna yer diz çökmüş ve dua etmektedir. Sahnenin sağ üst köşesinde kuş yuvası dikkati çeken en önemli unsurlardan biridir. Meryem'in doğumu sahnesinde, Anna yatağa uzanmış bir şekilde resmedilmiştir. Anna zengin dekorlu bir evdedir ve etrafında hizmetçiler vardır. İsa'nın doğumu sahnesinden ayrılan bir özelliktedir. Muhafazada, Anna yatak otururken ve onu ziyarete gelen kadınlar dikkat çekmektedir. Anna'nın hemen yanında Meryem'i kucağına almış bir hizmetçi vardır. İkonolojik sıraya göre devam eden sahnelerden bir diğeri de Meryem'in tapınağa takdimidir. Tapınağa takdim sahneleri figür bakımından oldukça zengindir. Sahnenin ana karakteri Anna, Yohakim, Çocuk Meryem ve Zekeriya'dır (Uçkun ve Arsal, 2014, s.92). İncil muhafazasında, Zekeriya taht üzerinde oturmuş heybetli bir biçimde resmedilmiştir. Meryem'in ailesi Anna ve Yohakim Zekeriya'nın tam karşısındadır. Anna çocuk Meryem'in başını sıvazlarken resmedilmiştir. Anna ve Yohakim'in hemen arka cephesinde kemerli giriş önünde iki kişi daha beklemektedir. Bunlar hizmetçiler veya tapınak görevlileri olabilir. Apokrif Yakub İncili'nde meleğin Anna'ya bildirdiği müjdeden habersiz olan Yohakim dağda Tanrıya kurban sunduğuna değinir. Sahnede Yohakim yere diz çökmüştür. Başının hemen üzerinde çiçek yaprakları içinde yer alan anne oğul tasvirine doğru bakmaktadır. Muhtemelen Anna'ya gelen müjdenin habercisi olan bu tasvir; Yohakim'in oğlu ve karısıdır.

Meryem'e müjde sahnesinde, Meryem kemerli bir girişte karşısında Cebrail yer almaktadır. Cebrail Meryem'e doğru atak vaziyette olup sağ eliyle çiçek uzatmaktadır, Meryem ise karşılık olarak sağ eliyle çiçeğe uzanmaktadır. Düşünceli bir yüz ifadesine sahip olan Meryem'e yukarıdan bir ışık demeti içinde güvercin inmektedir.

Meryem'in ve Elizabet'i ziyareti sahnesi kanonik incillerden Luka'da şu şekilde geçmektedir; Elizabet Meryem'in selamını duyar duymaz karnındaki çocuk sıçradı. Elizabet Kutsal Ruh'la doldu. Yüksek sesle, sen kadınlar arasında en kutlu olansın, karnındaki çocukta kutludur," (Luka 1: 39-45). Sahnede olay kemerli bir girişin önüne gerçekleşmektedir. Meryem ve Elizabeth birbirine sarılmış olarak verilmiştir. Elizabet'e müjde sahnesi diğer sahnelere oranla daha sade yapılmıştır. Bu kabartmaya Elizabet'e müjde dememizin nedeni, sahnelerin kronolojik sırayı takip ediyor olmasından kaynaklanmaktadır. Elizabet bir dış mekânda yere diz çökmüş şekilde oturur vaziyette gökten kendisine doğru gelen meleğe bakmaktadır.

Muhafazanın sağ üst köşesin Nuh peygamber tasviri dikkati çeker. İkonografi de Nuh peygamber genel sakallı ve yaşlı biri olarak tasvir edilmektedir. Nuh tufanı öyküsü ile ikonografiye dahil edilen figür bazen bir akarsu kenarında da resmedilmektedir. Söz konusu eser de Nuh peygamber bir akarsu kenarında cepheden resmedilmiştir. Figür yaşlı ve heybetli görüntüsü ile dikkati çeker. Eserde tanımlanmayan Meryem tasviri olduğunu düşündüğümüz kabartmadır. Meryem, yere diz çökmüş ve ellerini açmış dua etmektedir. Dağlık bir alanda gerçekleşen olayda, Meryem gökyüzündeki bir ışık demeti ışık demetine doğru bakmaktadır. Muhtemelen Tanrı'dan gelen bir haberi simgelemektedir. Meryem'in evliliği sahnenin ana figürleri Meryem, Yusuf ve Zekeriya olup ellerinde asa tutan bir insan topluluğudur. Kitap muhafazasındaki sahne oldukça kabalıktır. Kemerli bir avlu önünde geçmektedir. Meryem ve kimliği belli bir kadın sahnenin solunda ise Zekeriya, Yusuf ve diğer damat adaylarına yer verilmişti. Zekeriya önde sakallıdır. Arkasında bulunan diğer figürler ise daha gençtir. Damat adaylarının hiçbirinin elinde asaları yer almamaktadır. Sahnenin ikonografik sırası bozularak doğrudan Meryem'in ölümü sahnesine geçilmiştir. Bunun nedeni İsa konulu sahneler ön kapakta yer verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Eserde, üstü kapalı bir tabut ve etrafında havariler yer almaktadır. Havariler üzüntülü bir şekilde tabuta sarılmıştır. Siklusu bozan bir tasvir ise, Meryem'in göğe alınması sahnesidir. Apokrif anlatılara göre Meryem, ölümünün ardından üçüncü günü cennete alınmıştır (Uçkun ve Arsal, 2014, s.95). 13. Yüzyıl ile birlikte yaygınlaşan bu sahneler de ana şema, melekler vasıtasıyla gökyüzüne alınmış Meryem ve bu olaya şahit olan havarilerden meydana gelmektedir. Kabartmada Meryem gökyüzünde resmedilmiştir. Havariler ise ayakta kendi aralarında konuşurken cepheden verilmiştir. Sahnede melek figürüne yer verilememiştir.

Diğer bir peygamber tasviri ise Kral Davut'a aittir. İsminden de anlaşılacağı üzere Süleyman peygamber ikonografide daima hep bir kral olarak resmedilmiştir. Süleyman peygamberi, Kral Davut tasvirinden ayıran en önemli fark yaşlı ve sakallı olarak tasvir edilmesidir. Eserde Davut peygamber imparatorluk kıyafetleri içinde, sakalsız ve elinde açık bir rulo tutarken resmedilmiştir.

Eserin önemli sahnelerin biri olan Meryem'in taçlandırılması kabarması Kanonik ya da apokrif bir metne dayandırılmamaktadır. Meryem'in ölümü ve göğe alınışının ardından İsa ya da doğrudan Tanrı tarafından taçlandırılışının konu edildiği alegorik bir sahne olarak karşımıza çıkar (Uçkun ve Arsal, 2014, s.97). Söz konusu kabartmadaki Sahnede Meryem, İsa tarafından taçlandırılırken resmedilmiştir. Meryem diz çökmüş şekilde İsa'ya doğru eğilir pozisyonda verilmiştir. İsa ise kral giysileri için de verilmiştir. Sahnenin arka fonuna deniz, yelkenli gemiler ve bina tasvirleri dikkati çeker. Bu tasvir belki de kitabede geçen Trabzon şehrini ve kiliseyi göstermektedir.

Eserin ana merkezinde diğere oranla oldukça büyük tutulan Meryem'in uykusu tasviri yerleştirilmiştir. Sahne şema olarak oldukça kalabalık tutulmuştur. Döşekte yatan Meryem, Meryem'in almaya gelen İsa ve elinde tuttuğu bebek, Meryem'in döşegini saran havariler, kilise babaları, kadınlar, Meryem'in bedenine zarar vermek için yaklaşan Yahudi ve ona engel olmayan çalışan meleklerden oluşmaktadır. Kitap muhafazasında da sahne geleneksel şemaya uygun olarak yapılmıştır.

Batı ve Ermeni Sanatı Etkili Kitap Kapağı (Kitabesiz)

25414 envanter numaralı birbirine menteşe bile tutturulmuş dikdörtgen biçimli iki gümüş levhadan meydana gelen eser 35*26 cm'dir. Eserin süslemesi kabartma tekniğiyle yapılmıştır. Altın yaldızlı ön ve arka kapakta İsa, Meryem, Eski Tevrat Peygamberleri ve İncil yazarlarına ait sahneler yer alır. Kapak âdete boş yer kalmayacak şekilde dekore edilmiştir. Barok ve Rokoko üsluplu madalyonlar içinde yer alan sahneler dikkat çekicidir. Batı sanatı etkileri taşıyan kapak rozetler ve bitkisel figürlerle donatılmıştır. Ön ve arka kapakta toplam 22 sahne vardır. Sahne sayısı bakımından diğere kapağa göre zayıf kalmasına rağmen süsleme üslubu bakımından kendini göstermektedir (Şekil 24-25).

Şekil 24. 25414 Envanter Numaralı Kitap Kapağı (2020 tarihinde Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır)

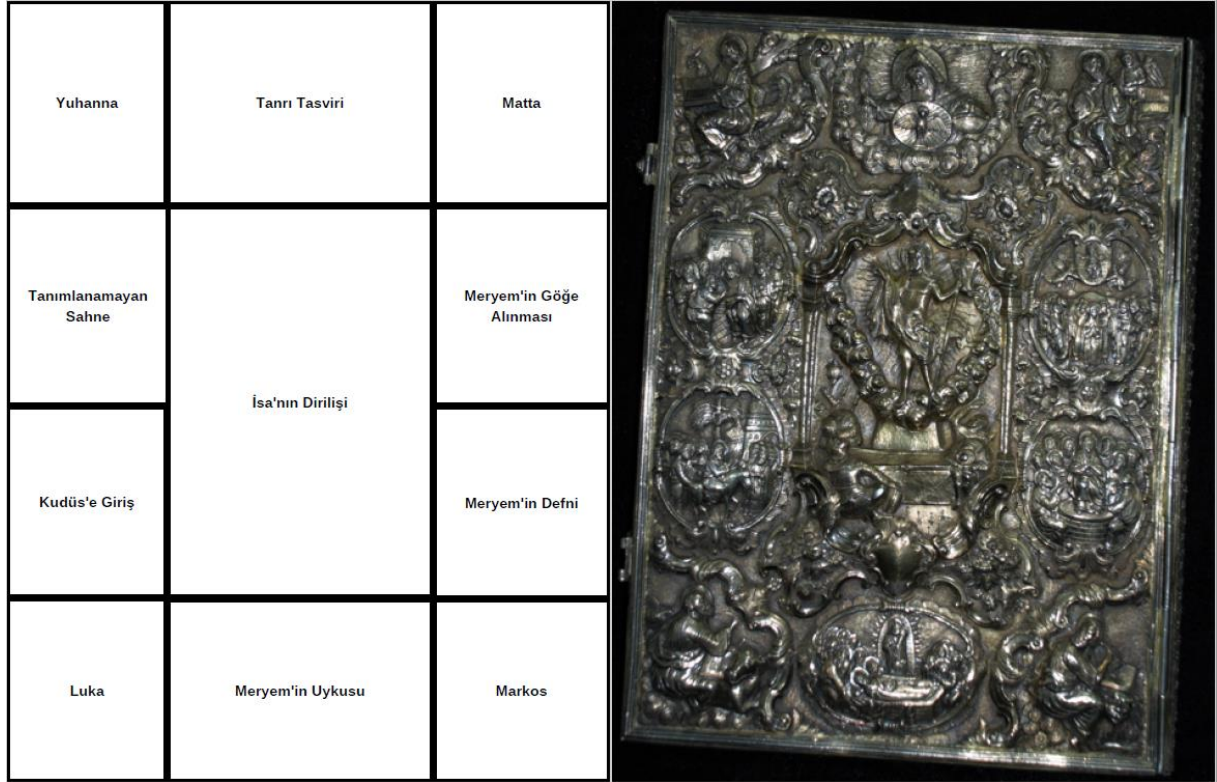
Yuhanna	Tanrı Tasviri	Matta	Kral Süleyman	İsa'nın Tapınağa Takdimi	Kral Davut
Tanımlanamayan Sahne	İsa'nın Dirilişi	Meryem'in Göğe Alınması	İsa'nın Doğumu	Çarmıhta İsa	İsa'nın Vaftiz Edilmesi
Kudüs'e Giriş		Meryem'in Defni	Meryem'e Müjde		Metamorphosis(Başkal aşım-Suret değişimi)
Luka	Meryem'in Uykusu	Markos	Tanımlanamayan Peygamber Tasviri	İsa'ya Ağıt	Nuh Peygamber

Şekil 25: 25414 Envanter Numaralı Kitap Kapağındaki Sahneler

Madalyonlar içine alınan sahneler oluşan ön kapak kendi içinde bir bütünlük arz etmektedir.11 sahnenin yer aldığı ön kapakta, Meryem'in evliliği ile başlayan sahne İsa'nın çarmıh sahnesi ile son bulur. Arka kapak ise Kudüs'e giriş ile başlayıp İsa'nın Dirilişi ile son bulur. Her iki kapakta da siklus düzenine uyulmamıştır ve Hıristiyan ikonografisinde öne çıkan hikayeler işlenmiştir.

Ön Kapak

Ön kapakta Kudüs'e evliliği ile başlayan sahne İsa'nın Dirilişi sahnesi ile son bulur. Eserin dört köşesinde İncil yazarları tasvir edilmiştir (Şekil: 26).

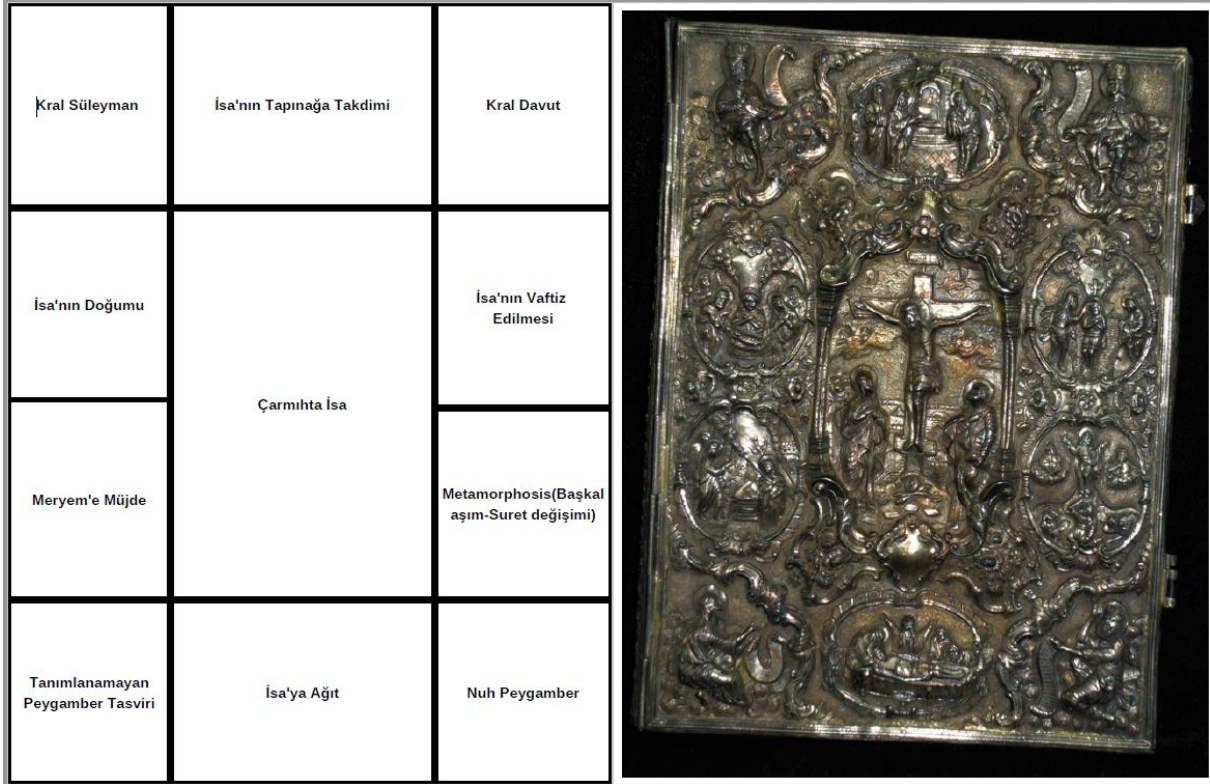
Şekil 26: Ön kapak Şematik Çizimi ve Fotoğrafi

Kudüs'e Giriş sahnesi oldukça kalabalıktır. Sahnenin merkezinde İsa, eşek üzerinde solunda ise kemerli bir yapı önünde İsa'yı karşılan insan topluluğu resmedilmiştir. Sahnenin arka planında ise genel ikonografi temasına uyan palmye ağacı dikkati çekmektedir. Figürlerin yüz ifadeleri net anlaşılmamaktadır. Kudüs' giriş sahnesinden sonra gelen kabartma ise tanımlanamamıştır. Kronolojik sıra göz önüne alınarak değerlendirilirse, sahnenin İsa'nın passion dönemine ait olan Vali Pilatus'un İsa'yı yargılaması olabilir. Sol üst köşe de Yuhanna dikkati çeker. Figür kartal ile resmedilmiştir. Ardından gelen tasvir ise Tanrı kabarmasıdır. Kapağın sağ üstünde ise Matta tasviri kanatlı bir melek ile verilmiştir. Siklusunu bozan bir tasvir ise, Meryem'in göğe alınması sahnesidir. Apokrif anlatılara göre Meryem, ölümünün ardından üçüncü günü cennete alınmıştır (Uçkun ve Arsal, 2014, s.95). 13. Yüzyıl ile birlikte yaygınlaşan bu sahneler de ana şema, melekler vasıtasıyla gökyüzüne alınmış Meryem ve bu olaya şahit olan havarilerden meydana gelmektedir. Kabartmada Meryem gökyüzünde resmedilmiştir. Havariler ise ayakta onu izlemektedir. Sahne figür bakımından oldukça zengin olup meleklerde dahil edilmiştir. Eserde, üstü kapalı bir tabut üzerinde Meryem ve etrafında havariler tasviri vardır. Muhtemelen bu tasvir Meryem'in defni sahnesine ait olmalıdır. Kitap muhafazasının sağ alt köşesinde Markos ise aslında resmedilmiştir. Eserdeki önemli sahnelerden bir diğeri ise Meryem'in uykusudur. 13. Yüzyıl itibarı ile yaygınlık kazanan sahne genel şemaya uygun olarak yapılmıştır. Meryem'in uykusu tasviri yerleştirilmiştir. Sahne şema olarak oldukça kalabalık tutulmuştur. Döşekte yatan Meryem, Meryem'in almaya gelen İsa ve elinde tuttuğu bebek, Meryem'in döşegini saran havariler, kilise babaları, kadınlar, resmedilmiştir. Sahnede sadece, Meryem'in bedenine zarar vermek için yaklaşan Yahudi ve ona engel olmayan çalışan melekler tasvirine yer verilmemiştir. Sol alt köşede ise Luka kanatlı öküzle resmedilmiş olup ön kapağın kabartması sonlandırılmıştır.

Arka Kapak

Arka Kapak ise, Meryem'e müjde ile başlayan sahne İsa'nın Çarmıh sahnesi ile son bulur.

Şekil 27: Arka kapak Şematik Çizimi ve Fotoğrafi

Müjde sahnesi figür bakımından oldukça sade tutulmuş olup iki kişi ile sınırlandırılmıştır. Meryem, kuyu başında bir evin avlusunda yer almaktadır. Karşısında ise bir melek vardır. Meryem haleli ve başını eğmektedir Meryem'in başının hemen üzerinde bir güvercin dikkati çeker. Meleğin elinde zambak bitkisi dikkati çeker. Sahne Avrupa resim sanatına uygun olarak resmedilmiştir. İsa'nın doğumu tasviri ise, figür bakımından sınırlı tutulmuştur. İsa yerden hafif yüksek bir yerde kundağa sarılıdır. Başında Meryem, Yusuf ve kimliği belirsiz figürler yer almaktadır. Sahnenin sol üst köşesinde Kral Süleyman imparatorluk kıyafetleri için de yaşlı bir şekilde verilmiştir. İsa'nın tapınağa takdim edilmesi sahnesi geleneksel şema içinde verilmiştir. Sağ üst köşede verilen Kral Davut tasviri dikkati çeker. Davut peygamber kral kıyafetleri için genç bir şekilde verilmiştir. Hemen ardından gelen İsa'nın vaftiz sahnesi ise geleneksel şemaya uygun verilerek üç figürle sınırlandırılmıştır. Sahnenin merkezinde İsa, solda Vaftizci Yahya ve hemen sağda melek betimlenmiştir. İsa yarı çıplak bir akarsu içindedir. İsa'nın başının üzerine bir güvercin vardır. Bu kutsal ruhu temsil etmektedir. Arka kapaktaki önemli sahnelerden biri olan başkalaşım kabartması vardır. Tasvir hikâyeye uygun olarak yapılmıştır. Olay şu şekilde gerçekleşmektedir. İsa, bir gün havarilerini yanına alarak yüksek bir dağa çıkmıştır. İsa dua ederken gökyüzüne alınarak yüzü değişmiş ve elbiseleri aydınlanmıştır. O sıra Musa ve İlyas yanına gelmiş ve İsa ile konuşmuşlardır. İsa yüksek bir tepe üzerinde vaziyette ellerini göğüs hizasında iki yana doğru kaldırmış biçimde betimlenmiştir. İsa'nın sağında ve solunda bulut üzerinde Musa ve İlyas peygamber yer almaktadır. Tasvirler batı sanatı geleneğine göre yapılmıştır. Eserin sağ alt köşesinde ise Musa peygamber olduğunu düşündüğümüz tasvir vardır. Yaşlı ve sakallı resmedilmektedir. Yüksek bir yere oturmuş sağ elinde açık bir tomar tutmaktadır. Eserin altında bulunan sahnelerden bir diğeri İsa'ya Ağıt tasviridir. Anlatı Nicodemus'un inciline dayanmaktadır dolayısıyla sahne bu İncil sayesinde şekillenmiştir. Sahne İsa'nın bedeni, Meryem, Melek, İsa için üzülen Yuhanna

ve bazı Anonim figürler sahneye katılmaktadır. İsa yüksekçe bir yere yatırılmış yarı çıplak bir şekilde vermiştir. İsa'nın başının kenarına Meryem oturmuş ve yüzünü ona doğru eğmiştir. İsa'nın ayak ucunda ise biri yaşlı diğer genç olmak üzere iki erkek figürü vardır. Bunlardan biri muhtemelen Yuhanna'dır. Sahnenin ortasında ellerini iki yana saçmış bir kadın figürü vardır. Muhtemelen bu figür Mecdelli Meryem olabilir. Eserin sol alt köşesinde tanımlanamayan peygamber tasviri vardır. Figür yaşlı ve sol elinde bir tutarken resmedilmiştir.

Değerlendirme

Ankara Etnografya Müzesi'nin deposunda yer alan iki gümüş kitap muhafazaları incelenmiştir. Her iki kitap kapağı tasarımında da Barok ve Rokoko süslemeleri kullanılmıştır. Ayrıca Batı'dan alınan diğer detaylara da yer verilmiştir.

Kitabesi olan 25414 Envanter Numaralı Kitap Kapağı İstanbul'da üretildiği düşünülen kapaklarla benzerlik taşıdığı için muhtemelen bu kitap kapağı da burada üretilmiş olmalıdır (Şekil 20). Bu eserin aslında önemli bir özelliği bize alışılmışın dışındaki sahne sayısıdır. Ön kapak, zarif taç yapraklarla dikdörtgen bölümlere ayrılmış olup içleri Meryem'in hayatına ait sahneler ile biçimlendirilmiştir. 16 bölüme ayrılan kapağın dört köşesine Eski Ahit peygamberleri yerleştirilmiştir. Kronolojik sıraya uygun olarak dizilen sahneler Yohakim'e müjde ile başlayıp kapağın merkezinde yer alan Meryem'in Uykusu ile son bulur (Şekil 20). Ön kapağı bir bütün olarak aldığımızda Meryem'in hayatına dair sahnelerin yer aldığı için diğer kitap örneklerinden farkını ortaya koyar. Çünkü kitap kapağı tasarımlarında Meryem'in hayatına ilişkin sahnelere çok yer verilmediği görülür.

Arka kapakta İsa'nın Passion (acıları) sahneleri yer almaktadır. Arka kapağın merkezinde Ortodoks İkonografisinde Anastasis olarak isimlendirilen bu sahne kaynağını Nikodemus İncilinden alır. Hıristiyan inancında Anastasis, İsa'nın yeraltına inip vaftiz olmayan Tevrat peygamberlerini ve iyi insanları kurtarması olsa da altında yattığı temel anlam İsa'nın ölüm karşısındaki zaferidir. İncelenen kitap kapaklarında Anastasis sahnelerinin post-Bizans örneklerinde verilmiştir (Şekil 28). Arka kapakta İsa'nın Passion (acıları) sahneleri ve arka kapakta ise Meryem'in hayatına ilişkin sahnelerin yer alması bizlere adeta sanki bir kilisenin duvarlarındaki ikonografi bütünlüğüne götürme hissini uyandırmaktadır.

Şekil 28: Golia Monastery ait İncil Kapağındaki Anastasis Sahnesi (1770) (Ballian, 1988: 520).

Böyle bir kapak tasarımının Trabzon'daki bir kilise için yapılması bani ve sanatçı ilişkisinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır. Elimizde kısıtlı sayıda bilgi ve ulaşılamayan araştırmalar olduğu için kapakta geçen kiliseyle ilgili maalesef yeterli bilgiye sahip değiliz.

25414 Envanter Numaralı Kitap Kapağının herhangi bir kitabesi yoktur. Sahneler öykülerine uygun olarak tasvir edilmiştir. Detaydan uzak sahnelerde ana mesaj doğrudan aktarmıştır. Bu kitap kapağında daha önceki örnekler karşımıza çıkmayan İsa'ya ağıt sahnesine verilmesi açısından önem taşımaktadır. Ön kapakla aynı tasarım özelliklerine sahip olan kapak, Kudüs'e yolculukla başlar, Dirilişle tamamlanır. Bu kitap kapağında Tanrı tasvirine yer verilmesi Batı ve Ermeni sanatının bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Her iki yüzde de bazı sahnelerde ikonografik sıranın göz ardı edilmesi dikkati çekmektedir.

Bu kitap kapağı tasarımı ikonografik detaylara inildiği zaman hem batı sanatı etkileri hem de Ermeni sanatı etkileri taşımaktadır. 17. ve 18 yüzyıla tarihlendirdiğimiz kapak çok yakın bir örneğini 1780 yılına tarihlenen Yunanistan'da Bizans ve Hıristiyan Müzesinde yer alır (Şekil 29). Kilise tarafından Enez'den (Trakya) geldiği bildirilen kapak Ankara Etnografya Müzesinde bulunan 25414 envanter numaralı eserle oldukça benzemektedir. Her iki kapağında barındırdığı ikonografi konusu ve düzeni birebir aynıdır. Yunanistan'da yer alan örnek tamamen altından yapılmıştır. Etnografya Müzesi'ndeki örnek ise gümüş olup üzerine altın yıldız yapılmıştır. Yunanistan'daki örnekte yer alan Barok ve Rokoko detaylar daha detaylı işçilik arz etmektedir. Boş kalan yerler tomurcuklarla doldurulmuştur. Ankara'daki örnekte bu detaylar diğerine göre daha yüzeysel işlenmiştir. Her iki kapakta da herhangi bir kitabe yer almamaktadır. Yunanistan'da bulunan örneğin tarihlendirilmesi muhtemelen bağlı olduğu kitaba göre yapılmıştır. Her iki kapağında Ermeni ve Batı ikonografisinden detaylar taşımaktadır. Kapakta; İsa, Meryem'in hayatından kesitlerin yanı sıra İncil yazarları, Eski Ahit peygamberi ve Tanrı tasviri yer almaktadır.

Yunanistan ve Ankara müzelerinde yer alan her iki kapağın çok yakın benzerlik barındırdığı için muhtemelen aynı atölye tarafından üretilmiş olmalıdır. Yunanistan Müzesi tarafından yapılan tarihlendirme konumuza dâhil olan kapak için de geçerlidir. Bizans müzesi, kapağın Enez bölgesine ait olabileceğini savunmaktadır. 18. yüzyılda Edirne (Enez) bölgesine baktığımızda Ermenilerin yaşam sürdürdüğü bilinir fakat çalıştıkları bir atölye var mıydı o konu hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Muhtemelen bir kiliseden alınmış bu kitap kapakları sipariş üzerine İstanbul'dan getirilmiş olmalıdır.

Şekil 29. 1780 yılına tarihlenen kitap kapağı
(Bizans ve Hıristiyan Müzesi, Yunanistan)
(<https://www.ebyzantinmuseum.gr/?i=bxm.el.exhibit&id=86>)

Sonuç

Makale çalışmamız kapsamında, Ankara Etnografya Müzesi'nin deposunda yer alan iki gümüş kitap muhafazaları incelenmiştir. Söz konusu madeni levhalar gümüşten üretilmiş olup kabartma tekniğinde yapılmıştır (Şekil 18-22). Bu levhalarda betimlenen figürler altın yaldızlıdır. Bizans döneminde üretilen liturjik eserlerde en çok kullanılan maden gümüştür. İncil ve diğer dini kitapları korumak amacıyla üretilmiş olan kitap kapakları, dikdörtgen şeklindeki iki levhanın menteşelerle birbirine bağlanmasından meydana gelir. Altın, gümüş ve bakır levhalar üzerine yapılan süslemelerle zenginleştirilen kitap kapakları ökaristi ayininin vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkar. Erken Hıristiyan toplumların da fildişi diptiklerden etkilenecek üretilen kitap kapakları zaman içinde gelişim göstererek farklı tasarımlarla geliştirilmiştir. Bizans sanatında kapağı oluşturan levhalar altından ya da gümüşten yapılmıştır. Bu levhalar renkli taşların yanında Eski ve Yeni Ahitten alınan konularla süslenmiştir. Çoğunlukla Çarmıh ve İsa'nın Dirilişi yer alan kapaklara İncil yazarları ve Meryem'de yerleştirilmiştir. Batı sanatıyla birlikte kitap kapaklarında farklı tasarımlar kendini göstermeye başlamıştır.

Ele alınan kitap kapakları süsleme tekniği açısından ortak özellikler barındırmaktadır. Her ikisinde de kabartma tekniği kullanılmıştır. Fakat üslupsal açıdan belirgin farklılıkları taşımaktadır. Eserlerden biri post Bizans anlayışına uygun olarak üretilirken diğeri Ermeni sanatı özellikleri taşımaktadır. Fakat eserler ikonografik betimlemeler derinlikten uzak ve şematik düzen içinde verilmiştir. Anatomik açıdan oldukça zayıf olan figürler iki boyutlu tasvir edilmiştir. Her iki kitap kapağının merkezinde İsa'nın Dirilişi sahnesine yer verilmiştir. 25419 envanter numaralı birbirine menteşe ile tutturulmuş dikdörtgen biçimli gümüş kapağı ikonografi sayısı bakımından oldukça zengindir. Toplamda 34 sahneye yer verilmiştir. Hikayeci bir anlayış benimsenmiştir. Figürler simetrik bir düzende betimlenmiş ve sahnelerin arka planında mimari unsurlar kullanılmıştır. Madeni levhanın kenarlarında S ve C kıvrımlar ve bitkisel süslemeler dikkati çeken bir unsurdur. Barok ve Rokoko etkisinin görüldüğü sahneler Post Bizans dönemi özellikleri taşımaktadır ve kitabelidir. Eserin ön kapağında yer alan kitabeye göre Trabzon'daki bir kilise için yapılmıştır. Muhtemelen İstanbul'da bir atölyede üretilmiştir. İncil muhafazası Post-Bizans dönemine aittir. Eser gümüş plaka üzerine kabartma tekniğinde yapılmıştır. Eserde yoğun olarak İsa ve Meryem siklusu işlenmiştir. Ön plaka da İsa'nın ve arka plakada Meryem'in hayatından alınan sahnelere yer verilmiştir. Kapaklarda İsa ve Meryem'den başka dört İncil yazarı ve Tevrat peygamberleri yer almaktadır. Tasvir sıraları kronolojik olarak bazen değişmiş olsa da, genel olarak siklus düzenine dikkat edilmiştir. Meryem siklusun yer aldığı kapakta; Meryem'in evlenmesi, müjde sahneleri arasında başka konular girmiş olup konu bütünlüğünü biraz bozmuştur. Eserde yer alan tasvirlerin İncil yazarları ve Eski Ahit peygamber atribüleri diğer tasvirlerde geçen örneklere benzemektedir.

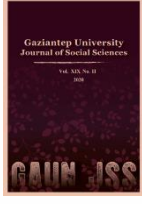
25414 envanter numaralı eser de ise 22 sahne yer almaktadır (Şekil 22). Ermeni ve Batı sanatı özellikleri taşıyan eserin en yakın örneği 1780 yılına tarihlenen Yunanistan'da Bizans ve Hıristiyan Müzesi'nde bulunmaktadır. Muhtemelen aynı atölyeden çıkmış olmalıdır. Eser müze tarafından 18. Yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiştir. Yoğun Barok ve Rokoko süsleme detayları barındırmaktadır. Diğer kitap kapağından farklı olarak ağırlıklı olarak 12 bayram sahnelerine yer verilmiştir. Ayrıca dekoratif süslemeler daha çok ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında Batı sanatı etkisi olan Tanrı Baba tasvirine de yer verilmesi eserin Batı eksinde üretildiğini söylememiz mümkündür. Sahneler ikonografik özellikleri bakımından Ermeni ve Batı sanatı ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Makale konumuzu oluşturan kitap kapakları örnekleri, ikonografi detayları bakımından Hıristiyan öğretilerini içermektedir. İsa ve Meryem'in hayatı ile ilgili sahneler kronolojik ve didaktik bir şekilde yerleştirilmiştir. Ağırlıklı olarak 12 bayram sahnelerinin yer aldığı eserde İncil yazarları ve Eski Ahit peygamberleri tasvirlerine yer vermiştir. 25414 envanter numaralı eserin sahne sayısı bakımından diğer kapağa göre zayıf kalmasına rağmen süsleme üslubu bakımından kendini göstermektedir. Sonuç olarak bu iki kitap kapağı Bizans sanatının bir devamı niteliğinde olup 18-19. Yüzyıl Hıristiyan sanatı için oldukça önemli bir yere sahiptir.

Kaynakça

- Akyürek, E. (2007). *Bizans Uygarlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme*. içinde, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri: Bizans / Marmara*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Andrews, I. (2010). *Design Structures of Treasure Book Covers from the 6th to the 12th Century*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. University of Huddersfield, İngiltere.
- Ari, A. (2019) The biography and multivalence of sacred silver objects in the sixth-century Sion treasure. Doctoral thesis (PhD), University of Sussex.
- Ballian, A. (1998). *Post-Byzantine and other small art works*. İçinde, *The Holy and Great Monastery of Vatopaidi. Tradition – History – Art*. vol. II, 500–534, Brassington.
- Brassington, W. S. (1984). *A History of the Art of Bookbinding: With Some Account of the Books of the Ancients, Classic*. İngiltere: Reprint Paperback.
- Ferber, S. (1966). Crucifixion Iconography in a Group of Carolingian Ivory Plaques, *The Art Bulletin*, 48(3), 323-334.
- Firatli, N. (1969) Un trésor du VIe s. trouvé à Kumluca, en Lycie - In: Akten des VII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie p. 523-525.
- Frazer (1992): Frazer, M.E. (1992), Early Byzantine silver book covers. içinde, *Ecclesiastical silver plate in sixth-century Byzantium*, vol. 3, 71-76.
- Genç, Ö. (2012). *Charlemagne ve Karolenj Rönesansı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gharzan, F. (2017). *Western Iconographi cInfluences on Armenian Silver Bookbindings from Ottoman Constantinople (Eighteenth-NineteenthCenturies)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Central European Üniversitesi.
- Mango M. M. Ve L. Bouras (1991).”Book Cover”. The Oxford Dictionary of Byzantium, 1:305-306.
- Klein, H. A. (2010). Refashioning Byzantium İn Veniceca. 1200–1400, (Dumbarton Oaks Byzantine symposia and colloquia: Byzantium, and the myths of Venice). Refashioning Byzantium in Venice, ca. 1200-1400, içinde, *San Marco, Byzantium and the Myths of Venice. Dumbarton Oaks Byzantine Symposia and Colloquia*. Washington, D.C. 193-225.
- Lowden, J. (2008). 'The Word Made Public, the Word Made Visible: Images on the Covers of Early Christian Books'. *Bulletin of the Institute for Mediterranean Studies*, 6, 61-88.
- Plant, J. (2012). Ornament In The Service of God: The Precious Covers of The Lindau Gospels. Yüksek Lisans Tezi, The University of British Columbia.
- Sánchez, A. P. (2016). *The Evolution of Book binding During the Middle Ages (Part 1)*, University Complutense of Madrid.
- Stankova, L. (2012). Orthodox Liturgical Metal work Objects In Relation To Ottoman Aesthetics, Turkish Cultural Fundation, 21-32.
- Sylvie, M. L., (2013). The Armenian Silversmiths of Kesaria/Kayseri in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. içinde, *Armenian Kesaria/Kayseri and Cappadocia*, California, 117-187.

-
- URL-1. Erişim tarihi: 08.01.2022 <https://www.peopleofar.com/2017/06/07/old-armenian-bible-covers/>
- URL-2. Erişim tarihi: 08.01.2022 <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/468348>
- URL-3. Erişim tarihi: 08.02.2022 <https://www.georgeortiz.com/objects/byzantine/258-book-covers>
- URL-4 Erişim tarihi: 15.01.2022 <https://www.ebyzantinemuseum.gr/?i=bxm.el.exhibit&id=86>
- URL-5 Erişim Tarihi: 08.02.2022 <https://www.peopleofar.com/2017/06/07/old-armenian-bible-covers/>
- Tükel, U., ve Arsal, S. Y. (2014). Sözden İmgeye Batı Sanatında İkonografi. Kabalcı Yayıncılık.
- Ülgen, Pınar ve Ünal, Banu, Ç. (2019). Orta Çağ Avrupası'nın Bir Bilinmeyi: OttoRönesansı, *Nevşehir: Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 2021 (17), 108-123.
- Yanık, M. (2020). Hristiyan Eskatolojindeki Diriliş İncasının Din Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi . *Din ve Felsefe Araştırmaları*, 3 (5) , 64-94 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/udfad/issue/55258/725927>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

2019-2020 Yılı Yesemek Heykel Atölyesi ve İslahiye-Nurdağı Yüzey Araştırması Sonuçları¹

Results of the Yesemek Sculpture Workshop and İslahiye-Nurdağı Survey 2019-2021

Atilla ENGİN^a Metin ALPARSLAN^b Emrah ÖZDEMİR*^c Şenay DORUK ENGİN^d Deniz Burak KİŞİŞİ^e

^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3165-1562

^b Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8354-5206

^c Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1083-9665

^d Arkeolog, Gaziantep/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2903-6624

^e Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3368-2733

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 4 Temmuz 2022

Kabul tarihi: 2 Eylül, 2022

Anahtar Kelimeler:

Yesemek Heykel Atölyesi,
İslahiye ve Nurdağı Havzası Yüzey
Araştırması,
Hitit İmparatorluk Çağı

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 4, 2022

Accepted: September 02, 2022

Keywords:

Yesemek Sculpture Workshop,
Surveys of the İslahiye and Nurdağı
Basin,
Hittite Imperial Period

ÖZ

2019 ve 2020 yıllarında, Gaziantep iline bağlı İslahiye ve Nurdağı ilçeleri sınırları içinde ve Yesemek Heykel Atölyesi ile yakın çevresinde yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında Orta Paleolitik Çağ'dan Geç Osmanlı Dönemi'ne kadar farklı dönemlere tarihlenen 77 arkeolojik merkez tespit edilmiş ve incelenmiştir. Kuzey Levant Koridoru içinde yer alan bu bölgenin arkeolojisi yeterince araştırılmamıştır. Bu merkezler içinde Yesemek Heykel Atölyesi içinde ve hemen yakınlarındaki büyük bir tepe yerleşmesinde tespit edilen Geç Tunç Çağı kalıntıları Yesemek Heykel atölyesi ile ilgili başta tarihlendirme problemi olmak üzere önemli sorulara cevap vermiştir. Yesemek Heykel Atölyesi'nin hemen doğusunda yer alan, doğu-batı istikametinde uzanan 3,5 km uzunluğundaki doğal tepe üzerinde tespit edilen Geç Tunç Çağı'na tarihlenen mimari kalıntılar, heykeltıraşlık eserleri ve seramik parçaları Yesemek Heykel Atölyesi'nin tarihlendirilmesini sağlarken, atölyenin üretim amacını da ortaya koymuştur.

ABSTRACT

During the archaeological investigations carried out in 2019 and 2020 in İslahiye and Nurdağı districts of Gaziantep province and near Yesemek Sculpture Workshop, 77 archaeological sites from different periods from the Middle Palaeolithic to the Late Ottoman period were identified and investigated. The archaeology of this region, located in the northern Levant corridor, has not yet been sufficiently explored. Among these centres, the Late Bronze Age remains found in the Yesemek Sculpture Workshop and in a large hilltop settlement in its immediate vicinity answered crucial questions about the Yesemek Sculpture Workshop, especially the problem of dating. Architectural remains, sculptures and pottery sherds from the Late Bronze Age found on a 3.5 km long natural hill extending in an east-west direction directly east of the workshop provide the dating of the Yesemek sculpture workshop, while the workshop's production purpose has also been uncovered.

¹ YA012702 numaralı bu proje Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından desteklenmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The article evaluates the results of the research conducted in 2019 and 2020 on the "Yesemek Hittite Sculpture Workshop" and its surroundings, as well as the Islahiye and Nurdağı basins where the workshop is located. The research area is located within the northern Levant corridor. On the one hand, the surveys aim to shed light on the archeology of the region, which is still under-researched, and, on the other hand, to solve the problems related to the Yesemek sculpture workshop, such as the problem of dating and the purpose of production.

The investigation in 2019 focused on the Yesemek sculpture workshop and its immediate surroundings, including the area of the Tahtaköprü Dam reservoir and its surroundings laid out along the Karasu River (fig. 1). While in the plain along the Karasu River, mounds and top hill settlements are generally found at intervals of several kilometers, the hills and slopes, especially in the north and east of the area, were used as settlements and necropolises in the Hellenistic and Roman periods.

During the 2019 surveys, in addition to the Yesemek sculpture workshop, 7 mounds, 2 top hill settlements, 1 flat settlement, and 2 necropoleis from different periods were identified and investigated (Table 1). During these surveys, various finds were found at Sağır Seydo Höyüğü, Hamamlar Höyüğü (fig. 8) and Taşlıgeçit Höyüğü (fig. 2).

The Yesemek Hittite sculpture workshop (YS 001- Yesemek I) is located about 20 km southeast of the Islahiye, within the boundaries of the Yesemek district. The sculptures are distributed over a wide area on the northwestern slopes of Karatepe, while the basalt deposits are located on the upper western slopes of the hill. The sculptures and architectural objects cover an area of about 11 hectares.

In Yesemek, known in archeological literature since the end of the 19th century, excavations and research were carried out by U.B.Alkim in 1955-1961 and by İ. Temizsoy in the years 1989-1991 were carried out. In Yesemek sculpture workshop, none of the sculptures were completed in detail, but the works were roughly shaped. These sculptures, made in the workshop as "sketches", were to be finished where they would be transported and placed. The number of statue designs and basalt blocks identified in the area is 518, and many more artifacts are believed to be underground. During the 2019 surveys, investigations were carried out in the workshop and in the modern settlement on the outskirts of Karatepe. In the area above the olive groves north of the modern settlement, smooth stone foundations can be traced on the surface. Apart from a small sherd, no surface material was encountered in this area. During the investigations in the modern settlement, pottery sherds were found mainly in the plowed gardens, although in small numbers. The ceramic material collected from the surface is dated to the LBA and Islamic periods.

During the investigations in the Yesemek sculpture workshop, the stylistic criticism, construction techniques, and manufacturing phases of the sculptures were investigated and documentation studies were carried out. Lidar scans of various sculpture groups were conducted as part of these investigations.

The research sought answers to questions such as when the Yesemek sculpture workshop was dated, to which political authority it belonged, for which center or centers it was produced, how long it was used, and when and why it was abandoned. Important finds that will provide answers were found on the 3.5 km long mound located east of the Yesemek sculpture workshop and extending to the district of Topallar within the borders of Kilis (map 1, fig. 3). Various architectural remains, sculptures, and pottery fragments dated to the LBA were found on the mound (YS 002- Yesemek II). Most of the mound is forested, while the eastern and western parts are used as agricultural land.

During the surveys on the hill, ruins from the Hittite imperial period were found in the forested area in the southeastern part (drawing 1-2; figs. 4-5). In this area, a stone foundation wall running in a north-south direction was found, which was recently destroyed by construction machinery. In this area called "Çiçektepe", the stones above the foundation of the destroyed wall were worked in the Hittite-Imperial stone carving technique (Fig. 4). Architectural elements belonging to cubic basalt columns that were broken and scattered in the same area were also identified. Georadar and geomagnetic surveys conducted at 4 different locations on the hill detected building remains with smooth wall extensions under the ground

In Çiçektepe, very dense sherds were found in an area about 30 meters in diameter in and around the destroyed area (drawing 1). The ceramic material collected belongs in type and form to the Hittite imperial period. Two relief fragments are among the crucial remains found in the destroyed area in Çiçektepe (drawing 2). It became known that a human statue with Anatolian hieroglyphics was also found in this area, discovered by villagers in the early 1990s. In the same area, a double foot of a human statue was found in 2018 and delivered to the Gaziantep Museum. XRF analysis revealed that both pieces, which are similar in colour and texture, are parts of the same sculpture. Therefore, it was assumed that these two pieces belonged to a standing statue of a god (fig. 5). The third piece of unfinished relief was found at the eastern end of the mound.

Considering the distribution of architectural remains on the 3.5 km long hill identified during the surveys, it is assumed that the settlement extended over an area of about 200 hectares (map 1; fig. 3). Based on the surface finds, it is not yet possible to determine whether or not this newly discovered city was completely upright.

The 2020 surveys were mostly carried out within the boundaries of the Islahiye district, while the investigations took place in the southern part of the Nurdağı district. As part of the survey studies, the documentation and investigation studies continued in Yesemek Sculpture Workshop in 2020. Lidar scans of around 30 different sculpture sketches were made as part of the survey and documentation studies. A total of 64 archaeological sites from different periods ranging from the Middle Palaeolithic to the Late Ottoman period were investigated during the 2020 survey (Table 2).

Giriş

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Gaziantep Üniversitesi adına Gaziantep İli, İslahiye ve Nurdağı ilçelerinde gerçekleştirilen "Yesemek Hitit Heykel Atölyesi ve İslahiye-Nurdağı Yüzey Araştırması" [Proje Numarası-YA012702] 2019 ve 2020 yıllarında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Gaziantep Üniversitesi'nin desteği ile gerçekleştirilmiştir. Yazarlar dışında 2019 yılı çalışmalarında Bitlis Eren Üniversitesi'nden Jeofizik Mühendisi Prof. Dr. Aydın Büyüksaraç; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nden Jeofizik Mühendisi Doç. Dr. Özcan Bektaş, Malzeme Mühendisi Doç. Dr. Ali Özer, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisi Önder Gürsoy, Jeofizik Mühendisi Öğr. Gör. Dr. Sinan Koşaroğlu; Gaziantep Üniversitesi Arkeoloji yüksek lisans öğrencisi Aysen Tuncer ekip üyesi olarak görev alırken, 2020 yılı çalışmalarında COVID 19 pandemi süreci nedeniyle ekip üyeleri yazarlardan oluşmuştur. Bakanlık Yetkili Uzmanı olarak 2019 yılı çalışmalarında Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan Arkeolog Fuat Lebe, 2020 yılı çalışmalarında ise Gaziantep Müzesi'nden Hititolog Sait Uslu görev yapmıştır.²

Yüzey araştırmalarının temel hedefi, başta Yesemek Hitit Heykel Atölyesi ile ilgili sorunları çözmek ve heykel atölyesinin içinde bulunduğu İslahiye ve Nurdağı havzasındaki arkeolojik alanları incelemektir. 2019 ve 2020 yılı araştırmaları, büyük ölçüde Yesemek Heykel Atölyesi'nin içinde bulunduğu İslahiye İlçesi sınırları içerisinde gerçekleştirilmiş, Nurdağı İlçesi'nin ise sadece güney kesiminde çalışmalar yapılmıştır. Gaziantep ilinin batısında yer alan İslahiye ve Nurdağı havzası, bir taraftan Bereketli Hilal'in kuzeybatı kesiminde yer alırken, diğer taraftan Kuzey Levant Koridoru'nun önemli bir bölümünü oluşturur.

2019 Yılı Yüzey Araştırmaları

2019 yılı çalışmaları, Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı ile yakın çevresinde yoğunlaştırılmış olup, bu alan Karasu nehri üzerine kurulmuş olan Tahtaköprü Baraj gölü sahası ve çevresini kapsamaktadır (Resim 1). Araştırılan alan, Karasu'nun oluşturduğu yaklaşık kuzey-güney yönünde uzanan geniş bir alüvyonal düzlük ile bu düzlüğü doğudan ve batıdan sınırlandıran dağ yükseltileri, kuzey ve güneyden ise tepelerin sınırlandığı kapalı bir havza görünümündedir. Ovada, Karasu nehri boyunca genellikle birkaç kilometre aralıklarla dizilmiş höyük ve tepe yerleşmeleri görülürken, özellikle alanın kuzey ve doğusundaki tepe ve yamaçlar farklı dönemlerde yerleşim yeri ve nekropol olarak kullanılmıştır.

2019 yılı yüzey araştırmalarında Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı dışında, farklı dönemlere ait olan 7 höyük, 2 tepe yerleşmesi ve 1 düz yerleşme ile 2 nekropol alanı tespit edilmiş ve incelenmiştir (Tablo 1). Dokuma ağırlığı, damga mühür, ağırşak, pişmiş toprak figürin, ok ucu, minyatür taş balta, bız, Akeramik Neolitik taş kült objesi gibi küçük buluntular (Resim 2), tümüyle ya da kısmen Tahtaköprü Barajı suları altında kalmış olan Sağır Seydo Höyüğü, Hamamlar Höyüğü (Resim 8) ve Taşlıgeçit Höyüğü'nden ele geçmiştir.

YS 001 - Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı (Yesemek I)

² Yüzey araştırmaları, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin ve İslahiye Belediyesi'nin sponsorluğu ile yürütülmüştür. Değerli katkıları ve yardımlarından dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'ne ve Belediye Başkanı Sayın Fatma ŞAHİN'e, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreteri Sayın Sezer CİHAN'a, başta Şube Müdürü Sayın Serdar Murat GÜRSEL olmak üzere Gaziantep Büyükşehir Belediyesi KUDEB Şubesi Müdürlüğü'nün tüm çalışanlarına, İslahiye Belediyesi'ne ve Belediye Başkanı Sayın Kemal VURAL'a, Yesemek Alan Başkanlığı'na ve Alan Başkanı Sayın Zafer OKUDUCU'ya, Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne ve İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Bülent ÖZTÜRK'e, Bakanlık Yetkili Uzmanları Fuat LEBE'ye ve Sait USLU'ya en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Yesemek Hitit Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı, İslahiye ilçesinin yaklaşık 20 km güneydoğusunda, Yesemek Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Heykeltıraşlık eserleri Karatepe'nin (Aslanlıtepe) kuzeybatı yamaçları boyunca geniş bir alana yayılmışken, bazalt yataklarının bulunduğu taş ocağı tepenin üst batı yamaçlarında yer almaktadır. Heykeltıraşlık eserleri ve taş ocağı yaklaşık 11 hektarlık bir alana yayılmaktadır.

Yesemek, 19. yüzyılın sonlarında, Zincirli'de kazı çalışmaları yapan Alman araştırmacı Felix von Luschan tarafından tespit edilmiş, araştırmacı 1893 yılında yayımlandığı Zincirli kazı raporundaki haritada *Gesemek* adıyla işaretlemiştir.³ Luschan sonraki yayınında Yesemek'ten *Nurkhanli* (Nurhanlı) olarak bahsetmiştir.⁴ Landsberger'in 1948 yılında yayımladığı "Sam'al: Karatepe Harabelerinin Keşfi ile İlgili Araştırmalar" başlıklı eserinde heykel atölyesinin adı Nurhanlı olarak geçer.⁵ Luschan ve Landsberger Zincirli ve yakın çevresindeki heykeltıraşlık eserlerinin Yesemek kökenli olduğunu düşünmüşlerdir.⁶

Yesemek'te ilk arkeolojik çalışmalar, 1957 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Bahadır Alkım tarafından başlatılmış olup, bu çalışmalar 1961 yılına kadar devam etmiştir.⁷ 5 kazı sezonu sürdürülen ve tepenin doğu yamacı üzerinde yoğunlaşmış olan bu çalışmalarda, kısmen toprak altında bulunan heykeltıraşlık eserleri tümüyle gün yüzüne çıkartılarak incelenmiş, bunların çizim, fotoğraflama ve envanter kayıtları yapılmıştır. Prof. Dr. Refik Duru, bu çalışmalarda kazılarak tümüyle ortaya çıkartılan ve kısmen toprak altında bulunan, kayda geçmiş heykeltıraşlık eseri sayısını 164 olarak belirtmektedir.⁸

Yesemek'te 1961 yılından sonra ara verilen arkeolojik çalışmalar, Gaziantep Müze Müdürlüğü görevi sırasında İlhan Temizsoy tarafından 1989 yılında yeniden başlatılmış, bu çalışmalar ise 1991 yılına kadar devam etmiştir.⁹ Temizsoy'un çalışmalarında, kısmen toprak altındaki heykeltıraşlık eserleri kazılarak ortaya çıkartılırken, açık hava müzesi teşhirine için gezi yolları ve teras düzenlemeleri kapsamında eserlerin bir kısmının yerleri değiştirilmiş¹⁰, sit alanı dışındaki bazı eserler ise sit alanı içine taşınmıştır.¹¹ Temizsoy'un çalışmalarında 1990 yılında 52 adet, 1991 yılında ise 31 adet eserin ortaya çıkartıldığı rapor edilmiştir.¹² Duru'nun 2004 yılında yayımladığı "Yesemek" kitabında, Temizsoy'dan şifahen alınan bilgiye göre bu çalışmalarda toplamda 115 eserin kazılarak ortaya çıkartıldığı aktarılmaktadır.¹³

Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı'nda, bir kısmı kazılarla açığa çıkartılan mevcut heykeltıraşlık eserlerinden hiçbirinin detayları tamamlanmamış, eserler kabaca biçimlendirilmiştir. Bu nedenle "heykel taslakları" olarak nitelendirilen bu eserlerin, detay işçiliklerinin taşınacakları ve yerleştirilecekleri yerlerde yapılmak üzere üretilmiş oldukları düşünülmektedir.¹⁴

³ Von Luschan vd., 1893, s. 14, Harita 1.

⁴ Von Luschan vd., 1898, s. 177.

⁵ Landsberger, 1948, s. 9, dipnot 19.

⁶ Von Luschan, 1898, s.14; Landsberger, 1948, s. 9, dipnot 20.

⁷ Alkım, 1957; 1958; 1959a; 1960a; 1960b; 1962a; 1962b; 1964; 1974a.

⁸ Duru, 2004, s. 15, dipnot 9.

⁹ Temizsoy, 1992; 1993a; 1993b.

¹⁰ Temizsoy, 1993a, s. 88.

¹¹ Temizsoy, 1992, s. 300.

¹² Temizsoy, 1992, s. 301; 1993a, s. 88.

¹³ Duru, 2004, s. 16.

¹⁴ Alkım, 1974a, s. 19; Duru, 2004, s. 39-50.

2019 yılı yüzey araştırmaları kapsamında heykellerin yoğun olarak bulunduğu alan, mahallenin içi, mahallenin kuzeyi ve taş ocağında inceleme çalışmaları yapılmıştır. Alkım, Duru ve Temizsoy'un çalışmalarında açığa çıkartılan ve kısmen yüzeyde görülen heykeltıraşlık eserlerinin tahmini sayısının 400 civarında olduğu ve yaklaşık 350 x 200 m'lik bir alana yayıldığı belirtmektedir.¹⁵ Yakın zamanda Gaziantep Müzesi ve Gaziantep Belediyesi KUDEB uzmanları tarafından alanda yapılan inceleme ve tespit çalışmalarında ise bu sayı 518 olarak belirlenmiştir. Modern yerleşimin kuzeyinde yer alan zeytinliklerin hemen üzerindeki boş alanda ise düzgün taş temel duvarları yüzeyden takip edilebilmektedir. Bu duvar uzantıları moloz taşlarla inşa edilmiş olup, yaklaşık 60-70 cm genişliğindedir. Bu alanda kk bir amorf seramik parçası dışında herhangi bir yüzey malzemesine rastlanmamıştır.

Mahalle içinde yaptığımız incelemelerde, özellikle sürülmüş olan bahçelerde az sayıda da olsa seramik parçalarına rastlanmıştır. Yüzeyden toplanan seramik türü malzeme Geç Tunç ağı ve İslami dönemlere tarihlenmektedir.

Erken çalışmalarda her ne kadar heykeltıraşlık eserlerinin yaklaşık 350 x 200 m'lik bir alana yayıldığı belirtmişse de¹⁶, gerek yüzey araştırmalarımız gerekse DSİ'nin Yesemek Göleti inşaat çalışmalarını yürüten yüklenici firmanın arkeolojik sit alanın doğusunda yaptıkları hafriyat çalışmalarında açığa çıkan onlarca heykeltıraşlık eseri, bunların daha geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Yesemek Göleti inşaat çalışmalarını yürüten yüklenici firma tarafından alandan çıkartılan hafriyat toprağının yığıldığı alanda yaptığımız incelemelerde ise gözenekli bazalttan yapılmış uzun dikdörtgen prizma biçimli bir blok ile bir öğütme taşı parçası tespit edilmiştir.

Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı'nda yapılan incelemelerde heykeltıraşlık eserlerinin stil kritiği, yapım teknikleri, üretim aşamaları ve belgeleme çalışmaları da sürdürülmüş olup, ağdaş örneklerle oran ve stil karşılaştırmaları yapılması gerektiğinden, bu çalışmalar henüz sonuçlandırılmamıştır. Benzer alışmalar, tepenin güneybatısında yer alan bazalt yatağının bulunduğu taş ocağında da yapılmıştır. Çalışma ve belgeleme kolaylığı açısından heykel taslaklarının lidar taramaları yapılmıştır.

YS 002 - Yesemek Tepe Yerleşmesi (Yesemek II)

Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı ile ilgili olarak; hangi döneme tarihlendiği, hangi siyasi otoriteye bağlı olduğu, hangi merkez ya da merkezler için üretim yapıldığı ne kadar süre kullanıldığı, ne zaman ve niye terkedildiği gibi sorulara cevap verecek önemli bulgulara Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı'nın doğusunda bulunan ve Kilis sınırları içerisindeki Topallar Mahallesi'ne kadar uzanan uzun tepe üzerinde rastlanmıştır (Harita 1, Resim 3). Doğu-batı yönünde uzanan tepe, yaklaşık 3,5 km uzunluğunda ve 0.7-1 km genişliğindedir. Tepe, doğuya doğru yükselerek devam etmektedir. Batıda yaklaşık 500 m ykseklisinde olan tepenin doğu uçtaki ykseklisi 760 m'yi bulmaktadır. Tepenin kuzey ve güneyini derin birer vadi sınırlandırır. Yerleşim yeri olarak seçilmiş olan tepe, bu açıdan oldukça mstahkemdir. Kuzeydeki vadi yatağında Yesemek Deresi akmaktadır. Tepenin büyük bölümü orman sahası olup, doğu ve batı uçlarda tarım arazisi olarak kullanılan bağ, bahçe ve tarlalar bulunmaktadır. Tepe, 1990'lı yılların başında ağlandırılmıştır.

Tepe üzerinde yapılan çalışmalarda, güneydoğu kesimde, ormanlık alan içinde Hitit İmparatorluk ağı'na tarihlenen kalıntılar tespit edilmiştir (izim 1-2; Resim 4-5). Bu alanda,

¹⁵ Duru, 2004, s. 16.

¹⁶ Duru, 2004, s. 16.

batı ve güneye doğru meyilli orman arazisi içinde yakın zamanda iş makinesi ile tahrip edilmiş kuzey-güney yönünde uzanan bir taş temel duvarı görülmüştür. Tahrip edilen duvara doğu-batı yönünde dik bağlanan duvar ise kısmen açığa çıkmıştır. “Çiçektepe” olarak adlandırdığımız bu alanda, tahrip edilen duvarın olasılıkla temel seviyesi üzerindeki taşlar, Hitit İmparatorluk Çağı duvar tekniğinden bilinen tarzda, taşların birbirine uyumlu biçimde oturtulduğu alıştırma tekniğinde biçimlenmiştir (Resim 4). Aynı alanda kırılarak dağılmış kübik bazalt sütun altlıklarına ait mimari öğeler de tespit edilmiştir.

Çiçektepe’de, tahrip edilen alan ve çevresinde, yaklaşık 30 metre çapında bir alanda çok yoğun seramik parçalarına rastlanmıştır (Çizim 1). Toplanan seramik malzeme Hitit İmparatorluk Çağı’na tarihlenen türlerde ve formlardadır. Yesemek Mahallesi içindeki bahçelerde de az sayıda benzer seramik parçaları ele geçmiştir. Alkim’in çalışmalarında da mahalle içinde bulunan MÖ 2. binyıl seramik parçalarından söz edilmektedir.¹⁷

Çiçektepe’deki tahribat alanında tespit edilen önemli kalıntılar arasında iki kabartma parçası da yer almaktadır. Kabartmalardan biri üzerinde Hitit İmparatorluk Çağı tasvirli sanat eserlerinden bilinen tarzda bir insan bacak betimlemesi oldukça belirgindir (Çizim 2). Bacağın sağ üst kısmında ise kısa etek uzantısı korunmuştur. Böylece bacak kabartmasının, Hitit İmparatorluk Çağı’nda, özellikle MÖ 13. yüzyılda Anadolu’da yaygın görülen kısa etekli tanrı, kral ya da prens tasvirleri türünde bir betimlemeye ait olduğu, küçük kabartma parçasının ise bu betimlemeye ait omuz parçası olabileceği değerlendirilmektedir.

1990’lı yılların başlarında İlhan Temizsoy’un Yesemek Heykel Atölyesi’ndeki kazı çalışmaları sırasında köylülerce bulunarak teslim edilen Anadolu Hiyeroglifli insan heykeli parçasının¹⁸ da bu alanda ele geçtiği bilgisine ulaşılmıştır. Aynı alanda 2018 yılında Yesemek Örenyeri Bekçisi Ali Çiçek tarafından bir insan heykeline ait çift ayak bulunmuş ve Gaziantep Müzesi’ne teslim edilmiştir. Yaptığımız XRF analizi, renk ve doku olarak da benzer olan her iki parçanın aynı heykelin parçaları olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, bu iki parçanın ayakta duran bir tanrı heykeline ait olduğu değerlendirilmektedir (Resim 5).

Çiçektepe’de tahrip edilen alan dışında, sık ağaçlı orman içinde, ağaç dikmek için 1990’larda iş makineleri ile açılan yatakların çevresine dağılmış onlarca bazalt yapı taşı çok geniş bir alanda tespit edilmiştir. Taşların büyük çoğunluğu üzerinde, alıştırma tekniğinde, taşları birbirilerine oturtmak için yapılan aletle düzeltme izleri oldukça belirgindir (Resim 4). Duvar izlerinin yayılımını tespit etmek amacıyla Çiçektepe’deki orman sahası içinde 4 farklı alanda jeoradar ve jeomanyetik ölçümler yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, tepenin doğu ve batı kısımlarında toprak altında düzgün duvar uzantılarına sahip yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Tespit edilen duvar izleri, bir kısmı ana kaya içine açılan yataklara oturtulmuş, kalın duvarlı, çok mekânlı büyük yapılara aittir. Benzer duvar izleri, tepenin doğu ve batı kesimlerinde yer alan zeytinlik ile tarlalarda yapılan jeoradar ve jeomanyetik ölçümlerde de tespit edilmiştir.

Çiçektepe dışında, tescilli taş ocağının hemen doğusundaki yükseltide ve tepe üzerindeki geniş orman sahası içinde birçok yerde anıtsal yapılara ait duvar uzantıları yüzeyde de görülebilmektedir. Tescilli taş ocağının doğusundaki yükseltinin kuzey yamacında, doğu batı yönünde uzanan, yaklaşık 60 m’si yüzeyde takip edilebilen büyük bazalt taşlarla inşa edilmiş bir duvar tespit edilmiştir (Resim 6). Bu duvarın, bir iç kale suru ya da bir teras duvarına

¹⁷ Alkim, 1974a, s. 13.

¹⁸ Duru, 2004, s. 35-37, res. 21, lev. 46:1-2; lev. 47: 1.

ait olduğu değerlendirilmektedir. Diğer taraftan tepenin kuzeybatı yamaçlarında yaklaşık 200 m boyunca yer yer korunmuş taş sıraları ise sur duvarına ait olmalıdır. Tepenin güneybatı yamacında ise sık ağaçlı orman içindeki kalın sur duvarına ait izler yaklaşık 600 m boyunca takip edilebilmiştir.

Tescilli taş ocağının hemen doğusundaki yoğun taşlı yükselti üzerinde de yaklaşık 2-2,5 m genişliğinde kalın taş temel duvarları yüzeyde görülebilmektedir. Bazı alanlarda dikdörtgen mekân izleri dahi takip edilebilmektedir. Benzer duvar izleri tepenin uzantısının doğu yarısında, orman sahası içinde de yüzeyde görülebilmektedir. Tepenin doğu bölümü batı yarısından yaklaşık 200 m daha yüksek olduğu için yerleşmenin bu bölümü “Yukarı Şehir” olarak adlandırılmıştır. Bu alanda mimari kalıntılar yüzeyde çok daha belirgindir. Öyle ki, orman içindeki bazı kesimler mimariye ait yoğun taşlar nedeniyle ağaçsızdır. Bu alanda, Alaca Höyük¹⁹ gibi Orta Anadolu Hitit kentlerinden bilinen tarzda bir havuz ve kanal benzeri, suyla bağlantılı bir yapıya ait olabileceği değerlendirilen kalıntılar da mevcuttur. Tepenin doğu ucunda, havuz olabilecek taş kaplı geniş oval bir yapıya bağlı “V” şeklinde taş kaplı bir kanal oldukça belirgindir.

“Yukarı Şehir”de yapılan çalışmalarda, Mucuktepe olarak bilinen bazalt kayalık yataklarının bulunduğu tepede, Yesemek’teki bilinen taş ocağı dışında ikinci bir taş ocağı tespit edilmiştir (bkz. Harita 1). Mucuktepe Taş Ocağı’nda yapılan incelemelerde, batıdaki bilinen taş ocağı ile benzer uygulamalar ve kısmen düzeltilmiş bazalt bloklar tespit edilmiştir. Üçüncü ve daha küçük bir bazalt taş ocağı ise Mucuktepe’nin yaklaşık 350 m güneydoğusunda yer almaktadır. Yesemek’teki bilinen taş ocağının daha çok heykeltıraşlık eserleri için, Yukarı Şehir’deki iki taş ocağının ise daha çok yapı taşları için kullanılmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Yukarı Şehir’de orman sahası içine dağılmış yapı taşları içinde, üzerinde taşçı işaretleri ve düzgün zıvana delikleri bulunan yapı taşları tespit edilmiştir. Düzgün yuvarlak zıvana delikleri ve taşçı işaretleri MÖ 2. binyıl Hitit ve bölge mimarisinden iyi bilinmektedir.²⁰ Tespit edilen taşçı işaretleri kazıma tekniğinde basit geometrik sembollerden oluşmaktadır.

“Yukarı Şehir”deki çalışmalarda, küçük taş ocağı yakınlarında, bir tarla sınırına yerleştirilmiş taşlar içinde başka bir kabartma parçası tespit edilmiştir. Yesemek Heykel Atölyesi’ndeki heykeltıraşlık eserleri gibi bu kabartma da bir taslak görünümündedir. Kabartma üzerindeki tasvir, Alaca Höyük’teki aslan avı sahneli ortostat üzerindeki köpek tasvirini andırmaktadır.²¹

Tepe yerleşmesi üzerindeki önemli çalışmalardan biri de XRF malzeme analizi çalışmalarıdır. Metalurji ve Malzeme Mühendisi Doç. Dr. Ali Özer tarafından ise XRF cihazı ile Çiçektepe, Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi’ndeki bazalt mimari öğeler ve heykeltıraşlık örnekleri üzerinde mineral analiz ölçümleri gerçekleştirilmiş ve ön çalışmalara göre Yesemek Tepe Yerleşmesi’ndeki bazalt yapı taşları ile Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi’ndeki örneklerin uyduğu tespit edilmiştir.

Yüzey araştırmalarında tespit edilen yaklaşık 3,5 km uzunluğundaki tepe üzerindeki mimari kalıntıların dağılımı göz önünde bulundurulduğunda, yerleşmenin yaklaşık 200

¹⁹ Çınaroğlu ve Çelik, 2012, fig. 10.

²⁰ Bkz. Neve, 1999, Taf. 66: b, c, f; Puchstein *et al.*, 1912, figs. 24, 72, 82, 86, Seeher, 2012, s. 340-342, Zimansky, 2002, s. 181-189, figs. 2, 4-15.

²¹ Özgüç, 2002, fig.7.

hektarlık bir alana yayıldığı değerlendirilmektedir (Harita 1; Resim 3). Yerleşmenin devasa boyutu, 186 hektarlık bir alanı kaplayan Hitit başkenti Hattuşa'dan daha küçük değildir. Keşfedilen bu yeni kentin tümüyle ayağa kalkıp kalkmadığını tespit etmek yüzey buluntularına göre henüz mümkün değildir. Ancak mimari kalıntılar çok geniş bir alana yayılırken, yaşam bulgusuna işaret eden seramik parçalarının çok kısıtlı bir alanda görülmesi, olasılıkla Hitit İmparatorluk Çağı'nın sonlarına tarihlenen bu kent yerleşmesinin tamamlanmamış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

YS 003 - Yesemek Nekropolü (Yesemek III)

Önceki yıllarda Yesemek Mahallesi sakinleri tarafından Gaziantep Müzesi'ne ETÇ III-IV dönemlerine ait mezar eşyası niteliğindeki pişmiş toprak kapların teslim edildiğinin öğrenilmesi üzerine, konu ile ilgili olarak mahalle sakinleri ile iletişim kurulmuş, söz konusu mezar eşyasının modern yerleşmenin kuzeydoğusunda yer alan yamaçta ele geçtiği öğrenilmiştir. Bu alanda yapılan incelemelerde serpantin yapıda ana kaya üzerinde iki alanda geniş oyuklar ve düzeltme izleri tespit edilmiştir. Bu alan günümüzde teraslanarak zeytinlik olarak kullanılmaktadır. Yesemek'teki bulgular, ETÇ III-IV'de Kuzey Suriye'de, özellikle Orta Fırat Bölgesi'nde sık görülen kaya oyuğu mezarların bu bölgeye kadar yayılmış olduğunu göstermesi açısından önemlidir.²²

YS 004 - Sağır Seydo Höyüğü

Yesemek Mahallesi'nin yaklaşık 5 km güneybatısında, Tahtaköprü Barajı su rezervuar alanı içinde, baraj gölünün doğu kıyısında yer alan, yaklaşık 150 m çapında orta boyutlu bir höyük yerleşmesidir. Höyük, Karasu çayının doğu kıyısında, kapalı havzanın güneye doğru çıkan geçidi yakınlarında konumlanmıştır. Höyük, 1977 yılında tamamlanan Tahtaköprü Barajı suları altında kaldığından oldukça tahrip olmuştur. Höyüğün yükselen baraj sularından daha az etkilenen yaklaşık 30 m çapında olan akropol bölümü daha az zarar görürken, etekler büyük ölçüde eriyerek tahrip olmuş, su altında kalan diğer höyükler gibi farklı yerleşim tabakalarının yapı duvarlarına ait taşlar dağılarak büyük yığıntılar oluşturmuştur.²³ Höyüğün doğu yamacında yapılan incelemelerde, taş yığıntıları altında, doğu-batı yönünde uzanan iki taş sanduka mezara ait olduğu değerlendirilen izler ve sal taşı parçaları tespit edilmiştir. Mezarlar olasılıkla Ortaçağ'a aittir. Höyük üzerinde özellikle OTÇ, Orta Demir Çağı ve Geç Demir Çağı seramik malzemesi oldukça yoğun görülmekle birlikte, yüzey malzemesi Kalkolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne kadar bir yerleşim sürekliliğine işaret eder. Yüzey araştırmalarında Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen yarım küre biçimli ve yatay ip delikli, taştan bir damga mühür, OTÇ II'ye tarihlenen pişmiş topraktan bir hayvan figürini parçası, Demir Çağı'na tarihlenen seramikten yuvarlak bir dokuma ağırlığı ve demir keski parçası ele geçmiştir.

YS 005 - Yesemek Höyüğü

Yesemek Höyüğü, Yesemek Mahallesi'nin yaklaşık 2 km batısında yer almaktadır. Yaklaşık 150 m çapındaki höyüğün korunan yüksekliği yaklaşık 5 m'dir. Yerleşme, yaklaşık 20 m güneyinde yer alan günümüzde kurumuş olan bir su yatağı üzerindedir. Höyük yükseltisi tarım faaliyetleri nedeniyle büyük ölçüde tahrip edilmiş ve yayvanlaşmıştır. Doğu etekleri üzerine kuzey-güney yönünde yığılmış taşlar, olasılıkla tarım faaliyetleri nedeniyle tahrip edilmiş olan mimariye aittir. Yüzeyden toplanan seramik malzeme höyükte Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ, GTC, Demir Çağı, Helenistik ve Roma dönemlerine ait yerleşimlere işaret

²² Bkz. Engin ve Beyazlar, 2016.

²³ Bkz. Engin, 2015.

etmektedir. Yüzeysel buluntuları arasında, olasılıkla Demir Çağı'na ait taş bir ağırşak ele geçmiştir. Prof. Dr. Bahadır Alkım 1961 yılında Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesi'nde çalışmalar yaparken Yesemek Höyüğü'nde de kısa süreli bir sondaj çalışması gerçekleştirmiş, 11 x 20 m boyutlarındaki ve 6,5 m derinliğindeki sondaj çalışmalarında MÖ 1. ve 2. binyıllara tarihlenen iki yerleşim katı tespit etmiştir.²⁴

YS 006 - Altıntop Höyüğü

Altıntop Höyüğü, İslahiye İlçesi, Ortaklı Mahallesi sınırları içerisinde, İslahiye – Ortaklı karayolunun batısında yer almaktadır. Höyük, Akınyolu Mahallesi'ne yaklaşık 1,5 km, Ortaklı Mahallesi'ne yaklaşık 2 km uzaklıktadır. Yöre halkından edinilen bilgiye göre höyük yükseltisinin 1980'li yıllara kadar oldukça belirginken, yoğun tarım faaliyetleri nedeniyle neredeyse tümüyle düzleşmiş, tahrip edilen mimariye ait taşlar ise toplanarak höyükten uzaklaştırılmıştır. Höyük neredeyse tümüyle tahrip edilmiş olduğundan gerçek boyutları bilinmemekle birlikte, seramik türü yüzey malzemesinin dağılımından yaklaşık 200 m çapında orta boyutlu bir höyük yerleşmesi olduğu değerlendirilmektedir. Yüzeysel malzemesi höyükte, OTÇ, GTC, Demir Çağı, Helenistik ve Roma dönemi yerleşimlerine işaret etmektedir. Alanda yoğun insan kemiklerine rastlanması, alanda mezarların da tahrip edilmiş olduğunu göstermektedir.

YS 007 - Akınyolu Nekropolü (Akınyolu I)

İslahiye İlçesi'ne bağlı Akınyolu Mahallesi'nde, bir bahçe duvarına yerleştirilmiş olan, Roma Dönemi'ne ait bir bazalt mezar steli tespit edilmiştir. Duvarın alt kısmına yerleştirilmiş olan üçgen alınlıklı dikdörtgen mezar steli üzerinde $\Delta HM \_ N \_ HTHIOYI \_ AOTEPAI$ [özgür/azatlı kız kardeşi için (yaptırdı)] ibaresi bulunmaktadır. Mezar steli 57 cm genişliğinde olup, alt kısmı toprağa gömülü olduğu için yüksekliği ölçülememiştir. Toprağın üzerinde kalan kısmı 74 cm yüksekliğindedir. Mezar stelinin mahallenin hemen doğusundaki tarladan getirildiğinin öğrenilmesi üzerine, bu alandaki tarlalarda inceleme yapılmış ve tarla sınırlarında Roma Dönemi mezarlarına ait olduğu değerlendirilen bazalttan sal taşları ve bloklar tespit edilmiştir.

YS 008 - Akınyolu Tepe Yerleşmesi (Akınyolu II)

İslahiye İlçesi'ne bağlı Akınyolu Mahallesi'nin hemen kuzeyinde yer alan, kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık 450 x 360 m boyutlarında ve ova tabanından yaklaşık 50 m yükseklikte yer alan doğal bir tepenin üstüne konumlanmış bir tepe yerleşmesidir. Tepenin güney yamaçlarından Karasu nehrinin bir kolu olan Akınyolu Deresi geçmektedir. Yerleşme, tepenin topografyasına uygun olarak, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan yaklaşık 150 x 250 m boyutlarındadır. Seramik türü yüzey malzemesi tepe yerleşmesi üzerinde Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait yerleşmelere işaret etmektedir. Demir Çağı seramik malzemesi daha çok Orta ve Geç Demir Çağı'na aittir.

YS 009 – Karapolat

İslahiye İlçesi'ne bağlı Karapolat Mahallesi içinde, bir kısmı modern ev ve bahçe duvarlarında kullanılan Roma Dönemi'ne ait mezar taşları, sütunlar ve taş tekneler devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Mahalle içinde de Roma Dönemi düz yerleşimine işaret eden az sayıda seramik parçası belirlenmiştir. Bir çiftliğin girişinde, bahçe duvarına yerleştirilmiş olan Roma Dönemi'ne ait, üçgen alınlıklı dikdörtgen bir mezar steli tespit edilmiştir. Stelin görünen

²⁴ Alkım, 1974a, s. 13; Duru, 2004, s. 16-17.

yüzünde herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Çiftlik içinde, olasılıkla Roma Dönemi'ne ait olan bazalttan sığ bir tekne ile taş sanduka mezarlara ait olduğu değerlendirilen bazalt sal taşları belirlenmiştir.

YS 010 - Hamaç Höyüğü

Hamaç Höyüğü, İslahiye İlçesi, Çolaklar Mahallesi sınırları içerisinde, baraj rezervuar alanının kuzey ucunda yer almaktadır. İslahiye ilçe merkezinin kuş-uçumu yaklaşık 9 km güneydoğusunda ve Şahmaran Mahallesi'nin kuş-uçumu 1.3 km güneybatısında yer almaktadır (Resim 7). Karasu çayının batı kıyısında yer alan, yaklaşık 300 x 150 m boyutlarındaki höyük, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır. Oval biçimli höyük, kuzeyde yer alan akropol kısmı ile güneyde yer alan bir teras yerleşmesinden oluşmaktadır. Kuzeydeki akropol kısmı, yaklaşık 150 m çapındadır. Höyüğün kuzey ve doğu eteklerinden Karasu çayı geçer. Höyüğün batısında yer alan tarlada çok yoğun Demir Çağı, Helenistik-Roma ve Ortaçağ seramik parçalarına rastlanması, yerleşmenin geç dönemlerde batıya doğru da yayılmış olduğunu göstermektedir. Kuzeydeki höyük yükseltisinin (akropol) batı eteklerinde yaklaşık 70 m uzunluğunda ve 20 m genişliğinde büyük bir tahribat yarması bulunmaktadır (Resim 7). Yakın zamanda iş makineleri marifeti ile gerçekleştirildiği değerlendirilen tahribat çukurunun derinliği yaklaşık 7 m'yi bulmaktadır. Çukur ve kesit incelendiğinde, höyüğün Geç Kalkolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz olarak iskân edildiğini gösteren stratigrafik izler tespit edilmiştir. Güneydeki teras kısmında yüzeyde görülen malzemeler ise daha çok Demir Çağı, Helenistik-Roma, Ortaçağ ve İslami dönemlere tarihlenmektedir.

YS 011 - Taşlıgeçit Höyüğü

Taşlıgeçit Höyüğü, Ağalarobası Mahallesi'nin yaklaşık 3 km kuzeydoğusunda, Tahtaköprü Barajı su rezervuar alanı içinde yer almaktadır. Taşlıgeçit Höyüğü, Tahtaköprü Barajı havzasındaki en büyük höyük yerleşmesidir. Biri doğuda yer alan 250 m çapında, diğeri batıda yer alan 200 m çapında olan ve bir boyunla birbirine bağlanan iki yükseltiden oluşmaktadır. Yüzey buluntularına göre Neolitik Çağ'dan Helenistik-Roma dönemlerine kadar kesintisiz bir iskân görülmektedir. Yüzeyde yapılan incelemelerde Neolitik Çağ'a tarihlenen söğüt yaprağı biçimli çakmaktaşı bir oku ucu ile Demir Çağı'na tarihlendirilen pişmiş topraktan bir at figürünü başı ele geçmiştir (Resim 2: f, d). Daha önce Gaziantep Müzesi adına Nichola Marchetti'nin bilimsel danışmanlığında kazılar gerçekleştirilen höyüğün etekleri büyük ölçüde yükselen baraj suyu altında kalmıştır.²⁵ Taşlıgeçit Höyüğü, boyutları itibarıyla MÖ 2. binyılda bölgedeki idari merkezlerden biri olmalıdır. Kazılarda açığa çıkartılan MÖ 2. binyıla ait anıtsal yapılar ve sur duvarı yerleşmenin bu özelliğini ortaya koymaktadır.²⁶

YS 012 - Hamamlar Höyüğü

Hamamlar Höyüğü, İslahiye İlçesi'nin yaklaşık 15 km güneydoğusunda, Yesemek Mahallesi'nin yaklaşık 3 km batısında, Tahtaköprü Barajı su rezervuar alanı içinde yer almaktadır (Resim 8). Höyük, 1977 yılında Tahtaköprü Barajı suları altında kalmış, ancak yakın zamanda baraj gövdesini yükseltme çalışmaları sırasında suların çekilmesi ile açığa çıkmıştır. Sular altında kaldığından höyük toprağı erimiş ve üzerinde kalın bir kum katmanı ile mimari kalıntılara ait taş yığıntıları oluşmuştur. Yaklaşık 150 m çapında olan ve 2 m yüksekliğinde kalmış olan höyük yükseltisi, aynı ovada Karasu Çayı ve kolları üzerine birkaç km aralıkla dizilmiş Yesemek Höyüğü, Sağır Seydo Höyüğü ve Reco Höyüğü gibi orta boyutlu bir höyük

²⁵ Marchetti, 2011; 2012.

²⁶ Bkz. Benati ve Zaina, 2013.

yerleşmesidir. Yüzey malzemesi, Akeramik Neolitik'in en erken evresinden (PPNA) başlayarak Ortaçağ'a kadar devam eden kesintisiz iskâna işaret etmektedir. Yöre halkı tarafından höyük yüzeyinde bulunarak ekibimize verilen Akeramik Neolitik Çağ'a tarihlendirilen serpantinden kazıma bezemeli bir taş obje, Neolitik Çağ'a tarihlendirilen bir taş mühür, MÖ 2. binyıla tarihlendirilen üç minyatür taş balta ve Demir Çağı'na tarihlendirilen bir kemik bız Gaziantep Müzesi'ne teslim edilmiştir (Resim 2: a, b e, i, j, k, l). Höyük üzerinde kısmen korunmuş olan, merkezi avlulu anıtsal bir yapıya ait taş temel duvarlarının niteliğini anlamak üzere 2019 yılının sonlarında Gaziantep Müzesi başkanlığında ve ekimizin bilimsel danışmanlığında kurtarma kazıları gerçekleştirilmiş, söz konusu yapının Geç Demir Çağı'na tarihlendiği anlaşılmıştır. Bu çalışmalarda, höyük çevresinde açığa çıkan bazalt yataklar incelenmiştir. Bazalt yataklar üzerinde, oyularak oluşturulmuş yuvarlak ya da yarı yuvarlak yapılar dikkati çekmektedir (Resim 8: sağ). İçlerinde bank şeklinde oturma yerleri ve ateş izleri tespit edilen bu yapılar, Ürdün'ün kuzeydoğusunda yer alan Shubayqa'da açığa çıkartılan Geç Epipaleolitik Natufian yapılara benzemektedir.²⁷

YS 013 - Reco Höyüğü

Yesemek Mahallesi'nin 3.2 km batısında, Hamamlar Höyüğü'nün ise 1 km güneyinde yer alan, yaklaşık 100 m çapında küçük boyutlu bir höyük yerleşmesidir. Karasu Çayı'nın doğu kıyısında yer alan yerleşme, Hamamlar Höyüğü gibi 1977 yılında Tahtaköprü Barajı suları altında kalmış ve baraj gövdesinin yükseltilmesi çalışmaları nedeniyle yakın zamanda su yüzüne çıkmıştır. Reco Höyüğü, sular altında kalan diğer höyük yerleşmelerinde olduğu gibi yerleşim tabakalarını oluşturan höyük yükseltisi erimiş, farklı dönemlere ait mimari tabakalara ait taş yığıntıları ve kalın bir kum katmanı oluşmuştur. Bununla birlikte yamaçlarda bazı taş temel duvarlarına ait uzantılar ile olasılıkla Ortaçağ'a ait taş sanduka mezar izleri ve farklı dönemlere ait öğütme taşları tespit edilmiştir. Yüzey buluntuları, höyükte Kalkolitik Çağ, ETC, OTÇ, GTC, Demir Çağı, Helenistik-Roma ve Ortaçağ yerleşimlerine işaret etmektedir.

2020 Yılı Yüzey Araştırmaları

2020 yılı yüzey araştırmaları, büyük ölçüde İslahiye İlçesi sınırları içerisinde gerçekleştirilmiş, Nurdağı İlçesi'nin ise güney kesiminde araştırmalar yapılmıştır. Yüzey araştırması çalışmaları kapsamında, Yesemek Heykel Atölyesi'nde, belgeleme ve inceleme çalışmaları 2020 yılında da sürdürülmüştür. Yayın ve belgeleme çalışmaları kapsamında 30 civarında farklı heykel taslağının lidar taramaları yapılmıştır.

Yüzey araştırmalarında, Orta-Geç Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ'dan Geç Osmanlı Devri'ne kadar farklı dönemlere tarihlenen toplam 64 arkeolojik merkez ve buluntu yeri incelenmiştir (Tablo 2). Bu merkezlerde 22 höyük, 16 tepe yerleşmesi, 7 yamaç yerleşmesi, 5 düz iskân, 1 kale/istihkâm, Roma Dönemi'ne tarihlenen kaya oyuğu mezarlardan oluşan 4 nekropol, 7 bazalt taş ocağı, Osmanlı Dönemi'ne ait mezar ve mezar taşlarının (balballar) bulunduğu 2 mezarlık, Roma ve Ortaçağ dönemlerinde kullanılan 2 antik yol, Roma Dönemi'ne tarihlenen 1 taş köprü tespit edilmiştir (Resim 9-12). Bunların dışında, Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait mimari kalıntıların toplandığı 3 merkez ile 2019 yılında İslahiye İlçesi'ne Yesemek Mahallesi sınırları içerisindeki Hamamlar Höyüğü'nde yapılan kurtarma kazılarında tespit edilen ve Geç Epipaleolitik Çağ'a tarihlendiği değerlendirilen, bazalt ana kayalar içine oyulmuş çukur evlerin (Resim 8: sağ) bulunduğu 12 merkez kaydedilmiştir (Tablo 2). Yüzey

²⁷ Bkz. Richter vd., 2016.

araştırmalarında 2'si envanterlik, 2'si etütlük nitelikte olmak üzere toplam 4 adet küçük buluntu ele geçmiştir.

YS 014 - Gözlü Höyük

Nurdağı İlçesi'ne bağlı Gözlühöyük Mahallesi'nde yer alan höyük, tümüyle modern yerleşme altındadır. 300 x 350 m boyutlarında olan höyük, modern yerleşme nedeniyle tahribata uğramış ve yayvanlaşmış olup, evler arasındaki boşluklarda görülen az sayıdaki amorf seramik parçaları Kalkolitik Çağ, Helenistik Çağ, Roma ve Ortaçağ dönemlerine aittir.

YS 015 - Çukur Höyük

Nurdağı İlçesi'ne bağlı Gözlühöyük Mahallesi'nin 650 m kuzeybatısında yer almaktadır. Tarla olarak kullanılan höyük, yoğun tarım faaliyetleri nedeniyle neredeyse yayvanlaşarak düzleşmiştir. Kesin boyutları belirlenemeyen yerleşmenin seramik malzemesi ve çatı kiremitleri Helenistik Çağ (?), Roma Dönemi ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

YS 016 - İncirli Höyük

Nurdağı İlçesi'ne bağlı Gözlühöyük Mahallesi'nin yaklaşık 1300 m kuzeyinde, Gaziantep-Nurdağı karayolunun 750 m doğusunda yer almaktadır. Yaklaşık 300 x 200 m boyutlarındaki höyük, ova tabanından yaklaşık 10 m yüksekliktedir. Höyüğün hemen doğu eteklerinde kurumuş bir su yatağı bulunmaktadır. Tamamı tarla olarak sürülen höyük büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Seramik malzeme Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, ETÇ, MÖ 2. binyıl, Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

YS 017 – Durmuşlar

Nurdağı İlçesi'ne bağlı, Durmuşlar Mahallesi'nde yer alan Ortaçağ'a ait küçük bir tepe yerleşmesidir. Yerleşmenin büyük bölümü modern yerleşme altındadır. Mahalle içinde ve kuzeyindeki tepede Bizans Devri seramik parçaları ve çatı kiremidi parçaları görülmektedir.

YS 018 – Altınova

Nurdağı İlçesi'ne bağlı Altınova Mahallesi (Toplamalar) sınırları içinde yer alan yaklaşık 400 x 600 m boyutlarında olduğu tahmin edilen, Helenistik-Roma ve Ortaçağ yamaç yerleşmesidir. Yerleşmenin bir bölümü modern yerleşim altında olup, yüzey bulgularından yerleşmenin doğusundaki tarlalarda da devam ettiği anlaşılmıştır.

YS 019 - Turaç Höyük

Nurdağı İlçesi'ne bağlı Altınova Mahallesi'nin yaklaşık 1 km güneyinde yer alan höyük yerleşmesidir. Tamamı tarla olarak sürüldüğünden höyük yükseltisi büyük ölçüde yok edilmiştir. Kesin boyutlarını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, yaklaşık 120 m çapında küçük boyutlu olduğu tahmin edilmektedir. Yerleşmenin hemen güneyinden bir dere yatağı geçmektedir. Yüzey buluntuları Helenistik Çağ, Roma Dönemi ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

YS 020 - İncegedik Höyüğü

Nurdağı İlçesi, İncegedik Mahallesi'nin 650 m doğusunda yer alan büyük, yaklaşık 300 x 200 m boyutlarında, kuzey-güney yönünde uzanan oval biçimli bir höyük yerleşmesidir. Höyük kuzeyde bir koni yükseltisi ve güneyinde bir teras yerleşmesinden oluşmaktadır. Kuzeydeki konik yükselti ova tabanından yaklaşık 30 m yüksekliktedir. Alan üzerinde bir kısmı eski olan çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Yüzeydeki seramik malzeme Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ (?), GTÇ (?), Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Ortaçağ yerleşimlerine işaret etmektedir.

YS 021 - Elbistan Höyüğü

İslahiye İlçesi, Elbistanhüyüğü Mahallesi sınırları içerisinde, mahallenin yaklaşık 350 m güneydoğusunda yer alan, İslahiye Ovası'nın en büyük höyük yerleşmelerinden biridir. Yaklaşık 300 m çapındaki höyük, ova tabanından 20 m yüksekliktedir. Güney yamaçlarında modern bir mezarlık, güneybatı yamaçlarında ise bir çiftlik yer almaktadır. Höyüğün bu kesimi daha önce toprak alımı sonucu tahrip edilmiştir. Höyüğün, kuzey ve doğu yamaçları ise tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Yoğun bitki örtüsü nedeniyle höyük üzerindeki yüzey malzemesi incelenememiştir.

YS 022 - Gerciğin Höyüğü (Gerciğin I)

İslahiye İlçesi, Gözlühöyük Mahallesi'nin 2.3 km güneybatısında yer alan, İslahiye havzasının en büyük yerleşmelerinden biridir (Resim 9). Ovanın merkezinde yer alan tepe, kuzeydoğu-güneybatı yönünde 970 m uzunluğunda ve yaklaşık 300-400 m genişliğindedir. Tepenin özellikle güney kesiminde ve güney-doğu yamaçlarında Orta Paleolitik Çağ'a ait taş aletler ve Neolitik Çağ seramik örneklerine rastlanmıştır. Tepe ve yamaçlarda ise yoğun Demir Çağı ve Helenistik Çağ seramik malzemesine rastlanmaktadır. Yoğun Demir Çağı malzemesi büyük boyutlu bir kent yerleşimine işaret ederken, kuzey yükselti üzerindeki çok katmanlı yerleşmeler belirgin bir höyükleşmeye neden olmuştur. Höyük yükseltisi üzerindeki topografik kuşak izinin, oval bir iç sur duvarına ait olabileceği düşünülmektedir.

YS 023 - Gerciğin II

İslahiye İlçesi, Gözlühöyük Mahallesi'nin 2 km güneybatısında, Gerciğin Höyüğü'nün yaklaşık 500 m güneydoğusunda yer alan bir tepe yerleşmesidir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan doğal tepe ile tepenin güneyinde yer alan ve tarım arazisi olarak kullanılan yükselti üzerinde Neolitik Çağ, Roma ve Ortaçağ seramik parçaları tespit edilmiştir. Tarım arazisi olarak kullanılan alandan toplanan, olasılıkla mimariye ait taşlar kuzeydeki doğal tepe yükseltisi üzerinde biriktirilmiştir. Doğal tepe yükseltisi üzerinde yakın zamanda iş makinesi ile yapılan tıraşlamada Ortaçağ'a ait tuğla ve çatı kiremidi parçaları ile mimariye ait, bir kısmı kesme blok taşlar dağıtılmıştır.

YS 024 – Örtülü VII

İslahiye İlçesi, Örtülü Mahallesi Camii bahçesinde musalla taşı olarak kullanılan, Roma Dönemi'ne ait bir lahit mezar kapağı tespit edilmiştir. Üçgen çatılı akroterli lahit kapağı ters çevrilerek kullanılmıştır. Lahit kapağı 205 cm uzunluğunda, 102 cm genişliğindedir. Akroter yüksekliği yaklaşık 25 cm'dir. Lahit kapağının Örtülü Harabeleri'nden getirilmiş olduğu değerlendirilmektedir.

YS 025 - Örtülü Harabeleri (Örtülü I)

İslahiye İlçesi'ne bağlı, Örtülü Mahallesi'nin hemen batısında yer almaktadır. Bazalt bir plato üzerinde, Roma Dönemi'ne tarihlenen büyük bir bazalt yapı kalıntısı bulunmaktadır (Resim 10). Yaklaşık doğu-batı istikametinde uzanan bazalt yapı içinde kaçak kazı tahribatları bulunmaktadır.

YS 026 - Örtülü II

İslahiye İlçesi, Örtülü Mahallesi'nin 200 m kuzeybatısında, Örtülü Harabeleri'nin kuzeyinde, Karasu'nun kuzey kıyısında yer alan yaklaşık 200-250 m çapında bir tepe yerleşmesidir. Yerleşme, Örtülü I ile bağlantılıdır. Roma Dönemi ve Ortaçağ'a tarihlenen yerleşme üzerinde iş makineleri ile gerçekleştirilmiş kaçak kazılar ile mimari kalıntılar tahrip edilmiş, duvarlara ait bazalt bloklar dağıtılmıştır.

YS 027 - Örtülü III

İslahiye İlçesi, Örtülü Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Örtülü Harabeleri ile Örtülü IV kale yerleşmesi arasında yer alan antik yol izidir. Yolun Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait olması muhtemeldir. Doğu batı yönünde yaklaşık 60 m kadar takip edilebilen yol, 3-3.5 m arasında değişen genişliktedir.

YS 028 - Nohutlu Höyük (Örtülü IV)

İslahiye İlçesi, Örtülü Mahallesi'nin yaklaşık 1 km kuzeybatısında, doğal bir tepe yükseltisi üzerinde yer alan Bizans Dönemi istihkâm yerleşmesidir. Yaklaşık doğu-batı istikametinde 400 x 250 m boyutlarındaki doğal tepe yükseltisi üzerinde, yaklaşık 50 x 50 m boyutlarında bir yerleşmeye ait taş temel duvarları yüzeyde görülmektedir. Tepenin doğu kısmı üzerinde modern mezarlık bulunmaktadır.

YS 029 - Örtülü V

İslahiye İlçesi, Örtülü Mahallesi'nin yaklaşık 1 km batısında, Örtülü IV'ün güneyinde, Karasu çayının kuzey kıyısında yer alan, yaklaşık 160 x 650 m boyutlarında, Ortaçağ'a ait düz iskân yerleşmesidir. Yüzeyde duvar izleri kısmen görülmektedir. Alanda Hamamlar Höyüğü kazılarında bilinen Geç Epipaleolitik Natufian benzeri, bazalt yataklara oyulmuş yuvarlak çukur ev izleri tespit edilmiştir.

YS 030 - Örtülü VI

Örtülü IV ve Örtülü V yerleşmelerinin ve Karasu çayının güneyinde, doğu-batı yönünde uzanan bazalt yatakları üzerinde taş ocağı olarak kullanıldığına dair izler tespit edilmiştir (Resim 11). Başta Örtülü Harabeleri olmak üzere, bölgedeki Roma ve Ortaçağ yerleşimlerinin taş ihtiyacı buradan sağlanmış olmalıdır.

YS 031 - Kavaklı III

İslahiye İlçesi, Örtülü Mahallesi'nin yaklaşık 900 m güneybatısında yer alan bazalt taş ocağıdır. Olasılıkla Roma ve Ortaçağ dönemlerinde kullanılmış olmalıdır. Aynı alanın güney yamaçlarında Geç Epipaleolitik Çağ'a ait olduğu düşünülen Hamamlar benzeri düzeltilmiş bazalt ana kaya ve üzerlerindeki küçük yuvarlak oyuklar tespit edilmiştir.

YS 032 - Bekir Yıldırım Çiftliği

İslahiye İlçesi'ne bağlı Örtülü Mahallesi'nin yaklaşık 900 m güneybatısında yer alan, yaklaşık 100 x 200 m boyutlarında bir tepe yerleşmesidir. Yerleşme günümüzde bir çiftlik olarak kullanılırken, alandan çıkartılan Roma ve Ortaçağ'a ait çok sayıda mimari öge, öğütme taşları ve mezar taşları çiftlik içinde görülmektedir. Yüzey malzemesi, Neolitik Çağ, Demir Çağı, Helenistik Çağ (?), Roma Dönemi ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir. Tepenin kuzeydoğu kesiminde bazalt ana kaya üzerinde bazalt ana kayaya oyulmuş çukur yapılar ve tahıl öğütme çukurları tespit edilmiştir.

YS 033 - Kavaklı I

İslahiye İlçesi, Örtülü Mahallesi'nin yaklaşık 950 m güneybatısında, Bekir Yıldırım Çiftliği'nin hemen batısında yer alan, 180 x 230 m boyutlarında bir tepe yerleşmesidir. Doğal bazalt ana kaya yükseltisi üzerine konumlanan tepe yerleşmesi üzerindeki yoğun mimari izler ve seramik türü malzeme, Geç Epipaleolitik Çağ (?), Neolitik Çağ, Demir Çağı (?), Helenistik Çağ (?), Roma Dönemi ve Ortaçağ yerleşimlerine işaret etmektedir. Yerleşme üzerinde görülen çok sayıda kaçak kazı çukuru yerleşim tabakaları ve mimariye zarar vermiştir.

YS 034 - Kavaklı II

İslahiye İlçesi'ne bağlı Örtülü Mahallesi'nin yaklaşık 700 m güneybatısında bulunan doğal bazalt yatağı üzerinde kaçak kazılarla açığa çıkartılmış sanduka biçimli bir kaya oyuğu mezar ile Hamamlar Höyük'tekilere benzer, bazalt ana kayaya oyulmuş Geç Epipaleolitik Çağ'a tarihlendiği düşünülen, ana kayaya oyulmuş çukur ev benzeri yapılar ve tahıl öğütme çukurcukları tespit edilmiştir. Roma Dönemi'ne tarihlenen kaya oyuğu dikdörtgen mezar, 1,06 x 2,12 m ölçülerinde olup, 86 cm derinliğindedir. Mezar içindeki sal taşı parçaları olasılıkla kapak taşlarına ait kırılmış parçalar olmalıdır. Alanın güneyinde ise doğal bir bazalt kaya üzerinde iyi okunamayan Roma Dönemi'ne ait bir yazıt tespit edilmiştir.

YS 035 - Kavaklı IV

İslahiye İlçesi, Örtülü Mahallesi'nin yaklaşık 1 km güneybatısında, Bekir Yıldırım Çiftliği'nin 500 m güneydoğusunda yer alan küçük bir bazalt taş ocağıdır. Roma ve Ortaçağ dönemlerinde kullanıldığı düşünülmektedir.

YS 036 - Kavaklı V

İslahiye İlçesi, Örtülü Mahallesi'nin yaklaşık 1 km güneybatısında, Bekir Yıldırım Çiftliği'nin 500 m güneydoğusunda yer alan, Roma ve Ortaçağ dönemlerinde kullanıldığı değerlendirilen büyük bir bazalt taş ocağıdır. Taş ocağı üzerinde yarı işlenmiş bazalt bloklar ve mimari öğeler tespit edilmiştir. Büyük kısmı iş makineleri ile tıraşlanarak tarım arazisi yapılmıştır.

YS 037 - Berviyanlı

İslahiye İlçesi'ne bağlı Yeşilova Mahallesi'nde yer alan yaklaşık 200 x 300 m boyutlarında bir tepe yerleşmesidir. Üzerinde modern mahalle yerleşmesi bulunan tepede, Ortaçağ ve Geç Osmanlı dönemlerine tarihlenen seramik ve çatı kiremidi parçaları tespit edilmiştir.

YS 038 - Tilmen Höyük (Tilmen I)

İslahiye İlçe merkezinin yaklaşık 10 km doğusunda, Karasu çayı kıyısında yer alan höyük, bölgedeki en büyük MÖ 2. binyıl idari yerleşmelerinden biridir. Höyük 225 m çapında ve 21 m yüksekliğindedir. Tilmen Höyük'te, 1959-1964 yılları arasında Prof. Dr. U. Bahadır Alkım tarafından kazı ve araştırmalar yapılmıştır.²⁸ Kazı ve araştırmalardan Tilmen Höyük'te Geç Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Roma, Bizans ve İslami dönemlere ait yerleşim sürekliliği bilinmektedir.

YS 039 - Tilmen II

Tilmen Höyük'ün hemen kuzeydoğusundaki bazalt yükselti üzerindeki yarı işlenmiş bazalt tekne ve mimari öğeler, bu alanın MÖ 2. binyıl ve sonrasında taş ocağı olarak kullanıldığını göstermektedir.

YS 040 - Tilmen III

Tilmen Höyük'ün yaklaşık 150 m kuzeydoğusunda, yaklaşık 50 x 50 m boyutlarındaki alanda Hamamlar benzeri bazalt ana kayaya oyulmuş çukur ev izleri ve mekânların içinde küçük tahıl öğütme çukurcukları tespit edilmiştir.

YS 041 - Tilmen IV

²⁸ Alkım, 1960b; 1962a; 1962b; 1964.

Tilmen Höyük'ün yaklaşık 200 m güneydoğusunda, kuzey-güney yönünde bir sırt şeklinde uzanan bazalt yatağı doğu-batı istikametinde kesen eski bir yol izi tespit edilmiştir. Tilmen Höyük'e doğru uzanan bu yolun olasılıkla MÖ 2. binyıl ve sonrasında kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Taş kaplama Roma Dönemi ve sonrasında ait olmalıdır. Yaklaşık 3-3.5 m arasında değişen genişlikteki yolun korunan uzunluğu yaklaşık 50 m'dir. Yolun doğuya uzanan kesimi tarım arazileri tarafından yok edilirken, Tilmen Höyük'e doğru uzanan kısmının modern yol altında kaldığı tahmin edilmektedir.

YS 042 - Güllü Höyük

İslahiye İlçesi'ne bağlı Güllühöyük Mahallesi'nde yer alan orta boyutlu bir höyük yerleşmesidir. Tümüyle modern mahalle yerleşmesi altında kalmış olan höyüğün üzerinden toplanan seramik türü malzeme, Neolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz bir yerleşim sürekliliği ortaya koymaktadır. Yaklaşık 200-220 m çapında olan höyük 20 m yüksekliğindedir. Höyüğün kuzeydoğu yamaçlarında korunan, kuzey-güney istikametinde yaklaşık 17 m kadar uzanan, beş sıraya kadar korunan bazalt sur duvarı izi olasılıkla MÖ 2. binyıla ait olmalıdır.

YS 043 – Karakaya

İslahiye İlçesi'ne bağlı Karakaya Mahallesi'nin yaklaşık 500 m batısında yer alan modern mahalle mezarlığı içinde, Geç Osmanlı Dönemi'ne, olasılıkla 16-17. yüzyıllara ait, bazalt bloklarla piramidal basamaklar şeklinde yapılmış 4 eski mezar tespit edilmiş ve kayıt altına alınmıştır.

YS 044 – Battalyurdu

İslahiye İlçesi'ne bağlı Battalyurdu Mahallesi'nin hemen kuzeyindeki bazalt yataklar üzerinde eski taş ocağı izleri ile bazalt ana yatak içine oyulmuş Hamamlar benzeri çukur ev izleri ve mekânlar içinde yuvarlak tahıl öğütme çukurcukları tespit edilmiştir. Taş ocağında olasılıkla Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait yarım kalmış bazalt tekneler görülmektedir.

YS 045 - Çolaklar Höyüğü (Gre Muhtar)

İslahiye İlçesi'ne bağlı Çolaklar Mahallesi sınırları içerisinde, mahallenin hemen doğusunda yer alan, yaklaşık 150 x 200 m boyutlarında ve 15 m yüksekliğinde bir höyük yerleşmesidir. Höyüğün batı yamaçlarından Karasu'nun kolu olan küçük bir su kaynağı geçmektedir. Doğu ve güney yamaçları tarla olarak sürülen höyüğün üzerinde çok sayıda eski kaçak kazı çukuru dikkati çekerken, kuzey yamaçlarında yakın zamanda iş makineleri ile gerçekleştirilmiş 6 x 8 m boyutlarında ve 7-8 m derinliğinde büyük bir tahribat yarması bulunmaktadır. Höyüğün merkezindeki izlerden, höyük merkezinin de iş makinesi ile kazıldığı ve sonradan doldurulduğu tespit edilmiştir. Höyüğün kuzeyindeki bazalt ana kaya yatakları üzerinde ise Hamamlar benzeri ana kayaya oyulmuş çukur evler ve tahıl öğütme çukurcukları tespit edilmiştir. Yüzey malzemesi, Neolitik, Kalkolitik, ETC, OTÇ, GTC (?), Demir Çağı, Helenistik Çağ, Roma Dönemi ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

YS 046 - Kara Köprü

İslahiye İlçesi'ne bağlı Çolaklar Mahallesi'nin kuş uçuşu 1200 m güneydoğusunda Karasu çayı üzerinde yer alan Geç Roma ve Ortaçağ'a tarihlenen, tek kemerli bir taş köprüdür. Köprü, Karasu çayının daraldığı küçük bir kanyonda yer almaktadır. Yaklaşık 50'şer cm genişliğinde olan kenar korkulukları kısmen korunmuştur. Kenar korkulukları ile birlikte köprü yaklaşık 2.80 m genişliğinde ve 10 m uzunluğundadır. Köprü'nün doğu ve batı kesimlerinde taş kaplı yol izi kısmen korunmuştur.

YS 047 - Köşeler Höyüğü

İslahiye İlçe merkezinin yaklaşık 3 km doğusunda, Köşeler Çiftliği Mevkii'nde yer alan küçük bir höyük yerleşmesidir. Höyüğün kuzeyi ve batısı bazalt yükseltiler tarafından çevrelenmiştir. Kuzeyinde eski bir küçük göl yatağı bulunmaktadır. Yaklaşık 60-70 m çapındaki höyük üzerinde Ortaçağ'a ait büyük bir yapıya ait duvar izleri kısmen izlenebilmektedir. Yüzey malzemesi Demir Çağı (?), Helenistik Çağ, Roma Dönemi ve Ortaçağ'a aittir. Höyük üzerinde çok sayıda eski kaçak kazı çukurları bulunmaktadır. Höyüğün kuzeyindeki bazalt yatakların eteklerinde Hamamlar benzeri bazalt yataklar içine oyulmuş çukur ev izleri tespit edilmiştir. Höyüğün güneydoğusundaki Köşeler Çiftliği'nin harman yerinde, olasılıkla höyükten çıkartılmış olan Geç Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait çok sayıda sütun gövdesi, sütun altlığı ve sütun başlığı tespit edilmiştir.

YS 048 – Avcılar

İslahiye İlçesi, Avcılar Mahallesi Kümeevleri Mevkii'nde Roma ve Ortaçağ dönemlerine tarihlenen düz yerleşme ve nekropol alanıdır. Çiftlik içinde, alandan taşınan mimari bloklar ve öğütme taşları, yerleşim alanı içinde ise mimariye ait uzun taş duvar izleri ile kaçak kazılar sonucu açığa çıkartılmış ve tahrip edilmiş bir kaya oyuğu sanduka mezar tespit edilmiştir.

YS 049 - Üçağaç Höyüğü

İslahiye İlçe Merkezi'nin yaklaşık 750 m güneydoğusunda, Hatay-Gaziantep karayolunun doğusunda yer alan, yaklaşık 200 m çapında ve 25 m yüksekliğinde orta boyutlu bir höyüktür. Höyüğün güneyinden küçük bir su yatağı geçmektedir. Höyüğün büyük bir kısmı tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Kuzey yamaçlarına zeytin ağaçları dikilmiştir. Yüzey malzemesi Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Ortaçağ dönemlerine tarihlenmektedir.

YS 050 - Davlumbaz Höyüğü

İslahiye İli, Güllühöyük Mahallesi'nin 1.2 km batısında, İslahiye ilçe merkezinin yaklaşık 3 km güneydoğusunda, ova düzlüğünde konumlanmış, yaklaşık 150 m çapında bir höyük yerleşmesidir. Tamamı tarım alanı olarak sürülen höyüğün korunan yüksekliği yaklaşık 5 m'dir. Höyüğün güneyinden bir su yatağı geçmektedir. Güney yamaçlarında iş makineleri marifeti ile oluşturulmuş dört büyük tahribat yarması bulunmaktadır. Yüzey bulguları Helenistik, Roma ve Ortaçağ yerleşimlerine işaret etmektedir.

YS 051 – Değirmencik

İslahiye İlçe merkezinin güneyinde, Değirmencik Mahallesi sınırları içerisinde yer alan, 220 x 300 m boyutlarında bir tepe yerleşmesidir. Mahalle yerleşiminin güneybatısında yer alan konik tepe üzerindeki seramik malzeme ve çatı kiremitleri Geç Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenmektedir. Büyük bölümü zeytinlik ve tarla olarak kullanılmaktadır.

YS 052 - Zincirli Höyük

İslahiye ilçe merkezinin yaklaşık 10 km kuzeydoğusunda, Zincirli Mahallesi'nde yer alan Zincirli Höyük'te yüzey araştırması kapsamında GPS kodu alınmış, alandan yüzey malzemesi toplanmamıştır. Bölgenin en büyük höyük yerleşmelerinden biridir. Özellikle Demir Çağı'nda bir Geç Hitit krallığı olan antik Sam'al'ın merkezidir.

YS 053 - Karaburçlu Höyüğü

Nurdağı İlçesi'ne bağlı Karaburçlu Mahallesi'nin yaklaşık 2 km güneydoğusunda, ova düzlüğünde yer alan, yaklaşık 170 x 200 m boyutlarında ve 10 m yüksekliğinde bir höyüktür. Höyüğün tamamı tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Kuzeyinden bir su yatağı geçen höyük

yüzeyindeki seramik malzeme Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, ETC, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik Çağ ve Roma Dönemi ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir.

YS 054 – Esentepe

İslahiye İlçesi, Fevzipaşa-Esentepe Mahallesi'nde yer alan bir tepe yerleşmesidir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan doğal tepe yaklaşık 400 x 150 m boyutlarındadır. Tepe üzerinde modern Esentepe Mahallesi yerleşmesi bulunmaktadır. Evler arasındaki boşluklarda görülen seramik parçaları ve çatı kiremitleri Demir Çağı, Geç Roma ve Ortaçağ dönemlerine aittir.

YS 055 – Türkbahçe

İslahiye İlçesi, Türkbahçe Mahallesi sınırları içerisinde, Türkbahçe'nin ve İslahiye-Fevzipaşa karayolunun yaklaşık 150 m doğusunda yer alan küçük bir Ortaçağ tepe yerleşmesidir. Kuzey yarısı zeytinlik olarak kullanılmaktadır.

YS 056 - Karapınar I

İslahiye İlçesi'ne bağlı Karapınar Mahallesi'nin 600 m kuzeydoğusunda yer alan bir bağ evi bahçesinde çok sayıda Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait mimari taş öğeler ve öğütme taşları tespit edilmiştir. Çiftlik sahibinden alınan bilgiye göre tüm bu malzemenin, Karapınar Mahallesi yerleşmesinin yaklaşık 600 m kuzeydoğusundaki tepe yerleşmesinden taşınmıştır. Tarım arazisi olarak kullanılan tepe yerleşmesi iş ve tarım makineleri ile tümüyle tahrip edilmiştir. Marcus Aurelius (MS 161-180) dönemi bir Roma gümüş sikkesi çiftlik sahibi Kemal Şahin'den teslim alınmış ve Gaziantep Müzesi'ne teslim edilmiştir.

YS 057 - Karapınar Höyüğü (Karapınar II)

İslahiye İlçesi'ne bağlı Karapınar Mahallesi sınırları içerisinde, mahallenin hemen doğusunda yer alan, oval biçimli, yaklaşık 270 x 220 m boyutlarında ve 25 m yüksekliğinde bir höyüktür. Yerleşmeye hayat veren su kaynağına ait bir yatak, höyüğün doğu yamaçlarından geçmektedir. Höyüğün kuzeybatı, kuzey, doğu ve güney yamaçları tarla olarak sürülürken güneydoğu yamaçları üzerinde modern yerleşmeye ait evler bulunmaktadır. Höyüğün üzerinde ve kuzey yamaçlarında modern mahalle mezarlığı bulunmaktadır. Yüzey malzemesi, Neolitik, Kalkolitik, ETC, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik Çağ, Roma Dönemi ve Ortaçağ'a tarihlenmektedir. Höyük üzerinde yapılan çalışmalarda MS 2. yüzyıl Roma Dönemi bronz sikkesi ele geçmiştir.

YS 058 - Çolaklar Mezarlığı

İslahiye İlçesi'nin Çolaklar Mahallesi'ne ait, Çolaklar Mahallesi'nin yaklaşık 1,5 km kuzeybatısında, yer alan 350 x 15 m boyutlarındaki modern mezarlık içinde, bir kısmı Geç Osmanlı Dönemi eski mezar ve mezar taşları tespit edilmiştir.

YS 059 – Ağabey

İslahiye İlçesi'ne bağlı Ağabey Mahallesi sınırları içerisinde, Amanoslar'ın doğu yamaçları üzerinde yer alan, Roma Dönemi ve Ortaçağ'a tarihlenen bir yamaç yerleşmesidir. Yerleşmenin büyük bölümü bağ ve bahçe olarak kullanılırken, güneydoğu etekleri modern yerleşme altındadır.

YS 060 - Tatar Höyük

İslahiye İlçe merkezinin 6 km güneybatısında, Gaziantep-Hatay karayolunun 650 m doğusunda, ova düzlüğü üzerinde yer alan, yaklaşık 250 x 200 m boyutlarında bir höyük yerleşmesidir (Resim 12). Kuzey kesiminde yer alan yüksek höyük konisi güneye doğru bir

eğimle uzanmaktadır. Höyüğün kuzey eteklerinden küçük dere akmaktadır. Yüzey malzemesi, Kalkolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar bir yerleşim sürekliliği ortaya koymaktadır.

YS 061 - Cıncıklı Harabe

İslahiye-Altınüzüm'ün kuzeyinde, Boğaziçi Mahallesi'nin kuzeydoğusunda yer alan büyük bir Geç Roma ve Ortaçağ yerleşmesidir. Yerleşmenin çok büyük bir bölümü tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Modern asfalt yol yerleşmeyi ikiye bölmüştür. Güneybatı kesiminde çok sayıda kaçak kazı çukurunda tahrip edilmiş Ortaçağ yapılarına ait kalıntılar görülmektedir. Yerleşmenin güneybatısında bir taş ocağı yer almaktadır.

YS 062 - Yeşilyurt I

İslahiye İlçesi'ne bağlı Yeşilyurt Mahallesi sınırları içinde, mahallenin batı kesiminde yer alan Geç Roma ve Ortaçağ dönemlerinde iskân görmüş küçük bir tepe yerleşmesidir. Yerleşme üzerinde modern Yeşilyurt Mahallesi evleri ve bir zeytinlik bulunmaktadır. Kuzey yamaçları yol nedeniyle tıraşlanarak tahrip edilmiştir.

YS 063 - Yeşilyurt Höyüğü (Yeşilyurt II / Til Dolan)

İslahiye İlçesi'ne bağlı Yeşilyurt Mahallesi sınırları içinde, mahallenin doğu kesiminde yer alan yaklaşık 120 m çapında olan küçük bir höyüktür. Höyüğün üzerinde modern evler, bağ ve bahçeler bulunmaktadır. Doğu yamaçlarından geçen yol höyüğü tahrip etmiştir. Yüzey malzemesi Kalkolitik Çağ, ETC (?), MÖ 2. Binyıl, Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Ortaçağ dönemlerine aittir.

YS 064 - Yukarı Şerikanlı I

İslahiye İlçesi'ne bağlı Yukarı Bilenler Mahallesi'nde, yerleşme içinde ve tarlalarda yapılan incelemelerde, Roma ve Ortaçağ yamaç yerleşmesi tespit edilmiştir. Yerleşmenin kesin boyutlarını tespit etmek mümkün değildir. 2019 yılında bir evin bahçesinde Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen figüratif betimlerden oluşan bir mozaik taban tespit edilmiş ve Gaziantep Müzesi tarafından kurtarma kazıları yapılmıştır.

YS 065 - Yukarı Şerikanlı II (Yukarı Şerikanlı Höyüğü)

İslahiye İlçesi'ne bağlı Yukarı Bilenler Mahallesi'nin yaklaşık 1 km güneyinde, Yukarı Bilenler ve Aşağı Bilenler mahalleleri arasındaki yolun batısında yer alan, yaklaşık 100 x 150 m boyutlarında bir höyük yerleşmesidir. Höyük, doğal kayalık bir yükselti üzerine konumlanmış olup, yüzeyde görülen az sayıdaki seramik parçası Geç Roma ve Ortaçağ yerleşimlerine işaret etmektedir.

YS 066 - Aşağı Şerikanlı Höyüğü (Aşağı Bilenler Höyüğü)

İslahiye İlçesi, Aşağı Bilenler Mahallesi'nin hemen batısında yer alan, yaklaşık 250 m çapında ve 10 m yüksekliğinde bir höyük yerleşmesidir. Eski köy yerleşmesine ait taş temel duvarları höyüğün tamamı ve batı teras üzerinde görülmektedir. Höyüğün doğu yamaçlarından geçen tren yolu ve asfalt yol doğu yamacı tahrip etmiştir. Yüzey malzemesi, Kalkolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar bir yerleşim sürekliliğine işaret etmektedir.

YS 067 - Suyabatran Höyüğü

İslahiye İlçesi'ne bağlı Aşağı Bilenler Mahallesi sınırları içerisinde, Aşağı Bilenler'in yaklaşık 1.2 km güneybatısında yer alan küçük boyutlu bir höyük yerleşmesidir. Yaklaşık 70-100 m çapında ve 3 m yüksekliğindedir. Yamaçları tarla olarak sürülmektedir. Yüzeyden toplanan az sayıda seramik parçası Roma ve Ortaçağ dönemlerine aittir. Höyüğün

güneybatısındaki bazalt yataklar üzerinde bazalt ana kayaya oyulmuş Hamamlar benzeri çukur ev izleri tespit edilmiştir.

YS 068 - İslahiye I

İslahiye ilçe merkezinin güneyinde, Gaziantep-Hatay karayolu üzerinde yer alan İslahiye İtfaiye Müdürlüğü'nün bahçesine çok sayıda Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait mimari bloklar, sütun ve sütun altlıkları toplanmıştır. Arkeolojik malzemenin Nikopolis-Yukarı Şehir'deki yol çalışmaları sırasında çıktığı ve bu alana taşındığı bilgisine ulaşılmıştır.

YS 069 - İslahiye II (Nikopolis-Akropol)

İslahiye'nin batısında, yaklaşık kuzey- güney yönünde yaklaşık 2 km uzanan doğal tepenin kuzey kesimi Helenistik, Roma ve Ortaçağ yerleşimine ait akropol yerleşmesidir. Üst kısmı orman ve askeri bölge olan akropolde yapılan yol çalışmalarında Roma kaya mezarları ile büyük bölümü Roma Dönemi'ne tarihlenen mimari kalıntılar açığa çıkartılmış ve tahrip edilmiştir. Yerleşmenin doğu yamaçları modern yerleşme altında olup, kesin sınırlarını tespit etmek mümkün değildir.

YS 070 - İslahiye III (Nikopolis-Aşağı Şehir)

İslahiye ilçe merkezinin kuzeydoğusunda, Gaziantep-Hatay karayolunun batısında yer alan Helenistik Çağ, Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait, yaklaşık 500 x 300 m boyutlarında bir düz yerleşmedir. Yerleşmenin daha büyük olabileceği ancak bir kısmının modern yerleşme altında kaldığı değerlendirilmektedir. Yüzeyde Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait anıtsal yapı duvarlarının izleri görülmektedir. Yerleşmenin ortasından kuzey-güney yönünde bir yol geçmektedir. Alanda yapılan çalışmalarda, kötü korunmuş bir adet bronz sikke ele geçmiştir.

YS 071 - Çerçili Höyüğü

İslahiye İlçesi, Çerçili Mahallesi'nde yer alan, yaklaşık 250 x 200 m boyutlarında ve 25 m yüksekliğinde bir höyüktür. Yerleşmenin kuzeyi ve doğusu yol ve ziyaret tesisi nedeniyle, güney yamaçları ise tarım faaliyetleri nedeniyle büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Yerleşmenin güneyinden bir dere yatağı geçmektedir. Höyük yükseltisinin doğu yarısı makilerle kaplı iken batı yarısı üzerinde evler, bağ-bahçeler ve mezarlık yer almaktadır. Höyüğün güney yamaçları iş makinesi ile traşlanmış ve yakın zamanda ev inşaatı için büyük bir yarma oluşturulmuştur. Yüzey malzemesi Kalkolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar bir yerleşim sürekliliği ortaya koyar.

YS 072 - Arpalı I

İslahiye İlçesi'ne bağlı Arpalı Mahallesi'nin yaklaşık 600 m kuzeydoğusunda yer alan küçük bir tepe yerleşmesidir. Doğal kayalık tepe üzerine konumlanmış yerleşme yaklaşık 130 x 70 m boyutlarındadır. Höyüğün güney, güneydoğu ve güneybatı kesimi yakın zamanda iş makineleri ile ana kayaya kadar tümüyle yok edilmiştir. Tepenin güney bölümü üzerinde de çok sayıda kaçak kazı çukuru görülmektedir. Yüzey malzemesi Geç Demir Çağı, Helenistik Çağ ve Roma Dönemi yerleşmelerine işaret etmektedir.

YS 073 - Arpalı II

İslahiye İlçesi'ne bağlı Arpalı Mahallesi'nin 850 m kuzeydoğusunda, Arpalı I tepe yerleşmesinin 170 m kuzeydoğusunda yer alan yaklaşık 200 m çapındaki doğal tepe üzerinde Geç Roma ve Ortaçağ'a ait küçük bir tepe yerleşmesine ait mimari izler ve seramik parçaları tespit edilmiştir. Yerleşmenin güneybatı yamaçları iş makinesi ile tahrip edilirken tepe üzerinde kaçak kazı çukurları ve çukurlar içinde açığa çıkartılmış duvar kalıntıları belgelenmiştir.

YS 074 - Arpalı III

İslahiye İlçesi Arpalı Mahallesi'nde yapılan çalışmalarda modern yerleşmenin altında Roma Dönemi ve Ortaçağ'a ait yamaç yerleşmesine ait izler tespit edilirken, yerleşmenin kuzeyindeki tepenin yamaçları üzerinde kazılarak açığa çıkartılmış çok sayıda Roma kaya mezarları bulunmaktadır. Mahallenin kuzeyindeki yamaçta Geç Roma Dönemi'ne ait bazalt bir mezar steli, *in-situ* durumunu yitirmesi ve tahribat tehdidi nedeniyle Gaziantep Müzesi'ne nakledilmiştir.

YS 075 – Kırmıt

İslahiye ilçe merkezinin kuzeyinde, Kırmıt Mevkii'nde yer alan tepe yükseltisi üzerindeki seramik parçaları Roma Dönemi ve Ortaçağ tepe yerleşmesine işaret etmektedir. Alan tarla olarak sürüldüğünden yerleşmenin kesin boyutlarını tespit etmek mümkün olmamıştır. Tarla sınırına mimariye ait bazalt bloklar ve yapı taşları dizilmiştir.

YS 076 - Yesemek Harabesi

İslahiye İlçesi'ne bağlı Yesemek Mahallesi'nin yaklaşık 500 m kuzeydoğusunda, vadi içinde yer alan yaklaşık 250 x 150 m boyutlarında bir yamaç yerleşmesidir. Yüzeysel buluntuları Geç Roma, Ortaçağ ve İslami Dönem yerleşimlerine işaret etmektedir. Yerleşme üzerinde mimariye ait duvar izleri görülmektedir. Yamaç yerleşmesinin güneyinden Yesemek Deresi geçerken, batısını küçük bir su yatağı sınırlandırmaktadır.

YS 077 – Ortaklı

İslahiye İlçesi'nin Ortaklı Mahallesi sınırları içerisinde, yerleşmenin kuzeyindeki yamaç üzerinde, bir kısmı modern evlerin altında kalmış olan Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, Demir Çağı, Helenistik Çağ, Roma Dönemi ve Ortaçağ'a tarihlenen bir yamaç yerleşmesi tespit edilmiştir. Yerleşmenin boyutları kesin olarak belirlenememiştir. Ortaklı Mahallesi'nin güneyindeki kayalık yükseltinin yamaçları üzerinde ise kaçak kazılarla soyulmuş bir Roma kaya mezarı tespit edilmiştir. Kayalığın batı yamaçlarında ise yarım kalmış bir kaya mezarının kapı nişi belirlenmiştir.

Tablo 1: 2019 yılı yüzeysel araştırmalarında incelenen arkeolojik merkezler.

NO	MERKEZ ADI	TÜRÜ	İDARİ KONUMU	DÖNEMLER
1	Yesemek I	Heykel atölyesi ve taş ocağı	İslahiye, Yesemek Mah.	GTÇ (Hitit İmp. Dönemi)
2	Yesemek II	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Yesemek Mah.	GTÇ (Hitit İmp. Dönemi)
3	Yesemek III	Nekropol	İslahiye, Yesemek Mah.	ETÇ III-IV
4	Sağır Seydo Höyüğü	Höyük	İslahiye, Yesemek Mah.	Neolitik Çağ (?), Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik-Roma
5	Yesemek Höyüğü	Höyük	İslahiye, Yesemek Mah.	Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik-Roma
6	Altıntop Höyüğü	Höyük	İslahiye, Ortaklı Mah.	OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik-Roma
7	Akınyolu I	Nekropol	İslahiye, Akınyolu Mah.	Roma Devri
8	Akınyolu II	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Akınyolu Mah.	Demir Çağı, Helenistik-Roma, Ortaçağ
9	Karapolat	Düz yerleşme	İslahiye, Karapolat Mah.	Helenistik-Roma, Ortaçağ
10	Hamaç Höyüğü	Höyük	İslahiye, Çolaklar Mah.	Kalkolitik Çağ, ETÇ; OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik-Roma, Ortaçağ
11	Taşlıgeçit Höyüğü	Höyük	İslahiye, Ağalarobası Mah.	Neolitik, Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik-Roma, Ortaçağ

12	Hamamlar Höyüğü	Höyük	İslahiye, Yesemek Mah.	Akeramik Neolitik, Seramikli Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ, GTC, Demir Çağı, Helenistik-Roma, Ortaçağ
13	Reco Höyüğü	Höyük	İslahiye, Yesemek Mah.	Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ, GTC, Demir Çağı, Helenistik-Roma, Ortaçağ

Tablo 2: 2020 yılı yüzey araştırmalarında incelenen arkeolojik merkezler.

NO	MERKEZ ADI	TÜRÜ	İDARİ KONUMU	DÖNEMLER
14	Gözlü Höyük	Höyük	Nurdağı, Gözlühöyük Mah.	Geç Kalkolitik Çağ (?), Helenistik, Roma, Ortaçağ
15	Çukur Höyük	Höyük	Nurdağı, Gözlühöyük Mah.	Helenistik Çağ (?), Roma, Ortaçağ
16	İncirli Höyük	Höyük	Nurdağı, Gözlühöyük Mah.	Neolitik, Kalkolitik, ETÇ, OTÇ (?), GTC (?), Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
17	Durmuşlar	Tepe yerleşmesi	Nurdağı, Durmuşlar Mah.	Ortaçağ
18	Altınova	Yamaç yerleşmesi	Nurdağı, Altınova Mah.	Helenistik, Roma, Ortaçağ
19	Turaç Höyük	Höyük	Nurdağı, Altınova Mah.	Helenistik, Roma, Ortaçağ
20	İncegedik Höyüğü	Höyük	Nurdağı, İncegedik Mah.	Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ (?), GTC (?), Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
21	Elbistan Höyüğü	Höyük	İslahiye, Elbistanhöyüğü Mah.	?
22	Gerciğin Höyüğü (Gerciğin I)	Höyük ve tepe yerleşmesi	Nurdağı, Gözlühöyük Mah.	Orta Paleolitik Çağ, Neolitik Çağ, Demir Çağı, Helenistik Çağ
23	Gerciğin II	Tepe yerleşmesi	Nurdağı, Gözlühöyük Mah.	Neolitik, Roma, Ortaçağ
24	Örtülü VII	Lahit kapağı	İslahiye, Örtülü Mah.	Roma Dönemi
25	Örtülü I	Düz iskân / antik kent	İslahiye, Örtülü Mah.	Epipaleolitik Çağ (?), Roma, Ortaçağ
26	Örtülü II	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Örtülü Mah.	Roma, Ortaçağ
27	Örtülü III	Eski yol	İslahiye, Örtülü Mah.	Roma, Ortaçağ
28	Örtülü IV	Kale/istihkâm	İslahiye, Örtülü Mah.	Ortaçağ
29	Örtülü V	Düz iskân	İslahiye, Örtülü Mah.	Epipaleolitik (?), Ortaçağ
30	Örtülü VI	Taş ocağı	İslahiye, Örtülü Mah.	Roma, Ortaçağ
31	Kavaklı III	Taş ocağı ve Epipaleolitik istasyon	İslahiye, Örtülü Mah.	Epipaleolitik, Roma, Ortaçağ,
32	Bekir Yıldırım Çiftliği	Tepe yerleşmesi, nekropol	İslahiye, Örtülü Mah.	Epipaleolitik (?), Neolitik, Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
33	Kavaklı I	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Örtülü Mah.	Epipaleolitik (?), Neolitik, Demir Çağı (?), Helenistik (?), Roma, Ortaçağ
34	Kavaklı II	Nekropol, Epipaleolitik istasyon	İslahiye, Örtülü Mah.	Epipaleolitik, Roma
35	Kavaklı IV	Taş ocağı	İslahiye, Örtülü Mah.	Roma, Ortaçağ
36	Kavaklı V	Taş ocağı	İslahiye, Örtülü Mah.	Helenistik (?), Roma, Ortaçağ
37	Berviyanlı	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Yeşilova Mah.	Ortaçağ
38	Tilmen Höyük (Tilmen I)	Höyük	İslahiye, Yeliburun Mah.	Kalkolitik Çağ, ETÇ, OTÇ, GTC, Demir Çağı, Helenistik, Roma
39	Tilmen II	Taş ocağı	İslahiye, Yeliburun Mah.	MÖ 2. Binyıl
40	Tilmen III	Epipaleolitik istasyon	İslahiye, Yeliburun Mh.	Epipaleolitik Çağ

41	Tilmen IV	Eski yol	İslahiye, Yeliburun Mah.	MÖ 2. Binyıl (?) - Roma Dönemi
42	Güllü Höyük	Höyük	İslahiye, Güllühöyük Mah.	Neolitik (?), Kalkolitik (?), ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik, Roma
43	Karakaya	Eski mezarlık	İslahiye, Karakaya Mah.	Geç Osmanlı
44	Battalyurdu	Taş ocağı, Epipaleolitik istasyon	İslahiye, Battalyurdu Mah.	Epipaleolitik (?), Helenistik-Roma, Ortaçağ
45	Çolaklar Höyüğü (Gre Muhtar)	Höyük	İslahiye, Çolaklar Mah.	Epipaleolitik, Neolitik, Kalkolitik (?), ETÇ, OTÇ, GTÇ (?), Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
46	Kara Köprü	Eski köprü	İslahiye, Çolaklar Mah.	Roma, Ortaçağ
47	Köseler Höyüğü	Höyük	İslahiye, Güllühöyük Mah.	Epipaleolitik (?), Demir Çağı (?), Helenistik, Roma, Ortaçağ
48	Avcılar	Düz yerleşme, nekropol	İslahiye, Avcılar Mah.	Epipaleolitik, Roma, Ortaçağ
49	Üçağaç Höyüğü	Höyük	İslahiye	Epipaleolitik, Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
50	Davlumbaz Höyüğü	Höyük	İslahiye, Cevdetpaşa Mah.	Helenistik, Roma, Ortaçağ
51	Değirmencik	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Değirmencik Mah.	Roma, Ortaçağ
52	Zincirli Höyük	Höyük	İslahiye, Zincirli Mah.	ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
53	Karaburçlu Höyüğü	Höyük	Nurdağı, Karaburçlu Mah.	Neolitik, Kalkolitik, ETÇ (?), OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
54	Esentepe	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Fevzipaşa-Esentepe Mah.	Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
55	Türkbahçe	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Türkbahçe Mah.	Epipaleolitik, Ortaçağ
56	Karapınar (I)	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Karapınar Mah.	Roma, Ortaçağ
57	Karapınar Höyüğü (Karapınar II)	Höyük	İslahiye, Karapınar Mah.	Neolitik (?), Kalkolitik (?), ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
58	Çolaklar Mezarlığı	Eski mezarlık	İslahiye, Çolaklar Mah.	Geç Osmanlı
59	Ağabey	Yamaç yerleşmesi	İslahiye, Ağabey Mah.	Roma, Ortaçağ
60	Tatar Höyüğü	Höyük	İslahiye, Altınüzüm Mah.	Neolitik, Kalkolitik, ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
61	Cıncıklı Harabe	Yamaç ve düz yerleşme	İslahiye, Boğaziçi Mah.	Helenistik (?), Roma, Ortaçağ
62	Yeşilyurt I	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Yeşilyurt Mah.	Roma, Ortaçağ
63	Yeşilyurt Höyüğü	Höyük	İslahiye, Yeşilyurt Mah.	Kalkolitik, ETÇ (?), OTÇ (?), GTÇ (?), Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
64	Yukarı Şerikanlı I	Yamaç yerleşmesi	İslahiye, Y.Bilenler Mah.	Roma, Ortaçağ
65	Yukarı Şerikanlı II	Höyük	İslahiye, Y.Bilenler Mah.	Roma, Ortaçağ
66	Aşağı Şerikanlı Höyüğü	Höyük	İslahiye, Aşağı Bilenler Mah.	Kalkolitik, ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
67	Suyabatıran Höyüğü	Höyük	İslahiye, Aşağı Bilenler Mah.	Epipaleolitik, Roma, Ortaçağ
68	İslahiye I	Mimari öğeler	İslahiye	Roma, Ortaçağ

69	İslahiye II (Nikopolis-Akropol)	Tepe yerleşmesi, kaya oyuğu mezarlar	İslahiye	Helenistik, Roma, Ortaçağ
70	İslahiye III (Nikopolis-A. Şehir)	Düz yerleşme	İslahiye	Helenistik, Roma, Ortaçağ
71	Çerçili Höyüğü	Höyük	İslahiye, Çerçili Mah.	Kalkolitik, ETÇ (?), OTÇ, GTÇ, Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ
72	Arpalı I	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Arpalı Mah.	Demir Çağı, Helenistik, Roma
73	Arpalı II	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Arpalı Mah.	Roma, Ortaçağ
74	Arpalı III	Yamaç yerleşmesi, kaya mezarları	İslahiye, Arpalı Mah.	Helenistik (?), Roma
75	Kırmıt	Tepe yerleşmesi	İslahiye, Esenler Mah.	Roma, Ortaçağ
76	Yesemek Harabesi	Yamaç yerleşmesi	İslahiye, Yesemek Mah.	Roma (?), Ortaçağ, Geç Osmanlı
77	Ortaklı	Yamaç yerleşmesi, kaya oyuğu mezarlar	İslahiye, Ortaklı Mah.	Neolitik, Kalkolitik, Demir Çağı, Helenistik, Roma, Ortaçağ

Sonuç

2019 ve 2020 yıllarında “Kuzey Levant Koridoru” içinde kalan İslahiye ve Nurdağı havzasında yapılan yüzey araştırmaları, en erken yerleşmelerin bölgede Akeramik Neolitik Çağ’dan itibaren başladığını ve kesintisiz bir yerleşim sürekliliği olduğunu göstermiştir. Yüzey araştırmalarında incelenen 77 arkeolojik merkezin dönemlerine göre yerleşim oranlarına baktığımızda, yerleşimlerin % 44’ünü höyüklerin, % 32’sini tepe yerleşmelerinin, % 14’ünü yamaç yerleşmeleri ve % 10’unu düz yerleşmelerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Tepe ve yamaç yerleşimleri genellikle Helenistik, Roma ve Ortaçağ dönemlerinde tercih edilirken, Demir Çağı ve öncesinde yerleşimler genellikle höyük yükselteleri üzerine konumlanmıştır. Karasu Nehri boyunca uzanan ovada, genellikle birkaç kilometre aralıklarla höyükler ve tepe yerleşimleri bulunurken, bölgenin özellikle kuzey ve doğusundaki tepeler ve yamaçlar, Helenistik ve Roma dönemlerinde yerleşim yeri olarak tercih edilmiştir.

Yüzey malzemesi incelenerek dönemlere göre yerleşim yoğunluğuna bakıldığında ise yerleşimlerin % 18’inde Neolitik Çağ, %25’inde Kalkolitik Çağ, % 25’inde ETÇ, % 27’sinde OTÇ, % 30’unda GTÇ, % 35’inde Demir Çağı, % 81.8’inde Helenistik-Roma ve % 74’ünde Ortaçağ tespit edilmiştir. Buna göre bölgede Neolitik Çağ’dan Demir çağı sonlarına kadar yerleşim oranı belirli oranda iken (% 25 – 35 arası), Helenistik Çağ ve sonrasında yerleşim sayısında büyük bir artış görülmektedir.

Yüzey araştırmalarının önemli bir araştırma konusu olan Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş ocağı ile yakın çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ise Yesemek ile ilgili önemli sorulara cevaplar sunmuştur. 2019 yılı çalışmalarında Yesemek Heykel Atölyesi içinde yapılan çalışmalarda tespit edilen seramik malzeme, atölyenin GTÇ’na tarihlenmesi gerektiğini göstermiştir. Atölye alanının hemen doğusundan başlayan, doğu-batı istikametinde 3,5 km kadar uzanan doğal tepe yükseltisi üzerinde tespit edilen GTÇ’na tarihlenen mimari kalıntılar, heykeltıraşlık eserlerine ait parçalar ve seramik malzeme bu tarihlendirmeye şüphe bırakmadığı gibi, atölyedeki üretimin amacını da ortaya koymuştur. Buna göre, olasılıkla MÖ 13. yüzyılın sonlarına tarihlenen atölye ve taş ocağının, yukarıda inşa edilen büyük bir kent yerleşimi için üretim yaptığı, heykellerin buradaki yapılarda kullanılacağı, ancak yarım bırakılan kent yerleşimi ile birlikte atölyenin de terkedildiği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Alkım, U.B. (1957). Yesemek Taşocağı ve Heykeltıraşlık Atelyesi. *Bellekten*, 21, 359-376.
- Alkım, U.B. (1958). Yesemek araştırmaları (Rapor-1957). *Bellekten*, 22, 634.
- Alkım, U.B. (1959a). Yesemek Kazısı ve İslahiye Bölgesi araştırmaları. *Bellekten*, 23, 692-694.
- Alkım, U.B. (1959b). Ein altes Wegenetz im Südwestlichen Antitaurus-Gebiet. *Jahrbuch Für Kleinasiatische Forschung*, 3, 207-222.
- Alkım, U.B. (1959c). Güney-Batı Antitoros Bölgesi'nde eski bir yol şebekesi. *Bellekten*, 23, 59-77.
- Alkım, U.B. (1960a). 1958 yılı Yesemek çalışmaları. *Bellekten*, 24, 1-10.
- Alkım, U.B. (1960b). 1959 İslahiye Bölgesi araştırmaları: Yesemek çalışmaları ve Tilmen Höyük sondajı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 10/1, 7-9.
- Alkım, U.B. (1962a). Yesemek çalışmaları ve Tilmen Höyük Kazısı (1960). *Türk Arkeoloji Dergisi*, 11/1, 5-6.
- Alkım, U.B. (1962b). 1961 Dönemi Tilmen Höyük ve Yesemek Kazıları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 11/2, 5-7.
- Alkım, U.B. (1964). İslahiye Bölgesi'nde Türk Tarih Kurumu adına 1955-1962 yılları arasında yapılan tarihi ve arkeolojik araştırmalar. *Atatürk Konferansları*, 163-178, Ankara.
- Alkım, U.B. (1965). The road from Sam'al to Asitawandawa: Contributions to the historical geography of the Amanus Region. *Anadolu Araştırmaları*, 2, 1-45.
- Alkım, U.B. (1968a). *Anatolia I*. Geneva: The World Publishing Company.
- Alkım, U.B. (1968b). İslahiye Bölgesi araştırmaları. Gedikli ve Kırışkal Hüyük Kazıları (1967). *Türk Arkeoloji Dergisi*, 16/2, 5-9.
- Alkım, U.B. (1969). The Amanus region in Turkey. New light on the historical geography and archaeology. *Archaeology*, 22/4, 280-289.
- Alkım, U.B. (1972). Tilmen ve Kırışkal Hüyük kazıları (1970). *Türk Arkeoloji Dergisi*, 19/2, 39-50.
- Alkım, U.B. (1974a). *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alkım, U.B. (1974b). A subterranean construction at Kırışkal. *Mansel'e Armağan / Mélanges Mansel*, 821-30, Ankara.
- Benati, G. ve Zaina, F. (2013). A Late Bronze Age I fortress at Tasli Geçit Hoyuk and the defensive architecture of Anatolia and the Northern Levant during the 2nd millennium BC. *OCNUS*, 2, 9-29.
- Çınaroğlu, A ve Çelik, D. (2012). Alaca Höyük. In M. Doğan-Alparslan, M. Alparslan (Ed.), *Hittites: An Anatolian Empire / Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, 196-207. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Duru, R. (2003). *Unutulmuş Bir Baskent: Tilmen / A Forgotten Capital City: Tilmen*, İstanbul: TÜRSAB.
- Duru, R. (2004). *Yesemek: Eski Önasya Dünyasının En Büyük Heykel Atelyesi / Yesemek: The Largest Sculpture Workshop of the Ancient Near East*, İstanbul: TÜRSAB, 2004.
- Engin, A. (2015). Baraj suyu altında kalan bir höyüğün akıbeti: Sıradur Höyüğü. In E. Okan ve C. Atila (Ed.), *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan / Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, 13-28. İstanbul: Ege Yayınları.
- Engin, A. ve Beyazlar, A. (2016). Bir Erken Tunç Çağı II-III kaya oyuğu mezarı ve ortaya koyduğu yeni bulgular / An Early Bronze Age II-III rock-cut tomb presenting new evidence. *Eurasian Art and Humanities Journal*, 5, 1-38.
- Landsberger, B. (1948). *Sam'al. Karatepe Harabelerinin Keşfi ile İlgili Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Marchetti, N. (2011). The 2009 Joint Turkish-Italian excavations at Taşlı Geçit Höyük. 32. *Kazi Sonuçları Toplantısı*, 2, 297-231.
- Marchetti, N. (2012). The 2010 Joint Turkish-Italian excavations at Taşlı Geçit Höyük. 33. *Kazi Sonuçları Toplantısı*, 3, 531-546.
- Neve, P. (1999). *Die Oberstadt von Hattuša: Die Bauwerke. I. Das Zentrale Tempelviertel*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Özgüç, T. (2002). Alacahöyük: Ein Kultort im kerngebiet des Reiches / Alacahöyük: İmparatorluğun Çekirdek Bölgesinde Bir Kült Merkezi. *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter / Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, 172-175, 468-469. Bonn: Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.
- Puchstein, O., Kohl, H. ve Krencker, D. M. (1912). *Boghasköi: Die Bauwerke*, Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 19. Leipzig: J.C. Henrichs.
- Richter, T. et al. (2016). Shubayqa 6: A new Late Natufian and Pre-Pottery Neolithic A settlement in north-east Jordan. *Antiquity*, 90, 1-5.
- Seeher, J. (2012). Techniques used in Hittite architecture. In M. Doğan-Alparslan, M. Alparslan (ed.), *Hittites: An Anatolian Empire /Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, 338-53. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Von Luschan, F. (1902). *Ausgrabungen in Sendschirli III. Thorsculpturen*. Berlin.
- Von Luschan, F., Schrader, E. ve Sachau, E. (1893). *Ausgrabungen in Sendschirli I. Einleitung Und Inschriften*. Berlin.
- Von Luschan, F., Humann, C. ve Koldewey, R. (1898). *Ausgrabungen in Sendschirli II. Ausgrabungsbericht Und Architektur*. Berlin.
- Zimansky, P. (2002). The Hittites at 'Ain Dara. In A. Yener and H.A. Hoffner (Ed.), *Recent Developments in Hittite Archaeology and History: Papers in Memory of Hans G. Güterbock*, 177-91. Indiana: Eisenbrauns.

Resim 1: Karasu havzası – Kuzey Levant Koridoru.

Resim 2: 2019 yılı yüzey araştırması buluntuları.

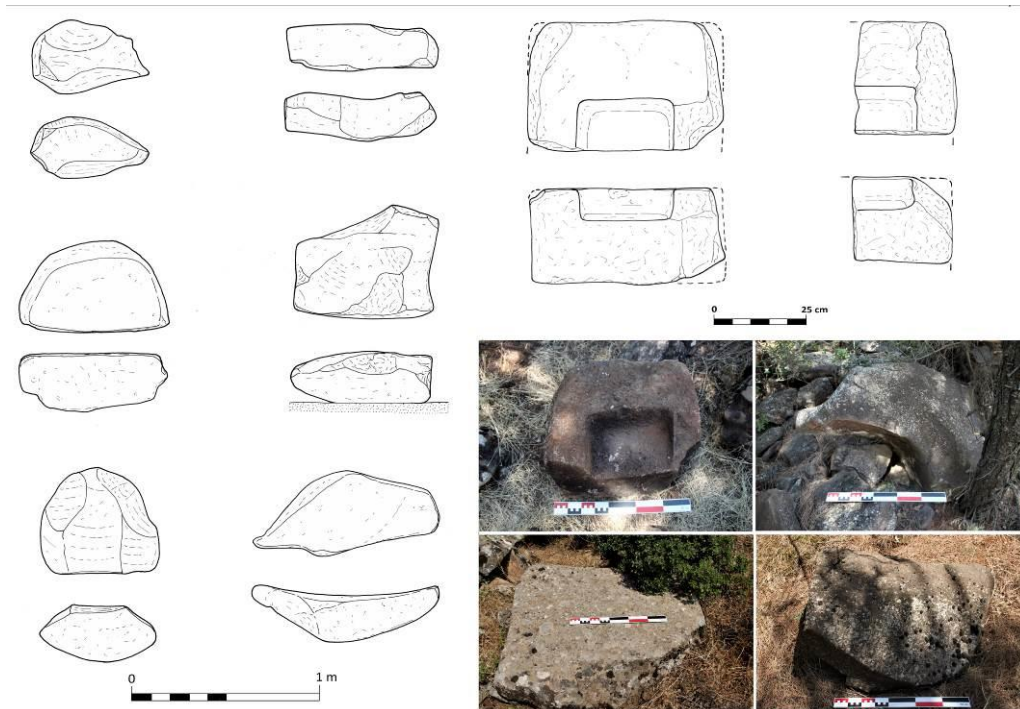

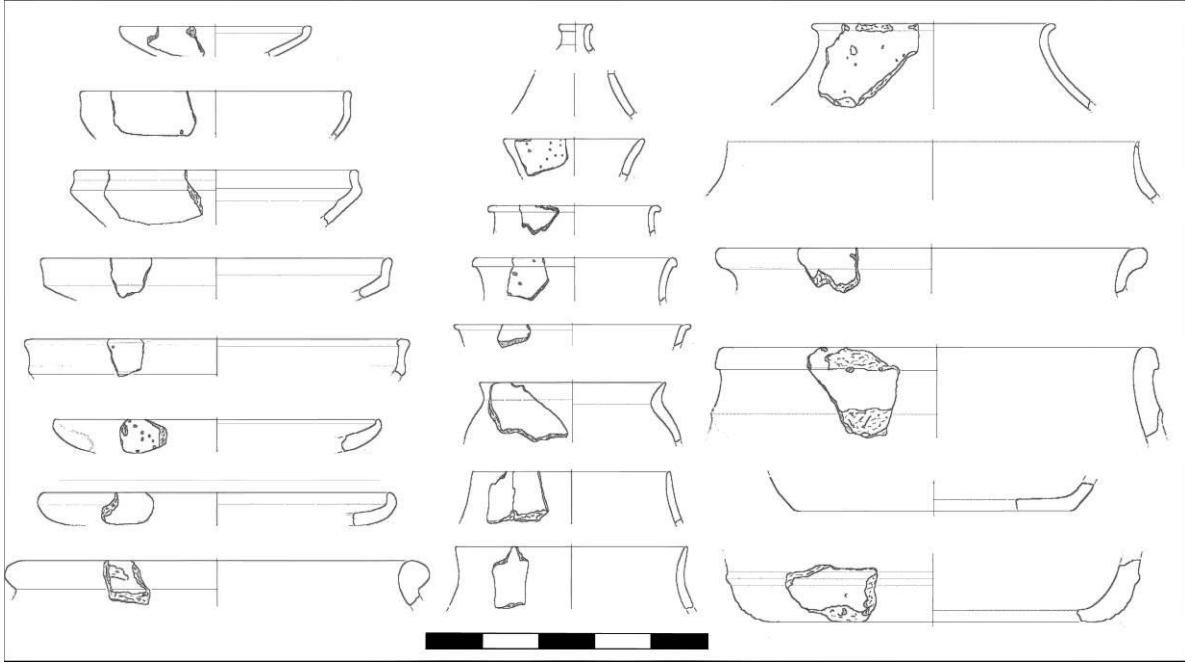

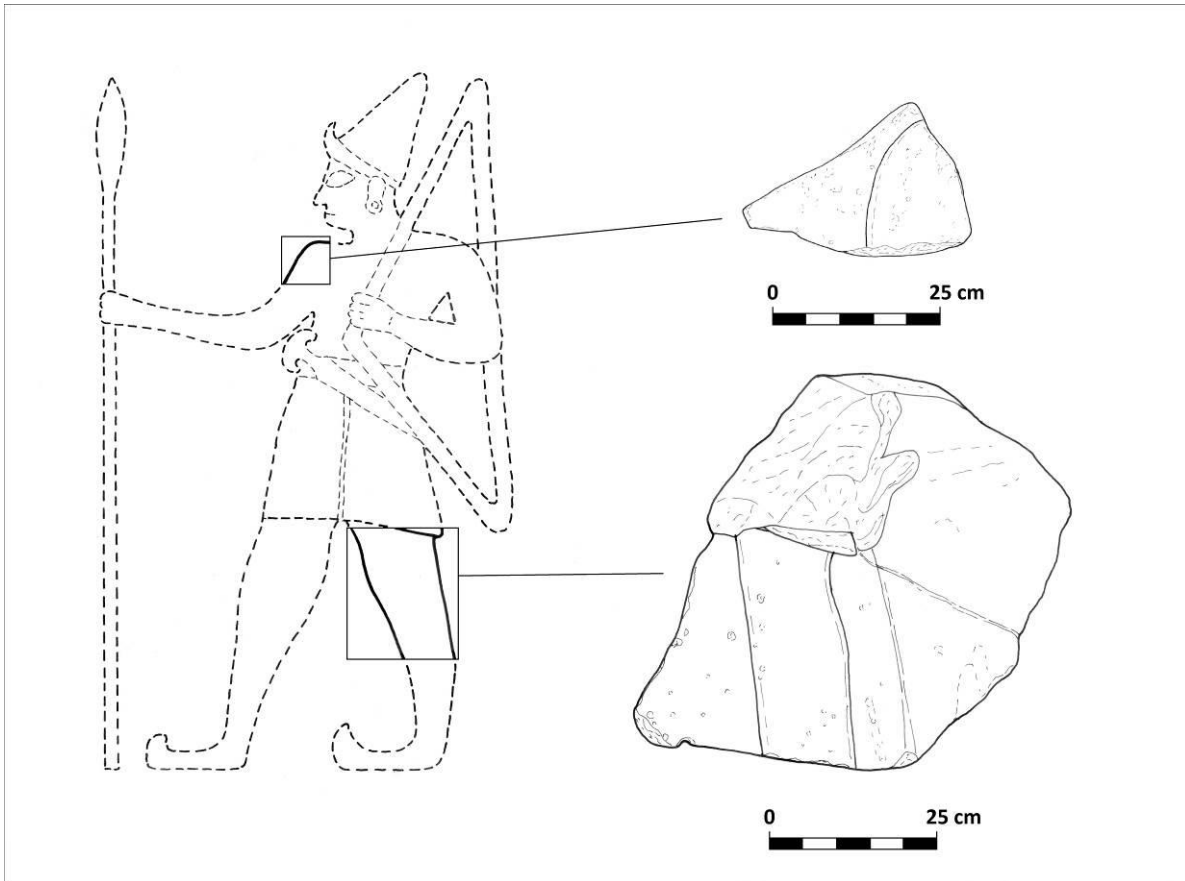
Resim 3: Yesemek Tepe Yerleşmesi'nin tahmini sınırları (Ahmet Akkaya).

Resim 4: Yesemek – Çiçektepe'de tespit edilen Hitit yapı taşları ve sütun altlıkları.

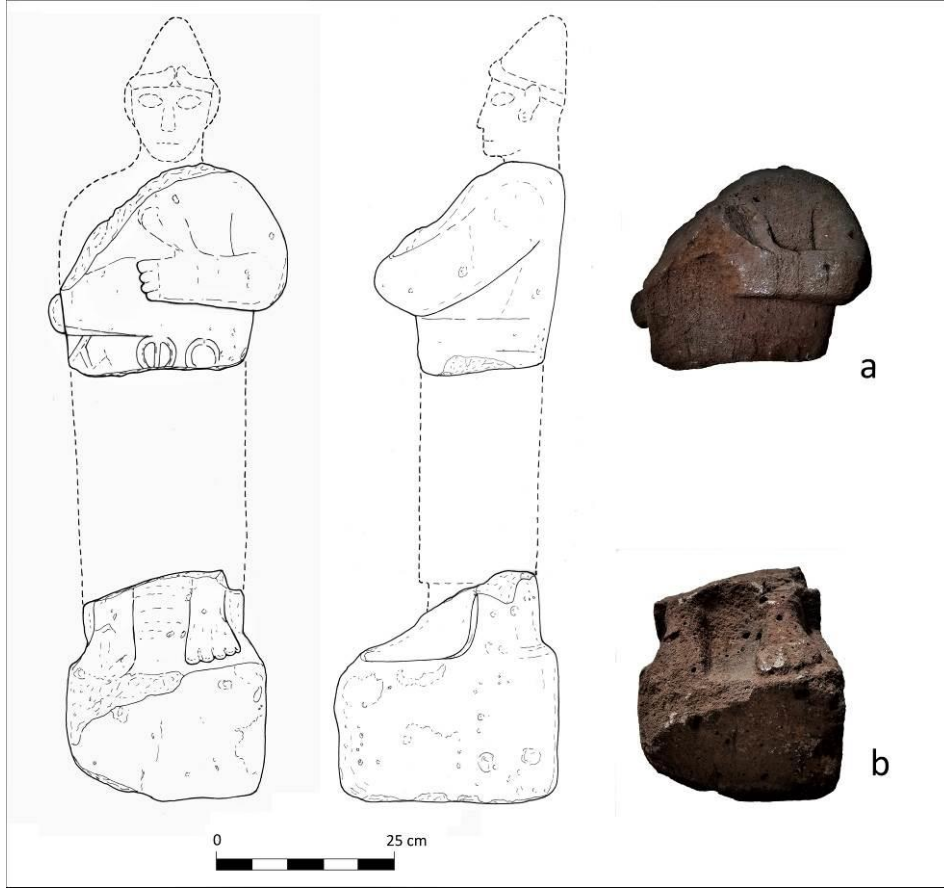

Çizim 1: Yesemek – Çiçektepe’de ele geçen Hitit İmparatorluk Çağı seramiği.

Çizim 2: Yesemek – Çiçektepe’de ele geçen kabartma parçaları ve rekonstrüksiyonu.

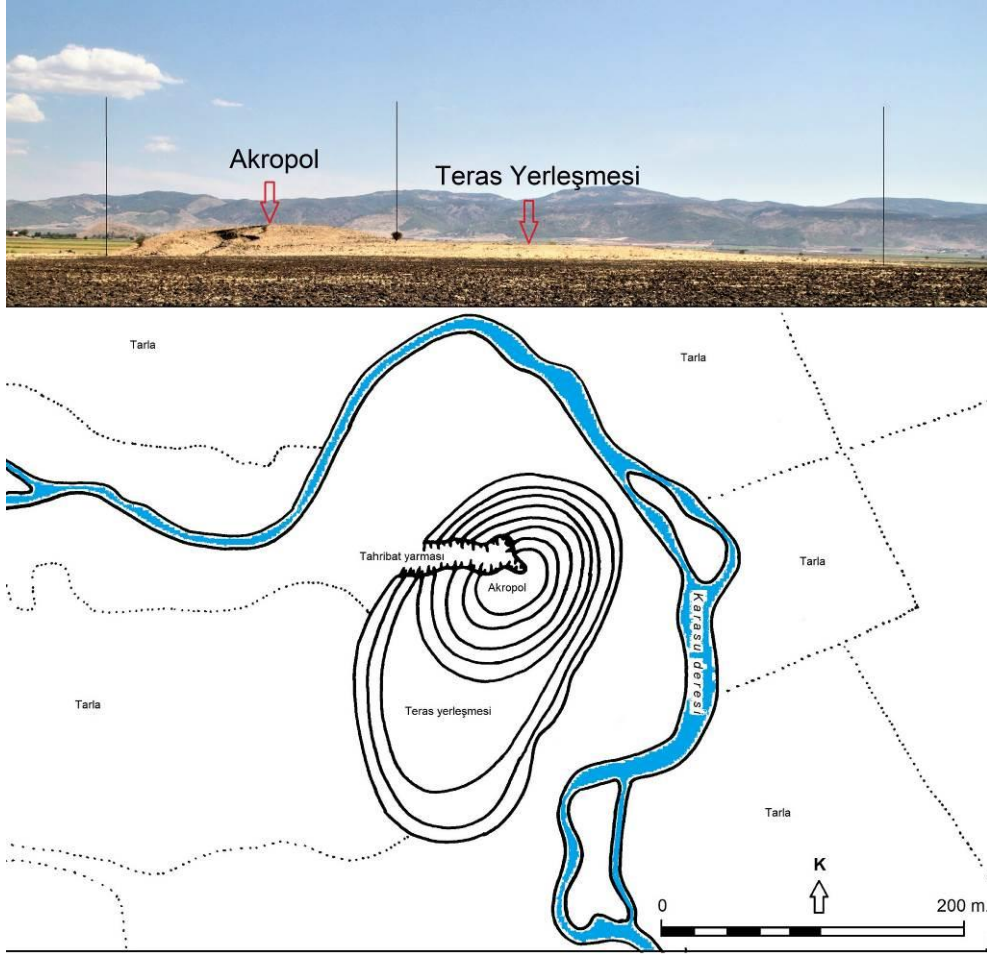

Resim 5: Yesemek – Çiçektepe’de bulunan heykel parçaları ve rekonstrüksiyonu.

Resim 6: Yesemek Taş Ocağı’nın kuzeydoğu yamacındaki duvar izi.

Resim 7: Hamaç Höyüğü.

Resim 8: Hamamlar Höyüğü ve etrafındaki bazalt ana kayaya oyulmuş yapılar.

Resim 9: Gerciğın Höyüğü ve İslahiye Havzası'na kuzeyden bakış.

Resim 10: Örtülü Harabeleri, Büyük Yapı.

Resim 11: Örtülü VI, Roma Dönemi – Ortaçağ bazalt taş ocağı.

Resim 12: Tatar Höyüğü'ne kuzeyden bakış.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kalbin Duyu ve Yeteneklerinden Küfür

Infidelity, One of The Senses And Abilities of The Heart, According To The Qur'an

Hatice TEBER^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, Antalya /TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4517-0698

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Haziran 2022

Kabul tarihi: 19 Ağustos, 2022

Anahtar Kelimeler:

Akletmek,

Kalp,

Küfür

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 30, 2022

Accepted: August 19, 2022

Keywords:

Reasoning,

Heart,

Infidelity

ÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in beyan buyurduğuna göre insan, hem iyiliğe hem de kötülüğe kabiliyetli bir varlık olarak yaratılmıştır. Ne var ki lütuf ve keremi sonsuz olan Allah, insanı bu iki zıt kabiliyeti arasında şaşkın ve perişan bırakmamış, ona "akıl" gibi temyiz edici bir kuvvet vermiştir. Cenab-ı Hak Yüce Kitab'ında insanı, önüne İlahî gerçekleri sererek, devamlı aklını kullanmaya çağırılmaktadır. Allah tarafından aklını kullanmayanlar zemmedilirken, akıl sahipleri yani kendilerine verilen akıl nimetini gerçek anlamda kullananlar da övülmektedirler. Kur'ân-ı Kerîm'de insanları akletmeye yönelten ayetler olduğu gibi, akletme işini kalbin yaptığını, iman ve imansızlıkların kalpten çıktığını belirten ayetlerde pek çoktur. Çünkü kalp, insanı gerçek bilgiye götüren bir kaynaktır. İman, küfür, hasenat, seyyiat onun fiili erindedir. Bu yüzden kalp insanın özü ve günahın gerçek mahallidir. Bütün duyular, kalbin hizmetçileri durumundadır. Kur'ân'da duyular ile anlamın, akletmenin merkezi sayılan kalp arasında çok sıkı bağlar vardır. Bu sebeple Kur'ân'da duyular olmayanın düşünmeyeceği ve kendilerine duyular verilen insanların da niçin düşünemedikleri her zaman sorgulanmıştır. sâlim düşünmek için duyulardan istifade edilmesi gerektiği ifade edildiği gibi, duyular ve kalbin görevlerini yapmadıklarından, yani anlayıp akletmediklerinden de söz edilir. Gerçekte sağır ve dilsiz olmayan insanlar sağır ve dilsiz olarak vasıflandırılır.

ABSTRACT

According to the Qur'an, man has been created as a being capable of both good and evil. However, Allah, whose grace and generosity is endless, has not left people confused and devastated between these two opposite abilities, and given people a power like "reason" to distinguish good from bad. In his Holy Book, God showed people the divine truths and called them to use their minds constantly. While those who do not use their mind are vilified by Allah, those who use the real blessing of reason are also praised. There are many verses in the Qur'an that guide people to use their minds, and there are many verses that indicate that the heart has a sense of feeling, and that the place of faith and unbelief is the heart. Because the heart is a source that leads people to real knowledge. Faith, unbelief, goodness, evil are among its actions. That is why the heart is the essence of man and the true place of sin. All the senses are servants of the heart. In the Qur'an, there are very close ties between the senses and the heart, which is considered the center of understanding and reasoning. In the Qur'an, it has always been questioned why those who do not have senses cannot think and why people who are given senses cannot think. It is stated that the senses should be used in order to think correctly, and people's lack of understanding is mentioned when the senses and the heart do not fulfill their duties. People who are not actually deaf and dumb are characterized as deaf and dumb.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: haticeteber@akdeniz.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Qur'an has been sent down to rational beings and has always addressed them. The most basic moral duty of the person with whom Allah is addressed is to know Allah, who created himself and everything he has on earth to live in, to appreciate Him properly and to believe in Him. In the Qur'an, Allah says to man, "Do you not reason?", "Do you not think?", "Will you not reason?" and states that people take responsibility for the mind given to them. According to the Qur'an, it is the mind that makes man human, gives meaning to all his actions, and enables man to take responsibility in the face of divine orders.

Mind is a blessing bestowed on humans only among the creatures that other blessings can be recognized and known only with it. Indeed, the condition of religion is reason. For this reason, the inanimate, animals, plants, insane, children and senile people are not the addressee and responsible of religion. Man is different from animals that act on instinct. The mental understanding that gives him responsibility is different from instinct. It is the ability to choose, the device of reasoning and comparison. He has the ability to distinguish right from wrong by evaluating the information given to him. The heart, whose understanding is open, is like a guide. When a sin is committed or even a mistake is made, he is sprained, relieved with good deeds and finds peace. The heart is steadfast in what it believes. For this, the place of faith is in the heart. He is the one who thinks, thinks and takes a lesson. The material mind, namely the brain, is not sufficient to find the truth. In order for a person to truly see, the eye of the heart must be at a level to see the truth. For example, if some people are asked "To what do you owe your success?, their answer is "We love what we do". However, in practice, we may think that there is no reason why an intelligent person should not be successful. But intelligence is not enough on its own and the heart is involved.

In the Qur'an, there are very close ties between the senses and the heart, which is considered the center of understanding and reasoning. For this reason, it is stated in the Qur'an that those who do not have control over their senses cannot think, and why those who are given senses cannot think, that the senses should be used in order to think safely. People who are not actually deaf and dumb are characterized as deaf and dumb. The Qur'an states that the knowledge that the mind, heart and senses, which it accepts as a source of knowledge, work together, is accurate and certain knowledge that does not mislead people. This is man's main goal. If one of these three sources does not work correctly, the truth that will be known to him will be incomplete and will simply go away.

The heart, which is called to think and reason in the Qur'an, interprets the information presented to it by the mind and senses with the power of inspiration and discovery given by Allah and can reach true faith. Because the pure mind is incapable of perceiving the facts on its own. The mind is related to the visible side of material events, and the heart is related to the spiritual side of these events. For this reason, the Qur'an wants the existence of Allah to be understood with the unity of heart and mind. Because in the real sense, reasoning happens with the mind and heart. In fact, the most important feature that distinguishes believers and unbelievers from each other is that believers can use their heart power along with their minds. Everything in the universe is based on divine laws. It is Allah who puts them and implements them. Since the actions are basically based on the power and will of Allah, the closing of the hearts of the polytheists is expressed in the Qur'an as "Allah puts curtains on their hearts" in accordance with the law of "cause and effect". In other words, the veiling of the hearts of the polytheists as a result of their insistence on unbelief is a result of their own gain and their own will. The Qur'an speaks of a simple law of nature. If a person has negative prejudices about something and constantly feeds his prejudices, he can neither see anything good in it, nor hear anything good, nor open his heart to him to evaluate it objectively. Since this is a law of nature, and also God's law, it is specifically attributed to God to veil hearts, ears and eyes.

It can also be seen in the difference between believers and unbelievers that true knowledge in the Qur'an is knowledge that can only be reached with the heart. Because the biggest point where they differ from each other is that the hearts of the unbelievers are sealed, sheathed and hard. Just as when a person deals with a subject a lot, he becomes an expert in that subject or an artist who is far from his art becomes unsuccessful in that art, so a person who is far from thinking about the existence of Allah becomes alienated from understanding this subject that will bring him happiness both in this world and in the hereafter. Those who do not believe in this situation are heedless and they are no different from animals. The aspect that distinguishes a believer from an unbeliever is his heart, which can understand the truth and realize that there is a creator behind what he sees. Because the heart is like a radar for God. One can go astray when it doesn't work.

Man is not just a dull mind. It is the harmonious functioning of the heart and mind that gives it its real vitality. The mind is related to the visible side of material events, and the heart is related to the spiritual side of these events. The heart explains what is beyond the mind and realizes its helplessness in the face of the created, and reaches faith.

We tried to analyze the concepts of mind and heart, which constitute the way of thinking and belief of human being, expressed in many places in the Qur'an, within the framework of the concept of unbelief, which means disbelief, and tried to reveal their relations with each other. Just like the people of faith, people of unbelief also have intelligence, but by using the abilities of the heart given to them, to become a person who is pleased with the supreme creator, it is only possible thanks to the power of intuition, that is, the power of intuition that Allah has given us, as well as the mind and intelligence.

Giriş

Kur'an, tarihsel bir kesitte Arap dilini konuşan ve sosyo-politik, kültürel yaşam tarzını bu dil ekseninde biçimlendiren Arap toplumuna inmiş olduğu halde ondaki murad-ı ilahiyi anlamak ve hayatına uyarlamak, kıyamete kadar her çağda yaşayan müminlerin sorumluluğundadır (Dağ, 2018, s.527). Anlama, algılama, insan duyuları ile akıl ve kalbin bir koralasyon içerisinde birlikte insan zihninde meydana getirmiş olduğu faaliyettir. İnsan, içerisinde yaşadığı fizikî alemi ve aynı zamanda metafizik alanı anlayan ve anlamlandırmaya çalışan bir varlıktır. Kur'an-ı Kerim de bu anlamlandırma faaliyeti için her hangi bir şey üzerinde tefekkür, tedebbür, te'akkul, tezekkür ve tefakküh ifadelerini sıkça kullanmış, Allah'ın tüm kullarına da bu anlama faaliyetinde bulunmayı vurgulayarak tavsiye etmiştir (Gezgin, 2018, s.50).

Genelde dini metinlerin ve özelde Kur'an'ın ayetlerinin anlaşılması ve yorumlanmasında kelime ve ifadelerin anlam alanı bu metinler dışında kalan metinlere göre çok daha önemlidir. Çünkü kutsal metinlerde verilmek istenen mesaj, sözcük, sembolik ifade ve kavram kalıpları ile sunulmuştur. Kur'an'ın, yaşam, bireyler, toplum ve evren ile ilgili muradını en doğru bir şekilde anlamak, Kur'an'da geçen bu kavramların yapılarını, anlam alanlarını insan aklı ve zekâsının kapasitesine uygun bir şekilde bilmekten geçer (Demir, 2007, s.10).

Kur'an-ı Kerim'de kalp kelimesini kendi literal anlamı dışında ayrıca "Andolsun biz, cinler ve insanlardan kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçokları.." A'raf suresi 179 ve Şu'arâ suresi 200. ayet-i kerimelerinde olduğu gibi, düşünce ve idrak merkezi anlamında kullanılmıştır.

Hz. Peygamber de bir hadis-i şerifinde "Bilin ki! Beden içerisinde bir et parçası vardır ve bu et parçası sıhhatli olursa beden de sıhhatli olur; o bozulursa beden de bozulur. Biliniz ki! Bu et parçası kalptir" diye buyurmuştur. Kalbin lügat anlamları bir yana özellikle İslâm literatüründe tarihsel süreç içerisinde kazandığı çok çeşitli terim anlamları olduğuna kaynaklarımız tanıklık etmektedir. Arap dili belâğâtından başlayarak, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi birçok ilim dalında ulema Kur'an-ı Kerim'de geçen kalbin tefsir ve tevilllerine kendi ilmi etütleri çerçevesinde bakmışlardır (İğde, 2015, s.102). Söz gelimi ilk sûfilerden olan ve hadis, kelâm ve tefsir alimi Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857), hadis-i şerifte geçen bedeni geleneğin de dışına çıkarak "din" olarak tevil ederken, et parçasının da kalbe referans etmekle birlikte aklın ve duyarlılığın merkezi olarak algılamıştır (Muhâsibî, 1988, s.110; Aydın, 1976, s.36).

Muhasbî'nin etkisinde kaldığı bilinen Gazzâlî de kalbin iki anlama geldiğini ifade etmiş ve ilkinin insanın göğüs boşluğunda bulunan et parçası olmakla birlikte tıbbî bir işleve sahip olduğunu ancak ikincisinin de organ olan kalbin içerisinde ama onunla ilişkili latif, ilâhî ve ruhanî bir ontolojik yapı olduğunu dile getirmiştir. Bu latif olan kalbin insanın hakikatı olduğunu ve aynı zamanda da idrak eden, bilen, kavrayan bir yönü bulunduğunu bildirmiştir (Gazâlî, 1317, s.117, 127).

Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde zikredilen "kalp" kelimesi kullanıldığı anlam bakımından ilgi çekicidir. O, sadece vücudumuzun bir organı, hayatımızı devam ettirmemizde büyük rolü olan maddî kalp değildir. Kalbin bu maddî görevi yanında daha ince ve hassas görevleri vardır.

Kur'an-ı Kerim'de bütün ruhî ve fikrî tavırların odak noktası olarak takdim edildiğini gördüğümüz kalp, insanı kurtuluşun simgesi olan imana götüren ve imanın kendisinde kökleştiği yer durumundadır (İğde, 2015, s.92). Çünkü sadece iki dudak arasında telaffuz

edilen iman kelimesi, ancak ikiyüzlülüğün göstergesidir. Allah adı söylendiğinde titreyen, ürperen böylece imanın pekişerek güvenin artmasını, nihayet “*tahkiki iman*” halinin gerçekleşmesine imkân veren kalptir (Beydâvî, 1314, I, s.464). İnsanın uhrevî âlemde kurtuluşu da ancak kalbin imam ile mümkün olacaktır.

Kalp, menfi yönlerde de en yoğun ve ümitsiz değişimlere uğrayandır. İnkâra saplanan, şüphelerin kemirip bitirdiği, istikâmeti ve doğruyu şaşırان, perdelenen, mühürlenен, hatta kilitlere vurulabilen, körleşen, pas tutan, ateşlerin dahi eritemeyeceği taş haline hatta taştan bile katı hale gelebilen yine insanın kalbidir. Kur’ân’da geçen küfür kavramı da, literal manada somut ya da soyut varlıkları görünmez kılmak üzere örtülmesi, kapatılması ve saklanması demektir. (İbn Fâris, 1399/1979, V, s.191; Türkmen, 2020, s.774). Yaratılmışların en üstünü olan insandaki kalbin akla istikamet kazandırmadaki rolü ise, fizyolojik özellikleri yanında insan vücudunda, onun, kıymet ve şerefini taşıyan bir mihenk taşı durumunda olmasından kaynaklanmaktadır.

Hz. Peygamber bir hadisinde insanlarda dört çeşit kalp bulunduğunu bildirmektedir.

1. Ecred kalp
2. Ağlef kalp
3. Menkûs kalp
4. Musaffah kalp

Ecred, yani saf, parlak, kinsiz kalp, müminlerin kalbidir ki, onda iman nûru, güneş gibi parıldar.

Ağlef, yani kılıflı, kapalı, örtülü kalp, kâfirlerin münkirlerin kalbidir.

Menkûs, yâni tersine çevrilmiş kalp, münafıkların kalbidir ki, onlar gerçeği tanır, sonrada inkâr ederler (Teber, 2021, s.106).

Musaffah, yani ikiyüzlü kalp, içinde hem iman hem de nifak bulunan kalptir. İman böyle olan kalbde, temiz su ile yetişen ve gelişen sebzeeye, nifak ise kan ve irinle yetişen bir çibana benzer ki, bunlardan hangisi galebe çalarsa diğerini bastırır ve geriletir. (İbn Hanbel, trz, III, s.17)

Bu durumuyla kalp, insanın gerçeğini gösterendir.

Küfür ve Kalp

Kur’ân-ı Kerîm’de imanın yeri kalp olduğu gibi, imansızlığın yeri olarak da kalp zikredilmektedir (A’raf, 7/43). O, bu yönüyle inkâr edendir, içinde ikiyüzlülüğü saklayan, hasta olan, şüphe, korku, vesvese duyan ve boş işlerle uğraşan bir potansiyele sahiptir. (Hûd, 11/5).

İnkâr Merkezi Olarak Kalp

هُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ

“Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. Fakat ahirete inanmayanların kalbi inkârcıdır, onlar büyüktük taslarlar. (Nahl 16/22)

İnkârcılık kâfirlerin kalp özelliklerinden biridir. Çünkü onlar Allah’ın verdiği nimete karşı kadir bilmeyip, nankörlük ederler. “Allah tek başına anıldığı zaman ahirete inanmayanların kalpleri tiksindir, ama Allah’tan başkaları anıldığı zaman hemen gözleri güler.” (Zümer, 39/45) âyetinde de belirtildiği gibi kâfirler, kendi yalancı tanrılarına inanırlar.

Kâfirlerin gerçeği kabul etmemeleri delil yetersizliğinden değil, bünyelerindeki sakatlık ve eksikliktenidir.

Onların kalplerinde büyüklük taslama, kibir hastalığı (Mümin, 40/56) vardır ve bu yüzden gördükleri gerçekler karşısında imana gelmez, inkâra saplanırlar. Büyükleme ve kibirlenen kalpler hakikatler karşısında teslim olmadıklarından, Allah'ın nefretine muhatap olurlar.

İnkârcılar “*İster gönlümüzde büyüyen herhangi bir yaratık olsun. Diyecekler ki: Bizi tekrar kim diriltir?...*” (İsra, 17/51) diyerek büyüklemeyle ilgili sorular soracaklardır. İnkârcıların gönüllerinde büyüyen yaratık ölümdür (Taberî, 1957, XV, s.98). Ölüp de dirilmek fikrini onların akıllan almamaktadır (İbn Kesîr, 1981, III, s.45). Bunun içinde sorular sormuşlar ve halende sormaktadırlar.

Kâfirlerin bu sorular karşısında Allah “*Biz onu, suçluların kalplerine öyle soktuk.*” (Hicr, 15/12) ve “*... Onlar eğrilince Allah da kalplerini eğirtir...*” (Şurâ, 26/200; En’âm, 6/110; Tevbe, 9/127) buyurmuştur.

Birinci âyette kalplere sokulan şey hakkında iki görüş vardır. Bunlardan ilki Kur’ân’dır. Yani Kur’ân hakikat aşıklarına zihin ve kalp huzuru kazandırmasının tersine, onların kalplerine kızgın bir demir gibi girerek, onları huzursuz ve rahatsız eder. İkinci görüş ise küfürdür. Yine küfür de onların kalplerine girerek düşünmelerine engel teşkil etmektedir (Mevdûdî, 1987, IV, s.61).

İkinci âyette ise, Allah'ın sapık yolda yürümekte ısrar eden ve isyanında direnen kimseye hidâyet vermeyeceği bildirilmektedir. Buradan da bir kişi veya toplumun delâlete düşmesindeki sebebin kendileri olduğunu anlayabilmekteyiz. Allah kuluna seçme hürriyeti vermiştir. Fakat insan, kendi hür iradesi ile kötülük için yardım istemiş ve artık kötülük yapıp yapma anlama yeteneğini yitirmiştir.

Nifak Merkezi Olarak Kalp

İmanın mahalli kalp olduğu gibi

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَقْوَاهِمَ وَلَمْ تُوْمِنْ قُلُوبُهُمْ

“*Ey Elçi, ağızlarıyla “inandık dedikleri halde kalpleri inanmamış olanlar arasında küfürde yarışanlar seni üzmesin...*” (Mâide, 5/41)¹ âyetinde de buyrulduğu gibi nifâkın (ikiyüzlülüğün) mahalli de yine kalptir.

Âyette dilleriyle mü’min olduklarını söyleyen fakat kalpleri imandan uzak ve bomboş olan münafıklardır. Bu kimseler İslam’ın ıslah edici çabaları karşısında cahilliklerini korumak için tüm zihinsel enerji ve güçlerini harcamaktadırlar. İmanları ağızlarından öteye geçmemekte, kalpleri inkâr ettiği halde inandık diye yalan söylemektedirler (Sâbûnî, 1986, I, s.343).

Münafıkların en büyük özelliği yalancılıklarıdır. Bu sebeple Allah onların kalplerine nifak sokmuştur (Tevbe, 9/77). Hz. Peygamber de bu konuda “*Münafığın âlemeti üçtür; konuştuğunda yalan söyler, vaadettiğinde vaadinden döner, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete hıyanet eder*” (Buharî, 1908, I, s.45) buyurmuştur. Bu üç alametten her birinin altında başka bir yalanın yattığı anlaşılmaktadır.

Münafıklar inanmadıkları halde sözlerinin doğruluğuna ve niyetlerinin samimiyetine Allah’ı şahit tutarlar (Bakara, 2/204). Bunu, ifade ve tesirlerini attırmak, ciddiyet ve ihlaslarını tekid etmek ve Allah korkusunu ve takvalarını ortaya çıkarmak için yapmaktadırlar (Kutub, trz.,II, s.125; Mevdûdî, 1987, I, s.141). Hakikatte ise kalpleri husumet ve düşmanlıkla dolup,

¹ Bu konudaki diğer âyet-i kerimeler için ayrıca bkz. Bakara 2/204, Âl-i İmran 3/167, Feth 48/11, Tevbe 9/8, 64.

taşmaktadır. Bu nedenle de orada güzellik ve fedakârlığa yer yoktur. Onlar mü'minleri kandırdıkları gibi Allah'ı da kandırdıklarım zannederler (İbn Kesir, 1956, I, s.246). İşte Allah, onların yaptığı bu çirkinlikler ve tercihlerinin kötülüğü yüzünden kalplerini inkâr ve sapıklık kirinden temizlemek istememiştir (Mevdûdî, I, s.426; Sâbûnî, I, s.133).

Hastalıklı Kalp

“Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylemelerinden ötürü onlara acı bir azab vardır” (Bakara, 2/10)²

Maraz, lugatta hastalık, şüphe, nifak, yaradılışın itidal halinden çıkması manalarını taşır. Maraz bazen cismani, bazen de nefsanî olur. Nefsanî olan cehalet, zulüm ve hebasattan ibarettir (İbn Manzûr, 1968 s.VII/231-232). Allah âyetlerinde maraz lafzım, insanların küfretmelerine karşılık kınama amacıyla zikretmiştir. Buradaki maraz lafzı, metaforiktir (Zemahşerî,1953, I, s.45-46).

İbn Abbas ve İbn Mesud'dan gelen iki rivayette de kalplerinde hastalık vardır lafzı “kalplerinde şüphe vardır” şeklinde belirtilmiştir (Muğâtil b. Suleymân, I, s.89). İkrime ise bu âyetten riya'nın kast edildiğini söylemiştir (İbn Kesîr, 1981, I, s.48). İbn Eşlem ise bu hastalığın dini bir hastalık olduğunu, bedenî bir hastalık olmadığını ifade eder ve şöyle tarif eder: “Nifak hastalığı insanlar arasında İslam döneminde ortaya çıkan bir şüphedir. Allah bu hastalığı, taşıyanların hastalığını ve kuşkularını daha da arttırmıştır” (İbn Kesîr, 1981, I,33).

er-Râzî'de meseleyi beş şekilde te'vil eder. Bunlardan birincisine göre âyetteki maraz: gam ve keder anlamlarında kullanılır. Münafıklar Hz. Muhammed'in işinin sağlamlaştığını ve şanının yüceltiğini ve İslam'ın yayıldığını görünce kederlenir. İkincisi; onların hastalıkları ve küfürleri görevlerinin ve vazifelerinin artması sebebiyle artmıştır. Üçüncüsü; Allah'ın onların hastalıklarını arttırmasından maksat, Allah'ın onlara olan yardımını kesmesidir. Dördüncüsü ise; ayetteki hastalık onların niyetlerinin bozuk olması ve inananlara iyi gözle bakmamalarıdır. Beşincisi ise; maraz kalbin acısı manasına gelmesidir. Ve Râzî'ye göre bu izah diğerlerinden daha üstündür (Râzî, 1990, II, s.71-72).

Bu rivâyetlerin hepsinden de anlaşılacağı üzere Kur'ân'da kalp hastalığıyla tavsif edilmekte olan münafıklardır (Taberî, 1954, II, s.120). Münafıklardaki bu şüursuzluğun sebebi kalplerinde bulunan hastalık nedeniyledir. Çünkü kalbe mahsus olan özellik Allah'ı bilmek, O'na itaat ve kulluk etmek olduğu için, kalpte bu özelliklere mani olacak herhangi bir sıfat meydana geldiğinde, bu sıfatlar kalbin hastalığı olmaktadır. Bu hastalık kalbin asli vazifesini yapmasını engeller. Sıhhat asıl, maraz ise tâlidir. Yaratılıştaki her kalp sıhhatlidir. Fakat münafıklar kalplerinin sıhhati için uğraşmamışlardır. Bütün ahlâksızlığın kaynağı olan, idrak ve iradelerinin yok olmasına sebep olan, bu maraz, inançsızlık, şüphe, kuşku ve nifak hastalıklarıdır. Bunların hepsi kötü niyetlerin başıdır. Kalp maraza yakalanınca hak tanımaz. Kalbi bu durumda olan Münafık Allah'tan, Allah'ın emirlerinden, peygamberlerinden, hatta kendinden bile şüphe eder. Herkesi ve her şeyi şüpheli görür. Yalnız kendi zevk, keyif ve şehâvetinden şüphe etmez. Onun için hayır, hak hiç, zevk her şeydir ve her şey kendisidir. Hatta imansız iken kendisini imanlı zanneder. Münafıkların kendilerini her şeyin üzerinde gören bu halleri onların kendilerinden küçük gördükleriyle alay etmelerine ve aldatmalarına sebep olur (Yazır, 1935, I, s.228). Mü'minle mü'min, kâfîrle kâfîr görünür. Kısaca zevk hissine düşmüş ve her şeyde kendisini ve kendi zevkini görme eğilimindedir. Maraz, yoldan sapma basit bir

² Bu konuda Kur'ân'ı Kerim'in farklı ayet-i kerimeleri için ayrıca bkz. Mâide 5/52, Enfâl 8/49, Tevbe 9/125.

muhalefetle başlar ve her adımda bir derece daha büyür. Bunun sonucunda “*Onların pisliklerine pislik eklerim*” (Tevbe, 9/125) ayetinde de belirtildiği gibi cezalan da, amellerinin cinsinden olmaktadır.

Burada kısaca kalp hastalıklarına sebep olan duygulardan bahsetmek istiyorum. Bu hastalıktan şöylece sıralayabiliriz:

1- Ucub (insanın kendi kendine kıymet vermesi), 2- Hırs, 3- Hâsed (kıskançlık), 4- Gazab, 5- Şehvet, 6- Mal sevgisi, 7- Cem’ul Mal, 8- Tokluk, 9- Tamah, 10- Acele, 11- Cehalet, 12- Fısk (emirlere uymamak, nehiylerden kaçınmak, 13- Cimrilik, 14- Taassub (inat) (Kehribar, 1974, s.5, 90-92; Attâr, 1984, s.61).

Yukarıda saydığımız kalp hastalıkları eğer kalpten çıkarılamazsa irfan nurunun kalbe girmesi mümkün olamaz.

Kalbin Şüphe Duyması

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ

“*Yaptıkları bina, kalplerinde bir şüphe ve ızdırap kaynağı olmakta -kalpleri paralanana kadar- devam edecektir*” (Tevbe, 9/110).

İslam’a zarar vermek niyetiyle bir mescit inşa ederek günahların en kötülerinden birini işlemekte olan münafıklar kalplerini imam algılayıp kabul edebilme şansından mahrum etmişlerdir (Mevdûdî, II/255). Ayetten şüphenin yerinin kalp olduğunu anlamaktayız. Marifetullah ve imanın yetide kalptir. Çünkü birbirine zıt olan iki şeyden birinin yerinin aynı zamanda diğerinin de yeri olması gerekir. İşte bundan dolayı Allah “*Onlar o kimselerdir ki, Allah imanı kalplerine yazmıştır*” (Mücadele, 58/22) buyurmuştur. Marifet, iman ve küfrün yeri kalp olunca gerçekte mükâfata veya cezaya müstahak olan da kalp olmuş olur. Diğer uzuvlar kalbe tabidirler (Râzî, 1990, XVI, s.80).

Kalplerinde şüphe bulunanlar doğru ya da yanlış yapma hususunda şaşkıncırlar, ne Allah’a inanırlar, ne de ahirete, bazen inansalar dahi inatları sebebiyle iman etmezler. Şüpheleri içinde bocalayıp dururlar. Çünkü o, bütün benliklerini İstila etmiştir (Yazır, 1935, III, s.2557).

“*لَا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ*” ifadesi münafıkların işlediklerinin kalplerine öyle bir inançsızlık tohumu olarak yerleştiğini ve bunun yaşadıkları sürece orada kalacağını ve sadece ölüm anında, kalplerin atmadığı anda onlardan kopacağını (İbn Kesîr, 1956, I, s.391) ifade etmektedir.

Kalbin Korku Duyması

سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الْكٰفِرِيْنَ كَفَرُوْا الرُّعْبَ بِمَا اَشْرَكُوْا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهٖ سُلْطٰنًا وَّمَا لِيْهِمُ النَّارُ وِبٰئْسَ مَثْوٰى الظّٰلِمِيْنَ
“*Allah’ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O’na ortak koşmaları sebebiyle, kâfirlerin kalplerine yakında korku salacağız...*” (Âl-i İmrân, 3/151)³

“*الرعب*” Kalbe hâsıl olan korku demektir. Onun manasını “*فزع*” ve “*خوف*” karşılar (Isfehânî, 1961, s.197; İbn Manzûr, 1968, I, s.420).

Görülmektedir ki bu âyette Allah’ın büyük bir vaadi vardır. Allah gerçek müslümanlara, inkarcıların kalplerine şiddetli korku salacağını onların düşünme yeteneklerini yitirip, şaşkınlık içine düşeceklerini, güven ve huzurlarının yok olacağını ve inananlar karşısında hezimete uğrayacaklarını müjdelemektedir (Beydâvî, 1314, I, s.237; İbn Kesîr, 1956, I, s.411).

³ Ayrıca bkz. Enfâl 8/12, Ahzâb 33/26, Haşr 59/ 2, 13.

Kalbin Vesvese Duyması

الَّذِي يُؤَسُّوسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ

“O ki insanların göğüslerine vesvese (kötü düşünceler) verir.” (Nas, 114/5)

“الوسوسة” lügatte rüzgârdan gizli ses demektir (İbn Manzûr, 1958, VI s.254). Vesvese de, zelzelede olduğu gibi yapılan işin devamlılığı ifade edilmektedir. Çünkü insanın bir defa kışkırtılmasıyla sonuç elde edilmez. Ona bir fiil işletebilmek için tekrar tekrar kışkırtmak gerekir, işte bu çalışmaya “vesvese” vesveseyi verene de “vesvas” denilir.

Şeytanın vesvesi, gizli bir sözle insanları kendisine itaate çağırmasıdır. Öyle bir sözdür ki, sesi işitilmeden manası kalplere ulaşır (Kurtubî, 1967, XX, s.263). Şeytan bilir ki insan nefesine en kolay kalpten ulaşılır (İbn Kesîr, 1956, IV, s.575). Bu surette akıl ve fikirleri çeler, insanı türlü fenalıklara sürükler. Allah yoluna gitmekten, insanlık gayesine ermekten alıkoyar. Nihayet din ve imandan çıkarıp, ebedî helâka yöneltir (Yazır, 1935, VIII, s.6425).

Kalb vücutta merkez durumundadır. Vücudun kurtuluşu ona bağlıdır. Kalbin bu önemini peygamberimiz bir hadislerinde şöyle belirtmektedir: “... *Cesedin içinde bir et parçası vardır ki, o iyi olursa, bütün cesed iyi olur, bozulursa bütün cesed bozuk olur. İşte bu kalptir.*” (Buharî, II/39) Kalbin vücuttaki bu özelliğinden dolayı vesvese özellikle etkisini onun üzerinde göstermektedir.

Kalbin Boş Uğraşlarla Meşgul Olması

لَا هِيَةَ قُلُوبُهُمْ

“Kalpleri eğlencededir...” (Enbiyâ, 21/3)

Bu gafillerin kalpleri tefekkürden, işitmekten uzaktır (Vehbi, 1342, X/5). Allah ve Ahiret inancından gafil, Kur’ân’ı ciddiye almadıkları ve bir oyun, bir eğlence gözüyle baktıklarından (Mevdûdî, III/268) sadece dünya için yaşamaktadırlar. Çünkü gönülleri dünyayla meşguliyetten dolayı ilim nurlarına kapalı kalmıştır.

Gönüller birer kap gibidirler. Su ile dolmuş bir kabın içine hava giremeyeceği gibi, Allah’tan başka işlerle uğraşan kalplere de Allah’ın marifeti giremez.

Onlar Allah’ın bildirdiği gibi *بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هَذَا* “Fakat onların kalpleri bundan gaflet içindedir...” (Mü’minûn, 23/63), inanmayanlar yapıp, söylediklerinin bir deftere kaydolduğunu hiçe saymakta ve câhilane durumlarını sürdürmektedirler.

İnsan ruhu ciddiyetten mahrum olup hürmete değer, mukaddes mefhumlar tanımadığında, Kur’ân’ın kastettiği hasta ve anormal şekle bürünür. Artık hayat onun için başıboş, gayrı ciddi ve eğlence vasıtasıdır. Hedef, gaye nedir bilmez ve sonuçta kalplerine yöneldikleri şeylerin sevgisi yerleştirilir (Bakara, 2/93; Hicr, 15/12; Fetih, 48/12).

Ahirete inanmayanlar bütün dikkatlerini dünya üzerinde yoğunlaştırdıklarından insan ve cin şeytanlarının oyuncakları olmuşlar ve onların kalplerine fısıldadıklarından hoşlanmışlardır (En’âm, 6/113).

Şeytanlar kalplerine, kendilerine uydurabilmek için kötü şeyleri süsleyip, püsleyip sokmakta (İbn Kesîr, 1956, IV, s.575), onların sadece dünyayı sevmelerini ve sadece onun için yaşamalarını telkin etmektedirler.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’de düşünmeye, akletmeye çağrılan kalp, aklın ve duyuların kendisine sunduğu bilgileri Allah’ın verdiği ilham ve keşf gücüyle yorumlar ve gerçek imana ulaşabilir.

Çünkü salt akıl gerçekleri tek başına idrak etmekten yoksundur. Akıl maddî vakıaların görünen yanıyla, kalp ise bu vakıaların manevî yönüyle ilgilidir. Bu sebeple Kur'ân Allah'ın varlığının kalp ve akıl birlikteliğiyle idrak edilmesini istemektedir. Çünkü gerçek anlamda akletme akıl ve kalple olur. Nitekim mü'min ve kâfiri birbirinden ayıran en büyük özellik mü'minlerin akıllarıyla birlikte kalp kuvvetlerini de kullanabilmeleridir.

İnsanı insan yapan, onun iyiyi, kötüyü ayırmasını sağlayan akıl, ancak kalp gözü açık olduğunda, Allah'ın istediği şekilde, maddî olanın arkasında gizli olan İlâhi gerçekleri bilebilir. Kur'ân'da duyular ile anlamamanın, akletmenin merkezi sayılan kalp arasında çok sıkı bağlar vardır. Bu sebeple Kur'ân'da duyularına hâkim olmayanın düşünemeyeceği ve kendilerine duyular verilenlerin niçin düşünemedikleri, sâlim düşünabilmek için duyulardan istifade edilmesi gerektiği ifade edildiği gibi, duyular ve kalbin görevlerini yapmadıklarından, yani anlayıp akletmediklerinden de söz edilir. Gerçekte sağır ve dilsiz olmayan insanlar sağır ve dilsiz olarak vasıflandırılırlar. Kur'ân bilgi kaynağı olarak kabul ettiği akıl, kalp ve duyuların birlikte çalışmaları halinde elde edecekleri bilginin, insanı yanıltmayan doğru ve kesin bir bilgi olduğunu ifade eder. İnsanın asıl hedefi budur. Eğer bu üç kaynaktan biri doğru çalışmazsa, onun tarafından bilinecek gerçek eksik kalacak ve doğrudan uzaklaşacaktır.

Kur'ân'ın pek çok yerde ifade ettiği insanın düşünce ve inanç yönünü oluşturan akıl ve kalp kavramlarını yine inançsızlık/imansızlık anlamındaki küfür kavramı çerçevesinde incelemeye ve birbirleriyle münasebetlerini ortaya koymaya çalıştık. Tıpkı iman sahibi kimselerde olduğu gibi küfür ehlinde de akıl olduğu ancak insanın kendisine verilen kalbi yeteneklerini de kullanarak yüce yaratıcının razı olduğu bir insan olabilmek salt aklın ve zekânın yanında Allah'ın bizlere verdiği basiret gücü yani sezgi gücü sayesinde mümkün olabilmektedir.

Kaynakça

- Âlûsî, (trz.). *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kurâni'l-azîm*. Beyrut: Dârulkütüb.
- Atay, H. (1968). Kur'ân'da bilgi teorisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI-1 155-176.
- Attâr, F. (1984). *Tezkiretul-evliyâ*, İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Aydın, H. (1976). *Muhâsibî'nin tasavvuf felsefesi*. Ankara: Pars Yayınları.
- Beydavî, K. (1314). *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Dersaadet: Matba-i âmire.
- Buhârî, M. (1908). *Câmiu's-Sahih*, Leiden.
- Cerrahoğlu, İ., Koçyiğit, T. (1984). *Kur'ân-ı Kerîm meal ve tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Dağ, M. (2018). Kur'ân'ın anlam ve telaffuza dayalı okunması: yedi harf ruhsatı. *Uluslararası din ve dil sempozyumu*. (ss.527-536). Iğdır: Iğdır Üniversitesi.
- Demir, Ş. (2007). Kur'an'da zekat kavramının etimolojik ve semantik analizi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 9-30.
- Ğazâlî, Hamid. (1306). *İhya Ulûmi'd-Din*. Mısır: Mektebetül Maarif.
- Gezgin, A. (2018). Kur'ân'da anlamaya dâir kelimeler üzerine analitik bir inceleme (I)- Kur'ân'ın anlaşılması ve Türkçeye doğru çevirisi açısından-. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 5-57.
- İbn Fâris. (1399/1979). *Mu'cemu mekâyisü'l-lügati*. (Abdüsselâm Hârûn thk). Beyrut: Dâru'l-Marife.
- İbn Hanbel. (trz.). *Müsned*. Mısır.
- İbn Kesîr. (1981/1402). *İhtisarü Muhammed Ali Sabuni*. Beyrut: Dâru Lübnan.
- İbn Kesîr. (1956/1376). *Tefsîrul-Kur'ânîl-azîm*, Kahire.
- İbn Manzûr. (1968/1388). *Lisânul-Arab*, Beyrut: Dâru Lübnan.
- İğde, M. (2015). Fıkıh ve İtikad Arasında Hanbelîlik: Selefilîğin Teolojik Arka Planı Üzerine Bir İnceleme, *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*.

I, 91-106.

İsfehânî. (1961/1381). *Müfredâtu fi garibil-Kur'ân*. Mısır: Mektebe.

Kehribâr, M. S. (1974). *Tasavvufun incelikleri*. İstanbul: Salah.

Kurtubî. (1967/1387). *El-câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru Riyad.

Kutub, S. (1980). *Fî zilâli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l Mektebe.

Mevdûdî. (1987). *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İstanbul: Bengisu.

Muhâsibî, H. (1971/1391). *El-akl ve fehmu'l-Kur'ân*. (Hüseyin Kuvvetli, thk.) Beyrut: Dâru'l Ulum.

Belhî. M. (1423/2002). *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. (Abdullâh Maḥmûd Şeḥâte thk), I-V, Beyrut: Dâru Lübnan.

Râzî, F. (1990/1410). *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Mektebe.

Sâbûnî, M. (1986/1406). *Safvetu't-tefâsîr*, Beyrut: Dâru'l-Kur'ân.

Taberî, (1954/1373). *Câmiu'l-beyân an te'vili âyâti'l-Kur'ân*, Mısır: Dâru'l-Mektebe.

Teber, H. (2021). *Kur'ân-ı Kerîm'de akıl ve kalp kavramları ve bunların birbirleriyle münasebetleri*, Ankara: İlahiyat.

Türkmen, H. (2020). Kur'ân'da küfür kavramının semantik analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. XIII/76. 773-784.

Vehbi, M. (1342). *Hulâsâtu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. İstanbul: Evkâfı İslamiye.

Yazır, M. H. (1935). *Hak dini Kur'ân dili*, İstanbul: Eser.

Zemaşerî, (1953). *Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil*. Kahire: Mısriyye.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Fıkhî Açıdan Sünnetin Evrensellik ve Tarihsellik Boyutu¹

The Universal and Historic Dimension Of Circumstance In Fiqh Perspective

İsmail YILMAZ^{a*} Recep ASLAN^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1447-0842

^b Prof. Doktor, Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7541-0405

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Ekim 2022

Kabul tarihi: 13 Ekim, 2022

Anahtar Kelimeler:

Sünnet,

Hadis,

Fıkh

ÖZ

Tarihsellik, “bir hükmün belirli bir tarihi, coğrafi ve sosyal ortamda mevcut olması, onun varlığı ve devamının bu şartların varlığı ve devamına bağlı bulunmasıdır.” Sünnette tarihsellik/ yerellik denilince Hz. Peygamber’in söz, davranış ve onaylarına yansıyan, kendi dönemine özgü tarihsel, bölgesel, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik özellikler akla gelir. Sünnet yaşanmış uygulamalar olarak kabul edilir. Bu uygulamalar içinde yer aldıkları toplumun zihinsel, dilsel ve yaşamsal pratiklerini yansıtır. Allah’ın elçisi olarak daha önce benzeri görülmemiş yeni bir toplum inşa etmiş ve yeni değerler ve uygulamalar başlatmıştır. Nihayetinde bunu Miladi VII. yüzyılın başındaki Arap Yarımadası’nın toplumsal zemininde başarmıştır. Bu tespit Hz. Peygamber’in sünnetinin çağımıza ulaşan verileri demek olan hadislerin anlaşılması ve anlamlandırılması, fıkhî açıdan yorumlanması için oldukça mühimdir. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, Hz. Peygamber’in içinde yer aldığı olayların kaydedildiği hadis koleksiyonundaki bilgilerin VII. yüzyıl Arap toplumunun söylem ve algılarından bağımsız okunması yanlış anlaşılmalara mahal verecektir. Rivayetlerin vermek istedikleri mesaj açısından evrensel bir yönünün olmasının yanı sıra kişilerin özel halleriyle ilgili veya bilgi ve beceri isteyen meselelerle alakalı hadislerin tüm topluma ait bir mesaj içermesi de gerekmez. Sünnette evrensellikten anlaşılan şey ise hadis ve sünnetin beşeriyete ait bir mesaj içermesidir. O iletive tabi olduğunda Hz. Peygamber’in önemsedığı maksadın tahakkuk etmesidir. Günümüzde sünneti çağa taşımak için atılması gereken adımlardan biri de sünnette yerellik ve evrensellik konusunun doğru anlaşılmasıdır. Bu çerçevede bu makalede, fıkhî açıdan sünnetin yerel ve evrensel yönü ele alınacaktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 6, 2022

Accepted: October 13, 2022

Keywords:

Sunnah,

Hadith,

Fiqh

ABSTRACT

Historicity is “the existence of a provision in a specific historical, geographical and social environment, its existence and continuation dependent on the existence and continuation of these conditions”. When “historicity/locality in the Sunnah” is told historical, regional, social, political, cultural and economic characteristics which are specific to his period are reflected in the words, behaviors and actions of the Prophet should come to mind. Circumcision is considered as implemented practices. These practices reflect the mental, linguistic and vital practices of the society they are in. As the messenger of God, as a prophet, he built an unprecedented new society and introduced new values and practices. Ultimately, this was succeeded on the social ground of the Arabian Peninsula at the turn of the VII th century. This finding is very important to understand and interpret the hadiths, which are the data of the Sunnah of the Prophet which have reached our age, and it is also very important for its interpretation in terms of fiqh. To put it more concretely, the information in the hadith collections in which the events of the Prophet were recorded –although some of them recorded from the mouth of the Prophet- reading it independently of the discourse and perceptions of the VII th century Arab society will lead to misunderstandings. In addition to the fact that the narrations have a universal aspect in terms of the message they want to convey, the hadiths about the special situations of people or the issues that require knowledge and skills do not need to contain a message that belongs to the whole society. What is understood from universality in sunnah is that hadith and sunnah contain a message belonging to humanity. It is the realization of the purpose that the Prophet cares about when he is subject to that message. Today, one of the steps to be taken in order to bring circumcision into the modern age is understanding properly the issue of locality and universality in circumcision correctly.

¹ Bu çalışma, 07-08 Ekim 2022 tarihinde Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ve İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından düzenlenen “İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı IV (Modern Dönem)” isimli uluslararası sempozyumda “Çağdaş Dönemde Evrensellik Ve Tarihsellik Yönüyle Sünneti Anlamanın Fıkhî Açısından Değerlendirilmesi” isimli tebliğin genişletilmiş ve makaleye dönüştürülmüş hâlidir.

EXTENDED ABSTRACT

Historicity is “the existence of a provision in a specific historical, geographical and social environment, its existence and continuation dependent on the existence and continuation of these conditions”. When “historicity/locality in the Sunnah” is told historical, regional, social, political, cultural and economic characteristics which are specific to his period are reflected in the words, behaviors and actions of the Prophet should come to mind. Circumcision is considered as implemented practices. These practices reflect the mental, linguistic and vital practices of the society they are in. As the messenger of God, as a prophet, he built an unprecedented new society and introduced new values and practices. Ultimately, this was succeeded on the social ground of the Arabian Peninsula at the turn of the VII th century. This finding is very important to understand and interpret the hadiths, which are the data of the Sunnah of the Prophet which have reached our age, and it is also very important for its interpretation in terms of fiqh. To put it more concretely, the information in the hadith collections in which the events of the Prophet were recorded –although some of them recorded from the mouth of the Prophet- reading it independently of the discourse and perceptions of the VII th century Arab society will lead to misunderstandings.

In addition to the fact that the narrations have a universal aspect in terms of the message they want to convey, the hadiths about the special situations of people or the issues that require knowledge and skills do not need to contain a message that belongs to the whole society. What is understood from universality in sunnah is that hadith and sunnah contain a message belonging to humanity. It is the realization of the purpose that the Prophet cares about when he is subject to that message. Today, one of the steps to be taken in order to bring circumcision into the modern age is understanding properly the issue of locality and universality in circumcision correctly.

As they are the same in terms of being the main source of the decree, the methodologists use the term "nass" to refer to the texts of the Qur'an and Sunnah. During the Prophet's prophetic invitation, which started in Mecca and continued in Medina, the message and explanations, words and behaviors have a central importance for Muslims in understanding the Qur'an and understanding the religion. However, ignoring the Prophet's human qualifications and the responsibilities he assumed outside of his prophethood, and considering all his words, behaviors, approvals and preferences regarding all areas of life as religious rules would be the cause to misunderstand the sunnah. In this respect, Islamic jurists have made some distinctions about the sunnah, based on the fact that the Prophet had certain privileges due to his human and prophetic qualities.

The Prophet's words, eating, drinking, dressing, walking, etc., which are just due to his human nature and without any religious character, are not within the scope of revelation and do not express a shari'a rule. However, if a Muslim imitates these behaviors as a sign of his love for the Messenger of Allah, he will be rewarded for his intention. The words and behaviors of the Prophet about trade, agriculture, war techniques and disease treatment methods based on the knowledge and experience of the Prophet are also not considered within the scope of the legislative provision. The Prophet himself did not oblige Muslims to comply with these behaviors. The grafting of date palm trees can be given as an example. The behaviors and words of the Prophet as a prophet are within the scope of revelation and constitute the source of the Shari'ah decrees. Mentioning the words and behaviors of the Prophet for the purpose of law, together with the grounds of most of the provisions of the Qur'an and the Sunnah, regarding locality and universality. Observing the interests of the servants in the enactment of the shar'i provisions is an indication that the non-objective provisions can change according to the time, place and environment factor.

It is essential to review and redefine the traditional definitions of circumcision in religious sciences from a new perspective. It is an important point of view in the fiqh method to understand the sunnah as the Prophet's words, actions and approvals expressing the shari'a decree. It is important to categorize hadiths as universal and local in the context of fiqh. Imitation of everything the Prophet did, that he did it as a human being, that he performed it as a custom, complying with the advice and actions in the flow of life should be perceived as an individual choice. The reflection of the love and devotion to the Prophet in their behavior should be met with respect, and people who do not have this sensitivity should not be found as odd. However, to define everything that the Prophet did without any discrimination as sunnah, to see it as religious, and not to understand the sunnah enough mean fitting the universal message of the Qur'an and the Prophet into narrow patterns, and confining it to a limited time period, and not understanding the Maqasid-i Sharia adequately. However, the science of fiqh is not a static discipline. Fiqh is a universal science that produces new solutions according to the requirements of the age without compromising the basic principles determined by the Qur'an and the Sunnah in a life wherever “nass” are limited and events are unlimited. In this context, in this article, the local and universal aspects of sunnah will be discussed in terms of fiqh.

Giriş

Tarihsellik: “Bir hükmün belirli bir tarihi, coğrafi ve sosyal ortamda mevcut olması, onun varlığı ve devamının bu şartların varlığı ve devamına bağlı bulunmasıdır” (Koca, 1998, s.71). Hadiste tarihsellik/ yerellik denilince, “Hz. Peygamber’in söz, davranış ve eylemlerine yansıyan, kendi dönemine özgü tarihsel, bölgesel, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik özellikler akla gelir.” Sünnet, içinde yer aldıkları toplumun zihinsel, dilsel ve yaşamsal pratiklerini yansıtır. Hz. Peygamber’in sünnetinin günümüze ulaşan verileri demek olan hadis ve rivayetlerin anlaşılması ve anlamlandırılması önemlidir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in içinde yer aldığı olayların kaydedildiği hadis koleksiyonundaki bilgiler, her ne kadar bunların bir kısmı Hz. Peygamber’in ağzından kaydedilmiş olsa da VII. yüzyıl Arap toplumunun söylem ve algılarından bağımsız okunamaz (Bedir, 2012, s.131-132). Rivayetlerin vermek istedikleri mesaj açısından evrensel bir yönünün olmasının yanı sıra kişilerin özel halleriyle ilgili veya bilgi ve beceri isteyen meselelerle alakalı hadislerin tüm topluma ait bir mesaj içermesi de gerekmez. Evrensellik: “Hukukî bir norm veya hükmün, herhangi bir tarihî, coğrafi ve sosyal ortamla sınırlı olmaksızın bütün zamanları ve mekânları kapsamaması ve herkesi bağlamasıdır” (Koca, 1998, s.71). Sünnette evrensellikten anlaşılan şey ise hadis ve sünnetin beşeriyete ait bir mesaj içermesidir. O iletiye tabi olduğunda Hz. Peygamber’in önemseydiği maksadın tahakkuk etmesidir (Ünal, 2006, s.95; Bağcı, 2018, s.388).

Kur’an, Hz. Peygamber’in bütün insanlığa gönderildiğini bildirmektedir:

“De ki, ey insanlar! Ben sizin hepinize göklerin ve yerin sahibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan, öldüren Allah’ın elçisiyim.” (A’râf Suresi 7:158), “Ey Muhammed! Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ Suresi 21:107), “Biz seni bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.” (Sebe’ Suresi, 34:28)

Bu ayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber’in sünnetinin evrenselliği, onun tüm beşeriyete gönderilen bir elçi oluşundan neşet etmektedir. Bu kavramsal çerçeve de göstermektedir ki, sünnet ve hadisin anlaşılmasında evrensel ve tarihsel/ yerel boyut söz konusudur. Bu çalışmada sünneti anlamada evrensel ve tarihsel unsurların önemine dikkat çekilecek ve fıkhî bağlamında hadislerin tarihselliği ve yerelliği ele alınacaktır.

Sünneti Anlamada Evrensel ve Tarihsel Unsurların Önemi

Hadis ve sünneti anlama faaliyetinin yakın tarihsel sürecine baktığımızda, çağdaş âlimler “Fıkhu’l-hadis”² (Aslan, 2020, s.153) ilmine önem vermişlerdir. Muasır âlimlerden Muhammed Gazzâlî (ö. 1416/1996), *es-Sünnetu’n-Nebeviyye beyne Ehli’l-Fıkh ve Ehli’l-Hadis* isimli eserinde hadislerden hareketle hem Hz. Peygamber’in amacını anlamaya yönelik çaba göstermiş; hem de hadislerin yanlış anlaşılmasına yönelik tepkilerini ifade etmiştir (Bk. Gazzâlî, 1992).

Çağdaş âlimlerden Yusuf el-Karadavi (ö. 1443/2022) de hadislerin anlaşılması ve yorumlanması konusunda *Sünneti Anlamada Yöntem* adlı eserinde, tarihîlik/yerellik ve evrenselliği çağrıştıran birtakım izahlar yaparak hadisi anlamada katkı sağlayacak prensipler ortaya koymuştur. Ona göre hadislerin, söylendiği illet, şart ve maksatlar ışığında anlaşılması gerekmektedir. Bu malumat aynı zamanda sünnetteki çözümlerin hangilerinin anlık, cüzî ve yerel, hangilerinin de daimi, genel ve evrensel olduğunu görmek yönüyle mühimdir (Karadavi,

² Fıkhu’l-hadis, genel olarak hadisleri anlamak, hadislerden hareketle Hz. Peygamber’in gaye ve maksatlarını kavramak ve bunu konu edinen ilim dalıdır.

çev. Erul, 2009, s.245; Tartı, 2020, s. 528). Ona göre Hz. Peygamber'in, hata ve şıbh-i amd (kasıt benzeri) ile insan öldürmede diyeti katilin erkek tarafından yakınlarına (âkile) yüklemesi bu türden bir örnektir. Bazı fakihler Hz. Peygamber'in bu uygulamasının zâhirinden hareketle, âkilenin daima erkek tarafından yakınları olmasına karar vermişlerdir. Fakat onlar, o dönemde kişinin en büyük desteğinin akrabadan geldiğini ve Hz. Peygamber'in bunu dikkate aldığını göz önünde bulundurmamışlardır. Bazı fakihler ve Hanefiler ise Hz. Ömer'in, diyeti divan ehline yüklemiş olmasını nazar-ı itibara alarak, zamana göre kişiye kimler destek oluyorsa onları "âkile" kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Karadavi'ye göre günümüzde akrabasından uzaklarda yaşayan birinin âkile mesuliyetini meslek odaları vb. kuruluşların üstlenmesi sosyolojik yönden daha münasip olacaktır (Karadavi, 2009, s.254-255; Tartı, 2020, s. 528).

Karadavi'nin ifade ettiği, hadisleri anlamada dikkat edilmesi gereken hususlardan bir diğeri, o rivayetlerde mevcut olan değişken araç ile sabit amacın birbirinden ayırt edilmesidir. Sünnet ve gayesini anlamada derinleşen kişi, amaç ve bu amacın da sabit ve devamlı olduğunun bilinmesinin hadisin zahirine muttali olmadan daha önemli olduğunun farkında olur. Araçlar ise çevre, asır, örf vb. etkenlerin değişmesiyle değişir (Karadavi, 2009, s. 254). Konu ile ilgili Hz. Peygamber'in sofrada adabına dair hadisler, bu konuda örnek verilebilir.

Ka'b b. Mâlik (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber'in üç parmağıyla yemek yediğini ve yemeği bitirdiğinde parmaklarını yaladığını gördüm" (Müslim, 2006, "Eşribe", 131, 2:976).

Başka bir rivayette Câbir'den (r.a.) şu hadis nakledilmiştir: Hz. Peygamber, parmakları yalayıp tabağı temizlemeyi emrederek, "Siz, bereketin yemeğinizin neresinde olduğunu bilemezsiniz." buyurdu (Müslim, "Eşribe", 133-137, 2:976-977).

Enes (r.a.): "Hz. Peygamber yemek yediğinde üç parmağını yalardı ve şöyle derdi: "Birinizin lokması yere düştüğünde onu alsın, temizleyip yesin. Onu şeytana bırakmasın." buyurduğunu, (Müslim, "Eşribe", 136, 2:977) rivayet etmiştir.

Yukarıda zikredilen hadisleri sadece lafız açısından değerlendiren bir kimse, hadislerden sadece üç parmakla yenilmesinin, yenildikten sonra parmaklarının yalanmasının, kabın/tabağın yalanıp temizlenmesinin "nebevî bir sünnet" olduğunu anlar. Bunun yanı sıra yemekte kaşık kullanan birisine sünnete muhalif hareket ettiği için nefretle bakar ve karşı çıkar. Ancak bu rivayetler, Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı çağdaki örf ve âdeti yansıtmaktadır. Bu yönüyle tarihsel/yereldir. Ancak yerel olarak adlandırılan her hadisin fikhî açıdan mutlaka günümüze yansımaları olacaktır. Rivayetler dikkatle incelendiğinde Hz. Peygamber'in tevazuu, nimetleri, ikramı takdir etmesi, nimetlerin israf edilmesine karşı gösterdiği tavır ve temizlik anlayışının yaşadığımız zaman dilimine hitap ettiği görülecektir. O, tabakta veya yere düşen lokmanın terk edilmesini mecazen şeytana terk edilmesi ve ona yardım edilmesi anlamına geleceğini ifade etmektedir. Aynı zamanda bu durum ahlâkî, psikolojik ve iktisâdî bir eğitimidir. Şayet insanlar rivayetleri bu şekilde anlamış olsalardı günümüzde her gün, hatta her öğün çöplere atılan yemek artıkları manzaraları ile karşı karşıya kalınmayacaktı. Nitekim Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre dünyada israfın ekonomik boyutu bir trilyon Amerikan doları ekonomik değeri olan 1,3 milyar ton gıda israf edilmektedir. Diğer taraftan dünyada 870 milyon insanın yetersiz beslenmekte ve her yıl milyonlarca insan açlıktan hayatını kaybetmektedir (Nazik vd. 2017, s.15). Bu veriler israfın dünya ekonomisi üzerindeki yükünü göstermesi açısından oldukça önemlidir. İşte rivayetin arka planında yatan neden budur. Bu hadis bu yönüyle anlaşılırsa, sözü edilen rivayetlerin evrensel boyuta sahip olduğu görülecektir (Karadavi, 2009, s. 262-263; Çelik, 2003, s. 384-385).

Yemek adabıyla ilgili rivayetleri değerlendiren Muhammed Gazzâli de bu sünnetin evrensel boyutuna şöyle değinmiştir: "Hz. Peygamber lüksten uzak, sade bir hayat yaşardı.

Bununla beraber o helali haram kılmadı, İslâm'ın genişlik dairesini daraltmadı... Herhangi bir insanın sağ eliyle veya kaşıkla yemesi kendisine bırakılmıştır. Bu işte genişlik vardır. Araplar elleriyle yiyorlardı, bu onların âdetiydi. Müslümanın tabağında az veya çok yemek bırakmaması dinin gereğidir; zira sonradan bu artıkların çöpe atılması hiç de güzel bir davranış olmaz" (Gazzâlî, 1992, s.140-142).

“Sünnetin Yerelliği ve Evrenselliği” başlığıyla ülkemizde ilk çalışma yapan Nevzat Aşık, sünnetteki evrenselliği ilkelere bağlamış ve bunların dışındakilerinin yerel ve mahalli sayılacağını örnekleriyle ifade etmiştir. Aşık'a göre Hz. Peygamber toplumunda tevhid, eşitlik ve adaleti kurmaya çalışmıştır. O, beşeriyeti kötü ahlâk, kin, haset ve intikam duygularından ve sömürülmekten kurtarmaya gayret etmiştir. Aralarında takva üstünlüğüne dayanan bir uhuvvet tesis etmiştir. Evrensel ilkeleri yerleştirirken O, beşer olması hasebiyle zevklerinden, içinde bulunduğu muhit, iklim ve coğrafyadan, gelenekler ve mahalli değerlerden uzaklaşmamıştır (Aşık, 1993, s. 23).

Mehmet Görmez'e göre Hz. Peygamber'in sünnetini kavramada zaman ve mekân boyutunu değerlendirmek için tarihsel yaklaşımdan yararlanılabilir. Tarihsel bağlam sünnet ve hadisin yerel ve evrensel unsurlarını ayırmaya yardımcı olacaktır. Sünnet ve hadisin doğru anlaşılması için, yerel ve evrensel unsurları birbirinden ayırmak bir zorunluluktur (Görmez, 2000, s. 301-302). Örneğin ikinci namazına titiz davranılması ve erken kılınması yönündeki hadisler tarihsel bağlamı nazar-ı itibara alınmadan anlaşılacaktır. Bir hadiste Hz. Peygamber: “Her kim ikinci namazını terk ederse (sair) amelleri boşa gider” buyurmuştur (Görmez, 2000, s. 301-302).

Yine Hz. Peygamber ikinci namazının geç kılınmasına razı olmamış ve güneş batımına yakın kılını görünce de şöyle demiştir: “Bu, oturup güneşi bekleyen ve batışına yakın kalkıp dört defa yeri gagalayan bir münafık namazıdır” (Müslim, “Mesâcid”, 195, 1:281; Ebû Dâvûd, 1999, “Salât”, 5, (No. 413); Tirmizî, ts., “Salât”, 120 (No. 160); Nesâî, “Mevâkit”, 635 (No. 1509); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19:58-59, 490-491; 20:264). Şah Veliyullah Dihlevî (ö. 1176/1762) bu konuyu Medine toplumunun örf, âdet ve alışkanlıklarıyla açıklamıştır. Medine bir tarım toplumu olup insanların en çok ihmal edeceği namaz, ikinci namazıdır. Zira bu vakit esnafın çarşı pazarda günlük rutin işleriyle yoğun bir şekilde meşgul olduğu, çiftçinin tarla ve bahçe işleriyle uğraştığı en uygun vakittir (Dihlevî, 2005, 1:322). O dönemin toplumu, sabahtan öğleye kadar çalışır, öğle vakti uyur/dinlenir ve ikindiden sonra tekrar çalışırlar. Dihlevî'ye göre bu çalışmanın temposu insanların ikinci namazını kılmalarını güçleştirdiği için Hz. Peygamber böyle bir ikazda bulunmuştur (Görmez, 2000, s. 307-308; Tartı, 2020, s. 531). Bu hadislerin günümüze yansımalarını her ne kadar tarım toplumundan sanayi toplumuna bir dönüşüm olsa da aynı sıkıntılara günümüzde de rastlanmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamberin ikinci namazı için yaptığı ikaz evrensellik kapsamında günümüze ışık tutmaktadır.

Hz. Peygamber, insanlığa örnek bir resûl olarak gönderilmişse de, dünyanın belirli bir bölgesinde yaşamıştır. Peygamberlik süreci içinde bu bölgedeki iki şehirden (Mekke, Medine) başka yerlerde uzun süre yaşamamıştır. Getirdiği dinin mesajı evrensel olsa da bunların ilk tecrübesini burada bulunan belirli kişilerle beraber yaşamıştır. Ayrıca getirdiği din kıyamete kadar bâkî kalsa da sonuçta O, tarihin belli bir döneminde, zamanın belli bir diliminde hayatını sürdürmüş, beşeriyeti alakadar eden evrensel prensipleri duyururken, içinde yaşadığı toplumdan kopmamıştır. Hayatını sürdürürken yaşadığı yörenin imkânlarına göre davranmış, konuşurken muhataplarının anlayış ve idrak seviyesini gözetmiş, konuların daha iyi anlaşılması için verdiği örnekleri bulunduğu çevreden seçmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim de “*Biz, her elçiyi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın*” (İbrahim Suresi, 14:4) buyrulmuştur. İnsanlığa vereceği mesajı, bir kısmı medenî bir kısmı bedevî olan kimselere arz

etmiştir. Bu nedenle risâletin doğru anlaşılması için, yerel ve evrensel unsurları birbirinden ayırmak gerekir (Görmez, 2000, s. 301-302).

Tarihsel bağlam konusu, başka eserlerde de ele alınmış ve “tabî-fizikî çevre, sosyo-kültürel ve iktisadî çevre, tarihî çevre” şeklinde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber’in bazı sözlerinin o zamanki şartlar, fizikî çevre, sosyo kültürel yapı dikkate alındığında anlamlı olabileceği vurgusu bu yaklaşımın en önemli alametlerindedir. Özellikle siyasî, idarî ve askerî sahalardaki toplumsal ve evrensel yapıyı yansıtan rivâyetleri de bu zeminde anlamak icap eder. Aksi takdirde dönemin gereği olan bu durumun yanlış anlaşılması ve genelleştirilmesi olasıdır (Özafşar, 2015, s.341). Tabî ve fizikî çevre faktörünün nazar-ı itibara alınması gerektiği bağlamında verilen örneklerden birisi, Hz. Peygamber’in kullanımını yasakladığı kaplarla ilgili rivâyettir. “O, Abdu’l-Kays kabilesine, dübbâ’, nakîr, hantem ve müzefet adıyla anılan dört çeşit kapta beklemiş nebizi içmelerini yasaklamıştı” (Buhârî, “Zekât”, 1 (No. 1398); Müslim, “Eşribe”, 33, 2:958; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 7 (No. 3692)). Bu yasağın sebebi adı geçen kaplardaki şıraların aşırı sıcak nedeniyle şaraba dönüşmesi ihtimalinin yüksek olmasıdır. Dolayısıyla tamamen bölgesel sebeplerden kaynaklanmaktadır (Özafşar, 2015, s. 348-349).

Hz. Peygamber dönemindeki iktisadi durum ile ilgili bir örnek ise o dönemdeki alışverişlerde kullanılan ölçü birimleriyle ilgilidir. Hz. Peygamber: “Tartı Mekkelilerin tartısı, ölçü ise Medinelilerin ölçüsüdür” (Ebû Dâvûd, “Buyû”, 8 (No. 3340); Nesâî, “Zekât”, 46 (No. 2311), “Buyû”, 55 (No. 6142)) buyurmuştur.

Hadiste zikredilen ölçü ve tartıyı Mekke ve Medine’ye hasretmekteki maksat, kıyamete kadar Mekke ve Medine’nin ölçülerinin kullanılması anlamına gelmemektedir. Hz. Peygamber’in bu sözüyle kastettiği şey; bu iki yerleşim merkezinin ve özellikle Mekke’nin hem ticaret merkezi olması, hem de ticaret merkezlerinin kavşağında bulunması nedeniyle buradaki ölçülerin daha hassas ve güvenilir olduğunu bildirmektir. Tarihsel olarak söylenen durumun arkasındaki evrensel prensip ise ölçüp tartarken haksızlığın olmaması için en hassas ölçü aletlerinin kullanılmasını tavsiye etmektir. Bugün icat edilen elektronik hassasiyeti olan ölçü aletleri varken, Hz. Peygamber’in bunlara rağmen yine Mekke ve Medine’nin kullandığı o ölçü aletlerini önereceğini hiçbir makul kişinin iddia etmeyeceği aşikârdır (Keleş, 2006, s.118-119; Karadavi, 2009, s. 264-265).

Sünnetteki yerellik ve evrensellik kavramının kimi çevreler tarafından yanlış anlaşıldığı ve bu sebeple rivayetlerin bağlamını dikkate almanın gerekliliği hakkındaki şu ifadeler önemlidir: “ Rivayetler ya tarihsel ortamın şartları dikkate alınmaksızın sadece evrensel planda düşünülüp ‘anlam’ verilmekte ve dolayısıyla şekilciliğe bağlı yorumlar yapılmakta ya da şekil göz ardı edilerek, sözde ‘ruhuna uygun’ denilen bir başka bakışla anlam verilip buna bağlı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bunun neticesinde nebevî sünnet, her iki bakış açısından da deyim yerinde ise ‘tarihe hapsedilerek’ farklı açılımlara zemin teşkil etmesinin önüne geçilmekte ve dinamizminden yeterince faydalanılmamaktadır. Bu da nebevî sünnetin bir tarafa bırakılarak sadece Kur’an’a dayalı bir İslâm anlayışının doğmasına imkân hazırlamaktadır” (Ertürk, 2007, s.27). Ancak tarihte ve günümüzde bazı eğilimler, bu bilgilerin yerelliğini, öznelliğini ve bağlamsallığını dikkate almadan hadisleri okumakta ve bu okumalardan çıkan sonuçları da İslâm olarak algılamaktadır. Selefilik adı verilen bu yaklaşım, ilk Müslüman nesiller anlamına gelen selef kelimesinden türemiştir. Bunlar, Hz. Peygamber’in uygulamalarını olduğu gibi almaktadırlar (İğde, 2015, s.151-181). Ancak Müslümanların çoğu bu anlayışa fazla iltifat göstermemiş, fıkıh yöntemiyle nasların anlamını keşfetmeyi esas almıştır. Ebû Hanife ve benzeri âlimlerin öncülüğünde gelişen bu yaklaşım, ilk İslâm toplumunun hafıza kayıtları olan hadis ve rivayetlerdeki yerel ve öznel unsurları ayıklayarak onları evrensel dinî kurallar şeklinde formüle etmişlerdir (Bedir, 2012, s.134-135).

Fıkıh Bağlamında Hadislerin Tarihselliği ve Yerelliği

İslam hukukunun temel kaynağı Kur'an-ı Kerim ve onun açıklayıcısı sünnettir. Sünnet, kavli, fiilî ve takriri çeşitleriyle Allah'ın kitabının teorik ve uygulamalı açıklamasıdır. Nitekim Kur'an'da *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları için ve düşünüp anlaşılanları diye sana Kur'an'ı indirdik"* (Nahl Suresi, 16:44) buyrulmuştur. Kur'an'dan sonra sünnetin hüccet olduğu hususunda âlimler arasında ittifak vardır (Hudarî, 2003, s.238; Ebu Zehra, ts., s.102; Şinkîti, 2011, s.92). Sünnetin ikinci kaynak olması daha az önemli olduğu anlamına gelmemektedir. Hükmün temel kaynağı olması bakımından aynı olduklarından usûlcüler Kur'an ve Sünnet metinlerini ifade etmek için *"nass"* terimini kullanmaktadır (Beyzâvî, çev. Koçinkağ, 2018, s.126; Şa'ban, çev. Dönmez, 2018, s.101; Apaydın, 2019, s. 46). Hz. Peygamber'in Mekke'de başlayan ve Medine'de devam eden peygamberlik daveti sırasında tebliğ ve açıklamaları, söz ve davranışları Müslümanlar için Kur'an'ı anlamada, dini kavramada merkezi bir öneme sahiptir. Ancak Hz. Peygamber'in beşer vasfının ve peygamberlik dışında üstlendiği sorumlulukların göz ardı edilip hayatın her alanıyla ilgili söz, davranış, onay ve tercihlerinin hepsinin dini kurallardan saymak sünneti doğru anlamamak olur (Bardakoğlu, 2017, s.172). Bu bakımdan İslam hukukçuları Hz. Peygamber'in hem beşer hem de peygamberlik vasfı yönüyle bazı imtiyazlara sahip olduğu cihetinden hareketle sünnet hakkında bazı ayrımlar yapmışlardır. Hz. Peygamber'in sırf beşer olma özelliğinden kaynaklanan, herhangi dini bir nitelik taşımadan sarf ettiği sözler, yemesi, içmesi, kıyafeti, yürümesi gibi sergilediği davranışlar vahiy kapsamında olmayıp şer'î bir hüküm ifade etmez. Ancak bir Müslüman bu davranışları Allah Resulüne olan sevgisinin göstergesi olarak taklit ederse niyetinden dolayı sevap kazanır. Hz. Peygamber'in bilgi ve tecrübesine dayalı ticaret, ziraat, harp teknikleri, hastalık tedavi yöntemleri ile ilgili söz ve davranışları teşri hüküm kapsamında değerlendirilmez. Hz. Peygamber'in kendisi de Müslümanları bu davranışlara uymakla mükellef tutmamıştır. Hurma ağaçlarının aşılması bu konuya örnek verilebilir. Hz. Peygamber'in peygamberlik sıfatıyla yapmış olduğu davranışlar ve sözleri vahiy kapsamında olup şer'î hükümlere kaynaklık teşkil eder (Ebu Zehra, ts., s.109; Apaydın, 2019, s. 63; Şa'ban, 2018, s.128; Günay, ed. Türkan, 2019, s.185). Dolayısıyla Hz. Peygamber'in her sözü, davranışı veya takriri şer'î hüküm kapsamında olmayıp sadece peygamberlik vasfıyla söylediği sözler, yaptığı davranışlar ve onaylar bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Ayetlerde sebep-i nüzûllerin dikkate alınması gerektiği gibi hadislerde de sebep-i vürûdların dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in o hadisi söylediği ortam, hangi olaya binaen söylediği, muhatabın durumu, muhataba özel mi genele mi hitaben söylendiğinin bilinmesi hadisi anlamada, evrensellik veya yerellik hükmünün verilmesi açısından önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber'e has olan tasarruflar yereldir. Visal orucu, zekât ve sadaka yememesi, soğan, sarımsak ve pırasa gibi kötü kokulu bazı yiyecekleri yememesi gibi hususlar sadece Hz. Peygamber'e has olan tasarruflardır. Dolayısıyla yereldir (Erul, 2007, s. 325-336).

Hz. Peygamber'in sahâbîlerden bazılarına verdiği ruhsatlar da yereldir, evrensel değildir. Örneğin; Hz. Peygamber *"ipek ve altının erkekler için haram, kadınlara ise helal olduğunu belirtmiş ve ipek giymeyin"* (Müslim, "Libas", 4-5, 2:1637-8) buyurmuştur. Ancak kaşını, uyuz, bit gibi bazı arızı durumlardan dolayı Zübeyir b. Avvam ve Abdurrahman b. Avf'a ipek giyme hususunda ruhsat vermiştir. Sehl b. es-Sâidî'nin rivayet ettiğine göre, kadının birisi (Havle bint Hakim veya Havle Ummi Şerik) gelerek Hz. Peygamber'e ben kendimi sana bağışladım dedi, ayağa kalktı uzunca bir süre bekledi. Mecliste bulunan bir adam (Sad b. Ebi Vakkas) *"Ey Allah'ın Rasulü sen nikâhlanmayacaksan onu bana nikâhla"* dedi. Hz. Peygamber'de *"ona mehir olarak verebileceğin bir şey var mı?"* deyince, adam *"Sadece üzerimdeki elbise var"* dedi. Hz. Peygamber: *"Onun karşılığında seni evlendirirsem elbisesiz"*

kalacaksın. Başka bir şey bul” dedi. Adam “Başka bir şeyim yok” dedi. Hz. Peygamber’de “Demirden de olsa bir yüzük bul” dedi. Adam aradı ancak verecek bir şey bulamayınca Hz. Peygamber: “Ezberinde Kur’an’dan herhangi bir şey var mı?” demesi üzerine o kimse “evet, şu şu sureler var” diyerek isimlerini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Kur’an’daki ezberin karşılığında seni evlendirdim” buyurdu (Buhâri, “Nikah”, 37 (No. 5132); Tirmizî, “Nikâh”, 23 (No. 1114); Ahmed b. Hanbel, 37:498-499).

Yukarıda zikredilen rivayet Sa’d b. Ebî Vakkas’a özel bir hükümdür. Dolayısıyla yereldir. Hadisin evrensel olduğunu dile getirmek gerçekte bağdaşmamaktadır. Hz. Peygamber’in “Dikkat edin ... on dirhemden az mehir olmaz” (Tirmizî, Nikah, 22) hadisi mehrin mütekavvim bir mal olması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak hadisten evliliğin külfetsiz olması gerektiği prensibi çıkarılabilir ki bu prensip evrenseldir.

Peygamberlik vasfı ile bildirdiği ve şahsa özel olmayan, adet ve örf kabilinden telakki edilmeyen söz ve davranışları bütün inananlar için elzemdir. Kur’an-ı Kerim’de “Peygamber size neyi verdiyse onu alın, neyi de size yasakladıysa ondan sakının” (Haşr Suresi, 59:7) buyurmaktadır. Hz. Peygamber: “Allah’ın size emrettiği bütün şeyleri size emrettim, yasakladığı bütün şeyleri de yasakladım, geriye hiçbir şey bırakmadım” (Şafîî, thk. Şakir ts., s.87 (No. 289)) buyurmuştur. Dolayısıyla din hususunda Hz. Peygamber’in açıklamadığı, eksik bıraktığı bir husus yoktur. Kendisine tevdi edilen tebliğ vazifesini eksiksiz yerine getirmiştir.

Hz. Peygamber’in teşrî’i amacıyla yapmış olduğu söz ve davranışların yerellik ve evrensellik hususunda gerek Kur’an gerek sünnette hükümlerinin birçoğunun dayanakları illetleriyle birlikte zikredilmesi, şer’î hükümlerin teşrî’inde kulların maslahatının gözetilmesi, taabbudî olmayan hükümlerin zaman, mekân ve çevre faktörüne göre değişebileceğinin göstergesidir (Devâlîbî, 1995, s.297). Teşrî’de hedeflenen adalet, mükelleflerin sorumlulukların kişilere uygun, maslahatlarıyla mütenasip, örf, çevre ve durumun gözetilmiş olması gerekir (Şimşek, 2011, s.216). İzzeddin b. Abdusselâm’a (ö. 660/1262) göre, “Emir ve yasakların tamamı, dünya ve ahirette kulların yararına yöneliktir. Allah kimsenin ibadetine muhtaç değildir. Emir ve yasaklarını yerine getirmek Allah’a fayda vermeyeceği gibi, isyan etmek te ona zarar vermez” (Abdusselâm, thk, Sa’d, 1991, 2:70). İbn Haldûn (ö. 808/1406): “Dünyanın ve milletlerin durumları, adetleri ve inanışları tekdüze, sabit bir şekilde devam etmez; zamana ve mekanlara göre değişir. Bu değişiklikler şahıslar, zamanlar ve beldelerde meydana geldiği gibi, devletlerde, kıtalarda, asırlarda ve yörelerde de meydana gelir. Bu, Allah’ın, eskiden beri kullarına uyguladığı değişmez kuralıdır” (İbn Haldûn, thk. Dervîş, 2004, 1:137) ifadelerine yer vermektedir. Bu sosyal gerçek, toplumların değişmesiyle, maslahatların değişmesinin gerekliliğini göstermektedir. Bütün hukuk sistemlerinin temeli kamu maslahatına dayandığından, dini hukukî hükümlerin de zamanın değişmesine bağlı olarak değişmesi, sosyal çevrenin durumundan etkilenmesi aklen zorunludur (Mahmesânî, 1946, s.172). Bu bağlamda konu aşağıda verilen örnekler üzerinden değerlendirilebilir.

1. Zekât Mallarındaki Nisab Miktarı

Zekâtta nisap miktarını bildiren hadisler konuya ışık tutması açısından önemlidir. Hz. Peygamber zekât nisabını, yaşadığı dönemin iktisadî şartlarına göre, o dönemde geçim kaynağı olarak kabul gören mallardan ve asgarî geçim standardı olarak belirlemiştir (Paçacı, 2015, s.57). Bu konuda Şah Veliyullah, hadiste belirtilen tahıl ve hurmada 5 vesk, 5 deve, 200 dirhem gümüş, 20 miskal olarak belirlenmesi, o dönemde rayiç olan piyasada bulunan mallardan olması, belirlenen nisablar ise en küçük bir ailenin bir yıllık ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte olmasındandır (Dihlevî, 2010, 2:110). Dihlevî’nin bu görüşü birçok muasır İslâm hukukçularına da referans olmuştur (Karadavi, 2014, s.140).

Hız. Peygamber tarafından belirlenen bu nisablar (Hadislerdeki nisablar için bkz: Buhârî, “Zekât”, 37; Müslim, “Zekât”, 980; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 4; İbn Mâce, “Zekât”, 6) birbirine değer olarak denk olmasa bile yakındır (Sıdkî vd., thk. Abdülaziz 2011, s.74; Erkal, 2006, 1:432). Hanefîlerden Serahsî (ö. 483/1090) *el-Mebsût* adlı eserinde şu ifadelere yer vermektedir: “...Bu, nisab miktarlarında belli bir değerın esas alındığı anlamına gelir. Bu dönemde 1 koyun 5 dirhem, iki yaşındaki dişi 1 deve ise 40 dirhem ile değerlendirilmiştir. 5 devenin zekâtı gerektirmesi 200 dirhemın zekâtı gerektirmesi gibidir” (Serahsî, 1993, 2:159; Kallek, 2015, s.165-168). Bu belirlenen nisablar o dönemde kişinin ve ailesinin geçimi için gereken yeterli miktarı göstermektedir (Paçacı, 2015, s. 61).

İslam hukukunda genel kural ibadet ve takdir edilmiş miktarlar taabbudî olup ictihad kapsamında değildir. Ancak gerek ibadet, gerekse miktarlar içerisinde ictihadlar bulunmaktadır. Örneğin, Hız. Ömer’in zekâtın sarf yerlerinden olan müellefe-i kulub’un payının yürürlüğünü durdurması, Hız. Peygamber döneminde zekât alınmayan atlardan zekât alınması, Hadd-i Şûrb, kamerî ayların belirlenmesi, Hız. Ömer’in teklifi ve sahabenin icmâsiyle müellefe-i kulûba ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle zekâtın pay almalarının kaldırılması, Hız. Peygamber’in belirlediği zekât verilen mallarda ortak illetin nemâ olduğunu tespit eden hukukçular tarafından sonradan ortaya çıkan malların illet birliğinden dolayı zekât kapsamına dâhil edilmesi, faiz hadisinde belirtilen altı sınıf mallara illet birliğinden dolayı başka malların eklenmesi gibi ictihadlar bu kapsamda değerlendirilebilir (Serahsî, 1993, 9:72, 24:30; Kasânî, 1997, 2: 404; Merginânî, 1990, 1:112). Bu bağlamda çağdaş İslâm hukukçularından bazıları nisabın, amacının akılla kavranabileceği dolayısıyla muallel hüküm kapsamında olduğunu düşünmektedirler. Hız. Peygamber’in belirlediği kriterlere bağlı kalmak kaydı ile ictihâdla nisab güncellemesi yapılabilir (Paçacı, 2015, s. 79; Tabakoğlu, 2007, s.19-29; Döndüren, 2007, s. 36). Bu konuda Ahmet Tabakoğlu, nisab miktarı ve geçim endeksleri ile ilgili rakamları zikrettikten sonra, “belirlenen nisab miktarlarının günümüzde zekâtın beklenen sosyal güvenlik işlevini yerine getirmekten uzak olduğunu, dolayısıyla nisabın ve havâic-i asliyyenin güncellenmesi gerektiğini düşünmektedir” (Tabakoğlu, 2007, s.19-29). Hamza Aktan ise “tarım toplumunda belirlenmiş kriterlerin, sanayi toplumunda bir anlam ifade etmediğini, tarım ve sanayi toplumlarının şartlarının çok farklı olduğunu ifade etmektedir. Tarım toplumunda zenginlik ölçüsü olarak kabul edilen miktar bugün sanayi toplumunda sembolik kalmaktadır. O dönemde belirlenen kriterlerin bize referans olabileceğini ve hareket noktası olarak kabul edilebileceği görüşündedir (Aktan, 2007, s. 51). Temel ihtiyaçların günümüz şartlarına göre güncellenmesi mümkün olduğuna göre, Hız. Peygamber’in yaşadığı dönemin iktisadî şartlarına göre belirlediği geçim standardı olan nisabın da güncellenmesi düşünülebilir. Çünkü günümüzde tarım ve dar bölge ticareti geride kalmış, ekonomik değer ve zenginlik anlayışı köklü değişikliğe uğramıştır. İslam ülkeleri arasındaki refah seviyesi ve milli gelir bakımından uçurumlar vardır. Bu durumda zenginlik sınırı, hangi malların ölçüde zekâta tabi olacağı, zekâtın vucubu için aranan şartları geçerli kılmak, Şari’in zekâtla gerçekleştirmek istediği hedefi doğru anlamamaktır (Bardakoğlu, 2017, s. 207).

Nisabın güncellenmesi konusunda iki yol takip edilebilir. Karadavi’nin savunduğu; aynî mal varlıktan koyun nisabının esas alınması suretiyle belirlenen nisab ve Yunus Vehbi Yavuz’un savunduğu; Hız. Peygamber dönemindeki nisab mallarının ortalaması alınmak suretiyle standart bir ölçünün belirlenmesi görüşüdür (Yavuz, 2007, s. 84). Dolayısıyla Karadavi ve Yavuz zekât nisabının zikredildiği hadislerin yerel olduğu ve günümüze güncellenerek yansımaları gerektiği görüşündedir.

Neticede nisab, her ülkenin dini otoritesi tarafından ülkedeki ekonomik şartlara göre Hız. Peygamber’in belirlediği amaç ve ilkelere bağlı kalmak kaydıyla günümüz şartlarına göre üzerinde yeniden düşünülmesi gereken bir konudur. Ülkede bulunan dini otorite tarafından

nisab miktarı fitır sadakası gibi belirlenip her yıl ilan edilebilir. Ancak bunu belirlerken dünya nüfusunun, yarıya yakınının açıklıkla karşı karşıya olduğu ve insanlarda infak etme duygusunun yaşatılmasının gerektiği unutulmamalıdır. Bu bağlamda az mala sahip olan az, çok mala sahip olan da çok verir ve ekonomik anlamda etkilenmez.

2. Nikâh Akdinde Şahitlik

Şahitlik bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslam hukukunda da ispat vasıtasıdır. Nikâh ve diğer muamelat işlemlerinde ispat vasıtası olarak kullanılan şahitlik hadislerin evrensellik ve yerellik bakımından değerlendirilmesine dair bir örnektir. Hanefî, Şafiî ve Hanbelî mezheplerine göre nikâhın şahitler huzurunda kıyılması, onun sıhhat şartlarından. Malikî mezhebinde ise şahitler nikah esnasında şart olmayıp zifaf öncesinde hazır bulunması veya evliliğin ilan edilmesi yeterlidir (Şafiî, 1993, 5:33-36; Şeybanî, thk. Boynukalın, 2012, 10:210; Kâsânî, 1997, 3:389). Hadis kaynaklarında nikahın ilanı üzerinde hassasiyetle durulur. Bu hususta Hz. Peygamber bir hadislerinde “*Nikâh ancak veli ve iki adaletli şahitle kıyılır. Bunun dışında kıyılan nikâhlar batıldır. Velisi olmayanın velisi yöneticisidir*” buyurmuştur (İbn Hibbân, 1993, 9:386; Dârekutnî, 1966, 3:221). Bu hususta Hanefilerdeki geleneksel yaklaşım, şahitlerin olmadığı bir nikâh akdinin olmayacağıdır. Modern literatürde hâkim olan yaklaşım ise şahitliğin sıhhat şartları içerisinde kabul edilmesidir. Şahitsiz kıyılan nikâhın batıl veya fasit olduğu hususunda farklı mülahazalar mevcuttur. Abdulvehhâb Hallâf (ö. 1956), Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1971), Zekiyüddin Şabân, Vehbe Zuhayli gibi muasır âlimler nikahta şahitliği nikahın sıhhat şartlarından kabul etmişler ve şahitsiz kıyılan nikâhın fasit olarak sonuç doğuracağı görüşünü benimsemişlerdir. Kadri Paşa (ö.1888), Cezîrî (ö.1941), Ebû Zehra (ö. 1974), Abdülkerim Zeydan (ö.2014) gibi âlimler ise nikâhta şahitliği sıhhat şartlarından görmekle birlikte ancak şahitsiz kıyılan nikâhın herhangi bir sonuç doğurmayacağı görüşündedirler (Yılmaz, 2016, s. 39-45).

Hz. Peygamber’in yaşadığı dönem sosyal açıdan günümüze kıyasla, nüfus yoğunluğunun az olduğu, herkesin takriben birbirini tanıdığı, yabancıların kolaylıkla fark edildiği, dürüstlük ve ahlaki erdemlerin daha iyi durumda olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla o dönemde şahitlik hem nikâh akitlerinde hem de diğer akitlerde ispat diğer bir ifadeyle tescil fonksiyonunu icra etmekteydi. Şahitliğin ilan fonksiyonunun yanında, taraflar arasında ihtilaf çıkması durumunda sorunların çözümünde üstlendiği fonksiyonu da vardır. Nikâhta şahitliği şart koşan hadislerin günümüze bakan yönüyle, şahitliğin ispat ve tescil etme vasıtası olma ve ihtilaf durumunda sorunların çözümü bakımından yetersiz kalması bir yönüyle hadislerin yerel olarak değerlendirilmesini beraberinde getirir. Bu değerlendirme şahitsiz evlenmeyi mubah görme veya hadislerin tamamen devre dışı bırakılması anlamında olmayıp, şahitlikle birlikte nikah akdi başta olmak üzere akitlerin devlet nezdinde tescil edilmesiyle güçlendirilmesi ve resmi bir hüviyet kazandırılması anlamındadır. Bu durum Şarî’in şahitlikten hedeflediği, ispat ve sorunların çözümü amacına daha uygundur.

3. Devlet Arazilerinin İhyası

Devlet arazisinin ihyası tabiriyle genelde ziraat, yerleşim, üretim gibi bir amaçla hâlihazırda kullanılmayan, şahıs veya kamu malı da (metrûk arazi) olmayan, sahipsiz ve verimsiz, fakat belli bir emek harcanması sonucu yararlanılabilir nitelikteki topraklar kastedilmektedir. Ölü araziye belirlemede toprağın hâlihazırda âtil vaziyette bulunması, kullanılmıyor ve yararlanılmıyor olması birinci, sahipsiz olması ikinci hareket noktasıdır (Aktan, 2000, 22:7). Hz. Peygamber ölü arazilerin ihyası hakkında “*Kim ölü bir araziye ihyâ ederse o arazi onunundur*” buyurarak (Ebû Dâvûd, “Harâc”, 37 (3074); Tirmizî, “Ahkam”, 38) kamu arazilerinin tahsisi konusunda temel bir ilke belirlemiştir. Bu hadis bütün fıkıhçılar tarafından delil kabul edilmekte ve ölü arazilerin mülkiyetini kazandırıcı bir işlem olarak

görülmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in bu davranışı hangi sıfatla yaptığı âlimler arasında ihtilafıdır. Devlet başkanı sıfatıyla yaptığını düşünen Hanefilere göre devlet başkanının izni olmaksızın ölü bir arazinin ihya edilmesi ihya edene mülkiyet hakkı vermez. İmamı Şafî (ö. 204/819) ise Hz. Peygamber'in bu davranışını peygamberlik vasfıyla söylediğini düşünerek hadisi lafzi anlamıyla anlamaktadır. İmamı Şafî'ye göre hadis genel bir kuralı yansıtmaktadır. Ölü bir araziye devlet başkanının izni olmadan ihya etmek mülkiyet sebebidir (Aktan, 2000, 22: s.7; Algül, 2017, s.169-171).

Devlet başkanından izin alarak bir arazinin ihyası hem hadisin evrensel olarak nitelendirilmesi hem de günümüzde suiistimale yol açmaması bakımından önemlidir. İmam Şafî'nin içtihadının kargaşa, hak ihlalleri ve haksız mülkiyet elde etmeye yol açacağından günümüzde uygulanma imkânı yoktur. Dolayısıyla ihyanın devlet başkanının izniyle olması gerektiğini düşünen âlimlerin görüşü dikkate alındığında hadis evrenseldir. Diğer görüş dikkate alındığında ise izinsiz ihya o günün şartlarında geçerli olduğunda hadis yereldir sonucuna varılabilir. Ancak Hz. Peygamber'in söz konusu hadisle, insanların ölü arazilerin ihyasına yönelik bir çaba içine girerek tarım alanlarının genişletilmesini hedeflediği de göz ardı edilmemelidir. Dönemsel şartlar açısından bakıldığında o dönemde var olan devletlerin sınırları günümüzdeki gibi sınırları belli olan bir organ konumunda değildi. Bu durumda insanların tarımsal arazi olarak ihyaya yetişemediği alanlar hiçbir devletin malı olarak görülüyordu. Böyle olunca sahiplenilmesi suretiyle Müslümanlara ait topraklar hem genişlemiş hem de tarım alanları ihya edilerek tarımsal üretime dayalı ihtiyaçların karşılanması sağlanmış olacaktır. Daha sonraki dönemlerde devletlerin artık sınırları belirgin hale gelince devlet sınırları içinde yer alan ama kimsenin kullanmadığı araziler artık kamu otoritesinin alanına girmiş oldu. Bu arazilerde işlem yapabilmek için günümüzde olduğu gibi devletin/kamu otoritesinden izin almak şarttır.

Sonuç

“Sünnetin tamamı evrenseldir” ya da “sünnetin tamamı yerel/tarihseldir” gibi bir kanaatte bulunmak mümkün değildir. Sünnet malzemesinin bütünüyle yerel içerikli olanları bulunabileceği gibi, olgu olarak yerel içerikli olmakla birlikte, evrensel mesaj içerikli olanlarının da bulunabileceğini ifade etmek gerekir. Bu yaklaşımın göz ardı edilmemesi gerektiğine inanıyoruz. Burada önemli olan, sünnetin tarihsel/yerel veya evrensel boyutunun anlaşılmasında, sünnetin içerdiği makâsîd ve vesâil'in tespitidir. Burada anlama sorunu devreye girmektedir. Bu nedenle çağımızda sünneti doğru anlayabilmek için, anlama faaliyetinin tüm unsurlarını dikkate almak icap eder. Yani, bir metnin iç bağlamı ve dış bağlamını da önemsemek gerekir. Bir hadisin başka hadislerle, Hz. Peygamber'in sünnetine ve ona yön veren prensiplerle olan bağlantısı ile (iç bağlam); hadisin dış dünya ile tarih, toplum, zaman, mekân ve olgularla olan bağlantısı (dış bağlam) birlikte incelenmesi gerekir.

Sünnetin dini ilimlerdeki geleneksel tanımların yeni bir bakış açısıyla gözden geçirilmesi ve yeniden tanımlanması elzemdir. Fıkıh usulünde sünnetin Hz. Peygamber'in şer'i hüküm bildiren söz, fiil ve onayları şeklinde anlaşılması önemli bir bakış açıdır. Hadislerin fıkıh bağlamında evrensel ve yerel olarak kategorize edilmesi önemlidir. Hz. Peygamber'in bütün yaptıklarının aynen taklit edilmesi, onun beşer olarak yaptığı, örf ve âdet kabilinden ifa ettiği, hayatın akışı içerisinde yer alan tavsiye ve fiillerine uymak bireysel tercih olarak algılanmalıdır. Hz. Peygamber'e olan sevgi ve bağlılığın davranışlarına yansıtılması saygı ile karşılanmalı, bu hassasiyeti taşımayan insanlar yadırganmamalıdır. Ancak Hz. Peygamber'in hiçbir ayırım yapmadan bütün yapıp ettiklerinin tamamını sünnet olarak tanımlamak, dini nitelikte görmek, sünneti yeterince anlamamak, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in evrensel mesajını dar kalıplar içerisine sığdırmak, sınırlı bir zaman dilimine hapsetmek ve Makâsîd-ı Şeria'yı yeterince anlamamak olur. Nasların sınırlı, olayların sınırsız olduğu bir hayatta Kur'an

ve sünnetin belirlediği temel prensiplerden taviz vermeden çağın gereklerine göre yeni çözümler üreten evrensel bir bilim dalı olma fıkıhın temel özelliklerindedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in hadislerin çıkarılan hükümler yerel olsa dahi o hadislerden istinbat edilen ilkelerin evrensel olduğu göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Acar, H. İ. (2011). "Zekâtın Önemi, Temel İhtiyaçlar". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. S.18, s.129-141.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. (1416/1995) *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Aktan, H. (2007). "Nisab, Para ve Gelir Dağılımı". *Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri Sempozyumu*. Bursa: Kurav Yayınları.
- Algül, A. (2017). *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, İstanbul: Çıra Akademi.
- Apaydın, Y. (2019). *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yayınları.
- Aslan, R. (2020). *Sünnet ve Sünnetin Günümüze Taşınması*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Aşık, N. (1993). "Sünnetin Yerelliği ve Evrenselliği", *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu (14-15 Ekim 1993)*.23-37. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Bağcı, H. M. (2018). *Hadis Tarihi ve Usulü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (2017). *İslâm Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2. Baskı.
- Bedir, M. (2012) *İslâm'ın Yolu: Sünnet*. İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. (1400/1980). *el-Câmiu's-Sahîh*. Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye.
- Çelik, A. (2003). "Sünnet'in Evrensel ve Tarihsel Boyutu". *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*. 373-390. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dârakutnî, Ali b. Ömer Ebu'l Hasan. (1966). *Sünen-i Dârakutnî*. Beyrut: Daru'l Ma'rife.
- Devâlibî, Muhammed Ma'ruf. (1995). *Medhal ilâ İlmi usûli'l-fikh*. Kahire: Daru'ş-Şavvâf li'n-Neşr ve't-Tevzi.
- Dihlevî, Şah Veliyullah. (2005). *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*. thk. es-Seyyid Sabık. Beyrut: Dâru'l-Ciyel.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. (1419/1999). *Sünenü Ebî Dâvûd*. Riyad: Beytu Efkâru'd-Devliyye.
- Ebû Zehra, M. (ts.). *Usulü'l Fikh*. Kahire: Dâru'l Fikri'l-Arabî.
- Erkal, M. (2006). "Zekât" *İlmihal*. Ankara: TDV Yayınları.
- Ertürk, M. (2007). *Hadis Çözümlemeleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Erul, B. (2007). *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları.
- Gazâlî, M. (1992). *Nebevî Sünnet*. çev. Ali Özek. İstanbul: İslâmî Araştırmalar.
- Görmez, M. (2000). *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlamasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV Yayınları.
- Günay, H. M. (2019). *Fıkıh Usulü*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hudarî, M. (2003). *Usulü'l Fikh*. Kahire: Dâru'l-Hadis.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. (2004). *Mukaddimetü İbn Haldûn*. thk. Abdullah Muhammed Derviş. Dimeşk: Daru Yü'rab.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. (1993). *Sahihi İbn Hibbân bi Tertibi İbn Balbân*. thk. Şuayb Arnâût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. (ts.). *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İğde, M. (2015). "Selefilîğin Tarihi Arka Planı". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 8/2, 151-181.
- İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselâm. (1991). *Kavâidü'l Ahkâm fî Masâlihi'l- Enâm*. thk. Taha Abdurâuf Sa'd. Kahire: Mektebetü'l Külliyyetü'l-Ezheriyye.
- Kâdî Beyzâvî. (2018). *Mütekellim Yöntemi Fıkıh Usûlü (Minhâcü'l- Vusûl İlmi'l-Usûl)*. çev. Mansur Koçinkağ. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kallek, C. (2015). *Sosyal Servet İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Karadavi, Y. (2009). *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Karadavi, Y. (2014). *Fıkhu'z-Zekâti Diraseten Mukaraneten li Ahkamî ve Felsefetih fî Davi'l Kur'ânî ve 's-Sünne*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Kasânî, Alaüddin Ebû Bekr b. Mes'ud. (1997). *Bedâiu's Sanâi' fî Tertîbi's Şerâi'*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Keleş, A. (2006). *Sünnet Yeni Bir Usûl Denemesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım.
- Koca, F. (1998). "Kur'an-ı Kerim'deki Fıkıh Hükümlerin Evrensellik ve Târihselliğini Tesbit Konusunda Bir Ölçüt Denemesi". *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/10-12, 71-103.
- Mahmesânî, Subhî Recep. (1946). *Felsefetü't-Teşrî fî'l-İslâm*. Beyrut: Mektebetü'l-Keşşâf.
- Merginânî, Burhaneddin Ebi'l Hasan Ali b. Ebi Bekir b. Abdulcelil. (1990). *el-Hidâye Şerhu Bidâteyü'l- Mübtedi'*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. (1427/2006). *Sahîh-i Müslim*. Riyad: Dâru Tayyibe.
- Nazik, M. H. vd. (2017). *Türkiye İsrâf Raporu. Erişim 09.09.2022 <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/Türkiye-İsrâf-Raporu.pdf>* Ankara.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb. (1421/2001). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdülün'im Şelebî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Özafşar, M. E. (2015). Ankara: *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Otto Yayınları.
- Paçacı, İ. (2015). *Günümüz Ekonomik Şartlarına Göre Zekâta Tabi Mallar*. Ankara: Ayrıntı Basın Yayın.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. (1993). *el-Mebsût*. Beyrut: Daru'l- Ma'rife.
- Sıdkî, Muhammed Tefvîk-Rıza vd. (2011). *Hivâr Havle: İslâmü Hüve'l Kur'an'ü vahdehü*. thk. Hişâm Abdülaziz. Lübnan: Cedâvil li'n-Neşr ve't-Tibaâ.
- Şaban, Z. (2018). *İslam Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları.
- Şafîî, Muhammed b. İdris. (ts.). *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye..
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. (2012). *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut.
- Şimşek, M. (2011). *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*. Ankara: TDV Yayınları.
- Şinkitî, Muhammed Emin. (2011). *Müzekkeretü fî Usuli'l Fıkıh*. Kahire: Dâru'l Hadis.
- Tabakoğlu, A. (2007). "Nisab, Para ve Gelir Dağılımı". *Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri Sempozyumu*. Bursa: Kurav Yayınları, ss. 19-29.
- Tartı, N. (2020). "Hadisleri Anlamada Yerellik/Tarihsellik ve Evrensellik Vurguları". *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*. ed. Bünyamin Erul. 525-552. İstanbul: Kuramer Yayınları.

-
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. (ts.). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabîyye.
- Ünal, İ. H. (2006) *Hadis*. Ankara: MEB Yayınları, 3. Basım.
- Yavuz, Y. V. (2007). “Hz. Peygamber Dönemi Hayat Standartlarında Belirlenen Klasik Ölçüler Dikkate Alınarak Zekât Nisabının ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değerinin Belirlenmesi”. *Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri Sempozyumu*. Bursa: Kurav Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2016). *Hanefîlerde Nikâh Akdinin Şekli Bir Şartı Olarak Şahitlik ve Akdin İn'ikadına Etkisi*. Diyanet İlmî Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül, S.3, 31-50.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Turizm ve Ulaşım Altyapısının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri: Türkiye İçin Bulgular

The Effects Of Tourism And Transportation Infrastructure On Income Distribution: Evidence From Turkey

İbrahim Halil OĞUZ^{a*}

^a Doktor, Gaziantep Üniversitesi, İktisat Bölümü, Gaziantep /TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3974-6331

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ocak 2022

Kabul tarihi: 6 Ekim, 2022

Anahtar Kelimeler:

Gelir eşitsizliği,

Turist sayısı,

Ulaşım altyapısı

ÖZ

Bu çalışma, 1997-2020 arasında yıllık veriler kullanılarak Türkiye için turizm, ulaşım altyapısı ve gelir eşitsizliği arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Autoregressive Distributed Lag Bound Test (ARDL sınır testi) aracılığı ile analiz etmektedir. Bunu yaparken, öncelikle serilerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi için Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF birim kök testi ve Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilen PP birim kök testlerinden faydalanılmış ve her iki birim kök testine göre de serilerin fark değerlerinde durağanlaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra seriler arasında uzun dönemli ilişkinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmış ve ardından kısa ve uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, gelen turist sayısının kısa dönemde gelir eşitsizliğini artırdığı uzun dönemde ise gelir eşitsizliğini azalttığı, ulaşım altyapısının ise kısa dönemde gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak bir etkiye sahip olmamasına rağmen uzun dönemde gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 30, 2022

Accepted: October 06, 2022

Keywords:

Income inequality,

Tourist arrival,

Transportation infrastructure

ABSTRACT

This study analyzes the long-term relationship between tourism, transportation infrastructure and income inequality for Turkey using annual data between 1997 and 2020 by means of the Autoregressive Distributed Lag Bound Test (ARDL boundary test). While doing this, first of all, the ADF unit root test developed by Dickey and Fuller (1981) and the PP unit root tests developed by Phillips-Perron (1988) are used to determine the degree of stationarity of the series, and it is concluded that the series become stationary in difference values according to both unit root tests. Afterwards, it is concluded that the long-term relationship between the series is valid, and then the short- and long-term coefficient estimation is made. When the findings are evaluated, it is concluded that the number of tourists increases income inequality in the short term, decreases income inequality in the long term, and that although the transportation infrastructure does not have a statistical effect on income inequality in the short term, it increases income inequality in the long term.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ibrahimhaliloguz@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Eliminating income disparity is one of the main objectives of the United Nations for sustainable development in 2030. Income inequality is a significant barrier to global sustainable development. The main drivers of income disparity are the growth of various industries and the income distribution that results from them. The fastest-growing industry in the world is tourism, which accounts for 30% of all service exports and 10% of the worldwide national revenue. Supporting the economies of developing nations is crucial because tourism actively contributes to income generation, job development, and the alleviation of poverty in those nations. The tourism and travel industry is now one of the major global industries, thanks in large part to advancements in communication technology, the universalization of knowledge, and the decline in transportation costs. The tourism-led growth theory states that an increase in visitor numbers will boost economic growth by spurring investment and employment in the travel and tourism industry. Even though tourism can boost economic activity, its growth has the potential to worsen the economic divide between upper and lower income groups. In other words, changes in the tourism industry may have a beneficial or negative impact on how revenue is distributed. This situation can be explained as follows; If economies are heavily dependent on tourism, developments in tourism play a role in reducing income inequality by increasing the incomes of low-income family members, while in economies where tourism occupies a small place in the economic system, developments in the tourism sector cause the gap between low-income and high-income individuals to increase, increasing income inequality. can play a role. Another factor affecting income inequality is transportation infrastructure. Transport infrastructure plays an important role in the movement of goods and people and positively influences regional economic and income growth. Updating the access to touristic places in accordance with today's technologies at tourist entrances can facilitate the transition to touristic centers and cause an increase in tourism revenues. Of the existing empirical literature, some of the most significant factors of tourism flows are transportation infrastructure, income, travel costs, relative prices, exchange rates, and tourism infrastructure in the nations in question. Numerous networks of the travel infrastructure are frequently necessary for the operation of tourism facilities, services, and amenities. Transportation, water supply, energy/power, waste disposal, and telecommunications are a few examples of these networks. The idea that all infrastructural networks must exist for tourism to occur is met with considerable ambivalence. This is due to the fact that facility developments in certain developing nations seem to be functioning effectively and satisfactorily to their consumers without the deployment of complete infrastructure systems. Three broad categories can be used to categorize transportation infrastructure: commercial (hotels and tourist arrival facilities), public (roads and shared roadways), and mixed (commercial and public) information and commercial network chains.

Although numerous earlier studies have examined the connections between tourism and income inequality, tourism and transport infrastructure, and transport infrastructure and income inequality, there is still debate about the connections between tourism, transport infrastructure, and income inequality. Furthermore, to the best of our knowledge, no research has been done on the impact of transportation infrastructure and tourism on income disparity. This study's main contribution is the creation of a framework for economic analysis that takes into account income inequality, tourism, and transportation infrastructure in Turkey from 1997 to 2020. The study uses the ARDL limits test to investigate the interaction impacts of transportation infrastructure and tourism on income inequality in light of the significance of transportation for tourist and economic growth. Empirical analyzes first start with unit root tests in order to determine the stationarity of the series, cointegration tests and finally the coefficient estimates of the variables are concluded respectively.

Giriş

Gelir eşitsizliği, küresel sürdürülebilir kalkınmayı kısıtlayan önemli bir faktördür ve eşitsizliği ortadan kaldırmak, Birleşmiş Milletler'in 2030 sürdürülebilir kalkınmaya yönelik birincil hedeflerinden biridir. Farklı endüstrilerin gelişimi ve bunların neden olduğu gelir dağılımı gelir eşitsizliğinin temel nedenleridir (Piketty ve Saez, 2003; Tekbaş, 2022). Dünya milli gelirinin yaklaşık %10'unu ve global hizmet ihracatının %30'unu temsil eden turizm, dünyanın en hızlı büyüyen sektörler arasında ilk sıradadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelir yaratma, iş yaratma ve yoksulluğun azaltılmasında etkin rol oynayan turizm, ekonomilerini desteklemede çok önemli bir rol oynamaktadır (Alam ve Paramati, 2016). Yirmi birinci yüzyılın son çeyreğinde hızlanan küreselleşme olgusu, turizm ve seyahat sektörünün hızlı gelişiminin başat unsuru olmuştur (Destek ve Aydın, 2022). Özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bilginin evrenselleşmesi, ulaşım maliyetlerinin azalması, turizm ve seyahat endüstrisini dünyanın en büyük sektörlerinden biri haline getirmiştir. Turizme dayalı büyüme hipotezine göre, turist varışlarındaki artış, turizm sektöründeki yatırımları ve istihdamı artırarak ekonomik büyümeyi artıracaktır (Paramati vd. 2017). Özellikle gelişmekte olan ülkeler için turizm faaliyetlerinden elde edilen döviz kazancı, ara ve sermaye malı ithalatının finansmanında önemli bir kaynaktır. Turizm-büyüme ilişkisi birçok araştırmacı tarafından incelenmiş olmakla birlikte bu çalışmaların bir kısmı (Akinboade ve Braimoh, 2010; Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002; Belloumi, 2010; Brida vd. 2008; Chen ve Chiou-Wei, 2009; Durbarry, 2002,) büyüme hipotezinin varlığını desteklerken, diğer kısmı (Dritsakis, 2004, Kim vd. 2006) turizme dayalı geri besleme hipotezinin geçerliliğine dair kanıtlar sınımtır. Mitchell ve Ashley (2010) tarafından yapılan bir araştırma, seyahat ve turizmin yoksulluğu azaltmaya yardımcı olduğu üç ana yol sunmaktadır. İlk yol, emek gelirinin yanı sıra diğer bazı kazanç biçimlerini içeren turizmin doğrudan etkisini içerir. Dolaylı etkilerle ilgili ikinci yol, turizm faaliyetlerinden elde edilen kazançları ve turizm işçilerinin teşvik edilen etkileri ev sahibi ülkelerde kazançlarını yeniden harcamayı içerir. Son olarak, turizm gelişiminin tüm ekonomiye uzun vadeli olumlu bir katkısı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Turizm ekonomik faaliyetleri artırabilirken, turizmin gelişmesi, daha yüksek ve daha düşük gelir sınıfları arasındaki farkı artırarak istenmeyen ekonomik etkilere neden olabilir. Başka bir ifadeyle turizm faaliyetlerindeki gelişmeler, gelir dağılımını olumlu veya olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir (Incera ve Fernandez 2015; Tekbaş, 2019). Bu durum şu şekilde açıklanabilmektedir; ekonomiler büyük ölçüde turizme bağımlıysa turizmde ki gelişmeler düşük gelirli aile bireylerinin gelirlerini arttırarak gelir dağılımı eşitsizliğini azaltıcı rol oynarken, ekonomik sisten içinde turizmin küçük yer kapladığı ekonomilerde ise, turizm sektöründeki gelişmeler düşük gelirli ile yüksek gelirli bireyler arasındaki farkın daha da artmasına neden olarak gelir eşitsizliğini arttırıcı bir rol oynayabilmektedir (Schilcher 2007). Gelir eşitsizliğini etkileyen bir diğer faktör de ulaşım altyapısıdır. Ulaştırma altyapısı, malların ve insanların hareketinde önemli bir rol oynar ve bölgesel ekonomik ve gelir büyümesini olumlu yönde etkiler. Turist girişlerinde, turistlik yerlere ulaşımın günümüz teknolojilerine uygun şekilde güncellenmesi turistlik merkezlere geçişi kolaylaştırarak turizm gelirlerinde artışa neden olabilmektedir. Ulaşım altyapısı, söz konusu ülkelerdeki gelir, seyahat maliyeti, nispi fiyatlar, döviz kurları ve turizm altyapısı, mevcut ampirik literatürde turizm akışlarının en belirgin belirleyicileri arasındadır. Gunn (1988) ve Inskeep (1991) de dahil olmak üzere bir dizi yazar, bir ülkenin altyapısını bir turizm destinasyonunun çekiciliğinin potansiyel bir belirleyicisi olarak göstermişlerdir. Ayrıca, Kaul (1985) ayrıca altyapının önemini daha spesifik olarak incelemiştir, ulaşım başarılı turizm gelişiminin temel bir bileşenidir. Turist akışındaki gelecekteki artış, temel olarak, turist ilgi alanlarının entegre büyümesine ve gelişmesine bağlıdır. Geliştirme planının ve tasarımının, doğal özelliklerden en iyi şekilde yararlanan benzersiz bir karakteri teşvik etme genel hedefi ile uyumlu olduğunu görmek gerekli hale gelir.

Turizm tesislerinin, hizmetlerinin ve olanaklarının işletilmesi genellikle bir dizi seyahat altyapı ağına bağlıdır. Bu ağlar ulaşım, su temini, enerji/güç, atık bertarafı ve telekomünikasyon içerebilir. Turizm faaliyetinin gerçekleşebilmesi için tüm altyapı ağlarının yerinde olması gerektiği görüşüne karşı bir miktar kararsızlık vardır. Bunun nedeni, bazı gelişmekte olan ülkelerde, tesis geliştirmelerinin tam altyapı sistemleri uygulanmadan müşterilerini tatmin edecek şekilde ve yeterli şekilde işliyor gibi görünmesidir. Ulaşım altyapısı üç ana kategoride sınıflandırılabilir; birincisi ticari olarak, oteller ve turist varış tesisleri, ikincisi kamusal olarak, yollar, ortak kullanılan kara yolları ve son olarak karma (ticari ve kamusal) olarak, bilgi ve ticari ağ zinciridir (Zysnarski, 2003). Ulaştırma altyapısı, yol altyapısı, havaalanı altyapısı ve liman altyapısının toplamıdır. Asfalt yollar, varış ülkesine kolay ulaşımı kolaylaştırır ve ev sahibi ülkedeki sağlam havaalanı altyapısı, turistlerin varış noktasına gidiş gelişlerinde konforlu bir yolculuk yapmalarını sağlar.

Kapsamlı önceki çalışmalar turizm ve gelir eşitsizliği, turizm ve ulaşım altyapısı ve ulaşım altyapısı ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkileri araştırmış olsa da turizm, ulaşım altyapısı ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiler belirsizliğini koruyor. Ayrıca, bugüne kadar bilimize göre turizm ve ulaşım altyapısının gelir eşitsizliği üzerindeki etkileşim etkisine odaklanan hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma öncelikle 1997-2020 periyodunda Türkiye de turizm, ulaşım altyapısı ve gelir eşitsizliğinden oluşan bir ekonomik analiz çerçevesi oluşturmaktadır. Ulaşımın turizm ve ekonomik büyüme için önemi göz önüne alındığında, ulaşım altyapısı ve turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileşim etkilerini çalışmada ARDL sınır testi aracılığıyla analiz edilmektedir. Ampirik analizler öncelikle serilerin durağanlık derecelerinin belirlenebilmesi için birim kök testleri ile başlayarak, sırasıyla eş bütünleşme testleri ve son olarak değişkenlere ait katsayı tahminleri sonlandırılmaktadır.

Literatür

Teorik olarak, iki görüş turizm gelişimi ile gelir eşitsizliği arasındaki bağlantıyı açıklar. Birincisi, turizmin gelir eşitsizliğini azaltan etkisi, gelişen bir turizm sektörünün ekonomik büyümeyi teşvik edebileceğini gösteren turizme dayalı büyüme hipotezini savunan görüştür (Balaguer ve Cantavella, 2002). Söz konusu hipoteze göre turizm gelişiminin gelir eşitsizliğini azalttığı kanallardan biri de istihdam yaratmadır. İkinci görüş, öne sürdüğü gibi, turizm sektöründeki yerli ve yabancı yatırım, altyapı geliştirme yoluyla oluşturulan ekonomik fırsatlar şeklinde turizm ve turizmle ilgili kazanımların paylaşılmasına işaret eden damlama etkisidir (Scheyvens ve Russell, 2012). Turizm-gelir eşitsizliği ilişkisine ilişkin teorik çalışmalar çeşitlilik gösterdiğinden, ampirik çalışmalar daha kapsamlı bulgular sağlayabilir. Bununla birlikte, turizm gelişimi ve gelir eşitsizliği ile ilgili ampirik çalışmalar nadirdir. Turizm gelişiminin toplum üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak için, gelişmekte olan ülkelerde turizm gelişiminden elde edilen ekonomik sonuçların farklı gelir grupları arasında nasıl dağıldığını ampirik olarak analiz etmek esastır. Bu neden bu çalışmada en çok turist girişi olan 10 ülke arasında yer alan Türkiye için 1997-2020 dönemi kapsayan yıllık veriler kullanılarak turist sayısı, turizm geliri ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki incelenmektedir. Literatür bölümünün ilk aşamasında turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilecek, daha sonra turizm-gelir eşitsizliği, turizm-ulaşım altyapısı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar özetlenecektir.

Lee ve Chang (2008) 32 OECD ülkesi olmayan ülkeler için yapmış oldukları analizde, turizm ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensel bağlantı buldular. Katırcıoğlu (2009), Kıbrıs üzerine yaptığı çalışmadan, otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) model tekniğini ve nedensellik için Granger testini kullanarak büyüme odaklı turizm hipotezini destekleyen kanıtlar bulmuştur; Çalışma, ekonomik büyümenin Granger'ın turizme neden olduğunu gösteriyor. Aynı şekilde, Payne ve Mervar (2010), Hırvatistan'daki turizm sektörü ve ekonomik

büyüme üzerine bir çalışma üzerinde Toda-Yamamoto nedensellik testini uygulayarak, büyümenin turizme yol açtığı argümanını destekleyen kanıtlar buluyor.

Apergis ve Payne (2012), seçilmiş 9 Karayip ülkesinde 1995-2007 dönemi için ekonomik büyüme ve turizm sektörü arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik ve panel eşbütünleşme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada GSYİH bağımlı değişken olarak, döviz kuru ve gelen turist sayısı bağımsız değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde, ekonomik büyüme ile turizm sektörü arasındaki nedensellik ilişkisinin kısa dönemde çift yönlü olduğu tespit edilmiştir.

Tang ve Tan (2015), 1975–2011 dönemi için Malezya ekonomisinde turizme dayalı büyüme teorisini VECM yöntemiyle analiz etmiştir. Kişi başına düşen GSYİH ekonomik büyümenin bir ölçüsü olarak kullanıldığından, kişi başına düşen reel turizm geliri bir diğer değişken olarak modele dahil edilmiş ve analiz bulguları turizme dayalı büyüme teorisini desteklemektedir.

Işık ve Radulescu (2017), Yunanistan için turist varışları ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensel ilişki bulmaktadır. Başka bir çalışmada, Perles-Ribes vd. (2017), İspanya'da 1957-2014 dönemi için turizm sektörü ile ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisini Otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) ve Toda-Yamamoto yöntemleri aracılığı ile araştırmıştır. Analiz bulguları, ekonomik büyüme ile turizmden gelen talep arasında çift yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Habibi vd. (2018), İran ekonomisi için turizm sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2005-2014 dönemini kapsayan çalışmalarında, ekonomik büyüme ile turizm sektörü arasında destekleyici bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Aslan vd. (2021), 1995–2014 veri dönemi için Akdeniz ülkelerinde uluslararası turizm, enerji tüketimi, karbondioksit emisyonları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve analiz sonuçları, 17 ülke için panel kantil regresyon modeli sonuçlarına göre turizme dayalı büyüme hipotezi düşük büyüme seviyelerinde geçerlidir, ancak orta büyüme seviyesinden sonra bu hipotezden sapmalar tespit edilmiştir.

Ehigiamusoe (2021) heterojenliği ve kesitsel bağımlılığı açıklayan Dumitrescu-Hurlin Granger nedensellik testini kullanarak 1995-2016 yılları için 31 Afrika ülkesinde turizm, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki bağı incelemektedir. Analiz bulguları, turizm, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, turizmin çoğu ülkede düşük frekanstan ziyade yüksek frekansta finansal gelişme ve ekonomik büyümenin önemli bir destekleyicisi olduğunu ortaya koymaktadır

Wen ve Tisdell (1997), uluslararası turizmin Çin'deki gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini ampirik olarak inceleyen öncü çalışmalardan biridir. Turizmin hem talep yönlü hem de arz yönlü göstergelerini analiz eden çalışma, turizmin Çin'deki çeşitli iller arasında bölgesel eşitsizliği artırdığını ortaya koyuyor. Marcouiller vd. (2004), ABD göl eyaletleri için doğal olanaklar ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Gelir dağılımının bir ölçüsü olarak bir Gini katsayısı kullanan çalışma, belirli doğal kolaylık türlerinin, özellikle de su bazlı kaynakların, çeşitli gelir sınıfları arasında artan gelir eşitsizliği ile açıkça ilişkili olduğunu ileri sürmektedir.

Göymen (2000) ve Seckelmann (2002) turizm gelişiminin Türkiye'de bölgesel eşitsizliği artırdığını, bunun nedeninin gelişmiş ve kıyı bölgelerinin turizmle ilgili yatırımları daha fazla çekmesi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Kenya'daki toplum temelli turizm işletmelerinin performansını değerlendiren Manyara ve Jones (2007), turizmin yoksulluğun azaltılması ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemektedir. Yazarlar, işletme yöneticileri, topluluk liderleri, turizm akademisyenleri, hükümet ve sivil toplum yetkilileri ve topluluk üyeleriyle odak grupları ile bireysel derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanır. Çalışmanın bulguları, Kenya'da turizmin yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin azaltılmasına önemli bir katkı sağlamadığını vurgulamaktadır.

Scheyvens ve Momsen (2008), turizmin ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması ve gelir eşitsizliği üzerindeki rolünü incelemektedir. Bazı seçilmiş küçük ada gelişmekte olan devletleri vaka çalışmaları olarak ele alan çalışma, turizmin ekonomik kalkınmaya önemli bir katkısı olmasına rağmen, seçilen ülkelerde yoksulluğun azaltılması üzerinde önemli bir etkisi olmadığını savunuyor. Bunlara ek olarak bazı eyaletlerde turizmin mevcut gelir eşitsizliğini daha da arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Blake (2008), turizmle ilgili endüstrilerin yoksul hanelere diğer ihracat faaliyetlerinden çok daha az gelir sağladığını bulmuştur. Bu, turizm gelişiminin yoksullar arasındaki gelir uçurumunu genişlettiği anlamına gelir. Benzer şekilde, Kinyondo ve Pelizzo (2015), turizmle dayalı büyümenin her zaman yoksul yanlısı olmadığını ve sürekli olarak yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmaya katkıda bulunmadığını savundu.

Haddad vd. (2013) Brezilya bağlamında iç turizm ve bölgesel eşitsizlik ilişkisini incelemiş ve iç turizmin Brezilya bölgelerindeki eşitsizliği azaltmada önemli bir rol oynadığını bildirmiştir. Diğer bir çalışmada, Li vd. (2015), turizmin Çin bölgelerindeki gelir eşitsizliklerini en aza indirmedeki rolünü araştırmak için dinamik panel veri analizini uygulamıştır. Turizmin, gelişmiş bölgelere göre daha az gelişmiş bölgelerde ekonomik durumu iyileştirdiğini, bu da turizmin Çin bölgelerindeki eşitsizliği azalttığı anlamına geldiğini öneri sürmüşlerdir.

Mahadevan vd. (2016), genel denge modelini kullanarak Endonezya'da gelir eşitliğini artırmada turizm vergilendirme politikalarının rolünü incelemiştir. Turizmle ilgili sektörlerin vergilendirilmesinin gelir eşitsizliğini azaltmadığını bulmuşlardır. Raza and Shah (2017) çalışmalarında, en çok turist girişi olan 43 ülke için turizm ve gelir dağılım ilişkisini incelemiş, analiz bulguları, turizmin erken aşamada gelir eşitsizliğini olumlu yönde etkilediğini, turizmin daha da geliştirilmesinin ise gelir eşitsizliğini azaltacağını sonucuna ulaşılmıştır.

Kanwal vd. (2020) ulaşım altyapısının turizm üzerindeki doğrudan etkisine ek olarak, ulaşım altyapısının turizm için toplum desteğine katkıda bulunduğunu, toplumu turizm katılımına daha fazla ilgi gösterdiğini ve dolaylı olarak turizm gelişimini daha uygun hale getirdiğini bulmuşlardır. Ioncica vd. (2016) ayrıca mükemmel kara ve hava taşımacılığının turistlere fayda sağladığını tespit etti. Lim ve Tkaczynski (2017) ve Mishra vd. (2020), turizm ve ulaşım hizmetleri arasındaki önemli ilişkiyi kanıtlamıştır.

Mahadevan ve Suardi (2019), gelir eşitsizliği düzeyinin turizm ile önemli ölçüde ilişkili olmadığına işaret etmektedir. 13 turizm yoğun ülke için bir panel VAR yaklaşımı kullanan araştırmaları, seçilen ekonomilerde yoksul yanlısı turizm büyüme hipotezine dair çok az kanıt sağlıyor. Ayrıca, Lv (2019), 113 ülke için FMOLS panelini ve Dumitrescu-Hurlin Granger nedensellik testini kullanır. Sonuçlar, turizmin bölgesel gelir eşitsizliği üzerinde uzun vadeli olumsuz bir etkisi olduğunu göstermekte ve turizmi teşvik etmenin daha dengeli bölgesel kalkınma elde etmek için etkili bir araç olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Porto ve Espinola (2019) bölgesel ücret eşitsizlikleri ile turizm arasındaki ilişkiyi araştırmış ve turizm yığılmasının eşit gelir dağılımına katkıda bulunduğunu, ancak bu etkinin farklı bölgeler arasında önemli ölçüde değiştiğini buldular.

Shi vd. (2020), gelen turist sayısının Çin'deki kentsel-kırsal gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini araştırmış ve gelen turist sayısının batı Çin bölgesindeki kentsel-kırsal gelir eşitsizliğini önemli ölçüde azalttığını savunmuştur. Yine benzer bir çalışmada, Kim ve Kang (2020), turizm gelirinin Çin kentsel-kırsal gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini de araştırdı. Yazarlar, birkaç özerk bölge ile diğer iller arasındaki etki farklılıklarını karşılaştırmış ve etkinin özerk bölgelerde diğer illere göre daha büyük olduğunu bulmuşlardır.

Zhang ve Zhang (2022), 2000-2018 yılları arasında Çin'in panel verilerini kullanarak turizm, ulaşım altyapısı ve gelir eşitsizliği arasındaki dinamik ilişkiyi araştırmıştır. Analiz sonuçları, turizmin Çin'in gelir eşitsizliğini önemli ölçüde etkilediğini, ancak bu etki minimum düzeyde olduğunu göstermektedir.

Ampirik Analiz

Türkiye'de gelir eşitsizliği, turizm ve ulaşım altyapısı ilişkisinin 1997-2020 dönemi için incelendiği çalışmada oluşturulan ampirik model aşağıdaki gibidir;

$$GINI_t = a_0 + a_1TA_t + a_2ULA_t + u_t$$

Modeldeki değişkenlerden GINI; Türkiye'deki sosyal gruplar arasındaki gelir eşitsizliğini, TA; ülkeye gelen turist sayısını ve son olarak ULA; ulaşım altyapısını (kara yolları uzunluğunu) ifade etmektedir. Bağımlı değişken olarak kullanılan GINI katsayısı Dünya Bankası tarafından yayınlanan World Development Indicators veri tabanından, TA ve ULA değişkenleri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilmiş olmakla birlikte çalışmada 1997-2020 periyodunda ki yıllık veriler kullanılmış ve tüm değişkenlere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır.

Ampirik analizlerin ilk aşamasın serilerin durağanlıkları Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF birim kök testi ve Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilen PP birim kök testleri aracılığıyla incelenmiş ve bulgular Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1 de verilen birim kök testi sonuçları incelendiğinde modelde kullanılan tüm değişkenlerin düzey değerlerinde birim köklü olduğu ve fark değerlerinde tüm değişkenlerin durağanlaştığı görülmektedir. Birim kök testi sonuçlarında ampirik modelde ki değişkenlerin birinci farkta durağan olduğuna işaret ettiği için bu durum farklı düzeylerde durağan serilerde tutarlı ve güvenilir sonuçlar veren ARDL sınır testinin kullanılmasına olanak sağlamıştır. Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin analiz edilmesine imkan sağlayan ARDL sınır testi sonuçları da Tablo 2 de sunulmuştur. Tablo 2 de elde edilen sonuçlar incelendiğinde hesaplanan F-istatistiğinin (6.376849) %1 anlamlılık düzeyi üst sınırının dahi üzerinde olduğu bu nedenle değişkenler arasında uzun dönemli ilişkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF	PP
	t-istatistiği	t-istatistiği
GINI	-0.916967	-1.179492
TA	1.190018	-1.811420
ULA	-1.194812	-2.016853
Δ GINI	-4.155221**	-3.092329**

ΔTA	-5.856505***	-4.296062***
ΔULA	-3.749618**	-4.093004***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 2: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model	Gecikme Uzunlukları	F-istatistiği
$GINI=f(TA, ULA)$	(2,1,0)	6.376849 ***
<i>Kritik Değerler</i>	I (0)	I (1)
%1	4.99	5.85
%5	3.88	4.61
%10	3.38	4.02

Not: Kritik değerler Pesaran vd. (2001) alınmıştır.

Sırasıyla birim kök testleri ve uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilmesinin hemen ardından serilere ait kısa ve uzun dönemli katsayı tahminlerinin analiz edilmesi adımına geçilmiştir. Fakat kısa ve uzun dönem katsayı tahminine geçmeden önce kurulan modelin güvenilirliğinin test edilmesi amacıyla bir takım spesifikasyon testleri uygulanmış ve sonuçlar katsayı tahminleri ile birlikte Tablo 4 de sunulmuştur. Model teşhis testi bulguları incelendiğinde, modelde otokorelasyon sorunun olup olmadığını yönelik uygulanan Breusch-Godfrey (LM) testi olasılık değerinin anlamsız olduğu görülmektedir. Bu sonuç modelde otokorelasyon probleminin olmadığına işaret etmektedir. Değişen varyansın varlığı için yapılan ARCH testi olasılık değerinin de anlamsız olması modelde değişen varyans sorununun olmadığını göstermektedir. Daha sonra serilerin normal dağılıp dağılmadığını gösteren Jarque-Bera (JB) testi olasılık değerinin de anlamsız olması serilerin normal dağılım koşulunu sağladığına işaret etmektedir. Son olarak doğru fonksiyonel formun kullanılıp kullanılmadığının analiz edilmesi için uygulanan Ramsey-Reset testi sonuçları da modelde doğru fonksiyonel formun kullanıldığını göstermektedir. Bunlara ek olarak, CUSUM ve CUSUMQ testleri uygulanmış ve modelde parametrelerin istikrarlı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

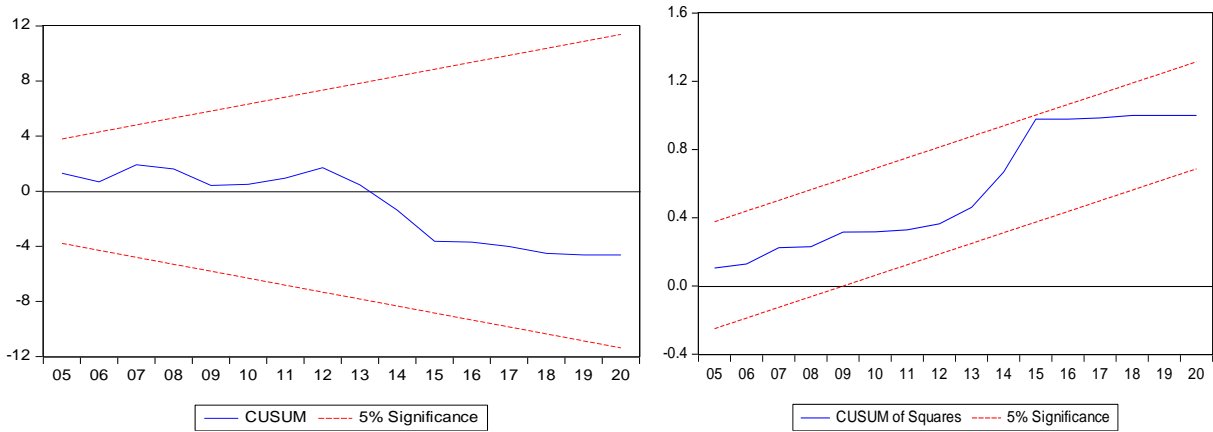
Varsayım testleri ve modelde kullanılan değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin geçerliliğinin test edilmesinden ardından, bağımsız değişken olan turist gelişleri (TA) ve ulaşım altyapısının (ULA) bağımlı değişken GINI üzerindeki uzun dönem etkilerinin incelenmesi amacıyla uygulanan Autoregressive Distributed Lag Bound Test (ARDL sınır testi) katsayı tahmin sonuçları Tablo 3 de sunulmaktadır. Tablo 3 de aktarılan kısa ve uzun dönem katsayı tahmin sonuçları incelendiğinde, kısa dönemde gelen turist sayısının gelir dağılımı arttığı ve diğer bağımsız değişken olan ulaşım alt yapısının gelir eşitsizliği üzerinde kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Kısa dönemde gelen turist sayısının gelir eşitsizliği üzerindeki pozitif etkisi, başka bir ifadeyle bireyler arasındaki gelir eşitsizliğini daha da arttırdığına yönelik sonuç, özellikle yaz aylarında başta Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde oluşan turist bolluğunun söz konusu bölgelerde yaşayan bireylerin kullanılabilir gelirini ve dolayısıyla refahının diğer bölgelerde yaşayan bireylere göre arttığına işaret etmektedir. Turist yoğunluğunun arttığı bölgelerde bireylerin gelir artışları diğer bölgelerde yaşayan bireyler ile gelir farklarının artmasına neden olmakta ve gelir eşitsizliğinin

artmasına neden olabilmektedir. Ayrıca tablo 3 incelendiğinde ECT teriminin katsayısının negatif işaretli ve olasılık değerinin ise istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç kısa dönemde bağımlı değişken olan GINI de meydana gelebilecek olası bir şokun uzun dönemde uyarlanacağına işaret etmektedir. Kısa dönem katsayılar ve ECT teriminin yorumlanmasının ardından bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde uzun dönemli etkilerini gösteren bulgular değerlendirildiğinde, kısa dönemde gelir dağılımını bozucu etkisi olan gelen turist sayısının uzun dönemde gelir eşitsizliğini azalttığı görülmektedir. Bu durum uzun dönemde turistik bölgelerdeki istihdam olanakları ile turist bakımından daha kısıtlı olan bölgelerdeki bireylerin turistik bölgelerde, iş imkânı bulabildiğini ve yöre halkı ile arasındaki gelir farkının kapanarak gelir eşitsizliğini azalmasında turizmin istihdam üzerindeki olumlu etkisinin gelir eşitsizliğinin azaltılmasında önemli bir rol üstlendiğini gösterebilmektedir. Bir diğer bağımsız değişken olan ve kısa dönemde gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmayan ulaşım altyapısının uzun dönemde gelir eşitsizliğini arttırdığı Tablo 3 de ki sonuçlar incelendiğinde görülmektedir. Bu sonuç, yine kısa dönem gelen turist sayısına benzer bir şekilde yorumlanabilmektedir. Şöyle ki, ulaşım altyapısının yapılmasında istihdam edilen bireylerin gelir artışları bu sektörde çalışan bireyler ile çalışmayan bireyler arasında ki gelir farkının artmasına sebep olarak gelir eşitsizliğinin artmasına neden olabilmektedir.

Tablo: Kısa ve Uzun Dönem Katsayı Tahminleri

<i>GINI</i>	<i>Bağımlı Değişken:</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Olasılık</i>
<i>Kısa Dönem</i>			
	TA	0.063832***	0.000
	ULA	0.109905	0.2667
	ECT	-0.356861***	0.000
<i>Uzun Dönem</i>			
	TA	-0.066861**	0.0578
	ULA	0.511397**	0.0429
<i>Varsayım Testleri</i>			
	<i>LM</i>	0.022492	0.9778
	<i>ARCH</i>	0.897765	0.3553
	<i>JB</i>	1.157974	0.5604
	<i>RAMSEY</i>	0.862439	0.4020
	<i>CUSUM</i>	<i>İstikrarlı</i>	<i>İstikrarlı</i>
	<i>CUSUMQ</i>	<i>İstikrarlı</i>	<i>İstikrarlı</i>

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir. Varsayım testleri uygulanırken F-istatistikleri kullanılmıştır.

Sonuç ve Politika Önerileri

Gelişmekte olan ülkelerde gelir yaratma, iş yaratma ve yoksulluğun azaltılmasında etkin rol oynayan turizm, ekonomilerini desteklemede çok önemli bir rol oynamaktadır. Dünya milli gelirinin yaklaşık %10'unu ve global hizmet ihracatının %30'unu temsil eden turizm, dünyanın en hızlı büyüyen sektörler arasında ilk sıradadır. Özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bilginin evrenselleşmesi, ulaşım maliyetlerinin azalması, turizm ve seyahat endüstrisini dünyanın en büyük sektörlerinden biri haline getirmiştir. Bu çalışma 1997-2020 dönemi yıllık verilerini kullanarak Türkiye'de turizm ve ulaşım altyapısının gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini ARDL sınır testi aracılığıyla analiz etmektedir. Bunu yaparken, serilerin durağanlık dereceleri Augmented Dickey–Fuller test (1981) ve Phillips ve Perron (1988) birim kök testlerinde faydalanılmıştır. Ampirik modeli oluşturan tüm değişkenlerin fark değerlerinde durağan olduklarının belirlenmesinin ardından seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmış ve katsayı tahminleri yapılmıştır.

Elde edilen bulgular, gelen turist sayısının kısa dönemde gelir eşitsizliğini arttırdığını uzun dönemde ise gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Turist yoğunluğunun arttığı bölgelerde bireylerin gelir artışları diğer bölgelerde yaşayan bireyler ile gelir farklarının artmasına neden olmakta ve gelir eşitsizliğinin artmasına neden olabilmektedir. Ulaşım altyapısı ve gelir eşitsizliği ilişkisine bakıldığında ise, kısa dönemde gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmamasına rağmen uzun dönemde gelir eşitsizliğini arttırıcı yönde etkilediği görülmektedir. Yukarıda verilen bulgular ışığında Türkiye'de bireyler arasında gelir farklarının ortadan kaldırılması için ve minimuma düzeye indirilebilmesi için özellikle turistik bölgelerde olan gelir artışlarını tüm ülke geneline yayılması yani turist gelirlerinin sadece belirli bölgelerde yaşayanlara değil tüm ülke geneline yayarak bölgeler arasında oluşan gelir farkı azaltılabilecektir. Turizmin gelir eşitsizliğini azaltmadaki rolünü daha iyi kullanılabilmesi için, turizmin endüstriyel statüsünü iyileştirmek ve turizm işletmelerine turizmden daha adil ve daha fazla yararlanmaları için daha fazla finansal sübvansiyon vermek gibi politikalar izlenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akinboade, O. A., & Braimoh, L. A. (2010). International tourism and economic development in South Africa: A Granger causality test. *International Journal of Tourism Research*, 12(2), 149-163.
- Alam, M. S., & Paramati, S. R. (2016). The impact of tourism on income inequality in developing economies: Does Kuznets curve hypothesis exist? *Annals of Tourism Research*, 61, 111–126. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.09.008>

- Apergis, N., & Payne, J. E. (2012). Tourism and growth in the Caribbean—evidence from a panel error correction model. *Tourism Economics*, 18(2), 449-456.
- Ashley, C., & Mitchell, J. (2009). *Tourism and poverty reduction: Pathways to prosperity*. Routledge.
- Aslan, A., Altinoz, B., & Özsolak, B. (2021). The nexus between economic growth, tourism development, energy consumption, and CO2 emissions in Mediterranean countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(3), 3243-3252.
- Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Applied economics*, 34(7), 877-884.
- Belloumi, M. (2010). The relationship between tourism receipts, real effective exchange rate and economic growth in Tunisia. *International journal of tourism research*, 12(5), 550-560.
- Blake, A. (2008). Tourism and income distribution in East Africa. *International Journal of Tourism Research*, 10(6), 511-524.
- Chen, C. F., & Chiou-Wei, S. Z. (2009). Tourism expansion, tourism uncertainty and economic growth: New evidence from Taiwan and Korea. *Tourism Management*, 30(6), 812-818.
- Destek, M. A., & Aydın, S. (2022). An empirical note on tourism and sustainable development nexus. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(23), 34515-34527.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Dritsakis, N. (2004). Cointegration analysis of German and British tourism demand for Greece. *Tourism management*, 25(1), 111-119.
- Ehigiamusoe, K. U. (2021). The nexus between tourism, financial development, and economic growth: Evidence from African countries. *African Development Review*, 33(2), 382-396.
- Göymen, K. (2000). Tourism and governance in Turkey. *Annals of Tourism Research*, 27(4), 1025-1048.
- Gunn, C.A. (Eds.). (1988). *Tourism Planning* (second edition). New York: Taylor & Francis
- Habibi F, Rahmati M, Karimi A (2018) Contribution of tourism to economic growth in Iran's provinces: GDM approach. *Future Business Journal* 4:261–271
- Haddad, E. A., Porsse, A. A., & Rabahy, W. (2013). Domestic tourism and regional inequality in Brazil. *Tourism Economics*, 19(1), 173-186.
- Incera, A. C., & Fernández, M. F. (2015). Tourism and income distribution: Evidence from a developed regional economy. *Tourism Management*, 48, 11–20. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.10.016>
- Inskeep, E. (1991). *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*. New York, Van Nostrand Reinhold. Available at: [\(https://infrastructureindia.gov.in/year-wise\(2016\)\)](https://infrastructureindia.gov.in/year-wise(2016)) (accessed on 28/6/2016)
- Ioncica, D., Ioncica, M., & Petrescu, E. (2016). The environment, tourist transport and the sustainable development of tourism. *The Amfiteatru Economic Journal*, 18(10), 898–912.
- Isik, C., & Radulescu, M. (2017). Investigation of the relationship between renewable energy, tourism receipts and economic growth in Europe. *Statistika-Statistics and Economy Journal*, 97(2), 85-94.
- Kanwal, S., Rasheed, M. I., Pitafi, A. H., Pitafi, A., & Ren, M. (2020). Road and transport infrastructure development and community support for tourism: The role of perceived benefits, and community satisfaction. *Tourism Management*, 77, 104014. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104014>
- Katircioglu, S. (2009). Tourism, trade and growth: the case of Cyprus. *Applied Economics*, 41(21), 2741-2750.
- Kaul, R. N. (1985). *Dynamics of Tourism: a Trilogy*. Stosius Inc/Advent Books Division
- Kim, H. J., & Chen, M. H. (2006). Tourism expansion and economic development: The case of

- Taiwan. *Tourism management*, 27(5), 925-933.
- Kim, J. H., & Kang, K. H. (2020). The interaction effect of tourism and foreign direct investment on urban–rural income disparity in China: A comparison between autonomous regions and other provinces. *Current Issues in Tourism*, 23(1), 68-81.
- Kinyondo, A., & Pelizzo, R. (2015). Tourism, development and inequality: The case of Tanzania. *Poverty & Public Policy*, 7(1), 64-79.
- Lee, C. C., & Chang, C. P. (2008). Tourism development and economic growth: A closer look at panels. *Tourism management*, 29(1), 180-192.
- Li, H., Goh, C., Zhang Qiu, H., & Meng, F. (2015). Effect of tourism on balanced regional development: A dynamic panel data analysis in Coastal and Inland China. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(6), 694-713.
- Lim, S. S., & Tkaczynski, A. (2017). Origin and money matter: The airline service quality expectations of international students. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 31, 244–252. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2017.03.001>
- Lv, Z. (2019). Deepening or lessening? The effects of tourism on regional inequality. *Tourism Management*, 72, 23-26.
- Mahadevan, R., & Suardi, S. (2019). Panel evidence on the impact of tourism growth on poverty, poverty gap and income inequality. *Current Issues in Tourism*, 22(3), 253-264.
- Mahadevan, R., Amir, H., & Nugroho, A. (2017). How pro-poor and income equitable are tourism taxation policies in a developing country? Evidence from a computable general equilibrium model. *Journal of Travel Research*, 56(3), 334-346.
- Manyara, G., & Jones, E. (2007). Community-based tourism enterprises development in Kenya: An exploration of their potential as avenues of poverty reduction. *Journal of sustainable tourism*, 15(6), 628-644.
- Marcouiller, D. W., Kim, K. K., & Deller, S. C. (2004). Natural amenities, tourism and income distribution. *Annals of tourism research*, 31(4), 1031-1050.
- Mishra, S., Sinha, A., Sharif, A., & Suki, N. M. (2020). Dynamic linkages between tourism, transportation, growth and carbon emission in the USA: Evidence from partial and multiple wavelet coherence. *Current Issues in Tourism*, 23 (21), 2733–2755. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1667965>
- Paramati, S. R., Alam, M. S., & Chen, C. F. (2017). The effects of tourism on economic growth and CO2 emissions: A comparison between developed and developing economies. *Journal of Travel Research*, 56, 712–724
- Payne, J. E., & Mervar, A. (2010). Research note: The tourism–growth nexus in Croatia. *Tourism Economics*, 16(4), 1089-1094.
- Perles-Ribes, J. F., Ramón-Rodríguez, A. B., Rubia, A., & Moreno-Izquierdo, L. (2017). Is the tourism-led growth hypothesis valid after the global economic and financial crisis? The case of Spain 1957–2014. *Tourism Management*, 61, 96-109.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Piketty, T., & Saez, E. (2003). Income inequality in the United States, 1913–1998. *The Quarterly journal of economics*, 118(1), 1-41.
- Porto, N., & Espinola, N. (2019). Labor income inequalities and tourism development in Argentina: A regional approach. *Tourism Economics*, 25(8), 1265-1285.
- Raza, S. A., & Shah, N. (2017). Tourism growth and income inequality: does Kuznets Curve hypothesis exist in top tourist arrival countries. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(8), 874-884.
- Sanchez Carrera, E. J., Brida, J. G., & Risso, W. A. (2008). Tourism's impact on long-run Mexican economic growth. *Economics Bulletin*, 23(21), 1-8.
-

-
- Scheyvens, R., & Momsen, J. H. (2008). Tourism and poverty reduction: Issues for small island states. *Tourism geographies*, 10(1), 22-41.
- Scheyvens, R., & Russell, M. (2012). Tourism and poverty alleviation in Fiji: Comparing the impacts of small-and large-scale tourism enterprises. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(3), 417-436.
- Schilcher, D. (2007). Growth versus equity: The continuum of pro-poor tourism and neoliberal governance. *Current Issues in Tourism*, 10(2-3), 166–193. <https://doi.org/10.2167/cit304.0>
- Seckelmann, A. (2002). Domestic tourism—a chance for regional development in Turkey?. *Tourism Management*, 23(1), 85-92.
- Shi, W., Luo, M., Jin, M., Cheng, S. K., & Li, K. X. (2020). Urban–rural income disparity and inbound tourism: Spatial evidence from China. *Tourism Economics*, 26(7), 1231-1247.
- Tang, C. F., & Tan, E. C. (2015). Does tourism effectively stimulate Malaysia's economic growth?. *Tourism management*, 46, 158-163.
- Tekbaş, M. (2019). G-7 Ülkelerinde Küreselleşme Ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi, Destek M.A., Hedefler Arası Uyum ve Çatışmalarıyla Sürdürülebilir Kalkınma içinde, Ekin Yayınları, 2019.
- Tekbaş, M. (2022). ASEAN-5 ülkelerinde ekonomik büyüme, finansal gelişme ve gelir eşitsizliği ilişkisi. *Mehmet akif ersoy üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 9(2), 717-741.
- Wen, J., & Tisdell, C. (1997). Regional inequality and tourism distribution in China. *Pacific Tourism Review*, 1(2), 119.
- Zhang, J., & Zhang, Y. (2022). Tourism, transport infrastructure and income inequality: A panel data analysis of China. *Current Issues in Tourism*, 25(10), 1607-1626.
- Zysnarski, J. (2003). Partnerstwo publiczno-prywatne: teoria i praktyka. *Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr*.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

BRICS-T Ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

A Research on The Relationship of Political Stability and Economic Growth in BRICS-T Countries

Bariş Armutçu^{a*}

^a Doktor, Bağımsız Araştırmacı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme, TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4865-026X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Mart 2022

Kabul tarihi: 28 Temmuz, 2022

Anahtar Kelimeler:

Politik istikrar,

Politik istikrarsızlık,

Ekonomik büyüme

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 10, 2022

Accepted: July 28, 2022

Keywords:

Political stability,

Political instability,

Economic growth

ÖZ

Son yıllarda politik istikrar ile ekonomik büyüme arasındaki güçlü ilişki üzerine yapılan çalışmaların artışı gözlenmektedir. Politik aktörlerin veya siyasi partilerin görev süreleri boyunca uygulayacakları politikalar üzerinde politik istikrarlılık durumu önemli bir unsurdur. Yapılan bu çalışmada dünya nüfusunun %43'ünü ve dünya ekonomisinin yaklaşık %30'unu oluşturan BRICS-T ülkelerinde politik istikrar ile ekonomik büyüme performansı arasındaki ilişkiyi araştırmak çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 1996-2020 arası dönemde gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan BRICS-T ülkelerinde politik istikrar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemi ile test edilmiştir. Çalışmada ikinci nesil CIPS birim kök testi ile değişkenlerin durağanlık dereceleri belirlenirken eşbütünleşme ilişkisi için Durbin-Hausman eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Son olarak değişkenlerin uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin katsayı ve yönünün tespiti için ikinci nesil AMG tahmincisi testi kullanılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda elde edilen bulgulara göre, BRICS-T ülkelerinde politik istikrarın, enflasyonun ve hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

In recent years, it is seen that studies on the strong relationship between political stability and economic growth have increased. Political stability is an important element in the policies that political actors or political parties will implement during their term of office. In this study, 43 percent of the world's population and the world's economy is estimated to comprise 30% BRICS-T countries to investigate the relationship between political stability and economic growth performance is the main purpose of the study. For this purpose, the relationship between political stability and economic growth in the BRICS-T countries, which are among the developing countries, in the 1996-2020 period was tested with the panel data method. In the study, Durbin-Hausman cointegration tests were used for the cointegration relationship when determining the degree of stasis of variables with the second generation CIPS unit root test. Finally, the second generation AMG estimator test was used to determine the coefficient and direction of the long-term cointegration relationship of variables. According to the results of the analyzes, it was found that the impact of political stability, inflation and general government expenditures on economic growth in the BRICS-T countries is statistically significant and negative.

EXTENDED ABSTRACT

Many studies in recent years have often investigated the relationship between policy and economic growth. It is assumed on the basis of these researches that the economic growth performances of the countries cannot be explained only depending on the economic factors, and that the political and institutional structures are also an important factor on the economic growth performances. It is seen that countries with strong institutional and political structure are generally developed countries, and countries that do not have strong institutional and political structures are less developed countries. It is known that political stability (political instability) within the institutional and political structure has many positive (negative) effects on the economic growth performance of countries. Studies show that there is a strong relationship between politics and the economy. Political instability, which is both a serious threat and an important factor in the policies to be implemented during the tenure of governments, is an important element for political actors and political parties. At this point, identifying the concept of political stability and political instability is important in terms of better understanding of the issue. Political stability is the foundation of sustainable economic development by eliminating future uncertainties. The study shows that the main factor behind economic growth and increased physical investment is the high political stability provided in the country. Future uncertainties increase and investments are delayed in countries with political instability. Future uncertainties pose a major obstacle to the rational and long-term decision of the current government. In studies on political stability and economic growth, political instability has a direct and indirect negative effect on economic growth. In addition, high political instability increases the chances of government change in countries. Although there are many studies on the relationship between political stability and economic growth, the inability to clearly reveal the relationship between political stability and economic growth and the limited number of studies investigating the effect of political stability (political instability) on economic growth in BRICS-T (Brazil, Russia, India, China, South Africa and Turkey) countries, which constitute 43% of the world's population and approximately 30% of the world economy necessitated this study. In addition, this study differs from other studies in terms of time interval used, econometric method, variables and countries. In the second part of this study, a summary of the national and international literature screening in the relevant field article is provided as a table. In the third part of the study, the methodology of the study contains information about the dataset and the econometric method. While the results of the findings obtained from the econometric tests used in the fourth part of the study are given, the results and recommendations of the study are included in the last part.

The main purpose of this study is to investigate the relationship between political stability and economic growth performance in BRICS-T countries. While the stationary degrees of the variables were determined in this study with the second generation CIPS unit root test, Durbin-Hausman cointegration tests were used to determine the cointegration relationship of the variables. Finally, the second generation AMG estimator test was used to determine the coefficient and direction of the long-term cointegration relationship of the variables. The effects of political stability, government expenditures and inflation on the economic growth performance of the BRICS (Brazil, Russian Federation, India, China and South Africa) countries and Turkey were analyzed empirically with the data of 1996-2020 with panel data analysis within the scope of this study. For this purpose, firstly, the cross-sectional dependence and homogeneity of the variables were investigated. It has been determined that the variables have heterogeneous and cross-sectional dependence. Secondly, the stationary degrees of the variables were investigated with the second generation unit root test and it was determined that all variables were stationary at the first difference. According to the long-term cointegration tests, it has been determined that the variables act together in the long run, that is, they are cointegrated. Finally, the second generation AMG coefficient estimator was used to estimate the long-term coefficient and direction of the variables. According to the findings obtained as a result of the analyzes, it has been determined that the effect of political stability, inflation and government expenditures on economic growth in BRICS-T countries is statistically significant and negative. When assessed for the purpose of the study, it was determined that the countries had a negative impact on their economic growth performance. This finding obtained within the scope of the study is similar to the findings found in the studies conducted in the related literature (Barro, 1991; Alesina et al., 1996; Aisen and Veiga, 2006; Jong-A-Pin, 2006; Tang and Abosedra, 2014; Yalçınkaya and Kaya, 2017 and Kamacı 2019). In order to increase the economic growth performance in BRICS (Brazil, Russian Federation, India, China and South Africa) countries and Turkey, comprehensive policies should be determined and implemented to ensure and increase political stability, reduce inflation and reduce government expenditures according to the results of the analysis made within the scope of the study. In this context, it is suggested that political actors and political parties produce and implement policies and roadmaps aimed at establishing political stability for sustainable economic growth.

Giriş

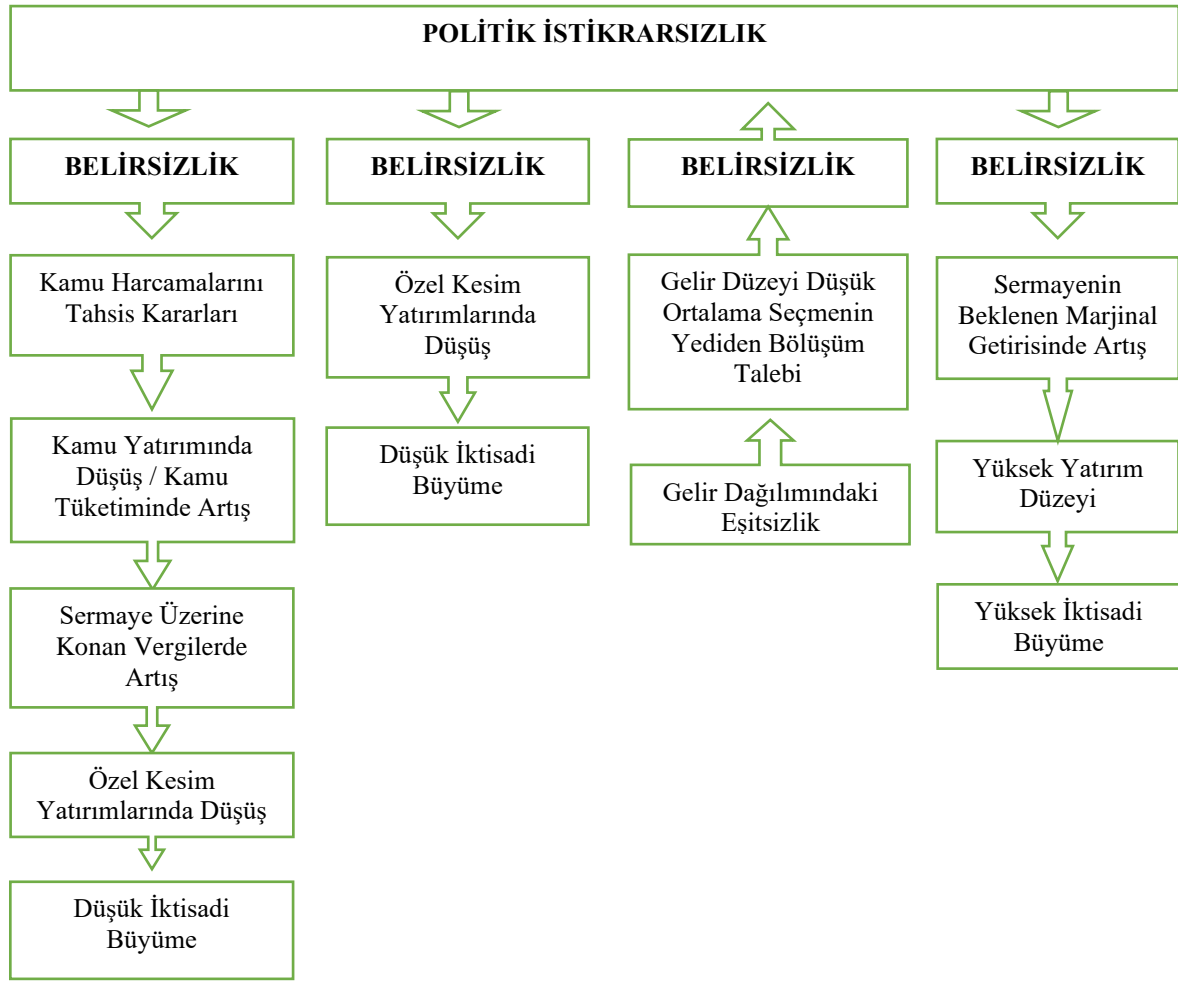
Son yıllarda yapılan çalışmalarda politik istikrar göstergeleri ülkelerin ekonomik büyümelerini ve kalkınmalarını gösteren önemli bir unsur haline gelmiştir. Yüksek ekonomik büyüme oranlarına sahip ülkeler ile kurumsal ve politik yapıları arasında güçlü bir sistematik ilişki vardır. Politik istikrar ülkelerin ekonomik büyümelerinin temel dayanağı ve vazgeçilmez önemli bir unsurdur. Geçmişte ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerine yapılan araştırmalar ekonomi temelli yaklaşımları dikkate alırken günümüzde kurumsal yapıların bir göstergesi olan demokrasi göstergelerini dikkate almaktadırlar (Doğan, 2021, s. 1).

Güçlü kurumsal ve politik yapıya sahip ülkelerin ekonomik performansları zayıf kurumsal ve politik yapıya sahip ülkelerin ekonomik performanslarına göre daha yüksektir (Asteriou ve Price, 2001, s. 386). Kurumsal ve politik yapı ülkeler arasındaki ekonomik performanslarındaki farklılıklar konusunda oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Öztürk ve Küsmen, 2019, s. 31-32). Kurumsal ve politik yapı içerisinde yer alan politik istikrar/politik istikrarsızlık ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerinde olumlu/olumsuz birçok etkisinin olduğu bilinmektedir (Şanlısoy, 2017, s. 86). Bu noktadan hareketle politik istikrar ve politik istikrarsızlık kavramını tanımlamak konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Politik istikrar geleceğe yönelik belirsizlikleri ortadan kaldırarak sürdürülebilir ekonomik gelişmenin temel dayanağıdır (Kalay ve Çetin, 2016, s. 2178). Bununla birlikte politik istikrarın varlığı kalıcı ve uzun vadeli yatırımların yapılmasına ve artmasına neden olmaktadır (Şanlısoy ve Kök, 2010, s. 102). Oliva ve Rivera (2002) politik istikrarın dolaylı yoldan yabancı yatırımların artmasına ve dolayısıyla ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağladığını belirtmektedir. Barro (1991) ekonomik büyümenin ve fiziksel yatırımların artmasının altında yatan temel unsurun ülkede sağlanan yüksek politik istikrarlılığın olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan Bienen vd., (1993) hükümet devir hızının (değişimin) ekonomik büyümeyle ters orantılı olduğunu belirtmektedir. Yüksek ekonomik büyümeye sahip ülkelerde hükümet devir hızı (değişikliği) düşük iken düşük ekonomik büyümeye sahip ülkelerde ise hükümet devir hızı (değişikliği) yüksektir.

Politik istikrarsızlık ise yasal ve yasal olmayan bir şekilde sürekli olarak iktidar değişikliğinden kaynaklanan ve ekonomik büyüme performansı üzerinde olumsuz etkileri olan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Alesina vd., 1996, s. 190-191). Politik istikrarsızlık durumunun ekonomik büyüme performansı üzerinde iki farklı şekilde etki ettiği görülmektedir. Bu etkilerden ilki politik istikrarsızlığın yasal ve politik yapı üzerinde oluşturduğu belirsizlikten kaynaklı negatif etkiler olarak tanımlanırken ikinci etkinin ise piyasa ve işgücü üzerinde verimliliği doğrudan etkileyen olumsuz etkiler olarak tanımlanmaktadır (Alper, 2018, s. 50).

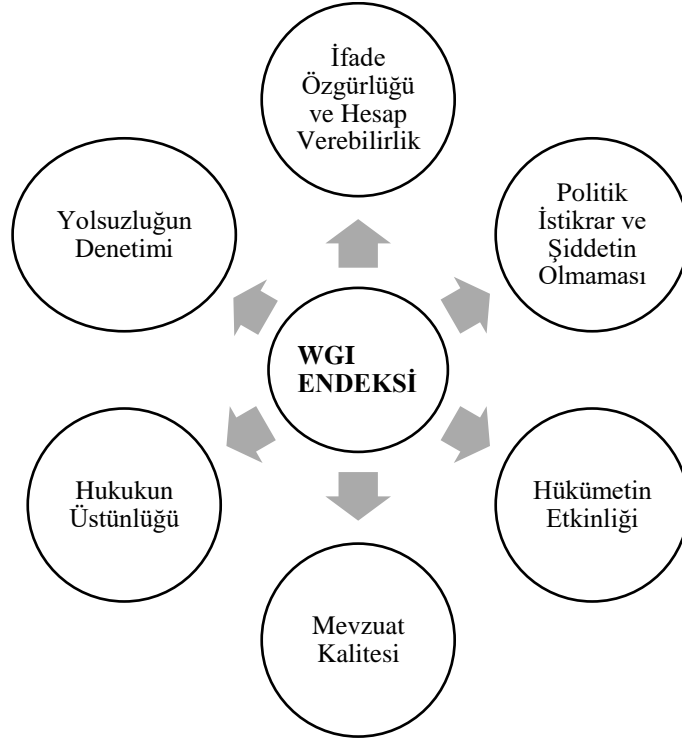
Politik istikrarsızlığın hâkim olduğu ülkelerde geleceğe yönelik belirsizlikler artmakta ve yapılacak olan yatırımlar ertelenmektedir. Öte yandan geleceğe yönelik belirsizlikler mevcut hükümetin alacağı kararların rasyonel ve uzun vadeli olmasının önünde büyük bir engel oluşturmaktadır (Lensink vd., 2000, s. 87; Armutçu, 2021, s. 28-29). Berthelemy vd., (2002) politik istikrar ile ekonomik büyüme üzerine yaptığı çalışmada politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi doğrudan ve dolaylı olarak negatif etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca politik istikrarsızlığın yüksek olduğu ülkelerde hükümetin değişme olasılığı artmaktadır (Londregan ve Poole, 1990, s. 178). Bununla birlikte Arslan (2011) politik istikrarsızlığın ülkelerin ekonomik büyüme performansı üzerindeki etkilerine ilişkin geliştirdiği teorik yaklaşımlar aşağıda belirtilen Şekil 1'deki gibi özetlemektedir.

Şekil 1: Politik İstikrarsızlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (Arslan, 2011, s. 75).

Politik istikrar göstergesi Kaufmann ve Kraay tarafından altı alt bileşenden oluşan bir endeks olarak ilk kez Uluslararası Yönetişim Göstergesi (WGI) projesi kapsamında 200'den fazla ülkeyi kapsayacak şekilde 2016 yılında yayınlanmıştır. WGI endeksi kapsamında bulunan göstergeler oluşturulurken işletmelerin, vatandaşların, sivil toplum kuruluşlarının, özel sektörün, uluslararası kuruluşların, düşünce toplumlarının ve farklı sayıdaki uzman anket katılımcılarından elde edilen bilgilere göre oluşturulmuştur. Çalışmamızda kullanılan ve altı alt bileşen arasında yer alan PSE endeksi değişkeni ülkelerin politik istikrarlılık göstergesini göstermektedir. PSE endeksi değeri ülkelerin politik istikrarlılığını göstermekte ve -2.5 değerine yaklaşırken ülkede politik istikrarın azaldığını +2.5 değerine yaklaştığında ise ülkede politik istikrarın arttığını göstermektedir (WGI, 2022). Uluslararası Yönetişim Endeksi kapsamında yer alan altı alt endeks aşağıdaki Şekil 2'de görüldüğü gibi ifade edilmektedir (WGI, 2021).

Şekil 2: WGI Endeksi Bileşenleri (WGI, 2022; <http://info.worldbank.org>).

İlgili alan yazında yapılan birçok çalışmada (Dows, 1957; Kramer, 1971; Fair, 1978; Goldsmith, 1987; Şanlısoy ve Kök, 2010; Aisen ve Veiga, 2011; Yalçınkaya ve Kaya, 2017; Şanlısoy, 2017; Yiğit, 2021) sıklıkla politik istikrar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bu araştırmaların temelinde ülkelerin ekonomik büyüme performanslarının sadece ekonomik faktörlere bağlı olarak açıklanamayacağı bununla birlikte politik ve kurumsal yapının da ekonomik büyüme performansları üzerinde önemli birer etken olduğu varsayılmaktadır.

Politik istikrar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan birçok çalışmanın olmasıyla birlikte politik istikrar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin kesin bir şekilde ortaya konulamaması yapılan bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte dünya nüfusunun %43'ünü ve dünya ekonomisinin yaklaşık %30'unu oluşturan BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinde politik istikrarın (politik istikrarsızlık) ekonomik büyüme üzerine olan etkisini araştıran sınırlı sayıda çalışmanın olması bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında ele alınan BRICS-T ülkelerinin yapısını ve oluşumunu açıklamak çalışma açısından önem arz etmektedir.

BRIC ülkeleri Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin gibi ülkelerin ekonomik olarak bir araya geldikleri yapıyı ifade etmek için 2001 yılında Goldman Sachs kuruluşu tarafından ortaya konulmuş bir kavramdır. BRIC ülkelerinin bir araya gelmesindeki temel nedenler arasında Rusya ve Brezilya'nın hammadde ve enerji alanındaki güçlerini Çin ve Hindistan'ın sanayi üretim kapasitesi ile birleştirerek dünyanın önde gelen güçlü ekonomileri arasına girebilmektir (Özsoylu ve Algan, 2011, s. 3; Tekbaş, 2019). BRIC ülkeleri ilk kez bir grup olarak 2006 yılında bir araya gelmiştir. BRIC yapısına 2010 yılında katılan Güney Afrika ile yapının adı BRICS olarak güncellenmiştir. BRICS ülkeleri ile benzer hızlı ekonomik büyüme performansı gösteren Türkiye'nin de içinde bulunduğu yapı BRICS-T olarak alan yazında ifade edilmektedir (Dilek vd., 2018, s. 19; Güney, 2017, s. 31). BRICS-T ülkeleri yakın geleceğin en büyük ekonomileri

arasında yerini hızlı bir şekilde alacaktır. BRICS-T ülkeleri toplam yüzölçümü olarak dünyanın %25'ini kapsayan hızla gelişmekte olan ülkelerdir (Narin ve Kutluay, 2013, s. 39; Akkoç vd., 2018, s. 103).

Yapılan bu çalışma kapsamında ilk olarak çalışmanın giriş kısmında teorik ve kavramsal bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ulusal ve uluslararası çalışmaların özeti literatür taramaları kısmında tablo halinde verilirken üçüncü bölümde ise çalışmanın metodoloji başlığı altında veri seti ve çalışma kapsamında kullanılan ekonometrik analiz yöntemleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde kullanılan ekonometrik testlerden elde edilen bulguların sonuçlarına yer verilirken sonuç bölümünde ise çalışmadan elde edilen önemli bulgulara ve politik önerilere yer verilmiştir.

Seçilmiş Literatür

Çalışmanın bu bölümünde ilgili alan yazında yazılmış ulusal ve uluslararası çalışmalara ait literatür taramasına yer verilmiştir. Seçilmiş ulusal ve uluslararası çalışmalar incelendiğinde politik istikrar ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkiye göre politik istikrarın hâkim olduğu ülkelerde ekonomik büyüme pozitif iken politik istikrarsızlığın olduğu ülkelerde ise ekonomik büyümenin negatif olduğu görülmektedir. Bununla birlikte politik istikrar ile ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde politik istikrar ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğuna dair sonuçların tespit edildiği çalışmalarda ilgili alan yazında yer almaktadır. Bu kapsamda ekonomik büyüme ile politik istikrar ilişkisi üzerine yapılmış olan ulusal ve uluslararası çalışmalara ait bulgular aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Politik İstikrar/İstikrarsızlık ile Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Seçilmiş Literatür Taraması

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Veri Aralığı	Yöntem	Bulgular/Sonuç
Nordhaus (1975)	9 ülke	1947-1972	Phillips eğrisi üzerinden MIT-FRB modelini ekonometrik olarak tahmin edilmiştir.	Politik istikrarın makroekonomik performansın önemli bir açıklayıcısıdır.
Barro (1991)	98 ülke	1960-1985	Panel Regresyon	Politik istikrarsızlık ekonomik büyümesini negatif etkilemektedir.
Alesina vd., (1996)	113 ülke	1950-1982	Panel Regresyon	Politik istikrarsızlık ülkelerin ekonomik büyümesini negatif etkilemektedir.
Feng (1997)	96 Ülke	1960-1980	Panel EKK	Darbe gibi politik istikrarsızlığa neden olan faktörlerin ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olduğu tespit edilmiştir.
Berthelemy, Kauffmann, Renard ve Wegner (2002)	22 Ülke	1996-2001	Panel Granger Nedensellik	Yapılan nedensellik analizleri sonucunda politik istikrarsızlığın olduğu durumlarda yatırımlar azalmakta ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenmektedir.

Zureiqat (2005)	25 Ülke	1985-2002	Panel Regresyon ve EKK	Yapılan çalışmada demokrasinin ve politik istikrarın olmadığı durumlarda ülkenin ekonomik büyümesinin negatif etkilendiği tespit edilmiştir.
Aisen ve Veiga (2006)	100 ülke	1960-1999	Panel EKK ve GMM	Politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki oluşturduğu çalışma kapsamında tespit edilmiştir.
Jong-A-Pin (2006)	98 ülke	1984-2003	Panel Blundell-Bond GMM	Yapılan çalışmada, politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Şanlısoy ve Kök (2010)	Türkiye	1987-2006	Zaman Serisi EKK	Politik istikrar ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Arslan (2011)	Türkiye	1987-2007	Zaman Serisi Johansen Eşbütünleşme Testi	Çalışmada tespit edilen bulgulara göre ekonomik büyüme ile politik istikrarsızlık arasında bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.
Gür ve Akbulut (2012)	19 Gelişmekte Olan Ülke	1986-2003	Panel Hausman Testi	Yapılan çalışmada politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu tespit edilmiştir.
Tang ve Abosedra (2014)	24 Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkesi	2001-2009	Panel Arellano-Bond GMM	Çalışma kapsamında politik istikrarsızlığın büyümeyi olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.
Oransay ve Mike (2016)	23 OECD	1990-2012	Panel FGLS	Yapılan analizler neticesinde politik istikrarın ülkeye olan doğrudan yatırımları artırarak ekonomik büyümeye olumlu bir katkı sağladığı tespit edilmiştir.
Yalçinkaya ve Kaya (2017)	G-12 ve G-8 Ülkeleri	1996-2015	Panel Pedroni FMOLS	Çalışmada G-12 ve G-8 ülkeleri üzerinde politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi sırasıyla pozitif ve negatif olarak tespit edilmiştir.
Alper (2018)	BRICS-T ülkeleri	1996-2016	Panel FGLS ve PCSE	Yapılan çalışmada politik istikrarın ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Belke ve Al (2018)	14 Ülke	1991-2016	Panel Kónya Nedensellik	Yapılan çalışmanın sonucunda düşük ekonomik büyümenin politik istikrarsızlığa zemin hazırladığı tespit edilmiştir.
Abdella, Naghavi ve Fah (2018)	60 Ülke	2002-2016	Panel Pedroni FMOLS	Yapılan analiz sonuçlarına göre politik istikrarın ülkelerde güven ortamını artırarak DYY olumlu etkisi nedeniyle ekonomik büyümeye pozitif bir etki etmektedir.

Kamacı (2019)	20 OECD	2003-2017	Panel ARDL	Yapılan çalışmanın sonucunda politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.
Yılmaz (2019)	9 Ülke	2010-2017	Panel HEKK-Regresyon	Yapılan çalışmada ekonomik büyüme ile politik istikrar arasında bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.
Yapraklı ve Aslan (2020)	23 Ülke	1992-2016	Panel Beck ve Katz/Parks Tahmincisi PCSE	Yapılan araştırmanın sonucunda politik istikrarın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Bıçen (2020)	100 Ülke	2002-2017	Panel PSUR Regresyon	Yapılan çalışmada genel olarak politik istikrarın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Geleri (2021)	Türkiye	1970-2017	Zaman Serisi GARCH	Yapılan çalışmanın sonucunda ekonomik büyüme ile politik istikrarsızlık arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Çelik (2021)	BRICS Ülkeleri	1970-2018	Literatür Taraması ve Veri Analizi	Ülkelere ait sonuçlar incelendiğinde genel olarak demokrasinin ve politik istikrarın ülkelerin ekonomik performansları üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir.
Yiğit (2021)	D-8 ülkeleri	1990-2014	Panel Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Yapılan çalışmanın sonucuna göre politik istikrarsızlıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Veri Seti, Model ve Metodoloji

Dünya nüfusunun %43'ünü ve dünya ekonomisinin yaklaşık %30'unu oluşturan BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinde politik istikrarın (politik istikrarsızlık) ekonomik büyüme üzerine olan etkisini araştıran sınırlı sayıda çalışmanın olması bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmanın ampirik kısmında Eren ve Melike (2001), Arslan (2011) ve Şanlısoy'un (2017) yapmış oldukları çalışmalar referans alınarak aşağıdaki model oluşturulmuştur. Bu doğrultuda yapılan bu çalışmada politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi BRICS üyesi (Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeler ve Türkiye üzerinde 1996-2020 yıllarına ait veriler ile panel veri analiz yöntemleriyle ampirik olarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında kullanılan ampirik model aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir;

$$GDPPC_{it} = \beta_0 + \beta_1 INF_{it} + \beta_2 GOVHEX_{it} + \beta_3 POL_{it} + \vartheta_t$$

Modelde görülen GDPPC değişkeni, kişi başına düşen reel milli gelir ekonomik büyümeyi temsilen 2015 sabit ABD doları cinsinden logaritması alınarak kullanılmıştır. INF değişkeni ise Tüketici Fiyat Endeksi'ni (TÜFE) temsilen enflasyon oranının logaritması alınarak kullanılmıştır. GOVHEX değişkeni genel devlet nihai tüketim harcamalarını temsilen logaritması alınarak kullanılmıştır. POL değişkeni ise politik istikrarın/istikrarsızlığın bir (WGI) göstergesi olarak birçok (Alesina vd., 1996; Asteriou ve Price, 2001; Jong-A-Pin, 2009; Arslan, 2011; Gür ve Akbulut, 2012; Şanlısoy, 2017) çalışmada kullanılmıştır. GDPPC, INF ve

GOVTEX harcamaları Dünya Bankası World Development Indicators veri tabanında bulunan veri setinden alınmıştır. Son olarak ise POL değişkenine ait veri seti Uluslararası Yönetişim Göstergeleri (WGI) proje raporlarının yer aldığı veri tabanından alınmıştır. Politik istikrar göstergesi Kaufmann ve Kraay tarafından altı alt bileşenden oluşan bir endeks olarak ilk kez Uluslararası Yönetişim Göstergesi (WGI) projesi kapsamında 200'den fazla ülkeyi kapsayacak şekilde 2016 yılında yayınlanmıştır. WGI endeksi kapsamında bulunan göstergeler oluşturulurken işletmelerin, vatandaşların, sivil toplum kuruluşlarının, özel sektörün, uluslararası kuruluşların, düşünce toplumlarının ve farklı sayıdaki uzman anket katılımcılarından elde edilen bilgilere göre oluşturulmuştur. Çalışmamızda kullanılan ve altı alt bileşen arasında yer alan PSE (POL) endeksi değişkeni ülkelerin politik istikrarlılık göstergesini ifade etmektedir (WGI, 2022).

Çalışma kapsamında ilk olarak değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığını test etmek için Pesaran (2004) ve Pesaran (2008) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılık testleri uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılık testinin sonucunda hangi birim kök testinin kullanılacağını belirlemek için değişkenlerin homojenlik durumu araştırılmıştır. Yapılacak homojenlik testi için Hsiao (1986) tarafından geliştirilen homojenlik testi kullanılmıştır. Yapılan homojenlik testinin devamında değişkenlerin durağanlık derecelerinin tespiti için ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan CIPS testi kullanılmıştır. Değişkenlerin uzun dönem ilişkilerini belirlemek için Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Son olarak değişkenlerin uzun dönem katsayılarının yönünü ve etkisini tespit edebilmek için AMG tahmincisi testi kullanılmıştır.

Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde BRICS-T ülkelerinde politik istikrarın, kamu harcamalarının ve enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tespit etmek için yapılan ampirik testlerin sonuçlarına yer verilecektir. Bu kapsamda ilk olarak değişkenlerin yatay kesit bağımlılık testi Pesaran (2004) ve Pesaran (2008) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılık testleri ile test edilmiş ve ilgili sonuçlar aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
LM	41.23	0.0003**
LM adj*	11.74	0.0000***
LM CD*	3.897	0.0001**

Not: *** %1, **%5, * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Yapılan bu çalışma kapsamında ilk olarak değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığını araştırmak için Pesaran (2004) ve Pesaran (2008) tarafından geliştirilen yatay kesit testleri kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testlerinde Berusch-Pagan (1980) LM testi zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$), Pesaran (2004) CD testi ise hem zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük hem de yatay kesit boyutu zaman boyutundan büyük durumda ($T > N$, $N > T$) kullanılabilir (Yıldırım vd., 2013, s. 87). Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediğini tespit etmek için yapılan üç farklı yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur boş hipotezi Tablo 2'ye göre reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu Tablo 2'de görülmektedir. Bu noktadan hareketle değişkenlerin durağanlık derecelerinin tespit edilebilmesi için kullanılacak birim kök testini belirleyebilmek adına ikinci olarak

değişkenlerin homojenlik testinin yapılması gereklidir. Yapılan homojenlik testine göre kullanılacak birim kök testi tespit edilecektir. Bu kapsamda Hsiao (1986) tarafından geliştirilen homojenlik testi sonuçları aşağıdaki Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Hsiao Homojenlik Testi Sonuçları

Hypotheses	F-Stat	Olasılık Değeri	Hipotez Test Sonucu
H1	8.262051	0.000***	
H2	1.039581	0.000***	Heterojen
H3	29.80396	0.000***	

Not: ***%1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında ikinci olarak değişkenlerin homojenlik durumlarının belirlenebilmesi için Hsiao (1986) testi kullanılmıştır. Hsiao homojenlik testi üç farklı hipotezi sınamaktadır. Hsiao testi hipotezleri aşağıda belirtildiği gibi test etmektedir.

H1 boş hipotezi değişkenlerin katsayılarının homojen olduğunu ifade ederken alternatif hipotezi heterojenliği ifade etmektedir.

H2 hipotezinin boş hipotezi H1 hipotezi gibi homojenliği ifade ederken alternatif hipotezi heterojenliği ifade etmektedir.

H3 hipotezinin varsayımı ise H1 ve H2 hipotezlerinden farklı olarak alternatif hipotezi kısmi heterojenliği ifade etmektedir.

Tablo 3'te Hsiao (1986) homojenlik testi sonuçlarına göre değişkenlerin istatistik değerlerine göre eğim parametrelerinin homojen olduğuna dair boş hipotezler üç hipotez aşamasında da güçlü bir şekilde reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle değişkenlerin eğim parametrelerinin heterojen olduğu ve bir ülkede meydana gelen bir şokun diğer ülkelerin tümünü etkileyebileceği yapılan üç hipotez testi sonucunda tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre analiz kapsamında kullanılan ülkeler için yapılan yorumların daha tutarlı olacağı görülmektedir. Bu doğrultuda yapılacak birim kök testlerinde değişkenlerin heterojenliğini ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir.

Paneli oluşturan ülkelerin birinde meydana gelen bir şokun diğer ülkeleri de etkileyebileceği görüşü ile panel veri analizlerinde güçlü sonuçlar elde edebilmek için çalışmamızda ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan CIPS birim kök testi kullanılmıştır. Çalışmada değişkenlerin durağanlık derecelerini belirlemek için Pesaran tarafından geliştirilen paneldeki değişkenlerin yatay kesit bağımlılığını ve heterojen yapı özelliğini de dikkate alan yatay kesit Im, Pesaran ve Shin (CIPS) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Pesaran tarafından geliştirilen CIPS testine ait sonuçlar aşağıda Tablo 4'de sunulmaktadır.

Tablo 4: CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Test	I (0)	I (1)
Bağımlı Değişken: GDP		
GDP	-2.708	-4.998*
INF	-3.011	-4.078*

POL	-2.216	-4.871*
GOVHEX	-2.181	-3.887*

Not: *%5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Kritik değerler Pesaran (2007) kritik tablo (Tablo I(b)) değerinden alınmıştır.

Yapılan CIPS birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin tümünün %5 anlamlılık düzeyinde seviyede durağan olmadığı yani birim köklü olduğu $I(0)$ Tablo 4’de tespit edilmiştir. Tablo 4’deki CIPS birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin birinci farkı alındığında tümünün durağanlaştığı yani $I(1)$ olduğu görülmektedir. Değişkenlerin durağanlık derecelerinin tespitinden sonra değişkenlerin uzun dönem ilişkilerini kontrol etmek için eşbütünleşme testi yapılmaktadır.

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini tespit etmek için Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman eşbütünleşme testi varsayımları arasında bağımlı değişkenin birinci farkta durağan olması ve bağımsız değişkenlerin ise düzeyde veya farkta durağan olma koşulu aranmaktadır (Westerlund, 2008, s. 212). Bu kapsamda CIPS birim kök test sonuçları değerlendirilmiş ve ikinci nesil eşbütünleşme testlerinden Durbin-Hausman eşbütünleşme testinin uygulanmasına karar verilmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini tespit etmek için Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman eşbütünleşme testi uygulanmış ve sonuçları aşağıdaki Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Testi Sonucu

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin-Hausman	36,96	0.0000***

Not: *** %1, **%5, * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5’te değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine yönelik yapılan Durbin-Hausman eşbütünleşme testlerinin sonuçları yer almaktadır. Durbin-Hausman eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur boş hipotezi reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle çalışma kapsamında ele alınan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu yapılan Durbin-Hausman eşbütünleşme testi sonuçlarına göre Tablo 5’te tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışma kapsamında kullanılan değişkenlerin uzun dönemli bir ilişki içerisinde olduğu ve uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespit edilebilmesi için katsayı tahmini testlerinin yapılması gerekmektedir.

Modele ilişkin uzun dönem katsayı tahmininde kullanılacak test Bond ve Eberhardt (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG tahmincisidir. AMG yönteminde modelde bulunan değişkenlerin aynı eşbütünleşme derecesine sahip olma şartı bulunmamakla birlikte yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir tahmincidir (Acaravcı vd., 2015, s. 125; Tatoğlu, 2017, s. 303). Bununla birlikte panel AMG modeli hem yatay kesit bağımlılığını gözetir hem de panelin genelini oluşturan sonucu ve bireysel katsayıların ağırlıklı ortalama grup etkisini hesaplayarak daha güvenilir sonuçlar vermektedir (Eberhardt ve Bond, 2009, s. 1). Bu kapsamda değişkenlerin uzun dönem katsayı tahmini için Bond ve Eberhardt (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG katsayı tahmincisinden

yararlanılmış ve değişkenlerin uzun dönem katsayılarına ait bulgular aşağıda Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: AMG Tahmincisi Sonuçları

Bağımlı Değişken: GDP	GOVHEX	INF	POL
Çin	-1.4678 (0.000)***	-0.2271 (0.144)	-3.1164 (0.122)
Rusya	-2.0506 (0.000)***	-0.5559 (0.128)	-2.3218 (0.309)
Türkiye	-2.4750 (0.000)***	-0.8997 (0.004)***	-4.3319 (0.021)**
Brezilya	-2.0708 (0.001)***	-0.2012 (0.035)**	-0.5105 (0.695)
Güney Afrika	-1.1638 (0.000)***	-0.0171 (0.863)	0.8578 (0.537)
Hindistan	-2.2571 (0.011)**	-0.0628 (0.764)	-4.2280 (0.216)
Panel	-1.9142 (0.000)***	-0.1090 (0.002)***	-2.1049 (0.024)**
Wald Test	116.85 (0.000)***		

Not: *** %1, **%5, * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içindeki değerler prob. değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 6'da değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini tespit etmek için Bond ve Eberhardt (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG (Genişletilmiş Grup Tahmincisi) katsayı tahmincisi testinin sonuçları yer almaktadır. Yapılan panel AMG tahmincisi test sonuçlarına göre enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu Tablo 6'da tespit edilmiştir. Bununla birlikte hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu Tablo 6'da görülmektedir. Son olarak çalışmamızın ana amacını oluşturan politik istikrar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılan panel AMG testinin sonuçlarına göre politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği ve istatistiki olarak anlamlı olduğu Tablo 6'da tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre BRICS-T ülkelerinde yaşanan politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6'daki AMG tahmincisi sonuçları ülkeler bazında incelendiğinde; Çin, Rusya, Türkiye, Brezilya, Güney Afrika ve Hindistan'da hükümet harcamalarındaki bir artışın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelendiğinde; Türkiye ve Brezilya'da enflasyon oranlarında meydana gelen bir artışın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki oluşturduğu Tablo 6'da görülmektedir. Son olarak politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelendiğinde; sadece Türkiye'de politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu çalışma kapsamında politik istikrar, hükümet harcamaları ve enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri BRICS-T ülkeleri özelinde araştırılmıştır. Bu amaçla ilk olarak değişkenlerin yatay kesit bağımlılık ve homojenlik durumları araştırılmış ve değişkenlerin heterojen ve yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak heterojen yapıya sahip değişkenlerin durağanlık dereceleri ikinci nesil birim kök testi ile araştırılmış ve tüm değişkenlerin birinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Bununla

birlikte yapılan eşbütünleşme testlerine göre değişkenlerin eşbütünleşik olduğu görülmüştür. Son olarak değişkenlerin uzun dönem ilişkilerinin katsayı ve yönünün tahmini için ikinci nesil AMG katsayı tahmincisi kullanılmıştır.

Yapılan analizlerin sonucunda elde edilen panel bulgularına göre BRICS-T ülkelerinde politik istikrarın, enflasyonun ve hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın amacı açısından değerlendirildiğinde ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerinde politik istikrarsızlığın negatif bir etkiye sahip olduğu çalışma kapsamında tespit edilen diğer bir önemli bulgudur. Çalışma kapsamında elde edilen bu bulgu ilgili alan yazında yapılan çalışmalarda (Barro, 1991; Alesina vd., 1996; Aisen ve Veiga, 2006; Jong-A-Pin, 2006; Tang ve Abosedra, 2014; Yalçınkaya ve Kaya, 2017 ve Kamacı 2019) tespit edilen bulgular ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte elde edilen sonuçlar ülkeler bazında incelendiğinde; Çin, Rusya, Türkiye, Brezilya, Güney Afrika ve Hindistan'da hükümet harcamalarındaki bir artışın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bulgulara göre Çin, Rusya, Türkiye, Brezilya, Güney Afrika ve Hindistan'da hükümet harcamaları içerisinde en büyük paya sahip olan kamu giderlerinin azaltılmasına ve kamu harcamalarının daha etkin kullanılmasına yönelik atılacak adımların ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkileyecektir.

1. Enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelendiğinde; Türkiye ve Brezilya'da enflasyon oranlarında meydana gelen bir artışın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki oluşturduğu çalışma kapsamında tespit edilen bir diğer önemli bulgudur. Türkiye ve Brezilya ülkelerinde enflasyon üzerinde önemli bir etkiye sahip olan para politikaları ile birlikte diğer enflasyonu düşürücü politikalara önem verilmesi ekonomik büyümenin artmasına fayda sağlayacaktır.

2. Politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelendiğinde; sadece Türkiye'de politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir. Türkiye özelinde tespit edilen bu bulgu doğrultusunda özellikle politik istikrarın artmasına ve sürdürülebilir olabilmesi adına yapılacak olan düzenleme ve politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Politik istikrarın artırılması adına hayata geçirilen başarılı politikaların sonucunda Türkiye'nin ekonomik büyümesi pozitif olarak artacaktır.

3. Sonuç olarak çalışma kapsamında yapılan analiz sonuçlarına göre BRICS (Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerinde ve Türkiye'de ekonomik büyüme performansını artırmak için; ilk olarak politik istikrarın sağlanmasına/artırılmasına, enflasyonun düşürülmesine ve hükümet harcamalarının azaltılmasına yönelik kapsamlı politikaların belirlenip hayata geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü ülkelerin sürdürülebilir büyümeyi sağlamasında politik istikrar önemli bir değişkendir. Bu kapsamda politik aktörlere ve siyasi partilere sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için politik istikrarı tesis etmeye yönelik politikalar ve yol haritaları üretilip ivedilikle uygulamaya koymaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Abdella A. B., Naghavi, N. & Fah. B.C. (2018). The effects of corruption, trade openness and political stability on foreign direct investment: empirical evidence from BRIC countries. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, 5 (3), 32-38.
- Acaravcı, A., Bozkurt, C., & Erdoğan, S. (2015). MENA ülkelerinde demokrasi-ekonomik büyüme ilişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(4), 119-129.
- Aisen, A. & Veiga, F. (2006). Does political instability lead to higher inflation? A panel data analysis. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 38(5), pp. 1379-1389.

- Akkoç, G. K., Akkoç, U. & Yücel, Ö. F. (2018). BRICS-T Ülkelerinde Toplam Faktör Verimliliği ve Teknoloji Transferi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (21), 101-118.
- Al, İ. & Belke, M. (2018). Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: MENA ülkeleri için panel nedensellik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. Prof. Dr. Harun TERZİ Özel Sayısı, 271-286. DOI: 10.18092/ulikidince.452539.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 189-211.
- Alper, A.E. (2018). BRICS-T ülkelerinde politik istikrar ve ekonomik performans ilişkisi üzerine bir analiz. *Business and Economics Research Journal*. Volume 9, Number 1 2018, pp. 49-56.
- Arslan, Ü. (2011). Siyasi istikrarsızlık ve ekonomik performans: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış*, 11(1).
- Asteriou, D. & Price, S. (2001). Political instability and economic growth: UK time series evidence. *Scottish Journal of Political Economy*, 48, 383-399.
- Armutcu, B. (2021). Politik pazarlama kapsamında makroekonomik göstergelerin Türkiye'deki seçmen davranışlarına etkisi. Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, İşletme Anabilim Dalı. Gaziantep.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106 (2): 407- 444.
- Berthélemy, J. C., Kauffmann, C., Renard, L., & Wegner, L. (2002). Political instability, political regimes and economic performance in african countries. Unpublished Paper Prepared for African Development Bank, African Economic Outlook, Paris.
- Belke, M. & Al, İ. (2018). Politik İstikrarsızlık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: MENA Ülkeleri İçin Panel Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 271-286.
- Biçen, Ö. F. (2020). Politik istikrar ekonomik büyümeyi sağlamada yeterli bir faktör müdür? Bricst ülkeleri üzerine bir inceleme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(43), 119-139, Doi: <https://doi.org/10.31795/baunsobed.687382>.
- Bienen, H. S., Londregan, J. & Van de Walle, N. (1993). Ethnicity, leadership succession, and economic development in Africa. Institute for Policy Reform, Washington, D.C.
- Breusch, T. S & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-53.
- Çelik, N. (2021). BRICS ülkelerinde ekonomik küreselleşme, politik istikrar ve ekonomik büyüme ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı. İstanbul.
- Dilek, Ş., İstikbal, D. & Yanartaş M. (2018). Küresel Ekonomide Yeni Bir Güç Odağı: "BRICS". Seta Yayınları.
- Doğan, D. (2021). Demokrasi Göstergelerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: BRICS-T Ülkelerinden Ampirik Bulgular. Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD, İktisat Anabilim Dalı. Tekirdağ.
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper and Row.
- Eberhardt, M. & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: a

novel estimator.

- Eberhardt, M. & Teal, F. (2010). Productivity Analysis in Global Manufacturing Production.
- Eren, E. & Melike B. (2001). Türkiye’de Siyasal ve İktisadi İstikrarsızlık; 1980–2001. İşletme ve Finans Dergisi. 187: 27–33.
- Fair, R. C. (1978). The effect of economic events on votes for president. *The Review of Economics and Statistics*, 159- 173.
- Feng, Y. (1997). Democracy, political stability and economic growth. *British Journal of Political Science*, 27(3), 391-418.
- Geleri, M. (2021). Politik istikrarsızlık ve ekonomik performans: Türkiye örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (40), ss. 143-171.
- Goldsmith, A. A. (1987). Does political stability hinder economic development? mancur olson’s theory and the third world. *Comparative Politics*, 19(4), 471-480.
- Güney, T. (2017). Türkiye ve BRICS Ülkelerinde Ekonomik Özgürlüğün Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *International Review of Economics and Management*, 5(2), 30-47.
- Gür, T. H. & Akbulut H. (2012). Gelişmekte olan ülkelerde politik istikrarın ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Sosyoekonomi*, 17(1).
- Hsiao, C. (1986). *Analysis of Panel Data*. Cambridge University Press.
- Jong-A-Pin, R. (2006). On the measurement of political instability and its impact on economic growth. *European Journal of Political Economy*, 25(1), pp. 15-29.
- Kalay, M. & Çetin, D. (2016). Afrika ülkelerinde politik istikrar ve ekonomik büyüme. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(7).
- Kamacı, A. (2019). Politik istikrarsızlık-ekonomik büyüme ilişkisi: 20 OECD ülkesi için panel veri analizi. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 75-85, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jcsci/issue/49447/594348>.
- Kramer, G. H. (1971). Short-term fluctuations in US voting behavior, 1896–1964. *American Political Science Review*, 65(1), 131-143.
- Narin, M. & Kutluay, D. (2013). Değişen Küresel Ekonomik Düzen: BRIC, 3G ve N-11 Ülkeleri. *Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*, s. 31-50.
- Lensink, R., Hermes, N. & Victor M. (2000). Capital flight and political risk. *Journal of International Money and Finance*, 19, pp.73- 92.
- Londregan, J. B. & Poole, K. T. (1990). The coup trap, and the seizure of executive power. *World Politics*, 42(2), 151-183.
- Nordhaus, W. D. (1975). The Political business cycle. *Review of Economic Studies*, 42(2), 169–190.
- Oliva, M. & Rivera-Batiz, L. A. (2002). Political institutions, capital flows, and developing country growth: an empirical investigation. *Review of Development Economics*, 6: 248-62.
- Oransay, G. & Mike, F. (2016). Doğrudan yabancı yatırımların sosyo-politik belirleyicileri üzerine bir analiz. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 8(14), 97-107. DOI: 10.20990/kilisiibfakademik.264409.
- Özsoylu A. & Algan, N. (2011). *Dünya Ekonomisinin Yeni Aktörleri BRIC*. 1. Baskı, Adana:

Karahan Kitabevi.

- Öztürk, S. & Küsmez, T. (2019). Sağlık Harcamalarının Belirleyicileri: BRICS-T Ülkelerinin Analizi. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), 31-47.s
- Pesaran M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Cambridge Working Papers in Economics. 0435, 1-41.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross - section dependence. Journal Of Applied Econometrics, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M.H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM test of error cross-section independence. The Econometrics Journal. 11(1), 105-127.
- Şanlısoy, S. (2017). Türkiye’de politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme ilişkisi: bir nedensellik analizi. bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. 92: 85-114.
- Şanlısoy, S. & Kök, R. (2010). Politik istikrarsızlık-ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1987–2006). Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1).
- Tang, C. F. & Abosedr, S. (2014). The impacts of tourism, energy consumption and political instability on economic growth in the MENA countries. Energy Policy, 68, pp.458-464.
- Tatoğlu, F.Y. (2017). Panel zaman serileri analizi stata uygulamalı. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Tekbaş, M. (2019). BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Küreselleşme İlişkisi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(3), 397-412.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the fisher effect. Journal of Applied Econometrics, 23(2), pp.193-233.
- World Bank (WB), (2022). World Development Indicators. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/>, Erişim Tarihi: 01.02.2022.
- Yalçınkaya, Ö. & Kaya, V. (2017). Politik istikrarın/istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: dünyanın en büyük ilk yirmi ekonomisi üzerinde bir uygulama 1996-2015. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 13(2), 277-298.
- Yapraklı, S. & Aslan, R. (2020). Politik ekonomi göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: üst orta gelirli ülkeler üzerine panel veri analizleri. Doğu Üniversitesi Dergisi, [S.1.], v. 21, n. 2, p. 1-17, Tem. 2020. ISSN 1308-6979. Erişim Adresi: <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/1232>.
- Yıldırım, K., Mercan, M., & Kostakoğlu, F. (2013). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Aralık 2013, 8(3), 75- 95.
- Yılmaz, A. (2019). Politik istikrar endeksi–ekonomik göstergeler arasındaki etkileşim: Türkiye ve seçilmiş ülkeler için bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, Uluslararası İşletmecilik Bilim Dalı. İstanbul.
- Yiğit, E. (2021). D-8 Ülkelerinde politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeye etkisi: nedensellik analizi. Enderun Dergisi, 5(1), 79-87.
- Zureiqat, H. M. (2005). Political instability and economic performance: a panel data analysis. Award Winning Economics Papers. <https://digitalcommons.macalester.edu/econaward/1>.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Doğal Gaz Tüketiminin Modellenmesi: Türkiye İçin Mars Yöntemiyle Bir Analiz¹

Modeling of Natural Gas Consumption: An Analysis for Turkey with the MARS Method

Rıdvan AYDIN^a Serhat YÜKSEL^{b*} Gökhan SİLAHTAROĞLU^c Hasan DİNÇER^d

^b Doktor, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2945-1417

^a Doç. Doktor, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9858-1266

^c Prof. Doktor, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Yönetim ve Bilişim Sistemleri Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8863-8348

^d Prof. Doktor, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8072-031X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Mart 2022

Kabul tarihi: 24 Ağustos, 2022

Anahtar Kelimeler:

Doğalgaz tüketimi,

Enerji ekonomisi,

Enerji tedariki

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 25, 2022

Accepted: August 24, 2022

Keywords:

Natural gas consumption,

Energy economics,

Energy supply

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye'deki doğal gaz talebinin tahmin edilmesine yönelik model ortaya konması amaçlanmaktadır. Doğal gaz tüketimi bağımlı değişken olarak ele alınmış, buna bağlı olarak makroekonomik veriler, iklim koşulları, enerji ve fiyat verileri ile toplumsal ve kültürel veriler bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. Aylık verilerin değerlendirildiği bu çalışmada değişkenlere ait 2015 yılı ocak ayı ile 2021 yılı haziran ayı arasındaki 78 gözlem kapsama dâhil edilmiştir. Madelin analiz sürecinde MARS yönteminden faydalanılmıştır. Modelde 3 temel fonksiyon ile sıcaklık oranı ve yenilenebilir enerji oranı olarak 2 değişken yer almaktadır. Sıcaklık azalışları makul seviyelerde olduğu sürece yenilenebilir enerjideki artış oranının doğal gaz tüketiminin düşmesinde çok önemli etkiye sahip olduğu görülmektedir. %99 oranında ithalata bağımlı olan doğal gazın makroekonomik dengeler içerisindeki payını azaltmak için, sıcaklık değişikliklerini kontrol edemediğimiz bir durum olduğundan, yenilenebilir enerji yatırımlarına hız kesmeden devam edilmesi gerektiği analiz sonucunda ortaya çıkmaktadır.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to present a model for estimating the natural gas demand in Turkey. Natural gas consumption is considered as the dependent variable, and accordingly, macroeconomic data, climatic conditions, energy and price data, and social and cultural data are used as independent variables. In this study, in which monthly data were evaluated, 78 observations of the variables between January 2015 and June 2021 were included in the scope. MARS method was used in the Madelin analysis process. The model includes 3 basic functions and 2 variables as temperature rate and renewable energy rate. As long as temperature decreases are at reasonable levels, it is seen that the rate of increase in renewable energy has a very important effect on the decrease in natural gas consumption. In order to reduce the share of natural gas, which is 99% dependent on imports, in macroeconomic balances, it is revealed as a result of the analysis that renewable energy investments should be continued without slowing down, since we cannot control the temperature changes.

¹ Bu çalışma Rıdvan Aydın'ın İstanbul Medipol Üniversitesi Yönetim ve Strateji doktora programındaki doktora tezinden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Energy is vitally necessary for life and all living organisms. Energy powers computers, transportation, communications, medical equipment and much more. Most of the energy the world consumes today comes from hydrocarbons. We live in a world that gets 85% of its total energy from oil, coal and gas. Global energy demand is expected to increase by about 25% from today to 2040. Although our appetite for energy seems limitless, traditional resources have a limited lifespan. The planet's limited reserves of fossil fuels are depleting much faster than they are formed. Correct planning of energy consumption is very important in order to meet the increasing demand from both developed and developing countries.

The first natural gas discovered in Turkey in 1970 was converted into energy by burning in a cement factory in 1976. As a result of the increasing energy demand due to urbanization, industrialization and rapid population growth, the first import agreement was signed with the USSR in 1984 and the first natural gas consumption was started in Ankara in 1988, both in residences and in industry. Today, the increase in demand resulting from the use of natural gas in all 81 provinces has made Turkey the fastest growing European market.

Natural gas is a colorless, amorphous and odorless flammable gas in its pure state, and it releases a significant amount of energy when burned. Today, natural gas is rapidly replacing oil, electricity and coal in industrial, commercial and residential areas, thanks to rapid economic growth, industrialization, population growth, urbanization, environmental factors, energy policies and the unique characteristics of natural gas. Compared to fossil fuels such as coal and oil, natural gas is a more environmentally friendly, productive and clean energy source. On the other hand, it is less costly when compared to renewable energy sources.

Annual natural gas consumption causes the share of natural gas to increase rapidly in the current economic balance. Rapid fluctuations in energy prices in cases such as the Covid 19 pandemic or war become even more important for countries with high consumption, although they are not natural gas producers or exporters, such as Turkey. Considering these reasons, it becomes necessary to make the natural gas consumption modeling quite accurately.

In this study, it is aimed to present a model for estimating the natural gas demand in Turkey. Natural gas consumption is considered as the dependent variable, and accordingly, macroeconomic data, climatic conditions, energy and price data, and social and cultural data are used as independent variables. In this study, in which monthly data were evaluated, 78 observations of the variables between January 2015 and June 2021 were included in the scope.

MARS method was used in the analysis process of the model. MARS method is preferred by many researchers in the literature. In this context, it is possible to talk about some advantages compared to the regression model. In the regression analysis, a straight real line is drawn and the prediction is made. In this process, it is possible to suffer many losses while performing the forecast. On the other hand, in the MARS method, many different lines are drawn, taking into account the folds, and predictions are made. In this context, the losses are less. This is considered to be the superiority of the MARS method compared to the regression analysis.

There are 5 different sections in this study. In the following section, the importance of natural gas supply for the country's economy will be discussed. A literature review on the main factors affecting natural gas consumption will be included in the third section. The fourth chapter includes an econometric analysis for the Turkish natural gas sector. In the last part, strategy suggestions will be presented regarding the analysis results obtained.

The model includes 3 basic functions and 2 variables as Temperature Rate and Renewable Energy Rate. "Basic Function 2" shown in Table 4 is actually included in "Basic Function 3". A unit increase in Basic Function 3 shows that there will be a decrease of 2,984 units in natural gas consumption. For the realization of the basic function 3, the Renewable Energy Increase Rate must be greater than 0.402 and the Temperature Increase Rate must be less than 0.247. If the share of renewable energy in total energy remains below 40% or the rate of increase in temperature exceeds 24%, the function will not be used in the model for the future 0.

It is seen that the rate of increase in renewable energy has a very important effect on the decrease in natural gas consumption as long as temperature decreases are at reasonable levels. In order to reduce the share of natural gas, which is 99% dependent on imports, in macroeconomic balances, it is revealed as a result of the analysis that renewable energy investments should be continued without slowing down, since we cannot control the temperature changes. The fact that the temperature ratio is included in all 3 main variables shows that natural gas consumption is highly correlated with temperature.

Giriş

Enerji, yaşam ve tüm canlı organizmalar için hayati önemde gereklidir. Enerji, bilgisayarlar, ulaşım, iletişime, tıbbi ekipmanlara ve çok daha fazlasına güç sağlamaktadır. Bugün dünyanın tükettiği enerjinin çoğu hidrokarbonlardan gelmektedir. Toplam enerjisinin %85'ini petrol, kömür ve gazdan alan bir dünyada yaşamaktayız. Küresel enerji talebinin günümüzden 2040'a kadar yaklaşık %25 daha artması beklenmektedir (Bhuiyan vd., 2022; Kostis vd., 2022). Enerji iştahımız sınırsız görünse de geleneksel kaynakların ömrü sınırlıdır. Gezeğenin sınırlı fosil yakıt depoları, oluştuklarından çok daha hızlı şekilde tükenmektedir (Dong vd., 2022). Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerden gelen artan talebi karşılamak için enerji tüketiminin doğru planlanması oldukça önemlidir.

1970 senesinde Türkiye'de keşfedilen ilk doğal gaz 1976 senesinde çimento fabrikasında yakılarak enerjiye dönüştürülmüştür. Kentleşme, sanayileşme ve nüfusun hızla çoğalmasına bağlı olarak artan enerji talebi sonucunda 1984 senesinde SSCB ile ilk ithalat anlaşması imzalanmış ve 1988'de Ankara'da hem konutlarda hem sanayide ilk doğal gaz tüketimine başlanmıştır. Bugün 81 ilin tamamında doğal gaz kullanımıyla ortaya çıkan talep artışı Türkiye'yi en hızlı büyüyen Avrupa pazarı durumuna getirmiştir (Zhang vd., 2022).

60 milyar m³'e ulaşan yıllık doğal gaz tüketimi cari ekonomik denge içerisinde doğal gazın payının hızla artmasına sebep olmaktadır. Covid 19 pandemisi ya da savaş gibi durumlarda enerji fiyatlarındaki hızlı dalgalanmalar Türkiye gibi doğal gaz üreticisi ya da ihracatçısı olmadığı halde yüksek oranda tüketime sahip ülkeler için daha da önemli hale gelmektedir. Bu nedenler düşünüldüğünde doğal gaz tüketim modellemesinin oldukça doğru yapılması zaruri hale gelmektedir.

Başarılı bir modelleme ve tahminleme yapabilmek arz ve talep dengesinin korunmasına yardımcı olacaktır (Mukhtarov vd., 2022). Doğal gaz kontratlarının ülkeler arası uzun vadede yapıldığı göz önüne alındığında yapılacak yatırımlar ve antlaşmalar doğrudan etkilenecek ortaya çıkabilecek ekonomik zararlar minimize edilebilecektir. Hızla değişen koşullara karşın doğru modeller kurularak ülke çapında analizlerin yapılması ve stratejiler belirlenmesi oldukça önemli hale gelmektedir (Kou vd., 2022).

Bu çalışmada Türkiye'deki doğal gaz talebinin tahmin edilmesine yönelik model ortaya konması amaçlanmıştır. Doğal gaz tüketimi bağımlı değişken olarak ele alınmış, buna bağlı olarak makroekonomik veriler, iklim koşulları, enerji ve fiyat verileri ile toplumsal ve kültürel veriler bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. Aylık verilerin değerlendirildiği bu çalışmada değişkenlere ait 2015 yılı ocak ayı ile 2021 yılı haziran ayı arasındaki 78 gözlem kapsama dâhil edilmiştir.

Modelin analiz sürecinde MARS yönteminden faydalanılmıştır. MARS yöntemi literatürdeki birçok araştırmacı tarafından tercih edilmektedir (Dinçer vd., 2018a,b; Mızrak ve Yüksel, 2019; Oktar ve Yüksel, 2016; Yüksel ve Adalı, 2017). Bu bağlamda, regresyon modeline kıyasla birtakım üstünlüklerinden bahsedebilmek mümkündür. Regresyon analizinde düz bir reel doğru çizilerek tahmin gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte, tahmin gerçekleştirilirken birçok kayıp yaşaması mümkündür (Yüksel vd., 2018). Buna karşın, MARS yönteminde kıvrımlar dikkate alınarak birçok farklı doğru çizilerek tahmin gerçekleştirilmektedir (Yüksel ve Özşarı, 2017a,b; Yüksel ve Zengin, 2016; Yüksel vd., 2017; Zengin vd., 2018). Bu çerçevede, kayıplar daha az olmaktadır. Bu durum da MARS yönteminin regresyon analizine kıyasla üstünlüğü olarak kabul edilmektedir (Yüksel vd., 2016).

Bu çalışmada 5 farklı bölüm bulunmaktadır. Takip eden bölümde doğalgaz tedarikinin ülke ekonomisi için önemi ele alınacaktır. Doğal gaz tüketimini etkileyen temel faktörlere

yönelik literatür taramasına üçüncü bölümde yer verilecektir. Dördüncü bölüm Türkiye doğal gaz sektörüne yönelik ekonometrik bir analizi içermektedir. Son bölümde ise elde edilen analiz sonuçlarına yönelik strateji önerileri sunulacaktır.

Doğalgaz Tedarikinin Ülke Ekonomisi İçin Önemi

Enerji tedarik yönetiminde dört temel süreç yer almaktadır. Bunlar: keşif ve üretim, iletim, ticaret ve dağıtımdır. Doğal gazın tedarikinde ilk aşamada yere alan keşif ve üretim şirketleri jeologlar ve jeofizikçilerle çalışmaktadırlar (Norouzi, 2021). Bilimsel teknikler ve yeni teknolojilerin gelişmesi ile birlikte dünya yüzeyinin altında aramalarda yapılan başarı oranlarının arttığı görülmektedir. Sondajlar denizin tabanına veya toprağa yerleştirilmeden önce hava fotoğrafları, ses dalgaları, üç boyutlu projeksiyonlar ve topografik haritalarla doğal gazın büyüklüğü, şekli ve kalitesi hakkında tahminlerde bulunulabilmektedir. Doğal gaz sektörünün yapısının anlaşılabilmesi için hem ulusal hem de uluslararası ölçekte arz-talep yapısı ve buna bağlı değişkenler çok ehemmiyetlidir. Sektörün yüksek sermaye gerektiren, genellikle hükümetlerin desteğiyle/yönetiminde ilerleyen büyük ölçekli yapısında arz-talep dengesini değiştiren çok fazla etken bulunmaktadır (Hall vd., 2021). Doğal gaz piyasasında arz yapısı üreticilerden son kullanıcıya doğru üretim (araştırma, keşif, sondaj, toplama), taşıma (LNG ya da boru hattıyla iletim ve dağıtım), ticaret ve depolama süreçlerini kapsamaktadır.

Üretim sürecinde arzı etkileyen temel değişkenler nitelikli işgücü, makine ve ekipman kapasitesi, teknolojik yatırımlar ve yüksek sermaye gücüdür. Pazara giriş yeni şirketler için oldukça zordur. İnsan kaynakları yatırımlarını talepteki durumu takip ederek doğru planlamak oldukça önemlidir (Dai vd., 2021). Doğal gaz fiyatının arttığı durumlarda vasıflı çalışanlara olan talep arttığından kadroyu elde tutmak da gerekmektedir. Talepteki artışlara karşı ticari olarak keşif ve üretim faaliyetlerini hızlandırarak arz artışı ile cevap verebilmek için verimliliği yüksek bir teknolojiye faydalanmak gerekmektedir. Kapasite artışı sağlayabilmek için yeterli makine ve ekipmanlara da sahip olmak ya da ulaşabilir olmak gerekmektedir. Teknolojisi yüksek olan şirketlerin birim maliyetleri de orta ve uzun vadede daha düşük olmaktadır. Arz artışını sağlamak için yeni kuyuların keşfedilmesi süreci yüksek sermayeli teknoloji yatırımının en yoğun olduğu süreç olarak görülmektedir (Jia vd., 2021). Tüm bunların sonucunda da teknolojiye olan yatırımı sağlamak için güçlü bir finansal yapı gerekmektedir.

Günümüzde doğal gaz sektöründe nihai kullanıcıda kullanım çeşitliliğinin sağlanabilmesi için temel ilerleme taşıma yapısının kurulabilmesidir. Bambu ağaçları ile başlayan boru hattı taşıma çalışmaları günümüzde dünyanın her bir yanını saran yüksek basınçlı çelik ve polietilen borular ile devam etmektedir. İletim ve dağıtım şirketleri kesintisiz gaz arzını sağlayabilmek için şebeke altyapılarına önemli yatırımlar yapmaktadırlar (Kalisz vd., 2022). Altyapıda ortaya çıkabilecek problemlerde yüksek miktarlarda gaz havaya karışabileceği gibi son kullanıcının da gazsız kalabilecektir. LNG üretimindeki yenilikler ve gelişmelerle birlikte tankerle sıvılaştırılmış doğal gaz taşımacılığı da iletim sürecindeki payını her geçen gün artırmaktadır. Boru hattı yapım sürecinin çok uzun olması ve maliyetinin arazi koşullarına göre yüksek olduğu durumlarda ülkeler LNG üretim tesisleriyle daha makul fiyatlara global pazarda kendilerine yer bularak gaz arzını arttırmaktadırlar (Li vd., 2021). Bunlara ek olarak FSRU tesislerinin de sayısının artması ile birlikte LNG olarak ithal edilen gazlar doğrudan faz değiştirerek dağıtım şebekelerine verilebilmektedir.

Talebin fazla olduğu soğuk mevsimlerde fiyatların da yüksek olduğu düşünüldüğünde arz yapısının sağlanmasında depolama süreçleri de oldukça önem kazanmıştır. İklimsel değişimlerden etkilenmeden arz kapasitesini ve esnekliğini arttırmak için iletim şirketleri tarafından yeni depolar yapılmaktadır (Dong vd., 2021). Doğal gaz ticareti talebin artışına paralel olarak kesintisiz arz sağlamak isteyen ülkelerin üretici şirketler ile yaptığı uzun dönemli

kontratlarla hızla büyümüştür. Günümüzde bu kontratlar halen devam etse de doğal gaz borsaları ile birlikte piyasa liberalleşme sürecini girmiştir. Toptan ve perakendecilerin doğrudan ithalatçı ya da üreticilerde bulunduğu marketler doğal gaz piyasasının arz-talep dengesinin oluşmasına önemli katkı sağlamaktadır (Janzwood ve Millar, 2022). Ticaret süreci diğer süreçlerde gözlenen genellikle monopol yapının aksine günümüzde daha rekabetçi bir pozisyon almıştır.

Faydasız bir gaz olarak görülen ve aydınlatma amaçlı kullanımına başlanan doğal gaz taşıma imkânlarının genişlemesiyle günümüzde farklı formlarda çeşitli sektörlerde değişik amaçlarla artan bir talep yapısına sahiptir. Doğal gazın dünyada en fazla talep edildiği elektrik üretim sektöründe çevre dostu bir yakıt olmasından dolayı hem elektrik üretimi hem de termal enerji üretiminde kullanılmaktadır. Çevrim santrallerinde doğal gaz iki farklı şekilde kullanılabilir (Snodgrass, 2021). Doğal gazın yanması sonucunda ortaya çıkan su buharı buhar türbinlerini döndürmektedir. Ya da doğal gaz türbinlerin içerisinde doğrudan yakılabilir. Sanayide kombine ısınma ve enerji santrallerinin yanı sıra kimyasallar, gübre, hidrojen gibi birçok ürünün ham maddesi olarak da talep görmektedir. Konut sektöründe kombilerde/kazanlarda/sobalarda ısınma, şofbenlerde sıcak su, kurutma ve ocaklarda pişirme için kullanılmaktadır. Dünyada evsel kullanımda birinci ısınma kaynağının doğal gaz olduğu görülmektedir (Santibanez-Borda vd., 2021). Ticari sektörde fırınlarda, restoranlarda, tekstil, demir-çelik, kimya, cam, çimento, gıda, matbaa, ambalaj sektörlerinde doğal gaz kullanılmaktadır.

Taşımacılık sektörü doğal gazın en niş ve kullanım alanının genişleme potansiyeli olan noktası olarak görülmektedir. Hem sıkıştırılmış formda CNG olarak hem de sıvılaştırılmış formda LNG olarak araçlarda kullanılmaya başlanmıştır. Doğal gaz şirketlerinin kendi araçlarında kullanılmasıyla testleri başlayan süreçte sıkıştırılmış doğal gaz otobüslerde ve minibüslerde de kullanılmaktadır (Liu ve Xu, 2021). CNG kompresörlerinde yüksek barlarda sıkıştırılabilen doğal gaz hacmi minimize edilmiş şekilde tüplere doldurularak karbüratörlü, benzinli veya katalitik enjeksiyonlu tüm araçlara monte edilmektedir. Sayısı az olsa da CNG istasyonlarında dolun yapılabilmektedir. Motora zarar verdiği gözlenmeyen CNG'li araçlarda yapılan testlerde motor ömrünün uzadığı ve yağ değişim periyodunun dizel ya da benzinli araçlara göre katına çıktığı görülmektedir. CNG yanma sıcaklığı 600 derecenin üzerinde olmasından dolayı LPG araçlara göre patlama tehlikesi çok az olmaktadır (Ravigné ve Da Costa, 2021).

Henüz taşımacılık sektöründeki payı %5'in altında olan doğal gaz elektrikli araç teknolojilerinde büyük yatırımlardan ötürü potansiyelini korumasına rağmen beklenen gelişmeyi sağlayamamıştır. Bunun en temel sebeplerinden birisi bir depo yakıt ile diğer yakıtlara nazaran çok daha az mesafe kat edebilmesi gösterilmektedir. Bununla birlikte karbon emisyon oranların düşürülmesine fayda sağlayabilecektir (Rawat ve Garg, 2021). Doğal gaz yanma sistemleri ticari süreçlerde daha az maliyetli ve çevreye daha fazla duyarlı olması sebebiyle son yıllarda elektrikli soğutma sistemlerine göre önemli teknolojik gelişmelerle birlikte daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Absorbsiyonlu, motor tahrikli ya da nemi gideren kurutuculu sistemler olarak üç farklı şekilde kullanım imkânı bulunmaktadır. Absorbsiyon süreçlerinde kullanılan su bazlı solüsyonlar gazlaştırma ya da buharlaştırma yapılarak mekanik sıkıştırma yapmadan soğutma etkisi sağlayabilmektedir (Lehman ve Kinchy, 2021). Nemi gideren kurutucu sistemler yaygın olarak farklı bir soğutucu ile kullanılmasına rağmen motor tahrikli ya da absorbsiyonlu sistemler doğrudan elektrikli ünitlerin yerine ya da ısıtma kazanları ile birlikte kullanılabilir.

Doğal Gaz Tüketimini Etkileyen Temel Faktörlere Yönelik Literatür Taraması

Doğal gaz tüketiminde en yüksek paya sahip ısınma amaçlı kullanımda en önemli etken sıcaklıktır. Havaaların soğuması ile birlikte konut ve ticari olarak ısınmaya yönelik olarak doğal gaz talebi hızla artmaktadır. Türkiye’de genele bakıldığında sıcaklığın 15 derece altına düşmesi ile birlikte konutlarda ısınma amaçlı doğal gaz kullanımının başladığı görülmektedir (Abd vd., 2021). Arz-talep dengesine bağlı olarak ortaya çıkan bu durum fiyatlar üzerinde de yukarı yönlü bir baskı oluşturmaktadır. Doğal gaz fiyat grafiğini incelediğimizde de kısa doğru genelde fiyatlarda bir artış yaşandığı gözlenmiştir (Szabo, 2021). Bununla birlikte yaz aylarında yüksek hava sıcaklıkları elektrik santrallerine olan talebi artırmaktadır. Dünya genelinde elektrik üretiminde yaklaşık %25 oranında doğal gaz kullanıldığı ve bunun arttığı düşünüldüğünde yaz aylarında da üretim amaçlı doğal gaz kullanımının arttığı bilinmektedir (Pretyman vd., 2021).

Ekonomik büyüme doğal gazın hem talep hem de fiyatlarını doğrudan etkileyen unsurlardan biri olduğu görülmektedir (Chai vd., 2021). Ekonomik büyüme süreçlerinde özellikle ticari ve endüstriyel sektörlerdeki hem hizmet hem de mal üretim talebindeki artışlar doğal gaz tüketimini artırabilmektedir (Afrouzy ve Taghavi, 2021). Tüketimdeki ekonomi odaklı artışlar hem hammadde olarak kullanıldığı sektörlerde (gübre, ilaç vb.) hem de yakıt olarak tüketimde güçlü olabilmektedir. Enerji üretiminde doğal gazın temel alternatiflerinden birisi petroldür (Zhao vd., 2021). Petrol fiyatlarındaki düşüş talebi doğal gazdan uzaklaştırırken tam tersi durumda doğal gaza talebi artırmaktadır.

Kömürler çalışan elektrik üretim santrallerinin sayısı gün geçtikçe azaldığından kömürün etkisinin petrole göre daha az olduğu düşünülmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarındaki artışında da uzun vadede üretimde doğal gaza olan talebi düşüreceği gözlenmektedir (Russo, 2021). Nükleer santrallerin de çalışmaması veya devre dışı kalması durumunda da birinci derecede doğal gaz ile üretim planladığından nükleere santrallerin kapasitesi de doğal gaza olan talebe etki etmektedir (Niyazbekova vd., 2021).

Gelişmekte olan ya da kırılğan ekonomilere sahip ülkelerde artan işsizlik oranları ile birlikte alın gücünün azalmasına bağlı olarak ısınma amaçlı doğal gaz tüketimine doğrudan, elektrik üretim amaçlı doğal gaz talebine ise dolaylı olarak etkide bulunduğu literatürde yapılan birçok çalışmada görülmektedir (Yang vd., 2021). Kentleşme oranı bir bölgenin nüfusu içerisindeki kalıcı şehir sakinlerinin oranını ifade etmektedir. Kentleşme, doğal gaz talebinin sürekli artmasına sebep olmaktadır (Yin vd., 2022). Kentleşme ile birlikte şehirlerde nüfus yoğunluğunun da arttığı görülmektedir. Bu durumda artan konut sayısı ile birlikte hem ısınma amaçlı hem de elektrik üretimindeki payı nedeniyle doğal gaz tüketimini artırmaktadır. Yeni şehir yapılanmaları ile birlikte doğal gaz dağıtım şirketlerinin abone sayıları her geçen gün artmaktadır (Mooney vd., 2022). Her birim doğal gaz fiyatındaki artış faturaların daha yüksek gelmesine sebep olmaktadır. Bu durumda insanların geliri içerisinde artan enerji gideri payı dolayısıyla daha az tüketime ya da alternatif enerji kaynaklarına yönlendirmektedir (Zhang vd., 2021).

Türkiye Doğal Gaz Sektörüne Yönelik Ekonometrik Bir Analiz

Analizin Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmada Türkiye’deki doğal gaz talebinin tahmin edilmesine yönelik model ortaya konması amaçlanmaktadır. Doğal gaz tüketimi bağımlı değişken olarak ele alınmış, buna bağlı olarak makroekonomik veriler, iklim koşulları, enerji ve fiyat verileri ile toplumsal ve kültürel veriler bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. Aylık verilerin değerlendirildiği bu çalışmada değişkenlere ait 2015 yılı ocak ayı ile 2021 yılı haziran ayı arasındaki 78 gözlem kapsama dâhil edilmiştir.

Analiz Sürecinde Dikkate Alınan Değişkenler

Bu tezde doğal gaz talebini etkileyen önemli faktörler belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede, geniş kapsamlı literatür analizi yapılarak seçilen 27 değişken Tablo 1’de listelendiği üzere makroekonomik veriler, toplumsal ve kültürel veriler, enerji ve fiyat verileri ile iklim koşulları verileri olarak 4 veri seti altında toplanmıştır.

Tablo 1: Veri Setleri ve Değişkenler

Değişken Adı	Kaynak
Ekonomik Büyüme	Hall vd. (2021)
Politika Faizi	Jia vd. (2021)
Tüketici Güven Endeksi	Li vd. (2021)
Tüketici Fiyat Endeksi	Zhao vd. (2021)
Doğal Gaz Fiyatı	Mooney vd. (2022)
Aylık Tatil Günü Sayısı	Yin vd. (2022)
İşsizlik Oranı	Yang vd. (2021)
Yağışlı Gün Sayısı	Niyazibekova vd. (2021)
Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla	Pretyman vd. (2021)
Abonelik Sayısı	Zhang vd. (2021)
Kömür Fiyatı	Abd vd. (2021)
Tesisat Sayısı	Rawat ve Garg (2021)
Yenilenebilir Enerji Kullanım Oranı	Szabo (2021)

Nüfus	Yang vd. (2021)
Cari İşlemler Açığı	Zhao vd. (2021)
Yapı Ruhsatı Sayısı	Mooney vd. (2022)
Sıcaklık	Dong vd. (2021)
Nem Oranı	Rawat ve Garg (2021)
Rüzgâr Şiddeti	Mooney vd. (2022)
Dolar Kuru	Pretyman vd. (2021)
Kar Örtülü Gün Sayısı	Li vd. (2021)
Doğal Gaz Tüketimi	Zhao vd. (2021)
Kombi Sayısı	Afrouzy ve Taghavi (2021)
Enflasyon Oranı	Abd vd. (2021)
Petrol Fiyatı	Szabo (2021)
Üretici Fiyat Endeksi	Chai vd. (2021)
Boru Hattı Uzunluğu	Yin vd. (2022)

MARS Yöntemi Hakkında Teorik Bilgi

Türkçeye "Çok Değişkenli Uyumlu Regresyon Uzanımları" olarak çevrilen Multivariate Adaptive Regression Splines (MARS) yöntemini, fizikçi ve istatistikçi Jerome Friedman 1991 senesinde geliştirmiştir. MARS, tahmin değerleri aralığında çoklu doğrusal regresyon modelleri oluşturan parametrik olmayan bir regresyon yöntemidir. Bunu verileri bölümlere ayırarak yapar ve her farklı bölümde doğrusal bir regresyon modeli çalıştırmaktadır. Yöntemin adı aşağıda açıklamalarına yer verilen sözcüklerin ilk harflerinden gelmektedir (Friedman, 1991).

- Çok Değişkenli (Multivariate)
- Uyarlayıcı (Adaptive)

- Regresyon (Regression)
- Uzanımlar (Splines)

MARS algoritması iki adımda bir model oluşturmaktadır. İlk olarak, temel işlevler (BF) olarak adlandırılan bir koleksiyon oluşturur. Bu izlekte, tahmin edici değerlerinin aralığı birkaç gruba bölünür. Her grup için, her biri kendi eğimine sahip ayrı bir doğrusal regresyon modellenmiştir (Dinçer vd., 2018). Ayrı regresyon çizgileri arasındaki bağlantılara düğüm denmektedir. MARS algoritması, düğümleri yerleştirmek için en iyi noktaları otomatik olarak arar. İkinci adımda, MARS, bağımsız değişkenler olarak temel fonksiyonları olan bir en küçük kareler modeli tahmin eder. Çok büyük bir modele uyar, daha sonra model uyumuna en az katkıda bulunan temel işlevleri yinelemeli olarak kaldırarak fazla uydurmayı önlemek için budanmaktadır (Yüksel ve Ubay, 2020).

MARS, çok sayıda tahmin değişkeniyle başarılı sonuçlar vermektedir. Değişkenler arasındaki etkileşimleri otomatik olarak algılamaktadır. Karmaşıklığına rağmen verimli ve hızlı bir algoritmadır. Ancak diğer yöntemlere göre anlaşılması ve yorumlanması daha zordur. Modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Yüksel, 2016).

$$Y = B_0 + \sum_{n=1}^K a_n B_n(X_t) + \varepsilon$$

- Y, bağımlı değişkendir.
- X, bağımsız değişkendir.
- B_0 , modelin sabit terimidir.
- a_n , n. temel fonksiyonun katsayı değeridir. K tane temel fonksiyon bulunmaktadır.
- ε , hata terimidir.
- $B_n(X_t)$, t. bağımsız değişken için n. temel fonksiyonu ifade etmektedir.

Analiz Sonuçları

İlk olarak, analizde dikkate alınan değişkenler ile yapılan analizde MARS sistemi tarafından 12 farklı model oluşturulmuştur. İlgili modellere ilişkin detaylar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: MARS Yöntemi Sonucunda Çıkan Modeller

Temel Fonksiyon	Toplam Değişken	Doğrudan Kullanılan Değişken Sayısı	GCV	GCV R-Kare
12	7	7	0.036	0.030
11	7	7	0.032	0.131

10	7	7	0.029	0.204
9	7	7	0.027	0.269
8	6	6	0.025	0.315
7	6	6	0.023	0.367
6	6	6	0.022	0.401
5	6	6	0.021	0.426
4	3	3	0.021	0.431
**3	2	2	0.020	0.433
2	1	1	0.023	0.386
1	0	0	0.037	0.000

Tablo 2’de her satır ayrı bir modeli işaret etmektedir. Bu tablonun en altında yer alan model başlangıç modeli olarak tanımlanmaktadır. MARS sistemi öncelikli olarak bu modeli oluşturulmaktadır. Bunun ardından, analiz sürecinde dikkate alınan bağımsız değişkenler kullanılarak olası tüm anlamlı kombinasyonlar başlangıç modeline eklenmektedir. Böylece, en karmaşık model oluşturulmaktadır. Tablonun en üstünde yer alan ve 12 adet temel fonksiyona sahip olan model ise en karmaşık model olarak dikkate alınmaktadır. Daha sonraki süreçte, R^2 ve GCV değerleri dikkate alınarak en karmaşık modelden bazı temel fonksiyonlar çıkartılmaktadır. Buradaki amaç en ideal modele ulaşılmasıdır. Tablo 2’de 3 temel fonksiyonu olan ve “*” ibaresi yer alan model sistem tarafından üretilen en iyi modeldir. Bu süreçteki en temel kıstas ise R^2 değerinin en yüksek ve GCV değerinin en düşük olmasıdır. Elde edilen en ideal modele ait istatistiki bilgiler Tablo 3’de paylaşılmıştır.

Tablo 3: En İdeal Modele Ait İstatistiki Bilgiler

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T Testi	P Değeri
Sabit Terim	-0.002	0.037	-0.048	0.962
Temel Fonksiyon 3	-2.984	0.821	3.636	.509546E-03
Temel Fonksiyon 4	-1.282	0.337	-3.804	.290901E-03
Temel Fonksiyon 8	-1.290	0.341	3.785	.310234E-03

Gözlem Sayısı: 78

F Testi: 30.871 (0.0000)

R^2 : 0.557

p Değeri: 0.0000

Düz R²: 0.538**Toplam Değişken: 2****GCV: 0.020****GCV R²: 0.433**

Tablo 3’den görülebileceği üzere, tüm temel fonksiyonlara ait p değerleri 0.05 değerinin altındadır. Belirtilen bu durum bahsi geçen tüm temel fonksiyonların istatistiki olarak anlamlı olduğunu belirtmektedir. Öte yandan, F testine yönelik olasılık değeri 0.0000 şeklinde belirlenmiştir. Bu durum da MARS tarafından oluşturulan tüm modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Düzenlenmiş R² değeri de 0.538 olarak hesaplanmıştır. Bu durum da model açıklama gücünün oldukça yüksek olduğu hakkında bilgi vermektedir. Bunların yanı sıra, Tablo 3’deki katsayı değerleri temel fonksiyonların doğalgaz tüketimi üzerindeki etkisinin yönünü ve gücünü ifade etmektedir. Her bir temel fonksiyon içerisinde değişkenlerin bazılarının kombinasyonları yer almaktadır. Tablo 4’de modelde yer alan temel fonksiyonların içeriği gösterilmektedir.

Tablo 4: Modeldeki Temel Fonksiyonların Açıklaması

Temel Fonksiyon (BF)	Açıklama	Katsayı
Temel Fonksiyon 2	maks (0, 0.247 – Sıcaklık Oranı)	
Temel Fonksiyon 3	maks (0, Yenilenebilir Enerji Oranı - 0.402) * Temel Fonksiyon 2	- 2.984
Temel Fonksiyon 4	maks (0, Sıcaklık Oranı - 0.190)	- 1.282
Temel Fonksiyon 8	maks (0, Sıcaklık Oranı - 0.327)	- 1.290

Modelde 3 temel fonksiyon ile Sıcaklık Oranı ve Yenilenebilir Enerji Oranı olarak 2 değişken yer almaktadır. Tablo 4’de gösterilen “Temel Fonksiyon 2” aslında “Temel Fonksiyon 3” içerisinde yer almaktadır. Temel Fonksiyon 3’de meydana gelecek bir birim artış doğal gaz tüketiminde 2.984 birim azalış olacağını göstermektedir. Temel fonksiyon 3’ün gerçekleşmesi için Yenilenebilir Enerji Artış Oranının 0.402’den büyük olması ve Sıcaklık Artış Oranının 0.247’den küçük olması gerekmektedir. Yenilenebilir enerjinin toplam enerji içerisindeki payının %40’ın altında kalması veya sıcaklık oranı artış oranının %24’ü geçmesi durumunda fonksiyon 0 geleceği için modelde kullanılamayacaktır.

Sıcaklık azalışları makul seviyelerde olduğu sürece yenilenebilir enerjideki artış oranının doğal gaz tüketiminin düşmesinde çok önemli etkiye sahip olduğu görülmektedir. %99 oranında ithalata bağımlı olan doğal gazın makroekonomik dengeler içerisindeki payını azaltmak için, sıcaklık değişikliklerini kontrol edemediğimiz bir durum olduğundan, yenilenebilir enerji yatırımlarına hız kesmeden devam edilmesi gerektiği analiz sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sıcaklık oranının 3 temel değişkende de yer alması doğal gaz tüketiminin sıcaklıkla çok yüksek ilişkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Doğal gaz saf haldeyken renksiz, şekilsiz ve kokusuz yanıcı bir gazdır ve yandığında önemli miktarda enerji açığa çıkarmaktadır. Günümüzde doğal gaz hızlı ekonomik büyüme, sanayileşme, nüfus artışı, şehirleşme, çevresel etkenler, enerji politikaları ve doğal gazın kendine özgü özellikleri sayesinde hızla, endüstriyel, ticari ve yerleşim alanlarında petrol, elektrik ve kömürün yerini almaktadır. Doğal gaz kömür, petrol gibi fosil yakıtlar ile mukayese edildiğinde çevreye daha duyarlı, prodüktif ve temiz bir enerji kaynağıdır. Öte yandan, yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılaştırıldığında daha az maliyetlidir. Bu çalışmada Türkiye'deki doğal gaz talebinin tahmin edilmesine yönelik model ortaya konması amaçlanmaktadır. Doğal gaz tüketimi bağımlı değişken olarak ele alınmış, buna bağlı olarak makroekonomik veriler, iklim koşulları, enerji ve fiyat verileri ile toplumsal ve kültürel veriler bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. Aylık verilerin değerlendirildiği bu çalışmada değişkenlere ait 2015 yılı ocak ayı ile 2021 yılı haziran ayı arasındaki 78 gözlem kapsama dâhil edilmiştir.

Modelde 3 temel fonksiyon ile Sıcaklık Oranı ve Yenilenebilir Enerji Oranı olarak 2 değişken yer almaktadır. Tablo 4'de gösterilen "Temel Fonksiyon 2" aslında "Temel Fonksiyon 3" içerisinde yer almaktadır. Temel Fonksiyon 3'de meydana gelecek bir birim artış doğal gaz tüketiminde 2.984 birim azalış olacağını göstermektedir. Temel fonksiyon 3'ün gerçekleşmesi için Yenilenebilir Enerji Artış Oranının 0.402'den büyük olması ve Sıcaklık Artış Oranının 0.247'den küçük olması gerekmektedir. Yenilenebilir enerjinin toplam enerji içerisindeki payının %40'ın altında kalması veya sıcaklık oranı artış oranının %24'ü geçmesi durumunda fonksiyon 0 geleceği için modelde kullanılamayacaktır.

Sıcaklık azalışları makul seviyelerde olduğu sürece yenilenebilir enerjideki artış oranının doğal gaz tüketiminin düşmesinde çok önemli etkiye sahip olduğu görülmektedir. %99 oranında ithalata bağımlı olan doğal gazın makroekonomik dengeler içerisindeki payını azaltmak için, sıcaklık değişikliklerini kontrol edemediğimiz bir durum olduğundan, yenilenebilir enerji yatırımlarına hız kesmeden devam edilmesi gerektiği analiz sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sıcaklık oranının 3 temel değişkende de yer alması doğal gaz tüketiminin sıcaklıkla çok yüksek ilişkili olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Abd, A. A., Naji, S. Z., Thian, T. C., & Othman, M. R. (2021). Evaluation of hydrogen concentration effect on the natural gas properties and flow performance. *International Journal of Hydrogen Energy*, 46(1), 974-983.
- Afrouzy, Z. A., & Taghavi, M. (2021). Thermo-economic analysis of a novel integrated structure for liquefied natural gas production using photovoltaic panels. *Journal of Thermal Analysis and Calorimetry*, 145(3), 1509-1536.
- Bhuiyan, M. A., Dinçer, H., Yüksel, S., Mikhaylov, A., Danish, M. S. S., Pinter, G., ... & Stepanova, D. (2022). Economic indicators and bioenergy supply in developed economies: QROF-DEMATEL and random forest models. *Energy Reports*, 8, 561-570.
- Chai, J., Zhang, X., Lu, Q., Zhang, X., & Wang, Y. (2021). Research on imbalance between supply and demand in China's natural gas market under the double-track price system. *Energy Policy*, 155, 112380.
- Dai, J., Ni, Y., Dong, D., Qin, S., Zhu, G., Huang, S., ... & Feng, Z. (2021). 2021–2025 is a period of great development of China's natural gas industry: Suggestions on the exploration and development of natural gas during the 14th five-year plan in China. *Journal of Natural Gas Geoscience*, 6(4), 183-197.
- Dinçer, H., Hacıoğlu, Ü., & Yüksel, S. (2018a). Determining influencing factors of currency exchange rate for decision making in global economy using MARS method.

- In *Geopolitics and strategic management in the global economy* (pp. 261-273). IGI Global.
- Dinçer, H., Hacıoğlu, Ü., & Yüksel, S. (2018b). Evaluating the effects of economic imbalances on gold price in Turkey with MARS method and discussions on microfinance. In *Microfinance and its impact on entrepreneurial development, sustainability, and inclusive growth* (pp. 115-137). IGI Global.
- Dong, K., Jiang, Q., Shahbaz, M., & Zhao, J. (2021). Does low-carbon energy transition mitigate energy poverty? The case of natural gas for China. *Energy Economics*, 99, 105324.
- Dong, W., Zhao, G., Yüksel, S., Dinçer, H., & Ubay, G. G. (2022). A novel hybrid decision making approach for the strategic selection of wind energy projects. *Renewable Energy*, 185, 321-337.
- Friedman, J. H. (1991). Multivariate adaptive regression splines. *The annals of statistics*, 19(1), 1-67.
- Hall, J. E., Hooker, P., & Jeffrey, K. E. (2021). Gas detection of hydrogen/natural gas blends in the gas industry. *International Journal of Hydrogen Energy*, 46(23), 12555-12565.
- Janzwood, A., & Millar, H. (2022). Bridge fuel feuds: The competing interpretive politics of natural gas in Canada. *Energy Research & Social Science*, 88, 102526.
- Jia, A., He, D., Wei, Y., & Li, Y. (2021). Predictions on natural gas development trend in China for the next fifteen years. *Journal of Natural Gas Geoscience*, 6(2), 67-78.
- Kalisz, S., Kibort, K., Mioduska, J., Lieder, M., & Małachowska, A. (2022). Waste management in the mining industry of metals ores, coal, oil and natural gas-A review. *Journal of environmental management*, 304, 114239.
- Kostis, P., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2022). Knowledge-Based Energy Investments of European Economies and Policy Recommendations for Sustainable Development. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-33.
- Kou, G., Yüksel, S., & Dinçer, H. (2022). Inventive problem-solving map of innovative carbon emission strategies for solar energy-based transportation investment projects. *Applied Energy*, 311, 118680.
- Lehman, J., & Kinchy, A. (2021). Bringing climate politics home: Lived experiences of flooding and housing insecurity in a natural gas boomtown. *Geoforum*, 121, 152-161.
- Li, H., Shahbaz, M., Jiang, H., & Dong, K. (2021). Is natural gas consumption mitigating air pollution? Fresh evidence from national and regional analysis in China. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 325-336.
- Liu, D., & Xu, H. (2021). A rational policy decision or political deal? A multiple streams' examination of the Russia-China natural gas pipeline. *Energy Policy*, 148, 111973.
- Mızrak, F., & Yüksel, S. (2019). Significant determiners of Greek debt crisis: a comparative analysis with Probit and MARS approaches. *International Journal of Finance & Banking Studies (2147-4486)*, 8(3), 33-50.
- Mooney, R., Boudet, H. S., & Hazboun, S. O. (2022). Risk-benefit perceptions of natural gas export in Oregon. *Local Environment*, 1-15.
- Mukhtarov, S., Yüksel, S., & Dinçer, H. (2022). The impact of financial development on renewable energy consumption: Evidence from Turkey. *Renewable Energy*.
- Niyazbekova, S. U., Ivanova, O. S., Suleimenova, B., Yerzhanova, S. K., & Berstembayeva, R. K. (2021). Oil and gas investment opportunities for companies in modern conditions. In *Socio-economic Systems: Paradigms for the Future* (pp. 669-676). Springer, Cham.
- Norouzi, N. (2021). Post-COVID-19 and globalization of oil and natural gas trade: Challenges, opportunities, lessons, regulations, and strategies. *International journal of energy research*, 45(10), 14338-14356.
-

- Oktar, S., & Yüksel, S. (2016). Bankaların türev ürün kullanımını etkileyen faktörler: MARS yöntemi ile bir inceleme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (620), 31-46.
- Pretzman, D., Greaves, T., & Millerick, A. (2021). The role of natural gas utilities and pipeline operators in a decarbonized economy. *Climate and Energy*, 38(1), 1-10.
- Ravigné, E., & Da Costa, P. (2021). Economic and environmental performances of natural gas for heavy trucks: A case study on the French automotive industry supply chain. *Energy Policy*, 149, 112019.
- Rawat, A., & Garg, C. P. (2021). Assessment of the barriers of natural gas market development and implementation: A case of developing country. *Energy Policy*, 152, 112195.
- Russo, T. N. (2021). Responsibly Sourced Gas: Time to Change the Natural Gas Industry's Narrative. *Climate and Energy*, 37(7), 22-27.
- Santibanez-Borda, E., Korre, A., Nie, Z., & Durucan, S. (2021). A multi-objective optimisation model to reduce greenhouse gas emissions and costs in offshore natural gas upstream chains. *Journal of Cleaner Production*, 297, 126625.
- Snodgrass, K. B. (2021). The State of the Oil and Natural Gas Industry in Oklahoma: The Oil and Gas Industry Moving Forward Post McGirt/Murphy. *ONE J*, 7, 249.
- Szabo, J. (2021). Natural Gas' Changing Discourse in European Decarbonisation. In *Energy Humanities. Current State and Future Directions* (pp. 67-88). Springer, Cham.
- Yang, Y., Yang, Y., Wen, L., Zhang, X., Chen, C., Chen, K., ... & Xie, C. (2021). New progress and prospect of Middle Permian natural gas exploration in the Sichuan Basin. *Natural Gas Industry B*, 8(1), 35-47.
- Yin, X., Wen, K., Wu, Y., Han, X., Mukhtar, Y., & Gong, J. (2022). A machine learning-based surrogate model for the rapid control of piping flow: Application to a natural gas flowmeter calibration system. *Journal of Natural Gas Science and Engineering*, 98, 104384.
- Yüksel, S. (2016). Türkiye'de cari işlemler açığının belirleyicileri: Mars yöntemi ile bir inceleme. *Bankacılar*, 27(96), 102-121.
- Yüksel, S., & Adalı, Z. (2017). Determining influencing factors of unemployment in Turkey with MARS method. *International Journal of Commerce and Finance*, 3(2), 25-36.
- Yüksel, S., & Özsarı, M. (2017a). Türkiye'nin kredi notunu etkileyen faktörlerin Mars yöntemi ile belirlenmesi. *Politik Ekonomik Kuram*, 1(2), 16-31.
- Yüksel, S., & Özsarı, M. (2017b). Türkiye Cumhuriyet MerkezBankası'nın Döviz Rezervlerine Etki Eden Makroekonomik Faktörlerin Belirlenmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (631), 41-53.
- Yüksel, S., & Ubay, G. G. (2020). Identifying the influencing factors of renewable energy consumption in Turkey with MARS methodology. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-14.
- Yüksel, S., & Zengin, S. (2016). leading indicators of 2008 global crisis: an analysis with logit and mars methods. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 495-518.
- Yüksel, S., Canöz, İ., & Adalı, Z. (2017). Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Fiyat-Kazanç Oranını Etkileyen Değişkenlerin Mars Yöntemi İle Belirlenmesi. *Fiscaoeconomia*, (3).
- Yüksel, S., Mukhtarov, S., Mahmudlu, C., Mikayilov, J. I., & Iskandarov, A. (2018). Measuring international migration in Azerbaijan. *Sustainability*, 10(1), 132.
- Yüksel, S., Zengin, S., & Kartal, M. T. (2016). Identifying the macroeconomic factors influencing credit card usage in Turkey by using MARS method. *China-USA Business Review*, 15(12), 611-615.
- Zengin, S., Yüksel, S., & Kartal, M. T. (2018). Understanding the Factors that affect Foreign direct investment in Turkey by Using mars method. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 177-192.

-
- Zhang, R., Li, H., Chen, T., & Hou, B. (2021). How does natural gas consumption affect human health? Empirical evidence from China. *Journal of Cleaner Production*, 320, 128795.
- Zhang, Y., Zhang, Y., Gong, C., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2022). An integrated hesitant 2-tuple Pythagorean fuzzy analysis of QFD-based innovation cost and duration for renewable energy projects. *Energy*, 123561.
- Zhao, J., Jiang, Q., & Dong, K. (2021). Income inequality and natural gas consumption in China: Do heterogeneous and threshold effects exist?. *Australian Economic Papers*, 60(4), 630-650.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve İslami Finans Perspektifi

Sustainable Development Goals and Islamic Finance Perspective

Muhammet Fatih CANBAZ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bolu/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4711-3489

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Nisan 2022

Kabul tarihi: 2 Temmuz, 2022

Anahtar Kelimeler:

Sürdürülebilir kalkınma,
İslami finans,
İslam iktisadı

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 26, 2022

Accepted: July 02, 2022

Keywords:

Sustainable development,
Islamic finance,
Islamic economics

ÖZ

Dünyamız, insanlık tarafından ısrarlı bir biçimde daha fazla üretim, tüketim ve israf yoluyla yok oluşa mahkûm edilmektedir. Bu yok oluşu durdurmak adına girişilen ekonomik ve sosyal çabalar "sürdürülebilirlik" çabaları olarak adlandırılmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma; insanlığın ortak bir görevi olarak nesillerin hayatiyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli olan kaynakları israf etmeden, akılcıca yöneterek günümüz insanlığının ihtiyaçlarını karşılayabilme ve gelecek nesillere aktarabilme iradesini temsil eder. Tanımda ortaya konulan hedef veya yaklaşım biçimi, İslam İktisadı ve finansının umdesinde doğal olarak var olan amaçlardan kabul edilmektedir. Bu çalışmada İslami finans perspektifi ile uyumlu olan bu anlayış üzerinde durularak İslam iktisadı ve finansının sürdürülebilirlik çabalarına yapabileceği katkılar ve sunabileceği fırsatlar araştırılmıştır. Araştırma neticesinde İslam iktisadı anlayışının; İslami bankalar yoluyla, zekât, vakıf, sadaka, karz-ı hasen, İslami mikro finans, İslami kitle fonlaması gibi sosyal finans araçlarıyla ve İslami finans eğitimiyle ortaya koyacağı insan modeliyle sürdürülebilir kalkınmaya büyük katkılar sunabileceği anlaşılmıştır. Ek olarak kapitalist anlayışın neden olduğu finansal krizler ve çevre sorunları nedeniyle sürdürülebilir kalkınma çabalarında başarısız olduğu iddia edilmektedir.

ABSTRACT

The world is condemned to extinction by humanity persistently through more production, consumption and waste. The economic and social efforts to stop this extinction are called "sustainability" efforts. Sustainable development, as a common task of humanity, represents the will to meet the needs of today's humanity and transfer it to future generations by wisely managing the resources necessary for the survival of generations without wasting them. The target or approach specified in the definition is accepted from the aims that naturally exist in the principles of Islamic Economics and Finance. In this study, the contribution of Islamic economics and finance to sustainability efforts and the opportunities it can offer are investigated by emphasizing this understanding that is compatible with the Islamic finance perspective. As a result of the research, it has been understood that Islamic economics can make great contributions to sustainable development through Islamic banks, social finance tools such as zakat, waqf, sadaqah, qard-al hasan, Islamic microfinance, Islamic crowdfunding, and the human model that will be revealed by Islamic finance education. In addition, it is claimed that sustainable development efforts are unsuccessful due to financial crises and environmental problems caused by capitalist understanding.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: muhammetfatih.canbaz@ibu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this study, it is researched how Islamic Economics and Finance can serve sustainable development goals and offer opportunities. Islamic economics and finance see capitalism as the source of many of today's sustainability problems and make some fundamental criticisms. Considering the scope of these criticisms, it is seen that they are related to the negative situations that are tried to be solved in today's world and that capitalism has created. It is therefore important to understand what Islamic Economics and Finance has to say about sustainable development. It is necessary to determine the theses of the principles of Islamic economics on sustainable development and their contributions to sustainable development. With this aspect, the study hopes to contribute to the reader and present a new perspective.

Literature review method was used in the study. Existing research on sustainability has been examined and studies related to Islamic economics and finance have been systematically included in the article. Resource scanning includes the processes of identifying, reading, examining, taking notes and evaluating resources for a specific purpose. This method is used in all scientific studies as one of the most basic data collection methods. Resource scanning is the process of re-creating a product with up-to-date information by reprocessing the information while preventing the loss of old studies. In this way, accumulation, development and continuity in knowledge are provided. Similarly, in this study, new information and results have been created about the relationship between Islamic finance and sustainable development.

A beautiful world is not possible unless human development, socio-economic development and the environment are taken into account in a tripartite manner. Sustainable development efforts stand as a duty in front of all humanity as a reflection of this conviction. Today, when environmental and financial problems have reached their peak, sustainability efforts have become an issue that should be considered primarily at the point of solving the problems. Despite everything, it is seen that the sustainability efforts put forward since the 70s have not yet produced the expected results in these times when modern capitalist systems and institutions are the dominant factor. It is not a coincidence that even the global awareness on the subject is formed when the point of no return is reached. Extreme poverty, people living on the border of hunger, people who cannot access water, climate problems, injustices, unnecessary mass production, wildly consumed foods, nature and most importantly "consumed humanity" factor reveal the need for a real change that centers all living things as a new paradigm.

In the thoughts expressed in this study, it has been tried to reveal that Islamic Economics and Finance, its principles and moral people can serve the purposes of sustainable development. If the economic and social structure suggested by Islam is delayed, it is thought that nature, animals and all other living things will be adversely affected by this irreversible process. Today, indirectly, green finance, ethical finance or moral finance efforts are a process of assimilation to the model proposed by Islam. It has been seen that most of the sustainable development proposals are compatible with the basic principles of Islam.

As a result of the research, Islamic economics and finance; It has been understood that it can make great contributions to sustainable development through Islamic banks, social finance tools such as zakat, waqf, sadaqah, qard-al hasan, Islamic microfinance, Islamic crowdfunding, and the human factor it will raise through Islamic finance education. In addition, it is thought to have failed in sustainable development efforts due to financial crises and environmental problems caused by capitalism. The world needs a new perspective that is just, supports human well-being, accepts and respects nature as a living thing, and gives animals their due. Islamic Economics and Finance should be considered as an alternative, as a system that is seen to be compatible with sustainable development goals with the current information and is aimed at realizing change. By increasing awareness, the rapid integration of Muslim societies into the process can be achieved and a leading role can easily be played in this regard.

Giriş

İkinci Dünya savaşı ardında büyük bir yıkım bırakmış ve bu süreçten etkilenen tüm ülkeler hızlı bir şekilde rehabilitasyon sürecine girmiştir. 1970'lerin sonuna kadar süren krizin etkileri dünyada kalkınma hareketlerini sürekli canlı tutmuştur. Kalkınma hareketlerinde öncü yaklaşım, ülkelerin refah seviyesini arttırmak amacıyla sanayileşmeye önem verilerek modern ve zengin toplumların inşa edilmesiydi. Bu dönemde girilen kalkınma hareketleri meyvelerini vermiş ve orta gelirli ülkelerin iktisadi göstergelerinde ciddi büyümeler kaydedilmiştir. Bu büyüme, ülkelerin sanayilerinin milli gelir içerisinde daha fazla pay alarak büyümesi şeklinde gerçekleşmiştir. Orta gelirli ülkelerin hızlı ekonomik gelişimine rağmen diğer tarafta düşük gelirli az gelişmiş ülkelerde aynı sonuç üretilememiştir. İnsani gelişimi sadece ekonomik büyümeyle formüle eden kapitalist kalkınma anlayışının sonucunda sınırsızca tüketilen beşerî ve doğal kaynaklar, zenginleşen açgözlü bireyler ve fazlasıyla fakirleşen toplumlar idealize edilmiştir.

İkinci dünya savaşından sonraki süreç dünya ekonomisinde fırsatları değerlendiren birtakım ülkeleri ve yeni siyasi denklemleri ortaya çıkarmıştır. Orta gelirli ülkelerde yaşanan olumlu ekonomik göstergelere rağmen sosyal refaha ve insani göstergelere ilişkin toplumsal uçurumlar, ekonomik büyüme odaklı kalkınma anlayışının tartışılmasına neden olmuştur. Tartışmalarda, kalkınma anlayışında insana dair meselelerin de dikkate alınması gerektiği, işsizliğe, gelir eşitsizliğine, yoksulluğa, doğayla dengeye ve temel insani ihtiyaçlara cevap verebilecek bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu savunulmuştur. Çünkü kapitalist ekonomi anlayışı doğayı hammaddeye ve değeri ifade eden İnsan'ı üretim için bir araca indirgemıştır. Yenilikçi yaklaşım arayışları sonucunda kalkınma kavramına bakış açısı değişerek *ekonomik büyüme odaklı* yaklaşımından ziyade *insan merkezli kalkınma* yaklaşımı önem kazanmaya başlamıştır (Zafir, 2014). Kalkınmayı sadece *refah düzeyi* olarak anlama ve ekonomik kalkınmanın birçok problemi çözeceği kabulü henüz tam olarak değiştirilemese de dönüşüm kendini göstermektedir. Geline noktada kalkınmaya ilişkin geleneksel kabullerin dünyanın boğuştuğu büyük sorunlara çözüm üretmediği ve salt refah düzeyinin artırılmasının bir çıkış olamayacağı anlaşılmıştır. Dünyanın belirli bölgelerinin hatta belirli bireylerin ciddi varlık sahibi olmalarına karşın aşırı yoksulluk içerisindeki toplumlar, suya erişimi olmayan bir kıta, gelir dağılımında inanılmaz boyuta ulaşan uçurumlar, eşitsizlikler, ülkeler arası yaşanan katliamlar, sömürgeler ve dünyanın maruz kaldığı büyük çevresel sorunlar göstermiştir ki kalkınma kavramının öncelikle *insanın kalkınması* şeklinde anlaşılması gerekmektedir.

Ulaşılması arzulanan bu insan merkezli anlayış özü itibariyle Türk-İslam kültüründe büyük bir yere sahiptir. Anlayış, birçok kaynakta sıkça vurgulanmış ve yakından tanıdığımız bir felsefeyi ifade etmektedir. Şeyh Edebali'nin, Batı dünyasında devlet anlayışının oluşmasından üç yüz yıl önce Osman Gazi'ye "*Ey oğul, insanı yaşat ki, devlet yaşasın!*" şeklindeki öğüdü bu anlayışın bir tezahürüdür. Benzer şekilde Yunus Emre'ye şu mısraları yazdıran aynı anlayıştır. "*Bir gez gönül yıktın ise, kıldığın namaz değil / Yetmiş iki millet dahi, elin yüzün yumaz değil*". Bu iki hikmetli söylemin temellerini İslam'ın insana verdiği değer ve karşılıklı yüklediği sorumluluklarda aramak gereklidir. İslam'da Kur'an-ı Kerim vasıtasıyla bildirilen insana dair telkinler ve uyarılar, insanın insana ve dahi topluma karşı hassas davranmasını salık vermektedir. İnsan kainattaki yaratılmış en şerefli ve en güzel varlık¹ olarak ifade edilerek, akıl ve iradesiyle meleklerden dahi üstün bir varlık şeklinde konumlandırılmıştır. İslam'ın ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet incelendiğinde ise öğretileriyle insan

¹ Tin Suresi - 1-4 . Ayet

merkezli olduğu şeksiz bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle İslam toplumlarında önce insan politikası her zaman önemli olmuştur. İnsanın kişisel olarak tekamülü ve devletin kalkınması insanla olan ilişkisine bağlanmıştır.

Sürdürülebilir Kalkınma (SK); gelecek nesillerin hayatiyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli olan kaynakları bugünden tüketmeksizin, akıllıca yöneterek günümüz insanlığının ihtiyaçlarını karşılayabilme ve gelecek nesillere aktarabilme çabalarını temsil eder. Çevresel kaynakların gelecek nesillere aktarılması ve bu hakkın teslimi sürdürülebilir kalkınma açısından insani bir gerekliliktir. Bunu yaparken de bugün yaşayan insanın yoksunluk yaşamasına izin vermeden tüketimde bir sınır çizilmesi önerilmektedir. İlk kez Birleşmiş Milletler tarafından “Our Common Future” başlıklı Brundtland raporunda deklare edilen bu ifadeler tüm toplumlar için bir ödev olarak sunulmuştur. Sürdürülebilirlik kavramı başlangıç aşamasında yalnızca yenilenebilir enerji alanı için kullanılan bir kavram iken dünyanın yüz yüze kaldığı finansal krizler, iklim değişiklikleri ve salgınlar sonrası dünya toplum refahının giderek zayıflaması sürdürülebilirliğin hemen hemen her alanda düşünülmesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda ekonomik büyümenin de sürekli hale getirilmesi nosyonu, insana, tabiata ve hayvanata minimum tahribatla yürütülmesi gereken çevreci bir dünya görüşüne dönüşmüştür. Nihayetinde çevre ile sosyoekonomik gelişme arasında bir ilişki kurulabilmiştir. Bu dönüşüm, ideal bir dünya geleceğini garanti altına almayı umdesinde barındırırken zorlukları da atlanmamıştır. Raporda sürdürülebilir kalkınmanın değişmeyen bir duruma uyumu değil kaynakların dengeli kullanımına, yatırımların yönüne, yeni teknolojik gelişmelere ve kurumsal vizyonun farklılaşması gibi dinamik meselelerle de uyumu ifade ettiği belirtilmektedir. Bu süreç, kolay veya basit değil tam tersine acı verici değişimler içerebilecektir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmaya adaptasyon kararı bireyler veya kurumlar tarafından değil siyasi bir irade tarafından verilmelidir (United Nations, 1987).

Dünyanın daha yaşanabilir bir hale getirilmesi için ortaya koyulan, insanı ve diğer tüm canlıları dikkate alan özellikle çevreci yaklaşımlar Müslümanlara görev olarak sunulan temel kaidelerdendir. Bu nedenle Müslüman toplumların sürdürülebilir kalkınmaya entegrasyonunun daha kolay olacağı tahmin edilmektedir. Bu hususta İslam’ın dikkat çektiği kaidelere kısaca değinilecektir. Allah Teala, Müslümanları dünyaya imar ve ihya için göndermiş ve bu bilinçle hareket etmelerini emretmiştir. Dolayısıyla bireyler dünya ile ilişkilerinde sorumlu, duyarlı ve korumacı olmak zorundadırlar. Bu çevreci bilince ilişkin ayeti kerimeler ve bazı vakalar aşağıda kısaca sıralanmıştır (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022).

- “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu” Rûm, 30/41. Ayeti kerime, karada ve denizde belirlenmiş bir nizamın varlığına işaret ederken insanların bu düzeni bozduklarına işaret etmektedir. Bugünün bir özeti gibi duran ayet, dengenin korunmasını ve sürdürülebilir bir yaşamın önemini vurgulamaktadır.
- “Kıyamet kopuyor olsa dahi elinizdeki fidanı dikin.” İbn Hanbel, III, 184. Bu hadisi şerif ile insanın doğaya karşı olan sorumlulukları hatırlatılırken kıyamet gibi şiddetli bir an üzerinden betimlenerek önemi ortaya koyulmaktadır.
- “Uhud bizi sever, biz de onu severiz.” Buhârî, Megâzî, 82. Bu hadisi şerifte ise Peygamberin (s.a.v) bir dağa olan muhabbeti ve ilgisi dikkat çekmektedir. Uhud dağının ikili ilişkide muhatap alınması Müslümanlara tabiatla geliştireceği ilişkiye dair işaretler vermektedir.
- “Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah’tan korkun.” Ebû Dâvûd, Cihâd, 44. Sürdürülebilir kalkınmanın diğer önemli başlıklarından olan hayvanata ilişkin korumacı çabalara bu hadisi şerifte değinilmektedir. Hayvanlara zulmedilmemesi ve onların da haklarının olduğu ortaya konulmaktadır. Hakların tesliminin yanında emredilen şekilde davranılmaması halinde ise

hesabın var olduğu ve korkulması gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Bu hadis insan ve hayvan ilişkilerine dair Müslümanlara bir çerçeve çizmektedir.

- *Peygamber Efendimiz (s.a.v.), sahabeden Sa'd'a uğramış ve abdest alırken israf ettiğini görünce "Bu israf da nedir?" diye sormuştur. Sahabe, "Abdestte de israf olur mu?" şeklinde soru sorunca ise "Evet, akmakta olan bir nehirde abdest alsan dahi" (İbn Mâce, Tahâret, 48) şeklinde cevap vermiştir.* Bu vaka ise su ve suyun dengeli kullanımı ile ilgili güzel bir örneklik teşkil etmektedir. Bu kadarıyla iktifa edilen örnekler neticesinde sürdürülebilir yaşam konseptinin İslam'da temelde var olduğu anlaşılmaktadır.

Modern sürdürülebilir kalkınma çabaları günümüzde çok yönlü şekilde ele alınmaktadır. Ancak tüm çabaların üç ana amaca hizmet etmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunlar; nesiller arası sürdürülebilirlik, çevresel/ekolojik sürdürülebilirlik ve sosyal içerme yoluyla sürdürülebilirliktir (Zaman & Qadir, 2020). Tüm dünyanın ortak görevi olarak benimsenen bu çalışmalar hedeflere dönüşerek özelde 17 alt amaç ile çevrelenmiştir. Öncelikle yoksulluğu ortadan kaldırmak, gezegeni korumak, geleceğin ve bugünün insanının refahını sağlamak olarak başlayan serüven giderek daha da tematik hale gelmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) genel kurulu tarafından 2016 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları" (SKA) gelecek için bir ajanda haline gelmiş ve 2030'a kadar ulaşılması hedeflenmektedir (United Nations, 2022). İlgili amaçlardan da anlaşıldığı üzere insanı ve tabiatı merkezine almayan hiçbir girişim veya ürün uzun ömürlü olamayacaktır. Bu amaçlar ortak yaşamın sürdürülebilir hale getirilmesi açısından bir zorunluluktur. Bireysel fayda düşüncesinden toplum yararını önceleyen bir düşünceye geçiş yapılarak döngüsel bir ekonominin işler hale gelmesi arzulanmaktadır.

Şekil 1: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Kaynak: (United Nations, 2022)

Sürdürülebilir kalkınma amaçları incelendiğinde ortaya konması gereken çabaların büyük oranda üretim, tüketim, harcama, ekonomi gibi finansal meselelerle ilişkili olduğu görülebilir. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma hedeflerine İslam İktisadı ve Finansının nasıl hizmet edebileceğinin ve nasıl fırsatlar sunabileceğinin ortaya çıkarılması ve temel bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. İslam iktisadi anlayışının günümüz sürdürülebilirlik sorunlarının çoğunun kaynağı olarak kabul ettiği kapitalizme yönelik olarak bazı temel eleştirileri bulunmaktadır. Bu eleştirilerin kapsamına bakıldığında *sürdürülemezliğe* neden olan finansal sorunlarla bütünüyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle İslam İktisadı ve Finansı anlayışının sürdürülebilir kalkınmada ne söylediğini anlamak önemliken İslam iktisadı

öğretilerinin SK'ye ilişkin tezleri nelerdir ve bu tezlerin SK'ye ne şekilde katkı sunabileceğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Çalışma bu yönüyle okuyucuya katkı sağlayabilmeyi ve yeni bir pencere açmayı umut etmektedir.

Literatür Taraması

Literatür taraması aşamasında sürdürülebilir kalkınma konusunda birçok yayın olduğu görülmüştür. Ancak ilgili yayınların değerlendirilmesinde İslami finans, insani finans ve etik finans ile bağlantı kurulmuş olan çalışmalar dikkate alınmıştır.

Korkut ve Bulut (2022) çalışmalarında yeni bir ekonomik paradigma arayışının sonucu olarak ortaya çıkan sürdürülebilirlik ve insani finans kavramlarını inlemişlerdir. Çalışmada günümüz modern finansal sorunlarının temelinde kapitalizm ve bunun ürettiği mekanizmalar olduğunu savunurlarken bu durumdan kurtulmanın sorumlu üretim ve tüketim davranışlarının geliştirilmesine bağlı olduğunu belirtmişlerdir. İnsan merkezli, varlığa dayanan ve reel sektörü destekleyen bir finansal yapı gerekliliğini ortaya koyarlarken de İnsani finansı temsil eden İslami finans çabalarının artırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Aysan ve Büyükdeniz (2022) sürdürülebilir ekonominin yeşil tahviller yoluyla finansmanı üzerine yaptıkları çalışmalarında tabiatın ve sakinlerinin iklim değişiklikleri nedeniyle risk içerisinde olduklarına dikkat çekmektedir. Tüm canlıların daha iyi bir yaşama sahip olması için öneriler olsa da bu çözümlerin genelde pratikten uzak kaldığı ifade edilmiştir. Tüm önerilerin hayata geçirilmesi ve olumlu sonuçlar alınması ise sürdürülebilir ekonomi anlayışının benimsenmesi ile mümkündür. Bu amacın gerçekleştirilmesi adına sermaye piyasaları iyi bir araç olarak değerlendirilmelidir. Çalışma sürdürülebilir ekonominin finansmanında borçlandırma araçlarının önemi, yeşil tahviller ve süreçle ilgili bazı hukuki, finansal ve sınıflandırma problemlerini ele almaktadır.

Gedikli ve Gökırmak (2021) çalışmalarında katılım bankalarının sürdürülebilir kalkınma faaliyetleri üzerine bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada katılım bankalarının hangi faaliyetlere daha fazla alaka göstermeleri gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunarak özellikle yeşil sukuk ve mikro kredi uygulamaları ile sürece destek verilebileceği ifade edilmiştir. Yanı sıra uluslararası örgütlerle iş birliği kurarak sosyal sorumluluk projelerinin yürütülmesi, kredi politikalarının yeşil finans anlayışı ile revize edilmesi ve müşteri odaklı bir yaklaşım sergilenmesi sürdürülebilir kalkınma amaçları açısından tavsiye edilmiştir. Bu faaliyetlerin ilerleyen safhalarda kurumlara ekonomik karlılık da getireceği ifade edilerek bu faydaya vurgu yapılmıştır.

Altun (2019) çalışmasında sürdürülebilirlik anlayışının geçmişten günümüze gelişimini incelemiştir. Çalışmanın temel araştırma kısmında ise sürdürülebilirlik anlayışının İslami finans ilkeleri ile uyumunu ortaya koymaya çalışmıştır. Buna bağlı olarak İslami bankaların (ve diğer İslami finansal kuruluşların) sürdürülebilirlik konusunda yapmış olduğu çabalar belirtilmiştir. Yapılan ampirik çalışma sonucunda ise sürdürülebilir kalkınma hedefleri; toplumsal eşitlik, adil gelir dağılımı, kaynakların itidalli kullanımı, tabiatın ve diğer canlıların korunması ilkelerinin İslami ilkelerle paralellik arz ettiği ancak İslami finansal kurumların uygulamada yetersiz kaldığı ve katma değerlerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Rahman vd. (2018) İslami açıdan sürdürülebilir kalkınma konusunu Kuran ve hadisler ışığında incelemiştir. İnsanlığın hem ruhsal hem de fiziksel esenliğinin sağlanmasında önemli olduğunu düşündükleri sorular sorarak sürdürülebilir bir yaşamın ne denli hayati olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır. Çalışmanın çevre sorunlarına ve İslam dünya görüşüne ilişkin bilgileri incelediği analiz sonucunda ise dinin insanlara çevre bilincini aşılama ve çevrenin sürdürülebilirliğinde önemli bir role sahip olduğunu tespit edilmiştir.

Chowdury (2016) çalışmasında İslam'da sürdürülebilir kalkınma kavramının oldukça kapsamlı olduğunu maddi, manevi ve ahlaki boyutları içerdiğini göstermeye çalışmaktadır. Bu nedenle Batılı kalkınma modellerinden ayrıldığını savunmaktadır. Kapitalist bir toplumda sürdürülebilir kalkınmanın temel amaçları kâr elde etmek ve maddi ihtiyaçları karşılamakken İslam'ın sürdürülebilir kalkınmadaki temel amacının insani değerlerin korunması ve üretimin sağlanması olduğunu ifade etmektedir.

Aliyev ve Aslanlı (2015) çalışmalarında sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarını incelemiştir. Ardından 33 İslam Ülkesinin sürdürülebilir kalkınmada ne durumda olduklarını anlamak adına Birleşmiş Milletler, OECD ve Avrupa Birliği göstergelerine göre (10 faktör) aralarında mukayeseli biçimde analize tabii tutulmuştur. Derleme türünde olan çalışma İslam ülkelerinin istenen seviyelerde olmadıklarını iddia ve birçok çalışmada olduğu gibi tekrar ederken klasikleşen sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uyulmasını tavsiye etmektedir.

Aysan ve Dumludağ (2014) “*Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*” adlı derleme eserlerine ülkeler arası uçuruma dönüşen kalkınma farklılıklarının sermaye birikimiyle açıklanamayacağını ve büyüme oranlarının bu farkları anlamlandırmada yeterli olmayacağıyla başlamaktadır. Bu düşüncenin bir tezahürü olarak yeni bir kalkınma yaklaşımının ortaya çıktığını, insanı ve tabiatı ilgilendiren daha saygılı ve ahlaki değişkenleri içinde barındırdığını vurgulamaktadır. Yeni yaklaşımın geçmiş salt ekonomik büyüme anlayışına göre daha gerçekçi ve yerinde bir bakış açısı olduğu ifade edilmiştir.

Barau (2004) çalışmasında çevre ve sürdürülebilir kalkınma konularını Kuranın ışığında tartışmıştır. Temel savunması, “*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık (6:38); Andolsun ki biz bu Kuran'da insanlar için her türlü örneği verdik (18:54)*” ayeti kerimelerinden hareketle Kur'an-ı Kerim'in çevre ve kalkınma sorunlarının tamamı için zamanlara yaygın ve güvenilir hükümler koyduğudur.

Aras (2000) İslami finansal kurumlarının ülkemizde henüz banka olarak nitelendirilmediği bir süreçte ülkelerin kalkınmalarını dengeli hale getirmek ve ekonomik kalkınmayı sürekli hale getirmek için gerekli olanın tasarrufları artırmak olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışma varlıkların ekonomiye kazandırılması amacıyla tasarruf bilincinin inşasıyla ilişkilendirilerek SK nitelikli eğitim amacıyla da paraleldir. Çalışmasında ilgili dönemde özel finans kurumları olarak anılan kurumların muhafazakâr bireylerin birikimlerinin ekonomiye kazandırılmasının bu kurumlar eliyle yapılabileceği ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya katkı sunacağını ifade etmiştir. Çalışma ülkemizde erken dönemde yapılan sürdürülebilir kalkınma çalışmalarından biri olarak dikkat çekmektedir.

Yöntem

Çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Sürdürülebilirlik konusunda yapılmış olan mevcut çalışmalar incelenmiş ve özellikle İslami finans ile bağlantılı çalışmalar sistemli bir biçimde çalışmaya dahil edilmiştir.

Kaynak tarama belirli bir amaca yönelik olarak kaynakları tespit etme, okuma, inceleme, not alma ve değerlendirme süreçlerini içermektedir. Bu yönteme, en temel veri toplama yöntemlerinden biri olarak tüm bilimsel çalışmalarda başvurulmaktadır. Kaynak tarama eski çalışmaların kaybolmasını engellerken bilgiyi yeniden işleyerek güncel bilgilerle yeniden bir ürün ortaya koyma sürecidir. Bu yolla bilgide birikme, gelişim ve süreklilik sağlanmaktadır.

İslam İktisadı ve Finansının Sürdürülebilir Kalkınmaya Sunduğu Fırsatlar

İslami Bankacılık Uygulamaları

İslami finans ontolojisi gereğince insan ve toplumun kalkınmasını, gelişimini ve birbiriyle uyumunu öncelerken bireysel zararları engellemeye gayret eden büyük bir mefkureye, İslami ahkama dayanmaktadır. Son yıllarda ortaya çıkan sürdürülebilir finans, insani finans, etik finans ve yeşil finans gibi yeni arayışlar göstermiştir ki İslam'ın önerdiği iktisadi ve finansal hayata yakınsama gerçekleşmektedir. Bunun son örneği ise günümüzde sıkça karşımıza çıkan kalkınmada sürdürülebilirlik çalışmalarıdır. İslami finansal kurumlar ahlaki motivasyonları ve kalkınmaya etki edecek finansal motifleriyle SKA ile uyum içerisindedir. Dolayısıyla İslami finansın insani gelişmeye ve sürdürülebilir finansal kalkınmaya tesir etme kabiliyeti çok yüksek seviyededir.

Kapitalizmin ve ortaya koyduğu geleneksel bankacılık hizmetlerinin en belirgin özelliği her durum ve şartta yüksek getiriye veya kara odaklanmasıdır. Bu yüksek getirinin de gerçekleşmesi adına faizli işlemler yoğun bir biçimde uygulanmaktadır. Günümüz finansal kabullerine göre makul gibi gözükken bu fonksiyon çoğu zaman üretimi ve yatırımı desteklemekten çok uzaktır. Finansal sistemden elde edilen (faize ilişkin) gelirler, sermaye sahibi olanların üretime dayalı riske katlanarak getiri elde etme eğilimlerini ortadan kaldıran bir fonksiyona dönüşmektedir. Emekten yoksun bu para kazanma biçimi kalkınmayı olumsuz etkilerken emeğin toplam üretimden aldığı payı giderek düşürmektedir. Dolayısıyla faiz fonksiyonu üretmeyi değil bankacılık sistemi içerisinde ataletle terk edilmiş bir sermaye biçimini desteklemektedir. Bunun öncelikle üretimi ve dolaylı bir biçimde kalkınmayı olumsuz yönde etkilediği göz ardı edilmemelidir.

İslami Finans ve bankacılık uygulamaları finansal işlemlerde emek yoksun geliri yani faiz reddetmektedir. Borca dayalı finansal düzeni ve benzer kazanımları reddederken bu tip bir sermaye büyümesinin fayda vermeyeceğini savunmaktadır. Bu nedenle sistem borçlu bireylerden ziyade riske ortak olan müşteri portföylerini oluşturmaya çalışmaktadır. Tabana yayılmış bir biçimde bireyler, yatırıma ve ticari aktivitelere fon sağlamalıdır. Finansman anlayışının temelinde üretime ve reel ekonomik faaliyetlere öncelik veren varlığa dayalı risk paylaşımçı bir süreç izlenmektedir. Dolayısıyla sisteme entegre olan fonlar sürekli bir biçimde reel sektör yatırımlarında ve gerçek bir varlığa dayalı ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmaktadır. İslami finans isteklere, arzulara ve hazza ilişkin taleplerden ziyade gerçek ihtiyaçları karşılamaya kanalize olmuştur. Çünkü modern iktisadi düşüncenin ürettiği *kaynakların sınırlı, isteklerin sınırsız* olduğu finansal paradigmasına karşı çıkmaktadır. Bu sorunlu öğretinin sonucunda ortaya çıkan sınırsız üretim ve tüketim çılgınlığı tabiatın daha da zarar görmesine neden olurken karalar, denizler hatta hava endüstriyel atıklarla ve kirlilikle boğuşmaktadır. 2021 yıl sonu itibarıyla Dünya Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) 94 trilyon doları yakalamış² (Alkin, 2021) ve tüm dünya halklarına yetecek seviyede mal ve hizmet üretimi gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen ülkeler arasında adil paylaşım, finansal dengesizlikler, krizler, savaşlar ve yoksulluk gibi temel sorunlar giderek büyümektedir. Bu olumsuz durumun ve sürdürülemezlik halinin sebeplerinden biri de bu modern finansal sistemin olduğu düşünülmektedir. Çünkü sistem sürekli olarak borçlandırılmış insanın imaline katkı sağlamaktadır (Lazzarato, 2015). İslam iktisadı ve finansında ise kaynaklar sınırsız ancak ihtiyaçlar sınırlı iken insana düşen mutedil bir tüketim ve ihtiyaç karşılama biçiminin tercih

² 2022 yıl sonu itibarıyla Dünya Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) 100 trilyon doları aşması beklenmektedir.

edilmesidir. Ancak bu şekilde gelecek nesillere hak ettikleri seviyede bir dünya mirası bırakılacaktır.

İslami finansın sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağladığı bir diğer önemli özelliği spekülasyon işlemlerden uzak durmasıdır. Yüksek kaldıraçlı reel ekonomiden bağımsız işlemlere izin verilmeyen sistemde sürdürülebilir finansal hizmetler sunulmaktadır. Bu gerçekçi ve yüksek belirsizliği reddeden yaklaşım finansal istikrara doğrudan katkı sağlamaktadır. Günümüzün yeni finans eğilimlerinde sıkça karşımıza çıkan *etik finans* veya *yeşil finans* kavramları özünde İslami finans ilke ve esaslarını benimsemektedir. Dolayısıyla İslami finansın kadim ahkamı, adı konulmasa da umdesinde sürdürülebilir kalkınma anlayışını barındırmaktadır. İslami finansın önerdiği tüm işlemler dayanak varlık üzerinden yürütülürken spekülasyon içeren veya risk transferi doğuran işlemler yerine riskin taraflarca paylaşılmasını gerektiren uygulamaları içermektedir.

2008 Mali Krizinde türev işlemleri minimum seviyede olan İslami finansal kurumlar kriz sürecinden çok az etkilenmişlerdir. Kriz dönemlerinde özellikle fark edilen olgu, İslami finansal kuruluşların daha sürdürülebilir ekonomik birimler olduğunu ortaya koymuştur (Utku, 2021). Kriz sonrasında İslami finansal kurumlar spekülasyon işlemlerden uzak olmaları ve sürdürülebilir bir zeminde faaliyet göstermeleri sebebiyle tüm dünyada ciddi bir ilgi uyandırmıştır. Vatikan'ın resmî yayın organı *L'Osservatore Romano*³ (2009), krizden kurtulmanın yolunun İslami bankacılığı uygulamak olduğuna ve dayandığı ahlaki kuralların finansal sisteme güven vererek nakit akışlarını artıracığına dikkat çekmiştir. Yazarlar Loretta Napoleoni ve Claudia Segre İslami finansın suni ekonomik balonları engellediğini, aşırı borçlanmayı, faizi, manipülasyon ve spekülasyonları yasakladığını belirterek Batılı bankaların sukuk olarak bilinen İslami tahvilleri teminat olarak kullanabileceklerini belirtmiştir (Bloomberg 2009, Washington Post 2009). İslami bankacılık uygulamaları, mal ve hizmet finansmanına aracılık etmesi sebebiyle reel sektörü doğrudan desteklerken üretime katkı sağlamaktadır. Bu özelliği İslami bankaları her türlü finansal duruma karşı daha sürdürülebilir kılmaktadır.

İslami Sosyal Finans Uygulamaları

Günümüzün SK amaçları finansman konusunda yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamak adına finansman işlevinin, tabiatı dikkate alan, döngüsel ekonomiye katkı sağlarken kapsayıcı büyümeye zemin hazırlar nitelikte olması önemli hale gelmiştir. Yatırımcı profili de benzer bir biçimde değişerek, yalnızca geçmiş mali performanslardan hareketle değil çevresel kaynakların korunması ve toplumsal kalkınmaya etkisi açısından yatırım kararlarını vermektedir. Önce insan perspektifi ile doğayı önemseyen ve yatırım kararlarında insani faktörleri önceleyen daha hassas bir yatırımcı kitlesi ortaya çıkmıştır. Bu dönüşümün sonucunda ise çevreye verilen zararın, kirli atıkların, karbon salımının azaltılması, çevrenin korunması ve yeşil finans uygulamalarının desteklenerek ekonomik kalkınmaya sürdürülebilir biçimde katkı sağlanması hedeflenmektedir. Yeşil finans *doğa dostu, tabiata katkı sağlayan veya düşük zarar içeren ürünlerin kullanılmasını veya bu meyanda girişimlerin desteklenmesini öngören finansal anlayış* olarak tanımlanabilir (Kuloğlu & Öncel, 2015). SKA'ya göre özellikle küçük ve orta ölçekli firmalar desteklenmeli ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine entegre olmuş yeşil kurumların ihdas edilmesi gerekmektedir.

³ Gazetede 4 Mart'ta yayınlanan makalede yer almaktadır

Reel sektörün finansmanı, İslami bankaların en başından beri kendilerini geleneksel bankalardan ayıran en temel özellik olarak vurguladıkları konu olmuştur. Benzer bir biçimde SKA, reel sektörde sürdürülebilirlik olgusunun benimsenmesini ve sektörün finansmanının devamlılığını önemsemektedir. Bu durum yeni finans anlayışının İslami finansın temel argümanlarına da yakınlaştığını göstermektedir. İslami bankalar özellikle son yıllarda hızlı bir biçimde adapte oldukları SKH gereğince yeşil sukuk enstrümanı ile insan ve çevre odaklı sürdürülebilir amaçlara hizmet etmektedir. Yeşil sukuk, şer'i kurallara uygun faaliyet konularına giren çevre dostu projeleri finanse etmeyi amaçlayan yatırım aracı olarak tanımlanabilir (Ela, 2019). Sukuk geleneksel borçlanma senetlerinden farklı olarak varlığa dayalı bir ürün olması sebebiyle spekülasyondan uzak ve daha sürdürülebilir bir finansman vadetmektedir. İslami finansın süregelen reel ekonomik faaliyetleri ve yeşil sukuk uygulamaları sürdürülebilir finansman sağlama amacıyla paralellik arz etmektedir. Muhtemeldir ki İslami finansal ilkeler ile SKA'nın bu denli uyumu, finansal piyasalarda İslami finansal kurumları SKA'ya en hızlı biçimde entegre olabilen kurumlar haline getirecektir.

İslam İktisadı ve finansını yalnızca organize piyasalar üzerinden okumak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Çünkü (Müslüman toplumlar açısından) İslami sosyal finans denildiğinde çoğu zaman finansal piyasalar dışındaki emir ve uygulamalar akla gelmektedir. İslam dini, toplumda yoksulluğun azaltılması, gelirin adil paylaşılması, zenginin fakirin haliyle hemhal olması ve sosyal kesimler arasında ünsiyetin artırılması noktasında ciddi finansal emirler içermektedir. Bu emirlere uymak ise iman etmenin bir vecibesi olarak bildirilmektedir. Bu emirlerin en önemlisi zekât olarak karşımıza çıkarken vakıf, kooperatifler, sadaka, fitre, infak, hibe ve karz-ı hasen gibi farklı konseptler İslam'ın sosyal finans uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. 14 asırdır İslam dininin bu araçlarla önlemeye çalıştığı iktisadi ve içtimai sorunlar bugün SK amaçları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Temel bir mukayese ile İslami sosyal finans uygulamaları sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile benzer biçimde yoksulluğa (SKA1) ve açlığa son verme (SKA2), sağlıklı bireyler oluşturma (SKA3), nitelikli eğitim sağlama (SKA4), insana yakışır iş modelleri ve buna bağlı ekonomik büyüme (SKA8), eşitsizliklerin azaltılması (SKA10) ve sorumlu tüketim ve üretim bilinci oluşturmaya (SKA12) amaçlamaktadır. Doğrudan değinilmeyen diğer amaçlara ise İslam, tali biçimlerde ulaşmayı insani bir sorumluluk olarak bildirmektedir. Sözgelimi insanlık için temiz su kaynakları ve sıhhi koşulların (SKA6) sağlanması İslam toplum önerisinin beklenen bir sonucu olup özelde bir sorun olarak incelenmemiştir.

İslami sosyal finans uygulamaları hayır amacıyla yapılan ve kâr amacı güdülmeyen faaliyetleri içermektedir. Uzun yıllardır İslami finansal hizmet incelemelerinde daha çok Allah ile insan arasında cereyan eden bir ilişki biçimi gibi değerlendirilerek daha az araştırılmış konulardır. Uygulamalar tarafına bakıldığında da benzer bir sonuç görülür. Yani bu uygulamalar kurumsallaşmaktan çok uzak kalmış finansal konseptler olmuşlardır. Bu nedenle İslami sosyal finansın toplumda ekonomik yansımalarının test edilmesi mümkün olmamıştır.

Zekât

Zekât, İslam'ın zenginlik ölçüsü olarak belirlediği nisap miktarınca finansal varlığa sahip olan kimselerin, Kuran'da belirlenmiş olan sınıflara Allah rızası için vermesi gereken miktarı ifade etmektedir (DİB, 2022). Zekât finansal bir ödev olmakla birlikte İslam'ın belirlediği Müslüman olma alametleri olarak ifade edilen İslam'ın beş şartından biri olarak karşımıza çıkar. Zekât, geçmişte Müslüman devletlerce (Osmanlı vb.) vergi gibi konumlandırılarak devlet eliyle toplanan ve ilgili taraflara aktarılan bir kurumsal yapı olmuştur. Günümüzde Malezya, Endonezya ve BAE gibi hala zekâtı devlet kurumları üzerinden toplayan veya devletle ilişkili alternatif uygulamalar üreten yapılar görülse de Türkiye gibi ülkelerde zekâtın tasarrufu bireylere bırakılmış vicdani bir görev olarak ifa edilmektedir. Kişiler yaygın

bir biçimde görülen elden zekât verebildikleri gibi vakıf ve dernekler (STK'lar) üzerinden de zekât görevlerini yerine getirmektedir. Zekâtın verilebileceği sınıflar Kuranı Kerimde açık bir biçimde belirtilmiştir. Bunlar, *Fakirler ve miskinler* (tabii ve aslî ihtiyaçlarını temin edemeyecek derecede fakir/yoksul olanlar), *Âmiller* (zekâta ait toplama veya dağıtma gibi işlerde çalışan kişiler), *Müellefe-i Kulûb* (Kalpleri kazanılmak istenen kişileri ifade ederken, inanmayan ancak kalpleri İslam'a ısınması muhtemel ve İslam'a faydalı olan kişiler), *Köle ve Câriyeler* (hürriyet yoksunluğu yaşayan ve bu durumdan kurtarılması bedele bağlı kimseler), *Borçlular* (Borcu olan ve nisap miktarınca varlığı bulunmayan kişiler), *Allah yolunda olanlar* (Allah rızasını kazanmak adına her türlü hayırlı işte çalışan ve gayret gösteren kişiler) ve *Yolcular* (memleketinin dışında farklı bir yerde bulunan ve orada herhangi bir varlığı olmayanlar)'dır. Yanı sıra zekâtın kesinlikle verilemeyeceği taraflar da bulunmaktadır. Bunlar ise; ana, baba, eş, çocuklar, Müslüman olmayanlar, zenginler, Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerdir. Zekâtın gerekli taraflara verilmemesi halinde öncelikle bu farz yerine getirilmemiş kabul edilirken sosyal ve ekonomik açıdan murad edilen sonuçlar gerçekleşmemiş kabul edilmektedir (Salihoğlu, 2013).

Zekât emrinin verenden ziyade zekâtı almaya uygun tarafların refahını etkiliyor olması, İslam'ın toplumda finansal dezavantajlı kesimlerin ekonomik sürdürülebilirliğini dikkate aldığını göstermektedir. Bu tezin belki de en belirgin örneği; Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)⁴ tarafından oluşturulan *Mülteci Zekât Fonu*'dur. Mülteci Zekât Fonu aracılığıyla 2019 yılında 38 milyon ABD doları toplanarak Yemen, Bangladeş, Ürdün, Lübnan, Pakistan, Mısır, Nijerya, Irak, Moritanya ve Hindistan'da sıkıntı çeken yoksullara, mültecilere ve ailelerine (yaklaşık 650 bin kişiye) destek sağlamıştır. Fon 2021'in ilk 6 ayında ise 584.000 kişiye yardım sağlamıştır. Benzer biçimde IFRC ve Malezya Zekât Konseyi iş birliğiyle zekât fonu oluşturularak su sıkıntısı çeken Kenya için temiz suya ulaşım ve tarım alanlarını sulama desteği sağlanmıştır. Bu uygulama ile SKA'nın 2 temel amacı olan temiz suya erişim ve sürdürülebilir tarım desteklenebilmiştir (Erdal, 2021 & Emirates News Agency, 2022). Bu uygulamalar zekâtın tüm dezavantajlı gruplara sağlayabileceği sosyo-ekonomik katkıları görebilmek adına önemli bulunmaktadır. Zekâtın daha sistematik ve kurumsal biçimde ele alınmasıyla potansiyelinin daha net ortaya koyulabileceği ve modern sürdürülebilir kalkınma amaçlarına katkısının artacağı tahmin edilebilir.

Vakıf

İslami sosyal finansın önemli bir diğer aracı olan vakıflar, geçmişte devletin üstlendiği birçok sosyal ve ekonomik ihtiyacı karşılamış birimlerdir. Günümüzde vakıfların fonksiyonu bu denli güçlü olmasa da hala aynı işlevi yürütmektedirler. SKA'nın temel amaçlarından yoksulluğun azaltılması, fakirlerin gözetil, iklim eylemleri, temiz içme suyu veya eğitim ihtiyaçları gibi farklı hizmet yelpazeleri ile sürdürülebilir kalkınma için ciddi bir alternatif olmaktadır. Vakıf; bir malın maliki tarafından yoksulun, fakirin veya farklı kesimlerin ihtiyaçlarının karşılanması adına ebediyen (hayır amacıyla) tahsis edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Vakfedilen malın menfaati insanlara ait iken malın kendisi Allah'ın mülkü olarak kabul edilmektedir. Bu malların temlik veya temellükü mümkün değildir. Tanımdan hareketle vakıflar, refahın toplumsal kesimler arasında adaletli bir biçimde dağıtılması adına faaliyet gösteren ve sürekliliği olan kurumlardır.

Vakıflar geçmişten bugüne toplumda yardımlaşma ve dayanışmanın kurumsallaşmış halidir. Vakıflar tüm dünyada insanlığın refahını artırmak ve daha iyi yaşam şartlarına

⁴ Müslüman Dünya Birliği, UNHCR, Birleşmiş Milletler Mülteci Ajansı ortak projesidir.

kavuşmasını sağlamak için faaliyet yürüten sistemlerdir. Vakıfların İslam'da ayrı bir yeri bulunmaktadır. Vakıf müessesine Kuran'da doğrudan değinilmese de dolaylı biçimde bağlantı kurulan ayetler bulunmaktadır. Ali İmran suresinin (92.) "*Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.*" ayeti kerimesi İslam Hukukçuları tarafından ittifakla vakıf ile ilişkilendirilmektedir. Bu ayeti kerime sonrasında sahabeden bazı kişilerin mallarını Müslümanların faydasına vakfettiği bilinmektedir. Yanı sıra Peygamberin (sav) hadisi şerifleri ve sahabenin uygulamaları ile vakıf faaliyetleri daha güçlü hale gelmektedir. Peygamberin (sav) ifade ettiği

"İnsanın ölümünden sonra ancak üç şekilde ameli kesilmez, ilki sadaka-i cariye, ikincisi fayda veren ilim ve kendisine dua eden salih evlattır"

"İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır. Malın en hayırlısı Allah yolunda harcanandır. Vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır."

mealindeki hadisi şerifler ilgili dönem ve sonrasında vakıf faaliyetlerine olan önemi artırmıştır. Vakıflar sadaka-i cariye sınıfına giren ve özü itibariyle sürdürülebilir bir faaliyet olarak konumlandırılmalıdır (Furat, 2012). Yani ölümden sonra dahi devam eden faaliyetler hem toplumda ihtiyaç sahiplerine fayda sağlarken hem de malını vakfeden kişinin amel defterinin devamlılığını sağlamaktadır. İslam'da, insanın ölümden sonra herhangi bir amel işleyemeyeceği kabulüne karşılık bir istisna olan bu durum, vakıfları, Müslümanlar tarafından büyük gayretler gösterilen bir sosyal yardımlaşma ve hayır kurumlarına dönüştürmüştür. Bu sürecin bir sonucu olarak tüm İslam toplumlarında yüksek sayıda vakıflar olduğu görülmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğünün kayıtlarına göre; Osmanlı ve Selçuklu devletlerinden günümüze ulaşmış, ancak yöneticisi kalmamış vakıf sayısı 52.000 adettir. Bu vakıflar günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022).

İslam'da vakıf faaliyetlerine bakıldığında insan, din, dil ayrımı gözetmeden gelirin ve refahın adil paylaşılması, imar faaliyetleri, eğitim faaliyetleri, sosyal faaliyetler, tabiata ilişkin faaliyetler ve hayvanata ilişkin birçok faaliyetler yürütüldüğü görülmektedir. Günümüz devlet anlayışı sosyal devlet anlayışıdır, dolayısıyla birçok temel hizmetin devlet tarafından yapılması gerektiği düşünülmektedir. Ancak İslam toplumlarında temel ihtiyaçların çoğu toplumun varlıklı insanları tarafından vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır. Osmanlı örneğinde insanların günlük hayatında sürekli bir biçimde faydalandıkları camiiler, medreseler (okullar), çeşmeler, hastaneler, hanlar, hamamlar, köprüler ve imarethanelerin hemen hemen tamamı varlıklı kişiler tarafından yapılmış ve toplumun faydasına tesis edilmiştir. Devletin görevi çoğu zaman yalnızca toprakları korumak, can güvenliği sağlamak, asayiş ve toplumu yönetmekten ibarettir. Vakıf faaliyetlerinin zirve yaptığı Osmanlı toplumunda günümüzde dahi ulaşılamayan bir hassasiyet olduğu görülmektedir. Vakıf medeniyeti tanımlamasının hakkını verircesine Osmanlı'da ihdas edilen ilginç bazı vakıflar şunlardır; hastalara ilaç yapan vakıf, sokak hayvanlarına ekmek veren vakıf, yaz günlerinde soğuk su dağıtan vakıf, halkın ve yolcuların hayvanlarını sulayan vakıf, tohum saklayan vakıf, güvercinhane yaptıran vakıf, kitapları tamir eden vakıf, kızlara çeyiz hazırlayan vakıf, fakirlerin vergilerini ödeyen kadın vakfı, şehir estetiğini koruyan vakıf, Hristiyan esirleri kurtaran vakıf. Daha yüzlerce örneğin artırılabilceği bu hassas vakıf örnekleri insanlığın ve tüm diğer canlı varlıkların tüm ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde oluşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti devleti günümüzde vakıf faaliyetlerine geçmişinden aldığı ilhamla devam etmektedir. Yanı sıra toplum olarak yardımlaşma konusunda yüksek bir hassasiyet söz konudur. Her yıl farklı kurumlarca ve BM tarafından yayımlanan Küresel İnsani Yardım raporlarına göre Türkiye dünyada en çok insani yardım yapan ülke konumundadır (Euronews,

2022). Bu durum uzun yıllardır değişmemekte bağlı, yardım ve sadaka gibi doğrudan fakirlere yapılan faaliyetlere toplumca yüksek katılım göze çarpmaktadır. Bu gerçek vakıfların geliştirilmesi noktasında bir işaret olarak değerlendirilebilir. İslam İktisadi yaşamının bir gerçeği olan vakıflar günümüzde sürdürülebilir kalkınma amaçları olarak belirlenen başlıkların dahi ötesinde bir vizyona sahiptir. Bugün kaybedilmiş veya zayıf düşmüş gibi gözükten vakıf faaliyetlerinin geliştirilmesi toplumsal refaha katkı sağlarken sürdürülebilirlik konusuna tabana yayılmış bir farkındalık kazandırabilir. Vakfın potansiyelini anlamak bugün daha önemli hale gelirken dünyanın daha yaşanabilir bir yer olmasını sağlayacak en temel araçlardan biri olarak önemsenmesi elzemdir.

Bankacılık Dışı Finansman Araçları

İslami finans kavramı günümüzde çoğu zaman bankacılık olarak anlaşılmaktadır. Ancak bunun dışında da alternatif finansal İslami yöntemler bulunmaktadır. Bahsedeceğimiz bankacılık dışı alternatif finansal araçların artırılması dezavantajlı grupların finansmana erişim problemlerini ortadan kaldırarak sürdürülebilir kalkınma amaçlarına hizmet edebilecektir.

Sadaka: kavram Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dini açıdan zorunlu maddi yardımları (para veya eşyayı) ifade etmektedir. Daha önce bahsedilen zekât zorunlu olan maddi yardımlardandır. Türkçede sadaka genellikle dilencilere yapılan yardımlar için kullanılan bir kavram olsa da daha geniş bir çerçeveye sahiptir. Kuranda sadakaya değişik biçimlerde değinilmektedir. Sadaka, kişinin kazandığını kendinden bilmemesi ve Allah'ın lütfu olduğunun bir göstergesi olarak imtihan aracı işlevi görür. Malın kişide emanet olduğu ve fakirin de bu kazançta hakkı olduğu ilkesinin bir yansımasıdır. Bu iyiliklerin karşılığında ise kendilerinde bereketin hasıl olacağı, küçük belaların def olacağı ve ölüm sonrasına dair kazanımlar elde edileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla Müslümanlar refahın adil paylaşılması ve paylaşılması konusunda yüksek motivasyona sahiptir. Sadaka bu özellikleriyle bütünüyle sürdürülebilir kalkınmaya insanın refahı boyutuyla katkı sağlamaktadır.

Sadaka 5 çeşittir ve tüm uygulamaların toplumsal bir faydası görülür. Birincisi, İslam'ın 5 şartından biri olan zekattır. İkincisi, Ramazan ayının sonunda verilen ve vacip bir emir olan *Sadaka-i fitır*'dir. Fitre olarak da ifade edilen bu uygulama yardımlaşma ve dayanışmanın bir gereği olarak insan bedeninin zekâtı olarak ifade edilmektedir. Bu vesileyle Ramazan'da fakir ve fukaraya küçük de olsa finansal destek sağlanmaktadır. Üçüncüsü, adak olarak kavramsallaşan "*kişinin sorumlu olmadığı halde bir işinin olması halinde hayır yapacağı sözünü Allaha vermesidir. Diğer bir deyişle Allaha borçlanmasıdır.*" Bu durumda ilgili borç kendisine vacip olmaktadır. Genellikle adaklar kurban kesmek biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Adak kesilmesi halinde ilgili kurbanın etinden adak sahibi, eşi ve kendi neslinden gelen herhangi biri yiyemez. İlgili adak yalnızca fakirlere ve muhtaçlara dağıtılabilir. Dördüncüsü, fidye ve kefarettir. Kişinin işlemiş olduğu suçlar veya hataların telafisi amacıyla ifa edilmesi farz olan bir emirdir. Malı olduğu halde hac etmemek veya ramazan ayında oruç tutmamak gibi hallerde kişiye farz olan mali bir yükümlülüktür. Fidye daha çok hata ve kusurdan dolayı oluşurken kefarettir ise dinen günah sayılan fiiller sonrası ortaya çıkmaktadır. Fidye ve kefaretin, kişinin kendi neslinden olmayan ve bakmakla yükümlü olmadığı fakir Müslümanlara verilmesi gerekmektedir. Sonuncusu ise gönüllü bağış olarak günümüzde toplumda sıkça uygulanan sadaka olarak karşımıza çıkmaktadır (Duman, 2008, s. 383-384).

Karz-ı Hasen: İslami finansman araçlarından biri olan yöntem, menfaat beklemeksizin Allah'ın rızasını kazanmak adına verilen nakit veya mekilat cinsi borcu ifade etmektedir. Bu borçlar aynıyle geri ödenmeli ve tarafların birbirine süreçte cefa vermemeleri özellikle bildirilmektedir. Günümüzde az sayıda kurumsal örneği bulunan karz-ı hasen finansmanı para

piyasalarından borç temin edemeyen taraflar için sermayeye erişim konusunda iyi bir alternatiftir. Ancak veren taraf açısından dünyevi bir fayda üretmediği kanaati sebebiyle çoğu zaman aile içi veya yakın ilişkili bireyler arasında cereyan etmektedir. İslam'ın önerdiği iktisadi davranışlardan biri olarak bu yöntemin iyi anlatılabilmesi finansmana erişim konusunda sıkıntı çeken taraflar açısından büyük önem arz etmektedir. Yöntem dünyevi kazancı malın bereketleneceği üzerinden açıklarken Kuran'ın ifadesiyle “Allah'a borç vermek” olarak ifade edilen karzın uhrevi karşılığının daha büyük olacağı vurgulanmaktadır (Canbaz, 2020: 64). Günümüz Türkiye'sinde vakıf şeklinde tek örneği görülmektedir. Bu vakıf evlenmek isteyip de maddi imkânsızlıklar nedeniyle evlenemeyen çiftlere faizsiz borç temin etmektedir⁵. Vakıf 2 yıl içerisinde talep edenlere 10 milyon lira tutarında karz-ı hasen desteği vererek 192 çiftin evlenmesine vesile olmuş ve toplumsal sürdürülebilirliğe katkı sağlamıştır (Karz-ı Hasen Vakfı, 2022). Karz-ı hasen sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarından biri olan herkesin finansmana adil bir biçimde erişimine katkı sağlamaktadır.

İslami Mikro Finans: Bu uygulama karz-ı hasene benzer biçimde düşük gelirli tarafların finansal sistemde karşılaştıkları dezavantajları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir finansman modelidir. Odak noktası sermayesi olmayan müteşebbislerin küçük desteklerle ekonomik hayata katılmaları ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya destek vermeleridir. Geleneksel bankacılık sektörü kredi desteklerinde geçmiş iyi tecrübeler, teminat, kredibilite veya kefalet gibi değişkenleri dikkate alırken bu konular yoksul kesimlerin finansmana erişimini sınırlandırmaktadır. Yanı sıra erken aşama girişimlerde var olan yüksek risk kredi verme süreçlerini olumsuz etkilemektedir. İslami mikro finans ise ortaklık, faizsiz borç veya enflasyona endekli borç vererek erken aşama müteşebbisleri desteklemekte ısrar etmektedir (Özdemir, 2019). Erken aşama girişimlere fırsat verilerek potansiyellerinin test edilmesi ile sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin güç kazanacağı açıktır. İslami mikro finans uygulamaları Bangladeş, Pakistan, Endonezya gibi ülkelerde yürütülürken ülkemizde henüz farkındalık düzeyi düşük seviyelerdedir. Türkiye'de dernek⁶ düzeyinde tek örneği bulunan İslami mikro finans uygulamalarının geliştirilmesiyle finansmana adil erişim, insanın ve toplumun kalkınmasının devamlı hale getirebileceği düşünülmektedir. Yanı sıra faizli borca dayalı mikro finans uygulamalarının görüldüğü ülkemizde İslami mikro finansın daha belirgin hale getirilmesi ve kalkınmaya etki eden pozitif sonuçlarının görünür kılınması önemlidir.

İslami Kitle Fonlaması: Bu yöntem modern finansın ürettiği bir konsept olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurumsal düzeyde henüz 20 yıllık bir geçmişi bulunan kitle fonlamasının (KF) 4 farklı modeli bulunmaktadır. Bu modeller, başa dayalı KF, ödüle dayalı KF, ortaklığa dayalı KF ve borca dayalı KF'dir. Kitle fonlamasında süreçler internet üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu yöntem müteşebbislerin projelerini bir KF platformu üzerinden açık erişimle toplumla paylaşmasını ve finansman çağrısı yapmasını sağlamaktadır. Projeye destek vermek isteyenler ise online olarak girişime katkı sağlayabilmektedir. Amerika ve Avrupa'da erken aşama girişimciler için ciddi bir alternatif finansman aracı olan yöntem kişilerin projelerini gerçekleştirmelerine destek sağlamaktadır. Herhangi bir teminat veya kefaletin aranmadığı yöntem projelerin potansiyeline göre kişilere finansmana adil erişim fırsatı sunmaktadır (Çonkar & Canbaz, 2018). Ülkemizde ortaklığa dayalı ve borca dayalı modellerle yürütülen yöntem ortaklık modeli bağlamında özü itibarıyla İslami bir finansman aracıdır. 2019 yılında mevzuata kavuşan yöntemde projeler %90'nın üzerinde fonlanmaktadır (Fonbulucu,

⁵ Karz-ı Hasen Vakfı – Mehmet Koca başkanlığında faaliyetlerine devam etmektedir.

⁶ Detaylı bilgi için iksar.org.tr incelenebilir.

2022, Fonangels, 2022). Bu açıdan ilgili yöntemin sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya istikrarlı finansman tecrübesiyle yapabileceği katkılar çok büyüktür.

İslam İktisadı ve Finansı Eğitimi

Sürdürülebilir kalkınmanın 17 amacından biri olan nitelikli eğitimde temelde okullaşmanın artırılması ve toplumda okula gitmeyenlerin oranının en aza indirilmesi planı yatmaktadır. Her bir birey için kapsayıcı, kaliteli eğitimler sağlanarak yaşam boyu öğrenmenin desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu vesileyle toplumlarda okuma yazma oranı azaltılacak, kırsal ve kentsel kesimler arasındaki eğitim açığı kapatılacak ve tüm taraflara eşit eğitim hakkı sunulacaktır. Bu faaliyetler sonucunda kazanılan eğitilmiş bireylerin yoksulluk girdabından kurtulmasının daha mümkün olduğu düşünülmektedir. Ayrıca toplumu oluşturan kesimlerin arasındaki azalan eğitim farkıyla hoşgörünün gelişeceğine ve barışçıl bir toplumun inşa edileceğine inanılmaktadır. Nitelikli eğitim amacının da kendi altında on tematik hedefi bulunmaktadır. Bu başlıklar ise aşağıdaki şekildedir.

Şekil 2: Nitelikli Eğitim Amacı Tematik Hedefleri

Kaynak: (United Nations, 2022)

Tematik hedeflerden de anlaşıldığı üzere nitelikli eğitim sağlanarak bireysel kalkınma, ardından sürdürülebilir toplumsal kalkınma sağlanabilecektir. Eğitimin çerçevesine bakıldığında ise hem pozitif bilimlerde hem de beşerî bilimlerde kalifiye insan yetiştirilmesi önemsenmektedir. Teknik açıdan yeterli olduğu kadar insani açıdan da duyarlı bireyler toplumların geleceğini sürekli kılacaktır.

Nitelikli eğitimin nitelikli bireyleri inşa etmede önemli olduğu ve bu amacın gelecek nesillere doğrudan katkı sağlayacağı muhakkaktır. Yanı sıra ekonomik kalkınmayı sürdürülebilir kılmak yine entelektüel, çalışkan ve ahlâklı bireylerin varlığına bağlıdır. İlkel kalkınma yaklaşımı olan ve modernleşme dönemi ile realize edilen yüksek sanayileşme, iktisat ile ahlâk bilimini birbirinden bağımsız iki unsur haline getirmiştir. Bu ayrılık “homo-economicus” insan modelini ortaya çıkarırken sürdürülebilir kalkınmada hedef haline gelen ve çözülmesi gereken tüm sorunların da başlangıcı olmuştur. Sürdürülebilir kalkınmanın çözmeye çalıştığı bir diğer sorun hedonist bir yapıya dönüşen çılgın tüketim davranışlarıdır. Sürdürülebilir kalkınma hareketinin hakikatte insanın aslına rücûu reaksiyonu olduğunu görmek gerekmektedir. Sanayileşme öncesinde sahip olduğumuz kaynakların hızla tüketilmesi ve gezegende yaşamın zorlaşması, kalkınma anlayışında insanı ve tabiatı ihya etmenin bir zaruret olduğunu hatırlatmıştır.

Nitelikli eğitim amaçları doğrultusunda İslam iktisadı ve finansı öğretileri bireylerin iyi yetiştirilmesine ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayabilir. Bu katkı hem bireysel hem de toplumsal açıdan birçok fırsatlar barındırmaktadır. İslam iktisadı ve finansı (İİF) kişileri bencil olmaktan, çıkarlarını öncelemekten ve salt ekonomik faydaya odaklanmaktan men etmektedir. Toplum maslahatının öncelendiği bir finansal anlayış olarak İslam iktisadı klasik öğretilerin ötesinde bir anlayışa sahiptir. İslam, ekonomide var olan kaynakların sınırlı olduğu başlangıç tezini kabul etmez. Kaynakların Allah'tan geldiğine olan inanç bu konuda mutedil ve endişeye kapılmayan insan modelini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca isteklerin sınırsızlığı İİF açısından anlamlı bir teori değildir. Çünkü İslam'da insanın harcamalarında veya tüketiminde aşırıya kaçmaması, mutedil yani orta kararda olması emredilmektedir. İfrat ve tefrit olarak ifade edilen uç noktalarda olmamak fitrata en uygun olandır. Harcamalarda savurganlık yapmak/israf yasaklanırken harcamalarda çok düşük seviyelerde kalmak yani cimrilik benzer biçimde kötü bir haslet olarak çokça vurgulanmıştır. İsrâf ile ilgili bazı ayeti kerimeler aşağıdaki şekildedir.

“Rahman'ın kulları harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur.” (Furkân, 25/67)

“Ey Âdemoğulları! (...) Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.” (A'râf, 7/31)

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.” (İsrâ, 17/29); “Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir.” (İsrâ, 17/26-27)

Diğer taraftan insanın bir işte emeğinin ve gayretinin önemi *“insana ancak çalıştığıının karşılığı vardır”* ayetiyle⁷ bayraklaşmıştır. Bu ifadeden hareketle haksız kazanımlar, faiz, sömürü, aldatma, hile, hırsızlık ve benzer emek yoksun yollarla elde edilen faydalar İslam'ın önerdiği insan modelinde bulunmayacaktır. İktisadi hayatın devamı adına ticaret Peygamber'in (sav) ve sahabenin örneğinde övülmektedir. Ticaret bir rızık kapısı olarak ifade edilmiş ve *“Rızkın onda dokuzu ticarettedir.”* hadisi şerifiyle Müslümanlar ticari hayata teşvik edilmiştir. Ticari hayat toplumun ekonomik kalkınmasında önemli saç ayaklarından biri olarak günümüzde de geliştirilmeye çalışılan bir konu olarak önemini sürdürmektedir. İslam'ın bunu asırlar öncesinden tavsiye etmesi sürdürülebilir iktisadi hayat kavramına verdiği önemi göstermektedir. Ticaretin belirli ellerde birikmesi istenmemiş geliştirilmesi adına *“ahi teşkilatı”* gibi kurumsal yapılar kurularak ticari ilişkilerde dahi rekabetin önüne kardeşlik ahlakı konulmuştur. Bu birimler birbirlerini destekleyen yeri geldiğinde finansal sorunları çözen mekanizmalar olmuşlardır.

Finansman konusunda günümüz kabullerinin aksine İİF ortaklığı teşvik etmektedir. Bu yolla riskin transfer edilmesinden ziyade taraflarca paylaşılması tavsiye edilmektedir. Riskler taraflarca ortaklaşa üstlenilecek kar veya zarar halinde taraflar benzer bir biçimde hak elde edeceklerdir. Taraflar finansman nedeniyle birbirini sömürmeyecek ve haksız kazanç ihtimali ortadan kalkacaktır. Ortaklık dışında yukarıda ifade edilen faizsiz borç verme veya yardım kanalları ile de insanlar arasında uhuvvetin ve toplumsal dayanışmanın artırılması amaçlanmıştır. Bu finansal modeller toplumsal dayanışmanın yok olmaya yüz tuttuğu günümüzde en çok ihtiyaç duyulan finansal beklentilerden olsa gerektir. Retorik düzeyde kalan modern ticaret etiğinin gerçek bir finansal ahlak ile dönüşümü gerekmektedir. Bu dönüşümün

⁷ (Necm Suresi, 53/39)

islami finans ile başarılabilmesi halinde sürdürülebilir iktisadi hayat ve kalkınmanın daha kolay olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

İnsani gelişme, sosyo-ekonomik gelişme ve çevre üçlü bir yapıda dikkate alınmadığı sürece güzel bir dünyanın varlığı düşünülemez. Sürdürülebilir kalkınma çabaları bu kanaatin bir yansıması olarak tüm insanlığın önünde bir görev olarak durmaktadır. Çevresel ve finansal sorunların had safhaya ulaştığı günümüzde sürdürülebilirlik çabaları sorunların çözümü noktasında öncelikle düşünülmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Her şeye rağmen 70'lerden bu yana ortaya koyulan sürdürülebilirlik çabalarının modern kapitalist sistemler ve kurumların başat unsur olduğu bu zamanlarda henüz beklenen sonuçları üretilmediği görülmektedir. Konu hakkındaki küresel farkındalığın dahi geri dönülemez noktalara gelindiğinde oluşması tesadüfi değildir. Had safhada yaşanan yoksulluk, açlık, susuzluk, kuraklık, adaletsizlikler, gereksiz kitle üretimi, çılgınca tüketilen besinler, doğa ve en önemlisi tüketilen insan faktörü yeni bir paradigma olarak tüm canlıları merkezine alan gerçek bir anlayış değişimine ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada serdedilen düşüncelerle birlikte İslam İktisadı ve Finansı anlayışının, kabullerinin ve üreteceği insan modelinin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına hizmet edebileceği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İslam'ın önerdiği iktisadi ve toplumsal yapının geciktirilmesi halinde ise tabiatın, hayvanatın ve diğer tüm canlıların bu geri döndürülemez süreçten olumsuz etkileneceği düşünülmektedir. Günümüzde zımnen de olsa insani, etik veya ahlaki finans çabaları İslam'ın önerdiği modele bir benzeşme sürecidir. Benzer bir biçimde sürdürülebilir kalkınma çabalarının büyük bir bölümü İslam'ın temel varsayımlarını desteklemektedir.

Sonuç olarak İslami olsun veya olmasın adil, insanın refahını destekleyen, tabiatı bir canlı gibi kabul eden, saygı duyan, hayvanata hakkını teslim eden yeni bir dünya düzenine ihtiyacımız bulunmaktadır. Mevcut bilgilerle sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu olduğu görülen ve değişimi gerçekleştirmeye matuf bir sistem olarak İslam İktisadı ve Finansının bir alternatif olarak dikkate alınması gerekmektedir. Farkındalık çalışmalarının artırılması yoluyla Müslüman toplumların sürece hızlı entegrasyonu sağlanarak bu hususta rahatlıkla öncü rol oynanabilir.

Kaynakça

- Aliyev, E., & Aslanlı, K. (2015). İslam Ülkelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Performansı: Kavramlar, Teoriler, Ölçümler. *Avrasya Etüdüleri*, 47(1), 37-70.
- Alkin, K. (2021). Küresel GSYH 2022'de 100 Trilyon Dolar. *Sabah Gazetesi*. Erişim: 29.12.2021
- Altun, F. (2019). İslami Finans için bir Gelişim Alanı Olarak Sürdürülebilirlik: Katılım Bankası Kurumsal Müşterileri Üzerine Ampirik bir Araştırma. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aras, O. N. (2000). Türkiye'nin Kalkınma Sorunu ve Çözüm Noktasında Özel Finans Kurumları. *Journal of Qafqaz University*, 3(1), 93-110.
- Aysan, A. F., & Büyükdeniz, T. (2022). Döngüsel Ekonominin Sermaye Piyasaları Yoluyla Finansmanı: Yeşil Tahviller. M. Bulut, & C. Korkut (Dü) içinde, *Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilir Hayat* (s. 23-44). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Aysan, A. F., & Dumludağ, D. (2014). Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar. Ankara: İmge Yayınevi.
- Barau, A. S. (2004). *Environment and Sustainable Development in the Quran*. Kano: International Institute of Islamic Thought.

- Bloomberg. (2009). Vatican Says Islamic Finance May Help Western Banks in Crisis. Bloomberg. <https://www.cimer.org.au/wp-content/uploads/documents/vatican.pdf>, Erişim: 30.12.2021
- Canbaz, M. F. (2020). İslami Finansman ve Karz-ı Hasen. İstanbul: Nida Akademi.
- Chowdury, S. R. (2016). Sustainable Development: An Islamic Analysis. Religion and Humanity Studies, 89, 1-17.
- Çonkar, M. K., & Canbaz, M. F. (2018). Kitle Fonlaması Finansman Yöntemi: Türkiye’de Sistemin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 5(2), 119-132.
- Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2022). Çevreye Vefa Müminin Şiarıdır. s. 1. Erişim: 05.06.2022
- Diyanet İşleri Başkanlığı - DİB. (2022, Mayıs 26). Din İşleri Yüksek Kurulu. Diyanet İşleri Başkanlığı: <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/391/zekat-nedir-> Erişim: 01.06.2022
- Duman, A. (2008). Sadaka. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (s. 383-384). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ela, M. (2019). Yeşil Sukuk ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 26(1), 221 - 237.
- Erdal, M. B. (2021). İslami Finans Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Nasıl Katkı Sağlayabilir? Vadi İktisat, s. 1. Erişim: 02.06.2022
- Euronews. (2022). Türkiye insani yardımda dünya lideri. euronews: <https://tr.euronews.com/2018/06/21/turkiye-insani-yard-mda-zirvede> Erişim: 02.06.2022
- Fonangels. (2022). Fonangels Tüm Projeler. Fonangels: <https://fonangels.com/MainPage>, Erişim: 31.05.2022
- Fonbulucu. (2022). Fonbulucu Kampanya Durumu. Fonbulucu: <https://invest.fonbulucu.com/kampanyalar?state=302>, Erişim: 31.05.2022
- Furat, A. H. (2012). İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (27), 61-84.
- Gedikli, E. Y., & Gökırmak, H. (2021). Katılım Bankacılığı ve Sürdürülebilir Kalkınma Faaliyetleri Üzerine Bir Araştırma. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 16(1), 75-93.
- Karz-ı Hasen Vakfı. (2022). Karz-ı Hasen Vakfı. Karz-ı Hasen Vakfı: <https://karzihasevakfi.com>, Erişim: 31.05.2022
- Korkut, C., & Bulut, M. (2022). Yeni Bir Ekonomik Paradigma Arayışı İçinde Döngüsel Ekonomi ve İnsani Finans. M. Bulut, & C. Korkut (Dü) içinde, Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilir Hayat (s. 1-22). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Kuloğlu, E., & Öncel, M. (2015). Yeşil Finans Uygulaması ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 2-19.
- Lazzarato, M. (2015). Borçlandırılmış İnsanın İmali. (M. Erşen, Çev.) İstanbul: Açılım Kitap.
- Özdemir, M. (2019). Katılım Bankaları ve İslami Mikrofinans: Türkiye’deki Mevcut Durum ve Öneriler. BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, 13(2), 121-160.
- Rahman, A. H., Said, S., Salamun, H., Aziz, H., Adam, F., & Ahmad, W. I. (2018). Sustainable Development from Islamic Perspective. International Journal of Civil Engineering and Technology, 9(4), 985–992.
- Salihoğlu, M. (2013). Zekat. T. D. (TDV) içinde, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi (s. 207-209). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları.
- United Nations. (1987). Report of the World Commission on Environment and Development - Our Common Future. San Francisco, Kaliforniya, ABD: United Nations.
- United Nations. (2022). UNDP Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. UNDP Türkiye: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>, Erişim: 24.02.2022

-
- Utku, M. (2021). Sürdürülebilir Stratejinin Önemi. *Katılım Finans Dergisi*, 5(26), 30.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2022). Tarihte Vakıflar. Vakıflar Genel Müdürlüğü: vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/tarihte-vakiflar, Erişim: 30.05.2022
- WAM - Emirates News Agency. (2022). UNHCR: Mülteci Zekât Fonu 2021'in ilk 6 ayında 584.000 kişiye yarar sağladı. Emirates News Agency: <https://www.wam.ae/tr/details/1395303001771>, Erişim: 26.05.2022
- Washington Post. (2009). Muslim Demographics; Vatican Commentary on Banking Crisis; United Church of Christ Leadership. Washington Post, s. 2. https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/03/06/AR2009030603198_2.html, Erişim: 31.05.2022
- Zafir, C. Z. (2014). Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı. A. F. Aysan, & D. Dumludağ (Dü) içinde, *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar* (s. 243-275). Ankara: İmge Kitabevi.
- Zaman, A., & Qadir, J. (2020). Islamic Approaches To Sustainable Development. A. Zaman, J. Qadir, M. Saraç, & M. K. Hassan (Dü) içinde, *Islamic Perspective for Sustainable Financial System* (s. Mehmet Saraç, Mohammed Kabir Hassan). Istanbul - Turkey: Istanbul University Press. doi:10.26650/B/SS10.2020.017
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bireylerin Tüketim Tercihlerinde Etkili Olan Sosyo-Demografik Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği

Determination of Socio-Demographic Factors Affecting Consumption Preferences of Individuals: The Case of Turkey

Nüket KIRCI ÇEVİK^{a*} Recep Emre KIRAN^b

^a Doç. Doktor, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Tekirdağ/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0104-1088

^b Doktora Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Tekirdağ/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2084-2550

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Mayıs 2022

Kabul tarihi: 19 Ağustos, 2022

Anahtar Kelimeler:

Tüketici davranışları,
Sosyo-Demografik faktörler,
Kantil Regresyon Modeli

ÖZ

Günümüzde tüketim toplumlarının giderek çoğalması ve alışverişe olan tutku; toplumsal, dini, kültürel ve coğrafi sınırları aşarak küresel bir şekilde giderek artmaktadır. Tüketim ve tüketici davranışlarını etkileyen sosyo-demografik ve ekonomik faktörler incelendiğinde, gelir, cinsiyet, yaş, eğitim, yerleşim yeri, kullanılabilir gelir gibi boyutların ön plana çıktığı görülmektedir. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de bireylerin ve toplumların alışverişe yönelimleri sosyo-demografik ve ekonomik faktörlere göre değişiklik göstermektedir. Söz konusu faktörler tarafından şekillendirilen tüketim ve tüketici davranışlarının ortaya çıkardığı çeşitli bireysel ve toplumsal sonuçlar da mevcuttur. Yüksek tüketim düzeyindeki bireylerin alışveriş sayesinde mutluluk düzeyleri yükselirken, düşük tüketim düzeyindeki bireylerin benzer tüketim düzeyine ulaşamamadan dolayı mutluluk düzeyleri de düşmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşayan bireylerin tüketim harcamalarını etkileyen sosyo-demografik ve ekonomik faktörlerin bireyin tüketim tercihleri üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada bu amaç kapsamında, bireylerin tüketim harcamalarını etkileyen faktörler öncelikle regresyon analizi ile araştırılmış, ardından tüketim harcamaları ile onu etkileyen faktörler arasındaki ilişkinin farklı tüketim harcama düzeylerinde değişip değişmediğini belirlemek amacıyla kantil regresyon modeli tahmin edilmiştir. Ekonometrik analizin son aşamasında, farklı harcama gruplarında (12 alt grup) bireylerin tüketim davranışını etkileyen faktörlerin değişip değişmediğini belirlemek amacıyla tobit regresyon modelinden yararlanılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 1, 2021

Accepted: August 19, 2022

Keywords:

Consumer behavior,
Socio-Demographic factors,
Quantile Regression Model

ABSTRACT

The increasing proliferation of consumer societies and the passion for shopping have been increasing globally across social, religious, cultural and geographical boundaries. When studies about the socio-demographic factors affecting consumption and consumer behaviors in the literature are examined, it is seen that variables such as income, gender, age, education, and settlement place come to the forefront. The tendency of individuals and societies to shopping varies according to socio demographic and economic factors in our country as in the world. There are also various individual and social consequences of consumption and consumer behavior shaped by these factors. While shopping becomes one of the main reasons for the happiness of individuals with a high consumption level, a sense of unhappiness arises due to the inability of individuals with a low consumption level to reach the same consumption level. In this context, the study aims to examine the effects of socio-demographic and economic factors on consumption preferences of individuals living in Turkey. In this study, within the scope of this purpose, the factors affecting the consumption expenditures of individuals have been investigated by regression analysis, and then the quantile regression model was estimated in order to determine whether the relationship between consumption expenditures and the factors affecting it changes at different consumption expenditure levels. In the last stage of the econometric analysis, the Tobit regression model was used to determine whether the factors affecting the consumption behavior of individuals in different spending groups (12 subgroups) changed.

EXTENDED ABSTRACT

Today, the ever-increasing consumption and the passion for shopping are increasing globally, transcending social, religious, cultural and geographical boundaries. Consumers' consumption preferences and behaviors are affected by various factors and these factors vary according to the consumer profile. Consumption preferences of consumers in our country, as in the world, vary according to socio-demographic factors. When the socio-demographic variables affecting consumption and consumer behaviors are examined in the studies in the literature; It is seen that factors such as income, gender, age, education, place of residence come to the fore. This study is planned in three parts in order to examine the effects of social, demographic and economic characteristics that affect the consumption expenditures of the individual in Turkey on the consumption preferences of the individual. In the study, within the scope of this purpose, the factors affecting household consumption expenditures were firstly investigated by regression analysis, and then the quantile regression model was estimated in order to determine whether the relationship between consumption expenditures and the factors affecting it changes at different expenditure levels. Finally, tobit regression model was used for detailed findings in order to determine whether the factors affecting different expenditure groups (12 subgroups) changed. The conceptual theory of consumption is mentioned, and the definitions of consumption and the components that make up the concept of consumption and consumption theories are emphasized. The effects of socio-cultural, individual and economic variables on consumer preferences were examined in the light of the relevant literature. Firstly, the "2019 Household Budget Survey Micro Data Set", which was carried out by TUIK in 2019 and was the subject of the analyzes used in this study, was introduced. Next, the process of drawing the variables to be used in statistical analyzes from the data set and making them ready for analysis was mentioned, and descriptive statistics were calculated for the said variables. The results obtained from the model predictions were interpreted by giving detailed information about various statistical analysis and modeling studies used in the study. Then, a general evaluation was made about the estimation results obtained and the findings obtained from the study. Household Budget Survey, which gives information about the socio-economic structures, life levels, consumption patterns of the households and determines the needs of the society, it is one of the most important resources used to know how the disposable income is distributed among households or individuals and to test the validity of the applied socio-economic policies. All of the data used in this study were obtained from the Household Budget Survey Micro Data Set, which has been regularly applied every year since 2002 by TUIK. The data set for 2019 includes the consumption expenditure information of 35515 sample households and was obtained from the official website of the Turkish Statistical Institute via "micro data request". Variables such as the consumption expenditure of the individual, available income, educational status, marital status, employment status, property status, credit card ownership, shopping habits from the market and internet shopping habits of the individual were drawn from the micro data set and made ready for use in the regression models. Consumption expenditure information of the individual obtained from the Household Budget Survey was taken into account as the dependent variable in the regression models. In the study, the factors affecting household consumption expenditures were first investigated by regression analysis, and then, in order to determine whether the relationship between consumption expenditures and the factors affecting it changes at different spending levels. Spending levels are divided into percentiles, starting from the lowest 10% of spending to the highest 90% of spending. The quantile regression model was estimated for the percentiles between the 10% slice with the lowest expenditure level and the 90% segment with the highest expenditure level. Finally, tobit regression models were estimated by considering 12 subgroups of consumption expenditures in order to determine whether the factors affecting consumption expenditures have changed in terms of different expenditure groups. Taking into account the classification made by TUIK, 12 different consumption expenditure groups were determined. These groups are respectively; expenditure on food and non-alcoholic beverages (H1), Expenditure on alcoholic beverages and tobacco (H2), Expenditure on clothing and shoes (H3), Expenditure on housing, water, electricity, gas and other fuel (H4), Furniture, household appliances and household care expenditures (H5), Health expenditures (H6), Transportation expenditures (H7), Communication expenditures (H8), Entertainment and culture expenditures (H9), Education expenditures (H10), Restaurants, catering and hotel expenditures (H11) and the last as Miscellaneous goods and services expenditures (H12). Through these models, in which each expenditure group is the dependent variable, more detailed findings were obtained regarding each sub-group of consumption expenditures and the factors affecting these groups. In the context of econometric methodology, in this study, the relationship between consumption expenditure and socio-demographic factors was investigated through regression, quantile regression and tobit regression models.

This study is an interpretive research that examines how the socio-demographic factors of the individual, which play a major role in the fact that consumption becomes a lifestyle and the consumption society increases day by day, affect consumption and consumer behavior. The research, which was carried out in order to reveal the effects of consumption culture on today's individuals, was prepared by considering the relevant literature. In line with the findings obtained from various studies, a general evaluation was made on the factors that affect the consumption behavior of the individual. When the socio-demographic factors affecting consumption and consumer behaviors in the literature are examined, it has been seen that dimension such as income, gender, age, education, and place of residence play a major role in individuals' shopping and orientation to different consumption frameworks. Today, people live more consumption-oriented. The consumption behavior of individuals is also heavily supported by means of communication, and in this environment, people are under the influence of many warnings. The consumption perception of individuals in the high-income group is mostly influenced by factors such as fashion, vanity, status and prestige. Due to demographic differences, individuals in the low-income group who cannot reach the same consumption options with the same communication tools tend to shop according to their needs. As a result, today people have begun to direct their shopping and determine their lifestyles accordingly, not only depending on their needs but also under the influence of socio-demographic factors. Different meanings such as vanity, prestige, status and brand have been added to the phenomenon of consumption, which is the life source of globalizing capitalism. Consumers, who previously tended to invest and save, prefer to borrow more and invest less in today's societies. These changes will affect all individuals living in the globalizing capitalist world and affect future generations in the same way and play a major role in the formation of a new world order. The research concludes with the view that this order is unobstructed and inevitable.

Giriş

Tüketim konusu insanlık tarihi kadar eski konuların başında gelmektedir. İlk insandan bugüne değişen ve dönüşen bir döngü içerisinde olsa da insanoğlunun tüketim yapmadığı tek bir an dahi bulunmamaktadır. Gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olan hatta gündelik yaşam ile birbirinden ayrılmayacak şekilde iç içe geçmiş olan tüketim olgusu ilk anda zihinlere maddi varlıkları getirmektedir. Gıda maddeleri, giysiler, ev ya da araba gibi mallar, cep telefonu, bilgisayar gibi elektronik aletler şeklinde uzayıp giden bir listeden oluşan maddi ürünler aslında tüketimin yalnızca bir boyutunu oluşturmaktadır. Oysaki tüketim, zaman ve mekânın, ilişkilerin, duyguların tüketilmesini de içine alan çok daha geniş bir yelpazede var olmaktadır. Bu sebeple, tüketim konusu çok farklı anabilim dallarının inceleme alanına girmektedir. Tüketimin ele alındığı çalışmalarda öne çıkan temel konulardan birisi ihtiyaçtır. Zamana, mekâna ve bireye göre olanlar başta olmak üzere çok farklı temele dayalı olarak değişebilecek olan ihtiyaç kavramı Marx (2000)'a göre; insan yaşamının temel dinamiklerinden biri olmakta ve bireyler ihtiyaçlarına ve kapasitelerine göre var olmaktadır. Bu sebeple kapitalist sistem sürekli yeni ihtiyaçların üretilmesi ve bu ihtiyaçların da yalnızca para ile karşılanabilmesi üzerine kuruludur.

İnsan ihtiyaçları sınıflandırmalarında Maslow'un ihtiyaçlar piramidi önemli bir yer teşkil etmektedir. 20. yüzyılın ortalarında yaptığı bu sınıflandırmada ünlü düşünür birey ihtiyaçlarını beş temel başlık altında incelemiş ve bunlar arasındaki geçişlerin olabilmesi için önceki adımın tamamlanması yani o adımdaki ihtiyaçların karşılanması gerektiğini öne sürmüştür. Bu beşli gruplandırma şu şekilde özetlenebilir: Temel fizyolojik ihtiyaçlar (yeme, içme, barınma, dinlenme, neslini sürdürme vb.), güvenlik ihtiyaçları (mal güvenliği, can güvenliği, sosyal ve ekonomik güvenlik, korunma, huzur, düzgün ve temiz çevrede yaşama vb.), sosyal ihtiyaçlar (kabul görme, ait olma hissi, sevgi ve arkadaşlık vb.), saygı görme ihtiyacı (kabul görme, prestij, tanınma, kendinden emin olma ve liderlik, yarışma ve başarıma ihtiyaçları vb.), kendini gerçekleştirme ihtiyacı (gücünden tatmin olma, başarmış olma arzusu ve kendini gerçekleştirme vb.) (Maslow, 1943). Bu beşli gruplandırmada da görüldüğü üzere, bireylerin ihtiyaçları dolayısıyla onları tüketime yönlendirecek olan unsurlar yalnızca maddi ürünlerden oluşmamaktadır. Temel yaşam ihtiyaçları karşılanan bireyler sonraki adımlara geçme ve sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılama eğiliminde olmaktadır. Bu sebeple, tüketim davranışını etkileyen faktörler yalnızca maddi gelir ile sınırlandırıldığında çok yetersiz kalmakta, yapılan çalışmalarda, bireyleri tüketime motive eden psiko-sosyal faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Tüketim konusuna, tüketim fonksiyonlarını ele alan iktisat teorileri açısından bakılacak olursa çeşitli teorisyenler öne çıkmaktadır. Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezi, Duesenberry'nin Nispi Gelir Hipotezi, Modigliani'nin Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, Friedman'ın Sürekli Gelir Hipotezi ve Rassel Yürüme Hipotezi bu teorilerin en bilinenleridir.

Bu çalışmada tüketim olgusu öncelikle genel hatlarıyla ele alınacak, ardından tüketimin pratik yaşamda hangi faktörlere bağlı olarak gerçekleştiği konusu üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde tüketim tercihleri üzerinde etkili olan sosyo-demografik faktörler, sosyo-kültürel-durumsal ve duygusal faktörler olmak üzere iki temel başlık altında ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde tüketim kararını etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin ele alındığı çalışmalardan örnekler sunulmuş, ardından uygulama kısmında ekonometrik analizlere yer verilmiştir. TÜİK 2019 Haneyalkı Bütçe Anketi veri seti aracılığıyla regresyon, kantil regresyon ve tobit regresyon modelleri tahmin edilmiştir.

Tüketim Teorileri

Tüketim, modern ekonomilerde ürün pazarlarına yapılan harcamaların büyük bir bölümünü temsil etmektedir. Ekonomideki tüm mal ve hizmetler için toplam talep özellikle önemlidir. Çünkü Keynesyen teoriye göre toplam talep, bir ekonomideki çıktı ve istihdam seviyesini belirlemektedir. Ayrıca, tüketilmeyen gelir tasarruf edilmekte ve tasarrufların bir ekonominin büyümesi üzerinde büyük etkisi vardır. Bu nedenle tüketim, tasarrufları, sermaye stokunu, yatırımları, istihdamı ve gelir artışını anlamak için önemlidir. Öte yandan ekonomi politikasının etkinliği aynı zamanda tüketim fonksiyonunun doğasıyla da yakından ilgilidir (Drakopoulos, 2021).

Hibbs (2015) tüketim teorilerinin önemine değinerek özelliklerini şu şekilde sıralamıştır. Tüketim, GSYİH'nin yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. Tüketim elbette tasarrufun en önemli parçasıdır ($S = (Q - C)$). Aynı nedenle tasarruf, doğru bir şekilde gelecekteki tüketim olarak düşünülür. Dolayısıyla biri modellendiğinde, diğeri de zaman içinde yer değiştirmiş olarak modellenmiş olmaktadır. Tüketim, yaşam döngüsü boyunca gelirden daha az ilerlemekte ancak mutlak gelir hipotezinin standartlarına göre cari gelire aşırı duyarlılık göstermektedir. Dayanaksız tüketim malları üzerindeki tüketim harcamaları harcanabilir gelirden önemli ölçüde daha az değişkenlik göstermektedir. Dayanaksız tüketim mallarının tüketimi, dayanıklı tüketim mallarının tüketiminden çok daha az farklılık gösterir, çünkü sonraki önemli bir yatırım (gelecekteki tüketim hizmetlerinde) bileşenine sahiptir ve sonuç olarak daha isteğe bağlıdır. Dayanıklı tüketim, harcanabilir gelirden çok daha değişkendir.

Bir ülkenin ekonomik büyümesi üretilen mal ve hizmet miktarının toplam parasal değerindeki artışın sürekliliğine bağlı olmaktadır. Üretim tarafına bakıldığında talep edilmeyecek malın üretimi söz konusu olmamakta ve talebin canlı tutulması gerekmektedir. Bu sebeple tüketimin canlı tutulması ekonomik büyüme için büyük önem arz etmektedir. Tüketiciler tarafına bakıldığında ise bir tüketicinin gelirini iki parçaya değerlendirdiği görülmektedir. Bunlar tasarruf ve tüketim harcamaları olmaktadır. Teoriye göre tüketicilerin gelirlerinin ne kadarını tasarruf edip ne kadarını tüketim harcamalarına ayırdığını açıklamak üzere birçok hipotez ortaya konulmuş ve çeşitli yollarla literatüre konu olmuştur (Kargı, 2014). Literatürde ise sıklıkla araştırılan tüketim teorileri; Keynes'in mutlak gelir hipotezi, Duesenbery'in nispi gelir hipotezi, Modigliani'nin yaşam boyu gelir hipotezi, Friedman'in sürekli gelir hipotezi, Hall'un rassal yürüyüş hipotezi ve Fisher'in zamanlar arası tüketim tercihi teorisidir.

Tüketim Tercihlerini Etkileyen Faktörler

Tüketici genellikle bir ürünü satın almak için günlük satın alma kararları verir ve tüketicilerin çoğu, onları belirli bir ürün, hizmet veya marka hakkında bu kararları almaya iten faktörleri bilmemektedir. Tüketici davranışı, tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen faktörlerden oluşmaktadır. Tüketicinin satın alma davranışını etkileyen faktörlerin anlaşılabilmesi için öncelikle bir bireyi belirli bir mal veya hizmeti satın almaya iten faktörlerin anlaşılması gerekmektedir (Qazzafi, 2020).

Bireylerin satın alma davranışları incelendiğinde, bu kararda etkili olan pek çok faktör öne çıkmaktadır. Her ne kadar tüketim denildiğinde akla ilk gelen unsur maddi varlıklar olsa da, bireyler gelirlerinin dışında farklı faktörlere bağlı olarak da neyi, nasıl ve nerede tüketeceklerine karar vermektedirler. Bunun yanında, tüketicilerin ihtiyaçlarının farklılaşmasıyla birlikte bunlara yönelik ürün çeşitliliğinin ve miktarının fazlalaşması, alışveriş yapılacak mekân alternatiflerinin artması gibi sebeplerle tüketim daha karmaşık ve çok seçenek arasından tercih yapılması gereken bir süreç haline gelmiştir (Hafstrom vd., 1992). Genel olarak incelendiğinde bireylerin tüketim kararlarını etkileyen unsurlar sosyo-demografik faktörler ile

durumsal ve duygusal faktörler olarak iki temel grup altında toplanabilir.

Tüketim Tercihlerini Etkileyen Sosyo-Demografik Faktörler

Bireylerin satın alma davranışlarında, kararlarında etkili olan pek çok faktör vardır. Tüketimin sosyo-demografik belirleyicileri söz konusu olduğunda sosyo-kültürel etmenler, bireysel etmenler ve ekonomik etmenler öne çıkmaktadır. Sosyo-kültürel etmenler; kültür, aile, statü ve yerleşim yeridir. Tüketim tercihlerini etkileyen faktörler içerisinde bireysel özelliklere dayalı olanlar önemli bir yer tutmaktadır. Kişilerin cinsiyeti, yaşları, eğitim durumları ve meslekleri bu konuda en ön plana çıkan özellikler olmaktadır. Ekonomik etmenler olarak gelir, fiyat ve tüketici kredileri ön plana çıkmaktadır.

Temel olarak kültür, her toplumun bir parçasıdır ve kişinin istek ve davranışlarının önemli nedenidir. Kültürün satın alma davranışı üzerindeki etkisi ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu nedenle pazarlamacılar farklı grupların, bölgelerin ve hatta ülkelerin kültürünü analiz ederken çok dikkatli olmalıdır. Birey, var oluşu boyunca, kendi kültürüne ait ortak davranışın yanı sıra, kendisine değerleri, tercihleri öğretecek olan ailesinden, arkadaşlarından, kültürel çevresinden veya toplumdaki etkilenmektedir. Bir firmanın ürününü ve pazarlama stratejisini uyarlar için her pazara veya her duruma özgü kültürel faktörleri anlaması ve hesaba katması gerekmektedir. Çünkü kültür tüketicilerin algılarında, alışkanlıklarında, davranışlarında veya beklentilerinde önemli bir rol oynamaktadır (Rani, 2014). Aile ise bireyi en çok etkileyen faktörlerden biridir. Bireyin gelişeceği, kişiliğini şekillendireceği, değerler kazanacağı bir sosyalleşme ortamı oluşturur. Öte yandan, siyaset, toplum, sosyal ilişkiler veya kendisi ve arzuları gibi çeşitli konularda tutum ve görüşler geliştirir. Alıcı davranışı, bir aile üyesinden güçlü bir şekilde etkilenir. Bu nedenle pazarlamacılar eşler ve çocukların rollerini ve etkilerini bulmaya odaklanabilmektedir.

Tüketici davranışları ait oldukları sosyal sınıf tarafından da belirlenebilmektedir. Sosyal sınıf üst, alt ve orta olmak üzere üçe ayrılabilir. Bu üç sosyal sınıf, satın alma davranışlarında farklılık gösterir. Üst sınıf tüketiciler, toplumdaki statülerini korumak için yüksek sınıf mallar istemekte, orta sınıf tüketiciler dikkatli bir şekilde satın almakta ve aynı hattaki farklı üreticileri karşılaştırmak için bilgi toplamakta, alt sınıf tüketiciler ise anlık satın almaktadır. Bu nedenle pazarlama yöneticilerinin sosyal sınıflar ve onların tüketim kalıpları arasındaki ilişkiyi dikkatlice incelemesi ve ürünlerinin kastedildiği sosyal sınıfların insanlarına hitap etmek için uygun önlemleri alması gerekmektedir (Ramya ve Ali, 2016).

Tüketimi etkileyen bir diğer faktör de yaşanan yerin özellikleridir. Öncelikle kırsal ve kent olarak incelenebilecek olan bu ayrım gündelik yaşam pratiklerinde pek çok farklılığa yol açmakta dolayısıyla kentli olmak ya da kırsal alan sakini olmak tüketim tercihlerinde çeşitli farklılıklara yol açmaktadır.

Tüketim ürünlerinin konumlandırılması incelendiğinde temel değişkenlerden birinin cinsiyet olduğu görülmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinden bakılacak olursa, çoğunluğu ataerkil toplumlardan oluşan dünyamızda yazısız kurullarla belirlenmiş ve oldukça güçlü yere sahip kadın ve erkek kategorileri bulunmaktadır. Bu sınıflandırmalara göre gündelik yaşamda kadın ve erkek arasında pek çok farklı tecrübe yaşanmaktadır. Tüketim tercihleri de bu farklılardan bir tanesidir. Tüketime yönlendiren unsurların başında gelen reklam sektörü de toplumsal cinsiyet rollerini oldukça iyi kullanmakta ve bu yönde reklamlar üretilmektedir.

Tüketimi etkileyen bir diğer bireysel değişken de yaş olmaktadır. Kişilerin yaşam döngüleri içerisinde ihtiyaçları, beğenileri ve toplumsal konumları farklılaşmaktadır. Yaşa bağlı olarak meydana gelen bu değişim ve dönüşümler tüketim tercihlerini de etkilemektedir. Yaş ve yaşam döngüsü, tüketici satın alma davranışı üzerinde potansiyel etkiye sahip bir bileşendir.

Tüketicilerin zaman geçtikçe mal ve hizmet alımını değiştirdiği açıktır (Gajjar, 2013).

Bireylerin eğitim seviyeleri, aynı zamanda pek çok durumun da göstergesi ve belirleyicisi olmaktadır. Çalışma yaşamı, evlilik hayatı, yerleşim yeri gibi pek çok diğer sosyo-demografik ve ekonomik özellik çoğu örnekte eğitim durumu ile paralellik göstermektedir. Bu sebeple eğitim birey yaşamında tüketimin de temel belirleyicilerinden birisidir. Tüketimi etkileyen faktörlere ilişkin yapılan çalışmalarda eğitim seviyesi üzerinden çeşitli sonuçlara varılmaya çalışılmaktadır.

Meslek, çoğunlukla eğitim ile birebir bağlantılı olan bir tüketim fonksiyonudur. Bireylerin meslekleri aynı zamanda gelirlerini, gelirleri de sosyal çevrelerini, konut tiplerini ve yaşam yerleri gibi pek çok noktayı etkilemektedir.

Tüketicinin ekonomik durumu, satın alma kararını ve belirli bir marka veya ürün seçimini etkilemektedir. Tüketim alışkanlıkları incelendiğinde öne çıkan etmenlerden biri de gelir düzeyidir. Bunun temel sebebi, tüketimin gelirin gerçek fonksiyonu olmasıdır. Rasyonel kararlar verme eğiliminde olan insanoğlu, gelirlerine göre satın alma kararı almaktadır (Kocacık, 1998). Tüketim ister mal isterse hizmet tüketimi bağlamında yapılsın fiyatla birinci dereceden ilişkilidir. Bireyler tüketim tercihlerinde fiyatlardaki olumlu ve olumsuz değişikliklerden etkilenmektedirler. Yapılan çalışmalarda fiyat artışlarının tüketim alışkanlıklarını değiştirmedeki gücü sıkça analiz edilmiştir. Bir malın fiyatı bireylerin herhangi bir tüketim eylemi öncesinde, esnasında ve sonrasında düşünce ve davranışlarını etkilemektedir. Tüketimin bir diğer belirleyicisi olan krediler özellikle 90'ların ardından tüketim eğilimlerinde oldukça önemli bir hale gelmiştir. Krediler, bireylerin likidite kısıtlarını gevşeterek ertelenmiş tüketimleri cari döneme çekebilmekte ve hatta lüks harcamaların finansmanında da kullanılmaktadır. Ekonomi literatüründe, tüketici kredilerinin tüketim davranışındaki yerinin ticari kredilere göre daha ön planda olduğu görülmektedir.

Tüketim Tercihlerini Etkileyen Durumsal ve Duygusal Faktörler

Tüketici satın alma davranışında bulunduğu zaman ortamın kurgusundan etkilenebilmektedir. Özellikle grup dinamiğinden etkilenmeye eğilimli bireylerin ve grupların tüketim alışkanlıklarına dahil olan hangi harcama kalemlerinin öne çıkacağı ya da mal ve hizmetlerin tüketim miktarları gibi unsurlar, içinde bulunulan sosyal ortamdan etkilenebilmektedir. Tüketicilerin satın alma kararını etkileyen bir diğer kavram ise zamandır. Pazarlama çabaları ve tüketim döngüleri satın alınan ürünün mevsimlik olup olmamasına, geçmiş ile bağlantısına ve tüketim süresinin uzunluk/kısalığına göre değişim gösterebilmektedir. Satın alma nedeni de tüketim tercihlerini etkileyebilmektedir. Satın alma sebeplerine bağlı olarak bir harcama türüne ayrılacak bütçe, bu satın almanın meydana gelme sıklığı, fiyat ya da gelir değişimlerinden etkilenme oranına bağlı olarak değişebilmektedir. Finansal durum tüketim tercihlerini etkileyen önemli bir kavramdır. Finansal durum tüketimin temel belirleyicilerinden biri olarak var olmakta ve gelirdeki artış ya da azalmalar bireylerin harcama kalıplarında büyük etkiye sahip olmaktadır. Her ne kadar harcama kalıpları üzerindeki çok çeşitli etmenlere odaklanılsa da sahip olunan maddi varlıklar çoğu tabloda tüketim tercihlerinde etkili olan ana değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

Tüketim ihtiyaçtan doğan bir kavram olduğundan bireyin ihtiyacını karşılamak amacıyla harekete geçmesi için motivasyonu olması gerekmektedir. Bu amaçla birey satın alma davranışı motivasyonunu; ürüne duyulan ihtiyaca ve işe yarama düşüncesine göre geliştirebilmektedir. Belirli bir tüketim tercihindeki değişimler deneyimlerle gerçekleştiğinden tüketim kalıpları da zamanla değişim gösterebilmektedir. Öğrenmenin sonucu olarak tüketim kararları şekil alabilir ve tüketime dair tutumlar değişebilir. Algılama bireylerin dış dünyadan gelen uyarıcıları kendilerince yorumlamaları olarak tanımlanabilmektedir. Tüketim bağlamında

ele alındığında marka algısı ve kişisel yorum büyük önem taşımaktadır. Bir ürün tüketicinin ihtiyacını karşılayacağını algılamasına yardımcı olduğunda tüketime konu olabilmektedir. Kişilik özelliklerinin tüketim alışkanlıkları üzerinde etkili olduğu oldukça uzun zamandır bilinen bir gerçekliktir (Liu vd., 2017). Tüketime konu olan her olgunun bireyin kişiliğiyle de ilgisi bulunmaktadır. Yaygın kişilik özellikleri içinde bulunulan zaman dilimine göre farklılık gösterebilmekte ve bu doğrultuda tüketim alışkanlıkları da farklılaşabilmektedir. Tutum ve inançlar tüketimin kişiden kişiye değişiminden ziyade toplumsal farklılıkları ortaya koymaktadır. Ülkeden ülkeye değişen tüketim algıları bireylere yansıtılabilmekte ve tüketimin belirleyicileri hususunda tamamlayıcı bir görev üstlenmektedir (Lindridge, 2005).

Literatür Taraması

Tüketimi etkileyen sosyo-demografik faktörler yerli ve yabancı literatürde çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur. İşletme ve iktisat bilimi başta olmak üzere farklı disiplinler farklı açılardan konuyu analiz etmişlerdir. Bu bölümde, tüketici davranışları üzerinde etkili sosyo-demografik faktörleri inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Yaka ve Parıltı (2016), Türkiye İstatistik Kurumu'nun on iki bölge ayrımını esas aldıkları araştırmalarından elde edilen verileri analiz etmiştir. Bu çalışmada, hane halklarının yaşam tarzlarına ışık tutan demografik, kültürel ve ekonomik niteliklerini yansıtan bazı değişkenler ile yine aynı bölgedeki hane halklarının tercih ettikleri tüketim davranışları arasındaki bağlantılar değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçları; bölge seviyesinde hane halklarının yaşam tarzları ile tüketim davranışları arasında doğrusal veya ters yönlü olmak üzere güçlü bir bağlantı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Tüketim davranışını irdeleyen bir diğer çalışmada, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nde okuyan 1100 öğrenciye anket uygulanmış ve elde edilen veriler ışığında, öğrencilerin demografik özellikleri ile gelir-tüketim arasındaki bağlantının varlığı incelenmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş, okudukları fakülte, barındıkları yer, sınıf, öğrenim şekli, aile reisinin mesleği, ailedeki birey sayısı gibi değişkenlerin harçlık, maaş, öğrenim kredisi, burs, ailenin harcama kalemleri ve toplam gelirleri arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı ki-kare analizi yapılarak saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen veriler ile yapılan değerlendirmede, ankete katılan öğrencilerin barındıkları yer, yaş, okudukları fakülte, cinsiyet, aile reisinin mesleği ve aile fert sayısı ile gelir-tüketim kalemleri arasında anlamlı bağlantılar olduğu ortaya çıkmıştır (Dilek, Kızıltan ve Bayrak, 2016).

Bir diğer çalışmada ise; Hitit Üniversitesi öğrencileri özelinde tüketici davranışlarının coğrafi bölge ve demografik özelliklere bağlı olarak değişip değişmediği araştırılmıştır. Bu amaçla 234 öğrenciye tüketici özelliklerindeki kararlılığı ölçme ölçeği uygulanmıştır. Verilerin analizinde faktör analizi, anova ve t testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda tüketicilerin gelmiş oldukları coğrafi bölgeler bağlamında anlamlı fark bulunan bölgeler açısından Ege, Akdeniz ve Marmara Bölgesi kalite bilincinin en yüksek olduğu bölgeler olarak bulunmuştur. Buna ek olarak, kadınların satın alma duygularının erkek katılımcılardan daha yüksek olduğu, kaliteye ve daha fazla alışveriş yapmaya erkeklerden daha fazla önem verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Gelir açısından bakıldığında ise, düşük gelirli katılımcıların yüksek gelirli olanlara göre daha fazla pazar araştırması yaptıkları ve kalite bilincinin de diğerlerine göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hoş, Bağcı ve Demirer, 2017).

Tüketici dünyasının küreselleşen rekabet ortamında en belirgin özelliklerinden birisi de duygusal boyutun tüketim olgusunun içinde önem teşkil etmesidir. Hedonik (hazcı) tüketimin kapsam alanına mercek tutulduğunda, tüketim yapan kişilerin yani tüketicilerin bu harcamaları yaparken haz almak, mutlu olmak, iyi hissetmek, duygusal içerik ve kendisini başkalarına gösterme tarzlarının yansıtıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenlerden dolayı hedonic (hazcı)

tüketimin araştırılmasının daha fazla önem teşkil ettiği görülmüştür. Bu çalışma üniversitede okuyan öğrencilerde, hedonik alışverişin yani tüketimin haz boyutunu göz önüne çıkaran alışverişin bazı değişkenlere göre çeşitlilik gösterip göstermediğini araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada, bağımsız örneklem testi ve tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, üniversite öğrencilerinin eğitim, medeni durumu, yaş durumu arasında anlamlı farklılıklar tespit edilirken diğer taraftan hane halklarının gelir durumu, yaşadığı bölge ve insiyetlerine göre ise anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (Sarıtaş, 2018).

Üniversite öğrencilerinin tüketim toplumuna etkilerini ve ne tür harcamaların daha çok ön plana çıkıp hangi tür harcamalara yönelimlerinin daha fazla olduğunu tespit etmek amacıyla yapılmış olan başka bir çalışma ise Erzurum şehrinde öğrenim gören öğrencilerin gelir-tüketim ilişkisini ve bu öğrencilerin gelirlerinin öğrenim gördükleri şehrin ekonomisine olan etkisini araştırmaktadır ve harcamaların nasıl bir kırılım gösterdiğini de anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada 815 öğrenciye anket uygulanmış bu anketler üzerinden harcama gruplarının gelir esneklikleri hesaplanmıştır. Yapılan anket çalışmasının ortaya koymuş olduğu bulgular neticesinde ulaşım, eğitim-öğretim, gıda, giyim, kıyafet ve ayakkabı gibi harcamaların kaçınılmaz zorunlu harcamalar olduğu diğer yandan kişisel bakım, eğlence, haberleşme, şans oyunları ve bunun gibi diğer tüketimlerin ise ankete katılan öğrencilere göre lüks tüketim özelliklerinde olduğu tespit edilmiştir (Karaca, Çalmaşur ve Daştan, 2018).

Kahramanmaraş ilindeki hane halklarının gıda tüketim harcamalarını inceleyen Akbay (2005), DİE'nin 1994 yılı Hane Halkı Tüketim Harcamaları Anketi'ndeki Kahramanmaraş verilerini kullanmış ve hane halklarının gelir grupları ile tüketim alışkanlıkları arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Hane halklarını beş gruba ayırarak %20'lik dilimlerin oluşturulduğu araştırmada 11 tüketim harcaması ve 11 gıda alt grubu için tahminlerde bulunulmuştur. Analiz metodu olarak Working-Leser talep yönteminin kullanıldığı çalışmada hane halklarının geliri arttıkça, bir diğer ifade ile daha yüksek beşlik dilimlere doğru ilerledikçe toplam tüketim harcamaları içindeki gıda harcama oranlarının azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun yanında Kahramanmaraş ilinde gelir esnekliğinin en düşük olduğu harcama grubunun alkollü içecekler ve sigara olduğu bunu takip eden grubun ise gıda ürünleri olduğu görülmüştür.

Ergenç (2011), 2009 TÜİK Hane Halkı Bütçe Anketi Mikro Veri Setini kullandığı çalışmada COICOP'un (Classification of Individual Consumption by Purpose) 12 maddeden oluşan sınıflandırma üzerinden analizlerini yapmıştır. Türkiye geneli analizlerde Engel eğrilerini kullanan Ergenç'in çalışma sonuçlarında ülkedeki gelir grupları içerisindeki en düşük %20'lik gruptan en yüksek %20'lik gruba doğru gidildiğinde alkollü içecekler, tütün ve konuta yönelik yapılan tüketimin azaldığı sağlık ve çeşitli mallar haricindeki tüketim kalemlerindeki harcamaların ise arttığı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında eğitim, ulaşım, eğlence ve kültüre yönelik tüketim harcamaları en düşük harcama grubundan en yüksek gruba doğru gidildiğinde en fazla yükselen harcamalar olarak bulgulanmıştır.

Hoşcan ve Selçuk (2021) ise tüketim kalıpları ve hane halkı özellikleri ilişkisini paket tur alışverişleri üzerinden analiz etmiştir. TÜİK 2018 Hane Halkı Bütçe Anketleri verilerini analiz ettikleri çalışmalarında Logit modeli kullanmışlar ve gelire göre sıralanan beş adet %20'lik hane halkı grubu arasında en yüksek gelire sahip olan beşinci dilimin paket tur harcamalarını içine alan kültür ve eğlence harcamalarının tüm gruplar içerisinde en yüksek orana sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında yurt dışı paket turları tercih eden hanelerdeki kişi sayısının yurt içi paket turları tercih eden hanelere göre daha az olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Ulusal literatürdeki bu çalışmaların yanında konunun diğer ülkelerdeki görünümünü ele

alan araştırma örnekleri de mevcuttur. Bu araştırmaların tarihleri tüketim üzerinde etkili olan sosyo-demografik değişkenlerin oldukça erken dönemlerden günümüze kadar gelen bir zaman dilimi üzerinde durmaktadır. Örneğin, 1982 yılında yayınlanan ve ABD'deki tüketim harcamalarında hane halkının demografik özelliklerinin anlamlı değişkenler olduğu hipotezi ile yola çıkan bir çalışma gelir ve fiyat değişkenlerinin yanında hane halklarının demografik özelliklerinin tüketim kalıpları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Araştırmada Çalışma İstatistikleri Bürosu'nun 1972/1973 yılı tüketici harcamaları araştırmasının verileri kullanılmıştır ve sonuç olarak hane reisinin yaşı, eğitim durumu, istihdam durumu, ırk ve ikamet yeri değişkenlerinin tümü ABD'deki bireylerin harcama tercihlerinde anlamlı değişkenler olarak bulunmuştur (Ketkar ve Cho, 1982). Bir diğer araştırmada benzer konular Tayland özelinde ele alınmıştır. 2015 yılı Tayland Ulusal İstatistik Ofisi Hane Halkı Ekonomik Araştırmasının verilerini kullanan bu çalışmada hane halkı tüketim örüntülerinin ve hane halkının sosyoekonomik karakteristiklerinin farklı tüketim örüntülerini nasıl etkilediğinin araştırılması amaçlanmıştır. 43,224 hane halkından oluşan örneklemin dâhil edildiği çalışmada lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre hane halkları beş ana tüketim kategorisine ayrılmıştır. Bunlar; gıda ağırlıklı haneler, barınma ağırlıklı haneler, gıda-barınma-diğer harcamalar ağırlıklı haneler, muhtelif harcamalar ağırlıklı haneler, ulaşım ağırlıklı haneler şeklinde sıralanmıştır. Hane halklarının gelirlerine göre 5 ayrı yüzdeler dilimde (1 en yoksullar- 5 en zenginler) gruplandırıldığı veri setindeki veriler bu beş tüketim kategorisine göre farklı görünüşler sergilemektedir. Örneğin, ortalama geliri 2-5 arası yüzdeler dilimlerinde olan hanelerin bütçelerindeki barınma harcamaları 1. yüzdeler dilimde olan haneye göre daha azdır (Manajit, Samutachak ve Voelker, 2020).

Hane halkı tüketim harcamaları üzerinde etkili olan sosyo-demografik değişkenleri inceleyen başka bir çalışmada Ruanda ele alınmış ve bu amaçla 2015 yılında ülkede yapılmış olan Kapsamlı Gıda Güvenliği ve Hassasiyeti araştırmasının verilerini analiz etmiştir. Doğrusal regresyon modeline en küçük kareler yöntemi uygulanmış ve sonuç olarak hane halkının sosyoekonomik özelliklerinin, üretici varlıklara sahip olmanın, gelir durumunun ve hane halkının ikamet yerinin tüketim tercihleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Maniriho vd., 2021). Kostakis'in (2014) Yunanistan'daki gıda tüketimi üzerinde yaptığı bir çalışma ise 800 kişinin dâhil edildiği ve nicel araştırma metotlarından anket yönteminin kullanıldığı bir çalışmadır. Çalışma verilerinin analizinde sıradan en küçük kareler yöntemi ve logit model kullanılmıştır ve daha zengin tüketicilerin gıdaya daha çok para harcadıkları ve emekli bireylerin ev mekânında vakit geçirme sürelerinin daha uzun olmasından dolayı gıda harcamalarının daha yüksek olduğu varsayılmıştır. Araştırma sonuçları gelir, cinsiyet, medeni durum, yaş, ikamet yeri ve istihdam durumu gibi değişkenlerin hane halklarının gıda tüketimleri üzerinde oldukça etkili olduğunu göstermiştir. Yapılan analizler Engel kanunlarını destekleyen sonuçları bulgulamış ve tüketicilerin gıda harcama eğilimleri ile demografik ve sosyo-ekonomik parametreler arasında güçlü bağlar olduğu tespit edilmiştir.

Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti

Hane Halkı Bütçe Araştırması, hanelerin sosyo-ekonomik yapıları, yaşam düzeyleri, tüketim kalıpları hakkında bilgi veren ve toplumun ihtiyaçlarının belirlenmesi, kullanılabilir gelirin haneler ya da fertler arasında ne şekilde dağıldığının bilinmesi ve uygulanan sosyo-ekonomik politikaların geçerliliğinin test edilmesi amacıyla kullanılan en önemli kaynaklardan biridir. Bu çalışmada kullanılan veriler, TÜİK tarafından 2002 yılından itibaren her yıl düzenli olarak uygulanan Hane Halkı Bütçe Araştırması Anketi Mikro Veri Seti'nden temin edilmiştir. 2019 yılına ilişkin veri seti 35515 örnek hane halkının tüketim harcaması bilgilerini içermektedir ve TÜİK resmî web sayfasından "mikro veri talebi" yoluyla temin edilmiştir. Mikro veri setinden bireyin tüketim harcaması, kullanılabilir gelir, eğitim durumu, medeni

durum, çalışma durumu, mülkiyet durumu, kredi kartı sahipliği, pazardan alışveriş alışkanlığı ve internet alışveriş alışkanlığı gibi değişkenler çekilerek regresyon modellerinde kullanıma hazır hale getirilmiştir. Hane Halkı Bütçe Anketi'nden elde edilen bireyin tüketim harcaması bilgileri regresyon modellerinde bağımlı değişken olarak dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamındaki tüketim harcamaları Tablo 1'de gösterilen temel gruplar ayrımında analiz edilmiştir:

Tablo 1: Tüketim Harcamalarının Alt Grupları

H1. Gıda ve alkolsüz içecekler
H2. Alkollü içecekler, sigara ve tütün
H3. Giyim ve ayakkabı
H4. Konut ve kira
H5. Mobilya ve ev eşyaları
H6. Sağlık
H7. Ulaştırma
H8. Haberleşme
H9. Eğlence ve kültür
H10. Eğitim hizmetleri
H11. Lokanta ve oteller
H12. Çeşitli mal ve hizmetler

Anket kapsamında görüşme yapılan tüm hanelerin son bir yılda gerçekleştirdiği toplam tüketim harcaması küçükten büyüğe doğru sıralanmış, haneler 10 eşit parçaya bölünmek suretiyle yüzdelik hane halkı grupları oluşturulmuş ve her bir grubun toplam tüketimden aldığı pay hesaplanmıştır. Böylece, hane halkı tüketim harcamasına göre sıralı %10'luk gruplar oluşturulmuştur. Tüketim harcamaları ile onu etkileyen faktörler arasındaki ilişkinin farklı harcama düzeylerinde değişip değişmediğini belirlemek amacıyla bu gruplara ait verilerden yararlanılmıştır.

2019 yılı Hane Halkı Bütçe Araştırması Anketinden yararlanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada, Türkiye geneli bireylerin tüketim harcaması, kullanılabilir gelir, eğitim durumu, medeni durum, çalışma durumu, mülkiyet durumu, kredi kartı sahipliği, pazardan alışveriş alışkanlığı ve internet alışveriş alışkanlığı değişkenlerine ilişkin regresyon analizinde lineer olasılık modeli olarak, kantil regresyon ve tobit regresyon modelleri kullanılmıştır.

Tanımlayıcı İstatistikler

2019 yılı Hane Halkı Bütçe Araştırması Anketi tüketim araştırmasına 18 yaş ve üstündeki toplam 11521 hane halkı reisi katılmıştır. Çalışmada kullanılan verilere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de gösterilmiştir. Buna göre, ankete katılanların ortalama aylık tüketim harcaması 3733 TL olup, aylık ortalama kullanılabilir gelir 4259 TL'dir. Hane halkı reisinin ortalama yaşı 51 olarak belirlenirken, ortalama hane halkı büyüklüğü 3.3'tür. Ankete katılan hane halkı reislerinin %76'sı erkektir ve %78.8'i evli olduklarını belirtmişlerdir. Hane halkı reisinin eğitim durumuna bakıldığında, %13.2'si bir okul bitirmemiş, %39.6'sı ilköğretim mezunu ve %13.4'ü ortaokul mezunudur. Lise, üniversite ve lisansüstü eğitime sahip olanların oranı ise sırasıyla %16.2, %15.7 ve yaklaşık %0.02'dir. Ankete katılan hane halkı reislerinin %60'ı çalıştığını belirtmiş ve bunların %39'u maaşlı, ücretli ya da yevmiyeli çalıştığını ifade etmiştir. Ankete katılanların %61.5'i ev sahibi olduğunu belirtmiş ve apartmanda ikamet edenlerin oranı ise %58.7'dir. Tüketim alışkanlıkları açısından kredi kartı sahibi olanların oranı %51.9 ve pazardan alışveriş yapanların oranı ise %60.9'dur. İnternette düzenli alışveriş yapanların oranı ise %13.9'dur.

Hane halkı reisinin genel profili incelendiğinde; 51 yaşında, aylık ortalama kullanabilir geliri 4259 TL olan ve aylık ortalama tüketim harcaması 3733 TL olan bireylerden oluştuğu görülmektedir. Hane halkı reislerinin yaklaşık %82'si ortaöğretim ve altı eğitim düzeyine sahipken, yalnızca %17.4 yükseköğrenim sahibidir. Büyük çoğunluğu, maaşlı, ücretli ya da yevmiyeli çalışmakta olup, işveren olanların ve kendi hesabına çalışanların oranları görece daha düşüktür. Tüketim alışkanlıkları açısından incelendiğinde; %60'ının pazardan alışveriş alışkanlığına ve sadece %13'ünün internet alışveriş alışkanlığına sahip olduğu görülmektedir. Konut sahipliği açısından bakıldığında %60'tan fazlasının konut sahibi olduğu ve kredi kartı sahipliği açısından bakıldığında ise yaklaşık %52'sinin kredi kartı sahibi olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	Temel Sınıf	Ortalama	Std. Sapma
Aylık Tüketim Harcamasının Logaritması		8.225	0.663
Aylık Kullanılabilir Gelir Logaritması		8.357	0.659
Yaş		51.734	15.125
Hanehalkı Büyüklüğü		3.362	1.761
Cinsiyet			
Erkek	Temel Sınıf	0.767	0.422
Kadın		0.233	0.422
Medeni Durum			
Hiç evlenmedi. Boşandı, eşi öldü	Temel Sınıf	0.212	0.408
Evli		0.788	0.408
Eğitim			
Bir okul bitirmedi	Temel Sınıf	0.132	0.338
İlkokul		0.396	0.489
Ortaokul		0.134	0.340
Lise		0.162	0.369
Üniversite		0.157	0.364
Yüksek lisans ve Doktora		0.017	0.130
Çalışma Durumu			
Çalışıyor		0.600	0.489
Çalışmıyor	Temel Sınıf	0.400	0.489
İş Durumu			
Yevmiyeli, Ücretli ve Maaşlı		0.394	0.488
İşveren		0.033	0.179
Kendi hesabına		0.175	0.380
Çalışmıyor	Temel Sınıf	0.397	0.489
Konut tipi			
Tek konutlu		0.339	0.473
İki veya daha fazla Konutlu, ayrı girişli		0.074	0.262
Apartman	Temel Sınıf	0.587	0.492
Mülkiyet Durumu			
Ev sahibi	Temel Sınıf	0.615	0.486
Kiracı veya Lojman		0.241	0.428
Ev sahibi değil ama kira ödemiyor		0.142	0.349
Kredi Kartı Sahipliği			
Evet		0.519	0.499
Hayır	Temel Sınıf	0.481	0.499
Pazardan Alışveriş Alışkanlığı			

Evet		0.609	0.487
Hayır	Temel Sınıf	0.390	0.487
İnternet Alışveriş Alışkanlığı			
Evet		0.139	0.346
Hayır	Temel Sınıf	0.861	0.346

Analiz Sonuçları

Çalışmada, hane halkı tüketim harcamalarını etkileyen faktörler öncelikle regresyon analizi ile araştırılmış, ardından tüketim harcamaları ile onu etkileyen faktörler arasındaki ilişkinin farklı harcama düzeylerinde değişip değişmediğini belirlemek amacıyla, harcama düzeyleri harcamanın en düşük %10'luk dilimden başlayarak, harcamanın en yüksek olduğu %90'luk dilime kadar yüzdelik dilimlere ayrılmıştır. Harcama düzeyinin en düşük olduğu %10'luk dilim ile harcama düzeyinin en yüksek olduğu %90'luk dilim arasında yer alan yüzdelik dilimlerde kantil regresyon modeli tahmin edilmiştir. Son olarak, farklı harcama grupları açısından tüketim harcamalarını etkileyen faktörlerin değişip değişmediğini belirlemek amacıyla, tüketim harcamalarının 12 alt grubu dikkate alınarak tobit regresyon modelleri tahmin edilmiştir. TÜİK'in yapmış olduğu tüketim harcaması alt grup sınıflaması Tablo 1'de gösterilmiştir. Her bir harcama grubunun bağımlı değişken olduğu söz konusu modeller aracılığıyla, her bir alt tüketim harcama grubu ve bu grubu etkileyen faktörlere ilişkin detaylı bulgular elde edilmiştir.

Regresyon Modeli Sonuçları

Türkiye'de hane halkının tüketim harcamalarını etkileyen faktörler regresyon analizi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 3'de gösterilmiştir. Çalışmada regresyon analizi iki farklı model üzerinden gerçekleştirilmiş ve ilk modelde sadece bireyin çalışma durumu dikkate alınırken ikinci modelde bireyin işteki durumu dikkate alınmıştır. Her iki model sonuçları birbirine oldukça yakın elde edilmiştir.

Tablo 3: Regresyon Modeli Sonuçları

Bağımlı Değişken: Harcama	Model 1		Model 2	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
Sabit	3.000	0.000	3.029	0.000
Gelir	0.574	0.000	0.571	0.000
Yaş	0.008	0.000	0.008	0.000
Yaş kare	-0.00009	0.000	-0.00009	0.000
Hane halkı büyüklüğü	0.032	0.000	0.032	0.000
Kadın	-0.010	0.406	-0.008	0.474
Evli	0.030	0.021	0.030	0.019
İlkokul	0.044	0.003	0.044	0.003
Ortaokul	0.096	0.000	0.096	0.000
Lise	0.117	0.000	0.112	0.000
Üniversite	0.137	0.000	0.139	0.000
Lisans Üstü	0.198	0.000	0.203	0.000
Çalışıyor	-0.018	0.105	-	-
Yevmiyeli, Ücretli ve Maaşlı	-	-	-0.022	0.064
İşveren	-	-	0.058	0.027
Kendi hesabına	-	-	-0.019	0.176
Tek konutlu	-0.117	0.000	-0.118	0.000
İki veya daha fazla konutlu (ayrı girişli)	-0.061	0.000	-0.060	0.000
Kiracı veya Lojman	-0.026	0.011	-0.025	0.015
Ev sahibi değil ama kira ödemiyor	-0.010	0.363	-0.010	0.385
Kredi Kartı	0.126	0.000	0.126	0.000

Pazardan Alışveriş Alışkanlığı	0.080	0.000	0.081	0.000
İnternet Alışveriş Alışkanlığı	0.131	0.000	0.130	0.000
Gözlem sayısı	11521		11521	
F-ist	610.06 [0.000]		555.23 [0.000]	
R-kare	0.426		0.425	

Not: Değişen varyans durumunda tutarlı sonuç veren standart hatalar kullanılmıştır.

Regresyon modeli sonuçlarına göre; gelir değişkeninin katsayısı, 0.574 (ikinci modelde 0.571) olarak hesaplanmış ve bu sonuç gelirdeki %1'lik artışın tüketim harcamalarını %0.57 oranında arttırdığını göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, bu çalışmada gelir esnekliği %57 olarak bulunmuştur. Yaş ile tüketim harcaması arasındaki ilişkinin eğrisel formda olabileceğinden hareketle modele yaş değişkeninin karesi eklenmiş ve her iki değişkenin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, 44 yaşına kadar bireylerin yaşı arttıkça tüketim harcamalarının arttığını, 44 yaşından sonra ise yaştaki artışın tüketim harcamalarını azalttığını göstermektedir. Beklenildiği üzere, hane halkı büyüklüğünün tüketim harcamaları üzerindeki etkisi pozitif olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, hanedeki kişi sayısı arttıkça tüketim harcamaları da artmaktadır. Cinsiyetin tüketim harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunamazken, evli olanların medeni durumu bekâr, boşanmış ve dul olanlara göre daha fazla tüketim harcaması yaptığı belirlenmiştir.

Eğitim düzeyi arttıkça tüketim harcaması artmaktadır ve bu etki istatistiksel olarak anlamlıdır. Çalışanlar ile çalışmayanlar arasında tüketim harcamaları açısından anlamlı bir farklılık elde edilememiştir. Diğer taraftan işteki duruma göre model sonuçları değerlendirildiğinde, ücretli, maaşlı ve yevmiyeli çalışanların çalışmayanlara göre ortalama tüketim harcaması daha azken, işverenlerin ortalama tüketim harcamasının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Kendi hesabına çalışanlar içinse anlamlı bir farklılık elde edilememiştir. Oturdukları konut tipine göre elde edilen regresyon analizi sonuçlarına göre, müstakil ev ve iki veya daha fazla konutlu evde oturanların apartman dairesinde oturanlara göre daha az tüketim harcaması yaptığı belirlenmiştir. Diğer taraftan kiracı veya lojmanda oturanlar ile ev sahipleri arasında tüketim harcamaları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmiş ve kirada veya lojmanda oturanların tüketim harcamasının daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte kredi kartı kullananların, pazardan ve internetten alışveriş yapma alışkanlığı olanların olmayanlara göre aylık ortalama tüketim harcamasının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Kantil Regresyon Modeli Sonuçları

Tüketim harcamaları ile onu etkileyen faktörler arasındaki ilişkinin farklı harcama düzeylerinde değişip değişmediğini belirlemek amacıyla, kantil regresyon modeli tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablo 4'teki model sonuçları, harcama düzeyinin en düşük olduğu %10'luk dilim ile harcama düzeyinin en yüksek olduğu %90'luk dilim arasında yer alan yüzdeler dilimlere göre model sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, gelirin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi harcama düzeyine göre farklılaşmaktadır. Örneğin en düşük %10'luk harcama düzeyinde gelirdeki %1'lik artış tüketim harcamasını %0.54 oranında arttırırken bu etki %20, %30, %40 ve %50'lik dilimlerde sırasıyla %0.55, %0.57, %0.59 ve %0.61 olarak tahmin edilmiştir.

Gelirdeki artışın tüketim harcamasını en fazla etkilediği harcama düzeyi %70'lik dilim olarak belirlenmiş ve bu harcama düzeyinde marjinal tüketim eğilimi %63.4 olarak tahmin edilmiştir. Söz konusu harcama diliminden sonra, gelirin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi tekrar azalmaya başlamıştır. Yaş ve tüketim harcamaları arasındaki ilişki %90 kantil dilimi dışındaki tüm dilimlerde istatistiksel olarak anlamlı olarak bulunmuş ve söz konusu etki belirli bir yaş seviyesine göre önce artan ve sonra azalan şekilde belirlenmiştir. Yaş için dönüm noktaları farklı harcama dilimlerine göre 30 ile 45 arasında değişkenlik göstermektedir.

Hane halkı büyüklüğünün tüketim harcaması üzerindeki etkisi düşük harcama dilimlerinde daha yüksekken, harcama dilimi arttıkça bu etki azalmaktadır. Bunun yanında, cinsiyet ile tüketim harcamaları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Diğer taraftan medeni durumu evli olanların olmayanlara göre ortalama tüketim harcamasının %20 ile %70'lik harcama dilimleri arasında istatistiksel olarak daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 3'teki sonuçlara benzer şekilde, eğitim düzeyi arttıkça tüketim harcamaları artmakta ve hane halkı reisinin işteki durumunun tüketim harcamaları üzerindeki etkisi harcama dilimlerine göre farklılık arz etmektedir. Tüm harcama dilimlerinde, kredi kartı sahibi olanların olmayanlara göre daha fazla tüketim harcaması yaptığı belirlenmiştir. Benzer şekilde pazardan alışveriş yapma alışkanlığı olanların olmayanlara göre daha fazla tüketim harcaması yapmakta olduğu belirlenmiş ve internet üzerinden alışveriş alışkanlığının tüketim harcamalarını arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 4: Kantil Regresyon Modeli Sonuçları

Bağımlı Değişken: Harcama	Harcama Dilimleri								
	0.1	0.2	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9
Sabit	2.709***	2.808***	2.767***	2.718***	2.669***	2.738***	2.809***	2.990***	3.353***
Gelir	0.547***	0.554***	0.574***	0.592***	0.616***	0.628***	0.634***	0.629***	0.608***
Yaş	0.009***	0.009***	0.009***	0.008***	0.006***	0.003***	0.003***	0.005***	0.0007
Yaş kare	-0.0001***	-0.0001***	-0.0001***	-9E-05***	-7E-05***	-5E-05***	-5E-05***	-8E-05***	5E-05***
HHB	0.045***	0.037***	0.034***	0.034***	0.030***	0.026***	0.022***	0.020***	0.016***
Kadın	-0.010	-0.013	-0.008	-0.008	-0.002	0.003	-0.0003	-0.011	-0.033
Evli	0.011	0.029*	0.032**	0.031**	0.034**	0.036***	0.040**	0.010	0.042
İlkokul	0.058***	0.045***	0.026	0.021	0.038**	0.033**	0.037**	0.037*	0.058*
Ortaokul	0.118***	0.102***	0.073***	0.070***	0.088***	0.079***	0.081***	0.081***	0.099**
Lise	0.133***	0.102***	0.076***	0.085***	0.095***	0.097***	0.106***	0.130***	0.109***
Üniversite	0.149***	0.134***	0.110***	0.115***	0.126***	0.114***	0.107***	0.101***	0.119***
Lisans Üstü	0.133***	0.162***	0.165***	0.144***	0.177***	0.198***	0.185***	0.215***	0.217***
Yevmiyeli, Ücretli ve Maaşlı	-0.012	-0.020	-0.018	-0.005	-0.020	-0.015	-0.024*	-0.038**	-0.061**
İşveren	0.065*	0.031	0.042	0.048*	0.055**	0.075***	0.077***	0.059	0.049**
Kendi hesabına	-0.059***	-0.051***	-0.028*	-0.027*	-0.020	-0.009	-0.010	-0.027	0.025
Tek konutlu	-0.226***	-0.173***	-0.149***	-0.120***	-0.106***	-0.083***	-0.063***	-0.041**	-0.018
İki veya daha fazla konutlu (ayrı girişli)	-0.106***	-0.076***	-0.056***	-0.037**	-0.036**	-0.033*	-0.024	-0.043*	-0.056
Kiracı veya Lojman	-0.025	-0.029**	-0.013	-0.003	-0.001	-0.010	-0.011	-0.031*	-0.065***
Ev sahibi değil ama kira ödemiıyor	-0.001	0.0006	-0.002	0.012	0.005	0.005	-0.003	-0.026	-0.034
Kredi Kartı	0.104***	0.118***	0.108***	0.100***	0.100***	0.103***	0.124***	0.146***	0.150***
Pazardan Alışveriş Alışkanlığı	0.108***	0.089***	0.074***	0.075***	0.064***	0.068***	0.066***	0.080***	0.073***
İnternet Alışveriş Alışkanlığı	0.121***	0.122***	0.118***	0.109***	0.107***	0.113***	0.109***	0.127***	0.163***
Pseudo R-kare	0.426	0.406	0.393	0.383	0.374	0.365	0.354	0.338	0.313
Gözlem sayısı	11521	11521	11521	11521	11521	11521	11521	11521	11521

Not: Değişen varyans durumunda tutarlı sonuç veren standart hatalar kullanılmıştır. ***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı katsayı tahminlerini göstermektedir.

Tablo 5: Tobit Regresyon Modeli Sonuçları

	H1	H2	H3	H4	H5	H6
Sabit	1.831***	-17.584***	-12.399***	2.058***	-8.195***	-4.513**
Gelir	0.289***	1.467***	1.105**	0.410***	0.958***	0.515***
Yaş	0.035***	0.150**	0.085**	0.022***	0.065***	-0.061
Yaşkare	-0.0002***	-0.001***	-0.0009**	-0.0002***	-0.0005***	0.0007*
HHB	0.106***	0.191**	0.323***	-0.025***	0.051	0.189***
Kadın	-0.029	-0.572	0.221	-0.070**	-0.035	0.354
Evli	0.174***	-0.013	-0.0006	-0.069*	0.097	0.530*
İlkokul	-0.007	0.723	-0.400	0.046	0.093	0.169
Ortaokul	0.076	0.113	0.429	0.096*	0.367*	0.052
Lise	-0.003	-0.252	0.083	0.140***	0.116	-0.211
Üniversite	0.075	-1.902***	0.527	0.190***	0.250	0.518
Lisans Üstü	-0.034	-3.808***	0.200	0.299***	-0.018	1.297
Yevmiyeli, Ücretli ve Maaşlı	-0.023	-0.152	0.458**	-0.058*	-0.054	-0.342
İşveren	0.008	-1.253*	0.346	0.046	-0.264	-0.344
Kendi hesabına	0.0005	-0.394	-0.078	-0.132***	-0.127	0.076
Tek konutlu	-0.025	-0.162	-0.060	-0.483***	-0.143	-0.262
İki veya daha fazla Konutlu (ayrı girişli)	0.012	0.160	0.523	-0.272***	-0.036	-0.629*
Kiracı veya Lojman	-0.055*	1.159***	-0.642***	-0.030	-0.056	0.012
Ev sahibi değil ama kira ödemiyor	-0.068*	0.942**	-0.377	-0.018	-0.168	0.436
Kredi Kartı	0.092***	0.665**	0.344*	0.052*	0.204*	0.519**
Pazardan Alışveriş Alışkanlığı	0.084***	-0.253	0.255	0.082***	0.368***	0.726***
İnternet Alışveriş Alışkanlığı	0.041	0.249	0.771***	-0.011	0.135	0.222
Pseudo R-kare	0.264	0.031	0.048	0.398	0.047	0.015
Gözlem sayısı	1509	1509	1509	1509	1509	1509
Soldan sansürlü gözlem sayısı	0	706	450	1	117	556

Not: H1: Gıda ve alkolsüz içecekler; H2: Alkollü içecekler ve tütün; H3: Giyim ve ayakkabı; H4: Konut, su, elektrik gaz ve diğer yakıtlar; H5: Mobilya, ev aletleri ve ev bakımı; H6: Sağlık; H7: Ulaştırma; H8: Haberleşme; H9: Eğlence ve kültür; H10: Eğitim hizmetleri; H11: Lokantalar, yemek hizmetleri ve oteller; H12: Çeşitli mal ve hizmetler harcama grubunu göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı katsayıları göstermektedir.

Tablo 5: Tobit Regresyon Model Sonuçları (Devamı)

	H7	H8	H9	H10	H11	H12
Sabit	-10.464***	-6.235***	-17.163***	-36.571***	-13.299***	-5.668***
Gelir	1.267***	0.777***	1.443***	1.746***	1.584***	0.803***
Yaş	0.071***	0.074***	0.080**	0.442***	0.034	-0.007
Yaşkare	-0.001***	-0.0007***	-0.0009**	-0.005***	-0.0006*	-0.0001
HHB	0.016	0.106***	0.335***	0.727***	-0.079**	0.223***
Kadın	-0.335*	-0.017	-0.179	1.427**	-0.504***	0.083
Evli	0.358*	0.066	-0.298	-0.383	-0.273	-0.070
İlkokul	-0.051	0.020	0.313	0.819	-0.037	0.411***
Ortaokul	0.930	0.126	0.818**	1.994**	0.057	0.810***
Lise	-0.240	0.162	1.154***	2.650***	-0.193	0.696***
Üniversite	-0.351	0.146	1.921***	2.844***	-0.361	0.896***
Lisans Üstü	-0.136	-0.130	1.365*	1.422	-1.098**	0.910**
Yevmiyeli, Ücretli ve Maaşlı	0.098	-0.025	-0.117	1.079*	0.470***	-0.143
İşveren	0.008	0.006	0.056	3.287***	-0.842**	-0.281
Kendi hesabına	0.371**	-0.053	0.423	0.407	0.194	-0.174
Tek konutlu	0.202	0.0009	-0.422*	-2.092***	-0.273*	-0.367***
İki veya daha fazla Konutlu (ayrı girişli)	-0.275	-0.038	-0.491	-0.781	-0.204	-0.175
Kiracı veya Lojman	-0.310**	0.163**	0.149	0.159	0.343**	-0.055
Ev sahibi değil ama kira ödemiyor	-0.350**	-0.012	0.147	-0.089	0.351**	-0.142
Kredi Kartı	0.802***	0.263***	0.291	0.490	0.506***	0.365***
Pazardan Alışveriş Alışkanlığı	0.424***	-0.008	0.543***	0.623	0.641***	0.295***
İnternet Alışveriş Alışkanlığı	0.463**	0.218**	0.764***	0.986	0.310	0.332**
Pseudo R-kare	0.082	0.116	0.079	0.098	0.092	0.084
Gözlem sayısı	1509	1509	1509	1509	1509	1509
Soldan sansürlü gözlem sayısı	190	72	575	1169	271	182

Not: H1: Gıda ve alkolsüz içecekler, H2: Alkollü içecekler ve tütün, H3: Giyim ve ayakkabı, H4: Konut, su, elektrik gaz ve diğer yakıtlar, H5: Mobilya, ev aletleri ve ev bakımı, H6: Sağlık, H7: Ulaştırma, H8: Haberleşme, H9: Eğlence ve kültür, H10: Eğitim hizmetleri, H11: Lokantalar, yemek hizmetleri ve oteller, H12: Çeşitli mal ve hizmetler harcama grubunu göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı katsayıları göstermektedir.

Tobit Regresyon Modeli Sonuçları

Tobit Model, sınırlı bağımlı değişkenli modelleri açıklamada yaygın biçimde kullanılmaktadır. Tablo 5’te yer alan sonuçlara göre, gelir değişkeni tüm modellerde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, gelir arttıkça ilgili gruba ait tüketim harcamalarının arttığını göstermektedir. Bununla birlikte, katsayıların büyüklüğüne bakıldığında, eğitim harcamaları ön plana çıkmakta ve gelirdeki bir birimlik artış en fazla eğitim harcamalarını arttırmaktadır. Eğitim harcamalarının yanı sıra, alkollü içecekler ve tütün, giyim ve ayakkabı, ulaştırma, eğlence ve kültür, lokanta, yemek hizmetleri ve otel harcamaları için gelir esnekliği birden büyük bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, söz konusu harcama grupları için gelirdeki %1’lik bir artış tüketim harcamasını %1’den daha fazla arttırmaktadır. Gelir esnekliği en düşük harcama grubu ise gıda ve alkolsüz içeceklerdir. Sağlık, lokanta yemek hizmetleri ve oteller ve çeşitli mal ve hizmetler dışındaki tüm harcama grupları için yaşın anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve bu ilişkinin diğer model sonuçlarında olduğu gibi önce artan sonra azalan bir şekilde ortaya çıktığı belirlenmiştir. Hane halkı büyüklüğü H4, H5 ve H7 dışındaki tüm harcama gruplarını pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bununla birlikte, hane halkı büyüklüğü arttıkça H4 için yapılan harcama miktarı azalmaktadır. Cinsiyetin H4, H10 ve H11 harcama grupları üzerinde anlamlı bir etki oluşturduğu belirlenmiş ve kadınların erkeklere göre H4, H7, H11 grubuna daha az harcama yaptığı, H10 grubuna ise daha fazla tüketim harcaması yaptığı belirlenmiştir. Medeni durumu evli olanların olmayanlara göre, daha fazla gıda ve alkolsüz içecekler, ulaştırma ve sağlık harcaması yaptığı belirlenirken, konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıt harcamasının daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Temel gıda harcamaları için eğitim düzeyi, işteki durum ve oturlan konutun anlamlı bir etkisi belirlenmemiştir. Diğer taraftan, eğitim düzeyi arttıkça (özellikle lisansa ve lisansüstü) alkollü içecekler ve tütün harcamalarının azaldığı, işteki durumun ve oturlan konut tipinin anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde H3, H5, H6, H7 ve H8 alt harcama gurupları için eğitim düzeyi, işteki durum ve oturlan konut tipi açısından anlamlı bir farklılık elde edilememiştir. Bununla birlikte, eğitim düzeyi ve oturlan konut açısından konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıt harcamaları açısından anlamlı bir farklılık söz konusudur. Diğer taraftan eğitim düzeyi arttıkça eğitim ve eğlence harcamalarının anlamlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Eğlence ve eğitim harcamaları dışında kredi kartı sahipliğinin tüketim harcamalarını arttırdığı belirlenmiştir. Ayrıca internetten alışveriş yapma alışkanlığının olması, giyim ve ayakkabı, haberleşme, eğlence ve eğitim harcamalarını olumlu yönde etkileyerek arttırmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tüketim harcamaları ile sosyo-demografik ve ekonomik faktörlerin ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, tüketime dair teorik bir alt yapı sunularak bireyin tüketim davranışının belirleyicileri ampirik olarak araştırılmıştır. Bireyin tüketim harcamasının bağımlı değişken; bireyin kullanılabilir geliri, yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, medeni durumu, yerleşim yeri, çalıştığı işteki durumu, ev sahipliği, pazardan ve internetten alışveriş alışkanlığı gibi faktörlerin bağımsız değişken olarak kullanıldığı üç farklı regresyon modeli tahmin edilmiştir. Bireyin tüketim harcamalarını etkileyen faktörler öncelikle regresyon analizi ile araştırılmış, ardından tüketim harcamaları ile onu etkileyen faktörler arasındaki ilişkinin farklı harcama düzeylerinde değişip değişmediğini belirlemek amacıyla, kantil regresyon modeli tahmin edilmiştir. Son olarak, 12 farklı alt harcama grubu için etkili sosyo-demografik ve ekonomik faktörlerin değişip değişmediğini belirlemek amacıyla detaylı bulgular için tobit regresyon modelinden yararlanılmıştır. Çalışmada, genel hatlarıyla tüketim kavramından bahsedilerek tüketimle ilgili iktisadi teoriler ayrıntılı bir biçimde verilmiştir. Literatüre bakıldığında, tüketim davranışının belirleyicileri arasında birçok sosyo-demografik ve ekonomik değişken olduğu

görülmektedir. Bu çalışmada, belirleyicilerinin tespitine ek olarak bu belirleyicilerin farklı harcama düzeylerinde ve farklı harcama gruplarında değişip değişmediği çeşitli regresyon modelleri aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ekonometrik metodoloji bağlamında bu çalışmada, tüketim harcaması ile sosyo-demografik faktörler arasındaki ilişki regresyon, kantil regresyon ve tobit regresyon modelleri aracılığıyla araştırılmıştır. Bulgulara göre; hane halkı reisinin ortalama 51 yaşında, aylık ortalama kullanabilir geliri 4259 TL, aylık ortalama tüketim harcaması 3733 TL olan bireylerden oluştuğu saptanmıştır. Hane halkı reisinin yaklaşık %82'si ortaöğretim ve altı eğitim düzeyine sahipken, yalnızca %17,4'ü yükseköğretim sahibidir. Büyük çoğunluğu, maaşlı, ücretli ya da yevmiyeli çalışmakta, işveren ve kendi hesabına çalışanların oranları görece daha düşük kalmaktadır. Tüketim alışkanlıkları açısından incelendiğinde; %60'ının pazardan alışveriş alışkanlığına ve sadece %13'ünün internet alışveriş alışkanlığına sahip olduğu görülmektedir. Konut sahipliği açısından bakıldığında %60'tan fazlasının konut sahibi olduğu ve kredi kartı sahipliği açısından bakıldığında ise yaklaşık %52'sinin kredi kartı sahibi olduğu görülmektedir.

Bireyin tüketim davranışı farklı harcama düzeylerinde incelendiğinde, gelirdeki artışın tüketim harcamasını en fazla etkilediği harcama düzeyi %70'lik dilim olarak belirlenmiş ve bu harcama düzeyinde marjinal tüketim eğilimi %63.4 olarak tahmin edilmiştir. Söz konusu harcama diliminden sonra, gelirin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi tekrar azalmaya başlamıştır. Yaş, tüketim harcamaları arasındaki ilişki %90 kantil dilimi dışındaki tüm dilimlerde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yaş için dönüm noktaları farklı harcama dilimlerine göre 30 ile 45 arasında değişkenlik göstermektedir. Hane halkı büyüklüğünün tüketim harcaması üzerindeki etkisi düşük harcama dilimlerinde daha yüksekken, harcama dilimi arttıkça bu etki azalmaktadır. Tüm harcama dilimlerinde, kredi kartı sahibi olanların olmayanlara göre daha fazla tüketim harcaması yaptığı belirlenmiştir. Benzer şekilde, internet üzerinden alışveriş alışkanlığının tüketim harcamalarını arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Bireyin tüketim davranışı farklı tüketim harcama grupları dikkate alınarak incelendiğinde, söz konusu tüketim harcama gruplarını etkileyen sosyo-demografik değişkenlerin farklılık arz ettiği görülmüştür. Tahmin sonuçları dikkate alındığında, eğitim harcamaları ön plana çıkmakta ve gelirdeki bir birimlik artışın en fazla eğitim harcamalarını arttırdığı görülmektedir. Eğitim harcamalarının yanı sıra, alkollü içecekler ve tütün, giyim ve ayakkabı, ulaştırma, eğlence ve kültür, lokanta, yemek hizmetleri ve otel harcamaları için gelir esnekliği birden büyük bulunmuştur. Eğlence ve eğitim harcamaları dışında kredi kartı sahipliğinin tüketim harcamalarını arttırdığı belirlenmiştir. Ayrıca, internetten alışveriş yapma alışkanlığının olması, giyim ve ayakkabı, haberleşme, eğlence ve eğitim harcamalarını olumlu yönde etkileyerek arttırmaktadır.

Hane halkı bütçe araştırmasının 2019 yılı sonuçlarına göre; Türkiye genelinde hane halklarının tüketim amaçlı yaptığı harcamalar içinde en yüksek payı %24,1 ile konut ve kira harcamaları alırken, ikinci sırayı %20,8 ile gıda ve alkolsüz içecek harcamaları, üçüncü sırayı ise %16,5 ile ulaştırma harcamaları almıştır. Toplam tüketim harcamalarında en düşük payı alan harcama grupları ise %2,2 ile sağlık, %2,5 ile eğitim hizmetleri ve %3,1 ile eğlence ve kültür harcamaları olmuştur. Düşük gelirli hanelerin, yüksek gelirlilere göre gıdaya iki kat daha fazla pay ayırdığı belirlenmiştir.

Bu çalışma, tüketimin bir hayat tarzı haline gelmesinde ve tüketim toplumlarının her geçen gün artmasında büyük rol oynayan bireye ait sosyo- demografik ve ekonomik faktörlerin tüketim ve tüketici davranışlarını nasıl etkilediğini inceleyen yorumlayıcı bir araştırmadır. Tüketim kültürünün günümüz bireylerinin üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla

yapılan araştırma, ilgili literatür göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Çeşitli çalışmalardan edinilen bulgular doğrultusunda bireyin tüketim davranışı üzerinde etkili olan faktörler üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Mevcut literatürde tüketim ve tüketici davranışlarını etkileyen sosyo- demografik faktörler incelendiğinde; kullanılabilir gelir, cinsiyet, yaş, eğitim, yerleşim yeri gibi boyutların bireylerin alışveriş yapmalarında ve farklı tüketim çerçevesine yönelmelerinde büyük rol oynadığı görülmüştür. Günümüz insanı daha çok tüketim odaklı yaşamaktadır. Bireylerin tüketim davranışı iletişim araçlarıyla da yoğun bir şekilde desteklenmekte ve bu ortamda kişiler birçok uyarıcının etkisinde kalmaktadırlar. Yüksek gelir grubundaki bireylerin tüketim algısı daha çok moda, gösteriş, statü, prestij gibi unsurların etkisinde kalmaktadır. Demografik farklılıklardan dolayı aynı tüketim seçeneklerine aynı iletişim araçlarıyla ulaşamayan ve düşük gelir grubundaki bireyler ihtiyaca bağlı alışverişe yönelmektedir. Sonuç olarak, günümüz insanı sadece ihtiyaca bağlı olarak değil sosyo-demografik faktörlerin etkisinde kalarak alışverişine yön vermeye ve buna göre hayat tarzını belirlemeye başlamışlardır. Küreselleşen kapitalizmin hayat kaynağı olan tüketim olgusuna artık, gösteriş, prestij, statü, marka gibi farklı anlamlar eklenmiştir. Daha öncelerde yatırım, tasarruf eğiliminde bulunan tüketiciler günümüz toplumlarında daha fazla borçlanmayı ve daha az yatırım yapmayı tercih eder hale gelmiştir. Bu değişiklikler, küreselleşen dünyada yaşayan bireyleri etki altına almakla kalmayıp yeni nesilleri de etkileyerek yeni bir dünya düzeni oluşumunda büyük rol oynayacaktır. Alan yazında ve bu çalışmada hâkim görüş, bu düzenin engellenemez ve kaçınılmaz olduğu yönündedir.

Kaynakça

- Akbay, C. (2005). Kahramanmaraş'ta hanehalklarının gıda tüketim talebi ekonometrik analizi. *KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi*, 8(1), 114-121.
- Dilek, Ö., Kızıltan, A. ve Bayrak, A. Z. (2016). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi öğrencilerinin demografik özellikleri ile gelir ve harcama kalemleri arasındaki ilişkinin analizi. *ICOMEPE*, İstanbul.
- Drakopoulos, S. A. (2021). Theories of consumption, National and Kapodistrian University of Athens, *Munich Personal RePEc Archive*. Paper No. 108215.
- Ergenç, Ü. (2011). *Engel eğrileri: Türkiye örneği incelemesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gajjar, N. B. (2013). Factors affecting consumer behavior. *International Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 1(2), 10-15.
- Hafstrom, J. L., Chae, J. S. ve Chung, Y. S. (1992). Consumer decision- making styles: comparison between united states and korean young consumers. *The Journal of Consumer Affairs*, 26, (1), 146-158.
- Hibbs, D. (2015). Consumption 1: Background, history and stochastic theory. *UGA Macro Theory*, 11.
- Hoş, S., Bağcı, B. ve Demirel, Ö. (2017). Coğrafi bölgelere ve demografik özelliklere göre öğrencilerin tüketici özelliklerinin karşılaştırılması: Hitit Üniversitesi öğrencilerine yönelik ampirik bir çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 1687-1704.
- Hoşcan, N. ve Selçuk, I. Ş. (2021). Hanehalkı bütçe anketi kapsamında Türkiye'de paket tur harcamaları. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 251-264.
- Karaca, Z., Çalmaşur, G. ve Daştan, H. (2018). Üniversite öğrencilerinin gelir-harcama ilişkisi: Erzurum ili üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32 (4).
- Kargı, B. (2014). Türkiye ekonomisinde sürekli gelir hipotezine ilişkin kanıtlar: Zaman Serileri Analizi (2004-2012).
- Kocacık, F. (1998). *Tüketim eğilimleri ve sorunları*. Sivas: Dilek ve Ofset Matbaacılık.
- Kostakis, I. (2014). The Determinants of households' food consumption in Greece. *International Journal of Food and Agricultural Economics*. 2(2), 17-28.
- Lindridge, A. (2005). Religiosity and the construction of a cultural- consumption identity. *Journal of Consumer Marketing*, 22 (3), 142-151.
- Liu, Z., Xu, A., Wang, Y., Schoudt, J., Mahmud, J. ve Akkiraju, R. (2017). Does personality matter?: a study of personality and situational effects on consumer behavior. HT '17: Proceedings of the 28th ACM Conference on Hypertext and Social Media, July 2017, 185-193.
- Manajit, S. , Samutachak, B. ve Voelker, M. (2020). Socio-economic determinants of consumption patterns in Thailand. *Asia-Pacific Social Science Review*, 20(2), 39-51.
- Maniriho, A., Musabanganji, E., Nkikabahizi, F., Ruranga, C. ve Lebailly, P. (2021). Analysis of the determinants of household expenditures in Rwanda. *UKH Journal of Social Sciences*, 5 (1), 8-17.
- Marx, K. (2000). *1844 el yazmaları*. (M. Belge, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396.
- Qazzafi, S. (2020). Factor affecting consumer buying behavior: a conceptual study. *International Journal for Scientific Research ve Development*, 8(2), 1205-1208.
- Ramya, N. ve Ali, S. M. (2016). Factors affecting consumer buying behavior. *International Journal of Applied Research*, 2(10), 76-80.
- Rani, P. (2014). Factors influencing consumer behaviour. *Int. J. Curr. Res. Aca. Rev.* 2(9), 52-

61.

Sarıtaş, A. (2018). Hedonik alışverişin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesine yönelik bir alan araştırması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(13), 35-47.

Yaka, R. ve Parıltı, N. (2016). Türk toplumunda yaşam tarzları tüketim davranışları ilişkisi. *AKÜ İİBF Dergisi*, 18 (1), 81-99.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Jeopolitik Risklerin Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği

The Impact of Geopolitics Risks on Macroeconomic Indicators: Evidence from Turkey

Fatih TUNA^{a*} Hande ÇALIŞKAN TERZİOĞLU^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Tekirdağ/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-9549-9972

^b Doktor, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ /TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-3137-932X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Temmuz 2022

Kabul tarihi: 4 Ekim, 2022

Anahtar Kelimeler:

Jeopolitik risk,

Enflasyon,

Döviz kuru

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 31, 2022

Accepted: October 04, 2022

Keywords:

Geopolitical risk,

Inflation,

Exchange rate

ÖZ

Jeopolitik risk birçok gelişmeyi barındıran ülkelerin önemli olumsuz sonuçlarla karşılaştığı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Jeopolitik riskler doğrudan ve dolaylı olarak ülke ekonomilerine etkiye bulunmaktadır. Çalışmanın amacı jeopolitik risklerin Türkiye'deki makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini 1994 Ocak ile 2022 Nisan dönemi için aylık veriler kullanarak incelemektir. Jeopolitik risk göstergesi olarak Caldara ve Iacoviello (2022) tarafından hesaplanan küresel endeks kullanılmıştır. Küresel jeopolitik risk endeksi risk oluşturacak jeopolitik gerilimler ve olumsuz jeopolitik olayları ele alan gazete makalelerine dayanmaktadır. Makroekonomik göstergeler olarak sanayi üretim endeksi, enflasyon oranı ve reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Makroekonomik göstergelerin ele alındığı bu çalışmada beklenen sonuçlar kısa ve uzun vadeli olabilmektedir. Bu yüzden zamana yayılan bir nedenselliğin de incelenmesi gerekli görülmüştür. Değişkenler arasındaki ilişkiler Breitung ve Candelon (2009) tarafından geliştirilen frekans alanında nedensellik testi ile araştırılmıştır. Analiz sonuçları, enflasyon oranı ve reel efektif döviz kurunun orta ve uzun dönemde jeopolitik risklerden etkilendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin coğrafi konumundan ötürü jeopolitik risklerinin olduğu ve bu durumun ülkenin ekonomisini doğrudan etkilediği söylenebilmektedir.

ABSTRACT

Geopolitical risk emerges as a situation where countries with many developments face significant negative consequences. Geopolitical risks directly and indirectly affect the country's economy. The study aims to examine the effect of geopolitical risks on macroeconomic variables in Turkey using monthly data for the period from 1994 January to 2022 April. The global index calculated by Caldara and Iacoviello (2022) was used as an indicator of geopolitical risk. The global geopolitical risk index is based on newspaper articles dealing with geopolitical tensions and adverse geopolitical events that may pose risks. The industrial production index, inflation rate and real effective exchange rate were used as macroeconomic indicators. In this study, which deals with macroeconomic indicators, the expected results can be short-term and long-term. Therefore, it was deemed necessary to examine a causality spread over time. The relationships between the variables were researched with the frequency domain causality test developed by Breitung and Candelon (2009). The results of the analysis show that the inflation rate and the real effective exchange rate are affected by geopolitical risks in the medium and long term. Therefore, it can be said that Turkey has geopolitical risks due to its geographical location and this situation directly affects the economy of the country.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: FatihTuna34@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Migration movements around the world, security concerns about energy supply sources, terrorist incidents, wars, environmental problems and economic crises have gained an international dimension and become one of the most important problems to be solved by global politics. Undoubtedly, the existence of these problems has brought the concept of geopolitical risk, which has become an important threat to countries, to the fore. In literature, the concept of geopolitical risk has been defined in different ways, including concepts such as security, migration movements, political risks, and economic crises. On the other hand, Caldara and Iacoviello (2018) associated the concept of geopolitical risk with wars, acts of terrorism and tensions between states that affect the normal and peaceful course of international relations. Depending on geopolitical risks, many consequences may arise that may adversely affect countries, both nationally and globally. In this respect, events such as decrease in investments, capital outflow, increase in costs, corruption, deterioration of political stability due to the increase in geopolitical risks, and consequently internal turmoil, dysfunction of institutions, widespread bribery, and deterioration of the legal order are expected to occur. Increasing geopolitical risks are expected to negatively affect political, economic and social areas together with geographical factors. Globally, in the last 30 years, there have been many developments in which geopolitical risks have increased. These are events such as the September 11 attack, the US invasion of Iraq, the Sino-Indian conflict, Russia's invasion of Ukraine, the Arab Spring events, the tension in the Asia-Pacific, the Azerbaijan-Armenia war, and these events have increased geopolitical risks. (Husnain, Khan, Bashir, 2022, s. 2). Studies in the literature indicate that geopolitical risk negatively affects energy markets, investments, financial markets and the tourism sector.

Kaplan and Mikes (2012) suggested that risks should be well defined in order to determine how and in what direction macroeconomic variables are related to geopolitical risk. This creates change and awareness according to the action taken by policy makers in response to the increases in geopolitical risks. Therefore, besides the relations between the variables, it is necessary to work on the possible effects and how to minimize these effects. There are three main details to differentiate geopolitical risks. These are all vital determinants. For example, first, 'preventable risk' are internal risks that can be controlled, avoided or completely eliminated. Second, the concept of 'strategic risk' is important. Such risks are the risks taken to obtain strategic returns. The third is the 'external risks' that come from outside and cannot be controlled and avoided.

Geopolitical risks can affect a country directly or indirectly. Examples of direct effects are tax increases and trade sanctions. Examples of indirect effects are unpredictable price fluctuations for energy and other raw materials, disruption to supply chains, sharp fluctuations in exchange rates, or a large drop in demand for products and services. Although geopolitical risks can be controlled by predictable or feasible policies, they are sometimes unpredictable and inescapable. The most important example of this is geographical location. Investments that are seen as a sustainable and safe harbor today may be risky tomorrow. This increases fragility. Therefore, some countries need to limit their potential impacts by considering these vulnerabilities and geopolitical risks. The most important way to reduce the reflection of geopolitical risks on the economy is through these explanations.

In this study, the effect of geopolitical risks on macroeconomic variables in the Turkish economy has been empirically researched. The global index calculated by Caldara and Iacoviello (2022) was used as an indicator of geopolitical risk. Industrial production index, inflation rate and real effective exchange rate were used as macroeconomic indicators. In order to investigate the effects of global geopolitical risks on the Turkish economy, the frequency domain causality test proposed by Breitung and Candelon (2006) was used. The effect of the change in global geopolitical risks may come to the fore more in the long term rather than the short term on the macroeconomic indicators of the countries. For this reason, the frequency domain causality test was preferred, which allows us to examine the short- and long-term causality relationship between the variables.

The outcome of the analysis show that global geopolitical risks affect the inflation rate and real effective exchange rate in the medium and long term. On the other hand, no relation was found between the geopolitical risk index and the industrial production index. However, there is a large literature on the exchange rate as one of the important determinants of economic growth in Turkey. Therefore, the causality relationship from geopolitical risk to economic growth emerges indirectly through the exchange rate channel. These results show that Turkey is highly affected by geopolitical risks due to its geographical location.

This study focused on the relationship between geopolitical risks and macroeconomic variables. It is also necessary to address the prediction of geopolitical risk in future studies. Although all scenarios regarding the consequences of geopolitical risks have been investigated, it is difficult to predict geopolitical developments. Therefore, it is important to gain insight in addition to expertise when assessing risks.

Giriş

Dünyadaki göç hareketleri, enerji nakil yolları, devlet dışı örgütler, çevre sorunları ve ekonomik sıkıntılar, mekân mefhumuna bağlı olarak, yerel olmaktan çıkarak uluslararası boyut kazanmış, küresel siyasetin önemli problemleri arasına girmiştir. Söz konusu sıkıntıların artmasıyla birlikte birçok ülke için, jeopolitik riskler de ortaya çıkmıştır. Jeopolitik risk kavramı literatürde farklı şekilde tanımlanmıştır. Örneğin, Dünya Ekonomik Forum (2011)'da yapılan tanımlamada genel olarak jeopolitik risk kavramı içerisinde güvenlik, sosyal, ekonomik ve siyasal riskler yer almış (World, 2011) ve bu tanımlama içerisinde ekonomik boyut ciddi oranda önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte, Caldara ve Iacoviello (2018) ise jeopolitik risk kavramını uluslararası ilişkilerin normal ve barışçıl seyrini etkileyen savaşlar, terör eylemleri ve devletler arasındaki gerilimlerle ilişkilendirmiştir (Kyriazis & Economou, 2022).

Cresswell (2016) ise; jeopolitik risk ile göç arasındaki ilişkiye vurgu yapmış ve göçmenlerin neden olduğu düzensizliğin güvenlik endişelerini arttırarak jeopolitik açıdan bir risk oluşturduğunu belirtmiştir. "Kim neden-nereye hareket eder?" sorusu dahilinde jeopolitik risk hesaplamasında sadece mekânsal analizlerin yapılmadığı, aynı zamanda hareketliliğin politik, sosyal, ekonomi, göç veren ülkenin coğrafi yapısı, tarihi ve sosyo-kültürel değerlendirmesinin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Cresswell (2016) ayrıca, göçün sadece göç olmadığı, arkasında hareketi iten bir güç olduğunu belirtmiştir.

Jeopolitik risklere bağlı olarak gerek ulusal gerekse küresel boyutta ülkeleri olumsuz yönde etkileyebilecek birçok sonuç ortaya çıkabilmektedir. Bu açıdan, jeopolitik risklerin artmasına bağlı olarak yatırımların azalması, sermaye çıkışı, maliyetlerin yükselmesi, yolsuzluk, politik istikrarın bozulması gibi olaylar ve buna bağlı olarak iç karışıklık, kurumların işlevsizleşmesi, rüşvetin yaygınlaşması, hukuk düzeninin bozulması gibi sonuçların ortaya çıkması beklenir. Bununla birlikte, jeopolitik risklerin doğal sonucu olarak ortaya çıkan göç ve nüfus hareketliliği, dünyadaki ekonomik ve siyasi istikrarsızlık üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir. Genel anlamda göç hareketleri, göç yollarının doğal güzergahında bulunan geçiş ülkeleri için önemli bir risk unsuru olarak kabul edilmektedir.

Artan jeopolitik risklerin, coğrafi etkenlerle birlikte siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarını da negatif olarak etkilenmesi beklenmektedir. Küresel anlamda son 30 yılda jeopolitik risklerin arttığı birçok gelişme yaşanmıştır. Bunlar, 11 Eylül saldırısı, ABD'nin Irak'ı işgali, Çin-Hindistan çatışması, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, Arap Baharı olayları, Asya-Pasifikteki gerginlik, Azerbaycan-Ermenistan savaşı gibi olaylardır ve bu olaylar jeopolitik risklerin artmasına neden olmuştur (Husnain, Khan, Bashir, 2022, s. 2). Literatürde yer alan çalışmalarda, jeopolitik riskin enerji piyasalarını (Rasoulinezhad vd., 2020), yatırımları (Pan, 2019; Wang, 2019), finansal piyasaları (Su vd., 2019) ve turizm sektörünü (Akadiri vd., 2020) olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir.

Amerika'nın 2003 yılında Irak'ı işgal etmesiyle ortaya çıkan istikrarsızlık durumu enerji güvenliğini doğrudan etkilemiştir. Irak'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri ülkede yaşanan istikrarsızlık dolayısıyla tam kapasite çalışmamaktadır. 2003 işgalinin ardından yaklaşık 20 yıllık bir süre geçmesine rağmen ABD ve müttefiklerinin vaat ettiği istikrar henüz ülkeye gelmemiştir. Bunun yanı sıra ülke içerisindeki İran destekli milis yapıların etkin bir güç olarak ortaya çıkması da merkezi yönetimin istikrarı sağlamadaki başarısını engellemektedir. Dünya'nın en büyük altıncı petrol üreticisi olan Irak'ın petrol ihraç ettiği boru hatlarına ve enerji kuyularına milisler tarafından saldırı düzenlemesi enerji güvenliğini tehlikeye düşüren etkenlerin başında gelmektedir. Son olarak Körfez'de bulunan ve İran ile Katar arasında paylaşılan Dünya'nın en büyük kıyı (offshore) doğal gaz sahası olan Güney Pars Doğal Gaz Sahası (Acar, 2022), Irak'ın jeopolitik önemini tekrardan ortaya çıkarmıştır. Fakat, enerji

güvenliği noktasında ise Irak kırılğan ve zayıf bir yapıya sahiptir. Bu yüzden enerji arz güvenliğinde güvenilir bir pozisyon sağlayamamaktadır. Oysaki Güney Pars Doğal Gaz Sahasında keşfedilen 60 trilyon metreküplük rezervin Irak üzerinden piyasalara sunulması, bölgeyi istikrara kavuşturabilir.

Jeopolitik riske bağlı olarak enerji güvenliğinde istikrarsız bir görünüm sergileyen bir başka ülke ise Libya'dır. Libya genel olarak dünya da sayılı kaliteli petrol rezervine sahip olan ülkeler arasında yer almaktadır. 2011 yılı itibariyle başlayan Arap Baharı olaylarının Libya'ya sıçraması ve devlet başkanı Muammer Kaddafi'nin devrilmesi ile başlayan iç karışıklık ile buna bağlı olarak iç savaşın ortaya çıkması, Libya'nın petrol ve doğalgaz üretim yapmasını etkilemiştir. Libya'da bulunan kabilelerin petrol ve doğalgaz ihraç edilen limanları abluka altına alarak buradaki enerji kaynaklarının uluslararası piyasaya erişimini kısıtlamaktadırlar (Anadolu Ajansı, 2022). Bu durum uluslararası enerji arz güvenliğinin tehlikeye girmesine neden olmaktadır. Hali hazırda Libya'nın jeopolitik konumu, riskleri de beraberinde getirmekte ve jeopolitik riskin getirdiği enerji fiyatlarını da doğrudan etkilemektedir.

Dünyada jeopolitik risklerin arttığı diğer bir önemli olay ise 11 Eylül 2001 yılındaki ABD dünya ticaret merkezine yapılan hava saldırısıdır. Söz konusu terör saldırısının hemen ardından başkanlık açıklamalarındaki ve medya yorumlarındaki siyasi varsayım, Amerika'nın savaşta olduğuydu. Buna bağlı olarak, Amerikan askeri güçleri hızlı bir şekilde Afganistan'da bu saldırıya karşılık vermiştir (Dalby, 2010). Söz konusu terör saldırısı Amerika'nın Irak'ı ikinci kez işgal etmesine zemin hazırlamış ve dünya genelinde jeopolitik riskler önemli düzeyde artmıştır.

Bu çalışmanın amacı, küresel jeopolitik risklerin Türkiye'de makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini incelemektedir. Jeopolitik risklerdeki değişimin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi genellikle belirli bir gecikme sonrasında ortaya çıkabildiğinden, çalışmada kısa ve uzun dönem ilişkileri incelememize olanak sağlayan frekans alanında nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde jeopolitik risk ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü bölümde frekans alanında nedensellik testinin teorik altyapısı sunulmuş ve dördüncü bölümde analiz sonuçları verilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Literatür Özeti

Jeopolitik risk kavramı ve bunun ekonomiler ve finans piyasalar üzerindeki etkileri, özellikle son yıllarda literatürde oldukça fazla ilgi görmeye başlamış ve bu alanda yapılan çalışmaların sayısı önemli bir ivme kazanmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalar ve literatürdeki önemli gelişmeler aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir.

Antonakakis vd. (2017), 1899-2016 yıllarını ele aldıkları çalışmalarında hisse senedi piyasaları (SP500), petrol piyasaları (WTI) ve jeopolitik risk arasındaki ilişkilere odaklanmışlardır. Sonuçlar, jeopolitik riskin ağırlıklı olarak petrol getirileri ve oynaklık üzerinde olumsuz bir etkiyi tetiklediğini göstermektedir. Cheng ve Chiu (2018), 38 gelişmekte olan ülkeyi ele aldıkları çalışmada jeopolitik riske ait şokların önemli ekonomik daralmalara yol açtığını bulmuşlardır. Ancak sonuçlar her ülke için değişkenlik ve büyük fark arz etmektedir. Yazarlar bu durumu gelişmekte olan her ülke üzerindeki bireysel etkiye bakmanın önemli olduğu şeklinde açıklamışlardır. Balcılar vd. (2018), 1985 ve 2016 yılları arası için BRICS hisse senedi piyasalarında jeopolitik belirsizliğin getiri ve oynaklık dinamikleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Bulgularına göre jeopolitik risklerle ilgili haberlerin bu piyasalardaki getiri dinamiklerini tek tip bir şekilde etkilemediğini göstermiştir. Ayrıca, jeopolitik risklerin getirilerden ziyade borsa oynaklık ölçümlerini etkilediğini savunmuşlardır.

Aysan vd. (2019), çalışmalarında jeopolitik risk ve Bitcoin fiyatlarına odaklanmışlardır. Buna göre 2010-2018 arasındaki dönemi ele almışlardır. Bulgulara göre, jeopolitik riskteki olumsuz değişimler önemli ölçüde Bitcoin getirilerinde artışa yol açmaktadır. Yazarlar Bitcoin'i, küresel jeopolitik risklere karşı bir korunma aracı olarak yorumlamışlardır. Mansour-Ichraieh ve Zeaiter (2019), Türkiye ekonomisi için jeopolitik risklerdeki değişimlerin önemine odaklanmışlardır. 2006-2018 için yapılan çalışmaya göre, Suudi Arabistan ve Rusya kaynaklı jeopolitik belirsizlikler, Türk finansal istikrarını farklı şekilde etkilemektedir. Rusya, Türkiye için siyasi ve ekonomik bir rakip gibi görünürken, Suudi Arabistan'ın jeopolitik olarak bağımlı olma olasılığı daha yüksek bulunmuştur. Demir vd. (2019), kurumsal nakit varlıkları ile jeopolitik riskler arasındaki ilişkiyi 2018-2017 yılları nezdinde incelemişlerdir. Malezya, Meksika, Tayland, Türkiye, Arjantin, Brezilya ve Çin'i ele aldıkları çalışmaya göre, kurumsal nakit varlıklarını 166 adet konaklama şirketi oluşturmaktadır. Buna göre, jeopolitik risklerin konaklama firmalarının nakit varlıklarını olumsuz etkilediğini ve konaklama işletmelerinin jeopolitik dalgalanmalara yüksek bağımlılığını doğruladığını belirtmişlerdir.

Huang vd. (2020) çalışmalarında altın piyasası ve jeopolitik risk arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. 2000-2017 arasındaki yılları ele almışlar ve jeopolitik belirsizlikteki artışın altın piyasasında oynaklığa sebep olduğunu bulmuşlardır. Özkan (2020), çalışmasında BRICS-T ülkelerinin 2005-2020 yılları arasındaki jeopolitik risk ile döviz piyasaları arasındaki ilişki üzerinde çalışmıştır. Bulgulara göre jeopolitik risklerin döviz kurlarının hem getiri oranlarını hem de oynaklığını etkilediğini saptamıştır. Döviz kuru piyasası katılımcıları ve politika yapımcıları için jeopolitik risk önemli bir faktör olarak dikkate alınmalıdır. Adedoyin vd. (2020), çalışmalarında Malezya için ekonomik politika belirsizliklerinin ve jeopolitik risklerin etkisine odaklanarak ihracata dayalı büyüme hipotezini araştırmışlardır. 1980-2018 dönemini ele aldıkları çalışmaya göre, ekonomik politika belirsizliği, ihracat üzerinde negatif etkide bulunur bu da büyüme üzerinde olumsuz bir etkiyle sonuçlanır. Öte yandan, jeopolitik riskin büyüme üzerindeki etkisi hem kısa hem de uzun vadede hem negatif hem de pozitif ancak önemsizdir. Sonuç olarak, Malezya hükümetinin ülkede ihracata dayalı büyüme sağlamak için makroekonomik ve siyasi istikrarı sağlamaya çalıştığını göstermiştir.

Duan vd. (2021) Venezuela için jeopolitik risk, petrol fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi 2008-2019 dönemi için araştırmışlardır. Analiz sonuçları farklı dönemlerde ve farklı frekans aralıklarında değişkenler arasında karşılık ilişki olduğunu göstermektedir. Su vd. (2021), 2002-2020 yılları için yaptıkları çalışmada jeopolitik riskler ile yenilenebilir enerji arasında karşılıklı bir ilişki bulmuştur. Yenilenebilir enerjinin jeopolitik risk üzerindeki etkisi, uluslararası ekonomik büyüme, teknolojik yenilikler ve artan fosil yakıt fiyatları tarafından belirlenmektedir. Buzdağlı ve Özdemir (2021) 17 gelişmekte olan ülkeyi 1993-2018 yıllarıyla kapsayarak jeopolitik risk ve askeri harcamalar ilişkisine bakmışlardır. Buna göre, jeopolitik risk endeksindeki ve GSYH'daki artışların ülkelerin askeri harcamalarını arttırdığı görülmüştür.

Doğan ve Doğan (2021), çalışmalarında Kırılğan Beşli ülkeleri (Endonezya, Güney Afrika, Kolombiya, Meksika ve Türkiye) ele alarak jeopolitik riskin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1985-2017 yıllarını kapsayan çalışmalarından elde edilen sonuca göre, jeopolitik riskin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Kyriazis ve Economou (2022) jeopolitik risklerin Türkiye'de döviz kurları üzerindeki etkisinin 2003 ile 2022 yılları arasında incelemiş ve jeopolitik risklerin artmasının ulusal paranın değer kaybetmesine neden olduğunu belirlemişlerdir. Caldara vd. (2022) 42 ülkeyi ele aldıkları çalışmada 1974 ile 2022 yılları için jeopolitik risk ile enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve jeopolitik risklerin enflasyonu arttırdığını bulmuşlardır.

Phan vd. (2022), ABD için 1999 ve 2019 aralığını ele alarak jeopolitik riskin banka istikrarı üzerindeki olumsuz etkilerini bulgulamışlardır. Jeopolitik riskin bankalar üzerindeki etkisinin en az olduğu durum sermaye ve banka büyüklüğüdür. Sweidan ve Elbargathi (2022) petrol fiyatları ile küreselleşme ve uluslararası jeopolitik risk arasındaki ilişkiyi ölçmek için Suudi Arabistan özelinde çalışmışlardır. 1970-2018 yıllarını ele aldıkları çalışmaya göre petrol fiyatlarının ve küreselleşmenin nihai ilişkisi olumlu veya olumsuz olabilirken, uluslararası jeopolitik riskin nihai etkisi olumsuz olabilmektedir. Öte yandan jeopolitik riske kıyasla küreselleşme etkisinin ekonomik kalkınma üzerinde daha etkilidir.

Hemrit (2022), Suudi Arabistan'daki sigorta talebi ile ekonomi politikası belirsizliği, jeopolitik risk, petrol dışı üretim, enflasyon ve kurumsal yönetim özelliklerini 2013-2019 yıllarıyla ele almıştır. Bulgulara göre jeopolitik riskin ve devletin ekonomi politikasına ilişkin belirsizliğin sigorta talebi üzerindeki olumsuz kısa vadeli etkilerini ortaya koymaktadır. Bulgular uzun vadede varsayılan 'talep takip teorisi'ni desteklemektedir, bu da sigorta poliçelerine olan talebin ekonomik büyümeye bağlı olduğunun ve enflasyona daha duyarlı olduğunun bir göstergesidir. Saâdaoui vd. (2022), çalışmalarında Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşta ele alarak jeopolitik risk ve yemek fiyatları ilişkisini araştırmışlardır. Bulgulara göre, değişkenler arasında tek yönlü nedensellik vardır. Buna göre, gıda fiyatlarını önemli ölçüde etkileyen jeopolitik faktörlerdir. Iyke vd. (2022), Jeopolitik riskin döviz kuru getirilerini öngördüğü hipotezini araştırmışlar ve 17 ülke üzerinde çalışmışlardır. Jeopolitik riski 17 ülkeden 10'u (%59) döviz kuru getirisini öngördüğünü ortaya çıkarmıştır. Yazara göre, jeopolitik riskteki bilgiler, döviz kuru getirilerinin tahmin doğruluğunu iyileştirebilmektedir.

Frekans Alanında Nedensellik Testi

Küresel jeopolitik risklerin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri araştırabilmek amacıyla Breitung ve Candelon (2006) tarafından önerilen frekans alanında nedensellik testi kullanılmıştır. Küresel jeopolitik risklerdeki değişimin etkisi ülkelerin makroekonomik göstergeleri üzerinde kısa dönemden ziyade uzun dönemde daha fazla ön plana çıkabilir. Bu nedenle değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisini incelememize olanak sağlayan frekans alanından nedensellik testi tercih edilmiştir. Frekans alanından nedensellik testi Vektör Otoregresif (VAR) modellerin tahmin edilmesine dayanmakta ve seriler arasındaki kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisi spektral ayrışım yöntemi ile elde edilmektedir.

Frekans alanında nedensellik testinin matematiksel formunu göstermeden önce, $z_t = [x_t, y_t]'$ vektörü için VAR model aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$\theta(L)z_t = \varepsilon_t \quad (1)$$

Breitung ve Candelon (2006) VAR modelin durağanlık koşulunu sağlaması durumunda süreci Hareketli Ortalama (MA) modeli olarak şu şekilde göstermiştir:

$$z_t = \Phi(L)\varepsilon_t = \begin{bmatrix} \Phi_{11}(L) & \Phi_{12}(L) \\ \Phi_{21}(L) & \Phi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \quad (2)$$

$$\Psi(L)\eta_t = \begin{bmatrix} \Psi_{11}(L) & \Psi_{12}(L) \\ \Psi_{21}(L) & \Psi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \eta_{1t} \\ \eta_{2t} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Denklem (2)'de $\Phi(L) = \theta(L)^{-1}$ ve $\Psi(L) = \Phi(L)G^{-1}$ şeklindedir. x_t değişkeni için spektral yoğunluk fonksiyonu aşağıdadır:

$$f_x(\omega) = \frac{1}{2\pi} \left\{ |\Psi_{11}(e^{-i\omega})|^2 + |\Psi_{12}(e^{-i\omega})|^2 \right\} \quad (4)$$

Breitung and Candelon (2006) ise ω frekans değerinde y 'den x 'e nedensellik yoktur sıfır hipotezinin $M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$ aşağıdaki kısıtlamaları kullanarak sınanabileceğini belirtmiştir.

$$\Psi(L) = \theta(L)^{-1}G^{-1} \text{ ve } \Psi_{12}(L) = -\frac{g^{22}\theta_{12}(L)}{|\theta(L)|}$$

ω frekans düzeyinde y değişkeninden x değişkenine yönelik nedensellik ilişkisi olmadığını belirten sıfır hipotezi test etmek için aşağıdaki kısıtlamaya uygulamak gerekmektedir:

$$|\theta_{12}(e^{-i\omega})| = |\sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) - \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \sin(k\omega)i| = 0 \quad (5)$$

Böylece, $|\theta_{12}(e^{-i\omega})| = 0$ için gerekli ve yeterli koşullar aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) = 0 \text{ ve } \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \sin(k\omega) = 0 \quad (6)$$

Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen test yöntemi yukarıdaki denklemler için doğrusal kısıtlamalara dayanmaktadır. x_t için VAR denklemi aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$x_t = \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_p x_{t-p} + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_p y_{t-p} + \varepsilon_{1t} \quad (7)$$

Nedensellik yoktur hipotezi $M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$ aşağıdaki doğrusal kısıtlama ile test edilir:

$$H_0 = R(\omega)\beta = 0$$

$$\text{burada } \beta = [\beta_1, \dots, \beta_p]' \text{ ve } R(\omega) = \begin{bmatrix} \cos(\omega) & \cos(2\omega) & \dots & \cos(p\omega) \\ \sin(\omega) & \sin(2\omega) & \dots & \sin(p\omega) \end{bmatrix}$$

Breitung ve Candelon (2006) $(0, \pi)$ frekans aralığında için test istatistiğinin $(2, T-2p)$ serbestlik dereceli F dağılımına sahip olduğunu belirtmişlerdir. Farklı frekans düzeylerine karşılık gelen zaman boyutu $= 2\pi/\omega$ formülü ile hesaplanır. Çalışkan vd. (2021) kısa dönemli nedenselliğin 2.5 frekans seviyesine, orta vadeli nedenselliğin 1.5 frekans seviyesine ve uzun dönemli nedenselliğin 0.5 frekans seviyesinde denk geldiğini belirtmiştir. 0.1'ten daha düşük frekans seviyesindeki ilişki kalıcı nedenselliği ifade etmektedir.

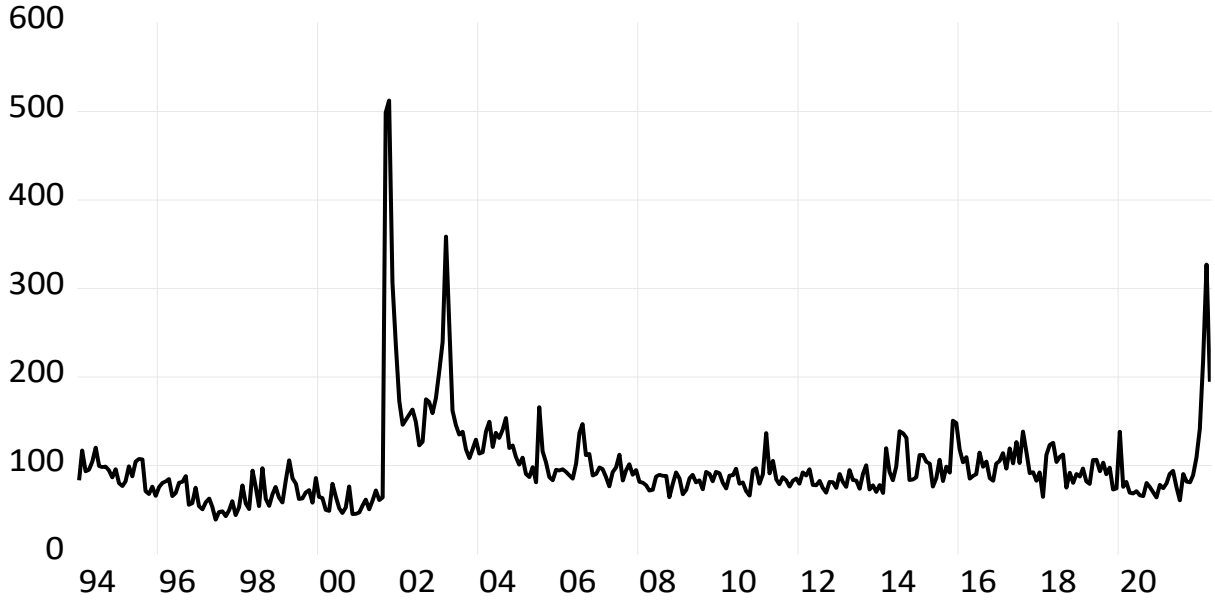
Veri ve Analiz Sonuçları

Çalışmada küresel jeopolitik risklerin Türkiye ekonomisindeki makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi 1994 Ocak ile 2022 Nisan dönemi için incelenmiştir. Jeopolitik risk göstergesi olarak Caldara ve Iacoviello (2022) tarafından hesaplanan küresel endeks kullanılmıştır. Makroekonomik göstergeler olarak sanayi üretim endeksi, enflasyon oranı ve reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Küresel jeopolitik risk endeksi ve reel efektif döviz kurunun doğal logaritması hesaplanırken, sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi için yıllık büyüme oranları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan verilerden küresel jeopolitik risk endeksi <https://www.matteoiacoviello.com/gpr.htm> web adresinden, makroekonomik değişkenler ise Dünya Bankası Küresel Ekonomik Monitörden elde edilmiştir.

Caldara ve Iacoviello (2022) tarafından hesaplanan küresel jeopolitik risk endeksi risk oluşturacak jeopolitik gerilimler ve olumsuz jeopolitik olayları ele alan gazete makalelerine dayanmaktadır. Örneklem dönemi için küresel jeopolitik risk endeksi Şekil 1'de gösterilmiştir. Şekil 1'de yer alan risk endeksi incelendiğinde, endeksin 2001 yılının Eylül ve Ekim aylarında en yüksek seviyeye çıktığı görülmektedir. Bu sonuç beklentiler ile uyumludur çünkü söz konusu dönemde ABD ikiz kulelere gerçekleştirilen terörist saldırısı olmuştur. Bu tarihten sonra endeksin tekrar yükseldiği dönem ise 2003 yılının Mart ayıdır ve bu tarihte ABD'nin Irak'ı işgali gerçekleşmiştir. Endeksin gözle görülür bir şekilde yükseldiği son dönem ise 2022 yılının mart ayına denk gelmektedir ve söz konusu bu dönem ise Rusya ile Ukrayna savaşının başlangıcıdır. Şekil 1'deki endeksin aldığı değerler incelendiğinde, endeksin ekonomik ve finansal krizlerden çok fazla etkilenmediğini (örneğin 2007-2008 küresel finansal kriz ya da

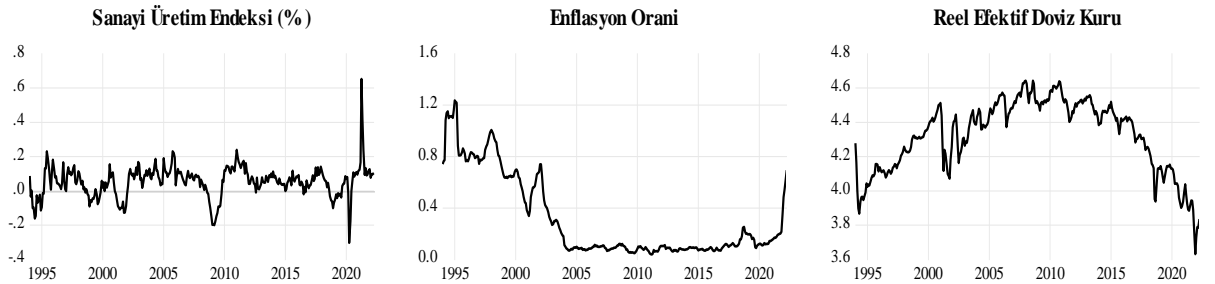

2012 Avrupa borç krizi gibi) görülmektedir. Benzer şekilde, endeks küresel felaketlerden de çok fazla etkilenmektedir çünkü Kovid-19 küresel pandemisinin endeks üzerindeki etkisi oldukça sınırlı kalmıştır.

Şekil 1: Küresel Jeopolitik Risk Endeksi

Türkiye ekonomisine ait seçilmiş makroekonomik göstergelerin seyri ise Şekil 2’de verilmiştir. Şekil 2’de yer alan sanayi üretim endeksindeki yıllık değişim oranları incelendiğinde, 1994, 1999, 2001, 2009 ve 2020 yıllarında sanayi üretiminin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Söz konusu bu yıllar ekonomik krizlerin ve küresel pandemilerin ortaya çıktığı dönemlere denk gelmektedir. Enflasyon oranlarının seyri incelendiğinde, 2005 yılına kadar enflasyon oranının oldukça yüksek seyrettiği, 2005 yılından sonra enflasyon oranlarının düşerek yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Bununla birlikte, küresel pandemiye bağlı olarak arz-talep dengesinin bozulması ve küresel tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalardan dolayı 2020 yılından itibaren enflasyon oranının arttığı görülmektedir. Şekil 2’nin sağ panelinde yer alan reel efektif döviz kurunun gelişimi incelendiğinde, 2010 yılına kadar reel efektif döviz kurunun artış trendinde olduğu (diğer bir ifadeyle TL’nin değer kazandığı), 2010 yılından itibaren ise reel efektif döviz kurunun azalış trendine girdiği (TL’nin değer kaybettiği) görülmektedir. Örnekleme döneminin sonu itibari reel efektif döviz kurunun tarihin en düşük seviyesine düştüğü görülmektedir.

Şekil 2: Makroekonomik Göstergeler

Çalışmada ilk olarak değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenmiştir. Bu amaçla, Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen ADF testi ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP birim kök testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1’deki sonuçlara göre, jeopolitik risk endeksi (JPRE) ve sanayi üretim endeksi (SUE) değişkenleri ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre düzey değerlerde durağan olarak bulunmuşlardır.

Bununla birlikte, enflasyon oranı (ENF) ve reel efektif döviz kuru (REDK) serileri için sıfır hipotez olan seri durağan değildir düzey değerler için reddedilememiştir. Bununla birlikte, bu değişkenlerin birinci farkları alınıp tekrar birim kök testi uyguladığımızda serilerin durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar, jeopolitik risk endeksi ile sanayi üretim endeksi değişkenlerinin düzey değerlere göre durağan olduğunu, enflasyon oranı ve reel efektif döviz kuru değişkenlerinin ise fark durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerler		Birinci Farklar	
	ADF	PP	ADF	PP
JPRE	-4.124 [0.001]	-5.881 [0.000]	-13.726 [0.000]	-29.140 [0.000]
SUE	-3.126 [0.025]	-5.982 [0.000]	-8.192 [0.000]	-27.383 [0.000]
ENF	-1.330 [0.616]	-1.454 [0.555]	-6.978 [0.000]	-12.118 [0.000]
REDK	-0.355 [0.913]	-0.800 [0.817]	-7.990 [0.000]	-12.381 [0.000]

Not: Köşeli parantez içindeki değerler p olasılık değeridir.

Örnekleme dönemi uzadıkça serilerde yapısal kırılmaların ortaya çıkma olasılığı artmakta ve serilerde yapısal kırılmaların olması durumunda geleneksel birim kök testleri özellikle sıfır hipotezi reddetmede düşük güce sahip olmaktadır. Bu nedenle ADF ve PP testine göre göre düzeyde durağan olmayan seriler için Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir. Zivot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök testi sabitte kırılma (Model A), trendde kırılma (Model B) ve sabit ve trendde kırılma (Model C) olmak üzere üç model üzerinden gerçekleştirilmiştir. Tablo 2’de yer alan sonuçlara hesaplanan test istatistikleri kritik değerlerden küçük bulunamamıştır ve bu nedenle serinin yapısal kırılma ile birlikte durağan olduğunu belirten sıfır hipotez reddedilememiştir. Bu sonuç, enflasyon oranı ve reel efektif döviz kuru serilerinin fark durağan olduğunu göstermektedir.

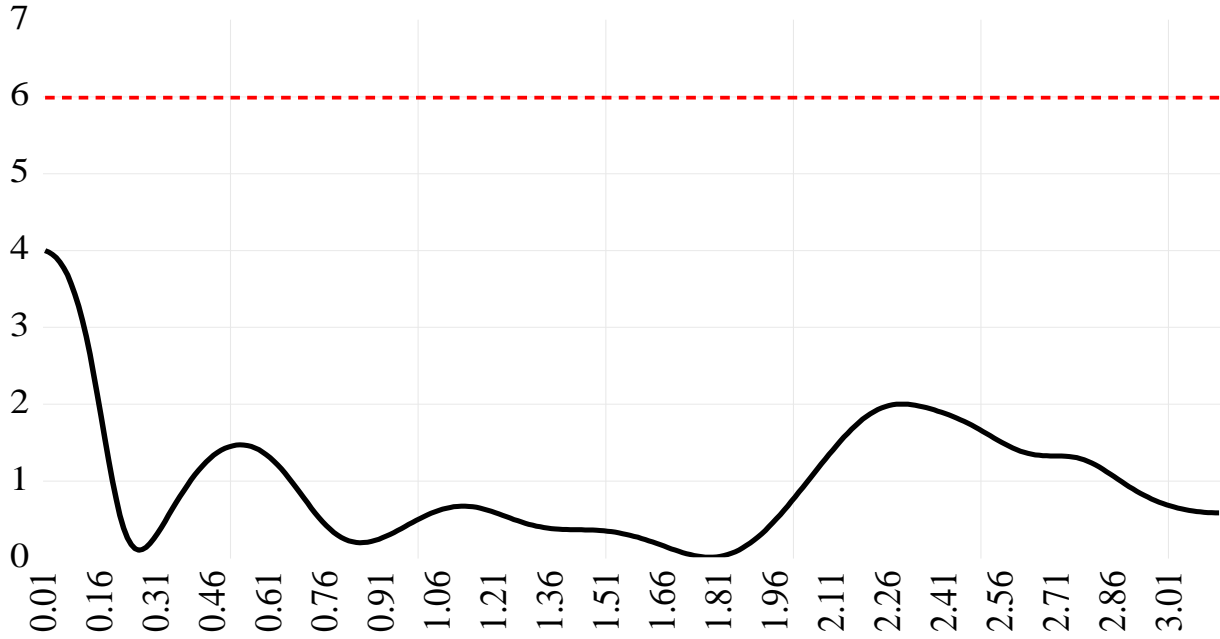
Tablo 2: Zivot-Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

	ModelA	Model B	Model C
ENF	-2.066 2002 Şubat	-1.163 2018 Şubat	-2.455 2003 Mart
REDK	-1.759 2002 Ağustos	-3.046 2012 Mayıs	-3.048 2009 Aralık
%1 Kritik Değer	-5.34	-4.80	-5.57
%5 Kritik Değer	-4.93	-4.42	-5.08
%10 Kritik Değer	-4.58	-4.11	-4.82

Serilerin bütünleşme derecesi belirlendikten sonra iki değişkenli VAR modeller tahmin edilmiştir (jeopolitik risk ile sanayi üretim endeksi, jeopolitik risk ile enflasyon oranı ve jeopolitik risk ile reel efektif döviz kuru). Jeopolitik risk ile sanayi üretim endeksi arasındaki

frekans alanındaki nedensellik ilişkisi geleneksel VAR model üzerinden araştırılırken, jeopolitik risk ile enflasyon oranı ve reel efektif döviz kuru arasındaki frekans alanındaki nedensellik ilişkisi Toda ve Yamamoto (1995) prensibine bağlı olarak gecikmesi arttırılmış VAR model üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır.

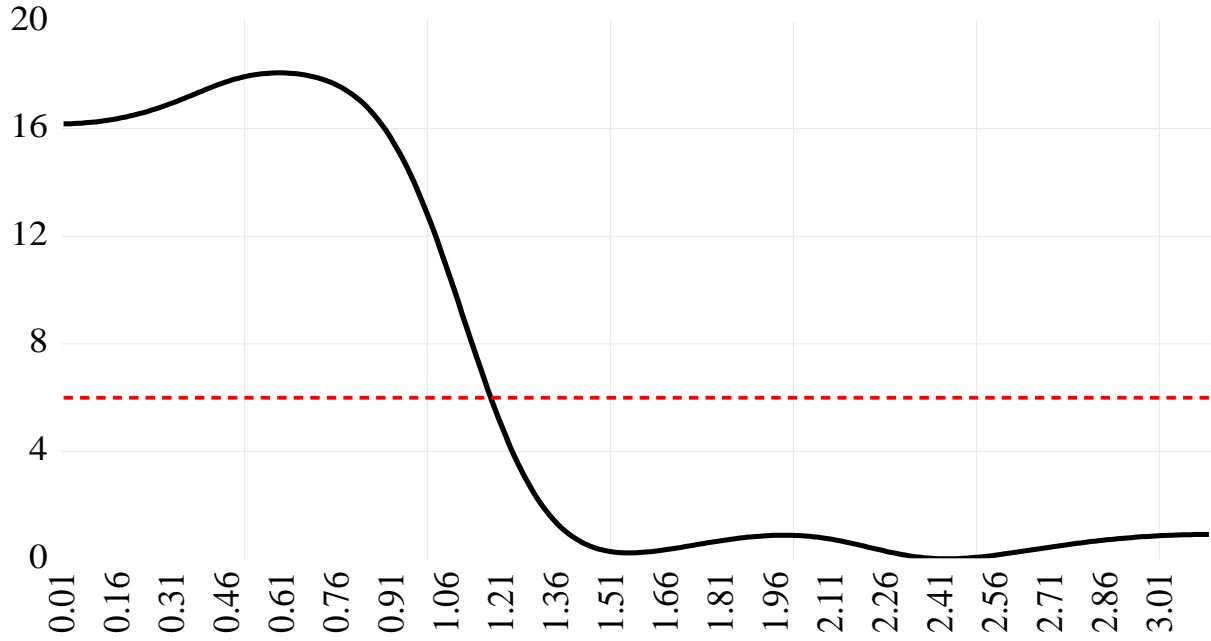
Bu bağlamda, jeopolitik risk ile sanayi üretim endeksi için kurulan VAR modelde en uygun gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre 13 olarak belirlenmiştir. Daha sonrasında frekans alanında nedensellik testi yapılmış ve sonuçlar Şekil 2’de gösterilmiştir. Şekil 3’te yer alan sonuçlara göre test istatistiği %5 önem düzeyindeki kritik değeri herhangi bir frekans aralığında geçememiştir ve bu nedenle jeopolitik risk sanayi üretiminin Granger nedeni değildir sıfır hipotezi reddedilememiştir. Bu sonuca göre, küresel jeopolitik riskler ile sanayi üretim endeksi arasında bir ilişki elde edilememiştir.

Not: Kesikli çizgi %5 önem düzeyinde kritik değerdir.

Şekil 3: Jeopolitik Risk Endeksinden Sanayi Üretimine Nedensellik İlişkisi

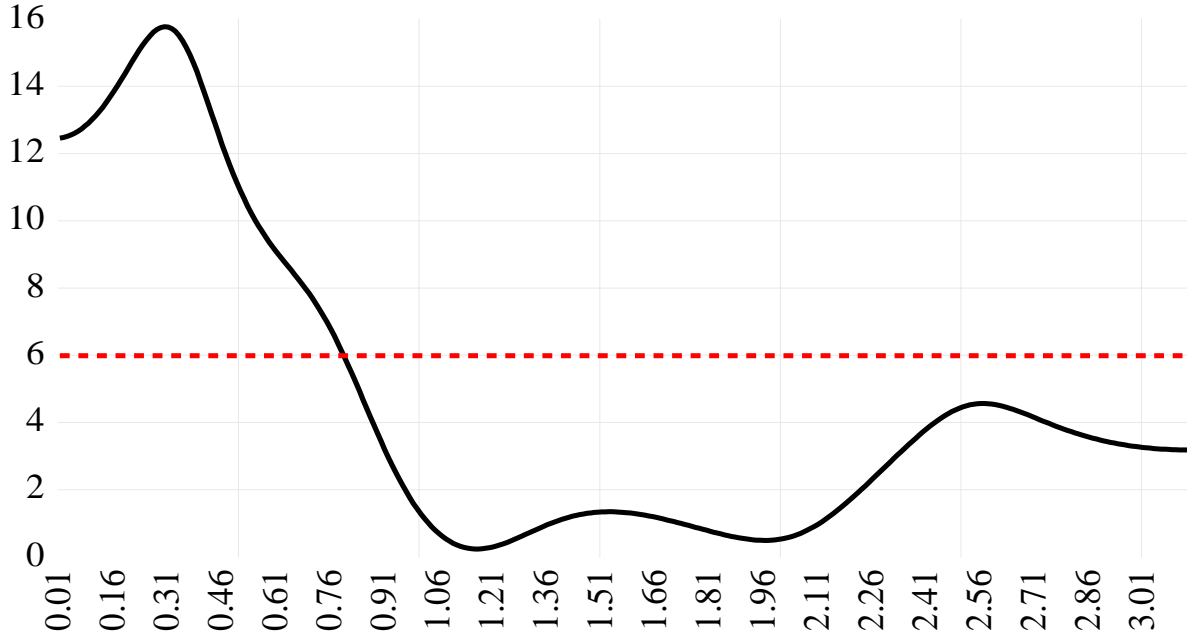
Jeopolitik risk endeksinden enflasyon oranına yönelik nedensellik ilişkisini araştırmak için VAR model tahmin edilmiş ve en uygun gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre 6 olarak belirlenmiştir. Enflasyon oranı serisi hem geleneksel hem de yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre fark durağan olarak elde edildiğinden, nedensellik analizi gecikmesi arttırılmış VAR model üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda, VAR model 7 gecikme sayısı ile tahmin edilmiş fakat nedensellik ilişkisi 6 gecikme sayısı üzerinden incelenmiştir. Şekil 4’te yer alan nedensellik testi sonucuna göre, jeopolitik riskler enflasyon oranının Granger nedeni değildir sıfır hipotezi 0.01 ile 1.17 frekans aralığında %5 önem düzeyinde reddedilmiştir. Söz konusu frekans aralığı beş aydan daha uzun bir süreyi ifade etmektedir. Bu sonuca göre, küresel jeopolitik riskte meydana gelen bir değişim Türkiye’de enflasyon oranlarını orta ve uzun vadede etkilemektedir. Bunun yanı sıra söz konusu etki enflasyon oranı üzerinde kalıcı bir etki yaratmaktadır çünkü 0.1’den daha düşük frekans seviyelerinden nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Not: Kesikli çizgi %5 önem düzeyinde kritik değerdir.

Şekil 4: Jeopolitik Risk Endeksinden Enflasyon Oranına Nedensellik İlişkisi

Son olarak jeopolitik risk endeksinden reel efektif döviz kuruna yönelik nedensellik ilişkisini araştırmak için VAR model tahmin edilmiş ve en uygun gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre 8 olarak belirlenmiştir. Reel efektif döviz kuru serisi fark durağan olarak bulunduğu için, VAR model 9 gecikme ile tahmin edilmiş fakat nedensellik ilişkisi ilk 8 gecikmeyi dikkate alınarak araştırılmıştır. Nedensellik testi sonuçları Şekil 5'te gösterilmiştir. Buna göre, 0.01 ile 0.79 frekans aralığı için hesaplanan test istatistiği %5 önem düzeyindeki kritik değerden daha büyük bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, jeopolitik risklerdeki değişim Türkiye'de reel efektif döviz kurunu etkilemekte ve söz konusu bu etki sekizinci ve daha sonraki aylarda ortaya çıkmaktadır. Jeopolitik risk endeksinden reel efektif döviz kuruna yönelik nedensellik ilişkisi aynı zamanda kalıcı bir etki yaratmaktadır.

Not: Kesikli çizgi %5 önem düzeyinde kritik değerdir.

Şekil 5: Jeopolitik Risk Endeksinden Reel Efektif Döviz Kuruna Nedensellik İlişkisi

Genel olarak analiz sonuçları değerlendirildiğinde, küresel jeopolitik risklerin enflasyon oranı ve reel efektif döviz kurunu orta ve uzun dönemde Granger nedeni olduğu belirlenmiştir. Her ne kadar, jeopolitik risk endeksinden sanayi üretim endeksine nedensellik ilişkisi bulunamamasına rağmen, Türkiye’de ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden birinin döviz kuru olduğuna yönelik geniş bir literatür söz konusudur. Bu nedenle, jeopolitik riskten ekonomik büyümeye yönelik nedensellik ilişkisi döviz kuru kanalı üzerinden dolaylı bir şekilde ortaya çıkmaktadır.¹ Elde edilen bu sonuçlar literatürde yer alan Yalçınkaya (2019), Özkan (2020), Şahin ve Eraslan (2021) tarafından bulunan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Sonuç

İnsanlık tarihi, içinde bulunduğu çağın gerekleri çerçevesinde sürekli değişim ve farklılaşma ortaya koymuştur. Nüfus hareketleri, enerji arzı ile alakalı problemler, etkisi giderek artan terör olayları, ülkeler arası savaşlar, çevre ve ekonomik krizler gibi meseleler, global siyasetin çözmesi gereken temel problemler haline gelmiştir. Söz konusu problemler, doğal sonuç olan ve her ülkenin ilgilenmesi gereken lokal sıkıntılar olmakla beraber, son zamanların önemli bir olgusu olan “jeopolitik risk” kavramını da ortaya çıkarmıştır. Bilimsel açıdan bakıldığında ise jeopolitik risk kavramı aslında söz konusu küresel problemleri içinde barındırmaktadır. Jeopolitik risk, uluslararası ilişkilerin doğal ve kavgasız sürecini etkileyen problemler ve bu problemlerin devletler arası ilişkilere olan negatif etkileri ile ilişkilendirmiştir.

Jeopolitik risklerin ortaya çıkardığı sonuçlara bağlı olarak gerek ulusal gerekse global açıdan ülkeleri zorlayacak, sıkıntıya sokacak çok değişik neticeler ortaya çıkabilmektedir. Ülkelerin ekonomilerini etkileyen durumlarla birlikte, genel istikrarın bozulması, güven sisteminin sarsılması, iç karışıklık problemlerinin ortaya çıkması, üretim maliyetlerinin artması bunlardan bir kaçıdır.

¹ Reel döviz kurundan sanayi üretim endeksine nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Jeopolitik risk analizi yapan birçok bilim adamının verilerine bakarak, son 30 yılda özellikle global açıdan jeopolitik risk faktörlerinin ciddi anlamda arttığını söyleyebiliriz. Bunlar, 11 Eylül saldırısı, ABD'nin Irak'ı işgali, Çin-Hindistan çatışması, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, Arap Baharı olayları, Asya-Pasifikteki gerginlik, Azerbaycan-Ermenistan savaşı gibi olaylardır ve bu olaylar jeopolitik risklerin artmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, küresel jeopolitik risklerin ekonomi sistemini doğrudan etkilediği, yatırım, finans ve kamu-özel sistemine etkisinin kaçınılmaz olduğu değerlendirilmektedir. Ekonomi sistemi içerisinde enflasyon oranı ile reel efektif döviz kurunu orta ve uzun vadede etkileyeceği tahmin edilmektedir. Diğer taraftan jeopolitik riskin sanayii üretim endeksi arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi bulunmaması rağmen, Türkiye gibi ülkeler üzerinde kırılğan bir etkiye sahiptir. Jeopolitik riskin neden olduğu olumsuz ekonomi koşulları yatırımcıyı ülkeye çekmemekte ve buna bağlı olarak ülkede döviz çıkışına neden olmaktadır.

Kaynakça

- Acar, N. (2022). Irak'taki istikrarsızlığın enerji jeopolitiğine etkisi, (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iraktaki-istikrarsizligin-enerji-jeopolitigineetkisi/2650454>. Erişim Tarihi: 10.09.2022).
- Adedoyin, F. F., Afolabi, J. O., Yalçiner, K., & Bekun, F. V. (2022). The export-led growth in Malaysia: Does economic policy uncertainty and geopolitical risks matter?. *Journal of Public Affairs*, 22(1), 2361.
- Akadiri, S.S., Eluwole, K.K., Akadiri, A.C., & Avci, T. (2020). Does causality between geopolitical risk, tourism and economic growth matter? Evidence from Turkey. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2020, 43, 273–277.
- Anadolu Ajansı, (2022). Libya'da petrol siyasi çekişmeler nedeniyle nimetten külfete dönüştü, (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-petrol-siyasi-cekismeler-nedeniyle-nimetten-kulfete-donustu/2608659>. Erişim Tarihi: 10.09.2022).
- Antonakakis, N., Gupta, R., Kollias, C., & Papadamou, S. (2017). Geopolitical risks and the oil-stock nexus over 1899–2016. *Finance Research Letters*, 23, 165-173.
- Aysan, A. F., Demir, E., Gozgor, G., & Lau, C. K. M. (2019). Effects of the geopolitical risks on Bitcoin returns and volatility. *Research in International Business and Finance*, 47, 511-518.
- Balcilar, M., Bonato, M., Demirer, R., & Gupta, R. (2018). Geopolitical risks and stock market dynamics of the BRICS. *Economic Systems*, 42(2), 295-306.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for short and long-run causality: A frequency domain approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363–378.
- Buzdağlı, Ö., & Özdemir, D. (2021). Jeopolitik Risk Endeksinin Askeri Harcamalar Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 188-203.
- Caldara, D., Conlisk, S., Iacoviello, M., & Penn, M. (2022). Do Geopolitical Risks Raise or Lower Inflation?. (https://www.matteoiacoviello.com/research_files/GPR_INFLATION_PAPER.pdf. Erişim Tarihi: 10.09.2022).
- Çalışkan, H., Kantarcı, T. & Çevik, E. İ. (2021). Petrol Fiyatları ve Enflasyon Arasında Frekans Alanında Asimetrik Nedensellik Analizi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20 (3), 1090-1111.
- Cheng, C. H. J., & Chiu, C. W. J. (2018). How important are global geopolitical risks to emerging countries?. *International Economics*, 156, 305-325.
- Cresswell, M. (2016). Logics and languages. *London, Routledge*.
- Demir, E., Díez-Esteban, J. M., & García-Gómez, C. D. (2019). The impact of geopolitical risks on cash holdings of hospitality companies: Evidence from emerging countries. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 39, 166-174.

- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431.
- Doğan, E., & Doğan, B. Ö. (2021). Jeopolitik riskin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Kırılgan Beşli ülkelerinden ampirik kanıtlar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 978-990.
- Duan, W., Khurshid, A., Rauf, A., Khan, K., & Calin, A. C. (2021). How geopolitical risk drives exchange rate and oil prices? A wavelet-based analysis. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 16(9), 861-877.
- Geweke, J. (1982). Measurement of linear dependence and feedback between multiple time series. *Journal of the American Statistical Association*, 77(378), 304–324.
- Hemrit, W. (2022). Does insurance demand react to economic policy uncertainty and geopolitical risk? Evidence from Saudi Arabia. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 47(2), 460-492.
- Hosoya, Y. (2001). Elimination of third-series effect and defining partial measures of causality. *Journal of Time Series Analysis*, 22(5), 537–554.
- Huang, J., Li, Y., Suleman, M. T., & Zhang, H. (2021). Effects of geopolitical risks on gold market return dynamics: Evidence from a nonparametric causality-in-quantiles approach. *Defence and Peace Economics*, 1-15.
- Iyke, B. N., Phan, D. H. B., & Narayan, P. K. (2022). Exchange rate return predictability in times of geopolitical risk. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102099.
- Kaplan, R. S., & Mikes, A. (2012). Managing risks: a new framework. *Harvard business review*, 90(6), 48-60.
- Mansour-Ichrahieh, L., & Zeaiter, H. (2019). The role of geopolitical risks on the Turkish economy opportunity or threat. *The North American Journal of Economics and Finance*, 50, 101000.
- Nikolaos A. Kyriazis & Emmanouil-M. L. Economou (2022) The impacts of geopolitical uncertainty on Turkish Lira during the Erdoğan administration. *Defence and Peace Economics*, 33:6, 731-750, DOI: 10.1080/10242694.2021.1904200
- Özkan, O. (2020). Jeopolitik risklerin döviz piyasaları üzerindeki etkileri: Parametrik olmayan kantil nedensellik testi ile BRICS-T ülkeleri üzerine ampirik bir çalışma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(4), 611-628.
- Pan, W.F. (2019). Geopolitical risk and R&D investment. *SSRN*, 3258111.
- Phan, D. H. B., Tran, V. T., & Iyke, B. N. (2022). Geopolitical risk and bank stability. *Finance Research Letters*, 46, 102453.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in time series regression. *Biometrika*. 75 (2): 335–346.
- Rasoulnezhad, E., Taghizadeh, H.F., Sung, J., & Panthamit, N. (2020). Geopolitical risk and energy transition in Russia: Evidence from ARDL bounds testing method. *Sustainability*, 12, 2689.
- Saâdaoui, F., Jabeur, S. B., & Goodell, J. W. (2022). Causality of geopolitical risk on food prices: Considering the Russo–Ukrainian conflict. *Finance Research Letters*, 49, 103103.
- Şahin, E. E. & Arslan, H. (2021). Jeopolitik risklerin parametrik olmayan bir yöntem kullanarak borsa getirileri ve döviz kurları üzerindeki etkilerinin bir analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (89), 237-250.
- Simon Dalby (2003) Calling 911: geopolitics, security and America's new war, *Geopolitics*, 8 (3), 61-86.

-
- Su, C. W., Khan, K., Umar, M., & Zhang, W. (2021). Does renewable energy redefine geopolitical risks?. *Energy Policy*, 158, 112566.
- Su, C.W., Khan, K., Tao, R., & Nicoleta, C.M. (2019). Does geopolitical risk strengthen or depress oil prices and financial liquidity? Evidence from Saudi Arabia. *Energy*, 187, 1-13, 116003.
- Sweidan, O. D., & Elbargathi, K. (2022). The effect of oil rent on economic development in Saudi Arabia: Comparing the role of globalization and the international geopolitical risk. *Resources Policy*, 75, 102469.
- Toda, H.Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector auto regressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Wang, X., Wu, Y., Xu, W. (2019). Geopolitical risk and investment. SSRN, 3305739.
- World (2011). *World Economic Forum in collaboration with: Marsh & McLennan Companies Swiss Reinsurance Company Wharton Center for Risk Management, Zurich Financial Services Global Risks, An initiative of the risk*. Sixth Edition, Zurich: University of Pennsylvania.
- Yalinkaya, . (2019). Küresel ekonomik, politik ve jeopolitik belirsizliklerin makroekonomik etkileri: Türkiye ekonomisi zerine SVAR analizi (1992:Q1-2018Q:2) . *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14 (53), 56-73.
- Zivot, E., & Donald W. K. Andrews. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251–270.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Dış Tasarrufların Yurt İçi Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Teori ve Uygulama¹

The Effect of Foreign Savings on Domestic Savings: Theory and Application

Bülent AKDEMİR^{a*} Recep ULUCAK^b

^a Dr. Öğr. Görevlisi, Giresun Üniversitesi, Şebinkarahisar Sosyal Bilimler MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Giresun/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4536-6375

^b Doç. Doktor, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9938-0063

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 2 Ağustos 2022

Kabul tarihi: 28 Eylül, 2022

Anahtar Kelimeler:

Yurt içi tasarruflar,

Dış tasarruflar,

Panel eşbütünlük

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 2, 2022

Accepted: September 28, 2022

Keywords:

Domestic savings,

Foreign savings,

Panel cointegration

ÖZ

Ekonomilerin dışa açıklık derecesinin artması, ülkeler arasındaki kaynak transferlerini de artırmıştır. Feldstein-Horioka Hipotezi örneğinde olduğu gibi, bu süreç ülkelerin mevcut kaynaklardaki yetersizlik sorununu dış kaynaklarla aşmalarına olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada, dış tasarruf olarak adlandırılan doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımların (veya kısa ve uzun vadeli dış borç akımlarının) yurt içi tasarruf oranlarına nasıl bir etkisi olduğu incelenmiştir. Bu kaynakların, yurt içi tasarrufları azaltabileceği argümanı Haavelmo Hipotezi olarak bilinmektedir. Araştırmanın örneklem ülkeleri, Kırılgan Sekizli olarak adlandırılan Arjantin, Brezilya, Şili, Hindistan, Endonezya, Rusya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Türkiye'dir. Değişkenler durağanlık kontrolünden geçirildikten sonra aralarında bir eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığını belirlemek için Westerlund Durbin Hausman panel eşbütünlük testi kullanılmıştır. Eşbütünlük ilişkisi doğrulandıktan sonra, uzun dönem parametre tahminleri için Panel Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ve Sürekli güncellenen Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler (CUP-FMOLS) tahmincileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar dış tasarrufların iç tasarruflar üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan geleneksel tasarruf fonksiyonunun belirleyicileri olarak modele kişi başı reel gelir ve reel faiz oranları kontrol değişkenleri olarak dahil edilmiştir. Reel faiz oranı ve kişi başına reel gelirin yurtiçi tasarrufları olumlu etkilediği ancak reel faiz oranının etki bakımından nispeten düşük bir katsayıya sahip olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

The increase in the degree of openness of the economies has also increased resource transfers among countries. As in the example of the Feldstein-Horioka Hypothesis, this process allows countries to overcome the problem of insufficient existing resources with external resources. In this study, it is examined how foreign direct investments, portfolio investments and other investments (or short and long run external debt flows), which are called foreign savings, have an effect on domestic savings rates. The argument that these resources can reduce domestic savings is known as the Haavelmo Hypothesis. The sample countries of the research are Argentina, Brazil, Chile, India, Indonesia, Russia, Republic of South Africa, Turkey, which are called as Fragile Eight. After the variables were checked for stationarity, the Westerlund Durbin Hausman panel cointegration test was used to determine whether there was a cointegration relationship between them. After confirming the cointegration relationship, Panel Fully Modified Least Squares (FMOLS) and Continuously updated Fully Modified Least Squares (CUP-FMOLS) estimators were used for long-term parameter estimations. The results show that foreign savings have a negative effect on domestic savings. On the other hand, real income per capita and real interest rates are included in the model as control variables as determinants of the traditional saving function. It has been determined that the real interest rate and real income per capita have a positive effect on domestic savings, but the real interest rate has a relatively low coefficient in terms of effect.

¹ İlgili çalışma 25.05.2022 tarihinde savunulan "Dış Tasarrufların Yurt İçi Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Teori ve Uygulama" başlıklı Doç. Dr. Recep Ulucak Danışmanlığında, Dr. Bülent Akdemir tarafından hazırlanan doktora tezine dayanmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Schools of economics, which have tried to explain whether a balanced growth process is possible in a capitalist economy in growth models, also have examined the role of savings in their models. In this context, Classical, Keynesian and Neo-classical growth models have discussed savings in detail in terms of their role in the growth process. The second line in which savings have been analyzed in economic theory has been consumption theories that have tried to describe the determinants of saving and consumption. Intertemporal Consumption Model, Absolute Income Hypothesis, Relative Income Hypothesis, Lifetime Income Hypothesis, Permanent Income Hypothesis and Rational Expectations Hypothesis are the approaches within this framework. In addition to these models/hypotheses that have claimed to explained the theoretical determinants of savings, a wide area of study has also emerged on the empirical determinants of savings. In this field, which includes demographic, financial, uncertainty, income and growth variables, fiscal policy and social security system, foreign savings are also among the external variables that are considered together with the terms of trade.

There are two different views on the effect of foreign savings on domestic savings. The first of these views is that foreign savings play a complementary role by directing investments to increase domestic savings. The second is that foreign savings tend towards consumption in a way that also reduces domestic savings and affects domestic savings negatively. The aim of this study is to show the effect of foreign savings on domestic savings in a sample of the Fragile Eight (Argentina, Brazil, Chile, India, Indonesia, Russia, Republic of South Africa, Turkey). For this purpose, a model was created that reveals the effects of foreign savings components such as foreign direct investments, portfolio investments and other investments on the gross domestic savings rate. In addition, to get rid of the forgotten variable problem, interest rates and GDP per capita variables were added to the model as independent variables. The period of the study is between 1994-2019.

In this study, in which panel data method is used, in order to decide on the unit root tests, cointegration and parameter estimation methods to be used, it is checked whether there is a cross-section dependency and it is determined that all variables had cross-section dependence, except for other investments. In this framework, CIPS test, which is the second generation unit root tests, is used as the unit root test and it is seen that all variables are not stationary at the level, except for the real interest rate variable and these variables are stationary at the 1st difference. The results of the cross-section dependency test for the model also shows that there is a cross-section dependency. Therefore, it is decided to use the Westerlund (2008) Durbin-Hausman cointegration approach, which takes into account the cross-sectional dependency problem. The test result indicates that the variables have a long-run equilibrium relationship. After confirming the cointegration relationship, Panel Fully Modified Least Squares (FMOLS) and Continuously Updated Fully Modified Least Squares (CUP-FMOLS) estimators are used for long-term parameter estimations. While the FMOLS estimator takes into account the endogeneity problem that may arise between the explanatory variables, heteroscedasticity and the autocorrelation problem that may arise in the error term (Breitung, 2005, s. 152), The CUP-FMOLS estimator, like the FMOLS estimator, is a consistent and efficient estimator against endogeneity problem, autocorrelation and heteroscedasticity, and it is an pretty useful estimator because it takes into account cross-section dependence. It also allows for stationary estimators in the estimated model (Ulucak & Bilgili, 2018, p. 149).

According to the estimation results, foreign direct investment and portfolio investments, which are among the components of foreign savings, affect domestic savings negatively. The results that foreign savings have a negative effect on domestic savings are in line with the hypothesis put forward by Haavelmo (1963), known as the Haavelmo Hypothesis. Empirical studies that emerged after the 1960s have generally found negative relationships between foreign savings and domestic savings, both in individual country samples and in cases where the cross-sectional and panel data method is applied. In the fragile eight sample, foreign savings components in the form of direct foreign capital investment or portfolio investment directed towards developing countries, instead of encouraging domestic savings, reduce the domestic savings of countries by leading to higher consumption or a loosening trend in public savings. Other investments variable is statistically insignificant according to the CUP-FMOLS method. The coefficients of the real interest rate and GDP per capita variables are positive, as predicted in theory.

This study consists of literature review, model, data set and variables, econometric method and general evaluation and discussion sections.

Giriş

Geleneksel olarak gelirin harcanmayan/biriktirilen kısmı olarak tanımlanan tasarruflara, büyüme modellerinde özel bir önem atfedilmiş ve kapitalist bir ekonomide dengeli bir büyüme sürecinin mümkün olup olmaması bağlamında, tasarrufların büyüme sürecindeki rolleri farklı okullar tarafından incelenmiştir. Klasik Okul, tasarrufları karların doğru yönlü bir fonksiyonu olarak ele alırken, Keynesyenler istikrarlı bir büyüme hızının ne olması gerektiği (Harrod, 1939) ve ekonominin tam istihdam koşullarında faaliyet gösterebilmesi için, gelir ve yatırım artışının ne olması gerektiği (Domar, 1946) çerçevesinde incelemiştir. Solow (1956) ve Swan (1956) tarafından yapılan çalışmaların çerçevesini belirlediği Neo-Klasik Model (NKM) ise tasarruflardaki değişmelerin işçi başına sermaye üzerinde seviye etkisi olduğunu, ancak büyüme etkisi olmadığını ifade eder. NKM, tasarrufları içselleştiren Cass (1965) ve Koopmans (1965) ve bilgiyi içselleştiren Rebelo (1991), Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından genişletilmiştir.

İktisat literatüründe, tasarrufların tartışıldığı ikinci hat ise tüketimin (ve dolayısıyla tasarrufların) belirleyicilerinin neler olduğunu ortaya koymaya çalışan tüketim modelleridir. NKM çerçevesindeki Fisher (1930) tarafından geliştirilen Zamanlararası Tüketim Seçimi Modeli, bireylerin, cari dönem ve gelecek dönem tüketimi arasında, bu tüketimlere verdikleri göreceli önem çerçevesinde bir tercih yaptıklarını ve faiz oranının tüketim ya da tasarruf yapma konusunda tüketiciler için önemli bir gösterge olduğunu ileri sürer. Keynes (1936), NKM'in, tasarruf ve tüketimin belirlenmesinde merkezi önem atfettiği faizi ikincil ve nispeten önemsiz bulur ve tüketimin gelirin istikrarlı bir fonksiyonu olduğu ve ortalama tüketim eğiliminin, gelir arttıkça azalacağı ve dolayısıyla tasarruflar artacağını ileri süren Mutlak Gelir Hipotezini (MGH) ortaya atar. Duesenberry (1949) ise Nispi Gelir Hipotezi ile bireylerin tüketim davranışlarının, gelirle değil, içinde buldukları toplumsal gruptaki sosyal statü kaygısı ile ilgili olduğunu iddia eder.

Modigliani ve Brumberg (1954) tarafından geliştirilen ve MGH'ne itiraz eden Yaşamboyu Gelir Hipotezine göre, tasarruf oranındaki değişmeler, cari gelir ve yaştan kaynaklanabilir; birey ya da hanehalkı, bugünkü ve gelecekteki gelirini dikkate alarak sabit bir oranda tüketim gerçekleştirmekte ve kalan kısmını, emeklilik dönemindeki harcamalarını finanse etmek için tasarruf etmektedir. Sürekli Gelir Hipotezi olarak adlandırılan ve Friedman (1957) tarafından ortaya konulan model, bireylerin gelirlerindeki kısa dönem dalgalanmalar karşısında, sürekli gelire dayanarak belirledikleri tüketim düzeylerini değiştirmediklerini; tasarrufların kaynağının, tesadüf ve sapmalar nedeniyle meydana gelen değişmeyi ifade eden geçici gelirdeki değişmeler olduğunu iddia etmektedir. Hall (1978), gelecekteki tüketimin, ancak bugünkü tüketimin bir fonksiyonu olabileceğini içeren, rasyonel bekleyişçi Rassal Yürüyüş Hipotezini geliştirmiştir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyiyle ilişkili olan tasarruflar konusunda, değişen ve gelişen ekonomik sistemler çok farklı mekanizmaların sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Nurkse (1953), düşük gelir düzeyine sahip olan ekonomilerin, düşük tasarruf düzeyine sahip olmasının, büyüme süreci önünde bir engel oluşturduğunu iddia ederek, Fakirlik Kısır Döngüsü Hipotezini ortaya atmış; düşük gelirli ülkelerin, bu düşük gelir düzeyi nedeniyle, düşük gelir düzeyinde kalacağı ifade etmiştir. Leontief (1963)'e göre, ülkelerin kullanılabilir tasarrufları, yurt içi tasarrufların yanı sıra dış tasarrufları da içerir. Haavelmo (1963)'nun bu çalışmaya ilişkin yorumunda, dış tasarrufları yurt içi tasarrufların tamamlayıcısı olarak görmekle birlikte, daha sonra *Haavelmo Hipotezi* olarak adlandırılacak bir argümanı da ortaya çıkarmıştır: büyük miktarda yabancı kaynak girişi, yurt içi tasarrufları negatif etkileyebilir (Haavelmo, 1963, s. 1062).

Dış yardımlar, dolaysız yabancı sermaye yatırımları (DYSY), portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan oluşan dış tasarrufların sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte yaygın kullanımı söz konusudur. Dış tasarrufların, ülkedeki yatırımları finanse etmekten ziyade, yurt içi tasarrufları da tüketime yöneltecek şekilde, tüketime finansmanında kullanılıp kullanılmadığı önemli bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dış tasarruflar ile yurt içi tasarruflar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için, örneklem olarak, dış kaynaklara bağımlılık düzeylerinin yüksekliği nedeniyle *Kırılgan Sekizli* olarak adlandırılan ülke grubu (Türkiye, Arjantin, Brezilya, Endonezya, Hindistan ve Güney Afrika, Rusya ve Şili) seçilmiştir. Panel veri yönteminin uygulandığı çalışmada, parametre tahmincisi olarak, değişkenler arasındaki içsellik, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarını dikkate alan tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) ve FMOLS tahmincisi yetersiz kaldığı değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı sorununu da dikkate alan sürekli güncellenen tam değiştirilmiş en küçük kareler (CUP-FMOLS) tahmincisi kullanılmıştır. Tasarrufların iki temel belirleyicisi olarak ele alınan faiz oranı ve kişi başı gelir de, kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir.

Dış tasarruflar ile yurt içi tasarruflar arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için, giriş bölümünün devamında, sırasıyla literatür, model, veri seti ve değişkenler, ekonometrik yöntem, genel değerlendirme ve tartışma bölümlerine yer verilmektedir.

Literatür

Araştırmacılar, tasarrufların olası birkaç belirleyicisine odaklanmışlardır (Edwards, 1996). Bu durum, tasarruflara ilişkin, geniş, ama karmaşık bir ampirik alan oluşmasına yol açmıştır. Ampirik alanın bu özelliğini dikkate alarak, ampirik belirleyicileri şu şekilde sınıflandırabiliriz (Abu (2015), Barış (2014), Horiaka & Terada-Hegiwarra (2010), Hussein & Brookings (2001), Loayza vd. (2000), Sahoo & Dash (2013)):

- Demografik Değişkenler
- Maliye Politikası ve Sosyal Güvenlik
- Gelir ve Büyüme
- Finansal Değişkenler
- Belirsizlik Değişkeni
- Dışsal Değişkenler

Dış ticaret hadleri ile birlikte dışsal değişkenler başlığı altında ele alınan dış tasarruflar, araştırmacılar tarafından ele alınan yurt içi tasarrufların ampirik belirleyicilerinden biridir. Dış tasarrufların yurt içi tasarruflar üzerinde farklı etkilerde bulunması olasıdır. Tamamlayıcılık durumunda, dış tasarruflar, yurtiçi tasarrufları herhangi bir şekilde ikame etmeksizin, tasarrufların toplam mevcuduna eklenir ve pozitif bir etki ile daha fazla tasarruf üretebilecek olan yatırımları artırır (Angmortey & Tandoh-Offin, 2014, s. 163). Ancak, bu görüşün aksine, dış tasarruf girişi sonucu sağlanan kaynakların, düşük tasarruf eğilimi nedeniyle yatırımlardan daha çok tüketimde kullanılması, ülkenin dış kaynaklara bağımlılığını dolayısı ile kırılganlığını artırıp (Gavin vd., 1997, s. 3-4), dış tasarruf kullanımıyla oluşan finansman olanakları tüketimi teşvik ederek, yurt içi tasarrufları azaltabilir (Baharumshah vd., 2003, s. 830; Reinhart & Tokatlidis, 2005, s. 4). Dış tasarrufların ülkenin yatırım ihtiyacını karşılamada ek bir kaynak mı yoksa tüketimi artırıp iç tasarrufları azaltmak yoluyla ikame edici bir kaynak mı olduğu sorusu, iktisat literatüründe bir çalışma alanı açmış ve dış tasarruflar ve iç tasarruflar arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmalara ilişkin bir özet aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Dış Tasarruf – İç Tasarruf İlişkisi Literatür Özeti

Yazar	Ülke	Dönem	Yöntem	Sonuç
-------	------	-------	--------	-------

Chenery & Strout (1966)	50 Gelişmekte Olan Ülke	1962	Yatay Kesit (EKK)	Dış yardımlar yurt içi tasarruflar üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.
Rahman (1967)	31 GOÜ	1962	Yatay Kesit (EKK)	Dış yardımlar yurt içi tasarruflar üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Gupta (1970)	19 GOÜ	1962	Yatay Kesit (EKK)	Dış yardımlar, yurt içi tasarrufları pozitif ya da sifıra yakın etkiler.
Griffin (1970)	32 GOÜ	1962-1964	Yatay Kesit (EKK)	Yabancı sermaye akımları yurt içi tasarrufları negatif etkiler.
Griffin & Enos (1970)	12 GOÜ	1957-1964	Yatay Kesit (EKK)	Yabancı sermaye yurt içi tasarruflar üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.
Chenery & Eckstein (1970)	16 GOÜ	1950-1965	Yatay Kesit (EKK)	12 ülkede yabancı sermaye ile yurt içi tasarruflar arasında ters yönlü ilişki vardır.
Papanek (1972)	51 GOÜ	1950-1960	Yatay Kesit (EKK)	DYSY, dış yardımlar ve diğer yatırımlar, yurt içi tasarrufları negatif etkiler.
Rana (1972)	14 Asya Ülkesi	1965-1982	Zaman Serisi, Havuzlanmış Yatay Kesit (EKK)	Dış yardımlar ve özel yabancı yatırımlar, Düşük ve orta gelirli ülkelerde, yurt içi tasarrufları negatif etkiler.
Weisskopf (1972)	38 Azgelişmiş Ülke	1953-1966	Zaman Serisi (2AEKK)	17 ülkede, yabancı sermaye girişleri yurt içi tasarrufları negatif etkiler.
Areskoug (1976)	21 GOÜ	1948-1968	Zaman Serisi (EKK)	Yabancı sermaye ile yurt içi tasarruflar arasındaki ilişki, ülkeye göre farklılık göstermektedir.
Chen (1977)	7 Asya Ülkesi	1956-1971	Zaman Serisi (EKK, 2AEKK)	Özel dış tasarruflar 5, resmi dış tasarruflar 3 ülke için pozitif katsayı elde eder.
Gupta ve İslam (1983)	52 GOÜ	1950-1960 1965-1973	Zaman Serisi (EKK, 2AEKK)	Dış tasarrufların yurt içi tasarruflar üzerindeki toplam etkisi ve bileşenlerin ayrı ayrı etkisi negatiftir.
Bowles (1987)	20 Ülke	1960-1981	Zaman Serisi ve Granger Nedensellik	9 ülkede, dış yardımlar ile yurt içi tasarruflar arasında bir nedensellik yok. Bu ülkelerin 3'ünde negatif korelasyon söz konusudur.
Dhar & Roy (1996)	16 Ülke	1973-1985	Zaman Serisi (EKK)	DYSY, yurt içi tasarrufları ikame eder.
Edwards (1996)	36 Ülke	1970-1992	Panel	Dış tasarrufların tüm bileşenleri yurt içi tasarrufları pozitif etkiler.
Reinhart & Talvi (1998)	21 Asya ve Latin Amerika Ülkesi	1970-1995	Korelasyon Analizi	5 Asya ülkesinin 4'ünde, 16 Latin Amerika ülkesinin 14'ünde dış tasarruflarla yurt içi tasarruflar arasında negatif korelasyon saptamıştır.
Bosworth vd. (1999)	58 GOÜ	1979-1995	Panel Veri (SE)	Yurt içi tasarrufları, DYSY pozitif, portföy yatırımları ve dış borçlar negatif etkiler.

Taslim & Weliwita (2000)	Bangladeş	1959-1995	Zaman Serisi (EKK)	Dış yardımlar, yurt içi tasarrufları negatif etkilemektedir.
Kara ve Kar (2005)	Türkiye	1980-2000	Zaman Serisi (EKK)	DYSY yurt içi tasarrufları artırırken, portföy yatırımları azaltmaktadır.
Okafor & Tyrowitz (2008)	Sahra Altı Afrika ve Latin Amerika Ülkeleri	1975-2004	Panel	Dış borç girişleri yurt içi tasarrufları azaltır
Örnek (2008)	Türkiye	1994-2006	VECM Granger Nedensellik	DYSY yurt içi tasarrufları pozitif, Portföy yatırımları negatif etkiler. DYSY, yurt içi tasarrufların nedenidir.
Agrawal vd. (2009)	5 Asya Ülkesi	1960-2005	EKK	Dış Tasarruf bileşenleri yurt içi tasarruflar üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Basnet (2013)	7 Asya Ülkesi	1960-2008	Zaman Serisi (2AEKK)	Dış yardımlar, yurt içi tasarrufları negatif etkiler. Bu eğilim, ekonomik serbestleşme sonrası güçlenir.
Angmortey & Tandoh-Offin (2014)	Gana	1983-2010	Zaman Serisi (EKK)	DYSY yurt içi tasarrufları artırmaktadır.
Hossain (2014)	63 GOÜ	1971-2010	Panel (SGMM ve CCEMG)	DYSY, portföy yatırımları, dış yardımlar ve işçi dövizlerinden oluşan dış tasarruflar, yurt içi tasarrufları negatif etkilemektedir.
Karahan & İpek (2015)	Türkiye	1991-2013	Zaman Serisi (ARDL)	Finansal sermaye girişleri yurt içi tasarruflar üzerinde negatif etkiye sahip.
Balaban (2016)	Türkiye	2002-2015	Zaman Serisi (ARDL)	Yabancı sermaye girişleri yurt içi tasarrufları ikame eder
Tüzemen & Yamak (2019)	Türkiye	1986-2015	Zaman Serisi (ARDL)	DYSY ve portföy yatırımları yurt içi tasarruflar üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Model, Veri Seti ve Değişkenler

Bir model ortaya koymadan önce, ülkenin ulaşılabilir tasarruflarını bir denklemde ifade etmek yerinde olacaktır. Dış tasarruflar ile yurt içi tasarrufların ulaşılabilir tasarrufları ifade eden bir denklem ile ifade edilmesi de mümkündür. Dış tasarruflar (S_F), resmi dış tasarruflar ya da dış yardımlar (S_{FO}) ve özel dış tasarruflar (S_{FP}) şeklindeki iki kaynaktan ortaya çıkar. Özel dış tasarrufların, ticari dış borçlanma ya da borç finansmanı (S_{Fpd}), doğrudan yabancı yatırımlar (S_{Fdi}) ve portföy yatırımları (S_{Fpi}) biçiminde üç bileşeni vardır. Yurt içi tasarruflar kamu kesimi tasarrufları ve özel kesim tasarruflarından oluşur. Kamu kesimi tasarrufları temel olarak, hükümet tüketimini aşan hükümet gelirlerinden meydana gelen bütçe tasarrufları (fazlaları) (S_{Gb}), ve hükümetin sahip olduğu girişimlerin tasarrufları (S_{Ge}) toplamından; özel sektör tasarrufları şirket tasarrufları (S_{Pc}) ve hanehalkı tasarrufları (S_{Ph}) toplamından meydana gelir. Bu durumda, bir ülkenin ulaşılabilir tasarrufları şu şekilde formüle edilebilir (Toh, 2001, s. 187-188):

$$S = \left[(S_{pc} + S_{ph}) + (S_{Gb} + S_{Gc}) \right] + (S_{Fo} + S_{Fpd} + S_{Fdi} + S_{Fpi})$$

Nurkse (1953) tarafından ortaya konulan, düşük gelirin düşük tasarruf, düşük tasarrufun düşük yatırım, düşük yatırımın tekrar düşük gelire yol açarak, bir kısır döngüye yol açması anlamındaki fakirlik kısır döngüsünün, Leontief (1963), Feldstein & Horioka (1980) tarafından ülkelerin dış tasarruf kullanarak, iç tasarrufların elverdiğinden daha fazla yatırım yaparak kırılabileceği hipotezi, iktisat literatüründe baskın bir rol oynamıştır. Ancak, sermaye hareketlerinin serbestleşmesine rağmen, dış tasarruf ya da yabancı sermaye girişi çok fazla olursa, yurt içi tasarrufların negatif olabileceği hipotezine (Haavelmo, 1963, s. 1062) uygun olarak, GOÜ, GÜ ile aralarındaki farkı kapatamamış ve görece düşük gelir düzeylerini korumuşlardır. Bu nedenle, dış tasarrufların ülkedeki yatırımları finanse etmekten ziyade, tüketimi finanse edip etmediği sorusuna cevap verecek bir model oluşturulmalıdır. Modelden elde edilecek negatif katsayılar, yurt dışından transfer edilen bu kaynakların yatırımda kullanılmak yerine, dış tasarruflara daha büyük erişimin, daha fazla tüketimi teşvik edebildiği ve yurt içi tasarrufları azaltabildiği anlamına gelir.

Model, Veri Seti ve Değişkenler

Bir model ortaya koymadan önce, ülkenin ulaşılabilir tasarruflarını bir denklemde ifade etmek yerinde olacaktır. Dış tasarruflar ile yurt içi tasarrufların ulaşılabilir tasarrufları ifade eden bir denklem ile ifade edilmesi de mümkündür. Dış tasarruflar (S_F), resmi dış tasarruflar ya da dış yardımlar (S_{FO}) ve özel dış tasarruflar (S_{FP}) şeklindeki iki kaynaktan ortaya çıkar. Özel dış tasarrufların, ticari dış borçlanma ya da borç finansmanı (S_{Fpd}), doğrudan yabancı yatırımlar (S_{Fdi}) ve portföy yatırımları (S_{Fpi}) biçiminde üç bileşeni vardır. Yurt içi tasarruflar kamu kesimi tasarrufları ve özel kesim tasarruflarından oluşur. Kamu kesimi tasarrufları temel olarak, hükümet tüketimini aşan hükümet gelirlerinden meydana gelen bütçe tasarrufları (fazlaları) (S_{Gb}), ve hükümetin sahip olduğu girişimlerin tasarrufları (S_{Ge}) toplamından; özel sektör tasarrufları şirket tasarrufları (S_{Pc}) ve hanehalkı tasarrufları (S_{Ph}) toplamından meydana gelir. Bu durumda, bir ülkenin ulaşılabilir tasarrufları şu şekilde formüle edilebilir (Toh, 2001, s. 187-188):

$$S = \left[(S_{pc} + S_{ph}) + (S_{Gb} + S_{Gc}) \right] + (S_{Fo} + S_{Fpd} + S_{Fdi} + S_{Fpi})$$

Nurkse (1953) tarafından ortaya konulan, düşük gelirin düşük tasarruf, düşük tasarrufun düşük yatırım, düşük yatırımın tekrar düşük gelire yol açarak, bir kısır döngüye yol açması anlamındaki fakirlik kısır döngüsünün, Leontief (1963), Feldstein & Horioka (1980) tarafından ülkelerin dış tasarruf kullanarak, iç tasarrufların elverdiğinden daha fazla yatırım yaparak kırılabileceği hipotezi, iktisat literatüründe baskın bir rol oynamıştır. Ancak, sermaye hareketlerinin serbestleşmesine rağmen, dış tasarruf ya da yabancı sermaye girişi çok fazla olursa, yurt içi tasarrufların negatif olabileceği hipotezine (Haavelmo, 1963, s. 1062) uygun olarak, GOÜ, GÜ ile aralarındaki farkı kapatamamış ve görece düşük gelir düzeylerini korumuşlardır. Bu nedenle, dış tasarrufların ülkedeki yatırımları finanse etmekten ziyade, tüketimi finanse edip etmediği sorusuna cevap verecek bir model oluşturulmalıdır. Modelden elde edilecek negatif katsayılar, yurt dışından transfer edilen bu kaynakların yatırımda kullanılmak yerine, dış tasarruflara daha büyük erişimin, daha fazla tüketimi teşvik edebildiği ve yurt içi tasarrufları azaltabildiği anlamına gelir.

Kurulacak olan model, çalışmanın amacı nedeniyle, denklemin birinci kısmı ile ikinci kısmı arasındaki ilişkiye odaklanmalıdır. Bu amaçla, dış tasarruf bileşenlerinden önemini kaybeden resmi dış tasarruflar çıkarılarak, dolaysız yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve ticari borçlar bağımsız değişkenler olarak ele alınmış ve denklemin birinci

bölümünü oluşturan brüt tasarruf oranı ise bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Ek olarak, modelin anlamlı bir sonuç verebilmesi için, teoriden gelen faiz oranı ve gelir gibi temel değişkenlerinin de modele dahil edilmesi gerekir. Aksi takdirde, model unutulmuş değişkenler (omitted variables) nedeniyle, anlamlı sonuç üretemeyebilir. Klasik çerçeve, faiz oranları ile tüketim arasında ters yönlü ($S=Y-C$ ilişkisi nedeniyle); tasarruflarla doğru yönlü bir ilişki öngörmektedir. Keynesyen çerçeve ise tasarrufları gelirin pozitif bir fonksiyonu olarak görmektedir. ($S=S_0+sY_d$). Dolayısıyla, unutulmuş değişken sorunundan kurtulmak için, gelir ve faiz oranlarının modele kontrol değişkeni olarak eklenmesi gerekmektedir. Bütün bu açıklamalar ışığında, tahmin edilecek model şu şekilde belirlenmiştir:

$$GDS_{it} = \beta_0 + \beta_1 FDI_{it} + \beta_2 PIN_{it} + \beta_3 OTI_{it} + \beta_4 GDP_{it} + \beta_5 RIR_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde i yatay kesitleri (kırılğan sekizli olarak adlandırılan Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika, Arjantin, Rusya, Şili ve Türkiye) ve t analiz dönemi yıllarını yani zamanı (1994-2019) simgelemektedir. β' lar tahmin edilecek model parametrelerini ε ise modelin hata terimini göstermektedir.

Modelin mekansal bakımdan sınırlanmasının nedeni dış kaynak girişinin etkilerini görmek için, uygun bir örneklem bulunması zorunluluğudur. Bu çerçevede, 2007 Mortgage Krizi'nin sonuçlarından en fazla etkilendikleri iddia edilen, yüksek cari açık, enflasyon, bozulan bütçe dengesi, yüksek ve artan dış borç yükü ve düşen büyüme performansları gibi özellikler yönünden benzeşen kırılğan sekizli (Mete vd., 2016, s. 690) örneklem olarak belirlenmiştir. Bu ülke grubu önce, Türkiye, Brezilya, Endonezya, Hindistan ve Güney Afrika'yı kapsayacak şekilde, büyüme beklentilerini finanse etmek için istikrarsız dış yatırımlara aşırı bağımlı GOÜ'leri ifade etmek amacıyla Ağustos 2013'te Morgan Stanley'de bir araştırma analisti tarafından "Kırılğan Beşli" olarak ifade edilmiştir (Chadwick, 2019, s. 252). "Kırılğan Sekizli" ise Arjantin, Rusya ve Şili'nin bu gruba eklenmesiyle, kullanılan bir terim olmuştur. Bu çalışmada söz konusu kırılğanlıklardan dolayı kırılğan sekizli ülkeleri seçilmiştir. Zaman bakımından sınırlamanın nedeni ise dış tasarruf bileşenleri 1960'lı yıllara kadar uzansa da, tüm ülkeler için bu uzunlukta bir seri elde edilememiş olmasıdır. Bu nedenle, zaman sınırı 1994-2019 dönemidir.

Tablo 1: Uygulamada kullanılan değişkenler ve açıklamaları

Değişken Kodu	Değişken	Modeldeki İşlevi
GDS	Brüt Tasarruf oranı (%)	Bağımlı değişken
FDI	Dolaysız Yabancı Sermaye yatırımları (\$)	Bağımsız değişken
PIN	Portföy Yatırımları (\$)	Bağımsız değişken
OTI	Diğer Yatırımlar (\$)	Bağımsız değişken
GDP	Kişi başı Reel GDP (\$)	Kontrol değişkeni
RIR	Reel faiz oranı (%)	Kontrol değişkeni

Tablo 2'de açıklamaları ve modeldeki işlevi verilen değişkenlere ilişkin veriler, IMF ve Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

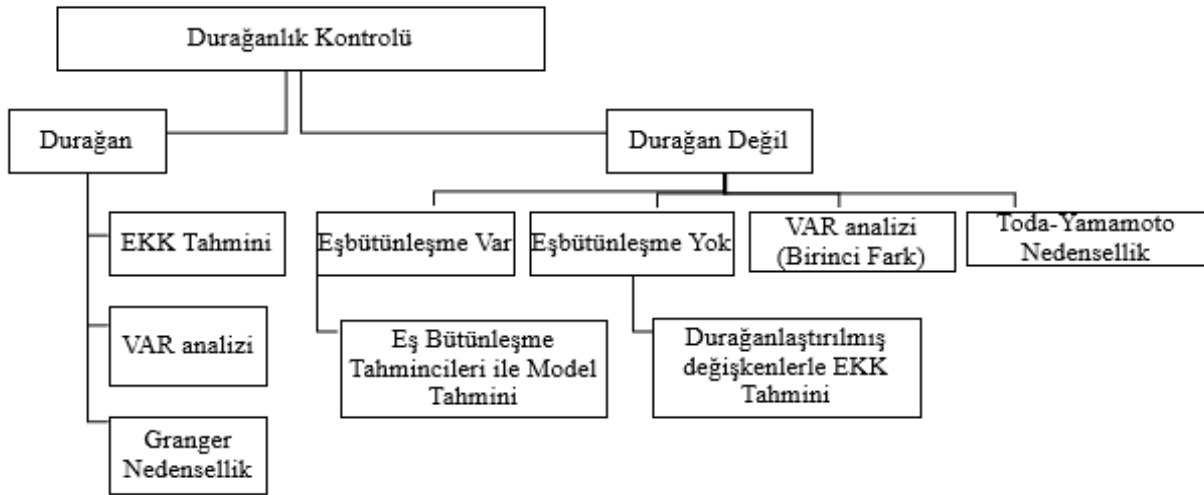
Bu modele ilişkin oluşturulan hipotezler ise şu şekildedir:

- Hipotez 1: Yurtdışı tasarruflar yurtiçi tasarrufları negatif etkiler.
- Hipotez 2: Gelir yurtiçi tasarrufları pozitif etkiler.
- Hipotez 3: Faiz yurtiçi tasarrufları pozitif etkiler.

Teori ve literatürdeki olası etkilerinden yola çıkarak kırılmalı sekizli örnekleminde dış tasarruf bileşenlerinin yurt içi tasarruflar üzerinde negatif bir etkisi olacağı ve negatif katsayılar elde edilmesi beklenmektedir. Gelir ve faiz oranına ilişkin katsayı beklentimiz ise Klasik ve Keynesyen çerçevenin beklentileri doğrultusunda pozitif olmaları yönündedir.

Ekonometrik Yöntem

Ekonometri de temel olarak 3 analiz yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemler, tek bir dönemi N sayıda birimi içeren verilerde yatay kesit, tek birimi ve birden fazla dönemi içeren verilerde zaman serisi ve N sayıda birimden oluşan yatay kesitlerin ve T sayıdaki gözlemlerin oluşturduğu zaman serisinin bir arada analiz edilmesi için panel veri yöntemidir. Zaman serisi analizlerinde ve T boyutu yeterince yüksek olan panel veri analizlerinde özellikle değişkenlerin durağan süreçlere sahip olup olmaması güvenilir tahminlerin elde edilebilmesi açısından önemlidir. Pek çok iktisadi değişkenin durağan bir süreç izlememesi nedeniyle ekonometrik analizlerde durağan dışılığın dikkate alınması için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Durağan veya durağan olmayan değişkenlerin kullanıldığı durumlarda genel olarak Şekil 3.1'de gösterilen aşamalar takip edilmektedir.

Şekil 1: Ekonometrik Uygulamada Aşamalar

Kaynak: (Danish vd., 2021).

Şekil 1'de gösterilen aşamalar panel veri analizleri için de genişletilebilmekte ve durağan durumda tahminler, Havuzlanmış EKK, panel sabit etkiler, panel rassal etkiler ve panel GMM gibi tahmincilerle yapılmaktadır. Ancak, panel veri analizlerinde durağanlığın test edilmesinden önce yatay kesit bağımlılığı kontrol edilerek, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri, eşbütünleşme testleri ve eşbütünleşme tahmincileri kullanılmaktadır.

Panel veri modellerinde, durağanlık analizi yapılmadığı takdirde zaman serisi analizlerinde olduğu gibi sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmektedir (Phillips & Moon 1999). Dolayısıyla Şekil 1'de durağan dışılık durumunda takip edilen aşamalar panel veri analizleri için de aynı aşamaları göstermektedir. Ancak panel veri analizlerinde bu yöntemler yatay kesit bağımlılığını dikkate alıp almadığına göre birinci nesil olarak veya ikinci nesil olarak adlandırılmaktadır. Eğer yatay kesit bağımlılığı yoksa birinci nesil testler ve tahminciler; bağımlılık varsa ikinci nesil test ve tahmincilerin kullanılması önerilmektedir.

Yatay Kesit Bağımlılığının (YKB) Test Edilmesi

Panel veri çalışmalarında, dışlanan birim ve zaman gibi değişkenlerin etkilerinin, yatay kesit birimler boyunca, birbirinden bağımsız dağılması gerekir. Ancak, özellikle, çalışmamız örneğinde olduğu gibi ülkeler ya da bölgeler, eyaletler ve şehirler gibi birimlerle çalışıldığında, birimler arasında korelasyonla karşılaşılması mümkündür. Modelin her bir birimi için hesaplanan hata terimleri arasında korelasyon olması durumu, yatay kesit bağımlılığı ya da uzamsal korelasyon diye adlandırılır. Bu korelasyon, mekânsal etkiler, bir birimden diğerine taşan etkiler, gözlenemeyen genel faktörler ya da küresel şoklar ve krizler nedeniyle oluşabilmektedir (Yerdelen-Tatoğlu, 2020a, s. 9).

Yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığını belirleyebilmek için, çeşitli testler mevcuttur. Breusch and Pagan (1980) yatay kesit bağımlılığını test etmek için, kalıntıların korelasyonunun ortalamasına dayalı bir LM testi (Breusch-Pagan LM) geliştirmiştir. Fakat bu yaklaşım kesit sayısı fazla olduğunda uygun olmamaktadır (Pesaran, 2004, s. 1). Bunun için Pesaran (2004) panel içerisinde EKK yönteminde bireysel regresyonlarla elde edilen kalıntıların tamamına dayalı ikili korelasyonların basit ortalamasına dayalı ve kesit sayısı fazla olduğunda kullanılacak yine bir LM testi (Pesaran CD) ve kesit sayısının a priori belirlendiği durumlar için ve bağımlılığın lokal olduğu durumlar için, gecikmelerde genişletilmiş bir başka LM (Pesaran Scaled LM) testi geliştirmişlerdir. Daha sonra, Pesaran (2004), Pesaran vd. (2008) testinin tutarsız olduğunda tutarlı olan ve Breusch & Pagan (1980) LM testinde ortaya çıkabilecek sapmaları düzelten yeni bir test (Bias-Corrected) LM geliştirmişlerdir. Boş hipotezi yatay kesit bağımsızlığı üzerine kurulu her bir yönteme göre elde edilen sonuçlar Tablo 3.2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kırılğan 8’li için YKB Test Sonuçları

	BP LM	Pesaran LM	Bias-Corrected LM	Pesaran CD
<i>GDS</i>	141.989	15.233	15.022	2.661
	0.000	0.000	0.000	0.008
<i>FDI</i>	80.785	7.054	6.843	3.954
	0.000	0.000	0.000	0.000
<i>PIN</i>	63.567	4.753	4.542	4.451
	0.000	0.000	0.000	0.000
<i>OTI</i>	31.138	0.420	0.2088	1.002
	0.311	0.675	0.835	0.317
<i>GDP</i>	421.053	52.524	52.313	20.431
	0.000	0.000	0.000	0.000
<i>RIR</i>	56.955	3.869	3.659	2.292
	0.001	0.000	0.000	0.0220

Tablo 3’de, gösterildiği gibi, 1994-2019 dönemi için çalışmada kullanılacak değişkenlerden *GDS*, *GDP*, *FDI*, *PIN*, *RIR* için, yatay kesit bağımlılığı olmadığını içeren H_0 hipotezi reddedilerek, bu değişkenlerin yatay kesitlerinin birbirleri ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı *RIR* (Reel Faiz Oranı) için, Pesaran (2004) tarafından ortaya çıkarılan test (Pesaran CD Test) hariç, %1 anlam düzeyindedir. *RIR* için ise anlam düzeyi %5’tir. *OTI* değişkeninde ise, boş hipotez reddedilememiş ve yatay kesit bağımlılığının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Panel Birim Kök Testleri

Sahte regresyon sorunundan kaçınmak için, serilerin durağanlığının test edilmesi zaman serisi içeren analizlerde olduğu gibi panel veri analizlerinde de standart prosedürdür ve birim kök sınavı için çeşitli birim kök testleri (BKT) geliştirilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, serilerde yatay kesit bağımlılığının mevcut olup olmamasına göre, birinci nesil ve ikinci nesil panel birim kök testleri bulunmaktadır. Ancak panel birimleri arasında bir korelasyon olduğunda, yatay kesit bağımlılığı sorununu dikkate alabilmek için ikinci nesil panel birim kök testleri önerilmektedir.

Bu çalışmada değişkenlerin birim kök içerip içermediğini kontrol etmek için Pesaran (2007) tarafından önerilen CIPS istatistikleri sabitli ve trendli model için elde edilmiş ve Tablo 3.5 gösterilmiştir.

Tablo 3: CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	<i>Düzye I(0)</i>				<i>Birinci Fark I(1)</i>			
	Test istatistiği	1%	5%	10%	Test istatistiği	1%	5%	10%
<i>GDS</i>	-1.625	-3.10	-2.86	-2.73	-3.210	-3.10	-2.86	-2.73
<i>FDI</i>	-2.610	-3.10	-2.86	-2.73	-5.021	-3.10	-2.86	-2.73
<i>PIN</i>	-2.506	-3.10	-2.86	-2.73	-4.555	-3.10	-2.86	-2.73
<i>OTI</i>	-1.846	-3.10	-2.86	-2.73	-3.674	-3.10	-2.86	-2.73
<i>GDP</i>	-1.224	-3.10	-2.86	-2.73	-2.960	-3.10	-2.86	-2.73
<i>RIR</i>	-2.845	-3.10	-2.86	-2.73	-4.617	-3.10	-2.86	-2.73

Tablo 4 incelendiğinde, model değişkenleri için düzey değerler kullanılarak hesaplanan CIPS istatistiği, istatistiki güven aralıkları (%1, %5, %10) için oluşturulan kritik değerlerden daha büyük çıkmış ve boş hipotez için kabul bölgesine düşmüştür. Ancak, sadece RIR değişkeni %10 kritik değer dikkate alındığında, red bölgesine düşmüştür. Hatta, %5 kritik değere daha yakın bir değer almıştır. Diğer taraftan, değişkenlerin birinci farkı alınarak CIPS istatistikleri yeniden hesaplandığında elde edilen tüm test istatistikleri, kritik değerlerden daha küçük çıkarak her bir değişken için birinci farklarda boş hipotezin reddedildiği bölgelere tekabül etmişlerdir. Sonuç olarak, model değişkenlerinin düzeyinde birim kök içerdiği, ancak, birinci farklar alındığında durağan hale geldiğine karar verilmiştir. Ancak, RIR değişkeni için %5 güven aralığına yakın bir “düzeyde durağanlık” durumu eş bütünleşme testi ve modelin parametre tahmininde dikkate alınması dikkate alınması gereken bir ayrıntı olarak görünmektedir.

Panel Eşbütünleşme Testi

Panel eşbütünleşme testleri, zaman serisi eşbütünleşme testlerine kıyasla, çok daha güçlüdür (Baltagi, 2014, s. 293). Makro değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişkisini ortaya koyan eşbütünleşme testleri, durağan olmayan değişkenler arasında denge ilişkisi bulunup bulunmadığını ya da değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini test eder (Enders, 2009, s. 356). Eşbütünleşme ilişkisi bulunan seriler arasında kısa dönem şoklarla dengeden sapıldığında, dengesizlik uzun dönemde ortadan kalkmaktadır.

Kalıcı şokların, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki ile ortadan kalkması şeklinde tanımlanabilecek eşbütünleşme ilişkisi araştırılırken, panel veride yatay kesit bağımlılığı olup olmaması ve/veya eğim katsayılarının heterojen olup olmaması önemli olmaktadır. Birinci kuşak panel eşbütünleşme testleri, birimler arasında korelasyon olmadığı, ikinci kuşak testler olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Yerdelen-Tatoğlu, 2020b, s. 189). Analizde kullanılan

değişkenler yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu için bu çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan, Westerlund (2008) tarafından önerilen, Durbin Hausman testi kullanılmaktadır. Bu test istatistiği kesitler arasındaki ortak faktörleri dikkate alarak yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır ve homojen ve heterojen modeller için kullanılabilir panel ve grup istatistikleri hesaplamaktadır. Ayrıca eş bütünleşme analizine düzeyinde durağan olan I(0) bir değişkenin dahil edilmesine de imkan vermektedir (Westerlund, 2008, s. 195). Bu sayede modelde kullanılacak değişkenlerden RIR için elde edilen düzey durağanlığı hesaba katılabilecektir.

Westerlund (2008) Durbin Hausman yaklaşımında hesaplanan test istatistiği ile “eş bütünleşme yoktur” şeklinde kurulan boş hipotez sınamakta ve boş hipotezin reddi model değişkenleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu, yani uzun dönemde değişkenlerin birlikte hareket ettiği ve bir denge ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir. Eşbütünleşme ilişkisi model değişkenlerine yönelik ortaya çıkan şoklardan dolayı uzun dönemde sergilenen bu dengeden sapma olduğunda dengesizliğin yeniden giderileceği ve dengenin tekrar tesis edileceği anlamına gelmektedir.

Eşbütünleşme testini yapmadan önce tahmin edilecek model için yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı kontrol edilmiştir ve sonuçlar Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Tahmin Edilecek Modeller İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

<i>BP-LM</i>	<i>Pesaran LM</i>	<i>CD Testi</i>	<i>Bias-Corrected LM</i>
1224.550	46.360	31.446	652.841
(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)

Not: parantez olasılık (prob) değerlerini göstermektedir.

Model için yatay kesit bağımlılığı testlerinin olasılık değerine bakıldığında, tüm testler için %1 anlamlılığa sahip olasılık değerleri elde edilmiştir. Buna göre yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklinde kurulan boş hipotez reddedilmelidir. Dolayısıyla sonuçlar tahmin edilen modelde de yatay kesit bağımlılığı sorunu olduğunu göstermekte ve eş bütünleşme testinde ve uzun dönem parametrelerin tahmininde yatak kesit bağımlılığının dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Tablo 6, çalışma modeli için değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığını sınamak için hesaplanan Durbin Hausman Panel ve Durbin Hausman Grup istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 5: Eşbütünleşme Test Sonuçları

	<i>İstatistik</i>	<i>Prob.</i>
<i>Durbin Hausman Grup istatistiği</i>	-1.799	0.038
<i>Durbin Hausman Panel istatistiği</i>	39.361	0.000

Tablo 6’daki sonuçlara göre hesaplanan test istatistikleri istatistiki olarak anlamlı bir olasılık değerine sahiptir ve boş hipotezin reddedilmesi gerektiğini göstermektedir. Grup istatistiğine göre %5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezi reddedilirken, panel istatistiğine göre %1 anlamlılık düzeyine göre reddedilmektedir. Buna göre, boş hipotez eş bütünleşme ilişkisi olmadığını ifade ettiği için, alternatif hipotezin eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucu elde edilmektedir. Dolayısıyla, sonuçlar çalışma modelinin eşbütünleşik olduğu ve model değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiği ve uzun dönem bir denge ilişkisine sahip olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca bu ilişki, model değişkenlerini etkileyecek şoklar

meydana geldiğinde ve bu şoklardan dolayı bir dengesizlik ortaya çıktığında, değişkenlerin uzun dönem ilişkileri aracılığıyla dengenin yeniden tesis edileceği anlamına da gelmektedir.

Panel Eşbütünleşme Tahmincileri

Eşbütünleşme parametrelerinin tahmin edilmesinde, Pedroni (1995, 2000) tarafından Phillips & Hansen (1990) tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) yaklaşımının panel veri analizine uyarlanmış hali yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Eğer modelde içsellik sorunu varsa, sıradan en küçük kareler tahmincisi ile elde edilen sonuçlar sapmalı ve tutarsızdır. Bu sorunu dikkate alan tahmincilerden birisi de FMOLS yöntemidir (Phillips & Hansen, 1990, s. 99). FMOLS tahmincisi, açıklayıcı değişkenler arasında ortaya çıkabilecek içsellik sorununu ve hata teriminde ortaya çıkabilecek otokorelasyon sorununu dikkate almaktadır (Breitung, 2005, s. 152). Bu yaklaşımının bir diğer avantajı da eşbütünleşme vektörünün heterojen olduğu durumda, mükemmel bir esneklik sağlamasıdır (Pedroni, 2001, s. 728). Ancak diğer taraftan panel kesitlerinde bağımlılık sorunu olduğunda bu yaklaşım yetersiz kalabilmektedir. Bai ve Kao (2006), Bai vd. (2009) çalışmaları bu sorundan hareketle ortak faktörlerle yatay kesit bağımlılığını dikkate alan sürekli güncellenen tam değiştirilmiş en küçük kareler (CUP-FMOLS) tahmincisini geliştirmişlerdir.

CUP-FMOLS tahmincisi FMOLS tahmincisi gibi içsellik, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına karşı tutarlı ve etkin bir tahminci olduğu gibi yatay kesit bağımlılığını dikkate aldığı için son derece kullanışlı bir tahmincidir. Ayrıca tahmin edilen modelde düzeyde durağan tahmincilerin olmasına da izin vermektedir (Ulucak & Bilgili, 2018, s. 149). Modelde kullanılan RIR değişkeni için elde edilen birim kök testi sonuçları %5'e yakın bir güven aralığında durağanlığa işaret ettiği için ve modelde yatay kesit bağımlılığı olduğu için CUP-FMOLS tahmincisinin kullanılması daha güvenilir sonuçlar elde edilmesine imkân sağlayacaktır.

Çalışmada geleneksel panel FMOLS tahminci ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CUP-FMOLS tahmincisi ile model tahmini yapılmıştır.

Tablo 6: Uzun Dönem Model Parametre Tahmin Sonuçları

	<i>CUP-FMOLS</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>FMOLS</i>	<i>t istatistiği</i>
FDI	-0.633	-20.223***	-1.232	21.445***
PIN	-0.084	-2.152**	-0.280	-3.497***
OTI	0.123	1.473	0.338	1.658*
GDP	0.752	8.546***	1.167	11.824***
RIR	0.014	2.152**	0.146	3.041***

%10, %5 ve %1 için kritik değerler %10 için $\bar{F}1.645$, %5 için $\bar{F}1.96$, %1 için $\bar{F}2.58$. *, **, *** işaretleri %10, %5 ve %1'de anlamlılığa işaret etmektedir.

Tablo 7'de elde edilen sonuçlar modele dahil edilen değişkenlerinin katsayısının ve modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Panel FMOLS tahmincisine göre tüm katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır. Ancak yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CUP-FMOLS sonuçlarına göre, OTI değişkeni istatistiki olarak anlamsızdır. Bunun dışında her iki tahminciye göre katsayıların büyüklükleri ve istatistiki anlamlılık düzeyleri farklılık gösterse de açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi, yani katsayıların işaretleri konusunda herhangi bir tutarsızlık yoktur. CUP-FMOLS tahmincisi yatay kesit bağımlılığını dikkate almakla birlikte, I(0) değişkenlere müsaade ettiğinden, FMOLS tahmincisi gibi otokorelasyon, değişen varyans ve içsellik sorunlarına karşı da etkili bir yöntem olduğundan

CUP-FMOLS sonuçlarının daha güvenilir olduğu düşünülmektedir. Sonuçlar bir sonraki başlıkta etraflı bir şekilde ele alınmaktadır.

Genel Değerlendirme ve Tartışma

Bu çalışmada, dış tasarrufların yurt içi tasarruflar üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla kırılğan sekizli ülkelerinin, 1994-2019 dönemi, ikinci nesil panel veri yöntemleriyle analiz edilmiştir. Analize modelde kullanılan değişkenlerin yatay kesit bağımlılığını test etmek amacıyla, yatay kesit bağımlılığı testleri ile başlanmış ve değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu görülmüştür. Daha sonra Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CIPS istatistiği hesaplanmış ve değişkenlerin düzeyde birim kök içerdiği, birinci farkları alındığında durağanlaştığı sonuçları elde edilmiştir. Ancak, değişkenlerden reel faiz değişkeninin %5'e yakın bir güven aralığında düzeyde durağan olacağına işaret eden sonuçlar elde edilmiştir. Daha sonra çalışma modelinin de yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu belirlenmiş ve Westerlund (2008) tarafından önerilen ikinci nesil eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar model değişkenlerinin uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisine sahip olduğunu göstermiştir. Eşbütünleşme ilişkisi elde edildikten sonra, eşbütünleşme tahmincileri ile uzun dönem eşbütünleşme parametrelerinin tahmin edilmesine geçilmiştir. Bunun için, panel FMOLS ve Bai vd. (2009) tarafından yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CUP-FMOLS tahmincisi kullanılmıştır. Böylece, CUP-FMOLS tahmincisi ile tahmin sürecinde düzeyde durağan $I(0)$ bir değişkenin olmasına imkan sağladığı için, reel faiz değişkeninin durağan veya durağan dışılığına yönelik belirsizlik de dikkate alınmıştır. Ayrıca yatay kesit bağımlılığının yanı sıra otokorelasyon, değişen varyans ve içsellik sorunlarına karşı da güvenilir sonuçlar verdiğinden, CUP-FMOLS sonuçlarının daha güvenilir olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, uzun ve kısa vadeli borç akımını gösteren diğer yatırımlar değişkeni (OTI) hariç, tüm değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Değişkenler için elde edilen katsayıların işaretine bakıldığında dış tasarruf değişkenleri olan dolaysız yabancı sermaye yatırımları (FDI) ve portföy yatırımları (PIN) negatif, kontrol değişkeni olan kişi başı GSYİH (GDP) ve reel faiz oranı (RIR) değişkenleri ise pozitif değerler almıştır. FMOLS modeli açısından bakıldığında, OTI değişkeni de anlamlıdır, ancak, temel olarak CUP-FMOLS'a odaklanılacak olması nedeniyle, bu katsayı anlamsız olarak değerlendirilmiştir.

Modelin hipotezinde, ampirik çalışmaların ağırlıklı bir bölümünün dış tasarrufların yurt içi tasarrufları ikame ettiğine işaret etmesi nedeniyle, negatif bir katsayı beklendiği ifade edilmiştir. Tasarruf teorisi nedeniyle de temel belirleyicilerden olan faiz oranı ve kişi başı GSYİH değişkenleri için de pozitif katsayılar elde edilmesi beklenmiştir. Sonuçların bu beklentilere uygun olduğu görülmektedir. CUP-FMOLS tahmincisinin katsayıları dikkate alındığında, en yüksek katsayı GDP değişkeni için tahmin edilmiştir ve 0.75'tir. Buna göre kişi başına GSYİH'daki bir birimlik artış, yurtiçi tasarrufları 0.75 birim artırmaktadır. Dış tasarrufların bir bileşeni olarak DYSY ise 0.63'lük negatif/azaltıcı bir etkiye sahiptir. Özellikle PIN ve RIR değişkenleri için elde edilen katsayılar çok daha düşük düzeydedir (sırasıyla, -0.084 ve 0.014). Buradan çıkarılacak ilk sonuç, yurt içi tasarrufun, belirleyicisi olduğu ifade edilen değişkenlerin yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisinin düşük olduğudur.

Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını ifade eden FDI'ya ilişkin iktisat literatüründe yüklenen pozitif anlam, ampirik çalışmalara baktığımızda karşılık bulmamaktadır. Elde edilen sonuçlar kırılğan sekizli için etkinin negatif olduğunu göstermektedir. Literatürde de gerek panel gerekse tek ülkeli çalışmalar bu değişkenin, zayıf pozitif ya da negatif katsayılar alabileceğini göstermiştir. Antmorgey ve Offin (2014), Areskoug (1976), Baharumshah vd.

(2003), Dhar ve Roy (1996), Gupta ve İslam (1983), Papanek (1972), Tapphavimol (1986), Tüzemen ve Yamak (2019) negatif katsayıya işaret eden çalışmalardır. Bu çalışmalara göre, dış tasarrufların bir bileşeni olarak DYSY'nin döviz transferi kanalıyla, ödemeler dengesi problemlerini artırıp, yurt içi tasarrufların bir ikamesi olarak, büyüme sürecine zarar verebileceği ifade edilmiştir (De Mello, 1999). Katsayının ortaya koyduğu, dış tasarruf bileşeni olarak DYSY'ndan elde edilen kaynakların, yatırımlardan ziyade tüketime yöneldiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, DYSY için literatürdeki bulgularla örtüşmektedir. Dolayısıyla, DYSY'nin iç tasarruf üzerindeki etkisi negatiftir ve onu azaltmak biçimindedir.

İstatistiksel olarak anlamlı bir diğer dış tasarruf bileşeni olan portföy yatırımlarının katsayısı ise nispeten daha düşük olsa da negatiftir. Portföy yatırımları, pratikte kısa vadeli yatırımlar olmaları nedeniyle, sadece tasarruflar üzerinde değil, kaynak ve gelir dağılımı, büyüme gibi gibi makroekonomik göstergelerde de bozulmalar yaratan bir kaynaktır (Başoğlu, 2000). Nitekim, Karahan ve İpek (2015), Örnek (2008), Tüzemen ve Yamak (2019), portföy yatırımlarının yurt içi tasarruflar üzerindeki etkisini negatif bulmuşlardır. Portföy yatırımlarının sınırsız mobilitesi, bu kaynağın makroekonomik istikrarsızlık ögesi olarak ele alınmasını, iktisat literatüründe hakim kılmıştır.

Kişi başı GSYİH değişkeninin katsayısı pozitiftir. Bu sonuç, yurt içi tasarruf artışını harcanabilir gelire bağlayan, Keynesyen MGH ile uyumludur. Bu yaklaşıma göre, reel gelir arttıkça tasarrufların artması beklenir. Ampirik alan dikkate alındığında, çok düşük gelir düzeylerine sahip ülkelerde, başlangıç döneminde gelirdeki artışlar tüketime yönelse de, belirli bir eşik aşıldıktan sonra tasarruflar giderek pozitif değerler almaya başlar (Horioka & Terada-Hagiwara, 2012). Loayza vd. (2000), yüksek tasarruf oranlarının, yüksek gelirle ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Bu pozitif katsayı, her ne kadar dış kaynağa bağımlı olsalar da, kırılğan sekizli olarak adlandırılan ülkelerin, gelirin seviyesi bakımından, geçimlik düzeyi aştığına ve gelirdeki artışları, düşük bir düzeyde de olsa tasarruflara yönlendirebildiklerine işaret eder. Bu durum, Yaşamboyu Gelir Modeliyle de açıklanabilir, ancak bu yönde yorum yapabilmek için, çalışma çağındaki nüfusun değişmesine ilişkin araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Reel faiz değişkeninin katsayısını değerlendirmeden önce, faiz oranının yurt içi tasarruflar üzerindeki etkisinin belirsiz ya da iki yönlü olduğu hatırlanmalıdır. Faiz oranlarındaki bir düşme karşısında, tasarrufu azaltarak tüketimi artırma (ikame etkisi) ve tüketimi azaltarak tasarrufu artırarak getiri kaybını telafi etme (gelir etkisi) biçiminde iki etki ortaya çıkarır. Yükselme durumunda da tersi davranışlar ortaya çıkacaktır ve faiz oranının tasarruf üzerindeki etkisi bu iki etkinin göreceli büyüklüğüne bağlı olacaktır (Aizenman vd., 2017). Diğer taraftan, düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde, faiz oranları yükselse bile, hane halkları buna tasarruflarını artırarak (ikame etkisi) cevap veremeyebilir. Çünkü, kaynakları tasarruf yapmaya yetecek düzeyin altında olabilir. Modelde elde ettiğimiz düşük katsayıyı (0.014) bu bilgi çerçevesinde değerlendirecek olursak, örneklemedeki ülkeler, nispeten düşük gelir düzeylerine sahiptirler ve bu nedenle, faiz oranlarına karşı duyarlılıkları düşüktür.

Diğer yatırımlar (OTI) değişkeni, istatistiksel olarak anlamsızdır. Ağırlıklı olarak mali ve ticari kesimin uzun ve kısa vadeli borçlanmalarından oluşan bu değişkenin, yurt içi tasarruflarla, likidite kısıtını aşmak ve tüketime ayrılabilir kaynağı artırmak ve tüketimi teşvik etmek çerçevesinde negatif bir ilişkisi beklenirdi. Bu anlamsız ilişki de en azından bu kaynağın da teorik yaklaşımın varsaydığı yurt içi tasarruf açığını gidermede tamamlayıcı bir rol oynamadığının belirtisi olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- Abu, N. (2015). *The effects of corruption and political instability on saving: The case of economic community of West African States*. Unpublished Phd. Thesis, Universiti Utara Malasia, Kedah.
- Agrawal, P., Sahoo P. & Dash R. K. (2009). Saving behaviour in South Asia. *Journal of Policy Modeling*, 31(2), 208-224.
- Aizenman J., Cheung, Y. & Ito, H. (2017). The interest rate effect on private saving: Alternative perspectives. *ADB Working Paper Series, No:715*, 1-40.
- Angmortey B. N. & Tandoh-Offin P. (2014). Does foreign capital crowd-out domestic saving in developing countries? An empirical investigation of Ghana. *International Journal of Economics and Finance*, 6(8), 161-172.
- Areskoug, K. (1976). Private foreign investment and capital formation in developing countries. *Economic Development and Cultural Change*, 24(3), 539-547.
- Baharumshah, A. Z., Thanoon. M. A. & Rashid, S. (2003). Saving dynamics in the Asian Countries. *Journal of Asian Economics*, 13, 827-845.
- Bai, J. and Kao, C. (2006). On the estimation and inference of a panel cointegration model with cross-sectional dependence. Baltagi, B. (Ed.). *Panel data econometrics: Theoretical contributions and empirical applications*, 3-30. Amsterdam: Elsevier Science.
- Bai, J., Kao, C. & NG, S. (2009). Panel cointegration with global stochastic trends. *Journal of Econometrics*, 149, 82-99.
- Baltagi, B. H. (2014). *Econometric analysis of panel data* (Fifth Edition). New York: Wiley Publishes.
- Barış, S. (2014). *Yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Teori ve Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Barro, R. (1974). Are governments bonds net wealth?. *Journal of Political Economy*, 82, 1095-1117.
- Barro, R. J. & Sala-i-Martin, X. (2004) *Economic growth* (Second Edition). Massachusetts: The MIT Press.
- Basnet, H. C. (2013). Foreign aid, domestic savings, and economic growth in South Asia. *International Business & Economics Research Journal*, 12(11), 1389-1394.
- Başoğlu, U. (2000). Finansal serbestleşme ve uluslararası portföy yatırımları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 88-99.
- Bosworth, B. P., Collins, S. M. & Reinhart, C. M. (1999). Capital flows to developing economies: Implications for saving and investment. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 143-180.
- Bowles, P. (1987). Foreign aid and domestic savings in less developed countries: Some tests for causality. *World Development*, 15, 789-96.
- Breitung, J. (2005). A parametric approach to the estimation of cointegration vectors in panel data. *Econometric Reviews*, 24(2), 151-173.
- Breusch, T. S. & Pagan A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-53.
- Cass, D. (1965). Optimum growth in an aggregative model of capital accumulation. *Review of Economic Studies*, 32(3), 233-240.
- Chenery, H. B. & Eckstein, P. (1970). Development alternatives for Latin America. *Journal of Political Economy*, 78, 966-1006.
- Chadwick, M. (2019). Dependence of the “Fragile Five” and “Troubled Ten” emerging market financial systems on US monetary policy and monetary policy uncertainty. *Research in International Business and Finance*, 49, 251-268.

-
- Chen, E. K. Y. (1977). Domestic saving and capital inflow in some Asian Countries: A time-series study. *Asian Survey*, 17(7), 679-687.
- Chenery, H. B. ve Strout, A. M. (1966). Foreign assistance and economic development. *A.I.D. Discussion Paper*, 7, 1-129.
- Danish, Ozcan, B., & Ulucak, R. (2021). An empirical investigation of nuclear energy consumption and carbon dioxide (CO₂) emission in India: Bridging IPAT and EKC hypotheses. *Nuclear Engineering and Technology*, 53(6), 2056-2065.
- De Mello, L. (1999). Foreign direct investment: Growth evidence from time series and panel data. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 133-152.
- Dhar B. and Roy S. S. (1996). Foreign direct investment and domestic savings-investment behaviour: developing countries' experience. *Economic and Political Weekly*, 31(35/37), 2547-2551.
- Domar, E. D. (1946). Capital expansion, rate of growth, and employment. *Econometrica*, 14(2), 137-147.
- Dusenberry, J. S. (1949). *Income, saving, and the theory of consumer behavior*. Cambridge: Harvard University Press.
- Edwards, S. (1996). Why are Latin America's savings rates so low: An international comparative analysis. *Journal of Development Economics*, 14(1), 5-44.
- Enders, W. (2009). *Applied Econometric Time Series* (Third Edition). New York: John Wiley and Sons.
- Feldstein, M. and C. Horioka. (1980). Domestic saving and international capital flows. *The Economic Journal*, 90, 314-329.
- Fisher, I. (1930). *The Theory of interest*. New York: Macmillan.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the consumption function*. Princeton: Princeton University Press.
- Gavin, M., Hausmann, R. ve Talvi E. (1997), Saving behavior in Latin America: Overview and policy issues. *Inter-American Development Bank Working Paper*, 346, 1-23.
- Griffin, K.B. & J.L. Enos (1970), Foreign assistance objectives and consequences. *Economic Development and Cultural Change*, 18, 313-327.
- Grigoli, F., Herman, A. & Hebbel, K. (2014). World saving, *IMF Working Paper*, 14/204, 1-54.
- Gupta, K. L. (1970). Foreign capital and domestic savings: A Test of Haavelmo's Hypothesis with cross-country data: A comment. *Review of Economics and Statistics*, 52(2), 214-216.
- Gupta, K. L. and İslam, M. A. (1983). *Foreign capital, savings and growth*. Boston: D. Reidel Publishing Company.
- Haavelmo, T. (1963), Comment on Leontief, Wassily, "The rates of long-run economic growth and capital transfer from developed to underdeveloped areas". *Pontificiae Academiae Scientiarum Scripta Varia*, 1965, p.1062. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Hall, R. (1978). Stochastic implications of the life-cycle permanent income hypothesis. *Journal of Political Economy*, 86(6), 971-987.
- Harrod, R. F. (1939). An essay in dynamic theory. *The Economic Journal*, 49(193), 14-33.
- Horioka, C. Y. & Terada-Hagiwara, A. (2012). The determinants and long-term projections of saving rates in developing Asia. *Japan and the World Economy*, 24(2), 128-137.
- Hossain, D. (2014) Differential impacts of foreign capital and remittance inflows on domestic savings in developing countries: A dynamic heterogeneous panel analysis. *Economic Record*, 90, 102-126.
-

- Hussain, M. & Brookins O. T. (2001). On the determinants of national saving: An extreme-bounds analysis. *Review of World Economics*, 137(1), 150-174.
- Karahan, Ö. ve İpek, E. (2015). Türkiye'ye yönelik finansal sermaye akımlarının tasarruf ve yatırım üzerine etkisi. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 181-206.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. New York: Harcourt, Brace & Company.
- Koopmans, T. (1965). On the concept of optimal economic growth, *In Pontificiae Academiae Scientiarum Scripta Varia*, 28(1) (p.225-300). Amsterdam: North-Holland Publ. Co. & Rand McNally.
- Leontief, W. (1963). The Rates of Long-Run Economic Growth and Capital Transfer from Developed to Underdeveloped Areas. *Pontificiae Academiae Scientiarum Scripta Varia*, 1965 (p.1039-1068). Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Loayza, N., K. Schmidt-Hebbel & Serven, L. (2000). Saving in developing countries: An overview. *The World Bank Economic Review*, 14(3), 393-414.
- Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Mete, M., Pekmez G. & Kıyançık C. (2016). Finansal krizin kırılğan sekizliler üzerindeki etkisi: Teorik bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(57), 689-709.
- Modigliani, F. & Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. Kurihara, K. (Ed.). *Post Keynesian Economics* (p.388-436). New Brunswick: Rutgers University Press.
- Nurkse, R. (1953). *Problems of capital formation in underdeveloped countries*. New York: Oxford University Press.
- Okafor, L. E. ve Tyrowicz, J. (2008). Foreign debt and domestic savings in developing countries, *University of Warsaw, Faculty of Economic Science Working Paper*, 6, 1-25.
- Örnek, İ. (2008). Yabancı sermaye akımlarının yurtiçi tasarruf ve ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(2), 199-217.
- Papanek, G. F. (1972). The effect of aid and other resource transfers on savings and growth in less developed countries. *The Economic Journal*, 82, 934-950.
- Pedroni, P. (1995). Panel cointegration: Asymptotic and finite sample properties of pooled time series test with an application to the PPP Hypothesis. *Econometric Theory*, 20, 597-625.
- Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogenous cointegrated panels. Baltagi, B. (Ed.). *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics, Vol. 15)*, (p. 93-130). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Pedroni, P. (2001). Purchasing power parity tests in cointegrated panels. *Rev. Econ. Statist*, 83, 727-731.
- Phillips, P.C.B. & Hansen, B.E. (1990). Statistical inference in instrumental variable regression with I(1) processes. *Rev. Econ. Studies*, 57, 99-125.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Papers*, 1233, 255-60.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Rahman, M. A. (1967) The welfare economics of foreign aid source: The Pakistan. *Development Review*, 7(2), 141-159.
- Rana, P. B. (1978). Foreign capital, exports, savings and growth in the Asian Region. *Savings and Development*, 11(1), 5-27.

-
- Rebelo, S. (1991). Long-Run policy analysis and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 99(3), 500-521.
- Reinhart, C. M. & Talvi, E. B. (1998). Capital flows and saving in Latin America and Asia: A reinterpretation. *Journal of Development Economics*, 57, 45–66.
- Reinhart, C. & Tokatlidis, I. (2005). Before and after financial liberalization. *MPRA Paper, No: 6986*, 1-52.
- Romer, P. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Sahoo, P. and Dash, R.K. (2013). Financial sector development and domestic savings in South Asia. *Economic Modelling*, 33, 388–97.
- Shaw, E. S. (1973). *Financial deepening in economic development*. New York: Oxford University Press.
- Swan, T. W. (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*, 32(3), 334-361.
- Solow, R. (1956). A Contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94.
- Taslim, M. A. ve Weliwita, A. (2000). the inverse relation between savings and aid: An alternative explanation. *Journal of Economic Development*, 25 (1), 75-94.
- Toh, M. H. (2001). Savings, capital formation, and economic growth in Singapore. Mason, A. (Ed.). *Population Change and Economic Development in East Asia: Challenges Met, Opportunities Seized* (p. 185-208). Stanford: Stanford University Press.
- Tüzemen, Ö. B. ve Yamak, R. (2019). Haavelmo Hipotezinin geçerliliği: Türkiye örneği. *Manisa Celal Bayar İ.İ.B.F. Dergisi*, 26(1), 277-294.
- Ulucak, R., & Bilgili, F. (2018). A reinvestigation of EKC model by ecological footprint measurement for high, middle and low income countries. *Journal of Cleaner Production*, 188(1), 144-157. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.191>
- Weisskopf. T. E. (1972). The impact of foreign capital inflow on domestic savings in underdeveloped countries, *Journal of International Economics*, 2, 25-38.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193–233. <https://doi.org/10.1002/jae.967>
- Yerdelen-Tatoğlu, F. (2020a). *Panel Veri Ekonometrisi* (5. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Yerdelen- Tatoğlu, F. (2020b), *İleri Panel Veri Analizi* (4. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Hisse Senedi Piyasaları Arasında Risk Durumunda Nedensellik İlişkisi¹

The Causality Relationship among Stock Markets in Risk Situation

Serhat SEZEN^{a*} Emrah İsmail ÇEVİK^b

^a Öğr. Gör. Doktor, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Malkara Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İşletme Yönetimi Programı, Tekirdağ/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8018-2769

^b Prof. Doktor, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Tekirdağ/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8155-1597

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Haziran 2022

Kabul tarihi: 25 Ağustos, 2022

Anahtar Kelimeler:

Hisse Senedi Piyasaları,

GARCH Modeller,

Hong Nedensellik Testi

ÖZ

Bu çalışmada, G-20 ülkelerinin hisse senedi piyasaları arasında aşırı risk durumlarında nedensellik ilişkisinin olası varlığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 2 Ocak 1995-26 Mayıs 2022 tarihleri arasında günlük hisse senedi kapanış fiyatları kullanılarak, G-20 ülkelerinin hisse senedi piyasaları arasında aşırı risk durumlarının olası varlığı Hong vd., (2009) tarafından geliştirilen risk durumunda nedensellik testi ile araştırılmıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre, ABD, İtalya, Almanya, Fransa, Çin, Brezilya, Arjantin ve Hindistan hisse senedi piyasalarından Türkiye hisse senedi piyasasına doğru ve Türkiye hisse senedi piyasasından da Endonezya, Meksika ve Güney Afrika hisse senedi piyasalarına doğru tek yönlü; Japonya, Kanada, Avustralya, Kore ve Rusya hisse senedi piyasaları ile Türkiye hisse senedi piyasası arasında çift yönlü risk durumunda nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, İngiltere hisse senedi piyasası ile herhangi bir risk durumunda nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 28, 2022

Accepted: August 25, 2022

Keywords:

Stock Markets,

GARCH Models,

Hong Causality Test

ABSTRACT

In this paper, it is aimed to determine the possible existence of a causal relationship among the stock markets of the G-20 countries in extreme risk situations. For this purpose, between January 2, 1995 and May 26, 2022, using daily closing prices, the possible existence of extreme risk situations in the stock markets of G-20 countries was investigated with the risk situation causality test developed by Hong et al., (2009). According to the causality test results, it is unidirectional from the USA, Italy, Germany, France, China, Brazil, Argentina and India stock markets to the Turkish stock market and from the Turkish stock market to the Indonesia, Mexico and South African stock markets; It has been determined that there is a causal relationship between the stock markets of Japan, Canada, Australia, Korea and Russia and the Turkish stock market in case of bidirectional risk. Finally, no causal relationship was found in any risk situation with the UK stock market.

¹ Bu çalışma Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK danışmanlığında Serhat SEZEN tarafından "Hisse Senedi Piyasaları Arasında Yayılma Etkisinin İncelenmesi: G-20 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama" başlıklı 16.09.2021 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Financial liberalization policies, which have been implemented since the 1980s, and developments in information and communication technologies have accelerated the integration process between financial markets. These developments are especially important in that they offer international investors opportunities to diversify their portfolios by investing in different stock markets. In addition, with the inflow of unlimited amount of capital, especially to developing economies, through international investors, it has caused positive effects on employment and growth in these countries.

The rapid increase in financial capital flows from developed countries to developing countries not only accelerated the integration between financial markets, but also increased the interdependence of local markets with core markets. This situation has led to the conclusion that the policies implemented by the policy makers of especially developed countries affect the local markets through capital flows. As a matter of fact, the effects of the financial crisis that started in the USA in 2008 spread to the whole world in a very short time and turned into a global financial crisis. It has been shown that one of the most distinctive features of this crisis is the volatility spillover, so that the dependency between financial markets and the increase in volatility in a basic market have a positive or negative effect, especially on local markets.

In recent years, the spread of volatility has become an important issue in the modern finance literature, with the financial crises that have had significant international effects. Because stock market volatility directly affects stock prices, investments and economic performance. On the other hand, a stable stock market will ensure stability in the economy of that country, while at the same time increasing the investments to be made in the relevant country (Nikmanesh et al., 2014, p. 101). However, volatility is insufficient to monitor and control financial risks and explain how risk spillover occurs between different markets; Especially when sudden and extreme market movements occur, it has been observed that it cannot capture the risk satisfactorily and can only explain small risks. Moreover, while volatility includes both gains and losses symmetrically, financial risk is clearly associated with losses (Hong et al., 2009, p. 271).

In this paper, it is aimed to determine the possible existence of a causal relationship between the stock markets of the G-20 countries in extreme risk situations. For this purpose, the causality test in case of risk developed by Hong et al., (2009) was applied. According to the results of the causality test between the stock markets, the USA, Japan, France, Canada, China, Korea, Argentina and India stock markets are not the cause of Granger in extreme risk situations of the Turkish stock market. null hypothesis was rejected. In addition, Granger is not the reason for excessive risk in the Turkish stock market in terms of Russian stock market at 1% and 10% significance level, Brazil and Australia at 5% and 10% significance level, and Germany and Italy stock markets at 10% significance level. hypothesis was rejected. In addition, when the test results for the Turkish stock market are analyzed, the Mexican and Indonesian stock markets at the 1%, 5% and 10% significance level, the Canada, Russia and South African stock markets at the 1% significance level, and the Japan at the 1% and 5% significance level. In extreme risk situations of stock markets in Korea and Australia at 5% and 10% significance level, the null hypothesis that Granger is not the cause is rejected.

When the results are evaluated in general, it can be said that there is a one-way causality relationship from the USA, Italy, Germany, France, China, Brazil, Argentina and India stock markets to the Turkish stock market. This result shows that the days of unexpected losses in these markets are followed by the days of unexpected losses in the Turkish stock market. In addition, it has been determined that there is a causal relationship between the stock markets of Japan, Canada, Australia, Korea and Russia and the Turkish stock market in case of bidirectional risk. Finally, no causal relationship was found in any risk situation with the UK stock market.

When the results obtained are evaluated in terms of investors aiming to reduce their risks by diversifying their portfolios, it is seen that the Turkish stock market will be affected by large-scale negative market movements that may occur in major markets such as the USA, Germany, France, as well as large-scale emerging markets such as China, India and Brazil, and investors will be affected by their stocks. It shows that it will reduce the opportunities for diversification in investment decisions. In addition, it is thought that the results obtained will contribute to portfolio managers in determining investment strategies. Because, on the dates when the values at risk are exceeded, portfolio managers will have the opportunity to determine their investment strategies by buying or selling an alternative financial asset that will reduce the risk. However, when the results are evaluated in terms of policy makers, it is expected that it will be useful in designing structural measures that will reduce the negative effects of the spread that occurs between countries, especially in times of crisis, among markets that have been found to be interdependent.

Giriş

1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan finansal serbestleşme politikaları, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler finansal piyasalar arasındaki entegrasyon sürecinin hızlanmasına yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, özellikle uluslararası yatırımcılara farklı hisse senedi piyasalarına yatırım yaparak portföylerini çeşitlendirme fırsatları sunması açısından önemlidir. Ayrıca uluslararası yatırımcılar aracılığıyla sınırsız miktardaki sermayenin özellikle gelişen ekonomilere girişiyle birlikte söz konusu ülkelerde istihdam ve büyüme üzerinde olumlu etkilerin görülmesine neden olmuştur.

Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru finansal sermaye akımlarında görülen hızlı artış finansal piyasalar arasındaki entegrasyonu hızlandırmakla kalmayıp yerel piyasaların temel piyasalarla olan karşılıklı bağımlılığını da artırmıştır. Bu durum, özellikle gelişmiş ülkelerin politika yapıcılar tarafından uygulanan politikaların sermaye akımları yoluyla yerel piyasaları etkilediği sonucunu doğurmuştur. Nitekim 2008 yılında ABD’de başlayan finansal krizin etkileri çok kısa zaman içerisinde tüm dünyaya yayılarak küresel finansal krize dönüşmüştür. Yaşanan bu krizin en belirgin özelliklerinden birisinin volatilité yayılımı olduğu dolayısıyla finansal piyasalar arasındaki bağımlılığın beraberinde temel bir piyasadaki volatilité artışının özellikle yerel piyasalar üzerinde olumlu veya olumsuz olarak etkilediğini göstermiştir.

Son yıllarda uluslararası çapta önemli etkilere neden olan finansal krizlerin yaşanmasıyla birlikte volatilitéde yayılma, modern finans literatürünün önemli bir konusu haline gelmiştir. Çünkü borsa oynaklıkları, hisse senedi fiyatlarını, yatırımları ve ekonomik performansı doğrudan etkilemektedir. Öte yandan, istikrarlı bir hisse senedi piyasası, o ülkenin ekonomisinde istikrarı gösterirken aynı zamanda ilgili ülkeye yapılacak yatırımların artmasını sağlayacaktır (Nikmanesh vd., 2014, s. 101). Bununla birlikte, volatilitenin finansal risklerin izlenmesi, kontrol edilmesi ve farklı piyasalar arasında risk yayılımının nasıl gerçekleştiğini açıklamada yetersiz kaldığı; özellikle de ani ve aşırı piyasa hareketleri meydana geldiğinde riski tatmin edici ölçüde yakalayamadığı, sadece küçük riskleri açıklayabildiği görülmüştür. Ayrıca, volatilité simetrik bir şekilde hem kazançları hem de kayıpları içerirken, finansal risk açıkça kayıplarla ilişkilidir (Hong vd., 2009, s. 271).

Bu çalışmada, G-20 ülkelerinin hisse senedi piyasaları arasında aşırı risk durumlarının tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Hong vd., (2009) tarafından geliştirilen risk durumunda nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde ampirik literatür incelenmiş, üçüncü bölümde çalışmada kullanılan ekonometrik metodoloji hakkında teorik bilgiler verilmiştir. Son bölümde, teorik olarak açıklanan uygulamaların analiz sonuçları kuramsal çerçeveye uygun olarak yorumlanmış ve elde edilen bulgular sonuç bölümünde genel olarak değerlendirilmiştir.

Literatür İncelemesi

Literatürde hisse senedi piyasaları arasında risk durumunda nedensellik ilişkisinin incelendiği çalışmalarda tek ya da çok değişkenli GARCH modellerinin kullanılarak volatilité yayılma etkisinin araştırıldığı görülmektedir. Theodossiou vd., (1997), ABD, Japonya ve İngiltere hisse senedi piyasaları arasında volatilité yayılma etkisinin varlığını M-GARCH modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları, ABD ve Japonya’dan İngiltere’ye doğru volatilité yayılma etkisine rastlanıldığını işaret etmektedir. Choudhry (2004), ABD borsasından İsrail, Ürdün, Hindistan, Pakistan, Yunanistan ve Türkiye borsalarına doğru volatilité yayılma etkisini lineer olmayan GARCH-t modelini kullanarak incelemiş ve ABD’den bu ülkelere doğru tek yönlü volatilité yayılma etkisinin görüldüğü sonucuna ulaşmıştır.

Fujii (2005), Asya ülkeleri Hong Kong, Malezya, Filipinler, Tayland ile Güney Amerika ülkeleri Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika arasında volatilité yayılma etkisinin varlığını M-GARCH modeliyle araştırmış ve hem Asya piyasaları hem de Güney Amerika piyasalarının kendi aralarında güçlü nedensel bağlarının olduğunu tespit etmiş; ayrıca Güney Amerika piyasalarından Asya piyasalarına doğru volatilité yayılma etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Badhani (2009), ABD borsasından Hindistan borsasına doğru volatilité yayılma etkisinin varlığını asimetrik etkileri de dikkate alan AR(1)-TGARCH(1,1) modeliyle araştırmış ve ABD piyasasındaki olumsuz şokların Hindistan piyasasını daha fazla etkilediğinin yanı sıra ABD borsasından Hindistan borsasına doğru yayılma etkisinin olduğu belirtmiştir.

Ke vd., (2010), Çin borsası ile ABD, Japonya, İngiltere ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin borsaları, gelişmekte olan ülkelere de Hong Kong ve Kore arasında volatilité yayılma etkisini hem simetrik hem de asimetrik etkileri dikkate almak için GARCH ve EGARCH modellerini kullanarak incelemişlerdir. Buna göre, Çin borsası ile ABD ve Japonya borsaları arasında çift yönlü volatilité yayılması olduğunu, ayrıca gelişmekte olan ülke piyasaları açısından da Çin borsasından Hong Kong ve Kore borsalarına doğru tek yönlü volatilité yayılma etkisine rastlanıldığını tespit etmişlerdir. Singh vd., (2010), Hindistan, Fransa, Almanya, İngiltere, Hong Kong, Endonezya, Malezya, Kore, Pakistan, ABD, Japonya, Çin, Singapur, Kanada ve Tayvan borsaları arasında volatilité yayılma etkisini AR-GARCH modeliyle araştırmışlar ve Avrupa ülkelerinin borsaları ile ABD borsasının Asya ülkelerinin borsalarına göre daha baskın olduğunu tespit etmişler, ayrıca ABD borsasından geri kalan tüm ülke borsalarına doğru volatilité yayılma etkisinin görüldüğü sonucuna ulaşmışlardır.

Neaime (2012), ABD, İngiltere, Fransa borsaları ile Kuveyt, Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Fas, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri borsaları arasında volatilité yayılma etkisinin varlığını varyansta nedensellik testiyle araştırmış ve Suudi Arabistan borsasından Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri borsalarına doğru tek yönlü, ABD borsasından Kuveyt, Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Fas, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri borsalarına doğru yine tek yönlü volatilité yayılma etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Taşdemir ve Yalama (2014), gelişmekte olan ülkelere Brezilya ve Türkiye borsaları arasındaki volatilité yayılma etkisinin varlığını kriz dönemlerini de dikkate alıp VAR-GARCH modelini kullanarak incelemişler ve iki ülkenin borsaları arasındaki volatilitenin finansal krizlerden etkilendiğinin yanı sıra Brezilya borsasından Türkiye borsasına doğru volatilité yayılma etkisinin görüldüğü sonucuna ulaşmışlardır.

Li ve Giles (2015), ABD, Japonya, Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Tayland ve Filipinler borsaları arasında volatilité yayılma etkisinin varlığını VAR-GARCH ve BEKK-GARCH modelleriyle analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, ABD borsasından diğer ülke borsalarına doğru güçlü ve tek yönlü volatilité yayılması olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Toraman vd., (2016), gelişmiş piyasalardan İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı) üyesi ülkelerin finans piyasalarına doğru volatilité yayılma etkisinin varlığını ortalama ve varyansta nedensellik testi kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, İİT piyasaları üzerinde en baskın piyasanın ABD piyasası olduğu, ayrıca gelişmiş piyasalardan İİT üyesi ülkelerin piyasalarına doğru sınırlı bir yayılma etkisine rastlanıldığını belirlemişlerdir.

Değirmenci ve Abdioğlu (2017), ABD, Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Kanada, Güney Kore, İsviçre ve Yunanistan borsalarından kırılmalı sekizliler olarak adlandırılan Türkiye, Hindistan, Brezilya, Polonya, Endonezya, Güney Afrika, Macaristan ve Şili borsalarına doğru yayılma etkisini asimetrik etkilerin de dikkate alınmasını sağlayan EGARCH modelini kullanarak analiz etmişler ve Endonezya dışındaki tüm ülkelere kaldıraç etkisinin olduğu, ayrıca kırılmalı sekizli ülkeler arasında en fazla yayılma etkisinin Polonya ve Brezilya'ya doğru olduğunu tespit etmişlerdir. Ağırman vd., (2018), Türkiye, Mısır, Tunus ve

Fas borsaları arasında volatilité yayılma etkisini VARMA-BEKK GARCH modelini kullanarak araştırmışlar ve Mısır, Fas ve Tunus borsaları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğunun yanı sıra Türkiye borsasının diğer borsalara göre en yüksek volatilitéye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çelik vd., (2018), Nijerya, Endonezya, Meksika, Filipinler ve Türkiye borsaları arasında volatilité yayılma etkisini VAR-EGARCH modelini kullanarak incelemişler ve NIMPT ülkeleri olarak da adlandırılan bu ülkeler arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu tespit ederek, uluslararası yatırımcıların portföy çeşitlendirmesi yapabileceklerini belirtmişler; ayrıca incelenen borsalar arasında kaldıraç etkisinin en fazla Türkiye ve Meksika borsalarında görüldüğünü saptamışlardır. Alfreedi (2019), ABD, İngiltere ve Çin borsaları ile Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Suudi Arabistan, Umman ve Bahreyn borsaları arasında volatilité yayılma etkisini MGARCH-BEKK modelini kullanarak araştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ABD'den BAE ve Umman'a, Çin'den BAE'ye, BAE'den Bahreyn'e, Suudi Arabistan'dan Kuveyt'e ve Bahreyn'den Suudi Arabistan'a doğru tek yönlü volatilité yayılma etkisi olduğunu tespit etmiştir. Kumar (2019), Hindistan, Çin, Hong Kong ve Japonya borsaları arasında volatilité yayılma etkisini VAR-GARCH modelini kullanarak analiz etmiş ve Çin, Japonya borsalarından Hindistan borsasına doğru tek yönlü ve Hong Kong borsası ile Hindistan borsası arasında çift yönlü volatilité yayılma etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Risk Durumunda Nedensellik Testi

Risk açasından nedensellik ilişkisini araştıran mevcut literatürde, yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda tek ya da çok değişkenli GARCH modellerinin tercih edildiği görülmekte, riski ölçebilmek içinde volatilité kullanılarak, volatilitéde yayılma etkisine odaklanılmaktadır (Çevik, 2017, s. 85). Bununla birlikte, Hong vd. (2009) volatilité, finans ve makroekonomide önemli bir araç olmasına rağmen, pratikte yalnızca küçük riskleri açıklamakta yeterli olduğunu ifade etmiştir. Dahası, volatilitenin tek başına ani ve aşırı piyasa hareketlerinin meydana geldiği durumlarda riski tatmin edici bir şekilde yakalayamadığını belirtmiştir. Örneğin, Longin (2000) ve Bali (2000), varlık getiri dağılımlarına dayanan volatilité önlemlerinin, piyasada değişkenliğin arttığı dönemlerde piyasa risklerine ilişkin doğru tahminler üretemediğine işaret etmişlerdir. Ayrıca, Hong vd. (2004, 2007) finansal riskin açık bir şekilde yalnızca kayıplarla ilgilendiğini, ancak volatilitenin hem kazançları hem de kayıpları simetrik bir şekilde içerdini ifade etmiştir (Hong vd., 2009, s. 271-272).

Hong vd. (2009) iki zaman serisi arasındaki büyük değişimleri araştırmak ve seriler arasındaki aşağı yönlü riskler için nedenselliği belirleyebilmek amacıyla ekonometrik bir yöntem geliştirmişlerdir. Literatürde bu yöntem, "Risk durumunda Granger nedensellik" ya da "aşağı yönlü nedensellik" olarak adlandırılmaktadır.

Risk durumunda Granger nedensellik testinde, öncelikle serilerin gerçekte ve beklenen kayıpları hesaplanacağından dağılımın sol kuyruk olasılıkları dikkate alınmaktadır. Buna göre, yöntemin ilk aşamasında zaman değişkenli Riske Maruz Değer (RMD) hesaplanmaktadır. RMD, önceden belirlenmiş bir olasılık ve belirli bir süre içinde bir portföyün maksimum ne kadar kaybedebileceğini ölçmektedir. İstatistiksel olarak ifade edersek RMD, $V_t \equiv V(I_{t-1}, \alpha)$ olarak gösterilirse, Y_t gibi bir zaman serisinin negatif α kantilli koşullu olasılık dağılımı aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Hong vd., 2009, s. 272):

$$P(Y_t < -V_t | I_{t-1}) = \alpha \quad (1)$$

burada, $I_{t-1} \equiv \{Y_{t-1}, Y_{t-2}, \dots\}$ $t - 1$ zamanında mevcut olan bilgi setidir. Pratikte, yaygın olarak kullanılan risk düzeyleri %1, %5 ve %10'dur.

Hong vd. (2009), seriler arasındaki aşağı yönlü nedensellik testinin hipotezlerini şu şekilde tanımlamışlardır:

$$H_0 = P(Y_{1t} < -V_{1t}|I_{1(t-1)}) = P(Y_{1t} < -V_{1t}|I_{t-1}) \quad (2)$$

$$H_1 = P(Y_{1t} < -V_{1t}|I_{1(t-1)}) \neq P(Y_{1t} < -V_{1t}|I_{t-1}) \quad (3)$$

burada, $I_{t-1} \equiv (I_{1(t-1)}, I_{2(t-1)})$, $I_{1t-1} = \{Y_{1(t-1)}, \dots, Y_{11}\}$, $I_{2t-1} = \{Y_{2(t-1)}, \dots, Y_{21}\}$ ve sıfır hipotezi, I_{t-1} bilgi setine göre α risk düzeyinde, $\{Y_{2t}\}$ serisinin $\{Y_{1t}\}$ 'nin Granger nedeni olmadığını ifade etmektedir. Alternatif hipotez ise, $\{Y_{2t}\}$ serisinden $\{Y_{1t}\}$ 'ye doğru nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmektedir (Hong vd., 2009, s. 273).

Granger nedensellik testinde aşağı yönlü risk göstergesi şu şekilde tanımlanabilir:

$$Z_{lt} \equiv \mathbf{1}(Y_{lt} < -V_{lt}), \quad l = 1, 2 \quad (4)$$

burada, $\mathbf{1}(\cdot)$ gösterge fonksiyonudur. Z_{lt} , gerçekleşen kayıp RMD değerini aştığında 1 değerini, aksi takdirde 0 değerini almaktadır. Daha sonra aşağı yönlü eşdeğer sıfır ve alternatif hipotez şu şekilde ifade edilebilir:

$$H_0 = E(Z_{1t}|I_{1(t-1)}) = E(Z_{1t}|I_{t-1}) \quad (5)$$

$$H_1 = E(Z_{1t}|I_{1(t-1)}) \neq E(Z_{1t}|I_{t-1}) \quad (6)$$

Böylece $\{Y_{1t}\}$ ve $\{Y_{2t}\}$ arasındaki risk durumunda Granger nedenselliği, $\{Z_{1t}\}$ ve $\{Z_{2t}\}$ serileri arasında ortalamada Granger nedenselliği olarak görülebilir. Ayrıca, $\{Y_{1t}, Y_{2t}\}$ için T boyutlu rassal bir örneklemimiz ve $\hat{\theta}_1$ gibi bir tahminimiz olduğunu varsayalım. Buna göre tahmin değerleri şu şekilde elde edilir:

$$\hat{Z}_{lt} \equiv Z_{lt}(\hat{\theta}_l), \quad l = 1, 2 \quad (7)$$

burada, $Z_{lt}(\theta_1) \equiv \mathbf{1}[Y_{lt} < -V_{lt}(\theta_1)]$ 'dir. Daha sonra $\{\hat{Z}_{1t}\}$ ve $\{\hat{Z}_{2t}\}$ arasındaki örnek çapraz kovaryans fonksiyonunu şu şekilde tanımlanabilir (Hong vd., 2009, s. 274):

$$\hat{C}(j) = \begin{cases} T^{-1} \sum_{t=1+j}^T (\hat{Z}_{1t} - \hat{\alpha}_1)(\hat{Z}_{2(t-j)} - \hat{\alpha}_2), & 0 \leq j \leq T-1 \\ T^{-1} \sum_{t=1-j}^T (\hat{Z}_{1(t+j)} - \hat{\alpha}_1)(\hat{Z}_{2t} - \hat{\alpha}_2), & 0 \leq j \leq T-1 \end{cases} \quad (8)$$

burada, $\hat{\alpha}_1 \equiv T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{Z}_{1t}$ 'dir. $\{\hat{Z}_{1t}\}$ ve $\{\hat{Z}_{2t}\}$ arasındaki örnek çapraz korelasyon fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\hat{\rho}^2 \equiv \hat{C}(j) / \hat{S}_1 \hat{S}_2, \quad j = 0, \pm 1, \dots, \pm(T-1) \quad (9)$$

burada, $\hat{S}_l^2 \equiv \hat{\alpha}_l(1 - \hat{\alpha}_l)$, $\{\hat{Z}_{lt}\}$ 'nin örnek varyansıdır. Buna göre H_0 ile H_1 hipotezi arasındaki Q_1 test istatistiğinin kuadratik biçimde standartlaştırılmış bir modeli aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

$$Q_1(M) \equiv \left[T \sum_{j=1}^{T-1} k^2(j/M) \hat{\rho}^2(j) - C_{1T}(M) \right] / D_{1T}(M)^{\frac{1}{2}} \quad (10)$$

burada, $C_{1T}(M)$ ve $D_{1T}(M)$ aşağıdaki formüller yardımıyla hesaplanmaktadır (Hong vd., 2009, s. 274):

$$C_{1T}(M) \equiv \sum_{j=1}^{T-1} (1 - j/T) k^2(j/M) \quad (11)$$

$$D_{1T}(M) \equiv 2 \sum_{j=1}^{T-1} (1 - j/T)(1 - (j + 1)/T) k^4(j/M) \quad (12)$$

Burada, $(1 - j/T)$ ve $[1 - (j + 1)/T]$ faktörleri sonlu örnek düzeltmelerini, M gecikme sayısını ve $k(j/M)$ ağırlık fonksiyonunu göstermektedir. Hong vd. (2009) Monte Carlo simülasyon çalışmalarında tekdüze olmayan ağırlıklandırma sonuçlarının daha iyi olduğunu ifade ederek, çalışmalarında Daniell kernel $k_D(z) = \sin(\pi z) / \pi z$ ağırlık yöntemini dikkate almışlardır (Hong vd., 2009, s. 276).

Ayrıca, Hong vd. (2009) denklem (7)'de tanımlanmış olan $\{\hat{Z}_{1t}\}$ ve $\{\hat{Z}_{2t}\}$ değişkenleri yardımıyla serilerin aralarındaki eşanlı aşağı yönlü nedenselliğin belirlenebilmesi için Q_2 test istatistiğini geliştirmişlerdir. Buna göre Q_2 test istatistiği şu şekilde gösterilebilir:

$$Q_2(M) \equiv \left[T \sum_{|j|=1}^{T-1} k^2(j/M) \hat{\rho}^2(j) - C_{2T}(M) \right] / D_{2T}(M)^{\frac{1}{2}} \quad (13)$$

burada, $C_{2T}(M)$ ve $D_{2T}(M)$ merkezileştirme ve ölçekleme faktörleri olarak şu şekilde tanımlanabilir:

$$C_{2T}(M) = \sum_{|j|=1}^{T-1} (1 - |j|/T) k^2(j/M) \quad (14)$$

$$D_{2T}(M) = 2[1 + \hat{\rho}^4(0)] \sum_{|j|=1}^{T-1} (1 - |j|/T)(1 - (|j| + 1)/T) k^4(j/M) \quad (15)$$

Q_1 ve Q_2 test istatistikleri tek yanlı istatistiklerdir. Kritik değerlerde, normal dağılımın sağ tarafındaki değerler dikkate alınmaktadır. Hesaplanan test istatistiğinin kritik değerden daha yüksek çıkması durumunda aşağı yönlü nedenselliğin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir (Çevik, 2017, s. 88).

Çalışmanın Kapsamı ve Analiz Sonuçları

Çalışmada hisse senedi piyasaları arasındaki aşağı yönlü risklerin belirlenebilmesi amacıyla, risk durumunda nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bu amaçla, G-20 ülkeleri hisse senedi piyasaları arasından verisi bulunan 18 ülkenin, 2 Ocak 1995 ile 26 Mayıs 2022 tarihleri arasındaki hisse senedi günlük kapanış fiyatlarının oluşturduğu 7148 adet gözlem kullanılmıştır. Örneklemin başlangıç dönemi belirlenirken, en geniş veri sayısına ulaşılabilmesi amaçlandığından; hisse senedi fiyat serisi 2014 yılından itibaren mevcut olan Suudi Arabistan çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Çalışmada kullanılan hisse senedi verilerinin tamamı Morgan Stanley Capital International (MSCI) endeksi olarak msci.com sitesinden elde

edilmiştir. Fiyat endekslerine ilişkin getiri serileri $r_t = 100 * \ln(P_t/P_{t-1})$ formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Burada, r_t ; t zamanındaki endeks getirisi, P_t ; t zamanındaki endeks kapanış fiyatını ve P_{t-1} ; t-1 zamanındaki endeks kapanış fiyatını göstermektedir.

Çalışmanın analiz kısmına geçmeden önce, özellikle yüksek frekanslı zaman serilerinin kullanıldığı ARMA tipi modellerde sıklıkla karşılaşılan sapan gözlemler Verardi ve Vermandele (2018) tarafından geliştirilen “Genelleştirilmiş Kutu Grafiği” yöntemiyle tespit edilmiş ve Warshaw (2020) çalışmasındaki gibi, sapan gözlemlerin 10 günlük ortalamalarının alınması işlemiyle gerekli düzeltmeler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1’de düzeltme işlemi gerçekleştirilmiş getiri serilerine ait bazı tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Buna göre, örneklem dönemi içinde günlük ortalama getirilerin Brezilya, Türkiye, Hindistan, Meksika ve Güney Afrika hisse senedi piyasalarında pozitif, diğer ülkelerde ise negatif olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye hisse senedi piyasası %7.036 oranı ile en yüksek günlük ortalama getiriyi sağlayan piyasa iken, en düşük günlük ortalama getiri %-12.384 oranı ile Rusya hisse senedi piyasasında elde edilmiştir. Standart sapma değerleri incelendiğinde, en yüksek (2.081) ile Rusya ve en düşük (0.865) ile Avustralya’dır. Bu sonuçlar, getiri serileri arasında volatilitesi en yüksek olan Rusya hisse senedi piyasasının, çalışmada yer alan piyasalar arasında en riskli piyasa olduğunu göstermektedir. Serilerin çarpıklık ve basıklık değerleri, tüm serilerin negatif çarpıklık değerlerine sahip olmasından dolayı sola asimetric olduğunu, üçten büyük basıklık değerlerine sahip olmalarından dolayı da aşırı basık, yani kalın kuyruklu bir dağılım özelliğine sahip olduklarını göstermektedir. Jargue-Bera normallik testi sonuçları, tüm serilerin dağılımlarının normal olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin kabul edilemediğini; getiri serileri ile karesi alınmış getiri serileri için hesaplanan Box-Pierce Q istatistikleri, %1 anlamlılık düzeyinde ortalamada Japonya dışındaki tüm serilerin, varyansta ise tüm getiri serilerinin otokorelasyonlu olduğunu göstermektedir. ARCH-LM test sonuçlarına göre de tüm getiri serilerinde sabit varyans varsayımının geçerli olmadığı ve tüm getiri serilerinin koşullu değişen varyans özelliği gösterdiği belirlenmiştir. Son olarak, ADF, PP ve KPSS birim kök testlerine ilişkin sonuçlar, tüm getiri serilerinin düzey değerlerinde durağan olduğunu göstermektedir.

Çalışma, 2 Ocak 1995 ile 26 Mayıs 2022 tarihleri arasında uzun bir örneklem dönemini ve G-20 ülkeleri arasından 18 ülkenin hisse senedi piyasalarını kapsamaktadır. Bu dönem içerisinde, 1997 Güney Doğu Asya, 1998 Rusya, 2001 Türkiye, 2002 Arjantin krizleri gibi bölgesel ölçekte yaşanan krizlerin yanı sıra 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde başlayıp etkisi tüm dünyaya yayılan Küresel Finansal Kriz ve finansal kriz olarak başlamamakla birlikte, 2019 yılı sonlarına doğru Çin’de başlayıp küresel ölçekte tüm dünya ülkelerini ve ekonomilerini derinden sarsan Covid 19 Pandemik Krizi yaşanmıştır. Yaşanan bu krizler finansal piyasalar üzerinde önemli etkilere neden olmuştur. Bu etkiler arasında, finansal piyasalardaki volatilitenin önemli ölçüde artmış olması öne çıkmaktadır. Finansal piyasalardaki volatilitenin artışı beraberinde getiri serilerinin varyanslarında yapısal kırılmalara neden olacağından, çalışmanın bu kısmında getiri serilerinin varyanslarındaki yapısal kırılmaları tespit edebilmek amacıyla Inclan ve Tiao (1994) ve Sanso vd., (2004) tarafından geliştirilen testler uygulanmış ve sonuçları Tablo 2 ve Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 1: Hisse Senedi Getiri Serilerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

	ABD	Japonya	İngiltere	Almanya	Fransa	İtalya
Gözlem	7148	7148	7148	7148	7148	7148
Ortalama	-0.0002	-0.0001	-0.003	-0.021	-0.010	-0.033
Maksimum	3.703	4.385	3.108	3.906	3.846	3.870
Minimum	-6.382	-5.551	-4.484	-6.832	-5.719	-6.762
Std. Sapma	1.050	1.193	0.978	1.287	1.209	1.332
Çarpıklık	-0.712	-0.246	-0.392	-0.683	-0.530	-0.583
Basıklık	6.176	4.516	4.679	5.408	4.903	5.064
Jargue-Bera	3609.499*	756.874*	1023.259*	2284.389*	1414.320*	1674.796*
Q(50)	194.40	61.059	78.587	150.34	99.176	104.92
	[0.000]	[0.136]	[0.006]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Q_s(50)	8020.2	2364.5	4981.3	7989.7	5951.7	4589.5
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
LM(5)	192.87[0.00]	67.30 [0.00]	143.46[0.00]	193.78[0.00]	135.05[0.00]	119.61[0.00]
ADF	-56.473*	-82.861*	-84.360*	-82.966*	-82.658*	-82.448*
PP	-86.830*	-82.847*	-84.433*	-84.349*	-82.762*	-84.288*
KPSS	0.171*	0.181*	0.107*	0.185*	0.210*	0.173*
	Kanada	Avustralya	Çin	Kore	Rusya	Brezilya
Gözlem	7148	7148	7148	7148	7148	7148
Ortalama	-0.006	-0.002	-0.053	-0.036	-0.073	0.021
Maksimum	2.827	2.518	5.424	5.536	6.449	5.424
Minimum	-5.018	-3.711	-7.836	-7.828	-12.384	-6.206
Std. Sapma	0.925	0.865	1.603	1.534	2.081	1.514
Çarpıklık	-0.740	-0.395	-0.411	-0.477	-0.932	-0.248
Basıklık	5.488	4.075	4.969	5.911	7.149	4.159
Jargue-Bera	2498.381*	530.307*	1357.088*	2796.435*	6164.467*	473.891*
Q(50)	161.72	92.875	132.45	142.37	387.06	78.301
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Q_s(50)	7542.2	3167.1	5419.0	7600.1	7051.0	3260.7
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
LM(5)	138.84[0.00]	71.23 [0.00]	147.74[0.00]	161.70[0.00]	166.24[0.00]	86.86 [0.00]
ADF	-80.349*	-83.617*	-74.384*	-79.649*	22.197*	-79.407*
PP	-83.038*	-85.417*	-75.917*	-80.398*	-85.794*	-79.455*
KPSS	0.119*	0.230*	0.231*	0.278*	0.098*	0.089*
	Türkiye	Arjantin	Endonezya	Hindistan	Meksika	Güney Afrika
Gözlem	7148	7148	7148	7148	7148	7148
Ortalama	0.080	-0.077	-0.006	0.019	0.017	0.011
Maksimum	7.036	5.243	5.616	4.439	4.094	3.401
Minimum	-7.741	-11.298	-7.653	-5.578	-5.264	-4.613
Std. Sapma	1.937	1.994	1.541	1.273	1.184	1.106
Çarpıklık	-0.118	-0.645	-0.436	-0.360	-0.219	-0.308
Basıklık	4.454	5.224	5.628	4.732	4.525	3.963
Jargue-Bera	647.147	1970.208	2284.543	1048.850	750.554	389.779
Q(50)	68.405	106.67	106.78	67.374	88.121	73.119
	[0.035]	[0.000]	[0.000]	[0.042]	[0.000]	[0.014]
Q_s(50)	4059.6	1728.6	3849.8	5272.5	3863.8	2526.7
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
LM(5)	100.97[0.00]	76.82 [0.00]	138.73[0.00]	126.28[0.00]	97.10 [0.00]	80.10 [0.00]
ADF	-80.402*	-44.285*	-77.495*	-76.282*	-76.251*	-78.617*
PP	-80.911*	-80.050*	-78.796*	-77.592*	-76.209*	-78.445*
KPSS	0.159*	0.090*	0.182*	0.127*	0.048*	0.088*

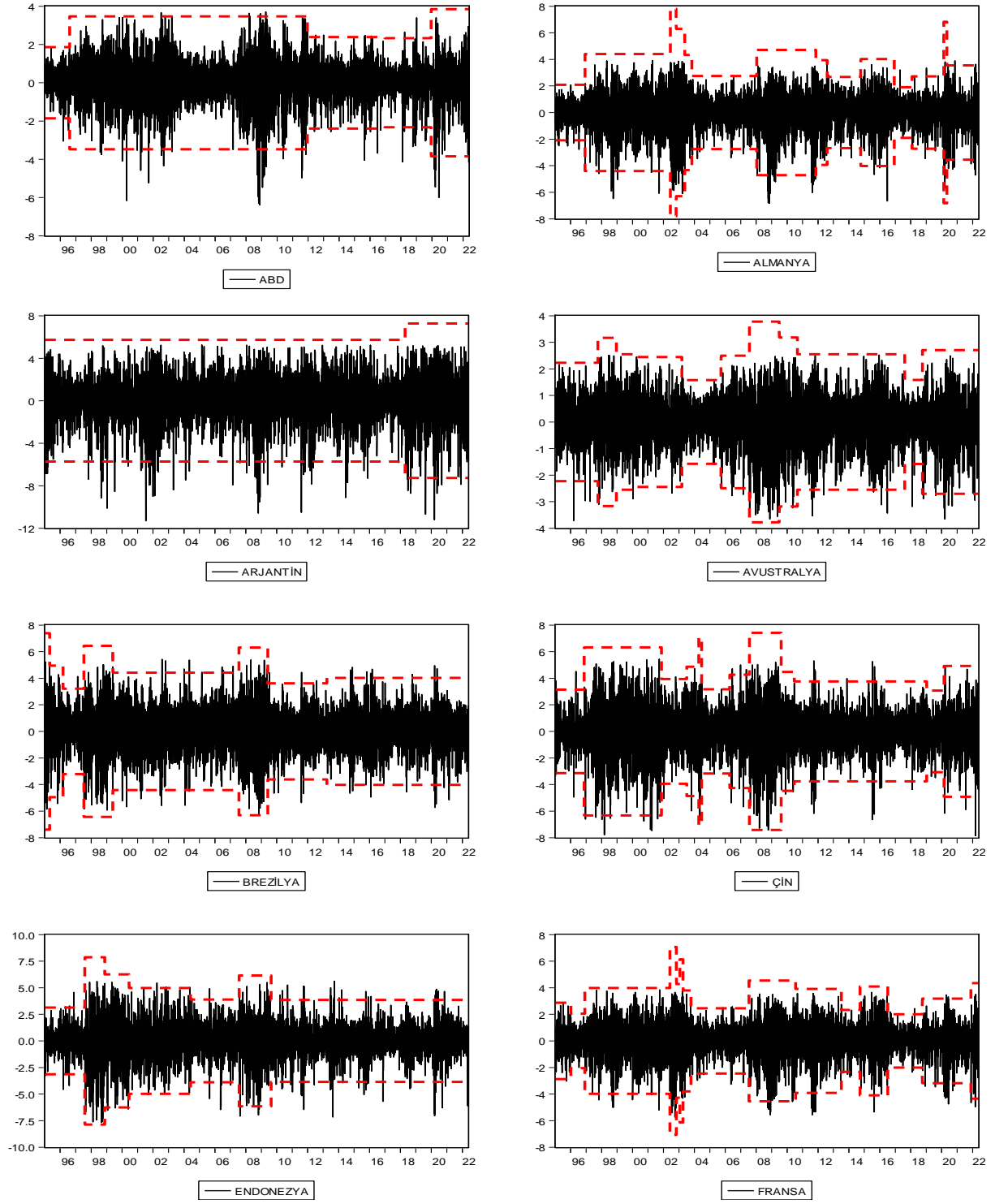

Tablo 2: Varyansta Kırılma Testi Sonuçları

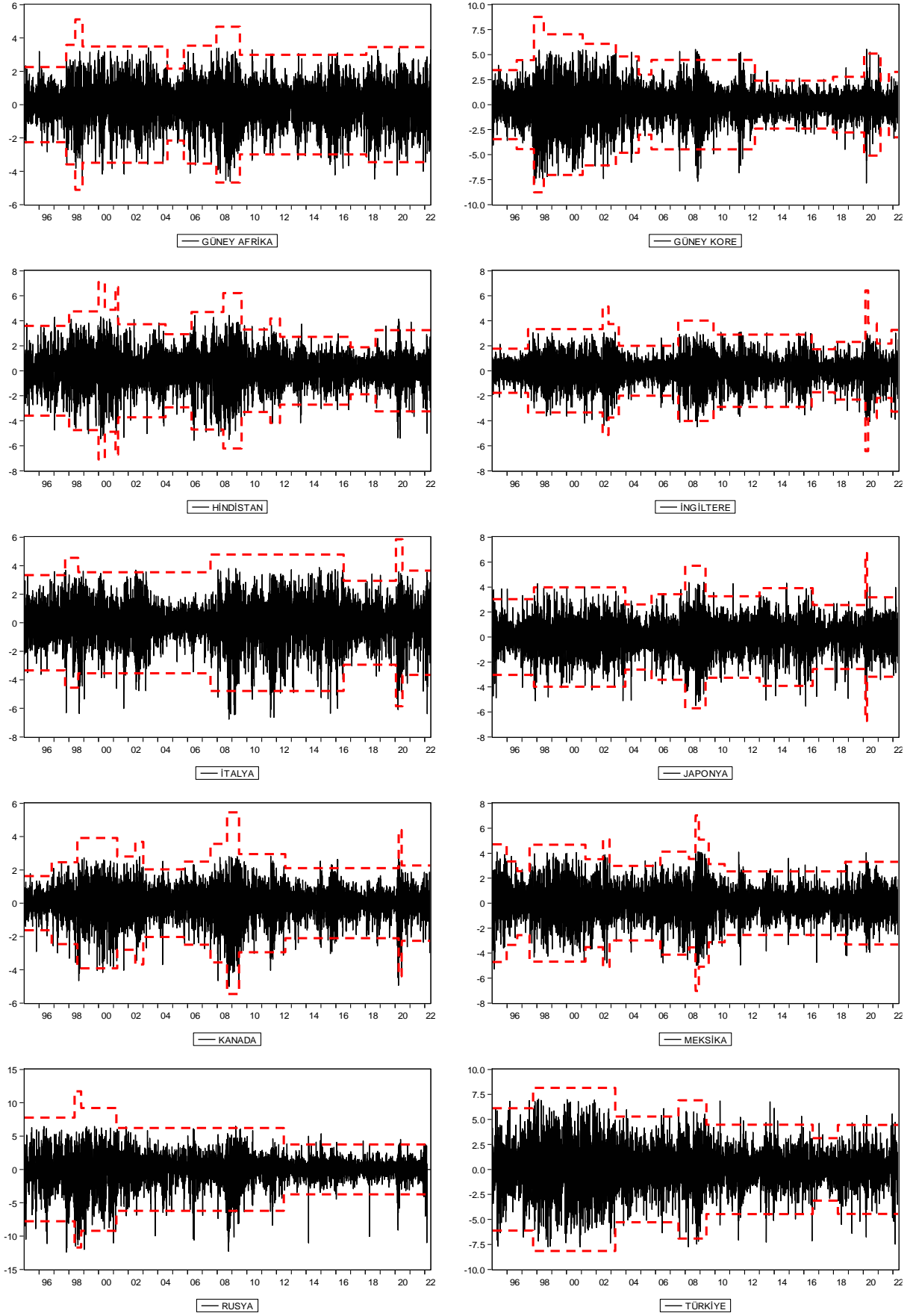
Seri	Kırılma Sayısı Inclan ve Tiao (1994)	Kırılma Sayısı Sanso vd., (2004)	Kırılma Tarihleri				
ABD	4	4	08.08.1996	03.09.2008	15.12.2011	16.12.2019	
Japonya	12	9	21.10.1997	17.12.2003	23.09.2005	03.01.2008	19.05.2009
İngiltere	43	12	03.01.2013	08.08.2016	24.02.2020	07.04.2020	
			29.05.1997	11.06.2002	30.10.2002	14.07.2003	17.07.2007
Almanya	36	13	01.12.2009	11.07.2016	29.01.2018	21.02.2020	01.05.2020
			02.12.2020	25.11.2021			
Fransa	43	14	04.12.1996	13.06.2002	30.10.2002	19.05.2003	03.11.2003
			14.01.2008	11.11.2011	03.08.2012	09.10.2014	08.12.2016
			31.01.2018	21.02.2020	05.05.2020		
			01.01.1996	02.12.1996	03.06.2002	04.11.2002	24.01.2003
			10.04.2003	13.10.2003	17.07.2007	22.07.2010	08.07.2013
			22.09.2014	12.07.2016	03.10.2018	25.11.2021	

Tablo 3: Varyansta Kırılma Testi Sonuçları

Seri	Kırılma Sayısı Inclan ve Tiao (1994)	Kırılma Sayısı Sanso vd., (2004)	Kırılma Tarihleri				
İtalya	38	6	30.09.1997	20.08.1998	19.07.2007	14.07.2016	23.01.2020
Kanada	47	12	02.07.2020				
			04.11.1996	28.07.1998	06.04.2001	25.06.2002	09.01.2003
Avustralya	20	10	03.10.2005	23.07.2007	01.09.2008	25.06.2009	08.08.2012
			01.04.2020	12.06.2020			
Çin	32	11	08.10.1997	14.12.1998	03.01.2000	14.03.2003	23.09.2005
			24.07.2007	01.07.2009	01.09.2010	14.08.2017	05.10.2018
Kore	33	12	15.11.1996	15.11.2001	04.07.2003	13.04.2004	24.06.2004
			17.04.2006	26.07.2007	17.08.2009	21.06.2010	15.01.2019
Rusya	33	4	27.02.2020				
			23.08.1996	23.10.1997	19.06.1998	05.02.2001	29.04.2003
Brezilya	23	7	12.11.2004	22.09.2005	14.09.2012	20.12.2017	27.01.2020
			04.03.2021	27.09.2021			
Türkiye	33	6	22.05.1998	30.10.1998	15.03.2001	03.07.2012	
			26.04.1995	07.03.1996	10.07.1997	27.05.1999	23.07.2007
Arjantin	33	1	04.06.2009	01.04.2013			
			29.09.1997	14.04.2003	18.07.2007	08.06.2009	08.08.2016
Endonezya	44	6	16.04.2018				
			24.04.2018				
Hindistan	37	13	05.08.1997	19.11.1998	14.06.2000	04.06.2004	26.07.2007
			20.08.2009				
Meksika	36	13	07.01.1998	03.01.2000	05.06.2000	22.02.2001	30.04.2001
			09.07.2004	11.04.2006	30.05.2008	24.08.2009	03.08.2011
Güney Afrika	33	8	30.03.2012	30.12.2016	07.09.2018		
			21.12.1995	04.09.1996	04.07.1997	10.04.2001	19.06.2002
			27.11.2002	01.05.2006	01.04.2008	12.09.2008	01.12.2008
			03.08.2009	01.09.2010	15.10.2018		
			29.10.1997	09.06.1998	04.12.1998	24.08.2004	05.10.2005
			12.12.2007	15.07.2009	26.01.2018		

Şekil 1: Hisse Senetleri Getiri Serileri

Şekil 2: Hisse Senetleri Getiri Serileri

Tablo 2 ve Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde, Inclan ve Tiao (1994) tarafından geliştirilen test sonuçlarına göre, tüm getiri serilerinin varyanslarında çok sayıda kırılma tespit edilmiştir. Ancak IT testinde, serilerin normal dağıldığı varsayımının geçerli olması ve getiri serilerinin koşulsuz varyanslarındaki kırılmaları tespit edebilmesi nedeniyle yanıltıcı sonuçlara ulaşılmaktadır. Sanso vd., (2004) bu durumun nedeni olarak, serilerin normal dağılmadığını ve dağılımın, normal dağılıma göre daha kalın kuyruk özelliği göstermesinden dolayı, IT testinin gereğinden fazla kırılma tespit ettiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 1'de getiri serilerine ilişkin verilen tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, çalışmada yer alan tüm getiri serilerinin koşullu değişen varyans özelliği gösterdiği, aynı zamanda serilerin normal dağılmadığı ve dağılımın, normal dağılıma göre daha kalın kuyruk özelliği gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle çalışmada, Sanso vd., (2004) tarafından geliştirilen test yöntemi tercih edilerek, getiri serilerinin varyanslarındaki kırılmalar bu yöntem kullanılarak tespit edilmiştir.

Tablo 2 ve Tablo 3, Şekil 1 ve Şekil 2'deki sonuçlar incelendiğinde, tüm serilerin varyanslarında en az bir tane yapısal kırılmanın olduğu görülmektedir. Özellikle, 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayıp 2009 yılının sonuna kadar süren küresel finansal kriz, çalışmada yer alan tüm hisse senedi piyasalarındaki volatilitenin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Benzer şekilde, 2019 yılı Kasım ayında Çin'de başlayan ve kısa zamanda tüm dünyaya yayılan Covid 19 salgını da 2021 yılının son aylarına kadar hisse senedi piyasalarının volatilitelerini artırmıştır. Ayrıca, küresel ölçekli olmamakla birlikte bölgesel çapta önemli etkilere neden olan, 1994 Meksika, 1997 Güney Doğu Asya, 1998 Rusya, 2001 Türkiye, 2001 ve 2002 yıllarında Arjantin'de yaşanan krizlerin, bu ülkelerin hisse senedi piyasalarının volatilitelerini arttırdığı görülmektedir.

Varyansta kırılmaların varlığını tespit etmek amacıyla yapılan test sonucuna göre, tüm getiri serileri için en uygun model belirlenirken yapısal kırılmalarında dikkate alınması gerekmektedir. Aksi halde tahmin edilen GARCH modeli parametre değerleri olması gerekenden yüksek çıkacağından, elde edilen sonuçlar sapmalı olacaktır. Çalışmada, risk durumunda nedensellik analizini yapabilmek için öncelikle, getiri serilerinin GARCH sınıfı modellerle tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ortalama denklemi için en uygun ARMA yapısı belirlenirken, Schwarz bilgi kriteri kullanılmış ve Box-Jenkins cimrilik prensibi gereği en fazla ARMA (4,4) modeli için tahmin yapılmıştır.

Getiri serileri için belirlenen en uygun ARMA modellerinden elde edilen hata terimlerinde ARCH etkisine rastlanıldığından, en uygun ARMA-GARCH model yapısının belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, tüm getiri serilerinin varyansında yapısal kırılmalara rastlanması, yapısal kırılmaların neden olabileceği olası etkilerinde dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, varyanstaki kırılmaların tespit edilebilmesi amacıyla ICSS testi de en iyi sonucu veren modellere dahil edilmiştir. Buna göre, kırılma dönemlerine denk gelecek şekilde kukla değişkenler oluşturulmuş ve bu değişkenler modellerin varyans denklemlerine dahil edilerek tahmin edilmiştir. ARMA-GARCH modellerine ilişkin tahmin sonuçlarına çalışmanın Ekler bölümünde yer verilmiştir.

Hong vd, (2009) tarafından geliştirilen risk durumunda nedensellik testi, iki piyasa arasındaki aşırı risk durumlarına odaklanmaktadır. Test yöntemi aşırı risk durumunu, gerçekleşen kayıpların beklenen kayıpları aşması şeklinde ifade etmektedir. Bu bağlamda, risk durumunda nedensellik testinde getiri serilerindeki kayıpların ilgilenilmektedir.

Çalışmada, risk durumunda nedensellik testinin yapılabilmesi amacıyla öncelikle, tüm getiri serileri için ayrı ayrı belirlenen en uygun ARMA-GARCH modeli tahmin edilmiş ve %1, %5 ve %10 risk düzeylerinde RMD değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 4: Farklı Risk Düzeylerine Göre Beklenmedik Kayıpların Gerçekleştiği Gün Sayısı

	ABD	Japonya	İngiltere	Almanya	Fransa	İtalya
%1 RMD	72	72	72	72	72	72
%5 RMD	358	358	358	358	358	358
%10 RMD	715	715	715	715	715	715
	Kanada	Avustralya	Çin	Kore	Rusya	Brezilya
%1 RMD	72	72	72	72	72	72
%5 RMD	358	358	358	358	358	358
%10 RMD	715	715	715	715	715	715
	Türkiye	Endonezya	Arjantin	Hindistan	Meksika	Güney Afrika
%1 RMD	72	72	72	72	72	72
%5 RMD	358	358	358	358	358	358
%10 RMD	715	715	715	715	715	715

Tablo 4'teki sonuçlar incelendiğinde, gerçekleşen kayıpların beklenen kayıpları aştığı gün sayısının risk hassasiyetinin artmasıyla (%10'dan %1'e doğru azaldıkça) RMD değerini aşan kayıp gün sayısının önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Ayrıca Tablo 4'de dikkati çeken başka bir önemli durum daha söz konusudur. Bu durum ise, tüm getiri serilerinin farklı risk düzeylerindeki RMD değerlerinde aynı sonuçların elde edilmesidir. Bu sonuçlar, çalışmada yer alan hisse senedi piyasalarındaki beklenmedik kayıpların yaşandığı günlerin aynı ya da birbirine çok yakın günler olduğunu göstermektedir. Buna göre, getiri serileri için farklı risk düzeylerinde RMD değerlerini aşan günlerin belirlenip, söz konusu günler için "1" diğer günler için ise "0" değerleri verilecek şekilde iki değerli değişkenlere dönüştürülen getiri serilerine ilişkin nedensellik testi sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 5 ve Tablo 6'daki test sonuçlarına göre, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ABD, Japonya, Fransa, Kanada, Çin, Kore, Arjantin ve Hindistan hisse senedi piyasaları Türkiye hisse senedi piyasasının aşırı risk durumlarında Granger nedeni değildir şeklinde ifade edilen sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bunun yanında, %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde Rusya hisse senedi piyasası, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde Brezilya ve Avustralya hisse senedi piyasaları ve %10 anlamlılık düzeyinde Almanya ve İtalya hisse senedi piyasaları açısından da Türkiye hisse senedi piyasasının aşırı risk durumlarında Granger nedeni değildir sıfır hipotezi reddedilmiştir. Ayrıca, Türkiye hisse senedi piyasası için test sonuçları incelendiğinde, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde Meksika ve Endonezya hisse senedi piyasaları, %1 anlamlılık düzeyinde Kanada, Rusya ve Güney Afrika hisse senedi piyasaları, %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde Japonya ve Kore ve %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde Avustralya hisse senedi piyasalarının aşırı risk durumlarında Granger nedeni değildir sıfır hipotezi reddedilmiştir.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, ABD, İtalya, Almanya, Fransa, Çin, Brezilya, Arjantin ve Hindistan hisse senedi piyasalarından Türkiye hisse senedi piyasasına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir. Bu sonuç, bu piyasalarda beklenmedik kayıpların gerçekleştiği günleri Türkiye hisse senedi piyasasında beklenmedik kayıpların gerçekleştiği günlerin takip ettiğini göstermektedir. Ayrıca Japonya, Kanada, Avustralya, Kore ve Rusya hisse senedi piyasaları ile Türkiye hisse senedi piyasası arasında çift yönlü risk durumunda nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, İngiltere hisse senedi piyasası ile herhangi bir risk durumunda nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Tablo 5: Risk Durumunda Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	%1 Risk Düzeyi	%5 Risk Düzeyi	%10 Risk Düzeyi
ABD→TÜRKİYE	1.772**	9.857*	18.703*
TÜRKİYE→ABD	-0.695	-0.847	0.083
JAPONYA→TÜRKİYE	6.050*	2.389*	9.081*
TÜRKİYE→JAPONYA	2.368*	2.468*	0.851
İNGİLTERE→TÜRKİYE	0.629	-0.227	0.421
TÜRKİYE→İNGİLTERE	-0.731	-0.458	-1.132
ALMANYA→TÜRKİYE	0.297	0.874	1.784**
TÜRKİYE→ALMANYA	0.522	-0.473	0.019
FRANSA→TÜRKİYE	1.818**	1.973**	1.326***
TÜRKİYE→FRANSA	0.013	-0.020	-0.578
İTALYA→TÜRKİYE	-0.680	0.454	2.261**
TÜRKİYE→İTALYA	0.275	-0.916	-0.997
KANADA→TÜRKİYE	4.670*	6.628*	8.328*
TÜRKİYE→KANADA	4.744*	0.039	-0.858
AVUSTRALYA→TÜRKİYE	0.666	1.934**	3.790*
TÜRKİYE→AVUSTRALYA	-0.071	3.335*	4.762*
ÇİN→TÜRKİYE	1.923**	2.708*	1.583***
TÜRKİYE→ÇİN	-0.015	-0.024	1.105

Tablo 6: Risk Durumunda Nedensellik Testi Sonuçları (Devamı)

Nedenselliğin Yönü	%1 Risk Düzeyi	%5 Risk Düzeyi	%10 Risk Düzeyi
KORE→TÜRKİYE	8.785*	6.342*	6.388*
TÜRKİYE→KORE	1.743**	4.369*	0.370
RUSYA→TÜRKİYE	7.430*	0.120	2.017**
TÜRKİYE→RUSYA	2.020**	0.733	0.674
BREZİLYA→TÜRKİYE	-0.049	4.916*	12.109*
TÜRKİYE→BREZİLYA	0.065	-0.329	0.853
ARJANTİN→TÜRKİYE	2.934*	3.727*	6.303*
TÜRKİYE→ARJANTİN	-1.579	0.226	-0.747
ENDONEZYA→TÜRKİYE	-0.696	1.058	-0.136
TÜRKİYE→ENDONEZYA	5.306*	4.727*	7.689*
HİNDİSTAN→TÜRKİYE	4.615*	4.277*	1.941**
TÜRKİYE→HİNDİSTAN	1.278	-0.416	-0.490
MEKSİKA→TÜRKİYE	-1.346	-0.826	0.700
TÜRKİYE→MEKSİKA	7.502*	2.903	15.384*
G. AFRİKA→TÜRKİYE	1.173	-0.275	0.967
TÜRKİYE→G. AFRİKA	3.733*	0.991	-0.365

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı nedensellik ilişkisini göstermektedir. Gecikme sayısı 20'dir.

Sonuç

1980'li yılların sonlarına doğru dünya çapında finansal liberalizasyon politikalarının uygulanmaya başlamasıyla, uluslararası finansal piyasalar arasındaki bütünleşme sürecinin dikkate değer bir şekilde arttığı görülmüştür. Bu durum, yatırım kararlarında risk-getiri ilişkisiyle hareket eden yatırımcıların portföylerini çeşitlendirme imkanlarının artmasını sağlayarak, farklı ülkelerin hisse senedi piyasalarına yatırım yapma fırsatları sunmuştur. Ayrıca, uluslararası yatırımcılar tarafından sağlanan sınırsız miktarda sermaye, özellikle ekonomik büyüme ve istihdam açısından yabancı sermayeye ihtiyaç duyan gelişen ekonomilerde olumlu gelişmelere neden olmuştur.

Uluslararası finansal sermaye akımlarında görülen bu artışın sağladığı yararların yanında, gelişen piyasalar giderek temel piyasalara bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Finansal

piyasalar arasında temel piyasalar lehinde bağımlılığın artması doğal olarak bazı risklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu risklerin en başında, temel piyasalardan birinde meydana gelebilecek finansal krizin sermaye akımları yoluyla gelişen piyasalara yayılması gelmektedir. Bu duruma 2008 yılında ABD’de başlayan ve çok kısa süre içerisinde etkisi tüm dünyaya yayılan finansal kriz örnek oluşturmaktadır.

Küresel çapta etkilere neden olan finansal krizle birlikte volatilitede yayılma konusu önemli hale gelmesine rağmen, volatilitenin tek başına finansal riskleri takip etmede yetersiz kaldığı görülmüş; özellikle de finansal piyasalar arasında aşırı piyasa hareketlerinin gerçekleşmesi durumunda riski yakalamada başarısız olduğu saptanmıştır.

Bu çalışmada, G-20 ülkelerinin hisse senedi piyasaları arasında aşırı risk durumlarında nedensellik ilişkisinin olası varlığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Hong vd., (2009) tarafından geliştirilen risk durumunda nedensellik testi uygulanmıştır. Hisse senedi piyasaları arasındaki nedensellik testi sonuçlarına göre, ABD, İtalya, Almanya, Fransa, Çin, Brezilya, Arjantin ve Hindistan hisse senedi piyasalarından Türkiye hisse senedi piyasasına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, bu piyasalarda beklenmedik kayıpların gerçekleştiği günleri Türkiye hisse senedi piyasasında beklenmedik kayıpların gerçekleştiği günlerin takip ettiğini göstermektedir. Ayrıca Japonya, Kanada, Avustralya, Kore ve Rusya hisse senedi piyasaları ile Türkiye hisse senedi piyasası arasında çift yönlü risk durumunda nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, İngiltere hisse senedi piyasası ile herhangi bir risk durumunda nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Elde edilen sonuçlar portföylerini çeşitlendirerek risklerini azaltmayı amaçlayan yatırımcılar açısından değerlendirildiğinde, Türkiye hisse senedi piyasasının ABD başta olmak üzere Almanya, Fransa gibi temel piyasaların yanı sıra Çin, Hindistan ve Brezilya gibi büyük ölçekli gelişen piyasalarda ortaya çıkabilecek büyük çapta olumsuz piyasa hareketlerinden etkileneneğini ve yatırımcıların hisse senetlerine ilişkin yatırım kararlarında çeşitlendirme imkanlarını azaltacağını göstermektedir. Ayrıca elde edilen sonuçların, yatırım stratejilerinin belirlenmesinde portföy yöneticilerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü riske maruz değerlerin aşıldığı tarihlerde, portföy yöneticileri riski düşürecek alternatif bir finansal varlığın alımını ya da satımını gerçekleştirerek yatırım stratejilerini belirleme imkânı elde etmiş olacaklardır. Bununla birlikte, politika yapıcılar açısından sonuçlar değerlendirildiğinde, birbirleriyle bağımlılığı tespit edilmiş piyasalar arasında özellikle kriz dönemlerinde ülkeler arasında ortaya çıkan yayılmanın olumsuz etkilerini azaltacak yapısal önlemlerin tasarlanmasında faydalı olması beklenmektedir.

Kaynakça

- Ağırman, E., Bozma, G., & Ahmid, A. B. (2018). The volatility spillovers between Turkey and North Africa (ETM) stock markets: VARMA-BEKK GARCH model. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 181-191.
- Alfreedi, A. A. (2019). Shocks and Volatility Spillover Between Stock Markets of Developed Countries and GCC Stock Markets. *Journal of Taibah University for Science*, 13(1), 112-120.
- Badhani, K. N. (2009). Response Asymmetry in Return and Volatility Spillover from the US to Indian Stock Market. *The IUPJournal of Applied Finance*, 15(9), 22-45.
- Bali, T.G. (2000). Testing the Empirical Performance of Stochastic Volatility Models of the Short Term Interest Rate. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 35, 191-215.
- Choudhry, T. (2004). International Transmission of Stock Returns and Volatility: Empirical Comparison Between Friends and Foes. *Emerging Markets Finance and Trade*, 40(4), 33-52.

- Çelik, İ., Özdemir, A., & Demir-Gülbahar, S. (2018). Gelişmekte Olan Ülkelerde Getiri ve Volatilité Yayılımı: NIMPT Ülkelerinde VAR-EGARCH Uygulaması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(636), 9-24.
- Çevik, E. İ. (2017). Pay Piyasası ile Döviz Kurları Arasında Risk Durumlarında Nedensellik İlişkisi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 82-94.
- Değirmenci, N., & Abdioğlu, Z. (2017). Finansal Piyasalar Arasındaki Oynaklık Yayılımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 104-125.
- Fujii, E. (2005). Intra and Inter regional Causal Linkages of Emerging Stock Markets: Evidence from Asia and Latin America in and out of Crises. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 15, 315-342.
- Hong, Y., Li, H., & Zhao, F. (2004). Out-of-Sample Performance of Discrete-Time Short-Term Interest Models. *Journal of Business and Economic Statistics*, 22(4), 457-473.
- Hong, Y., Li, H., & Zhao, F. (2007). Can the Random Walk Model Be Beaten in Out-Of-Sample Density Forecasts? Evidence From Intraday Foreign Exchange Rates. *Journal of Econometrics*, 141(2), 736-776.
- Hong, Y., Liu, Y., & Wang, S. (2009). Granger Causality in Risk and Detection of Extreme Risk Spillover Between Financial Markets. *Journal of Econometrics*, 150, 271-287.
- Inclan, C., & Tiao, G. (1994). Use of Cumulative Sums of Squares Retrospective Detection of Changes in Variance. *Journal of the American Statistic Association*, 89, 913-923.
- Ke, J., Wang, L., & Murray, L. (2010). An empirical analysis of the volatility spillover effect between primary stock markets abroad and China. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 8(3), 315-333.
- Kumar, A. (2019). Shock and Volatility Spillovers between Stock Markets of India and Select Asian Economies. *Review of Professional Management*, 17(1), 46-57.
- Li, Y., & Giles, D. E. (2015). Modelling Volatility Spillover Effects Between Developed Stock Markets and Asian Emerging Stock Markets. *International Journal of Finance & Economics*, 20(2), 155-177.
- Longin, F.M. (2000). From Value at Risk to Stress Testing: The Extreme Value Approach. *Journal of Banking and Finance*, 24(7), 1097-1130.
- Neaime, S. (2012). The Global Financial Crisis, Financial Linkages and Correlations In Returns and Volatilities In Emerging MENA Stock Markets. *Emerging Markets Review*, 13, 268-282.
- Nikmanesh, L., Nor, A.H.S.M., Sarmidi, T., & Janor, H. (2014). Return and Volatility Spillovers Between the US, Japanese and Malaysian Stock Markets. *Jurnal Pengurusan*, 41, 101-111.
- Sanso, A., Arago, V., & Carrion, J. L. (2004). Testing for Change in the Unconditional Variance of Financial Time Series. *Revista de Economia Financiera*, 4, 32-53.
- Singh, P., Kumar, B., & Pandey, A. (2010). Price and volatility spillovers across North American, European and Asian stock markets. *International Review of Financial Analysis*, 19, 55-64.
- Taşdemir, M., & Yalama, A. (2014). Volatility Spillover Effects in Interregional Equity Markets: Empirical Evidence from Brazil and Turkey. *Emerging Markets Finance & Trade*, 50(2), 190-202.
- Theodossiou, P., Kahya, E., Koutmos G., & Christofi, A. (1997). Volatility Reversion and Correlation Structure of Returns in Major International Stock Markets. *The Financial Review*, 32(2), 205-224.
- Toraman, C., İğde, M., Buğan, M. F., & Kılıç, Y. (2016). Volatility Spillover Effect from Conventional Stock Markets to Islamic Stock Markets. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 5(4), 264-281.

- Verardi, V., & Vermandele, C. (2018). Univariate and multivariate outlier identification for skewed or heavy-tailed distributions. *The Stata Journal*, 18(3), 517-532.
- Warshaw, E. (2020). Asymmetric Volatility Spillover Between European Equity and Foreign Exchange Markets: Evidence from The Frequency Domain. *International Review of Economics & Finance*, 68, 1-14.
-

Ek 1: GARCH Modeller Tahmin Sonuçları

	ABD	JAPONY A	İNGİLTE RE	ALMAN YA	FRANSA	İTALYA	KANAD A	AVUSTRAL YA	ÇİN
	ICSS- FIEGAR CH	ICSS- FIEGAR CH	ICSS- FIEGAR CH	ICSS- FIEGAR CH	ICSS- EGARC H	ICSS- FIAPAR CH	ICSS- FIEGAR CH	ICSS- EGARCH	ICSS- FIAPAR CH
Ortala ma μ	0.049 [0.000]	0.008 [0.204]	0.022 [0.007]	0.040 [0.000]	0.029 [0.003]	0.021 [0.060]	0.037 [0.000]	0.025 [0.001]	0.003 [0.798]
Φ_1	-	-	-	-	-	-	0.045 [0.000]	-	0.096 [0.000]
Φ_2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Varyan s ω	-0.441 [0.353]	0.277 [0.079]	-0.015 [0.961]	0.027 [0.847]	0.587 [0.065]	0.134 [0.001]	-0.814 [0.000]	-0.392 [0.000]	0.531 [0.000]
α	-0.103 [0.761]	0.236 [0.424]	-0.384 [0.004]	-0.182 [0.247]	-0.155 [0.166]	0.243 [0.000]	-0.233 [0.111]	-0.241 [0.081]	0.106 [0.180]
β	0.733 [0.000]	0.531 [0.000]	0.822 [0.000]	0.903 [0.000]	0.953 [0.000]	0.437 [0.000]	0.853 [0.000]	0.965 [0.000]	0.236 [0.008]
θ_1	-0.149 [0.000]	-0.118 [0.000]	-0.148 [0.000]	-0.159 [0.000]	-0.152 [0.000]	-	-0.116 [0.000]	-0.104[0.000]	-
θ_2	0.128 [0.000]	0.103 [0.000]	0.100 [0.000]	0.094 [0.000]	0.085 [0.000]	-	0.103 [0.000]	0.089 [0.000]	-
γ	-	-	-	-	-	0.873 [0.000]	-	-	0.526 [0.009]
Δ	-	-	-	-	-	1.272 [0.000]	-	-	1.448 [0.000]
d	0.441 [0.000]	0.410 [0.000]	0.345 [0.000]	0.223 [0.009]	-	0.256 [0.000]	0.293 [0.001]	-	0.184 [0.000]
v	1.296 [0.000]	1.317 [0.000]	1.515 [0.000]	1.431 [0.000]	1.515 [0.000]	1.493 [0.000]	1.522 [0.000]	1.601 [0.000]	1.398 [0.000]
ω_1	-	-0.426 [0.062]	-0.852 [0.014]	-0.785 [0.000]	-0.780 [0.030]	0.074 [0.093]	-	-	-0.354 [0.00]
ω_2	-	-	-	0.648 [0.000]	-1.045 [0.002]	0.292 [0.000]	0.675 [0.006]	0.384 [0.027]	0.230 [0.045]
ω_3	-0.635 [0.074]	-0.761 [0.001]	0.712 [0.076]	1.344 [0.000]	-	-	1.236 [0.000]	-	-0.277 [0.01]
ω_4	-0.952 [0.002]	-	-	0.852 [0.011]	-	-	-	-	-
ω_5	-	0.911 [0.000]	-0.923 [0.007]	0.696 [0.019]	-1.023 [0.001]	-	0.692 [0.010]	-0.753 [0.000]	-0.254 [0.00]
ω_6	-	-	-	-0.403 [0.037]	-	0.411 [0.007]	0.546 [0.018]	-	-
ω_7	-	0.332 [0.082]	-1.308 [0.000]	0.363 [0.051]	-	-	1.050 [0.000]	0.532 [0.001]	0.613 [0.007]
ω_8	-	-0.660 [0.000]	-0.801 [0.026]	-0.888 [0.000]	-	-	1.445 [0.000]	0.344 [0.044]	-0.217 [0.01]
ω_9	-	1.217 [0.000]	1.212 [0.004]	-0.516 [0.008]	-	-	-0.467 [0.005]	-	-0.231 [0.09]
ω_{10}	-	-	-0.718 [0.048]	1.188 [0.000]	-	0.810[0.0 17]	0.933 [0.007]	-0.976 [0.000]	-0.254 [0.00]
$Q(150)$	156.43 [0.34]	150.86 [0.46]	170.02 [0.12]	166.12 [0.17]	180.06 [0.07]	185.29 [0.03]	180.19 [0.04]	129.21 [0.89]	177.72 [0.06]
$Q_s(150)$	171.18 [0.09]	167.58 [0.12]	172.34 [0.08]	130.56 [0.84]	218.80 [0.03]	158.13 [0.27]	136.40 [0.74]	140.94 [0.65]	158.31 [0.27]
ARCH (5)	0.685 [0.634]	0.484 [0.788]	1.208 [0.302]	1.178 [0.317]	1.718 [0.170]	0.397 [0.851]	0.956 [0.443]	0.659 [0.654]	1.098 [0.358]
Ln(L)	-9143.902	-	-9043.237	-	-	-	-8456.288	-8526.310	-
		10736.970		10785.262	10516.48 3	11271.738			12537.846
SBC	2.573	3.025	2.555	3.043	2.968	3.171	2.392	2.406	3.532

Not: d volatilitede uzun hafıza parametresi için, v ise GED parametresi tahmin değerini göstermektedir. Q ve Q_s sırasıyla hata terimleri ve hata terimlerinin karesi için Box-Pierce Q istatistikleridir. ARCH (5) değişen varyans test sonuçlarını göstermektedir. ω_i yapısal kırılma tarihlerine göre oluşturulmuş kukla değişkenlerin katsayılarını göstermektedir. Ln(L) log-olabilirlik değerini ve SBC ise Schwarz model seçim kriterlerini göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler p-değeridir.

Ek 2: GARCH Modeller Tahmin Sonuçları

	KORE	RUSYA	BREZİL YA	TÜRKİY E	ARJANTİ N	ENDONE ZYA	HİNDİST AN	MEKSİK A	GÜNEY AFRİKA
	ICSS- FIAPAR CH	ICSS- FIGARC H	ICSS- FIAPAR CH	ICSS- FIAPAR CH	ICSS- FIAPAR CH	ICSS- FIAPAR CH	ICSS- FIAPAR CH	ICSS- FIAPAR CH	ICSS- EGARCH
Ortalama									
μ	0.008 [0.383]	0.047 [0.012]	0.040 [0.004]	0.076 [0.000]	0.007 [0.680]	0.023 [0.040]	0.046 [0.000]	0.027 [0.015]	0.030 [0.002]
Φ_1	-	0.072 [0.000]	0.027 [0.014]	0.027 [0.009]	0.067 [0.000]	0.036 [0.009]	0.097 [0.000]	0.079 [0.000]	0.066 [0.000]
Φ_2	-	-	-	-	-	-0.026 [0.014]	-	-	-
Varyans									
ω	0.318 [0.000]	0.070 [0.007]	0.280 [0.000]	0.590 [0.000]	0.723 [0.000]	0.228 [0.004]	0.215 [0.000]	0.179 [0.000]	0.254 [0.013]
α	0.095 [0.342]	0.114 [0.011]	0.177 [0.008]	-0.079 [0.414]	0.137 [0.129]	0.175 [0.328]	0.229 [0.000]	0.238 [0.000]	-0.166 [0.264]
β	0.196 [0.082]	0.554 [0.001]	0.348 [0.000]	0.040 [0.719]	0.302 [0.004]	0.242 [0.205]	0.360 [0.000]	0.440 [0.000]	0.961 [0.000]
θ_1	-	-	-	-	-	-	-	-	-0.077 [0.000]
θ_2	-	-	-	-	-	-	-	-	0.119 [0.000]
γ	0.970 [0.000]	-	0.517 [0.001]	0.305 [0.000]	0.465 [0.000]	0.368 [0.000]	0.816 [0.000]	0.646 [0.000]	-
Δ	1.429 [0.000]	-	1.506 [0.000]	1.719 [0.000]	1.454 [0.000]	1.660 [0.000]	1.223 [0.000]	1.357 [0.000]	-
d	0.130 [0.000]	0.535 [0.006]	0.213 [0.000]	0.181 [0.000]	0.247 [0.000]	0.212 [0.000]	0.200 [0.000]	0.247[0.00 0]	-
v	1.274 [0.000]	1.227 [0.000]	1.485 [0.000]	1.414 [0.000]	1.283 [0.000]	1.163 [0.000]	1.439 [0.000]	1.473 [0.000]	1.592 [0.000]
ω_1	-	0.244 [0.091]	0.837 [0.072]	0.578 [0.011]	-0.295 [0.024]	-	0.071 [0.091]	0.156 [0.048]	-0.915 [0.000]
ω_2	0.264 [0.055]	4.358 [0.093]	-	1.497 [0.002]	-	1.124 [0.031]	0.240 [0.001]	-	-
ω_3	1.175 [0.038]	0.727 [0.046]	-	-	-	0.437 [0.074]	0.790 [0.000]	-	0.634 [0.005]
ω_4	0.684 [0.004]	-	0.341 [0.016]	0.681 [0.026]	-	0.291[0.02 2]	0.150 [0.079]	0.156 [0.009]	-
ω_5	0.532 [0.004]	-	-	-	-	0.144 [0.056]	0.473 [0.085]	0.077 [0.091]	-0.706 [0.000]
ω_6	-	-	0.441 [0.009]	-0.311 [0.008]	-	0.603 [0.021]	0.147 [0.011]	-	-
ω_7	-	-	-0.131 [0.012]	-	-	-	0.365 [0.002]	0.692 [0.067]	0.398 [0.027]
ω_8	-	-	-	-	-	-	0.140 [0.073]	-	-0.427 [0.000]
ω_9	0.363 [0.012]	-	-	-	-	-	-	-0.091 [0.097]	-
ω_{10}	-0.240 [0.020]	-	-	-	-	-	-0.101 [0.003]	-0.080 [0.008]	-
$Q(150)$	200.79 [0.01]	153.55 [0.38]	149.30 [0.48]	153.44 [0.38]	179.71 [0.04]	190.21 [0.01]	145.25 [0.57]	185.25 [0.03]	169.57 [0.12]
$Q_s(150)$	185.23 [0.02]	129.90 [0.86]	172.82 [0.08]	178.97 [0.04]	122.16 [0.94]	140.64 [0.65]	204.50 [0.01]	146.20 [0.53]	164.10 [0.17]
ARCH (5)	2.135 [0.058]	0.306 [0.909]	0.539 [0.746]	0.458 [0.807]	0.945 [0.449]	0.854 [0.511]	0.283 [0.922]	0.980 [0.428]	0.874 [0.497]
Ln(L)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SBC	11830.211 3.334	13730.322 3.855	12549.001 3.531	14091.460 3.961	14394.792 4.040	12143.452 3.417	10930.289 3.085	10562.539 2.982	10339.350 2.912

Not: d volatilitede uzun hafıza parametresi için, v ise GED parametresi tahmin değerini göstermektedir. Q ve Q_s sırasıyla hata terimleri ve hata terimlerinin karesi için Box-Pierce Q istatistikleridir. ARCH(5) değişen varyans test sonuçlarını göstermektedir. ω_i yapısal kırılma tarihlerine göre oluşturulmuş kukla değişkenlerin katsayılarını göstermektedir. Ln(L) log-olabilirlik değerini ve SBC ise Schwarz model seçim kriterlerini göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler p-değeridir.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Toplumsal Muhalefet Aracı Twitter’da Aşı Karşıtlığı Örneği: “#Haddibilazizsancar”

Anti-Vaccination Example On Twitter, a Public Opposition Tool: “#Haddibilazizsancar”

Bahar BALCI AYDOĞAN^{a*} Hilal Özlem ABUŞOĞLU^b

^a Öğretim Görevlisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Muğla/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-3207-5595

^b Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Erzurum/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9756-1167

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Mart 2022

Kabul tarihi: 4 Ağustos, 2022

Anahtar Kelimeler:

Aşı karşıtlığı,

Covid-19,

Sosyal medya

ÖZ

Sosyal medya platformları bireylerin bilgi edinme, haber alma ve fikirlerini özgürce ifade edebildikleri bir kamusal zemindir. Bu amaçla yeni iletişim platformlarında sıkça kullanılan araçların başında Twitter gelmektedir. Öyle ki Twitter’da oluşturulan hastagler ile dikkat çekilmek istenen konuyla ilgili global çapta bir örgütlenme olanaklı hale gelmektedir. Bu araştırma sosyal medya kamusal alanındaki aşı karşıtı söylemleri incelemeyi ve aşının reddedilme nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda 19-21 Şubat 2022 tarihleri arasında Twitter’da “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile atılmış 19.435 tweet NodeXL Pro Sürümü aracılığı ile çekilmiştir. Elde edilen bu veriler sınıflarına ayrıldığında 267 mentions, 878 mentions in retweet, 417 replies to, 12.680 retweet ve 5193 tweet ortaya çıkmıştır. 5193 tweet içinden de tekrar tweetler ile konuyla alakalı olmayan tweetler çıkarılınca analiz edilecek 1163 tweet elde edilmiştir. Daha sonra bu tweetler içerikleri dikkate alınarak belli kategorilere ayrılmış ve betimsel analizi yöntemiyle yorumlanmıştır. Aynı zamanda NodeXL programıyla “#HaddiBilAzizSancar” hastaginin ağ görselleştirilmesi üzerinden yapılan bir değerlendirme ile çalışma desteklenmiştir. Analiz sonucunda aşılarn içeriklerine yönelik önyargı, aşılamanın altında kompo teorilerinin olduğu savı ve dini temelli gerekçelerle insanların aşılarnı reddettikleri sonucuna varılmıştır. Ayrıca atılan tweetlerin bir kısmında ise insanların sadece aşı karşıtlığı değil pandemi karşıtlığı yaptıkları da görülmüştür.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 10, 2022

Accepted: August 04, 2022

Keywords:

Anti-vaccine,

Covid 19,

Social media

ABSTRACT

This research aims to examine the anti-vaccine discourses on social media and to reveal the reasons for the rejection of the vaccine. In this regard, 19,435 tweets posted with the hashtag “#HaddiBilAzizSancar” on Twitter between 19-21 February 2022 were shot that used by the NodeXL Pro version. This data is divided into classes, 5193 tweets emerged. When retweets and non-relevant tweets were removed from 5193 tweets, 1163 tweets are obtained to be analyzed. Afterward, these tweets are divided into certain categories considering their content and interpreted the descriptive analysis method. At the same time, the study is supported by an evaluation made on the network visualization program whose name is NodeXL of the hashtag “#HaddiBilAzizSancar” As a result of the analysis, it is concluded that people reject the vaccines on the grounds of prejudice against the contents of the vaccines, the claim that there are conspiracy theories behind the vaccination, and on religious grounds. In addition, in some of the tweets, it is seen that people were not only anti-vaccination but also anti- pandemic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: bahar_blc@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

During the Covid-19 pandemic process, new communication platforms have been used as an organizing ground. Especially the anti-vaccine movements have become one of the important issues of social media. Vaccine opponents express their opinions by organizing under the diseases they open on Twitter or under any disease related to the Covid-19 pandemic. This study aims to reveal the reasons for the rejection of the vaccine by examining the discourses of anti-vaccine groups organized under the hashtag "#HaddiBilAzizSancar", which is the trending topic on Twitter. In this study, tweets that were opened on Twitter on February 19, 2022 and shared with the hashtag "#HaddiBilAzizSancar", which is the trending topic on Turkey's agenda, are analyzed. This hashtag was opened as a result of Aziz Sancar's words "If you are against vaccination, you have no right to infect your home" in an interview he gave to Cumhuriyet Newspaper on February 19, 2022, the words were taken out of context (cumhuriyet.com.tr, 2022). Within the scope of the study, the tweets posted with the hashtag "#HaddiBilAzizSancar" on Twitter between 19-21 February 2022 for the first time were shot with the NodeXL Program Pro Version. In the aforementioned study, 19,435 data were reached by sharing with this patient. When these data were classified, 5,193 Tweets emerged. When retweets, non-relevant tweets and tweets supporting Aziz Sancar were removed from 5.193 tweets, 1163 tweets to be analyzed were obtained. These tweets included in the study were collected in five categories by the researchers considering their content. These categories are prejudice towards vaccine content, the argument that there are conspiracy theories behind vaccination, rejection of the vaccine on religious and philosophical grounds, those who are against the vaccine because they do not believe in the pandemic, and those who do not base their opposition to the vaccine on an argument. Then, the tweets collected in these categories were interpreted by subjecting them to descriptive analysis. The argument that vaccines contain various chemical substances and that they are harmful to human health is one of the most frequently cited reasons by vaccine opponents. When the messages shared in the context of this category are evaluated, it is among the discourses circulating on social media that "due to the content of the vaccine, it causes strokes and heart attacks, causes vision loss, causes infertility and even these vaccines cause deaths". The claims that the BioNTech vaccine, produced by the method using mRNA technology that has not been tested or approved before, causes changes in the genetic structure of the human being, and claims that do not reflect the truth are among the defenses of the opponents of the vaccine. One of the most common reasons for vaccine rejection by vaccine opponents is the view that the Covid-19 virus is a biological weapon and that the vaccine serves the global powers that produce this virus and big pharmaceutical companies. In most of the 247 posts made with the hashtag "#HaddiBilAzizSancar" on Twitter, individuals expressed that they did not believe in the Covid-19 pandemic and that this pandemic served global powers and drug barons, and expressed this with the concept of "plandemi", which they frequently used. In the category of rejection of the vaccine on religious grounds, 64 messages were detected. These messages are generally based on a fatalistic capitulation or the argument that science and scientists are not part of a system that always works for the benefit of mankind. Some to the tweets with the hashtag "#HaddiBilAzizSancar" are composed of people who are anti-vaccine because they do not believe in the Covid-19 pandemic. In the messages, the opponents of the vaccine stated that the Covid-19 pandemic was fake and they did not trust the vaccines produced for the treatment of the epidemic. It is understood from the messages in question that people do not believe in the benefits of the vaccine and deny science without giving any reason. When the reasons for the rejection of the Covid-19 vaccines by the vaccine opponents are listed, it has been determined that the distrust in the content of the vaccines comes first. Not knowing what substances the vaccines contain, the claim that various chemicals are included, and the view that these vaccines cause new diseases and even deaths are among the arguments cited as reasons for this distrust. Another reason for the opposition to vaccines is the argument that the pandemic is a game of global powers and that is why vaccines are produced. In this context, the pandemic has been conceptualized as a "plandemi" in tweets. It has been accepted as the experimental material of global powers and big pharmaceutical companies in vaccines. In the tweets of these users, it is also seen that they are hostile to science. In this respect, Aziz Sancar was subjected to harsh criticism with rhetoric such as "Nazi officer, fascist and globalists' parrot", while other scientists defending vaccines were accused of being puppets of global powers and pharmaceutical companies. Another reason that draws attention in the tweets is that people refuse vaccinations for religious reasons. The messages shared in this context are generally based on a fatalistic surrender or the argument that science is not always part of a system that works for the benefit of humanity. In addition, the number of people who voiced their opposition to vaccines without giving any reason is not small. In the tweets in this category, the anti-vaccine advocates only expressed their thoughts to the social media public sphere without presenting an argument. Finally, tweets with the hashtag "#HaddiBilAzizSancar" show that there are not only vaccines but also anti-pandemic posts. In these tweets, the reactions to both the pandemic, the vaccine and the rules that must be followed for public health during the pandemic come to the fore. The most reacted pandemic rule is the mask requirement. This rule was opposed by stating that masks do not protect from an unreal virus and even the damages caused by the masks cause deaths.

Giriş

Toplumsal gelişmelerden haberdar olmak için kullanılan sosyal medya platformları, bu açıdan önemli bir bilgi kaynağı olarak görülmektedir. Nitekim sosyal medya platformları, Covid-19 gibi küresel bir salgın döneminde de tüm dünyada en fazla tercih edilen bilgi kaynaklarından birisi olmuştur. Newman'ın da ifade ettiği gibi, artık insanlar habere ulaşmak için bilgi kaynağı olarak ilk önce interneti, onunla birlikte ise sosyal medyayı tercih etmektedirler (2021, s. 08). Nitekim yeni iletişim ortamlarının özelliklerinden; *“dijitallik, etkileşimsellik, multimedya biçimselliği, hipermetinsellik, kullanıcı türevli içerik üretimi, yayılım ve sanallık/arayüzde mevcudiyet hissi”* kullanıcıları sanal ortamda düşünce üretmeye sevk etmektedir (Binark ve Bayraktutan, 2013, s. 19). Düşünce üretiminin olması kamuoyunun oluşması noktasında oldukça önemlidir. Demokratik bir kamusal zemin oluşturan yeni iletişim platformları kitlesel bir demokrasi anlayışı yaratmaktadır. Wolton'un, kitle demokrasisi ve medyatik kamusal alanın ortaya çıkması ile ilgili ifade ettikleri sosyal medya kamusal alanını anlamak açısından önemlidir. Wolton'nun belirttiğine göre: *“Kitle demokrasisi, sonunda, çok sayıda aktörün pek çok sayıda konu hakkında kendini ifade etme yolunda gittiği bir şeye dönüşmüştür. Geniş anlamda kamusal alanı değişikliğe uğratan şey, demokratikleşmenin ve medyanın büyüyen rolünün bütünsel sonucudur”* (2012, s. 28). Yeni iletişim platformları farklı düşünceleri elimine etmeyi en aza indiren, biçimsel demokrasiyi ortadan kaldıran bir zemindir. Nitekim Habermas bu açıdan kitle iletişim araçlarının önemine dikkati çekmektedir. Tartışma, toplanma, örgütlenmenin olabilmesi, problemlerin muhataplarına aktarılabilmesi ve çözülmesi için yurttaşların kendilerini özgür kılacak araçlara ihtiyaçları vardır. Gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon da kamusal alanın kitle iletişim araçlarıdır (Habermas, 2015, s. 95). Bu açıdan zaman ve mekân mefhumunun ortadan kalktığı sanal ortamlarda kitle, çeşitli toplumsal olaylarda çevrim içi kamuoyu oluşturabilmektedir. Bu bağlamda Covid-19 pandemisi sürecinde de yeni iletişim platformları bir örgütlenme zemini olarak kullanılmıştır. Özellikle aşı karşıtlığı hareketleri, sosyal medyanın önemli konularından birisi haline gelmiştir. Aşı karşıtları Twitter'da açtıkları hashtaglerle ya da Covid-19 pandemisi ile ilişkili herhangi bir hastanın altında örgütlenerek kanaatlerini ortaya koymaktadırlar. Nitekim Twitter'da trend topic olan *“#HaddiBilAzizSancar”* hastagi de aşı karşıtı grupların hem bilim insanlarına had bildirme hem de aşığı neden reddettiklerini ortaya koymak için toplandıkları bir etiket olmuştur. Bu çalışmada *“#HaddiBilAzizSancar”* hastagi ile gönderilen 1163 tweet ele alınmıştır. NodeXL Pro Sürümü ile elde edilen verilerden hareketle aşı karşıtlarının neden aşığı karşı olduğu kategorilere ayrılarak betimsel bir analizle değerlendirilmiştir. Aynı zamanda araştırma kapsamında NodeXL programından yararlanılarak ağ görselleştirme yapılmıştır. Söz konusu ağ görselleştirmesinde Fruchterman-Reingold algoritması kullanılmıştır ve düğüm büyüklükleri Eigenvector Centrality özelliğinden yararlanarak tespit edilerek ağdaki en etkili aktörlerin iletileri betimsel analizle değerlendirilmiştir.

Aşı Karşıtlığı

Aşı; insan ve hayvanlarda hastalık yapan virüs ve bakteri gibi mikroorganizmaların öldürülerek ya da bu mikroorganizmaların salgıladığı zehirlerin etkileri yok edilerek sağlıklı bireylerde hastalık oluşmasını engelleyen maddelerdir. Aşılama ile canlıların hastalıklara karşı bağışıklığı artırılmaktadır (Altun, 2008, s. 3). Özellikle toplumsal bağışıklığın sağlanmasında aşı en temel önlem araçlarından biridir. Dünyadaki ilk aşı örneği 1885 yılında uygulanmaya başlayan çiçek aşısıdır. Aynı yıl Louis Pauster tarafından keşfedilen kuduz aşısı da tıp literatürüne eklenen ikinci aşı olmuştur (Özdemir, 2016, s. 281). Günümüzde de araştırmacıların aşılarda üzerindeki çalışmaları devam etmektedir. Pek çok hastalığa karşı yeni aşılarda geliştirilmekte, mevcut aşılarda iyileştirmeler yapılmakta, HIV/AIDS gibi enfeksiyonlar, çeşitli kanser türleri ve bazı kronik hastalıklar ile mücadele edebilmek üzere yeni

aşılardan geliştirilebilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir (Akdeniz ve Kavukçu, 2016, s. 17).

Aşı karşıtlığı ise toplumsal aşılamanın başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. 1885’de çiçek ve kuduz aşılalarının uygulanması ve bunun İngiltere’de zorunlu hale gelmesi, aynı yıl aşı karşıtı hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Londra’da kurulan Anti Aşı Derneği aşı karşıtı hareketlerin ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Ardından 1867 yılında aşı zorunluluğunun yasa ile 14 yaşa kadar genişletilmesi ile kişisel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği gerekçesi ile aşı karşıtları tarafından Zorunlu Aşı Karşıtları Derneği kurulmuştur (Solfej ve Sharp, 2002, s. 325). Bu dernekler aşı karşıtlarının toplanarak fikir alışverişinde bulunabilecekleri bir alan olmuştur. Toplumun zorunlu aşıya tepkisini çoğaltmak ve toplumu bu konuda bilinçlendirmek için aşı karşıtlığı konulu dergi, broşür ve kitap gibi çeşitli yayınlar hazırlanarak dağıtılmıştır. Bu yayınlar o dönemde aşı oranlarını ciddi şekilde etkileyerek aşılama oranlarının düşmesine neden olmuştur. 1990’lı yıllarla birlikte aşı karşıtlığı tüm dünyada etkisini arttırmaya başlamıştır. Ülkemizde ise 2010 yılından itibaren ‘aşı reddi’ kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kaygıların tekrar artmasıyla da birlikte Dünya Sağlık Örgütü, aşı reddini araştırmak için 2012 yılında “*Aşı Tereddütleri Çalışma Grubu*” (Vaccine Hesitancy Working Group) adı altında bir grup kurmuştur (Bozkurt, 2018, s. 72). Bu çalışma grubunun aşı reddi üzerine 2014 yılında hazırladığı raporda, aşı tereddüdü ve aşı reddi kavramları şu şekilde tarif edilmiştir. Aşı tereddüdü, aşı hizmetlerine ulaşılabilmesine rağmen bu aşılardan uygulanmasının kabul edilmesinde geç kalmak veya uygulanmasına izin vermemek anlamına gelmektedir. Aşıya karşı olan bu tereddüt zamana ve aşılarla göre değişmektedir. Aşı reddi ise tüm aşılardan reddedilmesi ve uygulanmasına izin verilmemesi olarak tarif edilmektedir (WHO, 2014, s. 7). Aşı konusunda yaşanan kaygıyı, Dünya Sağlık Örgütü küresel boyutta toplum sağlığına yönelik on büyük sağlık tehditlerinden biri olarak kabul etmiştir. Bu durumun hastalıklarla mücadelede ilerlemeyi tersine çeviren bir tehdit olduğunu saptamıştır (WHO, 2019).

Toplumsal bağışıklığın artırılmasında önemli bir etken olan aşıya duyulan kaygının ya da aşılardan reddedilmesinin tüm dünyada benzer nedenleri bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü bu nedenleri bireysel, toplumsal, bağlamsal ve örgütsel başlıkları altında toplamıştır (WHO, 2013). Konu ile ilgili alanyazın tarandığında da aşı karşıtlığının çeşitli nedenlerinin ortaya konulmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi ile bu çalışmaların artış göstermiştir. Söz konusu akademik çalışmalardan birkaçı ise şöyledir: Hausman ve arkadaşları (2014) çalışmalarında aşı reddinin nedenlerini şu şekilde açıklamıştır: Aşıların kimyasal maddeler içerdiği düşüncesi, aşı üreten şirketlerin bu işten elde ettiği gelirin art niyetli olabileceği ve doğal yoldan bağışıklık kazanmanın hastalıklardan korunmada daha etkin olduğu gerekçeleri aşı karşıtlığının nedenleri arasında sunulmuştur. Ömer Ataç ve Alp Aker (2014) ise aşı karşıtlığını üç grupta incelemiştir. Bunlar; kâr/zarar ilişkisini yeterli görmeyenler, risk altında olmadığını düşündüğü için aşı olmayı reddedenler ve dini, felsefi veya komplo temelli gerekçelerle itiraz edenlerdir. İlk grubun temel itiraz noktaları, aşıdan kaynaklanan yan etkiler ve aşılardan içerdiği maddelerin uzun dönemde insan vücudunda çeşitli hastalıklara neden olabileceği endişedir. İkinci grupta bulaşma ihtimalini zayıf gördüğü için aşı olmayı reddetmektedir. Son grupta ise aşılardan dini inançlarına uygun olmayan maddeler içerdiğini savunan kişiler ya da gizli düşmanların, aşılardan vasıtasıyla insan bedenine kimyasal maddeler enjekte ederek nesli bozmak istediklerine dair iddialarla aşı karşıtlığı yapılmaktadır. Sosyal medyada yapılan paylaşımların aşı karşıtlığını artırdığını ortaya koyan Ma ve Stahl, (2017) Facebook’taki aşı karşıtı gruplar üzerine yaptıkları çalışmalarında aşı karşıtı gruplarda yapılan paylaşımların özellikle ebeveynleri olumsuz etkilediğini göstermişlerdir. Sosyal medyada aşılardan hakkında paylaşılan eksik ve sınırlı bilgiler bireylerde tıbbi koşullardan uzak ve indirgemeci bir bakış açısının oluşmasına neden olmaktadır. Kılıç (2021) “*Post-Truth Çağda Aşı Karşıtlığı*”

adlı çalışmasıyla Facebook ve Instagram'daki aşı karşıtı grup ve hesapların paylaşımlarını inceleyerek, aşılardan başka hastalıklara yol açtığı ve aşılamanın batılı ülkelerin gizli hedefleri olduğu gerekçelerini aşı karşıtı olmanın nedenleri olarak göstermiştir. Yine Facebook'taki aşı karşıtı paylaşımları inceleyen Hoffman ve arkadaşları (2019) da aşı karşıtlarının aşılardan azınlıkların ve üçüncü dünya ülkelerinin nüfuslarını azaltma hedefiyle kısırlaştırıcı yan etkilerinin bulunduğu ya da öldürücü olduğuna dair argümanlarla aşı karşıtlığı yaptıklarını ortaya koymaktadırlar. Germani ve Adorno (2021) ise benzer bir çalışmayı Twitter'daki paylaşımlar üzerinden gerçekleştirmiş, aşı karşıtlarının daha çok komplo teorilerini öne sürerek aşığı reddettiklerini tespit etmişlerdir. Son olarak Kaya, (2021) Twitter'daki aşı karşıtı görüşleri ve komplo teorisi üretimini ortaya koymayı amaçladığı çalışmasında kullanıcıların aşı karşıtı düşüncelerini savunmak adına çeşitli teoriler ortaya attığı ve bunları örneklerle destekledikleri sonucuna varılmıştır.

Bir Muhalefet Aracı Olarak Twitter

Yeni iletişim platformlarından olan Twitter, sunduğu özellikleriyle çeşitli demografik tabandan bireylerin fikirlerini özgürce ifade edebileceği bir zemin olarak görülmektedir. Yurttaşların gündemde yer alan meseleleri pratik birkaç cümleyle değerlendirdiği bu online platformlar bir kamusal zemin mahiyeti taşımaktadır. Sosyal medya platformları bu bakış açısından, “açık çevrim içi bilgi alışverişini sağlayan araçlar” olarak etkileşimi sağlamaktadır (Yates ve Paquette, 2011, s. 6) Zira sosyal medyada ifade özgürlüğü, liberal bir perspektiften ele alındığında demokratik değerlerin özgürce dolaşıma girdiği bir alan olarak tahayyül edilmektedir. Nitekim gerçek anlamda bir kamusal zeminden söz edebilmek için Habermas'ın da ifade ettiği gibi yurttaşların; “*kısıtlanmamış bir tarzda genel yarara ilişkin meseleler hakkında, toplanma, örgütlenme, kanaatlerini ifade etme ve yayınlama özgürlüklerine*” sahip olması gerekmektedir (2015, s. 95). Habermas'ın belirttiği bu özgür katılım ortamı için, yeni iletişim platformları özelinde Twitter'ın önemli bir işlev gördüğü söylenebilir. Örgütlenme ve eyleme geçmede sanal ortamların sağladığı katkıya vurgu yapan Uldam, toplumsal hareketlerin geniş kitlelerde yankı uyandırması ve hükümetlerin potansiyel risk grubu olarak gördüğü sosyal hareketleri takip etmesi açısından bu alanların önemli bir işlev gördüğüne vurgu yapmaktadır (2016, s. 201-202). Özellikle toplumun genelini ilgilendiren meseleler söz konusu olduğunda hızlı bir biçimde kamuoyu oluşması bağlamında Twitter önemli bir sosyal medya aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Marshall McLuhan ve Quentin Fiore'nin de ifade ettiği gibi, “*yepyeni bir 'aynı andalık' dünyası*” aslında dijital bir aktivizm yaratmaktadır (2012, s. 63). Zira Twitter sayesinde bireyler daha kolay bir şekilde örgütlenmekte ve çeşitli baskı grupları oluşturarak gündemin tayin edilmesi noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Konuya Balkin'in bakış açısından yaklaşacak olursak: “*Dijital çağ, bireysel katılım olanaklarını genişletir ve kültürün yayılmasını sağlar. Böylece gerçek bir demokrasi kültürüne katkıda bulunur*” (2004, s. 5). Kullanıcıların kendini ifade etmesi için yalnızca 280 karakterle sınırlandırılmış bir görüş alanı sunan Twitter, düşüncenin damıtılmasına neden olmakta öylece öz düşüncenin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu kısıtlanmış tarz, bireylerin ifade edecekleri düşüncelerinin en önemlisini kamusal alana dökmesini sağlamakta böylece Twitter bir mikro-blog sitesi görevi yapmaktadır. Biçimsel bir demokrasinin zincirleri kıran Twitter bir muhalefet aracı olarak yükselmekte düşüncüyü, fikri ve duyguyu bildiriş açısından kolaylık sağlamaktadır. Aynı zamanda bu sanal platformunun sahiplik ve kontrol mekanizmasının kısılcısından kaçabiliyor olması kitleyi atomize olmaktan kurtararak içeriğin aktif üreticisi konumuna getirmektedir. Bunun sonucunda kitle, propaganda ve söylemlerle meydan okumanın figürü haline gelmiştir. Nitekim geleneksel medyanın sahiplik ve kontrol mekanizmalarının gücü zayıflamakta ve yeni medya demokratikleşmeye katkı sağlamaktadır ayrıca enformasyon akışı üzerindeki tekel yeni iletişim platformları sayesinde ortadan kalmaktadır (Loader ve Mercea, 2011, s. 759). Yine sosyal

medya platformlarının demokratik bir zemin olarak algılandığını vurgu yapan Jørgensen ve Zuleta, sosyal medyada ifade özgürlüğünün tezahür edilmesini değerlendirmektedirler. İfade özgürlüğü, aktif ve geniş katılım, bilgiye hızlı ve kolay erişim gibi özellikleri yeni iletişim platformlarının özgürlükler alemi olarak algılanmasını sağlamaktadır. Nitekim bu durum muhalefet edebilmeyi de kolaylaştırmaktadır. Ancak sonsuz özgürlükler alemi olarak kavranan bu platformlar aynı zamanda toplumsal ayrışmayı körükleyen etik sakıncalar doğurarak sosyal medya kamusal alanının demokratik bir ifade zemini olma rolünü zedelemektedir (Jørgensen ve Zuleta, 2020, s. 51). Her ne kadar sosyal medya kamusal alanının demokratik bir zemin olma rolü zedelense de farklı etnik köken, dil, dini görüş, sınıfsal farklılık, cinsiyetçilik, engellilik ve yaşlılık gibi ayrımcılıklara uğrayan kişilere de bu platformlarda kendilerini ifade etme olanağı sunmaktadır. Geleneksel kitle iletişim araçlarının katılım kısıtlılıklarının kırıldığı ve buna karşılık yeni iletişim platformları “anda olmayı” ya da “anda kalmayı” telkin eden yapısı, kitleyi toplumsal olaylara katılmaya ve sosyal medya kamusal alanına bir söz bırakmaya davet etmektedir. Bu açıdan öteki olarak inşa edilme kaygısını büyük ölçüde ortadan kaldıran Twitter, kişilerin konformizme sıkı sıkıya bağlı olarak düşünce üretmek zorunda kalmasını da ortadan kaldırmaktadır. Kişiler artık dışlanma kaygısını bir kenara bırakarak muhalefet edebilmektedirler. Egemen olanın hareket tarzı ve düşünme biçimi bu sanal platformlar aracılığıyla reddedilmektedir. Nitekim bir muhalefet aracı olarak kullanılan Twitter’da, açılan ve trend topic olan “#HaddiBilAzizSancar” etiketi aşı karşıtı olan grubun fikri mülkiyetini özgürce nasıl ortaya koyduğunu gösteren anlamlı veriler sunmaktadır.

Yöntem

Bireyler sosyal, kültürel, toplumsal, ekonomik, birçok konuda sosyal medya platformlarında bir araya gelerek örgütlenmekte ve dikkat çekmek istedikleri konu ile ilgili hem farkındalık yaratmayı hem de fikir alışverişi sağlamayı amaçlamaktadırlar. Uzun süredir dünya gündemini meşgul eden Covid-19 pandemisi ile ilgili çeşitli konularda da yeni iletişim platformları örgütlenmenin zemini haline gelmiştir. Bu örgütlenme konularından bir tanesi de aşı karşıtlığıdır. Bu çalışmada Covid-19 pandemisi ile daha görünür hale gelen aşı karşıtlarının Twitter’deki paylaşımları incelenerek, aşılmanın reddedilmesinin nedenleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu araştırmanın varsayımları ise şöyledir; aşı karşıtları güçlü argümanlar ileri sürmeden aşığı reddetmektedirler, aşı karşıtları Covid-19 pandemisine inanmamaktadırlar, aşının toplumsal bağışıklığı güçlendirici rolü aşı karşıtları tarafından reddedilmektedir, aşı kapitalist sistemin bir silahı olarak görülmektedir. Bu varsayımlar ve amaç doğrultusunda da Twitter’da 19 Şubat 2022 tarihinde açılan ve Türkiye’nin gündemine oturarak trend topic olan “#HaddiBilAzizSancar” etiketi ile paylaşılmış tweetler analiz edilmektedir. Bu hastag, Aziz Sancar’ın 19 Şubat 2022’de Cumhuriyet Gazetesi’ne verdiği bir röportajında “*Aşı karşıtıysan evine kapan, bulaştırmaya hakkın yok*” sözlerinin bağlamından kopartılması sonucu açılmıştır (cumhuriyet.com.tr, 2022). Sancar, röportajda söylediklerinden dolayı Twitter’da aşı karşıtlarının hedefi haline gelerek gündeme oturmuştur.

Çalışma kapsamında ilk olarak 19-21 Şubat 2022 tarihleri arasında Twitter’da “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile atılan tweetler NodeXL Programı Pro Sürümü ile çekilmiştir. Bu program ile çekilebilecek maksimum veri oranı 18.000’dir. Ancak program kimi zaman 18.000 üzerinde de veri verebilmektedir. Bu çalışmada “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile atılmış olan 19.435 veriye ulaşılmıştır. Bu veriler sınıflandırıldığında 267 Mentions, 878 MentionsIn Retweet, 417 Replies to, 12680 Retweet, 5.193 Tweet ortaya çıkmıştır. 5.193 tweet içinden tekrar tweetler, konuyla alakalı olmayan tweetler ve Aziz Sancar’a destek veren tweetler çıkarılınca analiz edilecek 1163 tweet elde edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen bu tweetler araştırmacılar tarafından içerikleri dikkate alınarak beş kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler, aşı içeriğine yönelik önyargı, aşılmanın altında kompo teorilerinin olduğu

argümanı, dini ve felsefi temelli gerekçelerle aşının reddedilmesi, pandemiye inanmadıkları için aşı karşıtı olanlar ve aşı karşıtlığını bir argümana dayandırmayanlar şeklindedir. Daha sonra bu kategorilerde toplanan tweetler betimsel analizle ele alınmıştır. Betimsel analiz, çeşitli yöntemlerle elde edilmiş verilerin önceden belirlenmiş temalar ve kategoriler bağlamında özetlenerek yorumlanmasını ve çıkarımlarda bulunulmasını sağlayan bir analiz türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2003: 76). Ayrıca bu analiz türünde ifadelerin özgün biçimlerine sadık kalmak esastır. Betimsel analiz, kişilerin söylediklerinden doğrudan alıntılar yaparak tanımlayıcı bir yaklaşımla verileri sunmaya ve onları analiz etmeye dayanmaktadır. Verilerde yer alan kelimelere, ifadelere, kullanılan dile, diyalogların yapısına ve özelliklerine, kullanılan sembolik anlatımlara ve benzetmelere dayanarak çeşitli çıkarımlarla betimsel bir analiz yöntemi yürütülebilir (Kümbetoğlu, 2012:154). Dolayısıyla bu nitelikte bir araştırma için betimsel analiz yöntemi en uygun yöntem olarak seçilmiştir.

Bulgular

“#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile Twitter’da paylaşılan iletiler belirlenen kategoriler altında değerlendirilerek aşı karşıtlarının, sosyal medyada hangi nedenlerle aşıları reddettiği ortaya koyulmuştur. Aşı karşıtlarının aşığı deneysel bir sıvı olarak gördüğü ve ne olduğu belli olmayan bir kimyasal olarak tanımladığı görülmüştür. Ayrıca Covid-19 pandemisinin küresel güçlerin bir oyunu olduğu, aşının da bu maksatla üretilerek insanlığın genetiğiyle oynamakta bir araç olarak kullanılacağı düşünülüyor saptanmıştır. Aynı zamanda aşı karşıtlarından bazılarının ise herhangi bir argüman ileri sürmeden aşığı reddettikleri ulaşılan bulgulardandır. Aynı zamanda “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile atılmış tweetlerde sadece aşı karşıtı iletiler değil Prof.Dr. Aziz Sancar’ın söylediklerine hak veren ve toplum sağlığı açısından aşının önemine dikkat çeken tweetler de bulunmaktadır. Yukarıdaki ön bulgular ışığında aşı karşıtlarının argümanları kategorilere ayrılarak betimsel bir analizle değerlendirilmektedir. Bu kategoriler ve genişletilmiş bulgulara ilişkin sayısal verilerin yer aldığı tablo şöyledir:

Tablo 1: Kategoriler ve tweet sayısı tablosu

Kategoriler	Aşı İçeriğine Yönelik Önyargı	Aşılanmanın Altında Komplo Teorilerinin Olduğu Savı	Dini Temelli Gerekçelerle Aşının Reddedilmesi	Pandemiye İnanmadıkları İçin Aşı Karşıtı Olanlar	Aşı Karşıtlığını Bir Argümana Dayandırmayanlar
Tweetler	428	247	64	88	336

Yukarıda sunulan bulguların yanında “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile Twitter’da paylaşılan iletiler belirlenen kategoriler altında değerlendirilerek aşı karşıtlarının, sosyal medyada hangi nedenlerle aşıları reddettiği ortaya koyulmuş aynı zamanda kullanıcıların etkileşime geçtiği sosyal ağın görselleştirmesi yapılarak “#HaddiBilAzizSancar” ağı yorumlanmıştır. NodeXL Programı, özellikle toplumsal söylemlerin arketiplerini anlamak ve bunlar arasındaki ilişkiyi değerlendirmek açısından oldukça elverişli olmakla birlikte sosyal medya platformlarında kullanıcılar ya da gruplar arasındaki bağlantı ilişkilerini ve tartışma konularını okumak açısından oldukça etkili görülmektedir. NodeXL Programı seçilen bir kelime ya da etiketten yola çıkarak kullanıcıların sosyal medya kamusal alanında hangi konularda benzer düşünceleri taşıdığını hangi konularda ise kutuplaştıklarını öğrenmek açısından işlevseldir. Zira program ağın merkezilik ölçümlerini yaparak etkili ve etkisiz aktörler ya da gruplar hakkında çeşitli fikirler vermektedir. Ağın merkezilik ölçümü, bir tartışma ağındaki en etkili aktörleri görmek ve söylemlerin nasıl biçimlendiğini analiz etmek açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan araştırmada hem yukarıda sunulan 19.435 iletiyi hem de ağ

görselleştirmesini elde etmek için programa işlenen ön özel ayarlar şöyledir:

- Find and import missing tweets/ Eksik tweetleri bulun ve içe aktarın.
- Count and merge duplicate edges/ Yinelenen kenarları sayın ve birleştirin
- Group by cluster/ Kümeye göre gruplandırın
- Graph metrics/ Grafik metrikleri
- Autofill columns/ Sütunları otomatik doldurma
- Subgraph images/ Alt grafik resimleri
- Show graph/ Grafiği göster

Bu ayarlara göre betimsel analizi yapılacak olan tweetler toplanmıştır ve yukarıda yöntem kısmında ifade edilen kriterlere bağlı kalınarak 1163 tweet elde edilmiştir. Ayrıca aşağıda 19.435 iletiye ilişkin ağ görseli ve “#HaddiBilAzizSancar” ağındaki etkili aktörler ışığında konuya ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Created with NodeXL Pro (<http://nodexl.codeplex.com>) from the Social Media Research Foundation (<http://www.smrfoundation.org>)

Şekil1: “#HaddiBilAzizSancar” Hastaginin Ağ Görselleştirmesi

NodeXL Pro sürümüyle elde edilen yukarıdaki ağ görselleştirmesi aşı karşıtlarının “#HaddiBilAzizSancar” etiketiyle nasıl etkileşime geçtiklerini göstermektedir. Yukarıdaki noktalar ve isimler “#HaddiBilAzizSancar” ağındaki 19.435 etkileşimi göstermektedir. Bazı kullanıcıların silik görünmesinin ya da üst üste geçmiş görünmesinin sebebi ağı

yoğunluğundan kaynaklanmaktadır. Zira ağdaki en etkili aktörler/kullanıcılar programın Eigenvector Centrality özelliğinden yararlanılarak ön plana çıkarılmıştır. Böylece ağda hangi söylemlerin ağır bastığı, ağa hangi aktörlerin söylemlerinin şekil verdiği belirlenmeye çalışılarak betimsel analiz güçlendirilmiştir. Ağ görselleştirmesi olarak Fruchterman-Reingold algoritması kullanılmıştır. Bu algoritma ağları görselleştirmede kullanılan en etkili algoritmalarındandır. Düğüm büyüklükleri Eigenvector Centrality özelliğinden yararlanarak tespit edilmiştir. Düğümler kullanıcıları temsil etmektedir. Eigenvector Centrality bir ağda daha önemli olan aktörleri tespit etmekte, Fruchterman-Reingold algoritması ise söz konusu aktörleri merkezde toplamayı sağlamaktadır. Bu açıdan yukarıdaki dağılım betimsel bir analizle ele alındığında, ağda ön plana çıkan birçok kullanıcının aşığı deneysel bir sıvı olarak gördüğü ve ne olduğu belli olmayan bir kimyasal olarak tanımladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Covid-19 pandemisinin küresel güçlerin bir oyunu olduğu, aşının da bu maksatla üretilerek insanlığın genetiğiyle oynamakta bir araç olarak kullanılacağı düşüncesinin ağda hâkim olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda yukarıdaki ağda yer alan çeşitli iletilerde aşığı karşıtları herhangi bir sebep göstermeden aşığı reddetmektedirler. “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile atılmış tweetlerde sadece aşığı karşıtı iletiler değil Prof. Dr. Aziz Sancar’ın söylediklerine hak veren ve toplum sağlığı açısından aşının önemine dikkat çeken tweetler de bulunmaktadır. Ulaşılan bir başka bulgu ise aşığı karşıtlarının aşığı reddettikleri için diğer insanlar tarafından cahil bulunduğu ve Prof. Dr. Aziz Sancar gibi dünyaca ünlü bir bilim insanını eleştirmenin pervasızca bir davranış olduğu yönündeki düşüncenin baskınlığıdır. Bu minvalden hareketle yukarıdaki ön bulgular ışığında aşığı karşıtlarının argümanları kategorilere ayrılarak betimsel bir analize tabi tutulmaktadır.

Aşığı İçeriğine Yönelik Önyargı

Aşıların içeriğinde çeşitli kimyasal maddelerin bulunduğu ve bunların insan sağlığına zararlı olduğu savı, aşığı karşıtlarının en sık dile getirdikleri nedenlerden birisidir. Covid-19 pandemisi sürecinde uygulanan aşılar hakkında da benzer tutumlarla aşığı karşıtlığı yapılmaktadır. “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile aşının içeriğine yönelik önyargıyı ortaya koyan 428 tweet paylaşılmıştır. Bu kategori bağlamında paylaşılan iletiler değerlendirildiğinde “aşının içeriğinden dolayı felçlere ve kalp krizlerine neden olduğu, görme kaybı yaşattığı, kısırılık yaptığı ve hatta bu aşıların ölümlere neden olduğu” sosyal medyada dolaşan söylemler arasında yer almaktadır. İletilere bakıldığında sıklıkla “deneysel sıvı” olarak adlandırılan aşının, çeşitli yan etkilerinin olduğu ve bireylerin hayatının riske atıldığı dile getirilmektedir. Aşığı karşıtlarının, bu argümanlarını desteklemek için iletilerinde bilim insanlarının söylemlerine de yer verdikleri görülmektedir. Bu kategori bağlamında gönderilen iletiler şöyledir:

Kimse bizleri hiçbir güvence verilemeyen, doğabilecek yan etkilerinden sorumluluk üstlenemeyenlerin kobayı yapamaz. #HaddiBilAzizSancar

Sanırsın mucizevi bir ilaç! daha yan etkilerinin bile bilinmediği, yaptırılanın da yüzde yüz korunmadığı bı uygulamayı yaptırmaya hiç kimse mecbur değil! Öyle bir algı var ki ülkeye virüsü aşığı olmayanlar yayıyor sanki #HaddiBilAzizSancar

Aloooğğğ daha içeriği bilinmeyen aşığı için neden hayatımı riske atayım? #HaddiBilAzizSancar

Bir insanın bilim adamı olması, onun her sözünün bilimsel olduğu, mutlak doğru olduğu anlamına gelmez. Aziz'in sözü haddi aşığı özne bir değerlendirmedir. Nobel ödüllü Virolog Luc Montaigner'in ""Mutasyona uğrayan virüsün aşığı olmaz"" sözü bilimsel bir ifadedir #HaddiBilAzizSancar

Aşı karşıtları paylaşımlarında aşuların insanları belli bir süre sonra zombiye dönüştüreceğine dair distopik söylemlere de yer vermişlerdir. Covid-19'un ikonografilerinden sadece birisi olan "zombi" genel yapısı itibariyle ele alındığında başkalaşmış bir türü ifade etmektedir. Aşı bu bağlamda girdiği bedeni başkalaştırarak özünden kopartan, tehditkâr bir biyolojik silah olarak kavranmaktadır. Twitter kullanıcıları aslında "zombi" sözcüğüne metaforik bir gönderme yapmaktadır. Ayrıca uygulanan aşuların içeriğine güvenmeyen bireyler, paylaşımlarında aşının yukarıda belirtilen yan etkileri ve zararlarının daha sonra ortaya çıkacağı iddiasını da ortaya atmaktadırlar. Bu bağlamda atılan tweetlerden bazıları ise şöyledir:

#HaddiBilAzizSancar Aşı olanların birkaç sene sonra zombi olmayacakları ne malum, asıl biz aşısızlar sizden ürkuyoruz, bakalım başımıza nasıl psikopatlar olarak yayılacaksınız

Doktorlar aşuların zararlı ve ölümcül olduğu ispat edilince nasıl bir savunma yapır kivracağız #HaddiBilAzizSancar

Covid-19 pandemisi ile uygulanmaya başlanan ve yeni tekniklerle üretilen aşuların, birey sağlığını tehdit ettiğine dair düşünceler de aşı karşıtlarının gerekçeleri arasında yer almaktadır. Daha önce test edilmemiş veya onaylanmamış mRNA teknolojisinin kullanıldığı yöntem ile üretilen BionTech aşının, insanın genetik yapısında değişimlere neden olduğu gibi iddialar da aşı karşıtlarının paylaşımlarındaki savunmaları arasındadır. Bu değerlendirmeye ilişkin tweetlerden bazıları ise şöyledir:

Böyle bir çıkış bekliyordum kendisinden nobel ödülünü boşa almadığını göstermiş oldu. Yakın bir tarihte insanlara BionTech sıvısı gibi insan DNA'sını hedef alan aşuların güzellemesini yapacak karşı çıkanlara da "nobelli adam mı bilecek sen mi? Diyecekler #HaddiBilAzizSancar

Aşuların güvenilirliğini sorgulayan bireyler, aşı olmayanların okullara alınmaması, seyahatlerde aşı kartı zorunluluğunun olması ve PCR Testi zorunluluğu gibi kurallara da itiraz etmekte ve aşuları sorgulamalarının anayasal bir hak olduğunu iletilerinde dile getirmektedirler. Covid-19 pandemisi sürecinde uygulanan bu yasaklar ve zorunlulukları da bilim adına yapılan bir soykırım olarak değerlendirmektedirler. Nitekim kişiler bu bakış açularına ilişkin iletilerini şöyle inşa etmektedirler:

mRNA deneysel sıvılarını SORGULAMAK, rıza göstermemek TC ANAYASASI teminatındadır! "aşı karşıtı" terimini kullanan herkes TCK'na göre nefret suçu işlemektedir! Bunama emareleri gösteren #HaddiBilAzizSancar; TOPLUM SAĞLIĞINI KORUMAK ADINA psikolojik tedavi için tecrit edilmeli!

Bilim insanı bizi eve kapatabilir, anayasayı askıya alabilir, bilim adı altında soykırım yapabilir. Bu onun hakkıdır ama senin söylediklerini onaylamama hakkın yoktur! At imzanı dozlan ve çeneni kapat diyorlar. #HaddiBilAzizSancar

#HaddiBilAzizSancar hastagi ile paylaşılan iletilerde aşı kavramı, aşı karşıtları tarafından; "deneysel sıvı, deneysel zehir, ruhsatsız sıvı, ölümsüzlük iksiri ve zehirli sıvı" gibi ifadelerle tanımlanırken, toplumsal bağışıklık için aşuyu savunanlar ise aşı karşıtları tarafından; "aşı deneyi seviciler, aşı tapıcısı, aşı aşıkları, sıvı köleleri, denek ve kobay" gibi kelimelerle tasvir edilmektedirler. Aynı zamanda aşı karşıtları ise kendilerini "kutsal sıvısız" olarak adlandırmaktadırlar.

Aşılanmanın Altında Komplo Teorilerinin Olduğu Savı

Aşı karşıtlarının ortaya attığı en yaygın aşı reddetme nedenlerden birisi ise Covid-19 virüsünün biyolojik bir silah olduğu ve aşının bu virüsü üreten küresel güçler ile büyük ilaç firmalarına hizmet ettiği görüşüdür. Aşı karşıtları bu görüşü savunurken gerekçelerini birden

çok argümanla temellendirmeye çalışmaktadırlar. Twitter’da “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile yapılan 247 paylaşımın çoğunda bireyler, Covid-19 pandemisine inanmadıklarını ve bu pandeminin küresel güçler ve ilaç baronlarına hizmet ettiğini dile getirerek, bunu sıkça kullandıkları “plandemi” kavramı ile ifade etmektedirler. Bu bağlamdaki iletilerin taşıdığı ortak düşünce pandeminin küresel güçler tarafından üretilmiş bir oyun olduğu ve bu nedenle yaşanan şeyin pandemi değil, üretilen bir plan olduğu savıdır. Bu bağlamda atılan tweetlerden bazıları şunlardır:

Küresel çetelere ve dayatmalarına karşı dik durmaya devam! Sıvıci komikler, sizler sorgulamayı unutmuş olabilirsiniz ama bizler ise küresel çeteleri işşâya devam edeceğiz #HaddiBilAzizSancar

ABD’nin mayın eşekleri tabirini anımsattın ama hiç iyi etmedin. Plandemideki gönüllü köleleri daha iyi anlatacak bir ifade olamazdı. Bill’in askerlerine hatta bize baya faydanız oldu aslında. İkinci Nobel gelsin #HaddiBilAzizSancar

Hadsiz müptezel ABD’de suyunu sıkılmışlar kullanıp bi kenara koymuşlar posası çıkmış posasına TÜRKİYE’de sıviperest Bill Gates’e iman etmiş DSÖ’ne tam itaat etmiş hatta içlerin de tıp’bi sapık olan hastalara entübe’de elime düşersin diyen şrz lere yön veriyor. #HaddiBilAzizSancar

Aşı karşıtları tweetlerinde Covid-19 pandemisi ile ilgili söylenenlere inanamadıkları ve bunlarla mücadele edeceklerini de dile getirmişlerdir. Aynı zamanda kullanıcıların Milliyetçi bir perspektiften hareketle, küresel güçlerin aşısıyla, Türk milletini yok etmeyi amaçladığı düşüncesini taşıdıkları da tespit edilmiştir. Kullanıcılar bu açıdan şöyle iletiler inşa etmişlerdir:

Türk Milletini yok edecek kadar sıvılayamadıkları için Nazi Subayı Sancar Piyonunu öne sürdüler. Boşuna çabalamayın Pfizer köpekleri sizi yok edeceğiz #HaddiBilAzizSancar

#Türkiye’nin denekliği uzasın sorun çıkmasın diye halâ herkesimden destek var. iblisin savaşçıları heryerde. Fareler artık denek değil. DSÖ ile 10 yıllık anlaşma bizleri fare yaptı. Şeref ve Onurunuz için direnin. Plandemi şerefsiz bir oyun insanlık için #HaddiBilAzizSancar

Aşı karşıtlarının bu konudaki savlarından bir diğeri ise insanların vücutlarına aşı dedikleri sıvı ile çip enjekte edileceği ve bu yolla da insanların takip edileceği yönündeki iddialardır. Nitekim aşı karşıtları, aşı olanları da gönüllü köle olarak tarif etmektedirler. Söze konu olan ileti şöyledir:

Çiplenmek grafenlenmek öldürülmek eroin baglimsi gibi asi olmak entube edilmek otopsi yapılmaması hergun vaka sayısı vermek havayı zehirlemek maskeli soytariligin neresi sağlık oldu laa #HaddiBilAzizSancar

Aşılama hakkındaki komplo teorilerine inanarak aşıları reddeden bireylerin, bilimsel veri ve açıklamaları da reddetme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Yapılan paylaşımlarda sadece aşı karşıtlığı yapılmamış, negatif söylemlerden Nobel Ödüllü bilim insanı Prof.Dr. Aziz Sancar da payını almıştır. Aşı karşıtları, Sancar’ın aşı ile ilgili sözlerinden dolayı onun bilim insanlığını ve aldığı Nobel Ödülü’nü sorgulamaktadırlar. Ayrıca aşı karşıtları, Sancar’ın küresel güçlerin sözcüsü olduğu ithamında da bulunmaktadır. Aş karşıtlarına göre bu küresel güçler ise şunlardır: “ABD, Yahudi Lobisi, Siyonistler, Bill Gates, Pfizer İlaç firması ve Dünya Sağlık Örgütü.” Bu güçlerin kuklası olmakla suçlanan Aziz Sancar, çeşitli söylemlerle “illuminatiye, ilaç baronlarına ve deccale” hizmet eden bir “Nazi subayı” ve “sözde bilim adamı” olarak hedef gösterilmektedir. Bu kategori bağlamında atılan tweetlerden bazıları şöyledir:

Allah kimseyi küreselcilerin elinde kukla etmesin. Yoksa onların maşası olur, halkın gözün de 5 kuruş değer olmaz. Bana ne senin Nobel ödülünden #HaddiBilAzizSancar

Küreselci Çakalların Sözcülüğünü Yaparsa Pekâlâ #HaddiBilAzizSancar Diyenler Olacaktır Bir Ayağı Çukurda Bize Çocuklarımıza Değil Allah'a Yakın Olmaya Baksın

Dinî Temelli Gerekçelerle Aşının Reddedilmesi

Dinî temelli gerekçelerle aşının reddedilmesi kategorisinde 64 ileti tespit edilmiştir. Bu iletiler genelde kaderci bir teslimiyete ya da bilimin ve bilim insanlarının her zaman insanoğlunun yararına işleyen bir sistematığın parçası olmadığı argümanına dayanmaktadır. Nitekim “#HaddiBilAzizSancar” trend topici/konusu bağlamında atılan tweetler incelendiğinde, aşı karşıtlarının bu etiketle çeşitli anlamlar ürettiği ve bu anlamları sosyal medya kamusal alanında dolaşıma soktuğu tespit edilmektedir. Bu iletilerden bazıları şunlardır:

Bilime tapan, bilimin her zaman insanlığın hayrına çalıştığını, bilim adamlarının hiç hata yapmadığını zanneden. Bilimin, bugün büyük ölçekte şeytana hizmet eden sapık insanların eline geçtiğinden haberi olmayan aşiperest zombilerle dolmuş burası

Bu adamı bu kadar önemsemeyin. Allah ne derse o olacak #HaddiBilAzizSancar

Ölümsüzlük iksiri sanki bu sıvılar ALLAH (C.C) Her canlı ölümü tadacak #HaddiBilAzizSancar

Aşının koruduğuna ve aşıLıLara kovitin aşısızLardan geçtiğine olan inancLarı Allah'a ve ayetlerine olan inancLarının çok önüne geçmiş #HaddiBilAzizSancar

Beni aşı, maske değil Allah korur. Tedbir bizden Takdir Allah'tan. Takdir gelmiş se tedbiridi bozar #HaddiBilAzizSancar

Biz Allah'tan korkuyoruz, plandemilerden ve masallardan değil #HaddiBilAzizSancar

Aşı karşıtlığını dini temelli gerekçelerle meşrulaştıran Twitter kullanıcıları aşılınmayı reddederken aynı zamanda satır aralarında kullandıkları “şeytana hizmet eden, aşiperest zombiler” gibi mikro ifadelerle bilim insanlarını eleştirmektedirler. Bu kullanıcılara göre bilim insanları, bilimi şeytana hizmet etmek amacıyla kullanmakta ve “aşiperest zombiler” gibi hareket etmektedirler. Yine “ölümsüzlük iksiri sanki bu sıvılar”, “Allah ne derse o olacak, ALLAH (C.C) Her canlı ölümü tadacak” ve “Allah'a ve ayetlerine olan inancLarının çok önüne geçmiş” gibi ifadelerden yola çıkarak bilimsel hakikatleri reddetmenin temel motivasyonunun yaratıcı güce koşulsuz inanmaktan geçtiği ve bunun da kaderci bir teslimiyetten geldiği sonucuna varılabilir. Covid-19 salgınının toplumsal düzeyde ortaya çıkardığı bilanço (ölüm, vaka, ekonomik krizler, sosyo-psikolojik yıkımlar vb.) görmezden gelen kimi aşı karşıtları, ilahi güce olan inancın hor görülmesine karşı çıkmaktadırlar. Aşı karşıtlarının, aşılardan ölümsüzlük iksiri gibi kavranmaması gerektiği düşüncesi ve her canlıyı ölüm gibi mutlak bir sonun beklediği türünden bakış açıları, bilim ve din arasındaki hassas dengenin bozulduğunun da bir kanıtı olabilir. Böylesi bir aşı karşıtlığı psişik bir savunma olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda ifade etmek gerekir ki bazı Twitter kullanıcıları “#HaddiBilAzizSancar” tartışmasına yalnızca Kur'an-ı Kerim'den bir ayet paylaşarak dahil olmuşlardır. Söz konusu ayetlerden birisi üzerinden değerlendirmede bulunulacak olursa, aşı karşıtlarının neden dini bir argümandan yola çıkarak aşırı reddettiği konusu bütüncül bir bakış açısıyla ele alınabilir. Fussilet Suresi'nin 46. ayetini paylaşan aşı karşıtı Twitter kullanıcıları: “*Kim salih amel işlerse kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir*” düşüncesine teslim olarak bilim insanlarının insanoğlunun yararına çalıştığını reddetmektedirler (41/46). Bu kategori bağlamındaki bu bulgudan hareketle söylenebilir ki aşı karşıtları ayetleri olumsuzluklarla ilişkilendirmektedirler. Aşı karşıtları, bilim insanlarının Covid-19 salgını süresince yaptığı çalışmaların insanlığın yararını olup olmadığını bilimsel sonuçlardan yola çıkarak değerlendirmemektedirler. Böylesi bir değerlendirmenin yapılmaması, koşulsuz dini teslimiyetten kaynaklanmaktadır. Yani gönderilen iletilerde (bu

salgından korunmak için tüm tedbirleri alırım ve kurallara uyarım ancak ilahi güç neyi takdir ediyorsa olacak olan odur) biçiminde harmanlanmış bir yaklaşımla karşılaşılmamaktadır.

Pandemiye İnanmadıkları İçin Aşı Karşıtı Olanlar

“#HaddiBilAzizSancar” hastagi atılarda tweetlerden bir kısmında ise aşı karşıtları Covid-19 pandemisine inanmamak suretiyle aşığı reddetmektedirler. Bu bağlamda paylaşılan ileti sayısı ise 88’dir. İletilerde aşı karşıtları Covid-19 pandemisinin sahte olduğunu ifade ederek salgına ve tedavi için üretilen aşılaraya güvenmediklerini dile getirmişlerdir. Aynı zamanda tweetlerde pandeminin bir paranoya olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca aşı karşıtları pandemi sürecini; “plandemi”, “pandemi masalı” ve “yalandemi” gibi söylemlerle tanımlamışlardır. Bu açıdan aşı karşıtları, Covid-19 virüsünü laboratuvarında üretilen ve tüm dünyaya yayılan sahte pandemi olarak kabul etmektedirler. Aşı karşıtları bu düşüncelerini şu tweetlerle vurgulamaktadırlar:

Sahte biliminiz, Sahte pandeminiz, sahte testleriniz. Eeeh yettiniz be, nobeline de sana da.. #HaddiBilAzizSancar

Kimsenin keyfi için en temel haklarımdan vazgeçecek değilim. Pandemi paranoyanız için tedavi olun #HaddiBilAzizSancar

Size göre pandemi bazılarına göre plandemi bana göre yalandemi HaddiBilAzizSancar

Bu virüsü laboratuvarında üreten, yayan, sonra dünyaya Aşı satarak para kazanan, dünya nüfusunu planlamaya çalışan sahte ilahlara sesleniyorum #HaddiBilAzizSancar

Bu pandemi dedikleri masal bitti seçim insanın kendisinde ister gerçekleri görür maske aşı saçmalığını bırakır ister görmez bill gates in köpekliğini yapar #HaddiBilAzizSancar

Pandemiye inanmayanlar paylaşımlarında sadece aşığı değil, pandemi boyunca koyulan kurallara da itiraz ederek özgürlüklerinin kısıtlandığını dile getirmişlerdir. Bunlar arasında en çok tepki gösterilen kural ise maske zorunluluğu kuralı olmuştur. Paylaşımlarda maskelerin herhangi bir virüsten korumadığı, hatta maskelerin verdiği zararların ölümlere neden olduğu ifade edilmiş ve bu ifadeler çeşitli bilim insanlarının söylemleriyle de desteklenmiştir. İletilerde maske zorunluluğunun bir kölelik olduğu dile getirilerek, maske takmayan kişilerin toplumda ötekileştirilerek ayrımcılığa maruz bırakıldıklarından yakınılmıştır. Bu anlamda paylaşılan tweet örnekleri ise şu şekildedir:

Bütün bilim adamları bilir ki, maske virüs tutmuyor toz parçasını dahi tutamaz. Virüs mikro hacmi küçük olduğundan cama da girer. Dedikleri gibi büyük bir hastalık olsaydı, hekimler ile sağlık çalışanları kutulamazdı. #HaddiBilAzizSancar

Şuradan anlayın maske köleliktir !! #HaddiBilAzizSancar

Yahu maske karşıtı diye toplu taşımaldan attınız #HaddiBilAzizSancar

Son zamanlardaki artan çocuk ölümlerinde #maske nin etkisi var mı yok mu? 2 yıldır bu çocuklar zehir soluyor. #HaddiBilAzizSancar

11 farklı bilimsel ödüle layık görülen dünyaca ünlü mikrobiyoloji uzmanı Sucharit Bhakdi maske hakkında diyor ki: "eğer çok fazla karbondioksit olursa beyniniz ve bütün organlarınız zarar görür" #HaddiBilAzizSancar

Aşı Karşıtlığını Bir Argümana Dayandırmayanlar

Aşı karşıtlığını bir argümana dayandırmayan Twitter kullanıcıları ise 336 ileti paylaşmıştır. Söz konusu iletilerden kişilerin hiçbir gerekçe göstermeden aşının yararlarına

inanmadıkları ve bilimi inkâr ettikleri anlaşılmaktadır. Sosyal medya kamusal alanına yalnızca bir düşünce bırakmak amacıyla atılan bu aşı karşıtı tweetlerden bazıları şöyledir:

Ben bütün Aşı hakkımı Aşı aşıklarına hibe ediyorum... #HaddiBilAzizSancar

Bir tane aşı olmadım hastanenin önünden bile geçmedim bir kere bile evde oturdum. Sana mı sorucam neyi ne zaman yapacağımı? #HaddiBilAzizSancar

Aşısız özgür insanlar olarak Ne güzel dayandık Ne güzel direndik Ne güzel birlik olduk Ne güzel savunduk Ne güzel koruduk Sinirleri bozuldu Köle yapmak isterken milyonları kardeş yaptılar 😊 Maske bağımlılığı çok zararlıdır #HaddiBilAzizSancar

#HaddiBilAzizSancar ne zaman ülkemizde aşı olmak istemeyen sayısı artsa hemen bir ünlüyü konuşturuyorlar. Dünyanın %70 ini aşılardan yakamızdan düşmeyecekler. 3.dozu olan azaldı. 2 doz olanı aşısız sayıyorlar. Amaç 3.doza ikna şimdi #HaddiBilAzizSancar

#HaddiBilAzizSancar çok şükür ne aşı oldum ne de covid. İstedığınız kadar kıskanın ben gezeceğim. 4.dozunuzu olun bilime güvenin 😊😊😊😊#HaddiBilAzizSancar

Yukarıdaki iletiler her ne kadar sebebi belirsiz bir aşı karşıtlığı taşıyor gibi görünse de söylemsel bir değerlendirmeye ele alındığında; “aşı aşıkları”, “bir tane aşı olmadım hastanenin önünden bile geçmedim”, “aşısız özgür insanlar”, “köle yapmak isterken milyonları kardeş yaptılar 😊 Maske bağımlılığı çok zararlıdır”, “4.dozunuzu olun bilime güvenin 😊😊😊😊” gibi bazı mikro mesajlar taşımaktadır. Zira “Aşı aşıkları” ifadesi aşı olanlara bir göndermedir. Aşı olmayanlar, aşı olanları aşırı salgına bağlı doğabilecek rahatsızlıkları bertaraf etmek için bir tedbir yöntemi olarak kullanılmaktan daha çok birer aşı tapıcısı gibi davranmakla suçlanmaktadır. Aşı karşıtı olanlar ve olmayanlar arasındaki bu gerilime bazı Twitter kullanıcıları ise; “keşke merhamet aşısı olsa”, “bırakın aşı olan olsun, olmayan olmasın”, “kimsenin başkasının bedenine enjekte edilecek sıvıya karışmaya hakkı yok! Birbirinize saygılı olun”, “Aziz Sancar değerli bir bilim insanıdır söylediklerine kulak vermek gerekir. Ancak kişilerin özgürlüğüne saygı duymak gerekir” şeklinde uzlaştırıcı bir yanıt vermektedir. Yine, “bir tane aşı olmadım hastanenin önünden bile geçmedim” biçimindeki bir tweet, çerçevesi belirsiz bir algı süreci yaratmaktadır. Zira bu ve buna benzer tweetler diğer insanların aşılama isteğini zayıflatır, kişilerin biyolojisinin birbirinden farklı olduğu gerçeğini kaçırmamak gerekir. Aynı zamanda, “aşısız özgür insanlar”, “köle yapmak isterken milyonları kardeş yaptılar 😊 Maske bağımlılığı çok zararlıdır” biçimindeki mikro ifadelerle aşı karşıtları, insan bedeninin aşıyla rehin alındığını belirtmektedirler. Bu bağlamda aşı karşıtlarının aşının bir pranga olduğu yönündeki komplocu bir düşünceden beslendikleri söylenebilir. Aşı karşıtlığını bir argümana dayandırmayan Twitter kullanıcılarının iletilerine, “aşı ölümsüzlük vermiyor”, “aşı modern köleliktir” şeklinde cevap veren kullanıcıların yorumları ise aşı karşıtlığını bir argümana dayandırmayan kullanıcılar tarafından desteklenmektedir. Böylece aslında aşı karşıtları düz anlamda bir argüman belirtmemiş gibi görünürken, mikro ifadelerle aşı karşıtlığının nedenleri ortaya koymaktadır. Aynı zamanda “maske bağımlılığı çok zararlıdır” mikro ifadesinden yola çıkarak, aşı karşıtları tarafından maskenin bir tedbir biçimi olarak algılanmadığı ve bir bağımlılık aracı gibi görüldüğü türünden bir ifade de bulunabilir. Ancak aşı karşıtlığını bir argümana dayandırmayan söz konusu iletilerden, maskenin neye ya da kimlere bağımlı yaptığı mikro ifadesine ulaşmak güçtür. Aynı zamanda Covid-19 süreci mizahi araç olarak da kullanılmakta, aşı karşıtlığı ortaya konulurken bir argümandan beslenmek yerine aşı mizahın bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Nitekim aşı karşıtı birisinin “4.dozunuzu olun bilime güvenin 😊😊😊😊” biçimindeki mizahi anlayışına destek veren birçok tweet bulunmaktadır. Bu tweetlerden birisi de “Ali, Mehmet, Hasan toplamda 54 doz aşı olmuşlar Ali 14 biontech ,8 sinovac,1 turkovac aşı olduğuna göre Hasan'la

Mehmet kaç doz biontech aşı olmuştur” tweetidir. Böylesi mizahi matematiksel hesaplar aşı karşıtı insanların aşya olan inancının neredeyse olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Aşı karşıtlığı her dönemim önemli konuları arasındadır. Ancak yeni iletişim platformları sayesinde bu karşıt duruş daha görünür bir hale gelmiştir. Son birkaç yılda küresel çapta yaşanan Covid-19 pandemisi ve beraberinde aşılama süreci sosyal medya kamusal alanında büyük bir yankı bulmuştur. Bu açıdan dijital çağın kamusal alanı olarak kabul edilen Twitter da aşı karşıtlarının kullandığı en önemli sosyal medya platformu olmuştur. Aşı karşıtları bu yeni alanda örgütlenerek çeşitli argümanlarla muhalif söylemlerini topluma yaymayı amaçlamışlardır. Sosyal medya aşı karşıtlarını zaman ve mekân mefhumundan kurtararak fikirlerini özgürce ulaştırabilecekleri bir alan sağlamıştır. Bu çalışmada Twitter’da Covid-19 pandemisi sürecinde üretilen aşılarla gösterilen karşıtlığın nedenlerini ortaya koyarak bireylerin bu konudaki söylemlerini analiz etmek gayesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Aziz Sancar’ın Cumhuriyet Gazetesi’ne verdiği röportajda söylediği sözler üzerine aşı karşıtları tarafından açılan ve trend topic olan “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile paylaşılmış tweetler NodeXL Programı Pro Sürümü ile toplanıp içeriklerine göre kategorilere ayrılarak analiz edilmiştir.

Son tahlilde, aşı karşıtlarının Covid-19 aşılarını reddetme nedenleri sıralandığında aşıların içeriğine duyulan güvensizliğin bunların başında geldiği sonucuna varılmıştır. Aşıların hangi maddeleri içerdiğinin bilinmemesi, içinde çeşitli kimyasal maddelerin yer aldığı iddiası ve bu aşıların yeni hastalıklara hatta ölümlere bile neden olduğu görüşü bu güvensizliğe sebep olarak gösterilen argümanlar arasındadır. Twitter’da “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile atılan tweetlerde aşı karşıtları sıklıkla yukarıda sayılan nedenlere sığınmaktadırlar. Aşı karşıtlığının nedenlerinden bir diğeri ise pandeminin küresel güçlerin bir oyunu olduğu ve aşılarında bu nedenle üretildiği savıdır. Bu bağlamda tweetlerde pandemi daha çok “*plandemi*” şeklinde kavramlaştırılmıştır. Aşılarda küresel güçlerin ve büyük ilaç şirketlerinin deney malzemesi olarak kabul edilmiştir. İnsanların pandemi bahanesi ile kobay olarak kullanıldığı iddiası ortaya atılmıştır. Araştırmada varılan bir başka sonuç ise birçok kişinin aşı karşıtı olmasının sebebini zombiye dönüşeceğine bağlamasıdır. Bunun altında yatan ana neden; kapitalizmin aşı aracılığıyla, yaşarken ölü olan zombiler yaratarak özgürce kontrol edebileceği budala yığınlar oluşturması düşüncesidir. Kitlenin gönderdiği iletiler genel bir değerlendirmeye ele alındığında Covid-19 aşısının “zombiye dönüşme iğnesi” olarak kavrandığı yorumu yapılabilir. Ancak böylesi bir metaformik dönüşümün kapitalist düzene gönderme yapan gizli bir mesaj taşıdığına altını çizmek gerekmektedir. Bu ve türevi yorumları şu biçimde inşa edilen tweetlere dayanarak yapmak mümkündür:

#HaddiBilAzizSancar Aşı olanların birkaç sene sonra zombi olmayacakları ne malum, asıl biz aşısızlar sizden ürküyoruz, bakalım başımıza nasıl psikopatlar olarak yayılacaksınız

#HaddiBilAzizSancar Aşı olup kapitalist sistemin kölesi olamama!!!!!!! Ölü gibi ortalıkta gezemem robot ben sistemin robotu değilim. Aşıyla ruhum çekilmiş gibi olacak ilaç firmasına hizmetçi gibi.hizmetkar değilim

Bu kullanıcıların attığı tweetlerde ayrıca bilim düşmanlığı yaptıkları da görülmektedir. Bu minvalde Aziz Sancar “*nazi subayı, faşist ve küreselcilerin papağanı*” gibi söylemlerle sert eleştirilere maruz kalırken, iletilerde aşıları savunan diğer bilim insanları da küresel güçlerin ve ilaç firmalarının kuklaları olmakla suçlanmışlardır. Atılan tweetlerde dikkat çeken bir başka neden ise insanların dini gerekçelerle aşıları reddettikleridir. Bu kapsamda paylaşılan iletiler genelde kaderci bir teslimiyet ya da bilimin her zaman insanoğlunun yararına işleyen bir sisteminin parçası olmadığı argümanına dayanmaktadır. Ayrıca herhangi bir neden sunmadan

aşılara karşı olduğunu dile getiren insanların sayısı da hiçte az değildir. Bu kategoride yer alan tweetlerde aşı karşıtları bir argüman sunmadan yalnızca sosyal medya kamusal alanında düşüncesini ortaya koymuştur. Son olarak “#HaddiBilAzizSancar” hastagi ile atılan tweetlerde sadece aşı değil pandemi karşıtı paylaşımlar olduğu da görülmektedir. Bu tweetlerde pandemiye, aşıya ve pandemi ile birlikte toplum sağlığı için uyulması gereken kurallara gösterilen tepkiler ön plana çıkmaktadır. En çok tepki gösterilen pandemi kuralı ise maske zorunluluğudur. Maskelerin gerçek olmayan bir virüsten korumadığı hatta maskelerin verdiği zararların ölümlere neden olduğu ifade edilerek bu kurala karşı çıkmıştır. Ayrıca bu kuralların zorunlu olmasının çeşitli ötekileştirmelere neden olduğu da dile getirilmiştir. Son olarak ifade etmek gerekir ki aşılara karşı direnç dünya üzerinde yaşanan birçok salgında gözlemlenmektedir. Ancak çağımızda sosyal medya platformlarının sunduğu olanaklar nedeniyle aşı karşıtı söylemler daha da görünürlük kazanmaktadır. Bu çalışmada “Aşı Karşıtlığı” başlığı altında bireylerin aşıyı reddetme nedenleri önceki çalışmalara atıfta bulunularak ortaya konulmuştur. Bu çalışma ise özellikle Covid-19 pandemisi süresince aşı ve pandemi karşıtlığının konuşma arketiplerini anlamak amacıyla yürütülmüştür. Bireylerin aşıyı reddetme konusunda Twitter’da inşa ettiği iletilerin betimsel analizinin yapıldığı bu araştırma, kendinden sonraki çalışmalara bundan sonraki süreçte herhangi bir hastalıkta/salgında geliştirilecek tutum konusunda bir karşılaştırma yapma imkânı sunmaktadır. Aşının Covid-19 pandemisi süresince reddedilme nedenlerinin ve yeni üretilecek aşuların reddedilme nedenlerinin benzer düşüncelerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusunun cevabına yanıt bulmak açısından bu çalışma önem arz etmektedir. Aynı zamanda ileride geliştirecek aşılara yönelik toplumsal bağışıklık bilincinin söylemsel boyunun kavranması açısından da bu çalışma sonraki çalışmalara katkı sağlayabilir. Özellikle aşı karşıtlığı yapan bireylerin bu konudaki argümanlarından yola çıkarak, onların bu konularda aydınlatılması hususunda bu çalışma Sağlık Bakanlığı’na ön bir bilgi sağlayabilir.

Kaynakça

- Altun, Ş. (2008). *6-14 Yaş Arası Çocuklarda Aşılama Oranı ve Ailelerin Özel Aşularla İlgili Bilgi Düzeyi*. Uzmanlık Tezi, T.C. Sağlık Bakanlığı Bakırköy Dr. Sadi Konuk Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Akdeniz, M. ve Kavukçu, E. (2011). Aşılama ve Aşuların Tarihçesi. *Klinik Tıp Aile Hekimliği*, 8(2), 11-28.
- Ataç, Ö., & Aker, A. A. (2014). Aşı Karşıtlığı. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 30(1), 42-47.
- Aziz Sancar: “Aşı Karşıtıysan Evine Kapan, Bulaştırmaya Hakkın Yok” https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/aziz-sancar-asi-karsitiysan-evine-kapan-bulastirmaya-hakkin-yok-1909265_ Erişim Tarihi 19 Şubat 2022.
- Balkin, J. M. (2004). Digital speech and democratic culture: A theory of freedom of expression for the information society. *NyuL rev.*, 79, 1.
- Binark, M. ve Bayraktutan, G. (2013). *Ayin Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Bozkurt, H. B. (2018). Aşı Reddine Genel Bir Bakış ve Literatürün Gözden Geçirilmesi. *Kafkas Tıp Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 71-76.
- Germani, F. ve Biller-Andorno, N. (2021). The Anti-Vaccination Infodemic On Social Media: A Behavioral Analysis. *PLoS ONE*, 16(3). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247642>
- Habermas, J. (2015). “*Kamusal Alan*”, (Çev. Meral Özbek). *Kamusal Alan*. (Ed. Meral Özbek). İstanbul: Hil Yayınları
- Hausman BL, Ghebremichael M, Hayek P, Mack E. (2014). “Poisonous, Filthy, Loathsome, Damnable Stuff “: The Rhetorical Ecology Of Vaccination Concern. *Yale J Biol Med* 87:403–16.

- Hoffman, B.L., Felter, E.M.; Chu, K.H., Shensa, A., Hermann, C. Wolynn, T., Williams, D., Primack, B.A. (2019). It's not all about autism: The emerging landscape of anti-vaccination sentiment on Facebook, *Vaccine*, 37(16): 2216-2223. DOI: 10.1016/j.vaccine.2019.03.003
- Jorgensen, R. F., ve Zuleta, L. (2020). "Private Governance of Freedom of Expression on Social Media Platforms: EU content regulation through the lens of human rights standards." *NORDICOM Review: Nordic Research on Media and Communication*, 41(1), 51-68.
- Kaya, S. (2022). Post-Truth Çağında Covid-19 Aşısı Üzerinden Sosyal Medyadaki Kamusal Komplo Teorisi Üretiminin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(279-290).
- Kılıç N. S. (2021). Post-Truth Çağda Aşı Karşıtlığı. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16(31), 99-118.
- Kümbetoğlu, B. (2012). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. (3. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Loader, B. D. and Mercea, D. (2011). "Networking Democracy? Social Media Innovations and Participatory Politics", *Information, Communication and Society*, 14(6), 757-769.
- Ma, J., Stahl, L. (2017). A multimodal critical discourse analysis of anti-vaccination information on Facebook, *Library and Information Science Research*, 39, SS. 303-310. <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2017.11.005>
- McLuhan, M. ve Fiore, Q. (2012). *Medya Mesajı, Medya Masajıdır. McLuhan'ın İzinde Medyayı Anlama Kılavuzu*. (Çev. İlke Haydaroğlu). İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Newman N. (2021). Reuters Institute Digital News Report 2021. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/202106/Digital_News_Report_2021_FINAL.pdf adresinden 16.02.2022 tarihinde erişildi.
- Ten Threats To Global Health İn 2019. <https://www.who.int/news-room/spotlight/Ten-Threats-To-Global-Health-In-2019>. Erişim Tarihi 3 Mart 2022
- Uldam, J. (2016). "Corporate Management Of Visibility And The Fantasy Of The Post-Political: Social Media And Surveillance", *New Media and Society*, 18(2), 201-219.
- What influences vaccine acceptance: A model of determinants of vaccine hesitancy https://www.who.int/immunization/sage/meetings/2013/april/1_model_analyze_drivers_of_vaccine_confidence_22_march.pdf Erişim Tarihi 3 Mart 2022
- World Health Organization [Who]. Report Of The Sage Working Group On Vaccine Hesitancy. https://www.who.int/immunization/sage/meetings/2014/october/1_report_working_group_vaccine_hesitancy_final.pdf Erişim Tarihi 3 Mart 2022
- Wolton, D. (2012). "Medyatik Kamusal Alanın Çelişkileri", (Çev. Hüseyin Köse). *Kamusal Alan* (Der. Éric Dacheux). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wolfe RM, Sharp LK. (2002). Anti-Vaccinationists Past And Present. *BMJ*, 325(7361):430-2.
- Özdemir, Y. (2016). *Bilime Yön Verenler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yates, D. ve Paquette, S. (2011). "Emergency knowledge management and social media technologies: A case study of the 2010 Haitian earthquake", *International Journal of Information Management*, 31: 6- 13.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Asya'da Halkla İlişkiler Uygulamaları: Güney Kore Örneği

Public Relations Practices in Asia: The Case of South Korea

Alican ÖZER^{a*}

^a Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3522-3434

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Mart 2022

Kabul tarihi: 4 Ağustos, 2022

Anahtar Kelimeler:

Güney Kore,

Uluslararası halkla ilişkiler,

Halkla ilişkiler uygulamaları

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 11, 2022

Accepted: August 04, 2022

Keywords:

South Korea,

International public relations,

Public relation practices

ÖZ

Halkla ilişkiler uygulamalarının gelişimi ve biçimi dünyada ülkeye, bölgeye ve kültürlere göre farklılık göstermektedir. Ülkelerin halkla ilişkiler uygulamalarının gelişim süreci açısından farklılıklar görülmektedir. Güney Kore'de halkla ilişkiler faaliyetleri devletin vatandaşları bilgilendirdiği uygulamalarla başlamış ve ekonomisindeki iyileşme, ülke siyasetinin demokratikleşmesiyle birlikte halkla ilişkiler uygulamalarının çeşitliliği de artmıştır. Bu süreçte halkla ilişkiler faaliyetlerinin yöntemi, kurumsallaşması ve profesyonellerin tutumlarında da ciddi bir değişim görülmüştür. Güney Kore halkının kültürü, felsefesi ve inanışları halkla ilişkiler uygulamalarının özünü her dönemde belirleyici olmuştur. Güney Kore'de halkla ilişkiler uygulamaları, ABD ve Avrupa'daki örneklerine göre önemli farklılıklar taşımaktadır. Çalışmanın amacı Güney Kore'deki halkla ilişkiler uygulamalarının, sosyo-kültürel yapıyla olan ilişkisini ortaya koymak ve Türkiye'de konuyla ilgili literatür eksikliğine katkıda bulunmaktır. Bu çalışmada Güney Kore için Hofstede'nin kültür analizi kullanılacaktır, Güney Kore'deki halkla ilişkilerin oluşum ve gelişim süreci, örnek olay incelemesi yöntemi ile incelenecektir. Güney Kore'nin sosyo-kültürel yapısının Güney Kore'deki halkla ilişkiler uygulamalarına etkileri ortaya konulacaktır.

ABSTRACT

The development and form of public relations practices vary according to the country, region and culture in the world. At this point, serious differences are observed in terms of the development history of public relations practices of countries. Public relations activities in South Korea started with practices where the state informs citizens. With the improvement in the economy and the democratization of the country's politics, the variety of public relations practices have increased. During this period, a serious change was experienced in the method and institutionalization of public relations practices and the attitudes of professionals. The culture, philosophy and beliefs of the South Korean people have determined the essence of public relations practices in all periods. South Korea has significant differences in terms of public relations practices compared to US and Europe examples. The aim of the study is to explain the relationship of public relations practices in South Korea with the socio-cultural structure and contributing to the lack of literature on the subject in Turkey. In this study, Hofstede's cultural analysis for South Korea will be used. The formation and development process of public relations in South Korea will be examined with the case study method. The effects of South Korea's socio-cultural structure on public relations practices in South Korea will be revealed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ozeralican@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

With the globalizing world, the changing economic structure, and the increase in digitalization, the need to communicate with different nations has increased. Changes in communication, the gradual development of the internet, diversified the activities of countries and institutions, and led to significant changes in the field of public relations. With the increase of globalization and the complexity of communication systems, public relations professionals have had to communicate with different publics. The importance of international public relations practices in the global world order is also increasing. International public relations are the planned and organized efforts of a company, institution or government to establish mutually beneficial relationships with their publics in other nations. International public relations is always public relations carried out at the cultural level. In this process, it is important to learn about different cultures in order to improve our understanding of public relations. Since the economic, cultural, historical and political structures of the states are different, public relations practices and the historical development of public relations practices show differences. For this reason, international public relations specialists have to take into account social and cultural differences. Among Asian countries, the public relations practices of South Korea and India differ from other countries due to the dependence of the economic system on the state. In South Korea, the government has a say in public relations practices. Public relations and publicity activity are perceived as synonymous. South Korea's culture, philosophy and beliefs have also affected communication and public relations practices in the country. The aim of the study is to reveal the relationship between the public relations activities in South Korea and the socio-cultural structure. Contributing to the lack of literature on the subject in Turkey. The questions that the study seeks to answer are as follows: What are the features that distinguish public relations practices in South Korea from other countries? What are the effects of South Korea's socio-cultural structure on public relations practices? With the economic development that began in South Korea in the 1960s. With the development of democracy in the political sphere. In addition to the change in public relations practices, his orientation to a unique public relations approach in the race with the world in the global economic system. It makes South Korea worth examining among other Asian countries. When national and international literature is reviewing, there are studies on public relations practices in South Korea. However, the scarcity of studies on the last period draws attention. However, it has not been studied much recently. While some of these studies describe public relations practices with the developing technology (Hong, 2014); some studies examine the relationship of journalists with public relations professionals in South Korea (Jo & Kim, 2004); There are also studies dealing with professional public relations practices in South Korea (Kim, 2003; Kim & Hon, 2001; Sriramesh, Kim, Takasaki, 1999; Yum, 1988); There are also studies investigating the effects of Confucianism adopted in South Korea on public relations practices (Rhee, 1999). Hofstede's cultural analysis for South Korea was used in this study. The formation and development process of public relations in South Korea was examined with the case study method. The historical transformation of public relations practices in South Korea, the most frequently applied public relations techniques in South Korea, are explained with the support of studies in the literature. The change of public relations practices in South Korea depending on the socio-cultural structure has been evaluated in the context of international public relations. The first period public relations activities, which were shaped by the folk culture and belief of South Korea, were limited to publicity activities. Its growing economy and increasingly democratizing politics have led to cultural transformations in the country and have led to the development of the media and culture industry. With globalization, the South Korean government and large companies have moved towards a more open communication method. Public relations activities have gradually shifted from one-way to two-way symmetrical model. There is a close relationship between South Korea's becoming a part of the global economy and its democratization and the development of public relations in the country. With the democratization of the country's political structure, we observe that first the media democratizes and then the public relations activities develop. The hong-bo style, which was effective at the beginning of the public relations tradition in South Korea, left its place to professional public relations services over time. At this point, the public relations style of the US and European societies has created a new public relations order in South Korea by integrating with its unique social structure. The growth of the country's economy and the emergence of global high-tech companies have led to an increase in public relations agencies and improved public relations services. In addition, the determination and institutionalization of the ethical principles of public relations have diversified and rooted public relations practices in South Korea over time.

Giriş

Küreselleşen dünya, değişen ekonomik yapı, dijitalleşmenin artmasıyla birlikte farklı uluslarla iletişim kurma ihtiyacı artmıştır. İletişimde yaşanan değişimler, internetin giderek gelişmesi, ülkelerin ve kurumların faaliyetlerini de çeşitlendirmiş, halkla ilişkiler alanında önemli değişimlere yol açmıştır. Küreselleşmenin artması, iletişim sistemlerinin karmaşıklaşmasıyla halkla ilişkiler uzmanları farklı kamularla iletişim kurmak zorunda kalmıştır. Küresel dünya düzeninde uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerinin önemi de giderek artmaktadır. Uluslararası halkla ilişkiler, bir şirketin, kurumun ya da hükümetin diğer uluslar içindeki kamularıyla karşılıklı yarara dayalı ilişkiler kurmaları için geliştirdikleri planlı örgütlü çabalardır. Uluslararası halkla ilişkiler daima kültürel düzeyde yürütülen halkla ilişkilerdir. Bu süreçte farklı kültürleri öğrenmek halkla ilişkiler anlayışımızı geliştirebilmek için önemlidir (Yıldırım-Becerikli, 2005, s. 2). Devletlerin ekonomik, kültürel, tarihi, siyasi yapıları farklı olduğundan halkla ilişkiler uygulamaları ve halkla ilişkiler uygulamalarının tarihi gelişimi farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple uluslararası halkla ilişkiler uzmanları toplumsal ve kültürel olarak farklılıkları dikkate almak zorundadır.

Halkla ilişkilerin dünyadaki uygulamalarına bakıldığında, ABD ve Avrupa ülkeleriyle Asya ülkeleri arasında anlayış farklılıkları vardır. ABD pek çok dünya ülkesine halkla ilişkiler konusunda öncülük yapmaktadır. ABD’de halkla ilişkilerin kökenleri demokrasi ve kapitalizm olgularının ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilir. ABD ve Avrupa’daki halkla ilişkiler biçimi ve kültürü Latin Amerika, Afrika ve Asya’dan farklıdır. Asya’da halkla ilişkiler, doğu inanışları ve hiyerarşik ilişkinin etkisi altındadır. Ekonomik ve demokratik olarak gelişmiş ülkelerde halkla ilişkiler örgütlerin çevrelerindeki kamularla stratejik bir iletişimi olarak görülürken, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde halkla ilişkiler devletlerin kontrolünde enformasyon yaymak, yurttaşları etkilemek için yürütülen bir iletişim kampanyası biçimindedir. ABD ve Avrupa devletleri gibi gelişmiş ülkelerde halkla ilişkiler iki taraflı bir ilişki inşası şeklindeyken, Asya, Latin Amerika ve Afrika’da daha çok tek yönlü bir iletişim biçimidir (Yıldırım-Becerikli, 2005, s. 53). ABD’de halkla ilişkilerin başlangıcı 1774’lere dayanır. Ancak ABD’deki ilk dönem halkla ilişkiler hikâyesi diğer ülkelere farklılık gösterir. ABD’de ilk dönem halkla ilişkiler anlayışı siyasi, sosyal, dini etkileri dışlar (Myers, 2017, s. 5). L’Etang, Amerikalı bilim insanlarının halkla ilişkilerin ABD’den doğup, dünyaya yayıldığını iddia ettiğini ifade eder (L’Etang, 2008, s. 319–335).

Dünyada halkla ilişkiler danışmanlığına ABD ve İngiltere firmaları egemendir. ABD’de 1953 yılında Amerikan Enformasyon Servisi’nin kurulmasıyla halkla ilişkiler tek bir merkezden, sistematik yönetilir hale gelmiştir. 1980’den sonra birleşmeler sonucu ABD’de mega ajanslar kurulmuştur. Küreselleşmeyle birlikte bu firmalar dünyaya hâkim olmuştur (Lamme, Russell, Hill, Spector, 2017, s. 32). ABD’de halkla ilişkiler daha çok çift yönlü iletişim üzerine kurulmuştur. Gelişmekte olan pek çok ülke de ABD’de uygulanan teknikleri uygulamaktadır. Asya’da halkla ilişkiler kavramı kullanılmasına rağmen bu büyük ölçüde “mesajın duyurulması” faaliyeti anlamında kullanılmaktadır. ABD ve Avrupa’dan farklı olarak, Asya’da halkla ilişkiler müşteri ve örgüt arasında, hükümet ve örgüt arasındaki iyi ilişkileri sürdürmek olarak anlaşılmaktadır. Asya genelinde kişisel etki modeli halkla ilişkiler faaliyetlerinde egemen paradigmayken, Malezya ve Singapur gibi ekonomilerde bilgi vermeye ve ikna kampanyalarına da yer verilmektedir. Filipinler, Singapur, Malezya, Tayland gibi ülkelerde hükümetler toplumlarını bütünleştirici bir ideoloji oluşturabilmek için halkla ilişkileri kullanmaktadır. Ayrıca Asya kültüründe Hinduizm, İslam, Budizm, Jainizm dinlerinin etkisi de çok büyüktür. Dinler de Asya ülkelerinin halkla ilişkiler anlayışını önemli ölçüde etkilemektedir (Yıldırım-Becerikli, 2005, s. 126-128). Asya ülkeleri arasında Güney Kore ve Hindistan’ın halkla ilişkiler faaliyetleri, diğer ülkelere göre ekonomik sistemin devlete

bağımlılığından dolayı farklılaşmaktadır. Güney Kore’de hükümet halkla ilişkiler faaliyetlerinde söz sahibidir. Halkla ilişkilerle duyurma faaliyeti eşanlı olarak algılanmaktadır. Güney Kore’nin kültürü, felsefesi ve inanışları ülkedeki iletişim ortamını ve halkla ilişkiler faaliyetlerini de etkilemiştir. Güney Kore’de ilk olarak halkı bilgilendirmek için bir devlet faaliyeti olarak başlayan halkla ilişkiler uygulamaları zamanla yerini halkla ilişkilerin modern yöntemlerine bırakmıştır.

Günümüzde Güney Kore’de halkla ilişkiler faaliyetleri kurumsallaşmış ve çağdaş bir konuma gelmiştir. Geleneksel uygulamalar terk edilmiş, kriz yönetimi, yeni iletişim teknolojileriyle iletişim, siber iletişim, pazarlama iletişimi gibi halkla ilişkilerin çağdaş yöntemleri kullanılmaya başlamıştır (Yıldırım-Becerikli, 2005, s. 140). Güney Kore’de 1960’larda başlayan ekonomik gelişmenin, bugün Asya’nın en gelişmiş dördüncü ekonomisi haline gelmesiyle ve siyasi alanda demokrasinin gelişmesiyle halkla ilişkiler uygulamalarında yaşanan değişimin yanı sıra, küresel ekonomik sistemde dünyayla yarışında özgün bir halkla ilişkiler anlayışına yönelmesi Güney Kore’yi diğer Asya ülkeleri içinde incelenmeye değer kılmaktadır. Çalışmanın amacı Güney Kore’deki halkla ilişkiler faaliyetlerinin, sosyo kültürel yapıyla olan ilişkisini ortaya koymak ve Türkiye’de konuyla ilgili literatür eksikliğine katkıda bulunmaktır. Araştırmada şu sorulara cevap aranmaktadır: Güney Kore’de halkla ilişkiler uygulamalarını diğer ülkelerden ayıran özellikler nelerdir? Güney Kore’nin sosyo-kültürel yapısının halkla ilişkiler uygulamalarına etkileri nelerdir?

Bu çalışmanın temel varsayımı Güney Kore’nin sosyo-kültürel yapısının Güney Kore’deki halkla ilişkiler faaliyetlerini önemli derecede etkilemiş olmasıdır. Ulusların siyasi sistem yapıları, kültürleri ulusların halkla ilişkiler biçimlerini etkiler. Hugh M. Culbertson ve Ni Chen halkla ilişkiler uygulamalarına etkide bulunan toplumsal faktörleri toplumsal sınıflar, kişisel ilişkilerin doğası, medya güvenilirliği, ekonomik gelişme, ulus inşasının aşamaları, bireylerin bağlılık ve uyum düzeyi, elit tabakaların varlığı ya da yokluğu olarak sıralar. Carl Botan ise kültürel yönelimleri gözlemlemenin örgütlerin kamularını anlamada yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Robert I. Wakefield kültürel, idari, toplumsal ve iletişim teorilerinin uluslararası halkla ilişkileri anlamada önemli olduğunu ortaya koymuştur (Yıldırım-Becerikli, 2005, s. 23). Sriramesh ve Vercic’in yaptığı araştırmada uluslararası halkla ilişkiler bağlamında incelenen ülkenin siyasi sistemi halkla ilişkiler uygulamalarına yön vermektedir. Bunun yanı sıra ekonomik bağlam, ülkenin eğitim durumunu da etkilediğinden halkla ilişkiler stratejilerini etkilemektedir. Ayrıca ülkedeki eylemsellik oranı da halkla ilişkiler stratejilerini etkilemektedir. Eğitim, aile, din gibi unsurlardan oluşan toplumsal yapı hedef kitlenin belirlenmesinde önemlidir. Bunun yanı sıra ülkedeki medya yapısı da uluslararası halkla ilişkiler alanında etkiye sahiptir.

Uluslararası halkla ilişkileri etkileyen faktörler, siyasi yapı, ekonomik yapı, eylemsellik düzeyi, yasal sistem, toplumsal yapı şeklinde sıralanabilir (Sriramesh ve Vercic, 2003, s. 3-6). Greert Hofstede kırk ülke üzerinden yaptığı analizinde toplumsal ve kurumsal kültürü inceleyerek tutumlar ve çokuluslu şirketlerin değerleri üzerine bir rapor hazırlamıştır. Hofstede kültürün dört boyutunu tanımlar güç aralığı, belirsizlikten kaçınma, erillik-dişilik ve bireysellik-kolektivizmi. Hofstede’nin değişkenleri, Grunig’in halkla ilişkilerin dört modeliyle birleştirildiğinde halkla ilişkiler uygulamaları için kültürel bir perspektif ortaya çıkar (Yıldırım-Becerikli 2005, s. 24). Sonuç olarak halkla ilişkiler uygulamaları ekonomik, siyasi, gelişim yapıları ve toplumsal kültür gibi toplumsal güçlerden etkilenir ve şekillenirler. Bu çalışmada Güney Kore için Hofstede’nin kültür analizi kullanılacaktır; Güney Kore’deki halkla ilişkilerin oluşum ve gelişim süreci, örnek olay incelemesi yöntemi ile incelenecektir. Bu makalede öncelikle Güney Kore’de halkla ilişkiler uygulamaları ve kültür ilişkisi için Hofstede’nin kültür analizi yapılacaktır. Sonrasında örnek olay incelemesi yöntemiyle, Güney Kore’de iletişimi

etkileyen kültürel, felsefi ve inanışa dayalı sebepler açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak Güney Kore’de halkla ilişkiler uygulamalarının tarihsel olarak dönüşümü, Güney Kore’de en sık uygulanan halkla ilişkiler teknikleri, literatürdeki çalışmalarla da desteklenerek açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise Güney Kore’deki halkla ilişkiler uygulamalarının sosyo kültürel yapıya bağlı olarak değişimi uluslararası halkla ilişkiler bağlamında değerlendirilmiştir.

Güney Kore’de Halkla İlişkiler ve Demokrasi İlişkisi

Demokrasilerde yönetimler halkın tercihlerine göre belirlenmektedir. Vatandaşlar kamusal sorunlara ilişkin büyük ölçüde medya yoluyla bilgi alıp, kendi görüşlerini şekillendirmektedir. Bu görüşler çerçevesinde de siyasal kararlarını vermektedir (Sezer, 1972, s. 50). Bu noktada siyasetçiler de iktidara talip olduklarında, halkın taleplerine göre siyaset üretme, güven verme ve halka kendilerini tanıtmaları gerekmektedir. Bunu da halkla ilişkiler yoluyla yapabilmektedirler. Siyaset yapanlar, ülkeyi yönetenler bu sebeplerle halkla ilişkiler faaliyetlerine önem vermek zorundadır (Tortop, 1990, s. 1). İktidar ilişkilerinin yaşandığı her yerde toplumsal rızanın yaratılması önem arz etmektedir. Özellikle toplumların daha demokratik ve özgür bir hale gelmesi rızanın sağlanabilmesi için daha çok ideolojik araçlara ihtiyaca yol açmıştır. Demokrasilerde toplumsal rıza sağlanamadığı sürece, siyasal iktidar bir zorbalığı temsil eder hale gelir. Schiller’e göre manipülasyon daha çok bireysel özgürlüğün önemli olduğu, liberal demokrasilerde önemlidir (Schiller, 1993, s. 10). Rızanın imalatı kavramı ilk olarak Lippmann’ın “Public Opinion” kitabında kullanılmıştır (Lippmann, 1998). Lippmann ilk döneminde, rasyonel bir bakış açısıyla, toplumun bilgilendirilmesini, eğitilmesini demokrasi için önemli görmüştür. Edward Bernays ise rıza mühendisliği olarak tanımladığı halkla ilişkiler ve propagandayı demokrasinin temeli olarak görmektedir. Kamuoyunun bilinçli manipülasyonunun demokrasinin önemli bir unsuru olarak gören Bernays, halkla ilişkileri bu noktada önemli bir araç olarak vurgulamıştır (Bernays, 1947, s. 114). Özellikle insanların rasyonel mi, irrasyonel mi olduğu yönündeki tartışmalar düşünürlerin demokrasi tanımları açısından belirleyici olmuştur.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Freud’un insanın irrasyonel olduğu, içgüdülerine bağlı olarak hareket ettiği ve kontrol edilmesi gerektiği yönündeki psikolojik düşünceleri, toplum üzerine düşünenleri derinden etkilemiştir. Lippmann ilerleyen yıllarda demokrasiyle ilgili düşüncesini değiştirip kitlelerin bilinçdışının kontrol edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Lippmann, 1993, s. 140). Ona göre insan inşa edilen bir dünya imajına sahiptir. Kişilerin kanaatleri gerçek kanaatleri değildir. İnsanların kanaatleri deneyimleri ve kitle iletişim araçlarıyla şekillenmektedir. Edward S. Herman ve Noam Chomsky’de bir toplumda rızanın oluşumu sürecinde propagandanın önemine dikkat çekmektedir. Amerikan demokrasisinin halkın düşüncelerinin medya aracılığıyla denetlendiği bir demokrasi olduğunu vurgulamaktadır. Medya kendini denetleyen ve finanse eden çıkar gruplarının propagandasını yapmaktadır (Herman ve Chomsky, 2012, s. 15). Medya bu noktada eleştirel olsa bile bunu oyunun kurallarına göre, çıkar gruplarının çizdiği sınırlar içinde yapmaktadır. Chomsky, halkın rızasının çıkar grupları adına alınmasına ‘rızasız bir rıza’ olarak adlandırmaktadır (Chomsky, 2014, s.39). Stuart Ewen “PR! A Social History of Spin” kitabında 20. Yüzyılda kitle iletişim araçlarıyla rıza üretiminin önemine dikkat çeken ilk düşünürlerden biri olmuştur. Ewen, demokratik yurttaşlık ve sosyal adalet düşüncesinin gelişmesiyle birlikte toplumsal kurumlar ve güç yapılarının meşruluğunun soruşturulması gerektiğini ifade eder. Siyasi ve ekonomik elitlerin kendilerini meşrulaştırma gereğinin doğduğunu söyler. Kapitalist pazar kendini ekonomik, siyasal, ideolojik ve kültürel olarak meşrulaştırma işini halkla ilişkilere yaptırır (Ewen, 1996, s. 174-191).

Sonuç olarak halkla ilişkiler ve demokrasi ilişkisinde çoğulcu görüşü benimseyenler demokrasi ve halkla ilişkiler arasında olumlu bir etkinin olduğunu savunur. Bu anlayışa göre halkla ilişkiler faaliyetleri topluma ve örgüte yarar sağlamaktadır. ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya, Batı Avrupa, Doğu Avrupa, Güney ve Güneydoğu Asya'daki liberal demokrasilerde halkla ilişkiler faaliyetlerinin artmasıyla demokrasilerinde bir düşüş görülmemektedir ayrıca bu ülkelerde halkla ilişkiler vatandaşlarla iletişimi sağlayarak sağlıklı bilgilenebilir yardımcı olmaktadır (Moloney, 2000, s. 74). Bu görüş demokrasiyi, toplumdaki çıkarların birbiriyle karşı karşıya geldiği müzakereci türden ziyade temsili olarak teorileştirir. Halkla ilişkiler, çıkarları temsil eden kuruluşlar ve gruplar arasında düzenli bir iletişim olarak görülür (Moloney, 2000, s. 86). Literatürde halkla ilişkiler uygulamalarının ülkelerin demokrasilerini olumsuz yönde etkilediği yönünde de görüşler vardır. Bu görüş daha çok asimetrik iletişim ve demokraside eşit olmayan güç ilişkilerini göz önüne alır. Eleştirel görüşten etkilenen bu görüşe göre halkla ilişkiler güç ilişkilerini eşitleyemez. Bu süreçte tüketicileri bilgilendirmekten çok, lobcilik, reklamcılık gibi tüketicileri olumsuz yönde etkileyecek faaliyetlerin devreye girdiğini ve bu durumun da demokrasiye zarar verdiği dile getirilir (Moloney, 2000, s. 99-100). Yapılan çalışmalarda Güney Kore'de de ekonomik büyüme ve siyasal alana demokrasinin hâkim olmasıyla birlikte iletişim ve halkla ilişkiler uygulamalarında gelişme görülmüştür (Rhee, 1999; Yungwook, 2003). Özellikle Güney Kore'de kamusal alanda artan aktivizm hareketlerinin demokrasiyi ve dolaylı olarak da halkla ilişkiler faaliyetlerini olumlu yönde etkilediği ifade edilmektedir.

Güney Kore'de Medya Yapısı

Hem demokrasiler hem de halkla ilişkiler faaliyetleri için vazgeçilemeyecek unsur basındır. Basın demokrasilerin güvencesi olarak görülmektedir. Halkla ilişkiler çalışmalarının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için kitle iletişim araçlarından yararlanmak zorunlu bir hale gelmiştir. Daha az emek harcayarak kitlelere mesaj ulaştırmak açısından büyük kolaylık sağlamaktadır (Kazancı, 1980, s. 38). Geçmiş yıllarda gazete, radyo ve televizyon halkla ilişkiler için bir mecra işlevi görürken, günümüzde sosyal medya halkla ilişkiler uzmanları için keşfedilmesi gereken bir alan olarak ortaya çıkmaktadır (Yağmurlu, 2013, s. 13). Ancak özellikle geleneksel medyada, büyük sermayeyle yaşayabilen medya kuruluşları göz önüne alındığında yoğunlaşmanın olumsuz etkilerinden kaçınılamaz. Çoğulculuğun devamlılığı için vazgeçilmez bir unsur olarak görülen medyanın devlet ya da belli sermayenin eline geçmesi demokrasiye büyük zararlar vermektedir. Bu sebeple uygun bir demokrasi ortamının oluşması için medya sahipliğinin önemi büyüktür (Avşar, 2006, s. 104-105). Güney Kore'de medya sektörü özel mülkiyete aittir. Devletin medya sektöründeki sahipliği sembolik düzeydedir. Medya sahiplerinin, medya üzerindeki hâkimiyeti ve yönlendiriciliği kuşkusuz halkla ilişkiler faaliyetlerini de engellemektedir. Güney Kore'de chaeboller¹, reklam veren şirketler de olduğundan uzunca bir süre medya içeriklerini olumsuz biçimde etkilemiştir. Ancak günümüzde hükümetle medya sektörü arasında editöryal içerik açısından çekişme azdır. Genel olarak hükümet içeriğe karışmaz (Kim, 2003, s. 114).

Günümüzde kitle iletişim araçları içinde gazete ve televizyon giderek yerini gerçek zamanda iletişim kurmamızı sağlayan internetin sunduğu imkanlara bırakmaktadır. Yeni medyanın hayatımıza girmesiyle birlikte internet siteleri, elektronik posta, intranet, sosyal medya gibi çevrimiçi ortamlarda halkla ilişkilerin önemli bir alanı haline gelmiştir. Bu sebeple internete erişim, bir vatandaşlık hakkı olarak birçok ülkede kabul edilmeye başlamıştır. Güney

¹ Güney Kore'de holdinglere verilen isim

Kore’de vatandaşların bilgiye erişiminde bir zorluk görülmemektedir. Güney Koreliler bilgi toplamada daha çok interneti kullanmaktadırlar. Ülkede gazete sayısının giderek artması, gazetecilerin halkla ilişkiler uzmanlarından daha çok bilgi almasını gerekli kılmıştır. Bu durum gazeteciler arasında da rekabete yol açmıştır. Halkla ilişkiler uzmanları rahatlıkla medyayla iletişim kurabilir durumdadır ancak Güney Kore’de profesyonellerin medyayla bağları genellikle kişisel ilişkilerden geçmektedir (Kim, 2003, s. 115). Güney Kore’de 52 milyon nüfusun son yapılan sayımlara göre internete erişimi %95,9 düzeyindedir. Bu dünyadaki diğer ülkelere de bakıldığında çok yüksek bir orandır (Waldeck, 2020). İnternete erişimin çok yüksek olması kurumları, televizyon ve gazeteleri de internetten yayına teşvik etmektedir. news.naver.com, news.daum.net internet adresleri Güney Kore’de en çok takip edilen internet haber siteleridir (Newman, Fletcher, Schulz, 2020, s. 102). 2014 yılında Güney Kore’nin en büyük şehirlerinden biri olan Seul’de internet yoluyla hükümetin vatandaşlarla ilişki kurmasının nasıl algılandığı yönünde yapılan bilimsel bir çalışmada, vatandaşların çoğunun bu tip bir iletişim modeliyle şehir yönetimini daha fazla şeffaf olarak algıladıklarını ve bunun da şehir yönetimi ile daha olumlu bir ilişkiye yol açtığını göstermiştir (Hong, 2014, s. 3). Yapılan çalışmada Güney Kore vatandaşlarının internet yoluyla bilgilenmeye çok açık olduğu görülmektedir.

Güney Kore’de 1997’de yaşanan ekonomik kriz medya sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Medya şirketlerinin reklam gelirleri büyük ölçüde düşmüştür. 1997 ekonomik krizinden çıkış reçetesi olarak Güney Kore ekonomisini küresel pazara açma yoluna gitmiştir. Ekonominin küreselleşmesi medya sektörünün de olumlu yönde büyümesini sağlamıştır. Bu durum halkla ilişkiler sektörünü de olumlu yönde geliştirmiştir. Güney Kore’de gazete ve televizyon hizmetlerini veren kurumlar günümüzde yeterli sayıdadır. Yapılan araştırmalar Güney Korelilerin televizyonu gazeteye göre haber almada daha güvenilir bulduğunu ortaya koymaktadır (Kim, 2003, s. 114). Reuters Enstitüsü’nün 2020 Dijital Haber Raporlarına göre Youtube ve internet haber sitelerinin haber almada kullanımı giderek artmaktadır. Gazetelerin okuyucu oranı ise 2016 yılından bu yana düşmektedir (Newman vd., 2020, s. 102). Güney Kore’de kitle iletişim aracı olarak internet giderek önem kazanmaktadır. İnternet sadece Güney Kore’de değil, dünya genelinde diğer kitle iletişim araçlarına göre giderek önem kazanmaktadır. Ancak Güney Kore’de internet erişiminin yüksek olması, internet üzerinden iletişimi ve vatandaşların bu yolla bilgi almasını kolaylaştırmıştır. İnternet sayesinde insanlar istedikleri bilgilere rahatlıkla ulaşabilmekte ve birbiriyle haberleşebilmektedir. İnternet halkla ilişkiler açısından da pek çok fırsatı ortaya çıkarmıştır. Kurum içi iletişimin etkinleşmesini sağlamış, kurumun hedef gruplarla doğrudan iletişimini kolaylaştırmıştır. Yazılı basın bültenleri ve görsellerin basına ulaştırılmasında internet büyük kolaylıklar sağlamıştır. İnternet ve eposta ile iletişim diğer iletişim araçlarına göre bir kişinin bir diğeriyle ya da çok kişiyle iletişimini sağlamakta, yüksek geri dönüşe sahip olmasıyla ve interaktif olmasıyla ön plana çıkmakta, kurumlara büyük avantaj sağlamaktadır (Okay, 2012, s. 536-537). Kurumlar klasik yöntem ve internet yoluyla daha etkin bir iletişim kanalı oluşturabilmektedir. İnternet iletişimi halkla ilişkiler modelleri içinde iki yönlü simetrik modelin de sağlıklı bir biçimde uygulanabilmesinin önünü açmıştır (Okay, 2012, s. 541). Günümüzde internet siteleri, sosyal medya hesapları etkin bir biçimde kullanılabilirse iki yönlü simetrik modelin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Güney Kore’de de özellikle STK’lar iki yönlü simetrik modeli uygulamakta ve bunda internetin getirmiş olduğu avantajları kullanmaktadırlar (Kim, 2003, s. 112).

Güney Kore’nin Kültür Yapısı

Kültür kavramı genel olarak toplu yaşayan insanların günlük yaşam biçimlerini, gelenek, görenek, tavır ve davranışlarını anlatan bir kavram olarak tanımlanır. Ancak kültürün

ne olduğu, nasıl tanımlanması gerektiği noktasında tam bir uzlaşma yoktur. Her düşünsel gelenek kendine göre bir kültür tanımlaması ve anlayışı ortaya koymaktadır.

Farklı kültür tanımlamalarının olması farklı kültür çözümlerinin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kültür incelemelerinde “Marksist”, “işlevselci”, “göstergebilimsel”, “yapısal”, “postyapısal” ve “postmodern” gibi farklı yaklaşımlar mevcuttur. T.S. Eliot’a göre kültür çok geniş anlam yelpazesine sahiptir. Kültür kavramı on altıncı yüzyılın başlarında, ilk anlamından farklılaşarak toprağın işlenmesinden zihnin işlenmesine doğru kayarak maddi, manevi, düşünsel tarafını içerecek şekilde kullanılmıştır. Kültür on sekizinci yüzyıl içinde uygarlık kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılmaya başlamıştır. Williams, kültür kavramının tarihsel süreçlerdeki anlamlarına bakarak üç anlamını ortaya çıkarmıştır. Birinci olarak zihinsel, manevi ve estetik gelişime ilişkin soyut ad, ikinci olarak bir halkın grubun yaşam biçimini anlatan bağımsız ad, üçüncü olarak entelektüel sanatsal etkinliğin ürünleri ve uygulamalarını anlatan bağımsız ad. Norbert Elias kültür kavramının bir insanın sahip olduğu değerleri değil, belirli insan ürünlerinin özelliklerini ve değerlerini tanımladığını belirtir. Kültür, John Fiske’nin belirttiği gibi gündelik yaşamın içinde sonradan kültürel biçim kazanan metaları da içine alarak bir form şeklinde temsil edilebilir. Kültür kavramı postmodern kuram içinde de farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Fredric Jameson, kültürün kendisinin başlı başına bir meta haline geldiğini öne sürmektedir. Jean Baudrillard’a göre günümüz toplumunun bir tüketim toplumuna dönüştüğünü ve tüketimin ihtiyaca hazza göre değil de nesnelere göstergelere dönüşerek kodlar halinde gerçekleştiğini belirtmektedir (Kıyan, 2015, s. 81-88).

Güney Kore’deki kültürün halkla ilişkilere olan etkisini anlamak açısından halk kültürü, popüler kültür, kültürel bağımlılık, kültür emperyalizmi, küreselleşme ve sanal kültür kavramlarına değinmek önemlidir. Halk kültürü, halkı yansıtan kültürdür. Halklar her dönemde var olduğu için halk kültürü her dönemde yaşamaktadır (Güngör, 2016, s. 301). Halk kültürü yerel ve bölgeseldir, insanlar kendi kültürlerini, yaşam pratikleri içinde üretirler, toplumsaldır, ticarileşmemiştir, halkı temsil eder, birleştirici, bütünleştiricidir. Kitle iletişim araçlarının insanların hayatına girmesiyle birlikte popüler kültür, halk kültürlerini parçalar hale gelmiştir. Halk kültürleri popüler kültürlerin tehdidi altına girmiştir. Ancak halk kültürü de popüler kültürün bütün istilacılığına karşı popüler kültürün içine sızarak hayatta kalmaya çalışır.

Güney Kore’de özellikle halk kültürü halkla ilişkiler faaliyetlerinde çok etkilidir. Güney Kore’de kültür binlerce yıllık gelenekleriyle, modern hayatın getirdiği yeni anlayışlarla harmanlanmış bir şekilde yapılandırılmıştır. Bu kapsamda toplumsal yaşamın derinlerine kök salmış, farklı türde inanışlar öne çıkmaktadır ki, bunlar arasında Güney Kore’yi özellikle etkileyen Şamanizm, Konfüçyüsçülük ve Budizm yer almaktadır. İletişim sosyal yaşamın temelidir, bu sebeple toplumun kültüründen, felsefesinden ve değerlerinden etkilenir (Yum, 1987, s. 71). Bu inanışlar ve içlerindeki değerler Güney Kore’deki iletişim süreçlerini etkilemiştir. Budizm zihni, Taoizm bedeni ve Konfüçyüsçülük politik toplumu yönettiğini öne sürer. Bu inanışların içinde Güney Kore’de en etkili olan Konfüçyüsçülüktür (Yum, 1987, s. 72). Güney Kore’de Konfüçyüsçülük eğitim, dil, halkla ilişkiler, yazılı iletişim ve sözlü olmayan iletişim olmak üzere pek çok alanı etkilemektedir. Konfüçyüsçülüğün eğitim ve bilgi edinmeye özel önem vermesi, toplumun çok hızlı biçimde okuryazar olması ve eğitilmiş hale gelmesini olumlu etkilemiştir. Kore dili ve Konfüçyüsçü ahlak anlayışı arasında da önemli bir yakınlık vardır. Ahlak anlayışına bağlı olarak cinsiyet, sosyal statü ve yakınlık dereceleri Korece’nin özel bir sözcük dağarcığına sahip olmasına yol açmıştır. Konfüçyüsçülüğün siyaset anlayışında devlet halka bağlı olmalıdır. Vatandaşların zihnini cennetin zihniyle eşitlediği için halkı dinlemek bir yönetici için gerekli ve değerlidir. Bu sebeple halkla kurulacak iletişim siyasetçiler için olmazsa olmazdır. Konfüçyüsçülük daha çok yazılı iletişim alanını geliştirmiştir. Konfüçyüsçülüğün insanların duygularını gizlemesi gerektiğini öğütlemesi sözlü

olmayan iletişimi etkilemiş ve insanların her durumda gülümsemesine yol açmıştır. Konfüçyüsçülüğün etkisine iletişimin sözlü ve sözsüz her alanında rastlanır (Yum, 1987, s. 80).

Güney Kore’de insanlar arasında ilişkilerde hiyerarşi, belirsizliğe az tolerans, yüksek ataerkillik ve Konfüçyüsçü değerlere bağlılık vardır. Toplumu etkileyen ana felsefe Konfüçyüsçülük ve Kore kültürü halkla ilişkilere büyük ölçüde yansımıştır. Toplumsal yarar için, toplumsal hiyerarşinin yarattığı eşitsizlik içinde bireylerin çıkarları bir kenara bırakılmaktadır (Kim, 2003, s. 112). Geleneğe karşı çıkmak, toplumun üyeleri arasındaki kuralları çiğnemek kabul edilmez. Toplum içinde uyumun sağlanması için ikili ilişkilerin ve kişiler arası bağların toplumsal düzeni etkilemesi halkla ilişkiler çalışmalarını da mesleki etik açısından kötü etkilemiştir. Yum, Doğu Asya’daki iletişim modellerinde kişiler arası ilişkilerde Konfüçyüsçü beş boyut belirlemiştir. Bunlar ilişkiye bağlı farklı kurallar tasarlama, grup içi ve grup dışı farklı davranma, ilişkilerde araçların önemi, kişiler ve kamular arasında muğlaklıktır. Yum, Güney Kore’deki iletişim için yaptığı tespitlerde de dört ana nokta tespit eder. Süreç yönelimi, duruma ve insanlara göre değişen diller, dolaylı iletişim ve dinlemeye vurgudur. Görüldüğü üzere Güney Kore’nin iletişim kültürü, ABD ve Avrupa örneklerine göre ciddi farklılıklar göstermektedir (Yum, 1988, s. 374).

İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte dünyada sistem büyük ölçüde değişmiş, ekonomik ve kültürel sömürgecilik yarışı artmıştır. Teknolojik açıdan gelişmiş ülkeler diğer ülkelere teknoloji satışı yaparak sömürgeleşme sürecini hızlandırmıştır. İletişim çalışmalarında da Schiller, Mattelart, Golding, Mosco, Althusser gibi isimler iletişim araçlarının emperyalizmin yeni aygıtlarına dönüştüğünü tespit etmişlerdir (Güngör, 2016, s. 328-329). Dünya çapında iletişimi sağlayan şirketler çokuluslu gibi görünse de ABD merkezlidir. Schiller, bu süreçte “kültür emperyalizmi” kavramını ortaya koymuştur. Schiller’in perspektifine göre kapitalizme alternatif oluşturacak bir iletişim alanı kalmamıştır. Bütün iletişim tek bir kanaldan ilerlemektedir. Kültürel emperyalizm diğer devletleri etkilediği kadar Güney Kore’yi de etkilemiştir.

Günümüzde küreselleşme konuları tartışılmaya devam etmektedir. Küreselleşmenin en tartışılmalı alanlarından biri kültürdür. Kültürün yerel mi olduğu yoksa küresel bir düzlemde mi tartışılması gerektiği konusunda tartışmalar devam etmektedir. Küreselleşmenin kültürel boyutuyla ilgili genel olarak, homojen bir süreç ve heterojen bir süreç olarak anlaşılan iki akım görülmektedir. Berger, küreselleşmenin dört yüzünden bahseder. Birinci yüzünde ekonomik temelli sürecin kültürel yüzü, ikinci yüzünde vakıflar, sivil toplum ve çok uluslu şirketlerin kültürü, üçüncü yüzünde Amerikan damgalı popüler kültür, dördüncü yüzünde çoğulculuk, pazar ekonomisi ve demokrasi yanlısı bir söylemi empoze etme yer almaktadır (Berger, 2007, s.10). Giddens, küreselleşmeyi homojen bir süreç olarak değerlendirmektedir. Giddens’a göre küreselleşmenin ön şartı zamanın mekândan bağımsızlaşmasıdır. Toplumsal ilişkiler bu şekilde mekâna bağımlılıktan kurtulmuştur. Güney Kore ekonomisi de büyümesiyle birlikte küresel pazar da yerini almıştır. Bu bağlamda Berger’in deyişiyle kültürel dönüşümü yaşamakla birlikte, sivil toplum alanında önemli değişimler ortaya çıkmış ve çok uluslu devletler ülke ekonomisinde önemli bir yer edinmiştir.

Bir diğer yaklaşıma göre ise küreselleşmeyi kültürel etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkmış heterojen bir yapı üzerine kurulduğunu önceleyen görüşler vardır. Postmodern yaklaşımlar ise farklı tarihlerde, farklı modernliklerin olabileceğini iddia etmektedir (İçli, 2001, s. 164-165). Yeni iletişim ağları küreselleşmede belirleyicidir. Dijital iletişim teknolojileriyle birlikte kültür çalışmalarında yeni bir döneme girilmiştir. Her teknolojik değişimde olduğu gibi dijital iletişimdeki değişim toplumu ve kültürü değiştirici, dönüştürücü etkiye sahiptir (Güngör, 2016, s. 332). Birinci teknoloji devrimi insanları kamusal alana iterek kitlelerin oluşmasını sağladı. İkinci teknoloji devrimi ise dijital dönüşümle insanların bireyselleşmesi yolunda bir

dönüşüme yol açtı. Günümüzdeki dijital iletişim teknolojilerindeki dönüşümle beraber toplumsal ve kültürel dönüşüm de yaşanmaktadır. Tek merkezden üretilen ve kitlelere dağıtılan medya kültürü yerini bireysel katılımıla gerçekleştirmeye çalışan yeni medya araçlarına bırakmıştır. Yani medyanın tüketicileri aynı zamanda üreticileri olmuştur. Küresel kitle medya araçlarının etkisi altında tüketici durumuna gelmiştir. Tüm dünya aynı şekilde yiyip içmeye, aynı şekilde yaşamaya başlamıştır. Zygmunt Bauman'a göre de insanları belirleyen parametreler artık giderek ulus devletler dışında belirlenmektedir. Dünya küreselleşmektedir. Sermaye'nin ulus devlete olan bağlılığı zayıflamıştır. Emek esnekleşmiştir. Küreselleşme devletleri, siyaseti, kültür alanını tamamen etkisi altına almıştır (Bauman, 2016, s. 70). Ekonomi ve kültürün küreselleşmesi modern devletin sonunu getirmiştir. Bauman'ın deyişiyle devletler kabileleşmeye başlamıştır. Bu durumda devlet iktidarı önemli ölçüde zayıflamıştır. Schmidt ve Cohen'in "yeni dijital çağ" ile ilgili yorumlarına göre, teknolojik inovasyonlar, farklı kültürlerin ve kimliklerin melezleşmesine yol açmaktadır (Çaycı ve Karagülle, 2016, s. 571). Yerelin etkisinde yaşayan insanların bile dünyayı anlamlandırma biçimleri dijital iletilere dönüştürülmektedir. Ortaya çıkan melez kültürler ulusal kimlikleri dönüştürmektedir. Özellikle çok uluslu şirketlerde yerel kültürleri melezleştirerek bireyleri tüketim toplumu içinde dijital iletişim yoluyla yakalamaya çalışmaktadır. Kültürel alanlar tek tipleşmekte ve baskın kültürler küresel düzenin ana belirleyicileri olarak ortaya çıkmaktadır. Güney Kore her ne kadar halk kültürünü korumaya çalışsa da küreselleşmeden etkilenmiştir. Bu noktada Güney Kore'de halk kültürüyle, batı kültürünün çatıştığı çok kültürlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Özellikle dijital iletişim teknolojilerinin Güney Kore halkına nüfuz etmesiyle birlikte kültürel alana etkileri olmuştur. Jean Baudrillard'ın kültürü tüketim toplumu üzerinden analizine bağlı olarak, Güney Kore'de gelişen kapitalizm de pazarda büyük ölçüde göstergelere dönüşen tüketim nesnelere oluşumuna yol açmıştır. Güney Kore küresel düzen içinde var olabilmek için kültürel diplomasi alanında çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalar çerçevesinde Kore Dalgası "Hallyu" ortaya çıkmıştır. Bu akım sadece Güney Kore'yi değil, dünyanın farklı birçok ülkesini etkilemiştir. Küreselleşmenin Güney Kore kültürüne de etkileri olmuştur. Güney Kore'de özellikle Hallyu akımıyla birlikte kültürün serbest ticaretin bir parçası olarak ele alınması, ülkedeki kültürel kimliğin ve kültürel çeşitliliğin oluşması ciddi krize yol açmıştır. Güney Kore yapılarının film endüstrisinin tekeli elinde bulunduran ABD filmlerine benzemesi kültürel çatışmayı başlatan ilk unsurlardan biri olmuştur. ABD yapılarına alternatif gibi ortaya çıkmış olsa da, ABD kültürüne yönelik izler taşımaktadır. Güney Kore sinemasını izleyen seyircilerde ABD ve Güney Kore kültürüyle harmanlanmış eserleri izlemektedirler. Seyirciler yerel kültürel değerlerin ikinci plana atıldığı, küreselleşmiş değerlerin sunulduğu yapıları anlamamaktadır. Bu durum küresel değerlerle, yerel değerlerin çatışmasını ortaya çıkarmıştır (Fırat, 2017, s.68).

Sonuç olarak Güney Kore'de insanlar arasında ilişkilerde hiyerarşi, belirsizliğe az tolerans, yüksek ataerkillik ve Konfüçyüsçü değerlere bağlılık halkla ilişkiler faaliyetlerinde önemli etkiye sahiptir. Bu değerlere dikkat etmeden Güney Kore'de bir şirketin halkla ilişkiler uygulamalarında başarılı olabilmesi mümkün değildir. Güney Kore'de kültürün halkla ilişkilere güçlü etkisi vardır (Lee, 2012, s. 184). Güney Kore Asya ülkeleri arasında en Batılılaşmış ülkeler arasında görülse de hala kültürel olarak gelenek ve göreneklerin iş hayatına önemli etkileri olduğunu görüyoruz. Bu sebeple Güney Kore kültürünü anlamak yabancı şirketlerin özellikle halkla ilişkiler faaliyetlerini doğru bir biçimde belirlemesi bakımından önemlidir (Lee, 2012, s. 190). Güney Kore'nin kültürel yapısı medya ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Güney Kore'nin demokratikleşmesiyle birlikte basın kuruluşlarının sayısı artmıştır. Bugün özellikle internet gazeteleri ülkede önemli bir etkiye sahiptir. Gazetecilerle informal ilişkiler kurmak, halkla ilişkiler uzmanlarının gazetecilere hediyeler alması medyada yer alabilmek için önemli görülmektedir. Halkla ilişkiler uzmanları daha çok resmi basın bültenlerini yayınlamaktan sorumludur, şirketlerdeki ya da kurumlardaki yönetim grubu içinde yer

almazlar. Konfüsyüççü gelenek özellikle medya ilişkilerinde, ilişki ağlarına gerek duymaya katkı sağlamıştır (Jo, S.ve Yungwook, 2004, s. 302-303).

Güney Kore’de Kültürel Diplomasi ve Kore Dalgası “Hallyu”

Küreselleşmenin Güney Kore’deki halkla ilişkiler faaliyetlerine olan etkilerini ortaya koymak için Kore Dalgası “Hallyu” akımını incelemek önemlidir. Güney Kore küreselleşmeyle birlikte kendi değerlerini dünyaya aktarabilmek için kültür diplomasisini etkin bir biçimde kullanmıştır. Kültürel diplomasi kamu diplomasisinin içinde yer alır. Kültürel diplomasi bir taraflıyla kültürler arası etkileşime dayanırken diğer yanıyları ulusların kendi kültürel değerlerini uluslararası alana sunma çabası olarak tanımlanır. Hediye alıp verme kültürel diplomasiinin ilk örnekleri olarak görülebilir. Bugün geldiğimiz noktada spor, kongre, burs, değişim programları, müzik, sinema gibi farklı öğeler kültürel diplomasi içinde sayılabilir (Yağmurlu, 2019, s. 1184-1185). Kültürel diplomasiinin tanımı noktasında iki farklı görüş ön plana çıkmaktadır.

Birinci görüşe göre kültürel diplomasiinin ortaklık kurmak için değişime dayalı bir yönelimi vardır. Bu anlayışa göre kültürel diplomasi ilişkileri güçlendirmek, işbirliğini sağlamak için kültürün, değerler, gelenekler yönünden değişimine dayalı etkinlikler bütünüdür. İkinci görüşe göre kültürel diplomasi ulusların kendi kültürel öğelerini bir iletişim kanalıyla tanıtmaya odaklanmalıdır (Yağmurlu, 2019, s. 1188-1189). Güney Kore’nin kültürel diplomasi faaliyetleri daha çok ikinci tanıma uymaktadır. Güney Kore’de kültürel politikaların gelişimi özellikle 1997’de ortaya çıkan demokratikleşme süreciyle birlikte gelişme göstermiştir. Güney Kore hükümeti sinema, televizyon endüstrisi, pop müzik, dijital oyun sektörü, Kore dili eğitiminin yaygınlaşmasına varana kadar, yaratıcı içerik endüstrisi politikasını geliştirmiş, kültürel diplomasiinde önemli bir yol almıştır. Bu politikanın etkisiyle küresel ölçekte Güney Kore kaynaklı popüler ürünlerin tüketimine Kore Dalgası “Hallyu” adı verilmiştir (Binark, 2019, s. 17).

İletişim bilimci Dal-yong Jin ilk dalga “Hallyu” nun 1990’ların sonunda başladığını ve 2008’e kadar sürdüğünü belirtir. K-Pop’un çıkmasıyla ve sosyal medya ortamlarının yaygınlaşmasıyla ortaya yeni bir “Hallyu” olgusu çıkmıştır. Hallyu 2.0’ın güdümleyicisi K-Pop, dijital oyunlar ve animasyon oluşturmuştur (Binark, 2019, s. 64). Güney Kore’de 1999’da çıkarılan “Kültür Endüstrilerini Destekleme Temel Yasası” televizyon ve internet aracılığıyla Güney Kore popüler kültürünün yabancı ülkelere tanıtılması amaçlanmıştır. Kim Dae-jung hükümeti sırasında yeni bir kültür politikası oluşturulmuştur. Bu plan çerçevesinde The Korean Broadcast Institute, The Korea Game Industry Agency, The Korean Culture and Contents Agency gibi kamu ajansları kurularak kültür endüstrisi içerik üretimi desteklenmiştir (Binark, 2019, s. 66). 2010 yılında Kore’nin Kamu Diplomasisi Yasası çıkarılmış, Eylül 2011 tarihinde kamu diplomasisinin ilk elçisi atanmıştır. Dışişleri Bakanlığında Kamu Diplomasisi Politika Birimi ve Kültürel Diplomasi Bürosu kurulmuştur (Binark, 2019, s. 78). 2010 yılından sonra Güney Kore kendini küresel çapta barış için arabulucu olarak konumlandırmıştır. Kore yarımadasının imgesi “huzur” olarak kurgulanmıştır (Binark, 2019, s. 83). Hallyu yıldızları Kore’nin marka elçileri olarak kullanılmıştır. Kültür Spor ve Turizm Bakanlığına bağlı kurulan Korean Creative Content Agency (KOCCA), Korean Culture and Information Service (KOCIS), Korean Foundation for International Cultural Exchange (KOFICE) ve Korean Film Council (KOFIC) Kore’nin kültür politikalarını geliştirmede en etkili kurumlar olmuştur (Binark, 2019, s. 93). Sinema sektöründeki sansür ambargosu kalkınca Güney Kore’de sektör gelişmiştir. 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde Asya ülkelerinin pek çoğunda Güney Kore film ve dizileri izlenmeye başlanmıştır. 1990’ların ortalarında başlayan K-drama dalgası 2000’li yılların sonuna kadar sürmüştür. Bu dramalarda platonik aşklar ve Konfüçyanist ahlak anlayışının ağır bastığı toplumsal ilişkiler işlenmiştir (Binark, 2019, s. 119). Yeni dönem “Hallyu 3.0” ya da “post-Hallyu” olarak adlandırılmaktadır daha melez bir içerik üretimi vardır.

Kore dalgası içinde drama ve K-pop önemli yer tutmaktadır. Güney Kore’de kamu diplomasisi yoluyla uluslararası halkla ilişkiler faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte iki yönlü simetrik halkla ilişkiler modeli daha çok uygulanır hale gelmiştir.

Güney Kore’de Halkla İlişkiler Alanı

Güney Kore’de halkla ilişkiler faaliyetleri ABD ve Avrupa örneklerine göre geç dönemde ortaya çıkmıştır. Günümüzde Güney Kore artık halkla ilişkiler uygulamalarına yabancı değildir. Ancak Güney Kore’de halkla ilişkilerin uygulanması açısından genel geçer bir teori ya da yol yoktur (Kim ve Hon, 2001, s. 263). Halkla ilişkiler faaliyetleri daha çok geçmiş zamanlarda hong-bo olarak adlandırılan duyurma faaliyetiyle sınırlıydı. Güney Kore’de hong-bo “kitle iletişim araçlarını kullanarak enformasyon yayılmasını sağlamak” anlamına gelir (Yıldırım-Becerikli, 2005, s. 139). Hong- bo 1970’lerde Güney Kore’yi yöneten otoriter hükümetle, zenginleri temsil eden chaebol sistemi arasındaki iş birliği ile gerçekleştirilmiştir. 1960’ların sonlarında, her chaebol grubu büyük ölçekli bir kurum içi halkla ilişkiler departmanı kurmuş ve medyayla düzenli iletişim kurmaya başlamıştır (Kim ve Hon, 2001, s. 268). Küresel girişimlerin etkisiyle Güney Kore’de halkla ilişkiler uygulamaları daha da gelişmiştir (Kim, 2003, s. 106). Küreselleşme eğilimleri ayrıca chaebolleri daha açık bir şekilde iletişim kurmaya teşvik etmiştir. Chaebol grupları, rekabetçi kalabilmek için sofistike halkla ilişkilere ve uluslararası iletişim hizmetlerine çok ihtiyaç duyduklarını kabul etmiştir (Kim ve Hon, 2001, s. 269).

Güney Kore’deki profesyonel halkla ilişkilerin ortaya çıkışı gong-bo olarak adlandırılan hükümetin işlevine dayanır (Yıldırım-Becerikli, 2005, s. 140). İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte kurulan Kamusal Enformasyon Birimi kamuoyunu kontrol etmek için kullanılmıştır. 1948’de Güney Kore diktatörlükle yönetilmiş ve gong-bo 1960’lara kadar kamuoyunu manipüle etmek için kullanılmıştır. 1960’ta yapılan sivil darbe ve sivil yönetim uzun süreli olmamıştır. 1961’de General Chung-Hee Park askeri darbe yapmış ve basın özgürlükleri kısıtlanmıştır. 1988’de Seul Olimpiyatları sırasında, Burson-Marsteller, Hill&Knowlton gibi halkla ilişkiler şirketleri hükümetle çalışmış ve bu halkla ilişkiler alanında Güney Kore’de büyük bir dönüşüm yaratmıştır (Kim, 2003, s. 107). Günümüzde Güney Kore’de yüzlerce halkla ilişkiler firması farklı alanlarda hizmetler vermektedir. 1989’da Güney Kore halkla ilişkiler mesleğinin çıkarlarını korumak için Kore Halkla İlişkiler Derneği’ni kurmuştur, 2000 yılında hukuka aykırı davranan firmaların önüne geçmek için Kore Halkla İlişkiler Danışmanlık Derneği kurulmuştur. 1998’de halkla ilişkiler eğitimiyle ilgilenen Kore Akademik Halkla İlişkiler Birliği kurulmuştur. Bu birlik Korean Journal of Public Relations Research adında akademik bir dergi yayınlamaktadır (Yıldırım-Becerikli, 2005, s. 140).

Güney Koreli halkla ilişkiler uzmanları en çok basın ajansı ve enformasyon modellerini kullanmaktadırlar. İki yönlü modelin kullanımı da görülmektedir (Kim, 2003, s. 109). Ancak Konfüçyüsçülük ve Güney Kore’nin kültürel kodları sebebiyle Yungwook Kim ve Linda Childers Hon’un çalışmasında da ortaya koyduğu gibi iki yönlü model Güney Kore’de çok kullanılmamaktadır. Güney Kore’de özellikle kişiler arası iletişimin halkla ilişkilerde büyük önemi olduğunu görülmektedir. Güney Kore’deki halkla ilişkiler faaliyetlerini açıklamada kültürel teoriler daha açıklayıcıdır (Kim ve Hon, 2001, s. 281). K. Sriramesh, Yungwook Kim, Mioko Takasaki’nin çalışması da Güney Kore halkla ilişkiler uygulamalarında “kendini gizleme”nin kültürel bir norm olarak ortaya çıktığını saptamıştır. Bu sebeple halkla ilişkiler uzmanları daha çok dolaylı iletişim yöntemlerine başvurmaktadır. Ayrıca diğer araştırmanın ortaya koyduğu biçimde kişiler arası iletişimin Güney Kore’de çokça tercih edildiği ortaya konulmuştur (Sriramesh, Kim, Takasaki, 1999, s. 286-289). J. E. Grunig’in dört modelinin yanı sıra, kişisel etki ve kültürel yorumlama modelleri Güney Kore’deki halkla ilişkilerin önemli yönlerini yansıtır (Yıldırım-Becerikli, 2005, s. 141). Güney Kore’deki iletişim yolları açısından

birinci önemli olan dolaylı iletişimidir. Bilgiler genelde belli eşik bekçileri yoluyla iletilir. Çünkü Güney Kore’de kişiler ve kurumlar tarafından iletilen bilgilere güvenilmez. Bu yüzden yöneticilerde de kültürel gizlenme ve sessiz kalma genel olarak tercih edilir (Kim, 2003, s. 113).

Diğer önemli nokta ise aile şefinin yönlendirmesidir. İletişimde aile şefinin yönlendirmesinin önemli hale gelmesi toplumun hiyerarşik yapısından kaynaklanmaktadır. Toplumun bu yapısı sebebiyle kurumsal iletişimde de üst düzey bir yönetici tüm kurumsal iletişimi sürdürebilir. Bu yüzden halkla ilişkiler çalışmaları çok fazla dallanıp budaklanmadan direk karar vericiler üzerinden yürütülebilir. Konfüçyüsçülük Güney Kore’nin toplumsal yapısını derinden etkilemiştir. İletişimsel sistemini de önemli derecede etkilemektedir. Konfüçyüsçülük grup içi ve grup dışı ilişkilerde bağlılık değerlerini sorgulanmaz bir hale getirir. Etik standartlar genelde grup içinde belirlenir. İtibarını korumak Güney Kore iletişimi için önemli faktörlerden bir diğeridir. Şirketler ve kurumlar itibar yönetimine çok önem verir. Bir iş çevresinde başka bir firmaya saldırmak Güney Kore’de doğru karşılanmaz ve saldıran şirket grup içinden dışlanır. Bu sebeple halkla ilişkiler faaliyetlerinde bu durumdan kaçınılır (Kim, 2003, s. 114).

Halkla ilişkiler uzmanları ve gazeteciler arasında yakın ilişki, hediyeleşme vardır. Güney Kore’nin demokratik yönetime geçişiyle beraber hong-bo etkisini yitirmiş, yeni profesyonel halkla ilişkiler faaliyetleri önem kazanmıştır. Günümüzde halkla ilişkiler, sadece tanıtımı değil, aynı zamanda pazarlamayı, krizlerin yönetimini ve halkla iletişimi sürdürmeyi destekleyen çeşitli işlevleri de içermektedir (Kim ve Hon, 2001, s. 268). Şirketler kriz yönetimi, yeni iletişim teknolojileri yoluyla iletişim, pazarlama gibi pek çok alanda hizmet vermektedir.

Güney Kore’de halkla ilişkilerin gelişiminde önemli bir nokta da ülke siyasetine bağlı olarak sivil aktivizmin gelişmesidir. Sivil aktivizm, askeri rejimin otoriter yönetimini protesto gösterileri sırasında gelişmiştir. Bu süreçte çalışma koşullarının iyileştirilmesi için çeşitli sivil toplum kuruluşları (STK) ortaya çıkmıştır. Bu STK’lar siyasete doğrudan etki ederek hükümetin ve cheabollerin politikalarını denetlemiş ve itiraz edilecek noktalarda itirazlarını dile getirmişlerdir. STK’ların üyeleri genellikle genç ve eğitimlilerden oluşmaktadır. STK’lar 1987’deki demokratik ayaklanmadan sonra artmıştır. STK’lar genel olarak sansasyon yaratacak basın bildirimleriyle halkla ilişkiler çalışmalarını yürütür. STK’lar kamusal alanda izinsiz gösteri gibi faaliyetlerle sesini duyurmaktadır. Ancak uzlaşma durumunda halkla ilişkiler çalışmalarında iki yönlü simetrik modeli tercih etmektedirler. STK’lar, Kore’nin pek çok alanında önemli ve etkili olmayı sürdürmektedir (Kim, 2003, s. 112).

Güney Kore’de halkla ilişkiler uzmanları ve gazeteciler arasında ilişkiyi etkileyen en önemli faktörlerden biri halkla ilişkiler uzmanları ile gazeteciler arasındaki gayriresmi ilişkilidir. Çoğu zaman profesyonel ilişkiler kişiler arasındaki ilişkilere göre belirlenir. İkinci olarak halkla ilişkiler profesyonelleri ve gazeteciler arasındaki yasal olmayan hediyeleşmeler (Ddukgab) dikkat çeker. Bu durum yasal olmasa da bir kültür olarak devam ettirilir (Jo ve Kim, 2004, s. 302). Küreselleşmeyle birlikte başlayan kültürel diplomasi faaliyetleriyle birlikte Güney Kore’de iki yönlü halkla ilişkiler modeli de uygulanmaya başlamıştır.

Güney Kore’nin Hofstede Kültür Analizi

Hofstede, kültürü “bir insan grubunu diğer insan grubunun üyelerinden ayıran kolektif zihin programlaması” olarak tanımlamıştır. Hofstede’ye göre kültür sözcüğü genellikle, özdeşleştiği milletler için kullanılır. Bu çalışmada Hofstede’nin kültür tanımı benimsenmiş ve onun kültür boyutlarından yararlanılmıştır (Hofstede, 1984, s. 25-26).

Hofstede yaptığı çalışmada kültürün dört boyutunu, “güç aralığı”, “belirsizlik bireysellik” ve “erillik” olarak belirlemiştir (Hofstede, 1980). Güç mesafesi, yaş, eğitim, statü

gibi faktörlerin bireylere verdiği gücün toplumlara göre dağılımını ifade eder. Güç mesafesine sahip toplumlarda gücün dağılımında dengesizlikler orta çıkabilmektedir. Bu toplumlarda statü, unvanlar önemlidir. Daha dar güç mesafesine sahip toplumlarda kararlar alınırken, katılıma önem verilir. Belirsizlikten kaçınma değişim hızı ve boyutunun tahmin edilemediği durumlarda toplumda ortaya çıkan endişeyi ifade eder. Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu toplumlarda bireyler toplumu daha rasyonel bir hale getirmek için biçimsel kuralları artırırlar. Erillik-dişillik boyutunda bir toplumda insanların birbirine karşı verdiği değer ve nezaket seviyesinin derecesi belirlenir. Bir toplumda para elde etme ve materyalist eğilimler ön plandaysa eril kültür öne çıkmış denebilir, dişil kültürlerde ise insana verilen önem daha ön plandadır. Bireyselcilik boyutunda insanların kendi ihtiyaçlarını mı önemsendiği yoksa topluluğun ihtiyaçlarını mı önemsendiği dikkate alınır ve grup içindeki bireylerin birbirine yardım dereceleri belirlenmeye çalışılır. Hofstede toplumlara bireyci ve toplulukçu olarak ikiye ayırır. Bireyci toplumlarda ben düşüncesi daha ön plandadır (Hofstede, 1980). Daha sonraki yıllarda “uzun dönem uyum” ve “anlayış gösterme” de analizin boyutları arasına eklenmiştir.

Yunna Rhee, “Global Public Relations: A Cross-Cultural Study of the Excellence Theory in South Korea” çalışmasında Hofstede'nin kültür tanımını benimseyerek kültürel çalışma üzerinden mükemmellik teorisinin Güney Kore'deki halkla ilişkiler uygulamalarını açıklayıp açıklamadığı üzerine bir çalışma yürütmüştür. Bu çalışma sonucunda kültürel bakımdan Güney Kore'de halkla ilişkiler faaliyetlerinde Konfüçyüsçülük ve kolektivizmin Güney Kore halkla ilişkiler uygulamalarını etkilediği sonucuna ulaşmıştır (Rhee, 2002, s. 179). Hofstede ve Bond, “The Confucius connection: From cultural roots to economic growth. Organizational Dynamics” makalesinde, ekonomik büyümeyle Konfüçyüsçü değer anlayışı arasındaki bağlantıyı Hofstede'nin kültür analiziyle araştırmıştır. Bu çalışma sonucunda Konfüçyüsçü değerlerin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkileri ortaya konulmuştur (Hofstede ve Bond, 1987). Youngbae Kim, Byungheon Lee'nin “R&D project team climate and team performance in Korea: A multidimensional approach” çalışmasında Güney Kore'de Ar-Ge ekibi iklimi ile ekip performansı arasındaki ilişkiyi Hofstede'nin kültür analiziyle incelemiştir. Çalışma sonucunda Güney Kore'deki kültürel ortam, takım çalışmalarında daha yüksek başarı ve yenilikçiliğe daha açık olma bakımından önemli etkileri olduğu görülmüştür (Kim ve Lee, 1995, s.194).

Bu çalışmada Güney Kore'nin Hofstede verileri ve Yunna Rhee'nin, “Global Public Relations: A Cross-Cultural Study of the Excellence Theory in South Korea” çalışmasında yer alan örnek alan çalışmasıyla karşılaştırılarak Hofstede kültür analizi uygulanacaktır (Rhee, 2002).

“Global Public Relations: A Cross-Cultural Study of the Excellence Theory in South Korea” çalışmasında incelenen kitle Güney Kore'nin başkenti Seul'de bulunan üç tür organizasyonda yer alan halkla ilişkiler uzmanlarından oluşmaktadır. Kurum için halkla ilişkiler ekipleri için Güney Kore'nin büyük reklam ajanslarından “Cheil Communications” tarafından yayınlanan reklamcılık yıllığından seçilen ilk 200 şirket arasından 100 tanesi rasgele seçilmiştir. Çalışmada 212 anket toplanmıştır.

Çalışma sonucunda kültürün boyutlarına ilişkin indeksleri test etmek için güvenilirlik testleri kullanılmıştır. Bununla birlikte, Hofstede'nin orijinal anketindeki bireycilik-kolektivizm ve erkeklik-dişillik sürekliliği, karşıt kavramları daha iyi anlamak için bu çalışmada ayrı boyutlar olarak ele alınmıştır. Cronbach alfa değerleri bireycilik için .56, kolektivizm için .71, belirsizlikten kaçınma için .57, güç mesafesi için .54, erillik için .76, dişilik için .70 ve Konfüçyüsçü dinamizm için .62'dir.

Tablo 1: Güney Kore'nin hofstede verileri

Ülke	Güç Aralığı	Bireysellik	Erillik	Belirsizlik	Uzun Dönem Uyum	Anlayış Gösterme
Güney Kore	60	18	39	85	100	29

Kaynak: (The Hofstede Center, 2022)

Güney Kore için Hofstede modelinin verilerinin analizine bakıldığında Güney Kore’de güç aralığı puanının 60 olduğu görüyoruz. Bu Güney Kore’nin hiyerarşik bir ülke olduğunu ortaya koyar. Güç aralığının yüksek olduğu ülkelerde insanlar arası eşitsizlikler fazladır. Bu ülkelerde örgütlerde ast ve üstler arasındaki iletişimde astların, üstlerin emirlerini sorgulamadan yapması beklenir. Güney Kore’deki hiyerarşik yapıda herkesin bir yeri vardır ve Güney Koreliler statükoyu pek sorgulamazlar. Hiyerarşinin güçlü olması halkla ilişkiler çalışmalarını da etkiler. Halkla ilişkiler uygulamalarının uygulanmasında zorluklar yaratır (Freitag ve Quesinberry-Stokes, 2009, s. 230-232). Çalışmada yapılan anketle Hofstede verilerini karşılaştırdığımızda, güç mesafesi indeksi puanı 54’tür ve bu, Hofstede’nin çalışmasında hesaplanan 60 puandan biraz daha düşüktür. Ancak, bu örnekte güç mesafesi hala oldukça yüksektir.

Güney Kore’nin bireysellik puanının 18 olduğu görülüyor. Güney Kore’de Konfüçyüsçü anlayış toplumun kolektif olmasını sağlamıştır. Güney Kore toplumunda bireysellik düşük düzeydedir; aile olmak, aile bağlarını güçlendirmek, bir grubun parçası olmak önemli değerler arasındadır. Aileye önem verilmesi, ailenin hiyerarşik yapısı içinde yaşça büyük olanların fikirlerine önem verilmesi halkla ilişkiler uygulayıcıları için de önemlidir. Halkla ilişkiler uygulamalarında iletişim bireyleri değil, aile büyüklerini hedef alır. Çalışmada yapılan anketle Hofstede verisini karşılaştırdığımızda, bu çalışmadaki katılımcıların Hofstede'nin çalışmasındaki katılımcılardan daha az kolektivist olduklarını göstermiştir. Veriler, bireysel değerlerin (Ortalama= 4.06, Standart Sapma = .42) kolektivist değerler (Ortalama = 4.05, Standart Sapma. = .42) kadar önemli olduğunu göstermiştir.

Hofstede modelinde erillik oranının yüksek olduğu ülkelerde bireyler arası rekabet daha üst seviyededir. Oranın düşük olduğu dişil ülkelerde ise ilişkiler daha ön plana çıkmaktadır. Güney Kore 39’luk oranla son derece dişil bir toplumdur. Güney Kore toplumundaki kolektif yapı, birbirlerini gözetmelerini sağlar. Örgütlerde bireysel işler yapmak yerine, grupla çalışmak önemli bir değer olarak görülür. Yapılan çalışmaya göre erkek ve kadınlar eşit iş bölümüyle çalışırlar. Erkeklik (Ortalama:3.97,Standart Sapma=.63) ve kadınlık (Ortalama=3.99, Standart Sapma=.45) bulunmuştur. Yani hiçbir diğlerinden daha önemli değildir. Hofstede'nin erkeklik-kadınlık verilerine bakıldığında, bu çalışmanın katılımcıları orta aralıktaydı.

Güney Kore 85 puanla belirsizlikten kaçınma noktasında en yüksek ülkelerden biridir. Güney Kore’liler toplumsal hayatta, ticarete, hemen her alanda netlikten yanadırlar. Toplum bir kurallar ağıyla örülmüştür, kuralların olması belirsizliği büyük oranda ortadan kaldırır. Örgüt içinde de kişilerin rolleri ve kuralları belirlidir. Çalışmaya göre katılımcılar, Hofstede'nin çalışmalarından daha yüksek düzeyde bir belirsizlikten kaçınma gösterdiler (Ortalama = 3.9, Standart Sapma = .58). Bu durum Güney Kore’nin belirsizlikten kaçınma noktasında yüksek ülkelerden biri olduğunu göstermiştir.

Uzun dönem uyum noktasında 100 puanla Güney Kore en yüksek ülkelerden biri olarak görülüyor. Güney Kore toplumunun ahlaki yapısı ve kuralları son derece oturmuştur. Bu sebeple Güney Koreli şirketler daha uzun dönemli planlar yapıp, ekonomide de daha istikrarlı büyümeyi sağlayabilmişlerdir.

Güney Kore'nin hoşgörü puanınının 29 oranla düşük olduğu görülüyor. Güney Kore toplumunda boş zaman geçirmek en az değer verilen şeyler arasında görülür. Güney Koreliler boş zaman geçirmek yerine, zamanlarını daha değerli amaçlar için harcamayı doğru görürler. Boş zaman suçluluk duygusu yaratır.

Yapılan çalışmada Güney Kore'deki Konfüçyüsçü etki yüksek görülmüştür. Ayrıca çalışmadaki katılımcılar da sebat, tutumluluk, ilişkileri duruma göre sıralama ve düzeni gözlemlene gibi uzun vadeli özellikleri kısa vadeli özelliklerden daha önemli olarak değerlendirmiştir.

Güney Kore'nin kültürel yapısı halkla ilişkiler faaliyetlerini etkilemiştir. Konfüçyüsçü geleneğin toplumsalcı ve hiyerarşik felsefesi toplumun yapısını belirlemiştir. Bu durum Güney Kore'de halkla ilişkiler çalışmalarında dolaylı iletişim yönteminin önünü açmıştır. Hiyerarşik düzen içerisinde aile ve toplumun ileri gelenleri hedef kitle olarak seçilmiştir. Toplumsal yapının etkisiyle iki yönlü halkla ilişkiler uygulamaları yerine genellikle tek yönlü halkla ilişkiler uygulamaları tercih edilmiştir.

Sonuç

Güney Kore'de halkla ilişkiler faaliyetleri, ABD ve Avrupa örneklerine göre çok geç dönemde ortaya çıkmıştır. Güney Kore'nin halkla ilişkiler uygulamaları ve biçimi ABD, Avrupa ülkelerinden ve diğer Asya ülkelerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Güney Kore halkının sosyo- kültürel yapısı; kültürü, felsefesi ve inanışları, ülkenin iletişim biçimlerini önemli derecede etkilemiş ve halkla ilişkiler uygulamalarının da bu bağlamda gelişmesine yol açmıştır.

Güney Kore'de halkla ilişkiler faaliyetlerinde hükümet, büyük cheaboller önemli ölçüde söz sahibidir. Halkla ilişkiler diğer ülkelerden farklı olarak daha çok bir duyurma faaliyeti olarak algılanmaktadır. Ancak günümüzde Güney Kore'de halkla ilişkiler faaliyetleri kurumsallaşmış, geleneksel yöntemler yerini modern yöntemlere bırakmıştır. Güney Kore ekonomisinin büyümesi ve demokrasininin gelişmesi halkla ilişkiler faaliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir. 1960'tan itibaren Güney Kore ekonomisi giderek büyümüş günümüzde ileri teknoloji üreten bir ülke haline gelmiştir. Siyasal açıdan uzun yıllar çalkantılı zamanlar geçiren Güney Kore, 1997'den itibaren demokrasininin giderek yükseldiği bir ülke konumuna gelmiştir. Güney Kore'de medya sektörünün büyük ölçüde özel sektörün elinde olması halkla ilişkiler faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Medya sektörünü elinde bulunduran şirketler medya içeriklerini de kendilerine göre yönlendirmiştir. Tüm bu duruma rağmen siyasal alandaki demokratikleşme medyanın da özgürleşmesinin önünü açmıştır. Ülkede internet erişiminin çok yüksek olması, vatandaşların bilgiye ulaşımını kolaylaştırmaktadır. Bilgiye ulaşmada vatandaşların en önemli kaynağının internet olduğu görülmektedir. Ülkede son yıllarda vatandaşlar ülke gündemini de ağırlıklı olarak internet haber sitelerinden takip etmektedir. İnternete kolay erişim halkla ilişkiler olanaklarını da arttırmış, kurumların daha kolay iletişim kanalları bulmasını sağlamıştır. İnternetle birlikte Güney Kore'de genellikle tek yönlü ilerleyen halkla ilişkiler faaliyetleri iki yönlü simetrik modelin de sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesini sağlamıştır.

Güney Kore'nin kendine özgü kültürel yapısı halkla ilişkiler faaliyetlerini derinden etkilemiştir. Bu etkileşimde özellikle inanç faktörü önemli olmuştur. Güney Kore'de Konfüçyüsçülük iletişim biçim ve yöntemlerini de etkilemiştir. Konfüçyüsçülüğün bilgiye önem vermesi ülkede okuryazar oranını giderek arttırmıştır. Konfüçyüsçülüğün insanlar arası ilişkilerde cinsiyet, sosyal statü ve yakınlık için yaptığı tanımlamalar iletişimde sözcüklerin yapısını bile etkilemiştir. Güney Koreliler de bu felsefeye bağlı olarak sosyal statüsü yüksek olana karşı saygı görülürken, genel olarak aile liderlerinin sözünün dinlenmesi halkla ilişkilerde

dolaylı iletişim yöntemlerinin kullanılmasına yol açmıştır. Güney Kore toplumunda bireysellik toplumsal bütünlüğe feda edilmiştir. Bu durum Güney Kore’de çoğu zaman iki yönlü halkla ilişkiler uygulamalarını imkânsız hale getirmektedir. Kişiler arası ilişkileri ise halkla ilişkilerde daha değerli kılmaktadır. Kişiler arası tanışıklığın halkla ilişkiler faaliyetlerinde etkili olması ve hediyeleşme halkla ilişkiler uygulamalarında çeşitli etik sorunlara yol açmaktadır. Ülkede son yıllarda artan STK’lar toplumsal meselelerde etkili olmayı sürdürmektedir. STK’lar uzlaşmacı politikalarında iki yönlü halkla ilişkiler yöntemlerini de tercih etmektedir. Halk kültürü ve inanç etkisinin yanı sıra değişen küresel ekonomik sistemle birlikte Güney Kore’de halkla ilişkiler kültür emperyalizmi, sanal kültür ve küreselleşmeden etkilenmiştir. Teknolojinin giderek toplumsal hayata girmesiyle birlikte, teknoloji ihraç eden ülkelerin “kültürel emperyalizmi” Asya ülkelerini de etkilemiştir. Bundan Güney Kore’de nasibini almıştır. Bunun yanı sıra dijital iletişim teknolojilerinin hayatımıza girmesiyle Güney Kore’de de kültürel bir dönüşüm yaşanmış bu durum halkla ilişkiler faaliyetlerini dönüştürmüştür. Küresel düzen içinde yer almaya çalışan Güney Kore devlet politikası olarak kültürel diplomasi faaliyetlerine girişmiştir. Bu bağlamda Kore Dalgası “Hallyu” akımı ortaya çıkmıştır. Bu sayede Güney Kore’nin adı, kültürel değerleri uluslararası alanda temsil edilebilir hale gelmiştir. Güney Kore içinde genellikle kişisel etki üzerinden yürüyen halkla ilişkiler faaliyetleri bu sayede iki yönlü simetrik modele doğru evrilmiştir. Güney Kore kültürü diğer ülkelerin vatandaşları tarafından da öğrenilmeye başlamıştır. Güney Kore sinema, spor, müzik, değişim programlarıyla kültürel diplomasi sürecini yürütmüştür.

Sonuç olarak Kim ve Hon’un çalışmalarının da desteklediği biçimde Güney Kore’de genel geçer bir halkla ilişkiler teorisi ve yolundan bahsetmek mümkün değildir (Kim ve Hon, 2001, s. 263). Güney Kore’nin halk kültürü ve inancıyla şekillenen ilk dönem halkla ilişkiler faaliyetleri duyurma faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır. Büyüyen ekonomisi ve giderek demokratikleşen siyaseti ülkede kültürel dönüşümlere yol açmış, medya ve kültür endüstrisinin de gelişmesine sebep olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte Güney Kore hükümeti ve büyük şirketler daha açık bir iletişim yöntemine doğru yönelmiştir. Halkla ilişkiler faaliyetleri giderek tek yönlü olmaktan çıkıp, iki yönlü simetrik modele doğru kaymıştır. Güney Kore’nin küresel ekonominin bir parçası haline gelmesi ve demokratikleşmesiyle ülkede halkla ilişkilerin gelişimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Ülkenin siyasi yapısının demokratikleşmesiyle birlikte önce medyanın demokratikleştiğini ardından halkla ilişkiler faaliyetlerinin geliştiğini gözlemlemekteyiz. Güney Kore’de halkla ilişkiler geleneğinin ilk yıllarında etkili olan hong-bo tarzının zamanla yerini profesyonel halkla ilişkiler hizmetlerine bırakmıştır. Bu noktada adeta ABD ve Avrupa toplumlarının halkla ilişkiler tarzı Güney Kore’de kendine özgü toplumsal yapısıyla bütünleşerek yeni bir halkla ilişkiler düzeni ortaya çıkarmıştır. Ülke ekonomisinin büyümesi ve küresel yüksek teknoloji üreten şirketlerin ortaya çıkması halkla ilişkiler ajanslarının da artmasına yol açmıştır ve halkla ilişkiler hizmetlerini geliştirmiştir. Ayrıca zamanla halkla ilişkilerin etik ilkelerinin belirlenmesi, kurumsallaşması Güney Kore’de halkla ilişkiler uygulamalarını çeşitlendirmiş ve kökleştirmiştir.

Kaynakça

- Avşar, Z. (2004). Medyada yoğunlaşma ve şeffaflaşma yasal düzenlemeler, beklentiler ve sorun alanları. *iletişim araştırmaları*, 2(2), 87-113.
- Bauman, Z. (2016). *Küreselleşme*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bernays, Edward L. (1947). The engineering of consent. *The ANNALS of The American Academy of Political And Social Science*, 250(1), 113-120.
- Berger, P. L. (2007) “Küresel Kültürün Dört Yüzü”, (çev. Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu), Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din, Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu (ed.), Platin Yay., Ankara.

- Binark, Mutlu. (2019). *Kültürel diplomasi ve Kore dalgası "Hallyu"*. Ankara: Siyasal.
- Chomsky, N. (2014). Halk üzerinden kazanç neoliberalizm ve küresel düzen. Çev: S. Evren. İstanbul: Everest Yayınları.
- Çaycı, B., Karagülle, A. E. (2016). İletişimin dijitalleşmesi ve kültürel melezleşme. *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 570-586.
- Ewen, S. (1996). *PR! A social history of spin*. New York: Basic Books.
- Fırat, D. (2017). Küresel yönde ters akış: Asya'dan doğan alternatif bir popüler kültür. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 67-74.
- Freitag, R. A. ve Quesinberry, S. A. (2009). *Global public relations, spanning borders, spanning cultures*. London: Routledge.
- Gönül, İ. (2001). Küreselleşme ve kültür. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 163-172.
- Grunig, J. E. ve Hunt, T. (1984). *Managing public relations*. New York: Holt, Rinehart & Winston
- Güngör, N. (2016). *İletişim kuramlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Herman, E. S. ve Chomsky, N. (2012). *Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politikası*, (E. Abadoğlu, Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.
- Hofstede, G. (1980), "Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Broad?", *Organizational Dynamics*, Surfimer, AMACOM, a division of American Management Associations.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G., ve Bond, M. H. (1987). The Confucius connection: From cultural roots to economic growth. *Organizational Dynamics*, 16(4), 4-21.
- Hong, H. (2014). The Internet, transparency, and government-public relationships in Seoul. South Korea. *Public Relations Review*, 40(3), 500-502.
- Jo, S. ve Yungwook K. (2004). Media or personal relations? Exploring media relations dimensions in South Korea. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 81(2), 292-306.
- Kazancı, M. (1980). *Halkla ilişkiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kıyan Z. (2015). *Kültürel Ürünlerin Metalaşma Sürecinde İkili Üretim Yapısı*. (Doktora Tezi). Ulusal Tez Merkezi. (413793)
- Kim, Y. (2003). Professionalism and diversification: The evolution of public relations in South Korea. In K. Sriramesh ve D. Verčič (Ed.), *The Global Public Relations Handbook: Theory, Research, and Practice*, 106-120: New Jersey: Lawrence-Erlbaum Associates, Publishers.
- Kim, Y. and Lee, B. (1995), R&D project team climate and team performance in Korea: A multidimensional approach. *R&D Management*, 25: 179-196.
- Kim, Y. ve Hon, L. (2001). Public relations in South Korea: Applying theories and exploring opportunities. *Journal of Asian Pacific Communication*, 11(2), 263-286.
- L'Etang, J. (2008). Writing PR history: Issues, methods and politics. *Journal of Communication Management*, 12(4), 319-335.
- Lamme, M. O. Russell, K. M. Hill, D. ve Spector, S. (2017). United States-development and expansion of public relations. In W. Tom (Ed.), *North American Perspectives on the Development of Public Relations*, 21-37: London: Palgrave Macmillan.
- Lee, C.Y. (2012). Korean Culture And Its Influence on Business Practice in South Korea. *The Journal of International Management Studies*, 7(2), 184-191.
- Lippmann, W. (1993). *The phantom public*. London: Transaction Publishers.

- Lippmann, W. (1998). *Public opinion*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Moloney, K. (2000). *Rethinking public relations: PR propaganda and democracy*. New York: Routledge.
- Myers, C. (2017). United States antecedents and proto-PR. In W. Tom (Ed.), *North American Perspectives on the Development of Public Relations*, 5-21: Palgrave Macmillan.
- Okay, A. (2012). Halkla ilişkiler ve internet. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(12), 535-547.
- Rhee, Y. (1999). *Confucian culture and excellent public relations: A study of generic principles and specific and applications in South Korean public relations practice*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Maryland at College Park, College Park.
- Rhee, Y. (2002): Global Public Relations: A Cross-Cultural Study of the Excellence Theory in South Korea, *Journal of Public Relations Research*, 14:3, 159-184
- Schiller, H. (1993). *Zihin yönlendirenler*, (C. Cerit, Çev.), İstanbul: Dokuz Eylül Yayınları.
- Sezer, D. (1972). *Kamuoyu ve dış politika*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayını.
- Sriramesh, K. ve Vercic, D. (2003). A theoretical framework for global public relations. In K. Sriramesh ve D. Verčič (Ed.), *The Global Public Relations Handbook; Theory, Research, and Practice*, 1-19: New Jersey: Lawrance-Erlbaum Associates, Publishers.
- Sriramesh, K. Yungwook K. ve Mioko T. (1999). Public relations in three Asian cultures: An analysis. *Journal of Public Relations Research*, 11(4), 271-292.
- Tortop, N. (1972). *Halkla ilişkiler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayını.
- Yağmurlu, A. (2013). Kamu yönetiminde halkla ilişkiler ve sosyal medya. *Selçuk İletişim*, 7(1): 5-15.
- Yağmurlu, A. (2019). Kültürel diplomasi: kuram ve pratikteki çerçevesi. *Selçuk İletişim*, 12 (2):1210-1238.
- Yıldırım Becerikli, S. (2005). *Uluslararası halkla ilişkiler*. Ankara: Nobel Yay.
- Yum, J. O. (1987). Korean philosophy and communication. In D. L. Kindaid (Ed.), *Communications Theory: Eastern and Western Perspectives*, 71-86: New York: Academic Press.
- Yum, J. O. (1988). The impact of Confucianism on interpersonal relationships and communication pattern in East Asia. *Communication Monograph*, 55, 374-388.

İnternet

- Newman, N. Richard, F. Anne, S. Simge, A. ve Rasmus K. N. (2020). *Reuters institute digital news report 2020*. Erişim Tarihi 22.02.2022, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-06/DNR_2020_FINAL.pdf.
- The Hofstede Centre. (2022, 23 Şubat). *Hofstede's globe*. Erişim tarihi: 23.02.2022, <https://geerthofstede.com/hofstedes-globe/>.
- Waldeck, Y. (2020). *Internet usage in South Korea*. Erişim tarihi: 22.02.2022, <https://www.statista.com/topics/2230/internet-usage-in-south-korea/>.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyal Medyada Ebeveynlerin Dijital Yerlilere Yönelik İçerik Paylaşımlarının Dijital Kimlik İnşasındaki Rolü

The Role of Parents' Content Sharing on Social Media for Digital Natives in the Development of Digital Personhood

Yeşim ESGİN^{a*} Başak GEZMEN^b Recep ÖZSÜRÜNÇ^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1603-4216

^b Doç. Doktor, İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9953-228X

^c Araştırma Görevlisi Doktor, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6599-7823

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Mart 2022

Kabul tarihi: 4 Ağustos, 2022

Anahtar Kelimeler:

Dijital yerli,

Dijital kimlik,

Mahremiyet

ÖZ

Dijital dünyada ebeveynlerin çocuklarına yönelik mahremiyet ihlaline yol açan sosyal medya paylaşımlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu durumun dijital sahnede kimlik inşa sürecinde etkili olduğu ve çocuklar üzerinde memnuniyetsizlik yarattığı gözlemlenmektedir. Çalışmamızda sosyal medyada ebeveynlerin 18-21 yaş grubuna, dijital yerlilere yönelik içerik paylaşımlarının dijital kimlik inşasındaki rolü incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; kadınların ebeveynleri tarafından kendileri ile ilgili sosyal medyada içerik paylaşmadan önce izin alınmasını istedikleri ve paylaşımından memnun olmadıkları takdirde kaldırılmasını talep ettikleri görülmektedir. Katılımcıların ebeveynleri tarafından kendileri ile ilgili içerik paylaşım sayısı arttıkça memnun olma durumlarının da azaldığı görülmüştür. Öte yandan katılımcıların ebeveynleri tarafından kendilerine yönelik eğitim-öğretim hayatları ile ilgili paylaşımlarından memnuniyetsiz oldukları ve bunu mahremiyet ihlali olarak gördükleri ortaya konmuştur. Yazılı bilgi içerik, fotoğraf ve video paylaşımıyla ilgili olarak ise, katılımcıların en çok video paylaşımından rahatsız oldukları görülmüştür. Çalışma bulgularına göre; katılımcıların ebeveynlerinin kendileriyle ilgili olarak daha çok sosyal motivasyon ve ebeveyn tavsiyesi motivasyonu için paylaşım yaptıklarını düşünmektedir. Bu bağlamda; çocuğun/bireyin benlik saygısının, kişisel bilgileri üzerindeki kontrol hakkının, kişiliğinin dijital dünyadaki temsiliyetinin ve bütünlüğünün korunması adına ebeveynlerin dijital yerlilere yönelik sosyal medyada içerik paylaşımlarında hassasiyet göstermelerinin bir zorunluluk haline geldiği görülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 13, 2022

Accepted: August 04, 2022

Keywords:

Digital native,

Digital personhood,

Privacy

ABSTRACT

In today's digital world, it is common for parents to share social media posts that violate their children's privacy. It has been observed that this situation is vital in the process of digital personhood development and leads to displeasure in children. The role of parents in the development of digital personhood for the 18-21 age group, digital natives, on social media was examined in our study. According to the findings obtained; before sharing content about them on social media, women ask their parents to get permission from them and if they are dissatisfied with the sharing, they demand its removal. Also it was revealed that as the frequency of content sharing about them by the participants' parents increased, participants' contentment level also decreased. On the other hand, it was shown that the participants were unsatisfied with their parents' sharing of their educational lives, which they saw as a violation of their privacy. In terms of textual content, photo and video sharing, it was found that video sharing was the most unpleasant to the participants. Participants also believe that their parents communicate more about themselves for social motivation and parental guidance motivation. In this regard, it is seen that it has become essential for parents to show sensitivity in sharing content on social media for digital natives in order to protect the self-esteem of the child/individual, the right to control over their personal information, the representation and integrity of their personality in the digital world.

EXTENDED ABSTRACT

In today's digital world, it's common for parents to share social media posts that violate their children's privacy. It has been revealed that this situation is significant in the process of digital identity formation and generates displeasure in youngsters. Therefore, the purpose of this research is to reveal the role of parents in the digital identity building process of individuals aged 18-21 years, who are characterized as late adolescents, ready to assume adult roles in society, and who are studied under the digital native category. A study found that parents of young teenagers generally disapprove of their children posting content about themselves on social media, finding it embarrassing, unhelpful, and even disappointing, but parental sharing about their children influences their children's digital identities (Verswijvel et al., 2019, pp. 1-10). As a result, another goal of our research is to contribute to the literature in this subject by focusing on the 18-21 age range, known as late adolescents. There are different studies under the title of "sharenting" in the literature on the axis of the sharing of parents about their children on social networks. However, there is limited research in the international literature on how parents of digital natives respond to their children's social media posts. Regarding the late adolescents from the digital native category; no study has been found in the international literature. As a result, unlike prior research on sharenting, this study will attempt to explore how digital natives perceive their parents' conduct of sharing content about them on social media, as well as the factors that influence their attitudes toward this.

The study prefers the category of digital native, which Prensky formed by taking into account the proclivity and competencies for technology in the digital environment. The ability to use digital technology and comprehend new communication understandings distinguishes this group (Karşu, Cesur, 2020, p. 139). On the other hand, digital personhood; it is a part of individual identity that forms a digitally divided self and spreads into the online space, corresponding to the digital unconscious. There are personal, social, institutional, legal, scientific and technological aspects that need to be reconsidered to allow for new ways of understanding and managing identity (De Kerckhove ve De Almeida, 2013, p. 1). Indeed, when people believe that their public image is linked to their ability to achieve their goals, they are more driven to exert control over how others view them (Leary, 2001, p. 1). For example, parents might share their children's academic achievements as well as achievements in sports and artistic activities to demonstrate to their social circle that they successfully perform their parenting roles "on stage." Goffman's impression management theory is examined at this point in the context of the "stage" where digital identity is displayed. Impression management refers to the procedures by which people control how others view them. As a result, the concept of digital identity, which we use in the context of our research; also refers to the protection of an individual's self-esteem, the right to control his personal information, and the representation and integrity of his personality in the digital world.

In this study, the population consists of all students in Turkey between the ages of 18 and 21. The "digital native" group covering the 18-21 age range, created by Prensky taking into account the proclivity and abilities towards technology in the digital realm, is preferred as a sample in the study. One of the quantitative research methodologies used in this study was survey research. The survey method was chosen as the data collection approach in the survey research. The sample type; was selected as a purposive sample. The data in the sample selected by convenience sampling were obtained through an online survey. The approximate number of people between the ages of 18-21 in Turkey is 384, representing a population of 6.5 million, with a 95% confidence level. The data in the sample, which consisted of 388 participants in total, was analyzed using the SPSS 25 package program. This study's data was gathered using a questionnaire that included forty-three questions, including six demographic and thirty-seven research questions. Verswijvel's research was used to adapt the Sharing Motivation Scale into Turkish (Verswijvel, Walrave, Hardies, & Heirman, 2019). The scale's thirteen questions were asked on a 5-point Likert scale.

According to the findings, it is found that social media posts made by parents without their children's permission between the ages of 18 and 21 are met with displeasure by their own children. Also before sharing content about them on social media, women ask their parents to get permission from them and if they are unsatisfied with the sharing, they demand that it be removed. It was also found that as the frequency of content sharing about them by the participants' parents increased, so did the participants' level of contentment. On the other hand, males are shy of sharing content about special occasions, and they consent more than women, even though they are uncomfortable with it. According to the relationship between age and privacy, it was observed that as participants' ages raised, their involuntary acceptance of posts about themselves declined. In other words, as the participants' ages increase, so do their parents' concerns that their social media posts violate their privacy. It has been revealed that the participants are displeased with their parents' information sharing about their educational activities (school, graduation, etc.), which they consider as a violation of their privacy. It was found that individuals whose parents shared information about their academic experience were displeased with the sharing. Participants are most uncomfortable with video sharing when it comes to sharing written information, content, photographs, and videos. Participants, on the other side, believe that parents reveal more about themselves for social motivation and parental guidance motivation. As a result, it is becoming increasingly important for parents to take caution when sharing content on social media for digital natives in order to protect their children's self-esteem, the right to control over their personal information, and the representation and integrity of their personality in the digital world.

Giriş

20. yüzyıldaki yaşam tarzlarımız, sosyal medya ve akıllı telefonlar, vb. yeni iletişim teknolojileriyle birlikte dönüşüme uğramıştır. Dijital çağda artık her birey birer “netizen” yani “ağ vatandaşı” olarak ağların gerçekliklerini kendi gerçeklikleri olarak kabul etmektedir. Dijital dünyada görünmek varlığımızı kanıtlamanın yegâne yolu haline gelmiştir (Sayar & Yalaz, 2021, s. 11).

Günümüzde sosyal medya, günlük yaşam pratiklerimizin ve deneyimlerimizin nerdeyse her anını paylaşabileceğimiz araçlar haline gelmiştir. Bireylerin günlük rutinlerinin birer parçası olarak, sosyal medyada kültürel olgular ve kimlik performansı gibi yeni konuları da gündeme taşımıştır. Sosyal ağlarda bireyler başkaları tarafından takip edilmek, beğenilmek ve onaylanmak adına çoğu zaman tüm mahremiyet alanlarını herkese açık hale getirebilmektedirler. Dijital dünyada kendi öz alanlarını özgür iradeleriyle sunmakta, takipçi sayıları ve beğenilerini sürekli olarak arttırmaya çalışmaktadırlar. Bu anlık performans artırma isteği, bireylerde sürekli bir paylaşım yapma zorunluluğu hissi uyandırmaktadır. Bu bağlamda, bireyler kişisel paylaşımların yanı sıra diğer aile üyelerine yönelik paylaşımlarını da arttırabilmektedir. Dijital yaşam ve kültürel yaşamlar da değişip dönüşmekte böylelikle yeni kavramlar da gündeme gelmektedir.

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler birey yaşamını kolaylaştırmakta, zamandan tasarruf imkânı sağlamakta, bilgi ve enformasyon ihtiyacının baş döndürücü bir hızda karşılanmasını sağlamaktadır. Ancak her yeni teknolojik gelişmenin beraberinde birçok negatif etkiyi de getirdiği kabul gören bir gerçekliktir. Her yenilikten etkilenen kitle olarak, çocuk ve gençler de dijital yaşam dönüşümünden birebir etkilenmektedirler. Ebeveynler çoğu zaman dijital dünyanın anlık paylaşımlarında çocuklarının rızalarını almadan birçok paylaşım yapmaktadırlar. Nitekim sosyal medya, özel ve kamusal alanın da birbirine karışmasına sebebiyet vermiştir. Bireysel kimliğin bir parçası olarak dijital kimliklerimiz kamusal alanda performans artışı sağlamak adına birer gösteri aracına çevrilmiştir. Sosyal medyada ortaya koyulan kimlikler çoğunlukla bireylerin ideal kimlikleridir. İdeal anne, ideal ev hanımı, ideal iş insanı, vb. kimliklerle kimlik inşaları gerçekleştirilmekte ve oluşturulan roller üzerinden “beğeni” beklentilerine girilmektedir. Mahremiyet ve çocuk paylaşımlarının en önemli konusu haline gelen “sharenting” kavramı ise daha doğmadan önce çocuklarına ilişkin paylaşımlar yapan ebeveynlere yönelik bir kavramdır. Ebeveynler çocuklarının her türlü mahrem içeriklerini paylaşabilmekte, bunların daha sonraki yıllarda yetişkin olacak çocuklarının karşısına birer dijital ayak izi olarak çıkabileceğini yadsımaktadırlar. Bu durumdan kimlik inşa sürecinde geç ergen olarak adlandırılan 18-21 yaş grubu kitle de etkilenebilmektedir. Ebeveynler, bu yaş gruplarına sormadan, onların fikirlerini almadan onlar tarafından bu paylaşımların nasıl karşılanacağına aldırış etmeden mahrem içerik paylaşımları yapabilmektedirler.

Nitekim yapılan bir araştırmada, yeni ergenlerin ebeveynlerinin sosyal medyada kendileriyle ilgili içerik paylaşımlarını büyük ölçüde onaylamadıkları, utanç verici ve yararsız buldukları ve hatta hayal kırıklığı yarattığı gösterilirken, ebeveynlerin çocukları hakkında paylaşımlarda bulunmalarının dijital kimliklerini şekillendirdiği ortaya konulmuştur (Verswijvel, Walrave, Hardies, & Heirman, 2019, s. 1). Bu bağlamda, çalışmada 18-21 yaş arası geç ergen kitlenin ebeveynlerinin sosyal medya paylaşımlarının gençlerin kimlik inşaları üzerinde rolü değerlendirmeye alınmıştır. Üniversite öğrencileri kapsamında gerçekleştirilen araştırmada ilgili yaş grubunun paylaşımlara yönelik düşünce, tutum ve davranışları konusunda bulgulara ulaşılmaya çalışılırken, dijital kimlik kavramı bireyin benlik saygısını, kişisel bilgileri üzerindeki kontrol hakkını ve kişiliğinin dijital dünyadaki temsiliyetinin ve bütünlüğünün korunması kapsamında ele alınarak literatüre bu alanda da katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Dijital Dünyanın Y ve Z Kuşağı olarak Dijital Yerliler ve Sosyal Medya

Dijital dünyanın interaktif yapısı ve yöndeşmenin de etkisiyle bireylerin dijital dünyadaki yaşam pratikleri de değişip dönüşmektedir. Dijital alanda yeni kültürel dinamiklerle toplum ekseninde dijital bölünmeler meydana gelmiştir (Öztürk, 2019, s. 155). Araştırmacılar bu farklı bölünmeler ekseninde farklı kuşak isimleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Kuşakları belirli tarihsel dönemlerde değerlendirerek her dönem için farklı kategoriler belirlemişlerdir. Bu noktada birçok farklı gruplandırma karşımıza çıkmaktadır. Boldon vd., Brodahl ve Carpenter'ın kuşak sınıflandırmasını Sessiz Kuşak / Savaş Kuşağı (Silent Generation, 1925-1945), Bebek Patlaması (The Baby Boomers Generation, 1946-1960), X Kuşağı (Gen X-Baby Busters, 1961-1981), Y Kuşağı (Echo Boom-Millennials, 1981-1999), Z Kuşağı (Gen Z, 2000 ve sonrası) şeklinde aktarmaktadır (Korver, Güzel, 2019, s. 98).

Hızlı ve analitik düşünme yetenekleri ve yüksek özgüvenleri ile dönüşüme hazır olan Z kuşağı internet ve teknoloji ile büyümüştür (Dereli, 2019, s. 96). Prensky günümüz 'yeni' öğrencilerini adlandırmak için en kullanışlı tanımın 'dijital yerliler' olduğunu ifade etmektedir. Dijital yerliler yani bugünün öğrencileri, bilgisayarların, video oyunlarının ve internetin dijital dilinin "anadili" olarak bilen kişilerdir. 1980 yılından sonra dünyaya gelmiş olan dijital yerliler teknolojinin içine doğmuş olan kuşaktır. Prensky'nin öğrencilerin kökten değiştiğini vurgulayan bu yaklaşımı, bugünün öğrencilerinin artık eğitim sisteminin öğretmek için tasarlandığı insanlar olmadığını, bu durumun 20. yüzyılın son on yılında dijital teknolojinin hızla yayılmasının sonucu olduğuna işaret etmektedir. Bu yeni grup, yeni teknolojiyle büyüyen ilk nesilleri temsil ederken, hayatlarını bilgisayarlar, video oyunları, dijital müzik çalarlar, video kameralar, cep telefonları ve dijital çağın diğer tüm oyuncakları ve araçlarını kullanarak geçiren grup olarak tanımlanmaktadır. Bilgisayar oyunları, e-posta, internet, cep telefonları ve anlık mesajlaşma hayatlarının ayrılmaz parçalarıdır. Giderek artan etkileşimlerinin bir sonucu olarak, bugünün öğrencilerinin bilgiyi önceki nesillerden temel olarak farklı işledikleri gözlemlenmektedir. Dijital dünyanın içine doğmamış, ancak sonradan benimsemiş olan bir diğer grup ise dijital göçmenlerdir. Bu grup ise geçmiş alışkanlıklarını her zaman bir dereceye kadar korurlar. Örneğin; bilgi almak için internete ilk değil, ikinci olarak başvurmak veya programın kendisinin bize kullanmayı öğreteceğini varsaymak yerine bir programın kullanım kılavuzunu okumak gibi özellikler dijital göçmenlerde görülebilir (Prensky, 2001, s. 1-2). Buradaki ayırım noktası, dijital teknolojileri kullanma yeterliliği ve yeni iletişim anlayışlarının özümsemesidir. Aynı anadilini konuşan biri gibi dijital yerliler de dijital iletişim biçimlerine son derece hâkim olan kuşaktır. Prensky, anadilini konuşan kimse anlamında "native speaker" tanımlamasının ekseninde dijital dile hâkim olan dijital yerli anlamında "dijital native" kavramını ortaya atmıştır (Karşu, Cesur, 2020, s. 139). Bilgisayar ve internetle büyüyen dijital yerliler dijital manzaradaki değişiklikleri zahmetsizce benimseyip adapte olabilirken dijital teknolojilerle daha sonra karşılaşan bireylerin, yani "dijital göçmenlerin" genç meslektaşlarına göre daha az teknolojik yakınlık ve okuryazarlık göstererek teknoloji tarafından daha fazla zorlandıkları düşünülmektedir (Waycott, Bennett, Kennedy, Dalgarno, & Kathleen, 2010, s. 1202-1203). Dijital yerliler son derece yaratıcıdır, yeni bir yazılım programının nasıl kullanılacağını bir çırpıda öğrenebilirler. Fark etseler de etmeseler de kültürel çevreleri üzerinde emsali görülmemiş derecede bir kontrole sahip olmuşlardır (Palfrey, 2008, s. 6).

Günümüz dünyasında gerek teknolojinin içine doğmuş olan ve Y ve Z kuşağı bireyleri olan dijital yerliler, gerekse teknoloji ile daha sonradan tanışan dijital göçmenler beğenilme ihtiyaçlarını tatmin etmek ve kabul görmek için sosyal medya üzerinden sürekli olarak benlik sunumları gerçekleştirmektedirler. Bireyler sosyal medya etkinliklerinde hedef kitlelerin ilgisini çekebileceğini düşündükleri içerikler paylaşarak, paylaştıkları fotoğraflarında beğenilebilir nitelikte olmasını bir amaç haline getirmişlerdir. Nitekim Goffman'ın dramaturjik

yaklaşımı ekseninde sosyal medya kullanıcılar ve oyuncularından oluşan bir sahneye dönüştürülmektedir. Anlık paylaşım ve anonim kimliklerle durum ve fotoğrafların istenilen doğrultuda paylaşılmasıyla bireyler sosyal medyada kendilerini istedikleri şekilde inşa edebilecekleri bir sahne yaratmaktadırlar. Bu sahnede kişiler sürekli olarak kendilerini tanıtmaya yönelik performans sergilmektedirler (Tiryaki & Kaya, 2019, s. 240-241). Bu performans sergilemenin sınırları giderek zorlanmaktadır. Bu noktada ebeveynler kendilerine yönelik istedikleri içerikleri paylaşabilmenin dışında çocuklarına yönelik her türlü içeriği de bahsi geçen performans artışına yönelik paylaşabilmektedir. Burada son dönemlerde sıklıkla kullanılan sharenting kavramı karşımıza çıkmaktadır. “Sharenting” kavramı çocuklarının hayatlarına yönelik sosyal medya hesaplarından, farklı uygulamalardan blog, fotoğraf, tweet şeklinde paylaşan anne-babalar için kullanılmaktadır. Paylaşmak anlamına gelen “share” ve ebeveyn anlamındaki “parent” kelimelerinden oluşan kavram günümüz dijital dünyasında mahremiyet, etik, bağlılık vb. birçok kavramı da tartışmaya açmıştır.

Yapılan araştırmalar, günümüz ebeveynlerinin giderek artan bir şekilde sosyal medyayı kullandığını ve aynı zamanda "ebeveynlik deneyimlerinin her yerde bulunan bir parçası olarak" paylaşımında bulduklarını göstermektedir. Bununla birlikte, paylaşımcılık kamuoyunda olumsuz bir imaj kazanmaya başlamıştır. Paylaşım ile ilgili kamuoyu tartışmalarının çoğu bunların yol açabileceği potansiyel sorunlar üzerinden yapılmaktadır. Aslında, ebeveynlerin temel amacı, aile üyelerini ve yakın arkadaşlarını çocukların büyümesine dahil etmektir. Ancak bunu yaparak aynı zamanda ebeveyn olarak kendi öz imajlarını da inşa etmektedirler. Öte yandan araştırmalar, sosyal medya platformlarının ebeveynlerin yalnızca hatıralar toplamasına değil, aynı zamanda sosyal destek almasına ve ebeveynlik zorlukları hakkında tavsiyeler aramasına ve paylaşmasına da olanak tanıdığını göstermektedir (Sıbak & Traks, 2019, s. 116). Ebeveynlerin mahremiyet ikilemleri, ilişkisel ve bireyci kimlik, etik, mahremiyet ve sorumluluk kavramları' arasında bir mücadele alanı oluşmaktadır.

Estonya'da 9-13 yaş arası çocuklar ve anneleriyle ilgili yapılan bir başka araştırmada ise; ergenlik çağındaki çocukların, ebeveynlerinin paylaşım tercihlerinden sıklıkla rahatsız olduklarına, hayal kırıklığına uğradıklarına ve bu görüntülerin seçilmesi veya yorumlarının ebeveynler tarafından genellikle göz ardı edildiğine işaret etmektedir. Çalışmaya katılan gençlerin birçoğu, ebeveynlerinin fotoğraflarını sosyal medyada paylaşmadan önce çocuklarından izin istemeye alışık olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca ergenlik öncesi çocuklar fotoğraf seçimiyle ilgili endişelerini dile getirirlerse bile, utanç verici veya çocuğun övünmediğini düşündüğü fotoğraflar yüklendiği durumlarda (çirkin fotoğraflar, saçının kötü olduğu fotoğraf, vb.) ebeveynlerden bu paylaşımları profillerinden çıkarmaları istenmiş, ancak bu taleplere çoğu zaman cevap verilmemiştir (Sıbak & Traks, 2019, s. 117-118). Nitekim çalışma kapsamında, ebeveynlerin sosyal medyadaki bu paylaşımlarından 18-21 yaş grubu olarak görülen geç ergenlerin de aynı derecede olumsuz olarak etkilendiği ve kimlik inşa sürecinde önem teşkil ettiği düşünülmektedir.

Dijital Kimliğin Temsiliyeti ve Mahremiyet

Kimlik kavramsal olarak; toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü anlamına gelmektedir (TDK, tarih yok). Bir diğer tanıma göre; kimlik bir bireyin kendi benliğindeki indirgenemez nitelikleridir (Solove, 2002, s. 1116). Öte yandan daha geniş bir tanım ile kimlik; bir bireyin veya varlığın “kişi” statüsüne sahip olarak tanınması olarak da ele alınabilmektedir. Bu sebeple çalışmamızda, dijital kimlik (digital personhood) kavramı bireyin elektronik ortamda bir kişi olarak statüsünün / varlığının tanınması anlamında kullanılacaktır (Rundle, ve diğerleri, 2007). Diğer yandan dijital kimlik, dijital olarak bölünmüş bir benliği oluşturan ve dijital bilinçdışına tekabül ederek çevrimiçi alana yayılan bireysel kimliğin bir parçasıdır. Kimliği anlamının ve yönetmenin yeni yollarına

izin vermek için yeniden ele alınması gereken kişisel, sosyal, kurumsal, yasal, bilimsel ve teknolojik yönleri de bulunmaktadır (De Kerckhove & De Almeida, 2013, s. 1). Nitekim bu bakış açısıyla araştırmamız kapsamında dijital kimlik (dijital personhood) kavramını zaman içinde çeşitli sosyal ağ siteleri aracılığıyla oluşan, orada tasvir edilen ve harekete geçirilen (Kerrigan & Hart, 2016, s. 1701) dijital kimlik bağlamında ele almaktayız.

Dijital dünyada bilgi paylaşmak, kimlik oyununun ifadesinin ve oluşumunun önemli bir parçası olabilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda, gençlerin “gerçek hayattaki” akran gruplarına kendilerini ifade edemedikleri endişesini taşıdıklarında dijital platformlar aracılığı ile yabancılarla konuşmalarının olumlu sonuçları olabildiği ortaya konulmuştur (Marwick, Diaz, & Palfrey, 2010, s. 25). Diğer bir deyişle; günümüzde gerçek hayatta kimliğin temsili zorlaştığında ya da kesintiye uğradığında sosyal medyada istenen temsiliyeti sergileme olanağı karşımıza çıkmaktadır. Bireyin aslında olmak istediği, ya da belirli bir biçimde sosyal çevresi ya da hedef kitlesine göstermek istediği kimliği inşa etmek ve bu algıyı sürdürmek dijital ortamın sunduğu olanaklarla mümkün gözükmektedir. Burada önemli olan gerçeklik değil, takip edilen kişinin hedef kitlesi üzerinde yaratmak istediği etkidir. Diğer bir deyişle; dijital ortamda yeniden oluşturduğu kimliğinin hedef kitlesine istediği algıyı yaratacak şekilde transfer edilmesidir. Elbette bu algıyı yaratmak için, Goffman’ın ifadesiyle, bireye bir sahne gerekmektedir. Hazırlıklar sahne arkasında yapıldıktan sonra kimliğin gösterimi ön tarafta sahnelenmektedir. Goffman bu temsiliyeti izlenim yönetim teorisi ile açıklamaktadır. Burada insanların kendi temsillerini nasıl yönettiklerini açıklamak için tiyatro dünyasından türetilen metaforları kullanmıştır. Bu teoriye göre; temsiliyette iki aşama vardır. Ön aşama, kişinin diğerlerine gösterilen idealize edilmiş benlik temsiliğini ifade eder. Arka aşama ise, ön aşama için sunumun hazırlandığı ve başkaları için gizli olan özel benliği tanımlamaktadır (Ouvrein & Verswijvel, 2019, s. 320). İzlenim yönetimi insanların başkaları tarafından nasıl algılandıklarını kontrol ettikleri süreçleri içermektedir. Bu metafor iki öge içerir: bir "yüz" yaratarak izlenimleri yönetmek ve bir de gizlemek. Her iki öge de sunulan izlenimin temeldeki "gerçeklik" ile tutarsız olabileceği durumları vurgular (Solomon, Solomon, Joseph, & Nort, 2013, s. 197). Özellikle sosyal medyanın doğası gereği; bireylerin paylaşacakları içerikleri seçerek yaratılacak olan izlenimi yönetmeleri ve kaçınmak istedikleri gerçekliği saklamaları kişisel rızalarına bağlıdır. Rızalarını yok sayan ya da mahremiyetlerini ihlal eden bir durum olmadığı sürece yaratılan bu “yüz” ü sergilemek imkân dahilindedir. Ancak dijital kimlik inşa sürecinde bireylerin temel motivasyonun nasıl oluştuğunu anlamak da önemlidir.

Bireyler, kamusal imajlarının arzu edilen hedeflere ulaşmakla ilgili olduğuna inandıklarında, başkalarının onları nasıl algıladığını kontrol etmek için daha fazla motive olurlar (Leary, 2001, s. 1). Örnek olarak; ebeveynler de “sahne” kendi sosyal çevrelerine ebeveynlik rollerini başarıyla yerine getirdiklerini göstermek için çocuklarının okul başarıları, spor / sanat etkinliklerindeki başarılarını paylaşabilirler. Diğer bir deyişle, birey toplumsal onay almak için gerek duyduğunu düşündüğü özellikleri sosyal ağlarda dijital kimliğine transfer edebilmektedir. Nitekim Goffman'ın izlenim yönetimi teorisinin güçlü bir duygusal itici gücü utançtır, çünkü bireyler olası bir utancı önceden sezerler ve izleyicilerinin görmek istediğine inandıkları yüzü sunarlar. İzlenim yönetimi yoluyla utançları yönetmeye ve bundan kaçınmaya çalışırlar (Scheff, 2006; akt. Solomon vd., 2013,197). Bu bağlamda, kişiyi istediği hedefe taşıyacağını düşündüren başta sosyal medya kanallarında yapılmak üzere algı yönetiminin dijital kimlik yaratım sürecinin bir parçası olduğu görülmektedir. Özellikle sosyal medyada kişisel hesapların “vitrin” özelliğinin gündelik yaşamda bireye sağladığı avantajlarının deneyimlenmesi (arkadaşlık edinme, beğenilme, onaylanma, vb.) ile yıllar içinde bireylerin kimliklerini yansıtacak içerikleri üretme konusunda daha istekli ve motive olduğu gözlemlenmektedir.

Dijital kimlik inşa sürecinde ise bireyin hangi bilgilerinin kimlerle ve ne kadarının paylaşmayı seçebilmesi karşımıza bir hak tanımı olarak çıkmaktadır. Nitekim Avrupa Birliği hukuku kişisel veri yasasını bu bağlamda değerlendirmektedir. Avrupa Birliği hukuku; kişinin kişisel verileri kontrol edebilme konusunda mülkiyet çıkarına sahip olduğuna dair Hegelci bir anlayışa sahiptir (European Union, 2020). Hegel, mülkiyeti, bireyin kaynaklar üzerinde özerkliğe sahip olmasına izin veren bir kavram olarak görür ve böylelikle, mülkiyet kişiliğin bir özelliği olarak görülür. Bu sebeple de Hegel; “...*mülk sahibi oluncaya kadar kişinin ussal olarak (reason) var olamayacağını*” savunmuştur (Hegel,1882; akt. Rundle vd., 2007). Başka bir deyişle; Avrupa Birliği yasalarında veri koruması, bir kişinin kendisiyle ilgili verileri kontrol edebilmesi gerektiği ve devletin bu haklardan yararlanmasına yardımcı olduğu fikrini yansıtır (Rundle, ve diğerleri, 2007). Ancak mahremiyet inziva ile karıştırılmamalıdır, çünkü mahremiyet kontroldür. Altman'a göre; “*Mahremiyet, benliğe erişimin seçici kontrolüdür.*” (Altman,1975; akt.Walrave vd., 2016, para 1.). Özellikle dijital ortamda bir birey kendine ait verilerin, bilgilerin ya da içeriğin paylaşılmasını istemesinin bireyin doğrudan mahremiyet hakkı ile ilişkili olduğu görülmekte ve mülkiyeti bağlamında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Nitekim mahremiyet yalnızca kişisel verilerin kontrolü ya da erişimin kısıtlanması olarak ele alınmamalıdır. Özellikle dijital dünyada bireyin mahremiyeti bundan daha fazlasını kapsamaktadır. Mahremiyetin bilgi teknolojisi ile ilişkisi konusunda çalışmalarıyla tanınan Solove, mahremiyet kavramını hukuksal bağlamda altı genel başlıkta ele almaktadır. Bu başlıkları; rahat bırakılma hakkı, kendine sınırlı erişim ya da kendini başkaları tarafından istenmeyen erişime karşı koruma gücü, gizlilik veya belirli konuların diğerlerinden gizlenmesi, kişisel bilgiler üzerinde kontrol veya kendi hakkındaki bilgiler üzerinde kontrol uygulama gücü, kimlik veya kişiliğin, bireyselliğin ve benlik saygısının korunması, ve mahremiyet, yani kişinin yakın ilişkileri veya yaşamının farklı yönlerine sınırlı erişim, ve bunlar üzerinde kontrol sağlanması olarak sınıflandırmıştır (Solove, 2002, s. 1099). Yapılan bir araştırmada ise, ebeveynlerin Facebook’un en olumsuz yönlerinden birinin gizlilik/mahremiyet konusu olduğunu belirtmelerine rağmen, “*giderek daha fazla dijital ağa bağlanan toplum tarafından sunulan faydaların göz ardı edilemeyeceğine*” inandıkları ortaya koyulmuştur ve katılımcılar Facebook ve diğer sosyal ağ teknolojilerini kullanmaya devam edeceklerini belirtmişlerdir Iskül ve Joamed ise çocukların çıkarlarını koruyan yasalar olmasına rağmen ebeveynlerin çocuklarının verilerinin çevrimiçi yayınlamasını yasaklayan doğrudan yasalar olmadığına işaret etmektedirler. Hatta çocuğun “varlığını” ve “gelişmesini” duyurmak için ebeveynlerin çocukları ile ilgili bilgileri internete yüklemelerinin olumlu bir davranış gibi algılandığını ifade etmektedirler (Iskül & Joamets, 2021, s. 110). Diğer bir deyişle, ebeveynlerin çocukların mahremiyet haklarını farkında olsalar da dijital varlık göstermenin faydalarından da geri kalmak istemedikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan mikro ünlü ebeveynler tarafından çocukların dijital emeğinin kullanılması da dahil olmak üzere sosyal medyadaki influencerlar üzerine yapılan bir başka çalışmada, ebeveynlerin eylemlerini haklı çıkarmak için kullandıkları dört neden ortaya çıkarılmıştır. Bunlar sırasıyla; *çocukların yaptıkları şeyden zevk alan istekli katılımcılar olması, çocuklara içerik olarak kendi anlatılarını oluşturma fırsatı verilmesi, çocukların katılımının (veya eksikliğinin) ebeveynlerinin onları disipline etme çabalarının bir parçası olması ve çocukların Instagram hikayelerinde mikro ünlülüklerine rağmen her gün rutinde yer alan 'normal çocuklar' olarak resmedilmesidir* (Abidin'den akt. Barneshttps & Potter, 2020, s. 8). Çalışmalardan da görüldüğü üzere, mahremiyet kavramının sınırları elde edilmesi amaçlanan ya da umulan çıktıya göre ebeveynlere göre değişmektedir. Bu sebeple sağlıklı bir toplumsal dijital mahremiyet sınırı oluşturmak ve bu konuda ortak bir tutuma sahip olmanın kolay olmadığı görülmektedir.

Bir diğer açıdan ise; Goffman’ın ifadesiyle bireyin “sahne” paylaştığı, dijital ortamda ise özellikle sosyal medyada ifade bulan dijital kimliğin bireylerin çevreleriyle iletişim

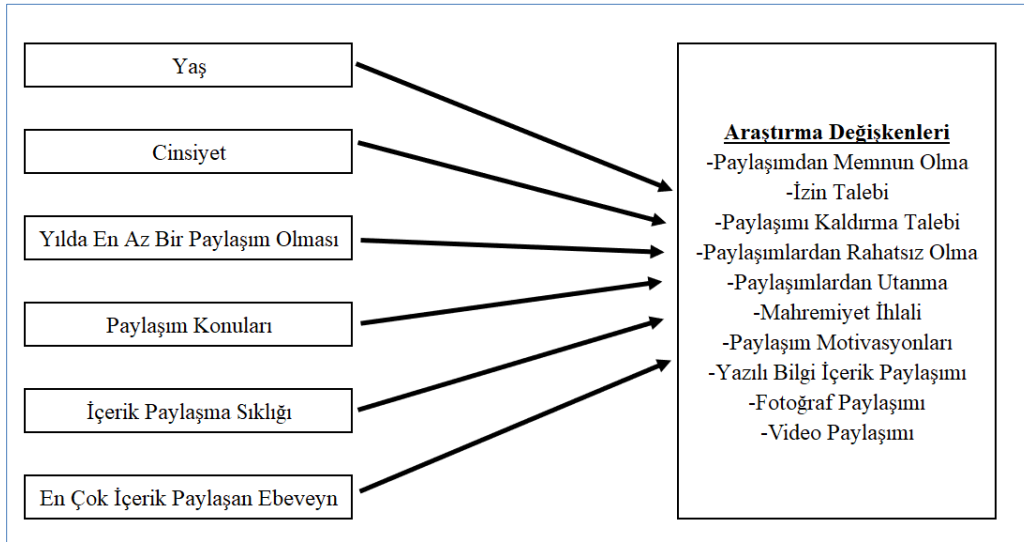
kurabilmelerinin de bir yolu olduğu görülmektedir. Çünkü “...birey hakkında bilgi, durumu tanımlamaya yardımcı olur, diğerlerinin onlardan ne bekleyeceğini önceden bilmelerini sağlar. Bu yollarla bilgilendirilen diğerleri, ondan istenen yanıtı almak için en iyi nasıl hareket edeceklerini bileceklerdir.” (Goffman, 1959, s. 17). Dijital kimlik bu bağlamda ele alındığında, yalnızca varlığın dijital dünyada temsiliyeti değil, aynı zamanda pragmatik bir yaklaşımla bireyin bu etkileşimden elde edeceği kazanımlar açısından da önem kazanmaktadır. Konuyu sosyal medya çerçevesi içinde ele alırsak; takipçiler takip ettikleri bireyden ne bekleyeceklerini bilirken, kendisiyle nasıl iletişime geçeceklerini de bilirler. Burada çift taraflı bir bilgi akışı olduğu görülmektedir. Ancak bireyin rızası olmadan bu alana yapılan bir müdahale bireyin dijital kimliğinin bütünlüğünü zedelemekte ve kendi temsiliyetine müdahale sayılmaktadır. Bu sebeple; araştırmamız kapsamında kullandığımız dijital kimlik kavramı, bireyin yalnızca elektronik ortamda varlığının tanınmasından öte ve genel mahremiyet çağrışımının yanı sıra, bireyin benlik saygısını, kişisel bilgileri üzerindeki kontrol hakkını ve kişiliğinin dijital dünyadaki temsiliyetinin ve bütünlüğünün korunmasını da ifade etmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Üniversite öğrencilerini kapsayan bu araştırmada 18-21 arası yaş grubunun, ebeveynlerinin sosyal medyada kendileriyle ilgili paylaşımlarına yönelik düşünce, tutum ve davranışları konusunda bulgulara ulaşılmaya çalışılırken; dijital kimlik kavramı, bireyin benlik saygısını, kişisel bilgileri üzerindeki kontrol hakkını ve kişiliğinin dijital dünyadaki temsiliyetinin ve bütünlüğünün korunması kapsamında ele alınarak literatüre bu alanda da katkı sağlanması hedeflenmiştir. Araştırmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem iki veya daha çok değişken arasında birlikte bir değişim olup olmadığını ortaya çıkarmayı amaçlar (Karasar, 2011). Birlikte bir değişim gösteren değişkenler arasında, değişkenlerin sürekli değişkenler olması durumunda, bir korelasyon olduğu söylenebilir. Kategorik ve sürekli değişkenler arasında birlikte bir değişim olması durumunda ise kategorik değişken gruplarının araştırma değişkenine göre anlamlı olarak farklılaştığı söylenecektir. Bu çalışmada kullanılan sürekli değişkenler olan araştırma değişkenleriyle, sürekli ve kategorik değişkenler olan demografik değişkenler arasında birlikte bir değişim olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri ve Araştırma Modeli

Bu araştırmada, Paylaşımlardan Memnun Olma, İzin Talebi, Paylaşımı Kaldırma Talebi, Paylaşımlardan Rahatsız Olma, Paylaşımlardan Utanma, Mahremiyet İhlali, Paylaşım Motivasyonları ve Yazılı Bilgi İçerik, Video ve Fotoğraf Paylaşımlarına Yönelik Tutum olarak adlandırılan araştırma değişkenlerinin Yaş, Cinsiyet, Ebeveynlerin Sosyal Medyada İçerik Paylaşma Sıklıkları, Ebeveynlerin Hangi Konularda Fotoğraf Paylaştıkları, Ebeveynlerin Sosyal Medya Hesaplarını Kontrol Sıklığı ve Ebeveynlerin Çocuklarıyla İlgili En Az Bir Fotoğraf Paylaşmış Olmaları olarak adlandırılan demografik değişken gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bu durumda araştırma modeli aşağıdaki Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modelinden yola çıkılarak araştırma hipotezleri aşağıdaki şekilde yazılabilir.

H₁: Yaş ile araştırma değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Araştırma değişkenleri cinsiyet gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H₃: Araştırma değişkenleri yılda en az bir paylaşım yapma durumu gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H₄: Araştırma değişkenleri paylaşım konuları gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H₅: Araştırma değişkenleri içerik paylaşma sıklığı gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H₆: Araştırma değişkenleri en çok içerik paylaşan ebeveynin kim olduğu gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

Örnekleme Seçimi ve Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışmada ana kütle Türkiye’de yaşayan 18 ile 21 yaş arasındaki bütün öğrencilerdir. Kolayda örnekleme yoluyla seçilen örneklemdaki veriler online anket yoluyla elde edilmiştir. Online anket kullanıldığından Türkiye’nin her tarafından katılımcılar olmuştur. Toplamda üç yüz seksen sekiz kişiden oluşan örneklemdaki veriler SPSS 25 paket programına alınarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan veriler altı adet demografik ve otuz yedi adet araştırma sorusunun yer aldığı toplamda kırk üç soruluk bir anketle elde edilmiştir. Ebeveynlerin çocukları ile ilgili sosyal ağ sitelerinde neden bilgi paylaştıklarıyla ilgili on üç soru; katılımcıların, ebeveynlerinin sosyal ağlarda onlarla ilgili “yazılı bilgi/içerik”, “fotoğraf” ve “video” paylaşımına bakışlarıyla ilgili altışar adet olmak üzere toplam on sekiz soru ve katılımcıların ebeveynlerinin onlarla ilgili sosyal medyada paylaşım yapımlarıyla ilgili memnuniyetleri, rızaları ve rahatsızlıkları gibi konularla ilgili toplamda altı soru vardır. Anketler Google forms sitesi yardımıyla hazırlanmış ve anket linki katılımcılarla paylaşılarak veriler elde edilmiştir.

Paylaşım Motivasyonları Ölçeği

Bu ölçek; Verswijvel ve ekibinin (Verswijvel, Walrave, Hardies, & Heirman, 2019) yaptıkları çalışmadan Türkçe'ye çevrilmiştir. Toplamda on üç sorudan oluşan ölçekte sorular, 5'li likert ölçeğiyle sorulmuştur. Çalışmalarında yaptıkları faktör ve güvenilirlik analizleri sonucunda ölçeğin dört alt faktörden oluştuğunu belirtmişlerdir. Bu alt faktörler ebeveyn tavsiyesi, sosyal motivasyonlar, etkileme yönetimi motivasyonları, bilgilendirici/arşivleme motivasyonları olarak adlandırılmıştır.

Paylaşımlara Yönelik Tutum Ölçekleri

Paylaşımlara yönelik tutum ölçekleri, ergenlerin siber zorbalığa karşı tutumlarını ölçmek üzere yapılan bir çalışmadan derlenerek (Heirman & Walrave, 2012) Verswijvel ve ekibi tarafından kendi yaptıkları çalışmada kullanılmıştır. Bu çalışmada ise Verswijvel tarafından kullanılan ölçekler Türkçe'ye çevrilmiş ve ankete eklenmiştir (Verswijvel, Walrave, Hardies, & Heirman, 2019). Toplamda on sekiz sorudan oluşan bu ölçeklerde sorular 6'li likert ölçeğiyle sorulmuştur. Tutumlar, Kullanışlı (1) / Kullanışsız (6), Utanç verici değil (1) / Utanç verici (6), Zararlı değil (1) / Zararlı (6), İyi (1) / Kötü (6), Adil (1) / Haksız (6) ve Kabul edilebilir (1) / Kabul edilemez (6) arasında değişen altı maddelik bir kavramsal farklılık ölçeği ile ölçülmüştür. Kavramsal bir farklılık ölçeğinin kullanılması, tutumları ölçmek için güvenilir ve sağlam (robust) bir yöntem olarak görünmektedir (Verhagen, Hooff, & Meents, 2015, s. 1). "Yazılı Bilgi/İçerik", "Fotoğraf" ve "Video" paylaşımına yönelik tutum olarak üç farklı ölçek altında 6'şar soru bulunmaktadır.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada analizler SPSS 25 paket programı kullanılarak yapılmıştır. On üç soruluk Paylaşım Motivasyonları Ölçeği için yapılan faktör ve güvenilirlik analizinde iki faktör ortaya çıkmıştır. Bu faktörler Ebeveyn Tavsiyesi Alma ve Sosyal Motivasyon Sağlama değişkenleri olarak tanımlanmış ve analizlere dahil edilmişlerdir. On sekiz soruluk Paylaşımlara Yönelik Tutum Ölçekleri ise "Yazılı Bilgi/İçerik", "Fotoğraf" ve "Video" paylaşımına yönelik tutum ölçekleri olarak ayrı ayrı faktör ve güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve her bir ölçek, tek bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu faktörler de Yazılı Bilgi/İçerik, Fotoğraf ve Video Paylaşımına Yönelik Tutum değişkenleri olarak tanımlanmış ve analizlere dahil edilmişlerdir. Araştırma değişkenleri olan Paylaşım Motivasyonları Ölçeğinin alt faktörleri ve Paylaşımlara Yönelik Tutum Ölçeklerinin alt faktörleri ile katılımcıların ebeveynlerinin onlarla ilgili sosyal medyada paylaşım yapmalarıyla ilgili memnuniyetleri, rızaları ve rahatsızlıkları gibi konularda toplam altı değişkenin kendi aralarındaki ilişkileri bu değişkenler normal dağıldığından Pearson Korelasyon Katsayısı ile analiz edilmiştir. Araştırma değişkenlerinin demografik değişken gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ise iki gruplu değişkenlerde grup içi normal dağılım ve grup varyanslarının eşitliği sağlandığından T Testi ile, ikiden fazla gruplu değişkenlerde ise yine normal dağılım ve grup varyanslarının eşitliği sağlandığından ANOVA (F) testi ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Veri Toplama Araçlarının Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Bu çalışmada kullanılan dört farklı ölçek için yöntem olarak Temel Bileşenler Analizi (PCA), döndürme (rotation) yöntemi olarak varimax kullanılmıştır.

Paylaşım motivasyonları ölçeği faktör ve güvenilirlik analizi

Katılımcılara, ebeveynlerinin hangi motivasyonla paylaşım yaptıklarıyla ilgili on üç soru sorulmuştur. 5'li likert ölçeğinin kullanıldığı sorular için yapılan faktör ve güvenilirlik

analizi sonucunda 2 faktör ortaya çıkmıştır. Analizler sonucunda KMO değerinin 0,785 ile 0,5'in üzerinde olduğu ve Bartlett's test değerinin anlamlı olduğu ($p<0,05$) görülmüştür. Faktör analizi sonucu oluşan üç faktörden "Faktör 3" olarak adlandırılan faktörün güvenilirlik değeri 0,510 ile 0,7'nin altında kalmıştır. Bu nedenle bu faktör ve faktöre ait iki madde analize dahil edilmemiştir. "Ebeveyn Tavsiyesi" ve "Sosyal Motivasyon" olarak adlandırılan diğer iki faktörde ise faktör yükleri 0,5'ten büyük ve güvenilirlik değerleri 0,7'nin üzerinde olduğundan bu faktörler değişken olarak tanımlanmış ve analizlere dahil edilmiştir.

Paylaşımlara yönelik tutum ölçekleri faktör ve güvenilirlik analizleri

Katılımcılara, ebeveynlerinin sosyal ağlarda onlarla ilgili "Yazılı Bilgi/İçerik", "Fotoğraf" ve "Video" paylaşımına yönelik tutumları sorulmuştur. 6'lı likert ölçeğinin kullanıldığı sorular için Yazılı Bilgi/İçerik, Fotoğraf ve Video paylaşımına yönelik tutum başlıklarının her birinde 6'şar soru yer almaktadır. Her başlık için ayrı ayrı yapılan faktör ve güvenilirlik analizi sonucunda her bir başlıktaki 6 maddelik ölçek tek bir değişken olarak ortaya çıkmıştır. Böylece Yazılı Bilgi/İçerik, Fotoğraf ve Video paylaşımına yönelik tutum olmak üzere üç farklı değişken tanımlanmıştır. Faktör analizleri sonucunda KMO değerleri Yazılı Bilgi/İçerik, Fotoğraf ve Video paylaşımına yönelik tutum için sırasıyla 0,891; 0,911 ve 0,927 olarak ortaya çıkmıştır. Tüm ölçekler için Bartlett's Test değeri anlamlıdır ($p<0,05$). Her bir ölçek için tek bir faktör olduğundan faktör yükleri oluşmamıştır. Ölçeklerin güvenilirlik değerleri ise Yazılı Bilgi/İçerik, Fotoğraf ve Video paylaşımına yönelik tutum için sırasıyla 0,899; 0,935 ve 0,949 olarak ortaya çıkmıştır.

Değişkenler Arası İlişkiler: Korelasyon Analizi

Araştırma değişkenlerinden, paylaşım motivasyonları ve paylaşımlara yönelik tutum ölçeklerinin alt faktörleri ile aşağıdaki Tablo 1'de gösterilen diğer araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler, değişkenler normal dağıldığından Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. Normal dağılım basıklık ve çarpıklık değerleriyle ölçülmüş ve her bir değişkende bu değerler -2 ile +2 arasında yer almıştır. -2 ile +2 arasındaki basıklık ve çarpıklık değerlerine sahip değişkenlerin normal dağıldığı söylenebilir (George & Mallery, 2010).

Tablo 1: Araştırma Değişkenleri

- 1-Fotoğraflarımın ebeveynlerim tarafından sosyal medyada paylaşılması beni memnun eder.
- 2-Sosyal medyada fotoğraflarımı paylaşırken ebeveynlerimin benden izin almasını isterim.
- 3-Ebeveynlerim tarafından kendi sosyal medya hesaplarında benimle ilgili rızam olmadan bir içerik paylaştıkları zaman hesaplarından kaldırmalarını isterim.
- 4-Küçüklük fotoğraflarımın/videolarımın ebeveynlerim tarafından sosyal medya hesaplarında paylaşıldığını görmek beni rahatsız eder.
- 5-Ebeveynlerim kendi sosyal medya hesaplarında benimle ilgili özel günlerime (mezuniyet, doğum günü, vb.) ilişkin içerik paylaştıklarında bu beni; Çok gururlandırır (1)...Çok utandırır (5)
- 6-Ebeveynlerimin kendi hesaplarında benimle ilgili yaptıkları paylaşımların mahremiyet haklarımı ihlal ettiğini düşünüyorum.

Değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyon değerleri aşağıdaki tablo 2'de görülebilir.

Tablo 2: Araştırma Değişkenlerinin Kendi Aralarındaki Korelasyon Değerleri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		
1	1	1	-,288**	-,282**	-,410**	-,509**	-,377**	0,012	-,153**	-,442**	-,493**	-,480**	
2	2		,578**	,174**	,274**	,269**	0,027	,223**	,244**	,339**	,320**		
3	3			,245**	,193**	,262**	0,004	,189**	,245**	,275**	,291**		
4	4				,421**	,432**	0,015	,108*	,276**	,369**	,307**		
5	5					,399**	0,005	,161**	,377**	,432**	,432**		
6	6						0,075	,169**	,364**	,441**	,378**		
7	Ebeveyn Tavsiyesi							,443**	0,099	0,053	0,038		
8	Sosyal Motivasyon								,244**	,210**	,181**		
9	Yazılı Bilgi İçerik									,800**	,775**		
10	Resim Paylaşımı											,833**	
11	Video Paylaşımı												1

* Korelasyon 0,05 düzeyinde (2-kuyruklu) anlamlıdır.

** Korelasyon 0,01 düzeyinde (2-kuyruklu) anlamlıdır.

Değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyon değerleri incelendiğinde en yüksek korelasyon değerlerinin korelasyon katsayısı güçlü ($r > 0,7$) olmak üzere Yazılı Bilgi İçerik Paylaşımına, Fotoğraf Paylaşımına ve Video Paylaşımına yönelik tutum değişkenleri arasında olduğu görülmüştür. Korelasyon değerleri pozitifdir. Bu durum Yazılı Bilgi İçerik Paylaşımına yönelik tutumu olumsuz olan katılımcıların Fotoğraf Paylaşımına ve Video Paylaşımına yönelik tutumlarının da olumsuz olduğunu göstermektedir. Tam tersi de doğrudur. Paylaşım motivasyonları ölçeğinin alt faktörleri olan ebeveyn tavsiyesi ve sosyal motivasyonlar arasındaki ilişki ise anlamlı, pozitif ve orta düzeydedir. Bu durumda ebeveynlerin, ebeveyn tavsiyesi motivasyonu ve sosyal motivasyon için paylaşım yaptığı düşüncesi arasında orta düzeyde bir ilişki vardır. Paylaşımlardan duyulan memnuniyet ile diğer araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiye bakıldığında en yüksek korelasyon değerinin paylaşılan içerikten rahatsız olma değişkeninde olduğu görülmektedir. Bu ilişki negatif ve orta düzeydedir. Paylaşımlardan duyulan memnuniyet arttıkça içeriklerden rahatsız olma durumunun azaldığı görülmüştür. Aynı zamanda yazılı bilgi içerik, fotoğraf ve video paylaşımıyla olan ilişki de negatif ve orta düzeydedir. Paylaşımlardan duyulan memnuniyet arttıkça yazılı bilgi içerik, fotoğraf ve video paylaşımından duyulan rahatsızlık azalmaktadır. Paylaşımlardan duyulan memnuniyet ile sosyal motivasyon arasında anlamlı ve negatif ve düşük düzeyde bir ilişki vardır. Paylaşımlardan duyulan memnuniyet arttıkça, katılımcılar ebeveynlerin paylaşımlarını sosyal motivasyon için yapmadıklarını daha çok düşünmektedir. Paylaşımlardan duyulan memnuniyet ile ebeveyn tavsiyesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Paylaşımlardan duyulan memnuniyet ile izin talebi, paylaşımı kaldırma talebi, paylaşımından rahatsız olma, paylaşımlardan utanma ve mahremiyet ihlali değişkenleri arasında da anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Bu durumda paylaşımlardan memnun olma durumu arttıkça izin talebinin, paylaşımı kaldırma talebinin azaldığı, paylaşımlardan daha az rahatsız olunduğu, daha az utanıldığı ve paylaşımların mahremiyet ihlali olduğunun daha az düşünüldüğü söylenebilir.

Demografik Değişkenlere İlişkin Analizler

Demografik değişken gruplarının araştırma değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığının incelendiği bu bölümde öncelikle demografik değişken

gruplarının frekans değerleri ve araştırma değişkenlerine ait betimsel istatistikler incelenmiştir. Bu çalışmada kullanılan demografik değişken grupları için basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ile +2 arasında değerlerdir. Böylece bütün demografik değişkenlerde grup içi normal dağılım sağlanmıştır. Ayrıca yine bütün demografik değişkenler için grup varyanslarının eşit olduğu ($p>0,05$) görülmüştür. Bu nedenle iki gruplu değişkenlerde fark testi olarak t-testleri, ikiden fazla gruplu değişkenlerde ise Anova (F) testleri kullanılmıştır.

Katılımcıların demografik özellikleri

Çalışmada kullanılan demografik değişkenler yaş, cinsiyet, ebeveynlerin sosyal medyada içerik paylaşma sıklıkları, ebeveynlerin hangi konularda fotoğraf paylaştıkları, ebeveynlerin sosyal medya hesaplarını kontrol sıklığı ve ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili en az bir fotoğraf paylaşmış olmaları şeklindedir. Değişkenlere ait betimsel istatistik değerleri aşağıdaki tablo 3'te görülebilir.

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler	Gruplar	Ortalama/ Frekans	Standart Sapma/Yüzde
Yaş		19,4175	1,03973
Cinsiyet	Kadın	263	67,78%
	Erkek	125	32,22%
Ebeveynlerimin her yıl benimle ilgili sosyal medya hesaplarında ortalama içerik paylaşma sıklıkları;	1-3 adet	314	80,93%
	3-5 adet	41	10,57%
	5-7 adet	15	3,87%
	7-9 adet	9	2,32%
	10 ve üzeri	9	2,32%
Ebeveynlerim günde en az bir defa sosyal medya hesaplarına girerler.	Evet	304	78,35%
	Hayır	84	21,65%
Ebeveynlerim son bir yılda kendi sosyal medya hesaplarında benimle ilgili en az bir içerik (fotoğraf / video, vb.) paylaşmışlardır.	Evet	226	58,25%
	Hayır	162	41,75%
Ebeveynlerim en fazla aşağıdaki konularda fotoğraflarını paylaşırlar;	Okul (Mezuniyet vb.)	124	31,96%
	Portre Fotoğraflar	17	4,38%
	Ev içi / Günlük haller	14	3,61%
	Aile fotoğrafları	188	48,45%
	Tatil Fotoğrafları	45	11,60%

Katılımcılar 18-21 yaş aralığındaki öğrencilerden oluştuğundan yaş ortalaması 19,4 olarak elde edilmiştir. 18-21 arasındaki yaş gruplarının sayısı birbirine yakındır. Cinsiyete baktığımızda ise yaklaşık %68 gibi bir oranla kadınların erkeklerden daha çok olduğu görülmüştür. Ebeveynlerin sosyal medyada içerik paylaşma sıklıkları yaklaşık %80 oranında 1-3 paylaşım ile sınırlı iken 3-5 adet paylaşım oranı yaklaşık %11, 5-7 adet paylaşım oranı yaklaşık %4 ve 7-9 adet paylaşım oranı yaklaşık %2,5'tir. Katılımcı öğrenciler Ebeveynlerin %78'inin günde en az bir defa sosyal medya hesaplarını kontrol ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca ebeveynlerin %58'i çocuklarıyla ilgili son bir yılda en az bir içerik paylaşmışlardır. Ebeveynler %48,5 gibi yüksek bir oranda çocuklarıyla ilgili aile fotoğrafları paylaşırlarken %32 oranında onların eğitim-öğretim hayatlarıyla ilgili paylaşım yapmaktadırlar. Tatil, portre ve ev içi günlük hallerle ilgili paylaşımlar ise sırasıyla %11,6; %4,4 ve %3,6'dır.

Araştırma değişkenlerinin betimsel özellikleri

Çalışmanın bu kısmında araştırma değişkenleri, betimsel istatistik değerleri olan minimum, maksimum ve ortalama değerleri üzerinden yorumlanmıştır. Değişkenlerin betimsel istatistik değerlerine bakıldığında yazılı bilgi içerik, fotoğraf ve video paylaşımı dışındaki tüm

değişkenlerin minimum değerleri 1 maksimum değerleri 5'tir. Yazılı bilgi içerik, fotoğraf ve video paylaşımı değişkenleri için bu değerler 1 ve 6'dır.

Tablo 4: Araştırma Değişkenlerinin Betimsel Özellikleri

Araştırma Değişkenleri	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Ebeveyn Tavsiyesi	2,019	0,749	1,00	4,75
Sosyal Motivasyon	2,911	0,943	1,00	5,00
Yazılı Bilgi İçerik	2,818	1,199	1,00	6,00
Resim Paylaşımı	2,718	1,280	1,00	6,00
Video Paylaşımı	2,893	1,394	1,00	6,00
İzin Talebi	4,116	1,068	1,00	5,00
Mahremiyet İhlali	2,237	1,119	1,00	5,00
Paylaşımdan Memnun Olma	2,781	1,102	1,00	5,00
Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	2,351	1,155	1,00	5,00
Paylaşımı Kaldırma Talebi	3,583	1,166	1,00	5,00
Paylaşımlardan Utanma	2,399	0,917	1,00	5,00

Paylaşımdan memnun olma değişkenine bakıldığında değişken ortalamasının 2,78 olduğu görülmüştür. Yüksek puan yüksek memnuniyeti ifade etmektedir. Bu değer 1-5 aralığındaki bir ölçüm için ortalamaya çok yakındır. Bu durumda katılımcılardan ebeveynlerinin paylaşımlarından memnun olanlar kadar memnun olmayanların da olduğu söylenebilir. Ayrıca küçüklük fotoğraflarının paylaşımından rahatsız olma değişkeninde ortalama değer 2,35 olması da bu durumu teyit etmektedir. Rahatsızlık durumu genel olarak ortalamaya yakındır. Paylaşımlardan dolayı utanma durumuna baktığımızda ise puan ortalamasının yine 2,39 ile genel ortalamaya çok yakın olduğu görülür. Bu durum da paylaşımlardan dolayı utanan katılımcılar olduğu kadar bu paylaşımlardan dolayı utanmayan katılımcılar olduğunu da göstermektedir.

İzin talebine baktığımızda 4,11 ortalama ile tüm değişkenler içinde en yüksek ortalamanın bu değişkende olduğu görülmektedir. Yüksek puan ebeveynlerin izin alması gerektiğini belirtir. Bu durumda katılımcıların büyük çoğunluğunun ebeveynlerinin kendileri hakkında yaptıkları paylaşımlarda izin almaları gerektiğini düşünmektedirler. Paylaşımı kaldırma talebine baktığımızda bu değişkenin ortalaması 3,58'dir. Bu ortalama, katılımcıların kendi rızaları dışındaki paylaşımların çoğunlukla kaldırılmasını talep ettiklerini göstermektedir.

Mahremiyet İhlali değişkenine baktığımızda 2,23 ortalama ile ebeveynlerin sosyal medyada kendilerini paylaşmalarının mahremiyet haklarının ihlali olduğunu düşünenler kadar bunun mahremiyet ihlali olmadığını düşünenler de olduğu görülmektedir.

Sosyal motivasyon ve ebeveyn tavsiyesi değişkenlerine baktığımızda katılımcılar ebeveynlerin kendileriyle ilgili olarak daha çok sosyal motivasyon için paylaşım yaptıklarını düşünmektedir. Sosyal motivasyon değişkeninin puan ortalaması 2,91 iken ebeveyn tavsiyesinin ortalaması 2,02'dir. Yazılı bilgi içerik, fotoğraf ve video paylaşımıyla ilgili olarak ise katılımcıların en çok video paylaşımından rahatsız oldukları söylenebilir. Ortalama puanlar Yazılı bilgi içerik, fotoğraf ve video paylaşımı için sırasıyla 2,82; 2,72 ve 2,89 ile birbirine çok uzak olmasa da en yüksek ortalama video paylaşımındadır. Genel olarak ise bu paylaşımlardan rahatsız olanlar kadar rahatsız olmayanların da olduğu söylenebilir.

Cinsiyet ve araştırma değişkenlerine ilişkin analizler

Farklı cinsiyet gruplarının izin talebi, paylaşımı kaldırma talebi ve paylaşımlardan utanma değişkenleri açısından anlamlı olarak farklılaştıkları ($p < 0,05$), diğer değişkenler açısından ise anlamlı olarak farklılaşmadıkları ($p > 0,05$) görülmüştür. Analiz sonuçlarına ilişkin değerler aşağıdaki tablo 5'te görülebilir.

Tablo 5: Cinsiyet ve Araştırma Değişkenlerine İlişkin Analizler

Değişken	Grup	Ortalama	Standart Sapma	t	df	p																																																																																																
Ebeveyn Tavsiyesi	Kadın	1,972	0,758	-1,787	385	0,075																																																																																																
	Erkek	2,117	0,721				Sosyal Motivasyon	Kadın	2,907	0,942	-0,109	386	0,913	Erkek	2,919	0,947	Yazılı Bilgi İçerik	Kadın	2,834	1,231	0,373	386	0,709	Erkek	2,785	1,132	Resim Paylaşımı	Kadın	2,734	1,318	0,352	382	0,725	Erkek	2,685	1,204	Video Paylaşımı	Kadın	2,866	1,409	-0,541	378	0,589	Erkek	2,949	1,367	İzin Talebi	Kadın	4,232	1,013	3,136	386	0,002	Erkek	3,872	1,143	Mahremiyet İhlali	Kadın	2,240	1,132	0,062	386	0,951	Erkek	2,232	1,093	Paylaşımların Kaldırılması	Kadın	3,719	1,114	3,38	386	0,001	Erkek	3,296	1,225	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Kadın	2,327	1,165	-0,581	386	0,561	Erkek	2,400	1,136	Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874	Erkek	2,768	0,993	Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386
Sosyal Motivasyon	Kadın	2,907	0,942	-0,109	386	0,913																																																																																																
	Erkek	2,919	0,947				Yazılı Bilgi İçerik	Kadın	2,834	1,231	0,373	386	0,709	Erkek	2,785	1,132	Resim Paylaşımı	Kadın	2,734	1,318	0,352	382	0,725	Erkek	2,685	1,204	Video Paylaşımı	Kadın	2,866	1,409	-0,541	378	0,589	Erkek	2,949	1,367	İzin Talebi	Kadın	4,232	1,013	3,136	386	0,002	Erkek	3,872	1,143	Mahremiyet İhlali	Kadın	2,240	1,132	0,062	386	0,951	Erkek	2,232	1,093	Paylaşımların Kaldırılması	Kadın	3,719	1,114	3,38	386	0,001	Erkek	3,296	1,225	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Kadın	2,327	1,165	-0,581	386	0,561	Erkek	2,400	1,136	Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874	Erkek	2,768	0,993	Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017	Erkek	2,560	0,902						
Yazılı Bilgi İçerik	Kadın	2,834	1,231	0,373	386	0,709																																																																																																
	Erkek	2,785	1,132				Resim Paylaşımı	Kadın	2,734	1,318	0,352	382	0,725	Erkek	2,685	1,204	Video Paylaşımı	Kadın	2,866	1,409	-0,541	378	0,589	Erkek	2,949	1,367	İzin Talebi	Kadın	4,232	1,013	3,136	386	0,002	Erkek	3,872	1,143	Mahremiyet İhlali	Kadın	2,240	1,132	0,062	386	0,951	Erkek	2,232	1,093	Paylaşımların Kaldırılması	Kadın	3,719	1,114	3,38	386	0,001	Erkek	3,296	1,225	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Kadın	2,327	1,165	-0,581	386	0,561	Erkek	2,400	1,136	Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874	Erkek	2,768	0,993	Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017	Erkek	2,560	0,902																
Resim Paylaşımı	Kadın	2,734	1,318	0,352	382	0,725																																																																																																
	Erkek	2,685	1,204				Video Paylaşımı	Kadın	2,866	1,409	-0,541	378	0,589	Erkek	2,949	1,367	İzin Talebi	Kadın	4,232	1,013	3,136	386	0,002	Erkek	3,872	1,143	Mahremiyet İhlali	Kadın	2,240	1,132	0,062	386	0,951	Erkek	2,232	1,093	Paylaşımların Kaldırılması	Kadın	3,719	1,114	3,38	386	0,001	Erkek	3,296	1,225	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Kadın	2,327	1,165	-0,581	386	0,561	Erkek	2,400	1,136	Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874	Erkek	2,768	0,993	Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017	Erkek	2,560	0,902																										
Video Paylaşımı	Kadın	2,866	1,409	-0,541	378	0,589																																																																																																
	Erkek	2,949	1,367				İzin Talebi	Kadın	4,232	1,013	3,136	386	0,002	Erkek	3,872	1,143	Mahremiyet İhlali	Kadın	2,240	1,132	0,062	386	0,951	Erkek	2,232	1,093	Paylaşımların Kaldırılması	Kadın	3,719	1,114	3,38	386	0,001	Erkek	3,296	1,225	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Kadın	2,327	1,165	-0,581	386	0,561	Erkek	2,400	1,136	Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874	Erkek	2,768	0,993	Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017	Erkek	2,560	0,902																																				
İzin Talebi	Kadın	4,232	1,013	3,136	386	0,002																																																																																																
	Erkek	3,872	1,143				Mahremiyet İhlali	Kadın	2,240	1,132	0,062	386	0,951	Erkek	2,232	1,093	Paylaşımların Kaldırılması	Kadın	3,719	1,114	3,38	386	0,001	Erkek	3,296	1,225	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Kadın	2,327	1,165	-0,581	386	0,561	Erkek	2,400	1,136	Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874	Erkek	2,768	0,993	Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017	Erkek	2,560	0,902																																														
Mahremiyet İhlali	Kadın	2,240	1,132	0,062	386	0,951																																																																																																
	Erkek	2,232	1,093				Paylaşımların Kaldırılması	Kadın	3,719	1,114	3,38	386	0,001	Erkek	3,296	1,225	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Kadın	2,327	1,165	-0,581	386	0,561	Erkek	2,400	1,136	Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874	Erkek	2,768	0,993	Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017	Erkek	2,560	0,902																																																								
Paylaşımların Kaldırılması	Kadın	3,719	1,114	3,38	386	0,001																																																																																																
	Erkek	3,296	1,225				Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Kadın	2,327	1,165	-0,581	386	0,561	Erkek	2,400	1,136	Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874	Erkek	2,768	0,993	Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017	Erkek	2,560	0,902																																																																		
Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Kadın	2,327	1,165	-0,581	386	0,561																																																																																																
	Erkek	2,400	1,136				Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874	Erkek	2,768	0,993	Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017	Erkek	2,560	0,902																																																																												
Paylaşımlardan Memnun Olma	Kadın	2,787	1,153	0,159	386	0,874																																																																																																
	Erkek	2,768	0,993				Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017	Erkek	2,560	0,902																																																																																						
Paylaşımlardan Utanma	Kadın	2,323	0,915	-2,393	386	0,017																																																																																																
	Erkek	2,560	0,902																																																																																																			

Kadınların erkeklere göre paylaşımlardan önce izin alınması gerektiğini konusunda puan ortalamalarının anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumda kadınların paylaşımlardan önce izin alınması gerektiği konusunda erkeklerden daha hassas oldukları söylenebilir. İzinsiz yapılan paylaşımların kaldırılması konusunda da kadınların ortalaması, erkeklerin ortalamasından daha yüksektir. Kadınlar izinsiz yapılan paylaşımların kaldırılması konusunda erkeklere göre daha çok talepte bulunmaktadırlar. Paylaşımlardan utanma değişkeninde ise erkeklerin ortalaması kadınların ortalamasına göre daha yüksektir. Buna göre ebeveynlerin özel günlere dair paylaştıkları içerikler erkekleri kadınlara göre daha çok utandırmaktadır.

Yaş ve araştırma değişkenlerine ilişkin analizler

Yaş ile araştırma değişkenleri arasındaki ilişki pearson korelasyon katsayısı kullanılarak ölçülmüştür. Yapılan korelasyon analizi sonucunda yaş ile mahremiyet ihlali değişkeni arasında anlamlı ($p < 0,05$) bir korelasyon ilişkisi görülmüştür. Diğer araştırma değişkenleri ile yaş arasında anlamlı bir korelasyon ilişkisi yoktur ($p > 0,05$). Korelasyon ilişkilerine dair değerler aşağıdaki tablo 6'da görülebilir.

Tablo 6: Yaş ve Araştırma Değişkenlerine İlişkin Analizler

	Ebeveyn Tavsiyesi	Sosyal Motivasyon	Yazılı Bilgi İçerik	Resim Paylaşımı
Yaş	0,078	-0,012	0,005	0,025
	Video Paylaşımı	İzin Talebi	Mahremiyet İhlali	Paylaşımların Kaldırılması
Yaş	0,021	-0,090	,115*	-0,063
	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Paylaşımlardan Memnun Olma	Paylaşımlardan Utanma	
Yaş	0,095	-0,024	-0,078	

* Korelasyon 0,05 düzeyinde (2-kuyruklu) anlamlıdır.

** Korelasyon 0,01 düzeyinde (2-kuyruklu) anlamlıdır.

Yaş ile mahremiyet ihlali arasındaki korelasyon anlamlı, pozitif ve zayıf bir ilişkidir. Diğer bir deyişle katılımcıların yaşları arttıkça ebeveynlerinin sosyal medya paylaşımlarının mahremiyetleri ihlal ettiklerine dair fikirleri de artmaktadır.

Ebeveynlerin sosyal medya kullanım sıklığı ve araştırma değişkenlerine ilişkin analizler

Araştırma değişkenlerinin, Ebeveynlerin günde en az bir defa sosyal medya hesaplarına girip girmediği gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı t-testiyle test edilmiştir. Analiz sonuçlarına ilişkin değerler aşağıdaki tablo 7’de görülebilir.

Tablo 7: Ebeveynlerin Sosyal Medya Kullanım Sıklığı ve Araştırma Değişkenlerine İlişkin Analizler

Değişken	Grup	Ortalama	Standart Sapma	t	df	p																																																																																																
Ebeveyn Tavsiyesi	Evet	2,007	0,731	-0,613	385	0,540																																																																																																
	Hayır	2,063	0,812				Sosyal Motivasyon	Evet	2,900	0,968	-0,453	386	0,651	Hayır	2,952	0,850	Yazılı Bilgi İçerik	Evet	2,785	1,198	-1,038	386	0,300	Hayır	2,938	1,200	Resim Paylaşımı	Evet	2,689	1,280	-0,857	382	0,392	Hayır	2,825	1,283	Video Paylaşımı	Evet	2,891	1,421	-0,454	382	0,672	Hayır	2,900	1,302	İzin Talebi	Evet	4,151	1,064	1,240	386	0,216	Hayır	3,988	1,081	Mahremiyet İhlali	Evet	2,227	1,116	-0,339	386	0,735	Hayır	2,274	1,134	Paylaşımların Kaldırılması	Evet	3,612	1,178	0,943	386	0,346	Hayır	3,476	1,124	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,329	1,151	-0,699	386	0,485	Hayır	2,429	1,175	Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461	Hayır	2,702	1,106	Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386
Sosyal Motivasyon	Evet	2,900	0,968	-0,453	386	0,651																																																																																																
	Hayır	2,952	0,850				Yazılı Bilgi İçerik	Evet	2,785	1,198	-1,038	386	0,300	Hayır	2,938	1,200	Resim Paylaşımı	Evet	2,689	1,280	-0,857	382	0,392	Hayır	2,825	1,283	Video Paylaşımı	Evet	2,891	1,421	-0,454	382	0,672	Hayır	2,900	1,302	İzin Talebi	Evet	4,151	1,064	1,240	386	0,216	Hayır	3,988	1,081	Mahremiyet İhlali	Evet	2,227	1,116	-0,339	386	0,735	Hayır	2,274	1,134	Paylaşımların Kaldırılması	Evet	3,612	1,178	0,943	386	0,346	Hayır	3,476	1,124	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,329	1,151	-0,699	386	0,485	Hayır	2,429	1,175	Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461	Hayır	2,702	1,106	Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317	Hayır	2,488	0,912						
Yazılı Bilgi İçerik	Evet	2,785	1,198	-1,038	386	0,300																																																																																																
	Hayır	2,938	1,200				Resim Paylaşımı	Evet	2,689	1,280	-0,857	382	0,392	Hayır	2,825	1,283	Video Paylaşımı	Evet	2,891	1,421	-0,454	382	0,672	Hayır	2,900	1,302	İzin Talebi	Evet	4,151	1,064	1,240	386	0,216	Hayır	3,988	1,081	Mahremiyet İhlali	Evet	2,227	1,116	-0,339	386	0,735	Hayır	2,274	1,134	Paylaşımların Kaldırılması	Evet	3,612	1,178	0,943	386	0,346	Hayır	3,476	1,124	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,329	1,151	-0,699	386	0,485	Hayır	2,429	1,175	Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461	Hayır	2,702	1,106	Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317	Hayır	2,488	0,912																
Resim Paylaşımı	Evet	2,689	1,280	-0,857	382	0,392																																																																																																
	Hayır	2,825	1,283				Video Paylaşımı	Evet	2,891	1,421	-0,454	382	0,672	Hayır	2,900	1,302	İzin Talebi	Evet	4,151	1,064	1,240	386	0,216	Hayır	3,988	1,081	Mahremiyet İhlali	Evet	2,227	1,116	-0,339	386	0,735	Hayır	2,274	1,134	Paylaşımların Kaldırılması	Evet	3,612	1,178	0,943	386	0,346	Hayır	3,476	1,124	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,329	1,151	-0,699	386	0,485	Hayır	2,429	1,175	Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461	Hayır	2,702	1,106	Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317	Hayır	2,488	0,912																										
Video Paylaşımı	Evet	2,891	1,421	-0,454	382	0,672																																																																																																
	Hayır	2,900	1,302				İzin Talebi	Evet	4,151	1,064	1,240	386	0,216	Hayır	3,988	1,081	Mahremiyet İhlali	Evet	2,227	1,116	-0,339	386	0,735	Hayır	2,274	1,134	Paylaşımların Kaldırılması	Evet	3,612	1,178	0,943	386	0,346	Hayır	3,476	1,124	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,329	1,151	-0,699	386	0,485	Hayır	2,429	1,175	Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461	Hayır	2,702	1,106	Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317	Hayır	2,488	0,912																																				
İzin Talebi	Evet	4,151	1,064	1,240	386	0,216																																																																																																
	Hayır	3,988	1,081				Mahremiyet İhlali	Evet	2,227	1,116	-0,339	386	0,735	Hayır	2,274	1,134	Paylaşımların Kaldırılması	Evet	3,612	1,178	0,943	386	0,346	Hayır	3,476	1,124	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,329	1,151	-0,699	386	0,485	Hayır	2,429	1,175	Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461	Hayır	2,702	1,106	Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317	Hayır	2,488	0,912																																														
Mahremiyet İhlali	Evet	2,227	1,116	-0,339	386	0,735																																																																																																
	Hayır	2,274	1,134				Paylaşımların Kaldırılması	Evet	3,612	1,178	0,943	386	0,346	Hayır	3,476	1,124	Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,329	1,151	-0,699	386	0,485	Hayır	2,429	1,175	Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461	Hayır	2,702	1,106	Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317	Hayır	2,488	0,912																																																								
Paylaşımların Kaldırılması	Evet	3,612	1,178	0,943	386	0,346																																																																																																
	Hayır	3,476	1,124				Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,329	1,151	-0,699	386	0,485	Hayır	2,429	1,175	Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461	Hayır	2,702	1,106	Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317	Hayır	2,488	0,912																																																																		
Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,329	1,151	-0,699	386	0,485																																																																																																
	Hayır	2,429	1,175				Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461	Hayır	2,702	1,106	Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317	Hayır	2,488	0,912																																																																												
Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	2,803	1,102	0,737	386	0,461																																																																																																
	Hayır	2,702	1,106				Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317	Hayır	2,488	0,912																																																																																						
Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,375	0,918	-1,001	386	0,317																																																																																																
	Hayır	2,488	0,912																																																																																																			

Test sonucunda evet ve hayır gruplarının hiçbir araştırma değişkeni açısından anlamlı olarak farklılaşmadığı ($p>0,05$) görülmüştür.

Ebeveynlerin sosyal medyada çocukları hakkında paylaşım yapma sıklığı ve araştırma değişkenlerine ilişkin analizler

Araştırma değişkenlerinin ebeveynlerin sosyal medyada çocukları hakkında yılda en az bir paylaşım yapıp yapmadıkları gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir. Test sonucunda evet ve hayır gruplarının Paylaşımından Memnun Olma, Paylaşımlardan Rahatsız Olma, Paylaşımlardan Utanma, Mahremiyet İhlali, Yazılı Bilgi İçerik Paylaşımı, Fotoğraf Paylaşımı ve Fotoğraf Paylaşımı değişkenleri açısından anlamlı olarak farklılaştığı ($p<0,05$) görülmüştür. Diğer araştırma değişkenlerinde evet ve hayır grupları arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$). Analiz sonuçlarına ilişkin değerler aşağıdaki tablo 8’de görülebilir.

Tablo 8: Ebeveynlerin Sosyal Medyada Çocukları Hakkında Paylaşım Yapma Sıklığı ve Araştırma Değişkenlerine İlişkin Analizler

Değişken	Grup	Ortalama	Standart Sapma	t	df	p
Ebeveyn Tavsiyesi	Evet	2,028	0,757	0,266	385	0,790
	Hayır	2,007	0,738			

Sosyal Motivasyon	Evet	2,910	0,916	-0,026	386	0,979
	Hayır	2,913	0,982			
Yazılı Bilgi İçerik	Evet	2,591	1,053	-4,528	386	0,000
	Hayır	3,136	1,315			
Resim Paylaşımı	Evet	2,446	1,182	-5,025	382	0,000
	Hayır	3,091	1,320			
Video Paylaşımı	Evet	2,536	1,223	-6,127	378	0,000
	Hayır	3,384	1,468			
İzin Talebi	Evet	4,040	1,043	-1,662	386	0,097
	Hayır	4,222	1,098			
Mahremiyet İhlali	Evet	2,106	1,040	-2,746	386	0,006
	Hayır	2,420	1,199			
Paylaşımların Kaldırılması	Evet	3,496	1,227	-1,738	386	0,083
	Hayır	3,704	1,068			
Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Evet	2,137	1,051	-4,398	386	0,000
	Hayır	2,648	1,228			
Paylaşımlardan Memnun Olma	Evet	3,155	1,010	8,604	386	0,000
	Hayır	2,259	1,013			
Paylaşımlardan Utanma	Evet	2,155	0,842	-6,536	386	0,000
	Hayır	2,741	0,909			

Evet ve hayır gruplarının puan ortalamalarına bakıldığında ebeveynlerinin son bir yılda kendileriyle ilgili sosyal medyada en az bir paylaşım yaptığını belirten katılımcıların (evet grubu) paylaşımlardan memnun olma puanı diğer grubun (hayır grubu) puanına göre daha yüksektir. Ebeveynlerinin kendileri hakkında yılda en az bir kez paylaşım yaptığını belirten katılımcıların paylaşımlardan rahatsız olma puanı diğer grubun puanına göre daha düşüktür. Ayrıca Ebeveynlerinin kendileri hakkında yılda en az bir kez paylaşım yaptığını belirten katılımcıların paylaşımlardan utanma puanı da diğer grubun puanına göre daha düşüktür. Ebeveynlerinin kendileri hakkında yılda en az bir kez paylaşım yaptığını belirten katılımcıların ebeveynlerinin mahremiyet haklarını ihlal ettiğini düşünme puanı diğer grubun puanına göre daha düşüktür.

Ebeveynlerin sosyal medyada içerik paylaşma sıklıkları ve araştırma değişkenlerine ilişkin analizler

Araştırma değişkenlerinin Ebeveynlerin Sosyal Medyada İçerik Paylaşma Sıklıkları gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir. Test sonucunda ebeveynlerin sosyal medyada içerik paylaşma sıklığı gruplarının paylaşımlardan memnun olma, izin talebi, paylaşımlardan utanma, mahremiyet ihlali, yazılı bilgili içerik, fotoğraf ve video paylaşımlarından rahatsız olma değişkenleri göre anlamlı olarak farklılaştığı ($p < 0,05$) diğer araştırma değişkenleri açısından anlamlı olarak farklılaşmadığı ($p > 0,05$) görülmüştür. Analiz sonuçlarına ilişkin değerler aşağıdaki tablo 9'da görülebilir.

Tablo 9: Ebeveynlerin Sosyal Medyada İçerik Paylaşma Sıklıkları ve Araştırma Değişkenlerine İlişkin Analizler

Değişken	Grup	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Post-Hoc
Ebeveyn Tavsiyesi	1-3 adet	1,973	0,745	3,187	0,054	-
	3-5 adet	2,344	0,657			
	5-7 adet	2,267	0,842			
	7-9 adet	1,667	0,451			
	10 +	2,111	0,945			
Sosyal Motivasyon	1-3 adet	2,863	0,947	1,865	0,116	-
	3-5 adet	3,195	0,863			
	5-7 adet	3,244	0,648			

	7-9 adet	3,037	1,006			
	10 +	2,630	1,263			
Yazılı Bilgi İçerik	1-3 adet	2,939	1,227	4,560	0,001	1-3 adet ve diğer gruplar
	3-5 adet	2,301	0,869			
	5-7 adet	2,478	1,085			
	7-9 adet	2,352	0,775			
	10 +	2,000	0,990			
Resim Paylaşımı	1-3 adet	2,855	1,305	5,197	0,000	1-3 adet ve diğer gruplar
	3-5 adet	2,263	0,988			
	5-7 adet	1,956	0,865			
	7-9 adet	1,896	0,859			
	10 +	2,019	1,217			
Video Paylaşımı	1-3 adet	3,055	1,405	6,036	0,000	1-3 adet ve diğer gruplar
	3-5 adet	2,299	1,166			
	5-7 adet	2,044	0,929			
	7-9 adet	2,104	1,208			
	10 +	2,019	1,132			
İzin Talebi	1-3 adet	4,185	1,029	3,820	0,005	1-3 adet ile 3-5 adet ve diğer gruplar
	3-5 adet	4,122	1,005			
	5-7 adet	3,267	1,438			
	7-9 adet	3,667	1,225			
	10 +	3,556	1,236			
Mahremiyet İhlali	1-3 adet	2,325	1,140	3,955	0,004	1-3 adet ve diğer gruplar
	3-5 adet	2,073	0,959			
	5-7 adet	1,333	0,617			
	7-9 adet	2,000	1,118			
	10 +	1,667	0,866			
Paylaşımların Kaldırılması	1-3 adet	3,634	1,132	1,534	0,191	-
	3-5 adet	3,488	1,121			
	5-7 adet	3,067	1,438			
	7-9 adet	3,000	1,732			
	10 +	3,667	1,323			
Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	1-3 adet	2,433	1,187	2,269	0,061	-
	3-5 adet	1,951	0,705			
	5-7 adet	2,067	1,223			
	7-9 adet	2,222	1,394			
	10 +	1,889	0,928			
Paylaşımlardan Memnun Olma	1-3 adet	2,621	1,054	9,746	0,000	1-3 adet ve diğer gruplar
	3-5 adet	3,366	0,942			
	5-7 adet	3,467	1,187			
	7-9 adet	3,556	1,236			
	10 +	3,778	1,202			
Paylaşımlardan Utanma	1-3 adet	2,487	0,909	4,256	0,002	1-3 adet ve diğer gruplar
	3-5 adet	2,024	0,851			
	5-7 adet	1,933	0,884			
	7-9 adet	2,333	1,000			
	10 +	1,889	0,782			

Post-hoc testi sonucunda paylaşımlardan memnun olma değişkeni için 1-3 adet paylaşım yapan grupla diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) ve 1-3 adet paylaşım yapan grubun paylaşımlardan memnun olma puanının diğer grupların ortalama puanından daha düşük olduğu görülmüştür. Bu durumda ebeveynleri tarafından kendileri hakkında yılda 1-3 adet paylaşım yapılan katılımcıların paylaşımlardan daha az memnun oldukları söylenebilir.

İzin talebi değişkeni için 1-3 ve 3-5 adet paylaşım yapan gruplarla diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) ve 1-3 ve 3-5 adet paylaşım yapan grupların paylaşımlar izin alınması gerektiği puanının diğer grupların ortalama puanından daha yüksek olduğu

görülmüştür. Bu durumda ebeveynleri tarafından kendileri hakkında daha az paylaşım yapılan katılımcıların kendileri hakkında daha fazla paylaşım yapılan gruplara göre izin alınmasını istedikleri söylenebilir.

Paylaşımlardan utanma değişkeni için 1-3 adet paylaşım yapan grupla diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) ve 1-3 adet paylaşım yapan grubun paylaşımlardan utanma puanının diğer grupların ortalama puanından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumda ebeveynleri tarafından kendileri hakkında yılda 1-3 adetten daha fazla paylaşım yapılan katılımcıların paylaşımlardan daha az utandıkları söylenebilir.

Mahremiyet ihlali değişkeni için 1-3 adet paylaşım yapan grupla diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) ve 1-3 adet paylaşım yapan grubun paylaşımların mahremiyet ihlali olduğunu belirtme puanının diğer grupların ortalama puanından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumda ebeveynleri tarafından kendileri hakkında yılda 1-3 adetten daha fazla paylaşım yapılan katılımcıların paylaşımları daha mahremiyet ihlali olarak gördükleri söylenebilir.

Yazılı bilgili içerik, fotoğraf ve video paylaşımlarından rahatsız olma değişkenleri için 1-3 adet paylaşım yapan grupla diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) ve 1-3 adet paylaşım yapan grubun yazılı bilgili içerik, fotoğraf ve video paylaşımlarından rahatsız olma puanlarının diğer grupların ortalama puanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumda ebeveynleri tarafından kendileri hakkında yılda 1-3 adetten daha fazla paylaşım yapılan katılımcıların yazılı bilgili içerik, fotoğraf ve video paylaşımlarından daha az rahatsız oldukları söylenebilir.

Ebeveynlerin hangi konularda fotoğraf paylaştıkları ve araştırma değişkenlerine ilişkin analizler

Araştırma değişkenlerinin ebeveynlerin hangi konularda fotoğraf paylaştıkları gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir. Test sonucunda ebeveynlerin hangi konularda fotoğraf paylaştıkları gruplarının paylaşımlardan memnun olma ve mahremiyet ihlali değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaştığı ($p<0,05$) diğer araştırma değişkenleri açısından anlamlı olarak farklılaşmadığı ($p>0,05$) görülmüştür. Analiz sonuçlarına ilişkin değerler aşağıdaki tablo 10'da görülebilir.

Tablo 10: Ebeveynlerin Hangi Konularda Fotoğraf Paylaştıkları ve Araştırma Değişkenlerine İlişkin Analizler

Değişken	Grup	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Post-Hoc
Ebeveyn Tavsiyesi	Okul (Mezuniyet vb.)	1,942	0,719	2,705	0,066	-
	Portre Fotoğraflar	2,279	0,838			
	Ev içi / Günlük haller	2,524	0,666			
	Aile fotoğrafları	2,033	0,771			
	Tatil Fotoğrafları	1,919	0,663			
Sosyal Motivasyon	Okul (Mezuniyet vb.)	2,874	0,905	0,198	0,939	-
	Portre Fotoğraflar	3,069	1,095			
	Ev içi / Günlük haller	3,000	0,906			
	Aile fotoğrafları	2,913	0,959			
	Tatil Fotoğrafları	2,919	0,962			
Yazılı Bilgi İçerik	Okul (Mezuniyet vb.)	3,020	1,233	1,482	0,207	-
	Portre Fotoğraflar	2,784	1,091			
	Ev içi / Günlük haller	2,631	1,425			
	Aile fotoğrafları	2,754	1,192			
	Tatil Fotoğrafları	2,600	1,061			
Resim Paylaşımı	Okul (Mezuniyet vb.)	2,893	1,273	1,065	0,374	-
	Portre Fotoğraflar	2,382	1,150			
	Ev içi / Günlük haller	2,631	1,540			

	Aile fotoğrafları	2,670	1,326			
	Tatil Fotoğrafları	2,590	1,046			
Video Paylaşımı	Okul (Mezuniyet vb.)	3,147	1,449			
	Portre Fotoğraflar	2,365	1,134			
	Ev içi / Günlük haller	2,643	1,486	2,087	0,082	-
	Aile fotoğrafları	2,843	1,415			
	Tatil Fotoğrafları	2,667	1,106			
İzin Talebi	Okul (Mezuniyet vb.)	4,315	0,914			
	Portre Fotoğraflar	3,882	1,364			
	Ev içi / Günlük haller	3,857	0,949	2,076	0,083	-
	Aile fotoğrafları	4,005	1,107			
	Tatil Fotoğrafları	4,200	1,160			
Mahremiyet İhlali	Okul (Mezuniyet vb.)	2,484	1,158			
	Portre Fotoğraflar	1,824	0,883			
	Ev içi / Günlük haller	2,214	1,251	2,697	0,031	Okul (Mezuniyet vb.) ve diğer gruplar
	Aile fotoğrafları	2,160	1,078			
	Tatil Fotoğrafları	2,044	1,127			
Paylaşımların Kaldırılması	Okul (Mezuniyet vb.)	3,685	1,092			
	Portre Fotoğraflar	3,412	1,372			
	Ev içi / Günlük haller	3,286	1,069	0,824	0,510	-
	Aile fotoğrafları	3,521	1,168			
	Tatil Fotoğrafları	3,711	1,308			
Küçüklük Fotoğraflarının Paylaşımından Rahatsız Olma	Okul (Mezuniyet vb.)	2,532	1,213			
	Portre Fotoğraflar	2,412	1,176			
	Ev içi / Günlük haller	2,357	1,277	1,895	0,111	-
	Aile fotoğrafları	2,309	1,133			
	Tatil Fotoğrafları	2,000	0,977			
Paylaşımlardan Memnun Olma	Okul (Mezuniyet vb.)	2,581	1,098			
	Portre Fotoğraflar	3,059	1,144			
	Ev içi / Günlük haller	2,714	1,326	2,444	0,046	Okul (Mezuniyet vb.) ve diğer gruplar
	Aile fotoğrafları	2,931	1,060			
	Tatil Fotoğrafları	2,622	1,134			
Paylaşımlardan Utanma	Okul (Mezuniyet vb.)	2,508	0,906			
	Portre Fotoğraflar	2,176	0,809			
	Ev içi / Günlük haller	2,643	1,277	1,156	0,330	-
	Aile fotoğrafları	2,340	0,914			
	Tatil Fotoğrafları	2,356	0,857			

Post-hoc testi sonucunda ebeveynlerin hangi konularda fotoğraf paylaştıkları değişkeni için eğitim-öğretim hayatları ile ilgili paylaşım yapan grupla diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) ve eğitim-öğretim hayatlarıyla ilgili paylaşım yapan grubun paylaşımlardan memnun olma puanının diğer grupların ortalama puanından daha düşük olduğu görülmüştür. Bu durumda ebeveynleri tarafından kendileri hakkında eğitim-öğretim hayatlarıyla ilgili paylaşım yapılan katılımcıların paylaşımlardan daha az memnun oldukları söylenebilir.

Mahremiyet ihlali değişkeni için eğitim-öğretim hayatlarıyla ilgili paylaşım yapılan grupla diğer gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) ve eğitim-öğretim hayatlarıyla ilgili paylaşım yapılan grubun paylaşımların mahremiyet ihlali olduğunu belirtme puanının diğer grupların ortalama puanından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumda ebeveynleri tarafından kendileri hakkında eğitim-öğretim hayatlarıyla ilgili paylaşım yapılan katılımcıların paylaşımları diğer gruplara göre daha mahremiyet ihlali olarak gördükleri söylenebilir.

Sonuç

Araştırmadan elde edilen bulgular kapsamında; cinsiyet değişkenine göre kadınların ebeveynleri tarafından kendileri ile ilgili sosyal medyada içerik paylaşımından önce izin

alınmasını istedikleri ve paylaşımından memnun olmadıkları takdirde kaldırılmasını talep ettikleri görülmektedir. Nitekim kadınlar izinsiz yapılan paylaşımların kaldırılması konusunda erkeklere göre daha çok talepte bulunmaktadır. Öte yandan erkeklerin ebeveynlerinin sosyal medyada kendileriyle ilgili özel gün paylaşımlarında kadınlara göre daha fazla utandıkları ve kendileri hakkında paylaşılan içerikleri istemeden kabullenme durumlarının daha fazla olduğu ortaya konmuştur.

Yaş ile mahremiyet arasındaki ilişkiye göre ise; katılımcıların yaşları arttıkça kendileri hakkında yapılan paylaşımları istemeden kabullenme durumlarının azaldığı görülmüştür. Diğer bir deyişle; katılımcıların yaşları arttıkça ebeveynlerinin sosyal medya paylaşımlarının mahremiyetlerini ihlal ettiğine dair fikirlerinin de arttığı görülmektedir.

Ebeveynleri tarafından kendileri hakkında yılda üç adetten daha fazla paylaşım yapılan katılımcıların paylaşımlardan daha az memnun oldukları ortaya konmuştur. Bu durumda paylaşım sayısı arttıkça memnun olma durumunun da azaldığı görülmüştür.

Öte yandan ebeveynleri tarafından kendileri hakkında daha az paylaşım yapılan katılımcıların kendileri hakkında daha fazla paylaşım yapılan katılımcılara göre izin alınmasını istedikleri görülmüştür. Ayrıca ebeveynleri tarafından kendileri hakkında yılda üç adetten fazla paylaşım yapılan katılımcıların paylaşımlardan daha az utandıkları ortaya konmuştur. Ebeveynleri tarafından kendileri hakkında yılda üç adetten fazla paylaşım yapılan katılımcıların ise yazılı bilgililer, fotoğraf ve video paylaşımlarından daha az rahatsız oldukları söylenebilir.

Katılımcıların ebeveynleri tarafından kendilerine yönelik eğitim-öğretim hayatları ile ilgili (okul, mezuniyet, vb.) paylaşımlarından memnuniyetsiz oldukları ve bunu mahremiyet ihlali olarak gördükleri ortaya konmuştur. Özellikle ebeveynleri tarafından kendileri hakkında eğitim-öğretim hayatı ile ilgili paylaşım yapılan katılımcıların paylaşımlardan daha az memnun oldukları görülmüştür.

Yazılı bilgi içerik, fotoğraf ve video paylaşımıyla ilgili olarak ise, katılımcıların en çok video paylaşımından rahatsız oldukları söylenebilir. Öte yandan katılımcılar ebeveynlerin kendileriyle ilgili olarak daha çok sosyal motivasyon ve ebeveyn tavsiyesi motivasyonu için paylaşım yaptıklarını düşünmektedir.

Çalışmamız kapsamında elde ettiğimiz bulgulara göre; ebeveynlerin 18-21 yaş grubuna yönelik sosyal medyada izinsiz paylaşımlarının kendi çocukları tarafından memnuniyetsizlikle karşılandığı anlaşılmaktadır. Özellikle kadınların erkeklere göre bu durumdan daha fazla rahatsız oldukları, dijital kimliklerini önemsedikleri ve aksi durumu mahremiyet ihlali olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Öte yandan erkeklerin özel günlerle ilgili içerik paylaşımlarından utandıkları ve bundan rahatsız olsalar da kadınlara göre daha fazla rıza göstermeleri oldukça dikkat çekmektedir.

Nitekim çalışma içerisinde yer verilen farklı araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere; çocukların ebeveynlerinin sosyal medyada kendileriyle ilgili içerik paylaşımlarını büyük ölçüde onaylamadıkları anlaşılmaktadır. Ebeveynler tarafından kendileri ile ilgili yapılan bu paylaşımları çoğu zaman utanç verici ve yararsız bulmalarına rağmen ebeveynlerin de bir yandan sosyal medyanın olumsuz yönlerinden birinin mahremiyet konusu olduğunu belirtmelerine rağmen yine de konuya fayda odaklı yaklaştıkları görülmektedir. Nitekim sosyal medyada mikro ünlü ebeveynler tarafından çocukların dijital emeğinin kullanılmasının arkasında bu davranışları meşrulaştıran ve fayda/zarar çıktıkları göz önüne alınarak tartışmaya açık yaklaşımlar ve değerler olduğu görülmektedir. Bu çerçevede dijital mahremiyet konusunda henüz toplumsal olarak ortak bir değer oluşmadığı ve konuya yaklaşımın yalnızca çocuk ve

ebeveynler arasında değil, bireyler ve hatta cinsiyetler arasında da “değerler” odağında farklılaştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dijital sahnede her iki cinsiyetin de kendine göre dijital kimliğini istediği şekilde ortaya koyma ve yönetme hakkının olduğunun ve bunun ebeveynler tarafından anlaşılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple, ebeveynlerin çocuklarına yönelik her türlü paylaşımlarında çocuklarının rızalarını almalarının ve dijital dünyada kendi ebeveyn performanslarını inşa ederken çocuklarının dijital kimliklerine zarar verme ihtimallerini de göz önünde bulundurmalarının çocuklarının kimlik inşasında önem teşkil ettiği görülmektedir. Sonuç olarak; çocuğun/bireyin benlik saygısının, kişisel bilgileri üzerindeki kontrol hakkının, kişiliğinin dijital dünyadaki temsiliyetinin ve bütünlüğünün korunması adına ebeveynlerin dijital yerlere yönelik sosyal medyada içerik paylaşımlarında hassasiyet göstermelerinin bir zorunluluk haline geldiği görülmektedir.

Kaynakça

- Barneshttps , R., & Potter, A. (2020, 01 Aralık). Sharenting and Parents’ Digital Literacy: An Agenda For Future Research. *Communication Research and Practice*, 7(1), s. 6-20. doi:https://doi.org/10.1080/22041451.2020.1847819
- De Kerckhove, D., & De Almeida, C. (2013). What is a digital persona? *Technoetic Arts*, 11(3), s. 277-287. doi:https://doi.org/10.1386/tear.11.3.277_1
- Dereli, Z. (2019). *Dijital Yerliler Yeni Nesil Eğitim Modeli*. İstanbul: Hümanist Yayınları.
- European Union. (2020). Digital Identity for all Europeans. 2021 tarihinde European Digital Identity: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-digital-identity_en adresinden alındı
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update* (10a ed.). Boston: Pearson.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life* (s. 17). içinde New York: The Overlook Press. [http://crossculturalleadership.yolasite.com/resources/Goffman%20%281959%29%20P](http://crossculturalleadership.yolasite.com/resources/Goffman%20%281959%29%20Presentation%20of%20Self%20in%20Everyday%20Life.pdf)resentation%20of%20Self%20in%20Everyday%20Life.pdf adresinden alındı
- Heirman, W., & Walrave, M. (2012). Psicothema. *Predicting adolescent perpetration in cyberbullying: An application of the theory of planned behavior*, 24(4), 614-620.
- Iskül, A., & Joamets, K. (2021, Aralık 30). Child Right To Privacy And Social Media – Personal Information Oversharing Parents. *Baltic Journal Of Law & Politicsa Journal Of Vytautas Magnus University*, 14(2), s. 101-122. doi:10.2478/bjlp-2021-0012
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karşu,Cesur, D. (2020). Insta insta Söyle Bana, Var mı Benden Daha Güzeli Dijital Dünyada ?-Dijital Yerlilerin Narsizmi, Dijital Narsizm. S. Kılıç içinde, *İletişim Çalışmalarında Dijital Yerliler* (s. 127-159). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kerrigan, F., & Hart, A. (2016). Theorising digital personhood: a dramaturgical approach. *Journal of Marketing Management*, 32((17-18)), s. 1701-1721. doi:10.1080/0267257X.2016.1260630
- Korver,Güzel, S. (2019). Kullanmak ya da Kullanmamak!?X Kuşağının Sosyal Medyadaki Dijital Mahremiyeti. In F. Aydoğan, *Endüstri 4.0 ve Dijital Medya* (pp. 95-112). İstanbul: Der Yayınları.

- Leary, M. R. (2001). Impression Management, Psychology of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, s. 7245-7248. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/01727> adresinden alındı
- Marwick, A. E., Diaz, D. M., & Palfrey, J. (2010). Youth, Privacy, and Reputation. *Harvard Law School Public Law & Legal Theory Working Paper Series*, 10(29), s. 25. https://cyber.harvard.edu/publications/2010/Youth_Privacy_Reputation_Lit_Review adresinden alındı
- Ouvrein, G., & Verswijvel, K. (2019). Sharenting: Parental adoration or public humiliation? A focus group study on adolescents' experiences with sharenting against the background of their own impression management. *Children and Youth Services Review*, 99, pp. 319-327. doi:<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.02.011>
- Öztürk, B. (2019). Dijital Radyonun Dijital Yerlileri Çocuk Dinleyiciler. In A. M. Kırık, *Yeni Medyada Çocuk ve İletişim* (pp. 143-167). Konya: Çizgi Yayınları.
- Palfrey, J. (2008). *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. New York: Basic Books, Inc.Division of HarperCollins 10 E. 53rd St. New York, NYUnited States.
- Prensky, M. (2001, October Vol:9,No:5). Digital Natives,Digital İmmigrants.On The Horizon. *From on the Horizon MCB University Press*, pp. 1-6.
- Rundle, M., Blakley, B., Broberg, J., Nadalin, A., Olds, D., Ruddy, M., . . . Trevithick, P. (2007). *At a Crossroads: "personhood" and Digital Identity in the Information Society*. OECD. <https://www.oecd.org/sti/ieconomy/40204773.doc> adresinden alındı
- Sayar, K., & Yalaz, B. (2021). *Sanal Dünyada Gerçek Kalmak*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sırbak , A., & Traks, K. (2019). The Dark Sides Of Sharenting. *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies Volume 11 Number 1*, pp. 115-121.
- Solomon, J. F., Solomon, A., Joseph, N. L., & Nort, S. D. (2013). Accounting, Organizations and Society. *Impression management, myth creation and fabrication in private social and environmental reporting: Insights from Erving Goffman*, 38(3), s. 195-213. doi:<https://doi.org/10.1016/j.aos.2013.01.001>
- Solove, J. D. (2002). Conceptualizing Privacy. *California Law Review*, 90(4), 1087-1155. doi:10.2307/3481326
- TDK. (tarih yok). *Kimlik*. Ekim 03, 2021 tarihinde Sözlük: <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı
- Tiryaki, S., & Kaya, E. (2019). Sosyal Medyanın Gri Yüzü. T. Livberger, & S. Tiryaki içinde, *Sosyal Medya Çalışmaları Kuram,Söylem,Pratik* (s. 219-262). Konya: Literatürk Yayınları.
- Verhagen, T., Hooff, B., & Meents, S. (2015). Journal of the Association for Information Systems. *Toward a better use of the semantic differential in IS research: An integrative framework of suggested action*, 16(2), 1.
- Verswijvel, K., Walrave, M., Hardies, K., & Heirman, W. (2019). Sharenting, is it a good or a bad thing? Understanding how adolescents think and feel about sharenting on social network sites. *Children and Youth Services Review*, 104, s. 1-10. doi:<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104401>.

Waycott, J., Bennett, S., Kennedy, G., Dalgarno, B., & Kathleen, G. (2010) <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.compedu.2009.11.006>). Digital divides? Student and staff perceptions of information and communication technologies. *Computers & Education*, s. 1202-1211.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Mapping 20 Years of Research Using Bangladeshi Newspapers: A Bibliometric Analysis

Bangladeş Gazetelerini Kullanarak 20 Yıllık Araştırmanın Haritasını Çıkarmak: Bir Bibliyometrik Analiz

Jahidul Islam SARKER^a Tariquiel ISLAM^{b*} Md. Nazmul ISLAM^c Abdulla Al MAHMUD^d

^a Ph.D. Candidate, Kocaeli University, Department of Journalism, Kocaeli/TURKEY.

ORCID: 0000-0003-3405-0957

^b Ph.D. Candidate, Ankara Hacı Bayram Veli University, Department of Journalism, Ankara/TURKEY

ORCID: 0000-0003-4711-9829

^c Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Department of Political Science and Public Administration, Ankara/TURKEY

ORCID: 0000-0002-8660-0415

^d Ph.D. Candidate, Sakarya University, Department of History, Institute of Social Science, Sakarya/TURKEY

ORCID: 0000-0002-5122-5854

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Mart 2022

Kabul tarihi: 4 Ağustos 2022

Anahtar Kelimeler:

Gazete,
İçerik analizi,
Bangladeş

ÖZ

Bangladeş, İngiliz sömürge zamanlarına kadar uzanan uzun bir gazete geçmişine sahiptir. Bangladeş gazeteleri uzun zamandır kitle iletişim araçları ve disiplinler arası araştırmalar için güvenilir bir veri kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bu makale, Bangladeş gazetelerine dayalı olarak araştırmanın alanını incelemeyi amaçlamaktadır. Web of Science veri tabanını kullanarak Bangladeş gazetelerine dayalı araştırma öğelerini aradıktan sonra bibliyometrik bir araştırma uygulandı. Daha sonra Bibliometric R paketlerini kullanarak seçilen verileri analiz ettik. Son 20 yılda toplam 35 belge alındı ve incelendi. Çalışma, araştırma makalelerinin geri alınan materyallerin %77,14'ünü (n = 27) oluşturduğunu buldu. Yayınların çoğunu Bangladeş'teki araştırma enstitülerinden yazarlar üretti (%45,71; n = 16), bunu Almanya (%11,4; n = 4) ve Avustralya (%8,5; n = 3) izledi. Ana araştırma alanı ağırlıklı olarak medya, sağlık ve eğitimi. Dakka Üniversitesi bu alanda en aktif araştırma kurumuydu (%20; n=7). Bangladeşli makaleleri kullanan araştırmalar Health Communication, BMC Public Health, Child Abuse Review, Australian Journal of Politics and History'de yayınlandı. İçerik analizi, konuşma analizi ve çerçeveleme en çok kullanılan araştırma yöntemleri arasındadır. Bu makale, Bangladeş gazetelerinin bir araştırma kaynağı olarak nasıl kullanıldığına dair kanıtlar sunmaktadır. Ayrıca, diğer bulgularla birlikte gazete verilerini kaynak olarak kullanan en iyi araştırmacıların, kurumların ve alanların listesini ortaya koymaktadır. Makale, araştırmacıların gazetelerin bir araştırma kaynağı olarak nasıl kullanıldığına ilişkin mevcut araştırma durumunu anlamalarına yardımcı olacak ve gelecekteki araştırmalar için yönler sunacaktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 13, 2022

Accepted: August 04, 2022

Keywords:

Newspaper,
Content analysis,
Bangladesh

ABSTRACT

Bangladesh has a long history of newspapers dating back to British colonial times. Bangladeshi newspapers have long been used as a reliable data source for mass media and interdisciplinary research. This paper examines the terrain of research based on Bangladeshi newspapers. A bibliometric investigation was implemented after searching for research items based on Bangladeshi newspapers using the Web of Science database. We then analysed the chosen data using the Bibliometric R packages. In total, 35 documents have been retrieved and examined over the past 20 years. The study found that research papers accounted for 77.14% (n = 27) of the retrieved materials. Authors from research institutes in Bangladesh produced most of the publications (45.71%; n = 16), followed by Germany (11.4%; n = 4) and Australia (8.5%; n = 3). The main areas of research were predominantly media, health, and education. Dhaka University was the most active research institution (20%; n = 7). Research using Bangladeshi papers has appeared in Health Communication, BMC Public Health, Child Abuse Review, and the Australian Journal of Politics and History. Content analysis, speech analysis, and framing are the most commonly used research methods. This article presents evidence of how Bangladeshi newspapers were used as a source of research. Moreover, it reveals the top researchers, institutions, and areas that used newspaper data as sources, along with other findings. The paper will help researchers understand the current state of research on how newspapers are used as a source of research and will offer directions for future research.

Introduction

In a democratic society, the mass media is an inevitable part of society. In reference to the media's watchdog role, Thomas Carlyle said that the media is the fourth estate of democracy in a parliamentary session in 1787 in the House of Commons of Great Britain (Schultz, 1998). The press and news media are referred to as the Fourth Estate. The media, particularly newspapers, have been contributing to the public as the primary source of information for several centuries. Thus, much mass media research is carried out on newspaper data.

"News is a perishable commodity" is a famous quote among journalists, as daily news loses its appeal if it is published with a delay. However, it is true that when old newspapers are preserved in any archive, they become a treasure. Many universities have maintained newspaper archives that offer century-old newspapers to date. Old newspapers stored in a conventional archive or online archive are one of the most valuable research items. There was much research conducted based on old newspaper reports throughout the world. Although primarily researchers from the media field extensively use old newspapers, researchers from other areas also use them (Jones, 2009).

Many mass media researches have been done using newspapers. As old newspapers are easily accessible through online archives, it is now become easier to use old newspapers as a source of research. There was a lot of research conducted based on Bangladeshi newspapers. Some studies investigated the frame of news on various issues. Haque (2020) conducted a research where they tried to explore how Bangladeshi newspaper reports portrayed child maltreatment issues. Similarly, Naziz (2020) analyzed how Bangladeshi newspapers treat road safety issues. A significant amount of research was conducted using the content analysis method based on Bangladeshi newspapers. For example, a content analysis was carried out on the coverage of the conflict in Kashmir in the Bangladeshi newspapers. The paper explored how Bangladeshi newspapers were divided on the question of Kashmir along ideological lines (Sarker & Ahad, 2021). While some research was directly related to media issues (Hassan et al., 2018) others explored the patterns of crime reports in Bangladeshi newspapers. Another piece of research is by interviewing 25 Bangladeshi journalists to explore the press freedom scenario in Bangladesh. The findings were like this: Bangladesh's media system is neither libertarian nor authoritarian.

Although there was much research carried out in Bangladesh using newspapers as data for research, no study showed the complete scenario of the research domain using Bangladeshi newspapers. To address this knowledge gap, the study aims to explore the research domain based on Bangladeshi newspapers. Based on the above discussion, we formulate three research questions to identify core research areas based on Bangladeshi newspapers.

RQ: 1 What are the most common research areas that used Bangladeshi newspapers?

RQ: 2 Researchers from which country have used Bangladeshi newspapers?

RQ: 3 Who are the most influential researchers in this field?

To conduct the research, the study collected all research items available on the Web of science that used Bangladeshi newspapers. Then, we analyzed the metadata of collected documents using the Bibliometric analysis method. We used the Bibliometric package of the R programming language.

There are several advantages to the bibliometric analysis method. It can analyze a large number of data sets quantitatively. After analysis, the study can present a complete summary

---

of all research, including key research areas, countries, collaborations, citations, publication trends, and more. So, this paper will contribute to widening the understanding of Bangladesh's mass media research area.

Newspapers as a source of research; review of past research

Whether a newspaper is a reliable source for research is a debatable issue. While some scholars accept newspaper data for their works, others do not. Weicht (1932) considered the newspaper a significant source for understanding the past. He mentioned in his article some instances to show that local newspapers could be an important source of historical material. He also emphasized the positive relationship between the local historian and the newspaper. Clark (1952) in his article titled "The Country Newspaper as a Source of Social History," identified the features of local newspapers that were published after the Civil War. He discussed the contents of these newspapers. Besides, he mentioned the importance of local newspapers in writing history.

Ortiz, Myers, Walls and Diaz (2005) examined the literature on selection bias in media-based data and proposed a theoretical model to explain where these biases come from. They concluded that newspaper data frequently fail to meet acceptable standards for event analysis and that relying on them can corrupt findings and lead to incorrect conceptualizing. Earl, Martin, McCarthy and Soule (2004) discussed identifying bias in newspaper data to study collective action. Aside from that, they discussed methods to deal with bias. They suggested that researchers should use newspaper data with caution. Jenkins and Perrow (1977) compared data from the New York Times with data from the Los Angeles Times for their study. One of the findings of their study showed that, geographical bias inherent in nation press.

Ghaffar, Hyder and Bishai (2001) examined whether newspaper reports could be used as a source for injury data in developing countries. They analyzed reports published in three local newspapers in Pakistan from January 1, 1999 to June 30, 1999. The findings showed that newspapers recorded more injury-related incidents than the police. They suggested that newspapers can be used as a source to measure the coverage of police data on injuries. In his article, Gaff (2017) developed a method for searching archived newspapers for information on archaeological sites. He showed his method's effectiveness through a case study utilizing newspapers from Allen County and Fort Wayne. As a result of his research, many archaeological sites that were undocumented in the past.

Bangladeshi newspapers; a historical review

Modern print journalism came to present Bangladesh during British colonial period. The first important newspaper in Bangladesh, Rangpur Bartabaha, was published in Rangpur district in Bangladesh in 1847 (Moslem, Rahman & Dhar, 2015). This weekly newspaper, with a circulation of 100 copies, was published every Tuesday. The owner and the editor of the newspaper was Gurucharon Roy. Landlord Kalichandra Roy patronized Gurucharon Roy to publish the newspaper. During the Indian Mutiny of 1857 (a revolt by soldiers against British rule), Rangpur Bartabaha opposed the British government. The government ruthlessly suppressed the rebellion. After the rebellion was crushed, India's Governor-General Lord Canning passed a law to control the newspapers. As a result of that dark law, Rangpur Bartabaha was compelled to close their publication (Jahan, 2008). Until the mid-1850s, no newspapers were published in Dhaka, the current capital of Bangladesh. In 1856, a weekly newspaper named The Dhaka News was published from Dhaka. It is possible that it was the first newspaper published from Dhaka (Salam, 2015). Alexander Forbes was the editor of this newspaper. The cost of this publication was two annas each copy. The annual membership fee was 6 taka. The Dhaka News, also known as Planters' Journal, supported the interests of indigo planters. Because, indigo planters patronized the publication. This weekly newspaper ran for 13 years

before ceasing publication in 1869 (Jahan, 2008). In 1874 'Paril Bartabaha', a bi-monthly publication, was published. This was the first newspaper published under the editorship of a Muslim journalist. Anisuddin Ahmed was the editor. It was printed in Manikgonj, which was then part of the Dhaka district. Following the Paril Bartabaha's publication, other Muslims followed the step of Anisuddin Ahmed. They published Ahmadi, Kohinoor, Islam Ava, Akhbar-e-Islamia and many more newspapers from Dhaka and other areas of East Bengal. A Bengali Hindu named Priya Nath Sen may have started the first English-language daily newspaper 'The Herald' in 1916 from Dhaka. A few years after the partition of India in 1947, a number of newspapers, such as The Azad, The Ittehad and The Morning News, were moved from Calcutta to Dhaka. They continued publishing from Dhaka (Salam, 2015).

During the 1971 liberation war, newspapers played a key role in rejecting press censorship of Pakistani government and reporting accurate information (Haider, 2015). The press, as well as all publications in general, were constantly monitored and censored. In the last week of March 1971, the Pakistani army burned down three of the country's most prominent newspapers, Dainik Ittefaq, The People, and Sangbad, all of which were published in Dhaka. The army ordered that, newspaper had to avoid words like Bangladesh, ganabahini, muktijoddha/muktifouz, and Joy Bangla. They advocated using the words 'rebel' or 'Indian agents' instead of muktijoddha/muktifouz. Furthermore, the Pakistani administration began publishing newspapers on March 29 in order to disseminate its propaganda. Despite the apparent dangers, people from all throughout the country, including ordinary citizens, freedom fighters, and intellectuals, began printing daily newspapers and other magazines to boost popular morale in the face of ongoing crackdowns and mass killings. At the beginning of the war, the majority of these newspapers were published by individuals associated with freedom fighters (Yusuf, 2013).

Newspapers in contemporary Bangladesh

According to a report by Bangladesh's Department of Films and Publications, 1279 daily newspapers are published in Bangladesh. Dhaka, the capital of Bangladesh, publishes 502 daily papers and the rest of the country 777 daily papers. Besides 1198 weekly newspapers are published in the country. There are 3160 newspapers and periodicals are published in total (Department of Films and Publications, 2021). A study indicates that television is the most popular source of information in Bangladesh. 75% of the audiences depend on television for news. Following television, Facebook has established itself as a major news source (9.4%). 8.4% of audiences are dependent upon newspapers for news. It means, newspaper is the third popular news source. Around 18% of Bangladeshi, both urban and rural, do not follow any news media ("18pc people don't", 2020).

The newspaper sector in Bangladesh is evolving towards market driven journalism with acceleration (Mahmud, 2011). Besides, when it comes to supremacy on ownership concentration, then business groups have a strong position in this sector. These groups now hold most of the major Bengali and English newspapers. For instance, Prothom Alo and Daily Star are owned by the Transcom Group. Two other major newspapers, Jugantor and Samakal, belong respectively to the Jamuna group and the Ha-meem group. Bachundhara Group publishes its Kaler Kontho (Rahman, 2016).

The freedom of the press is ensured by Article 39(2) of Bangladesh's Constitution. But this freedom is not unrestricted; rather, it is subject to reasonable restrictions imposed by the law on several grounds (Shupto, 2020). Press freedom is still in jeopardy in the country (Hussain, 2021). According to reports in the foreign media, the Bangladeshi government frequently intervenes in the affairs of the media by dictating what should be published, which is an authoritarian method of controlling the media (Safi, 2017).

Data and methodology

This paper applies bibliometric analysis to assess, analyze, and summarize available research on Bangladeshi newspapers. We searched on the Web of Science using the term "Bangladeshi newspapers" on June 29, 2021. We found 35 documents in the Web of Science Database directly or indirectly used by Bangladeshi newspapers. Among them were 29 research articles, five proceeding papers, and one early access paper. We accepted it all as our data.

Later, we finalized these 35 documents as our raw data and exported the data in several formats like plain data, excel and BibTex, and RIS. In the data analysis process, we used the programming language R. We operated Rstudio and first selected the Bibliometrix package we activated earlier. Then we went to the console and typed our code, which opened the window of Biblioshiny. Biblioshiny is a unique package designed for non-coders to conduct bibliometric research. After our command, the Rstudio created a Biblioshiny page. On that page, we imported our raw data in plain data format. Then we click the start button. The biblioshiny presented us with different types of results and figures. We downloaded only the necessary figures and results. Later, we used excel to produce better graphs and charts using the results found by Biblioshiny. In the last phase, we organized our results and tried to link them up with our research questions. Among the findings, we present the big picture of Bangladeshi mass media research that used newspapers as data.

Researchers have already employed bibliometric methods to estimate publishing activity across different disciplines. For example Araújo et al. (2018) used bibliometric analysis to identify identify and categorize the most used publications in the customer relationship management (CRM) field. Pasadeos and Renfro (1992) used bibliometric analysis to examine public relation research. The bibliometric analysis takes an objective and quantitative perspective for describing, reviewing and tracking research activities in a field (Chen & Xiao, 2016).

To obtain information about existing literature, the present study uses the central collection of the Web of Science (WOS). WOS is a research platform managed by Clarivate Analytics that provides access to over 50,000,000 papers published in leading journals in various research fields (Merigó et al., 2015). The WOS main collection includes records from 1996.

Findings

Summary of the data

A total of 35 research items were found during the investigation. There are 27 journal publications, two early access journal articles, one letter, and five proceeding's papers among them. This research detects works produced by 101 authors from 12 countries between the years 2000 and 2021. Only nine of them are written by a single writer, while the remainder is written by a group of people. These numbers suggest that most of the research based on Bangladeshi publications has been carried out collaboratively. Not all research carried out in Bangladeshi newspapers was published in Bangladesh. On the contrary, these documents came from 34 different sources from 12 different countries.

Table 1 summarizes the data gathered through the WOS core collection. According to the table, the 35 selected documents received a total of 323 citations. The average number of citations per document is 9.257. The average quotes per document are very low if we take into account the entire 21-year period.

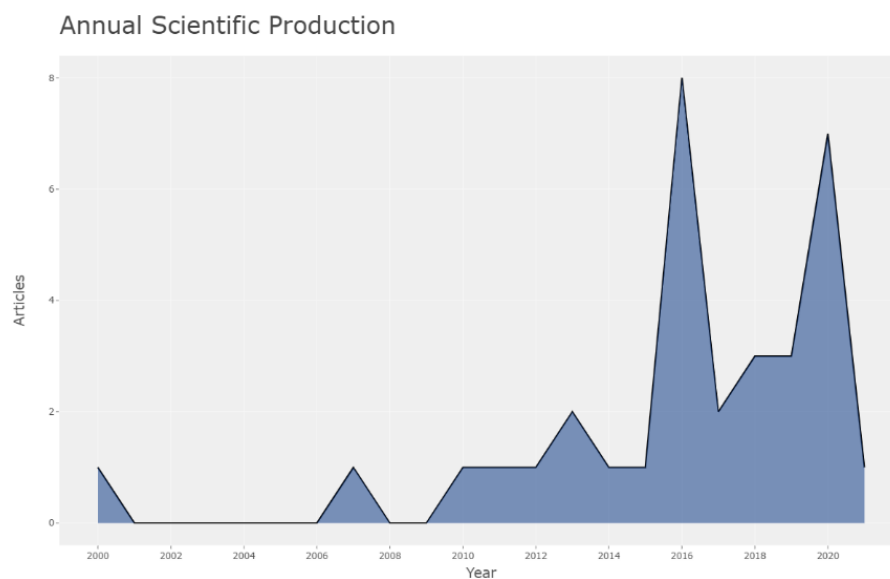
This bibliometric analysis reveals that research based on Bangladeshi newspapers can be characterized by low productivity, average citations per document and strong collaboration between authors.

Table 1: Data highlights

Main information about data			
Description	Results	Description	Results
Timespan	2000:2021	Authors	
Sources (Journals, Books, etc)	34	Authors	101
Documents	35	Authors per Document	2.89
Document Types		Single-author documents	8
articles	27	Multi-author documents	93
article; early access	2	Average citations per documents	9.257
letter	1	Average citations per year per doc	1.467
Proceeding's paper	5	References	1444

Annual production

Data from the last two decades was retrieved. Among them, there were signs of sporadic research in the early decades. For example, there was only one article published in 2000 and none until 2007. Even after 2007, no new study was found in the next two years. In comparison to the first decade, research increased gradually throughout the next ten years. In 2016, the number of research conducted utilizing the Bangladeshi newspaper reached an all-time high of eight. Following minor fluctuations, a surge in research occurred in 2020, resulting in a total of seven research items. From 2000 through 2021, Figure 1 depicts changes in scientific production in the Web of Science (WOS).

Figure 1: Annual Scientific Production

The most relevant sources

Bangladeshi newspapers from 34 different sources were included in the research. Table 2 provides the most relevant sources for which the majority of papers have been published. Despite the fact that Bangladesh is neither a European nor a wealthy Arab country, the country's research has been published in a number of SSI, SSCI, and SCOPUS indexed publications. The number of articles published in the Accounting Audtng & Accountabty Journal is the highest. Aside from that, many high-indexed journals such as BMC Public Health, European Journal of Contraception And Reproductive Health Care, Health Communication, Child Abuse Review,

Asian Journal of Psychiatry, Australian Journal of Politics and History, Media War And Conflict, Springerplus Publications, and others are available.

Table 1: The most relevant sources

<i>Sources</i>	<i>Articles</i>
<i>Accounting Auditing & Accountability Journal</i>	2
<i>2018 2nd International Conference On Computer Communication And Signal Processing (Iccosp): Special Focus On Technology And Innovation For Smart Environment</i>	1
<i>2018 International Conference On Bangla Speech And Language Processing (Icbslp)</i>	1
<i>Asian Journal Of Psychiatry</i>	1
<i>Australian Journal Of Politics And History</i>	1
<i>Bmc Public Health</i>	1
<i>Child Abuse Review</i>	1
<i>Cogent Social Sciences</i>	1
<i>Companion Of The 2018 Acm Conference On Computer Supported Cooperative Work And Social Computing (Cscw'18)</i>	1
<i>Comparative Education Review</i>	1

Citation Analysis

Most cited documents: Although selected 35 papers received only 323 citations and the average citation is not significant, some papers received a good number of citations. Among our selected papers the highest number of citations received was a paper written by Hamadani et al. (2010). The paper was published in the journal Health, Population, and Nutrition and until 2021 it received 80 citations. In this paper Hamadani et al.(2010) surveyed 801 rural mothers in Bangladesh who have a child aged 18 months. The purpose of the research was to investigate the factors of child development. Among five subcales Magazines and newspapers were one of them. The papers investigated which factors affected child caring mothers. The article with the second highest number of citations was written on the Rana Plaza tragedy. It was one of the great humanitarian crises in the Bangladeshi textile industry. The document titled Rana Plaza collapses afterwards: are CSR compliance and auditing pressures effective? authored by Sinkovics et al. (2016) received 61 citations. This paper authored assessed the situation of garment industries after that incident. They did a case study on 3 local garment industries where they interviewed the owner and worker face to face. Apart from that, they reviewed related newspaper articles. Table 3 shows the most citation receiver papers and their authors.

Table 2: Citation Analysis

Authors of Paper	Name of the article	Total citations (2021)
(Hamadani et al., 2010)	Use of Family Care Indicators and Their Relationship with Child Development in Bangladesh	80
(Sinkovics et al., 2016)	Rana Plaza collapse aftermath: are CSR compliance and auditing pressures effective?	61
(Siddiqui & Uddin, 2016)	Human rights disasters, corporate accountability, and the state: Lessons learned from Rana Plaza	37
(Bishwajit et al., 2017)	Factors associated with male involvement in reproductive care in Bangladesh	26
(N. S. Islam et al., 2016)	Sources of Health Information Among Select Asian American Immigrant Groups in New York City	14
(Colombara et al., 2013)	Risk Factors for Severe Cholera among Children under Five in Rural and Urban Bangladesh, 2000–2008: A Hospital-Based Surveillance Study	14
(Hamid & Jahan, 2015)	Language, Identity, and Social Divides: Medium of	12

	Instruction Debates in Bangladeshi Print Media	
(Yaya et al., 2016)	Extent of Knowledge about HIV and Its Determinants among Men in Bangladesh	11
(Kabir & Islam, 2000)	The impact of mass media family planning programmes on current use of contraception in urban bangladesh	11
(Sadath & Rahman, 2016)	Forest in crisis: 2 decades of media discourse analysis of Bangladesh print media	10

Citation Trends

There were 323 citations for those documents that were selected. The average number of citations per record is 9,257, or an average of 1,467 citations per year. These publications were cited in a paper from ten different countries. Despite the fact that Bangladeshi sources indicated the highest times, UK sources were also located near Bangladeshi sources. The articles were also cited in journals from the United States, China, Germany, and Australia.

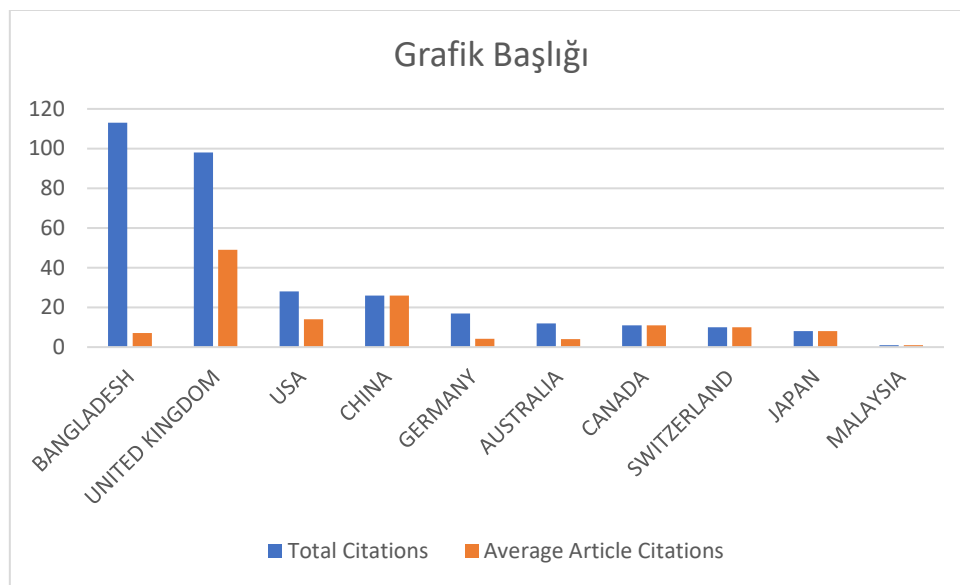

Figure 1: Citation trends

Authors Impact

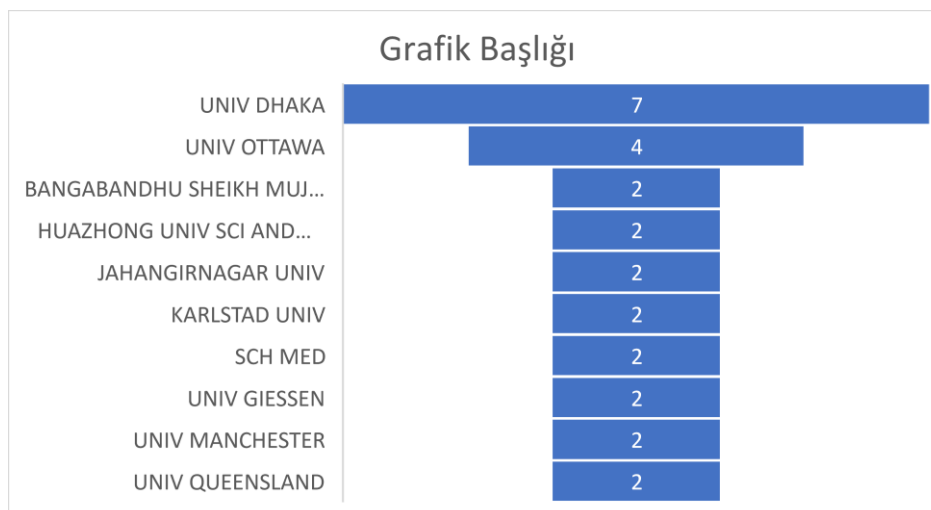
The table shows the top 10 authors whose works contributed the highest impact on this field. Yaya et al. (2016) published two articles and received 37 citations. In terms of citation the most impactful authors are Yaya et al. (2016), Bishwajit et al. (2017) and Kabir and Islam (2000). In terms of H_index, the most top authors are Yaya et al. (2016) and Bishwdajit et al. (2017).

Table 3: Authors Impact

Author	h_index	Total Citation	Publication Year start
(Yaya et al., 2016)	2	37	2016
(Kabir & Islam, 2000)	2	19	2000
(Rhaman, 2016)	1	2	2016
(Yaya et al., 2016)	2	37	2016
(Roy et al., 2018)	0	0	2018
(Hassan et al., 2018)	0	0	2018
(Ahmed, 2021)	0	0	2021
(Arafat et al., 2020)	1	6	2020
(Siddiquee, 2020)	0	0	2019

Authors Affiliations

The authors of Dhaka University provided most of the research based on Bangladeshi papers. They released seven articles. The University of Ottawa in Canada is ranked second, with four publications produced by the authors. Along with authors from Bangladeshi universities, many authors from other countries took part in the study using Bangladeshi journals, as shown in the graph. Among them are the Universities of Manchester, Queensland, and Huazhong University of Science & Technology.

Figure 2: Authors Affiliations

Author's Collaboration

The research area has seen more collaborative work, but less international collaboration between the respective authors. Of the selected 35 articles only 9 articles are single-authored. It is demonstrated that in this area most of the research has been done with collaboration. But table 3 signify less international collaboration.

Table 4: Author's collaboration

Country	Articles	SCP	MCP
Bangladesh	16	11	5
Germany	4	2	2
Australia	3	2	1
United Kingdom	2	1	1
USA	2	1	1
Canada	1	0	1
China	1	0	1
Japan	1	0	1
Malaysia	1	1	0
Pakistan	1	1	0

Table 5 shows that, although in general most of the works were collaborative, Bangladeshi authors showed less interest in international collaboration. Among 16 papers published from Bangladesh, only five articles are MCP (Multiple Countries Publications). Research in the remaining 11 are national publications (SCP). This means that the research was done by Bangladeshi researchers with no international collaboration.

According to the table 5 around 50% of the research conducted by Germany were MCP. Nowadays, international collaboration is crucial to conducting large-scale research.

Most Common Keywords

The most frequently used keywords in our selected research articles are media, violence, education, and prevention. Due to the fact that communication scholars mostly use newspapers

as a medium of data, media became one of the top keywords. Additionally, foreign-funded NGOs support research on prevention-related topics such as the contraceptive pill or HIV prevention; thus, the prevention keyword shows at the top. Violence is a recurring theme in Bangladesh's Political Culture. As a result, it has become one of the most commonly used keywords. Other often used terms are education, health, infants, and abuse. International collaboration is critical for large-scale research nowadays.

Figure 3: Most Common keywords

Discussion and Conclusion

The current study aimed to examine the domain of the research that used newspapers as a source in the context of Bangladesh. Firstly, the study presented a comprehensive review of literature where authors argue for and against the use of newspapers as a source of research. Then, we provide an overview of the past and present status of newspapers in Bangladesh. The paper presented evidence that there were many types of research carried out by using data from Bangladeshi newspapers. In this context, three main research questions were formulated for the investigation.

Initially, the study selected 35 research papers for analysis from the Web of Science database. Then, the data were analyzed by bibliometric method and the result was presented accordingly. Primarily, the study found that Bangladesh as a country, universities as institutions, and academics as authors placed first in research that used Bangladeshi newspapers.

Based on the first research question, when the major field of studies were examined, it was discovered that not only researchers in the media field but also those in education, health, and a variety of other fields undertook interdisciplinary research based on Bangladeshi newspapers data. The result signifies that along with the media sector the researchers of other fields also rely on the archived newspaper data. Although the newspapers data could be used in research as primary data or complimentary data but still not negligible.

In the scope of the second research question, the results showed that most of the researchers who used Bangladeshi newspapers were from Bangladesh. Researchers from Germany, the United Kingdom, the United States, and other places also used newspapers from Bangladesh. It means the value of newspaper data is not confined to a country rather it could be used in global-scale research.

In the framework of the final research question, when the most impactful authors' name were investigated, the top authors were from Bangladesh. The findings showed that in terms of citation, the most impactful authors are Yaya et al. (2016), Bishwajit et al. (2017), and Kabir and Islam (2000). Regarding H_index, the top authors are Yaya et al. (2016) and Bishwdajit et al. (2017). Although the top authors were from Bangladesh, authors from other countries also came to the top author list who used Bangladeshi newspapers in their research.

Bibliometric analysis is not limited to mass media, but numerous media subtopics have also been studied. For example Valkenburg et al. (2016) conducted bibliometric research on media theory and research issues, while González and Pardo (2021) did their research on publications on Public televisions.

Consequently, the findings revealed that despite many questions about newspaper data on the basis of its validity, accuracy, and availability, researchers still use newspaper data. Our study on Bangladeshi newspapers show that the newspaper data is not only important to the researchers of media field but also crucial to others.

Lastly, as stated in the literature review, no bibliometric analysis has been carried out on Bangladeshi newspapers; this study can be a pioneer in this field. This study can be useful for future studies to analyze and characterize researches that use newspaper data .

This study is also subject to some limitations. Firstly, this bibliometric analysis only included articles published in English. We were unable to include researches that used the Bangla language. Although much research has been done on Bangladesi newspapers in Bangla language. Secondly, even in many studies published in English-language journals that are no longer part of the web of science, we could not include them in our data. The study collected articles from the Web of science (WoS) database. Although WoS is one of the largest databases, encompassing a wide range of multidisciplinary literature, but many high-quality research articles were not included in WoS database.

Thirdly, many good-quality journals of Bangladesh are also published in Bangla. Since the journals were not indexed on the WoS database, we were unable to collect documents from these journals. To narrow these limitations, we have tried to discuss the findings of this kind of research articles in our literature review section. Moreover, we recommend conducting bibliometric analysis in the future by incorporating Bangla languages and other databases.

References

- Ahmed, B. (2021). The root causes of landslide vulnerability in Bangladesh. *Landslides*. <https://doi.org/10.1007/s10346-020-01606-0>
- Arafat, S. M. Y., Mali, B., & Akter, H. (2020). Do Bangladeshi newspapers educate public while reporting suicide? A year round observation from content analysis of six national newspapers. *Asian Journal of Psychiatry*, 48. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2019.101920>
- Araújo, C. C. S. de, Pedron, C. D., & Picoto, W. N. (2018). What's behind CRM research? A bibliometric analysis of publications in the CRM research field. *Journal of Relationship Marketing*, 17(1), 29–51.
- Bishwajit, G., Tang, S., Yaya, S., Ide, S., Fu, H., Wang, M., He, Z., Da, F., & Feng, Z. (2017). Factors associated with male involvement in reproductive care in Bangladesh. *BMC Public Health*, 17. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3915-y>
- Chen, G., & Xiao, L. (2016). Selecting publication keywords for domain analysis in bibliometrics: A comparison of three methods. *Journal of Informetrics*, 10(1), 212–223.
- Clark, T. D. (1952). The Country Newspaper as a Source of Social History. *Indiana Magazine of History*, 48(3), 217–232. <http://www.jstor.org/stable/27788044>
- Colombara, D. V, Cowgill, K. D., & Faruque, A. S. G. (2013). Risk Factors for Severe Cholera

- among Children under Five in Rural and Urban Bangladesh, 2000-2008: A Hospital-Based Surveillance Study. *PLOS ONE*, 8(1).
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0054395>
- Department of Films and Publications. (2021). *Saradesher nibondhonkrito portro potrikar talika* [List of all registered newspaper and periodicals of the country]. Retrieved from http://www.dfp.gov.bd/sites/default/files/files/dfp.portal.gov.bd/page/415b6d7c_437f_4e1e_a541_aa5c33be9d01/2021-10-10-05-42-8ace98f3959bfbf59fad364e1dd3d3a3.pdf
- Earl, J., Martin, A., McCarthy, J. D., & Soule, S. A. (2004). The Use of Newspaper Data in the Study of Collective Action. *Annual Review of Sociology*, 30, 65–80.
<http://www.jstor.org/stable/29737685>
- 18pc people don't follow any news media: survey. (2020, July 29). *The Daily Star*. Retrieved from <https://www.thedailystar.net/city/news/18pc-people-dont-follow-any-news-media-survey-1937821>
- Ghaffar, A., Hyder, A. A., & Bishai, D. (2001). Newspaper reports as a source for injury data in developing countries. *Health policy and planning*, 16(3), 322-325.
- Gaff, D. H. (2017). Extra! Extra! Read All About It: Newspaper Archives as Archaeological Site Survey. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 24(2), 451-465.
- González, C. G., & Pardo, R. G. (2021). Análisis de las publicaciones en “televisión pública” indexadas en Web of Science (2001-2019). *Historia y Comunicación Social*, 26(1), 291–305.
- Haider, Z. (2015, December 15). Media coverage and the War of 1971. *The Daily Star*. Retrieved from <https://www.thedailystar.net/>
- Hamadani, J. D., Tofail, F., Hilaly, A., Huda, S. N., Engle, P., & Grantham-McGregor, S. M. (2010). Use of Family Care Indicators and Their Relationship with Child Development in Bangladesh. *Journal of Health Population And Nutrition*, 28(1), 23–33.
<https://doi.org/10.3329/jhpn.v28i1.4520>
- Hamid, M. O., & Jahan, I. (2015). Language, Identity, and Social Divides: Medium of Instruction Debates in Bangladeshi Print Media. *Comparative Education Review*, 59(1), 75–101. <https://doi.org/10.1086/679192>
- Haque, M. A., Janson, S., Moniruzzaman, S., Rahman, A. K. M. F., Islam, S. S., Mashreky, S. R., & Eriksson, U.-B. (2020). Child Maltreatment Portrayed in Bangladeshi Newspapers. *Child Abuse Review*, 29(5, SI), 448–462. <https://doi.org/10.1002/car.2606>
- Hassan, M. M., Saleheen, A. M., Adnan, A., & Hogue, M. N. (2018). Understanding the Patterns of Crime Reports in a Popular Bangladeshi Newspaper. *Companion of The 2018 Acm Conference On Computer Supported Cooperative Work And Social Computing (CSCW'18)*, 229–232. <https://doi.org/10.1145/3272973.3274062>
- Hernandez Ramos, P. (2017). Theoretical observation of the press as historical source. *Historia Y Comunicacion Social*, 22(2), 465–477.
- Hussain, B. (2021, June 01). Threat of Legal Action Chills Journalism in Bangladesh, Analysts Say. Retrieved from https://www.voanews.com/a/press-freedom_threat-legal-action-chills-journalism-bangladesh-analysts-say/6206494.html
- Islam, M. K., & Yousuf, M. (2017). *Media System of Bangladesh: In the Middle of Authoritarianism and Libertarianism*.
- Islam, N. S., Patel, S., Wyatt, L. C., Sim, S.-C., Mukherjee-Ratnam, R., Chun, K., Desai, B., Tandon, S. D., Trinh-Shevrin, C., Pollack, H., & Kwon, S. C. (2016). Sources of Health Information Among Select Asian American Immigrant Groups in New York City. *Health Communication*, 31(2), 207–216.
<https://doi.org/10.1080/10410236.2014.944332>
- Jahan, M., E. (2008). *Bangladesher shadinata songram: itihash o songbadpotra (1947-1971)*

- [The independence movement of Bangladesh: history and newspaper (1947-1971)]. Dhaka: Bangla Academy
- Jenkins, J. C., & Perrow, C. (1977). Insurgency of the Powerless: Farm Worker Movements (1946-1972). *American Sociological Review*, 42(2), 249–268. <https://doi.org/10.2307/2094604>
- Jones, A. (2009). The many uses of newspapers. *Tufts University*. Retrieved from <https://dispatch.richmond.edu/docs/papers/usesofnewspapers.pdf>
- Mahmud, S. (2011, June). Transformations of newspaper industry in Bangladesh: from authoritarian to 'market-driven journalism'?. In IAMCR 2011-Istanbul.
- Kabir, M., & Islam, M. A. (2000). The impact of mass media family planning programmes on current use of contraception in urban Bangladesh. *Journal of Biosocial Science*, 32(3), 411–419. <https://doi.org/10.1017/S0021932000004119>
- Merigó, J. M., Mas-Tur, A., Roig-Tierno, N., & Ribeiro-Soriano, D. (2015). A bibliometric overview of the Journal of Business Research between 1973 and 2014. *Journal of Business Research*, 68(12), 2645–2653.
- Moslem, S., Rahman, K.S. & Dhar, S., S. (2015). *Bangladesher songbadpotrer ithihas, 1780-1947* [History of newspaper of Bangladesh, 1780-1947] (2nd ed.). Dhaka: Bangladesh Press Institute.
- Naziz, A. (2020). Sustainable development goals and media framing: an analysis of road safety governance in Bangladeshi newspapers. *Policy Sciences*, 53(4), 759–777. <https://doi.org/10.1007/s11077-020-09393-0>
- Ortiz, D., Myers, D., Walls, E., & Diaz, M. E. (2005). Where do we stand with newspaper data?. *Mobilization: An International Quarterly*, 10(3), 397-419.
- Pasadeos, Y., & Renfro, B. (1992). A bibliometric analysis of public relations research. *Journal of Public Relations Research*, 4(3), 167–187.
- Rahman, A. (2016). Print and Electronic Media. In A. Riaz & M. S. Rahman (Eds.), *Routledge Handbook of Contemporary Bangladesh* (p. 325-339). New York, NY: Routledge.
- Rhaman, M. (2016). CLIMATE JUSTICE FRAMING IN BANGLADESHI NEWSPAPERS, 2007-2011. *SOUTH ASIA RESEARCH*, 36(2), 186–205. <https://doi.org/10.1177/0262728016638717>
- Roy, N., Abedin, I., Sanila, S. K., Ahmed, S., Saumik, S. S., & Rahman, M. (2018). Robotic Unit Model Proposal for Rescue & Aiding: For Disasters in Bangladesh. *2018 2nd International Conference on Computer, Communication, And Signal Processing (Iccssp): Special Focus on Technology and Innovation For Smart Environment*, 10–14.
- Safi, M. (2017, May 18). Bangladeshi editor who faced 83 lawsuits says press freedom under threat. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/international>
- Salam, S., A. (2015, March 18). Newspapers of Dhaka : Then and Now. *The New Nation*. Retrieved from <https://thedailynewnation.com/>
- Sarker, J. I., & Ahad, W. (2021). Coverage of The Kashmir Conflict in Bangladeshi Media: A Content Analysis. *Dicle Academi Dergisi*, 1(2), 1–20.
- Schultz, J. (1998). *Reviving the fourth estate: Democracy, accountability and the media*. Cambridge University Press.
- Shupto, N., A. (2020, May 14). Freedom of thought, conscience and of speech in Bangladesh. *New Age*. Retrieved from <https://www.newagebd.net/>
- Siddiquee, Md. A. (2020). The portrayal of the Rohingya genocide and refugee crisis in the age of post-truth politics. *Asian Journal of Comparative Politics*, 5(2), 89–103.
- Siddiqui, J., & Uddin, S. (2016). Human rights disasters, corporate accountability and the state Lessons learned from Rana Plaza. *Accounting Auditing & Accountability Journal*, 29(4), 679–704. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-07-2015-2140>
- Sinkovics, N., Hoque, S. F., & Sinkovics, R. R. (2016). Rana Plaza collapse aftermath: are CSR

-
- compliance and auditing pressures effective? *Accounting Auditing & Accountability Journal*, 29(4), 617–649. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-07-2015-2141>
- Valkenburg, P. M., Peter, J., & Walther, J. B. (2016). Media effects: Theory and research. *Annual Review of Psychology*, 67, 315–338.
- Weicht, C. L. (1932). The Local Historian and the Newspaper. *Minnesota History*, 13(1), 45-54.
- Yaya, S., Bishwajit, G., Danhouno, G., & Seydou, I. (2016). Extent of Knowledge about HIV and Its Determinants among Men in Bangladesh. *Frontiers in Public Health*, 4. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2016.00246>
- Yusuf, A. (2013, December 15). Newspapers in the Time of War. *The Daily Star*. Retrieved from <https://www.thedailystar.net/>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye'deki Göçmen Toplulukların Alternatif Medya Pratikleri: Al Harmal Gazetesi Örneği¹

Alternative Media Practices Of Migrant Communities In Turkey: The Case Of Al Harmal Newspaper

İlker RAĞBETLİ^{a*} Bayram Oğuz AYDIN^b

^a Öğretim Görevlisi, Harran Üniversitesi, Reklamcılık ve Pazarlama Bölümü, Şanlıurfa/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2156-6532

^b Doç. Doktor, Süleyman Demirel Üniversitesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Isparta/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2061-1688

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Nisan 2022

Kabul tarihi: 4 Ağustos, 2022

Anahtar Kelimeler:

Al Harmal Gazetesi,
Alternatif medya,
Topluluk iletişimi

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 1, 2022

Accepted: August 04, 2022

Keywords:

Al Harmal Newspaper,
Alternative media,
Community communication

ÖZ

Alternatif medya, ana akım medyada kendine yer bulamayan hâkim söylemin dışında kalan kesimlerin kendi seslerini kamusal alanda duyurmak için oluşturdukları medya pratiklerini ifade eder. Yine alternatif medya, yerel kültürlerin yaşatılmasına, demokratik bir kamuoyunun oluşmasına, medyada çok sesliliğin sağlanmasına; göçmenlerin, azınlıkların, marjinal grupların ya da belirli ilgi gruplarının medyada seslerini duyurmasına katkı sunabilir. Bu yönüyle ana akım medyadan farklılaşır. Özellikle göçmen toplulukların, göç ettikleri coğrafyada seslerini duyurmada, anadillerini yaşatmada ya da anavatanları ile iletişim kurmada alternatif medyanın olanaklarından faydalandıkları söylenebilir. Alternatif medya ister organizasyon yapısıyla isterse üretim biçimiyle ana akım medyadan farklı özellikler gösterir. Bu çerçevede bir medya pratiğinin alternatif medya olarak tanımlanabilmesi için onun doğasından kaynaklanan niteliklere sahip olması beklenir. Bu düşünceler ışığında 2020 yılında başladığımız bu çalışmada Şanlıurfa'da Suriyeli göçmenler tarafından çıkarılan Al Harmal Gazetesi'nin 10 farklı sayısı (1, 9, 17, 25, 33, 41, 49, 57, 65, 73) alternatif medyanın yapısal ve işlevsel özellikleri gösterip göstermediğini anlamak için içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Elde edilen veriler incelendiğinde ise Al Harmal Gazetesi'nin yapısal ve işlevsel özellikler bakımından ana akım medyaya alternatif bir bakış açısı sunduğu anlaşılmıştır.

ABSTRACT

Alternative media refers to the media practices created by the segments outside the dominant discourse that cannot find a place in the mainstream media to make their voices heard in the public arena. Alternative media, again, to keep local cultures alive, to create a democratic public opinion, to ensure polyphony in the media; it can contribute to the voice of immigrants, minorities, marginalized groups or certain interest groups to be heard in the media. In this respect, it differs from the mainstream media. It can be said that especially immigrant communities benefit from the possibilities of alternative media to make their voices heard in the geography they migrated, to keep their mother tongue alive or to communicate with their homeland. Alternative media shows different characteristics from the mainstream media, either in terms of organizational structure or production style. In this context, in for a media practice to be defined as an alternative media, it is expected to have the qualities arising from its nature. In the light of these thoughts, in our research that we started in 2020, 10 different issues (1, 9, 17, 25, 33, 41, 49, 57, 65, 73) of Al Harmal Newspaper published by Syrian immigrants in Şanlıurfa show the structural and functional features of alternative media. It was examined by content analysis method to understand that the data obtained are examined, it is understood that Al Harmal Newspaper offers an alternative perspective to the mainstream media in terms of its structural and functional features.

¹ Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Ana Bilim Dalında Doç. Dr. Bayram Oğuz Aydın danışmanlığında yazılmış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of media, which expresses the plural of the word medium, which is defined as medium in Latin, refers to the tools used in communication with the masses. Mainstream media, on the other hand, can be defined as media tools monopolized by capital and governments and structures that direct the masses in line with the dominant discourse. Making a profit relative to the functions of these structures, which include many professionals, such as contributing to the formation of a healthy public opinion or informing the society, is mostly in the first place. This situation, on the other hand, prioritizes commercial concerns and creates a basis for mainstream media contents to focus on popular issues or to produce in line with the expectations of capital owners. This problematic mode of production of the mainstream media renders it incapable of addressing social issues or giving place to different views in the public sphere. At this point, the issues ignored by the mainstream media constitute the agenda of alternative media. In this respect, alternative media practices come to the forefront with their contributions to the provision of polyphony in the public, the preservation of cultural richness, socialization and, by this means, the formation of a more democratic public opinion. Alternative media have an important function in conveying the ideas, identities or developments that exist in the ordinary of daily life to the public through the media. On the one hand, alternative media express the platforms that community members take part in the production processes to express themselves in order to serve a community, unlike the mainstream media, on the other hand, they create an alternative to the dominant discourses and representations of the mainstream media. Again, alternative media contribute to the understanding of civil society because of the opportunities it provides for citizens to adopt democratic and civic behaviors through the media. This aspect of it, on the other hand, creates a junction in the rhizomatic context by revealing the relationality between the state and the market. At the same time, it presents a critical point of view on the fact that all kinds of discrimination such as racism and sexism are sold as the dominant discourse, instead of producing content based on conscious manipulations and distorted facts in the mainstream media. Struggles with class differences. It opposes the oligarchic structure of the mainstream media by prioritizing the representation of the multitude. It allows the representation of different segments in the public sphere. It focuses on the representation of communities such as immigrants, minorities or different interest groups in the public sphere through the media. In particular, it contributes to immigrants expressing their problems at first hand, keeping their culture alive, preserving their identities, and maintaining their relations with the homeland in the countries they migrated to. They bring a different perspective to the media environment, whether with their anti-hierarchical organizational structures or with their non-profit production forms. They contain many examples from fanzines to radios, from newspapers to the internet.

In this context, in our study, Al Harmal Newspaper, published by Syrian immigrants in Şanlıurfa, was evaluated in the context of the structural and functional features of alternative media, and whether it showed alternative media features or not was examined by content analysis method. In creating the categories and codes in the content analysis, the functions of "representation of local cultures, contribution to social life, strengthening of civil society and contribution to the dialogue environment" of the alternative media revealed in the study of Fraser and Estrada (2005, pp.18-22) were used. When the data obtained are evaluated, the distribution of news and content by categories is 27.5% Representation of Local Cultures, 23.6% Contribution to Social Life, 20.5% Strengthening Civil Society and Contribution to Dialogue Environment. It appears to contain 71, 6 of them. The remaining 28.4% consists of various news. In our study, it has been understood that Al Harmal Newspaper is an alternative media practice in terms of its structural and functional features in terms of its anti-hierarchical organization in the organizational structure, the execution of the production processes with the understanding of volunteerism and labor, its non-profit, the free distribution of the newspaper, the participation of the community members in the production processes at the same time. In this context, our study is considered important in that it demonstrates that small-scale media organizations such as Al Harmal Newspaper should be supported for a more democratic media environment, and that immigrants have an important role in making their voices heard in public through alternative media by removing the legal obstacles in front of them.

Giriş

1 Ana akım medya temsil ettiği kesimlerin beklentileri ve sahip olduğu politik bakış açısı doğrultusunda üretim yapar. Medyanın, bazen bir siyasi erk bazen de sermaye sahipleri olarak tanımlayabileceğimiz bu kesimlerin tahakkümünde olması ise medyanın demokratik bir kamuoyu oluşmasına sağlayacağı katkıyı şüphesiz kısıtlar. Bu kısıtlama medyada çok sesliliğin önüne geçerek, etnik azınlıklardan işçi gruplarına, savaş karşıtlarından göçmen topluluklara, marjinal gruplardan belirli ilgi gruplarına kadar pek çok topluluğun medyada temsilini sorunlu kılar.

Özellikle zorunlu göç ile ana vatanlarını terk etmek zorunda kalan topluluklar göç ettikleri yeni ülkelerde kendilerini ifade etmekte, iletişim kurmada, yeni kültüre uyum sağlamada ya da kamusal alanda problemlerini dile getirmede birtakım zorluklar yaşamaktadırlar. Bu zorlukların aşılamamasının nedenleri arasında söz konusu toplulukların ana akım medyada sorunlu temsilleri ya da sorunlarının göz ardı edilmesi olabilir. Bu durum medya aracılığıyla kamusal alanda temsilleri sorunlu olan göçmen toplulukları, kendi problemlerini birinci ağızdan dile getirme, ana dillerini yaşatma veya anavatan ile ilişkilerini sürdürme gibi amaçlarla kendi medya pratiklerini oluşturmaya itmiştir. Alternatif medya olarak tanımlayabileceğimiz bu pratikler literatürde; topluluk medyası, sivil toplum medyası, radikal medya ve eleştirel medya gibi başlıklarla sınıflandırılmıştır.

Bu bağlamda 2011 yılında Suriye’de başlayan iç çatışmalar neticesinde Şanlıurfa’ya göç eden Suriyeliler, 2014 yılında Şanlıurfa’da Al Harmal Gazetesi’ni çıkararak kendi medya pratiklerini oluşturmuşlardır. Bir alternatif medya örneği olarak tanımlayabileceğimiz bu medya pratiğinin yapısal ve işlevsel özellikleri, alternatif medya bağlamında ele alınarak çalışmanın konusu olmuştur.

Bu çerçevede bu çalışmanın teorik altyapısında “alternatif medya” tanımları incelenmiş ve kavramsal çerçevesi aktarılmaya çalışılmıştır. Ortaya konulan alternatif medya tanımında ise Carpentier vd.’nin (2001) çalışmasında yer alan dört kuramsal yaklaşıma ek olarak Fuchs’un (2010) bu dört yaklaşımı eleştiren bakış açısı sunulmuştur.

Yine çalışmada Al Harmal Gazetesi alternatif medyanın yapısal ve işlevsel özellikleri bakımından içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Gazetenin yapısal özellikleri incelenerek gazetenin kurumsal kimliği ve organizasyon yapısı anlaşılmasına çalışılmıştır. İçerik analizinde ise sistematik rastgele örneklem yoluyla gazetenin 10 farklı sayısı seçilerek kategoriler ve kodlar yardımıyla Al Harmal Gazetesi’nin alternatif medya özellikleri gösterip göstermediği incelenmiştir.

Alternatif Medyayı Anlamak: Kavramlar ve Yaklaşımlar

Alternatif medya ile ilgili yapılan tanımları incelediğimizde onun ana akım medyadan; üretim, organizasyon yapısı, katılımcılık, finansal yapısı, amaçları, tüketim biçimleri vb. yönleriyle ayrıldığını görürüz. Yine alternatif medyalar, ifade özgürlüğü, ırkçılık, çevre sorunları, kadına karşı şiddet, vb. konuları (demokrasiye katkısı bakımından) ana akım medyada hâkim söylemin dışında kalan kesimlerin seslerini duyurmadaki işlevleri üzerine odaklanır (Howley, 2010; Taylan, 2012).

Temelde Carpentier vd.’nin (2001) ortaya koyduğu “Topluluk Medyası- Demokratik Medya Söyleminin Sustainılması” adlı çalışmasında alternatif medyayı dörtlü bir sınıflandırma ile ele alarak alternatif medya çalışmalarına önemli bir katkı sağlamışlardır. Bir topluluğa hizmet etmek, ana akım medyaya alternatif olması, alternatif medyanın sivil toplumla ilişkilendirilmesi ve rizom olarak alternatif medyanın ele alınması çalışmadaki dörtlü sınıflandırmanın temel başlıklarıdır.

Alternatif medyayla ilgili bir diğer tanımlama ise Christian Fuchs (2010) tarafından yapılmıştır. “Alternative Media as Critical Media” (Eleştirel Medya Olarak Alternatif Medya) başlıklı çalışmada Fuchs, Carpentier, vd. (2001) yapmış olduğu dörtlü sınıflandırmayı eleştirel bir yorumla ele alarak alternatif medyanın temelde eleştirel bir içeriğe sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca organizasyon yapıları, profesyonellerin çalışması veya belirli oranda kâr amacı gütmeleri sebebiyle alternatif medya tanımı dışında bırakılan belirli topluluklara hitap eden medya araçlarının da alternatif medya özelliği gösterdiğini savunmaktadır.

Birinci Yaklaşım: Bir Topluluğa Hizmet Etmek

Bir topluluğa hizmet amacıyla topluluk medyasını ele aldığımızda yaklaşımın tanımlanmasında topluluk kavramının ön plana çıktığını görürüz. Topluluğun kavramsallaştırılması ise Tönnies’in (1963) “Gemeinschaft ve Gesellschaft” adlı çalışmasında ele alınır. Tönnies, bu kavramları içinde bulunduğu (19.yy) sanayileşme ve kentleşmenin sonucunda sınıf çatışmalarının arttığı, bireylerin toplumsal yaşamı sorguladığı bir dönemde irdelemektedir (Hazar, 2017, s.372).

“Community and Community Development” isimli çalışmasında Leunissen (1986), topluluk kavramı çerçevesinde yürütülen tartışmaların birbirine geçmiş kimlikler ve ilişkiler çerçevesinde coğrafi ve etnik sınırlamalara gönderme yaptığını ileri sürer. Bu sınırlamaların ortadan kaldırılması için ise coğrafi olanın olmayan ile yapısal ve maddeci olanı ise kültürel olanla ilişkilendirmek gerektiğini ifade etmektedir (aktaran Köksalan, 2010, s.62).

Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte ele aldığımızda toplulukların sadece coğrafi olarak tanımlanmış alanlarda değil, aynı zamanda “kullanıcı grupları” gibi siber alanlarda da oluştuğu görülmektedir (Carpentier vd., 2003, s.54). Sanal ve çevrimiçi topluluklar olarak tanımlanan bu yapıların coğrafi temelli topluluk tanımlarıyla benzer özellikler taşıdığı ifade edilmektedir. Bu durum topluluk tanımlarında mekânsal bağlayıcılığa yapılan atıflarla ilgili alışıldık yaklaşımları değiştirmiştir (Bailey vd., 2015, s.34).

Yeni tanımlarda ise coğrafi yakınlığın “topluluk” için her zaman gerekli bir şart olmadığı ortaya konulmuştur. Toplulukların coğrafi sınırlardan bağımsız tanımlarına baktığımız zaman karşımıza: sanal topluluklar, deneyim toplulukları, çıkar toplulukları, yorumlayıcı topluluklar ve tahayyül eden topluluklar çıkmaktadır. Çıkar toplulukları, ortak amaç, problem ve kaygıdan kaynaklanan özneleri bünyesinde barındırır; deneyim toplulukları, öznel belirli bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelen bireylerin deneyimlerini birbiriyle paylaşmasıdır (Köksalan, 2010, s.62). Yorumlayıcı ve tahayyül eden topluluklarda ise kültürel yapıların merkeze alındığını görürüz (Bailey vd., 2015, s.35).

Topluluk medyası, topluluk üyelerinin bilgi almak, eğitim, eğlence amacıyla erişmek istediklerinde erişebildiği medyadır. Plancılar, yapımcılar ve sanatçılar olarak topluluğun katıldığı medyadır (Berrigan, 1979, s.8).

İkinci Yaklaşım: Ana akım Medyaya Alternatif Olmak

Alternatif medya tanımlamasıyla ilgili yürütülen tartışmalarda “alternatiflik” onun ana akım medyadan ayrılan yönlerine odaklanmaktadır. Öte yandan “radikal” (devrimci olarak algılandığından) kavram olarak toplumsal değişimleri çağrıştırırsa da alternatiflik daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Alternatif medya pratikte ana akımdan farklı olarak elit veya seçkinlerin dışında kalan daha düşük statülü diyebileceğimiz gruplara veya dez-avantajlı gruplara erişim ve katılım olanağı sunar (Atton, 2014, s.26-27).

Bailey vd., (2015) ve Lewis’in (1993) tanımlamasından hareketle ana akım medya ve alternatif medyanın yapısal özelliklerini şu şekilde ifade etmektedirler:

- Ana akım medyanın yapısal özellikleri, geniş ölçekli, homojen aynı zamanda özellikleri (ticari değer anlamında) açık bir biçimde belirlenmiş geniş bir izleyici kitlesine seslenmek
- Devletin ya da özel kuruluşların sahibi olduğu bir örgütlenme
- Profesyoneller tarafından yürütülen hiyerarşik olarak yapılanmış bir organizasyon formu
- Hâkim söylem ve temsillerin taşıyıcı-aktarıcısı olma
- Küçük ölçekli ve farklılıklara saygı duyulan toplum içindeki dezavantajlı gruplara yönelmek
- Devlet ve pazarın müdahalesinden bağımsız olma
- Yatay ya da hiyerarşik olmayan bir biçimde yapılanmış, demokratikleşme ve çoğulculuk adına izleyicinin erişimine ve katılımına izin verme
- Kendi kendini temsil etmenin önemine değinerek egemen olmayan söylem ve temsillerin taşıyıcısı olma

Alternatif medyanın, devletten ve piyasadan bağımsız olarak, ana akım medyada var olan pazar baskısını yaşamadan varlığını sürdürebilecek üçüncü bir sektör olarak medya kuruluşlarına bir alan açtığından söz edebiliriz (Carpentier, 2003, s.56). Bu yönüyle alternatif medyalar kârdan daha çok düşüncelerin serbestçe dolaşımını önceler (Atton, 2014, s.28).

Jankowski'ye göre (1994), ister örgütsel yapılanmasındaki farklılıklar isterse çok sesliliği incelemesi bakımından içerik üretme noktasında da ana akım medyadan farklılaşabilir. Bu durumun temel nedeni ise, farklı toplumsal grupların ve toplulukların daha yüksek katılım düzeylerinde bulunması ve "yerel kültürel tezahürlere, etnik azınlık gruplarına, mahalledeki veya bölgedeki sıcak siyasi konulara" zemin sağlama amacından kaynaklanmaktadır (aktaran Algül, 2012, s.112). Topluluk medyasının çeşitli sosyal olaylara, azınlıklara ve alt / karşı kültürlere ses verme çabası ve kendi kendini temsil etmeyi ön plana çıkarması, çok sesliliğe katkı sunan çeşitli bir içerikle sonuçlanabilir. Aynı zamanda, ana akım medyada çalışan "profesyonel" in üretim değerlerine yönelik eleştirel duruşu, biçimlerde çeşitliliğe yol açmakta, içerik ve format denemeye imkân sunmaktadır (Carpentier, 2003, s.57). Bu da ana akım medya karşısında gelişimi ve değişimi destekleyen tarzların oluşmasını sağlayacaktır (Köksalan, 2010, s.67).

Üçüncü Yaklaşım: Topluluk Medyasını Sivil Toplumla İlişkilendirmek

Sivil toplum, insanların dernekleri, bağları ve bağlılıkları yoluyla oluşturduğu, devletten ve piyasadan bağımsız fakat ikisi ile de bağlantılıdır. Sivil toplum, "bu alanı dolduran- aile, inanç, ilgi ve ideoloji uğruna oluşturulmuş- zorlanmamış insan birliği alanı ve aynı zamanda ilişkisel ağlar kümesidir. Bazı açılardan sivil toplum, insanlar arasındaki "doğal" iletişimin ötesinde topluluk hakkında konuşmanın bir yoludur- liberal demokrasiler içinde, modern siyaseti oluşturan yapıların içinde sıkıca konumlanmış bir sosyal faaliyet alanı olarak bir topluluktur (Rennie, 2006, s.26). Topluluk hakkında konuşmak veya toplumsal meselelere eğilmek, alternatif medyanın aktivist felsefesinin etkisiyle tecavüz vb. toplumsal konuların tartışılmasına bir alan açabilir. Ayrıca alternatif medya ana akım medyada yer almayan hikâyelerin evidir (Atton, 2014, s.27-29).

Topluluk medyası, sivil toplumun iletişim platformlarına ihtiyaç duyduğu inancından yola çıkarak, iki tarafın da bu açıdan birbirine bağımlı olduğu düşüncesinden doğmuştur. Bu

nedenle topluluk medyası, sivil toplumun kendisi tarafından sürdürülmesi ve genişletilmesi için bir araç olarak görülmelidir (Rennie, 2006, s.32-36).

Topluluk medyası katılımı toplumun farklı düzeylerine indirgeyebilmesi bakımından demokratikleşme süreçlerine olumlu katkılar sunabilir. Sivil toplumun burada üstleneceği rol ise devlet medyası ve piyasa medyasının kısıtlı bakış açısı karşısında ana akımda ele alınmayan başlıkları konu edinerek bu sürece olumlu katkı sağlaması olmalıdır (Köksalan, 2010, s. 69).

Dördüncü Yaklaşım: Köksap/ Rizom Olarak Topluluk Medyası

Alternatif medyanın sivil toplumdaki rolü, muğlaklığı, devlet ve piyasa ile karşılaşmaları ve ilişkisi rizom yaklaşımın temel konusudur (Bailey vd., 2015, s.61). Bu ilişki köksap metaforu köksapçı (rhizomatic) ve arbolik (arbohic) düşünme arasındaki karşıtlık ve birliktelik üzerine kurulmuştur (Köksalan, 2010, s.69). Arbolik doğrusal, hiyerarşik ve hareketsizdir ve “soy ağacının ağaç benzeri yapısı, daha küçük ve daha küçük kategorilere ayrılmaya devam eden dallar” olarak temsil edilebilir (Carpentier, 2003, s.61). Deleuze ve Guattari’ye göre (1987), bu arbolik durumun yapısından kaynaklanan kendi felsefesidir. Öte yandan, köksap ise doğrusal olmayan, anarşik ve başına buyruk, göçebe bir yapıdadır: “Ağaçların aksine köksap herhangi bir noktadan bir diğerine bağlanabilir” bu kabiliyeti ona sonsuz bir dinamizm katar (aktaran Köksalan, 2010, s.70).

Topluluk medyası genellikle varlığını sürdürmek için, piyasa ve/veya devletle farklı ilişki türleri kurar ve bu sayede kamu ve ticari medya organizasyonlarının sahip olduğu katılımları ve pozisyonları potansiyel anlamda istikrarsızlaştırıcı ya da yersiz yurtsuzlaştırıcı olarak görülebilir (Algül, 2012, s.121).

Rizomatik medya yaklaşımı, sivil topluma ve (buna ilişkin olarak) demokrasiye atfedilen önemi pekiştirir. Sivil toplum medyasının kamusal alandaki rolünden farklı olarak çeşitli görüş ve ilgi alanlarına sahip insanların (öğrencilerin, çevrecilerin, ırkçı karşıtlarının, feministlerin, işçi gruplarının vs.) bulunduğu kavşak noktası özelliğiyle ön plana çıkar (Carpentier, 2003, s.61).

Eleştirel Medya Olarak Alternatif Medya

Alternatif medya alanında çalışmalar yapan bir diğer isim Christian Fuchs’un (2010) kaleme aldığı “Alternative Media as Critical Media” adlı makalede alternatif medyayı “eleştirel medya” olarak tanımlar. Çalışmasını Frankfurt Okulu’nun politik bakışını yansıtan ve temellerini Marx’tan alan *eleştirel teori* (Çoban ve Buz, 2008, s.73) çerçevesinde değerlendiren Fuchs’a göre medya sadece sosyal sistemlerden kurulmuş bir donatı değil kamusal alanlardaki iletişim sürecinin bir parçasıdır (Fuchs, 2010, s.173).

Fuchs (2010), Carpentier ve diğerlerinin ortaya koyduğu alternatif medyaya getirilen dört yaklaşım keyfi ve eksik olarak tanımlar. Bunun sebebi de sosyal teorinin temelini oluşturan, bunu haklılaştıran, yaklaşımların farklılıklarını ve ortak noktalarını açıklamak için kullanılan bir temelin eksik olmasıdır. Özne ve nesne ayrımı alternatif medyanın kuramsallaştırılmasında süreç ve içerik odaklı yaklaşımlar arasındaki ayrım olarak bir çerçeve çizebilir. Birçok çalışmada ön plana çıkan alternatif medyanın en önemli özelliği kendi kendine organize olabilmesi ve üretim süreçleridir. Bu durum ise profesyonel olarak hareket eden pek çok muhalif medyanın ana akım medyaya bir alternatiflik oluşturmaya rağmen tanımdan dışlanması anlamına gelmektedir. Örneğin, New Enternasyonalist (70 bin tirajı vardır), Rethinking Marksizm ya da Left Review gibi dergiler belirli gruplara hitap etmekle birlikte ana akım medyadan farklı olarak eleştirel içeriğe sahiptir, herkes kolayca yazabilir ancak editör ekipleri profesyoneldir. Bu ve benzeri medyalar temsil ettikleri gruplar için önemli olmasına

karşın sırf kendi kendine üretim yapmadıkları ve profesyonellerden oluştuğu için onları alternatif medya tanımını dışında bırakmanın doğru olmadığına değinir (Fuchs, 2010, s.177).

Alternatif medya genellikle vatandaşların katılımına olanak sağlayan, kendi iç dinamikleriyle içerik üretip yine kendi öz kaynaklarını kullanabilen küçük ölçekli yapılardır. Eleştirel medya geleneksel medyada hâkim olan ideolojik, popüler, satılabilir, manipülasyona dayalı içerik üretiminin yerine, sermaye, ırkçılık, cinsiyetçilik, milliyetçilik, vb. egemen söylemlerin baskıcı perspektiflerine bir alternatif ve muhalif formlarda içerik sunar. Yine eleştirel medya, çokluğun medyasıdır, karşı-kamusal alanın medyasıdır. Hükmedilenlerin deneyimlerini ifade ederler, mücadele sürecinde ortaya çıkarlar bir sınıf mücadelesi ve proleter örgütlenme biçimidir. Bu hareket belirli bir kurumsal egemenliği sorgulayarak sınıf sorunlarına yeniden odaklanır ve mücadele eder (Fuchs, 2010, s.179).

Fucsh (2010), çalışmasında, eleştirel medyanın içerik bakımından bastırılmış olasılıklarını gösterir, gerçeklik karşıtlıklarını ve değişim potansiyellerini, hâkimiyeti sorgular, ezilen ve baskın olan grup ve bireylerin bakış açılarını ifade eder ve iş birliği yapan bir toplumun ilerlemesini savunur. Ona göre eleştirel medyanın ürün formu hayal gücünü ilerletmeyi amaçlamaktadır, tüketilen form veya içerik, medya içeriğinin yorumlanmasıyla alıcılar, belirli egemenlik biçimlerini sorgularlar, iş birliğini ilerleten alternatif varoluş modelleri hakkında fikirler geliştirirler ve dönüştürücü eylemlere ve toplumsal mücadelelerde potansiyel olarak yol gösterici olabilir. Ürünün yanı sıra diğer boyutların da alternatif medya yapıları kesinlikle arzu edilir, ancak gerekli tek koşul olarak kabul edilmemesi gerektiğinin altını çizer.

Alternatif Medyanın İşlevleri

Fraser ve Estrada (2005, s. 18-22) alternatif medyanın aşağıdaki fonksiyonları yerine getirmeyi amaçladığını ifade etmektedir. Maddeler halinde sıralayacak olursak bunlar:

- **Yerel Kimlik, Karakter ve Kültürün Yansıtılması ve Desteklenmesi:** Topluluk medyası söz konusu toplumun kimliğini ve karakterini yansıtma işlevi görür. Bu yüzden temelde yerel içeriğe odaklanarak hedef kitlesinin özel ilgi alanına göre dış haberleri ve olayları da içerebilir. Aynı zamanda yerel kültüre odaklanır. Kültür topluluktaki bireylerin kendilerine ve başkalarına söyledikleri şeylerdir. Kültür o toplumdaki bireylerin rüyalarını ve umutlarını geçmişlerini ve geleceklerini ifade etme biçimidir.
- **Fikir ve İfade Çeşitliliği Oluşturulmasına Zemin Hazırlar:** Topluluk medyası toplumun farklı kesimlerini iletişim sürecine dâhil ettiği için şeffaf ve demokratik unsurları bünyesinde barındırır. Her topluluk içinde bazı fikir ayrılıkları barındırabilir. Dışardan ideal olan görünümünün aksine barışçıl ve homojen değildirler. Bu anlaşmazlıklar, uyuşmazlıklar toplulukların sahip olduğu farklı ilgi alanlarından kaynaklanabileceği gibi aynı zamanda etnik farklılıklar, dini veya dilsel farklara hatta bazı tarihi olaylardan kaynaklanıyor olabilir. Bu farklılıklar demokrasi ve demokratik toplumların oluşması için gereklidir. Topluluk medyasının bir diğer işlevi ise tarafsız bir şekilde tartışmayı tüm yönleriyle ele almasıdır.
- **İçerik ve Program Çeşitliliği Sağlar:** Topluluk medyası birçok farklı tarz ve formatta içerik çeşitliliği sunar. Bunlar arasında yuvarlak masa tartışmaları, röportajlar, topluluk toplantılarının canlı yayınları sayılabilir. Program tercihlerinde veya içerik oluşturmada hedef kitlenin beklentileri göz önünde bulundurulur. Hedef kitlenin isteklerine ve beklentilerine göre içerik geniş bir başlığı ele alıyor olabilir. İçerik temel olarak topluluğun sorunlarına ve yaşam deneyimlerine odaklanır. Bu durum kırsal kesimde balıkçılık, tarım, sağlık gibi konular ön plana çıkarken her zaman topluluğun güncel

durumu ifade etmektedir. Canlı yayınlar yerel ölçekli konulara odaklanabileceği gibi yereli ilgilendiren ulusal konulara da odaklanabilir ayrıca uzak toplumlarda farklı medya kanallarına erişim imkânı olmayan topluluklar için ulusal veya uluslararası yayınlar yapabilir.

- **Demokratik Süreci ve Açık Diyalogu Destekler:** Demokrasiyi icat eden Antik Yunanlılar politik tartışmalarını toplum içinde yürütmüştür. İsteyen herkes kendi görüşlerini dile getirmek için ya da farklı görüşleri dile getirmek için bu toplantılara katılabilirdi. Bugün çok sayıda insan yüzünden bu durum gerçekleşmemekte bu yüzden demokratik süreçlere katılım sıradan vatandaşların erişimini olanaksızlaştırmaktadır. Genel olarak politikacılar seçildiğinde seçmenleri ile olan ilişkileri kısıtlanır ve görevlerini onlara danışmadan yerine getirirler. Topluluk medyaları bu yönüyle toplumu ilgilendiren olaylar ve kararlar ile ilgi etkileşimli tartışma için bağımsız bir platform sağlayabilir. İnsanları demokratik karar verme süreçlerine yakınlştırması nedeniyle yerinden yönetim ilkesini destekleyerek yurttaşların karar verme süreçlerine erişimlerini kolaylaştırır. Fakat sosyal ve ekonomik süreçlerin başlayıp bitmesi topluluğun içinde gerçekleşmez. Hükümete, yasa yapıcılarına, özel kurum ve kuruluşlara ulaşmaları gerekmektedir.

Topluluk medyası tarafından yayınlanan/yayımlanan toplumsal tartışmalar yerel temelli devlet çalışanları veya kuruluşlarca duyulabilir veya üstlerine bildirilir. Bu durum topluluğun ihtiyaç ve sorunlarına cevaben gelişim sürecinin başlangıcını oluşturur. Özet olarak demokratik sürecin temeli insanların duyma ve kendilerini duyurabilme kabiliyetidir. Topluluk medyası bunun için bir zemin oluşturur.

- **Sosyal Gelişimi ve Değişimi Teşvik Eder:** Yoksul topluluklar durumları hakkında kaderci olmaya meyillidirler. Her birinin kendisine ait bir bakış açısı olmakla birlikte bu değişim için yeterli değildir. Gelişim için gerekli olan şey bu noktada yerel gerçeklikle birlikte topluluk bakış açısıdır. Buna yalnızca topluluğun durumunu, nedenlerini ve atılabilecek adımlarını tartışarak ulaşabilirler.

Topluluk medyası içsel tartışmalara ve topluluk bakış açısına ulaşmak için uygun zemini hazırlar. Bu bağlamda belirli problemler analiz edilebilir, çözümler üretilebilir en çok etkilenenler veya duruma yardımcı olabilecekler harekete geçirilebilir. Topluluktaki azınlık olarak gösterilen anti sosyal davranışlar topluluk medyası aracılığıyla çoğunluk tarafından baskı oluşturularak değiştirilebilir.

- **Sivil Toplumunu Teşvik Eder:** Sivil toplum, toplumun eş zamanlı bir şekilde var olması için mücadele eden sosyal kurumların çoğunluğu ile mümkün olur. Sivil toplum bireyin ve grupların standartlarını ve değerlerini yaratır. Özellikle demokrasiyi sonradan benimseyen uzun süre tek partili sistemde kalan toplumlarda daha genç nesiller demokrasiyi işlevsel hale getiren sivil toplum hakkında veya demokrasinin gerekleri hakkında çok az bilgiye sahiptirler.

Bazı topluluk medyaları toplumun zorunluluklarına, insan haklarına, insan hakları ile ilgili farkındalık yaratmaya, demokrasiye ve sivil toplum uygulamalarını açıklamaya odaklanır. Yeni keşfedilen özgürlükler uyum ve sosyal ilerleme ile sonuçlanacak ise, sivil bir duygunun nasıl gerekli olduğunu açıklamaya çalışırlar.

- **İyi Yönetimi Teşvik Eder:** Yoksul topluluklarda yerel otoriteler ve siyasetçiler bireysel veya grup olarak halktan çıkar sağlarlar çünkü baskı altına alınmış toplumun başka bir seçeneği yoktur. Topluluk radyosu bu noktada insanlara mağduriyetlerini ifade etmek için bir imkân tanır. Bu aşamada topluluk medyası bir kamuoyu bekçisi (*Watchdog*)

rolü üstlenerek yerel otoritelere ve siyasetçilere topluma karşı olan sorumluluklarında daha dikkatli olmalarını sağlar.

Topluluk medyasında, topluluk ve yerel otoriteler arasında yer alan tartışma ortamlarına sıkça yer verilir. Bir çerçevede bir diğer uygulama ise yerel hükümet toplantılarını canlı olarak yayınlamaktır. Topluluk medyası bu işlevi her zaman kolay bir şekilde yerine getiremeyebilir.

Gücü belirli bir oligarşik yapı içinde elinde tutan ailelerin var olduğu kimi toplumlarda topluluklar bu ailelerden hissettikleri baskı ve bunun neticesinde ortaya çıkan bağlılık duygusuyla fikirlerini dile getiremezler.

- **Yeniliği, Bilginin Paylaşımı ve Katılımı Destekler:** Gelişimin anahtar kelimesi katılımıdır. Fakat çoğu zaman iletişim ve katılımın bir madalyonun iki yüzü olduğu fark edilmez. Bu yüzden ki insanlar bunlardan birini geliştirmek için harekete geçtiğinde aktif katılım göstermiş olurlar. Aynı zamanda ileride katılım gösterecekleri topluluk hareketlerinin de temelini atmış olurlar. Topluluk medyası tartışma, analiz ve bir fikir alışverişi platformu oluşturarak katılımı destekler.

Ek olarak topluluk medyası yeniliğe ve bilginin paylaşımına imkân sunar. Örneğin, bir aile veya grubun yakın bir bankadan tarım kredisi edinebilmesi gibi ortak probleme çözüm bulabilir. Bu problemleri yaşayan birinin topluluk medyasında bu çözümü paylaşması topluluğun diğer üyeleri için faydalı olabilir.

- **Sessini Duyuramayanların Sesi Olur:** Birçok geleneksel toplumlarda kadınlar, gençler veya etnik azınlıklar toplumsal olaylarda göz ardı edilir. Fakat hiçbir topluluk kadınların, gençlerin aktif katılımı olmadan tatmin edici ve eşit bir değişim ve gelişim yaratamazlar.

Bu yüzden topluluk medyası toplumda göz ardı edilen grupların sesi olur. Tabi ki bu uzun yıllar süregelen yayınların ve katılımın neticesinde oluşur.

- **Sosyal Hizmetlerin Sağlanmasında Telefona Alternatif Bir İletişim Kanalı Oluşturur:** Telefonun olmadığı yoksul kırsal bölgelerde topluluk medyası araçları mesajları yayınlamaya telefonun yerini alır. Örneğin topluluğun uzak bir yerinde yaşayan bir aile bu yayınlar aracılığıyla bir akrabasının hasta olduğunu ve ziyarete geleceğinin haberini alabilir. Veya işçi arayan bir kişi/kurum veya kuruluş yayın duyurusuyla iş arayan insanlara ulaşabilir.

Hükümet sosyal hizmetlerin etkinliğini arttırmak için, örneğin sağlıkta alan ziyaretleri yapmak ve bu hizmetten insanların zamanında faydalanabilmesi için bu yayınlar ile halka duyuru yapabilir.

- **Yayıncılık Alanında Çeşitliliğe Katkı Sunarak Tekelciliği Engeller:** Topluluk yayını diğer yayınların gerisinde kalsa da ulusal, resmi, ticari vb. yayın türlerinin hepsinin toplumda bir misyonu vardır. Topluluk radyosu bunu düzeltmeye yardımcı olarak demokratik toplumların gelişimi için gerekli olan yayım dengesini sağlar.
- **Yayın Endüstrisi İçin İnsan Kaynağının Gelişimine Katkı Sunar:** Topluluk medyası topluluk üyelerini mesaj üreticileri olarak ele aldığı için profesyonel yayıncıların süreçteki etkisini azaltır. Bu aynı zamanda acemi yayıncıların değerli teknik yetenekler edindiği bir okul işlevi görür. Topluluk medya araçlarında eğitim gören insanları değerli kılan bir başka faktör ise çalışanlarının dinleyicileri arasından çınması ve aynı problemleri yaşayan bireylerden oluşması sebebiyle bir yayıncı olarak kendileri gibi düşünen, ortak sorunlara veya ortak çıkarılara sahip topluluğa seslenmek üretim

sürecinde empatiyi geliştirerek yine üretimin daha içten, gerçekçi ve verimli olmasını sağlar.

Türkiye’de Alternatif Medya Alanında Yürütülen Bazı Çalışmalar

Türkiye’de alternatif medya alanında ortaya konulmuş birçok kitap, makale vb. çalışmalar bulunmaktadır. Yakın tarihli çalışmalara baktığımızda 2008 yılında Çağdaş Ceyhan tarafından Ahali ve Mülksüzler gazeteleri alternatif medya bağlamında değerlendirilmiştir. Gazetelerin yönetim ve üretim sürecinin nasıl olduğu, ana akım medyadan ne gibi farklılıklar barındırdığı irdelenmiştir (Ceyhan, 2008).

Bu alanda yapılan bir diğer önemli çalışma ise 2012 yılında Ahmet Taylan tarafından çalışılan Bianet örneği üzerine olmuştur. Çalışmada Bianet’in kurumsal yapısından, gazeteci profiline, muhalif kimliğinden, alternatifliğine kadar birçok kategori üzerinden değerlendirmeler yapılarak Bianet’in alternatif medya özellikleri taşıyıp taşımadığı incelenmiştir (Taylan, 2012).

2012 yılında alternatif medya alanında öne çıkan çalışmalardan bir diğeri ise Figen Algül’e aittir. Algül, Nor Radyo örneğini, rizomatik yaklaşım bağlamında topluluk medyası özellikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda yapılan araştırmada Nor Radyonun karşıt kamusalığın sesini dile getirdiği ve topluluk medyası özelliği gösterdiği ifade edilmiştir (Algül, 2012, s.315).

Literatürde yer alan çalışmalardan biri de 2017 yılında Mehmet Erdoğan tarafından çalışılan Uçan Süpürge Web Sitesi Analizidir. Feminist ve alternatiflik bağlamında incelenen çalışmada Uçan Süpürge Web Sitesinin medyada süregelen cinsiyetçi ayrıma bir alternatiflik oluşturduğu feminist ve alternatiflik nitelikleri bağlamında ortaya konulan özellikleri yansıttığı ifade edilmiştir (Erdoğan, 2017, s.148).

Son olarak Bayram Çağlar tarafından yine 2017 yılında ortaya konulan Alevi Televizyonları Örneği ana akıma karşı alternatif yayın oluşturma potansiyelleri bakımından incelenmiş olup çalışmaya konu olan televizyonların Alevilere yönelik önyargıları, tutumları ve davranışları değiştirmeye çok fazla katkı sunmadığı organizasyon yapıları bakımından da kendi kültürel normlar çerçevesinden geleneksel bir yapılanmaya gidildiği ifade edilmiştir (Çağlar, 2017, s.148).

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nicel içerik analizi, pozitivist geleneğin nesnellik varsayımlarına sahip olan bir analiz yöntemi olarak verilerdeki mesajların sıklık ve çeşitliliğinin ölçülmesine olanak sağlamaktadır (Güçlü, 2019, s.175).

Araştırma evreni Al Harmal Gazetesi’nin 79 basılı sayısının içeriklerinden oluşmaktadır. İçeriklerin çözümlenmesinde Arapça dilinde tercümanlık ve çevirmenlik yapan bir uzmandan faydalanılmıştır. Çalışmamızda gazetenin içerik analizinde sistematik rastgele örneklem ile belirlenen gazete sayılarının analizi yapılmıştır. Sistematik rastgele örnekleme yönteminde, örnekleme listesi belirlenmiş kriterlere göre düzenlenir ve örneklem seçimi tamamen düzenli aralıklarla yapılır. Bu yöntemde listeden ilk örnek rastgele seçildikten sonra $k=N/n$ formülüne göre diğer örnekler belirli aralıklarla seçilir (Güçlü, 2019, s.84). Bu doğrultuda içerik analizinde gazetenin mevcut 79 basılı sayısı içinden sistematik rastgele örneklem ile gazetenin 10 farklı sayısı (1, 9, 17, 25, 33, 41, 49, 57, 65, 73) incelenmiştir. Sistematik rastgele örneklem seçilmesindeki gerekçe evrenin büyüklüğü ve gazetenin içeriğinin Arapça olmasından dolayı sınırlama ihtiyacıdır.

Sistemik rastgele örneklem seçildikten sonra kategoriler ve kodlar Al Harmal Gazetesi'nin temsil ettiği topluluğa hizmet işlevi çerçevesinde incelenmiştir. Kategori ve kodları oluşturmada ise Fraser ve Estrada'nın (2005, s.18-22) çalışmasında işaret ettiği alternatif medyanın “yerel kültürlerin temsili, sosyal yaşama katkı, sivil toplumun güçlenmesi ve diyalog ortamına katkı” işlevlerinden faydalanılmıştır.

Araştırma Soruları

Çalışmamızda Suriyeli göçmenler tarafından çıkarılan Al Harmal Gazetesi'nin alternatif medya pratiği olup olmadığı sorularına cevap aranmıştır. Bu bağlamda araştırma soruları:

- 1- Al Harmal Gazetesi bir alternatif medya örneği midir?
- 2- Al Harmal Gazetesi temsil ettiği topluluğun ihtiyaçlarına hizmet etmekte midir?
- 3- Al Harmal Gazetesi hangi ihtiyaçlara hizmet etmektedir?

Araştırmanın Sınırlılıkları

Gazetenin içerik analizinde 79 farklı sayısından sistemik rastgele örneklem ile 10 tanesi incelenmiştir. Gazetenin dilinin Arapça olması, evrenin büyüklüğünün örneklem düzeyinde sınırlandırılması ve Covid-19 pandemisinin saha araştırmasına olumsuz etkileri çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Bulgular

Bu bölümde Al Harmal Gazetesi'nin yapısal ve işlevsel özellikleri alternatif medya bağlamında değerlendirilmiştir.

Gazetesinin Kurumsal Kimliği

Al Harmal Gazetesi ilk olarak 01.10.2014 yılında Arapça olarak çıkarılmıştır. Gazete Kültür ve Siyasi ile Edebiyat ve Sanat bölümlerinden oluşmaktadır. Yine gazete 11 Suriyeli gönüllü yazar tarafından on beş günde bir (ücretsiz olarak) çıkarılmıştır. Gazetenin sloganı “her daim özgürlük” tür. Sayfa sayısı ise haber yoğunluğuna göre değişmektedir.

Gazetenin Organizasyon Yapısı

Al Harmal Gazetesi'nin organizasyon yapısı: Yönetim Kurulu, Genel Yayın Yönetmeni, Yazı İşleri Müdürü, Siyasi, Kültür ve Edebiyat bölüm başkanlarından oluşmaktadır. İmtiyaz sahibi Şükrü Kırboga'dır. Görev dağılımı ise: Yönetim Kurulu Başkanı: Bassam Al-Bleibel, Baş Editör: Majid Rasheed Al-Awaid, Editör: Youssef Dais, Yayın Kurulu: Asaad Fakhry, Khalaf Al-Jarbou, Ibrahim Al-Alwash, Orwah Al-Mahawesh, Muhammad Salibi, Eyas Al-Muhammad şeklindedir. Gazetenin kurumsal kimliği ile gazetenin organizasyon yapısına dair bilgiler görüşmeler neticesinde derlenmiştir.

Gazetenin İçerik Analizi

Al Harmal Gazetesi'nin içerik analizinde sistemik rastgele örneklem ile 79 sayısı bulunan gazetenin 10 sayısı incelenmiştir. Bu çerçevede $k=N/n$ formülü kullanılmış olup seçilecek sayılar (79/10) 7,9 aralık ile belirlenmiştir. Bu kapsamda gazetenin ilk sayısı seçilmiş olup sonraki örneklem sekizde bir seçilerek gazetenin 1, 9, 17, 25, 33, 41, 49, 57, 65 ve 73. sayıları incelenmiştir. Gazeteler içerik olarak incelenirken ise “topluluğa hizmet” işlevi göz önünde bulundurularak kategoriler Fraser ve Estrada'nın işaret ettiği işlevlerden yerel kültürün temsili, sosyal yaşama katkı, sivil toplumun güçlenmesine ve diyalog ortamına katkı, olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede her kategoriye temsil eden kodlar oluşturulmuş başta haber başlıkları olmak üzere köşe yazıları ve metin içerikleri incelenmiştir.

Al Harmal Gazetesi'nin 10 sayısında toplam 127 sayfa metin, 96 haber başlığı 80 de köşe yazısı incelenmiştir. Haber ve içeriklerin kategorilere göre dağılımı %27,5'i Yerel kültürlerin temsili, %23,6'sı Sosyal yaşama katkı, %20,5'i Sivil toplumun güçlendirilmesi ve diyalog ortamına katkı şeklinde olup kategoriler toplam içeriğin %71,6'sını ihtiva etmektedir. Geriye kalan %28,4'lük dilim ise muhtelif haberlerden oluşmaktadır. İçerik analizine dair tablolarda gazetede yer alan kategori ve kodlar frekans ve yüzden bağımsız olarak var- yok şeklinde belirtilmiştir.

Al Harmal Gazetesi'nin Yerel Kültürlerin Temsiline Katkısı

Topluluk medyaları içinden çıktıkları toplulukların kültürünü konu gündemine alır (Fraser ve Estrada, 2005, s.18). Kültür ise içinde geliştiği toplumun maddi ve manevi unsurlarını barındırır. Bu kapsamda içerik analizinde kültürün maddi ve manevi unsurlarından olan ana dil, sanat- edebiyat ve inanç- gelenekler haber içeriklerinde kodlanarak incelenmiştir. Gazetenin 10 sayısında toplam içeriğin %27,5 ile "Yerel kültürlerin temsilini" kapsamaktadır. Kategori ve kodlama ile gazete sayıları arasındaki ilişki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Yerel Kültürlerin Gazetelerde Temsil Edilme Durumu

Kategori	Kodlar	Gazetenin Sayıları									
		1.	9.	17.	25.	33.	41.	49.	57.	65.	73.
Yerel Kültürlerin Temsili	Anadile katkı	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
	Sanat-Edebiyat	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
	İnanç ve gelenekler	√	√	-	-	√	-	√	-	-	√

Şekil 1: Al Harmal Gazetesi, Köşe Yazıları ve Hikâyeler

AL HARMAL
AL HARMAL
AL HARMAL

مَنْ لَعَلَّ الشَّيْخَانَ التَّشْكِيْلِي السُّورِيَّ عَلِي حُسَيْنٍ
مَنْ لَعَلَّ الشَّيْخَانَ التَّشْكِيْلِي السُّورِيَّ عَلِي حُسَيْنٍ

مَجْرَزَةُ شَارِعِ نَالِ الْبَيْضِ
مَجْرَزَةُ شَارِعِ نَالِ الْبَيْضِ

أَثَارٌ سُوْرِيَّةٌ فِي مَهَبِ الرِّيحِ...؟
أَثَارٌ سُوْرِيَّةٌ فِي مَهَبِ الرِّيحِ...؟

مَرْوَةٌ وَمَشْجَلَاتُ الْعَامَةِ السُّورِيَّةِ
مَرْوَةٌ وَمَشْجَلَاتُ الْعَامَةِ السُّورِيَّةِ

سُوْرِيَّةُ الْوَطَنِ الْعَرَبِيِّ الْأَمِيرِ
سُوْرِيَّةُ الْوَطَنِ الْعَرَبِيِّ الْأَمِيرِ

مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ
مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ

مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ
مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ

مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ
مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ

AL HARMAL
AL HARMAL
AL HARMAL

مَنْ لَعَلَّ الشَّيْخَانَ التَّشْكِيْلِي السُّورِيَّ عَلِي حُسَيْنٍ
مَنْ لَعَلَّ الشَّيْخَانَ التَّشْكِيْلِي السُّورِيَّ عَلِي حُسَيْنٍ

مَجْرَزَةُ شَارِعِ نَالِ الْبَيْضِ
مَجْرَزَةُ شَارِعِ نَالِ الْبَيْضِ

أَثَارٌ سُوْرِيَّةٌ فِي مَهَبِ الرِّيحِ...؟
أَثَارٌ سُوْرِيَّةٌ فِي مَهَبِ الرِّيحِ...؟

مَرْوَةٌ وَمَشْجَلَاتُ الْعَامَةِ السُّورِيَّةِ
مَرْوَةٌ وَمَشْجَلَاتُ الْعَامَةِ السُّورِيَّةِ

سُوْرِيَّةُ الْوَطَنِ الْعَرَبِيِّ الْأَمِيرِ
سُوْرِيَّةُ الْوَطَنِ الْعَرَبِيِّ الْأَمِيرِ

مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ
مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ

مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ
مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ

مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ
مَنْ الشُّقْرَانِ السُّورِيِّينَ

Gazetenin Arapça basılıyor olması anadilin yaşatılmasına önemli bir katkıdır. Gazetede Suriyeli şair ve yazarlara yer verilmesi yerel kültürün temsiline önemli katkılar sağlamaktadır. Öte yandan gazetede Türk, Tunuslu, Cezayirli vb. farklı etnik kökenden şair ve yazarların yazılarının paylaşılması da kültürlerarası etkileşimi sağlamaktadır. Bu bağlamda Al Harmal Gazetesi temsil ettiği topluluğun kültürünün aktarıcısı olması hem de farklı kültürlerle etkileşime imkân vermesi bakımından temsil ettiği topluluğa hizmet etmektedir.

Al Harmal Gazetesinin Sosyal Yaşama Katkısı

Topluluk medyası hem temsil ettiği topluluğun kendi yaşam koşullarını bileşenlerini daha iyi kavrayabilme hem de topluluğun mevcut sorunlarını çözümü için gerekli tartışma zeminini oluşturma işlevine sahiptir (Güney, 2009, s.99). Bu bağlamda ekonomi, eğitim ve toplumsal sorunlar kodları çerçevesinde incelenen haber başlıkları ve köşe yazıları gazetesinin incelenen 10 sayısının %23,6'sını kapsamaktadır. Kategori ve kodlama ile gazete sayıları arasındaki ilişki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Sosyal Yaşama Katkı

Gazete sayıları

Kategori	Kodlar	1.	9.	17.	25.	33.	41.	49.	57.	65.	73.
Sosyal Yaşama Katkı	Ekonomi	✓	✓	✓	✓	-	-	-	✓	-	-
	Eğitim	-	✓	-	✓	-	-	-	-	-	✓

Toplumsal Sorunlar	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
--------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Şekil 2: Al Harmal Gazetesi, Eğitim Desteği Konulu Haber ve Türk Yazarların Tanıtımı

Al Harmal Gazetesi'nin içerik analizinde Sosyal Yaşama Katkı kategorisi altında: Suriyelilerin ekonomik problemleri, Suriyelilerin pasaport sorunları, Suriyelilerin eğitim problemleri, Suriyelilerin kimlik problemleri, kamp yaşamında yaşanan zorluklar başta olmak üzere toplam 31 konu işlenmiştir.

Sivil Toplumun Güçlenmesine ve Diyalog Ortamına Katkı

Sivil toplumun bir parçası olarak görülen alternatif medya, medyanın demokratikleşmesi insanların gündelik problemleri ile ilgi konularda aktif olmasını, farklı tartışma ortamlarının oluşmasını ve akabinde mikro-katılımlar ile insanların demokratik ve sivil davranışları öğrenmesine katkı sunar (Bailey vd., 2015, s.57). Bu çerçevede topluluk medyası sivil toplumun güçlenmesi ve diyalog ortamı oluşturmasını işlevi ile yurttaşlık hak ve sorumlulukların öğrenilmesi, toplumun uyum içinde birlikte yaşayabilmesine önemli katkılar sunar. Oluşturduğu diyalog ortamı ile yurttaşların katılımını sağlamanın yanı sıra topluluk problemlerine eğilerek çok sesliliği sağlamada önemli işlevler görür. Bu kapsamda Al Harmal Gazetesi içerikleri incelenmiş olup tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Sivil Toplumun Güçlenmesi ve Diyalog Ortamına Katkı

Kategori	Kodlar	1.	9.	17.	25.	33.	41.	49.	57.	65.	73.
Gazete sayıları											

Sivil Top. ve Diyalog Ort. Katkı	Demokratik Haklar	-	√	√	-	-	√	√	√
	Dernek ve Vakıf Faaliyetleri	√	√	-	√	-	√	-	√
	Katılım	√	-	√	√	√	-	√	-

Şekil 3: Al Harmal Gazetesi, Sivil Dayanışma ve Suriye’deki Tarihi Eser Kaçakçılığı Haberi

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Al Harmal Gazetesi içerik üretim ortamında sivil toplumun güçlenmesi ve diyalog ortamına katkı kategorisinde temsil ettiği topluluğa önemli katkılar sunmaktadır. Analize ise sonuç kısmında detaylıca değinilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Alternatif medya, kamusal alandan temsilleri problemlili olan ya da yeterince temsil edilmeyen grupların, toplulukların vb. yapılarla bir araya gelen kolektif kimliklerin; kendilerini ifade etmelerine, medya aracılığıyla kamusal alana katılmalarına veya üretim süreçlerinde bulunmalarına olanak sağlar. Üyelerinin medyanın üretici ve tüketicisi olabildiği bu platformlar içinden çıktıkları topluluğun gündemleriyle ilgilenir. Alternatif medyalar ister organizasyon yapılarındaki anti-hiyerarşik yapılanma olsun ister topluluk üyelerinin medya aracılığıyla üretim süreçlerine katılabilmesi isterse de dayanışma odaklı finansman yapılarıyla olsun ana akım medyadan ayrılan özellikler gösterirler.

Bu doğrultuda 2014 yılında Suriye’den Türkiye’ye göç eden bir grup yazar tarafından çıkarılmış olan Al Harmal Gazetesi’nin, Suriye’deki insani ve iktisadi gelişmeleri topluluk üyelerine iletme misyonuna sahip olduğu, topluluk üyelerini ilgilendiren kamusal alandaki gelişmeleri göz önünde bulundurarak iç ve dış politik gelişmelerin aktarılmasında bir araç

olduğu, topluluk ile iletişim sağlanması ve okurlar ile katılımcı bir anlayışla etkileşimin sürdürülmesi ve onların problemlerinin gazetede işlenmesine olanak sunduğu anlaşılmıştır.

Al Harmal Gazetesi'nin üretim sürecinde yer alan gönüllülerin herhangi bir ücret almadan emekdaşlık esasıyla çalışması ve gönüllülerin aynı zamanda topluluk üyesi olması, içinden çıktığı topluluğu temsil etmesi de alternatif medya özellikleri arasında sayılır.

Gazete yardımlar ve bağışlarla kiralanmış bir ofise sahiptir. Bu yardımların bir kısmı yerel yönetimler ve dernekler tarafından sağlanmıştır. Topluluk medyasının gelirleri arasında kamusal fonlar ve sübvansiyonlar da gösterilebilir (Jankowski, 2002, s.7-8). Rizomatik bağlamda topluluk medyası genellikle varlığını sürdürmek amacıyla, piyasa ve/veya devletle farklı ilişki tipleri kurar (Algül, 2012, s.121). Öte yandan zaman zaman gazetenin çalışmaları için gazetenin gönüllülerin evlerinde toplanmaları da gazete ile ilgili çalışmaların farklı mekânlarda yürütüldüğünü göstermektedir. Yine bu durum rizomatik bağlamda alternatif medyaların "yersiz ve yurtsuz" (Carpentier vd., 2003, s.66) olabilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Yine Al Harmal Gazetesi'nde yer verilen hikâyelerin, göçmenlerin kendi yaşam deneyimlerinin, beklentilerinin, topluluğun hayallerinin aktarılmasında önemli bir yeri vardır. Kültür, bir topluluğun kendine ve diğerlerine söylediği şeydir. Topluluk üyelerinin hayallerini, umutlarını ifade etme biçimidir, geçmiş ya da gelecekleri hakkında çizdikleri yoldur (Güney, 2009, s.91). Bu kapsamda gazetede işlenen konuların (kültür, sanat, ekonomi vb.) kültürlerarası diyaloga ve yerel kimliklerin temsiline katkı sunduğu anlaşılmaktadır.

İçerik analizinde Al Harmal Gazetesi'nin yerel kültürlerin temsiline katkısı, sosyal yaşama katkısı ve sivil toplumun güçlenmesi ile diyalog ortamına katkı ekseninde gazetenin ilgili sayılarının içerikleri analiz edilmiştir. Topluluk medyaları söz konusu toplumun kimliğini ve karakterini yansıtmaya işlevi görür. Bu yüzden temelde yerel içeriğe gündemine alarak hedef kitlesinin özel ilgi alanına göre dış haberleri ve olayları da içerebilir. Aynı zamanda yerel kültüre odaklanır (Fraser ve Estrada, 2005, s.18-22). Bu yönüyle Al Harmal Gazetesi'nin yerel kimliklere katkısı incelendiğinde gazetenin Arapça basılması kültürün en başat unsuru olan anadilin yaşatılmasına önemli bir katkı olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca gazetenin ilgili sayılarında oluşturulan kodlardan: sanat, edebiyat, inanç ve geleneklerle ilgili içeriklere yer verildiği, geri kalan sayılarında ise sanat ve edebiyata dair içeriğin üretildiği görülmektedir.

Topluluk medyaları, şiir, tiyatro, hikâye vb. kültürün tezahürleri ile zenginleşip aktarılmasına kültürel kimliğin beslenmesine aracılık eder. Öte yandan kültürü belirleme özelliğine sahip yerel dillerin yaşatılmasına da katkı sunarlar (Güney, 2009, s.92). Bu yönüyle ele aldığımızda Al Harmal Gazetesi'nin kültürel kimliğe katkı sunduğu söylenebilir.

İçerik analizi kapsamında incelenen kategorilerden bir diğeri ise Al Harmal Gazetesi'nin, sosyal yaşama katkı sunup sunmadığıdır. Bu çerçevede gazetenin içerikleri ekonomi, eğitim ve toplumsal sorunlar kodları ekseninde incelenmiştir. Al Harmal Gazetesi'nin incelenen sayılarında ekonomi kodlu, eğitim kodlu, toplumsal sorunlar kodlu başlıkların önemli oranda işlendiği görülmektedir.

Topluluk medyası içsel tartışmalara ve topluluk bakış açısına ulaşmak için uygun zemini hazırlar. Bu noktada belirli problemler analiz edilebilir, çözümler üretilebilir en çok etkilenenler veya duruma yardımcı olabilecekleri harekete geçirilebilir (Fraser ve Estrada, 2005, s.18-22). Yine topluluk medyalarının özelliklerinden biri topluluğun içinde bulunduğu gerçekliği ortaya koyarak çözüm yolları için bir tartışma ortamı oluşturmaktır. Bu çerçevede özellikle Al Harmal Gazetesi'nin incelenen 10 sayısında toplumsal sorunlar başta olmak üzere Suriyelilerin eğitim ve ekonomik sorunlarına sıklıkla yer verildiği görülmüştür.

İçerik analizinin son kategorisi ise “sivil toplumun güçlenmesi ve diyalog ortamına katkı” olmuştur. Topluluk medyasının sivil toplumun demokratikleşmesine, gündelik problemlerle ilgili tartışmaların yürütülmesine bu tartışmaları yürütürken de topluluk medyasının sağladığı katılımlar ile insanların demokratik ve sivil davranışları öğrenmelerine katkı sunar. Bu çerçevede insan hak ve özgürlüklerinin öğrenilmesi, toplumun uyum içinde yaşayabilmesi, toplumda dayanışma duygusunun gelişmesi açısından topluluk medyasının sivil toplumun güçlenmesi ve diyalog ortamına katkısı büyük önem arz etmektedir (Bailey vd., 2015, s.51-58). Bu bağlamda Al Harmal Gazetesi'nin içerikleri incelendiği zaman gazetenin ilgili sayılarında demokratik hak ve ödevlerle, dernek ve vakıf tanıtımlarıyla ilaveten topluluğun dayanışmasını teşvik eden içeriklerin üretildiği görülmektedir. Bu anlamda Al Harmal Gazetesi'nin topluluk medyasının sivil toplumu güçlendirme ve diyalog ortamına katkı işlevini desteklediği söylenebilir.

Alternatif medya pratikleri, basın-yayın faaliyetlerinin tarihten bugüne alışıldık asgari şartlarının tersine büyük sermayeler gerektirmeyen, uzmanlık aramayan, mekânla olan bağı koparan, geniş kitlelere ulaşılabilir kabiliyetine sahip bir yol sunmuştur.

Bu anlayış, kabiliyet ve asgari imkânlarla Şanlıurfa'da göçmen toplulukların oluşturduğu Al Harmal Gazetesi kendi etki sınırlarında zorunlu göçün problemlerini yansıtmada yetersiz kalan ana akım medyanın bıraktığı boşluğa “alternatif” bir bakış açısı sunmuştur. İster organizasyon yapısıyla isterse içinden çıktığı topluluğun sorunlarını dile getirmedeki kabiliyetiyle olsun Al Harmal Gazetesi ana akım medyaya alternatif bir alan olmuştur. Kamusal alanda çok sesliliğin sağlanarak medyanın daha da demokratik bir zemine kavuşması için Al Harmal Gazetesi gibi sınırlı imkânlarla sahip medyaların desteklenmesi önemli görülmektedir. Göçmenlerin kendi medya pratiklerini oluştururken karşılaştıkları yasal zorlukların mevzuat çerçevesinde iyileştirmesi, engellerin ortadan kaldırılması da daha demokratik bir medya ortamı oluşmasına önemli katkılar sunabilir.

Ayrıca bu çalışma Türkiye'de göçmenlerin bir topluluk olarak kendi medya pratiklerini oluşturma deneyimlerini ele alması bakımından önemli görülmektedir. Daha geniş bir evren ve örneklem kümesi ile araştırmanın sınırlılıklarına önemli katkılar sunabilir.

Kaynakça

- Algül, F. (2012). *Rizomatik yaklaşım bağlamında karşıt kamusalığın sesi olarak topluluk medyasına Türkiye'den bir uygulama örneği: Nor Radyo*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Atton, C. (2014). *Alternatif medyaya yaklaşmak: teori ve metodoloji*, (Haz.) Yanıkkaya, B. ve Çoban, B. *Kendi medyanı yarat, alternatif medya, kavramlar, tartışmalar, örnekler*. İstanbul, Kalkedon Yayınları, Cilt 2, s.21-62.
- Bailey, G.O., Cammaerts, B. & Carpentier, N. (2015). *Alternatif medyayı anlamak*. (Ç. Öztürk, Çev.) İstanbul. Kafka Yayınları.
- Berrigan, J.F. (1979). Community communication “the role of community media in development”. *Unesco 1981*. Printed In France.
- Carpentier, N., Lie, R. & Servaes, J. (2003). Community media: muting the democratic media discourse?. *Continuum: Journal Of Media & Cultural Studies*, 17:1, 51-68.
- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, teknik-yaklaşım-uygulama*. Ankara. Nobel Yayınları.
- Güler, A., Halıcıoğlu, B.M., & Taşgın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma*. Ankara. Seçkin Yayınları.
- Güney, S. (2009). *Tüm yönleriyle topluluk radyoları*. İstanbul. Punto Yayınları.
- Fraser, C. ve Estrada, R. (2001). *Community radio handbook*. Ncl. bibl. Thai version pub. In

- 2005 by UNESCO Office Bangkok. S. 18-122.
- Fuchs, C. (2010). Alternative media as critical media. *European Journal of Social Theory*, 13(2), 173–192. Doi: 10.1177/1368431010362294
- Hazar, M.Ç. (2017). *Toplumsal biçimler okulunun iki öncüsü Tönnies ile Simmel'in iletişime katkısı*. Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi- Sayı 44 / Bahar 2017*.
- Hollander, E., Stappers, J. & Jankowski, N. W. (2002). "Community media and community communication", Nicolas W. Jankowski & O. Prehn (Ed.). *Community media in the information age- perspectives and prospect*. (s.25). New Jersey: Hampton Press.
- Howley, K. (2010). *Understanding community media*. USA. Sage Publication, INC.
- İçağasıoğlu Çoban, A. ve Buz, S. (2008). *Eleştirel teori: gelişimi, kabulleri ve sosyal hizmette kullanımı*. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi Cilt 19, Sayı 1, Nisan 2008.
- Köksalan, E. (2010). *Alternatif televizyon, olanaklar ve uygulamalar*. İstanbul: Punto Yayınları.
- Köksalan, M. (2014). *Alternatif bir medya olarak topluluk televizyonları* Y, (Haz.) Yanıkkaya, B. ve Çoban, B. *Kendi medyanı yarat, alternatif medya, kavramlar, tartışmalar, örnekler*. İstanbul, Kalkedon Yayınları, Cilt 2, s.253-282.
- Leunissen, J. (1986). 'Community' en 'community development' bij de australische aborigines, in: Van Bakel. M., Borsboom, A., Dagmar, H. (Eds.), *Traditie İn Verandering; Nederlandse Bijdragen Aan Antropologisch Onderzoek İn Oceanië*. Leiden: DSWO Press, Pp. 57-82.
- Lewis, P. (Ed). (1993). *Alternative media: linking global and local, repost and papers on mass communication* No.107. Paris: UNESCO.
- Rennie, E. (2006). *Community media, a global introduction*. New York: Rowman&Littlefield Publisher, INC.
- Taylan, A. (2012). *Alternatif medya ve Bianet örneği: Türkiye'de alternatif medyaya dair etnografik çalışma*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Uluslararası Azınlık Hakları, (2007). *Bir eşitlik arayışı: Türkiye'de azınlıklar*. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, (MRG).
- syrianprints.org: <https://syrianprints.org/ar/issues?agency=119> (Erişim tarihi 08.03.2020)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sanatın Sunum Bağlamı ve Yeni Medya Sanatı: Levent İskenderoğlu “Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube Kanalı Örneği

Presentation Context of Art And New Media Art: Levent İskenderoğlu “One Photos Thousand Stories” YouTube Channel Example

Alahattin KANLIOĞLU^{a*} Egemen Umut ŞEN^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, İzmir/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0785-9681

^b Fotoğraf Sanatçısı, Merzifon Atatürk Bilim ve Sanat Merkezi, Amasya/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7518-0737

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Mayıs 2022

Kabul tarihi: 5 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Yeni medya,

Sanat,

Fotoğraf

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 18, 2022

Accepted: September 05, 2022

Keywords:

New media,

Art,

Photography

ÖZ

Gelişen teknolojiler, insan hayatını kolaylaştırma özelliği sayesinde, hayatımızda her geçen gün daha çok yer edinmektedir. Teknolojik gelişmelere koşut olarak gelişen yeni medya; çok büyük kitlelere ulaşılabilir olması yönüyle kitlesizleşme sağlaması, izleyicilerin istediği zaman istediği kadar ulaşabilmesi neticesinde eş zamanlılık imkânı tanınması ve en karakteristik özelliği olan etkileşimli bir ortam olması sebebiyle geleneksel medyanın yerini almaktadır. Geleneksel sergiler kadar büyük bütçeler gerektirmemesi ve çeşitli sebeplerle küratörlerin ilgisi dışında kalan sanatçıların yapıtlarını izleyicilere sunma fırsatı vermesi gibi özellikleri nedeniyle yeni medya sanatçılara önemli bir temsil ortamı sağlama açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Ancak bugün sanatın bu yeni medya zemininde vücut bulması yalnızca böyle açıklanamaz. O muazzam merak duyguları ile sanatçıları bu alana çeken çoğu kez geleneksel imkanların eksikliği değil de sanat eseri icra etmenin bu yeni biçiminin çekiciliğidir. Bu çalışmada yeni medyanın hem sanatsal üretim pratiği hem de sunum bağlamında kullanılmasıyla oluşan yeni medya sanatı örneklerinden birini oluşturan, sanat tarihi uzmanı ve sanat eleştirmeni Levent İskenderoğlu'nun “Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalı örnek durum analizi ve betimleme yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

ABSTRACT

Developing technologies, thanks to the feature of facilitating human life, take more place in our lives every day. New media under the influence of developing technologies takes place of the traditional media by providing the audience aspect of being accessible to very large audiences, the opportunity of synchronization as a result of the audience reaching as much as they want as an interactive environment. It can be said that the new media, as an important medium of representation, does not require large budgets for artists as much as traditional exhibitions and gives the opportunity for presenting the works of overlooked artists to the audience. However, this explanation cannot be the only approach to the incarnation of art on this new media ground. It is not the lack of traditional facilities that attract artists to this field with their tremendous sense of curiosity, but the attractiveness of this new form of performing art. In this study, “One Photograph, Thousand Stories” YouTube channel of art history expert and art critic Levent İskenderoğlu, which is one of the new media art examples created by the use of new media in the context of both artistic production and presentation, was analyzed using case study and description method.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: alahattin.kanlioglu@ege.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

It is an inevitable fact that, during their civilization journey, the technologies developed by people, who are social creatures, have created radical changes and transformations in their entire lives. It is a widely accepted approach with implications ranging from production methods to consumption patterns, from management systems to sociology, economics, and art. Developing technologies that make human life more comfortable, or more livable and easier, also change and transform communication environments.

The era we live in is shaped by technological advances and dominated by the image. Painting and illustration are two-dimensional visual arts that include photography. A work created in the two-dimensional visual arts for each field and introduced into the communication environment must first be seen, perceived, and determined. Following this requirement, it can be interpreted in the audience's mind and in their world of emotion.

The artist can be positioned as the subject of the effort to comprehend and explain the contemporary time period. If he/she is producing in order to share the work, the artist must do so in a communication environment. Exhibiting an existence as an artist, having an identity, and understanding whether the work has a counterpart in society and related circles are only possible if the produced works are brought into the communication environment and brought together with the audience.

At this point, the advantages of new media, which emerged as a result of technological developments, draw attention. When it is desired to list the most important and advantageous features, the ability to reach very large audiences easily can be placed at the top. It is critical that the artist's works reach a potential audience all over the world at the same time. Normally, for this to happen, the works must be prepared for simultaneous exhibition in different parts of the world and opened to the public in exhibition halls. Because of the printing costs and the hurdle of getting the exhibition halls open their doors to the artist, this is a very difficult task. It is also important to note that it provides an interactive environment in which the audience can communicate their comments and views to the artist at any time and for as long as they want. Furthermore, the fact that much lower budgets are required when compared to traditional exhibition methods should be counted among the benefits provided by new media to today's artists. For artists who have not been able to attract the attention of art curators for various reasons but still want to present their works to the art community, new media provides an important opportunity to represent and exist. In conclusion, for artists who are becoming more aware of the benefits it offers, and these benefits are growing by the day, it is emerging as a new and important field in which they can exist and be represented with their new media works. However, explaining the increasing interest of artists in new media with the inadequacy of traditional facilities may not be the best approach. At the same time, the artist's insatiable curiosity and the allure of the new form of performing art in new media possibilities should be mentioned.

The basic assumption in this study is that new media opens up new ways for artists to perform and present art and that artists are increasingly preferring new media environments for sharing their works and gaining identity. The reasons for the increasing and widespread preference for new media are examined using an example in which new media is used as both an artistic production practice and a context for artistic presentation. The YouTube channel "Bir Fotoğraf Bin Öykü (One Photo, A Thousand Stories)" by art critic and art historian Levent İskenderoğlu was chosen as an example. The situation analysis and descriptive method were used to conduct the research. Due to the limited number of studies conducted in Turkey on the relationship between new media and art, this study is thought to will expand the relevant literature and is important in this sense.

On his YouTube channel, Levent İskenderoğlu showcases five different single-frame photographs of his choice by different photographers, accompanied by his own voice and texts. Each photo and story is accompanied by music composed specifically for that image. The phrase "reads, writes, tells..." appears on the YouTube channel. This statement explains the process of using the photographs he chose, which are the works of various photographers, with his knowledge and experience, while he owns them. He selects photographs that have an impact on him. He must first comprehend the photographs he selects. It reveals its meaning in terms of technique and composition, then almost appropriates it with the content it creates. He interprets photography, which has a nearly two-hundred-year history as the most popular two-dimensional visual art of our time, with rhetoric, one of the most archaic arts, and combines it with music, which can be described as the art form with the greatest ability to affect the human spirit. On YouTube, which is a new and influential form of media, he presents the content it produces to its potential audience. This content is available to the audience whenever and wherever they want. He does not make any plastic changes to the photographs he took as a subject matter, but it can be said that he subjected them to some kind of change. Each of the original stories revealed and shared with the new interpretation and approach it brings to the relationship between the work in question and the audience can be considered a new work of art.

The careful examination of experimental interpretations of new media is critical in terms of the future perception of art and its transformation. As in this case, multidisciplinary content can be regarded as a new media art that will open the door to new meanings to be received in the projection it provides to the audience, owing to the effect it has on the audience, who will internalize and receive it in their own consciousness.

Giriş

Sanat, kendini tanımlayabilen insanın, varlığı ile ürettiği ve varlığı insan zihninin yüceliğine bağlı olarak anlam kazanan bir varoluş zemini (İskenderoğlu, 2009: 1). Tarih boyunca sanatçının kendini başka bir zihinde var edebilmek ve bu şekilde geçici olanla ilişkisini daha anlamlı bir zemine oturtabilme inancının en etkili yolu olagelmiştir. Sanatçının entelektüel birikimi, duyuş ve düşünüş evreni, etkileşim içinde olduğu doğal ve kültürel çevre, kullandığı malzemenin özellikleri gibi birçok etkenin şekillendirdiği sanat icrası, sanatçı için, bir tür temsil yöntemidir.

Hall'a göre temsil, göstermek, imgelemek, tasvir etmek anlamını taşımaktadır (Hall, 1997: 6). Bu tanımdan yola çıkarak temsilin, bir duruma ya da tespite ilişkin zihinsel algılarımızın dil ile olan ilişkisiyle meydana gelen anlamlandırma süreci olduğunu söylemek mümkündür (Polat, 2018: 48). Başka bir ifade ile temsil anlam inşa etme yoludur. Bu anlam inşa etme sürecinde anlamı etkileyen en önemli unsurlardan birisi ise temsilin sunulduğu medium yani ortamdır. Sanat; tarih boyunca sanatçının kendini, kendine ait içselleştirilmiş varlığı kendi dışındaki dünya ile paylaşmak, kendini başka zihinlerde var edebilmek ve bu şekilde geçici olanla ilişkisini daha anlamlı bir zemine oturtabilme inancının en etkili yolu olagelmiştir. Ancak sanatçı eserini ürettikten sonra onun üzerindeki tasarruf hakkını istediği gibi kullanamamakta, onunla zihinsel bağı dışında bir hakimiyet ilişkisini de her zaman arzu ettiği gibi sürdürememektedir.

Bu durumu en iyi açıklayabilecek örneklerden biri Fransız foto muhabir olan Robert Doisneau tarafından 1953 yılında Le Point dergisinin Fransız kafelerini konu alan sayısı için çektiği kafede şarap içen bir çiftin fotoğrafıdır. Fotoğrafa konu olan kişilerin izni alınarak çekilen fotoğraf daha sonra fotoğrafçının rızası olmadan Yeşilay tarafından alkolün kötülüklerini anlatan bir broşüre basılmıştır. Hatta yine aynı fotoğraf izinsiz olarak dedikodu gazetesinde "Champs-Elysees'de Fahişelik" başlığı altında görsel olarak kullanılmıştır. Bugün bu fotoğraf çerçevelenmiş bir şekilde New York Modern Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir. (Barrett, 2017: 135-136). Aynı fotoğraf dergide yayımlanan bir makale için belge, alkole karşı tutum geliştirecek bir broşür için görsel, bir dedikodu malzemesi ya da bir sanat eseri kabul edilebilmektedir. Bir temsil aracı olan fotoğraf sunulduğu ortam ile izleyenlerin algı dünyasında farklı anlamlandırmalara sebep olabilmektedir. Bu dışsal bağlam sunum bağlamı olarak tanımlanabilir. Her bağlam değişikliği fotoğrafın anlamına ve statüsüne dair kavrayışımızı etkileyerek onun tanımlarını ve değerini başkalaştırmaktadır (Clarke, 2017: 22).

Sanat icra etmenin yeni biçiminin çekiciliği, geleneksel sergiler kadar büyük bütçeler gerektirmemesi, çeşitli sebeplerle küratörlerin ilgisi dışında kalan sanatçıların yapıtlarını izleyicilere sunma fırsatı sunması gibi avantajlar sebebiyle yeni medya önemli bir temsil ortamı sağlamaktadır. Günümüzde önemi giderek artan ve kullanımı yaygınlaşan, etkileşim özellikleriyle sanatçıların görünür olması gibi imkanlar sunan sosyal medya üzerine yapılan bu çalışmada amaç; fotoğraf sanatı örneklerini sosyal medya üzerinden irdelediği ve içeriği ile de fotoğraf sanatı bağlamında fark yarattığı düşünülen önemli bir örnek olarak ortaya çıkan "Bir Fotoğraf Bin Öykü" YouTube kanalı üzerinden sosyal medyanın sanatçılara ve izleyicilere sağladığı imkanları irdelemektir. Bu çalışma, sosyal medyanın sanatın sunum bağlamı olarak sanatçıya ve izleyiciye sunduğu olanakları göz önüne sermesi ve benzer çalışmalarda potansiyel sanatçılara ve izleyicilere yol göstermesi açısından önemini ortaya koymaktadır. Fotoğraf sanatı ve sosyal medya kavramlarını birlikte ele alan bilimsel çalışmaların ülkemizdeki azlığı çalışmanın önemini bir derece daha arttırmaktadır. Bu alanda yeni gelişmekte olan literatüre de önemli ölçüde katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Sanatın Sunum Bağlamı Olarak Yeni Medya ve YouTube

Web 2.0 teknolojileri bağlamında yaşanan gelişmeler doğrultusunda iş yapma biçimlerini dönüştüren yeni medya, günümüzde tüm iletişim faaliyetlerini de köklü şekilde değiştirmektedir. Bu gelişmelere koşut olarak kitle iletişimi ve kitlesel yayıncılık da günümüzde Web 2.0 teknolojileri kapsamında değişmekte ve yeni medya pratikleri bu değişimlerden bütünüyle etkilenmektedir. Bu çerçevede her geçen yıl yeni medya uygulamaları daha fazla alana entegre olmakta ve yeni medyada kaliteli içerik üretimindeki yarış ise yerel ve küresel ölçekteki rekabeti şekillendirmektedir. Yeni medyada yaşanan gelişim ve dönüşüm süreci sanat politikalarını da doğrudan etkilemekte ve sanat eserlerinin ve faaliyetlerinin sunulduğu yeni medya mecralarını yaşamımıza dahil etmektedir.

Yeni medyanın işlevleri web teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak her geçen gün artmaktadır. Yeni medyanın gelişimini ve ilerlemesini sağlayan Web 2.0 teknolojileri, bilgisayar teknolojileri alanında faaliyet gösteren ünlü yayınevi O'Reilly Media'nın kurucusu olan Tim O'Reilly tarafından ilk kez 2005 yılında kullanılmıştır (Fuchs, 2017: 34). Okmeydan, O'Reilly, Web 2.0 teknolojilerine bağlı yeni medyanın temel özelliklerinin; merkezsizlik, etkileşim, katılımcılık, zengin ve çoklu kullanıcı deneyimi, kolektif zekâ ve daha çok kullanıcıya hitap eden katılımcı platform olarak karşımıza çıkmakta olduğunu belirttikten sonra; bu gelişmeler sonucunda dünyanın artık yeni bir çağa girdiğini ve bu çağın belirleyicisi olan dijital devrim ve uzantısı olan yeni medyanın, toplumsal yaşamı ve iş hayatını radikal şekilde değiştirip dönüştürmüş olduğunu vurgulamaktadır (Okmeydan, 2021: 355). Dünyayı ve yaşamı dijital gelişmeler öncesi dünya olmaktan çıkarıp radikal şekilde değiştirmiş olan teknolojik gelişmeler ve onun sonucu ortaya çıkan sosyal medya alanındaki gelişmeler sürekliliği olan ve dolayısıyla yeni olanak ve değişimlere zemin hazırlayan bir ortam yaratmaktadır. Aytekin bu durumu da işaret ederek dijital devrim ve yeni medya arasındaki doğrusal bağlantının farklı teknolojilerin birleşerek çoklu işlev kazanmasına olanak sağladığı tespitinde bulunmaktadır (Aytekin vd., 2016: 19).

Televizyon, cep telefonu, bilgisayar, tablet gibi birbirinden farklı cihazların, teknolojik açıdan ayrı platformları birleştirmesi olgusu İngilizce 'convergence' 'yakınsama' veya 'yöndeşme' terimleri ile ifade edilmektedir. Yakınsama ya da yöndeşme ile tanımlanan kavram, dijital bir sistemin en temel işlevine başka bir sistemin özelliğinin eklenmesiyle gerçekleşen dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Örneğin, akıllı telefonların temel işlevi ses ile iletişim kurmaktır. Ancak bu telefonların hem işletim sistemi ve kamera hem de veri bağlantısı özelliklerine sahip olması ve çok işlevsellik kazanması yakınsama (yöndeşme) kavramını açıklamaktadır (Abanoz, 2018: 287). Akıllı telefonlar ile sesli veya görüntülü görüşmenin yanı sıra bu telefonlardan farklı uygulamalara bağlanmak, bankacılık işlemlerini yapmak ya da fotoğraf çekmek gibi birçok işlev birleşmekte ve tek bir cihaz ile her işlevin gerçekleştirilebilmesi yakınsamayı (yöndeşmeyi) kavramını beraberinde getirmiştir.

Web 2.0 teknolojileri ile gelişen, gündelik yaşamı kökten değiştiren ve yaygın bir kullanım alanına sahip olan tüm dijital teknolojileri ifade eden yeni medya (Binark, 2007: 21), günümüzde sanatsal etkinliklerin de yeni mecralara dahil olmasını sağlamaktadır. Yeni medyaya varlık kazandıran Web 2.0 teknolojileri, zaman ve mekân sınırı olmaksızın karşılıklı paylaşımı, etkileşimi, kitlesizleştirmeyi, eş zamanlılığı, düşük maliyeti ve herhangi bir mesajın kısa zamanda ve kolayca dünya çapında yayılmasını beraberinde getirerek yeni bir iletişim kültürünün temellerini inşa etmekte ve sayılan bu temel özellikleri nedeniyle sanatçılar için de önemli bir temsil ortamı sunmaktadır. Yeni medya uygulamaları, her şeyden önce izleyici odaklı bir anlayışa sahiptir ve izleyicilerin hem birbirleri ile hem de takip ettikleri sanatçılar ile paylaşım gerçekleştirme ve etkileşim kurma eğilimini artırmaktadır. Aynı zamanda yeni medya ile ortaya çıkan etkileşim, yeni bir kavramı ifade eden 'ikincil ekran' kavramının doğmasına da

zemin hazırlamıştır.

Spradley'e göre bilgisayar, tablet, akıllı telefon ve mobil cihazlardan yapılan izlemenin yaygınlaşması ve diğer kullanıcılarla izlenen yayınlar üzerine etkileşime girilmesi, 'ikincil ekran' kavramını yaygınlaştırmaktadır. İkincil ekran deneyimi, televizyon yayıncılığının ve takip edilen yayınların eş zamanlı ve etkileşimli olarak izlenmesini tanımlamaktadır. Yeni medya sayesinde izleyiciler, eşzamanlı olarak hem televizyon izleyip hem de bilgisayarlar veya akıllı telefonlar aracılığıyla izledikleri programları çeşitli sosyal medya siteleri üzerinden diğer kullanıcılara önermekte ve bu süreçte fikir alışverişinin artmasıyla etkileşim ortamı yakalamaktadırlar (Çetinkaya vd., 2015: 154). Sağlamtimur'a göre "Bu dönem içerisinde içerik paylaşma, yorumlama ve gerektiğinde tartışma niteliği ile yeni medya ön plana çıkmış, böylelikle sanatsal üretimler için uygun bir ortam hazırlanmıştır" (Sağlamtimur, 2017: 86). Teknolojik gelişmelere koşut gelişen ve yaygınlaşan yeni medya olanakları ile birlikte bilgi ve sanatın bu teknolojilerin ulaşabildiği her yere ulaşma olanaklarına kavuştuğunu söylemek mümkündür. Bu gelişmeler, aynı zamanda sanat dünyasının daha kolay şekilde takip edilmesini ve sanatçılarla daha kolay iletişime girip etkileşim yaratılmasını sağlamaktadır.

Yeni medyanın bu avantajlarının yanı sıra geleneksel sergiler ya da müzelere göre büyük bütçeler gerektirmemesi ve çeşitli ekonomik, siyasal veya kurumsal güçleri arkasına alan küratörlerin ilgisi dışında kalan sanatçıların yapıtlarını da izleyicilere sunma fırsatı vermesi, yeni medyanın demokratik katılım, ifade özgürlüğü ve temsil açısından sunduğu olanaklar açısından büyük bir önem taşımaktadır (Öztekin, 2015: 925). Ayrıca yeni medyayı geleneksel medyadan ayıran en önemli farklılığı; her ne kadar samimiyeti tartışılabilir de yapılan paylaşımların ne kadar beğenilme (like) ya da beğenilmeme (dislike) aldığı, kimler tarafından kaç kez görüntülediği ve hatta kimlerin ne tepkiler verdiği gibi etkileşimin takip edilip ölçülmesine ve bunun sonucunda hızlı şekilde değerlendirmeye olanak tanıma özelliğidir. Günümüzde sanat içeriklerinin internet üzerinden bilgisayar, tablet ve akıllı telefon gibi mobil cihazlar aracılığıyla hedef kitlelere ulaşabilmesi, yeni medya platformlarının dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Yeni medyanın gelişimi ile ortaya çıkan ve hem dünyada hem de Türkiye'de en yüksek kullanıcı sayısına sahip yeni medya platformlarının başında ise YouTube gelmektedir.

2005'te kurulan ve 2006'da Google tarafından satın alındığı ilk dönemde 'Dijital Video Deponuz' sloganıyla faaliyete geçen YouTube, Google ile dünya çapında popülerlik kazanmış ve 'Kendini/i Yayınla' (Broadcast Yourself) sloganıyla geniş hedef kitlelere hitap etmeye başlamıştır. Yeni medyanın itici gücünden doğan platform, kısa zamanda günümüzdeki şekline bürünmüştür (Burgess ve Green, 2013: 3-4). YouTube'un içerik değişimi halen devam etmekte ve zengin sanat içeriklerine sahne olmasıyla sanatçılar için önemli bir mecra olma özelliğini korumaktadır. Bu doğrultuda YouTube video paylaşım platformunun kullanım amaçları; kullanıcıların kendi içeriklerini üretmelerine izin vermesi, kullanıcıların kendi aralarındaki iletişimi ve etkileşimi geliştirmesi, yüklenen içeriklerin tüm dünya ile eş zamanlı paylaşılması, yeni insanları, akımları ve tarzları tanıtmaları, kullanıcılara eğlenceli boş zaman etkinliği sunması ve kullanıcıların hobilerine veya ilgi alanlarına yönelik uygun içerikleri bulmasını sağlaması gibi özelliklerle özetlenebilmektedir (Alper, 2012: 115). Sıralanan özelliklerden de anlaşılacağı üzere YouTube, çeşitli sanat içeriklerinin üretilmesi, yeni sanat akımlarının ilgili hedef kitlelere ulaşmasını sağlaması, eski ve yeni sanatçıları takipçileriyle buluşturması noktasında önemli rol oynamaktadır. YouTube'un üstlendiği bu rol, katılımcı kültür (Chau, 2010: 67) kavramını beraberinde getirmekte ve YouTube birçok sanatçıyı kendi aralarında olduğu kadar takipçileriyle de bir araya getiren ve katılımcı kültürü ortaya çıkaran yeni medyanın en önemli

platformlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanatçılar YouTube üzerinden kendi içeriklerini üretip kanallarından paylaşmakta ve videoların kimler tarafından izlendiği ya da takip edildiği, kanallarındaki abone sayısı, içeriklerin beğenilme veya beğenilmeme sayısı ve kimlerin ne gibi yorumlarda buldukları hakkında bilgi sahibi olabilmektedirler.

Yeni Medya Sanatı

Elektronik bilgi çağının gündelik hayata nüfuz etmesiyle birlikte insanlar izleyici/okuru oldukları ana akım medyanın alternatifi sayılabilecek bir ortamda bilgiye erişme, yorumlama, yeniden üretme ve paylaşma imkanına erişmişlerdir (Baranseli, 2017: 279). Her şeyin hızlıca yaşanıp tüketildiği günümüz şartlarında dijitalleşme yeni sosyal ve ekonomik ilişki biçimlerini geliştirmiş, bu gelişmeler sonucunda gerçekleşen kültürel değişim, bilginin artması, sayısal ağlar ve yeni sanatsal ifade biçimleri yeni medya ortamını sanat pratiği ortamına (mediumuna) dönüştürmüştür. Sanatçılar dijitalleşme sürecine entegre olurken yeni medyanın sunduğu imkanlardan da yararlanmak için yeni medya araçlarını hem sanat yapmak hem de yapıtlarını paylaşmak için bir sunum bağlamı olarak kullanmaktadır.

Teknolojinin sağladığı birçok avantaj sayesinde yeni medya sanatı, hem sanatçı, hem sanat, hem de sanat izleyicisiyle etkileşime geçmek suretiyle çoğaltılmakta ve yaygınlaşmaktadır (Yetişken, 2012). Görüntü, ses, metin gibi temsiller ağ üzerinde sınırsız sayıda kopyalanmakta ve paylaşılmaktadır (Castells, 2009: 50). Bu bir bakıma sanat yapıtına ulaşılabilirliği böylece sanatçının kitlelere ifade edebilme imkanını artırırken bir bakıma da sanatı nesnesizleştirmektedir. Yeni medya sanatında kavramsal sanatta olduğu gibi fikirler objelerin yerini almakta, geleneksel sanattan farklı olarak sanat maddesizleşme yönünde eğilim göstermektedir (Erkayhan ve Çaşkurulu, 2014: 47). Sanatçının dijital veri olarak ürettiği ve/veya sunduğu yapıta sanat izleyicisinin ulaşma imkanı artarken, bu yapıtı kopyalamak, farklı platformlarda ve bağlamlarda yaymak, hatta üzerinde çeşitli değişiklikler yaparak başkalaştırmak ve yeni ifade biçimlerine dönüştürmek mümkün olmaktadır. Bu yönleriyle sosyal medya sanatı yapıtları sayısal veri olarak var oldukları için malzemenin sınırlayıcı ve kısıtlayıcılığından bağımsızdır (Alioğlu, 2011: 87-88). Bu bir bakıma Fransız Mucit Nicephore Niepce'in 1826 yılında geliştirdiği üretim yöntemi sayesinde kalıcı görüntüler elde etmesi ile başlayan süreçte fotoğrafın icadı ile birlikte ressamların gerçekçilikten uzaklaşarak özgürleşmelerine imkan tanınması durumu gibi bir durum olarak değerlendirilebilir (Şen, 2020: 51). Fotoğraf, resim sanatının geleneklerine bağlı olarak kendi gelişimini gerçekleştirirken resim sanatının da gelişimine katkı sağladığı gibi sosyal medya sanatının da gelişimine büyük katkı sunmaktadır.

Gerçek zamanlı teknolojiler ve internetin hızla yaygınlık kazandığı süreç içinde fotoğraf yeni medya sanatı bağlamında en dinamik alanlardan birisi olarak gelişmektedir (Sağlamtimur, 2017: 84). Bir sanat disiplini olarak fotoğraf, yeni medya sanatı olarak farklı dinamiklerde ifade zenginliği kazanırken aynı zamanda yeni medya sanatının en etkili araçlarından biri haline de gelmiştir. Çeşitli dijital manipülasyonlar ve farklı disiplinlerle entegrasyonu neticesinde fotoğraf yeni medyanın popüler sanatı olarak yerini almaktadır (Kahraman, 2020: 237). Fotoğraf paylaşım platformlarının yeni medyanın en etkili ve en çok kullanıcıya sahip platformları olması bunun en net göstergesidir. Sanatçılar hangi sanat disiplini olursa olsun yapıtlarını fotoğraf kullanarak yeni medya platformları aracılığı ile mevcut ve potansiyel takipçilerine sunmaktadır. Fotoğraf sanat disiplini temelinde farklı disiplinleri bünyesinde barındıran yeni medya sanat örneklerinden biri de sanat tarihi uzmanı ve sanat eleştirmeni olan Levent İskenderoğlu'nun "Bir Fotoğraf Bin Öykü" YouTube kanalıdır.

Levent İskenderoğlu "Bir Fotoğraf Bin Öykü" YouTube Kanalı Örneği

“Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalında farklı fotoğraf sanatçılarına ait fotoğraflar üzerine İskenderoğlu’nun yazmış olduğu lirik metinler, her öykü için özgün hazırlanmış müzik eşliğinde sanatçının kendi sesinden izleyicilere sunulmaktadır. Kendisi bir sanat tarihi uzmanı ve sanat eleştirmeni olan “Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalı içerik üreticisi Levent İskenderoğlu, aldığı eğitim sayesinde içeriğine konu ettiği farklı fotoğraf sanatçılarının yapıtı olan fotoğrafları önce anlamakta, teknik olarak yerini ve anlamını ortaya koymakta sonra da oluşturduğu içerik ile kendine mal etmektedir. En arkaik sanat olan söz sanatı ile, henüz ikiyüz yaşında olmamasına rağmen gerçeğe bağlı yanı sayesinde en popüler sanat disiplinlerinden birisi olan fotoğraf sanatını ve insanın ruhuna işleme becerisi olan müzik sanatını dijital ortamda birleştirerek ürettiği içeriği kitlesizleşen kitlelere her an her yerde ulaşma imkanı veren sosyal medya aracılığı ile sunmaktadır.

Sanatın merkezine sanat yapıtını koyduğumuzda, merkezin bir ucunda sanatsal yaratma etkinliğini gerçekleştiren sanatçının, diğer ucunda ise alımlayıcı ve değerlendircinin olduğu bilinir. Sanatçının yaratma etkinliğine kaynaklık eden nesnesi hiçbir zaman mevcut olanla sınırlı değildir, çünkü sanatsal yaratma zaten var olandan yola çıkmakla birlikte mevcut olanın aşılması, üzerine estetik kaygı ile birlikte düşsel ve düşünsel değer katılması demektir. Sanatçı yapıtını ürettikten sonra izleyici duyguları eşliğinde bu yapıtı alımlar ve kavramsal bir düzen içinde yapıtla ilgili açıklama ve değerlendirme yapar. İskenderoğlu’nun “Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalındaki içeriklerine baktığımızda bu sanatsal yaratma, alımlama ve değerlendirme süreçlerinin iç içe geçen bir hal aldığını görebiliriz. Bu bağlamda “Bir Fotoğraf Bin Öykü” kanalında yer alan her fotoğraf için yazılmış öyküler, fotoğrafı okuyucuya anlatma gayreti ile üretilmiş alt metinler değildir. Yapıt ve izleyici arasındaki gerçeğe yeni bir projeksiyon tutan özgün öykülerin her birinden oluşan içeriğin yeni bir sanat yapıtı olduğu söylenebilir. Bir fotoğrafın, içerik üreticisinin yüreğine ne düşürdüğünü, yüreğine düşenin düşsel ve düşünsel olarak açtığı bu yeni pencereden bakmamızı sağlayan yapıtlar, bize disiplinler arası bir sanat deneyimleme fırsatı sunmaktadır. Bu disiplinlerden biri plastik sanat olan fotoğraf, diğeri ise fonetik sanat olan müzik ve yazındır. Tüm bu disiplinler dijital bir zeminde belli bir tasarım çerçevesinde bir araya gelerek sunuldukları sosyal medya platformunda izleyici ile etkileşime sokularak yeni bir yapıt ortaya çıkmaktadır. Yazın yani edebiyat sanatı anlatım genişliği sunan bir sanat disiplinidir. Fotoğraf ise karakteri gereği insanın zihninde gerçekle kurduğu yakın ilişkiden ötürü kalıcıdır. Müzik sanatı ile birleştirilen bu farklı disiplinlerin kendine özgü avantajları bu yapıtta adeta bir amaç birlikteliği yaparak yapıtın izleyicinin yüreğine ve zihnine dokunma gücünü artırmaktadır.

Hartmann’a göre sanat yapıtı gerçek olan ön yapı ve gerçek olmayan arka yapı bağlamında değerlendirilmelidir. Ön yapı; kelimeler, sesler, renkler, boya lekeleri gibi duyularımıza hitap eden somut unsurları içermektedir. Bu şekliyle ön yapı biz onu algılamasak da bizden bağımsız olarak vardır. Arka yapı ise; hem kişisel bilinci hem de ortak bilinci kapsayan tinsel bir unsurdur. Bir anlam varlığı olarak kendi başına bağımsız bir şekilde var olamamaktadır. Bu arka yapı ancak onu anlayacak, alımlayacak bir bilince dayanmaktadır (Tunalı, 2006: 58). Hartmann tarafından ön yapı ve arka yapı olarak tanımlanan iki olgu arasındaki devinim, yapıtı çoklu anlamlara sahip bir metne dönüşme olanağı sunar.

“Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalında kullanılan fotoğrafların sanatçısı, optik imkanlarla gerçeğin ötesine geçerek gördüğünü çeşitli tasarruflarla bir yapıtı dönüştürmüştür. Biz sadece o fotoğrafa baktığımızda alımlayıcı konumunda olmamız gerekirken, içerik üreticisi alımlayıcı rolünü bizden almış, imgeler ve kavramlar eşliğinde değerlendirmiş ve bize alımlamamız için yeni bir yapıt bırakmıştır.

Görüntüyü çözmek sonsuz bir dizi bağlam ve meseleyle oynamaktır (Clarke, 2017:

238). İskenderoğlu “Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalında fotoğraf aracılığı ile gösterilen detaylar üzerinden çeşitli bağlamlarla oynayarak bir öykü anlatmaktadır. Bu yolla fotoğraf bir anlam başkalaşımı üstelenir. Fotoğraftaki her detay daha büyük bir anlamın parçası olarak yankılanır. Biz görüntüyü okumaya devam ettikçe, fotoğrafik uzamdaki her unsur, gerçek varlığından çok daha fazlasını ifade etmeye başlar (Clarke, 2017: 238). İmgelemi, içinde her şeyin sınırsızca genişleyebildiği alternatif bir dünyaya dönüşür.

“Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalında yer alan farklı fotoğraf sanatçıları tarafından kaydedilmiş fotoğraflar öncelikle kendi başlarına bir ön yapıdır. İskenderoğlu tarafından, Hartmann’ın ifadesiyle arka yapıda bir bilinçle alımlanmış ve multidisipliner bir şekilde tekrar ön yapıya dönüştürülmüştür. Bu bir sanat yapıtıdır bir başka yapıt üretmek anlamına gelen; kendine mal etme olarak tanımlanabilen, sanat alanında ‘temellük’ olarak karşılığını bulan bir durumdur (Selçuk, 2020: 95). Fotoğraf sanatçısının fotoğrafı içerik üretici tarafından alımlanmış, anlamlandırma ile çeşitli kavramlara ulaşılmış ve bu kavramlar üzerinden bir öykü tasarlanmış, son aşamada ise bu öykü içeriğe uygun bir müzik ile seslendirilmiştir. Bu içerik ile etkileşime giren izleyiciler, fotoğrafa içerik üreticisinin rehberlik ettiği öykü ile bakmakta, gözleri fotoğraf üzerinde hikayeyi seslendiren içerik üreticisinin dikkat çektiği yere bakarken zihinleri hikaye ile birlikte çeşitli imgelerde gezinmekte ve içselleştirmektedir. Bu yönü ile “Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalında yer alan her bir içerik herkesin yüreğine ya da zihnine dokunacak bir niteliğe kavuşmaktadır. Eco, Opera Aperta (Açık Yapıt) adlı kitabında yorumlama an’ı ve yorumcu üzerinde durmuştur. Eco sanat ürününün yorumuna açık olduğu savını geliştirmiştir. Ona göre sanat yapıtı kendi bütünlüğü içinde ‘tamamlanmış’ ve ‘kapalı’ biçimdir ama tekiliği bozulmadan yorumlara olanak vermesi nedeniyle de açıktır. Eco, metni tembel bir makineye benzetir ve ona göre metin bir okur ile karşılaşınca kadar ‘tamamlanmamış’ olarak kalır (Eco, 1991: 8-10). Eco’nun bu görüşlerinden hareketle sanat yapıtını tüketen ‘okuyan’ her bir alımlayıcının ‘okuyucunun’ kendine özgü bir kültüre düşünce yapısına ve duyarlılığa sahip olması metne farklı yaklaşımlar ve farklı yorumlar ‘alımlamalar, okumalar’ olarak sonuçlanacağını söylemek mümkündür. Levent İskenderoğlu da farklı fotoğraf sanatçıları tarafından üretilmiş ve biçimsel olarak tamamlanmış tembel metinleri okuyup anlamlandıran ve belki adına ‘ortak eser’ diyebileceğimiz yeni bir metin bırakan bir sanatçı olarak değerlendirilmelidir. 1 Şubat 2021 tarihinde Zoom dijital platformu üzerinden Atafod’un (Atakum Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği) konuğu olan Levent İskenderoğlu “Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalında ele aldığı üç fotoğrafın sunumu ve söyleşisini gerçekleştirmiştir. (Söz konusu etkinlik https://www.youtube.com/watch?v=8PLC_6MsvHk linkinden izlenebilir.) Ele alınan üç fotoğrafın üreticisi konumundaki fotoğraf sanatçıları da kendi fotoğraflarına Levent İskenderoğlu tarafından kendilerinin başlangıçta düşünmediği şekilde anlam yüklediğini ve yorumlar yapıldığını ifade etmişlerdir. Bu noktada Eco’nun yorumuyla çalıştırılmayı bekleyen makineyi çalıştıran ve metni tamamlayan kişi daha önce tanımadığı fotoğraf sanatçılarının fotoğraf eserlerini alıp yeni bir bağlam ve anlam kurgusu ortaya koyan bunu o eserlere özgü üretilen müzik eserleri ile destekleyen ve YouTube kanalında yeniden dolaşıma ve okumaya açık hale getiren Levent İskenderoğlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Sanatın yeni medya ortamında her geçen gün kendine yeni anlam öğeleri katarak geliştiği, büyüdüğü ve dönüştüğü günümüzde bu alandaki tüm deneysel yorumların dikkatle incelenmesi geleceğin sanat algısına katkıları açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma da benzer bir deneysel yorum olarak Levent İskenderoğlu’nun ürettiği sanat içerikleri üzerinden yaratıcı süreçlerin yeni medya sanatına ve algısına katkılarını irdelemesi açısından önemlidir.

“Bir Fotoğraf Bin Öykü” YouTube kanalında kullanılan, sanatçısının gerçek nesneyi kendi gerçeği ile ilişkilendirerek ürettiği her bir fotoğraf, İskenderoğlu’nun gerçek nesnesine dönüşmüştür. Fotoğrafları kendine mal eden içerik üreticisi plastik anlamda bir değişiklik yapmasa da alımladığı fotoğraf üzerinden tasarladığı içerik ile yapıtı bir tür değişime tabi tutmuştur. İskenderoğlu’nun bilgi birikimi, sanat tarihi, sanat psikolojisi, sanat sosyolojisi, sanat felsefesi, sanatın uygulama teorisi alanlarına hakimiyeti, edebiyata olan yakın ilgisi, mesleki ve sanatsal üretim tecrübesi, o güne kadar geliştirmiş olduğu farklı konulardaki duyarlılığı, dünya ve insana yönelik sorulara yaklaşımı gibi öznellikleri, salt zihinde oluşturulan zihinsel nesnenin oluşmasına, bu nesne ile hayal etme, tasarlama, iç duyu ve düşünmeyle görme gibi edimler yoluyla bütünleşerek bin öykünün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Sanatçının gerçekleştirme nesnesi olarak üzerinde çalıştığı içeriklerin her biri, sanatçının duygu, düşünce ve duyguları eşliğinde sanatçıya bağlı olsa da gelecekteki sınırları çizilemeyecek zaman ve dijital uzam boyunca varlığını sürdürecektir, mevcut ve potansiyel takipçilerinin alımlayıcısı olduğu, geçmişten geleceğe uzanan anlam dünyasında yeni geçitler ve kapılar aralayan birer sanat yapıtı haline dönüşecektir.

Bu multidisipliner içerikler; içselleştirerek kendi bilinçlerinde alımlayacak izleyiciler üzerinde yarattığı etkiden dolayı, izleyicilere sunduğu projeksiyonda alımlanacak yeni anlamlara kapı aralayacak bir yeni medya sanatı kabul edilebilir.

Kaynakça

- Abanoz, E. (2018). Yöndeşmenin haber endüstrisindeki etkisi: haber ajansı çalışanları üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 287-303.
- Alper, A. (2012). *Sosyal ağlar*. Ankara. Pegasus Yayıncılık.
- Alioğlu, N. (2011). *Yeni medya sanatı ve estetiği*. İstanbul. Papatya Yayınları.
- Aytekin, Ç., Gül, O. ve Görgeç, A. N. (2016). İkinci ekran kuramı bağlamında geleneksel medya-sosyal medya yöndeşmesi: sosyal medyada reyting ölçümü üzerine bir araştırma. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*. 17-42.
- Baranseli, E. S. (2017). Bir protesto aracı olarak sanat, yeni medya etkisi ve Banksy örneği. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*. 7 (16), 264-280.
- Barrett, T. (2017). *Fotoğrafi eleştirmek imgeleri anlamaya giriş*. İstanbul. Hayalperest Yayınları.
- Binark, M. (2007). *Yeni medya çalışmaları*. Ankara. Dipnot Yayınları.
- Burgess, J. Green, J. (2010). *YouTube online video and participatory culture*. Cambridge. UK. Polity Press.
- Castells, M. (2009). *Communication power*. New York. Oxford University Press Inc.
- Chau, C. (2010). YouTube as a participatory culture. *New Directions for Youth Development*. 128, 65-74.
- Clarke, G. (2017). *Güzel sanatların bir dalı olarak fotoğraf*. İstanbul. Hayalperest Yayınları.
- Çetinkaya, A., Şahin, Ö. E., Arslan, A. ve Kırık, A. M. (2015). Televizyon izleme davranışına sosyal medya ve ikincil ekran kullanımının etkileri. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (4), 151-168.
- Eco, U. (1991). *Alımlama göstergebilimi*, S. Rifat, Çev. İstanbul. Düzlem Yayınları.
- Erkayhan, Ş. ve Çaşkurlu B. M. (2014). Teknoloji ve sanatın etkileşimi: yeni medya sanat Türkiye’de güncel durum ve öneriler. *Sanat Tasarım Dergisi*. Sayı 14, 45-62.
- Fuchs, C. (2017). *Social media: a critical introduction*. 2nd Ed., New York. Sage Publications.
- Hall, S. (1997). *The work of representation. Stuart Hall, representation: cultural representation and singing practices*. İngiltere. Open University.
- İskenderoğlu, L. (2009). Sanat ölmedi. *Sanat ve İnsan Dergisi*. 1 (1), 1-2.
- Kahraman, A. (2020). Yeni medya çağında akıllı telefonlarda fotoğraf. *Fine Arts*. 15 (4), 233-

---

241.

- Okmeydan, S. B. (2021). *YouTube ağında ocuk olmak: ocuk YouTuber'ların ürettikleri içeriklere yönelik bir araştırma*. Proceedings Book of World Children Conference II (ss. 354-370). 21-23 Mayıs. KKTC: zay Günsel ocuk niversitesi.
- ztekin, H. (2015). Yeni medyada nefret söylemi: ekşi sözlük rneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8 (2), 238-262.
- Polat, H. (2018). Geleneksel medyada temsil sorunu: alternatif bir mecra olan yeni medya. *Karadeniz Dergisi*. 38 (38), 45-60.
- Sağlantimur, Z. . (2017). Yeni medya sanatı ve fotoğraf. *Sanat ve Tasarım Dergisi*. 7 (2), 82-100.
- Selçuk, E. (2020). Sanatta dönüşüm ve Şeyler. *Sanat ve İnsan Dergisi*. 4 (2), 86-101.
- Spradley, J. (2011). The millennial manifesto: how 80's babies can save the world? Erişim Adresi: https://www.huffpost.com/entry/a-millennial-manifesto-jobs_b_956053.
- Şen, E. U. (2020). Fotoğrafta bir sanat akımı olarak Minimalizm. *Sanat ve İnsan Dergisi*. 4 (1), 50-57.
- Tunalı, İ. (2006). *Estetik. İstanbul*. Remzi Kitabevi.
- Yetişken, E. (2010). <http://www.ebruyetisken.com/sular-artik-tersine-akiyor>. Erişim Tarihi: 31.01.202
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Interaction and Conflict Between Personal and Social Identities in Robert Bolt's *A Man for All Seasons*

Robert Bolt'un Her Devrin Adamı Adlı Eserinde Kişisel ve Toplumsal Kimlikler Arasındaki Etkileşim ve Çatışma

Şebnem DÜZGÜN^{a*}

^a Doç. Doktor, Ankara Bilim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
Misafir Araştırmacı, Southampton Üniversitesi, Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İngilizce Bölümü, Southampton/BİRLEŞİK KRALLIK
ORCID: 0000-0002-0467-1018

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Nisan 2022

Kabul tarihi: 15 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Robert Bolt,

Her Devrin Adamı,

Kişisel kimlik

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 17, 2022

Accepted: September 15, 2022

Keywords:

Robert Bolt,

A Man for All Seasons,

Personal identity

ÖZ

Her Devrin Adamı (1960), ahlaki ve dini ilkelerine bağlı kalmaya ve ideolojileri doğrultusunda kendisine başka bir kimlik oluşturma teşebbüsünde bulunan sosyal ve politik otoritelere karşı kişisel kimliğini korumaya çalışan Sir Thomas More'un hikayesini anlatan bir oyundur. Kişisel benliğine sadık kalmayı tercih eden bir Katolik olarak More, VIII. Henry'nin Aragonlu Catherine'den boşanmasının ve kralın İngiltere Kilisesi'nin başı olarak atanmasının geçerliliğini kabul etmeyi reddeder. Ancak, sosyo-politik otoriteler olarak görünen kral ve maiyetindekileri, More'u kişisel ilkelerini görmezden gelmeye ve önceliği İngiliz monarşisinin hegemonyasını desteklemek olan sadık, vatansever bir İngiliz siyasi adamı rolünü içeren toplumsal kimliğini kabul etmeye zorlarlar. Bu doğrultuda oyun, sosyo-politik ideolojilerin bireysel kimliğin oluşumundaki rolünü inceler. İnsanların cinsiyetinin, sosyo-kültürel geçmişlerinin ve milliyetlerinin bireyselliklerinin oluşumunda etkili olduğunu gösterir. Dolayısıyla oyun, kahramanın kendi ideolojilerini zihnine ve karakterine işleyerek kişisel kimliğini yeniden şekillendirmeye çalışan sosyo-politik otoritelere karşı direnme girişimlerinin sonuçsuz kalmasını gözler önüne serer. Bu çalışma, kimlikle ilgili tartışmaların göz önünde bulundurularak *Her Devrin Adamı* adlı eserin kimliğin sadece kişisel değil, aynı zamanda sosyo-politik ve kültürel bir boyutu olduğunu ortaya koymak için kimlik konusunu cinsiyet, din, hukuk gibi toplumsal kurumların ideolojileri bağlamında ele aldığını göstermeyi amaçlar.

ABSTRACT

A Man for All Seasons (1960) is a play about Sir Thomas More, who tries to remain faithful to his moral and religious principles and protect his personal identity against social and political authorities that attempt to form another identity for him according to their own ideologies. As a Catholic man, who prefers to remain true to his personal self, More refuses to accept the validity of Henry VIII's divorce from Catherine of Aragon and the king's appointment as the head of the Church of England. However, the king and his men, who appear as socio-political authorities, force More to ignore his personal principles and assume his social identity as a devoted, patriotic English political man, whose priority is to support the hegemony of the English monarchy. Accordingly, the play examines the role of socio-political ideologies on the formation of personal identity. It demonstrates that people's gender, their socio-cultural background, and nationality all have an influence on the formation of their individuality. Hence, the play displays the futility of the protagonist's attempts to resist the socio-political authorities that try to reshape his personal identity by embedding their ideologies in his mind and character. Considering the arguments about identity, this study aims to show that *A Man for All Seasons* handles the issue of identity in terms of the ideologies of social institutions, like gender, religion, and law, to reveal that identity does not only have a personal but also a socio-political and cultural aspect.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: duzgunsebnem@gmail.com

Introduction

A Man for All Seasons is based on the life of Sir Thomas More (1478-1535), the one-time Chancellor of England, who refused to accept the validity of Henry VIII's divorce from Catherine of Aragon, and who was executed as he did not swear an oath on the legacy of the Act of Supremacy (1534), which declared King Henry VIII as the head of the Church of England. This study examines the personal and socio-political and cultural aspects of identity in the play, thus it is useful to give some information about More's private and public lives, which have impacts on his identity. Sir Thomas More, the son of a wealthy lawyer, studied laws at Oxford and worked as Under-Sheriff of London and later as Lord Chancellor (Kincaid, 2018, p. 6). He was also a prominent English humanist, scholar, and author of his age, who wrote about both religious and governmental affairs (Kincaid, 2018, p. 6). As a conservative Catholic, More expressed his hatred for religious outcasts, and wrote a book entitled *Utopia*, in which he discussed for "a perfectly organised civil society" (Tweg, 2006, pp. 5, 7). The milestone in his life, on the other hand, is his being appointed by Henry VIII as Lord Chancellor. The king expected him to adopt his social identity as an advisor in legal matters and clear his conscience about his decision to divorce Queen Catherine and to break with the Catholic Church of Rome, which had a negative opinion about the divorce. At this point, More faced a dilemma: to be loyal either to the king or to his conscience, or personal self. Robert Bolt shows in his play how More tries to overcome this dilemma: "[More was] a man with adamant sense of his own self. He knew where he began and left off, what area of himself he could yield to the encroachments of those he loved" (as cited in Lee, 2000, p. 308). Bolt says that More tried to continue his existence without abandoning his personal beliefs through making a compromise to reconcile his conscience with the wishes of social and political authorities. Likewise, Robert Whittington, a contemporary of More, describes him as "a man for all seasons" since More was a person who was able to adapt his personal self to the spirit of time through his unique identity comprising of "gentleness," "lowliness," "affability," "mirth" and "gravity" (as cited in Miller, 2005, p. 1). Erasmus also believes that More tried to negotiate between his personal and social identities, thus he regards More as a "supple," "sweet," and "felicitous" man having the flexibility to be involved in various socio-political and cultural circles without damaging his self-respect (as cited in Miller, 2005, p. 1).

As Bolt mainly handles More's exclusive identity in *A Man for All Seasons*, it is important to explain the notion of identity and the factors influencing identity formation. Ken Browne argues that "[i]dentity is about how individuals or groups see and define themselves and how other individuals or groups see and define them" (2008, p. 38). Browne claims that identity is something which is constructed by such social institutions as "the family, the education system and the mass media" (2008, p. 38). Citrin, Wong, and Duff, on the other hand, define identity as a concept that asserts "both sameness and difference" and extend their definition by arguing that "one is the same as others and different from everyone else" (2001, p. 73). Browne says that an individual needs to have an identity to be able to "fit" into a group or society whose members define themselves with certain ethnic, class or gender codes (2008, p. 39). In the process of identification, individuals are not completely free to choose with which group or society they will identify themselves because "factors like their social class, their ethnic group and their sex are likely to influence how others see them" (Browne, 2008, p. 39). Therefore, identity has both social and personal aspects.

Since identity has both social and personal dimensions, it can be classified into two main groups: social identity and personal identity. Social identity refers to "a social category, a group of people designated by a label (or labels) that is commonly used either by the people designated, others, or both" (Fearon, 1999, p. 10). Such social categories as "American," "Muslim," "father," "homosexual," "worker," or "citizen" are formed to create a certain social

identity (Fearon, 1999, pp. 10-11). As such, social identity is a broad term that has several subcategories, like gender, racial, national, religious, linguistic, and territorial identities (Citrin, Wong, & Duff, 2001, p. 71). According to Tajfel, a founder of social identity theory, social identity is “that part of an individual’s self-concept which derives from his knowledge of his membership in a social group (or groups) together with the value or emotional significance attached to that membership” (as cited in Jussim, Ashmore, & Wilder, 2001, p. 6). Thus, social identity is based on two basic notions: “belief that one belongs to a group” and “the importance of that group membership to one’s self” (Jussim, Ashmore, & Wilder, 2001, p. 6). Social identity theory asserts that individuals tend to classify people into two basic groups: in-groups and out-groups. In-groups are formed by people that “share a common characteristic or social experience,” and their social identities are formed through “a process of identification with, or assimilation to, others who share the common group membership” (Brewer, 2001, p. 117). While in-groups are differentiated by “the ideal thoughts, feelings, and behaviors,” out-groups are formed by people to whom all negative qualities are attributed (Goethals, 2007, p. 16). This dualistic manner, in turn, leads to “in-group favouritism,” a term which refers to “behaviors designed to benefit the in-group and/or harm the out-group” (Goethals, 2007, p. 16). Moreover, group identity theories claim that individuals might have multiple group-based identities that can be managed within different social contexts (Brewer, 2001, p. 121). Since group identities are separated from individual selves and they are “shared,” it is difficult for an individual to “redefine or adjust one social identity to better fit with other identities that connect him or her to a different set of persons” (Brewer, 2001, p. 121). Nonetheless, there are strategies to manage multiple, conflicting group identities:

One possibility is to commit to one dominant group identification and subordinate all other affiliations to this one identity ... A second strategy is to segregate different group identities to different domains so that multiple identities are not activated at the same time ... However, when multiple groups make competing demands or imply different agendas, managing combined identities becomes more problematic and effortful. When combined identities are each strong, the individual is likely to exert efforts toward compromise and reconciliation—efforts that have the effect of reducing conflict and increasing tolerance. (Brewer, 2001, p. 122-123)

Personal identity, on the other hand, means “a set of attributes, beliefs, desires, or principles of action that a person thinks distinguish her in socially relevant ways” (Fearon, 1999, p. 11). Locke (1632–1704) underlines the relationship between personal identity and consciousness. He defines human being as “a thinking intelligent being, that has reason and reflection, and can consider itself as itself, the same thinking thing in different times and places” (1836, p. 225). He argues that rational beings retain their sameness and assert their personal identities through consciousness that “always accompanies thinking” and “makes everyone [*sic*] to be what he calls self, and thereby distinguishes himself from all other thinking things” (Locke, 1836, pp. 226, 225). According to Locke personal identity does not change although body is exposed to change as it is founded on consciousness that is responsible for the sameness of a person’s past, present and future thoughts and actions. He extends his arguments by arguing that although a man might lose some parts of his body, he will still be the same person:

Cut off a hand, and thereby separate it from that consciousness he had of its heat, cold, and other affections, and it is then no longer a part of that which is himself, any more than the remotest part of matter. Thus we see the substance, whereof personal self consisted at one time, may be varied at another, without the change of personal identity; there being no question about the same person, though the limbs which but now were a part of it, be cut off. (Locke, 1836, pp. 227)

As such, Locke (1836) concludes that personal identity “depends on consciousness,” not on substance and human beings continue to preserve their unique, same identities as long as the present consciousness “can extend to actions past or to come” (pp. 230, 226-227). On the other hand, more recent studies have focused on the relationship between personal identity and

external factors, like society. For instance, James D. Fearon (1999) claims that society is an important element in the formation of the identity of an individual as personal identity is what distinguishes a person from other members of the society and “people understand their personal identity in terms of membership in a particular social category” (1999, p. 22). Since personal identity is a basic, distinguishing quality of a person, people may feel at a loss if they lose their personal principles, or they cannot change them even if they desire to do (Fearon, 1999, p. 11). However, individuals can assert different identities on different conditions to ensure their place among the other members of society. Browne (2008) argues that a person may regard “herself primarily as a Muslim in her family or community, as a manager at her work, as a lesbian in her sexual life, or as a designer-drug-user in her peer group” (p. 39). People may also want to adopt a different identity from the one constituted for themselves by their society or group, but they are likely to be exposed to social disapproval (Browne, 2008, p. 39). In the light of the arguments about identity, the following chapter examines Robert Bolt’s *A Man for All Seasons* to demonstrate that in the play identity is viewed as a personal and social process, which is based on the interaction and conflicts between individuals and social institutions, such as gender, law, and religion.

Thomas More: A ‘Man’ Trying to Remain True to His Self

As group identity theory suggests, people might have different, conflicting identities. In *A Man for All Seasons*, More’s group-based identity also shows variety as he is both a man, a husband, a father, an Englishman, a conservative Catholic and the Lord Chancellor. In terms of personal identity, on the other hand, he can be defined as a person who does not give up his principles even if he knows that he should abandon them for his own benefit. Most of the time More finds it hard to reconcile his personal identity with his social, or group-based identity. As a statesman More is supposed to take side with the king on the divorce matter, but as a Catholic he cannot be convinced on the validity of the divorce. The fact that More puts his personal principles before his social duties frustrates Wolsey, an English politician, and he wants More not to confuse his conscience, a part of his personal identity, with his statesmanship, a position belonging to his social identity. Wolsey argues that “[More’s] conscience is [his] own affair,” thus he should adopt his social identity as “a statesman” working for the king and approve Henry’s decision to divorce his wife, which is a public and political affair (Bolt, 1961, pp. 34-35). When the king, who represents socio-political power, conceives that More is reluctant to act as the Chancellor on “the divorce business,” he explicitly reveals his dissatisfaction with him and reminds him that he will not accept any disapproval on his decision (Bolt, 1961, p. 54). The king also thinks that More should make a distinction between his personal and political identities while making a judgement on his marital affair:

HENRY. Yes, yes. [*He turns, his face set.*] Touching this other business [the divorce business], mark you, Thomas, I’ll have no opposition.

MORE [*sadly*]. Your Grace?

HENRY. No opposition, I say! No opposition! Your conscience is your own affair; but you are my Chancellor! There, you have my word-I’ll leave you out of it. But I don’t take it kindly, Thomas, and I’ll have no opposition! ... Lie low if you will, but I’ll brook no opposition-no words, no signs, no letters, no pamphlets- mind that, Thomas-no writings against me! (Bolt, 1961, pp. 54-55)

Henry makes it clear that More is his Chancellor and his social inferior, thus he has no right to oppose the head of monarchy. He, like Wolsey, says that More’s conscience is a part of his personal identity, so he should act on the divorce matter by asserting his social identity as a statesman. King Henry adds that if More acts according to what his social identity requires him to do, he will reward him with a higher position. At this point More feels tormented as he is not able to find a middle-way to please both himself and the king. He experiences the same distress when he cannot please his wife Alice on the divorce matter. His wife wants him to conduct the

divorce matter by assuming his social identity as a Chancellor. She recommends him either controlling the king or himself. However, he rejects the former recommend on the grounds that it will be against his moral principles to “rule [his] King” and refuses the latter by claiming that he cannot be unfaithful towards his principles by yielding to the king’s desire (Bolt, 1961, p. 56). Hence, More suffers from the conflict between his personal and social identities.

According to social identity theory, people can manage their different, conflicting identities through the strategy of displaying different social identities in different spaces and under different conditions (Brewer, 2001, p. 122-123). In *A Man for All Seasons* More uses this strategy to cope with his various identities. For instance, he assumes different identities under different climates, but he pays attention not to confuse them with one another. More behaves as a gentle and caring husband who restrains himself from offending his wife when he deals with domestic affairs. However, when he tells his wife that he has resigned as the Lord Chancellor he behaves like a traditional, authoritarian man:

ALICE. So there’s an end of you. What will you do now-sit by the fire and make goslings in the ash?

MORE. Not at all, Alice, I expect I’ll write a bit. [*He woos them with unhappy cheerfulness*] I’ll write, I’ll read, I’ll think. I think I’ll learn to fish! ...

...

ALICE. ... Poor silly man, d’you think they’ll leave you here to learn to fish?

MORE [*straight at her*]. If we govern our tongues they will! ... .

(Bolt, 1961, pp. 75-76)

Adopting the traditional gender ideology that describes men as public figures, Alice expects More to be an ordinary man who is active in social sphere instead of in the domestic sphere, and she wants him to work like conventional husbands to support his family. Therefore, she teases him for his decision to relinquish his political power and stay at home like a woman who has hardly any presence in the outer world. At first, More responds to her criticism humorously, but when he sees that Alice does not want to be entertained and she is quite serious, he speaks in an aggressive and a patronising tone, which best suits a typical oppressive husband. The change in More’s tone from a humorous to a serious and commanding one is in parallel with the change in his identity: he changes from a gentle husband to a domineering husband under the pressure of Alice, who tries to force him to adopt the identity of a conventional man associated with power and the public world. In another instance, More has to assert his identity as a man of law. Richard Rich, an ambitious and selfish officer, is assumed to be spying on More, so Lady Alice, her daughter Margaret, and Roper, Margaret’s lover, want More to arrest him when he visits the Mores, but More prefers to act according to laws:

ROPER. Arrest him.

ALICE. Yes!

...

MARGARET. Father, that man’s bad.

MORE. There is no law against that.

ROPER. There is! God’s law!

MORE. Then God can arrest him.

ROPER. Sophistication upon sophistication!

MORE. No, sheer simplicity. The law, Roper, the law. I know what’s legal not what’s right. And I’ll stick to what’s legal. (Bolt, 1961, pp. 59-60)

More does not attempt to arrest Rich because arresting a person is a matter of law and as there is no legal evidence against him, he thinks it would be wrong to charge him with spying. As this occasion demands More to act according to laws, he feels the necessity to act as a statesman. However, in divorce matter there is no legal obligation, and it is solely the king's own wish that makes the issue a political problem. Therefore, More does not feel the necessity to conduct the matter as a politician. More thinks that Henry VIII's Act of Succession has also been regulated according to the king's desire, so he tells his daughter that he will be a hypocrite if he swears on this act, which has not been conducted according to the laws of man or laws of religion:

MORE. You want me to swear to the Act of Succession?

MARGARET. 'God more regards the thoughts of the heart than the words of the mouth' or so you've always told me.

MORE. Yes.

MARGARET. Then say the words of the oath and in your heart think otherwise.

MORE. What is an oath then but words we say to God? (Bolt, 1961, pp. 100-101)

Margaret uses a religious discourse to appeal to the religious identity of her father. She also wants to convince his father to say what he believes to be wrong because it is better to survive as "a live rat" rather than "a dead lion," but More refuses to be a hypocrite because as a man of law and as a man of religion, he does not believe that the act has a religious or legal aspect (Bolt, 1961, p. 93).

The fact that More struggles to preserve his personal values against people who try to impose on him their own values does not mean that "he regards himself as a pure individualist in opposition to society." (Casey, 2008, p. 47) What More tries to do is not to challenge social norms or the social institutions, but he tries to prevent any attack on his principles. As long as no body touches on them, he remains at peace with the society and the authorities ruling it. Considering this fact, his conduct in the divorce matter or in giving an oath to the Act of Supremacy cannot be interpreted as a protest against the king or his men, but what he protests is that Henry, Wolsey and Cromwell want to make him believe what he thinks to be false. Therefore, when More resigns as the Lord Chancellor, he tells his wife that he does not care about the king's future conducts in the divorce matter or in the Act of Supremacy as he got rid of the obligation to express his ideas on Henry's affairs: "I have made no statement. I've resigned, that's all. On the King's Supremacy, the King's divorce which he'll now grant himself, the marriage he'll then make—have you heard me make a statement?" (Bolt, 1961, p. 76). He is also glad that nobody can disturb his silence on the king's conducts anymore: "[W]hen they find I'm silent they'll ask nothing better than to leave me silent; you'll see" (Bolt, 1961, p. 76). That More is not against society can also be proved by the fact that he tells Roper that he trusts laws, which are socially constructed, "for [his] own safety's sake" (Bolt, 1961, p. 60). More counts on laws so much that he tells his wife if he continues to remain silent about Henry's affairs, "[his] safety under the law" will be granted (Bolt, 1961, p. 76). Since he is confident about the fact that laws will protect both him and his beliefs, it cannot be assumed that More challenges the legal ideology of his country.

More also remains loyal to his countrymen, who belong to the in-group, even if they accuse him of treachery, thus he does not support Chapuys, the Spanish diplomat, who belongs to the out-group, in fighting against Henry, who wants to divorce Catherine of Aragon, the daughter of the Spanish monarch. The antagonism between More and Chapuys is in parallel with the social identity theory, which argues there is a conflict between in-groups, who share the same socio-cultural values, and out-groups, who adopt different socio-cultural principles from those of in-groups (Brewer, 2001). In *A Man for All Seasons* the clash of interest between England and Spain occurs when Henry VIII decides to divorce Catherine. The conflict between

the two countries is what forces More, a member of the in-group, to assert his English identity and to consider Spain as an out-group, which poses a threat to his country's unity. Therefore, although he does not approve Henry's divorce from Catherine or his succession to the head of the Church of England, he looks after his country's benefits and rejects to take part with Charles, the king of Spain:

CHAPUYS. ... I have a personal letter for you.

MORE. From whom?

CHAPUYS. From King Charles!

[MORE *puts his hands behind his back.*]

You will take it?

MORE. I will not lay a finger on it.

CHAPUYS. It is in no way an affair of State. It expresses my master's admiration for the stand which you and Bishop Fisher of Rochester have taken over the so-called divorce of Queen Catherine.

MORE. I have taken no stand!

CHAPUYS. But your views, Sir Thomas, are well known-

...

MORE. - Are well known you say. It seems my loyalty to my King is less so! (Bolt, 1961, p. 83)

As accepting King Charles's letter would mean supporting Spanish politics, More refuses to take it although Chapuys claims that its content is personal. He displays the same sensitiveness about his country's benefit when he betrays Chapuys, who reports that there are protests in Yorkshire and Northumberland against the king's desire to divorce Queen Catherine and to establish the Church of England. More gives Norfolk the information he got from the Spanish diplomat about the threat of a riot in the areas where the Catholic Church is strong to prevent a possible civil war, which will lead the country to a chaotic atmosphere. Norfolk, in turn, says that Cromwell has already taken measures in these areas, but he thanks More, who acts as an in-group member, for still having "some vestige of patriotism" (Bolt, 1961, p. 75).

Klandermans (2000) argues that identities are inflicted on individuals by social environment. Therefore, although More acts as an in-group member, who considers the benefit of his country, he is punished for failing to adopt the identity chosen for him by socio-political authorities. How society imposes identities on people is well illustrated in the final scene which portrays More's punishment. The Common Man, who is appointed to kill More, is a character that does not have his own personal identity but has several imposed identities. When he appears for the first time on the stage, he is nobody but just a common man, however he feels the necessity to choose "a costume" from the property basket to adopt a distinct identity (Bolt, 1961, p. 25). As both costumes and identities are man-made, Common Man draws a parallel between wearing a costume and adopting an identity. In fact, each costume imposes new identities on Common Man: respectively he becomes the steward, the boatman, the publican, the jailer, the jury foreman, and the headsman. The Common Man cannot find anything in his basket to wear when he is assigned to be a headsman to decapitate More, but Cromwell gives him "a small black mask" and he becomes "the traditional headsman" (Bolt, 1961, p. 114). This act of turning the Common Man into a headsman shows that individuals are forced to fit themselves into the identities established for them by their social superiors. On the other hand, the decapitation of More, who resists the king and his men to preserve his personal identity, shows the overwhelming power of socio-political groups, which punish people who do not accept to adopt their imposed social identities.

Conclusion

Focusing on the theme of identity, *A Man for All Seasons* reveals the struggles of Thomas More to find a compromise to reconcile his personal and social identities. More, whose personal identity has been shaped by Christian teachings and morals, ignores his social identity as a male English politician, who is supposed to obey the decrees of King Henry. He refuses to accept the validity of the king's divorce from his Catholic wife and his appointment as the head of the Church, which are against his conscience and self. As he prefers to be loyal to his personal self, socio-political authorities try to make him act according to the status of his social identity, namely an English man of politics who has to work actively in the public sphere to defend the king. More, in turn, resigns as the Lord Chancellor, a social status which is a part of his social identity, in order to remain silent about the king's divorce and his appointment rather than being unfaithful to his self. Moreover, he shows his loyalty to British monarchy by acting as an in-group member who refuses to support the Spanish, the out-group, against King Henry. In this way, More tries to mediate between his personal and social identities, but he fails to escape from punishment for offending the king and challenging his supremacy. Accordingly, the play shows that it is hardly possible both to remain true to one's own principles and not to offend the public opinion through More's case. Moreover, it underlines the fact that an individual can continue to exist in a society without offending socio-political groups only through doing what his/her social identity requires him/her to do. As such, the play shows that since people's identities are shaped by the ideologies and politics of such social institutions as gender, religion, and law, identity is a notion that has both personal and social aspects.

References

- Bolt, R. (1961). *A man for all seasons*. Middlesex: Penguin Books.
- Brewer, M. B. (2001). The many faces of Social Identity: Implications for political psychology. *Political Psychology*, 22(1), 115-125. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3791908>
- Browne, K. (2008). *Sociology for AS AQA*. Cambridge: Polity Press.
- Casey, J. (2008). Ethics in *a man for all seasons*. *Teaching Ethics*, 9(1), 43-54. doi:10.5840/tej20089116
- Citrin, C., Wong, C., & Duff, B. (2001). The meaning of American national identity: Patterns of ethnic conflict and consensus. In R. D. Ashmore, L. Jussim, & D. Wilder (Eds.), *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction* (Vol.3) (pp. 71-100). New York: Oxford University Press.
- Fearon, J. D. (1999). *What is identity (As we now use the word)?*. Retrieved August 8, 2021, from <https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/What-is-Identity-as-we-now-use-the-word-.pdf>
- Goethals, G. R. (2007). A century of social psychology: Individuals, ideas, and investigations. In M. A. Hogg & J. Cooper (Eds.), *The SAGE handbook of social psychology: Concise student edition* (pp. 3-24). London: SAGE.
- Jussim, L., Ashmore, R. D., & Wilder, D. (2001). Introduction: Social identity and intergroup conflict. In R. D. Ashmore, L. Jussim, & D. Wilder (Eds.), *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction* (Vol.3) (pp. 3-14). New York: Oxford University Press.
- Kincaid, A. (2018). *A study guide, with theatrical emphasis, for Robert Bolt's play a man for all seasons*. Retrieved August 11, 2021, from https://thomasmorestudies.org/wp-content/uploads/2020/09/Kincaid_Monograph-1.pdf
- Klandermans, B. (2000). Identity and protest: How group identification helps to overcome collective action dilemmas. In M. V. Vugt, M. Snyder, T. R. Tyler, & A. Biel (Eds.), *Cooperation in modern society: Promoting the welfare of communities, states and organizations* (pp. 162-184). New York: Routledge.

-
- Lee, R. (2000). *Robert Bolt's a man for all seasons and the art of discerning integrity*. Retrieved August 11, 2021, from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwIjgMGihsn1AhVxhP0HHdOWA1YQFn_oECAoQAQ&url=http%3A%2F%2Fworks.bepress.com%2Frandy_lee%2F3%2Fdownload%2F&usg=AOvVaw3OdMOG3HCwa1bUZXIT_DDh
- Locke, J. (1836). *An essay concerning human understanding*. London: T. Tegg and Son.
- Miller, C. H. (2005). *On 'a man for all seasons'*. Retrieved August 14, 2021, from https://thomasmorestudies.org/wp-content/uploads/2020/09/Miller_on_man_for_all_seasons.pdf
- Tweg, S. (2006). *Robert bolt's a man for all seasons*. Sydney: Insight Publications.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Paston Letters: The Increasing Prominence of the Paston Women in the Medieval Household¹

Paston Mektupları: Paston Kadınlarının Orta Çağ Hanesinde Artan Önemi

Seçil ERKOÇ IQBAL^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Malatya/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0934-331X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Nisan 2022

Kabul tarihi: 18 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Paston Mektupları,

Paston Kadınları,

Orta Çağ

ÖZ

Yirmi birinci yüzyılın gelişmiş iletişim araçları düşünüldüğünde, Orta Çağ'da kültürel, sosyal ve edebi bir aktivite olarak dönemin değişen dinamiklerine ışık tutan mektup yazımına atfedilen öneme şahit olmak tuhaf bir vazife gibi görülebilir. Beklendiği üzere, Orta Çağ'a özgü mektuplara uygulanan ölçütler bu mektupların modern benzerlerinden oldukça farklıdır, çünkü mektup üslubuna özgü samimiyet ve mahremiyet hissini aksine, Orta Çağ'da mektuplar birden fazla kişi tarafından okunması muhtemel olan toplumsal bir belge niteliği taşımaktadır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, mektup yazımını tek başına yapılan bir eylem olarak görmeye yatkın genel görüşe karşılık, Orta Çağ'da mektuplar genellikle kâtiplere dikte edildiği ve de yüksek sesle okunduğu için aynı zamanda sözlü geleneğin de birer parçasını oluşturmaktadır. Dahası, yazılı belgelerin daha da önem kazanması ile hemen hemen her varlıklı aile bu dönemde kendi özel arşivlerini tutmaya başlamıştır. Ancak, bu belgelerden sadece bazıları on beşinci yüzyıldan günümüze ulaşmayı başarmıştır ve bunlar arasında en çok bilineni Paston mektuplarıdır. Dolayısıyla, bu makalenin amacı öncelikle Paston kadınlarına odaklanarak on beşinci yüzyılda ortak dille yazılan mektupların gelişim sürecini analiz etmek ve aile üyeleri arasındaki bilgi dolaşımını kapsamlı bir şekilde incelemektir. Mektupların çeşitliliği onları yazan kadınların – tarihte yaşamış figürler olarak – günümüzde bizim de hissedebileceğimiz endişe, korku, istek ve umutlarını ifade etmekte kendilerine has üsluplarından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan, Paston ailesindeki kadınların artan otoritesi ve daha görünür hale gelmeleri, pasif ve uysal olarak temsil edilen Orta Çağ kadınları ile ilişkilendirilmiş ideal imgelerin çözülüşünün ilk evresini oluşturmaktadır. Tüm bunlardan hareketle, ideal olanı gerçek olanla değiş tokuş eden Paston kadınlarının mektupları, Orta Çağ kadınlarının kendilerine has bir ses ve mekân bulma çabasını temsil etmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 17, 2022

Accepted: September 18, 2022

Keywords:

The Paston Letters,

The Paston Women,

The Middle Ages

ABSTRACT

Considering highly developed communication mediums of the twenty-first century, it is a peculiar task to go back to the Middle Ages and to witness the importance attached to letter-writing as a cultural, social, and literary activity that unearths the changing dynamics of the age. Not surprisingly, the standards applied to medieval letters were quite different from their modern counterparts because unlike the feeling of intimacy and privacy inherent in the epistolary style, medieval letters were communal pieces intended to be read by more than one person. It is also important to note that, contrary to the general tendency to regard letter-writing as a solitary activity, in the Middle Ages it was a part of the oral tradition since medieval letters were usually dictated to the scribes, and they were read aloud. Moreover, together with the increasing value of the written documents, almost every wealthy family started their own archive in medieval England. Still, only some have been able to reach us from the fifteenth century, and of these the best known are the Paston Letters. Accordingly, the aim of this paper is to analyse the development of fifteenth-century vernacular letters by primarily focusing on the Paston women and to examine the circulation of information in and out of the family members. The variety proposed by these letters mostly stems from the number of their women writers who – as real figures in history – tried to express their anxieties, fears, aspirations and hopes that each one of us may feel familiar with today. In this respect, growing authority and visibility of the female figures in the Paston family underline the early stages of the dissolution of the idealized prescriptions of medieval women who were projected as passive and docile beings. Exchanging the ideal with the real, therefore, the letters of the Paston women illustrate the attempt of medieval women to find a voice and space of their own.

¹ This article is a revised and extended version of the author's unpublished paper entitled "The Paston Letters: A Panoramic View of the Medieval Family Life," which was presented at the 13th International IDEA Conference: Studies in English. Gaziantep University, Gaziantep / Türkiye. 24-26 April 2019.

Introduction

All happy families are alike, each unhappy family is unhappy in its own way. (Tolstoy, 2016, p. 3)

The Paston Letters contain a large number of documents dating back to the fifteenth and to the early years of the sixteenth century in England. They cover “a period of almost ninety years (1418-1506),” and they provide a deeper insight into the socio-political background of the medieval period in terms of uncovering historical fragments from the lives of at least three generations of the Paston family who lived during the reigns of Henry VI, Edward IV, and Richard III (Warrington, 1956, p. v). As the title of the letters also indicates, the Pastons designate the members of the Norfolk family of Paston – taking “their name from the village where they lived, about twenty miles from Norwich on the north-east coast of the country” (Davis, 2008, p. iii). According to H. S. Bennett (1990), family letters of this nature are quite significant for any researcher in the field because they enable us “to view the life of the time from the inside” (p. xiii). In this respect, the collection proves itself as a valuable source of information which not only sheds light on medieval social history but also indicates the growth in general literacy and marks the emergence of English as a written language (Gies & Gies, 1998, p. 7). Without overlooking the comprehensive scope of the Paston Letters and their historical value – as written documents that are mostly associated with the public realm – the main focus of this study will be concentrated on the letters of the Paston women, and it will be attempted to illustrate how the increasing authority of the gentry women in the medieval household contradicts with the patriarchal projections of the ‘gentle’ sex as docile, submissive and passive beings.

As Laurie A. Finke (1999) notes, the Paston Letters have “the largest numbers of letters written by women” (p. 115), for about one-fifth of the letters belong to them (Watt, 2020, p. 338). Among these women, the most prolific figure is Margaret Paston (c.1420-1484) who “composed a hundred and four letters between 1441 and 1478” (Clayton, 2020, p. 8). Her pioneering influence and dominance within family can be considered as a sequel to her mother-in-law Agnes Paston (c.1405-1479) and as a prequel to her daughter-in-law Margery Paston (1460-1495) whose letters defy the stereotypical projections of womanhood by introducing a genuine standpoint – which may be regarded as a ‘revolutionary’ attempt considering the socio-cultural dynamics of medieval England. In addition to Margaret, Agnes, and Margery, the relationship and communication between mothers and daughters will also be exemplified through the image of non-conformist daughter figures: Margaret’s daughter Margery (1448-1480) and Agnes’s daughter Elizabeth (1429-1488), who refuse to comply with the tenets of an arranged marriage in their own period. Within this spectrum, it is necessary to have a general overview regarding the letter writing/reading as a medieval activity and to understand the conditions that give rise to the blurring of the divisions between public and domestic domains for the female members of the Paston family.

While letter writing is a solitary activity that is mostly associated with the transmission of private thoughts and emotions, it should be remembered that in the Middle Ages it was the only way to communicate with “someone who was absent” (Finke, 1999, p. 111), and medieval letters functioned as communal pieces that were not necessarily read by a single person. Furthermore, the composition method of these letters differed from their modern counterparts, for they were “written by servants, or friends, or business acquaintances of the Pastons, some in a beautiful hand, others barely legible” (Bennett, 1990, p. 114). Therefore, unlike the sense of “intimacy, spontaneity, and privacy” that marks the epistolary genre, “in the Middle Ages letters were for the most part self-conscious, quasi-public literary documents, often written with an eye to future collection and publication and often intended to be read by more than one

person” (Dossena & Camiciotti, 2012, p. 5). Accordingly, medieval letter writing and/or reading was more of a communal activity than an individual experience, and the circulation of these letters justified the increasing importance attached to “the value of the written evidence” (Barber, 2004, p. 6). As a result, almost every wealthy family started their own archive, which mainly consisted of letters, and these documents were also used in law courts and business affairs (Barber, 2004, p. 6). Nevertheless, only some of these letters have been able to reach us from the fifteenth century, and of these the most extensive are “the Cely papers, from a London merchant family in the 1470s and 1480s, the Stonor papers from the Oxfordshire family of that name, and, best known of all, the Paston letters” (Barber, 2004, p. 6).

The Paston Letters and Letter Writing in the Middle Ages

The Paston Letters do not merely encompass the communication between the family members. The familial bond is extended to the relatives and in-laws; thus, it is possible to see how the Pastons were interacting within their social milieu from an all-inclusive perspective (Gies & Gies, 1998, p. 8). Before analysing the content of the Paston Letters, however, it is beneficial to give brief information on their stylistic and technical characteristics. As Bennett (1990) further elucidates, the sheets of paper used to write the letters are mostly from 10 to 12 inches wide, and the whole sheet is from 16 to 18 inches long (p. 127). Since the sheets are quite long, the letter writer has to cut off the sheet when there is nothing more to add. This is the reason why “some letters take up a whole sheet, and contain a great deal of matter; while others are only a few lines long, and the width of the paper makes these look even shorter than they are” (p. 127). As for the envelope, small packets are used, and the letters are fastened by a thread or a strip of paper. Finally, the ends of the paper are sealed, and the address is added (p. 127). Regarding the stylistic conventions of these documents, it should also be noted that the greetings which start off the letter are not written on a separate line, but they are united with the opening sentence. The greetings are usually decorated with common expressions such as “right reverend and worshipful husband” (*The Paston Letters*, 2008, p. 3), “to mine well beloved son” (p. 8), “right worshipful and my most entirely beloved mother” (p. 47), “mine own dear sovereign lady” (p. 132), “I greet you well and send you God’s blessings and mine” (p. 208), and “heartily beloved brother” (p. 221). On the other hand, for the closing part of the letters, religious expressions such as “The Holy Trinity have you in governance” (p. 3), “Almighty God have you in his keeping and send you health” (p. 7), “Trust verily in God and leve him and serve him, and he will not deceive you” (p. 13), “And Jesu speed you” (p. 69), “Jesu have you in his keeping” (p. 74), “God keep you” (p. 120), “God send you good speed in all your matters” (p. 157), “God preserve you, and I pray you be of good cheer till I speak with you; and I trust to God to ease your heart in some things” (p. 190) are used. The juxtaposition of the medieval manner of greeting and concluding the letters demonstrates the strong familial bond within the Paston household and reveals the cultural contours of medieval family life.

Besides, the dating method of the Paston Letters is much different from the present-day habit of putting chronological information on any official and/or unofficial document. As Bennett (1990) conveys, “few people knew the exact year according to the Christian chronology,” only the members of the clergy could date their letters by using chronological information in the Middle Ages (p. 119). Ordinary people such as the members of the Paston family, however, dated their letters according to the day and the month, or they referred to important religious festivals, and saint days (p. 119). For instance, in her letter (1464) to her husband John Paston I (1421-1466), Margaret Paston concludes the document as follows: “Written in haste at Norwich on the Sunday next before the Ascension Day” (*The Paston Letters*, 2008, p. 103). In another letter (1465), Margaret Paston, again, refers to an important religious occasion to be able to date the document: “Written the Friday next before Michaelmas Day” (*The Paston Letters*, 2008, p. 141). In this manner, it is possible to assert that for the

Pastons religion and daily life were closely intertwined, and they – especially the Paston women – used every means possible to emphasize their piety.

In order to understand the subtle dynamics determining the nature of the relationship between the members of the Paston family, it is crucial to have an overview of the family's genealogy. As Frances and Joseph Gies express, according to an account written by a hostile contemporary of the Pastons – probably between 1458 and 1460, “the Pastons were Norfolk peasants, with servile origins on at least one side of the family, striving to rise above their proper station in society” (1998, p. 24). In line with another certificate issued in 1466 in the name of King Edward IV, however, “aristocratic Norman blood flowed in Paston veins” as they intermarried with the nobility and became entitled as lords of manors (Gies & Gies, 1998, p. 24). The contradictory nature of these two accounts verifies that fifteenth-century England was a period of social unrest and upheavals, and this turmoil paved the way for social mobility – particularly for the gentry. In such a disordered atmosphere marked by the Hundred Years' Wars (1337-1453) and the Wars of the Roses (1455-1485), it is not unexpected that the Paston family would benefit from the opportunities to rise in prominence. In this regard, as Melissa Marie Morris (2010) expounds:

With battles fought on English soil, people of all social classes were drawn into the conflict. The Yorkists, led by Richard, Duke of York, and the Lancastrians, under the leadership of Edmund Beaufort, Duke of Somerset, were each determined to save the crown from the incompetency of the king, leading to a drawn-out conflict. [...] The turmoil created by such disturbances fomented change not only in the political structure of England but also in its organization of society. The fifteenth century was a time of change where individual families such as the Pastons could take the advantage of the unsettled political situation, unify with others who possessed similar aspirations, and raise their social status. (p. 3)

Rather than vehemently taking sides with the Yorkists or the Lancastrians, the Pastons were mainly motivated by their family interests – such as expanding their land and acquiring more wealth. Thus, though “Lancastrian in sympathy,” there was “no rancour, no libelling of the other side” by the Pastons (Warrington, 1956, p. ix). On the other hand, the family's Lancastrian sympathy brought about good results for the Pastons as well. To exemplify, while John Paston III (1444-1504) got injured “by a Yorkist arrow during the battle of Barnet in 1471,” sixteen years later he was “knighted on the battlefield of Stoke in 1487 by Tudor – Lancastrian Henry VII” (Gies & Gies, 1998, p. 17). All in all, the political turmoil triggered the breakdown of the feudal system in the fifteenth century, and it left “the way open for the advance of ambitious and unscrupulous men” (Bennett, 1990, p. 4). As a determined and foresighted man, it was the great grandfather of the family, Clement Paston (1355-1419), who prepared the necessary conditions for the family's rising to a higher status – despite his humble background as a husbandman who held a small land. Borrowing money, he sent his son William Paston I (1378-1444) to London to study law. The father's altruism proved fruitful, because after completing his education, William Paston attested himself as an able lawyer. Soon William got appointed as Steward to the Bishop of Norwich, which was followed by his becoming a sergeant of the Court of Common Pleas in 1421, and eight years later he was raised to the bench (Finke, 1999, p. 188). Having accumulated the necessary financial source beforehand, William Paston started purchasing land around Paston, and as opposed to the modest status of his father, he turned out to be a major landowner. As Frances and Joseph Gies (1998) state, in the Middle Ages, “[I]and was the source not only of income but also of prestige and power” (p. 30). Therefore, William Paston had to be quite meticulous about his marriage because a rich wife would mean more lands and prestige to be added to the Pastons. As a result, at the age of forty-two he married Agnes Berry, eighteen-year-old daughter of Sir Edmund Berry – a Hertfordshire knight. Descending from a wealthy family, Agnes brought three valuable manors into her new family, and they “constituted a worthwhile accrual to the expanding Paston estates, though their possession was qualified by the fact that they were

Agnes's for life, and as it turned out, she lived to a ripe old age" (Gies & Gies, 1998, pp. 30-31). Hereby, it is seen that women of the nobility were turning out to become indispensable markers of the financial well-being of their families; thus, it is not unusual to witness their increasing visibility and presence in medieval letters. Given the socio-historical legacy of medieval England, it is not possible to talk about the empowerment of the materially disadvantaged women in the social hierarchy. Still, the prominence of the Paston ladies and their soft power betoken an 'unsettling' change that starts threatening the strong hold of the patriarchal discourse in the Middle Ages.

The Paston Women and Female Agency in Medieval Letters

Agnes Paston belongs to the first generation of women who, as the authority figures of the household, have a central position in the formation of the Paston Letters. As Finke (1999) remarks, the "Paston correspondence is by far and away the largest and most significant collection [...]: it includes 930 letters, including 174 by women" (p. 115). To be more precise, in the first generation of the Paston women there are thirteen letters written by Agnes Paston; the second generation is represented by Elizabeth Paston (Agnes's daughter) and Margaret Paston (Agnes's daughter-in-law); and finally, in the third generation only six letters of Margery Paston (Agnes's granddaughter-in-law) survive (Finke, 1999, p. 190). Among the Paston women, the most productive Paston correspondent, as it has been stated above, is Margaret Paston (wife of John Paston I), for she is credited with the authorship of more than a hundred letters (Finke, 1999, p. 187). These numbers cannot be merely seen as statistical information since they reveal a lot about the prominence of women in the gentry families of medieval England.

To understand the responsibilities of a gentry woman in the fifteenth century, it is essential to reflect on the traditional three estates model upon which the hierarchical structure of the medieval society was grounded. According to this model, the society was divided into three estates: the clergy (the ones who prayed), the nobility (the ones who ruled, governed, and fought) and the commoners (the ones who worked). With the waning power of feudalism, however, the sharp regulations of the three estates model gradually became blunt. As a result, the fourth estate, which can also be termed as 'middle-grouping,' started to be associated with people climbing up the social ladder "including esquires, merchants, and rich guildsmen" (Yıldız, 2015, pp. 21-22). Here, it is seen that medieval men were mobile and flexible because they had the privilege to upgrade their social status. In all these categorizations, however, medieval women were excluded and denied a free estate of their own; rather, they were catalogued according to their relationship with the patriarchal figures in their families. On the other hand, the precarious status of women and their increasing influence within the household started problematizing the long-held assumptions about the 'secondary' position of the female sex. In her detailed study of medieval women, *Fourth Estate: A History of Women in the Middle Ages* (1983), Israeli historian Shulamith Shahar explores the 'secondary' status of women and argues that starting from the twelfth century onwards women were defined according to their socio-economic and marital status (p. 2). Somewhat paradoxically, however, the subordination of women in medieval society also marked them as individual members of a social equilibrium and brought them together under a separate code in the fifteenth-century Dance of Death, where "women, as a distinct category, were added to Dance, which had previously comprised only male figures" (Shahar, 1983, p. 3). As Shahar further explains, the accommodation of women in a different category culminates in ranging them together as a separate class (1983, p. 3), that is the fourth estate; therefore, they grow out to have certain characteristics attributed to them by the patriarchal institutions:

Among the faults and sins attributed to women as such are: vanity, pride, greed, promiscuity, gluttony, drunkenness, bad temper, fickleness, and more. The authors also declare that women must be kept out of

---

public office, must not serve as judges nor wield any kind of authority, may not take part in councils or public assemblies, and must devote themselves to their domestic functions. A good woman is one who loves and serves her husband and brings up her children. (1983, p. 3)

In this scheme, it is obvious that medieval women were denied a genuine identity of their own. Instead, they were regulated and re-formulated according to the standards of Church and aristocracy in the Middle Ages. According to this model, the divisions between public and domestic spheres were sharply defined, and the only space where a 'good' woman could assert herself was projected as her house. As it is also proposed by Azime Pekşen Yakar, "medieval women's sphere was rigidly defined, and remaining in their allotted space was an indispensable virtue for them" (2021, p. 549) Hence, it is expected that a medieval woman should marry and have children to guarantee the future of this domineering system. For women of the gentry, especially, marriage was considered as an imperative choice (Haskell, 1973, p. 459), and different stages of womanhood – such as girlhood, adulthood, and widowhood – were valued as various steps that validated the limited mobility of women within the restricted bounds of the domestic space. Decomposing the idealized representations of medieval women, however, the letters of the Paston women not only illustrate the practical concerns of medieval daily life but also distort the ideological divisions between the feminine and the masculine realm. To illustrate, as women of the gentry, the Paston women were expected to run the household in the absence of their husbands. In their letters sent to the absent husbands, the Paston wives updated their menfolk, not necessarily on domestic affairs only,

but rather to communicate information about dealings outside the domestic sphere, in property, legal matters, or local politics — business that in the normal division of space and labour would be dealt with by male family members. The Paston letters suggest that, for members of the landed gentry, the home is a space where public and private concerns overlap. In the absence of the male head of the family, the wife or widow seems to stand in for the man, so that the boundaries between masculine and feminine domains become blurred. (Harding, 2004, p. 53)

Therefore, the Paston women can no longer be treated as submissive and passive figures that comply with the romanticized portraits of medieval women. Instead, their letters demonstrate "the enormous amount of responsibility in economic and legal as well as domestic matters in the running of the household and estates" (Watt, 2004, p. 9). As members of the medieval gentry, for whom the land was of utmost importance, it is not unexpected that for the Paston wives and husbands, the household was to be evaluated as a business cooperation upon which the physical and the financial security of the family was constructed. Thus, far from the conceptual representations of medieval women and the regulations of the chivalric code that objectify the presence of the lady as an item for the success of the male figure, the portraits of non-fictional medieval women underline the sense of consolation and comradeship shared equally between husbands and wives in the Paston family. Hence, it is not surprising to witness how the Paston women were able to assert themselves in various fields that encompassed financial dealings with tenant farmers about the rent, making "decisions about the trade of produce," convening "courts to arbitrate disputes over the ownership of the land," and even defending family property just like a military strategist by "seeking reconciliation with enemies or eliciting support from the members of the nobility" (Clayton, 2020, p. 13). Although they assumed the role of strong authoritarian figures in the family, the Paston women were much careful about not posing themselves as a threat to the patriarchal order. In this manner, Wendy Harding (2004) states that as a clever businesswoman, Margaret Paston was "tactful in always preserving the appearance of male authority" (p. 54), and while offering a price over a piece of land she continued underscoring the authority of her husband by setting up a financial limit that she was not allowed to go beyond (p. 55). Nevertheless, it should not be assumed that the Paston women were merely interested in monetary and practical issues. In her letters to John Paston III – in addition to daily concerns – Margery Paston also used the rhetoric of courtly romance

---

while addressing her husband. Accordingly, it can be claimed that the Paston women knew how to create a relatively free space of their own without openly challenging the ideological doctrines of male authority in the Middle Ages.

Furthermore, the letters of the Paston women are also influential in terms of problematizing the dominance of male authorship and literacy. In their co-edited work, *The History of British Women's Writing, 700-1500* (2012), Liz Herbert McAvoy and Diane Watt elaborate on the medieval understanding of authorship and its connection with God: "Throughout the medieval period, God was considered the ultimate *auctor* or author, and the Bible was the source of all *auctoritas*, or written authority. *Author* could also mean 'writer' but the idea was associated with classical writers and patriarchs of the church, in other words with writers and thinkers of long ago, who were inevitably male" (p. 1, emphasis in original). In this respect, it is not an easy task to talk about female authorship in the Middle Ages since the period is marked by controversies regarding the scope of women's writing and literacy. To illustrate a few, while Julian of Norwich (1342–after 1416) and Margery Kempe (c.1373–after 1438) are classified as medieval women writers, they did not think of themselves as authors in the modern sense of the word. Similarly, considering the extensive scope of the languages spoken in Britain before the 1500s – such as Latin, French, Scottish Gaelic, and Welsh – there appeared more women writers on the history scene, including "Clemence of Barking (*fl.* 1163–c.1200), Marie de France (*fl.* 1180), and Gwerful Mechain (*fl.* c.1460–c.1502)," and if the list is enlarged to include continental women writers whose translated works circulated throughout medieval England, "Christine de Pizan (1365–c.1403), Marie d'Oignies (1177–1213), Bridget of Sweden (1303–1373), Catherine of Siena (1347–1380)" should also be recounted (McAvoy & Watt, 2012, p. 2). Within this scheme, the scope of the letters of the Paston women may seem limited since they are not addressed to a large audience but to the local family members. However, their documental and historical value far surpasses the seemingly restricted impetus of the letters, for they shed light on the secret corners of the medieval women's epistolary writing and unearth details about the changing status of the medieval gentry women in the fifteenth century.

Considering the projection of the author as a male subject, it might be controversial to talk about the scribal agency of a medieval woman in the fifteenth century. As Diane Watt (2020) also accentuates, "[t]he literacy of the Paston women has been the subject of scholarly analysis, based on close scrutiny of the hands of the women's letters and on close reading of their contents, and is still debated" (p. 338). Without necessarily taking sides with any of the scholars, who either acknowledge or repudiate the literacy of the Paston women, it is beneficial to refer to one of the latest academic studies in the field. In her PhD dissertation, "A Study of the Letters and Wills of the Lesser-known Paston Women" (2020), Margaret Jane Clayton argues that "[w]hile there is no evidence that Margaret could write, we equally have no proof that she could not" (p. 31). Here, it should also be noted that medieval letters were not written by the correspondent's own hand, but they were dictated to the scribes; and this procedure was practiced both by men and women. Thus, it was quite rare for the members of the nobility to write the letters themselves in the Middle Ages. For instance, among the members of the nobility "[m]any great lords, like Sir John Fastolf, seem to have been able to do little more than sign their own names. Their letters were written for them by their private chaplains, or by a secretary" (Bennett, 1990, p. 116). Then, it would be wrong to disclaim the right of authorship to a woman, just because she did not hold the pen in her hand. Hence, as Jennifer Douglas (2009) also points out, "[b]y about 1400 most noble and gentlewomen possessed some ability to read in English, though likely very few of them were able to write for themselves" (p. 34). Moreover, contradicting with the general assumptions that evaluate Margaret Paston as an illiterate woman who used scribes not only to have the letters written on her behalf but also to be read to her; Margaret's desire to bequeath her "'premer' (primer) to her daughter Anne, and

her ‘massebook’ to her daughter-in-law Margery” exposes the importance of “religious texts, reading, and prayer within familial groups of women” (Watt, 2020, p. 346). Accordingly, it can be asserted that the Paston women were not illiterate at all, and it is quite likely that they were able to write when they thought it was of utmost necessity. For instance, at the end of her letter (1440) to her husband William Paston, Agnes Paston feels the need to apologize for her bad handwriting: “Written at Paston in haste the Wednesday next after *Deus qui errantibus*, for default of a good secretary” (*The Paston Letters*, 2008, p. 3). Although, it is possible to claim that Agnes might have referred to the absence of a good scribe and her having the letter written by another person consequently, it would still be an infertile approach to conclude that she was not able to write herself.

Agnes Paston, as stated above, belonged to the first generation of the Paston women, and she set herself as an example to be revered by the future members of her family. Agnes Paston’s centrality is also rooted in the fact that she was the eldest Paston woman to use letters as a medium to express herself and to assert a voice of her own. Together with her daughter-in-law, Margaret Paston, who survived her husband by eighteen years, Agnes Paston, too, lived for another thirty-five years following William Paston’s death (Morris, 2010, p. 45). As strong widows, Agnes and Margaret became visible in and out of the medieval household, and they used every means possible to protect the interests of the Paston family. As the marriage of William Paston and Agnes Paston demonstrates, medieval marriage was considered as a business affair that should be conducted diligently. Therefore, completely identifying herself with the interests of her husband and of her family, Agnes Paston was quite concerned about her children’s choices of their prospective partners. To exemplify, in a letter (1440) to her husband William Paston, Agnes comments on the first meeting between her son John I and Margaret, the daughter and heiress of John Mauteby, as follows:

And as for the first acquaintance between John Paston and the said gentlewoman, she made him gentle cheer in gentle wise, and said he was verily your son. And so I hope there shall need no great treaty betwixt them. (*The Paston Letters*, 2008, p. 3)

Bennett’s somewhat humorous yet equally realistic vision concerning Agnes’s possible evaluation of her daughter-in-law to be, clearly demonstrates the general attitude of a mother of the landed gentry, who was mainly driven by the ambition to protect the land and the prestige that it was associated with: “Agnes Paston looked at her [Margaret] with eager eyes, not seeing a shrinking bewildered young woman, but the rich pastures and the manor of Mauteby which were to be her inheritance” (1990, p. 27). As opposed to the idealized projections of a medieval woman, who is totally confined to a romanticized realm that is devoid of any monetary concerns, Agnes Paston’s imperious demeanour in determining the future wife of her son clearly negates the image of an ‘all-submissive’ and ‘angelic’ woman figure.

Another instance that portrays Agnes Paston’s character as a determined woman concerns the marriage of her daughter Elizabeth. From 1449 until 1459, the Paston family were engaged in finding a suitable husband for Elizabeth (Bennett, 1990, p. 29). The first candidate was Stephen Scrope, fifty-year-old widowed stepson of a family friend and patron Sir John Fastolf (1380-1459) who was a wealthy veteran of the Hundred Years’ War. Regarding the possible marriage between Scrope and her young daughter as nothing more than a business affair, almost like a money transaction, Agnes Paston was more than willing to give Elizabeth’s hand to a rich husband. However, upon learning that Elizabeth did not want to get married with Scrope, Agnes went further enough to inflict violence on her own daughter – which was brought to the light in Elizabeth Clere’s letter to John Paston I in 1449:

And if you can get a better I would advise you to labour it in short time as ye may goodly, for she [Elizabeth] was never in so great sorrow as she is nowadays; for she may not speak with no man, whosoever come, ne not may see ne speak with my man, ne with servants of her mother’s, but that she

bearth her on hand otherwise that she meaneth. And she hath sin Eastern the most part be beaten once in the week or twice, and sometime twice on o day, and her head broken in two or three places. (*The Paston Letters*, 2008, p. 24)

Although it is not certain whether Elizabeth Clere was afraid of Agnes Paston's grudge or of losing her friendship, she concludes her letter asking John I to get rid of the document after he reads it: "Cousin, I pray you burn this letter, that your men ne none other man see it; for an my cousin your mother knew that I had sent you this letter she should never love me" (*The Paston Letters*, 2008, p. 24). Having witnessed his sister's sorrow, John I objected to her marriage with Stephen Scrope, and in the end, Elizabeth married Robert Poynings in 1458. Soon after her marriage, Elizabeth was kind enough to send a letter (1459) to her mother, telling Agnes about her new life – illustrating the fact that the letters were not only circulating between husbands and wives, or sons and mothers, but also between daughters and mothers in medieval England:

Right worshipful and my most entirely beloved mother, in the most lowly manner I recommend me unto your good motherhood, beseeching you daily and nightly of your motherly blessing; evermore desiring to hear of your welfare and prosperity, the which I pray God to continue and increase your heart's desire. And if it liked your motherhood to hear of me and how I do, at the making of this letter I was in good heal of body, thanked be Jesu." (p. 47)

After William Paston's death in 1444, John Paston I took the full responsibility of the family upon his shoulders. Similar to his father William, John I became a lawyer and started working as one of the legal advisers of Sir John Fastolf, who was a relative of his wife Margaret. John's close connection with Fastolf enabled him to become an executor in Fastolf's will, so he was able to inherit Caister Castle along with Fastolf's other manors in Norfolk and Suffolk. In the long run, however, it caused John to spend his days away from home, for he found himself struggling to prove the validity of Fastolf's will against his other executors. During her husband's visits to London, Margaret Paston became the only authority figure staying back at home, so she took charge of managing the estates, and wrote to John either to report or to ask for instructions on certain affairs (Davis, 2008, p. xvi). In this manner, Margaret Paston, following the steps of her mother-in-law, becomes the most prolific letter writer of the Paston women, and she holds a significant place in the family history – both physically, as it is confirmed by her husband's absence at home, and symbolically.

As John Warrington (1956) also conveys, "Margaret Paston saved the family from an early and irretrievable fate: her ability, her strength of character, her solid piety, and her wealth of common sense justify us in considering her as the central figure of this little drama" (p. vii). Her letters document the struggles that she faced both inside and outside – particularly to maintain the control of the lands that were attacked by various noble men of the period. In 1449 the dispute with the Lord Molyns over the property of Gresham ended up with Margaret's expulsion from their home. In 1465, Margaret, again, defended the manor of Drayton against the claims of the Duke of Suffolk. Her struggle continued even after her husband's death (1466), for in 1469 the Paston household got attacked by the Duke of Norfolk. However, having learned from her previous experiences by that time, Margaret appeared "determined to ensure that the Paston family continued to possess their house at Caister" (Morris, 2010, p. 62). Hence, she was immediately involved with the matter at hand and quickly sent a letter (1496) to her son John II and asked him to help his brother John III – while at the same time not refraining from criticizing John II's disinterested attitude, in her own subtle manner:

I greet you well, letting you weet that your brother and his fellowship stand in great jeopardy at Caister, and lack victual; and Daubeney and Berney be dead, and divers other greatly hurt, and they fail gunpowder and arrows, and the place sore broken with guns of the tother part; so that, but they have hasty help, they be like to lose both their lives and the place, to the greatest rebuke to you that ever came to any gentleman,

for everyman in this country marvelleth greatly that you suffer them be so long in so great jeopardy without help or other remedy. (*The Paston Letters*, 2008, p. 184)

As an active and courageous woman Margaret Paston attests the fact that the Paston women did not constrain themselves to the restricted atmosphere of the domestic sphere only. They were “just as likely as men to maintain their lands, and [did] fight for them in court, even in the face of a violent attack” (Finke, 1999, p. 196). In this respect, along with the fictional and non-fictional examples of ambitious women – represented by Chaucer’s Wife of Bath and Margery Kempe respectively, Margaret Paston challenges the stereotypical representations of women as submissive, weak, and even fearful – waiting to be rescued by the knight in the shining armour (Finke, 1999, p. 197). As opposed to all these constructed images of womanhood, Margaret Paston proves herself to be a most capable, resourceful, clever, and strong business ally for her husband and for her family. The letters – as written documents – not only validate but also form her increasing prominence within the medieval household.

Her influence infiltrating into the public and the domestic domain alike, Margaret Paston was as equally calculating and objective in her dealings with the family issues as she was in more serious business affairs. As stated above, marriage was an important component of medieval life; therefore, it was usually arranged by the authority figures of the family. Margaret’s youngest daughter Margery, however, rebelled against the enforcements impelled upon her by secretly betrothing herself to the family bailiff Richard Calle in 1469. Not being able to accept the fact that her daughter could marry much below herself, Margaret Paston attempted to annul the betrothal between Richard and Margery. Still, Margaret was not successful because “[t]he plighting of troth between two people at this time was absolutely binding. No witnesses were required, and no ceremony other than the actual plighting of the two lovers” (Bennett, 1990, p. 43). In his letter (1469) to Margery, Richard tried to soothe his lady by reminding her that they were already betrothed before God, so nothing or nobody could come between them:

Mine own lady and mistress, and before God very true wife, I with heart full sorrowful recommend me unto you, as he that cannot be marry nor naught shall be till it be otherwise with us than it is yet; for this life that we lead now is neither pleasure to God nor to the world, considering the great bond of matrimony that is made betwixt us, and also the great love that hath be, and as I trust yet is, betwixt us, and as on my part never greater. (*The Paston Letters*, 2008, pp. 178-179)

In defiance of Margaret Paston’s objections, Margery and Richard Calle were able to get married in 1470. As a reaction, Margaret Paston disowned her own daughter, and she did not allow Margery to be admitted into the house. Even after their marriage, the Pastons continued to treat Richard Calle as their bailiff, and they never considered him as a member of the family. Contrary to the marriage of John Paston I and Margaret Paston, which had been carefully planned beforehand and functioned as a necessary phase in the social climbing of the Paston family, the marriage of Richard Calle and Margery was a total blow against the aspirations set up by the family members. Even so, the Pastons were a colourful family and there were still a few surprises in store, such as the love match between Margaret’s son John Paston III and Margery Brews – which, together with the match between Richard and Margery, “provide at least a partial relief from the prevailing attention to property” (Davis, 2008, p. xix). In this manner, the Paston Letters function as mediums that demonstrate the changing levels of tension and power dynamics within the household. While Elizabeth and Margery were projected as rebellious daughters that tried to go beyond the restrictions imposed by the arranged marriages, John III’s marriage for love was not criticized by her mother.

Unlike Agnes Paston who was violent enough to apply violence on her daughter Elizabeth Paston; and Margaret Paston who was cold-blooded enough to disown her daughter Margery Paston; Margery Brews’s mother, Elizabeth Brews, stand in such a stark contrast to

these two mother figures that one can even suspect whether she was a fictional figure, because within the literary atmosphere of the Paston Letters she seems to be too good to be real. In her letter (1477) to John III, Elizabeth Brews did not rebuke the young man at all, but invited him to her house so that he could speak to her husband about Margery:

And, cousin, upon Friday is Saint Valentine's Day, and every bird chooseth him a make; and if it like you to come on Thursday at night, and so purvey you that ye may abide there till Monday, I trust to God that ye shall so speak to mine husband, and I shall pray that we shall bring the matter to a conclusion, &c. (*The Paston Letters*, 2008, p. 233)

Indeed, the matter was solved peacefully with the marriage of John Paston III and Margery in 1477, "and the affection between the two appears to have endured" (Finke, 1999, p. 192). In comparison to Margaret Paston's letters to her husband, which are usually in the form of reports and therefore strict and formal in tone, Margery's letters to her husband are decorated with loving expressions, and thus rightfully two of these letters are known as 'Valentines' (Davis, 2008, p. xxi). In these letters dating back to February 1477, Margery addresses John III with the directness and tenderness of an affectionate woman – which is hard to match among the examples preceding and coming after her in the Paston family:

Right reverend and worshipful and my right well-beloved Valentine, I recommend me unto you full heartily, desiring to hear of your welfare which I beseech Almighty God long to preserve unto his pleasure and your heart's desire. And if it please you to hear of my welfare, I am not in good heal of body nor of heart, nor shall be till I hear from you. (*The Paston Letters*, 2008, pp. 233-234)

Margery's loving attitude does not seem to have changed even a few years after their marriage, as she concludes one of her letters (1481) by expressing her longing for John III: "Sir, I pray you if ye tarry long at London that it will please [you] to send for me, for I think long sin I lay in your arms" (*The Paston Letters*, 2008, p. 253). Unlike Margaret Paston (d. 1484), who outlived her husband John I, Margery Paston passed away in 1495. John Paston III remarried, yet he also died – a few years after his second marriage – in 1503 (Warrington, 1956, p. ix). Hence, only eight years after her demise, Margery could lay in her husband's arms once again.

Conclusion

Consequently, covering three generations, the Paston Letters contain a rich array of information that sheds light on the development of fifteenth-century vernacular letters. On the other hand, the letters present a comprehensive insight into the domestic and business affairs of the Paston family, as well as containing detailed information about the social, political, and economic background of medieval England. Although these letters are more communal pieces than private means of communication, one cannot help feeling the guilty conscience of peering into the lives of the Pastons. But then, while reading the letters, one can also feel the unmediated sense of walking among the documents that are located in an archive building, and of meeting each member of the Paston family directly. Therefore, with a particular focus on the prominence of the Paston women, this study has attempted to uncover the personal relations among the family members – such as husband and wife, mother and son, mother and daughter. Accordingly, through the examples of Agnes Paston, Margaret Paston and Margery Paston, the letters enable us to scrutinize the function and authority of the Paston women not only as mothers, daughters and/or housewives, but also as business allies, defenders and affectionate lovers. Hence, the Paston Letters continue to appeal to basic human emotions, and they reach much beyond their time.

References

- Barber, R. (Ed.). (2004). Introduction. In *The Pastons: A family in the Wars of the Roses* (pp.5-7). Woodbridge: First Person Singular.
- Bennett, H. S. (1990). *The Pastons and their England*. Cambridge: Cambridge UP.

-
- Clayton, M. J. (2020). *A Study of the Letters and Wills of the Lesser-known Paston Women*. Unpublished PhD Dissertation. University of Surrey, Surrey. Retrieved 5 March 2022 from: <https://openresearch.surrey.ac.uk/esploro/outputs/doctoral/A-Study-of-the-Letters-and/99581023502346>
- Davis, N. (Ed.). (2008). Introduction. In *The Paston Letters* (pp. iii-xxxii). London: Oxford UP.
- Dossena, M., & G. D. L. Camiciotti. (Eds.). (2012). *Letter writing in late modern Europe*. Amsterdam: John Benjamins.
- Douglas, J. (2009). 'Kepe wysyl youre wrytyngys': Margaret Paston's fifteenth-century letters. *Libraries & the Cultural Record*, 44(1), 29-49.
- Finke, L. A. (1999). *Women's writing in English: Medieval England*. London: Longman.
- Gies, F., & Gies J. (1998). *A medieval family: The Pastons of fifteenth-century England*. New York: Harper Collins.
- Harding, W. (2004). Mapping Masculine and Feminine Domains in the Paston Letters. In D'Arcens L. & Ruys, J. F. (Eds.), *Maistresse of My Wit: Medieval Women, Modern Scholars* (pp. 47-74). Turnhout: Brepols Publishers.
- Haskell, A. (1973). The Paston Women on Marriage in fifteenth-century England. *Viator*, 4, 459-471.
- McAvoy, L. H., & Watt, D. (Eds.). (2012). *The History of British Women's Writing, 700-1500* (Vol. 1). London: Palgrave Macmillan.
- Morris, M. M. (2010). *The Paston women and gentry culture: The development of individual and social identity in fifteenth-century England*. Unpublished Master Thesis. California State University, California. Retrieved 5 May 2019 from: <http://csufresno-dspace.calstate.edu/bitstream/handle/10211.3/118814/MelissaMORRIS.pdf?sequence=1>
- Pekşen Yakar, A. (2021). May as a Figure of Resistance in the *Merchant's Tale*. *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*, 38(2), 548-561.
- Shahar, S. (1983). *The Fourth Estate: A history of women in the Middle Ages* (C. Galai, Trans.). New York: Routledge.
- The Paston Letters*. (2008). N. Davis (Ed.). New York: Oxford UP.
- Tolstoy, L. (2016). *Anna Karenina*. New York: Oxford UP.
- Warrington, J. (Ed.). (1956). Introduction. In *The Paston Letters* (pp. v-xxi). London: Everyman's Library.
- Watt, D. (2004). *The Paston Women: Selected Letters*. Cambridge: D. S. Brewer.
- . (2020). The Paston Women and Chaucer: Reading Women and Canon Formation in the Fifteenth Century. *Studies in the Age of Chaucer*, 42, 337-350.
- Yıldız, N. (2015). *Hybridity in Geoffrey Chaucer's The Canterbury Tales: Reconstructing Estate Boundaries*. Unpublished PhD Dissertation. Hacettepe University, Ankara. Retrieved 15 March 2022 from: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Transgender Experience: Cross-dressing and Sex-change in Virginia Woolf's *Orlando*¹

Transgender Deneyim: Virginia Woolf'un Orlando Adlı Eserinde Karşı Cins Ait Elbiselerin Giyilmesi ve Cinsiyet Değişimi

Sezgi ÖZTOP HANER^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, Kütahya/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9687-5159

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Mayıs 2022

Kabul tarihi: 15 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Cinsiyet edimi,

Kılık değiştirme,

Toplumsal cinsiyet belirsizliği

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 26, 2022

Accepted: September 15, 2022

Keywords:

Gender performance,

Cross-dressing,

Gender ambiguity

ÖZ

Bu çalışmanın temel kapsamı Virginia Woolf'un beşinci romanı olan *Orlando* adlı eserindeki transgender başkahramanın olası varlığı ile yaratılmış olan cinsiyet akışkanlığının ve belirsiz toplumsal cinsiyet kimliğinin önemidir. Bu bakımdan, Virginia Woolf'un *Orlando* eseri toplumsal cinsiyet kavramının nasıl tekrar biçimlendiğini ve yeniden dile getirildiğini ve hatta bir beden nasıl sürekli değişim içinde olduğunu gösterir. Sonrasında, sürekli başkalaşım ve dönüşüm süreci içinde olan, kılıktan kılığa giren cinsiyet edimi kavramının cinsel kimliğin akışkanlığı ve çok katmanlılığı ile bir arada kullanımı romanda rastlanılan ince bir noktadır. Bu bakımdan, başkahraman Orlando hem kadın hem erkek ve aynı zamanda cinsiyetsiz biri olarak ortaya çıkmaktadır. Sonrasında, eserin başkahramanı Orlando kılık değiştirip sahte tavırlarla gerçeği gizleyerek cinsel kimliğin akışkanlığını ve belirsizliğini gözler önüne sermiş olur. Böylelikle, bu çalışma Virginia Woolf'un *Orlando* adlı eserinde belirsiz toplumsal cinsiyet kimliğinin romanda bulunan transgender bir karakterin olası varlığı ile nasıl oluşturulduğunu göstermiş ve bu oluşum okuyucuların zihninde toplumsal cinsiyet algısı dinamiklerini farklılıkla değerlendirmelerine ve okuyucuların cinsel kimlik ve toplumsal cinsiyet kategorileri üzerine tekrar düşüncelerine olanak sağlamıştır.

ABSTRACT

The main concern of this study is the importance of sexual fluidity and ambiguous gender identity created by the potential presence of the transgender protagonist in Virginia Woolf's fifth novel, *Orlando* (1928). In this respect, Woolf's *Orlando* illustrates how the novel both involves the rearticulation and reformulation of gender and portrays a body in the process of transformation. Then, a common thread within the novel is the juxtaposition of the performative and dressed attributes of gender and sex in the constant process of becoming and transitioning with the multiplicity and fluidity of sex/ gender identification. In this manner, the protagonist Orlando appears to be both female and male, neither female nor male simultaneously. Then, Orlando embraces sexual fluidity and gender ambiguity by means of the masquerade of femininity or gender performance of cross-dressing. Overall, this study will indicate the way ambiguous gender identity is initiated by the potential presence of transgressive transgender characters in *Orlando*, which enables the reader to explore gender dynamics and to reexamine the categories of sexuality and sex with variation in mind.

¹ Çalışma, Sezgi Öztop Haner'in "Beyond Sexuality: Transgender Bodies In The Novels Of Virginia Woolf, Angela Carter and Jeanette Winterson" adlı doktora tezinin bir kısmını içermektedir.

Introduction

The main character in Virginia Woolf's *Orlando* (1928), has constantly attracted the attention of queer and feminist scholars as a pattern for the transgressive role transsexuality and androgyny can act concerning the hegemony of heterosexuality. Many critics examine Orlando's transformation on the basis of heteronormative gender dichotomy, considering his/her transition as passing from man to woman. However, this study will argue that Woolf's portrayal of Orlando, on occasion both feminine and masculine in spite of his/her assigned sex, suit contemporary debates on the transgender theory, in which trans individuals occupy an "in-between" space of vagueness and ambiguity, or rather beyond the gender binary. Likewise, in *Second Skins* (1998), Jay Prosser's definition of "transgender" foregrounds the mutability of gender: "It is this difference of ambivalence, a wavering around transition- or rather a transformation of transition into a new identity- that characterizes contemporary transgender" (Prosser, 1998, p. 169). Although putting transgender theory into words seems to be problematic and inconclusive, the transgender scholar Susan Stryker (2006) asserts in her article that the term transgender embodies fluidity or uninterrupted mutability and constant becoming of lived gendered expressions, particularly for ones who choose to define themselves and live beyond the socially constructed sex/gender binaries (Stryker, 2006, pp. 4-9). In fact, this inconclusiveness is due to the discursive argument concerning what describes "transgender". As David Valentine remarks in *Imagining Transgender*, the term transgender mostly arises from gender communities to illustrate the cross-gender identification of individuals without hormone therapy or surgery (Valentine, 2007, p.38). In a similar fashion, in her article "Seventy Years in the Trenches of the Gender Wars", Virginia Prince coined the notion "transgenderist" which referred to individuals who have an experience of cross identification being viewed as a lifestyle, gender expression or a state of consciousness (Prince, 2007, p.5).

Through the combination of male and female characteristics, explored in the character's intermittently being depicted as both male and female following his/her transition, Orlando blurs the categorical differences between feminine and masculine which many of the previous readings of the novel depend on. This study explores the ways in which Orlando's non-normative gender embodiment goes along with those described in transgender narratives. Accordingly, Woolf seems to employ the latent capacity of transgender narratives to create spaces for forming a mental picture or image of transgender subjects and transgender bodies alternatively. Then, in this study the subversive quality of Woolf's work will be fully grasped through expanding the understanding of non-normative gender embodiment, in which a disjuncture is experienced between trans embodiment and institutionalized heterosexuality.

Then, the overall pattern of Orlando reflects the movement from the fixity of dualistic sexual difference to the fluidity of sex/gender identification and ceaseless ambiguity in sexual categorization. Interrogating the traditional understanding of gender as an anatomically assigned essence, the novel's protagonist Orlando comes to a conclusion that the process of gender identification and embodiment is constituted in the contradictions and complexity of an individual's personal aspirations, desires and needs. In fact, Orlando's conclusion is illuminating in the sense that Orlando considers the inadequacy of sexual and social prescriptions as a means of articulating her own complexity, variability and fluidity of his/her lived gender expressions. Through non-conformist practices of behaviours and clothing, Orlando attempts to perform the dynamic, fluctuating and multifaceted representations of transgender identification and embodiment, and therefore the main concern of this study is the recognition of fluid sexuality and gender ambiguity with its multiplicity. After all, Woolf's Orlando can be regarded as an attempt to indicate the instability of the natural quality of gender through the potential presence of a transgendered, elusive other.

A Fluid Alternative: Performative Disruptions of Heterosexual Binary

Occurring from the sixteenth century to the twentieth century, Orlando is a story of a young, inherently noble man who lived for centuries, exploring the world, discovering him/herself in the process. The story begins with Orlando as a 16-year-old boy “slicing at the head of a Moor” (Woolf, 1992, p. 11), fantasizing about pursuing in the footsteps of his father and grandfather and going to the war. In spite of his wish to be a warrior, some character traits indicate his sensitivity. Even as a young boy, he possesses a love for solitude, which is revealed early by the narrator: “Orlando naturally loved solitary places, vast views, and to feel himself for ever and ever and ever alone” (Woolf, 1992, p. 14). In fact, Orlando is aware to some extent that societal roles and expectations constrain Orlando. He wishes for a way to be free from these roles while still enabled to take part in society as an acceptable being. However, in periods of solitude, Orlando feels free to construe his experiences and cultivate his interiority beyond the authority of other people.

From the outset, one notices that Orlando is not similar to other boys of his age. Throughout the novel, he is depicted as a character who has a certain aspect that causes him to be more remarkable than an average character. Something special about Orlando is associated with his desire to create. However, this desire to create, which is innate to his soul, acts in opposition to his social role as a nobleman, resulting in him to confuse the deeper reality or truth with illusion itself. The truth of Orlando is that he notices he was born to write, but he is brought into this world as a nobleman and recognizes the illusion that he should come into existence as a nobleman due to the social expectation and approval. Expressing himself through writing is not suitable to his position in life.

The first time the reader encounters Orlando, he is proclaimed a “he”. Then, in opposition to the portrayal of the aristocratically exultant “man”, the reader is overwhelmed with confusion when the narrator describes Orlando in the reflection of the feminine spectacle: “A more candid, sullen face it would be impossible to find [...] The red of the cheeks was covered with peach down; the down on the lips was only a little thicker than the down on the cheeks. The lips themselves were short and slightly drawn back over teeth of an exquisite and almond whiteness” (Woolf, 1992, p. 12). What is interesting in this portrayal is that the narrative points to Orlando’s whiteness, stunning beauty and his/her perfectly proportioned body and features. Concerning the rest of the story, one could already think that he does not suit as a man. Indeed, the physical portrayal of Orlando is ambiguous in the sense that the reader could think about a girl and a boy in the same way, fluctuating drastically between notions of the feminine and masculine: A quick glance at this portrait of Orlando as a young boy proves how well this description is associated with innocence and pureness, and thus easily connected with femininity.

As Orlando grows up, he encounters many things: following his father’s death, the Queen Elizabeth I gives Orlando the monastic house and makes him her steward and treasurer. Thanks to his maleness and social stance, Orlando took this privilege since as a young woman he would never have been under the protection of the Queen. At that time, he is preoccupied with his sexual matters; he meets the Russian Princess Sasha, his first real love, at the court of King James during the Great Frost. Sasha immediately awakens Orlando’s curiosity as well as his passion. At first glance, Orlando cannot differentiate whether Sasha is male or female. Sasha comes to be Orlando’s first experience with an illusion which causes Orlando to continuously question himself in her presence. Similar to the way Orlando is presented: “He – for there could be no doubt of his sex, though the fashion of the time did something to disguise it” (Woolf, 1992, p. 11), Sasha is presented as “a figure, which, whether boy’s or woman’s, for the loose tunic and trousers of the Russian fashion served to disguise the sex, filled him with the highest curiosity” (Woolf, 1992, pp. 27-28). As the narrator tends to describe Sasha, the description is

broken short since the “details were obscured by the extraordinary seductiveness which issued from the whole person” (Woolf, 1992, p. 28). There is something hidden in Sasha as soon as she is introduced. It is this uncertainty that turns out to be the seductive aspect of Sasha’s being and fires Orlando’s erotic attraction to her. The harder Orlando tries to fulfil the sexual desire or attraction that Sasha stimulates, the more his attempts to describe and possess her “obscure” Sasha. Apparently, Sasha cannot be turned into an object of sexual desire but inspires the new forms of sexual experimentation.

Due to Sasha’s gender ambiguity, Orlando uses an expansive series of images in his attempt to fix Sasha’s identity. At this point, the narrator comments on the process: “Images, metaphors of the most extreme and extravagant twined and twisted in his mind. He called her a melon, a pineapple, an olive tree, an emerald, and a fox in the snow all in the space of three seconds” (Woolf, 1992, p. 37). In fact, Orlando does not narrow Sasha down into a single image. She is not only a melon, with its allusion to conventionally feminine seductiveness and curves, or just an emerald, glittering and jewel-like. This profusion of images occurs once again and multiplies further in the same paragraph: “Snow, cream, marble, cherries, alabaster, golden wire? None of these. She was like a fox, or an olive tree; like the waves of the sea when you look down upon them from a height; like an emerald; like the sun on a green hill which is yet clouded” (Woolf, 1992, p. 47). Orlando alludes to conventional representations of femininity: “snow, marble, cherries, alabaster” only to determine that Sasha is “none of these” (Woolf, 1992, p. 47). Orlando combines a series of allusions to exemplify Sasha’s fluctuating identity position and roles. Specifically, Orlando’s final description for Sasha, “the waves of the sea” and “the sun on a green hill which is yet clouded” (Woolf, 1992, p. 47), refer to constant movement and fluctuation, reflecting upon the incessantly shifting performative aspects of gender performed by each of the novel’s characters.

When Orlando comes to accept to go with Sasha to Russia, Sasha saves Orlando from his self-sacrificial, romantic intention by sailing away, leaving him with the elevated emotional sensations of love’s betrayal and passion. It was after his experience of being defeated in love, Orlando enters a period of depression, solitude, and reading, initiated by his seven-day trance-like state. Through such characters as Nick Greene, poet, and the Archduchess Harriet Griselda, Orlando re-establishes relationship with the world. Impressed with Greene’s status as a poet, Orlando brings him into his circle of life. However, soon Orlando is disappointed with Greene, who ridiculed him.

The crisis of unfulfilling relationships continues as Orlando finds himself constantly attracted to sexual ambiguity. He encounters the Archduchess Harriet Griselda, a figure of sexual indeterminacy, who overwhelms Orlando and thus Woolf seems to offer the eroticism of sexual ambiguity and gender fluidity for the second time. Like Sasha, the Archduchess embodies both the feminine and masculine features. More precisely, the Archduchess had declared her love for Orlando when she was a he. Then, Orlando the woman realizes that the unclothed Archduchess is in fact a man. Once Orlando the woman notices she is with the now detected male Archduke, she becomes shocked and faints. The dynamic between the two sexually ambiguous individuals has altered into a comically dramatic exploration of social construction of sexuality: “In short, they acted the parts of man and woman;” however, such subversive, gender-bending tricks of masquerade to maintain specific identities end ten minutes later, and they ultimately fall into “natural discourse” (Woolf, 1992, p. 132). Apparently, they played an ambiguity game in the sense that they determined their own sexual and gendered identity through clothes and masquerade of femininity.

Crossdressing as Transgression

Throughout the novel, clothing serves to have an effect on how an individual is behaved towards and on how one performs in a particular manner. That is, clothing regulates the performance of gender by creating the way an individual should be interpreted and the way that individual relates to the world. At this point, the text asks which aspect of an individual's identity is performative and which one is natural, indicating that in fact all aspects are performative, but at the same time seem to be normalizing or normative. In a similar vein, the narrator explains the connection between gender and clothes in two contradictory ways within the same paragraph. Clothes both identify the difference between the sexes and conceal that difference: "Clothes are but a symbol of something hid deep beneath", but "often it is only the clothes that keep the male or female likeness, while underneath the sex is the very opposite of what it is above" (Woolf, 1992, pp. 188-189). Then, clothing itself, while providing Orlando the opportunity to escape from the societal constraints placed on women, concurrently works to make the categories and labels concrete to "keep the male or female likeness" (Woolf, 1992, p. 188).

Sandra Gilbert, in her article, "Costumes of the Mind" proposes that the truth of clothing partially originates in its gender appropriateness, which preserves an orderly and hierarchical world (Gilbert, 1986, pp. 70-71). Gilbert also demonstrates how female modernists like Virginia Woolf have described clothing as "false costume." For Gilbert, this false costume is not to be distinguished as a "true nakedness," since even the body serves as a costume (Gilbert, 1986, p. 72). That is to say, nakedness is no more natural than its costume, and thus gender itself turns out to be a costume in a state of flux. In relation to nakedness, the physical body in Orlando does not contain the signification of realness and truth. Orlando appears naked twice, and neither occasion is the nakedness attached to anatomical sex. Then, the body fails to work as the true and readable indicator of anatomical sex.

Woolf's celebration of gendered masquerade disrupts the ostensible relation among anatomy, sexuality and gender presentation. The possibility of deception inherent in masquerade offers an opportunity for attacking the idea of gender as concrete and permanent. Accordingly, Orlando questions the "natural" integrity of its characters, and in so doing, it challenges the notion that sex and gender are "natural" categories as stated by Judith Butler in *Gender Trouble* (Butler, 1999, p.30). In this sense, in *Orlando* Woolf implies that, basically, gender is a sexual masquerade or an illusion, which masks sexual difference. That is, sexed identifications felt as natural are subject to the interferences of unconscious identifications and uncontrollable sexual desire. In *Orlando*, Woolf takes away the "natural" alignments of gender and sex, so one is never free from doubt whom one is desiring. Seeing the charming Sasha and being convinced of her being a boy ("no woman could skate with such speed and vigour"), Orlando encounters his libidinal energy when he feels "ready to tear his hair out with vexation" (Woolf, 1992, p. 28). Attracted to Sasha, although unsure whether Sasha is female or male, Orlando resigns himself to his own frustration. In case of Orlando, acting on his desire might be "out of the question" in view of the social taboo of same-sex romance (Woolf, 1992, p.110). Notably, sexual determination is thus not assured prior to the experiencing of affective and emotional states in Woolf's novel, but fixing gender or gender stabilization comes to be an important aspect of courtship, at least before the twentieth century. As Woolf comes close to the modern era, she treats gender stabilization in an ironic fashion. While Orlando comes to terms with a sudden and uncontrollable passion for the Archduchess Harriet, Harriet is in fact Harry in disguise. Then, the narrator wonders, "But what sort of passion... could this be? And the answer is double-faced as Love herself" (Woolf, 1992, p. 116). Here, Woolf plays with love's instability in its multifariousness and its resistance to stabilization or fixing.

If the truth or fixity of anatomical sex were admitted, Orlando's passion would technically be homosexual, his sexual desires "out of the question". Orlando affirms his/her continuous love in the context of sexual ambiguity that she is experiencing. After Orlando's sex change, the newly female Orlando notices that her sexual object choice has not changed together with her body:

As all Orlando's loves had been women, now, through the culpable laggardry of the human frame to adapt itself to convention, though she herself was a woman, it was still a woman she loved; and if the consciousness of being of the same sex had any effect at all, it was to quicken and deepen those feelings which she had had as a man. (Woolf, 1992, p. 161)

Following Orlando's transition from male to female embodiment, her passion for women unsettles the narrator's attempt to frame her desire within a culturally accepted narrative of idealized heterosexual relationship. The novel thus leaves open the matter of a "true" gender or the question of a "true" sex by stubbornly refusing to inform the reader what sex Orlando really is. In this sense, it disrupts the non-contradictory and stable definition of gender. Although Orlando seems to remain a female beneath her transformations and multiple disguises, she never conforms to normative femininity.

As Judith Butler states in *Gender Trouble*, "the parodic repetition of gender exposes as well the illusion of gender identity as an intractable depth and inner substance" (Butler, 1999, p. 187). Here, she suggests that gender is just a matter of performance, dependent upon repetition. If gender simply comes to arise from a naturally sexed body, then from where do these illusions of femininity and masculinity emerge? According to Butler (1999), for gender or sex, there is not a pre-existing identity that determines action. Then, gender is an "act", Butler notes, "as it is open to splittings, self-parody, self-criticism, and those hyperbolic exhibitions of the natural that, in their very exaggeration reveal its fundamental phantasmatic status" (Butler, 1999, p. 165). Accordingly, gender or sex, which has been blended for this study just as Woolf had, is an illusion of naturalization and originality, an act and a parody, constructed by phantasmatic identifications based upon incomplete ongoing process and never fully embodied.

To understand the binary battle on the issue of sexual ambiguity that Orlando is experiencing, Woolf emphasizes the potential conflict among sexual anatomy, gender identity and gender performance throughout the novel. In this sense, unsettling the fixity of gender identity and sexual anatomy enables Woolf to frame the unconventional marriage of Orlando and Shelmerdine, Marmaduke Bonthrop Shelmerdine, Esquire, who "had a castle in the Hebrides, but it was ruined... and had been a soldier and a sailor, and had explored the East" (Woolf, 1992, p. 251). Although their initial encounter is performed as a courteous horseman rescuing a maiden lying on the ground due to her injured ankle, the ridiculousness of both Orlando's reply to him and their immediate engagement cause the reader to interpret this scene as a much more explicit sexual coupling rather than a ceremonial attachment. Only a few minutes after this beginning, the two become engaged in love-making, without exchanging introductions or without any conversation (Woolf, 1992, p.252).

Notably, the narrative portrays Orlando's relationship with Shel as recreating the courtship tradition in cursory yet not conforming to, subverting that tradition. Even though they encounter, get engaged and finally get married, they undermine tradition by making a mock pretence of what it means to be engaged both in relation to the traditional timing of an engagement and in the sexually indirect manner their engagement can be interpreted. In a basic way, a traditional courtship plot essentially requires a woman and a man, which explains why Orlando, as a man, could not have pursued a courtship with Sasha in spite of his desire. Likewise, in Orlando's relationship with Shel, one finds on the surface a woman and a man, yet their courtship calls Orlando's and Shel's femaleness and maleness into question.

At first, Orlando and Shel states each other's sex dependent upon their appearance: "“You're a woman, Shel' she cried. “You're a man, Orlando!' he cried” (Woolf, 1992, p.251). Later, rendering the two lovers neither absolutely male nor female, Woolf conveys a question of negation: "“Are you positive you aren't a man?”” Shel asks Orlando. “Can it be possible you're not a woman?”” she asks him in return (Woolf, 1992, p. 252). Remarkably, the answer does not put an end to the question of which sex each of them is, only which sex each lover is not. At the same time, the relationship between Orlando and Shel immediately develops into a sort of interdependence where the lovers are more reflective figures of one another than counterparts. In addition, the ironic statements ““You're a woman, Shel!' she cried” and ““You're a man, Orlando!' he cried” (Woolf, 1992, p. 253) extend one's attention towards the unique communication between the lovers that situates them outside traditional romantic relationship.

Dependent upon likeness, upon sympathetic identification, upon the state of redoubling of self, for their perverse sexual tendencies, Orlando and Shel continue to act in ways that complicate the barriers and characteristics of sexual stereotyping and thus give ways to fluid, transgender identification. To be more precise, in *Orlando*, Woolf openly critiques heterosexual relationships which create and depend upon the gender division or physical sex characteristics. As an example, in order to preserve heterosexual norms, the Archduke Harry acts as a woman when Orlando is male and exposes himself to be male once Orlando passes as female: “he was a man and always had been one” but “to compass his ends, he had dressed as a woman” (Woolf, 1992, p. 179).

In addition, Orlando's sexual orientation changes through erotic attraction towards different gender presentations or remains in flux until she marries. Soon after the ceremony, Orlando proclaims, “I am a woman ... a real woman, at last” (Woolf, 1992, p. 253). The acceptance of a socially regulated gender identity, that of wife, comes to establish Orlando at this point. Orlando's involvement with the wife role is as unconventional as her motherhood since conventional notions of masculine supremacy are disregarded by the masquerade of sexuality. Woolf complicates what appears to be a return to masculine and feminine gender positions and conventional roles in the marriage of Orlando and Shel. Although they get married and Orlando gives birth, their gender positions are not stable or conventional.

When Orlando recalls Shelmerdine's question, “Can it be possible you're not a woman?” Woolf renders both Orlando and Shel neither definitively male or female (Woolf, 1992, p. 253). At this point, gender ambiguity once again matters to Orlando and Shel in the sense that they not only echo the instance of questioning concerning the other's sexual identity but also the act of confirming that identity. Inherent in each lover's uncertainty is an essentialized view of identity for the other which neither acts in accordance with. Their constant questioning of each other's gender both restates how different each character is from the conventional gender role they have in the fabrication of a courtship plot they assume to act. Such a questioning of gender shows that each is frequently surprised to see the other as straying away from that role. Accordingly, gender is unstable, not fixed; therefore, it is difficult to state whether Orlando and Shel are just a heterosexual husband and wife, more problematically a couple in which each vacillates from one sex to the other, something more of an intermix of any or all of these permutations. To be intermixed is to include the other or more broadly the constant multiplicity and vacillation of gender identities within the self beyond the boundaries of any gendered perspective.

Conclusion

One way of challenging gender norms involves a “replication of heterosexual constructs in non-heterosexual frames” (Butler, 1999, p. 137) as stated by Butler in *Gender Trouble*. In

this manner, Orlando's fluid sexuality, by inserting transgender images into a heterosexual framework, exposes the artificiality of that framework, challenging the notion that conventional roles of male and female are natural. Then, the rigid gender binary is constantly disrupted by gender ambiguities that run through gender communities where gender does not certainly follow from sex. As Butler (1996) explains in "Imitation and Gender Insubordination" the "authentic", "original" and "true" expression of human sexuality in tandem with an individual's assigned birth sex is a fantasy built upon the normalized binary of male and female (Butler, 1996). In fact, there is no origin for true gender identity. Rather, uncertainties and ambiguities abound in all individuals.

In other words, if Orlando's transgender existence presents a critique of binary gender and sex distinction, it is just because it destabilizes and denaturalizes gender and sex signs. Due to the variance from gender norms, such a transgender identification creates a gap in the mainstream society's understanding of gender and sex. This gap leaves us to search for the pretensions of original, but the idea of original, a stable ground will not be found. Hence, in Orlando the transgressive replication of heterosexual practices and transgender subject occur together, creating the multiplicity of depth. Through Orlando's repetition of various gender performances, Woolf troubles the traditional markers of gender. In this sense, throughout Orlando, Woolf's celebration of gendered masquerade undermines the apparent connection between anatomy, gender presentation and sexuality. To put in another way, the pre-existing cultural norms or normative expectations of society demand agreement among individual's gender identity, sexual anatomy and gender performance, which make possible the authentic experience of being a woman or man due to the convincing illusion of male or female essence. However, transgender identification interrupts this order and thereby they can only come close to gendered realness in such a way that people cannot consider an individual as being either/neither woman or man or both gender at the same time. Such a dissonance can occur in non-normative fabrications of gender. Accordingly, what transgender understanding in Orlando promotes is the possibility for all gendered subjects to remove gender from the impenetrable confines of definite referentiality and to instead make transgender embodiment something elusive, fluid and moving. To put it another way, transgender identification not only demonstrate the process of constant transformation and movement but also signify the nature of their unstable variances and ambiguities, which are central to transgender subject position.

References

- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1996). Imitation and gender insubordination. *The material queer*. In D. Morton (Ed).180-192. Boulder, CO: Westview Press.
- Gilbert, Sandra M. (1986). Costumes of the mind: Transvestism as metaphor in modern literature: *Gender studies: New directions in feminist criticism*. In J. Spector (Ed). 70-95. Bowling Green: Bowling Green State University Popular Press.
- Prince, V. (2007). "Seventy years in the trenches of the gender wars". *Blending genders: Social aspects of cross-dressing and sex-changing*. In Richard Ekins (Ed). 469-476. London: Routledge.
- Prosser, J. (1998). *Second skins: The body narratives of transsexuality*. New York: Columbia University Press.
- Stryker, S. (2006). (De)subjugated knowledges: *An introduction to transgender studies*. Eds. S. Stryker & S. Whittle. *The Transgender Studies Reader*. In S. Stryker & S. Whittle (Eds). 1-18. New York: Routledge.
- Valentine, D. (2007). *Imagining transgender: An ethnography of a category*. Durham: Duke University Press Book.

Woolf, V. (1992). *Orlando: A biography*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

BRICS-T Ülke Piyasalarında Risk Ayırıştırma¹

Risk Decomposition in BRICS-T Stock Markets

Özlem DOĞAN^{a*} Yunus KILIÇ^b

^a Doktora Öğrencisi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6669-2092

^b Doç. Doktor, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sigortacılık Bölümü, Antalya/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9758-5118

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ocak 2022

Kabul tarihi: 3 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Risk,
Risk yönetimi,
Finansal risk

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 31, 2022

Accepted: October 03, 2022

Keywords:

Risk,
Risk management,
Financial risk

ÖZ

Bu çalışmada riskin ölçülmesi ve ayrıştırılması konuları incelenmiş olup ABD piyasası baz alınarak BRICS-T ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ulusal borsa endekslerinin riskleri, 2009-2018 dönemi için aylık kapanış verileri kullanılarak ölçülmüştür. Pazar endeksi olarak S&P 500 endeksi seçilmiştir. Bu doğrultuda, BRICS-T ülkelerinin ulusal borsa endekslerinin toplam riskleri hesaplanarak sistematik risk ve sistematik olmayan risklere ayrıştırılmıştır. Ayrıca piyasa hareketlerine olan hassasiyeti ölçen beta katsayıları 120 aylık veriler temel alınarak hesaplanmıştır. Çalışma bulguları, BRICS-T topluluğundaki ulusal borsaların endeks bazında sistematik olmayan risklerinin genel itibariyle oldukça düşük olduğunu, riskin çoğunluğunu sistematik risk unsurunun oluşturduğunu ortaya koymuştur.

ABSTRACT

In this study, the measurement and decomposition of risk were examined and the risks of the national stock market indices of the BRICS-T countries (Brazil, Russia, India, China, South Africa and Turkey) were measured using the monthly closing data for the 2009-2018 period, based on the US market. S&P 500 index was chosen as the market index. Accordingly, the total risks of the national stock market indices of the BRICS-T countries are calculated and separated into systematic and non-systematic risks. In addition, beta coefficients that measure the sensitivity to market movements were calculated based on 120-month data. The study findings show that the non-systematic risks of national stock exchanges in the BRICS-T community are generally quite low, and most of the risk is the systematic risk factor.

¹ Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Risk is a concept that we encounter many times in our daily life and can be defined as the probability of a negative outcome. In order to determine healthy risk management activities and to take urgent measures, when necessary, it is necessary to measure the net size of the risks in a healthy way. If the measurement of the magnitude of the risks is not done correctly, it is not possible to take the right measures. For this reason, the bad consequences of financial risks will inflict losses on companies. With the realization of risks, measures should be taken to minimize the possible negative consequences and risk avoidance plans should be established. As the importance of risk measurement increases, different methods are used to measure the size of risks today. In this case, it is very important which risk measurement techniques should be used in which situation. The risks faced by companies are very diverse. However, it is possible to divide these risks into two types as systematic and non-systematic risks in general. Systematic risk briefly is the risk that a portfolio manager, portfolio owner or an ordinary individual investor cannot manage, and that all markets are affected by the economic, political and social environment in which the financial instrument is located and the changes that occur due to these factors. Unsystematic risk is the risks that affect only a single business and depend on the factors belonging to that business and consists of the risks of the company's activity, management, financial structure and the sector in which it is located. In addition to financial markets, financial investors are also faced with systematic and unsystematic risks while evaluating their savings. In order to properly manage the risks, they will encounter, savers should define and classify the risks they face in portfolio investments and develop solutions to reduce the risk accordingly. In order to reduce the risk, which is the subject of risk management, the risks encountered should be separated.

In this study, it is aimed to find the size of these factors by separating the total risk into systematic risk and non-systematic risk factors, together with measuring the risks based on stock market indices of BRICS-T (Brazil, Russia, India, China, Africa and Turkey) countries and the USA (S&P 500). The aim of this study is to make a comparative analysis of the risk structures of the BRICS-T countries and the US stock market indices in terms of risk concepts. In this direction, index returns, and risks are calculated based on the closing prices of the S&P 500 index and the national stock market indices of BRICS-T countries on a 10-year total 120-month basis between 01.01.2009 and 31.12.2018. In the study, first, the risks and variability coefficients of the S&P 500 index and BRICS-T countries were calculated, then the correlation matrix of the returns was prepared, the beta values were found, and the risks were decomposed. In the literature, many studies related to financial risk analysis related to the capital and financial markets of developing countries and BRICS-T countries have been reached. There are few studies on risk decomposition of Turkey and BRICS countries. Therefore, it is thought that the study will contribute to the literature.

As a result of the findings, it was observed that the total risks of Turkey, Brazil, India and South African countries were mainly composed of non-systematic risks, while it was observed that the total risk of China was mainly caused by systematic risks. On the other hand, Russia's total risk decomposition was inconsistent. As a result of this study, it has been observed that there is a strong relationship in some of the capital markets of S&P 500 and BRICS-T countries and a weak relationship in others. As a result of the findings obtained from the study, international investors can create their investments more consciously and by sharing the risk among the markets in line with this relationship between countries. Investors can minimize portfolio risk by diversifying, and under certain conditions, they can eliminate unsystematic risk and bring the total risk of their portfolios to the level of systematic risk. Based on these results, it can be suggested for optimal diversification that investors or portfolio managers in Turkey should not include stocks from South African and Indian stock exchanges in their portfolio while creating a portfolio, if a long-term portfolio is to be created, and add stocks from China, Russia and Brazil stock markets to their portfolios instead of these countries' markets.

Giriş

1992 yılında Risk, uzun zamandır çeşitli bilim insanlarının ve araştırmacıların dikkatini çeken ve inceleme yapmalarına neden olan oldukça önemli bir konudur. Yapılan bu çalışmalar riskin objektif mi yoksa subjektif bir kavram mı olduğuna dair bir takım soruları beraberinde getirmiştir. Bu sorunun cevabı hala tam olarak verilememiştir. Risk günlük hayatımızda birçok defa karşımıza çıkan bir kavram olup negatif bir sonucun ortaya çıkma olasılığı olarak tanımlanabilir. Finansal açıdan riskin tanımı ise, bir kazancın ilerideki zamanlarda oluşabilecek başka olaylara bağlı olması ve bu olaylardan en az birinin pozitif veya negatif bir kazançla sonuçlanabilmesi durumudur. Risk bu tanıma bağlı olarak beklenen değer ile gerçekleşen değer arasındaki olumlu veya olumsuz fark olarak açıklanabilir (Börekçi, 2004, s. 13). Risk kurumsal anlamda düşünüldüğünde, şirketler için çok büyük önem taşımaktadır. Şirketler açısından risk, şirketlerin herhangi bir çalışmasına bağlı olarak gelecekte bir tarihte beklenilenden farklı bir olayın meydana gelme olasılığını anlatır. Risk kelimesi genellikle negatif ve zararın ortaya çıkma ihtimali olarak anımsanır.

Günümüzde yaşanan küreselleşme ile birlikte rekabet, finansal varlıklardaki değişiklikler, yapılan işlem sayılarının artması finansal piyasalarda yoğun, karışık ve birbiriyle etkileşim halinde olan bir yapının oluşmasına sebep olmuştur. Bu yapı, genellikle işletmelerin piyasadaki fiyat değişimlerinin neden olduğu risklere karşı daha hassas hale gelmelerine sebep olmuştur. Bu sebepler nedeni ile firmalar risklerini tespit etmek, ölçümünü yapmak, denetlemek ve sürekli yenilemek ile ilgili çalışmalarını hızlandırmış ve etkili bir risk yönetim sistemi bulmaya çalışmışlardır. Finansal krizlerin yaşanmasının artması da firmaları bu konuyla ilgili tedbir almaya ve yeni metotlar geliştirmeye yöneltmiştir.

Finansal piyasalarda doğru faaliyetlerde bulunabilmek için, işlem yapılacak ülkelerin ekonomik verilerini inceleyip analiz ederek, ileriye dönük değerlendirmeler yapmak, yapılan bu değerlendirmeler doğrultusunda hareket etmek gerekmektedir. Bu noktada göz önüne alınması gereken diğer bir konu ise, bir ya da daha fazla ekonomiyi incelemektense, uluslararası ekonominin yönelimlerini de göz önünde bulundurarak, detaylı yorumlar yapılması gereğidir. Yani küresel düşünüp, firmaların şartlarının dikkate alınarak hareket edilmesi "Ulusal düşün, yöresel davran" ifadesiyle belirtilmektedir.

Sağlıklı risk yönetim faaliyetlerinin belirlenebilmesi ve acil önlemlerin gerekli zamanlarda alınabilmesi için, risklerin net büyüklüklerinin sağlıklı bir şekilde ölçümünün yapılması gerekir. Risklerin büyüklüğünün ölçümü doğru yapılmaz ise, doğru tedbirlerin alınması da muhtemel değildir. Bu sebeple finansal risklerin kötü sonuçları firmaları zarara uğratacaktır. Risklerin gerçekleşmesi ile birlikte olası negatif sonuçlarını az seviyeye indirmek için önlemler alınmalı ve riskten kurtulma planları oluşturulmalıdır. Risk ölçümünün önemi arttıkça günümüzde risklerin büyüklüklerinin ölçümünde değişik yöntemlerden yararlanılmaktadır. Bu durumda, hangi risk ölçüm tekniklerinin hangi durumda kullanılması gerektiği çok önemlidir.

İnsanlar bazen risk ve belirsizlik kavramlarını birbirinin yerine kullanmalarına karşı bu iki kavram finans biliminde iki farklı olayı anlatmaktadır. Belirsizlik durumlarında ortaya çıkacak olayların meydana gelme ihtimali bilinemezken, risk kavramı bu durumların meydana gelme ihtimalinin bilindiği olaylardır (Türko, 2002, s. 383). Risk, asla belirsizlik anlamına gelmez. Belirsizlik tanımı anlaşılabilen tesadüfi durumlardan dolayı ortaya çıktığı için sayılarla ifade edilemez. Bu nedenle belirsiz olaylardan kaçınmak gerekir. Riski ortaya çıkaran sebepler ise sayısallaştırılabilmektedir (Soydan, 1999, s. 88).

Firmaların karşı karşıya kaldıkları riskler çok çeşitlidir. Fakat bu riskleri genel olarak sistematik ve sistematik olmayan riskler olarak iki çeşide ayırmak mümkündür (Bekçioğlu,

1983, s. 359). Sistematik risk kısaca; portföy yöneticisi, portföy sahibi veya sıradan bir bireysel yatırımcının yönetemediği, bütünüyle finansal aracın içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal ortam ile bu unsurlardan dolayı meydana gelen değişimlerden ve tüm piyasaların etkilendiği risktir (Arman, 1997, s. 122). Sistematik olmayan risk, sadece tek bir işletmeyi etkileyen ve o işletmeye ait faktörlere bağlı olan risklerdir ve firmanın faaliyet, yönetim, finansal yapı ve içinde bulunduğu sektörün risklerinden oluşur (Bolak, 2001, s. 104). Finansal piyasaların yanı sıra finans yatırımcıları da tasarruflarını değerlendirirken sistematik ve sistematik olmayan risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Tasarruf sahipleri karşılaşacakları riskleri doğru yönetebilmek için portföy yatırımlarında karşılaştıkları riskleri tanımlamalı, sınıflandırmalı ve bu doğrultuda riski azaltacak çözümler geliştirmelidirler. Risk yönetiminin konusunu oluşturan riskin azaltılması için karşılaşılan risklerin ayrıştırılması gerekmektedir.

Bu çalışmada örneklem olarak BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Afrika ve Türkiye) ülkeleri belirlenmiştir. BRICS-T ülkeleri ekonomik olarak büyüyen ve gelişen ülkeler konumundadır. Gelişmekte olan ülkeler olarak değerlendirilen BRICS-T ülkeleri sahip oldukları nüfus, ekonomi, gelişme potansiyelleri, yüksek büyüme vb. gibi nedenlerle yabancı yatırımcıların daha fazla kar iştahlarını arttıran bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ülkelerin büyüme hızı ve doğrudan yabancı yatırımları çekme gücü, yüksek enflasyon, yüksek nüfus gibi benzer ekonomik koşullara sahip olmaları, hem bu ülkelerin karşılaştırılabilmesini mümkün kılmakta hem de bu ülkelerin ve çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada, BRICS-T ülkeleri borsa endeksleri ile pazar endeksi olarak alınan S&P500 borsa endekslerinin endeks bazında risklerinin ölçülmesi ile birlikte toplam riskin, sistematik risk ve sistematik olmayan risk unsurlarına ayrıştırılarak bu unsurların büyüklükleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Endekslerin pazarla ilişkisini gösteren beta katsayısı bulunmuş, risk kavramları açısından BRICS-T ülkeleri ile ABD endekslerinin risk yapılarının karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

Literatür Taraması

Literatürde finansal risk analizi ile ilgili olarak gelişmekte olan ülkelerin ve BRICS-T ülkelerinin sermaye ve finans piyasaları ile bağlantılı çok sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Türkiye ve BRICS ülkelerinin risk ayrıştırması ile ilgili ise az sayıda çalışma mevcuttur. Bu nedenle, çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Toplam riskin bileşenlerine ayrılması konusunun menkul kıymetlerde uygulanmasının literatürde yer almasını ilk olarak Profesör William Sharpe sağlamıştır. Sharpe (1963), farklı bir bakış açısı sağladığı portföy teorisi çalışmasında, bir varlığın toplam riskinin sistematik risk ve sistematik olmayan risk şeklinde bileşenlerine ayrıldığını belirtmiştir. Black (1972) tarafından yapılan çalışmaya göre sistematik risk ölçütü olan beta ile menkul kıymet getirisi arasında aynı yönlü ve pozitif bir etkileşim olduğu, risk unsuru olarak yalnızca finansal varlığın betasının etkin olduğu gözlemlenmiştir. Yaptığı araştırmada risk ayrıştırmasının varyansla değil standart sapma ile yapılmasının gerekliliğini belirtmiş olan Van Zijl (1987) bununla birlikte yaptığı çözümlemede beta katsayısının sıfırdan küçük olması durumunda varyans ayrıştırmasının doğru olmadığını ve bu durumda çeşitlendirilemeyen riskin doğru tahmin edilmemesi sonucunu meydana getirdiğini keşfetmiştir. Risk ayrıştırma kavramını inceleyen, Mausser ve Rosen (1999) yaptıkları çalışmalarında risk ayrıştırma aracılığıyla bir yatırımcının aldığı pozisyonunun portföy riskine yaptığı katkı payı miktarını belirlemeye çalışarak yatırım yapanların aldığı pozisyonunun riskinde farklılık olması halinde portföyün toplam riskinde de farklılık olacağı sonucuna varmışlardır. Nankya (2018) yaptığı çalışmada riske maruz değer ve borsa risk bileşenlerinin değerini piyasa riskinin bir ölçümü olarak analiz etme üzerinde durmuş ve Uganda ekonomik verileri ile risk bileşenlerine ayırma uygulaması yapmıştır. Çalışmasında riske maruz değerlerin çeşitli kıymet ve etkinliklerdeki güvenilir riskin ölçümünü kolaylaştırdığını

tespit etmiştir. Ayrıca işletmelerin risk kontrollerini, risk gözlemlerini tahmin edilen ve gerçekleşen ekonomik durumlarıyla birlikte gözlemlemeye, raporlamaya ve kontrol etmeye imkan verdiği sonucuna ulaşmıştır. Doğru kullanılmaz ise riske maruz değere güvenmenin ciddi sorunlara neden olabileceği neticesine varmıştır.

Demirtaş ve Güngör (2004) yaptıkları çalışmada Borsa İstanbul'da yer alan çeşitli sektörlerden hisse senetlerini belirleyerek bu hisse senetlerine ait beş yıllık rakamlarla standart sapma, varyans ve kovaryansları hesaplamışlardır. Bu yöntemle en uygun portföy seçimini yapmaya çalışan araştırmacılar çalışmanın sonucunda yatırımcının karar vermesine yardımcı olacak senaryolar elde etmişlerdir. Birinci programda risksiz piyasa oranına göre oluşturulan portföyde hangi hisseden hangi oranda alınacağı tespit edilmiştir. Senaryoda Sharpe oranlarına göre beklenen getirilerin ve standart sapmaların değişmesi değişik bir program oluşturma ve değerlendirmede portföy yöneticisine alternatif oluşturma bakımından bir fikir vermektedir. Yapılan ikinci programda ise yine aynı veriler ve serbest değerler girilerek program çalıştırılmakta ve meydana gelen portföyler iki kısma ayrılmaktadır. Birinci olarak en düşük standart sapmaya sahip diğeri de en yüksek Sharpe oranına sahip olmak üzere iki ayrı portföy olanağı sunulmuştur. Öcal ve Demirelli (2010) Borsa İstanbul'da işlem gören çeşitli sektörlerde yer alan üç adet hisse senedinin 7 aylık kazançlarını temel alarak risk ayrıştırma işlemini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada sistematik risk ve sistematik olmayan risk bulunmuş ve bu bilgilere göre portföyün riske maruz değer miktarı hesaplanmıştır. Çalışmanın sonucunda sistematik riskler aynı olmasına rağmen, sistematik olmayan risk düzeyinin yükselmesine bağlı olarak yatırımcı açısından getirilerin de doğru orantılı olarak arttığı tespit edilmiştir. Sistematik risk ölçümünde yeri oldukça büyük ve önemli olan beta katsayısı üzerinde çalışan Aygören ve Sarıtış (2007), yaptıkları çalışmada İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında bulunan 24 farklı sektör endeksinin aynı zamanda İMKB 100, İMKB 50 ve İMKB 30 endekslerinin 01.01.2001/31.12.2010 tarihleri arasında 10 yıllık toplam 120 ay kapanış fiyatları esas alınarak getirileri ve riskleri hesaplanmıştır. Çalışmanın sonucunda beta katsayılarının yeterli istikrara sahip olmadıklarına ulaşılmıştır. Beta katsayısı öngörüsü için düzeltme metotları tavsiye etmişlerdir. Uygulamada çoğunlukla 5 yıllık veriler dikkate değer bulunan beta katsayısının 8-9 yıllık bilgiler dikkate alındığında sonuçların daha doğru olduğu görülmüştür. Dalgıç (2011) çalışmasında riske maruz değer hesaplama yöntemi olarak sabit varyansa dayalı modelleri kullanmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar serilerin sabit varyans özelliği taşıdığı varsayımına dayanmaktadır. Fakat finansal zaman serileri üzerine yapılan çalışmaların çeşitlenmesiyle birlikte değişen varyansa dayalı riske maruz değer yöntemleri geliştirilmiştir. Çalışmada kullanılan serilerin değişen varyansa dayalı riske maruz değer hesaplama yöntemleri ile riske maruz değer tutarlarının yeniden hesaplanması; daha gerçekçi sonuçlara ulaşmayı sağlayacak, belirsizlik ortamındaki yatırımcılar için daha kesin risk düzeylerinin belirlenmesinde öncü göstere olacaktır. Böylece piyasa ortamında belirsizlikten daha az düzeyde etkilenen küçük yatırımcılar sayesinde mikro düzeyde hisse senedi piyasalarındaki yatırım düzeyleri artacak, portföy çeşitlendirilmesine yönelik stratejiler geliştirilecek, makro düzeyde ise işlem hacminin ve işlem miktarının artmasıyla birlikte borsaların gelişmişlik ve etkinlik düzeyleri olumlu yönde etkilenecektir.

Riskin ölçümü, toplam riskin hesaplanması ve ayrıştırılarak sistematik risk ve sistematik olmayan risklerin hesaplanması üzerinde çalışan Sarıtış ve Kaya (2012) Borsa İstanbul'da yer alan hisse senetlerinin sektörleri baz alınarak risk unsurlarının oranları ve miktarlarını tespit etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda endekslerin önemli bir kısmında riskin (%90'nın üzerinde), sistematik riskten dolayı meydana geldiği tespit edilmiştir. Risk ayrıştırması konusu üzerinde çalışan Yıldırım (2015) çalışmasında yatırımcı portföyündeki hisse senetleri arasında risk ayrıştırması yapılmıştır. Riske maruz değer analizleri, Finansal Varlıkları Fiyatlandırma Modeli

ile kuvvetlendirilmiş ve bu model ile sistematik ve sistematik olmayan risk seviyeleri ayrı ayrı tespit edilmiştir. Daha sonra risk ayrıştırması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda sistematik riskler farksız olmasına karşılık, sistematik olmayan risk seviyesinin artmasına dayanarak yatırımcı açısından kazançlarının aynı yönde ve aynı oranda arttığı gözlemlenmiştir. Risk ölçümü ve risk ayrıştırması konusu üzerinde çalışan Şahin (2018) yaptığı çalışmada eşit ağırlıklara sahip hisse senetlerinden oluşan varsayımsal bir portföy oluşturulmuştur. Portföy iki aşamada incelenmiştir. Çalışmada ele alınan her iki döneme ait portföyün öncelikle riski ölçümlenmiştir. Sonrasında portföy etkisi de dikkate alınarak hesaplanan risk düzeyi sistematik risk ve sistematik olmayan risk olarak ayrıştırılmıştır. Portföylerin risk ölçümleri sırasında riske maruz değer yönteminden yararlanılmıştır. Öncelikle marjinal riske maruz değer ardından da Finansal Varlık Fiyatlama Modeli kullanılarak riske maruz değer tutarları hesaplanıp, sistematik risk ve sistematik olmayan risk ayrıştırması yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda portföyün varsayımsal oluşturulması hesaplamaları etkilediği ve ağırlığı mali kuruluşlar ve imalat sanayi sektörlerinden oluşan portföyün hisse senedi dağılımının daha dengeli yapılmasının tüm risk türlerinin azalmasına yol açacağı görülmüştür. Ele alınan dönemlerdeki gözlem sayılarının daha eşit tutulması ve sektörlerle yönelik yapılacak hisse senedi seçimimin daha dengeli olması, analiz sonuçlarını küresel ekonomik kriz sonrası dönemde beklentilere uygun olarak artan risk şeklinde çıkarabileceği tespit edilmiştir.

Araştırma-Metodoloji

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Afrika ve Türkiye) ülkeleri ile ABD, (S&P 500) borsa endeksleri bazında risklerinin ölçülmesi ile birlikte toplam riskin, sistematik risk ve sistematik olmayan risk unsurlarına ayrıştırılarak bu unsurların büyüklüklerinin bulunması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, risk kavramları açısından BRICS-T ülkeleri ile ABD borsa endekslerinin risk yapılarının karşılaştırmalı analizinin yapılmasıdır.

Veri ve Yöntem

Çalışmada, S&P 500 endeksi ve BRICS-T ülkelerinin ulusal borsa endekslerinin 01.01.2009-31.12.2018 yılları arasındaki 10 yıllık toplam 120 ay bazında kapanış fiyatları esas alınarak endeks getirileri ve riskleri hesaplanmıştır. Çalışmada öncelikle değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler incelenmiştir. Bu göstergeler aracılığı ile üzerinde çalışılan finansal zaman serilerinin normal dağılıma sahip olup olmadığı tespit edilmiştir. Serinin normal dağılıma sahip olmaması, normal dağılım tahminine dayalı olarak gerçekleştirilen risk analizlerinin de tutarlı olmadığını göstermektedir. Temel olarak standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri, finansal zaman serilerinin normal dağılım özelliğine sahip olup olmadığının anlaşılabilmesi için incelenmektedir. Araştırma verileri www.investing.com adresinden temin edilmiştir. Analizde endeks riskleri ölçülmüş ve bu riskler ayrıştırmaya tabi tutulmuştur.

Tablo 1’de çalışmada verileri kullanılan altı ülkeye ait borsa endekslerinin adları bulunmaktadır.

Tablo 1: Çalışmada verileri incelenen ülke ve endeks adları

Ülke	Endeks
ABD	S&P 500
Türkiye	BİST 100

Rusya	RTSI
Çin	HSI
Brezilya	BOVESPA
Güney Afrika	JSE
Hindistan	BSE SENSE

Tablo 2’de ülke endekslerine ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir.

Tablo 2: Ülke Endekslerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Ülke	Standart Sapma	Varyans	Çarpıklık	Basıklık	Ortalama Aylık Getiri
ABD	571,2	326.275,4	0,194	-1,027	1.805
Türkiye	20.991,6	440.647.925,7	-0,347	0,83	74.486
Rusya	319,3	101.995,8	0,297	-0,64	1.219
Çin	536,2	287.640,2	0,629	0,721	2.762
Brezilya	11.195,6	125.342.889,2	0,578	0,171	57.901
Afrika	11.695	136.775.054,8	-0,311	-1,289	45.517
Hindistan	6.912,4	47.782.244,22	0,294	-0,709	21.120

Tablo 2 incelendiğinde, ortalama getirisi en yüksek olan ülke borsasının Türkiye, ortalama aylık getirisi en düşük olan ülke borsa endeksinin ise Rusya olduğu görülmektedir. Genellikle standart sapmanın küçük olması; ortalamadan sapmaların ve riskin az olduğunun, büyük olması ise; ortalamadan sapmaların, riskin büyük olduğunun ve dalgalanmanın göstergesidir. Bu durumda bu piyasalar arasında en riskli ve oynaklığı yüksek ülkeler Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika’dır. Toplam riskin ölçütü varyans veya standart sapmadır. Burada analizde incelenen ülkelerin endekslerinin aylık değerlerinin toplam riski standart sapma hesaplanarak tespit edilmiştir. Standart sapmalara göre bir sıralama yapıldığında, toplam riski en düşük olan Rusya’yı sırasıyla, Çin, ABD, Hindistan, Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye takip etmektedir. Ancak incelediğimiz borsa endekslerinin değerleri birbirinden farklı olduğu için yaptığımız yorum çok da doğru olmayacaktır. Bu durumda endekslerin değişim katsayılarını incelemek daha doğru sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir.

Araştırma Bulguları

Çalışmada öncelikle S&P 500 endeksi ve BRICS-T ülkelerinin riskleri ve değişkenlik katsayısı hesaplanmış daha sonra getirilere ait korelasyon matrisi hazırlanmış, beta değerleri bulunmuş ve riskleri ayırtmaya tabi tutulmuştur.

Değişim Katsayısı

Değişim katsayısı veya bağıl standart sapma; standart sapmanın aritmetik ortalamaya bölünmesi ile hesaplanır. Standart sapma sadece bir seri hakkında bilgi verirken değişik serilerin karşılaştırılması yapılırken çok fazla bilgi sağlamamaktadır (Yakar, 2019, s. 1). Değişim katsayısı, bir birimlik verim için alınan riskin ölçüsüdür. Birden çok hisse senedinde, risk düzeyleri ve beklenen getiri arasında seçim yapmak için kullanılır (Abay, 2013, s. 182). Değişkenlik katsayısı formülü aşağıdaki şekildedir (Yakar, 2019, s. 1):

$$\text{Değişkenlik Katsayısı} = \sigma / \times$$

σ = Standart Sapma

$\times$ = Aritmetik Ortalama

Tablo 3. Ülke Endekslerine Ait Değişim Katsayıları

Ülke Borsa Endeksleri	Değişim Katsayısı
S&P 500	0,32
BİST 100	0,28

RTSI	0,25
HSI	0,19
BOVESPA	0,18
JSE	0,27
BSE SENSE	0,29

Tablo 3 incelendiğinde, değişim katsayısı en düşük olan borsa endekslerinin Brezilya, Çin ve Rusya'ya ait olduğu gözlemlenirken değişim katsayısı en yüksek olan ülke endekslerinin ise ABD, Hindistan, Türkiye ve Güney Afrika borsa endekslerine ait olduğu tespit edilmiştir. Değişim katsayıları incelendiğinde, Çin borsasına ait değişim katsayısı 0,19 bulunmuştur. Çin'in en küçük standart sapmaya (536,2) sahip ülke olmasının yanında bir birim getiri başına riskinin de en düşük ülke olduğu gözlemlenmiştir. Brezilya borsa endeksinin standart sapması (11.195,6) yüksek olmasına rağmen bir birim başına getiri riskinin 0,19 oranı düşük olduğu görülmüştür. ABD borsa endeksinin standart sapması (571,2) düşük olmasına rağmen değişim katsayısı 0,32 bulunarak verim başına riski en yüksek olan ülkedir. Türkiye borsa endeksi en yüksek (20.991,6) standart sapmaya sahip olmakla birlikte değişim katsayısında 0,28 olarak bir birim başına riskin de yüksek olduğu ülke konumundadır. Rusya borsa endeksinin standart sapması (319,3) düşük olmasına rağmen verim başına riski 0,25 oranı ile yüksektir. Hindistan borsa endeksinin bir birim başına riski 0,29 oranı ile yüksektir. Güney Afrika borsa endeksinin ise bir birim başına riski 0,27 ile yüksek bir orana sahiptir. Bu sonuçlar dikkate alındığında, riski sevmeyen yatırımcıların Brezilya ve Çin gibi ülke borsalarına yatırım yapmaları beklenir. Bu sonuçlara göre risk seven yatırımcılar için görece olarak ABD, Hindistan, Türkiye, Güney Afrika ve Rusya borsalarına yatırım yapmak doğru tercih olabilir.

Tablo 4'te endeksler arasındaki korelasyon hesaplanmış ve birbirleri ile yakın ilişki gösteren ülke endeksleri görülmüştür.

Tablo 4. Ülke Endekslerine Ait Korelasyon Matrisi

	ABD	Türkiye	Rusya	Çin	Brezilya	Güney Afrika	Hindistan
ABD	1	0,873	-0,353	0,408	0,416	0,962	0,970
Türkiye	0,873	1	-0,145	0,386	0,479	0,851	0,870
Rusya	0,353	-0,145	1	-0,281	0,378	-0,377	-0,314
Çin	0,408	0,386	-0,281	1	0,245	0,396	0,495
Brezilya	0,416	0,479	0,378	0,245	1	0,235	0,513
Güney Afrika	0,962	0,851	-0,377	0,396	0,235	1	0,921
Hindistan	0,970	0,870	-0,314	0,495	0,513	0,921	1

Endekslerin birbirleri arasındaki korelasyonları incelendiğinde, Türkiye borsa endeksinin Güney Afrika, Hindistan ve ABD borsa endeksleri ile pozitif ve güçlü korelasyon ilişkisi varken Rusya borsa endeksi ile negatif yönlü Çin borsa endeksi ile ise zayıf yönlü korelasyon ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Pozitif yönlü korelasyona sahip ülkelerde yatırım yapan yatırımcılar, bu ülkelerin piyasalarında olumsuzluklar yaşandığında veya portföy risklerini düşürmek amacıyla negatif yönlü ve zayıf korelasyon ilişkisi olduğu ülke piyasalarına yatırım yapabilir.

Beta Katsayısının Hesaplanması

Beta katsayısı, menkul değerlerin piyasa riskine karşı duyarlılığını hesaplayan sistematik risk ölçüsüdür. Beta katsayısı şu şekilde hesaplanır (Demir ve Kaderli, 2007, s. 187):

$$\beta_i = \text{Cov}_{i,m} / \text{Var}_m$$

Var_m = Pazar Endeksinin Varyansı

$\text{COV}_{i,m}$ = Endekslerin Kovaryansı

Burada piyasayı temsil ettiği düşünülen ABD (S&P 500) endeksi piyasa portföyü olarak baz alınarak çalışmaya konu olan ülke endekslerinin hesaplanan beta değerleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Endekslerin Beta Değerleri

Ülke	Beta Değeri
Türkiye	0,70
Rusya	0,66
Çin	0,58
Brezilya	0,76
Güney Afrika	0,62
Hindistan	0,76

Beta katsayısı 1'e eşit olan değerler piyasada oluşabilecek düşüş veya yükselişe piyasa ile aynı doğrultuda tepki veren piyasalardır. Çalışmada beta katsayıları hesaplanırken pazar endeksi olarak ABD S&P 500 endeksi alınmış ve buna göre katsayılar hesaplanmıştır. Beta katsayısı 1'e eşit olan endekslerde pazar endeksindeki %1'lik artış veya azalış bu endekslerde de aynı derecede artışa ya da azalışa yani birebir pazar endeksiyle aynı harekete neden olacaktır. Beta katsayısı 1'den küçük olan endeksler piyasada meydana gelecek %1'lik düşüş veya yükselişe aynı doğrultuda tepki vermekle birlikte yükseliş ya da düşüş oranları daha düşük seviyede olacaktır. Çalışmada BRICS-T ülkelerinin tümünün beta katsayısı 1'in altında kalmıştır. Beta değerleri incelendiğinde, ABD piyasasına göreli olarak daha duyarlı ülkelerin Brezilya, Hindistan ve Türkiye olduğu gözlemlenirken duyarlılıkları daha düşük olan ülkelerin ise Çin, Güney Afrika ve Rusya olduğu görülmüştür.

Toplam Riskin Bileşenlerine Ayrıştırılması

Bu bölümde beta değerlerinden yararlanarak toplam risk bileşenlerine ayrılmaktadır. Burada endeks bazında sistematik olmayan riski bulmak için, endekslerin getirisinin standart sapmasından, endekslerin beta değeri ile piyasa getirilerinin standart sapmasının çarpımı çıkarılır. Bu işlem aşağıdaki şekilde formüle edilebilir (Saritaş ve Kaya, 2012, s. 46):

$$\varepsilon = O_a - \beta_a (O_b)$$

ε : Sistematik olmayan risk

O_a : A varlığının standart sapması

β_a : A varlığının beta değeri

O_b : Pazar endeksinin standart sapması

Tablo 6. Toplam Riskin Bileşenlerine Ayrıştırılması

Endeks	Endeksin Standart Sapması	Endeksin Beta Değeri	Piyasa Endeksinin Standart Sapması	Sistematik Olmayan Risk	Sistematik Risk
Türkiye	20.991,60	0,70	571,20	20.591,76	399,84
Rusya	319,30	0,66	571,20	-57,69	376,99
Çin	536,20	0,58	571,20	204,90	331,30
Brezilya	11.195,60	0,76	571,20	10.761,49	434,11
Güney Afrika	11.695,00	0,62	571,20	11.340,86	354,14
Hindistan	6.912,40	0,76	571,20	6.478,29	434,11

Tablo 6 incelendiğinde, standart sapmanın en yüksek olduğu ülke borsa endekslerinin Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika ve en düşük standart sapmaya sahip ülke borsa endekslerinin ise Rusya ve Çin olduğu görülmektedir. Tablo 7' de toplam risk, sistematik ve sistematik olmayan risk olarak bileşenlerine ayrıştırılmıştır. Tablo 7 incelendiğinde, Türkiye, Brezilya, Güney Afrika ve Hindistan borsa endekslerinin toplam riskinin büyük oranda sistematik

olmayan risklerden oluştuğu yani ülkelerin iç dinamiklerinden kaynaklandığı ve sistematik risk oranının ise düşük olduğu görülmüştür. Çin borsası endeksinin toplam riskinin ise ağırlıklı olarak sistematik risklerden kaynaklandığı gözlemlenmiştir. Rusya'nın standart sapmasının pazar standart sapmasından düşük olduğundan dolayı sonuç tutarsız çıkmıştır. Bu sonuca bağlı olarak Rusya borsası endeksi ile ilgili yorum yapmak doğru olmayabilir.

Tablo 6'daki değerlerden yararlanarak, her bir endeksin toplam riski 100 kabul edilerek; endeks bazında sistematik ve sistematik olmayan riski Tablo 7'deki gibi yüzdesel olarak ifade etmek de mümkündür.

Tablo 7. Toplam Riskin Yüzdesel Olarak Ayrıştırılması

Endeks	Toplam Risk	Sistematik Olmayan Risk	Sistematik Risk
Türkiye	100	98,10	1,90
Rusya	100	-18,18	118,18
Çin	100	38,21	61,79
Brezilya	100	96,12	3,88
Güney Afrika	100	96,97	3,03
Hindistan	100	93,72	6,28

Sonuçlar yüzdesel olarak incelendiğinde BRICS - T ülke endeksleri bazında toplam risk içerisinde sistematik riskin genel olarak oldukça düşük olduğu riskin büyük bölümünün sistematik olmayan risklerden meydana geldiği gözlemlenmiştir. İncelediğimiz ülke endeksleri arasında sistematik riski en düşük olan ülkelerin sırasıyla Türkiye, Güney Afrika ve Brezilya olduğu gözlemlenirken, Hindistan'da sistematik riskin nispeten daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin toplam risklerinin ağırlıklı olarak mikro değişkenlerden oluştuğu tespit edilmektedir. Çin borsası endeksinde ise sistematik riskin yüksek sistematik olmayan riskin ise düşük olduğu tespit edilmiştir ve bu sonuca bağlı olarak Çin borsası endeksinin makro değişimlerden oldukça etkilendiği söylenebilir.

Sonuç

Riskin tanımı genel olarak öngörülemez olayların neden olduğu sonuçlarla karşılaşma olasılığıdır. Risk aynı zamanda, öngörebilme işlevini de azaltan belirli olmayan sınırlar anlamını da taşımaktadır. Risk kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar ile küresel dünyada gerçekleşen finansal faaliyetler ve ekonomik verilerde yaşanan iniş çıkışlar bu kavramı her zaman göz önüne getirmektedir.

Uluslararası ticaret kavramı ile beraber finansal risk yönetim metodlarını uygulama nedeni olan "finansal risk" çok daha net olarak görülmeye başlanmıştır. Küresel piyasalarda faaliyet gösteren firmaların sayısı ve ülkelerarası alışveriş ilişkileri de hız kazanmıştır. Bu durumda finansal riskin ülkelerarası yönü oldukça önemli hale gelmiştir. Günümüzdeki bu küreselleşme faaliyeti, uluslararası finans alanında finansal kıymetlerle finansal risk çeşitlerinin arttığı ve buna bağlı olarak finansal işlem sayısı ile rekabetin arttığı bir piyasa oluşmasına neden olmuştur.

Her geçen gün gelişmeye devam eden finansal piyasalar, karışık bir yapı ile uluslararası alanda denge ve güven ortamı aramaktadır. Buna bağlı olarak finansal şirketler risk yönetimi kapsamında riskleri belirlemekte, kontrolü artırmakta ve doğru bilgi alışverişini gerçekleştirerek kurumsal olarak piyasa düzeni sağlamaya çalışmaktadır. Etkin risk yönetimi için firmalar etkilendikleri riskleri tespit etmekte, risk yönetim düzenleri oluşturmakta ve bu düzenlerin sonuçlarını yönetim kurullarının karar verme sürecinde kullanmasını sağlamaktadır.

Risk yönetiminin doğru ve etkili bir şekilde yönetilebilmesi için aktif bir risk yönetim sürecinin oluşturulması gerekmektedir. Bu süreçte, öncelikle risklerin tanımlanması yapılır,

daha sonraki aşamalarda sırasıyla risklerin ölçülmesi, uygulama ile takip ve değerlendirme yapılarak risk yönetim süreci meydana gelmektedir. Risk yönetim sürecinin ilk adımı olan riskin tanımlanması, riskin tespit edilmesi demektir. Risk tanımlama adımı ise edinilen bilgilerle problemlere çözüm sunma kısmını belirtir. Riskin ölçülmesi basamağı, katlanılan risklerin belirli ölçüler ve değerler temel alınarak istatistiksel ve matematiksel olarak tanımlanması demek olup, risk yönetim sürecinin en önemli adımını meydana getirir. Riskin minimuma indirilmesi amacıyla bazı tedbirlerin belirlenmesinde uygulama aşaması olarak adlandırılmaktadır. Risk yönetiminin takip ve değerlendirme adımı ise önlemlerin belirlenip uygulamaya geçildikten sonra belirlenen çözüm faaliyetlerinin işe yarayıp yaramadığını ve tahmin edilen sonuçları verip vermediğinin izlenmesi olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmada, ABD ve BRICS-T topluluğu içinde yer alan ülkelerin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ulusal borsa endekslerinin 2009-2018 yılları aylık kapanış fiyatları kullanılarak endekslerin riskleri ölçülmüş, risk ayrıştırılması yapılmış, sistematik risk ve sistematik olmayan riskler hesaplanmıştır. Araştırma kapsamında 120 adet kapanış değeri dikkate alınmış ve pazar endeksini temsilen S&P500 endeksi kullanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında, araştırma kapsamında kullanılan altı ülkenin borsa endeksleri ve S&P 500 endeksinin aylık kapanış değerleri kullanılarak aylık getiriler hesaplanmış, ardından da araştırma kapsamında kullanılan BRICS-T ülkeleri ve S&P 500 borsa endekslerine ait standart sapmalar ve tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. İkinci aşamada, S&P 500 endeksi pazar endeksi kabul edilerek diğer altı ülkenin beta değerleri hesaplanmıştır. Beta katsayılarının tespit edilmesinden sonra risk ayrıştırması yapılarak toplam riskler sistematik risk ve sistematik olmayan risk olarak iki gruba ayrıştırılmıştır. BRICS-T ülkelerinin sahip oldukları toplam risklerin içerisindeki sistematik ve sistematik olmayan risklerin yüzdesel oranları da çalışmada incelenmiştir. Bulgular sonucunda, Türkiye, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinin toplam risklerinin ağırlıklı olarak sistematik olmayan risklerden oluştuğu gözlemlenirken Çin'in toplam riskinin ağırlıklı olarak sistematik risklerden kaynaklandığı gözlemlenmiştir. Rusya'nın ise toplam risk ayrıştırması sonucu tutarsız çıkmıştır.

Bu çalışma sonucunda, S&P 500 ile BRICS-T ülkeleri sermaye piyasalarının bazılarında güçlü bir ilişki bazısında ise zayıf bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda, uluslararası yatırımcılar yatırımlarını ülkeler arasındaki bu ilişki doğrultusunda piyasalar arasında daha bilinçli ve riski paylaştırarak oluşturabilir. Yatırımcılar, çeşitlendirme yaparak portföy riskini minimuma indirebilir ve belirli şartlarda sistematik olmayan riski tamamen yok edip, portföylerinin toplam riskini sistematik risk seviyesine getirebilirler. Bu sonuçlardan hareketle Türkiye'deki yatırımcıların ya da portföy yöneticilerinin portföy oluştururken, eğer uzun dönemli bir portföy oluşturulacaksa, Güney Afrika ve Hindistan borsalarından hisse senedi portföye dahil etmemeleri, bu ülke piyasaları yerine Çin, Rusya ve Brezilya borsalarından hisse senetlerini sepetlerine eklemeleri optimal çeşitlendirme açısından önerilebilir.

Kaynakça

- Abay, R. (2013). Markowitz Karesel Programlama ile Portföy seçimi: İMKB 30 Endeksinde Riskli Portföylerin Seçimi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 175-194.
- Arman, T. (1997). *Risk Analizine Giriş*. İstanbul: Alfa Basım.
- Aygören, H. & Sarıtaş, H. (2007). "Beta Tahmini İçin Düzeltme Gerekli Mi?". *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14, 110-121.
- Bekçioğlu, S. (1983). *Menkul Kıymet Analizi ve Türkiye'deki Uygulama*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Black, F. (1972). Capital Market Equilibrium with Restricted Borrowing. *Journal of Business*, 45(3), 444-454.

- Bolak, M. (2001). *Sermaye Piyasası, Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi*. (4. Baskı) İstanbul: Beta.
- Börekçi, E. (2004). *Bankacılıkta Faiz ve Döviz Riski Yönetimi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dalgıç, C. (2011). *Risk Bileşenleri Analizi: İMKB’de Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Finansman Programı. İzmir.
- Demir, S. & Kaderli, Y. (2007). Beta Katsayılarının İstikrarı: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 7, 1-13.
- Demirtaş, Ö. & Güngör, Z. (2004). Portföy Yönetimi ve Portföy Seçimine Yönelik Bir Uygulama. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 1(4), 103-109.
- Mausser, H. & Rosen, D. (1999). Beyond Var: Triangular Risk Decomposition. *Algo Research Quarterly*, 2(1), 31-44.
- Nankya, S. (2018). *Piyasa Riski Ölçümü Olarak Riskte Maruz Değer ve Borsa Risk Bileşenleri Analizi: Uganda Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Öcal, Ö. & Demireli, E. (2010). Risk Bileşenleri Analizi: İMKB’de Uygulama. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 25-36.
- Sarıtaş, H. & Kaya, Y. (2012). Finansal Yatırımlarda Risk Ayırıştırması: Bir İMKB Uygulaması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(566), 41-50.
- Soydan, H. (1999). *Bankalarda Risk Kavramı ve Yeni Finansman Teknikleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atmer Yayınları.
- Şahin, D. T. (2018). *Risk yönetimi Aracı Olarak Finansal Piyasalarda Risk Ayırıştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Sharpe, W. F. (1963). A Simplified Model for Portfolio Analysis. *Management Science*, 277-293.
- Türko, R. M. (2002). *Finansal Yönetim*. Alfa Yayıncılık. İstanbul.
- Van Zijl, T. (1987). Risk Decomposition: Variance or Standard Deviation—A Reexamination And Extension. *Journal of Financial And Quantitative Analysis*, 22(2), 237-247.
- Yakar, C. (2019). *Veriyi Anlamak – Merkezi Dağılım Ölçüleri*.
<http://www.cihanyakar.com/merkezydagilimolculeri/>
- Yıldırım, M. (2015). *Finansal Piyasalarda Risk Yönetimi, Risk ayırıştırma ve Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Return And Volatility Spillover Between Energy Commodities: Evidence From the VAR-EGARCH Model¹

Enerji Emtiaları Arasında Getiri ve Volatilite Yayılımı: VAR-EGARCH Modelinden Kanıtlar

Sevinç ŞAHİN DAĞLI^{a*} İsmail ÇELİK^b

^a Doktor, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, Isparta/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8933-3124

^b Doç. Doktor, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Burdur/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-6330-754X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Mart 2022

Kabul tarihi: 15 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Enerji piyasası,

Volatilite yayılımı,

VAR-EGARCH

ÖZ

Bu araştırmanın amacı enerji emtiaları arasında getiri ve volatilite yayılımı olup olmadığını incelemektir. Farklı makroekonomik gelişmeler neticesi varlık fiyatlarında meydana gelen getiri oynaklıkları emtialar arasında yayılım göstererek birbirlerinin getirilerini de etkileyebilmektedir. Enerji emtialarının fiyatlarını etkileyen unsurların ve aralarındaki yayılımın tespiti özellikle yatırım yapmak isteyenler ve enerji piyasası ile ilgilenenler açısından incelenmeye değer bulunmaktadır. Araştırma kapsamında 01.01.2008-31.12.2020 tarihleri arasındaki Brent Petrol, Heating Oil, Natural Gas ve WTI ham petrol verileri VAR-EGARCH yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda enerji emtialarına ait getirilerin kısa dönemli etkileşim halinde olduğu bilgi şoklarının getiri ve volatilitede çoklu ve asimetrik olarak yayıldığı görülmüştür. Doğalgaz getiri serisinin diğer emtiaların fiyatlarından etkilendiği fakat kendisinin hiçbir enerji emtiasını etkilemediği ayrıca tespit edilmiştir. Volatilite yayılımında ise ısıtma yağından doğalgaz serilerine tek taraflı diğer emtialar arasında karşılıklı yayılım olduğu sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 17, 2022

Accepted: September 15, 2022

Keywords:

Energy market,

Volatility spillover,

VAR-EGARCH

ABSTRACT

This study aims to examine whether there is a return and volatility spillover among energy commodities. As a result of different macroeconomic developments, return volatility in asset prices can spillover among commodities and affect each other's returns. The determination of the factors affecting the prices of energy commodities and the spillover among them is worth examining, especially for those who invest and are interested in the energy market. Within the scope of the study, the data regarding Brent Oil, Heating Oil, Natural Gas, and WTI between 01.01.2008-31.12.2020 are evaluated by VAR-EGARCH method. The results demonstrate that the information shocks, in which the returns of energy commodities interact in the short-term, spillover multidirectionally and asymmetrically in returns and volatility. It is determined that the natural gas return series is affected by the prices of other commodities, but it does not affect any energy commodities. As for the volatility spillover, there is unidirectional spillover from heating oil to natural gas series, but there is a multidirectional spillover among other commodities.

¹ Bu çalışma Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında 03.12.2021 tarihinde Doç.Dr. İsmail ÇELİK danışmanlığında tamamlanan “Yapısal Kırılmalar, Finansal Balonlar ve İkili Uzun Hafıza: Enerji Piyasası Üzerinde Ampirik Bir Analiz” başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: sevincdagli90@gmail.com

Introduction

Energy is a key source of economic growth, as it is the basic input of many production and consumption activities in almost every field. At the same time, it is one of the most important inputs of economic development. Energy use affects economic productivity and industrial growth, and forms the basis of the functioning of the modern economies (Asghar, 2008: 167). Energy commodities and energy market elements are important and worth researching in terms of being an important part of the economy and affecting the areas and commodities with which they interact. Energy resources are divided into two groups according to their recyclability. Primary sources in this group are oil, coal, natural gas, nuclear, hydraulic, biomass, wave-tide, solar, and wind while secondary sources are electricity, gasoline, diesel, fuel-oil, metallurgical coal, processed coal, gas and liquefied petroleum gas (LPG). As of 2019, the share of primary energy resources was 33.1% oil, 24.2% natural gas, 27% coal, 5.0% renewable energy, 6.4% hydroelectric, and 4.3% nuclear energy (BP,2020:4). In 2020, global energy demand decreased by 4%, the absolute largest since World War II. Energy demand in 2021 has also been significantly affected by the COVID-19 pandemic. As COVID-19 restrictions are lifted and countries' economies recover, energy demand is expected to increase 4.6%, and global energy use is predicted to be 0.5% above pre-COVID-19 levels in 2021 (Global Energy Review, 2021). The sectoral distribution of primary energy consumption in February 2021 was 1,078,964 (trillion btu) in residential areas, 604,937 (trillion btu) in commerce, 1,568,213 (trillion btu) in industry, 1,832,099 (trillion btu) in transportation, and 2,940,011 (trillion btu) in electricity production. In addition, the primary energy source production reached to 83,96336 (trillion btu) in 2020 and 8,03726 (quadrillion btu) as of February 2021 (EIA,2021).

With the rapid developments in commodity markets in recent years, there have been fluctuations in commodity prices. On the other hand, investments have not been affected much by this situation. The main reason for the upward fluctuations in commodity prices in particular is the developments in global demand. Additionally, it is a fact that the global crisis has also affected commodity markets. These fluctuations in the commodity markets have led financial investors in developing and even developed countries to diversify their portfolios and have forced them to seek different alternatives. Increases in the prices of crude oil, which is considered one of the energy commodities, cause significant effects on agriculture, precious metals, and stock markets (Ahmed and Huo, 2020, p.2). Changes in the prices of energy commodities due to a crisis that may affect the energy markets affect both macroeconomic indicators and the countries of which they are producers and consumers in different ways.

One of the most important factors affecting the prices of energy markets is uncertainty. It affects every market in which it is active in many ways. Uncertainty in energy commodities will shape consumer and investor behaviors, and will also spillover to the markets with which it interacts. In their study, Geng et al. (2020) state that natural gas is an indispensable energy source for trade and industry. Uncertainty in economic policies in this area will affect the prices of economic activities of the relevant industries (Geng et al. 2020, p. 3). Oil is a key driver of economic activity and it is widely accepted that stock markets are affected by oil price shocks. Rising oil prices affect the global economy, the transfer of wealth from oil consumers to oil producers, the increase in the cost of production of goods and services, inflation, consumer confidence, and financial markets (Nandha and Faff, 2008, p.986).

There are many factors that affect prices in the oil market, as well as many factors in the natural gas market. These factors can be listed as follows; Natural gas production amount, natural gas storage level, import and export volumes, crises, market-specific factors, seasonal changes, economic growth level, availability of alternative fuels, and prices. Restrictions on

natural gas supply infrastructure and natural gas consumers' preference for alternative fuels, short-term increases in demand or decreases in supply cause changes in prices (EIA; 2020). The natural gas market, which is another energy commodity, interacts with the oil market as it is a close substitute goods. The interaction between the oil and natural gas market as well as information and shock transfer has been the subject of many studies. In addition, it is seen that the two markets act together, and this situation is reflected in the prices. Brown and Yücel (2007) suggest the 10 to 1 rule, in which the natural gas price is one-tenth of the crude oil price. A price of \$20 per barrel for WTI corresponds to a gas price of \$2 per million Btu at Henry Hub, and a price of \$50 is considered the natural gas price of \$5. Another view is based on the energy content of a barrel of oil. In this case, since a barrel of WTI has a content of 5.825 million btu, some analysts have suggested the 6 to 1 rule, which is calculated as roughly one-sixth of the crude oil price of a million Btu natural gas price. A WTI price of \$20 per barrel is a natural gas price of \$3.33 per million Btu at Henry Hub, while oil of \$50 represents natural gas of \$8.33. However, when the relationship between US natural gas prices and WTI is evaluated, it can be said that these two rules are not fully valid. Because the 10 to 1 rule underestimates natural gas prices while the 6 to 1 rule overestimates (Brown and Yücel, 2007, p.3).

The energy market has been significantly affected by the COVID-19 period, which has affected the majority of the world's countries. The epidemic, which started from the city of Wuhan in China in December, was declared as a pandemic by WHO on 12.03.2020 (WHO, 2020). Since the outbreak emerged, many studies have been conducted with different methods to examine its effects on the energy market (Sharif et al. 2020; Narayan, 2020; Kingsly and Henri, 2020; Devpura and Narayan, 2020). Because many countries have implemented strict quarantine policies, economic activities have been adversely affected. It is thought that the negative long-term effects may be an increase in unemployment rates and the closure of many workplaces. There has been an increase in uncertainties in the oil market and stock markets due to COVID-19, but in May 2020, when evaluated together with the global spread of COVID-19, there have been significant changes in the prices of WTI futures with a decrease not seen for a long time in international oil prices. In this case, not only oil demand but also crude oil supply is expected to be affected. Understanding the return and volatility arising from the shocks that will occur is important for investors to avoid risks, especially when investing in this period, and for policy makers to analyze the effects of COVID-19 on the economy and create policies that will improve them (Zhang and Hamori, 2021, p.2). Although similar measures have been taken globally, the energy markets in different countries have been affected differently by the COVID-19 period. Energy importing countries have outperformed energy exporters for the first time in years. There was a decrease in demand for energy exporters and energy importers caused a decrease in import demand due to mobility restrictions, which played an important role in the improvement of energy trade balances (Lukaszewska and Aruga, 2020, p.2). The decrease in prices due to COVID-19 and the downward adjustments in demand reduced oil and gas production in the future by about a quarter. In this case, large oil and gas exporters need to diversify and make new arrangements in order to deal with the negative effects with the least damage. Investment in oil and gas supply decreased by a third compared to 2019. The continuation of COVID-19 and the uncertainty of its future effects mean new price uncertainty and risks related to energy security in the sector (IEA, 2020).

Volatility, which is used to measure uncertainty for financial markets, is a hot topic in financial and financial research. It directs the investment behavior of businesses and individuals. Volatility is often defined as the variance of the rate of return. The correct determination of the volatility in the rate of return is considered to be a proof of the appropriateness of the portfolio selection, the effectiveness of risk management, and the

rationality of asset pricing. However, this assumption is actually considered unreasonable, thanks to advances in financial theory and empirical research. Volatility is the tendency of prices to change unexpectedly. At the same time, financial market volatility has a direct impact on macroeconomic indicators and financial stability. Economic risk factors in markets are always considered worldwide. For this reason, research on the volatility of financial markets has become the focus of financial economists and practitioners (Bhowmik and Wang, 2020, p.2-3). To accurately measure volatility, it is crucial to understand the relationship between different energy products, price determinants, and the factors underlying price fluctuations. Crude oil, which is the main component of many substances, constitutes a significant part of the production cost of heating oil and gasoline, so fluctuations in crude oil prices have a significant impact on heating oil and gasoline prices. Therefore, it is necessary to analyze all markets simultaneously to determine the factors affecting volatility. In addition, crude oil is a close substitute for natural gas as an energy source, so it is affected by all kinds of changes in crude oil (Karali and Ramirez, 2014, p.413).

Volatility spillover is the transmission of volatility in one market to the other via a covariance term (Karali and Ramirez, 2014, p.419). The absence of volatility spillover indicates changes in asset- or market-specific fundamentals, and a major shock only increases volatility in that particular asset or market. In contrast, the presence of volatility spillover means that a major shock increases volatility not only in its own asset or market, but also in other assets or markets (Mantalos and Shukur, 2010, p.1474). Volatility spillover is a concept that affects energy and other markets.

In the literature, there are many studies examining the interaction between energy commodities with different commodities, different markets, and different countries. This study differs from other studies in that it examines the spillover of energy commodities and the persistence of shocks with the VAR-EGARCH model and the data includes the COVID-19 period.

In the first part of the study, general explanations about the subject will be made. In the second part, a literature review of studies examining the volatility spread among energy commodities with different methods will be included. In the third part, the data and methodology of the research will be mentioned. In the fourth part, the findings of the analyses will be given. Finally, the results and evaluations will be presented.

Literature Review

Volatility in crude oil prices in energy markets leads to uncertainty, which negatively affects the economy of oil exporting/importing countries. The realization of high prices causes a negative correlation between oil prices and economic activities, an increase in inflation and a subsequent recession in oil-consuming countries. The increase in the sharp fluctuations in oil prices in the last thirty years has made it necessary to examine the concept of volatility (Yang et al.2002, p.107). The volatility interaction between different energy commodities has become a subject of interest in the literature. Volatility spillover has been studied with different techniques in different fields to date. Serra (2011) and Saghaian et al. (2017) examined the volatility spillover between the energy market and the food industry and concluded that there is a volatility spillover between the two markets. Fasanya and Akinbowale (2012) investigated the volatility spillover between crude oil and food prices in Nigeria by applying the method of Diebold and Yilmaz (2012) and found that there is a strong bidirectional volatility interaction between the two markets. Nazlıoğlu et al. (2013), Xiarchos and Burnett (2018), and Choui-Wei et al. (2019) studied the volatility interaction between the energy market and agricultural products and found evidence for the existence of spillover. Nazlıoğlu et al. (2013) evaluated the data before and after the crisis and stated that there is a spillover from wheat to the oil

market for both periods, but that the spillover before the crisis is not effective for other markets. Wang and Guo (2018), Green et al. (2017), and Chen et al. (2019) investigated the volatility spillover between the oil market and the carbon market in their study. Wang and Guo (2018) analyzed the volatility spillover between WTI, Brent, and natural gas using the method developed by Diebold and Yılmaz (2012) and found that there is spillover from the oil market to the carbon market. In their study, Green et al. (2018) examined the spillover effects of the shocks in gas, coal, and carbon emission prices in the German energy market to the electricity market and found that coal and gas has a significant spillover effect for carbon. In their article, Chen et al. (2019) investigated the interaction between EUA emission prices with oil, coal and gas prices using the asymmetric BEKK model, and found that there is a relatively stable and positive correlation between EUA, Brent and natural gas. Chang et al. (2015; 2018) examined the theoretical framework and analyzed the volatility spillover effects using multivariate and univariate models, BEKK and DCC.

Another important issue to be examined in volatility spillover is the interaction between the oil market and stock markets. Chen et al. (2018), Liu et al. (2020), Ping et al. (2018) and Kumar et al. (2019) conducted studies on this subject. Chen et al. (2018) analyzed the relationship between the crude oil market and Chinese new energy stock prices with VAR and multivariate GARCH models and found that there is a unidirectional spillover from the crude oil market to Chinese new energy stock prices. Liu et al. (2020) examined the volatility spillover between the US stock market and the oil market, and concluded that there is a positive correlation between the two markets, the correlation increased during the crisis periods, and there is a bidirectional spillover. Ping et al. (2018) used the DCC-GARCH model in their study examining the relationship between the Chinese oil spot, futures and energy exchanges and stated that there is bidirectional spillover between oil spot and futures as well as oil spot and energy exchange, while unidirectional spillover from the futures market to the energy exchange exists. By using the MGARCH model, Kumar etc. (2019) found that there is a negative market shock spillover among crude oil, natural gas and stock prices in India.

With the development of ARCH and GARCH models by Engle (1982) and Bollerslev (1986), many studies have been conducted to evaluate the volatility in energy commodity prices (Efimova and Serletis, 2014, p.264). Lin and Tamvakis (2001) applied univariate and bivariate ARCH and GARCH models to examine whether there is a price transmission in the crude oil and petroleum products markets, and found that there is interaction in the two markets. Ewing et al. (2002) examined the volatility spillover between oil and natural gas markets with multivariate GARCH models and concluded that there is a spillover between the two markets. Hammoudeh and Li (2003) examined the spillover and causality of crude oil, gasoline and heating oil spot, and futures prices in different locations such as NYMEX, Los Angeles, Gulf Coast and Rotterdam, and concluded that there is bidirectional causality in spot and futures prices of NYMEX gasoline and that spot prices produce the largest spillovers. Lee and Zyreen (2007) examined the volatility spillover between crude oil, gasoline and heating oil and the effects of changes in OPEC's prices, and stated that changes in the crude oil market increase volatility and shocks in the market are short-lived. Chang et al. (2009) used the CCC and VARMA-GARCH models for the volatility spillover between crude oil futures returns and oil company stock returns. According to the VARMA-GARCH and VARMA-AGARCH model, there is no spillover in any return pair, but according to the CCC model, they found a low correlation between WTI and stock returns. Arouri et al. (2011), in their study, examined the volatility spillover between the Gulf Countries (GCC) and oil prices with the VAR-GARCH approach, and stated that there is a significant return and volatility spillover between GCC stock exchanges and oil prices. Sita and Abosedra (2012) used GARCH models for the interaction between crude oil, gasoline, heating oil, and natural gas and concluded that shocks in oil

markets are weak in determining shocks in natural gas markets. Wei and Chen (2014) examined whether the volatility of WTI returns is affected by Texas Light Sweet and euro, dollar and S&P 500 energy index returns with the multivariate GARCH model, and determined that WTI is affected by its past volatility, exchange rate returns and energy index returns. Wilmot (2014) examined the volatility spillover between US and Canadian energy commodities with the multivariate GARCH model and stated that there is a spillover from the US to Canada. Efimova and Serletis (2014) measured the volatility spillover in oil, natural gas and electricity prices with univariate and multivariate GARCH models and found that there is spillover from oil to gas and electricity markets. Lin and Li (2015) examined the spillover between the crude oil and natural gas markets of the USA, Europe and Japan within the framework of VEC-MGARCH and stated that the volatility in the oil market bidirectionally spillover to the natural gas market in both the USA and Europe. There is no volatility in the natural gas and oil markets in Japan. Zhang and Sun (2016) used DCC-GARCH and BEKK-GARCH models to carbon futures and fossil fuel (Brent, coal, natural gas) data and concluded that while there is a unidirectional spillover from the coal market to the carbon market, from the carbon market to the natural gas market, there is no spillover between carbon and Brent. In their study, Maraga and Bein (2020) examined the Sustainability Stock Indices (SSIs), international crude oil prices, and the volatility spillover among European importer and exporter countries with the DCC-GARCH model. While there is a high correlation between exporting countries and the oil market, a high correlation is found between oil importing countries and SSIs. Akhtaruzzaman et al. (2020) used the VARMA DCC-GARCH model to investigate the volatility spillover between financial and non-financial institutions in China and the G7 countries in their study conducted during the COVID-19 period and stated that China and Japan are the net transmitters of spillovers in this period, and that financial firms are important in volatility spillovers compared to non-financial firms.

The summary of the literature regarding the volatility spillover is presented in Table 1.

Table 1: Summary of literature review

Authors	Sample	Data set	Model	Result
Lin and Tamvakis(2001)	NYMEX-IPE	January 4, 1994 - June 30, 1997	ARCH-GARCH	There is a volatility spillover.
Ewing et al. (2002)	Crude Oil and Natural Gas	April 1, 1996- October 29, 1999	GARCH-BEKK Model	Spillover between two markets
Hammoudeh et al.(2003)	WTI, Heating oil, Gasoline spot and futures	1986-2001	GARCH Model and Cointegration test	There is causality between gasoline spot and futures and spot prices have the most spillover
Lee and Zyren (2007)	Crude oil, motor gasoline, heating oil	January 1990-May 2005	GARCH / TARCH model	High volatility shocks in the crude oil market are short-lived.
Chang et al.(2009)	WTI company stocks	November 14, 1996- February 20, 2009	CCC Model VARMA-GARCH VARMA-AGARCH	Correlation is low compared to the CCC model No spillover compared to GARCH models.
Arouri et al.(2011)	Oil and stock markets of countries in the GCC region	June 7, 2005- February 2, 2010	Var- GARCH Model	Spillover between oil prices and stock markets

Sita and Abosedra (2012)	WTI, Heating oil, Natural Gas, Petrol	November 1, 1993 - April 20, 2005	TGARCH Model	Shocks in the oil market are weak in detecting shocks in the natural gas market
Wei and Chen (2014)	WTI, S&P 500, US dollars and Euros	January 4, 2000 - September 30, 2009	GARCH-BEKK Model	Interaction, spillover between oil prices and other variables
Wilmot (2014)	WTI, natural gas	2000-2014	VAR-BEKK Model	Interaction between two markets
Efimova and Serletis (2014)	Crude oil, Natural gas and electricity	January 2, 2001-April 26, 2013	Univariate and multivariate GARCH(DCC and Trivariate BEKK)	Unidirectional spillover from oil to natural gas and electricity markets
Lin and Li (2015)	Brent, natural gas	January 1992-December 2012	VEC-MGARCH Model	There is a bidirectional spillover between oil and natural gas in the USA and Europe, There is no spillover between oil and natural gas in Japan.
Zhang and Sun (2016)	Brent, coal, natural gas, Carbon futures	January 2, 2008-September 30, 2014.	DCC-GARCH and BEKK-GARCH	There is a unidirectional spillover from coal to the carbon market and from the carbon market to natural gas, There is no spillover between the carbon market and Brent.
Wang and Guo (2018)	WTI, Brent , Natural Gas	January 10, 2006 - May 31, 2017	Diebold and Yilmaz Method	Spillover from the oil market to the carbon market
Green et al.(2017)	German Energy Market (Coal, Gas, Carbon)	January 3, 2008 - March 31, 2016	VAR-BEKK and Impulse Response Analysis	Significant spillover from carbon low, coal and gas to the electricity market
Chen et al (2019)	Brent , Coal, Natural Gas	April 22, 2005- July 17, 2018	Asymmetric BEKK, Var Model	Volatility spillover between EUA prices and Brent
Chen et al.(2018)	Crude oil, China New Energy Market	January 1, 2010-December 31, 2014	Var and Multivariate GARCH	Unidirectional spillover from crude oil to the Chinese energy market
Liu et al.(2020)	Crude oil, US exchange rate	January 1996- April 2019	TVP-VAR	Positive correlation between two markets, bidirectional spillover
Ping et al.(2018)	China Oil spot-futures market	August 26, 2004 - January 21, 2016	VAR-BEKK-GARCH Model	Oil spot-futures-energy stock bidirectional spillover, Unidirectional spillover from energy exchange to oil futures
Akhtaruzzaman et al.(2020)	China and G7 countries financial-non-financial firms	January 1, 2013-December 30, 2019	VARMA-DCC-GARCH Model	China and Japan are net transmitters of spillovers.

Data Set and Methodology of The Study

In the study, in order to determine the return and volatility spillover between the energy market commodities, a total of 3394 data regarding the spot prices of Brent oil (Europe), No.2 Heating Oil (New York Harbor), Natural Gas (Henry Hub), WTI crude oil (Cushing, Oklahoma) between 01.01.2008-31.12.2020 were evaluated. The data of the study were retrieved from “U.S. Energy Information Administration” and “Investing.com”. All data were

synchronized and date unity was achieved. In order to get more accurate results from the analysis, daily data were converted into continuous composite logarithmic return series. For this purpose;

$$\text{the formula } r_t = 100 * [\ln(P_t) - \ln(P_{t-1})] \text{ is used.} \quad (1)$$

In the formula, r_t represents the return of the series at t time, P_t shows the closing price of the index at t time, and $P_{t-1} \dots$

ARCH Model (Autoregressive Conditional Heteroskedasticity)

The time series follows the same course throughout a certain period, after a certain period of time, the fluctuation increases and returns to its old course. If the long-term variance of these series is constant and the variance is different in the high or extreme fluctuation period, these series are called conditional heteroskedasticity series. The ARCH model developed by Engle (1982) expresses the conditional variance of the error term with the square of the past values of the error term (Çelik and Kahyaoğlu, 2021, p.316).

ARCH process;

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_{1t} + \beta_2 X_{2t} + \beta_3 X_{3t} + \beta_4 X_{4t} + u_t \quad u_t \sim N(0, \sigma_t^2) \quad (2)$$

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}^2 + \alpha_2 u_{t-2}^2 + \alpha_3 u_{t-3}^2 + \dots + \alpha_p u_{t-p}^2 \quad (3)$$

α in Equation 3 represents unknown ARCH parameter while p represents the number of delays. If the conditional variance of u_t is explained by the square of the error of u_t one period ago, the ARCH (1) process is explained by equation 4 (Çelik and Kahyaoğlu, 2021, p.317).

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}^2 \quad (4)$$

GARCH Model (Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity)

The basic assumption of traditional time series and econometric models is that they have a constant variance. The ARCH (Autoregressive Conditional Heteroskedasticity) process of Engle (1982) makes it possible for the conditional variance to change over time as a function where the errors leave the constant unconditional variance. Empirical implementations of the ARCH model provide a long delay in the conditional variance equation, and a fixed lag structure is typically specified to avoid problems with negative variance parameter estimates. ARCH models allow both longer memory and more flexible delay structure (Bollerslev 1986, p.308).

Engle's work was developed by Bollerslev (1986). Error process;

$$\text{As } \hat{u}_t = v_t \sqrt{h_t} \quad \sigma_v^2 = 1, h_t \text{ value} \quad (5)$$

$$h_t = \beta_0 + \sum_{k=1}^q \beta_k u_{t-k}^2 + \sum_{k=1}^p \gamma_k h_{t-k} \quad (6)$$

v_t (White-noise process) (Kutlar,2017:84).

EGARCH Model (Exponential Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity)

The exponential GARCH model is an asymmetric model proposed by Nelson (1991). Therefore, positive and negative shocks are assumed to have different effects on volatility (Çelik and Kahyaoğlu, 2021, p.340). There are many ways to get the conditional variance. It can be modeled as follows;

$$\ln(\sigma_t^2) = \omega + \beta \ln(\sigma_{t-1}^2) + \gamma \frac{u_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} + \alpha \left[\left| \frac{u_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} \right| - \sqrt{\frac{2}{\pi}} \right] \quad (7)$$

It has many advantages over the model's GARCH specification. Since $\log(\sigma_t^2)$ is modeled in the first place, σ_t^2 will be positive even if the parameters are negative. Thus, there is no need to apply constraints to the model parameters in a restricted manner. Second, the EGARCH formulation allows for asymmetries, if the relationship between volatility and reversal is negative, then γ will be negative. Nelson (1991) used the Generalized Error Distribution for errors in his original formulation. GED is a large family of distributions that can be used in many series. Moreover, with its computational ease and intuitive interpretation, almost many implementations of EGARCH use conditional errors rather than GED (Brooks, 2008, p.406).

VAR-EGARCH Model

The EGARCH model introduced by Nelson (1991) was developed by Koutmos and Booth (1995) as a multivariate EGARCH model. Koutmos (1996) extended this model and proposed the multivariate VAR-EGARCH model to measure the spillovers in both return and volatility. (Dear et al,2020, p.451). The multivariate VAR-EGARCH model is as follows (Koutmos, 1996: 977):

$$R_{i,t} = \beta_{i,0} + \sum_{j=1}^n \beta_{i,j} R_{j,t-1} + \varepsilon_{i,t}, \quad (8)$$

$R_{i,t}$: percent return of market i at time t

$\sigma_{i,t}^2$: Conditional variance

Equation is a function of the conditional mean of each asset, its past returns, as well as past returns among assets. It represents a vector autoregression (VAR) returns for each asset. Predecessor/Successor relations take place with the coefficients $\beta_{i,j}$ for $i \neq j$. The $\beta_{i,j}$ coefficient will actually be used to estimate the existence of i as the cause of the existence of j or the returns of the entity j in the presence of i in the future.

$$\sigma_{i,t}^2 = \exp \left\{ \alpha_{i,0} + \sum_{j=1}^n \alpha_{i,j} f_j(z_{j,t-1}) + \gamma_i \ln(\sigma_{i,t-1}^2) \right\}, \quad (9)$$

The conditional variance of current returns on each asset in the equation is an exponential function of standardized innovations between itself and assets in the past period. This indicates γ_i volatility persistence. Special functional form of $f_j(z_{j,t-1})$:

$$f_j(z_{j,t-1}) = (|z_{j,t-1}| - E|z_{j,t-1}|) + (\delta_j z_{j,t-1}), \quad (10)$$

$$\sigma_{i,j,t} = \rho_{i,j} \sigma_{i,t} \sigma_{j,t}, \quad i, j = 1, 2, 3, \dots, N \text{ ve } i \neq j \quad (11)$$

According to the equation $(|z_{j,t-1}| - E|z_{j,t-1}|)$ tests the size effect, and $(\delta_j z_{j,t-1})$ tests the leverage effect. $f(\cdot)$ is an asymmetric function of standardized innovations in the past. The slope of $f(\cdot)$ is $1 + \delta_j$ if $z_{j,t-1} < 0$, while it is $1 - \delta_j$ if $z_{j,t-1} > 0$.

Volatility interactions or fluctuations between markets are measured by $\alpha_{i,j}$ for $i, j = 1, 2, 3, 4$ and $i \neq j$. When the positive is combined with the negative, this indicates that the negative innovations in the presence of j have a greater effect on the volatility of the asset i than the positive innovations. This specification indicates that the return correlation of assets i and j is fixed or synonymous. The covariance is proportional to the product of the standard deviations. The VAR-EGARCH model is formulated as follows;

$$L(\Theta) = -0,5 (NT) \ln(2\pi) - 0,5 \sum_{t=1}^T (\ln |S_t| + \epsilon' S_t^{-1} \epsilon_t) \quad (12)$$

In the equation, N represents the number of equations, T is the number of observations, Θ 54×1 is the parameter vector to be estimated, $e' = [\epsilon_{1,t}, \epsilon_{2,t}, \epsilon_{3,t}, \epsilon_{4,t}]$ shows the vector of innovations occurring in time t , and 1×4 , S_t represents the conditional variance-covariance matrix that changes according to 4×4 time (Koutmos, 1996, p.978).

Findings

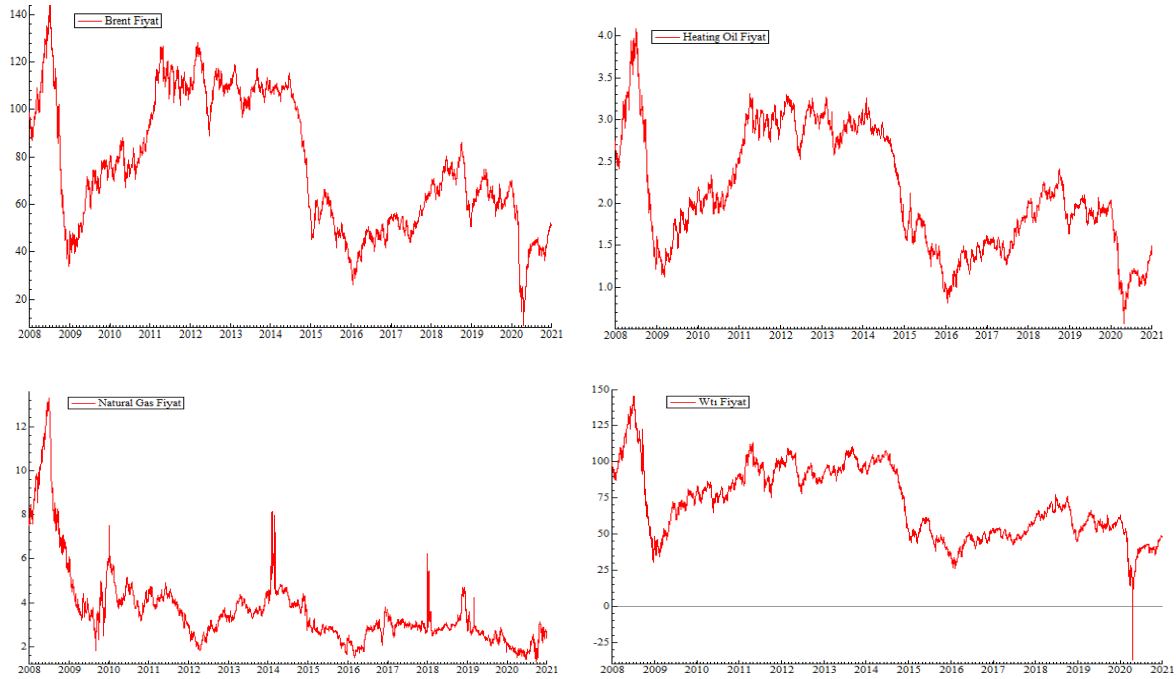
The information regarding the energy commodities whose data were analyzed within the scope of this study is as follows. Brent is located in the North Sea in the north east of England. It is a type of crude oil that takes its name from the first letters of the names of five different layers (Broom, Rannoch, Etieve, Ness, Tarbat) from which it is obtained. Brent is still considered as the reference price for oil of Middle Eastern and African origin in the European market. Brent type oil accounts for almost 2/3 of crude oil transactions worldwide and is also traded on ICE and NYMEX exchanges.

Heating Oil is a petroleum product refined from crude oil. It is primarily used as a distilled fuel sold for use in boilers, furnaces, and water heaters. Some commercial and institutional buildings use heating oil in direct water heating equipment and in combined heat and power plants. The United States has two sources of heating oil: domestic oil refineries and imported from different countries. Existing refineries meet the majority of consumption. Heating oil imports are mostly procured during the winter months to help meet consumer demand in the Northeast. Distillates are transported across the USA by pipelines, tankers (ships), barges, trains and trucks (EIA, 2019, p.1).

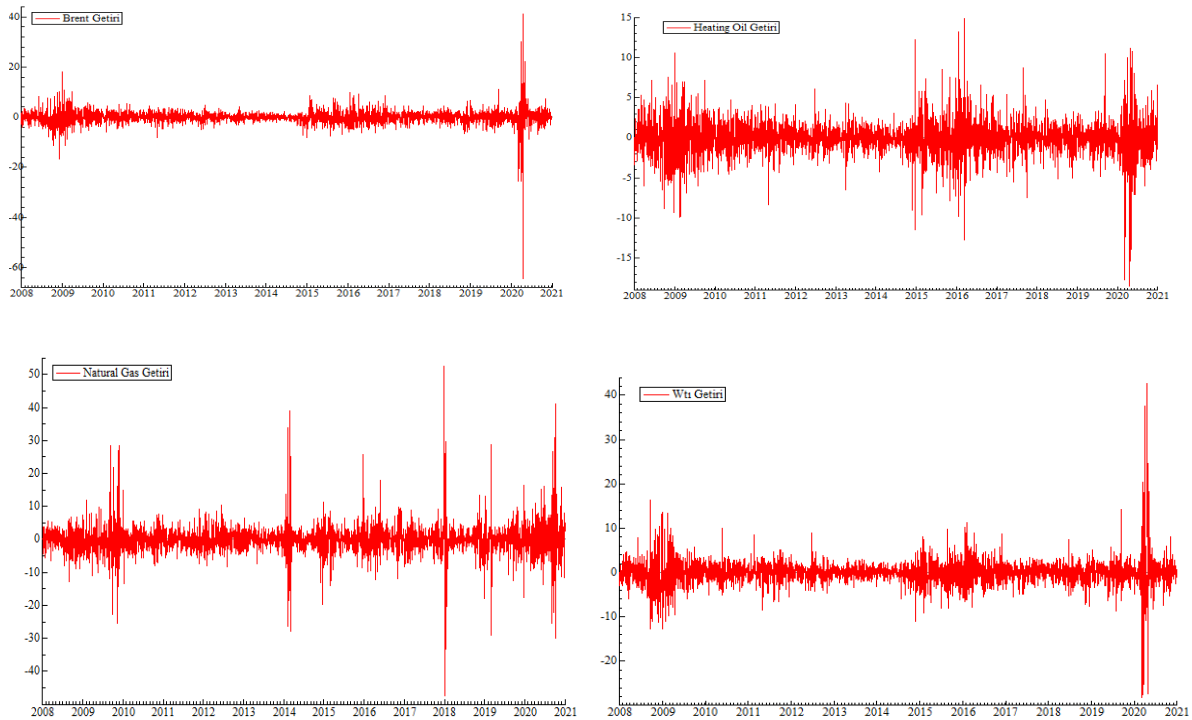
Natural Gas consists of a mixture of gaseous hydrocarbons deposited in reservoirs of porous rock (usually sand or sandstone) covered with impermeable layers. It is often associated with petroleum, with which it has a common origin in decomposition of organic matter in sedimentary deposits. It is used as industrial and domestic fuel, to make carbon black and chemical synthesis. Natural gas is transported by large pipelines or (as liquid) refrigerated tankers (EIA, 2019, p.1). Henry Hub is the natural gas pipeline located in Erath, Louisiana, which is the legal place of delivery for futures on the New York Mercantile Exchange (NYMEX). The center is owned by Sabine Pipe Line LLC and has access to most of the major gas markets in the United States. The hub connects to four intra-country and nine interstate pipelines, which include the Transcontinental, Acadian, and Sabine pipeline. The NYMEX contract at Henry Hub began in 1990 and the prices established at Henry Hub are used as benchmarks for the North American natural gas market and a portion of the global liquid natural gas (LNG) market. In other natural gas markets, such as Europe, hub pricing points are fragmented, which means that natural gas prices are generally indexed for crude oil (Chen, 2019, p.1).

WTI stands for West Texas Intermediate. Located in the main oil region of the United States, this crude oil is light, sweet, high quality and has a low sulfur content. Refinement and transportation operations affect the quality, cost, and prices of crude oil. Both crude oil and refined products are traded on the New York Mercantile Exchange (NYMEX) through futures contracts (Azevedo et al., 2015, p.396).

The charts of the price series of energy commodities are shown in figure 1 and the charts of the logarithmic return series is shown in figure 2.

Figure 1: Price Series Charts of Energy Commodities

Figure 2: Logarithmic Return Charts of the Return Series of Energy Commodities

When Figure 1, which expresses the price charts of energy commodities, is examined, it is seen that there are many up and down price movements. In this case, it is concluded that energy commodities are sensitive to market factors. There are volatility clusters in the return charts shown in Figure 2. The effect of COVID-19 on energy commodities is clearly seen in both price and return charts. In particular, WTI prices have been the most affected commodity during the COVID-19 period. With the WHO's declaration of COVID-19 as a pandemic in

March, oil demand was most affected by the restrictions. At the end of April, the price of oil per barrel decreased to \$18. In May, inventory costs exceeded oil prices (contract prices) due to excess stocks in Cushing warehouse and distribution regions in Oklahoma, which is of great importance for WTI, and refineries giving up oil purchases at the end of the maturity period. The contract holders wanted to transfer their WTI contracts, but the contract prices turned negative because they were too high (Dikkaya and Rzali, 2020, p.407-408).

The descriptive statistics of the energy commodities included in the study are given in Table 2.

Table 2: Descriptive statistics of logarithmic return series

	Brent	Heating oil	Natural Gas	WTI
Mean	-0.018898	-0.018048	-0.031718	-0.00013216
Median	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Maximum	41.202	14.862	52.535	42.583
Minimum	-64.37	-18.46	-47.561	-28.138
Std. Deviation	2.846	2.2347	4.4541	2.9672
Skewness	-2.6257	-0.32416	0.76459	0.14619
Kurtosis	101.94	7.4190	23.868	24.959
Jargue-Bera	1472700.0	7838.7	80844.	83281.
Numbers of Observation	3394	3394	3394	3394

When the descriptive statistics of energy commodities are examined in Table 2, it is seen that the standard deviation of the heating oil data is close to other petroleum products, but it has the lowest value among the four commodities. The skewness of Brent and heating oil data is negative, that is, it shows a left-skewed distribution. Natural gas and WTI data are positive and skewed to the right. The kurtosis values are quite high and all four energy commodities show a sharp distribution. The high Jarque-Bera values indicate that the data do not indicate a normal distribution.

One of the frequently encountered problems in time series is stationarity. Problems are encountered when interpreting analyzes without stationarity. When applying nonlinear methods, the problem becomes more complicated because it is necessary to examine the time-dependent variation of the nonlinear properties of the series (Manuca and Savit, 1996, p. 134).

Table 3: Unit Root Test Results

	Return Series		
	ADF	PP	KPSS
Brent	-34.44620**	-58.89516**	0.036291
Heating oil	-33.4943**	-60.01761**	0.054594
Natural gas	-39.3715**	-63.61043**	0.060088
WTI	-35.3977**	-61.9996**	0.077447

** Indicates 5% significance level.

ADF (Augmented Dickey Fuller), PP (Phillips-Perron) and KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and Shin) unit root tests are given in order to determine the stationarity of the series in Table 3. While ADF and PP tests state the "null hypothesis" unit root, non-stationarity or I[1], the KPSS test shows the I[0] process, which means stationarity. According to the ADF and PP tests applied to Brent, heating oil, natural gas and WTI returns, it is seen that the null hypothesis of unit root is rejected, while the I[0] process is reached for the result of the KPSS test statistics, and the null hypothesis cannot be rejected. As a result, there is no unit root in the series and it is seen that the series are stationary.

Perron (1989) showed that the rejection ability of the null hypothesis of unit root decreases when the alternative of the null hypothesis of unit root is true and the existing structural break is not taken into account. In their study, Lee and Strazicich (2003, 2004) made an evaluation in which the break date is determined internally, allowing one to two breaks under the null hypothesis of unit root and its alternative. The test presented by Lee-Strazicich is based on the lagrange multipliers (LM) unit root test presented by Schimidt and Phillips (1992).

Lee and Strazicich (2003) stated in their study that ignoring an existing break will cause the test to lose power. In addition, they also stated that power loss would occur in case of two or more breaks in tests with a single break. The results of the Lee-Strazicich test are given in the table with the critical values of 1%, 5% and 10%. T statistic values were compared by examining the critical table values given by LS (2003). If the t statistic calculated in the analysis is greater than the absolute value of the critical table values, the hypothesis that the series is stationary with the determined break dates is accepted. In other words, the null hypothesis of "the existence of a unit root in the series without structural break" is rejected. The rejection of the null hypothesis as a result of the two-break unit root test means trend stationarity (İğde, 2010, p.68).

Table 4: Lee-Strazicich Unit Root Test

Energy Commodities	k	T.Statistics	13.04.2011		17.02.2016	
			D_{1t}	DT_{1t}	D_{2t}	DT_{2t}
Brent	3	(-26.8584)	(2.3407)	(-20.0830) *	(-5.0046) **	(24.9630)
%1 Critical Value				-5.2120		
%5 Critical Value				-4.7340		
%10 Critical Value				-4.5340		
Heating Oil	k	T.Statistics	21.05.2009		21.11.2016	
			D_{1t}	DT_{1t}	D_{2t}	DT_{2t}
	3	(-28.6834)	(-4.6959) ***	(25.3681)	(2.2926)	(-26.0924) *
%1 Critical Value				-5.0990		
%5 Critical Value				-4.7160		
%10 Critical Value				-4.4810		
Natural Gas	k	T.Statistics	14.10.2009		10.01.2018	
			D_{1t}	DT_{1t}	D_{2t}	DT_{2t}
	3	(-30.9744)	(-12.2865) *	(30.0605)	(5.9880)	(-30.3629) *
%1 Critical Value				-5.2470		
%5 Critical Value				-4.7760		
%10 Critical Value				-4.4720		
WTI	K	T.Statistics	21.11.2017		27.06.2019	
			D_{1t}	DT_{1t}	D_{2t}	DT_{2t}
	5	(-11.9561)	(-0.6096)	(2.7092)	(3.7523)	(-11.2466) *
%1 Critical Value				-5.1160		
%5 Critical Value				-4.5390		
%10 Critical Value				-4.1950		

The break times of energy commodities are given in the table. k is the optimal delay number, the values in parentheses belong to the t statistic, and the bold ones are the statistical values for which the break times are meaningful.

* indicates %1; ** indicates 5% and *** indicates 10% significance levels.

According to the results of the test with two breaks at the level and skewness applied to the Brent return series, the test statistic value is greater than the critical values of the Lee-

Strazicich (2003) test in absolute value. As a result, the basic hypothesis of the structural break unit root of the return series is rejected. That is, the return series are stationary. It is seen that two breaks at the level and skewness of the Brent return series are significant. In addition, the first break date in the series is 13.04.2011 while the second break date is 17.02.2016. It is seen that the test statistic value obtained according to the two-break unit root test results at the level and skewness of the heating oil return series is greater than the critical values specified in the Lee-Strazicich (2003) test in absolute value. It has been determined that two breaks at the level and skewness of the heating oil return series are significant and the first break date is 21.05.2009 while the second break date is 21.11.2016. In the natural gas return series, on the other hand, the test statistic value is greater than the critical values of the Lee-Strazicich (2003) test in absolute value, according to the results of the two-break test at level and skewness. The series is stationary. The first break date is 14.10.2009, the second break is on 10.01.2018. It is seen that the WTI return series is also stationary. The first break date is 21.11.2017 and the second break date is 27.06.2019.

Table 5: Multivariate VAR (4)-EGARCH (1,1) Model Conditional Mean Results

Return Volatility Transmision

```

            graph TD
            Brent --> Natural Gas
            Brent --> WTI
            Brent --> Heating Oil
            Natural Gas --> WTI
            WTI --> Heating Oil
            Heating Oil --> Brent
            
```

Conditional Mean Equation

$$R_{i,t} = \beta_{i,0} + \sum_{j=1}^N \beta_{i,j} R_{j,t-1} + \varepsilon_{i,t}, \text{ for } i,j = 1,2,3,4.$$

		$\beta_{1,1}R_{1,t-3}$	$\beta_{1,1}R_{1,t-4}$	$\beta_{1,2}R_{2,t-1}$	$\beta_{1,2}R_{2,t-2}$	$\beta_{1,2}R_{2,t-3}$	$\beta_{1,2}R_{2,t-4}$			
Brent		0.0002 (0.0172)	-0.0384 (-3.7006) **	0.2963 (22.4037) **	0.1071 (6.7670) **	0.0115 (0.7723)	0.0040 (0.3568)			
		$\beta_{1,3}R_{3,t-3}$	$\beta_{1,3}R_{3,t-4}$	$\beta_{1,4}R_{4,t-1}$	$\beta_{1,4}R_{4,t-2}$	$\beta_{1,4}R_{4,t-3}$	$\beta_{1,4}R_{4,t-4}$			
		0.0018 (0.5020)	-0.0022 (-0.3621)	0.0169 (1.5195)	-0.0043 (-0.3652)	0.0355 (3.8163) **	0.5178 (40.9296) **			
WTI		$\beta_{2,1}R_{1,t-3}$	$\beta_{2,1}R_{1,t-4}$	$\beta_{2,2}R_{2,t-1}$	$\beta_{2,2}R_{2,t-2}$	$\beta_{2,2}R_{2,t-3}$	$\beta_{2,2}R_{2,t-4}$			
		0.04581 (4.9955) **	-0.0256 (-1.9712) **	-0.1143 (-13.9467) **	-0.0888 (-8.6339) **	-0.0500 (-8.2047) **	-0.0221 (-1.9166)			
		$\beta_{2,3}R_{3,t-1}$	$\beta_{2,3}R_{3,t-2}$	$\beta_{2,3}R_{3,t-3}$	$\beta_{2,3}R_{3,t-4}$	$\beta_{2,4}R_{4,t-1}$	$\beta_{2,4}R_{4,t-2}$	$\beta_{2,4}R_{4,t-3}$	$\beta_{2,4}R_{4,t-4}$	
		-0.0059 (-1.5591)	-0.0015 (-0.4193)	0.0035 (0.8183)	-0.0059 (-1.4080)	0.0127 (1.5918)	0.0060 (0.6841)	0.0134 (2.0961) **	0.6812 (99.0359) **	
Natural Gas		$\beta_{3,0}$	$\beta_{3,1}R_{1,t-1}$	$\beta_{3,1}R_{1,t-2}$	$\beta_{3,1}R_{1,t-3}$	$\beta_{3,1}R_{1,t-4}$	$\beta_{3,2}R_{2,t-1}$	$\beta_{3,2}R_{2,t-2}$	$\beta_{3,2}R_{2,t-3}$	$\beta_{3,2}R_{2,t-4}$
		-0.0385 (-1.1726)	-0.0596 (-3.2245) **	0.01377 (1.1632)	0.0553 (3.0753) **	-0.0642 (-6.0545) **	0.1328 (14.5520) **	0.01297 (2.5699) **	0.0090 (0.9657)	0.0693 (10.6727) **
			$\beta_{3,3}R_{3,t-1}$	$\beta_{3,3}R_{3,t-2}$	$\beta_{3,3}R_{3,t-3}$	$\beta_{3,3}R_{3,t-4}$	$\beta_{3,4}R_{4,t-1}$	$\beta_{3,4}R_{4,t-2}$	$\beta_{3,4}R_{4,t-3}$	$\beta_{3,4}R_{4,t-4}$
		0.0275 (2.2514) **	-0.1040 (-7.3839) **	-0.0545 (-6.8172) **	-0.0126 (-1.8083)	-0.0072 (-0.3538)	-0.0040 (-0.2353)	0.0749 (3.5224) **	0.0114 (0.9431)	
Heating oil		$\beta_{4,0}$	$\beta_{4,1}R_{1,t-1}$	$\beta_{4,1}R_{1,t-2}$	$\beta_{4,1}R_{1,t-3}$	$\beta_{4,1}R_{1,t-4}$	$\beta_{4,2}R_{2,t-1}$	$\beta_{4,2}R_{2,t-2}$	$\beta_{4,2}R_{2,t-3}$	$\beta_{4,2}R_{2,t-4}$
		-0.0164 (-0.5972)	0.0652 (34.7995) **	0.04398 (3.0923) **	0.0032 (0.3381)	0.0409 (4.8391) **	-0.0448 (-12.9675) **	-0.0214 (-3.1151) **	0.0119 (1.5287)	-0.0191 (-2.2145) **
			$\beta_{4,3}R_{3,t-1}$	$\beta_{4,3}R_{3,t-2}$	$\beta_{4,3}R_{3,t-3}$	$\beta_{4,3}R_{3,t-4}$	$\beta_{4,4}R_{4,t-1}$	$\beta_{4,4}R_{4,t-2}$	$\beta_{4,4}R_{4,t-3}$	$\beta_{4,4}R_{4,t-4}$
		0.0066 (1.0788)	0.0025 (0.4928)	0.0080 (1.5637)	-0.0079 (-1.6408)	-0.0154 (-1.5712)	-0.0217 (-2.3795) **	-0.0090 (-0.9675)	0.0107 (2.4968) **	

( ) t statistics, $\beta_{1,0}$; Constant Term, $\beta_{i,j}$; Return spillover from product j to product i, $R_{i,t}$; current period return of product i, $R_{j,t-1}$, $R_{j,t-2}$, $R_{j,t-3}$, $R_{j,t-4}$ = 1,2,3,4 days delayed values of product j. ** %5 significance level

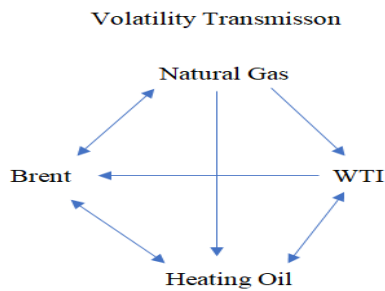
Figure 3: Return Volatility Transmisson

In Table 5, the multivariate VAR-EGARCH model is tried to be estimated in the mean and variance to determine the return and volatility spillover of energy commodities. Energy commodities are regressed with their lagged values and it is determined that the lag length between the series for the selection of the most suitable model is determined as the 4th lag with the most appropriate value according to the Ljung-Box test. This model examines the joint modeling of movements in two or more markets and whether return innovations in the market are indicators of the first or second conditional volatility in the other market (Kuttu, 2014,p.5). The vector autoregressive part (VAR) of the VAR (4)-EGARCH (1,1) model defines that the conditional mean in each market is a function of past self-returns as well as cross-market past returns, while the EGARCH is defined as the conditional variance of returns in each market, an exponential function of the past self, the cross market's standardized innovations, and the past self's conditional variance (Koutmos, 1996,p.978). When the results of Table 5 are examined, it is seen that there are multiple and asymmetrical spillover when the return spillover among energy commodities is examined. In this case, it is concluded that the oil market and the natural gas market are affected by each other. Brent and WTI commodities show a correlation with the past returns of other commodities. It is determined that there is a bidirectional spillover among Brent returns with WTI and heating oil, but unidirectional spillover with natural gas and this spillover is from Brent to natural gas. There is a bidirectional spillover among WTI returns with heating oil and Brent, but unidirectional spillover with natural gas. The most striking result is that while there is a spillover from oil market products to natural gas returns, there is no spillover from natural gas returns to other petroleum commodities. In other words, it is concluded that natural gas is affected by other energy commodities, but it does not affect other energy commodities. In a similar study, Villar and Joutz (2006) examined the price relationship between WTI and Henry Hub (natural gas) and concluded that crude oil prices are affected by natural gas prices, but natural gas prices do not affect crude oil prices. They explained this situation by determining oil prices on a global scale and natural gas prices on a smaller scale. It is noteworthy that the results obtained are close to the study of Villar and Joutz (2006).

Table 6: Multivariate Var (4) Egarch (1,1) Conditional Variance Results

CONDITIONAL VARIANCE EQUATION							
$\sigma_{i,t}^2 = \exp \{ \alpha_{i,0} + \sum_{j=1}^4 \alpha_{i,j} f_j(z_{j,t-1}) + \gamma_i (\sigma_{i,t-1}^2) \}$, for $i,j = 1,2,3,4$.							
$\sigma_{i,j,t} = \rho_i \sigma_{i,t} \sigma_{j,t}$, for $i,j = 1,2,3,4 \quad i \neq j$							
Brent	Coefficient (T) Statistics	WTI	Coefficient (T) Statistics	Natural gas	Coefficient (T) Statistics	Heating oil	Coefficient (T) Statistics
$\alpha_{(1,0)}$	-0.1728 (-8.1521) **	$\alpha_{(2,0)}$	-0.2137 (-5.5505) **	$\alpha_{(3,0)}$	-0.2230 (-8.6857) **	$\alpha_{(4,0)}$	-0.0975 (-8.2610) **
$\alpha_{(1,1)}$	0.0637 (6.9578) **	$\alpha_{(2,1)}$	0.0628 (1.8540)	$\alpha_{(3,1)}$	0.0722 (7.3496) **	$\alpha_{(4,1)}$	0.0291 (2.8564) **
$\alpha_{(1,2)}$	0.1209 (3.7163) **	$\alpha_{(2,2)}$	0.1969 (2.6698) **	$\alpha_{(3,2)}$	-0.0004 (-0.0237)	$\alpha_{(4,2)}$	0.0422 (3.2115) **
$\alpha_{(1,3)}$	-0.0260 (-2.9879) **	$\alpha_{(2,3)}$	-0.0510 (-4.6105) **	$\alpha_{(3,3)}$	0.3024 (8.2163) **	$\alpha_{(4,3)}$	-0.0225 (-2.8353) **
$\alpha_{(1,4)}$	0.0848 (6.3420) **	$\alpha_{(2,4)}$	0.0940 (9.1422) **	$\alpha_{(3,4)}$	0.0273 (1.9092)	$\alpha_{(4,4)}$	0.0934 (9.0473) **
δ_1	-0.6389 (-5.9702) **	δ_2	-0.0840 (-4.1606) **	δ_3	-0.0265 (-0.6693)	δ_4	-0.3405 (-4.7838) **
γ_1	0.9894 (138.3424) **	γ_2	0.9870 (99.2963) **	γ_3	0.9717 (129.0136) **	γ_4	0.9921 (222.3041) **

$\alpha_{(i,j)} = i = j$, dependence of product volatility i on its lagged shocks, $i \neq j$, dependency of product i volatility on lagged shocks of product j , $\delta_1 = i$, degree of asymmetry of product i (leverage effect), $\gamma_1 =$ volatility persistence of product i , ( ) t statistics, ** %5 significance level

Figure 4: Volatility Transmisson

When the conditional variance equation analysis results of the VAR (4) and EGARCH (1,1) model in Table 6 are examined, it is seen that the volatility spillover exhibits similar results to the return spillover. It can be understood from the statistically significant $\alpha_{(i,j)}$ coefficients that the information shocks between energy commodities spillover and affect each other. As for the volatility spillover, it is seen that there is a multidirectional spillover from Brent oil to heating oil and natural gas, while a unidirectional spillover exists from Brent oil to WTI. Additionally, there is a unidirectional spillover from natural gas to heating oil and WTI. Also, Brent oil, WTI, natural gas and heating oil data are positively affected by their own lagged values and this situation has an increasing effect on volatility. Considering the values indicating the direction of the volatility spillover, it can be said that positive values increase volatility (uncertainty) while negative values decrease volatility.

Values expressed with γ_1 represent the GARCH term. This term expresses that the shock in the markets is permanent for a long time, and this value is close to 1 in all energy products. According to the results of the table, it is seen that the values expressing the permanence of the shock in the market are very close to each other. In other words, energy commodities exhibit equivalent characteristics in terms of the permanence of the shock in the market. However, it is seen that heating oil has the highest value among commodities.

δ_1 refers to the Leverage parameter. Considering the results of Table 6, it is concluded that the values of energy commodities are statistically significant. Additionally, the negative value of the data indicates that bad information in the market has more volatility than good information. It can be stated that heating oil and Brent have the highest leverage effect among energy commodities. That is, negative information about two energy products causes more volatility in the market.

As a result of the tests performed within the analysis, it is seen that there is a problem of changing variance and autocorrelation. The Newey-West estimator was used to calculate the adjusted coefficients obtained from the model.

Table 7: Covariance Matrix between Energy Commodities

	Brent	WTI	Natural gas	Heating oil
Brent	1			
WTI	0.5064	1		
Natural gas	0.0750	0.0432	1	
Heating oil	0.1207	0.1246	-0.0001	1

The modern portfolio theory assumes that both investors and consumers in financial markets include cross-border assets in their portfolios in order to maintain a certain expected return level and to minimize the risks. Considering the assumption that the economic factors are rational and the markets are efficient, it states that choosing the right combination of assets

may actually carry a lower overall risk than the current assets in the portfolio. In order to manage risk, financial market users should be familiar with the origins and influencing factors of market volatility and cross-market correlations (Balli et al.2013, p.34). The liberalization and deregulation seen in the financial markets of both developing and developed countries in recent years has ensured the integration of global markets. The possibility that financial assets in national stock markets will be affected by the arising factors may increase risks and decrease profitability. The high correlation between national markets and financial assets means a tendency to act together, which carries many risk factors. Cross-border portfolio diversification contributes to the distribution of risk with different markets and financial assets. The loss that may arise for any reason in different country markets and different financial assets is balanced by making a profit in the other market. The existence of large correlations between markets causes a decrease in the benefits obtained from cross-border portfolio diversification (Gilmore and Mcmanus, 2002, p. 69-70). When the results of Table 7 are analyzed, in terms of cross-border portfolio diversification, the risks of energy commodities are considered low. The low correlation among energy commodities means that the tendency to act together is low, that is, they will not be affected to the same degree by the factors that may occur in the markets. Low correlation is a favorable situation for cross-border portfolio diversification. It is seen that natural gas data among energy commodities has lower values than others. In this sense, natural gas is considered to be suitable for use in the portfolio with different commodities.

Conclusion

Volatility is defined as the variance of return rate. The sensitivity of energy markets is the most important factor affecting volatility. When the literature is examined, it is seen that energy markets are affected by financial crises, macroeconomic indicators, factors seen in different markets, decisions taken by OPEC member countries, and especially supply and demand. In addition, COVID-19, affecting the majority of the world's countries, has had profound effects especially in the energy markets. It will be possible to understand the full effects of the pandemic in the future.

Financial markets and assets interact. In this case, markets and financial assets are affected by common factors, causing a high correlation between them. For market users and investors, it is a risky situation that markets and financial assets have a high correlation. Because these assets tend to act together and exhibit similar behaviors in terms of being affected by risk factors. Price changes and shocks in financial markets affect each other by being transmitted either multidirectionally or unidirectionally. This concept, called volatility spillover, has been extensively studied from different point of views and with different methods. It is named with the concepts of “spillover”, “transmission”, “contagion” in the studies. The interaction of energy commodities with different variables and their spillover have been the subjects of many studies in the literature. It is concluded that volatility spillover exists in the vast majority of studies. This means that commodities in the energy market are interacting, and information and shocks are transmitted through the volatility spillover. In this study, return and volatility spillovers among energy commodities are examined with the VAR-EGARCH model. The data covers the dates between 01.01.2008-31.12.2020. It is important that the scope of the study includes the period of COVID-19. Within the scope of the study, the price and return charts of energy commodities are examined and the volatility of the commodities is found to be high. Descriptive statistics of the data are arranged and it is concluded that energy commodities do not provide a normal distribution. The stationarity of the series is examined with unit root tests and it is seen that the series are stationary as a result of ADF, PP and KPSS tests. The VAR (4)-EGARCH (1,1) model is applied to the return and volatility series of energy commodities. When the results of the return series are examined, it is concluded that the other commodities other than the natural gas return series affect each other multidirectionally, but the natural gas returns are

affected by the oil returns, but it does not affect the oil returns. Although the oil market and natural gas market are thought to be substitutes and equivalents, it can be said that there is a difference in sensitivity to the market. In addition, if the COVID-19 period is considered, the supply-demand imbalances seen in the oil market and natural gas market are reflected in the prices. Restrictions around the world have affected commercial activities and many institutional and organizational activities have come to a standstill. In addition to the use of natural gas in commercial activities together with petroleum products, its use in heating should also be considered. In the study, it is found that while the natural gas return series is affected by the oil series, the return spillover due to itself do not affect the other series. As Villar and Joutz (2006) states in their study, this can be explained by determining the prices of the oil market on a global scale and the natural gas market on a regional scale. In addition, the shale gas studies carried out by the USA since the 90s are thought to affect the natural gas market.

When the spillover effects in volatility are examined, it is seen that results similar to the return series are obtained. While the heating oil series spillovers multidirectionally with Brent and WTI, it spillovers unidirectionally with the natural gas series. It is seen that the only energy commodity in which natural gas spillovers bidirectionally is Brent. It is seen that energy commodities affect each other in both return and volatility series, and information and shocks are transmitted. In addition, it has been concluded that shocks are permanent for a long time and bad information increases the volatility in the market more than good information according to the leverage parameter. According to the articles examined in the literature section, it is seen that other studies, except for Chang et al. (2009), give similar results with this study in terms of spillover presence among energy commodities. In their studies, Lin and Tamvakis (2001), Ewing et al. (2002), Wei and Chen (2014), Wilmot (2014), Ping et al. (2018) and Liu (2020) concluded that there is a multidirectional spillover among commodities and markets, and reached similar results in terms of multidirectional spillover among oil commodities in return and volatility. In terms of returns, the natural gas market has a different spillover from oil commodities. Sita and Abosedra (2002), Lin and Li (2015) obtained different results in terms of natural gas market spillover, and their studies also overlaps in terms of the natural gas market not affecting energy commodities in return spillover. Zhang and Sun (2016) stated in their study that there is a unidirectional spillover to natural gas, and it is seen that the return and volatility are similar to the unidirectional effect of natural gas data from energy commodities.

In future studies, volatility spillover may be tested among different energy commodities and by changing the date scopes to fully see the effects of COVID-19. In addition, the COVID-19 period may be evaluated in terms of the resulting effects by examining the historical data that deeply affect the energy market.

References

- Ahmed, A. Huo, R. (2020). Volatility Transmissions Across International Oil Market Commodity Futures and Stock Markets: Empirical Evidence from China, *Energy Economics*, <https://sci-hub.se/10.1016/j.eneco.2020.104741>. Doi: 10.1016/j.eneco 2020.104741.
- Azevedo, T. C. Aiube, F.L. Samanez, C.P. Bisso, C.S. Costa, L. A. (2015). The Behavior of West Texas Intermediate Crude-Oil and Refined Products Prices Volatility Before And After The 2008 Financial Crisis: An Approach Through Analysis Of Futures Contracts, *Revista Chilena De Ingeniería*, Vol. 23 N: 3, pp: 395-405. sci-hub.se/10.4067/s0718-33052015000300008.

- Arouri, M.E. Lahiani, A. Nguyen, D.K. (2011). Return and Volatility Transmission Between World Oil Prices and Stock Markets of The GCC Countries., *Economic Modelling*, Volume:28, Issue:4, July, pp:1815-1825. doi: 10.1016/j.econmod.2011.03.012.
- Akhtaruzzaman M.D. Boubaker, S. Şensoy, A. (2020). Financial Contagion During COVID-19 Crisis, *Finance Research Letters*, May, pp:1-37. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101604>.
- Balli, F. Basher, S.A. Louis, J.R. (2013). Sectoral Equity Returns and Portfolio Diversification Opportunities Across the GCC Region, *International Financial Markets, Institutions and Money* Vol: 25, pp: 33–48. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2013.01.001>.
- Brown, S.P.A. Yücel, M.K. (2007). What Drives Natural Gas Prices? Federal Reserve of Bank.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*, Second Edition, Cambridge University Press, NewYork.
- Bhowmik, R. Wang, S. (2020). Stock Market Volatility and Return Analysis: A Systematic Literature Review, *Entropy*,22,522, pp:1-18. <https://doi.org/10.3390/e22050522>.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, Vol.31, (307-327). [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(86\)90063-1](https://doi.org/10.1016/0304-4076(86)90063-1).
- Chen, Y. QU, Fang, LI, Wenqi. Chen, Minghui. (2019). Volatility Spillover And Dynamic Correlation Between the Carbon Market And Energy Markets, *Journal of Business Economics and Management*, Volume 20 Issue 5, pp: 979–999. <https://doi.org/10.3846/jbem.2019.10762>.
- Chen, Y. Li, Wengi. Jin, Xi. (2018). Volatility Spillovers between Crude Oil Prices and New Energy Stock Price in China, *Romanian Journal of Economic Forecasting*, Institute for Economic Forecasting, vol. 0(2), pp: 43-62. Corpus ID: 158671543.
- Chang, C. W. Hwang, Z. J. Huang, B.N. (2002). An Analysis of Factors Affecting Price Volatility of The U.S. Oil Market, *Energy Economics*, V:24, pp: 107-119. [https://doi.org/10.1016/S0140-9883\(01\)00092-5](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(01)00092-5).
- Chang, L. C. McAleer, M. Tansuchat, R. (2009). Volatility Spillovers Between Returns On Crude Oil Futures and Oil Company Stocks, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1406983,. ePEc: cfi: fseres:cf157.
- Çelik, İ. Kahyaoğlu, B.S. (2021). *Financial Time Series Analysis, Basic Approaches for Financiers*, Gazi Publishing House, March, Ankara.
- Dikkaya, M. Rzali, S. (2020). The Effects of the Coronavirus Pandemic (COVID-19) on Global Energy Markets: A Political Economy Analysis, *Economic and Social Transformation on the Axis of COVID-19*, Chapter 15, Nobel Publishing, pp:395- 417.
- Devpura, N. Narayan, K.P. (2020). Hourly Oil Prices Volatility: The Role of COVID-19, *Energy ReseARCH Letters*, Vol: 1, Issue (2), pp:1-5. <https://doi.org/10.46557/001c.13683>.
- EİA, (2020) Factors Affecting Natural Gas Prices, <https://www.eia.gov/energyexplained/natural-gas/factors-affecting-natural-gas-prices>, Erişim Tarihi:26.04.2021.
- EİA, (2021). Energy Consumption by Sector, <https://www.eia.gov/totalenergy/data/browser/index.php?tbl=T02.01#/?f=M&start=200001&end=202102&charted=6-9-12>.
- Ewing, T. B. Malik, F. Özfidan, Ö. (2002). Volatility Transmission in The Oil And Natural Gas Markets, *Energy Economics*, Vol:24, pp:525-538. [https://doi.org/10.1016/S0140-9883\(02\)00060-9](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(02)00060-9).
- Efimova, O. & Serletis, A. (2014). Energy Markets Volatility Modelling Using GARCH. *Energy Economics*, V:43, pp: 264–273. DOI: [10.1016/j.eneco.2014.02.018](https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.02.018).

- Geng, B. J. Chen, F. R. Ji, Q. Liu, B.Y. (2020). Network Connectedness Between Natural Gas Markets Uncertainty and Stock Markets, *Energy Economics*, V: 10, pp:2-48. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.105001>.
- Green, R. Larsson, K. Lunina, V. & Nilsson, B. (2017). Cross-Commodity News Transmission and Volatility Spillovers In The German Energy Markets. *Journal of Banking & Finance*. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2017.10.004>
- Gilmore, G.C. Mcmanus, M, G. (2002). International Portfolio Diversification: US And Central European Equity Markets, *Emerging Markets Review*, Vol: 3, pp:69-83. [https://doi.org/10.1016/S1566-0141\(01\)00031-0](https://doi.org/10.1016/S1566-0141(01)00031-0).
- Global Energy Review, (2021). <https://www.worldenergy.org.tr/global-energy-review-2021/>, Nisan.
- Hammoudeh, S. Li, H. & Jeon, B. (2003). Causality And Volatility Spillovers Among Petroleum Prices Of WTI, Gasoline And Heating Oil In Different Locations, *The North American Journal of Economics and Finance*, Vol:14(1), pp: 89–114. [https://doi.org/10.1016/S1062-9408\(02\)00112-2](https://doi.org/10.1016/S1062-9408(02)00112-2).
- IEA, (2020). Major Dilemmas Facing Oil and Gas Producers, And Risks To Investment, World Energy Outlook 2020, Flagship Report, October, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2020>.
- İğde, E. (2010). “Unit Root Tests under Structural Change and Applications on Some Macroeconomic Variables”. MA Thesis, Çukurova University Institute of Social Sciences, Adana.
- Lee, T. K. & Zyren, J. (2007). Volatility Relationship between Crude Oil and Petroleum Products. *Atlantic Economic Journal*, Vol:35(1), pp: 97–112. Doi: 10.1007/s11293-006-9051-9.
- Manuca R. Savit, R. (1996). Stationarity and Non-Stationarity in The Time Series Analysis, *Pyshica D*, Vol:99, pp:134-161. [https://doi.org/10.1016/S0167-2789\(96\)00139-X](https://doi.org/10.1016/S0167-2789(96)00139-X).
- Nandha, M. Faff, R. (2008). Does Oil Move Equity Prices? A Global View, *Energy Economics* V:30, PP: 986–997. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2007.09.003>.
- Narayan P. K. (2020). Oil Price News and COVID-19- Is There Any Connection? *Energy Research Letters*,1(1), pp:1-5. <https://doi.org/10.46557/001c.13176>.
- Karali, B. Ramirez, O. A. (2014). Macro Determinants of Volatility and Volatility Spillover In Energy Markets, *Energy Economics*, 46, pp:413-421. Doi: 10.1016/J.Eneco.2014.06.004.
- Kuttu, S. (2014). Return and Volatility Dynamics Among Four African Equity Markets: A Multivariate VAR-EGARCH Analysis, *Global Finance Journal*, pp:1-14. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2014.03.001>.
- Kutlar, A. (2017). Eviews İle Uygulamalı Zaman Serileri, Umuttepe Yayınları, Baskı:1, Nisan, Kocaeli.
- Kingsly, K. Henri, K. (2020). COVID-19 And Oil Prices, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3555880. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3555880>.
- Lukaszewska, H. N. Aruga, K. (2020). Energy Prices and COVID-19 Immunity: The Case of Crude Oil and Natural Gas Prices in the US and Japan, *Energies*, V:13, pp:1-17. doi:10.3390/en13236300.
- Liu, Y. Failler, P. Peng, J. Zheng, Y. (2020). Time-Varying Relationship between Crude Oil Price and Exchange Rate in the Context of Structural Breaks, *Energies*, V: 13(9), pp:1-17. <https://doi.org/10.46557/001c.13154>.
- Lin, B. & Li, J. (2015). The Spillover Effects Across Natural Gas and Oil Markets: Based on the VEC–MGARCH Framework, *Applied Energy*, V:155, pp: 229–241. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2015.05.123>.

- Mantalos, P. Shukur, G. (2010). The Effect of Spillover on The Granger Causality Test, *Journal of Applied Statistics* Vol. 37, No. 9, September 1473–1486. <https://doi.org/10.1080/02664760903046094>.
- Ping, L. Ziyi, Z. Tianna, Y. & Qingchao, Z. (2018). The Relationship Among China's Fuel Oil Spot, Futures and Stock Markets, *Finance Research Letters*, V: 24, pp:151–162. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2017.09.001>.
- Sita, B. B. Abosedra, S. (2012), Volatility Spillovers: Evidence on U.S. Oil Product Markets, *The Journal of Applied Business ReseARCH* November/ December V:28, N:6, pp: 1237-1242. Doi. <https://doi.org/10.19030/jabr.v28i6.7339>
- Yang, C. W. Hwang, M. J. & Huang, B. N. (2002). An Analysis of Factors Affecting Price Volatility of The US Oil Market. *Energy Economics*, 24(2), pp: 107–119. [https://doi.org/10.1016/S0140-9883\(01\)00092-5](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(01)00092-5).
- Who, (2020)? Who Annouces COVID-19 Outbreak a Pandemic, <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-9/news/news/2020/3/who-annouces-covid-19-outbreak-a-pandemic?>
- Wang, Y. & Guo, Z. (2018). The Dynamic Spillover Between Carbon and Energy Markets: New Evidence. *Energy*, Vol:149, PP:24–33. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2018.01.145>.
- Wei, C, C. Chen, C, H. (2014). "Does WTI Oil Price Returns Volatility Spillover to the Exchange Rate and Stock Index in the US?," *International Journal of Energy Economics and Policy, Econjournals*, Vol. 4(2), pp: 189-197. RePEc: eco: journ2:2014-02-9.
- Villar, J.A. ve Joutz, F.L. (2006). The Relationship Between Crude Oil and Natural Gas Prices, *Energy Information Administration, Office of Oil and Gas*.http://aceer.uprm.edu/aceer/pdfs/CrudeOil_NaturalGas.pdf.
- Wilmot, N, A. (2014). Volatility Spillovers in North American Energy Markets, <https://www.iaee.org/en/publications/proceedingsabstractpdf.aspx?id=13123>.
- Xiarchos, M. I. Burnett, J. W. (2018). Dynamic Volatility Spillovers Between Agricultural and Energy Commodities, *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 50, 3 (2018): 291–318. <https://doi.org/10.1017/aae.2017.34>.
- Zhang, Y. J. Sun Y.F. (2016), The Dynamic Volatility Spillover Between European Carbon Trading Market and Fossil Energy Market, *Journal of Cleaner Production*, 112, pp:2654-2663. <https://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.118>.
- Zhang, W. Amori, S. (2021). Crude Oil Market and Stock Markets During The COVID-19 Pandemic: Evidence from the US, Japan, And Germany, *International Review of Financial Analysis*, 74, PP:1-13. doi: 10.1016/j.irfa.2021.101702.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Role of Artificial Intelligence in Investment Decisions and Applications in The Turkish Finance Industry

Yatırım Kararlarında Yapay Zekanın Rolü ve Türk Finans Sektörü Uygulamaları

Esra ALP COŞKUN^{a*}

^a Doktor, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4842-0461

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Nisan 2022

Kabul tarihi: 5 Temmuz 2022

Anahtar Kelimeler:

Yapay zekâ,

Sinir ağları,

Genetik algoritmalar

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 11, 2022

Accepted: July 5, 2022

Keywords:

Artificial intelligence,

Neural networks,

Genetic algorithms

ÖZ

Yapay zeka (AI) teknikleri, otomatik (kendi kendine) giden arabalar, karanlık fabrikalarda gerçekleşen üretim, sohbet robotları ve robo-danışmanlar gibi birçok amaç için kullanılmaktadır. Yapay zekanın finans sektöründe artan kullanımına paralel olarak, ampirik çalışmalar da yapay zeka tekniklerinin geleneksel modellerden (regresyon) daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Türk finans sektörü örneğinde yapay zeka tekniklerinin yatırımcıların karar verme süreçleri üzerindeki etkilerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ana amacı, yapay zekanın ve seçili bazı uygulamalarının finansal karar verme konusundaki önemi ve üstün yanları ile ilgili bir anlayış geliştirmektir. Bu amaçla, finanstaki yapay zeka ağları, genetik algoritmalar ve Robo danışmanlar gibi seçili bazı yapay zeka uygulamaları gözden geçirilmektedir. Çalışmada ayrıca politika önerileri geliştirilmesi amacıyla Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) uygulamaları karşılaştırılmakta ve Türkiye finans sektöründeki çeşitli yapay zeka uygulamaları da gözden geçirilmektedir. Çalışmada ulaşılan ilk gözleme göre, çok sayıda çalışma yapay zeka uygulamalarının geleneksel modellere kıyasla, bir portföyün optimize edilmesi ve dengelenmesi, hisse senedi fiyatlarının, döviz kurlarının, enflasyonun ve ya diğer finansal başarı/sızlıkların tahmin edilmesi konularında daha üstün olduğunu göstermektedir. Bir politika önerisi olarak, politika yapıcılar bazı kilit politika alanlarına odaklanabilirler. Bu alanlar: veri toplama, firma ve endüstri düzeyinde yapay zeka performansını ölçme, farkındalık yaratma, eğitim ve olası firma ve sistem genelindeki riskleri tespit etme.

ABSTRACT

Alan Turing was not the first one to ask whether machines can think, but he might have been the closest one with a positive answer. Artificial intelligence (AI) techniques are used for many purposes, such as self-driven cars, manufacturing in dark factories, chatbots, and Robo-advisors. In line with the increasing use of AI in the financial sector, empirical studies also reveal that AI techniques perform better than conventional models (regression). This study aims to shed light on the effects of AI techniques on investors' decision-making process in the case of the Turkish finance industry. The main purpose of this study is to develop an understanding of the importance and the superiority of AI and its selected applications in financial decision-making. With this purpose, the applications of selected AI techniques such as neural networks, genetic algorithms, and Robo-advisors in finance have been reviewed. The EU regulatory framework has also been reviewed and compared with the applications in Turkey to develop some policy suggestions and also investigate industry practices in the Turkish finance industry. As the first observation of the study, numerous studies reveal that AI techniques are superior to conventional models to optimize and balance a portfolio, and predict stock prices, exchange rates, bankruptcy, or other financial failures. As a policy suggestion, Turkish policy-makers may focus on the following key policy areas for further development in AI applications: data collection, measuring the industry and firm-level AI performance, awareness, education, and possible firm and system-wide risks.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: esraalpcoskun@gmail.com

Introduction

“But, it is possible to design a machine consummating itself.”

Arf (1959, p. 93)

If we start from the beginning of the inventions of humanity it sounds like a very long story when we come up with thinking and the learning machine which we call artificial intelligence (AI). Early humans invented some stone tools such as hand axes or hammers two million years ago having no clue that they were the first ones among us to take the first step of this story. A stone hand axe has been transformed into a robot in the hands of early humans. That’s what happens when information cascades through long ages and today scientists use the same cumulative information as an input to create a thinking machine to do many things to ease our lives and solve our problems.

A machine is not a human so an investor can beat these biases by making decisions considering a Robo-advisor. Robo-advisors -digital investment management systems- can digitalize the entire investment management process which is previously conducted by the investor himself or a human advisor (Jung et al., 2018; Rühr, 2020). However, how can a machine decide whether a low price means an opportunity to buy the stocks or bankruptcy of the firm? The answers to these questions lie in the application of AI technology to financial transactions. AI technology is not new but drawing attention gradually. Panel 1/a of Figure 1 shows the statistics of how many times the phrase “AI” has been searched on Google since 2004. The trend is again moving up since 2013. The top country is Ethiopia where people are more curious about this mind-blowing technology. As it can be seen from Panel 1/a of Figure 1, the list is full of undeveloped countries except for Canada and South Korea¹ which is also interesting. Besides its benefits in many fields, AI is also widely used in the finance sector in the form of chatbots, digital assistants, and Robo-advisors. It helps investors to pick the right stocks at the right time, optimize their portfolio and balance, for asset allocation, to decide to buy or not to buy insurance, for planning retirement, predict the stock prices, exchange rates, the value of properties, to take advice on financial plans (also see, Maedche, 2019; Shanmuganathan, 2020). The investors who are capable of using this technology benefit from this advice. AI and its techniques help investors to optimize their preferences considering market conditions. Banks and financial institutions provide Robo-advisory to their customers and they work on making it more user-friendly to reach more customers. Panel 1/b of Figure 1 illustrates how much people are interested in “Robo-advisor” according to google statistics. It also demonstrates the prevalence of this technology in the world. The concept of Robo-advisor has also drawn considerable interest since 2013. Contrary to the results of “AI” web search, “Robo advisor” is being searched mostly in developed countries (see, Flavián et al., 2021). This may imply that AI as a phenomenon may be attention-grabbing for people who do not experience it normally, however, Robo advisor is a more actual application that draws the attention of people who normally use or have the chance to use it.

---

¹ Based on United Nations Country classification, see:

https://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2014wesp_country_classification.pdf (accessed on 03.10.2021).

Figure 1: Google Trend Statistics

Note: Panel 1/a: for “Artificial Intelligence”, Panel 1/b: for “Robo advisor”

Source: Retrieved 3 November 2021 from:

<https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=Artificial%20intelligence;>

<https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=Robo%20advisor> .

The main purpose of this study is to develop an understanding of the importance and the superiority of AI and its selected applications in financial decision-making. I utilize literature review and case study analysis as the research method. This paper contributes to the field by identifying aspects that need to be further investigated to understand if and how the finance industry may respond to the applications of AI and how AI applications in the Turkish finance sector may develop. I also review existing AI application practices and AI policy frameworks in the Turkish finance industry to develop suggestions for policymakers.

The rest of the study is organized as follows. The second section presents the history of AI which is important to understand the main idea behind this technology and its various benefits. In the third section, by reviewing the literature, the most used applications of AI are explained and the studies are compared and discussed to analyse the difference between conventional methods and AI applications in the case of investor preferences. Section 4 investigates AI applications in the Turkish finance industry. This section also develops a policy framework comparison between the EU and Turkey to show possible gaps between the two. Finally, the conclusion gives a summary and critique of the findings. This study has also an Appendix involving a Robo-advisory case study, namely Maxi of Is Bankası.

A Review of the Literature

The Role of AI Prediction in Financial Decision-Making

As noted by Galbraith (2012) companies add a new strategic dimension to their strategy and structure about every 30 years, thereby requiring the creation of new integrating mechanisms. It seems that the information age and Industry 4.0 bring into consideration the role of data in the last two decades. The input of an AI is “data” and its output is a “prediction”. The quality of the data determines the power of the prediction and it reduces the uncertainty in the process of decision-making. However, a decision is one move ahead of a prediction. In a financial system, all agents make decisions consistently and they face some uncertainty in all cases. The purpose of AI techniques is to gather all available data and after data processing makes predictions. An agent gets the prediction and evaluates all possible outcomes and makes a decision by considering the awards and payoffs in all scenarios. The decision depends on the agent’s risk preferences, judgments, and biases. Hence, even with perfect data processing and a realistic prediction, still, there is a

probability of making a wrong choice. Nevertheless, AI techniques help to better understand the huge amount of data we receive from the markets and cannot handle to analyze it in time.

It is crucial to forecast disequilibrium and price movements in asset markets. Despite usual constraints, an algorithm may help to forecast by using several AI techniques such as neural networks, genetic algorithms, expert systems, fuzzy logic, hybrid systems, etc. In this respect, the artificial neural networks method is used for many purposes such as credit scoring, bankruptcy prediction, stock market prediction, pricing initial public offerings, exchange rate forecasting, risk management, etc. (see, Bartram et al., 2020; Becalli et al., 2020). These are all affecting the investors' preferences for picking the right stock at the right time and for all other financial decisions.

Selected AI Applications in Finance

In this section, we briefly review the applications of selected AI techniques such as neural networks, genetic algorithms, and Robo-advisors in finance. In this review, I also ask whether these AI applications outperform the traditional approaches.

Neural networks

The brain of both human and animal consist of cells namely "neurons". The computations of the brain are done by a highly interconnected network of neurons, which communicate by sending electric pulses through the neural wiring consisting of axons, synapses and dendrites. The demonstration, in particular by Rosenblatt, that simple networks of such model neurons called 'perceptrons' could learn from examples stimulated interest in the field, but after Minsky and Papert (1969) showed that simple perceptrons could solve only the very limited class of linearly separable problems, activity in the field diminished. Both the simple perceptron with a single unit and the multi-layer network with multiple units can easily be generalized to prediction of more than two classes by just adding more output units (Krogh, 2008). In an average person, it is estimated that 100 billion neurons exist in the brain and they are connected. These neurons do not have a storage capacity but they carry information among all neurons and this group of neurons' activity generates a network. Thinking, learning, and memorizing is being controlled by the brain, and when the interaction among neurons increases, intelligence, reasoning, and creativity also increase. The more information the more interactions among neurons. The more interaction the more intelligence. What researchers do by develop a new model called artificial neural networks (ANN) to imitate the neural network activity of the brain. The more information (inputs) the more activity (hidden layers). The more activity the more realistic predictions (outputs). Even though there is extensive research on neurobiology and psychology it is still incomprehensible to figure out how the brain works. Therefore, the ANN model is incomplete and far from being the same as a biological brain. Nevertheless, neural networks (NN) are of utmost importance for modelling a decision-making process.

A great number of researches have been carried out on ANN and how they can be a useful tool to ascertain investors' preferences on risk, portfolio optimization, etc. For instance, Solin et al., (2019) investigate the portfolio optimization problem by using a sample of 38 stocks from 45 stocks listed in LQ45 (Indonesian Stock Exchange) which consists of a company with high liquidity for the past 10 years. For stock price prediction, both ANN and genetic algorithm methods have been employed. According to the results, the ANN method is successful to predict the daily closing prices accurately (0.98) and the genetic algorithm method also succeeded in optimizing the index of stocks in comparison with the Single Index Model. Thus, by offering a condition of a portfolio of stock combinations in the future, predicting the stock portfolios support investors in making investment decisions. In other words, accurate predictions help investors to build good optimal portfolio predictions and make optimal decisions.

Another study by Hosaka (2019) examines bankruptcy which is also crucial for investment decisions. Hosaka (2019) applied a convolutional neural network (CNN) which is more suitable for application to images but less suitable for general numerical data including financial statements. In the study, as many financial ratios as possible have been calculated from the financial statements of each firm in each fiscal year and reported a set of 160 ratios as a single grayscale image. To achieve this, each financial ratio is made to correspond to a specific pixel position in an x, y-coordinate system and the pixel's brightness value is set based on the corresponding financial ratio's value. Then the images are used as inputs to employ the CNN method which was generated with this process (Hosaka, 2019). Despite the method performing well to predict bankruptcy, in contrast to a variety of conventional methods, the CNN method does not provide information on which of the financial ratios has more power to predict bankruptcy. Therefore, it doesn't serve for analyzing the underlying reasons for bankruptcy. Hence, neural networks methods also have their pros and cons like all other conventional methods. Nevertheless, there are numerous studies (Ellis and Wilson, 2005, p. 109; Zimmermann et al., 2001, p. 1465; Yamamoto et al., 1993, p. 88, among others) that confirm that NN models perform better compared to conventional models to solve the portfolio optimization problem. Bahrammirzaee, (2010) argues that NNs often outperform the more traditional and statistical approaches however, there are also some studies in which other traditional methods or intelligent approaches outperform NNs. The author emphasizes that the success of NN models is related to some unique characteristics of NNs in financial markets like their numeric nature, no requirement for any data distribution assumptions (for inputs) and model estimators and finally, their capability to update the data.

Genetic algorithms and hybrid techniques

The genetic algorithm (GA) which was introduced by John Holland ([1960], 1992), is an adaptive heuristic research method based on population genetics. Depending on the mechanics of natural genetics and natural selection, GA starts with a set of solutions called population and a solution is represented by a chromosome (Kumar et al., 2010, p. 452). The method is used to analyze the risk preferences of investors, portfolio optimization, and asset allocation. Miri et al., (2020) aim to examine whether or not one of the algorithms of NSGA-II (Non-dominated Sorting Genetic Algorithm II) and SPEA-II (strength Pareto evolutionary algorithm) is superior to others in the stock market in different months. Based on investor risk-taking behaviour and momentum, it is also explored which of the two optimized portfolios can achieve better results (Miri et al., 2020, p. 5). The SPEA- II and NSGA-II were compared using the performance indicators (set coverage and mean ideal distance). The results of the study reveal that the SPEA-II algorithm provided better solutions than the NSGA-II algorithm. Miri et al., (2020) state that due to the results the strategy of selection based on the risk-taking level of an investor could gain a return of up to 9.5% in the 3 months and it could also achieve an annual return of 22%. Moreover, findings imply that the investor could obtain better returns in the recession period in conjunction with less loss and proper returns.

Another study by Chen et al., (2020) investigate portfolio selection problems with higher-order moments by using data from the Shanghai Stock Exchange of China. The results imply that the performance of the optimal portfolio provided by the GA model on risk management and yield is superior to those widely used approaches for nonlinear programming, simulated annealing algorithm (SA), and the mixed penalty function method (MPFM). To verify the effectiveness of the multi-channel convolutional neural networks CNNs model by using a genetic algorithm (GA), Chung and Shin (2019) compare the prediction results with standard ANN and CNN methods. The purpose of the study is to predict the stock market prices despite the efficient market hypothesis (Malkiel and Fama, 1970, p. 391) which suggests that it is impossible to forecast the price in stock markets hence the price already reflects all the

available information. According to the findings, GA-CNN outperforms the comparative models and it is found to be more effective as a hybrid approach of GA and CNN. GA models also have better performance as well as NN models when it is compared to conventional models for risk prediction and management, stock market prediction, and portfolio optimization.

Both GA or NN models have been applied to predict the prices of different asset classes such as crude oil price (Elaziz et al., 2019, p.11) and bitcoin price (Han et al., 2019, p. 9). Because investors prefer to diversify risk into several assets, no matter which one has been chosen, it is vitally important to ascertain the trends and future prices of assets. Elaziz et al. (2019) emphasize that oil prices are the most important source for commodity price changes because oil is considered a commonly used source as a crucial part of numerous production processes in the world. Therefore, Elaziz et al., (2019) develop a model to predict the crude oil price which provides valuable information to stakeholders about market trends in the future for making the right decisions to prevent possible risks. Findings imply that the GA-SSA-ANFIS (genetic algorithm (GA)- salp swarm algorithm (SSA)- adaptive neuro-fuzzy inference system (ANFIS) model provides some results for commodity price forecast with high quality. Han et al. (2019) use the optimal NARX neural network model selected by the GA to predict the daily average price of bitcoin. Results of the study indicate that the model can properly predict the tendency of the data and also the hybrid model outperforms the feed-forward model in forecasting the geometric return of Bitcoin. One may speculate that AI techniques outperform conventional methods according to the numerous studies in the related literature, moreover, hybrid techniques such as GA-ANN, GA-SSA-ANFIS, etc. appear to be more effective than classical NN or GA methods to predict future prices and market trends which help investors to make better investment decisions. However, we should also note that problems with AI algorithms may set limits on their forecasting capacity. For example, as one of the most common problems for AI algorithms, over-fitting, defined as a lack of good generalization of the model from observed data to unseen data, may set a limit on the efficiency of AI applications (see, Ying, 2019; Roelofs, 2019).

Robo-advisors

A Robo-advisor can be defined as a set of algorithms. Based on the customer's goals, risks, and information about the income, age, gender, and assets of the customer, a Robo-advisor is used to calibrate an investment portfolio and exclude emotionally biased decisions (Ivanov et al., 2018, p. 199; Tertilt and Scholz, 2018, p. 82). Chatbots or digital assistants may also perform some similar functions to the Robo-advisor. After a simple questionnaire, the Robo-advisor recommends specific investment options to the customer. Assets under management in the Robo-Advisors segment are projected to reach US\$1.79tn in 2022 and the highest assets under management is reached in the United States (US\$1,230.00bn in 2022) (Statista, 2022). Compared to traditional human advisors Robo-advisor presents numerous advantages such as diminishing the fees of management significantly and providing broader options for investment (Belanche et al., 2019, p. 1422). By using web survey data which consists of 765 customers' information from Portugal, the UK, and the US, Belanche et al. (2019) targeted potential users of Robo-advisors to investigate the benefits of Robo-advisor. The results of the research reveal that consumer attitudes toward AI systems have a key role in the intention to use them; thus, the design of a user-friendly platform is fundamental to shaping users' favourable predisposition toward the use of Robo-advisors. To increase the number of users of Robo-advisor, financial institutions, companies, and banks must be able to mitigate customers' doubts and intensify their perceptions of these systems.

A great number of studies attempted to develop a better model for optimal portfolio selection to make available to Robo-advisors instead of traditional models such as the mean-variance model or CAPM. Ahn et al. (2020) aim to develop an asset allocation model for a

Robo-advisor by applying more advanced techniques and comparing its performance with those of conventional models. It is suggested in the study that the proposed asset allocation model could be used as an algorithm for portfolio management and automated investment advice by a Robo-advisor. Tertilt and Scholz (2018) analyze how the Robo-advisors evaluate the risk tolerance of their clients by using the data of thirteen anonymized Robo-advisors: seven German Robo-advisors and six market-leading ones from the United Kingdom and the United States. After analyzing the quality of the questionnaires it is found in the study that the Robo-advisors pose around ten questions, but only approximately sixty percent of questions affect the risk categorization. Therefore, it is suggested that Robo-advisors should consider different perceptions of goal-specific risk tolerance because it may lead to inferior risk assessment if a failure occurs to ascertain the real risk preference of the investor.

The literature also reveals some risks for robo-advisory. For example, Litz (2017: p. 291) discuss that they are simply an automated system offering advice and cannot take into consideration the entirety of their client's ever changing needs. However Maume (2019) underlines that robo-advisory result in persisting legal uncertainties in practice and required regulatory change does not seem likely in the near future. Jung et al. (2019) underline that regulatory authorities have raised concerns for robo-advisors regarding conflict of interests, the poor assessment of risk tolerance, the missing personal contact and consequentially the unfulfilled fiduciary duty towards investors and regulatory authorities. Gurrea-Martínez and Wan (2021) discuss that regulatory challenges for the robo-advisory industry, including privacy & security and the need for interdisciplinary cooperation for the regulation.

Artificial Intelligence Applications and Policy Framework in Turkey

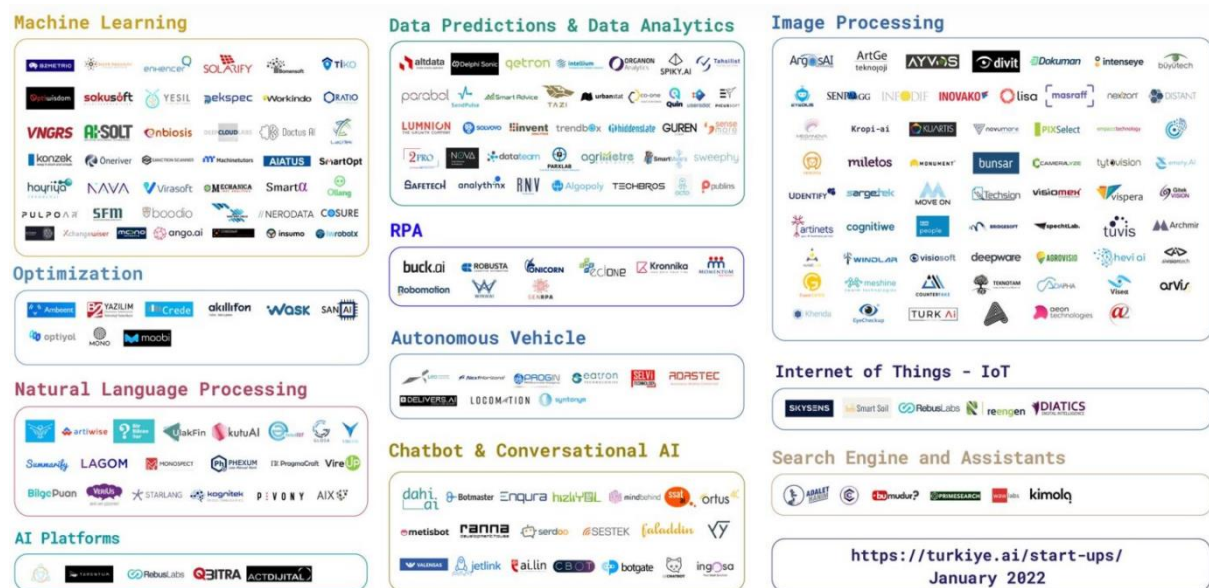
AI Application in the Turkish Finance Industry

The Finance industry is the major user of digital technologies and AI applications globally. OECD (2017; 2021) suggests that AI is increasingly being used the financial services providers in all sub-sectors such as in banking (tailored products, chat boxes for client service, credit underwriting, and scoring, credit loss forecasting, fraud monitoring, and detection, customer service); asset management (Robo-advice, management of portfolio strategies, risk management); trading (algorithmic trading); insurance (Robo-advice, claims management). Anecdotal evidence suggests that AI is also growingly used in the Turkish Finance industry. Below I briefly investigate the recent improvements of AI applications in banking, capital markets, and insurance sectors as the leading sub-sectors of the Turkish finance industry.

According to TÜBİSAD and Deloitte (2020), the market value of the Turkish informatics industry is 26,7 billion USD as of 2021, and digital transformation has accelerated during the 2019-2021 period (TÜBİSAD, 2021, p. 41). The Turkish AI Initiative also suggests that the AI ecosystem in Turkey has shown improvement recently. In this respect, the number of firms in the Turkish AI ecosystem is increased from 64 in 2018 to 226 as of 2022² (see, Figure 2).

---

² Retrieved 8 April 2022 from: <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turkiyedeki-yapay-zeka-ekosistemi-buyumeye-devam-ediyor/2488653> . Also see Fintech Istanbul (2019) for the fintech firms in the Turkish Finance sector.

Figure 2: AI Ecosystem In Turkey (2022)

Source: <https://turkiye.ai/en/start-ups/> (accessed on: 4 April 2022).

The fintech ecosystem in Turkey supports the adaptation of the latest finance technologies into the finance industry (see, Coşkun and Coskun, 2022). I review this process from the perspective of adaptation of AI in the Turkish finance industry. Although this study is one of the first attempt to examine the impacts of AI in the industry, I should note that the lack of industrial data and empirical evidence seems a serious limitation to our understanding. Despite this shortcoming, I attempt to analyze some available data and industry practices.

There are several methods to implement AI to analyze the investors' portfolio optimizing strategies as well as to predict stock prices, bankruptcies, or financial failures. AI applications further support the computerization of financial services in different sub-markets (i.e., see, Dirican, 2015; Malali and Gopalakrishnan, 2020). For banking, the Participation Banks Association of Turkey (2021) indicates that the use of modern fintech applications such as AI, ML, and Robo-advisory, has been evolving in Turkish participation banks. According to digital, internet, and mobile banking statistics of The Banking Association of Turkey (2021), the number of active digital customers in the Turkish Banking Industry has increased from 35 million to 78 million respectively in the years 2017 and 2021. The applications subjects of internet banking involve a wide range of investment subjects such as transactions in stocks and futures markets, mutual funds, foreign exchange, time-deposit, gold, repo, and government/corporate bonds besides fundamental banking transactions such as money transfer and payments. This statistic reveals that the volume of digital transactions in banking is 673 billion Turkish Lira representing a % 362 increase from 2017 to 2021. Although the statistics of the Turkish Banking Industry do not provide detail on the volume of AI applications, anecdotal evidence suggests that through mobile and digital banking channels AI applications have been actively used in the Turkish banking industry as suggested by various products offered by Turkish banks such as Robo-advisory, interactive voice response, or QR codes.³ For example, by analyzing Isbank's Personal Assistant 'Maxi' added to Is Bankasi mobile

³ Retrieved 6 April 2022 from: <https://124.im/XZj> ; <https://124.im/KVDwE1p> ; <https://124.im/keoVb>.

application in 2018, Memiş and Geylan (2021) conclude that this AI application has recorded an impressive number of queries, overwhelmingly positive feedback, and a very high percentage of accuracy. The banking industry utilizes AI applications for cybersecurity and fraud detection, loan and credit decisions, tracking market trends, compliance, and risk management. I review the case of Is Bankası Maxi in Appendix 1 as the case study.

AI applications are also actively used in pension/mutual fund transactions and stock market trading in Turkey. In this respect, it seems that the Turkish private pension sector attempts to use robo-advising applications. For example, Garanti Emeklilik and AvivaSA Emeklilik have already robo-advising tools.⁴ It may interesting to note that, as one of the leading pension firms in Turkey, Anadolu Hayat Emeklilik indicates that the company received several international awards for her private pension robot fund consultancy service (what is called FonMatik ROBO).⁵ Through colocation service, Borsa Istanbul (BIST) started to provide infrastructure for HFT (high-frequency trading) and algorithmic trading in 2015.⁶ According to Ersan and Ekinici (2016), approximately 6% of the orders in BIST would be HFT. HFT involvement is higher in large orders (11.96%), in orders submitted by portfolio/fund management firms (10.40%), after the improvement of BIST's order submission platform and tick size reduction for certain stocks.

Although I have no detailed data on the volume, impact, and effectiveness of the AI application framework, I may cautiously conclude that the Turkish finance industry has already started employing AI tools in its operations.

Policy Framework of AI Application in EU and Turkey Context

Governments and international organizations have begun to think extensively about artificial intelligence (AI) and its economic and social implications. This is reflected in the preparation and publication of national AI strategies and reports and the formation of new government bodies and commissions (Diplo Foundation, 2019). According to European Innovation Scoreboard 2021, Turkey is classified as an “emerging innovator”. However, it is indicated that the country’s performance relative to the EU has decreased, in particular in 2021⁷. This picture brings into consideration of the AI market dynamics and policy effectiveness for his specific subject in Turkey.

Digital transformation is a leading subject all around the world thanks to the industry 4.0 revolution. For example, the European Commission proposed a path based on her 2030 Digital Decade targets. The Commission monitors the digital performance of each member country according to the Digital Economy and Society Index (DESI).⁸ AI is classified as part of the leading digital Technologies in the DESI. In this respect, European Commission suggests that a quarter (25%) of enterprises use at least two AI Technologies in the member countries.

Focusing on enterprises using two or more AI technologies, the following country-level differences can be observed in the EU: the adoption of two or more AI technologies is highest in Czechia (40%), followed by Austria (37%), Greece, and Lithuania (both at 34%). The uptake of two or more AI technologies is the lowest in Ireland (14%), Slovakia, and Estonia (both at

---

4 Retrieved 8 April 2022 from: <https://124.im/2vud6> ; <https://124.im/4HVF>.

5 Retrieved 8 April 2022 from: <https://124.im/41Or5j>.

6 Retrieved 8 April 2022 from: <https://124.im/rp4ZE2>; <https://124.im/dKAiEG>.

7 Retrieved 6 April 2022 from: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/45939>

8 Retrieved 6 April 2022 from: <https://124.im/Ym1tS2f> ; <https://124.im/Ym1tS2f>

15%). Regarding the plans to use AI technologies in the next two years (2021-2023), the most likely are enterprises in the finance and insurance sector (27%), waste management (27%) and education (21%) (see, European Commission, 2021: p.59-60). Moreover, the European Commission also presented the Artificial Intelligence Act on 21 April 2021. The EU AI Act sets out horizontal rules for the development, commodification, and use of AI-driven products, services, and systems within the territory of the EU. The draft regulation provides core artificial intelligence rules that apply to all industries.⁹

Turkey carries out various initiatives in digital transformation in several fields also involving big data, and AI (TÜBİSAD, 2021, p. 36). The Eleventh Development Plan (Plan) of the Ministry of Development for the period of 2019-2023 involves some principles to support AI applications. However, it seems that there is no specific and detailed focus on how to support AI applications in the finance industry in general despite the positive policy outlook for digitalization and some AI applications such as Robo-advisory and text-mining (see, Kalkınma Bakanlığı, 2018). As an interesting attempt to develop AI applications in the Turkish economy, the Presidency of the Republic of Türkiye Digital Transformation Office (PRTDTO) (2021) declared the National AI Strategy for the period 2021-2025. It is indicated in this report that the finance industry has successful AI applications comparing other industries. Policy suggestions available in PRTDTO (2021) also underline the approach of possible state initiatives soon in this particular field. According to this report, the National AI Strategy of Turkey defines the following strategic priorities with 24 objectives and 119 measures: training AI experts and increasing employment in the domain, supporting research, entrepreneurship, and innovation, facilitating access to quality data and technical infrastructure, regulating to accelerate socioeconomic adaptation, strengthening international cooperation, and accelerating structural and labour transformation.¹⁰

As implied in above official documents, a possible state intervention on AI market may indirectly help to develop its several applications such as robo-advisory. However, existing regulatory frameworks in capital markets, insurance and banking industry, do not suggest a specific incentive for the development of AI and/or robo-advisory applications. We suggest that relevant agencies such as Capital Markets Board of Turkey, Banking Regulatory and Supervisory Agency, and Insurance and Private Pension Regulation and Supervision Agency may focus on to develop some incentives for a broader use of AI and robo-advisory in Turkey.

Conclusion

There is a growing literature on artificial intelligence (AI) techniques such as neural networks, genetic algorithms, fuzzy logic, expert systems, or hybrid techniques. However, the importance of this state-of-the-art technology is still a black box for most people and also scholars in the field of economics and finance. By utilizing a literature review, this study investigates the superiority of AI techniques over conventional models in the context of neural networks, genetic algorithms, and Robo-advisors. I also examine AI applications and their policy framework in the case of the Turkish finance industry.

As the first observation of the study, numerous studies reveal that AI techniques are superior to conventional models to optimize and balance a portfolio, and predict stock prices, exchange rates, bankruptcy, or financial failures (i.e., see, Hosaka, 2019; Han et al., 2019, p. 11; Miri et al., 2020, p. 10; Chen et al., 2020, p. 14). Therefore, one may conclude that the

---

⁹ Retrieved 6 April 2022 from: <https://l24.im/yIWlK>; <https://l24.im/R2zww>

¹⁰ Retrieved 5 April 2022 from: <https://cbddo.gov.tr/en/nais>.

power of these new models helps to forecast future trends of assets and guide investors to interpret the market signals to make better investment decisions. This result implies that there is a possibility to better understand the price movements in the asset markets and develop better forecasting. However, one should also note that explicit/implicit uncertainties in the asset pricing could not eliminate perfectly despite well-designed algorithms. Usually, very few researchers may estimate correctly the crisis or failures. Therefore, despite the vigorous efforts of scientists for outperforming algorithms, the unpredictability of nature will always remain.

AI techniques are widely used in many industries globally. The good news is that it now widely serves the average investors and its user-friendly adaptation contributes to increasing efficiency in the finance industry. It seems that the Turkish finance industry is also a mainstream example of this global fact. As the second observation, I may speculate further development in AI applications in the Turkish finance industry would mostly depend on market dynamics rather than an active policy response. The recent policy documents recognize the importance of AI applications for the Turkish finance industry, however, comparing the EU case, one should note that the development of AI applications based on a policy framework has serious limitations in Turkey. In this respect, Turkish policy-makers may focus on the following key policy areas for further development in AI applications: data collection, measuring the industry and firm-level AI performance, awareness, education, and possible firm and system-wide risks (see, Financial Stability Board, 2017). In line with the recent initiatives in the EU, Turkish policymakers may also develop an AI law to foster AI applications in Turkey. We also suggest that relevant agencies such as Capital Markets Board of Turkey, Banking Regulatory and Supervisory Agency, and Insurance and Private Pension Regulation and Supervision Agency may focus on to develop some incentives for a broader use of AI and robo-advisory in Turkey.

I propose that future research may concentrate on the empirical impacts of AI applications in the Turkish financial sector. The micro-level analysis would be better to solve the puzzle of data constraints in this specific field. In this respect, it would be of interest for future research to measure the benefits of AI in several finance fields such as trading and risk management.

References

- Ahn, W., Lee, H. S., Ryou, H., & Oh, K. J. (2020). Asset Allocation Model for a Robo-advisor Using the Financial Market Instability Index and Genetic Algorithms. *Sustainability*, 12(3), 849.
- Arf, C. (1959). Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir? Atatürk Üniversitesi 1958- 1959 Öğretim Yılı Halk Konferansları(1), 91-103. Retrieved 2 March 2022 from: <https://124.im/ROS>
- Bahrammirzaee, A. (2010). A comparative survey of artificial intelligence applications in finance: artificial neural networks, expert system and hybrid intelligent systems. *Neural Computing and Applications*, 19(8), 1165-1195.
- Bartram, S. M., Branke, J., & Motahari, M. (2020). Artificial intelligence in asset management (No. 14525). CFA Institute Research Foundation.
- Beccalli, E., Elliot, V., & Virili, F. (2020). Artificial intelligence and ethics in portfolio management. In *Digital Business Transformation* (pp. 19-30). Springer, Cham.
- Belanche, D., Casaló, L. V., & Flavián, C. (2019). Artificial Intelligence in FinTech: understanding Robo-advisors adoption among customers. *Industrial Management & Data Systems*, Vol. 119 No. 7, pp. 1411-1430. <https://doi.org/10.1108/IMDS-08-2018-036>.

-
- Chen, B., Zhong, J., & Chen, Y. (2020). A hybrid approach for portfolio selection with higher-order moments: Empirical evidence from Shanghai Stock Exchange. *Expert Systems with Applications*, 145, 1-27. 113104.
- Chung, H., & Shin, K. S. (2019). Genetic algorithm-optimized multi-channel convolutional neural network for stock market prediction. *Neural Computing and Applications*, 1-18.
- Coskun, Y. and Coskun, E.A. (2022). The Role of Government in Digital Innovations: Case of Turkish Startup Ecosystem. (in, *Innovative Finance for Technological Progress: Roles of Fintech, Financial Instruments, and Institutions*, Eds.: Taghizadeh-Hesary, F., Aboojafari, R., and Yoshino, N. Routledge) (forthcoming).
- Diplo Foundation. (2019). Mapping the challenges and opportunities of artificial intelligence for the conduct of diplomacy. January. Retrieved 4 January 2022 from: <https://124.im/A71o>.
- Dirican, C. (2015). The impacts of robotics, artificial intelligence on business and economics. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 564-573.
- Elaziz, M. A., Ewees, A. A., & Alameer, Z. (2019). Improving adaptive neuro-fuzzy inference system based on a modified salp swarm algorithm using genetic algorithm to forecast crude oil price. *Natural Resources Research*, 1-16.
- Ellis, C., & Willson, P. (2005). Can a neural network property portfolio selection process outperform the property market? *Journal of Real Estate Portfolio Management*, 11(2), 105–121.
- Eren, B.A. (2021), "Determinants of customer satisfaction in chatbot use: evidence from a banking application in Turkey", *International Journal of Bank Marketing*, Vol. 39 No. 2, pp. 294-311.
- Ersan, O., & Ekinçi, C. (2016). Algorithmic and high-frequency trading in Borsa Istanbul. *Borsa Istanbul Review*, 16(4), 233-248.
- European Commission. (2021). Digital Economy and Society Index (DESI) 2021. Retrieved 10 December 2021 from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>.
- Financial Stability Board. (2017). Artificial intelligence and machine learning in financial services. 1 November. Retrieved 2 February 2022 from: <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P011117.pdf>.
- Fintech Istanbul. (2019). Fintech Activities In Turkey And Around The World. Retrieved 8 March 2022 from: <https://124.im/JRB4cY>.
- Flavián, C., Pérez-Rueda, A., Belanche, D., & Casaló, L. V. (2021). Intention to use analytical artificial intelligence (AI) in services—the effect of technology readiness and awareness. *Journal of Service Management*.
- Galbraith, J. R. (2012). The future of organization design. *Journal of Organization Design*, 1(1).
- Gurrea-Martínez, A., & Wan, W. Y. (2021). The Promises and Perils of Robo-Advisers: Challenges and Regulatory Approaches. *SMU Centre for AI & Data Governance Research Paper*, (2021/11).
- Han, J. B., Kim, S. H., Jang, M. H., & Ri, K. S. (2019). Using Genetic Algorithm and NARX Neural Network to Forecast Daily Bitcoin Price. *Computational Economics*, 1-17.
-

-
- Hosaka, T. (2019). Bankruptcy prediction using imaged financial ratios and convolutional neural networks. *Expert systems with applications*, 117, 287-299.
- Ivanov, O., Snihovyi, O., & Kobets, V. (2018, May). Implementation of Robo-advisors Tools for Different Risk Attitude Investment Decisions. In *ICTERI Workshops* (pp. 195-206).
- Holland, J. H. ([1960], 1992). *Adaptation in Natural and Artificial Systems: An Introductory Analysis with Applications to Biology, Control and Artificial Intelligence* (MIT Press, Cambridge, MA).
- Jung, D., Dorner, V., Glaser, F., & Morana, S. (2018). Robo-advisory. *Business & Information Systems Engineering*, 60(1), 81-86.
- Jung, D., Glaser, F., & Köpplin, W. (2019). Robo-advisory: opportunities and risks for the future of financial advisory. In *Advances in consulting research* (pp. 405-427). Springer, Cham.
- Kalkınma Bakanlığı. (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Finansal Hizmetlerin Geliştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Retrieved 12 January 2022 from: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/FinansalHizmetlerinGelistirilmesiOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>.
- Krogh, A. (2008). What are artificial neural networks?. *Nature biotechnology*, 26(2), 195-197.
- Kumar, M., Husain, M., Upreti, N., & Gupta, D. (2010). Genetic algorithm: Review and application. Available at SSRN 3529843, pp. 451-454.
- Litz, D. (2017). Risk, Reward, Robo-Advisers: Are Automated Investment Platforms Acting in Your Best Interest. *J. High Tech. L.*, 18, 367.
- Maedche, A., Legner, C., Benlian, A., Berger, B., Gimpel, H., Hess, T., ... & Söllner, M. (2019). AI-based digital assistants. *Business & Information Systems Engineering*, 61(4), 535-544.
- Malali, A. B., & Gopalakrishnan, S. (2020). Application of Artificial Intelligence and Its Powered Technologies in the Indian Banking and Financial Industry: An Overview. *IOSR Journal of Humanities And Social Science*, 25(4), 55-60.
- Malkiel, B. G., & Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Maume, P. (2019). Reducing legal uncertainty and regulatory arbitrage for robo-advice. *European Company and Financial Law Review*, 16(5), 622-651.
- Memiş, H., & Geylan, Z. (2021). Creating an AI-based personal assistant: Case study of Is, bank 'Maxi'. *Journal of Digital Banking*, 5(4), 321-328.
- Minsky, M.L. & Papert, S.A. *Perceptrons* (MIT Press, Cambridge, 1969).
- Miri, I., Fotros, M. H., & Miri, A. (2020). Comparison of Portfolio Optimization for Investors at Different Levels of Investors' Risk Aversion in Tehran Stock Exchange with Meta-Heuristic Algorithms. *Advances in Mathematical Finance and Applications*, 5(1), 1-12.
- OECD. (2017). Robo-Advice for Pensions. Retrieved 2 March 2022 from: <https://www.oecd.org/finance/Robo-Advice-for-Pensions-2017.pdf>
- OECD. (2021). Artificial Intelligence, Machine Learning and Big Data in Finance: Opportunities, Challenges, and Implications for Policy Makers. Retrieved 6 March 2022
-

- from:<https://www.oecd.org/finance/artificial-intelligence-machine-learningbig-data-in-finance.htm>.
- Participation Banks Association of Turkey (Türkiye Katılım Bankaları Birliği). (2021) Katılım Bankacılığı Dijital Araştırma Raporu 2021. Retrieved 12 February 2022 from: https://tkbb.org.tr/Documents/Tkbbyayinlari/EY_TKBB_Katilim_Bankacilik_Dijital_Arastirma_Raporu_20211227.pdf.
- Phoon, K., & Koh, F. (2017). Robo-advisors and wealth management. *The Journal of Alternative Investments*, 20(3), 79-94.
- Presidency of Strategy and Budget. (2019). The Eleventh Development Plan (2019-2023). Retrieved 8 February 2022 from: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Eleventh_Development_Plan_2019-2023.pdf.
- Presidency of the Republic of Türkiye Digital Transformation Office (PRTDTO) (T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi). (2021). Ulusal Yapay Zeka Stratejisi: 2021-2025. August. Retrieved 4 March 2022 from <https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TRNationalAIStrategy2021-2025.pdf>.
- Roelofs, R. (2019). *Measuring Generalization and overfitting in Machine learning*. University of California, Berkeley.
- Rühr, A. (2020). Robo-advisor configuration: an investigation of user preferences and the performance-control dilemma.
- Shanmuganathan, M. (2020). Behavioural finance in an era of artificial intelligence: Longitudinal case study of robo-advisors in investment decisions. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 100297.
- Solin, M. M., Alamsyah, A., Rikumahu, B., & Saputra, M. A. A. (2019, July). Forecasting Portfolio Optimization using Artificial Neural Network and Genetic Algorithm. In 2019 7th International Conference on Information and Communication Technology (ICoICT) (pp. 1-7). IEEE.
- Statista (2022). Assets under management in the Robo-Advisors. <https://www.statista.com/outlook/dmo/fintech/digital-investment/robo-advisors/worldwide?currency=usd#assets-under-management> (Accessed on 05/04/2022).
- Tertilt, M., & Scholz, P. (2018). To advise, or not to advise—How Robo-advisors evaluate the risk preferences of private investors. *The Journal of Wealth Management*, 21(2), 70-84.
- The Banking Association of Turkey (Türkiye Bankalar Birliği). (2021). Digital, Internet, and Mobile Banking Statistics. December. No: DT22. Retrieved 4 April 2022 from <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>
- Turing, A. (1948). Intelligent machinery (1948). *The Essential Turing*, 395-432.
- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *The Essential Turing: The Ideas that Gave Birth to the Computer Age*. Ed. B. Jack Copeland. (2004). Oxford: Oxford UP, 433-64.
- TÜBİSAD (Bilişim Sanayicileri Derneği) and Deloitte. (2020). Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2019 Pazar Verileri. pp: 1-31. June. Retrieved 2 April 2022 from: <https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad-bit-2019.pdf>

-
- TÜBİSAD. (2021). Turkey's Digital Transformation Index 2021, pp. 1-61. Retrieved 12 March 2022 from https://www.tubisad.org.tr/en/images/pdf/tubisad_tdti2021_report.pdf
- Yamamoto, Y., & Zenios, S. A. (1993). Predicting prepayment rates for mortgages using the cascade correlation learning algorithm. *Journal of Fixed Income*, 2(4), 86–96.
- Ying, X. (2019, February). An overview of overfitting and its solutions. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1168, No. 2, p. 022022). IOP Publishing.
- Zimmermann, H. J., Neuneier, R., & Grothmann, R. (2001). Active portfolio management based on error correction neural networks, *Advances in neural information processing systems*, NIPS. Cambridge: The MIT Press, p. 1465-1467.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sukuk İhraçlarının Belirleyicileri: Katılım Bankaları Üzerine Bir Uygulama

The Determinants of Sukuk Markets: Evidence from Participation banks in Türkiye

Muhammed Hadin ÖNER^{a*}

^a Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu, Aksaray/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7746-8865

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Nisan 2022

Kabul tarihi: 19 Ağustos 2022

Anahtar Kelimeler:

İslami finans,

Sukuk,

Kira sertifikası

ÖZ

Sukuk son yıllarda İslami finans piyasasında en hızlı büyüyen İslami sermaye piyasası enstrümanıdır. Varlığa dayalı bir menkul kıymet olan sukukun gelişimi ve önündeki engellerin analizi birçok uluslararası akademik çalışmaya konu olmuştur. Bu makalenin amacı Türkiye'deki katılım bankalarının sukuk ihraçları üzerinde nelerin etkili olduğunu tespit etmektir. Bu bağlamda katılım bankaları tarafından 2015Q1-2021Q4 dönemlerinde ihraç edilen sukuk sertifikaları üzerindeki değişkenler panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizde kullanılan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), faiz oranı, enflasyon, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat, katılım bankaları kâr payı oranları, katılım banka aktifleri, borsa, kamu harcamaları ve bankacılık sektörü büyüklüğü değişkenlerine ait veriler Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), investing.com ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden temin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ilgili parametrelerin sukuk ihraçlarının gelişimini olumlu ve olumsuz yönde etkilediğine dair sonuçlara ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 29, 2022

Accepted: August 19, 2022

Keywords:

Islamic finance,

Sukuk,

Islamic bonds

ABSTRACT

In recent years, sukuk has been the fastest-growing Islamic financial instrument in the Islamic Capital Market. The development of sukuk, an asset-backed, asset-based securitization, and the analysis of its obstacles have been the subject of many international academic studies. This article aims to determine the effects on the sukuk markets of participation banks in Türkiye. In this context, the variables of the sukuk issued by participation banks in 2015Q1–2021Q4 were analyzed by the panel data method. Data on variables such as Gross Domestic Product (GDP), interest rate, inflation, foreign direct investments, exports, participation banks' dividend rates, participation bank assets, stock market, public expenditures, and banking sector size used in the analysis were obtained from the Participation Banks Association of Turkey (TKBB), the Turkish Statistical Institute (TUIK), investing.com, and the Electronic Data Distribution System of the Central Bank of the Republic of Turkey (EVDS). According to the analysis results, it was concluded that the relevant parameters positively and negatively affected the development of sukuk markets.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hadinoner@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Sukuk is an asset-backed securitization process. Sukuks, one of the long-term funding sources in the Islamic Capital Market, have emerged as an alternative product for those who request funds and those who supply funds. The development of national economies is supported by financing large projects such as infrastructure, energy, and transportation with the funds obtained through sukuk desteklenmektedir (Alfalah vd., 2022, s. 13; Lahsasna vd., 2018, s. 187). In addition, sukuk issuances, especially in local currency, increase the country's fund resources and eliminate the maturity mismatch in long-term investments. The sukuk instrument is the fastest-growing Islamic financial instrument globally and in Turkey in recent years. Especially after the 2008 global crisis, the share of sukuk in the Islamic finance market reached 20% due to investors' interest in the sukuk markets. Despite the COVID-19 pandemic that affected the whole world in 2020, there has been a noticeable increase in sukuk issuances. It is observed that a growth similar to the development of the sukuk markets in the world is also observed in Türkiye. The issuance volume of participation banks, which realized a sukuk volume of 2.5 billion TL in 2015, reached approximately 97 billion TL in 2021. Many investors and countries connected to all these developments are witnessing the extraordinary success of sukuk. For this reason, the development of the sukuk markets and the elimination of the obstacles in front of them are possible by examining the factors affecting the sukuk markets in detail. In this context, the main purpose of the study is to determine the effects on the sukuk issued by the participating banks. The study analyzed the factors affecting the sukuk markets issued by participation banks using the panel data analysis method. Since the time and cross-sections of the data are examined together in panel data analysis, the reliability and explanatory power of the research increase. Considering this information, the panel data analysis method, which is one of the econometric analysis methods, was used in the study, and the following model was created:

$$sukuk_{it} = \alpha + \beta_1 GSYIH_{it} + \beta_2 faiz_{it} + \beta_3 enf_{it} + \beta_4 dy_{it} + \beta_5 ihr_{it} + \beta_6 karpayı_{it} + \beta_7 katılım_{it} + \beta_8 borsa_{it} + \beta_9 kamuhar_{it} + \beta_{10} bankalar_{it}$$

In the equation, for each year t and bank i , sukuk volume, $GSYIH$ gross national product growth rate, $faiz$ interest rate, enf inflation rate, dy foreign direct investments, ihr export volume, $karpayı$ profit rates of participation banks, $katılım$ assets of participation banks, $borsa$ stock market all indexes, $kamuhar$ public expenditures, and $bankalar$ banks represent the asset size of banks. For the analysis, the sukuk data of Albaraka Türk Participation Bank, Kuveyt Türk Participation Bank, Ziraat Participation Bank, Vakıf Participation Bank, and Emlak Participation Bank for the periods 2015Q1–2021Q4 were included in the model as dependent variables. The data on Gross Domestic Product (GDP), interest rate, inflation, foreign direct investments, exports, participation banks' profit rates, participation bank assets, stock market, public expenditures, and banking sector size variables were used in the analysis. Participation Banks Association of Turkey (TKBB), Turkey It came from the Statistical Institute (TUIK), investing.com, and the Central Bank of the Republic of Turkey's Electronic Data Distribution System (EVDS). According to the analysis results obtained in the study, the Gross Domestic Product (GDP), interest rate, exports, profit rates of participation banks, participation bank assets, stock market, public expenditures, and banking sector affect the sukuk markets positively. Inflation and foreign direct investments affect the sukuk markets negatively; the effect has been reached. As a result of the literature research, it is seen that there are many similar results (Said ve Grassa, 2013; Bhattacharyay, 2013; Mu vd., 2013; Smaoui ve Khawaja, 2016; Smaoui ve Nechi, 2017; Yıldırım v.d., 2020; Aman v.d., 2020; Aman v.d., 2021; Bashyariah v.d., 2021). The analysis results are instructive in determining the determinants of the sukuk markets. Evaluating and analyzing each of the factors affecting sukuk separately will significantly contribute to the growth of the sukuk market. At the same time, investors and participation banks will be able to take their sukuk issuance to higher levels by considering the analysis results. Thus, depending on the emerging markets, the investment appetite of the sukuk market investors will reach satisfactory levels. In addition, considering the analysis results, Islamic financial institutions and the public authorities can also create an action plan for the sukuk markets according to the findings of this research and turn the sukuk markets into a more attractive investment tool for national and international investors. Again, investors will be able to utilize their idle funds in interest-free sukuk funds by taking advantage of the advantages of sukuk during periods of intense inflation. Thus, future sukuk markets will be developed more effectively. Due to the development of the sukuk markets in recent years, the limited study in Turkey on the analysis of the effects on sukuk makes this study unique and fills the gap in the literature. This study is the most comprehensive empirical study in Turkey according to our research. In addition, it has been empirically shown to what extent the variables discussed affect the sukuk markets. The most significant limitation of the study is that the sukuk issued by participation banks do not have sufficient data sets yet. By considering this study as a resource, researchers can carry out studies and analyses over a broader period in the future. In addition, considering the sukuk issued by the public authorities, public-based analyses can be made and contribute to the literature.

Giriş

Sukuk varlığa dayalı bir menkul kıymettir. Son yıllarda sadece İslam ülkelerinde değil, dünyanın birçok yerinde sukuka talep önemli derecede artmıştır. Özellikle 2008 küresel finansal krizden bu yana sukuk ihraçlarına artan ilgi neticesinde İslami finans sektöründeki sukuk sertifikalarının payı %20'ye ulaşmıştır (Alpen Capital and Alpen Asset Advisors, 2021, ss. 8-9). Bunun yanında son yıllarda COVID-19 pandemisinin etkisine rağmen sukuk ihraçlarında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Dünyadaki sukuk ihraçlarının gelişimine benzer büyümenin Türkiye'de de olduğu görülmektedir. 2015 yılında 2,5 milyar TL sukuk ihracı gerçekleştiren katılım bankalarının 2021 yılındaki ihraç hacimleri yaklaşık 97 milyar TL'ye ulaşmıştır. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak dünya ülkeleri ve yatırımcılar sukuk hacimlerinin bu olağanüstü başarısını müşahade etmektedir. Bu nedenle sukuk ihraçlarının gelişimi ve önündeki engellerin giderilmesi sukuk ihraçlarını etkileyen faktörlerin detaylı bir şekilde irdelenmesi ile mümkündür. Bu minvalde çalışmanın temel amacını katılım bankalarının ihraç ettikleri sukuk sertifikaları üzerindeki etkilerin neler olduğu oluşturmaktadır.

Çalışmada sukuk ihraçlarını etkileyen GSYİH, faiz oranı, enflasyon, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat, katılım bankaları kâr payı oranları, katılım banka aktifleri, borsa, kamu harcamaları ve bankacılık sektörü büyüklüğü değişkenleri panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. 2015Q1-2021Q4 dönemlerine ait verilerinin kullanıldığı bilgiler Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), investing.com, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden temin edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen analiz sonuçlarına göre GSYİH, faiz oranı, ihracat, katılım bankaları kâr payı oranları, katılım banka aktifleri, borsa, kamu harcamaları ve bankacılık sektörü sukuk ihraçlarını olumlu yönde etkilerken enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımların sukuk ihraçlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

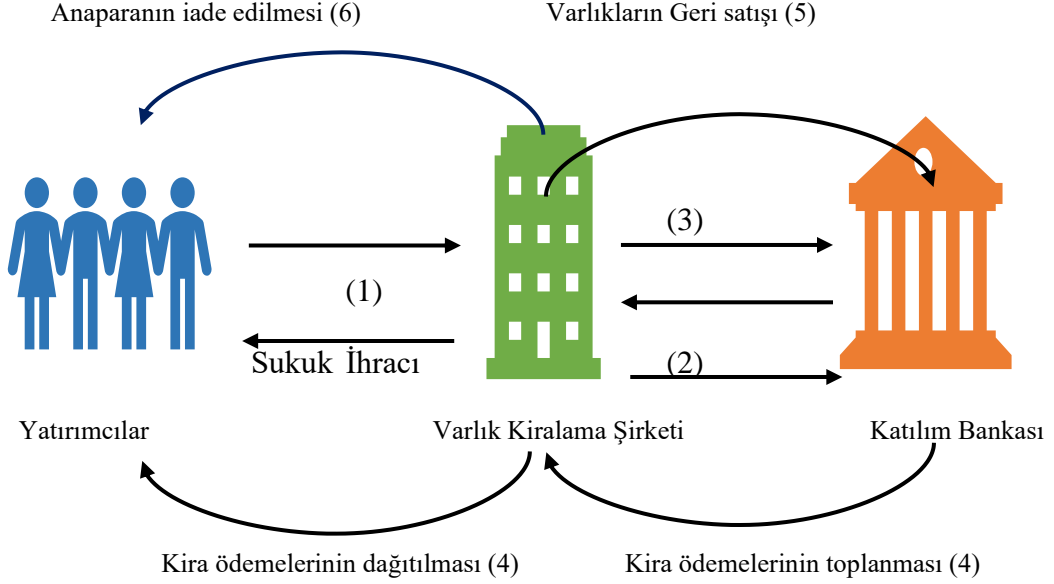
İslami sermaye piyasalarının en hızlı büyüyen enstrümanlarından sukukun gelişimini etkileyen faktörlerin tespitine yönelik literatürde yeterli düzeyde araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. Literatürde sukukun belirleyicileri hususunda uluslararası araştırmalar söz konusu olmakla birlikte Türkiye özelinde sınırlı düzeyde ampirik çalışma bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın literatürdeki bu eksikliğe katkı sağlaması hedeflenmektedir. Bu çalışma 5 farklı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün devamında ikinci bölümde sukuk hakkında teorik bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde literatür çalışmaları paylaşılmıştır. Dördüncü bölümde çalışmanın metodolojisi ele alınmıştır. Beşinci bölümde analiz sonuçları paylaşılmıştır. Son bölümde ise sonuç ve öneri kısmı yer almıştır.

Sukuk

Sukuk, İslam hukukuna uygun ve varlığa dayalı veya varlık temelli bir menkul kıymetleştirme işlemidir (Farid vd., 2020). Sukukun aslı Arapça'dan gelmekte olup "Sak" kelimesinin çoğuludur ve anlamı "yazılı belge, resmi tutanak, sertifikadır" (Al-Ali, 2019, s. 29; Ayub, 2007, ss. 391-392). İslami Finans Kuruluşları için Muhasebe ve Denetleme Kurumu'nun (AAOIFI) 17. maddesinde sukuk: "Mevcut mal (ayn), menfaat veya hizmet halinde bulunan varlıklar üzerindeki mülkiyette veya belirli bir projenin varlıklarında ya da özel bir yatırım faaliyetinde şayi payları ifade eder şekilde ve birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır" şeklinde tanımlanmaktadır (TKBB, 2018).

İslami sermaye piyasalarının uzun vadeli fon kaynaklarından biri olan sukuk sertifikaları, fon talep edenler ile fon arz edenlere yönelik alternatif bir ürün olarak ortaya çıkmıştır. Sukuk sertifikaları aracılığıyla elde edilen fonlar ile altyapı, enerji, ulaşım gibi büyük projelerin finansmanı sağlanarak ülke ekonomilerinin gelişimi desteklenmektedir (Alfalah vd., 2022, s. 13; Lahsasna vd., 2018, s. 187).

Sukuk sertifikaları, varlığa dayalı ve varlık temelli şeklinde sınıflandırılmaktadır. Varlığa dayalı sukuk özsermaye finansmanırken varlık temelli sukuk menkul kıymetleştirme işlemidir (Pegah, 2017, ss. 7-8). Türkiye’de katılım bankaları tarafından en yaygın kullanılan sukuk türü icâre (kiralama) sukuk’tur. Şekil 1’de katılım bankalarının icâre sukukun işleyiş biçimi yer almaktadır (Aslan & Özdemir, 2018, s. 56):

Şekil 1: Katılım Bankalarının İcâre Sukuk İşleyiş Şekli

İcâre Sukuk işleyiş süreci yukarıdaki grafikte yer aldığı gibi (Aslan & Özdemir, 2018, s. 56):

(1) Varlık Kiralama Şirketi tarafından ihraç edilen sukuk sertifikaları anapara ödemesi yapan yatırımcılar tarafından alınır.

(2) Varlık Kiralama Şirketi varlıkların bedellerini Katılım Bankasına ödeyerek ilgili varlıkları satın alır.

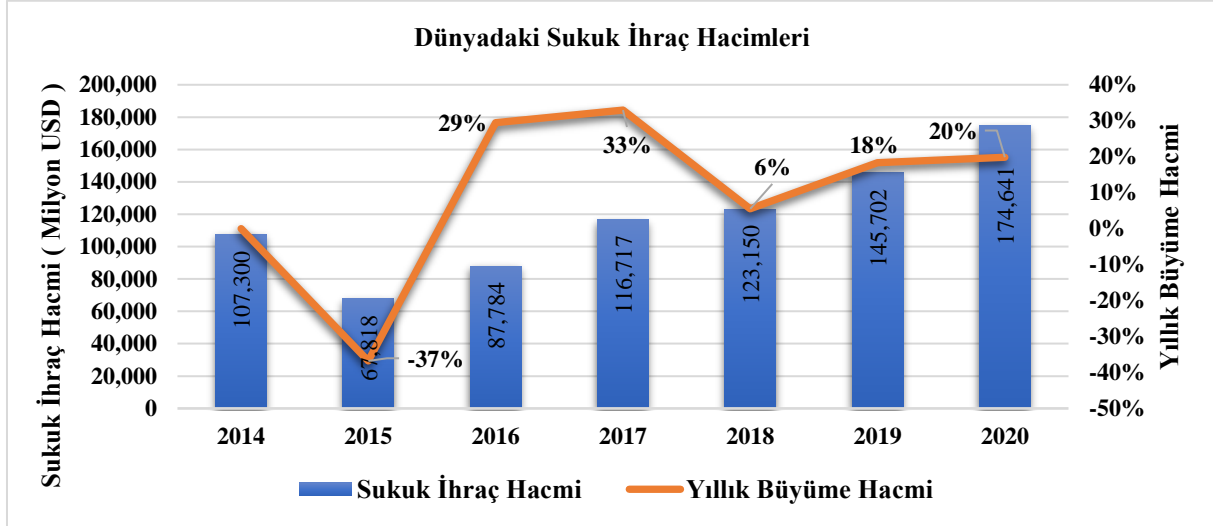
(3) Varlık Kiralama Şirketi Katılım Bankasından satın aldığı varlıkları Katılım Bankasına kiralar.

(4) Varlık Kiralama Şirketi kiralamadan dolayı elde ettiği gelirleri toplayarak sertifikaya sahibi yatırımcılara bu miktarı dağıtır.

(5) Varlık Kiralama Şirketi vade sonu geldiğinde katılım bankalarından satın aldığı varlıkları katılım bankasına geri satar.

(6) Varlık Kiralama Şirketi sattığı varlıkların bedelini alarak yatırımcıların ana paralarını iade eder.

Sukuk ihraçları dünyada her geçen yıl gelişimini sürdürmektedir. Özellikle 2008 küresel krizden bu yana, yatırımcıların sukuk ihraçlarına ilgisi münasebetiyle İslami finans sektöründeki payı %25.6’dır (IFSB, 2021). 2014-2020 yılları arasında dünyadaki sukuk ihraçları ve yıllık büyüme hacimleri Grafik 1’de yer almaktadır:

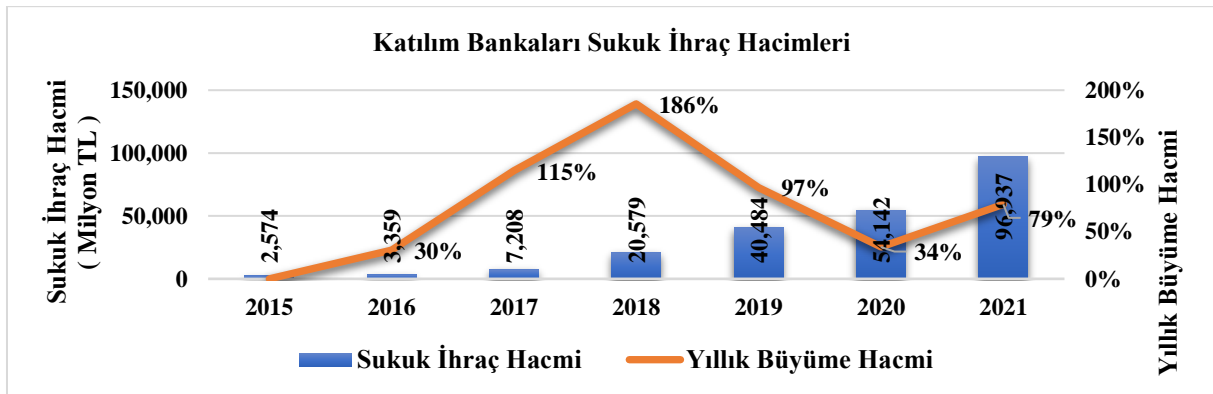
Grafik 1: Dünyadaki Sukuk İhraç Hacimleri

Kaynak: IIFM Sukuk Report 2021 verilerinden derlenmiştir.

Grafik 1’de görüleceği üzere 2020 yılında COVID-19’un etkisine rağmen dünyada sukuk ihraçlarında bir önceki yıla göre %20’lik bir artış yaşanarak 174 milyar dolar ile en yüksek hacme ulaşılmıştır. Sukuk ihraçlarında 2015 yılından beri sürekli bir büyüme ivmesi yakalanmıştır. Sukuk ihraçlarında en yüksek ihraç hacmine sahip ülkeler ise Malezya, Endonezya, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suudi Arabistan Krallığı ve Türkiye olmuştur (IIFM Sukuk Report 2021, 2021, ss. 28-29).

Dünyadaki sukuk ihraçlarının gelişimine paralel Türkiye’de de sukuk ihraçlarında yüksek bir büyüme ivmesi yakalanmıştır. 2010 yılında Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayınlanan “Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ” ile yasal zemini oluşturulan sukuk ihraçları Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından 100 Milyon USD sukuk ihraçı ile piyasadaki yerini almıştır¹. Akabinde diğer katılım bankaları da yoğun bir şekilde sukuk ihraçlarına başlamışlardır (Bayındır, 2015, s. 138).

2015 yılında 2,5 milyar TL sukuk hacmi gerçekleştiren katılım bankalarının 2021 yılındaki ihraç hacimleri yaklaşık 97 milyar TL’ye ulaşmıştır. Grafik 2’de 2015-2021 yıllarına ait katılım bankalarının ihraç ettiği sukuk hacimleri yer almaktadır:

Grafik 2: 2015-2021 Arası Katılım Bankalarının Sukuk İhraç Hacimleri

Kaynak: TKBB verilerinden derlenmiştir.

¹ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/04/20100401-15.htm>

Literatür

Sukuku konu alan literatürde ulusal ve uluslararası birçok çalışma yer almaktadır. Aşağıda ilgili çalışmalara kısaca yer verilmiştir:

Çakir ve Faezeh (2007), VAR modeli ile sukuk sertifikaları ile eurobondlar arasındaki farkı araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre sukuk sertifikalarının eurobondlardan farklı olduğu tespit edilmiştir.

Said ve Grassa (2013), 10 ülkenin 2003-2012 yıllarına ait verileri ışığında sukuk ihraçları üzerindeki faktörleri araştırmışlardır. GSYİH, ekonomik büyüme, ticaret açığı ve Müslüman nüfus yoğunluğunun sukuk hacmini olumlu etkilediği; buna karşın finansal krizin sukuk piyasasını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Azmat v.d., (2014), bono/tahvil ve sukuk ihraç eden firmaların tercihlerindeki farklılığı probit modeli ile analiz etmişlerdir. Sukuk ihraç eden firmaların farklı özelliklere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Kenourgios v.d., (2016), 2002-2015 yıllarına ait verileri kullanarak küresel finansal krizin sukuk ve tahviller üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. GARCH modelini kullandıkları analiz sonuçlarına göre sukuk sertifikalarının küresel krizden daha az etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.

Smaoui ve Khawaja (2016), GMM modeli ile 2001-2013 yıllarına ait sukuk verilerinden faydalanarak 13 ülkedeki sukuk ihraçlarının gelişimi üzerindeki faktörleri araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre sukuk ihraçlarını GSYİH, Müslüman nüfusu, yatırımcı profili ve yolsuzluk oranındaki düşüklüğün olumlu, faiz oranları ve ihracatın olumsuz etkilediğini tespit edilmiştir.

Smaoui ve Nechi (2017), 18 ülkedeki 1995-2015 yıllarına ait sukuk ihraçları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. GMM modelini kullandıkları analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme üzerinde sukukun olumlu bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Suriani v.d., (2018), Endonezya'daki sukuk piyasalarının enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini analiz etmişlerdir. Eşbütünlük yönteminin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre sukukun ekonomik büyüme ile ilişkisinin olduğu; ancak enflasyon üzerindeki herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Al-raeai v.d., (2018), teorik bağlamda Körfez Arap ülkelerindeki tasarruf oranı, döviz kuru, ekonomik gelişme, enflasyon, petrol fiyatları gibi makroekonomik faktörlerin sukuk üzerindeki etkilerini ele almışlardır.

Mimouni v.d., (2019), 2003-2014 yıllarına ait verileri kullanarak sukukun 71 İslami banka ile 146 geleneksel bankanın kârlılıkları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dinamik panel veri analizi yönteminin kullanıldığı araştırma sonuçlarına göre sukukun katılım bankalarının kârlılığını olumsuz etkilediği, geleneksel bankaların kârlılığı üzerinde ise herhangi bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Aman v.d., (2019), sukuk piyasalarına etki eden faktörleri teorik çerçevede ele almışlardır. Çalışmada doğrudan yatırımlar, döviz girişleri, ihracat, ekonomik büyüklük, ekonomik kalkınma, faiz oranları, kamu harcamaları, cari işlemler dengesi, bankacılık sistemi ve borsaların sukuk piyasaları ile ilişkisi değerlendirilmiştir.

Yıldırım v.d., (2020), 2014Q1-2017Q4 dönemlerine ait sukuk verileri ışığında dokuz ülkedeki İslami bankaların sukuk piyasasındaki gelişimi ile GSYİH arasındaki ilişkiyi

araştırmışlardır. Panel veri analizi yönteminin kullanıldığı araştırma sonuçlarına göre sukukun GSYİH üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Smaoui ve Ghouma (2020), 2005-2014 yıllarına ait verileri kullanarak sukukun 230 İslami bankanın sermaye oranları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. GMM yönteminin kullanıldığı araştırma sonuçlarına göre sukukun katılım bankalarının sermaye oranlarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Ledhem (2020), 2013Q4-2019Q3 dönemlerine ait veriler ışığında sukukun Güneydoğu Asya'nın ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Dinamik panel veri analizinin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre sukukun ekonomik büyümeye ciddi katkı sağladığı gözlemlenmiştir.

Aman v.d., (2021), 1993-2017 yıllarına ait verileri kullanarak 13 ülkedeki sukuk ihraçlarını etkileyen faktörleri panel veri analizi yöntemi ile araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre ekonomik gelişme, bankacılık sistemi, para arzı ve cari işlemler dengesi sukuk ihraçlarını olumlu yönde etkilerken, ekonomik büyüme ve ihracatın sukuk ihraçlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bashyariah v.d., (2021), 2002-2017 yıllarına ait veriler ışığında 32 ülkedeki sukuk piyasalarını etkileyen makro değişkenleri araştırmışlardır. Panel veri analizinin kullanıldığı araştırma sonuçlarına göre GSYİH, faiz oranları ve döviz kurlarının sukuku pozitif yönde etkilediği; enflasyonun ise sukuku negatif yönde etkilediği gözlemlenmiştir.

Alfalah v.d., (2022), Malezya'daki sukuk ve tahvil piyasalarındaki ilişkiyi GARCH modeli ile araştırarak her iki piyasa arasında önemli farklılığın olmadığını tespit etmişlerdir.

Ur Rehman vd., (2022), Malezya'daki 2011-2017 yıllarındaki sukuk ihraçlarının temerrüde düşme riski ile kurumsal yönetim ve kurumsal sosyal sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi GMM yöntemi ile araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre her iki faktöründe sukuk sertifikalarının temerrüde düşme riskini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Boukhatem (2022), 2012Q1-2021Q1 dönemine ait Suudi Arabistan'daki sukuk ihraçları üzerindeki finansal riskleri araştırmıştır. ARDL yaklaşımının kullanıldığı analiz sonuçlarına göre döviz kuru, dış borç ve borçlanma seviyesi istikrarının sukuk ihraçlarının gelişimi üzerinde önemli etkiye sahip olduğu; uluslararası likidite ve cari hesap istikrarının ise sukuk ihraçları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Yapılan literatür analizi sonucunda, uluslararası çalışmalarda sukuk ihraçlarını etkileyen faktörlere dair birçok çalışmanın yer aldığı, buna karşın Türkiye özelinde yeterli düzeyde çalışmanın olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'de sukuk ihraçlarını etkileyen faktörleri ele alacak çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye'deki sukuk ihraçlarını etkileyen faktörlerin belirleyicileri tespit edilerek literatüre katkı sağlamak hedeflenmektedir. Çalışmalarda sukuk ihraçlarını etkileyen faktörlere yönelik farklı parametreler ele alınmıştır. Bu minvalde çalışmada literatüre bağlı kalınarak aşağıdaki değişkenler ele alınarak hipotezler oluşturulmuştur:

- H₁: GSYİH, sukuk piyasasını pozitif yönde etkiler.
- H₂: Faiz oranı, sukuk piyasasını pozitif/negatif yönde etkiler.
- H₃: Enflasyon, sukuk piyasasını negatif yönde etkiler.
- H₄: Doğrudan yabancı yatırımlar, sukuk piyasasını pozitif/negatif yönde etkiler.
- H₅: İhracat, sukuk piyasasını pozitif/negatif yönde etkiler.
- H₆: Kâr payı, sukuk piyasasını pozitif yönde etkiler.
- H₇: Katılım banka büyüklüğü, sukuk piyasasını pozitif etkiler.

- H₈: Borsa, sukuk piyasasını pozitif etkiler.
 H₉: Kamu harcamaları, sukuk piyasasını pozitif etkiler.
 H₁₀: Banka büyüklüğü, sukuk piyasasını pozitif etkiler.

Araştırmanın Yöntemi ve Veri Seti

Panel veri analizi, yatay kesit verilerine dayanan farklı birimlere ait verilerinin belirli bir dönemde bir araya getirilmesi ile oluşmaktadır (Brooks, 2014, s. 526; Tatoğlu, 2020, ss. 1-2). Panel veri yöntemi kişi, işletme, şehir veya ülke gibi faktörlerin zamanla farklı noktalarda tekrarlanan ölçümlere dayanmaktadır. Bu parametreler ile yapılan analizler zaman içinde birimler arasındaki değişimi ele almaktadır. Panel veri analizler sayesinde çok zengin tahmin metotları yapılabilmektedir (Cameron & Triverdi, 2009, s. 229).

Panel veri analizlerinde verilerin zaman ve yatay kesitleri birlikte incelendiğinden yapılan araştırmaların güvenilirliği ve açıklayıcılığı daha çok artmaktadır. Belirtilen bu bilgiler dikkate alınarak, çalışmada ekonometrik analiz yöntemlerinden panel veri analizi yönteminden faydalanılmıştır. Bu çerçevede, analizlerde kullanılan değişkenlere ait veriler, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), Investing.com, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden elde edilmiştir.

Araştırmaya konu katılım bankalarına Tablo 1'de yer verilmiştir:

Tablo 1: Araştırmaya konu katılım bankaları

No	Banka Adı	Kuruluş Tarihi
1	Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	1985
2	Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	1989
3	Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	2005
4	Vakıf Katılım A.Ş.	2015
5	Ziraat Katılım A.Ş.	2015
6	Emlak Katılım A.Ş.	2019

Tablo 2'de araştırmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı açıklamaları yer almaktadır:

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımlayıcı Açıklamaları

Kısaltma	Tanım	Gözlem	Dönem	Ölçümü	Kaynak
Sukuk	Katılım Bankalarının Sukuk İhraçları	128	2015Q1 & 2021Q4	Katılım bankalarının sukuk ihraç hacimleri	TKBB

GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	168	2015Q1 & 2021Q4	Ülkenin dönemlik rakamları şeklinde modele dâhil edilmiştir	EVDS
faiz	Faiz Oranı	168	2015Q1 & 2021Q4	Dönemlik faiz oranlarını göstermektedir	EVDS
enf	Enflasyon	84	2015Q1 & 2021Q4	Tüketici fiyatlarında önceki döneme göre meydana gelen fiyat artışları yüzdesel olarak göstermektedir	TÜİK
dyy	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	168	2015Q1 & 2021Q4	Dönemlik doğrudan yabancı yatırımları göstermektedir	EVDS
ihr	İhracat	168	2015Q1 & 2021Q4	Dönemlik ihracat rakamlarını göstermektedir	TÜİK
kâr payı	Katılım Bankaları Kâr Payı Oranları	146	2015Q1 & 2021Q4	Dönemlik katılım bankalarının katılım hesapları kâr payı oranlarını göstermektedir	TKBB
katılım	Katılım Bankaları Aktifleri	144	2015Q1 & 2021Q4	Dönemlik katılım bankalarının aktif büyüklüğünü göstermektedir	TKBB
borsa	Borsa	168	2015Q1 & 2021Q4	Dönemlik BİST Ulusal Tüm bilgilerini göstermektedir	İNVESTİNG.COM
kamuhar	Kamu Harcamaları	168	2015Q1 & 2021Q4	Dönemlik kamu harcamalarını göstermektedir	EVDS

bankalar	Banka Aktifleri	168	2015Q1 & 2021Q4	Dönemlik bankaların aktif büyüklüğünü göstermektedir	EVDS
-----------------	-----------------	-----	-----------------	--	------

Analiz Sonuçları

Çalışmada, sukukun belirleyicilerini tespit etmek için panel veri analizinden faydalanılmıştır. Panel veri analizi yönteminin hem kesit hem zaman boyutunun olması, gözlem sayılarını arttırmakta ve elde edilecek regresyon sonuçlarının daha güvenilir olmasını sağlamaktadır. Panel veri analizi sayesinde yapılan regresyonlar çok az kısıtlayıcı varsayımlar perspektifinde yapılmaktadır. Örneğin; panel veri analizlerinde çoklu doğrusal bağlantı sorunu asgari düzeyde olmakta ve analizler başarılı sonuçlar vermektedir (Baltagi, 2005, ss. 3-5). Bu yüzden çalışmada, karmaşık ilişkilerin olduğu ve test etmek durumunda kalınan model için panel veri analizi tercih edilmiştir. İlgili çalışmada, tercih edilen analiz yöntemi ulusal ve uluslararası çalışmaların analiz yöntemleri referans alınarak rassal etkiler (random effects) panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir (Tatoğlu, 2020, ss. 79-125).

Yapılan analizlerde 2015Q1-2021Q4 dönemlerine ait verilerden faydalanılmıştır. Naudé ve Saayman (2005)'i takiben, aşağıdaki ekonometrik model kurulmuş ve farklı analiz yöntemleri yapılmıştır (Yüksel vd., 2018, s. 10):

$$Y_{it} = \alpha + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklemden Y , bağımlı değişkeni temsil ederken, X ise X_1 'den X_k 'ya kadar olan bağımsız değişkenleri temsil etmektedir. Denklemden α sabit terimi, β bağımsız değişkenlere ait katsayıları ve ε ise hata terimini ifade etmektedir. Ek olarak, i yatay kesit birimlerini (banka) ve t ise zamanı (yıl) ifade etmektedir. Denklem (1)'deki bağımlı değişken Y_{it} ve $\sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit}$ ifadeleri yerine modelde kullanılacak değişkenler eklendiğinde oluşturulan model, aşağıdaki belirtildiği gibidir:

$$\begin{aligned} \text{sukuk}_{it} = & \alpha + \beta_1 \text{GSYİH}_{it} + \beta_2 \text{faiz}_{it} + \beta_3 \text{enf}_{it} + \beta_4 \text{dyy}_{it} + \beta_5 \text{ihr}_{it} + \beta_6 \text{karpayı}_{it} \\ & + \beta_7 \text{katılım}_{it} + \beta_8 \text{borsa}_{it} + \beta_9 \text{kamuhar}_{it} + \beta_{10} \text{bankalar}_{it} \end{aligned} \quad (2)$$

Denklemden her t yılı ve i bankası için, *sukuk* sukuk hacmini, *GSYİH* gayri safi milli hasıla büyüme oranını, *faiz* faiz oranını, *enf* enflasyon oranını, *dyy* doğrudan yabancı yatırımları, *ihr* ihracat hacmini, *karpayı* katılım bankaları kâr payı oranlarını, *katılım* katılım bankaları aktiflerini, *borsa* borsa tüm endekslerini, *kamuhar* kamu harcamalarını ve *bankalar* bankaların aktif büyüklüğünü temsil etmektedir. Tablo 3'te analizlerde yer alan değişkenlere ait özet istatistikler yer almaktadır.

Tablo 3: Özet İstatistikler

Değiş.	Gözlem	Ort.	Standart Hata	Min	Max
sukuk	128	20.82861	1.097992	18.42068	22.72068
GSYİH	168	19.78393	11.3779	.7	52.8
faiz	168	12.78571	4.27518	7	22
enf	168	13.39179	6.299989	7.2	36.08
dyy	168	1897.286	939.6339	654	5059
ihr	168	16.50485	.1714712	16.24709	16.91711
kâr payı	146	10.5011	3.1913	6.43	18.11
katılım	144	17.36522	.9502597	13.87105	19.35324
borsa	168	1093.893	332.3649	744	2083
kamuhar	168	19.16887	.3894498	18.5866	20.12177

bankalar	168	15.15029	.3977082	14.57081	16.02658
----------	-----	----------	----------	----------	----------

Tabloda analizde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. Katılım bankalarının sukuk ihraç hacimlerinin ortalaması 20.828 bin TL'dir. GSYIH ortalaması 19.871 milyar TL'dir. Bu sonuç, incelenen dönemde Türkiye'deki 2005-2021 yılları arasında ortalama büyüme oranını göstermektedir. Tabloda diğer değişkenlere ait istatistiksel bilgiler yer almaktadır.

Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 4'te görülmektedir:

Tablo 4: Korelasyon Katsayıları

	sukuk	GSYIH	faiz	enf	dyy	ihr	kâr payı	katım	borsa	kamuhar	bankalar
sukuk	1.0000										
GSYIH	0.4702*	1.0000									
faiz	0.4878*	0.4363*	1.0000								
enf	0.5310*	0.6702*	0.6989*	1.0000							
dyy	-0.1806	-0.0940	-0.1053	-0.1432	1.0000						
ihr	0.6632*	0.7844*	0.4273*	0.6833*	-0.1193	1.0000					
kâr payı	0.6008*	0.4263*	0.8993*	0.6581*	-0.0881	0.4927*	1.0000				
katılım	0.5870*	0.3746*	0.2421*	0.3973*	-0.0185	0.4457*	0.2762*	1.0000			
borsa	0.6875*	0.7681*	0.3483*	0.6830*	-0.2599*	0.8744*	0.4045*	0.4844*	1.0000		
kamuhar	0.8347*	0.6301*	0.4862*	0.7395*	-0.2558*	0.8047*	0.5911*	0.5140*	0.8701*	1.0000	
bankalar	0.8487*	0.6449*	0.4954*	0.7297*	-0.2940*	0.8032*	0.5611*	0.5247*	0.8871*	0.9879*	1.0000

%5 seviyesinde anlamlı korelasyon katsayıları * ile gösterilmiştir (* p<0.1).

Tablo 4'te görüleceği üzere sukuk hacimleri ile diğer tüm değişkenler arasında pozitif, anlamlı ve yüksek bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Bağımlı değişken (sukuk) ile bağımsız değişkenler (GSYIH, faiz oranı, enflasyon, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat, katılım bankaları kâr payı oranları, katılım banka aktifleri, borsa, kamu harcamaları ve bankacılık sektörü büyüklüğü) arasındaki ikili korelasyonlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Panel veri analizi yöntemini uygulamadan önce ön değerlendirmeler için birim ve zaman etkisi testleri yapılmıştır. Zaman etkisi testleri için F testi, En Çok Olabilirlik testi, Breusch-Pagan LM testi ve Score testi kullanılarak yapılan testler sonucunda zaman etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Birim etkiler için yapılan aynı testler neticesinde birim etkinin varlığının olduğu görülmüştür. Bu nedenle POLS tahmincisinin geçerli olmadığı, yapılan F ve LM test sonuçları ile analiz edilmiş ve panelde birim ve/veya zaman etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Analizlerde kullanılacak regresyon tahminleri için gerekli düzeltmeler yapılarak uygun tahminci seçilmiştir. Ayrıca otokorelasyon, heteroskedasite ve birimler arası korelasyon gibi sorunları gidermek için dirençli standart hatalar kullanılmıştır. Yapılan nihai analiz sonuçları ile sukuk üzerindeki değişkenlerin etkilerini analiz etmek için rassal etkiler panel veri analizi ile tahminler yapılmıştır. İlgili tahmin sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da yer almaktadır:

Tablo 5: Analiz Sonuçları 1

Bağımsız Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
GSYIH	0.0285*** (0.00305)	0.0191*** (0.00520)	0.0191*** (0.00525)	0.0228*** (0.00874)	0.00959 (0.00964)	0.0220** (0.0111)
faiz	0.0893*** (0.0188)	0.0634*** (0.0184)	0.0651*** (0.0188)	0.0766*** (0.0186)	0.0455*** (0.00814)	0.0369** (0.0159)
enf		-0.0381*** (0.00998)	-0.0356*** (0.0102)	-0.000131 (0.00765)	-0.0119** (0.00546)	-0.0301*** (0.0111)
dyy			-0.000210*** (0.00854)	-0.000244** (0.01456)		
ihr				4.661*** (0.529)		
kâr payı					0.196*** (0.0317)	0.123*** (0.0242)
katilim					0.614*** (0.226)	0.448*** (0.148)
borsa						0.00216*** (0.000329)
kamuhar						
bankalar						
Sabit Terim	19.03*** (0.317)	19.02*** (0.311)	19.42*** (0.244)	-56.35*** (8.650)	8.179** (3.938)	9.540*** (2.781)
Gözlem	128	128	128	128	128	128
Banka	6	6	6	6	6	6
p	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
x ²	152.9	723.5	858.7	2076	1967	2523
R2 (within)	0.310	0.330	0.355	0.555	0.640	0.721
R2(between)	0.817	0.800	0.794	0.730	0.00340	0.659
R2 (overall)	0.323	0.344	0.369	0.557	0.566	0.705

Düzeltilmiş, (robust) standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 4'te altı model tahmin edilmiştir. GSYIH altı modelde de pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Ülke ekonomilerinin büyümesi sukuk ihraçlarına talebi arttırmaktadır. Talep artışıyla birlikte sukuk ihraçlarının gelişimi olumlu yönde etkilenmektedir. Literatürde de GSYIH'nın sukuk ihraçlarını pozitif etkilediğine dair (Said ve Grassa, 2013; Smaoui ve Khawaja, 2016; Smaoui ve Nechi, 2017; Yıldırım v.d., 2020; Aman v.d., 2021; Bashyariah v.d., 2021) benzer çalışmalar bulunmaktadır.

Tablo 6: Analiz Sonuçları 2

Bağımsız Değişkenler	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
GSYIH						
faiz	0.0849*** (0.0177)	0.0785*** (0.0174)	0.0468*** (0.0129)			
enf	-0.0625*** (0.0130)	-0.0569*** (0.0158)	-0.0517*** (0.0142)	-0.0342*** (0.0102)	-0.0433*** (0.0132)	
dyy						-0.00219** (0.0135)
ihr						2.201*** (0.455)
kâr payı			0.0525*** (0.0194)	0.160*** (0.0295)	0.101*** (0.0235)	0.115*** (0.0269)

katılım			0.302**	0.446***	0.319**	0.513***
			(0.126)	(0.160)	(0.135)	(0.185)
borsa				0.00161***		
				(0.000205)		
kamuhar	2.842***	0.873*			2.196***	
	(0.700)	(0.496)			(0.367)	
bankalar		1.952***	2.285***			
		(0.272)	(0.369)			
Sabit Terim	-36.02***	-26.02***	-19.76***	9.899***	-27.52***	-25.42***
	(3.198)	(8.968)	(5.984)	(2.851)	(7.527)	(5.286)
Gözlem	128	128	128	128	128	128
Banka	6	6	6	6	6	6
p	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
x ²	2788	31533	781.7	619.5	1379	162.1
R2 (within)	0.788	0.803	0.814	0.700	0.782	0.684
R2(between)	0.744	0.741	0.812	0.597	0.810	0.376
R2 (overall)	0.769	0.780	0.810	0.682	0.778	0.655

Düzeltilmiş, (robust) standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Faiz oranı analizlerin büyük kısmında pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Literatürdeki çalışmalarda (Smaoui ve Khawaja, 2016; Bhattacharyay, 2013; Aman v.d.,2019) genellikle faiz oranlarının sukuk ihraçlarını negatif yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. İlgili çalışmada bu sonuca ulaşmanın temel sebebi ise Türkiye’de son yıllarda faiz oranlarında dalgalı bir seyrin yatırımcıların güvenli bir liman olan sukuk ihraçlarına daha fazla yönelmelerinden kaynaklanmaktadır.

Analizde yer alan bir diğer değişken olan enflasyon oranı da faiz oranları gibi analizlerin büyük kısmında sukuk üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Teorik olarak enflasyonun finansal piyasaları ve yatırımları olumsuz yönde etkilediği bilinen bir gerçektir (Cherif & Gazdar, 2010, s. 148). Literatürdeki çalışmalardan Bashyariah v.d., (2021)’de enflasyonun sukuk ihraçlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımların sukuk ihraçlarını olumsuz etkilediği 2-3 ve 12 nolu modelde gözlenmektedir. Ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ağırlıklı olarak emtia piyasalarına yönelik olmaktadır (Aman vd., 2019, s. 23). Bu anlamda sukuk ihraçları üzerinde negatif bir etkinin olması literatürdeki çalışmalarda da yer almaktadır (Aman v.d.,2020; Aman v.d.,2021).

İhracat değişkeninin sukuk ihraçlarının gelişimi üzerindeki etkisinin 4 ve 12 nolu modelde pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Teorik olarak ihracat hacimlerinin yüksek olduğu piyasalarda tahvil piyasalarının geliştiği bilinmektedir (Aman vd., 2021). Literatürde de ilgili sonuca benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Aman v.d., 2020). Ayrıca bazı analizlerde de ihracatın negatif bir etkiye sahip olduğuna dair çalışmalar da yer almaktadır (Aman v.d.,2021; Bhattacharyay, 2013; Smaoui ve Khawaja, 2016; Mu vd., 2013).

Analizlerde yer alan katılım bankaları kâr payı oranları ile katılım bankaları aktif büyüklükleri değişkeninin modellerin büyük kısmında sukuk ihraçları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Literatürde de banka aktif büyüklüklerinin sukuk ve tahvil piyasalarını pozitif yönde etkilediğine dair çalışmalar yer almaktadır (Mu vd., 2013; Aman v.d.,2020; Aman v.d.,2021).

Borsa’nın sukuk ihraçları üzerindeki olumlu etkiye sahip olduğu 6 ve 10 nolu modellerde görülmektedir Borsaların gelişimi piyasalardaki güveni sağlamakta ve sukuk ihraçlarına olan ilginin de artmasına yol açmaktadır. Bu minvalde elde edilen sonuçlara benzer literatürde çalışmalar bulunmaktadır (Aman v.d., 202).

Sukuk ihraçları üzerinde pozitif etkiye sahip olan kamu harcamaları değişkeninin 7-8 ve 11 nolu modellerde anlamlı olduğu bulunmuştur. Devlet harcamalarının sukuk ihraçlarını olumlu yönde etkilediğine dair literatürde benzer sonuçlar yer almaktadır (Aman v.d.,2020; Aman v.d.,2021).

Banka aktif büyüklükleri değişkeni 8 ve 9 nolu modellerde pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Bankalar sukuk ihraçlarının en büyük fon kaynakları olarak finansal piyasalarda yer almaktadırlar. Bankacılık sisteminin büyüklüğü sukuk ihraçlarının gelişimlerinde en büyük katkıyı sağlamaktadırlar. Bu minvalde literatürde yapılan çalışmalara benzer (Mu vd., 2013; Aman v.d.,2020; Aman v.d.,2021) sonuçlar elde edilmiştir.

Modellerin genel anlamlılık düzeyine bakıldığında, bütün x^2 olasılık değerlerinin .05'ten küçük olduğu ($p<.05$) tespit edilmiştir. Tahmin edilen modellerin sukukun gelişimi üzerindeki değişkenleri önemli düzeyde açıkladığı görülmektedir.

Sonuç

Sukuk sertifikaları İslami finansın son yıllardaki en hızlı büyüyen araçlarından. Bunun en büyük sebebini ise 2008 global finansal krizde sukuk sertifikalarının tahvil piyasalarına göre daha güçlü yapısı oluşturmaktadır (Ahmad & Mat Radzi, 2011, s. 34). Bunun yanında sukuk sertifikaları büyük yatırımların finanse edilmesi için uzun vadeli fon kaynakları ve fon fazlası bulunan yatırımcılara alternatif kâr elde etme fırsatı sunduğu için çok fazla rağbet gören İslami sermaye piyasaları enstrümanlarından. Sukuk ihraçlarının hızlı gelişimi bu piyasaları etkileyen faktörlerinde analiz edilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu minvalde çalışmanın temel amacını sukuk ihraçlarını etkileyen faktörleri belirleme oluşturmaktadır.

2015Q1-2021Q4 dönemlerinde sukuk ihraç eden 6 katılım bankasından oluşan bir örneklem için sukuk piyasasının gelişimi üzerindeki GSYİH, döviz kuru, faiz, işsizlik, enflasyon, ihracat ve banka büyüklükleri değişkenler ampirik olarak araştırılmıştır. Panel veri yönteminin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre GSYİH, faiz oranı, ihracat, katılım bankaları kâr payı oranları, katılım banka aktifleri, borsa, kamu harcamaları ve bankacılık sektörü sukuk ihraçlarını pozitif yönde etkilerken enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımları sukuk ihraçlarını negatif yönde etkilemektedir. İlgili bu sonuçlar literatürde elde edilen sonuçlarla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Elde edilen analiz sonuçları sukuk ihraçlarının belirleyicilerinin tespiti hususunda yol gösterici niteliktedir. Sukuk ihraçlarını etkileyen faktörlerin her birinin ayrı ayrı değerlendirilerek analiz edilmesi sukuk ihraçlarının artmasına önemli katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda yatırımcılar ve katılım bankaları analiz sonuçlarını dikkate alarak sukuk ihraçlarını daha yüksek noktalara taşıyabileceklerdir. Böylece gelişen piyasalara bağlı olarak sukuk piyasası yatırımcılarının da yatırım iştahları tatmin edici boyutlara taşıyacaktır. İlave olarak analiz sonuçlarını dikkate alarak İslami finansal kuruluşlar ve kamu otoritesi de bu araştırmanın bulgularına göre sukuk ihraçlarına yönelik eylem planı oluşturarak sukuk ihraçlarının ulusal ve uluslararası yatırımcılara yönelik daha cazip bir yatırım aracına dönüştürebileceklerdir.

Sukuk ihraçlarının belirleyicileri hususunda Türkiye özelinde sınırlı çalışmanın bulunması bu çalışmayı özgün kılmakta ve literatürdeki boşluğu doldurmaktadır. Çalışmanın en büyük kısıtını katılım bankalarının ihraç ettikleri sukuk sertifikalarının henüz yeterli ölçekte veri setine sahip olmaması oluşmamasıdır. Araştırmacılar bu çalışmayı kaynak niteliğinde ele alarak ilerleyen dönemlerde daha geniş bir zaman aralığında çalışmalar ve analizler gerçekleştirebilirler. Ayrıca kamu otoritesi tarafından ihraç edilen sukuk sertifikalarının da dikkate alınarak kamu bazlı analizler yapılarak literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Ahmad, W., & Mat Radzi, R. (2011). Sustainability of Sukuk and Conventional Bond during Financial Crisis: Malaysia's Capital Market. *Global Economy and Finance Journal*, 4(2), 33-45.
- Al-Ali, S. (2019). An Overview of Şukūk. İçinde S. Al-Ali (Ed.), *Raising Capital on Şukūk Markets: Structural, Legal and Regulatory Issues* (ss. 29-62). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14536-1_2
- Alfalah, A., Stevenson, S., & D'arcy, E. (2022). The Portfolio Advantages of Sukuk: Dynamic Correlations Between Bonds and Sukuk. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 9(4), 13-28. <https://doi.org/10.13106/JAFEB.2022.VOL9.NO4.0013>
- Alpen Capital and Alpen Asset Advisors. (2021). *Islamic Finance and Wealth Management Report, 2021*.
- Al-raeai, A. M., Zainol, Z., & Rahim, A. (2018). The Role of Macroeconomic Factors on Sukuk Market Development of Gulf Cooperation Council (GCC) Countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(3), 333-339.
- Aman, A. U., Naim, A. M., & Isa, M. Y. (2019). What Determines Sukuk Market Development? New Theoretical Insights. *Global Review of Islamic Economics and Business*, 7(1), 021-027. <https://doi.org/10.14421/grieb.2019.071-02>
- Aman, A. U., Naim, A. M., Isa, M. Y., & Ali, S. E. A. (2021). Factors affecting sukuk market development: Empirical evidence from sukuk issuing economies. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, ahead-of-print*(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/IMEFM-03-2020-0105>
- Aslan, H., & Özdemir, M. (2018). İslami Finans Uygulamaları. İçinde Ş. Görmüş (Ed.), *Yeni Başlayanlar İçin İslami Finans*. Pesa Yayınları.
- Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic Finance*. John Wiley & Sons.
- Azmat, S., Skully, M., & Brown, K. (2014). Issuer's choice of Islamic bond type. *Pacific-Basin Finance Journal*, 28, 122-135. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2013.08.008>
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Wiley.
- Bashyariah, N., Kusuma, H., & Qizam, I. (2021). Determinants of Sukuk Market Development: Macroeconomic Stability and Institutional Approach. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(2), 201-211.
- Bayındır, S. (2015). *Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans II*. Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Boukhatem, J. (2022). How does financial risk affect sukuk market development? Empirical evidence from ARDL approach. *Heliyon*, e09453. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e09453>
- Brooks, C. (2014). *Introductory Econometrics For Finance*. Cambridge University Press.
- Cakir, S., & Raei, F. (2007). Sukuk vs. Eurobonds: Is There a Difference in Value-at-Risk? *IMF Working Papers*, 2007(237). <https://doi.org/10.5089/9781451868012.001.A001>
- Cameron, A. C., & Triverdi, P. (2009). *Microeconometrics Using Stata*. Stata Press.
- Cherif, M., & Gazdar, K. (2010). Institutional and Macroeconomic Determinants of Stock Market Development in Mena Region: New Results From a Panel Data Analysis. *International Journal of Banking and Finance*, 7(1), 139-159.
- Farid, S., Tashfeen, R., Rashid, A., & Naeem, M. A. (2020). Does Shariah Based Asset Categorization Improve Portfolio Performance. *Paradigms*, 1(Special Issue), 15-21.
- IFSB. (2021). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*.
- IIFM. (2021). *IIFM Sukuk Report*.
- Kenourgios, D., Naifar, N., & Dimitriou, D. (2016). Islamic financial markets and global crises: Contagion or decoupling? *Economic Modelling*, 57, 36-46.
- Lahsasna, A., Hassan, M. K., & Ahmad, R. (2018). *Forward Lease Sukuk in Islamic Capital*

- Markets: Structure and Governing Rules*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-94262-9>
- Ledhem, M. A. (2020). Does Sukuk financing boost economic growth? Empirical evidence from Southeast Asia. *PSU Research Review, ahead-of-print* (ahead-of-print).
- Mimouni, K., Smaoui, H., Temimi, A., & Al-Azzam, M. (2019). The impact of Sukuk on the performance of conventional and Islamic banks. *Pacific-Basin Finance Journal, 54*, 42-54. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2019.01.007>
- Mu, Y., Phelps, P., & Stotsky, J. G. (2013). Bond markets in Africa. *Review of Development Finance, 3*(3), 121-135. <https://doi.org/10.1016/j.rdf.2013.07.001>
- Pegah, Z. (2017). *An Introduction to Islamic Securities (Sukuk)* (C. 2).
- Said, A., & Grassa, R. (2013). The Determinants of Sukuk Market Development: Does Macroeconomic Factors Influence the Construction of Certain Structure of Sukuk? *Journal of Applied Finance & Banking, 3*(5), 251-267.
- Smaoui, H., & Ghouma, H. (2020). Sukuk market development and Islamic banks' capital ratios. *Research in International Business and Finance, 51*, 101064.
- Smaoui, H., & Khawaja, M. (2016). The Determinants of Sukuk Market Development. *Emerging Markets Finance and Trade, 53*(7), 1501-1518.
- Smaoui, H., & Nechi, S. (2017). Does sukuk market development spur economic growth? *Research in International Business and Finance, 41*, 136-147. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.04.018>
- Suriani, S., Masbar, R., A. Wahid, N., & Majid, M. S. A. (2018). Can Sukuk Support Sustainable Development through Monetary Policy Transmission? *Advances in Social Science, Education and Humanities Research, 292*, 650-661. <https://doi.org/10.2991/agc-18.2019.98>
- Tatoğlu, F. Y. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi*. Beta Yayınevi.
- TKBB. (2018). *Faizsiz Finans Standartları*. TKBB Yayınları.
- Ur Rehman, A., Farid, S., & Naeem, M. A. (2022). The link between corporate governance, corporate social sustainability and credit risk of Islamic bonds. *International Journal of Emerging Markets, EarlyCite*. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-02-2021-0210>
- Yıldırım, S., Yıldırım, D. C., & Diboğlu, P. (2020). Does Sukuk market development promote economic growth? *PSU Research Review, 4*(3), 209-218. <https://doi.org/10.1108/PRR-03-2020-0011>
- Yüksel, S., Mukhtarov, S., Mammadov, E., & Özsarı, M. (2018). Determinants of Profitability in the Banking Sector: An Analysis of Post-Soviet Countries. *Economies, 6*(3), 3-15.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Rol Belirsizliğinin İşe Yabancılaşmaya Etkisinde İş Yükü Fazlalığının Düzenleyici Rolü

The Effect Of Role Ambiguity On Alienation From Work: Moderating Role Of Workload

Pınar FAYGANOĞLU^{a*} Rukiye CAN YALÇIN^b Memduh BEĞENİRBAŞ^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, İşletme ve Yönetim Bilimleri Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9447-4896

^b Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Savunma Yönetimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4500-6935

^c Doç. Doktor, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Savunma Yönetimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0917-0973

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Nisan 2022

Kabul tarihi: 17 Ağustos 2022

Anahtar Kelimeler:

Rol belirsizliği,

İşe yabancılaşma,

İş yükü fazlalığı

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 29, 2022

Accepted: August 17, 2022

Keywords:

Role ambiguity,

Allienation from work,

Workload

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, çalışanların rol belirsizliği ile işe yabancılaşma algıları arasındaki ilişkide iş yükü fazlalığının düzenleyici bir rol oynayıp oynamadığının ortaya koyulmasıdır. Bu amaçla, Ankara'da faaliyet gösteren üniversite, banka, sağlık kuruluşları ile güvenlik hizmeti üreten farklı kurumlarda çalışan, 312 kişiden anket yoluyla elde edilen veriler analiz edilmiştir. Analizlerde ilk olarak çalışma kapsamında kullanılan ölçeklere AMOS kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmış olup, ardından değişkenler arası korelasyon analizi ve çalışma bağlamında ortaya koyulan hipotezleri test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmış ve iş yükü fazlalığının düzenleyicilik rolü oynayıp oynamadığını ortaya koyabilmek adına SPSS Process v3.5 Macro yazılımı ile Bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Bulgular neticesinde, çalışanların rol belirsizliği algılarının işe yabancılaşma düzeyini anlamlı ve pozitif olarak etkilediği ve iş yükü fazlalığı algısının rol belirsizliği ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide düzenleyici bir etkiye sahip olduğu ortaya koyulmuştur.

ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal whether the excess workload plays a moderator role in the relationship between the role ambiguity of the employees and their perceptions of work alienation. For this purpose, the data obtained through questionnaires from 312 people working in universities, banks, health institutions and different institutions that produce security services operating in Ankara were analyzed. The scales used in the first works in the analyzes are exact analytic factor analysis as AMOS and can be simply redesigned to be able to play a simple analysis game to predict the choice among the choices and test the possible outcomes to be solved. Regression analysis based on Bootstrap was performed with the software. As a result of the findings, it was revealed that the role ambiguity perceptions of the employees affected the level of work alienation significantly and positively, and the perception of overwork had a moderating effect on the relationship between role ambiguity and work alienation.

EXTENDED ABSTRACT

It can be said that individuals as social beings, spend a significant part of their lives in the organization where they work. Therefore, it can be stated that any positive or negative perception that an individual experiences in the workplace is one of the main factors that constitute his/her in-organization behavior. In this sense, the reflections of these behaviors on the organizational field can manifest themselves in either positive or negative ways. In this framework, in cases where the behaviors, responsibilities and goals expected from the actor within the scope of the work/works that he is responsible for in the organization cannot be adequately conveyed to the individual, the perception of role ambiguity experienced by the individual can become one of the negative behaviors and moreover, it can trigger many other negative perceptions (Maslach & Leiter, 1997). It is considered that the role ambiguity will cause the employee to be uninterested, irrelevant and indifferent to his job after a certain stage (Mischels et al., 1988). In this context, it can be stated that one of the antecedents of the concept referred to as work alienation in the related literature is role ambiguity. In that case, it is considered that the role ambiguity arising from intra-organizational or individual reasons regarding the work that the members of the organization should do will cause the actor to become alienated from his job.

In the literature, the concept of work overload, defined as a workload that exceeds the capacity of the individual (Leiter & Maslach, 2005), refers to the amount of work that must be completed in a certain time period (Gopher & Donchin, 1986; Hart & Wickens, 1990) and emerges as an essential issue for the efficiency of organizations. This is a perception experienced by the individual and can be affected by many variables. In this framework, it can be stated that the role ambiguity experienced by the actor, especially in cases where job descriptions, responsibilities and authority are not clear, will cause the individual to feel under stress and inadequate in his/her job, thus increasing the perception of overwork, even if it is possible to do it. A limited number of empirical studies in the literature reveal that the perception of role ambiguity affects the perception of work overload and reveals that there is a significant and same-sided relationship between the variables (Greenglass, Burke & Fiksenbaum, 2001; Cordes & Dougherty, 1993). Based on these relationships, it is evaluated that the work overload may play a moderating role between the perception of role ambiguity and work alienation according to the different values it can take.

The aim of this study is to determine whether the excess workload plays a moderating role in the relationship between the perceptions of role ambiguities and the level of work alienation of individuals working in the organization.

The participants of the study consist of employees in universities, banks, health institutions and institutions that produce security services in Ankara. The study was carried out on the data of 312 participants. The goodness-of-fit values obtained as a result of the CFA analyzes of the validity studies of all scales and the Cronbach's Alpha coefficients obtained for the reliability studies were found within acceptable limits for the continuation of the study.

The validity of the scales belonging to the variables within the scope of the analyzes was carried out in the form of confirmatory factor analysis (CFA) by using the structural equation model (AMOS). Correlation analysis was used for the relations of the variables with each other, and hierarchical regression analysis was used to test the developed hypotheses. A regression analysis based on the Bootstrap method was conducted with SPSS Process v3.5 Macro software to test the moderator role of work overload in the effect of service sector employees' perceptions of role ambiguity on their work alienation.

As a result of the analyzes, it was determined that role ambiguity was positively and moderately correlated with work alienation and work overload. In addition, it was found that the work overload of the employees was positively related to their alienation from their work.

In the study, hierarchical regression analysis was conducted to measure the effect of role ambiguity on work alienation and to test the developed hypothesis. It was revealed that role ambiguity predicted work alienation positively and significantly and Hypothesis 1 discussed in the study is supported.

It was determined that the regression model created according to the results of the analysis performed to reveal the moderator role of the work overload was statistically significant. In addition, the interactional effect (role ambiguity x work overload) significantly and positively predicted the perception of work alienation. It is understood that R² increased by 1.66% and this increase was significant (R²= 0.0166, F= 1.8090, p<0.05) with the entry of the variable that creates an interactional effect into the model. In other words, work overload explains an additional 1.66% variance in the effect of role ambiguity on work alienation behavior. This result indicates that the work overload has a moderator role between role ambiguity and work alienation behavior and that Hypothesis 2 presented in the study is supported in general.

As a result of the study, it was determined that there is a significant and positive relationship between service sector employees' perceptions of role ambiguity and their level of alienation from work, and the first hypothesis of the study was supported in parallel with other studies on these variables in the literature (Organ and Greene, 1981; Michaels et al., 1988; Chiaburu et al., 2014). Similarly, it was found that the perception of work overload played a moderating role in the relationship between these variables, and the second hypothesis of the study was generally supported.

Giriş

Sosyal bir canlı olan insanlar hayatlarının neredeyse çok önemli bir bölümünü iş yerlerinde, üyesi oldukları örgütte geçirmektedirler. Dolayısıyla, bir örgüt ortamındaki tüm aktörlerin gerek bireysel gerekse örgüt temelli pek çok faktörden dolayı tecrübe ettikleri her türlü olumlu ya da olumsuz durumun onların davranışlarının da temel belirleyicisi olacağı söylenebilir. Anılan durumlardan özellikle bireyin örgüte karşı geliştirdiği olumsuz tecrübeler, duygular ya da algılar verimlilik gibi önemli çıktılardan da belirleyicisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bahse konu olumsuz faktörlerden en çok karşılaşılanın da stres temelli algılar olduğu söylenebilecek olup, rol stresi olarak aktarılan ve temelde rol belirsizliği ve rol çatışması olmak üzere iki temel değişkenden oluşan kavram buna örnek olarak verilebilecektir. İlgili yazında işin doğası gereği içerisinde barındırdığı çok çeşitli iş tanımlarından dolayı hizmet sektörü rol belirsizliğinin en fazla tecrübe edildiği sektörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu sektörde görev alan iş görenler, insanlar ile dinamik bir etkileşim sürecinde olmalarından dolayı farklı bağlamlarda görevlerini icra etmek durumunda kalabilmekte ve bu durum örgütler tarafından dikkate alınmadığı için net iş tanımları ortaya konulamamaktadır. Bireyin yaptığı işe ilişkin olarak hissettiği her türlü karışıklık, net olmama durumu olarak aktarılan rol belirsizliğinin (Katz & Kahn, 1978) ise, kararlı olamama, güven problemleri, tatminsizlik, yabancılaşma ve hatta iş yükü fazlalığı algısı gibi pek çok olumsuz soruna yol açtığı alan yazındaki çalışmalar doğrultusunda değerlendirilmektedir (Abramis, 1994; Xu ve Tracey, 2014; Yürür ve Sarıkaya, 2012; Chiaburu vd., 2014). Özellikle rol belirsizliğini yoğun olarak tecrübe eden bireylerin hissettikleri yetersizlik ve stres faktörleri aynı zamanda iş yükü fazlalığı algısını da arttıran önemli bir değişken olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu ilişkilerden yola çıkarak, rol belirsizliği ve iş yükü fazlalığının aynı anda tecrübe edilmesi durumunun ise ilerleyen zamanlarda birey/bireylerde işe yabancılaşma algısının da artmasına sebebiyet verebileceği ifade edilebilecektir. Bu bağlamda, iş yükü fazlalığının alabileceği farklı değerlere göre rol belirsizliği algısı ile işe yabancılaşma arasında düzenleyici bir rol oynayıp oynamadığını ortaya çıkarmak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Yazında rol belirsizliği, işe yabancılaşma ve iş yükü fazlalığı algısını ikili ilişkiler bağlamında ele alan farklı çalışmalar bulunmakla beraber değişkenler arası söz konusu ilişkide iş yükü fazlalığı algısını düzenleyici etkisini inceleyen görgül bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Söz konusu boşluk göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmada öncelikle, araştırmanın temelini oluşturan değişkenlerin açıklamalarına ilişkin olarak kavramsal çerçeve sunulmuş ardından çalışmanın yöntem ve bulguları ortaya koyularak elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Rol Belirsizliği

Rol kavramı, belirli bir pozisyonda bulunan ya da belirli bir işlevsel görev atfedilen bir bireyin sergilemesi gereken tutum olarak açıklanmaktadır (Sager, 1994). Banton (1965) bireyde bulunması gereken rollerin temel, genel ve bağımsız roller olmak üzere üç grupta toplandığını ifade etmekte olup ilk olarak aktarılan temel roller, kültürel ayırım gözetmeksizin hemen hemen bütün toplumlarda uzun yıllardır varlığını koruyan ve değişmeyen rolleri ifade etmektedir (anne-baba, çocuk vb.). İkinci grupta aktarılan genel roller ise, mesleki gruplar ile ilgili olup, genel hatlarıyla toplumlar tarafından kabul görmüş rol biçimlerini ifade etmektedir. Üçüncü ve son olarak aktarılan bağımsız roller ise bireyin yalnızca kendi istek ve arzusuyla gerçekleştirdiği roller bütünü olup, bahse konu rollerin gerçekleştirilebilmesi o rolün kazanılmasına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Banton (1996) rolü, bireyin içerisinde bulunduğu sosyal pozisyonu ile bağlantılı olarak sergilemesi gereken/beklenen davranış/davranışlar bütünü

olarak tanımlamaktadır. Söz konusu sosyal pozisyon ise, bireyin belirlenmiş hak ve yükümlülüklerini içeren sosyal bir sistem içerisinde bulunduğu konumu ifade etmektedir (Merton, 1957; Bauer & Simmons, 2000). Rol kavramının araştırmacılar tarafından farklı disiplinlere ve farklı çalışmalara dahil edilmesiyle birlikte anlam olarak biraz daha genişlemiş ve sosyal pozisyon ve bireyden beklenen davranışa ek olarak bireyin hali hazırda sergilediği davranışı da içermeye başlamıştır (Burke, Brief & George, 1993).

Bireyin kendisinden beklenen role ilişkin sergilemesi gereken davranışlar bağlamında kendisini baskı altında hissetmesi ve bu baskının da bireyde bir stres unsuru oluşturması durumu yazında rol stresi kavramı ile açıklanmakta olup (Beehr & Newman, 1978), söz konusu durumun temel kaynağının rol çatışması ve rol belirsizliği durumları olduğu ileri sürülmektedir (Jackson & Schuler, 1985; Peterson vd., 1995). Buna göre rol çatışması, bireyin sahip olduğu birden fazla rolden kaynaklanan uyumsuzluk durumu olarak tanımlanmaktadır (Kahn, Wolfe, Quinn, Snoek & Rosenthal, 1964). Rol belirsizliği ise temelde, aktörün örgüt içerisinde kendisinden beklenen görevler, davranış kalıpları, yetkiler, sorumluluklar, işe ilişkin amaçlar ve örgütsel normların yeteri kadar iyi açıklanamaması sonucu bireyin içerisine düştüğü belirsizlik durumunu ifade etmektedir (Jones, 1993; Sager, 1994; Katz & Kahn, 1978; Bobbit, Breinholt & McNaul, 1974).

İlgili yazında bireyin tecrübe ettiği rol belirsizliğinin ortaya çıkmasının temel nedenleri araştırmacılar tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre Kahn ve arkadaşları (1964), örgüt, birey ve bireylerarası faktörler olmak üzere üç farklı neden öne sürerken Schuler (1977), örgüt içerisinde yapılan işin çok boyutlu olup olmaması, örgüt yapısı, kullanılan teknoloji ve örgütün karmaşıklık derecesi gibi unsurların rol belirsizliğine sebep olduğunu aktarmaktadır. Benzer şekilde Muchinsky (1993) de rol belirsizliğine yol açan faktörleri örgüt ve birey temelli olmak üzere iki grupta toplamaktadır. Buna göre, bireyin üyesi olduğu örgütten kaynaklanan sebepler ile ortaya çıkan rol belirsizliği, işyeri ortamının belirsiz olması, açık ve net bir şekilde oluşturulmayan iş tanımları, yönetici ya da liderlerin belirsiz/algılanamayan tutum ve istekleri ve benzer şekilde çalışma arkadaşlarının karmaşık söz ve eylemleri olarak açıklanabilir (Luthans, 2011; Moorhead & Griffin, 2010). Bahse konu durum özellikle daha karmaşık ve görece büyük örgüt yapılarında bireyler tarafından daha yoğun olarak tecrübe edilmektedir. Benzer şekilde rol teorisi de özellikle karmaşık işleyişe sahip örgüt yapılarında aktörlerin birden fazla pozisyonda görevli olmaları sonucu birden fazla yöneticiye bağlı olduklarında bu durumun doğal bir sonucu olarak bireylerin birden fazla rol sergilemeleri gerektiği üzerinde durmaktadır (Biddle, 1986). Anılan birden fazla rol durumu da birey nezdinde rol belirsizliği yaşanmasına sebep olmakta (Rizzo, House & Lirtzman, 1970) ve bir stres unsuru oluşturmaktadır. Dolayısıyla rol belirsizliği, bireye üyesi olduğu örgüt tarafından kendisinden işiyle ilgili hususlarda tam olarak ne beklenildiğinin ya da istenildiğinin yeteri kadar açık ifade edilemediği durumlarda ortaya çıkmaktadır (Bernardin, 2010; Daft, 2010; Schermerhorn, 2002). Benzer şekilde örgütün yeniden yapılanma süreci içerisinde olması, örgütün içerisinde bulunduğu çevrenin değişim hızı, görev bağımlılığı bulunan personelin yer değiştirmesi ve örgüt içerisinde yöneticilerin bilgi akış sürecini iyi yönetememeleri ya da bireylerin, iş yerinde yapması gereken işlerle ilgili sahip olması gereken bilgiye ulaşamadığı zamanlarda rol belirsizliği içerisinde buldukları öne sürülmektedir (Kahn vd., 1964; Rizzo vd., 1970). Rol belirsizliğine sebep olan birey temelli faktörlerin ise, bireylerin örgüt içerisinde yapılan işle ilgili yeteri kadar bilgi, beceri ve tecrübeye sahip olmamaları gibi durumlar neticesinde ortaya çıktığı aktarılmaktadır (Muchinsky, 1993; Kahn vd., 1964). Rol belirsizliği, örgütsel davranış yazınında tükenmişlik (Kahn vd., 1964; Schwab & Iwanicki, 1982; Brookings, Bolton, Brown & McEvoy, 1985), iş performansı (Abramis, 1994; Tubre & Collins, 2000; Fried, Ben-David,

Tiegs, Avital & Yeverechyahu, 1998); iş yükü fazlalığı (Caplan & Jones, 1975; Yunus & Mahajar, 2015; Orpen, 1982) gibi örgütsel davranış konularıyla ele alınmıştır.

İşe Yabancılaşma

Yabancılaşma kavramı temelde, bireyin kendisini bir bütün olarak hissedememesi ve kendi içinde yaşadığı bu bölünmelerin bir takım davranış ve tecrübeye aktarılmış hali olarak tanımlanmaktadır (Bonjean & Grimes, 1970). Bu bağlamda, yabancılaşma kavramının yönetim alanında birey davranışlarına yansımalarıyla oluşan bir kavram olarak aktarılan işe yabancılaşma da bireyin, kişisel özelliklerinden ziyade bağlı olduğu örgütteki çalışma koşulları ile ilgili olarak ortaya çıkan bir duruma atıfta bulunmaktadır (Michaels, Cron, Dubinsky, & Joachimsthaler, 1988).

Yönetim ve örgütsel araştırmalar yazınında işe yabancılaşma kavramı, bireyin ve işine/çalışmaya karşı ilgisiz ve alakasız kalması (Hirschfeld & Field, 2000) olup, bireyin psikolojik durumu ile ilgili olarak gelişen örgütün sunduğu normlara ve hedeflere ulaşmada yaşadığı uyumsuzluk sürecine atıfta bulunmaktadır (Tonks & Nelson, 2008). Benzer bir ifadeyle kavram, çalışanın hali hazırda yapmakta olduğu işe karşı ilgi seviyesinin ve enerjisinin düşük olması (Michaels vd., 1988), bireyin yaptığı işe bir anlam atfedememesi, örgüt içerisinde yer alan diğer bireylerle iletişimde yaşadığı sorunlar, geleceğe yönelik umut kaybı ve bunlardan dolayı bireyin içinde hissettiği güçsüzlük ve yetersizlik algısı olarak aktarılmaktadır (Tokmak, 2014). Bu çerçevede, bireyin örgüt içerisinde yaptığı işe karşı geliştirdiği yabancılaşma duygusu, düşük enerji ve az ilgi hissetmesi gibi unsurları içeren bir duygu durum olarak tanımlanan işe yabancılaşma, bireylerin psikolojik durumları ile ilgili olarak geliştiğinden örgütsel ve bireysel anlamda pek çok olumsuz davranışı da tetiklemektedir (Aslan, 2018).

Bireylerin tecrübe ettiği işe yabancılaşma algısına ilişkin olarak örgütsel ve çevresel bir takım etki faktörlerinin olduğu aktarılmaktadır (Turan & Parsak, 2011). Buna göre örgütün büyüklüğü, işletmenin yapısı, yönetim tarzı, işletme içerisinde gerçekleşen bilginin dağılımı, iş yeri koşulları, örgütsel adalet gibi unsurlar örgütsel faktörler olarak sayılabilirken, işletmenin dış çevresinde yer alan yasal, politik, ekonomik, teknolojik, sosyokültürel, demografik çevre faktörleri de çevresel etkiler olarak aktarılmaktadır.

İş Yükü Fazlalığı

Örgüt içerisinde bireylerin günlük iş rutinleri gereği sorumlu oldukları işlerin, çalışanların sınırlarını aşacak kadar yoğun olduğu durumlar hem çalışan hem de örgüt açısından birtakım sorunlar doğurmaktadır. Özellikle günümüzün rekabetçi, iletişim ve bilgi teknolojilerinin yoğun olarak kullanıldığı iş dünyasında örgütler hayatta kalabilmek için iç ve dış yapılarında birtakım değişiklikler yapmak ve performanslarını sürekli artıracak hamleler yapmak durumunda bırakmıştır. Örgüt nezdinde söz konusu performansı artıracak en önemli unsurun da çalışanlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bahse konu durum çalışan üzerindeki sorumluluğu ve baskıyı artırmaktadır (Basch & Fisher, 1998; Suharti & Susanto, 2014). Yönetim ve örgütsel araştırmalar yazınında söz konusu durum iş yükü olarak tanımlanmakta olup, temelde bireyin örgüt içerisindeki performansı ve davranışları üzerinde etkili olan baskılara ve belirli bir zaman içerisinde tamamlanması gereken işe atıfta bulunmaktadır (Altaf & Awan, 2011; Bash & Fisher, 1998). İş yükü olarak aktarılan kavram iş yükü fazlalığı ve iş yükü azlığı olmak üzere iki boyutta ele alınmakta olup, iş yükü azlığı, örgüt içerisinde bireyin yapması gereken iş yükünün oldukça az olduğu durumlara atıfta bulunurken, iş yükü fazlalığı bireyin belirli bir zaman dilimi içerisinde kapasitesini aşan yükte iş ile karşılaşması durumunu açıklamaktadır (Weaver, 2015). İş yükü fazlalığının oluşmasında, bireyin yaptığı iş için ihtiyaç duyduğu zamanın yetersiz olması, farklı içerik ve kapsamdaki işlerin aynı personele verilmesi, işin fiziki olarak yorucu olması ya da işi gerçekleştiren bireyin

işi yapmak için yeterli beceriye sahip olmaması durumlarının yarattığı stres faktörü etkin rol oynamaktadır (Hancock & Meshkati,1988; Spector & Jex, 1998). Başka bir ifadeyle iş yükü fazlalığı çalışanların örgütsel baskıları yoğun olarak hissettikleri durumlarda ortaya çıkmakta olup, uzun ve fazla mesailer, yetersiz molalar, bireyin yaptığı iş ve kapasitesiyle ters orantıda performans beklentisi ya da rol belirsizliği gibi unsurları kapsadığı aktarılmaktadır (Huey& Wickens, 1993).

İş yükü fazlalığına ilişkin olarak yazında gerçekleştirilen çalışmalarda kavramın, niceliksel ve niteliksel iş yükü fazlalığı olmak üzere iki boyutta ele alındığı aktarılmaktadır (Özkalp & Kirel, 2013; Cam, 2004). Bahse konu boyutlandırmadan ilki olarak tanımlanan niceliksel iş yükü fazlalığı, örgüt üyesi bireyin yapması gereken/sorumlu olduğu işi gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyduğu zamanın yeterli olmaması durumunu ifade etmektedir. Söz konusu boyutta birey, işi yapmak için yeterli bilgi ve beceriye sahip olsa dahi üzerinde yoğun olarak bir zaman baskısı hissetmekte ve bu durumun da birey nezdinde istenmeyen bazı olumsuz davranışlara yol açtığı öne sürülmektedir (Gilbert & Ivancevich, 1999; Hancock & Matthews, 2019). Ayrıca, bireyin aynı zaman zarfında birden fazla farklı içerikte çeşitli işleri yapmakla sorumlu olması, işin karmaşıklık derecesi, işin görece yoğun teknik bilgi ve tecrübe gerektirmesi gibi durumlar da yine çalışan üzerinde bir baskı unsuru oluşturmakta olup, bireyin niceliksel iş yükü fazlalığını artırdığı kaydedilmektedir (Yılmaz & Ekici, 2006). Niteliksel iş yükü fazlalığı olarak tanımlanan ikinci boyut ise temelde, bireyin iş yerinde sorumlu olduğu iş ve kişisel özellikleri arasındaki tutarsızlık durumunu vurgulamakta olup, birey tarafından hissedilen bu tutarsızlık/dengesizlik durumunun ise bireyin, iş yerinde yapması en basit işleri bile daha karmaşık algılamasına ve performans düşüşüne neden olduğu aktarılmaktadır (Cam, 2004). Bu bağlamda, birey zaman algısı/sınırlaması olmadan yerine getirmesi gereken işe ilişkin yeterli bilgi ve donanımına sahip olmadığı algısını hissetmektedir (Yüksel, 2003).

İş yükü fazlalığı algısı, çalışan personeli hem zihinsel hem de fiziksel olarak bir takım olumsuz etkiler altında bırakmakta olup, iş yerindeki performansını, verimini hatta sağlığını bile etkilemektedir (Karwowski & Yates, 1986). Bu çerçevede kavram, zihinsel ve fiziksel olmak üzere iki farklı boyutta da ele alınmaktadır (Atik, 2015). Zihinsel iş yükü fazlalığı, bireyin iş yerinde yapması gereken işler için ihtiyaç duyduğu karar verme, harekete geçme, araştırma yapma gibi zihinsel becerilerine atıfta bulunurken, bahse konu zihinsel iş yükünün birey açısından aşıldığı durumlarda yapılan işin uzaması, işe ilişkin belirgin hatalar ve düşük performans gibi çıktılarının olabileceği belirtilmektedir (Schermerhorn, 2002; Huey & Wickens, 1993). Fiziksel iş yükü fazlalığı olarak aktarılan diğer boyut ise, bireyin yapması gereken işe ilişkin olarak sahip olması gereken fiziki yetkinlikleri tanımlamakta olup, çalışanın yapması gereken iş için ihtiyaç duyduğu enerjinin aşılması durumuna atıfta bulunmaktadır (Kramer, Humphrey, Sirevaag & Mecklinger, 1990). İş yükü fazlalığı, bireylerin yaptıkları işe karşı güdülenme seviyelerini düşüren, devamsızlık, düşük performans ve düşük iş tatmini gibi bir takım olumsuz davranışları da beraberinde getirmekte olup, kavramın ortaya çıkmasında, işin içeriği, rol çatışması ve rol belirsizliği algılarının önemli bir rol oynadığı da aktarılmaktadır (Arroba & James, 1990).

Değişkenler Arası İlişkiler

Sosyal bir varlık olan bireylerin hayatlarının önemli bir bölümünü çalıştıkları kurum içerisinde geçirdikleri söylenebilecektir. Dolayısıyla bireyin iş yerinde deneyimlediği olumlu ya da olumsuz her türlü algının onun örgüt içi davranışlarını oluşturan temel faktörlerin başında geldiği de belirtilebilecektir. Bu anlamda söz konusu davranışların örgüt alanına yansımaları da ya olumlu (yüksek performans, motivasyon, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı vb.) ya olumsuz (düşük iş tatmini, düşük performans, işe yabancılaşma, işten ayrılma niyeti vb.) şekillerde kendisini göstereceği ifade edilebilecek olup, özellikle aktörün olumsuz davranışları

ya da algıları makro anlamda bütün örgütü sarmalayan son derece önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, aktörün örgüt içerisinde yapmaktan sorumlu olduğu iş/işler kapsamında kendisinden beklenen davranışlar, sorumluluklar, amaçlar gibi hususların bireye yeteri kadar aktarılamadığı durumlarda bireyin tecrübe ettiği rol belirsizliği algısı söz konusu olumsuz davranışlar arasında sayılabilecek ve diğer pek çok olumsuz algıyı tetikleyecek önemli bir durum olarak aktarılabilecektir (Maslach & Leiter, 1997). Çalışanın iş yerinde yaptığı iş ve işin gereklilikleri olan sorumluluklara ilişkin olarak yeteri kadar iyi tanımlanmamış görev formlarının yol açtığı rol belirsizliği durumunun bir yerden sonra çalışanın işine karşı ilgisiz, alakasız ya da başka bir ifadeyle kayıtsız kalmasına yol açacağı değerlendirilmektedir (Mischaels vd., 1988). Bu bağlamda, ilgili yazında işe yabancılaşma olarak aktarılan kavramın öncüllerinden birinin rol belirsizliği olduğu ifade edilebilecektir.

O halde, örgüt üyesi bireylerin yapması gereken işlere ilişkin olarak örgüt içi ya da bireysel sebeplerden ortaya çıkan rol belirsizliğinin aktörün işine yabancılaşmasına sebep olacağı değerlendirilmekte olup, çalışmanın birinci hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Hipotez1: Çalışanların rol belirsizliği algıları onların işe yabancılaşmalarını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Yazında bireyin, iş yerinde yapması gereken iş için belirli bir niteliğe sahip olması ya da belirli bir zaman dilimi içerisinde yapılması gereken iş miktarına atıfta bulunan (Leiter & Maslach, 2005) farklı bir ifadeyle bireyin yapabileceğinden daha üst seviyede, kapasitesini aşan iş yükü olarak tanımlanan iş yükü fazlalığı kavramı (Gopher & Donchin, 1986; Hart & Wickens, 1990) örgütlerin verimliliği açısından son derece elzem bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bahse konu kavramın sadece aktöre verilen fazla iş durumlarında ortaya çıkmadığı aynı şekilde yapılan işin miktarının az olduğu durumlarda da kendisini gösterdiğinden yukarıda söz edilmişti. Bu çerçevede birey, bağlı olduğu örgüt içerisinde karşılaştığı niteliksel ya da niceliksel bağlamdaki iş yükü fazlalığı algısıyla yapmış olduğu işten psikolojik ya da fiziksel olarak kopmakta, kontrol kaybı yaşamakta başka bir ifadeyle işe yabancılaşma durumunu tecrübe edeceği değerlendirilmektedir (DiPietro & Pizam, 2008). İş yerinde artan görevler, yönetilemeyen işler, zor ve problemlili müşteriler (hizmet sektörü), bireyin niteliklerini aşan işler gibi birtakım unsurlar bireyde bazı stres unsurları yaratmakta olup, bunlardan en çok tecrübe edileni iş yükü fazlalığı algısı olarak aktarılmaktadır (Kim & Stoner, 2008). Bahse konu durum, bireyin tecrübe ettiği bir algı olup, pek çok değişkenden etkilenen bir yapıda bulunmaktadır. Bu çerçevede, özellikle aktörün iş yerinde yaptığı işe ilişkin olarak görev tanımlarının, sorumluluk ve yetkinin net olmadığı durumlarda tecrübe ettiği rol belirsizliği, bireyin yapması mümkün olsa dahi kendisini stres altında ve işinde yetersiz hissetmesine dolayısıyla iş yükü fazlalığı algısının artmasına sebep olacağı ifade edilebilecektir. Yönetim ve örgütsel davranış yazınında bireylerin iş yerinde karşılaştıkları rol belirsizliği algısının bireyin yapması gereken işin gerekliliği olarak gösterilmesi gereken gayreti ifade eden iş yükü fazlalığı algısını etkilediğini ortaya koyan az sayıda da olsa görgül çalışmalar bulunmakta olup (Greenglass, Burke & Fiksenbaum, 2001; Cordes & Dougherty, 1993), söz konusu çalışmalar rol belirsizliği ile iş yükü fazlalığı algısı arasında anlamlı ve aynı yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda aktarılanlar ışığında, iş yerinde yaşanan stres faktörlerinden biri olduğu aktarılan iş yükü fazlalığı algısının da rol belirsizliği (Yürür & Sarıkaya, 2012; Bowling, Alarcon, Bragg & Hartman, 2015; Purwaningsih, Eliyana & Sridadi, 2019) ve işe yabancılaşma (Organ & Greene, 1981; Ramaswami, Agarwal & Bhargava, 1993; Chiaburu, Thundiyil & Wang, 2014) ile pozitif ve anlamlı bir ilişkide olduğu aktarılmaktadır. Söz konusu ilişkilerden yola çıkarak, bireyin yüksek rol belirsizliği ve aynı zamanda iş yükü fazlalığı hissettiği durumlarda, bireyin işe yabancılaşma algısının da artabileceği sonucuna varılabilecektir. Başka

bir ifadeyle iş yükü fazlalığı alabileceği farklı değerlere göre rol belirsizliği algısı ile işe yabancılaşma arasında düzenleyici bir rol oynayabileceği değerlendirilmektedir.

Hipotez2: Rol belirsizliği algısının çalışanların işlerine yabancılaşmalarındaki etkisinde iş yükü fazlalığının düzenleyici rolü vardır.

Yöntem

Çalışma Grubu

Bu çalışmada genel olarak hizmet sektörü çalışanlarının (eğitim, finans, sağlık, güvenlik) rol belirsizlik algılarının işe yabancılaşmalarındaki etkisi ve bu etkide iş yükü fazlalığının düzenleyici rolü araştırılacağından araştırma katılımcılarını Ankara'da bulunan üniversite, banka, sağlık kuruluşları ile güvenlik hizmeti üreten kurumlarda çalışanlar oluşturmaktadır. Örnekleme olarak seçilen sektörün (hizmet) belirlenmesinde, diğer sektörlere oranla çalışanların görece fazla iş yüküne sahip olmaları düşüncesi temel oluşturmuş ancak ele alınan sektörlerdeki çalışanlar arasındaki olası statü farklılıkları çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak katılımcılara ölçekler elektronik veya elle ulaştırılarak gönüllü olarak doldurmaları istenmiştir. Gönderilen ve dağıtılan 522 ölçek formlarının 363'ünden geri dönüş gelmiş olup eksik veya yanlış işaretlemelerde bulunan 51 ölçek analizlere dâhil edilmeyerek çalışma 312 katılımcıya ait veriler üzerinden devam ettirilmiştir. Katılımcıların demografik bilgilerine yönelik betimleyici istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Betimleyici İstatistikler

Demografik Özellik	Kategori	Frekans (N)	%
Eğitim	Lise	165	52,9
	Lisans	78	25,0
	Yüksek Lisans ve üzeri	69	22,1
Yaş	20-29 arası	63	20,2
	30-39 arası	135	43,3
	40-49 arası	81	26,0
	50 ve üstü	33	10,6
Cinsiyet	Erkek	126	40,4
	Kadın	186	59,6
Hizmet Süresi (Yıl)	1'den daha az	72	23,1
	1-5 arası	60	19,2
	6-10 Arası	135	43,3
	11 ve üstü	45	14,4
Medeni Durum	Evli	241	77,2
	Bekâr	71	22,8

Kurum	Kamu	276	88,5
	Özel	36	11,5
Sektör	Eğitim	81	26,0
	Sağlık	165	52,9
	Finans	34	10,9
	Güvenlik	32	10,2

Veri Toplama Araçları

Çalışmada kullanılan tüm ölçeklere ait bilgiler (güvenilirlik ve geçerlilik analizleri ile bulgular) aşağıda yer almaktadır. Tüm ölçeklerin geçerlilik çalışmalarına ilişkin yapılan DFA analizleri neticesinde elde edilen uyum iyiliği değerleri ile güvenilirlik çalışmalarına yönelik elde edilen Cronbach Alfa katsayıları çalışmanın devamına yönelik kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunmuştur. Ölçeklerdeki sorulara verilen yanıtların normal dağılım gösterip göstermediği basıklık ve çarpıklık (Kurtosis & Skewness) değerlerine bakılarak belirlenmiştir. Bu kapsamda Rol Belirsizliği Ölçeğine ait basıklık ve çarpıklık değerleri sırasıyla 0,490 ve 0,819, İŖe Yabancılaşma Ölçeğine ait basıklık ve çarpıklık değerleri sırasıyla 0,665 ve 0,589, İŖ Yükü Fazlalığı Ölçeğine ilişkin basıklık ve çarpıklık değerleri ise sırasıyla -0,928 ve -0,184 olarak tespit edilmiştir. Özellikle sosyal bilimlerdeki parametrik testlerde basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında yer alması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013). Bu kapsamda araştırmada kullanılan ölçeklere katılımcılar tarafından verilen cevapların normal dağılıma uyduğu söylenebilecektir.

Rol Belirsizliği Ölçeği: Çalışmada hizmet sektörü çalışanlarının rol belirsizliği algısını ölçmek için Rizzo, House ve Lirtzman (1970) tarafından geliştirilen, 6 madde içeren ve tek boyutlu olan ölçek kullanılmıştır. Türkçe uyarlaması Doğan, Demir ve Türkmen (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçek beşli Likert tipinde olup ifadeler yüksek puanların rol belirsizlik düzeyinin fazla olduğunu ifade etmesi maksadıyla ters kodlanmıştır. Ölçek öncelikle ters kodlamadan dolayı analiz için uygun hale getirilmiş ve daha önceki çalışmalarda kullanıldığı için sadece DFA'ya tabi tutulmuştur. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri ($\Delta\chi^2=9,742$, $sd=5$, $\Delta\chi^2/ sd=1,948$, $RMSEA=0,055$, $CFI=0,989$, $GFI=0,990$, $AGFI=0,957$) ölçeğin tek faktörlü yapısını doğrulamaktadır. Ölçeğin güvenilirliği kapsamında Cronbach alfa değeri 0,72 olarak bulunmuştur.

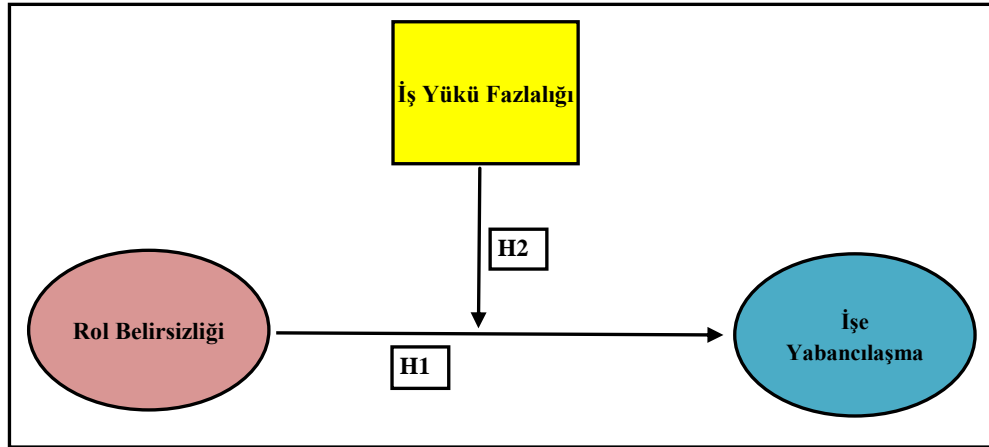
İŖe Yabancılaşma Ölçeği: Çalışmada katılımcıların işe yabancılaşma algılarını ölçmek için Hirschfeld, Field ve Bedeian (2000) tarafından geliştirilen ve Özbek (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan ölçekten istifade edilmiştir. Ölçek tek faktörlü bir yapıya sahip olup toplam 10 maddeden oluşmaktadır. İfadelere verilen cevaplar beşli Likert tipindedir. Ölçek daha önceki çalışmalarda kullanılmış olduğundan tek faktörlü yapısını doğrulamak maksadıyla DFA'ya tabi tutulmuştur. Yapılan DFA neticesinde tek faktörlü model için uyum iyiliği değerleri ($\Delta\chi^2=70,043$, $sd=28$, $\Delta\chi^2/ sd=2,502$, $RMSEA=0,069$, $CFI=0,958$, $GFI=0,960$, $AGFI=0,921$) kabul edilebilir sınırlar içinde bulunmuştur. Özbek (2011) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,71 olarak bulunmuş iken bu çalışmada güvenilirlik kapsamındaki Cronbach Alfa değeri 0,82 olarak tespit edilmiştir.

İŖ Yükü Fazlalığı Ölçeği: Çalışmada, Imoisili (1985) tarafından geliştirilen ve Alam (2016) tarafından kısa formu oluşturulan ölçek Erdem, Kılınç ve Demirci (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek tek boyutlu olup 5 maddeden oluşmaktadır. Maddelere karşılık gelen cevaplar beşli Likert tipinde alınmıştır. Daha önceki çalışmalarda kullanılan ölçek için bu çalışmada tek faktörlü yapısını doğrulamak için DFA yapılmış ve uyum iyiliği değerlerinin

($\Delta\chi^2=4,970$, $sd=3$, $\Delta\chi^2/sd=1,657$, $RMSEA=0,046$, $CFI=0,998$, $GFI=0,994$, $AGFI=0,968$) kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmüştür. Ölçeğin güvenilirliği kapsamında Cronbach alfa değeri 0,91 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi ele almak maksadıyla korelasyonel araştırma modelinden faydalanılmıştır. Bu kapsamda çalışmada yer alan değişkenlere yönelik etki testlerinin yapılabilmesi (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2008) için ölçekler ile kolayda örnekleme yönteminden istifade edilerek katılımcılardan veriler toplanılmıştır. Araştırmada kullanılan model ve model içerisinde geliştirilen hipotezlere şekil 1'de yer verilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli ve Geliştirilen Hipotezler

Analizler kapsamında değişkenlere ait ölçeklerin geçerlilikleri ölçeklerin daha önce başka çalışmalarda da kullanılmış olmasından dolayı yapısal eşitlik modeli (AMOS) kullanılarak doğrulamalı faktör analizi (DFA) şeklinde yapılmıştır. Değişkenlerin birbiri ile olan ilişkileri korelasyon analizi, geliştirilen hipotezleri test etmek için ise hiyerarşik regresyon analizine başvurulmuştur. Hizmet sektörü çalışanlarının rol belirsizliklerine yönelik algılarının onların işe yabancılaşmalarına olan etkisinde iş yükü fazlalığının düzenleyici rolünü test etmek için SPSS Process v3.5 Macro yazılımı ile Bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Bootstrap yönteminde, orijinal veri setindeki gözlemler yinelenerek birbirinden farklı yeni bir gözlem seti oluşturularak istatistiksel hesaplamalar bu yeni veri setleri ile yapıldığından daha iyi sonuç verdiği öne sürülmektedir (Hayes, 2018).

Bulgular

Katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda ilk önce rol belirsizliği, işe yabancılaşma ve iş yükü fazlalığı değişkenlerine ait ortalamalara ve standart sapmalara bakılmış müteakiben söz konusu değişkenlerin birbirleri ile olan korelasyonlarına yer verilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: Ortalama, Standart Sapma ve Değişkenler Arası Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort.	Ss.	RB	İY	İYF
Rol Belirsizliği (RB)	2,081	,578	(0,72)		
İşe Yabancılaşma (İY)	3,144	1,130	,368**	(0,82)	

İş Yükü Fazlalığı (İYF) 2,499 ,796 ,361** ,253** (0,91)

*p<0,05, **p<0,01, **Not:** Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları parantez içinde verilmiştir.

Tablo 2’de değişkenler arasındaki ilişkilere bakıldığında rol belirsizliğinin (RB) işe yabancılaşma (İY) ($r = 0,368$, $p < 0,01$) ve iş yükü fazlalığı (İYF) ($r = 0,361$, $p < 0,01$) ile pozitif ve orta düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışanların iş yükü fazlalığının onların işlerine yabancılaşmalarıyla olumlu yönde ilişkili olduğu sonucu bulgulardan anlaşılmaktadır ($r = 0,253$, $p < 0,01$).

Çalışmada, rol belirsizliğinin hizmet çalışanlarının işe yabancılaşmalarına olabilecek etkisini ölçmek ve geliştirilen hipotezi sınamak amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Analizler esnasında demografik değişkenlerin muhtemel etkilerini kontrol altında tutmak için ilk etapta bahsi geçen demografik değişkenler, daha sonra ise bağımsız değişken olan rol belirsizliği değişkeni modele dâhil edilerek, bağımlı değişken olan işe yabancılaşma üzerindeki etkisine bakılmıştır. Yapılan regresyon analizlerine ait sonuçlar Tablo 3’tedir.

Tablo 3: İşe Yabancılaşmayı Yordayan Rol Belirsizliğinin Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	İşe Yabancılaşma (İY)	
	β	ΔR^2
Demografik Değişkenler		,065
Eğitim	-,019	
Yaş	-,075	
Cinsiyet	,093	
Hizmet Süresi	,149	
Medeni Durum	-,028	
Kurum	,066	
Sektör	,195*	
ΔF	3,020*	
2. Rol Belirsizliği (RB)	,429**	,164
ΔF	64,504**	

*p<0,05 **p<0,01

Tablo 3 incelendiğinde, tüm demografik değişkenlerin bir arada genel olarak işe yabancılaşma üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğu ve işe yabancılaşma üzerindeki toplam varyansın % 6,5’ini anlamlı olarak açıkladığı görülmektedir ($\Delta R^2 = 0,065$, $\Delta F = 3,020$, $p < 0,05$). Ancak demografik değişkenler tek tek ele alındığında sadece “Sektör” demografik değişkeni işe yabancılaşmayı anlamlı olarak etkilemektedir ($\beta = 0,195$; $p < 0,05$). Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile yapılan analizler sonucunda da çalışanların işe yabancılaşmaya ilişkin algı ortalamalarının sektörlere göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir [$F_{(3;308)} = 5,433$; $p < 0,05$]. Bu kapsamda finans ve sağlık çalışanlarının işe yabancılaşma algı puan ortalamalarının eğitim ve

güvenlik sektörü çalışanlarına göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, özellikle son zamanlarda COVID-19 salgınında yaşanan belirsizlik ve gelişmelerin dünyada hem sağlık hem de finans sektörünü derinden etkilediği ve normal ve alışık olunmayan bu durumun söz konusu iki sektör çalışanlarının işlerine karşı yabancılaşmalarında etkili olabileceği şeklinde değerlendirilmektedir.

Ayrıca analiz neticesinde, rol belirsizliğinin ($\beta = 0,429$, $p < 0,01$) işe yabancılaşmayı pozitif ve anlamlı olarak yordadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda işe yabancılaşmanın toplam varyansının % 16,4'ünün ($\Delta R^2 = 0,164$, $\Delta F = 64,504$, $p < 0,01$) rol belirsizliği tarafından açıklandığı söylenebilir. Bu bulgu, hizmet sektörü çalışanlarının görevlerine yönelik ne yapacaklarını tam olarak bilememeleri ve görev tanımlarındaki belirsizliklerin onların yaptıkları işe karşı yabancılaşmalarına sebep olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Söz konusu bu tespit ve değerlendirme çalışmada ele alınan Hipotez 1'in desteklendiğini göstermektedir.

Hizmet sektörü çalışanlarının rol belirsizliği algısının onların işe yabancılaşmaları üzerindeki etkisinde iş yükü fazlalığının düzenleyici rolüne ilişkin analizlerde SPSS Process v3.5 Macro kullanılmıştır. Analizde Hayes (2018) tarafından düzenleyici (moderatör) etki için oluşturulan 1. Model kullanılmış ve bootstrap yöntemi kullanılarak program tarafından oluşturulan 5000 daha küçük örneklem üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: İş Yükü Fazlalığının Düzenleyicilik Rolüne İlişkin Model Özeti

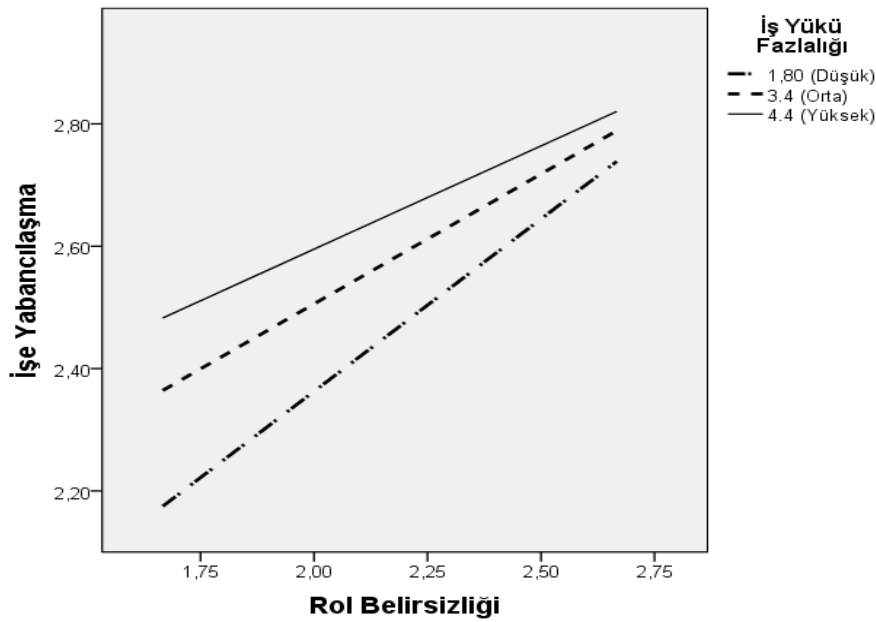
Model Özeti						
R	R ²	Std. Hata	F	df1	df2	p
,3961	,1569	,5396	19,1060	3,0000	308,0000	,0000
Model						
Değişkenler	β	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit	2,5195	,0443	56,8972	,0000	2,4324	2,6066
RB	,2584**	,0448	5,7632	,0000	,1702	,3466
İYF	,0931*	,0464	2,0049	,0358	,0017	,1844
Int_1	,0901*	,0423	1,9796	,0345	,0140	,1263
Düşük	,4061**	,0623	8,7948	,0000	,7492	,5624
Orta	,3597*	,0522	7,4606	,0128	,6348	,4027
Yüksek	,3328*	,0510	5,3133	,0233	,5548	,2118
RB x İYF	ΔR^2	F	df1	df2	p	
	,0166	1,8090	1,0000	308,0000	,0227	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$; RB=Rol Belirsizliği, İYF=İş Yükü Fazlalığı, Int_1=Etkileşimsel Etki, LLCI=Lower Level of Confidence Interval, ULCI=Upper Level of Confidence

İş yükü fazlalığının düzenleyici rolünü ortaya koymak için analiz sonuçlarına göre oluşturulan ve Tablo 4'te model özetinde görülen regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($R = 0,3961$, $R^2 = 0,1569$, $F = 19,1060$, $p < 0,01$). Ayrıca etkileşimsel etkinin (rol belirsizliği x iş yükü fazlalığı) anlamlı ve pozitif bir şekilde işe yabancılaşma algısını yordadığı ($\beta = 0,0901$, $t = 1,9796$, $p < 0,05$, CI [0,0140;0,1263]) ve etkileşimsel etki yaratan değişkenin modele girmesi ile R^2 nin %1,66 arttığı ve bu artışın

anlamli olduğu ($\Delta R^2=0,0166$, $F = 1,8090$, $p<0,05$) anlaşılmaktadır. Yani iş y¼k¼ fazlalığı, rol belirsizliğinin işe yabancılaşma davranışına etkisinde %1,66'lık ilave bir varyansı açıklamaktadır. Bu sonuç, iş y¼k¼ fazlalığına rol belirsizliği ile işe yabancılaşma davranışı arasında d¼zenleyici rol¼ olduğunu ve çalışmada ortaya konulan Hipotez 2'nin genel olarak desteklendiğine işaret etmektedir.

Çalışmada ele alınan hizmet sekt¼r¼ çalışanlarının rol belirsizliği ve iş y¼k¼ fazlalığına birlikte işe yabancılaşma üzerine etkisinin biçimini ve y¼n¼n¼ belirlemek için; d¼ř¼k, orta ve y¼ksek d¼zeydeki algılanan iş y¼k¼ fazlalığına g¼re rol belirsizliğinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisi grafiksel olarak Şekil 2'de g¼sterilmiřtir.

Şekil 2: İş Yükü Fazlalığına D¼zenleyici Etkisi

Şekil 2, işe yabancılaşma üzerinde rol belirsizliğ ve iş y¼k¼ fazlalığı algılamasının birlikte etkisinin var olduğunu g¼stermektedir. Şekil 2 ve Tablo 4'e bakılırsa, d¼ř¼k ($\beta=0,4061$, $p<0,01$), orta ($\beta=0,3597$, $p<0,05$) ve y¼ksek ($\beta=0,3328$, $p<0,05$) iş y¼k¼ fazlalığı algılayan çalışanlar için rol belirsizliği ile işe yabancılaşma arasındaki ilişki anlamli ve pozitif y¼nl¼d¼r ancak d¼ř¼kten y¼kseđe doğru iş y¼k¼ fazlalığına rol belirsizliğinin işe yabancılaşmaya olan etkisindeki d¼zenleyici rol¼ anlamli ve pozitif y¼nl¼ olmakla birlikte daha zayıflamaktadır. Bu sonuçlara g¼re, iş y¼k¼ fazlalığı çoğaldıkça rol belirsizliğinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisi g¼rece zayıflamaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın amacı, örg¼t içerisinde çalışan bireylerin rol belirsizlikleri algıları ile işe yabancılaşma d¼zeyleri arasındaki ilişkide iş y¼k¼ fazlalığına d¼zenleyicilik rol¼ oynayıp oynamadığını tespit etmektir. Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda, hizmet sekt¼r¼ çalışanlarının rol belirsizliği algıları ile işe yabancılaşma d¼zeyleri arasında anlamli ve pozitif y¼nl¼ bir ilişki olduğu saptanmış ve yazında s¼z konusu değişkenler ile ilgili olarak yapılan diğer çalışmalarla da paralel olarak çalışmanın birinci hipotezi desteklenmiştir (Organ ve Greene,1981; Michaels vd., 1988; Chiaburu vd., 2014). Benzer Şekilde, s¼z konusu değişkenler arası ilişkide iş y¼k¼ fazlalığı algısının ise d¼zenleyicilik rol¼ oynadığı çalışmada bulgulanmış ve çalışmanın ikinci hipotezi de genel anlamda desteklenmiştir. İş y¼k¼ fazlalığı algısının

Çalışma kapsamında ele alınan değişkenler arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolüne ilişkin yazında herhangi bir çalışmaya ulaşılamamış olup, iş yükü fazlalığı algısının düzenleyicilik rolüne ilişkin ulaşılabilen tek çalışmada ise (Dwomoh, Gyamfi ve Luguterah, 2019), rgtsel vatandaşlık davranışı ile çalışan performansı arasındaki ilişkide söz konusu değişkenin düzenleyicilik rolü oynadığını tespit edilmiştir. Düzenleyicilik etkisine ilişkin olarak bu çalışmada yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgulara göre, çalışanların iş yükü fazlalığı algılarının, belirli bir noktaya kadar işe yabancılaşma algısını yükselttiği ancak yüksek doyum noktasından sonra, çalışanların işe yabancılaşma algılarında aynı derecede artışın görülmediği tespit edilmiştir. Söz konusu durum, yüksek seviyede iş yükü fazlalığı algısının bir noktadan sonra çalışanlarda bir atalet durumu yaratması ve bu sebeple de işe yabancılaşma algısına karşı duyarsızlık geliştirmelerine sebebiyet vererek işe yabancılaşmalarında kısmi azalışlara neden olabileceği şeklinde değerlendirilebilecektir.

Yönetim ve örgütsel araştırmalar yazınında bu çalışma kapsamında ele alınan değişkenler arası ilişkilerin aynı model ile ele alındığı herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Günümüz hizmet sektörü yönetim anlayışının müşteri memnuniyetini sağlamaya odaklandığı göz önünde bulundurulduğunda hizmet sektörü çalışanları için müşteri beklentilerini karşılamaya yönelik hızlı karar verme ve esnek hizmet anlayışı gerekliliği söz konusu çalışanlar için hem rol belirsizliğine hem de iş yükünde fazlalığı beraberinde getirmektedir (Brunetto, Farr-Wharton, & Shacklock, 2011). Bu alışma sonucunda da Brunetto, Farr-Wharton, & Shacklock (2011) tarafından yukarıda bahsedilen hususla uyumlu olarak özellikle iş tanımlarının, görev, yetki, amaç ve sorumlulukların belirsiz olduğu sektörlerde daha çok hissedilebileceği değerlendirilen rol belirsizliği algısının, çalışanların zaman içerisinde işe yabancılaşmalarına sebebiyet verebilecek önemli bir olgu olduğu görülmüştür. Bu bağlamda atıf teorisine göre (Fiske & Taylor, 1991), alışanlar olayların nedensel açıklamasında bilgi işleme süreçlerini kullanmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle, çalışanlar davranışları ve olayları açıklarken nedensel bir muhakeme süzgecinden geirmekteadırlar. Bu çalışmada da Onyemah (2008) tarafından yapılan tespitle uyumlu olarak çalışanların işini yaparken net bilgiye sahip olmadıkları algısını ifade eden rol belirsizliği kavramının, kendilerini çaresiz hissetmelerine ve yaptıkları işe karşı yabancılaşmalarına neden olabileceği görülmüştür.

Bu çalışmada yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgular dahilinde ileride yapılacak çalışmalar için birtakım önerilerde bulunulabilir. İlgili yazında çalışanların iş yükü fazlalığı algılarına ilişkin olarak pek çok çalışma bulunmasına rağmen, iş yükü fazlalığı algısının rol belirsizliği ve işe yabancılaşma değişkenleri arasındaki ilişkide düzenleyicilik rolünün ele alındığı bütüncül bir çalışma bulunmamaktadır. Bu noktada, söz konusu değişkenlerin hem beraber hem de ilişkili diğer değişkenler ile ilişkileri bağlamında ve farklı sektörlerde yapılacak çalışmaların konu ile ilgili genellemeler yapılmasına katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca, mevcut çalışma kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan örneklemden elde edilen anket sonuçlarını yansıtmakta olup, ileride yapılacak çalışmalarda nitel yöntemlerin de araştırmalara dahil edilmesinin de yazına değerli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Çalışma ile ilgili belirtilmesi gereken bazı sınırlılıklar ve varsayımlar da bulunmaktadır. İlk olarak, bu çalışmada elde edilen bulgular Ankara ilinde hizmet sektöründe görev yapan katılımcıların özellikleri ile sınırlıdır. Ayrıca çalışmada ele alınan sektör çalışanları arasında statü farklılıkları olmadığı varsayılmıştır. Diğer yandan, veriler katılımcıların kendi değerlendirmelerini yansıtmakta olup bu bağlamda, sonuçlar ile ilgili değerlendirmeler yapılırken ortak yöntem varyansı ve sosyal beğenilirlik faktörleri değerlendirmeye alınmalıdır.

Kaynakça

- Abramis, D. J. (1994). Work role ambiguity, job satisfaction, and job performance: Meta-analyses and review. *Psychological reports*, 75(3), 1411-1433.
- Agarwal, S. (1993). Influence of formalization on role stress, organizational commitment, and work alienation of salespersons: A cross-national comparative study. *Journal of International Business Studies*, 24(4), 715-739.
- Alam, M. A. (2016). Techno-stress and productivity: survey evidence from the aviation industry. *Journal of Air Transport Management*, 50(1), 62-70.
- Altaf, A., & Awan, M. A. (2011). Moderating affect of workplace spirituality on the relationship of job overload and job satisfaction. *Journal of business ethics*, 104(1), 93-99.
- Arroba, T., & James, K. (1990). Reducing the cost of stress: an organisational model. *Personnel Review*.
- Aslan, H. (2018). *Duygusal emek ile işe yabancılaşma ilişkisinde psikolojik sermayenin etkisi: Otel işletmelerinde bir alan araştırması*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Atik, E. (2015). *Otel işletmelerinde iş yükü algısı ve iş yükünün insan kaynakları yönetiminde kullanımı*. Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Banton, M. (1965). *Roles: An introduction to the study of social relations*. New York: Basic Books, Inc.
- Baron RM, Kenny DA (1986) The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *J Pers Soc Psychol*, 51:1173-82
- Basch, J., & Fisher, C. D. (1998). *Affective events-emotions matrix: A classification of work events and associated emotions*, (1-20). Bond University.
- Bauer, J. C., & Simmons, P. R. (2000). Role ambiguity: A review and integration of the literature. *Journal of Modern Business*, 3, 41-47.
- Beauchamp, M. R., Bray, S. R., Eys, M. A., & Carron, A. V. (2003). The effect of role ambiguity on competitive state anxiety. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 25(1), 77-92.
- Beehr, T. A., & Newman, J. E. (1978). Job stress, employee health, and organizational effectiveness: A facet analysis, model, and literature review 1. *Personnel psychology*, 31(4), 665-699.
- Bernardin, H. J. (2010). *Human Resource Management: An experiential approach* (5th ed.). New York: The McGraw-Hill Companies Inc.
- Biddle, B. J. (1986). Recent developments in role theory. *Annual review of sociology*, 12(1), 67-92.
- Bobbitt H. R., Breinholt R. R, McNaul J. (1974), *Organizational Behavior: Understanding and Prediction*, Prentice Hall Inc., New Jersey.
- Bowling, N. A., Alarcon, G. M., Bragg, C. B., & Hartman, M. J. (2015). A meta-analytic examination of the potential correlates and consequences of workload. *Work & Stress*, 29(2), 95-113.
- Brookings, J.B., B. Bolton, C.E. Brown and A. McEvoy (1985). Self reported job burnout among female human service professionals. *J. Occup.Behav.*, 6, 143-50.
- Brunetto, Y., Farr-Wharton, R., & Shacklock, K. (2011). Supervisor-nurse relationships, teamwork, role ambiguity and well-being: Public versus private sector nurses. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 49(2), 143-164.
- Bonjean, C. M., & Grimes, M. D. (1970). Bureaucracy and alienation: A dimensional approach. *Social Forces*, 48(3), 365-373.

- Burke, M. J., Brief, A. P., & George, J. M. (1993). The role of negative affectivity in understanding relations between self-reports of stressors and strains: a comment on the applied psychology literature. *Journal of Applied psychology*, 78(3), 402.
- Büyüköztürk, S., Çakmak, E. K., Akgün, Ö., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cam, E. (2004). Çalışma yaşamında stres ve kamu kesiminde kadın çalışanlar. *Journal of Human Sciences*, 1(1) 1-10.
- Caplan, R. D., & Jones, K. W. (1975). Effects of work load, role ambiguity, and type A personality on anxiety, depression, and heart rate. *Journal of applied psychology*, 60(6), 713
- Chenhall, R. H., & Brownell, P. (1988). The effect of participative budgeting on job satisfaction and performance: Role ambiguity as an intervening variable. *Accounting, Organizations and Society*, 13(3), 225-233.
- Chiaburu, D. S., Thundiyil, T., & Wang, J. (2014). Alienation and its correlates: A meta-analysis. *European Management Journal*, 32(1), 24-36.
- Cordes, C. L., & Dougherty, T. W. (1993). A review and an integration of research on job burnout. *Academy of management review*, 18(4), 621-656.
- Crank, J. P., Regoli, R., Hewitt, J. D., & Culbertson, R. G. (1995). Institutional and organizational antecedents of role stress, work alienation, and anomie among police executives. *Criminal Justice and Behavior*, 22(2), 152-171.
- Daft, R. L. (2010). *New era of management*, 9th Edition, South-Western, Cengage Learning, Canada.
- DiPietro, R. B., & Pizam, A. (2008). Employee alienation in the quick service restaurant industry. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 32(1), 22-39.
- Doğan, A., Demir, R., Türkmen, E. (2016). Rol Belirsizliğinin, Rol Çatışmasının Ve Sosyal Desteğin Tükenmişliğe Etkisi: Devlet Ve Vakıf Üniversitelerinde Çalışan Akademik Personelin Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 37-67.
- Dwomoh, G., Gyamfi, L. A., & Luguterah, A. W. (2019). Effect of organizational citizenship behaviour on performance of employees of kumasi technical university: Moderating role of work overload. *Journal of Management and Economic Studies*, 1(2), 18-34.
- Erdem, H., Kılınç, E. ve Demirci, D. (2016). Çalışanlarda İş Yükü Fazlalığının Algılanan İstihdam Edilebilirlik Üzerine Etkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 772-784.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1991). *Social cognition*. McGraw-Hill Book Company.
- Fried, Y., Ben-David, H. A., Tieg, R. B., Avital, N., & Yeverechyahu, U. (1998). The interactive effect of role conflict and role ambiguity on job performance. *Journal of occupational and organizational psychology*, 71(1), 19-27.
- Greenglass, E. R., Burke, R. J., & Fiksenbaum, L. (2001). Workload and burnout in nurses. *Journal of community & applied social psychology*, 11(3), 211-215.
- Gopher, D., & Donchin, E. (1986). *Workload: An examination of the concept*.
- Hancock, P. A., & Meshkati, N. (Eds.). (1988). *Human mental workload* (139-183). Amsterdam: North-Holland.
- Hancock, P. A., & Matthews, G. (2019). Workload and performance: Associations, insensitivities, and dissociations. *Human factors*, 61(3), 374-392.
- Hirschfeld, R. R., & Feild, H. S. (2000). Work centrality and work alienation: Distinct aspects of a general commitment to work. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 21(7), 789-800.

- Hirschfeld, R. R., Feild, H. S. ve Bedeian, A. G. (2000). Work Alienation As An Individual Difference Construct For Predicting Workplace Adjustment: A Test In Two Samples, *Journal of Applied Social Psychology*, 30 (9), 1880-1902.
- Hart, S. G., & Wickens, C. D. (1990). *Workload assessment and prediction*. In Manprint (257-296). Springer, Dordrecht.
- Hayes, A.F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, 85, 4-40.
- Huey, B. M., & Wickens, C. D. (1993). *Workload transition: Implications for individual and team performance*. National Research Council Washington DC.
- Imoisili, O. A. (1985). Task complexity, budget style of evaluating performance and managerial stress: An empirical Investigation. Doktora Tezi, University of Pittsburgh.
- Jones ML (1993). Role conflict: Cause of burnout or energizer? *Soc. Work*, 38: 136-141.
- Kahn, R. L., Wolfe, D. M., Quinn, R. P., Snoek, J. D., & Rosenthal, R. A. (1964). *Organizational stress: Studies in role conflict and ambiguity*.
- Karwowski, W., & Yates, J. W. (1986). Reliability of the psychophysical approach to manual lifting of liquids by females. *Ergonomics*, 29(2), 237-248.
- Katz, D. & Kahn, R. L. (1978). *The social psychology of organizations* (second edition). New York: John Wiley.
- Kim, H., & Stoner, M. (2008). Burnout and turnover intention among social workers: Effects of role stress, job autonomy and social support. *Administration in Social work*, 32(3), 5-25.
- Kramer, A., Humphrey, D., Sirevaag, E., & Mecklinger, A. (1990). *Real-time measurement of mental workload: A feasibility study*. In NASA, Lyndon B. Johnson Space Center, Third Annual Workshop on Space Operations Automation and Robotics.
- Leiter, M. P., & Maslach, C. (2005). 36 A mediation model of job burnout. *Research companion to organizational health psychology*, 544.
- Luthans, F. (2011). *Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach*. Boston: McGraw-Hill Irwin.
- Maslach, C. & Leiter, M. P. (1997). *The Truth about Burnout*. New York, NY: Jossey-Bass.
- Merton, Robert King. (1957). *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
- Michaels, R. E., Cron, W. L., Dubinsky, A. J., & Joachimsthaler, E. A. (1988). Influence of formalization on the organizational commitment and work alienation of salespeople and industrial buyers. *Journal of Marketing Research*, 25(4), 376-383.
- Moorhead, G. & Griffin, R. W., (2010). *Organisational behavior: Managing people and organisations*, 9th Edition, South-Western, Cengage Learning, China.
- Muchinsky, Paul M. (1993). *Organizational Behavior*, McGraw-Hill, New York.
- Onyemah, V. (2008). Role Ambiguity, Role Conflict, and Performance: Empirical Evidence of an Inverted-U Relationship. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 28(3), 299-313.
- Organ, D. W., & Greene, C. N. (1981). The effects of formalization on professional involvement: A compensatory process approach. *Administrative Science Quarterly*, 237-252.
- Orpen, C. (1982). Type A personality as a moderator of the effects of role conflict, role ambiguity and role overload on individual strain. *Journal of Human Stress*, 8(2), 8-14.
- Özbek, M.F. (2011). Örgüt içerisindeki Güven ve İşe Yabancılaşma İlişkisinde Örgüte Uyum Sağlamanın Aracı Rolü, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 231-248.
- Özkalp, E., & Kirel, Ç. (2013). *Örgütsel Davranış*, Bursa: Ekin Yayınevi

- Peterson, M. F., Smith, P. B., Akande, A., Ayestaran, S., Bochner, S., Callan, V., ... & Viedge, C. (1995). Role conflict, ambiguity, and overload: A 21-nation study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 429-452.
- Purwaningsih, A., Eliyana, A., & Sridadi, A. R. (2019). Understanding Workload Pressure, Role Ambiguity and Job Satisfaction. *Int. J. Trend Sci. Res. Dev*, 3, 1162-1168.
- Ramaswami, S. N., Agarwal, S., & Bhargava, M. (1993). Work alienation of marketing employees: Influence of task, supervisory, and organizational structure factors. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 21(3), 179-193.
- Rizzo, J. R., House, R. J. ve Lirtzman, S. I. (1970). Role Conflict and Ambiguity in Complex Organizations, *Administrative Science Quarterly*, 15(2), 150-163.
- Sager, J. K., (1994), A Structural Model Depicting Salespeople's Job Stress; *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22, 74-64.
- Schermerhorn, John R., Jr. (2002). *Management*, 7th Ed., John Wiley & Sons, Inc., New York, NY.
- Schuler, R. S. (1977). Role conflict and ambiguity as a function of the task—structure—technology interaction. *Organizational Behavior and Human Performance*, 20(1), 66-74.
- Tokmak, İ. (2014). Duygusal emek ile işe yabancılaşma ilişkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 134-156.
- Schwab, R. L., & Iwanicki, E. F. (1982). Perceived role conflict, role ambiguity, and teacher burnout. *Educational administration quarterly*, 18(1), 60-74.
- Spector, P. E., & Jex, S. M. (1998). Development of four self-report measures of job stressors and strain: interpersonal conflict at work scale, organizational constraints scale, quantitative workload inventory, and physical symptoms inventory. *Journal of occupational health psychology*, 3(4), 356.
- Suharti, L., & Susanto, A. (2014). The impact of workload and technology competence on technostress and performance of employees. *Indian Journal of Commerce and Management Studies*, 5(2), 1.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. Edition). Boston: Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Tonks, G. R., & Nelson, L. G. (2008). HRM: A contributor to employee alienation?. Research and practice: *Human resource management*, 16(1), 1-17.
- Tubre, T. C., & Collins, J. M. (2000). Jackson and Schuler (1985) revisited: A meta-analysis of the relationships between role ambiguity, role conflict, and job performance. *Journal of management*, 26(1), 155-169.
- Turan, M., & Parsak, G. (2011). Yabancılaşma ve iş tatmini ilişkisi: Bir devlet üniversitesi idari personeli üzerinde araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 1-20.
- Weaver Jr, C. P. (2015). Perceived organizational support and job overload as moderators on the relationship between leadership effectiveness and job satisfaction. *Emerging Leadership Journeys*, 8(1), 79-100.
- Xu, H., & Tracey, T. J. (2014). The role of ambiguity tolerance in career decision making. *Journal of Vocational Behavior*, 85(1), 18-26.
- Yılmaz, A. & Ekici, S. (2006). Örgütsel yaşamda kamu çalışanlarının örgütsel stres kaynakları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 31-58.
- Yunus, J. B. M., & Mahajar, A. J. B. (2015). Work overload, role ambiguity and role boundary and its effect on burnout among nurses of public hospitals in Malaysia. *International Journal of Research*, 18.

-
- Yüksel, İ. (2003). İş stresi, işe bağlılık ve iş doyumunu arasındaki ilişkinin analizi (Teknisyenlere yönelik bir uygulama). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17, 213-224.
- Yürür, S., & Sarıkaya, M. (2012). The effects of workload, role ambiguity, and social support on burnout among social workers in Turkey. *Administration in Social Work*, 36(5), 457-478.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Fenomen Pazarlamının Tüketicilerin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Menşei Ülkenin Aracılık Rolü

Mediating Role of Country of Origin in the Effect of Influencer Marketing on Consumers Purchasing Intent

Filiz ÇOPUROĞLU^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1528-1541

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Temmuz 2022

Kabul tarihi: 4 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Fenomen pazarlama,
Tüketici,
Satın alma

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 22, 2022

Accepted: October 04, 2022

Keywords:

Phenomenon marketing,
Consumer,
Purchasing

ÖZ

Pazarın küreselleşmesine neden olan çevrimiçi mağazaların ve e-ticaret platformlarının artışı, bir taraftan işletmelerin uluslararası yönelimlerini, bir taraftan da küresel rekabeti tetiklemektedir. Küresel rekabetin bu denli yoğunlaştığı bir çağda tüketicinin satın alma kararları ve değerlendirmeleri temelinde marka adı, ülke algısı vb. birçok parametre arasında menşei ülke önemi ile dikkat çekmektedir. Geleneksel pazarlama iletişimi araçlarının etkinliği azalırken, yeni nesil dijital tüketicilere hitap eden “çevrimiçi etkileyiciler” daha da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı fenomen pazarlaması ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiye menşei ülkenin aracılık edip etmediğini belirlemektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda bir devlet üniversitesinin iletişim fakültesinde öğrenim gören öğrenciler ana kütle olarak seçilmiş ve 256 katılımcıdan elde edilen veriler SPSS 22 paket programı ve AMOS istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda fenomen pazarlaması ile satın alma niyeti arasında ve satın alma niyeti ile menşei ülke etkisi arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu; fenomen pazarlama ile menşei ülke etkisi arasında ise düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında fenomen pazarlamasının ve menşei ülke etkisinin, satın alma niyetindeki değişimin %32,77’lik kısmını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre menşei ülkenin, fenomen pazarlamasının satın alma niyeti üzerindeki etkisine kısmi olarak aracılık ettiği sonucu elde edilmiştir.

ABSTRACT

The rise of online stores and e-commerce platforms, which causes the globalization of the market, triggers the international orientation of businesses on the one hand and global competition on the other. In an age where global competition is so intense, on the basis of consumer's purchasing decisions and evaluations as brand name, country perception etc. among many parameters, the country of origin draws attention with its importance. While the effectiveness of traditional marketing communication tools is decreasing, online influencers appealing to the new generation of digital consumers are attracting even more attention. In this context, the aim of this study is to determine whether the country of origin effect mediates the relationship between phenomenon marketing and purchase intention. For the aim of the study, students studying at the communication faculty of a state university were selected as the main mass and the data obtained from 256 participants were analyzed using SPSS 22 package program and AMOS statistics program. As a result of the analysis, it was found that there is a moderate and positive relationship between phenomenon marketing and purchase intention, and between purchase intention and country of origin effect; On the other hand, it was determined that there is a low level and positive correlation between phenomenon marketing and the country of origin effect. For the purpose of the study, students studying at the communication faculty of a state university were selected as the population and the data obtained from 256 participants were analyzed using SPSS 22 package program and AMOS statistics program. As a result of the analysis, it was found that there is a moderate and positive relationship between phenomenon marketing and purchase intention, and between purchase intention and country of origin effect. On the other hand, it was determined that there is a low level and positive correlation between phenomenon marketing and the country of origin effect. In addition, it was concluded that phenomenon marketing and country of origin effect explained 32.77% of the change in purchase intention. Accordingly, it is concluded that the country of origin partially mediates the effect of phenomenon marketing on purchase intention.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to determine the mediating effect of country of origin effect in the relationship between phenomenon marketing and purchase intention. The originality of the study is the subject of the research. As a result of the literature investigation, no domestic or foreign study on the subject was found. Therefore, this research can be used as a basis for other researches. With both theoretical and empirical contributions of the research, it will enable businesses and brands to take a more pro-active approach with their phenomenon marketing strategy.

According to the research model created as a result of the literature study, the independent variable of the study is phenomenon marketing, the dependent variable is the purchase intention, and the mediator variable is the country of origin effect. In the research, a conceptual framework was created by scanning the literature and quantitative research method, which is one of the primary research types, was used. The survey method was used to gather the data in the research. The survey form to be formed of four parts. In the first part, there are questions about the demographic characteristics of the participants, in the second part, the phenomenon marketing scale, in the third part the purchase intention scale, and in the last part, the country of origin effect scale. Questionnaire statements were prepared using a 5-point Likert-type scale. The obtained data were analyzed using SPSS 22 package program and AMOS statistical program.

The targeted group of the research consists of students who are students studying at the communication faculty of a state university. Convenience sampling method was used as the sampling method in the research. The questionnaire form was prepared in two ways as an online questionnaire and a hard copy of a form, and research data were obtained from 256 participants. "The Phenomenon Marketing Scale" has included 3 dimensions and 15 statements, the validity and reliability of which has been proven by Wei and Li, taken from Ohanian (1990) to measure the phenomenon marketing; "Purchase Intention Scale", which consists of 3 statements and one dimension, developed by Martins et al. (2019) to measure purchase intention; In order to evaluate the country of origin effect, the "Country of Origin Effect (COO)" scale consisting of 5 statements and one dimension, developed by Cöster et al. (2015) and proven to be valid and reliable by Abou Ali et al., was used.

As a result of the analysis, it was found that there is a moderate and positive relationship between phenomenon marketing and purchase intention, and between purchase intention and country of origin effect; On the other hand, it was determined that there is a low and positive correlation between phenomenon marketing and the country of origin effect. In addition, it has been determined that phenomenon marketing explains 7% of the country of origin effect. It has been concluded that phenomenon marketing has a significant effect on purchase intention and this effect is realized at a rate of 27%. When the effect of phenomenon marketing and country of origin effect on purchase intention was examined, it was determined that the effect of phenomenon marketing and country of origin effect on purchase intention was significant. It was concluded that phenomenon marketing and country of origin effect explained 32.77% of the change in purchase intention. Accordingly, it was found that the country of origin effect partially mediated the effect of phenomenon marketing on purchase intention.

In an age where global competition is so intense, the country of origin draws attention among many parameters such as brand name, country perception, etc. in terms of purchasing decisions and evaluations of the consumer. The country of origin effect is a powerful factor in the formation of the personality and market performance of any product or brand and is a decisive factor in the consumer's purchasing process. Effective execution of marketing activities on social media platforms attracts the attention of companies. This situation has led to the increasing popularity of phenomenon marketing by reaching consumers through social media. Brand trust is an extremely important element for companies that aim to create long-term purchase intentions for products or brands. Companies are trying to build trust in consumers and develop purchase intention by making use of phenomenal people. In this context, the fact that companies work with phenomena that will gain the trust of consumers, that consumers are not deceived in the products or services where the advertisement is made, and that consumers are informed correctly about the product are the factors that will increase the success of the advertised product or brand.

Giriş

Son yıllarda küresel düzeyde en önde gelen çevrimiçi etkinlikler arasında sosyal ağlar bulunmaktadır. 2021 yılı sosyal medya kullanımı verilerine göre yaklaşık 4.26 milyar internet kullanıcısının olduğu ve 2027 yılı itibari ile ise bu rakamın altı milyara yükseleceği öngörülür bu durumun açıklayıcısı niteliğindedir (Dixon, 2022). Çevrimiçi mağazaların, e-ticaret platformlarının artışı pazarın küreselleşmesine neden olurken bir taraftan işletmelerin uluslararası yönelimlerini, bir taraftan da küresel rekabeti tetiklemektedir. Yeni nesil dijital tüketiciler, artan medya alanlarında geçmişe kıyasla daha fazla ürün ve marka arasında geçiş yapabilmekte ancak yıllarca işletmeler tarafından oluşturulan içeriklere maruz kalan hedef kitlenin aksine çevrimiçi tüketiciler güven eğilimi ile orta düzey etkileyicilere yönelmektedir (Rahmah, 2019, s. 20). Bu noktada teknoloji ve bilginin ciddi derecede büyümesi, sosyal güvensizliğe, duysal aşırı yüklenmeye ve bireyselleşmeye sebebiyet verip, pazarlama iletişimde geleneksel reklamcılık etkinliğini yitirirken, “çevrimiçi etkileyiciler” güçlü bir enstrüman haline gelmiştir. Gittikçe artan bir sayıda çevrimiçi tüketici, bu kaynaklara ve sağlanan bilgilere güvenmektedir (Wiedmann ve Mettenheim, 2020, s. 708). Küresel rekabetin bu denli yoğunlaştığı bir çağda tüketicinin satın alma kararları ve değerlendirmeleri açısından marka adı, ülke algısı vb. gibi birçok parametre arasından menşe ülke önemli bir olgu olarak pozisyonunu korumaktadır.

Fenomen pazarlaması ile ilgili literatür incelendiğinde aşağıda yer alan konularla ilişkilendirilmiş çalışmalara rastlanılmıştır. Bunlar;

- (i) Marka imajı boyutları ile e-WOM (Elektronik kulaktan kulağa pazarlama) ve satın alma niyeti (Özdemir, 2021; Kara, 2021)
- (ii) Kaynak güvenilirliğinin satın alma niyeti üzerine etkisinde güveninin aracılık rolü ve marka güveni (Lindh ve Lisichkova, 2017)
- (iii) Reklam ve satın alma niyeti (Onurlu vd., 2021)
- (iv) Marka güveni ve satın alma niyeti (Erdoğan ve Özcan, 2020; Reinikainen vd., 2020)
- (v) Markaya yönelik tutum, e-WOM ve satın alma niyeti (Bognar vd., 2019; Avcı ve Yıldız, 2019);
- (vi) Moda sektörü ve tüketici kararları (Nash, 2019; Öztekin vd., 2021)

İlgili alan yazın incelendiğinde fenomen pazarlamasının etkileyici özelliklerinin ve kaynak güvenilirliği teoremi boyutlarının çevrimiçi ortamdaki tüketici algıları, davranışları, marka tutumu, marka güveni, marka imajı gibi markaya yönelik değerlendirmelerine yer verilmiştir. Tüketici davranışı araştırmaları açısından menşe ülke etkisi ülke imajı, marka imajı, ürün kalitesi, tüketici algı, tutum, karar, ve davranışları gibi birçok değişken ile ilişkili araştırmalarda yerini almasına rağmen, çevrimiçi ortamda menşe ülke üzerindeki etkileyicilerin etkisine odaklanan literatürde oldukça sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, fenomen pazarlaması ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiye menşe ülke etkisinin aracılık edip etmediğini belirlemektir. Araştırmanın hem teorik hem ampirik katkıları ile işletmelerin ve markaların fenomen pazarlaması stratejisi ile daha pro-aktif bir yaklaşım sergileyerek pazarlama çalışmalarına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Çalışma bu çerçevede temelde üç bölüm üzerine kurgulanmaktadır; ilk bölümde fenomen pazarlaması, menşe ülke etkisi, fenomen pazarlamasının satın alma niyeti üzerindeki etkisinde menşei ülkenin aracılık ilişkisinin verildiği kavramsal çerçeve sunulmuş, ikinci bölümde ise çalışmanın metodolojisi ve bulgularına yer verilirken, üçüncü bölümde ise sonuç ve tartışma ile sonlandırılmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde fenomen pazarlaması, menşei ülke etkisi, fenomen pazarlamasının satın alma niyeti üzerindeki etkisinde menşei ülkenin aracılık ilişkisi kavramsal çerçevede sunulmuştur.

Fenomen pazarlaması

Fenomen pazarlaması kavramı, sosyal medya yıldızları ve sektör uzmanlarınca markalar adına içerikler oluşturularak tutunabilirlik sağlanması için işletmeler tarafından ödemede bulunma sürecidir (Williamson, 2016). Fenomen pazarlaması, işletmelerin yatırım kampanyaları için etkileyicileri, ürünleri ya da markaları ile gerçek ve güçlü bir bağ içinde oldukları, tutkulu, doğru etkileyicileri seçme eğiliminde oldukları, düşük maliyetli bir pazarlama stratejisi olarak ifade edilmektedir (Rahmah ve Ren, 2019, s. 19-20). İşletmeler fenomen pazarlaması stratejisi ile sosyal medya platformlarında takipçiler olarak addettikleri hedef kitleleri için ürünlerini inceleyen, tavsiye eden etkileyiciler seçerek bu mal ve hizmetler ile ilgili bilgilerin paylaşımını arttırmayı hedeflemektedir (Dreifaldt ve Drennan, 2019, s. 7). Fenomen pazarlaması, izleyicilerin çevrimiçi platformlarda sponsorlu içerik formlarındaki marka mesajları ile etkileme bilimi ve sanatı olarak tanımlanmaktadır (Yani, 2022, s. 3). Bu noktada “etkileyici” yani kaynak tarafından gönderilen mesajın özelliklerinden etkilenen kaynak güvenilirliği teoremi ön plana çıkmaktadır (Hovland ve Weiss, 1951, s. 637; Ohanian, 1991, s. 46).

Literatürde Ohanian (1990), “Kaynak Güvenilirliği Teoremi”ni (Source Credibility), iletişim sürecinde gönderilen mesajın alıcı tarafından kabul edilmesinin sebebini, etkileyicinin olumlu özelliklerinin etkisi olarak açıklamaktadır. Kaynak güvenilirliği teoremi çerçevesinde model güvenilirlik, çekicilik ve uzmanlık gibi üç boyut ile ortaya konulmaktadır (Ohanian, 1990, s. 41). Bu doğrultuda çalışma kapsamında fenomen pazarlamasının “Kaynak Güvenilirliği Teoremi” boyutları; güvenilirlik, uzmanlık ve çekicilik boyutları ile ele alınmıştır.

Güvenilirlik kavramı, kaynak güvenilirliği olarak da adlandırılmakta ve gönderilen mesajın alıcı tarafından kabulüne atıfta bulunmaktadır (Ajzen ve Fishbein, 1977, s. 893). Ohanian (1990), güvenilirliği, etkileyicilerin en geçerli olduğunu düşündükleri iddiaları iletme sürecindeki niyetine, tüketiciler tarafından algılanan güven derecesi olarak tanımlanmaktadır. Güvenilirlik, etkileyicinin algılanan dürüstlüğü ile ilgili bir terim olup (Sokolova ve Kefi, 2020, s. 3) algılayıcının, gönderici tarafından bilinen bir gerçeği bir bütünlük içerisinde yansıtacağına inanma derecesini ifade etmektedir (Lin ve Lachlan, 2016, s. 265). Güvenilirlik kavramı, bilgi kaynağının dürüstlüğüne, geçerliliğine, inanılabilirliğine ve uzmanlığına ilişkin mesaj alıcısının algılarına dayandırılmaktadır (Hovland vd., 1953, s. 20; Erdoğan, 1999, s. 297). Kaynak güvenilirlik değerlendirilmesi, aynı zamanda kaynaktan edinilen bilginin beklenen değerini de ortaya koymaktadır. Kaynağın belli bir konu çerçevesinde sahip olduğu kapsamlı bilgi, beceri ve tecrübe düzeyi, uzmanlığı farklı nitelikleri, bilgiyi dürüstçe aktarım noktasında gösterdiği isteklilik durumu kaynağın güvenilirliğini de karakterize etmektedir (Reichelt vd., 2014, s. 69).

McCroskey ve McCain (1974, s. 262) çekicilik terimi ile ilgili sosyal değerler ile ilintili bir şekilde kaynağın mesaj alıcısı tarafından nasıl algılandığına dikkat çekmektedir. Çekicilik ile bir bireyin hem fiziksel hem de sosyal çekiciliği ifade edilmekle birlikte fiziksel çekicilik ile uyaran kişinin, etkileyicinin yüz özelliklerini gözlemlemekten memnuniyet duyma, güzellik ve çirkinlik derecesi tanımlanmaktadır (Pater, 1983, s. 230). Çekiciliğin, fiziksel boyutun yanı sıra bireyle ilgili olumlu çağrışımlarda bulunduran kişilik ve atletik yetenek gibi karakteristikleri de içerdiğini belirtilmektedir (Erdoğan, 1999, s. 299). Sosyal çekicilik ile bir konuşmacının beğenilebilirliği gibi (Sokolova ve Kefi, 2020, s. 3), sosyal medya platformunda etkileyicilerin takipçilerinden “beğeni” toplamanın ötesinde takipçilerinin duygusal beğenisini artırma yönündeki eğilimi ifade edilmektedir (Toma, 2014, s. 495).

Uzmanlık McCracken (1989, s. 311) tarafından kaynağın meşru doğrulamalar yönünde görünen kapasitesi, yani bilgi seviyesi olarak tanımlanmaktadır. Temelde uzmanlık ile kaynağın ürünün tanıtımı adına sahip olduğu bilginin, becerinin ve deneyimin algılanma derecesi olarak kastedilmektedir (Van der Waldd vd., 2009, s. 104). Mesaj kaynağının deneyimi veya eğitimi ile ilişkili bir şekilde uzmanlık, doğru bilgi sunma kabiliyeti olarak da tanımlanmaktadır (Ismagilova vd., 2020, s. 3). Uzmanlık, belirli bir alanda sahip olunan yüksek düzeyde bilgi, tecrübe ve problem çözme kabiliyeti olarak ifade edilmektedir (Wiedmann ve Mettenheim, 2020, s. 709). Tüketicilerde yaratılan kaynağın bilgili olduğu algısı, aynı zamanda kaynaktan sağlanan hizmetin kalitesini ve performansını da etkilemektedir (Filieri vd., 2018, s. 360).

Menşei ülke etkisi

Menşei ülke teriminin pazarlama fonksiyonundaki yeri yeni olmamakla birlikte “köken ülke” olarak da belirtilmekte ve uluslararası pazarlama yazınında da “menşei ülke etkisi” (Contry of Origin) şeklinde geçmektedir (Nart, 2008, s. 156).

Bir işletmeye ait markanın ya da ürünlerin pazarlama faaliyetlerinin yürütüldüğü ana merkezin olduğu ülkeyi işaret eden menşei ülke kavramı, bir işletmenin anavatanını ifade etmektedir (Akın vd., 2009, s. 491). Menşei ülke bir ürünün fiyatı, marka adı, bilinirliği, pazardaki itibarı gibi dışsal birtakım karakteristiklerine vurgu yapan bir bilgi niteliği taşımaktadır ki; tüketicinin zihnindeki kalite algısının oluşumunda etkili işaretler ve algılar aracılığıyla ürün ile ilgili genel bir değerlendirme sunmaktadır (Dreifaldd ve Drennan, 2019, s. 6). Bir ürüne ait menşei ülke bilgisi ve ürün üzerinde yer alan “made in” etiketi tüketicinin satın alma ilgisi üzerinde de etkili olabilmektedir (Parlina, 2017, s. 3). Tüketicilerin hiçbir bilgi sahibi olmadıkları ürün değerlendirmelerinde, karar alma aşamasında ürün özelliklerinden ziyade menşei ülke bilgisinin bir ipucu olarak görüldüğü belirtilmektedir (Insch ve McBride, 2004, s. 258; Laroche vd., 2005, s. 97). Menşei ülke etkisi ile tüketicilerde o ülkede üretilen mal ve hizmetlerin nasıl görülerek değerlendirildiği, tüketici üzerindeki etkisi kastedilmektedir (Wibowo vd., 2021, s. 36). Menşei ülke tüketicilerin bir ürüne ilişkin üretici ülke ile ilgili olumlu ya da olumsuz algıları olarak tanımlanmaktadır (Cateora ve Graham, 2011, s. 387). Supanvanij ve Amine (2000, s. 50) ise çalışmalarında, isimsiz markalar üzerinde menşei ülke etkisinin olumlu bir çağrışımının olumlu etkilere sebebiyet vereceğini, ancak olumsuz yönde bir çağrışımın bile bir markayı olumsuz etkileyemeyeceğini vurgulamaktadırlar. Güçlü bir menşei ülkesinin yaratabileceği temel avantaj, ülke imajı rolü ile ürün kalitesi ile ilgili bir ipucu fonksiyonu görmesi ve tüketicilerin satın alma kararlarında ve eğilimlerinde etkili olmasıdır (Koschate-Fischer vd., 2012, s. 32).

Menşei ülke imajının, tüketicilerin ürünlerine yönelik algılarını ve tutumlarını etkileme potansiyeli sebebi ile araştırmalarda ele alınması ve bu noktada literatürde süregelen çalışmalara menşei ülkesi etkisinin konu olma sebebi, ürünlerin menşei ülke bilgisinin tüketicilerin istek ve tercihleri üzerindeki etkisinin değerlendirilmesidir (Diamantopoulos vd., 2011, s. 509).

Fenomen pazarlamasının satın alma niyeti üzerindeki etkisinde menşei ülkenin aracılık rolü

İlgili literatürde yer alan çalışmalar (Reichelt vd., 2014; Lin ve Lachlan, 2016; Lindh ve Lisichkova, 2017; Bogнар vd., 2019; Avcı ve Yıldız, 2019; Nash, 2019; Wiedmann ve Mettenheim, 2020; Erdoğan ve Özcan, 2020; Reinikainen vd., 2020; Özdemir, 2021; Kara, 2021; Onurlu vd., 2021; Öztekk vd., 2021) incelendiğinde öncelikle fenomen pazarlamasında etkileyici özelliklerinin ve kaynak güvenilirliği teoremi boyutlarının çevrimiçi ortamdaki

tüketici algıları, davranışları, marka tutumu, marka güveni, marka imajı, satın alma tutumu ve satın alma niyeti üzerine birçok araştırmanın çeşitli sonuçlar ile yer aldığı görülmektedir.

Özdemir (2021), çalışmasında, kaynak güvenilirliği boyutlarının marka imajı boyutları ile e-WOM üzerinde ve marka imajı boyutlarının da satın alma niyeti üzerinde etkisine işaret etmektedir. Onurlu vd., (2021) ise, çalışma sonuçları ile kaynak güvenilirliğinin satın alma niyeti üzerine etkisinde güveninin aracı rolü ve bunun yanı sıra kaynak güvenilirliğinin marka güvenine etkisi doğrulamaktadır. Kara'nın (2021), çalışma sonuçlarına bakıldığında etkileyicinin X kuşağı tarafından Y kuşağına nazaran, Y kuşağının da Z kuşağına kıyasla daha az güvenilir olarak algılandığı görülmektedir. Diğer yandan çevrimiçi kullanıcılardan teknolojiye hâkim ve daha eğitilmiş bireylerin yüksek satın alma niyetine sahipken Y ve Z kuşağı, X kuşağı ve önceki kuşaklardan daha yüksek gelirli oldukları için daha fazla satın alma eğilimi gösterdiği dikkat çekmektedir. Erdoğan ve Özcan (2020) yapmış oldukları çalışmanın bulguları ise, kaynak güvenilirliğinin reklama karşı tutumda herhangi bir etkisine rastlanmazken, satın alma niyetine etkisinin varlığı dikkat çekmektedir. Reinikainen vd. (2020) ise çalışması ile fenomen güvenilirliğinin, marka güvenini ve satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğine dair kanıtlar sunmaktadır. Avcı ve Yıldız (2019), çalışmalarında elde edilen analiz sonuçları neticesinde fenomenlerin güvenilirlik ve çekicilik karakteristiklerinin, satın alma niyeti, e-WOM ve marka tutumu üzerindeki etkisinin varlığı tespit edilmiş fakat uzmanlık özelliğinin herhangi bir etkisine rastlanılmamıştır. Bognar ve çalışma arkadaşları (2019), “etkileyicilerin” tüketici davranışı üzerindeki etkisine, tüketicilerin satın alma kararları üzerindeki etkisine ve bulgularda ilgili hipotezlerin doğrulanması ile etkileyicilerin tavsiyelerine reaksiyon verdiklerini vurgulamaktadır. Lindh ve Lisichkova'nın (2017) bulgularına göre, etkileyenlerin çevrimiçi ortamdaki tüketiciler üzerinde tek başına etkisinin bulunmadığı diğer yandan satın alma niyet, üzerine olumlu yönde etkisinin bulunduğu açıktır.

Literatürde yer alan menşei ülke etkisinin farklı değişkenler ile olan etki ve ilişkisini ele alan çalışmalara bakıldığında ise Abiyyu ve Kusumawati (2021) çalışması menşei ülke imajının ve etkileyicilerin algılanan güvenilirliğinin üç boyutunun da satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra menşei ülke imajı, ünlü tarafından algılanan güvenilirlik ve ünlü tarafından algılanan uzmanlık, satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, etkileyicilerin algılanan çekiciliğinin satın alma niyeti üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu ifade edilmiştir. Dreifaldt ve Drennan'nın (2019), çevrimiçi etkileyicilerin tüketicinin menşei ülke etkisi, marka imajı ve satın alma niyeti algıları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçladıkları çalışmalarında bulgular; çevrimiçi etkileyicilerin menşei ülke etkisi kavramı içinde siyaset, kalite ve güven gibi farklı faktör ve unsurların algılanması üzerinde etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışma, çevrimiçi etkileyicilerin, daha önce hiçbir bilgiye sahip olmayan tüketicilerin satın alma niyeti ve menşei ülke etkisi ve marka imajı algıları üzerinde etkilerinin söz konusu olduğunu göstermektedir. Toksarı ve Senir (2015), çalışmalarında literatür ile paralel bir şekilde tüketicilerin menşei ülke bilgisinin kalite ile ilgili ipucu sağladığı fikrine tüketicilerin katıldıklarını ve bu durumda tüketicilerin satın alma tercihlerinde etkili olabileceğini belirtmişlerdir. Bu çalışma ile aynı yönde olan Wibowo ve arkadaşlarının (2021) çalışma bulguları menşei ülkenin, marka imajının algılanan kaliteyi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Literatürde yer alan menşei ülke etkisinin farklı değişkenler ile olan etki ve ilişkisini ele alan çalışmalara bakıldığında ise (i) etkileyici güvenilirliği ve satın alma niyeti (Abiyyu ve Kusumawati, 2021); (ii) ürün değerlendirmesi, marka imajı ve satın alma niyeti (Dreifaldt ve Drennan, 2019); (iii) ürün kalitesi ve tüketicilerin satın alma tercihleri (Toksarı ve Senir, 2015); (iv) marka imajı, algılanan kalite, satın alma niyeti (Wibowo vd., 2021; Hien, vd., 2020; Senir, 2014); (v) marka kişilikleri ve satın alma kararları (Elarbah, 2019; Nart, 2008); (vi) tüketici etnosentrizminin ve menşei ülke etkisinin

bireylerin algıları, tutumları, kararları ve satın alma davranışı (Yousif ve Noureldein, 2019; Sürer, 2017) ile ilgili çalışmaların mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Literatürde yer alan bu çalışma bulgularını destekler nitelikte olan Yousif ve Noureldein (2019) çalışmaları ile tüketici etnosentrizminin ve menşei ülke etkisinin bireylerin algılarını, tutumlarını, kararlarını ve davranışlarını etkilediğini öne sürerken, Sürer (2017) ise tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke etkisi terimlerinin, satın alma niyeti üzerine etkisinin varlığını ortaya koymaktadır.

İlgili alan yazın incelendiğinde ilk bölümde verilen fenomen pazarlamasında etkileyici özelliklerinin ve kaynak güvenilirliği teoremi boyutlarının çevrimiçi ortamdaki tüketici algıları, davranışları, marka tutumu, marka güveni, marka imajı gibi markaya yönelik değerlendirmelerine rastlanılmıştır. Bunun yanında tüketici davranışı araştırmaları açısından menşei ülke etkisinin önemli bir olgu olarak ve ülke imajı, marka imajı, ürün kalitesi, tüketici algısı, tutumu, kararı ve davranışları gibi birçok değişken ile ilişkili araştırmalarda yerini almıştır. Ancak çevrimiçi ortamda menşei ülke üzerindeki etkileyicilere odaklanan literatürde oldukça sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır. Ayrıca yerli ve yabancı literatürde fenomen pazarlaması ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiye menşei ülke etkisinin rolünü inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çerçevede oluşturulan araştırma hipotezi aşağıda verilmiştir:

H1: Fenomen pazarlaması ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiye menşei ülke etkisi aracılık etmektedir.

Metodoloji

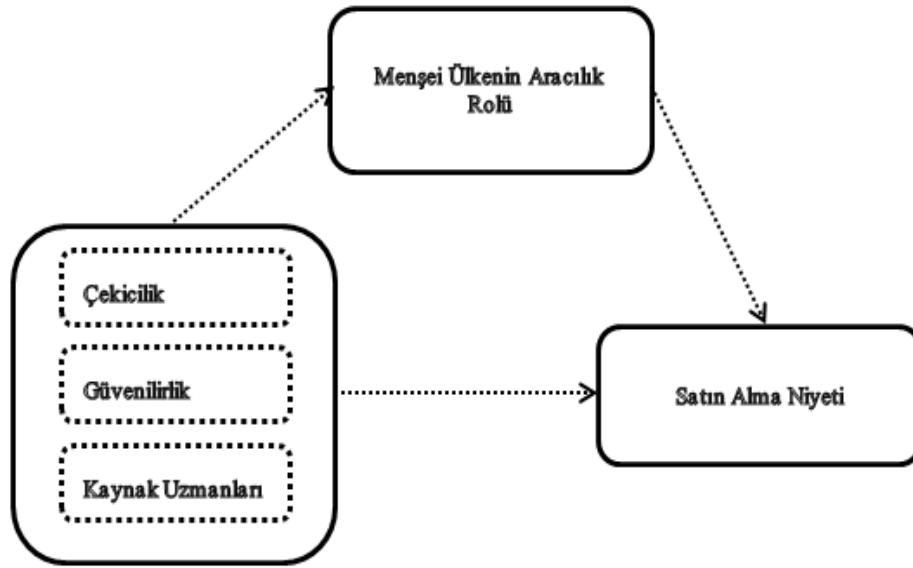
Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya ilişkin amaç, önem, model, ana kütle, örneklem, veri toplama yöntemleri, veri analiz yöntemleri ve bulgular yer almaktadır.

Araştırmanın amacı ve önemi

Bu çalışmanın temel amacı fenomen pazarlaması ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiye menşei ülke etkisinin aracılık edip etmediğini belirlemektir. Çalışmanın özgünlüğünü araştırma konusu oluşturmaktadır. Bu nedenle bu araştırma başka araştırmalara alt yapı oluşturulabilecek niteliktedir. Araştırma sonuçlarının paylaşılması işletmelerin ve markaların fenomen pazarlaması değerlendirmelerine, tüketiciler açısından ise tüketicilerin menşei ülke etkisi algılamalarına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Araştırma modeli

Fenomen pazarlaması ve satın alma niyeti arasındaki ilişki ve bu ilişkide menşei ülkenin aracılık rolünün incelendiği bu çalışmanın modeli Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen modele göre oluşturulmuştur. Araştırma modeli Şekil 1’ de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modeline göre çalışmanın bağımsız değişkeni fenomen pazarlaması, bağımlı değişkeni satın alma niyeti ve aracı değişkeni menşei ülke etkisidir.

Araştırma yöntemi ve veri toplama teknikleri

Araştırmada literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturulmuş ve birincil araştırma türlerinden nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada verilerinin toplanması için anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu dört bölümden oluşmakta, anketin ilk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci bölümde fenomen pazarlama ölçeği, üçüncü bölümde satın alma niyeti ölçeği ve son bölümde ise menşei ülke etkisi ölçeği ilgili ifadeler yer almaktadır. Anket ifadeleri 5’li likert tipi ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır. Araştırma verileri SPSS 22 paket programı ve AMOS istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Bilişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak sosyal medya araçları üzerinde yapılan analizler giderek artmaktadır. Sosyal medya araçlarının profesyonel bir bakış açısı ile değerlendirilebilmesi için iletişimcilerin sosyal medya konusundaki bilgi, beceri ve yeteneklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Hem tüketici bakış açısı ile hem de pazarlamacı bakış açısı ile objektif değerlendirme yapabileceğini düşündüğümüz kitle ana kütle olarak seçilmiştir. Araştırmanın hedeflenen ana kütlelerini bir devlet üniversitesinin iletişim fakültesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Ana kütlelerin tamamı 692 öğrencidir. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Anket formu online anket formu ve matbu form olarak iki şekilde hazırlanmış, 256 katılımcıdan araştırma verisi elde edilmiştir.

Fenomen pazarlamasını ölçmek için Ohanian (1990)’ dan alınan Wei ve Li (2013) tarafından geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış 3 boyut, 15 ifadeden oluşan “Fenomen Pazarlaması Ölçeği”; satın alma niyetini ölçmek için Martins ve arkadaşlarının (2019) geliştirdiği 3 ifade, tek boyuttan oluşan “Satın Alma Niyeti Ölçeği”; menşei ülke etkisini ölçmek için Cöster ve arkadaşları tarafından (2015) tarafından geliştirilmiş Abou Ali ve arkadaşları (2021) tarafından geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış 5 ifade tek boyuttan oluşan “Menşei Ülke Etkisi (COO)” ölçeği kullanılmıştır.

Bulgular

Katılımcıların demografik bilgileri incelendiğinde araştırmaya katılanların %54,7'sini kadınların, %45,3'ünü erkeklerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Araştırma katılımcılarının medeni durumu dikkate alındığında ise %70,3'ünün bekar, %29,7'sinin evli olduğu sonucu elde edilmiştir. Ankete katılanların %52'sinin asgari ücret ve altı, %14,1'inin 4501TL-6000TL arası, %7,8'inin 6001TL- 7500TL arası, %7,8'inin 7501TL- 9000TL arası ve %18,4'ünün 9001TL ve üzeri gelire sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma ölçeklerinin normallik varsayımını sağlayıp sağlamadığını analiz etmek amacı ile Tablo 1'de ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere ve normallik testine yer verilmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	Min.	Max.	Ortalama	Std. Hata	Çarpıklık	Basıklık
Fenomen Pazarlaması Ölçeği	1,00	5,00	3,3549	,79144	-,930	1,217
Çekicilik	1,00	5,00	3,4305	,90567	-,771	,468
Güvenilirlik	1,00	5,00	3,2977	,92647	-,548	,252
Kaynak Uzmanlığı	1,00	5,00	3,3367	,90327	-,750	,357
Satın Alma Niyeti	1,00	5,00	2,8659	,94548	-,301	-,674
Menşei Ülke Etkisi	1,00	5,00	2,8562	,94473	-,074	-,726

Tablo 1'de yer alan tanımlayıcı istatistikler sonucu fenomen pazarlaması ölçeğinin ortalama ve standart sapma değerlerinin $3,3549 \pm ,79144$; fenomen pazarlaması ölçeği çekicilik boyutunun ortalama ve standart sapma değerlerinin $3,4305 \pm ,90567$; fenomen pazarlaması ölçeği güvenilirlik boyutunun ortalama ve standart sapma değerlerinin $3,2977 \pm ,92647$; fenomen pazarlaması ölçeği kaynak uzmanlığı boyutunun ortalama ve standart sapma değerlerinin $3,3367 \pm ,90327$; satın alma niyeti ölçeğinin ortalama ve standart sapma değerlerinin $2,8659 \pm ,94548$ ve menşei ülke etkisi ölçeğinin ortalama ve standart sapma değerlerinin $2,8562 \pm ,94473$ olduğu belirlenmiştir. Tablo 1'e göre ilgili ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerleri $\pm 1,5$ sınırları içerisinde ve normal dağılım sağlamaktadır (Tabachnick and Fidell, 2013).

Araştırmada kullanılan ölçekler için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi için gereken şart ölçekteki madde sayısının beş katından az olmayan örneklem büyüklüğünün tercih edilmesidir (Gürbüz ve Şahin, 2014, s.304-305). Araştırma verisini oluşturan 256 sayılı örneklem büyüklüğü açısından yeterli olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Açımlayıcı Faktör Analizi

		İfadeler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans %	Cronbach Alpha
Fenomen Pazarlaması Ölçeği KMO 0,935; Kikare: 3543,315; df:105	Çekicilik	Ç4	,843	53,294	,899
		Ç2	,835		
		Ç3	,826		
		Ç1	,768		
		Ç5	,729		
	Güvenilirlik	G2	,850	78,227	0,942
		G3	,799		
		G4	,767		
		G1	,707		

Kaynak Uzmanlığı	G5	,690	27,611	0,935
	KG2	,819		
	KG1	,813		
	KG3	,787		
	KG5	,783		
	KG4	,702		
Satın Alma Niyeti Ölçeği KMO 0,727; Kikare: 379,566; df:3	SAN1	,909	79,135	0,867
	SAN2	,896		
	SAN3	,863		
Menşei Ülke Etkisi Ölçeği KMO 0,882; Kikare: 846,876; df:10	MÜ4	,909	72,063	0,902
	MÜ3	,896		
	MÜ5	,878		
	MÜ2	,872		
	MÜ1	,664		

Açımlayıcı faktör analizi için değişkenlerin normal dağılım göstermesi ve örneklem büyüklüğünün yeterli büyüklükte olması gerekmektedir (Şencan, 2005). Bu kapsamda yapılan KMO ve Bartlett Küresellik testine ilişkin veriler Tablo 1’de verilmiştir. Fenomen pazarlaması ölçeği için KMO değeri 0,935; satın alma niyeti ölçeği için KMO değeri 0,727; menşei ülke etkisi ölçeği için KMO değeri 0,882’dir. Açımlayıcı faktör analizi yapmak için örneklem büyüklüğü KMO değerinin 0.70’ten büyük olduğu durumlarda yeterli, 0.90’dan büyük olduğu durumlarda ise mükemmeldir (Bryman ve Cramer, 2004). Tablo 2’ de verilen değerlere bakılarak örneklem uygunluğunun fenomen pazarlaması ölçeği için mükemmel, satın alma niyeti ölçeği ve menşei ülke etkisi ölçeği için yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Bunun yanında Bartlett değeri de istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir ($p < .05$).

Çalışma ölçekleri için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi değişkenler arasındaki ilişkiyi model üzerinde test etmektedir (Büyüköztürk, 2014). Yapılan doğrulayıcı faktör analizi Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi

	Fenomen Pazarlaması Ölçeği			Satın Alma Niyeti Ölçeği		Menşei Ülke Etkisi Ölçeği	
	Birinci Düzey Elde Edilen Değer	İkinci Düzey Elde Edilen Değer	Sonuç	Birinci Düzey Elde Edilen Değer	Sonuç	Birinci Düzey Elde Edilen Değer	Sonuç
$\chi^2 / sd \leq 5$	3,09	2,531	Mükemmel uyum	3,82	Kabul edilebilir	4,22	Kabul edilebilir
GFI ,85≤	,880	,905	Kabul edilebilir	,995	Mükemmel uyum	,993	Mükemmel uyum
AGFI ,80≤	,835	,866	Kabul edilebilir	,897	Kabul edilebilir	,980	Mükemmel uyum
SRMR ≤ ,10	,049	,046	Mükemmel uyum	,054	Kabul edilebilir	,015	Mükemmel uyum
IFI ,90≤	,949	,963	Mükemmel uyum	,996	Mükemmel uyum	,990	Mükemmel uyum
CFI ,90≤	,948	,963	Mükemmel uyum	,927	Kabul edilebilir	,995	Mükemmel uyum

RMSEA ≤0,08	,078	,077	Kabul edilebilir	,074	Kabul edilebilir	,001	Mükemmel uyum
----------------	------	------	---------------------	------	---------------------	------	------------------

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi kapsamında; araştırmada kullanılan tüm ölçekler için uyum iyiliği indeksi (GFI), düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi (AGFI), standartlaştırılmış artık ortalamaların karekökü (SRMR), artırmalı uyum indeksi (IFI), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) ve kök ortalama kare yaklaşım hatası (RMSEA) dikkate alınarak Tablo 3 oluşturulmuştur. Tablo 3'te mükemmel uyum değerleri, kabul edilebilir uyum değerleri ve elde edilen değer sonuçlarına yer verilmiştir. Fenomen pazarlamasının çekicilik, güvenilirlik ve kaynak uzmanlığı boyutları için birinci düzey, fenomen pazarlamasının diğer değişkenlerle olan ilişkisi için ise ikinci düzey DFA analizi yapılmıştır. Fenomen pazarlaması ölçeği için yapılan birinci düzey ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda standartlaştırılmış artık ortalamaların karekökü (SRMR), artırmalı uyum indeksi (IFI) ve karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) değerlerinin mükemmel uyum sağladığı, diğer uyum değerlerinin ise kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu sonucu elde edilmiştir. Satın alma niyeti ölçeği için uyum iyiliği indeksi (GFI) ve artırmalı uyum indeksi (IFI) değerlerinin mükemmel uyum sağladığı, diğer uyum indekslerinin kabul edilebilir seviyede olduğu tespit edilirken; menşei ülke etkisi ölçeği için χ^2 /sd değeri kabul edilebilir sınırlar içerisinde iken, diğer uyum indeksi değerleri mükemmel uyum göstermiştir. Bu bilgiler ışığında araştırmada kullanılan ölçeklerin uyum indeksleri değerleri kabul edilebilir sınırlar içindedir (Akkoç vd., 2011, s. 100).

Araştırma ölçeklerinin birbirleri ile olan ilişkisini tespit etmek amacı ile yapılan korelasyon analizi Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 1: Fenomen Pazarlaması, Satın Alma Niyeti ve Menşei Ülke Arasındaki İlişki

	Fenomen Pazarlaması Ölçeği	Satın Alma Niyeti Ölçeği	Menşei Ülke Etkisi Ölçeği
Fenomen Pazarlaması Ölçeği	1	,526**	,277**
		,000	,000
	256	256	256
Satın Alma Niyeti Ölçeği	,526**	1	,363**
	,000		,000
	256	256	256
Menşei Ülke Etkisi Ölçeği	,277**	,363**	1
	,000	,000	
	256	256	256

Tablo 4'te yer alan korelasyon analizine göre fenomen pazarlama ile satın alma niyeti arasında (0.526**) ve satın alma niyeti ile menşei ülke etkisi (,363**) arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu; fenomen pazarlama ile menşei ülke etkisi (,277**) arasında ise düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Fenomen pazarlamasının satın alma niyeti ile olan ilişkisine menşei ülke etkisinin aracılık edip etmediğini tespit etmek amacı ile IBM SPSS programı aracılığı ile çalışan PROCESS v3.4 makrosunun Model 4 seçeneği kullanılmıştır. Model 4' e göre fenomen pazarlaması (X) bağımsız değişken, satın alma niyeti (Y) bağımlı değişken ve menşei ülke etkisi ise (M) aracı değişkendir. Araştırma hipotezlerini test etmek için yapılan analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 2: Fenomen Pazarlamasının Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Menşei Ülke Etkisinin Aracılık Rolüne İlişkin Analizi Sonuçları

Model 4								
Değişkenler	Etkiler				Model Özeti			
	β	Std. Hata	t	Sig.	R	R ²	Model F	Sig. F
Sabit	1,7459	,2480	7,0391	,000	,2773	,0769	21,1512	,000
Fenomen Pazarlaması (X) → Menşei Ülke Etkisi (M)	,3310	,0720	4,5990	,000				

Değişkenler	Etkiler				Model Özeti			
	β	Std. Hata	t	Sig.	R	R ²	Model F	Sig. F
Sabit	,7578	,2197	3,4487	,000	,5260	,2767	97,1484	,000
Fenomen Pazarlaması (X) → Satın Alma Niyeti (Y)	,6284	,0638	9,8564	,000				

Değişkenler	Etkiler				Model Özeti			
	B	Std. Hata	t	Sig.	R	R ²	Model F	Sig. F
Sabit	,3469	,2320	1,4949	,1362				
Fenomen Pazarlaması (X) → Satın Alma Niyeti (Y) (c' yolu)	,5505	,0641	8,5883	,000				
Menşei Ülke Etkisi (M) → Satın Alma Niyeti (Y) (b yolu)	,2354	,0537	4,3834	,000	,5725	,3277	61,6642	,000

Tablo 5'te verilen sonuçlara göre fenomen pazarlaması menşei ülke etkisini (a yolu) pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir (β :.3310 %95 CI [,1892; .4727], t :4,5990, p <.001). Fenomen pazarlamasının menşei ülke etkisinin% 7' lik (R^2 =.0769) kısmını açıklığı tespit edilmiştir. Fenomen pazarlamasının satın alma niyetini anlamlı olarak etkilediği (β :.6284 %95 CI [,5028; .7539], t :9,8564, p <.001) ve fenomen pazarlamasının satın alma niyetini %27 etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (R^2 =.2767). Fenomen pazarlamasının ve menşei ülke etkisinin satın alma niyetine etkisi incelendiğinde, fenomen pazarlamasının (β :.5505 %95 CI [,4242; .6767], t :8,5883, p <.001) ve menşei ülke etkisinin (β :.2354 %95 CI [,1296; .3411], t :4,3438, p <.001) satın alma niyeti üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Fenomen pazarlamasının ve menşei ülke etkisinin, satın alma niyetindeki değişimin %32,77'lik kısmını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre menşei ülke etkisinin, fenomen pazarlamasının satın alma niyeti üzerindeki etkisine kısmi olarak aracılık ettiği bulgusu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Toplam, Doğrudan ve Dolaylı Etkiler

Fenomen Pazarlaması (X) → Satın Alma Niyeti (Y)	Etki	BootSE	t	Sig.	BootCI	
					BootLLCI	BootULCI
Toplam Etki	,6284	,0638	9,8564	,000	,5028	,7539
Doğrudan Etki	,5505	,0641	8,5883	,000	,4242	,6767

Fenomen Pazarlaması (X) → Menşei Ülke Etkisi (M) → Satın Alma Niyeti (Y)	Etki	BootSE	BootLLCI	BootULCI	Aracı Etki Türü
Dolaylı Etki	,0779	,0282	,0306	,1399	Kısmi Aracılık
Toplam Standardize DolaylıEtki	,0652	,0234	,0257	,1163	
Sobel Testi	Z Skor			Sig.	
	2.67951136			0.00737297	

Fenomen pazarlamasının satın alma niyeti üzerindeki etkisine menşei ülke etkisinin kısmi aracılık rolü incelenirken öncelikle toplam etki, doğrudan etki ve dolaylı etki değerleri belirlenmiştir. Genel olarak toplam etki (β : ,6284; %95 CI [,5028; ,7539], t : 9,8564, p < ,01) ile doğrudan etki (β : ,5505; %95 CI [,4242; ,6767], t : 8,5883, p < ,01) arasındaki fark aracılık (dolaylı) etkisinin [nokta tahmini= ,0779; CI [,0306; ,1399] olduğunu ortaya koymaktadır. Aracı etkiden net bir şekilde söz edebilmek için Sobel Testi yapılmıştır. Yapılan sobel testi sonucunda (Z Skor: 2,67; sig. 0,0073) anlamlı bulguların elde edilmesi ile fenomen pazarlamasının satın alma niyeti üzerindeki etkisinde menşei ülke etkisinin kısmi aracılık ettiği bulgusu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda araştırma H1 kabul edilmiştir.

Sonuç

Fenomen pazarlama ile satın alma niyeti arasında ve satın alma niyeti ile menşei ülke etkisi arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu; fenomen pazarlama ile menşei ülke etkisi arasında ise düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkili olduğu tespit edilmiştir. İlgili literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde öncelikle fenomen pazarlamasında etkileyici özelliklerinin ve kaynak güvenilirliği teoremi boyutlarının çevrimiçi ortamdaki tüketici algıları, davranışları, marka tutumu, marka güveni, marka imajı gibi markaya yönelik değerlendirmelerinde satın alma tutum, niyeti üzerine birçok araştırmanın çeşitli sonuçlar ile yer aldığı görülmektedir. Çalışmanın bu sonucu literatürde fenomen pazarlamasında; etkileyici özellikleri ve kaynak güvenilirliği teoremi ile tüketici satın alma niyeti üzerindeki etkisini ele alan; Özdemir (2021), Onurlu vd. (2021), Kara'nın (2021), Erdoğan ve Özcan (2020), Reinikainen vd. (2020), Avcı ve Yıldız (2019), Boggar vd. (2019) çalışmalar ile paralellik arz etmektedir.

Fenomen pazarlamasının ve menşei ülke etkisinin satın alma niyetine etkisi incelendiğinde, fenomen pazarlamasının ve menşei ülke etkisinin satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bu sonucu Toksarı ve Senir (2015), Wibowo vd. (2021), Hien vd. (2020) ve Nart (2008)'in çalışma sonuçları ile aynı doğrultuda menşei ülke etkisinin tüketici satın alma niyeti üzerindeki etkisini doğrulamaktadır. Bu çalışmaların aksine çalışmanın bu sonucu literatürde yer alan Senir'in (2014) çalışma sonuçları tüketiciler için ürünlerin kalitesinin, menşei ülke bilgisinden daha önemli olduğunu yani tüketiciler satın alma kararlarında kalite faktörünü, menşei ülke faktöründen daha önemli olduğunu vurguladıkları çalışma sonuçları ile çelişmektedir. Yine Aydoğan'ın (2019) ve Küçükaydın'ın (2012) ülke menşei etkisinin tüketiciler üzerindeki algısal etkisinin güçlü olduğuna ancak bunun satın alma davranışına yansımadığına işaret eden çalışma sonuçları ile paralellik göstermemektedir.

Fenomen pazarlamasının ve menşei ülke etkisinin, satın alma niyetindeki değişimin %32,77'lik kısmını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre menşei ülke etkisinin, fenomen pazarlamasının satın alma niyeti üzerindeki etkisine kısmi olarak aracılık ettiği bulgusu tespit edilmiştir. Çalışmanın bu sonuçlarının da literatürde bu konuyu ele alan nadir çalışmalardan Abiyyu ve Kusumawati (2021) ve Dreifaldt ve Drennan'nın (2019), menşei ülke imajının ve

çevrimiçi etkileyicilerin algılanan güvenilirliğinin üç boyutunun da satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediği bulguları ile örtüşmektedir.

Sosyal medya platformlarında pazarlama faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi firmaların ilgisi çekmektedir. Bu durum ünlülerin sosyal medya aracılığı ile tüketicilere ulaşarak fenomen pazarlamasının giderek popülerlik sağlamasına neden olmuştur. Ürünler veya markalara yönelik uzun vadeli satın alma niyeti oluşturma amacıyla olan firmalar için marka güveni son derece önemli bir unsurdur. Firmalar fenomen kişilerden yararlanarak tüketicilerde güven oluşturmaya ve satın alma niyeti geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda firmaların tüketicilerin güvenini kazanacak fenomenlerle çalışması, reklamın yapıldığı ürün ya da hizmetlerde tüketicilerin aldatılmaması, tüketicilerin ürün hakkında doğru bilgilendirilmesi reklamları yapılan ürün veya markanın başarı şansını arttıracak unsurlardır. Bunun yanında fenomen pazarlaması aracılığı ile yapılacak olan yarışmalar, çekilişler, düellolar, kuponlar ve indirimler ürüne, markaya ve menşei ülkeye karşı olumlu algı oluşturarak, satın alma niyetine pozitif etki edebilecek unsurlardır.

Menşei ülke etkisi herhangi bir ürün veya markanın kişiliğinin oluşmasında ve pazar performansında güçlü ve tüketicinin satın alma sürecinde belirleyici bir faktördür. Tüketicilerin ürün veya markanın menşei ülkesi ile ilgili algısı olumsuz olsa dahi ürünü kullanan fenomenin oluşturacağı algı tüketicinin kararını değiştirebilecek güce sahiptir. Nitekim uluslararası markalar kendi markalarını diğer ülkelere tutundurmaya çalışırken, hedeflediği ülkelerin fenomenleri aracılığı ile ürünleri tanıtmaya yoluna gitmektedir. Kullanılan bu doğru strateji ile birçok uluslararası marka tutunabilirlik sağlamış, oluşan olumsuz algıları bertaraf etmeyi başarmıştır. Ulusal markalarımızın ve ülkemizin dış rekabet piyasasında tutunabilirlik sağlayabilmesi için ürünlerin ve markaların uluslararası düzeyde ün yakalamış fenomenler ile algı yönetiminin oluşturulması doğru bir strateji olabilir.

Kaynakça

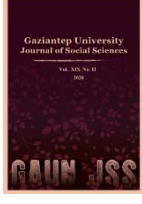
- Abiyyu, M. B. M., ve Kusumawati, N. (2021). The effect of celebrity endorser perceived credibility and country of origin image towards purchase intention of sneakers apparel in Indonesia. In ICE-BEES 2020: Proceedings of the 3rd International Conference on Economics, Business and Economic Education Science, ICE-BEES 2020, 22-23 July 2020, Semarang, Indonesia (p. 370). European Alliance for Innovation.
- Abou Ali, A.A., Ali, A. A. ve Mostapha, N. (2021). The role of country of origin, perceived value, trust, and influencer marketing in determining purchase intention in social commerce, BAU Journal Society, Culture and Human Behavior, 2(2). <https://digitalcommons.bau.edu.lb/schbjournal/vol2/iss2/10>.
- Ajzen, I. ve Fishbein, M. (1977). Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin*, 84(5), 888–918.
- Akın, M., Çiçek, R., Gürbüz, E. ve İnal M. E. (2009). Tüketici etnosentrizmi ve davranış niyetleri arasındaki farklılığın belirlenmesinde Cetscale ölçeği. *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 489-512.
- Akkoç, İ., Turunç, Ö. ve Çalışkan, A. (2011). Gelişim kültürü ve lider desteğinin yenilikçi davranış ve iş performansına etkisi iş aile çatışmasının aracılık rolü. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(4), 83-114.
- Avcı, İ. ve Yıldız, E. (2019). Fenomenlerin güvenilirlik, çekicilik ve uzmanlık özelliklerinin marka tutumu, satın alma niyeti ve elektronik kulaktan kulağa pazarlama üzerindeki etkileri: instagram örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), 85-107.
- Avcı, E. ve Bilgili, B. (2020). Sosyal medya fenomen özelliklerinin takipçilerin destinasyonu ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisi. *Tourism and Recreation*, 2(1), 83-92.

- Aydoğan, S. (2019). Tüketici etnosentrizmi ve ülke menşei etkisinin yabancı markalı ürün satın alma niyeti üzerine etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(1), 89-122.
- Bognar, Z. B., Puljic, N. P. ve Kadezabek, D. (2019). Impact of influencer marketing on consumer behaviour. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 301-309.
- Bryman, A., ve Cramer, D. (2004). *Quantitative data analysis with SPSS 12 and 13: A guide for social scientists*. NY: Taylor and Francis, Routledge.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cateora, P. R, Gilly, M. C. ve Graham, J. L.(2011) *International marketing*. McGraw Hill Irwin.
- Clement, J. (2020). Number of social network users Worldwide from 2017 to 2025, <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>, Erişim Tarihi: 12.11.2020.
- Cöster, F., Hwang, V., ve Svensson, J. (2015). Country of origin: does it really matter in the current Globalization? Master Thesis, Linnaeus University. Sweden.
- Diamantopoulos, A., Schlegelmilch, B., ve Palihawadana, D. (2011). The relationship between country-of-origin image and brand image as drivers of purchase intentions: a test of alternative perspectives. *International Marketing Review*, 28(5), 508-524.
- Dixon, S. (2022). Number of global social network users 2018-2027. <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>. (Erişim Tarihi: 10.04.2022)
- Dreifaldt, N. & Drennan, T. (2019). Does your brand need online influencer marketing? It depends: A mixed method approach to country of origin, brand image, and online influencer marketing on consumers' purchase intention online. (Master Thesis in Business Administration, School of Business, Society & Engineering Mälardalen University, Sweden.
- Elarbah, L. (2019). Tüketici satın alma kararlarında menşe ülke etkisi: Libya'da bir araştırma. Doktora tezi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Erdoğan, H. ve Özcan, B. M. (2020). Influencer pazarlaması kullanımının tüketicilerin satın alma niyetine etkisi: Instagram influencerları üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3813-3827.
- Erdoğan, B.Z. (1999). Celebrity endorsement: a literature review. *Journal of Marketing Management*, 41(3), 291-314.
- Filieri, R., McLeay, F., Tsui, B. ve Lin, Z. (2018). Consumer perceptions of information helpfulness and determinants of purchase intention in online consumer reviews of services. *Information & Management*, 55(8), 956-970.
- Hien, N., Phuong, N., Tran, T. V. ve Thang, L. (2020). The effect of country-of-origin image on purchase intention: The mediating role of brand image and brand evaluation. *Management Science Letters*, 10(6), 1205-1212.
- Hovland, C. I., ve Weiss, W. (1951). The influence of source credibility on communication effectiveness. *Public Opinion Quarterly*, 15(4), 635-650.
- Hovland, C., Janis, I., ve Kelley, H. (1953). *Communication and persuasion*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Insch, G. S., ve McBride, J. B. (2004). The impact of country-of-origin cues on consumer perceptions of product quality: A binational test of the decomposed country-of-origin construct. *Journal of Business Research*, 57(3), 256-265. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(02\)00323-5](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(02)00323-5)
- Ismagilova, E., Slade, E., Rana, N. P., ve Dwivedi, Y. K. (2020). The effect of characteristics of source credibility on consumer behaviour: A meta-analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101736.

- Kara, E. (2021). Sosyal medya fenomenlerinin rol aldığı turistik ürün tanıtımlarının x, y ve z kuşağı tüketici algısı ve satın alma niyetine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Koschate-Fischer, N., Diamantopoulos, A., ve Oldenkotte, K. (2012). Are consumers really willing to pay more for a favorable country image? A study of country-of-origin effects on willingness to pay. *Journal of International Marketing*, 20(1), 19-41.
- Küçükaydın, S. (2012). Tüketici etnosentrizmi ve ülke menşei etkisinin tüketicilerin yabancı markalı ürün tercihi ve satın alma niyeti üzerine etkisi (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Laroche, M., Papadopoulos, N., Heslop, L. A., ve Mourali, M. (2005). The influence of country image structure on consumer evaluations of foreign products. *International Marketing Review*, 22(1), 96-115. DOI:10.1108/02651330510581190
- Lin, X., Spence, P. R., ve Lachlan, K. A. (2016). Social media and credibility indicators: The effect of influence cues. *Computers in human behavior*, 63, 264-271.
- Lindh, C., ve Lisichkova, N. (2017). Rationality versus emotionality among online shoppers: The mediating role of experts as enhancing influencer effect on purchasing intent. *Journal of Customer Behaviour*, 16(4), 333-351.
- Martins, J., Costa, C., Oliveira, T., Gonçalves, R., ve Branco, F. (2019). How smartphone advertising influences consumers' purchase intention. *Journal of Business Research*, 94, 378-387.
- McCracken, G. 1989. Who is the Celebrity Endorser? Cultural foundations of the endorsement process. *Journal of Consumer Research*, 16(3), 310-322.
- McCroskey, J. C., ve McCain, T. A. (1974). The measurement of interpersonal attraction. *Speech Monographs*, 41(3), 261-266.
- Nart, S. (2008). Menşe ülke etkisinin tüketici algılamaları ve davranışlarına yansımaları: İngiltere pazarında Türk ve Alman markaların karşılaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 153-172.
- Nash, J. (2019). Exploring How Social Media Platforms Influence Fashion Consumer Decisions in the UK Retail Sector. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal* 23 (1): 82- 103. <https://doi.org/10.1108/jfmm-01-2018-0012>.
- Ohanian, R. (1990). Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness, *Journal of Advertising*, 19(3), 39-52.
- Ohanian, R. (1991). The impact of celebrity spokespersons' perceived image on consumers' intention to purchase. *Journal of Advertising Research*, 31(1), 46-54.
- Onurlu, Ö., Bilgiseven, B., ve Bilgili, S. (2021). Influencerın kaynak güvenilirliğinin satın alma niyeti üzerine etkisinde marka güveninin aracı rolü (Annelere yönelik bebek bakım ürünleri üzerine araştırma). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(2), 165-174.
- Özdemir, S., Kayhan, R., ve Özer, İ. A. (2021). Pandemi (Covid-19) döneminde kaynak güvenilirliği boyutlarının, elektronik ağızdan ağıza iletişimin ve marka imajı boyutlarının tüketici satın alma niyeti üzerindeki etkisi: Instagram fenomenleri üzerine bir araştırma. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 113-146.
- Öztek, M. Y., Yerden Karabıyık, N., Çolak, E. ve Sarı, E. (2021). Fenomen Pazarlamasında Sosyal Medyanın Rolü ve Moda Sektörü Üzerine Bir İçerik Analizi. *Journal of Yasar University*, 16(62), 1053-1077.
- Parlina, G. A. (2017). Pengaruh Country of Origin terhadap Minat Beli Smartphone Oppo dengan Perceived Quality sebagai Variabel Intervening (Studi pada Pengunjung Plaza

- Millennium) [Universitas Sumatera Utara].
<http://repository.usu.ac.id/handle/123456789/65823>
- Patzer, G.L. (1983). Source credibility as a function of communicator physical attractiveness. *Journal of Business Research*, 11(2), 229-241.
- Rahmah, S. ve Ren, D. (2019). The Impact of micro-influencer marketing on millennials purchasing decision. Master Thesis, SKEMA Business School, Paris.
- Reinikainen, H., Munnukka, J., Maity, D., ve Luoma-Aho, V. (2020). You really are a great big sister—parasocial relationships, credibility, and the moderating role of audience comments in influencer marketing. *Journal Of Marketing Management*, 36(3-4), 279-298.
- Rezvani, S., Dehkordi, G. J., Rahman, M. S., Fouladivanda, F., Habibi, M., ve Eghtebasi, S. (2012). A conceptual study on the country of origin effect on consumer purchase intention. *Asian Social Science*, 8(12), 205-215.
- Senir, G. (2014). Tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin satın alma kararı üzerindeki etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Sokolova, K. ve Kefi, H. (2020). Instagram and YouTube bloggers promote it, why should I buy? How credibility and parasocial interaction influence purchase intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101742.
<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.01.011>.
- Supanvanij, J. ve Amine, L. (2000). Consumer perception of country-of-origin effect and brand effect. *Latin American Business Review*, 1(4), 47-60.
https://doi.org/10.1300/J140v01n04_03
- Sürer, S. (2017). Tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin tüketicilerin yerli marka otomobil satın alma niyeti üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi İstanbul.
- Şencan, H. (2005). Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik. Ankara: Seçkin.
- Şentürk, T., ve Kartal, B. (2018). Tutum teorisi açısından ülke imajı, ürün imajı ve tüketici satın alma niyeti. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(3), 1033-1050.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston, Pearson.
- Toksarı, M., ve Senir, G. (2015). Menşe ülke etkisinin satın alma kararı üzerindeki etkisi. *Journal of International Social Research*, 8(40).
- Toma, C.L. (2014). Counting on friends: cues to perceived trustworthiness in Facebook profiles. In: *Proceedings of the Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*. Wang, S.W., Scheinbaum, A.C.,
- Van der Waldt, D., Van Loggerenberg, M. ve Wehmeyer, L. (2009). Celebrity endorsements versus created spokespersons in advertising: a survey among students. *Sajems*, 12(1), 110-114.
- Wei Wu, K.K. ve Li, Y. (2013). Measuring the impact of celebrity endorsement on consumer behavioural intentions: a study of Malaysian consumers, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 14(3), 2– 22.
- Wibowo, S. A., Rizan, M., ve Febrilia, I. (2021). The Influence of country-of-origin and brand image on purchase intention of Oppo smartphone with perceived quality as intervening variables. *Jurnal Dinamika Manajemen Dan Bisnis*, 4(1), 32-60.
- Wiedmann, K. P., ve von Mettenheim, W. (2020). Attractiveness, trustworthiness and expertise—social influencers’ winning formula? *Journal of Product & Brand Management*, 30(5), 707-725.
- Williamson, D. (2016). Influencer Marketing for US brands. The Platforms to Watch, and the Best Ways to work with Creators. E-Marketer.

-
- Yani, N. W. M. N. (2022). Viewing marketing 4.0: role of influencer marketing, brand equity, and brand preference on purchase intention of endek cloth. In International Conference on Industrial Revolution 4.0. 1(1), pp. 302-325.
- Yousif, B., & Nourdein, M. (2019). Tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin algılanan marka değeri ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi: Türkiye ve Sudan karşılaştırması. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Öz Yeterlik Algısının Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü¹

The Mediating Role of Job Satisfaction on the Effect of Perception of Self Efficacy on Employee Performance

Aslı YALÇIN^a Bengü HIRLAK^{b*}

^a Bilim Uzmanı, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7933-0760

^b Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kilis/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6345-0074

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ağustos 2022

Kabul tarihi: 2 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Öz yeterlik algısı,

İş tatmini,

Çalışan performansı

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 19, 2022

Accepted: October 02, 2022

Keywords:

Perception of self efficacy,

Job satisfaction,

Employee performance

ÖZ

Bu araştırmanın amacı; öz yeterlik algısı, iş tatmini ve çalışan performansı arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri incelemektir. Bu doğrultuda Kilis 7 Aralık Üniversitesinde çalışan 198 akademisyene yüz yüze ve online olarak anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anket uygulaması sonucunda elde edilen verilere SPSS Programı kullanılarak faktör ve güvenilirlik analizleri yapıldıktan sonra, SPSS Process Macro eklentisi ile oluşturulan modellerle hipotezler test edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; öz yeterlik algısının içsel ve dışsal tatmin, çalışan performansı üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı, içsel tatminin çalışan performansı üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ancak dışsal tatminin çalışan performansı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkileri belirlemek amacıyla kullanılan Bootstrap yönteminden elde edilen sonuçlara göre ise; öz yeterlik algısının içsel tatmin üzerinden çalışan performansına olan dolaylı etkisinin istatistiksel olarak anlamlı, öz yeterlik algısının dışsal tatmin üzerinden çalışan performansına olan dolaylı etkisinin ise istatistiksel olarak anlamsız, öz yeterlik algısı ile çalışan performansı arasındaki ilişkide içsel tatminin orta dereceli bir kısmı aracılık rolü olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the direct and indirect relations between perception of self-efficacy, job satisfaction and employee performance. In this direction, a face-to-face and online questionnaire was applied to 198 academics working at Kilis 7 Aralık University. After the factor and reliability analyses were made via the SPSS Program on the data as a result of the survey, the hypotheses were tested with the models created with the SPSS Process Macro plugin. According to the results of the regression analysis, it is determined that the effect of perception of self-efficacy, on internal and external satisfaction and employee performance is positive and statistically significant. The effect of internal satisfaction on employee performance is positive and statistically significant, but the effect of external satisfaction on employee performance is not statistically significant. According to the results obtained from the Bootstrap method, which is used to determine the direct and indirect effects between the variables, the indirect effect of perception of self-efficacy, on employee performance through internal satisfaction is statistically significant. The indirect effect of perception of self-efficacy, on employee performance through external satisfaction is not statistically significant. It has been determined that internal satisfaction has a moderate partial mediation role in the relation between perception of self-efficacy, and employee performance.

¹ Bu makale, Aslı Yalçın'ın Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde 2022 yılında Doç. Dr. Bengü HIRLAK danışmanlığında hazırlanan "Öz Yeterlik Algısının Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Academics working in universities in the education sector shape both the society and the future by educating future teachers, engineers, etc. Since academics work in an environment where their personal competencies are questioned and they need to improve themselves continuously, their belief in themselves and their abilities to complete an academic job successfully, i.e. their self efficacy levels, constitute the centre of both their job satisfaction and their performance. Again, high job satisfaction levels of academicians are very important for their academic work life and will positively affect their productivity, success and performance.

Self efficacy is an increasingly important concept in every field and is considered as an important determinant of human actions. Self efficacy is related to an individual's belief that he/she can accomplish a certain task. In the literature studies, it is suggested that self efficacy is effective on many organisational variables such as success, employee empowerment, job satisfaction, tension, burnout, organisational commitment, entrepreneurship (Basım et al., 2008, p. 122) and it is also known that perception of self-efficacy, is one of the important variables affecting employee performance (Sezgin and Düşükcan, 2020). One of the most important concepts affecting human behaviour in organisations is job satisfaction. Job satisfaction is a concept that shows the feeling of satisfaction that individuals show towards their jobs and the positive consequences of these feelings on people. Job satisfaction and employee performance constitute some of the most basic concepts of the researches on organisational behaviour. These two concepts are very important variables in terms of achieving both individual and organisational success. Employee performance reveals the tangible and intangible results of the efforts of the employees (Doğan and Kır, 2018, p. 4). In other words, employee performance is one of the basic facts for employees and managers as well as organisations. Therefore, organisations need employees with high performance in their work in order to gain competitive power among the sectors they are in and to achieve their goals in line with the policies they have determined. High level of employee performance is as important for employees as it is for organisations. The fact that employees do their jobs properly and achieve success in their work is a source of honour, ability and satisfaction for employees, as well as the basic condition for many important working results such as better career opportunities and social respect (Tayfun and Çatır, 2013, p. 120).

In order to examine the direct and indirect relationships between perception of self-efficacy, job satisfaction and employee performance, data were collected by conducting face-to-face and online surveys with 198 academics from Kilis 7 Aralık University, which was determined by convenience sampling method from non-random sampling techniques. Ethics committee permission (Kilis 7 Aralık University Ethics Committee, dated 04/12/2020 and numbered 2020/35) was obtained before data collection. The minimum sample size required for the regression analysis to be conducted in the research was determined by the formula (number of variables*8)+50 (Tabachnick and Fidell, 2013, p. 123). Accordingly, the minimum sample size required for the research was calculated as (4*8)+50=82 since the research had four variables. Since the number of samples reached (198) was higher than the minimum required sample size (82), it was concluded that the sample size reached was sufficient for the regression analysis. In addition, in order for the sample size to be suitable for factor analysis, the ideal ratio of the number of observations per statement should be 1 to 5 (Yaşlıoğlu, 2017, p. 75). Accordingly, the minimum sample size required for the research was calculated as 34*5=170 (number of statements*5) since there were 34 statements in the questionnaire. Since the number of samples reached (198) is more than the minimum required sample number (170), it is concluded that the number of samples reached is sufficient for the factor analysis to be performed.

The questionnaire applied in the research consists of four parts. In the first part of the questionnaire; questions to measure the socio-demographic characteristics of academicians (gender, marital status, age, educational status, title, working time in the institution and sector) were included. In the second part, statements measuring perception of self-efficacy, job satisfaction in the third part and performance in the fourth part were included as five-point Likert. To measure self efficacy, a 10-item scale developed by Schwarzer and Jerusalem (1995) and translated into Turkish by Yeşilay (1996) was used. To measure job satisfaction, the 20-item Minnesota Job Satisfaction Questionnaire (MSQ) short form developed by Weiss et al. (1967, p. 111) was used. In the scale translated into Turkish by Baycan (1985), 12 statements measure internal satisfaction, 6 statements measure external satisfaction and 2 statements measure general satisfaction. In order to measure employee performance, Sigler and Pearson's (2000) Kirkman and Rosen's (1999) scale with 4 statements, translated into Turkish by Çöl (2008), was used.

As a result of the analyses, it was determined that the majority of the academics participating in the research were male, had doctoral level education, were married and were a young population around the ages of 30 and 39. Again, it was determined that the academics participating in the research mostly have the title of Asst. Prof, have a working period of 1-3 years in the institution, have a working period of 10 years or more in the sector and work in the Faculty of Science and Literature. Again, as a result of the analyses, it was determined that academicians' perception of self-efficacy, have a positive effect on their performance and their internal and external job satisfaction. In other words, as the self efficacy levels of academicians increase, their job satisfaction levels and performances also increase. Another finding obtained in the research is that while academicians' internal satisfaction levels positively affect their performance, external satisfaction levels are not statistically effective. The last finding of the research is that internal satisfaction has a partial mediating role in the effect of self efficacy on performance. This finding means that academicians' high levels of internal satisfaction not only affect their performance, but also contribute to the increase in the effect of self efficacy on performance.

Giriş

Öz yeterlik, her alanda önemi gittikçe artan bir kavram olmakla beraber, insan eylemlerinin önemli bir belirleyicisi olarak ele alınmaktadır. Öz yeterlik, bireyin belirli bir işi başarabileceğine olan inancıyla ilgilidir. Yapılan literatür araştırmalarında öz yeterliğin başarı, personel güçlendirme, iş tatmini, gerginlik, tükenmişlik, örgütsel bağlılık, girişimcilik gibi pek çok örgütsel değişken üzerinde etkili olduğu ileri sürülmekte (Basım vd., 2008, s. 122) ve yine öz yeterlik algısının çalışan performansını etkileyen önemli değişkenlerden bir tanesi olduğu bilinmektedir (Sezgin ve Düşükcan, 2020).

Örgütlerde insan davranışlarını etkileyen en önemli kavramlardan biri de iş tatminidir. İş tatmini, bireylerin işlerine karşı gösterdikleri memnuniyet duygusunu ve bu duyguların insanlar üzerinde yarattığı olumlu sonuçları gösteren bir kavramdır. Örgütsel davranışa yönelik yapılmış olan araştırmaların en temel kavramlarından bazıları iş tatmini ve çalışan performansı oluşturmaktadır. Bu iki kavram gerek bireysel gerekse örgütsel başarıya ulaşma açısından oldukça önemli değişkenlerdir.

Günümüzde teknolojideki yenilikler rekabeti artırmış, buna bağlı olarak örgütlerin önemli sorunlarından biri de verimlilik ve etkinlik olmuştur. Bu durumda başarıya ulaşmak isteyen örgütler için en önemli çözüm insan kaynağını etkili ve verimli kullanmaktır. Örgütün kaynaklarını doğru kullanarak, örgütün amaçlarının ve hedeflerinin korunması gerekmektedir. Çalışanların iyi motive ve tatmin edilmemeleri halinde performanslarından yeterli düzeyde fayda sağlanamaz. Dolayısıyla çalışanların motivasyonlarını ve tatmin düzeylerini arttırmak için performanslarını adil ve hakkaniyetli bir şekilde ölçmek ve değerlendirmek gerekmektedir (Tunçer, 2013, s. 88).

Üniversitelerde görev yapan akademisyenler geleceğin öğretmenlerini, mühendislerini vs. yetiştirerek hem toplumu hem de geleceği şekillendirmektedirler. Akademisyenler kişisel yeterliliklerinin sorgulandığı ve sürekli kendilerini geliştirmeleri gerektiği bir ortamda çalıştıklarından dolayı, onların akademik bir işi başarı ile tamamlayabilme konusunda kendilerine ve yeteneklerine duydukları inanç, yani öz yeterlik düzeyleri, hem iş tatminlerinin hem de performanslarının merkezini oluşturmaktadır. Yine akademisyenlerin iş tatmini düzeylerinin yüksek olması akademik iş yaşantıları için oldukça önemli olup, üretkenliklerini, başarılarını ve performanslarını olumlu yönde etkileyecektir.

Bu doğrultuda, akademisyenlerin öz yeterlik algısı, iş tatmini ve performans düzeyleri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin incelenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Ayrıca yapılan bu araştırma ile Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde çalışan akademisyenlerin öz yeterlik algılarının, iş tatmini ve performans düzeylerinin mevcut durumlarının tespit edilmesi ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda çeşitli önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Özellikle eğitim sektöründe yer alan akademisyenlerin mesleki başarı elde edebilmeleri için öz yeterliklerinin yüksek, mesleki beklentilerinin karşılanmış olması yani iş tatmini düzeylerinin ve performanslarının yüksek olması gerektiği düşünülürse, araştırma sonucunda elde edilecek bulgularla ve önerilerle alanyazına önemli katkılar sağlanacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın devam eden kısmı dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öz yeterlik algısı, iş tatmini ve çalışan performansı ile ilgili kavramsal bilgilere ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara yer verilerek araştırmanın hipotezleri geliştirilmiştir. İkinci bölümde; araştırmanın amacı, kapsamı, ölçüm aracı ve analiz yöntemiyle ilgili yöntemsel bilgilere, üçüncü bölümde; istatistiksel analizler sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın son bölümü ise araştırmada elde edilen sonuç ve bu sonuçların değerlendirildiği kısımdır.

Kavramsal Çerçeve ve Hipotezler

Öz Yeterlik Algısı

Öz yeterlik, ilk kez Albert Bandura tarafından üzerinde çalışılan ve geliştirilen bir kavramdır. Öz yeterlik bireylerin sahip oldukları bilgi ve yetenekleri etkili şekilde kullanabilmeleri amacıyla, öncelikli olarak, ilgili alanda verilen görevi yerine getirmek için gereken yeterliklerin ve kontrol gücünün kendilerinde olduğuna inanmaları gerektiğini ileri süren sosyal öğrenme teorisine dayanır ve bu teorinin temel kavramlarından birini oluşturur (Bolat, 2011). Bandura'ya (1986, s. 391) göre, öz yeterlik, belirlenen bir görevi yerine getirmek için lazım olan eylemleri planlama ve yapma yeteneklerine yönelik oluşan algılar şeklinde ifade edilmektedir. Bir diğer ifadeyle kişilerin karşılaştıkları zorluklarla baş edebileceklerine ve kendilerinden beklenen görevleri başarıyla yerine getirebileceklerine olan bireysel inançlarıdır. Yani öz yeterlik, bireyin belirli bir işi başarabileceğine olan inancı olup, bu inanç, işe yönelik davranışa girilip girilmemesini, bu hareketteki sürekliliği, davranışın yönünü ve sonucunda performansı etkileyen bir güç şeklinde ortaya çıkmaktadır (Korkmaz, 2011, s. 3). Öz yeterliği yüksek veya düşük olan kişileri birbirinden ayıran en önemli nitelik, öz yeterlik algısı iyi olan bireylerin başarısızlık durumu ile karşılaştıklarında pes etmemeleridir (Yıldırım ve İlhan, 2010, s. 302).

Öz yeterlik bireyleri etkilediği gibi pek çok örgütsel süreci de etkileyen önemli bir değişkendir. Günümüzde öz yeterlik algısı örgütsel geri dönüşleri sağlama açısından da önemli bir faktör olarak görülmektedir. Alanla ilgili yapılan çalışmalarda öz yeterliği etkileyen faktörler içerisinde motivasyon, iş tatmini, çalışan güçlendirme, eğitim, stres ve girişimcilik gibi birçok örgütsel değişkenin işletmeler için önemine dikkat çekilmektedir. Öz yeterlik algısı insanların davranış sergileyip sergilememe düşünceleri ile güçlüklerle baş edebilme kararlarına yön verdiğinden örgütsel süreçler üzerinde oldukça etkilidir. Dolayısıyla örgütler çalışanların öz yeterlik algılarını artırmak için uğraşırlarsa, örgütlerin genel performans düzeyinin yükseltilmesine de katkıda bulunabilirler (Basım vd., 2008, s. 122).

İş Tatmini

İş tatmini kavramı ile ilgili literatür çalışmalarında pek çok tanım bulunmaktadır. Birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanan iş tatmini, çalışanın işine yönelik göstermiş olduğu pozitif hislerin ve duygusal tutumların birleşimi olarak ifade edilmektedir (Özpehlivan, 2018). Bir başka deyişle, iş tatmini, çalışanların iş yaşamından aldıkları mutluluğu ve hazzı göstermekle birlikte işlerini ve iş ilişkilerini değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkan duygusal durum olarak da ifade edilmektedir (Çağlıyan, 2007).

İş tatmini, elde edilen kazançlar ile beklenen kazançlar arasındaki farka bağlı olmakta, içsel ve dışsal tatmin olmak üzere iki ayrı boyutta ele alınabilmektedir. İçsel tatmin, bireyin mevcut işindeki faaliyetlerine, bağımsızlık, yaratıcılık, çeşitlilik ve becerileri kullanma imkânlarına, işteki görevin önemine, başarı ve sorumluluklara, işin istikrarına ve güvenliğine, topluma katkı sağlamaya yönelik duygularının ve bunlardan memnuniyetinin derecesini tanımlamaktadır. Dışsal tatmin ise, bir bireyin mevcut işi ve işinin içeriğiyle ilgili olmayan tüm yönlerinden memnuniyet derecesini ifade etmektedir (Chang ve Chang, 2007, s. 267).

İş tatmini kavramı hem araştırmacıların hem de örgütlerin önem verdiği konuların başında gelmektedir. Bu kavram, örgütlerin en önemli kaynaklarından biri olan ve günlerinin büyük çoğunluğunu iş ortamında geçiren insan kaynağını doğrudan doğruya etkilemekte ve buna bağlı olarak örgütlerin hem performansını hem de verimliliğini etkilemektedir. Ayrıca iş ortamında karşılaşılan birtakım olumsuz durumlar iş yaşamı dışında da çalışana etkilemektedir.

Buna bağılı olarak da iş tatmini bireylerin hayatında hem maddi hem de manevi yönden önemli bir yere sahip olmaktadır (Yüksel ve Düşükcan, 2019).

Çalışan Performansı

İşletmelerin en önemli sermayesinin beşeri sermaye olduğu günümüzde performans kavramı oldukça önem kazanmaktadır. Bundan dolayı performans ve bu performansın değerlendirilmesi, insan kaynakları yönetiminin önemli işlevlerinden biridir. Performans kavramı hem örgütler hem de bireyler için önemli olduğundan üzerinde durulması gereken bir konudur. Birçok çalışmada yer almasına rağmen yapılan araştırmalarda performansın ne anlama geldiği ile ilgili genel kabul görmüş bir ifade yer almamaktadır (Mensah, 2015, s. 551).

Kökeni Fransızca “performance” kelimesinden gelen performans kavramı; başarı kazanma, verimin göstergesi, amaca ulaşma, zorluklarla mücadele etme gibi anlamlara gelmektedir. İşlevsel yönden performans kavramı ise, herhangi bir işin yapılabilmesi için eskiden ortaya konulan yöntemlere uygun davranışların sergilenmesi ve ulaşılmak istenilen hedeflere varma seviyesi şeklinde ifade edilebilir (Ekber ve Mirzayeva, 2016, s. 123).

Performans, bir görevin yapılma düzeyi ve belirlenmiş olan durumlara göre bir çalışanın belirli bir zaman aralığında görevini yaparak elde etmiş olduğu kazanımlardır (Pelit ve Çetin, 2019, s. 168). Bir başka deyişle performans, bireyin kontrolü ve kabiliyetleri doğrultusunda yön verilebilen herhangi bir hareket ya da faaliyet şeklinde ifade edilmektedir (Lado ve Alonso, 2017, s. 176).

Çalışan performansı ise, işgörenlerin gayretlerinin maddi ve manevi sonuçlarını ortaya koymaktadır (Doğan ve Kır, 2018, s. 4). Yani çalışan performansı, örgütler kadar işgörenler ve yöneticiler için de temel olgulardan biridir. Bundan dolayı, örgütlerin içinde yer aldıkları sektörler arasında rekabet gücü kazanabilmeleri ve belirlemiş oldukları politikalar doğrultusunda amaçlarına ulaşabilmeleri için yapmış oldukları çalışmalarda performansı yüksek olan çalışanlara ihtiyaçları vardır. Çalışan performansının yüksek düzeyde olması, örgütler için ne kadar önemliyse çalışanlar için de aynı derecede önemlidir. Çalışanların işlerini gerektiği şekilde yapmaları, yapmış oldukları işte başarıyı yakalayabilmeleri, çalışanlar için onur, kabiliyet ve tatmin kaynağı olduğu kadar, daha iyi kariyer imkânı ve toplumsal saygı gibi önemli olan pek çok çalışma sonucunun da temel şartını oluşturmaktadır (Tayfun ve Çatır, 2013, s. 120).

Öz Yeterlik Algısı, İş Tatmini ve Çalışan Performansı İlişkisi

Günümüzde örgütlerin belirlemiş oldukları hedeflerine ulaşabilmeleri ve buldukları alanda rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri açısından çalışan performansı önem verilmesi gereken bir konudur. Öz yeterlik algısı ise, çalışan performansını etkileyen önemli değişkenlerden bir tanesi olmaktadır. Literatürde öz yeterlik algısı ile çalışan performansı ilişkisini ele alan, farklı alanlarda gerçekleştirilen birçok araştırma yer almaktadır. Örneğin; Akşit Aşık (2016) tarafından otel çalışanları ile yapılan çalışmada, çalışanların öz yeterlik algıları ile performansları arasında olumlu yönde pozitif bir ilişki olduğu, bir başka ifadeyle çalışanların öz yeterlik seviyesi arttıkça performansının da o oranda arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yıldırım ve diğerleri (2019) tarafından Ankara Esenboğa Havalimanında görev yapan hava aracı bakım teknisyenlerinin bireysel mesleki yeterliliklerini, özsaygılarını ve çalışan performanslarını ölçmeye yönelik yapılan araştırma sonucunda, bireysel mesleki yeterlilik değişkeninin hem çalışan performansını hem de özsaygıyı yüksek seviyede ve olumlu düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Sezgin ve Düşükcan (2020) tarafından özel ve devlet hastanelerinde görev yapan hemşirelerin öz yeterlik algılarının hangi düzeyde olduğunu ve algılarının performansları üzerinde ne düzeyde etki gösterdiğini belirlemeye yönelik yapılan

araştırma sonucunda, işgörenin işe ilişkin öz yeterlik algısı ileri düzeyde olursa, çalışan performansının da aynı oranda ileri seviyede olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışanların öz yeterlik algılarının, performanslarını geliştirme adına da önem arz ettiği sonucuna varılmıştır. Kemer (2021) tarafından Pandemi döneminde faaliyetlerine devam eden 22 konaklama işletmesinin mutfak bölümünde aşçı olarak görev yapan bireyler üzerinde yapılan çalışmada, aşçıların eğitim seviyelerinin yükseltilmesiyle mesleğe yönelik öz yeterlik algılarının artacağı ve yüksek seviyedeki öz yeterlik algısının çalışan performansını da arttıracığı tespit edilmiştir. Akademisyenler üzerinde yaptığı bir çalışmada Çankır (2019), sürdürülebilir kalite algısının performans üzerindeki etkisinde öz yeterlik düzeyinin aracılık etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, araştırmanın ilk hipotezi şu şekildedir:

H₁: Öz yeterlik algısı çalışan performansı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Öz yeterlik algısı, çalışanların verimliliğinin ve performans düzeylerinin artırılması, bilgisel, girişimsel ve hareketsetel kabiliyetlerin kazandırılarak geliştirilmesi yönünden oldukça önemlidir. İş tatmini ise, çalışanların yapmış oldukları işlerden duydukları hazzı, işlerini ve iş şartlarını hangi düzeyde sevdiğini belirten bir ifadedir (Buluç ve Demir, 2015, s. 302). Literatürde öz yeterlik algısı ile iş tatmini ilişkisini inceleyen çalışmaların bazıları incelendiğinde; bilişim alanında faaliyet gösteren üç farklı örgütte görev alan beyaz yakalı personel üzerinde Gürbüz ve diğerleri (2010, s. 74) tarafından yapılan çalışmada, temel benlik değerlendirmesinin (öz saygı, genel öz yeterlik, nevroitiklik ve kontrol odağı) iş tatmini ve çalışan performansını arttırmada olumlu yönde bir etkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca, temel benlik değerlendirmesinin (öz saygı, genel öz yeterlik, nevroitiklik ve kontrol odağı) iş tatminini açıklama gücünün, çalışan performansına göre daha fazla olduğu da belirlenmiştir. Akgündüz (2013) tarafından konaklama tesislerinde iş tatmini, yaşam doyumu ve öz yeterlik arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik yapılan araştırma sonucunda, bu değişkenler arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örcü ve diğerleri (2020) tarafından AVM'lerde görev alan personeller üzerinde yapılan çalışmada ise, liderlik tarzının öz yeterlik algılamaları ve iş tatmini üzerinde pozitif anlamlı bir etkiye sahip olduğu, liderlik tarzı ve öz yeterlik algısı ilişkisinde iş tatmininin aracılık etkisinin pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir.

Eğitim alanında öğretmenler üzerine yapılan çalışmalarda ise; Arslan (2014) tarafından yapılan araştırma sonucunda öz yeterlik algısı ile iş tatmini arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu belirlenmiş; Buluç ve Demir (2015) tarafından yapılan araştırma sonucunda ise, öğretmenlerin öz yeterlik algıları ile iş tatminleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Baltacı (2017) tarafından ortaöğretim kurumlarında görev yapan okul müdürleri ile yapılan araştırma sonucunda, kurumsal iş tatmini ile yönetimsel öz yeterlik, bireysel iş tatmini ile öğretimsel öz yeterlik arasında olumlu yönde, orta seviyeli ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Orhan ve Komşu (2016) tarafından Çukurova Üniversitesi, Mersin Üniversitesi ve Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesinde görev yapan akademisyenler üzerinde yapılan çalışmada, öz yeterlik algısı ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgilerden hareketle araştırmanın ikinci hipotezi şu şekildedir:

H₂: Öz yeterlik algısı iş tatmini üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{2a}: Öz yeterlik algısı içsel tatmin üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{2b}: Öz yeterlik algısı dışsal tatmin üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Örgütsel davranışa yönelik yapılan araştırmaların en temel kavramlarından bazılarını iş tatmini ve çalışan performansı oluşturmaktadır. Bu iki kavram gerek bireysel açıdan gerekse örgütsel başarıya ulaşma açısından oldukça önemli değişkenlerdir. Literatürde iş tatmini ile

çalışan performansı ilişkisini araştıran çalışmaların bazıları incelendiğinde; algılanan örgütsel desteğin ve gelişim kültürünün bireylerin iş tatmini ve çalışma performansını etkilediği, iş tatmininin çalışan performansını olumlu ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna varıldığı görülmektedir (Akkoç vd., 2012). Özdemir ve Büyükgöze (2017) tarafından ilk ve orta kademeli okullarda görev yapan öğretmenler üzerinde yapılan araştırmada, erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere oranla ve deneyimli öğretmenlerin ise daha az deneyimli öğretmenlere oranla iş tatmini seviyelerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, öğretmenlerin iş tatmini ve performans seviyeleri arasında orta seviyede anlamlı bir ilişki olduğu ve iş tatmininin öğretmenlerin performansının anlamlı bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Köse ve diğerleri (2018) tarafından yapılan araştırmada ise, psikolojik sermaye, iş tatmini ve performans arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Tepe Küçüköğlü (2018) tarafından Türkiye’de bulunan özel ve devlet üniversitelerinde görev yapan akademik personel üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre ise, iş tatmininin çalışan performansı üzerinde pozitif yönde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca iş tatmininin sağlanması durumunda çalışanların yaptıkları işten daha çok memnuniyet duydukları ve işe devam etmeme gibi olumsuz durumların oluşmadığı tespit edilmiştir. Bu bilgilerden hareketle araştırmanın üçüncü hipotezi şu şekildedir:

H₃: İş tatmini çalışan performansı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{3a}: İçsel tatmin çalışan performansı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H_{3b}: Dışsal tatmin çalışan performansı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Öz yeterlik algısı, çalışanların davranışlarını, dolayısıyla performanslarını farklı yönlerden etkilemektedir. Literatürde, öz yeterlik algısı ile çalışan performansına yönelik olarak yapılan çalışmalarda, bu iki değişkenin birbiri ile ilişkili olduğu sonucuna varılmış ve öz yeterliğin çalışan performansı üzerinde önemli bir etkisinin olduğuna dair sonuçlara varılmıştır. Bir başka ifadeyle, öz yeterlik algısı hem çalışanların performans düzeylerine etki etmekte hem de ortaya konulan performans sonucunda çalışanların tatmin seviyeleri hakkında bilgi vermektedir (Sezgin ve Düşükcan, 2020). Gürbüz ve diğerleri (2010) tarafından yapılan araştırmada, çalışanların temel benlik değerlendirmelerinin (öz saygı, genel öz yeterlik, nevroitiklik ve kontrol odağı) iş tatmini ve performans düzeylerini arttırmada olumlu yönde bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Buna ilaveten, çalışanların temel benlik değerlendirmelerinin (öz saygı, genel öz yeterlik, nevroitiklik ve kontrol odağı) iş tatminini açıklama gücünün, çalışan performansına oranla daha yüksek düzeyde olduğundan da bahsedilmiştir. Dolayısıyla yapılan bu araştırmalardan elde edilen sonuçlardan da hareket edilerek; öz yeterlik algısı ile çalışan performansı arasındaki ilişkide iş tatminin aracılık rolünün olduğu varsayılmış, alt boyutlar da dâhil edilerek bu etkiler araştırılmıştır. Bu bağlamda oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H₄: Öz yeterlik algısı ile çalışan performansı arasındaki ilişkide iş tatminin aracılık rolü vardır.

H_{4a}: Öz yeterlik algısı ile çalışan performansı arasındaki ilişkide içsel tatminin aracılık rolü vardır.

H_{4b}: Öz yeterlik algısı ile çalışan performansı arasındaki ilişkide dışsal tatminin aracılık rolü vardır.

Materyal ve Yöntem

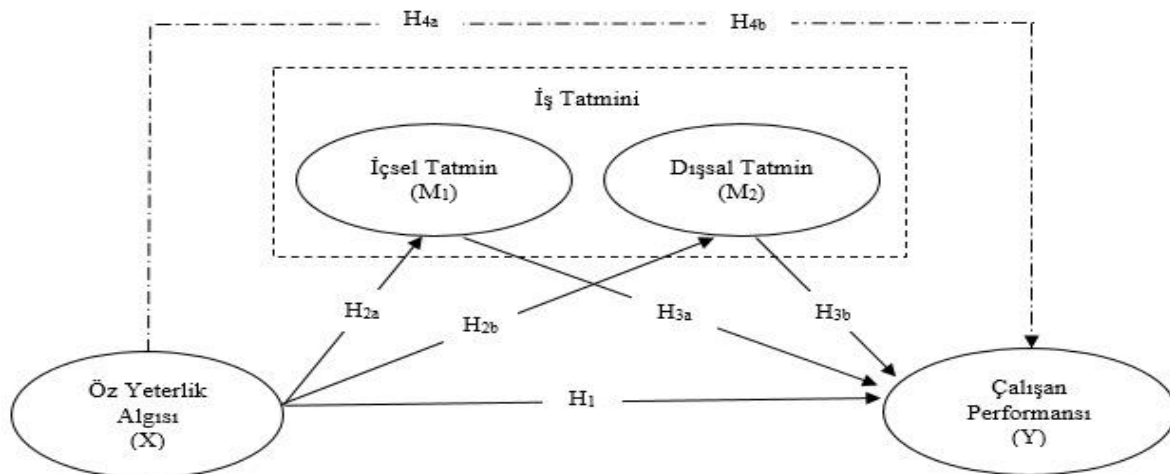
Öz yeterlik algısı, iş tatmini ve çalışan performansı arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri incelemek amacıyla, Kilis 7 Aralık Üniversitesinden tesadüfi olmayan örnekleme

tekniklerinden kolayda örneklem yöntemiyle belirlenen 198 akademisyenle yüz yüze ve online anket gerçekleştirilerek veri toplanmıştır. Veriler toplanmadan önce etik kurul izni (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu, 04/12/2020 tarihli ve 2020/35 sayılı) alınmıştır.

Araştırmada yapılacak olan regresyon analizi için gereken minimum örneklem sayısı (değişken sayısı*8)+50 formülü ile belirlenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 123). Bu doğrultuda, araştırma için gerekli minimum örneklem sayısı, araştırmanın dört değişkeni olduğu için $(4*8)+50=82$ olarak hesaplanmıştır. Ulaşılan örneklem sayısı (198) gerekli minimum örneklem sayısından (82) fazla olduğundan, ulaşılan örneklem sayısının yapılacak regresyon analizi için yeterli olduğuna kanaat getirilmiştir. Ayrıca örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olması için ifade başına düşen gözlem sayısının ideal oranının 1'e 5 olması gerekmektedir (Yaşlıoğlu, 2017, s. 75). Bu doğrultuda, araştırma için gerekli minimum örneklem sayısı, ankette toplam 34 ifade olduğu için $34*5=170$ (ifade sayısı*5) olarak hesaplanmıştır. Ulaşılan örneklem sayısı (198) gerekli minimum örneklem sayısından (170) fazla olduğundan, ulaşılan örneklem sayısının yapılacak faktör analizi için yeterli olduğuna kanaat getirilmiştir.

Araştırmada uygulanan anket dört bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde; akademisyenlerin sosyo-demografik özelliklerini (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, unvan, kurumdaki ve sektördeki çalışma süresi) ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde öz yeterlik algılarını, üçüncü bölümünde iş tatminlerini ve dördüncü bölümde performanslarını ölçen ifadelere beşli Likert olarak yer verilmiştir. Öz yeterliliği ölçmek için Schwarzer ve Jerusalem (1995) tarafından geliştirilen, Türkçeye çevirisi Yeşilay (1996) tarafından yapılan 10 ifadeli ölçek kullanılmıştır. İş tatminini ölçmek için Weiss ve diğerleri (1967, s. 111) tarafından geliştirilmiş olan 20 ifadeli Minnesota İş Tatmin Ölçeği (MSQ) kısa formu kullanılmıştır. Baycan (1985) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan ölçekte 12 ifade içsel tatmini, 6 ifade dışsal tatmini ve 2 ifade de genel tatmini ölçmektedir. Çalışan performansını ölçmek için ise, Sigler ve Pearson'nın (2000) Kirkman ve Rosen'dan aldığı (1999), Çöl (2008) tarafından Türkçeye çevrilmiş olan 4 ifadeli ölçek kullanılmıştır.

Araştırma hipotezleri doğrultusunda oluşturulan, araştırma kapsamında ele alınan değişkenlerin yer aldığı model Şekil 1'de gösterilmektedir. Yapılacak istatistiksel analizlerle modelin test edilmesi amaçlanmaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Teorik Modeli

Bulgular

Bu bölümde sırasıyla; katılımcılara ve değişkenleri oluşturan ifadelere ait tanımlayıcı bilgiler, faktör ve güvenilirlik analizi sonuçları ile hipotez testlerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara ait Tanımlayıcı İstatistik

Değişken	Grup	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	80	40,4
	Erkek	118	59,6
Medeni Durum	Evli	135	68,2
	Bekâr	63	31,8
Eğitim Durumu	Lisans	12	6,1
	Yüksek Lisans	84	42,4
	Doktora	102	51,5
Yaş	20-24 yaş	2	1
	25-29 yaş	28	14,1
	30-34 yaş	52	26,3
	35-39 yaş	51	25,8
	40-44 yaş	35	17,7
	45 ve üzeri yaş	30	15,2
Unvan	Prof. Dr.	8	4
	Doç. Dr.	17	8,6
	Dr. Öğr. Üyesi	54	27,3
	Öğr. Gör. Dr.	10	5,1
	Arş. Gör. Dr.	13	6,6
	Öğr. Gör.	47	23,7
	Arş. Gör.	49	24,7
Kurumda Çalışma Süresi	1 yıldan az	33	16,7
	1-3 yıl	57	28,8
	4-6 yıl	38	19,2
	7-9 yıl	26	13,1
	10 yıl ve üstü	44	22,2
Sektörde Çalışma Süresi	1 yıldan az	21	10,6
	1-3 yıl	38	19,2
	4-6 yıl	29	14,6
	7-9 yıl	30	15,2
	10 yıl ve üstü	80	40,4

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan akademisyenlerin çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu, doktora düzeyinde eğitime sahip, evli ve 30 ile 39 yaş civarında genç bir nüfus olduğu belirlenmiştir. Yine araştırmaya katılan akademisyenlerin en çok Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip oldukları, 1-3 yıl aralığında kurumda çalışma sürelerinin olduğu, 10 yıl ve üzeri sektörde çalışma sürelerinin olduğu ve Fen Edebiyat Fakültesinde görev yaptıkları tespit edilmiştir.

Tablo 2'de değişkenleri oluşturan ifadelere ait ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri gösterilmektedir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinden verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için yararlanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2014, s. 206). İfadelere ait çarpıklık ve basıklık değerleri -1,5 ile +1,5 arasında değerler aldığından, verilerin normal dağılım gösterdiği (Bayram, 2013, s. 49) kabul edilmiştir.

Tablo 2: İfadelere ilişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Kod	İfade	N	Ort.	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık
ÖYA1	Yeterince çaba harcarsam, zor sorunları çözümlenir bir yolunu daima bulabilirim.	198	4,354	,5929	-,300	-,665
ÖYA2	Bana karşı çıkıldığında, istediğimi elde etmemi sağlayacak bir yol ve yöntem bulabilirim.	198	3,768	,8409	-,780	,933

ÖYA3	Amaçlarıma bağlı kalmak ve bunları gerçekleştirmek benim için kolaydır.	198	3,934	,7201	-,643	1,237
ÖYA4	Beklenmedik olaylarla etkili bir biçimde başa çıkabileceğime inanıyorum.	198	3,848	,7105	-,545	1,042
ÖYA5	Yeteneklerim sayesinde beklenmedik durumlarla nasıl baş edebileceğimi biliyorum.	198	3,904	,6803	-,465	,593
ÖYA6	Gerekli çabayı gösterirsem, birçok sorunu çözebilirim.	198	4,237	,6524	-,727	1,328
ÖYA7	Baş etme gücüme güvendiğim için zorluklarla karşılaştığımda, genellikle birkaç çözüm yolu bulabilirim.	198	3,985	,6720	-,794	1,426
ÖYA8	Bir sorunla karşılaştığımda, genellikle birkaç çözüm yolu bulabilirim.	198	4,081	,6075	-,314	,780
ÖYA9	Başım dertte olduğunda, genellikle bir çözüm düşünebilirim.	198	4,071	,6252	-,554	1,445
ÖYA10	Önüme çıkan zorluk ne olursa olsun, üstesinden gelebilirim.	198	3,576	,8620	-,357	,157
İT1	Beni her zaman meşgul etmesi yönünden	198	3,626	,9353	-,880	,385
İT2	Bağımsız çalışma imkânını vermesi yönünden	198	4,106	,8085	-1,069	1,423
İT3	Ara sıra değişik şeyler yapabilme imkânı vermesi yönünden	198	3,975	,8088	-,710	,342
İT4	Toplumda “saygın bir kişi” olma şansını bana vermesi yönünden	198	4,293	,6569	-,392	-,737
DT5	Yöneticimin emrindeki kişileri iyi yönetmesi yönünden	198	3,621	1,0241	-,790	,353
DT6	Yöneticimin karar verme yeteneği yönünden	198	3,581	,9826	-,731	,297
İT7	Vicdani bir sorumluluk taşıma şansını bana vermesi yönünden	198	4,111	,6434	-,105	-,593
İT8	Bana garantili bir gelecek sağlaması yönünden	198	3,833	1,0263	-1,055	1,001
İT9	Başkaları için bir şeyler yapabildiğimi hissetmem yönünden	198	4,348	,6331	-,443	-,664
İT10	Kişileri yönlendirmek için fırsat vermesi yönünden	198	4,157	,7545	-,698	,328
İT11	Kendi yeteneklerimle bir şeyler yapabilme şansı vermesi yönünden	198	4,268	,6405	-,306	-,681
DT12	İşimle ilgili alınan kararların uygulamaya konması yönünden	198	3,848	,7722	-,467	,079
DT13	Yaptığım iş karşılığında aldığım ücret yönünden	198	3,758	,9674	-,958	,696
DT14	Terfi imkânının olması yönünden	198	4,010	,8955	-1,177	1,406
İT15	Kendi fikir/kanaatlerimi rahatça kullanma imkânı vermesi yönünden	198	3,758	,8794	-,546	,133
GİT16	Çalışma şartları yönünden	198	3,949	,7853	-1,054	1,492
GİT17	Çalışma arkadaşlarının birbirleriyle anlaşmaları yönünden	198	3,793	,9303	-1,066	1,202
DT18	Yaptığım iş karşılığında takdir edilmem yönünden	198	3,687	,9140	-,667	,349
İT19	Yaptığım iş karşılığında duyduğum başarı hissi yönünden	198	4,131	,6235	-,098	-,469
İT20	Mesleğimi yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme imkânı vermesi yönünden	198	4,071	,7301	-,663	1,099
ÇP1	Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	198	4,343	,6238	-,401	-,658
ÇP2	Hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	198	3,727	,7910	-,840	1,356
ÇP3	Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.	198	3,955	,7759	-,712	,907
ÇP4	Bir problem ortaya çıktığında en hızlı şekilde çözüm üretirim.	198	4,071	,6871	-,756	1,448

Araştırmada kullanılan değişkenleri oluşturan ifadeler, ölçek geçerliliğinin sağlandığının tespit edilmesi için faktör analizi ile incelenmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sonucunda elde edilen değer 0,50'den büyük olması ve Bartlett testi ki-kare değerinin istatistiksel olarak anlamlı olması verilerin faktör analizi için uygun olduğu anlamına gelmektedir (Gürüş ve Astar, 2014, s. 368; Çolakoğlu ve Bozkurt, 2021, s. 156). Bu değerlere ait detaylı bilgi Tablo 3'de gösterilmektedir.

Faktör analizi olarak temel bileşenler analizi, döndürme yöntemi olarak da dik döndürme yöntemlerinden olan Varimax yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yüklerinin genel olarak en az 0,32'nin üzerinde olması önerilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 654). Bu çalışmada faktör yükleri 0,40'tan düşük ve birden fazla faktöre yüklenen; DT12, DT13, DT14, DT18 ve İT15 kodlu ifadeler çıkartılarak analiz tekrarlanmıştır. Oluşan son durumda, öz değerleri 1'den büyük olan dört faktör elde edilmiştir. Bu faktörler toplam varyansın %56,544'ünü açıklamaktadır. Ölçeklerin yakınsama ve ayrışma geçerliliğinin sağlandığının tespitinden sonra, elde edilen faktörlere ait ifadeler kullanılarak güvenilirlik analizi yapılmış, faktörlerin Cronbach alfa değerleri 0,70'den büyük olduğundan (Sipahi vd. 2010, s. 89) araştırmanın ölçek güvenilirliğinin sağlandığı tespit edilmiştir. Bu analizlerle ilgili detaylı bilgi Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Faktörler			
	Öz Yeterlik Algısı	İçsel Tatmin	Dışsal Tatmin	Çalışan Performansı
ÖYA5	0,791			
ÖYA4	0,772			
ÖYA10	0,767			
ÖYA7	0,687			
ÖYA3	0,668			
ÖYA6	0,656			
ÖYA8	0,626			
ÖYA2	0,598			
ÖYA9	0,564			
ÖYA1	0,482			
İT3		0,790		
İT2		0,765		
İT9		0,684		
İT11		0,656		
İT8		0,654		
İT4		0,648		
İT10		0,602		
İT20		0,578		
İT19		0,577		
İT1		0,512		
İT7		0,465		
DT6			0,889	
DT5			0,884	
GİT17			0,575	
GİT16			0,561	
ÇP3				0,706
ÇP2				0,694
ÇP1				0,654
ÇP4				0,643
Açıklanan Varyans	17,683	17,625	10,637	10,599
Cronbach Alfa	0,884	0,896	0,806	0,781
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Test= 0,892 Bartlett's Test $\chi^2(406)= 3104,511$; p= 0,000				

Hipotezlerin test edilmesinden önce modelin uygunluğu değerlendirilmiştir. Araştırmada basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri kullanıldığından modelin uygunluğu için bu analizlerin ön koşulları olan; verilerin normal dağılımı, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmaması ve hata terimleri arasında otokorelasyon olmaması gibi kriterlerin sağlanması gerekmektedir. Araştırmada kullanılan ifadelerin basıklık ve çarpıklık değerleri -1,5 ile +1,5 arasında olduğundan verilerin normal dağılım gösterdiği

belirlenmiştir (Bkz. Tablo 2). Değişkenlerin tolerans değerleri 0,2'den büyük ve VIF (varyans artış faktörleri) değerleri 10'dan küçük olduğu için çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı; Durbin-Watson değerinin 2'ye yakın olmasından dolayı da otokorelasyon (hata terimleri arasında ilişki olmaması) probleminin olmadığına (Field, 2005, s. 175; Eroğlu, 2014, ss. 222-228; Küçüksille, 2014, s. 264; Çolakoğlu ve Tan, 2018, s. 96) karar verilmiştir. Bu değerlerle ilgili detaylı bilgi Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: Çoklu Doğrusal Bağlantı ve Otokorelasyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Tolerans	VIF	D-W
Öz Yeterlik Algısı	0,805	1,242	
İçsel Tatmin	0,603	1,659	1,718
Dışsal Tatmin	0,693	1,442	

Hipotezleri test etmek için SPSS Process Macro eklentisindeki 6. Model seçilmiştir. Eklenti yoluyla %95 güven aralığı ve 5000 bootstrap sayısı ile doğrudan ve dolaylı etkiler hesaplanmıştır. Araştırmalarda bir bağımlı değişken üzerinde bir bağımsız değişkenin (basit regresyon) veya birden fazla bağımsız değişkenin (çoklu regresyon) etkisinin belirlenmesi için regresyon analizi yapılmaktadır. Bu analiz sonucunda elde edilen R^2 (belirlilik katsayısı) değeri; bağımlı değişkendeki değişimin yüzde kaçının bağımsız değişken tarafından açıklandığını, F istatistiği; anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ ise, modelin bütünü ile istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, " β " değeri ise; bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini göstermektedir (Küçüksille, 2014, s. 199, 203).

Tablo 5'e göre yapılan regresyon analizi sonuçları incelendiğinde; öz yeterlik algısının çalışan performansı üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ($\beta = 0,475$; $p < 0,05$) olduğundan H_{11} ; içsel tatmin üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ($\beta = 0,478$; $p < 0,05$) olduğundan H_{2a} ; dışsal tatmin üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ($\beta = 0,408$; $p < 0,05$) olduğundan H_{2b} hipotezleri kabul edilmiştir. İçsel tatminin çalışan performansı üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ($\beta = 0,303$; $p < 0,05$) olduğundan H_{3a} hipotezi kabul edilmiş; dışsal tatminin çalışan performansı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız ($\beta = 0,023$; $p > 0,05$) olduğundan H_{3b} hipotezi reddedilmiştir. Analizlerle ilgili detaylı bilgi Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5: Regresyon Analizlerine İlişkin Sonuçlar

Tahmin Değişkeni	Sonuç Değişkeni					
	M ₁ (İçsel Tatmin)		M ₂ (Dışsal Tatmin)		Y (Çalışan Performansı)	
	β	SH	β	SH	β	SH
X (Öz Yeterlik Algısı)	0,478*	0,069	0,408*	0,104	0,475*	0,072
M1 (İçsel Tatmin)	-	-	-	-	0,303*	0,077
M2 (Dışsal Tatmin)	-	-	-	-	0,023	0,051
	$R^2 = 0,194$		$R^2 = 0,072$		$R^2 = 0,337$	
	F(1;196)= 47,081		F(1;196)= 15,290		F(3;194)= 39,153	
	p<0,05		p<0,05		p<0,05	

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı

Aracılık rolünün olabilmesi için bir girdi değişkenin aracı değişken üzerinden çıktı değişken üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olması gerekmektedir. Dolaylı etki anlamlı olduğu durumda girdi değişkenin çıktı değişken üzerindeki doğrudan etkisi de anlamlı ise kısmi aracılık; doğrudan etki anlamsız ise tam aracılık durumu var demektir (Zhao vd., 2010; Tan ve Çolakoğlu, 2021, s. 584; Çolakoğlu, 2022, s. 88). Aracılık etkilerini test etmek için değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkiler Bootstrap yöntemiyle hesaplanmıştır. 5000 tekrar sayısı ve %95 güven aralığında öz yeterlik algısının içsel tatmin üzerinden çalışan performansına olan dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamlı ($\beta[0,061; 0,256] = 0,145$) olduğundan H_{4a} hipotezi

kabul edilmiştir. Öz yeterlik algısının dışsal tatmin üzerinden çalışan performansına olan dolaylı etkisi istatistiksel olarak anlamsız ($\beta[-0,013; 0,017]= 0,001$) olduğundan H_{4b} hipotezi ise reddedilmiştir. Öz yeterlik algısı ile çalışan performansı arasındaki ilişkide içsel tatminin aracılık rolünün, etki büyüklüğü 0,09'a yakın bir değer olduğu için ($K^2= 0,127$) orta dereceli bir kısmi aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir. Analizlerle ilgili detaylı bilgi Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Aracılık Analizine ilişkin Sonuçlar

Etki Yönü	β	SH	%95 Güven Aralığı		K^2
			Alt Sınır	Üst Sınır	
<u>Doğrudan Etki</u>					
Öz Yeterlik Algısı -->Çalışan Performansı	,475	,072	,332	,617	-
<u>Dolaylı Etki</u>					
Öz Yeterlik Algısı--->İçsel Tatmin--->Çalışan Performansı	,145	,50	,061	,256	,127
Öz Yeterlik Algısı--->Dışsal Tatmin --->Çalışan Performansı	,001	,007	-,013	,017	,001

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde teknolojiye yeni teknolojiler rekabeti artırmış ve buna bağlı olarak örgütlerin önemli sorunlarından biri de verimlilik ve etkinlik olmuştur. Bu durumda başarıya ulaşmak isteyen örgütler için en önemli çözümlerden biri de insan kaynağını etkili ve verimli kullanmaktır. Örgütün kaynaklarını doğru kullanarak, örgütün hedeflerinin korunması gerekmektedir. Örgütler açısından öz yeterlik, her alanda önemi gittikçe artan bir kavram olmakla beraber, insan eylemlerinin önemli bir belirleyicisi olabilmektedir. Öz yeterlik, bireyin belirli bir işi başarabileceğine olan inancını, seçim ve isteklerini yerine getirmek için harcayacağı çabayı, ısrar ve zamanın süresini, olumlu olumsuz düşüncelerini etkilemekte ve buna göre de birey tutum ve davranış ortaya koyabilmektedir. Bununla birlikte çalışanların işlerinden tatmin olma duyguları da performanslarını etkileyebilmektedir. Yönetici pozisyonunda görev alanların; çalışanların öz yeterlik algılarını ve performanslarını arttırmaları durumunda; onların organizasyona katılmalarının, bağlılık düzeylerinin, iş tatminlerinin artacağı ve daha iyi bir performans sergileyeceklerinin bilincinde olmaları gerekmektedir. Ayrıca yöneticilerin her gün gelişim ve değişim gösteren çağımızda bu değişkenlerin tek tek üzerinde durmaları gerekmektedir.

Eğitim sektöründe yer alan üniversitelerde görev yapan akademisyenler, geleceğin öğretmenlerini, mühendislerini vs. yetiştirerek hem toplumu hem de geleceği şekillendirmektedirler. Akademisyenlerin öz yeterlik algılarının yeterli düzeyde olması daha verimli çalışmalarına katkı sağlayabilir, onların hem mesleklerine hem de bilime olan bağlılıklarını arttırabilir, örgütsel bağlılık düzeylerini arttırarak işe devamsızlıklarını ya da işten ayrılmalarını engelleyebilir, sonuç olarak iş tatminlerini ve performanslarını arttırabilir.

Konunun öneminden hareketle yapılan bu araştırmayla, Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde çalışan akademisyenlerin öz yeterlik algıları, iş tatmini ve performans düzeyleri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Tesadüfi olmayan yöntemlerden kolayda örneklem alma yöntemiyle belirlenen 198 akademisyenle yüz yüze ve online anket uygulanarak veri toplanmıştır. Elde edilen verilerle yapılan istatistiksel analizlerde ilk önce ölçümün geçerlilik ve güvenilirlikleri sınılandıktan sonra, değişkenler arası doğrudan ve dolaylı etkiler hesaplanarak hipotezler test edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda, akademisyenlerin öz yeterlik algılarının, performansları ile içsel ve dışsal iş tatminleri üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Yani

akademisyenlerin öz yeterlik seviyeleri arttıkça iş tatmin seviyeleri ve performansları da artmaktadır. Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu da akademisyenlerin içsel tatmin seviyeleri performanslarını olumlu yönde etkilerken, dışsal tatmin seviyelerinin istatistiksel olarak etkili olmadığıdır. Araştırmada elde edilen son bulgu ise, öz yeterliğin performans üzerindeki etkisinde içsel tatminin kısmi aracılık rolü olduğudur. Bu bulgu; akademisyenlerin içsel tatmin seviyelerinin yüksek olmasının performanslarını etkilemesiyle beraber, öz yeterliklerinin performans üzerindeki etkisinin artmasına da katkı sağladığı anlamına gelmektedir.

Elde edilen sonuçlar ilgili akademik literatüre katkı sağlar nitelikte olmakla birlikte, sonuçların eğitim alanında faaliyet gösteren uygulamacılar için de katkı sağlar nitelikte olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda; eğitim alanında çalışanların öz yeterlik algılarının yeterli düzeyde olması daha verimli çalışmalarına katkı sağlayabilir, onların hem mesleklerine hem de bilime olan bağlılıklarını arttırabilir, örgütsel bağlılık düzeylerini arttırarak işe devamsızlıklarını ya da işten ayrılmalarını engelleyebilir, sonuç olarak iş tatminlerini ve performanslarını arttırabilir. Dolayısıyla çalışanlarının yüksek performans göstermelerini isteyen örgütlerin insan kaynaklarına önem vermeleri ve olumlu, etik ilkelere uygun bir ortamın oluşturulması için gerekli çabayı göstermeleri gerekir. Ayrıca çalışanların yaptıkları işten tatmin olabilmeleri ve iyi bir performans gösterebilmeleri için de ücret, terfi, performans değerlendirme, eğitim gibi konularda da titiz davranmaları gerekmektedir.

Özellikle eğitim alanı insanların geleceğine ışık tuttuğu için üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Üniversitelerde akademisyenlerin hem bilimsel faaliyetlerde bulunabilmeleri hem de kaliteli bir eğitim vererek öğrencilerine faydalı olabilmeleri için öncelikle kendi yetkinliklerine inanmaları aynı zamanda örgütlerinin de insan kaynaklarına gereken önemi vermeleri gerekmektedir. Bireylerin kendilerine inanmaları hem yaptıkları işe yönelik performanslarını arttırmakta hem de yaptıkları işten tatmin olmalarını sağlamaktadır. Bilimin ve teknolojinin gelişmesinde öncü olan ve yenilikçi yapısını her zaman koruyan üniversitelerin yüksek düzeyde öz yeterliğe sahip akademisyenlere sahip olmaları beraberinde gösterilen performansı ve tatmin düzeyini de arttıracaktır.

Her araştırmada olabileceği gibi bu araştırmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk sınırlılık, katılımcıların tesadüfi olmayan yöntemlerden kolayda örneklem yöntemiyle belirlenmesidir. Maliyet ve zaman kolaylığı nedeniyle tercih edilen bu yöntemle toplanan verilerden elde edilen sonuçlar ana kütleye genellenemese de, konu hakkında bir fikir oluşturulmasını sağlamaktadır. İkinci sınırlılık, verilerin sadece tek bir üniversitede çalışan akademisyenlerden elde edilmesidir. İlerde yapılacak çalışmalarda birden fazla üniversitede çalışan akademisyenlerin araştırmaya dâhil edilmesi elde edilen sonuçların genelleştirilebilmesine katkı sağlayacaktır. Bir diğer sınırlılık ise akademisyenlerin öz yeterlik algıları, iş tatmini ve performans düzeyleri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin incelenmesi, mevcut durumlarının belirlenmesi üzerinde yoğunlaşılması, bu ilişkilerde etkili olabilecek diğer faktörlerin kapsam dışı bırakılmasıdır. Konuyla ilgili ilerde yapılacak araştırmalarda daha fazla ilgili değişkenin bir arada incelenmesi, ilgili değişkenlerin etkilerinin derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Akgündüz, Y. (2013). Konaklama işletmelerinde iş doyumu, yaşam doyumu ve öz yeterlilik arasındaki ilişkinin analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 180-204.
- Akkoç, İ., Çalışkan, A. & Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde gelişim kültürü ve algılanan örgütsel desteğin iş tatmini ve iş performansına etkisi: Güvenin aracılık rolü. *Yönetim ve Ekonomi*, 19(1), 105-135.

- Akşit Aşık, N. (2016). Öz yeterlik ve işle bütünleşmenin çalışanların iş performansına etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(32), 24-34. <https://doi.org/10.16992/ASOS.3469>
- Arslan, M. (2014). *Çalışanların özyeterlilik inançlarının örgüt sağlığı algısı ile iş tatmin düzeyi ilişkisindeki aracılık etkisinin araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Gebze Teknik Üniversitesi, Kocaeli.
- Baltacı, A. (2017). Okul müdürlerinin iş doyumları ile öz yeterlik algıları arasındaki ilişki. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 49-76.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive*. NJ: Prentice Hall.
- Basım, H. N., Korkmazıyürek, H. & Tokat, A. O. (2008). Çalışanların özyeterlilik algılamasının yenilikçilik ve risk alma üzerine etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 121-130.
- Baycan, F. A. (1985). *An analysis of the several aspects of job satisfaction between different occupational groups*. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Bayram, N. (2013). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş AMOS uygulamaları* (2. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Bolat, O. İ. (2011). Öz yeterlilik ve tükenmişlik ilişkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık etkisi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 255-266.
- Buluç, B. & Demir, S. (2015). İlk ve ortaokul öğretmenlerinin öz-yeterlilik algıları ile iş doyumları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 16(1), 289-308.
- Chang, C-S. & Chang, H-H. (2007). Effects of internal marketing on nurse job satisfaction and organizational commitment: Example of medical centers in southern Taiwan. *Journal of Nursing Research*, 15(4), 265-274. <http://doi.org/10.1097/01.JNR.0000387623.02931.a3>
- Çağlıyan, Y. (2007). *Tükenmişlik sendromu ve iş doyumuna etkisi (Devlet ve Vakıf Üniversitelerindeki akademisyenlere yönelik alan araştırması)*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Çankır, B. (2019). Akademisyenlerin sürdürülebilir kalite algısının performans üzerindeki etkisinde öz-yeterliliğin aracılık etkisi üzerine bir araştırma. *Çukurova Araştırmaları*, 5(1), 108-122. <http://doi.org/10.18560/cukurova.1134>
- Çolakoğlu, E. (2022). *Gaziantep destinasyon markası ve bileşenleri* (1. Baskı). Ankara: Orion Akademi.
- Çolakoğlu, E. & Bozkurt, İ. (2021). Algılanan hizmet kalitesinin tutum üzerine etkisinde hastane türünün düzenleyici etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 151-161.
- Çolakoğlu, E. & Tan, A. (2018). Siyasal iletişim araçlarının oy verme davranışı üzerindeki etkisi: 2017 referandumuna üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 89-102. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.423126>
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Doğan, S. & Kır, A. (2018). Örgütsel sessizlik, tükenmişlik sendromu ve çalışan performansı ilişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(4), 1-14. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.470325>
- Ekber, Ş. & Mirzayeva, G. (2016). Motivasyon yönlü performans değerlendirme: Örnek olay çalışması. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 122-133. <https://doi.org/25.1234/0123456789>

- Eroğlu, A. (2014). Çok değişkenli istatistik tekniklerin varsayımları. İçinde Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (6. Baskı, ss. 207-233). Ankara: Asil Yayın.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS* (2th Ed.). London: SAGE Publications.
- Gürbüz, S., Erkuş, A. & Sığırı, Ü. (2010). İş tatmini ve iş performansının yeni öncülü: Temel benlik değerlendirmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 69-76.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz* (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güriş, S. & Astar, M. (2014). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik* (CD'Lİ Basım). İstanbul: Der Yayınları.
- Kemer, E. (2021). Mesleki öz yeterlilik ile iş performansı arasındaki ilişkide eğitim seviyesinin düzenleyici rolü: Aşçılar üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(2), 899-921.
- Kirkman, B. L. & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74. <https://doi.org/10.2307/256874>
- Korkmaz, Ö. (2011). Öğretmen adaylarının öğretim materyallerinden yararlanmaya dönük öz-yeterlilik algıları. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 1-17.
- Köse, S., Oral Ataç, L. ve Türesin Tetik, H. (2018). Psikolojik sermaye ile iş doyumunu ve performans ilişkisi: Türkiye’de yapılan araştırmalar üzerinden bir meta analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 289-314.
- Küçükşille, E. (2014). Basit doğrusal regresyon-çoklu doğrusal regresyon modeli. İçinde Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (6. Baskı, ss. 199-204; 259-269). Ankara: Asil Yayın.
- Lado, M. & Alonso, P. (2017). The five-factor model and job performance in low complexity jobs: A quantitative synthesis. *Journal of Work and Organizational Psychology*, 33(3), 175-182. <https://doi.org/10.1016/j.rpto.2017.07.004>
- Mensah, J. K. (2015). A "coalesced framework" of talent management and employee performance: For further research and practice. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 64(4), 544-566. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-07-2014-0100>
- Orhan, U. & Komşu, C. (2016). Akademisyenlerde özyeterlilik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin, öğrenmeye yönelik tutuma ve iş tatminine etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 1-18. <https://doi.org/10.18037/ausbd.390321>
- Örücü, E., Şeker, C. & Kaya, A. (2020). Öz yeterlilik algısı ve liderlik tarzı ilişkisinde iş tatmininin aracılık rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(24), 2335-2361. <https://doi.org/10.26466/opus.683963>
- Özdemir, M. & Büyükgöze, H. (2017). İş doyumunu ile öğretmen performansı ilişkisinin duygusal olaylar kuramı çerçevesinde incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 311-325. <https://doi.org/10.17679/inuefd.307041>
- Özpehlivan, M. (2018). İş tatmini: Kavramsal gelişimi, bireysel ve örgütsel etkiler, yararları ve sonuçları. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 43-70.
- Pelit, E. & Çetin, A. (2019). Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetimi işlevi olarak performans değerlendirme ve sorunlar: Kavramsal bir değerlendirme. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 165-203.
- Schwarzer, R. & Jerusalem, M. (1995). Generalized self-efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright & M. Johnston (Eds.), *Measures in health psychology: A user's portfolio*. Causal and control beliefs (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-Nelson.

- Sezgin, E. E. & Düşükcan, M. (2020). Hemşirelerin öz yeterlilik inanç düzeylerinin performansları üzerindeki etkisi: Elazığ ili örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 1659-1702. <https://doi.org/10.33206/mjss.536372>
- Sigler, T. H. & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: Examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52. [https://doi.org/10.1016/S1084-8568\(00\)00011-0](https://doi.org/10.1016/S1084-8568(00)00011-0)
- Sipahi, B., Yurtkoru, E. S. & Çinko, M. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi* (3. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson Education.
- Tan, M. F. & Çolakoğlu, E. (2021). Marka tatmini, güveni ve sadakati arasındaki ilişkinin sosyal medya iletişimi kapsamında incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(2), 574-590. <https://doi.org/10.21547/jss.832475>
- Tayfun, A. & Çatır, O. (2013). Örgütsel sessizlik ve çalışanların performansları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 114-134.
- Tepe Küçüköglü, M. (2018). Psikolojik güçlendirme, iş tatmini ve çalışan performansı arasındaki ilişkiler: Türkiye'deki üniversiteler genelinde bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*, (3), 143-164.
- Tunçer, P. (2013). Örgütlerde performans değerlendirme ve motivasyon. *Sayıştay Dergisi*, (88), 87-108.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V. England, G. W. & Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the minnesota satisfaction questionnaire*. *Minnesota studies in vocational rehabilitation*, XXII. University of Minnesota. Industrial Relations Center. https://vpr.psych.umn.edu/sites/vpr.umn.edu/files/files/monograph_xxii_-_manual_for_the_mn_satisfaction_questionnaire.pdf
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.
- Yeşilay, A. (1996). *Genelleştirilmiş özyetki beklentisi ölçeği*. <http://userpage.fu-berlin.de/~health/turk.htm>
- Yıldırım, F. & İlhan, İ. Ö. (2010). Genel özyeterlilik ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(4), 301-318.
- Yıldırım, Ü. B., Taş, M. A. & Çiçek, H. (2019). Yetkinlik algısı ve çalışan performansı ilişkisinde özsaygının aracılık etkisi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 128-153.
- Yüksel, Ö. F. & Düşükcan, M. (2019). Etik iklim algısının iş görenlerin iş tatmini düzeyleri ve örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine etkisi: Arçelik A.Ş. Adana ve Elazığ Bölge yöneticiliklerinde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 53-65. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.473280>
- Zhao, X., Lynch, J. G. J. & Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206. <https://doi.org/10.1086/651257>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

A Description of Pension Investors in Turkish Defined Contribution Pension Plans

Bireysel Emeklilik Sistemi Yatırımcı Portföylerinin İncelenmesi

Güzhan GÜLAY^{a*} Korkmaz ERGUN^b Yaşar ERSAN^c

^a Doktor, Borsa İstanbul A.Ş., İstanbul/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-1714-185X

^b Doktor, Borsa İstanbul A.Ş., İstanbul/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1014-6460

^c Doktora Öğrencisi, Michigan Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, Michigan/ABD

ORCID: 0000-0001-6468-9204

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Eylül 2022

Kabul tarihi: 15 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Emeklilik Fonları,

Emeklilik,

Yatırım Kararları

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 10, 2022

Accepted: October 15, 2022

Keywords:

Pension Funds,

Retirement,

Investment Decisions

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye'deki emeklilik planı yatırımcılarının yatırım tercihleri, portföy dağılımları ve getirileri, Aralık 2019 değerlerini kapsayan detaylı idari verilerle, ampirik olarak incelenmiştir. Prim ödemeli emeklilik planı yatırımcılarının portföy tercihlerini analiz edebilmek amacıyla, portföylerdeki hisse senetleri, borçlanma araçları ve standart fonların ağırlıkları incelenmiştir. Sonuçlar, emeklilik portföylerinde hisse senetleri, borçlanma araçları ve standart fonların ağırlıklarının heterojen olduğunu göstermektedir. Ancak portföy getirileri yatırımcılar arasında çok büyük değişiklik göstermemektedir. Ayrıca, emeklilik birikimlerinin miktarlarında önemli oranda eşitsizlik gözlenmektedir. Portföyler içerisinde yer alan hisse senedi fonlarının ağırlıklarının da çok küçük olduğu tespit edilmiştir. Borçlanma araçlarının fon ağırlıkları daha yüksek olsa da, bu durum borçlanma araçları için de geçerlidir. Bu durumun aksine, portföylerde standart fonlarının portföy ağırlıklarının, hisse senedi ve sabit getirili fonlarla karşılaştırıldığı zaman çok yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, Türk emeklilik yatırımcılarının standart fonlara bağlılığının yaygın olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

In this article we empirically study the investment behavior, portfolio distribution and returns of the pension investors in Türkiye with an extraordinarily high-quality administrative data in December 2019. To analyze the variation in investors' portfolios of defined contribution pension plans, we calculate the share of wealth invested in the equity, fixed income and default funds. Results show that there is substantial heterogeneity in the level of pension wealth invested in equity funds, fixed income securities funds and default option funds. However, portfolio returns do not significantly vary among investors. Also, the distribution of pension wealth in defined contribution pension plans are extremely unequal. The portfolio weights of equity funds are very small. Although the distribution is slightly better for fixed income funds, almost the same pattern is for these portfolios. On the contrary, the portfolio weights of default funds are very high compared to equity and fixed income funds. This shows that stickiness to the default option is widespread for Turkish pension investors.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: guzhan.gulay@borsaistanbul.com

Introduction

The increase in life expectancy of individuals and decreasing number of working individuals against retired has started to jeopardize the retirement systems throughout the world. Ageing population with longer pension payments and rising health care costs is increasing pressure on the public budgets. In some studies the pension systems of some countries especially countries from Eastern Europe, are challenged by pension crisis. To overcome this pressure regulators had to think over some structural reforms to strengthen public pension systems (Ionescu, 2013). Pension funds are regarded as a crucial component of the retirement system since they provide individuals with an important pathway through which to save for retirement as well as serve to encourage and boost long-term investment. (Kayhan et al., 2021).

Private pension systems has been put into practice as an additional step to these structural changes in regulations. Consequently, the sharing of social risks by the private pension system has alleviated the financial burden of the public pension system. Participation in the private pension system, which is based on savings, is optional. The private pension system enables participants to make long-term savings and helps to increase their income during retirement. The contributions of the participants to the system are converted into investments by the pension companies, which provides national resources to the country's economy (Erol, 2019). One of the key characteristics defining the current development path of pension funds is the switch from the classic defined benefit (DB) scheme to the defined contribution scheme (DC) from the early 2000s (Thomas et al., 2014).

This article for the first in the literature examines the wealth accumulation (portfolio size), investment decisions, and performance regarding portfolio returns in Türkiye in defined contribution pension plans. To quantify those corresponding measures, we employ an unusually administrative data set covering the universe of all individual retirement accounts in Türkiye. The relevant data set has information on portfolio details, choices of funds, fund types, and also how an investor allocates her money in different set of options. Moreover, we adapt a kernel density approach to illustrate the statistical distribution of the outcomes we focus on. For a more parsimonious investigation, we divide our population into percentiles and also we calculate Gini Coefficient for each outcome we concentrate to quantify the inequality.

Results show that the wealth in defined contribution pension plans are distributed severely uneven. The bottom 25th percentile has just 216 Turkish Liras whereas the top 1 percent has 154,056 Turkish Liras. The average of portfolio size is 10,240 Turkish Liras, despite the median of the distribution of wealth in pension plans of 1,455 Turkish Liras. In line with this, the Gini Coefficient for the wealth DC pension accounts is 0.82, revealing unequally distributed wealth. Considering portfolio returns, most of the investors outperform the annual inflation rate of 14.6% in 2020. The share of wealth invested in equity funds is very small. Even in 75th percentile it is zero, showing that Turkish pension investors are not likely to prefer holding equity funds in their pension portfolios. Similar tendency also emerges in portfolio weights of fixed income securities funds. Relative to equity funds, the weights of fixed income securities funds are higher. Lastly, the default option is common among Turkish investors very similar to the pension accounts in foreign countries such as the US and Sweden as documented by Benartzi and Thaler (2007). Consequently, default effect which is the ownership of default pension fund in individual retirement accounts is common among Turkish investors in Türkiye.

This article relates to several parts of the literature. Prior research has documented that equity exposure i.e. the equity ownership is substantially low in defined contribution pension plans. Benartzi et al. (2001) report that the equity exposure is minimal among US investors and also as the number of equity funds increases together with investment in equities. Moreover, a growing body of research emphasizes the role of default effect in pension plans. A research by

Cronqvist et al. (2004) finds evidence that over 90% of Swedish pension participants choose the default pension fund. Our study is the first describing the investment decisions of Turkish pension plan participants in terms of equity exposure and stickiness to the default fund. Results show that Turkish pension investors are also similar to pension investors in either the US or Sweden.

Literature and Private Pension System in Türkiye

It was 1990s when the balance of income-expenditure in the Turkish social security system reached to critical levels and in the pension system and the asset/liability ratios reached to accepted critical levels for the system (Yaşarlar, 2016). Together with this critical financials the changing demographics with increasing life expectancy and falling birth rates, advances in medicine, the desire for a better quality of life in retirement, and the social security system all contributed to the development of a new pension system that aims to meet both social and economic hopes in Türkiye. People who had the pension systems targeted to retain better life qualities at the end of the working period by saving throughout time (Özaydın, 2019).

Capacity of the retirement savings plans to supplement and suffice as retirement income depends greatly on their long-term viability and durability. A clear framework that would benefit from an open and transparent discussion on the role of governments, policy makers, and regulators in determining the aims of these arrangements is needed in order to evaluate the complementary roles for adequacy. It will also be required to regularly evaluate the effects of various policies on the adequacy of retirement income, using the proper indicators and objectives, and to carefully examine any deficiencies. (OECD, 2020)

In 2005 the World Bank recommended five pillar pension models concept and since than many of the Central and Eastern European nations have embraced the five pillar idea while restructuring their economies (Kagan, 2021). Taking into consideration of their method of funding, the five pillars can be divided into two groups. The first group is defined as ‘pay-as-you go’ or PAYGO and the other group of pillars is classified as asset-based. The PAYGO is accepted as unfunded however asset-based class is funded (Sinha, 2018).

Table 1. The Five Pillars of Modern Retirement Systems

Pillar	Essential Characteristics
Pillar 0	“Non-contributory minimal assistance to the poor, typically means-tested”
Pillar 1	“Public (government) pension (social security) schemes to provide for basic needs; contributory, redistributive, and typically financed on a pay-as-you-go basis”
Pillar 2	“Private occupational pension schemes (sponsored by employers) to supplement Pillar 1; can be voluntary or mandatory (i.e., required by the state); and can comprise defined benefit (DB) or defined contribution (DC) plans”
Pillar 3	“Individual savings to provide for future withdrawals and/or annuities in various forms; can be voluntary, but often enforced by the state
Pillar 4	A set of labor market policies to extend work life and enable more part-time work for the formally retired; informal family support as additional dimension”

Source: Table is retrieved by authors from the study of World Economic Forum (2013)

Generally it is common that dividing the pension systems into three different pillars is binding. These are public, occupational and personal pensions. According to definitions of Willmore (2001) we have summarized the general basics of the three pillars from different perspectives given below in Table 2.

Table 2. Pension Systems – Three Pillars

Tier	Pillar	Contribution	Savings	General
1	Public	Non-contributory	Basic Pension	“Anti-poverty. Guarantee a minimum income in the old age. Publicly managed and tax-financed.”
2	Occupational	Contributory	Mandatory Savings	“Protects from relative poverty. Benefits for contributor. Provide as much as contribution. Privately managed and fully funded.”
3	Personal Pensions	Contributory	Voluntary Savings	“Protects from relative poverty. Voluntary savings. Privately managed and fully funded. Supplement for the previous two.”

Source: Table is retrieved by authors from the study of Willmore (2001, 1-6)

In Türkiye Private Pension Savings and Investment System Law was designed after an intensive work of the related ministries and counterparties and issued as a part of the social security reform in which the opinions and evaluations of all parties took part. The law was adopted by the Turkish Grand National Assembly on March 28, 2001 and enacted after being published in the Official Gazette dated April 7, 2001 and numbered 24366. The law entered into force on October 7, 2001, 6 months after its publication. With the legislative work, the necessary administrative and legal framework to ensure the effective implementation of the system was drawn, and with the initiation of the private pension system on October 27, 2003, pension companies became operational (Genç et al. 2015). The Private Pension System was established on a voluntary basis with the Private Pension Savings and Investment System Law No. 4632. The main motivation was to invest the savings of individuals for the retirement period and create additional income as a complement to the social security system. This would increase their welfare level as an additional income during the retirement period. It also would increase employment and contribute to economic development as the retired people will not need to work for extra income (Gülay et al. 2017).

After implementation of the private pension system as the required interest did not arise there has been some changes in the regulations. The primary change was the state contribution of 25% of the contribution amount to the participants since 2013. The state contribution aim was to motivate the participants to save. However, this was not as encouraging as expected and a kind of obligation was imposed on the system based on volunteerism. In order to further increase the size of pension fund assets and participation in the system, the automatic enrollment system (AES), which is mandatory for employees affiliated with an employer to be included in the Private Pension System by the employer, started to be implemented as of 2017 (Eryılmaz, 2021). The savings of the employees are invested in an "interest-bearing" or "interest-free" default fund, depending on preference. The savings of the employees, who have completed the withdrawal period and do not choose any funds, continue to be evaluated in the default fund for the following 10 months (a total of 1 year with the withdrawal period). The savings of employees who have completed 1 year and have not chosen any funds are initially invested in the standard fund according to their "interest-bearing" or "interest-free" fund preferences. Employees can make fund distribution changes 12 times a year (TSB, 2022).

One of the attractive part of the pension system was the state contributions to the pension plans. The details of the plan contained;

- a. State contribution of 25% of the total contribution before 22 January 2022 and 30% after this date
- b. The right for the investor to exit from the system within 2 months but if she chooses to stay state would add an additional 1000 TL as contribution
- c. If the employee chooses to retire with an annuity contract for at least ten years to withdraw his savings from his private pension account, state would make a contribution of 5% over total savings.
- d. The state contribution amounts will be entitled in accordance with the Regulation on the State Contribution in the Private Pension System (BES, 2022).

The pension fund investors should have paid premiums to the system for ten years after their first enrollment in order to retire, and they must also be at least 56 years old. The member may withdraw their funds and exit the system concurrently within the length of the pension contract. However, if he leaves the system before the retirement age cutoff, he will lose 15% of his funds if he does so during the first ten years and 10% if he does so after. He can begin receiving his income or collecting his savings by paying 3.75% tax on the savings of the participants who are eligible to retire (Can, 2010).

In Türkiye the private pension system is considered as the third pillar system. Considering the remaining two systems, we see that the first pillar is designed and ruled by the State and social security institutions. Considering the second pillar which is the occupational pensions is established by some financial institutions like banks and insurance companies for the personnel of their own under the transitional article of the State's social security regulations (Yamak, 2001).

There is limited literature about the pension investor investment behavior analysis in Turkey as finding a comprehensive data set to quantify the variation in pension investors' portfolios. Nonetheless, there is a small but growing literature showing pension funds' investment strategies. Correspondingly, Ilhan (2016) reports that the share of the total amount invested in government bonds and bills by funds is about 85% of the total investment in research period. A one more recent study of Ilhan (2021) reveals that the equity funds with potential high volatility in the short run have performed highest in the long run. A recent study about the relationship between individual investment contribution amount and state contribution (tax deduction) amount in Turkey finds evidence that contribution amount and total investment is positively related in the long run. However, after the start of the state contribution in 2013, a negative relationship between the individual investment contribution amount and state contribution amount in the long run is evident (Özel et al., 2019). Another study by Gülay et al. (2017) reveals that the monthly income and gender do have significant association with the likelihood of leaving the system.

Data

We use a novel and extraordinarily detailed administrative data set covering the universe of all defined contribution individual pension accounts with the number of observations around 10.3 million (10,258,176). The concerning administrative data set is provided by Takasbank A.Ş. a member of Borsa Istanbul Group. The corresponding data set has information on account balances, portfolio details with fund types, pension funds and their numbers, the composition of each pension funds by financial asset classes, the rate of return of each fund over time and trades in the month-end snapshot of December 2019. As the dataset covers the universe of all pension investors with defined contribution pension plans, it is not prone to any misreporting or mismeasurement. Thus, the selection bias is not an issue in our setting. The sample we are examining contains investors born between 1930 and 2001 including both years.

The first variable we are interested in is the logarithm of total accumulated pension wealth in individual retirement accounts since the accumulated wealth in levels is highly skewed and censored at zero. Consequently, we transformed the total accumulated pension wealth in Turkish Liras by taking the natural logarithm of the sizes. Moreover, this provides us an opportunity to illustrate the distribution of pension account size graphically. Secondly, we look for choices of funds in pension portfolios, to achieve this we focus on the portfolio weights of three different types of pension funds. These are equity, fixed income securities funds and default funds. For each outcome of interest, using the fund details in the corresponding administrative data set we calculate individual portfolio weights computing the share of wealth invested in a specific fund type in percentage terms in each portfolio.

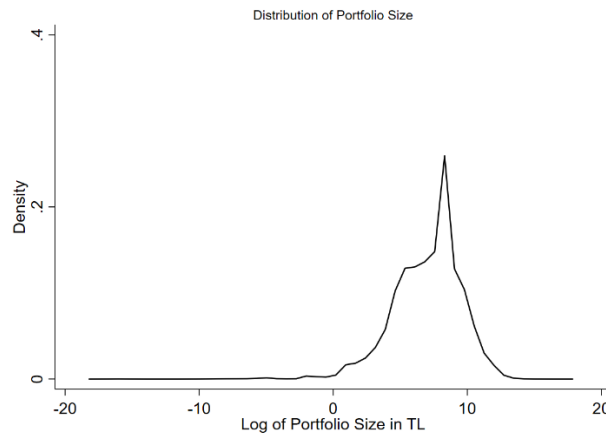
Equity funds consist of at least 80% company shares either local which are traded in the equity market of Borsa Istanbul or foreign shares which are traded in the organized markets abroad. On the other hand fixed income securities funds contains at least 80% of domestic or foreign government or private sector bond and bills, and treasury notes. Finally default funds must consist of at least 50% bonds and bills, revenue sharing certificates, and rent certificates which are likely to be less risky. We categorize a pension fund as default funds if it is a starting fund or standard fund for those participating through automatic enrollment.

Methodology and Results

We examine the behavior of pension investors by dividing the population into percentiles. To do this, for each outcome of interest we are interested in 25th, 50th, 75th, 95th, and 99th percentiles. Furthermore, we report the mean and Gini coefficient and the underlying reason of reporting the Gini coefficient for each outcome of interest lies in the purpose of showing how unequal the related outcome is distributed. Thus, we are able to document for the first time in the literature the level of inequality in portfolio size, portfolio returns and heterogeneity of fund choices in defined contribution pension plans in Türkiye.

Last but not least, we estimate the kernel density of each variable we are involved in, which allows us to illustrate the distribution of corresponding variables that explain the variation in investor's portfolios.

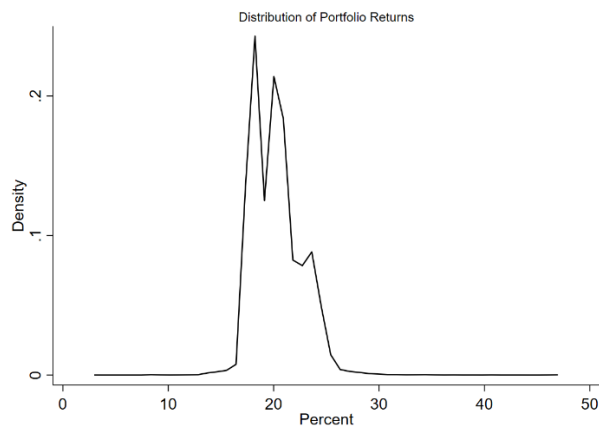
We begin our analysis by providing the distributional characteristics of portfolio size. We note that we take the logarithm of each portfolio size and then we estimate the kernel density. Figure 1 implies that the portfolio size is both left and right skewed. The left skewed feature of the kernel density of portfolio sizes show that there are participants who own tiny amount of investment in the retirement accounts. Indeed around 100 thousand investors have less than 1 Turkish Lira in their pension accounts. Overall, graphical evidence indicates unevenly distributed portfolio size.

Figure 1: Distribution of Portfolio Size (in logs)

Source: It is calculated by the authors from the data obtained from Takasbank (Borsa Istanbul Group)

To examine the performance of pension investors, we calculate the counterfactual portfolio returns by fixing the end of December 2019 portfolios and calculating annual return of corresponding portfolios after one year. Then we estimate the kernel distribution of the portfolio returns and the graphical evidence in Figure 2 suggests that the returns are mainly left skewed and also all of the investors earn positive returns. Nonetheless, the official inflation rate was 14.6%, implying that substantial amount of investors earned negative real returns. We interpret that the concerning investors underperformed relative to inflation rate. Considering the median investor, it is possible to argue that she earned around 6-7 % real return. All in all, median pension investor is good enough to outperform the inflation.

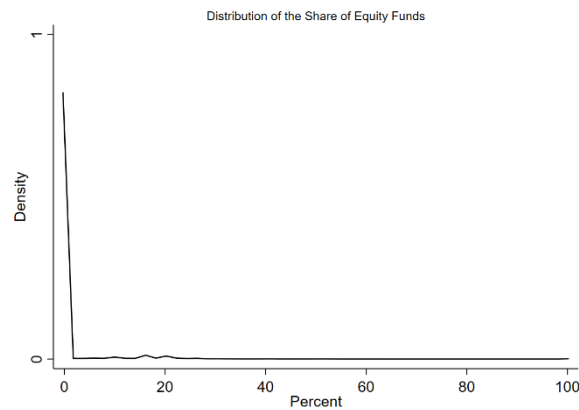
Figure 2: Distribution of Portfolio Returns (%)

Source: It is calculated by the authors from the data obtained from Takasbank (Borsa Istanbul Group)

We also investigate how the variation in terms of some fundamental fund types commonly observed in pension portfolios. We begin our analysis in this part by focusing on the portfolio weights of equity funds which are an indicator of how investors take risk. Figure 3 reveals clearly that the investors holding equity fund in their pension portfolios are quite low. This is in line with the numbers of investors holding directly stocks in Türkiye.¹ We argue that Turkish pension investors put less weight on equity funds, perhaps indicating that Turkish

¹ www.mkk.com.tr

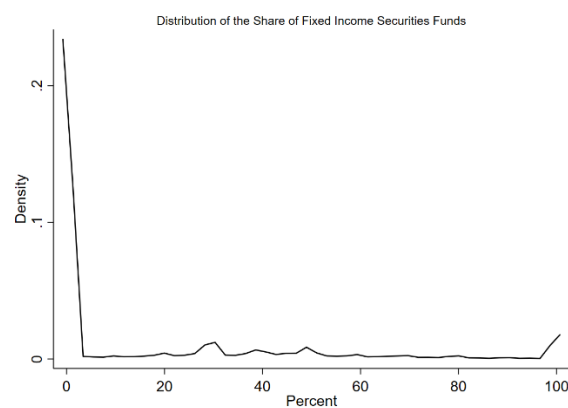
pension investors have conservative investment strategies. Such strategies are possibly the ones with low risk. Altogether, Turkish pension investors do not seem to be risk lover.

Figure 3: Distribution of Share of Equity Funds (%)

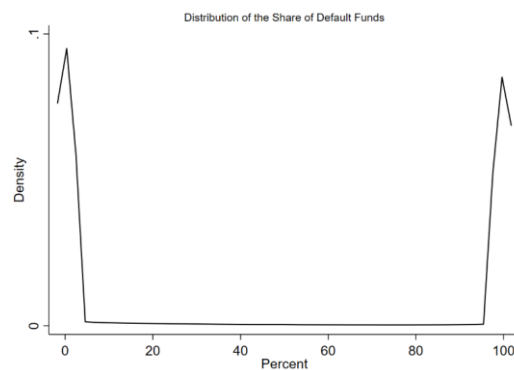
Source: It is calculated by the authors from the data obtained from Takasbank (Borsa Istanbul Group)

Figure 4 plots the kernel density estimates of the portfolio weights of Fixed Income Securities Funds. Strikingly the portfolio weights are bimodal. To clarify, investors either hold 100% fixed income securities fund or none. Combining graphical evidences in Figure 3 and 4 induces that there is room for the study of default funds. Indeed, Figure 5 reveals that part of the investors completely hold only default fund in their portfolio and the remaining half holds 0% of default fund in their pension portfolios. We interpret that half of the investors are sticky to default option, which leads to inertia.

Figure 4: Distribution of Share of Fixed Income Securities Funds (%)

Source: It is calculated by the authors from the data obtained from Takasbank (Borsa Istanbul Group)

Figure 5: Distribution of Share of Default Funds (%)

Source: It is calculated by the authors from the data obtained from Takasbank (Borsa Istanbul Group)

Despite the graphical evidence we provide, there is room for rigorous analysis. To do this we calculate the values of each outcome of interest at percentiles. Table 1 reports our calculations covering mean, 25th, 50th, 75th, 90th, 95th and 99th percentiles, and the Gini Coefficient which allows us to measure the inequality in each outcome. In Row 1, we report the statistics for Accumulated Pension Wealth in Turkish Liras. Accordingly, the average pension wealth in defined contribution pension plans in Türkiye, in December 2019 was 10,240.1 Turkish Liras. However the related pension wealth was unevenly distributed. For instance, bottom 25th percentile has only 216.5 Turkish Lira whereas the top 99th percentile has 154,056.7 Turkish Liras. Moreover the last column of Table 1 shows that Gini Coefficient that is the measure of the inequality is more than 0.829, which suggest extreme inequality. Comparing the Gini Coefficient of the wealth in pension plans with the Gini Coefficient of 0.395 in household income in Türkiye as reported by TÜİK (2022) unfolds that pension investors experience much more inequality.

The portfolio returns are evenly distributed as the Gini Coefficient is around 0.06. Moreover, the mean portfolio return is 20.32% which is above the annual inflation rate. The difference between the bottom 25th percentile and 99th percentile is just 8%.

Table 3: Cross-Sectional Distribution

	-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8
Variable	Mean	25th Percentile	50th Percentile	75th Percentile	90th Percentile	95th Percentile	99th Percentile	Gini Coefficient
Accumulated Pension Wealth (TL)	10,240.10	216.6	1,455.98	5,868.34	21,324.21	42,219.78	154,056.70	0.83
Portfolio Return (%)	20.33	18.59	20.15	21.62	23.66	24.43	26.99	0.06
Equity Funds Portfolio Share (%)	2.2	0	0	0	5.58	18.52	36.46	0.38
Fixed Income Securities Funds Portfolio Share (%)	16.57	0	0	28.97	60.92	100	100	0.33
Default Funds Portfolio Share (%)	46.87	0	2.45	100	100	100	100	0.07

Source: Table is generated by the authors from the data obtained from Takasbank (Borsa Istanbul Group)

We continue studying the portfolio weights of various fund types. In Row 3 we present the portfolio weights of Equity Funds and the average Equity Fund Share is just 2.2%. The median investor do not have any equity fund in her portfolio. Even 75th percentile holds no

equity fund at all. The 99th percentile investor puts 36 Turkish Liras out of each 100 Turkish Liras. And the Gini Coefficient demonstrates moderate inequality in the share of equity funds. On the other hand, the mean portfolio weight of Fixed Income Securities Funds is 16.5%, while the median investor holds no Fixed Income Securities Funds. Besides top 99th percentile invests almost 100% of her investment into Fixed Income Securities Funds. And similarly Gini Coefficient in the corresponding variable displays moderate inequality. OECD (2021) tries to explain the high proportion of investment in bonds compared with equities with some reasons. Some of them do not apply to Türkiye. These are lack of investment alternatives, new exchange, and legal obligations. The most relevant reason is the need for a stable and secure revenue source of the pension investors.

Turkish pension investors are extremely sticky to default option as the mean portfolio weight of default funds is around 47%. It means that for each 100 Turkish Lira of investment around 47 Turkish Lira goes to the default funds. Nevertheless, the median investor invests 2.4 Turkish Lira out of 100 Turkish Lira. Conversely, from 75th percentile to top 99th percentile investors prefer investing their entire investment increasingly in default funds, which is the most prevalent behavioral bias in retirement plans (Benartzi and Thaler, 2007). The underlying reasons of this behavior might be the cognitive costs of evaluating alternative saving options and limited computational capacity as suggested by Blumenstock et al. (2018). Consequently, we focus on behavior problems as suggested by the prior literature (Madrian and Shea (2001), Benartzi and Thaler (2007), Beshears et al. (2009), Beshears and Choi (2012), Madrian (2014)). Overall, the pension investors in Türkiye are not free from behavioral biases as the pension investors in developed countries such as the US and Sweden.

Conclusion

This article is an empirical investigation of pension investors and the way how they accumulate wealth in DC pension plans, how their portfolios perform in terms of rate of return, and how they choose the funds they invest in. To do this, we exploit an extraordinarily high quality administrative data set spanning the entire universe of all individual retirement accounts. The corresponding data set allows us to investigate deeply the affairs of Turkish pension investors in December 2019. Results unfold substantial heterogeneity in the level of pension wealth, portfolio returns, the weight of equity and fixed income securities funds, and also the role of default option.

Our results first imply that the wealth in DC pension plans are extremely unequal. While the bottom 25th percentile has only 216 Turkish Liras the top 1 percent has 154,056 Turkish Liras. The mean investor has 10,240 Turkish Liras however the median investor has 1,455 Turkish Liras. Besides, the Gini Coefficient for the wealth DC pension accounts is 0.82, implying substantial unevenly distributed wealth. In addition, portfolio returns mostly are above the annual inflation rate of 14.6% in 2020. The portfolio weights of equity funds are far from being considerable particularly very small values. Even in 75th percentile it is zero, showing that Turkish pension investors primarily do not prefer holding equity funds in their pension portfolios. Similar patterns also arise in portfolio weights of fixed income securities funds. Relative to the case of equity funds, the weights of fixed income securities funds are more promising. Finally the default option is common among Turkish investors, which is very similar to the pension accounts in foreign countries such as the US and Sweden. Overall, stickiness to default is prevalent in Türkiye.

For the future studies, analysis of the risk taking behavior of pension investors in Türkiye might allow us to have better understanding of how successful Turkish pension investors are while bearing potential investment risks in pensions. Also the policy makers should pay attention to the design of the default funds, if necessary, revise or redesign it as our

results indicate that stickiness to default and inertia which are the commonly observed behavioral biases is widespread.

References

- Beshears, J. and Choi, J. J. (2012). Default stickiness among low-income individuals. Working Paper.
- Beshears, J, Laibson, D. and Madrian, B. C. (2009). The importance of default options for retirement saving outcomes: Evidence from the United States. In Social security policy in a changing environment, University of Chicago Press, pp. 167-195
- Benartzi, S. & Thaler, R. H. (2001). Naive Diversification Strategies in Defined Contribution Saving Plans, *The American Economic Review*, American Economic Association, 91(1), 79-98, <https://www.jstor.org/stable/2677899>
- Benartzi, S. & Thaler, R. H. (2007). Heuristics and biases in retirement savings behavior. *Journal of Economic Perspectives*, 21 (3), 81-104.
- BES, (2022). Devlet Teşvikleri, Devlet Katkısı, BES Türkiye Sigortalar Birliği, <https://www.otomatikbes.info/devlet-tesvikleri>
- Blumenstock, J., Callen, M., & Ghani, T. (2018). Why do defaults affect behavior? Experimental evidence from Afghanistan. *American Economic Review*, 108(10), 2868-2901.
- Can, Y. (2010). Bireysel Emekliliğin Türkiye'deki Durumu ve Gelişimi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 139-146. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/4856/66804>
- Cronqvist, H., & Thaler, R. H. (2004). Design choices in privatized social-security systems: Learning from the Swedish experience. *American Economic Review*, 94(2), 424-428, <https://www.jstor.org/stable/3592922>
- Erol, I. S. (2019). Sosyal Güvenlik Açısından Bireysel Emeklilik Sisteminin Önemi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6 (2) , 10-29. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iy/issue/46636/530137>
- Eryılmaz, Y. (2021). Otomatik Katılım Sistemi Sonrası Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performanslarının Ölçümü: Türkiye Örneği, Institution of Economic Development and Social Researches Publications, Iksad Publications – 2021.
- Genç, T., Kabak, M., Köse E. & Yılmaz, Z. (2015). Bireysel Emeklilik Sistemi Seçimi Problemine İlişkin Macbeth Yaklaşımı, *Ekonometri ve İstatistik*, 2015(22), 47-65.
- Gülay, T. Işık, M. & Öztürk, M. (2017). Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Akademisyenlerin Otomatik Katılıma Bakış Açıklarına İlişkin Bir Analiz: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği. *İş ve Hayat*, 3 (6), 179-205. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/issue/34275/378862>
- İlhan, B. (2016), OECD Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemindeki Gelişmeler Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 51 (2), 157-185. <https://www.acarindex.com/pdfs/366841>
- İlhan, B. (2021). Türkiye'de Gönüllü Katılım Esaslı Emeklilik Yatırım Fonlarının Performans Ölçümü: Emeklilik Şirketi Özelinde Vaka Analizi. 8 (17), 343-367
- Ionescu O.I. & Elisabeta J. (2013). The Evolution and Sustainability of Pension Systems the Role of the Private Pensions in Regard to Adequate and Sustainable Pensions, *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, ScientificPapers.org, 3(6), 1-13.
- Kagan, J. (2021). Investopedia, Retirement Planning, Pensions, Pension Pillar, Reviewed by Pamela Rodriguez, 15 November 2021.
- Kayhan. F & Egrican, A.T. (2021). An Overview Of Voluntary Private Pension Funds in Turkey, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 13(25), Temmuz 2021, ISSN: 2529-0029, 586-607 DOI: 10.14784/marufac.976622

- Madrian, B. C. (2014). Applying insights from behavioral economics to policy design. *Annual Review of Economics*, 6 (1), 663-688.
- Madrian, B. C., & Shea, D. F. (2001). The power of suggestion: Inertia in 401 (k) participation and savings behavior. *The Quarterly journal of economics*, 116(4), 1149-1187.
- OECD (2020). *OECD Pensions Outlook 2020 – Highlights*, 3, OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/Pensions-Outlook-2020-highlights.pdf>
- OECD (2021), *Pension Markets in Focus 2021*, www.oecd.org/finance/pensionmarketsinfocus.htm
- Özaydın, A. & Sekman M. (2019). Türkiye’de Tasarruf Açığının Karşılanmasında Bireysel Emeklilik Sistemi. *Vergi Raporu*, 0(243), 111 - 131.
- Özel, H. A. & Pınar Çengelcik, Ç. (2019). Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi Katılımcılarının Fon Tutarını Belirlemeye Yönelik Bir Analiz. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14 (1), 19-29. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/girkal/issue/46790/567779>
- Sinha, R. (2018). *Pension Finance and Management, Module 1 Design, Topic 1: The World Bank’s Five Pillar Framework*, Toronto, ON: eCampusOntario. <https://ecampusontario.pressbooks.pub/pensionfinance/>
- Thomas, A. Spataro L & Mathew, M. (2014). Pension funds and stock market volatility: An empirical analysis of OECD countries, *Journal of Financial Stability*, Volume 11, 2014, 92-103, ISSN 1572-3089. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2014.01.001>
- TSB (2022). Türkiye Sigorta Birliği (TSB) Bireysel Emeklilik Sistemi & Otomatik Katılım Sistemi Sıkça Sorulan Sorular. https://tsb.org.tr/media/ckeditor_uploads/2022/03/14/bes-sss.pdf
- TÜİK (2022). Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2021, 06 Mayıs 2022, Sayı: 45581. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581#:~:text=Gini%20katsay%C4%B1s%C4%B1%200%2C401%20olarak%20tahmin%20edildi&text=En%20son%20yap%C4%B1lan%20ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na,ile%200%2C401%20olarak%20tahmin%20edildi>
- Willmore, L. (2001). Three Pillars of Pensions: Is there a Need for Mandatory Contributions? In OECD (Eds.), *Private Pensions Series*, OECD 2000 Private Pensions Conference, No: 3. (pp. 385-397), OECD Publishing, Paris, France. 2001.
- World Economic Forum (2013). *Developing Future Social Protection Systems, Retirement Income, Sustainability, Risks and Challenges of Current Retirement Income Schemes*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_FS_RetirementIncome_Report_2013.pdf
- Yamak, S. (2001). Draft Law for Individual Pension System. In OECD (Eds.), *Private Pensions Series*, OECD 2000 Private Pensions Conference, No: 3. (pp. 43-64), OECD Publishing, Paris, France. 2001.
- Yaşarlar, Y. (2016). Aktüeryal Dengenin Sürdürülebilirliği: Türkiye Deneyimi, (Unpublished PhD Thesis). T.C. İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/54721.pdf>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Ülke Neden Başka Bir Ülkeye Yardım Eder? Kalkınma Yardımlarının Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Donörlerin Motivasyonları

Why Does a Country Assist Another? The Origins and Evolution of Development Assistance, as well as Donor Motivations

Esat İPEK^{a*}

^a Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika, Ankara/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0440-9690

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Mart 2022

Kabul tarihi: 20 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Kalkınma yardımları,
Geleneksel donörler,
Yükselen donörler

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 9, 2022

Accepted: September 22, 2022

Keywords:

Development assistance,
Traditional donors,
Emerging donors

ÖZ

Donör konumunda olup, kalkınma yardımı sunan ülkeler; benimsedikleri kalkınma anlayışlarının yanı sıra, muhatap oldukları faydalanıcı ülkeye göre, içinde buldukları küresel konjoktüre ve tercih ettikleri yöntemlere göre farklı yönelimlere sahip olabilmektedirler. Bahse konu faktörler ve daha birçok başka etken donör ülkelerin yardım sunma motivasyonlarını oluşturmaktadır. Bu noktada; ulusal stratejik önceliklerine göre hareket eden donörler, küresel ekonomik düzende sahip oldukları konuma göre pozisyon alan donörler, muhatap oldukları faydalanıcı ülkeye göre farklılık arz eden tutumlar sergileyen donörler ve kalkınma yardımlarını uluslararası ilişkiler bağlamında değerlendiren donörlerin her biri farklı farklı motivasyonlara sahiptirler. Kalkınma yardımları kavramı bu çalışmada öncelikle kavramsal olarak ele alınmış ve üzerine inşa edildiği teorik temeller açıklanmıştır. Sonrasında da tarihsel olarak yaşanan değişim ve dönüşümler ele alınmıştır. Çalışmanın asıl odağını oluşturan donör ülkelerin yardım sunma motivasyonları ise kendi arasında ortak karakteristik özelliklere sahip olan ülkelerin kategorize edilmiş hali üzerinden incelenmiştir. Ayrıca bu alanın en önemli aktörleri arasında yer alan uluslararası kuruluşların yardım sunumu noktasında oynadıkları rol de çalışma kapsamında ele alınmıştır.

ABSTRACT

Donor countries that provide development assistance may have diverse orientations depending on the development strategy they use, the beneficiary country with whom they work, the global context in which they operate, and the methods they prefer. Donor countries are motivated to provide assistance for a variety of mentioned and other factors. Donors who act based on their national strategic priorities, donors who position themselves based on their position in the global economic order, donors who have different attitudes depending on the beneficiary country they are dealing with, and donors who evaluate development assistance in the context of international relations all have different motivations in this regard. The concept of development assistance is discussed conceptually in the present study, and then the theoretical foundations on which it is constructed are described. The historical shifts and transformations are then addressed. The motivations of donor countries, which are the primary focus of the study, are investigated through the categorization of countries that have common traits. Furthermore, the current study discusses the role of international organizations, which are among the most prominent actors in this field, in terms of assistance delivery.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: esatipek@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

In practice, development assistance, which refers to all funds offered from developed to underdeveloped countries, is theoretically based on two approaches: traditional development and humanitarian development. Rostow's five-stage development model underpins the traditional development strategy. Nations that have achieved the last stage, which is marked by particular traits, are classified as developed, whereas countries in the first stage are classified as underdeveloped or developing. However, this model has been challenged for being too limited in scope because it is focused solely on the development of Western Europe, which was decimated after WWII, and hence is inapplicable to other countries and regions. It is also criticized for its Western-centric perspective of development, which regards only them as developed and practically all other countries as underdeveloped. This Western-centric perspective contends that Western countries serve as a model for the rest of the world. In doing so, it implies an unavoidable reliance on Western countries. This is due to the fact that developing countries can only develop by imitating Western countries.

This notion, which evolved after WWII, has been highly disputed and has been compared to the pre-war colonial order in many ways. Since some of the donor countries that provide development assistance have adopted methods that support these allegations, the debate on this topic is still ongoing. The major topic addressed by this study is, "Why does a country assist another?" The origins and evolution of development assistance, as well as the motivations of donor countries to assist, are explored in the context of this issue, in accordance with the concept of dependency defined with reference to the colonial system.

This situation, which is valid for industrialized countries with colonial history and that were among the Second World War victors and formed the Western bloc of the Cold War, known as traditional donors, leads donor countries to prioritize their own national interests over the potential gains of the beneficiary countries with which they are dealing. Emerging donors, who joined the ranks of donor countries later and have a history of significant periods as beneficiary countries, implement development assistance in a win-win sense. As a result, this strategy shapes their assistance motivations as well.

The present study, which attempts to explain why donor countries provide development assistance, focuses on the variables that inspire donors in this respect. It has been discovered that assistance donor countries, which are classified based on numerous features, share mutual objectives. As a result, the motivations of conventional donors, new donors, and international organizations to provide help are examined in this study through their commonalities.

Countries' political, economic, and strategic interests and objectives impact development assistance. The concept of development assistance was conceived primarily by so-called traditional donors. When faced with the prospect of losing their hegemonic supremacy following WWII, Western governments had a practical instrument to maintain their hegemony. This situation, which is largely applicable to European countries, takes on a distinct meaning in the United States. The United States, which does not have a traditional colonial background like European countries, used development assistance to sustain and expand its post-World War II superiority. Marshall Plan, one of the first examples of contemporary development assistance, enabled the United States to rebuild Europe and establish a powerful and enduring ally against the Soviet Union (Communism). However, significant developments have occurred in the ensuing 80 years that have impacted the global conjuncture. The Cold War era, oil crises, and the world's ever-increasing poverty crisis, which has become an insurmountable challenge in today's conditions, have all had a direct impact on the trajectory of world history as well as development assistance. During the Cold War, for example, development assistance became one of the most crucial tactics in the quest for global dominance. Countries whose wealth expanded swiftly and disproportionately in the aftermath of the oil crises, on the one hand, resulted in the development of new contributors, and on the other, opened the way for a worldwide poverty crisis. Furthermore, poverty, which could not be eradicated despite billions of dollars of assistance supplied over the years, has called into doubt donor countries and "assistance." The global poverty problem has now become one of the most important forces affecting development assistance.

The relocation of production centers as a result of globalization since the early 2000s has resulted in the accumulation of huge capital in some developing countries, allowing some countries that are currently accepting assistance to enter this area as new providers. This development has resulted in a new situation in which countries are both donors and beneficiaries. Their circumstances have given them a huge edge in terms of maximizing the effectiveness of assistance. Emerging donors, who have rapidly become more visible in the field of development assistance than conventional donors, have begun to influence it. Instead of establishing a hegemonic connection, emerging donors have formed an equitable win-win association with beneficiary countries, resulting in faster, easier, and more successful cooperation and partnerships. It remains to be seen; however, whether emerging donors, many of which are not global powers in economic, political, or military terms, will be able to sustain their current and future positions in development assistance. This is because the enrichment reached through the opportunities provided by globalization runs the risk of being lost because of globalization, which, according to some, has hit its endpoint and, according to others, has changed its shape. Devastating economic risks are just around the corner for countries that have so far failed to complete their structural transformation and overcome their vulnerabilities. In such an economic environment, governments must find new strategies to sustain their status as donors. As a result, the emerging donors who have shaped the development assistance landscape over the last 20 years may either become stars of the field or fade away in the future. Either of these two alternatives will be one of the most significant events in the future.

determining the answer to the question "why does a country assist another country?"

Giriş

Uygulama olarak, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere aktarılan kaynakların tamamını ifade eden kalkınma yardımları, teorik olarak geleneksel kalkınma yaklaşımına ve insani kalkınma yaklaşımına dayanmaktadır. Geleneksel kalkınma yaklaşımı, Rostow'un beş aşamalı kalkınma modelini baz almaktadır. Belirli karakteristik özellikler üzerinden ayrılmış olan aşamaların sonuncusuna ulaşan ülkeler gelişmiş, ilk aşamalarda olan ülkeler ise gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler olarak tanımlanmaktadırlar.

Ancak bu model sadece İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra harap olan Batı Avrupa'nın kalkınmasını baz aldığı için dar kapsamlı olmakla, dolayısıyla diğer ülkeler ve bölgeler için geçerlilik arz etmeyeceğine dair eleştirilmektedir. Ayrıca, Batı merkezli bir kalkınma anlayışı doğrultusunda sadece onları gelişmiş, dünyanın geri kalanı nerdeyse bütün ülkelerini ise gelişmemiş kabul ettiği için de eleştirilmektedir. Bahse konu Batı merkezli anlayış, Batılı ülkelerin dünyanın geri kalanı için örnek teşkil ettiğini savunmaktadır. Bunu savunurken de Batılı ülkelere yönelik zorunlu bir bağımlılık halini ortaya koymaktadır. Zira, gelişmemiş ülkeler yalnızca Batılı ülkeleri takip ederek kalkınabileceklerdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu anlayış, pek çok açıdan savaş öncesindeki sömürge düzenine benzetilmekte ve çokça tartışılmaktadır. Kalkınma yardımı sunan donör ülkelerin bir kısmı bu iddiaları doğrular nitelikte uygulamalar hayata geçirdikleri için bu husustaki tartışmalar her daim güncelliğini korumaktadır. Bu çalışmanın cevap bulmaya çalıştığı temel soru "Bir ülke neden başka bir ülkeye yardım eder?"dir. Bu soru bağlamında; kalkınma yardımlarının ortaya çıkışı, gelişimi ve donör ülkelerin yardım sunma motivasyonları bahse konu sömürge düzenine atıf yapılarak açıklanan bağımlılık kavramı doğrultusunda ele alınmıştır.

En azından geleneksel donörler olarak anılan; sanayileşmiş, sömürge geçmişi olan, İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer alan ve Soğuk Savaş'ın Batı bloğunu oluşturan ülkeler için geçerli olan bu durum, bahse konu donör ülkelerin yardım sunarken kendi ulusal çıkarlarını, muhatap oldukları faydalanıcı ülkelerin potansiyel kazançlarının önünde tutarak hareket etmelerine sebep olmaktadır. Donör ülkeler arasına sonradan dahil olan ve kayda değer sürelerle faydalanıcı ülke geçmişi olan yükselen donörler ise hayata geçirdikleri kalkınma yardımı uygulamalarında kazan-kazan anlayışını benimsemektedirler. Dolayısıyla yardım motivasyonları da bu anlayış üzerinden şekillenmektedir.

Kalkınma yardımı sunan donör ülkelerin, bu alanda neden var olduklarını ortaya koymaya çalışan bu çalışma, donörleri bu noktada motive eden faktörlere odaklanmaktadır. Çeşitli karakteristik özellikler üzerinden kategorize edilen yardım sunan ülkelerin, motivasyonları açısından da ortak özellikler sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da geleneksel donörlerin, yükselen donörlerin ve uluslararası kuruluşların yardım sunma motivasyonları ortak noktaları üzerinden ele alınmıştır.

Kalkınma Yardımı Kavramı ve Teorik Temelleri

Kalkınma yardımları kavramı en basit haliyle; gelişmiş ülkelerin sahip oldukları bilgi, tecrübe, beceri ve kapasite ile gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarını desteklemeleri manasına gelmektedir. Kaynakları sunan taraf olan donör ülkeler ile kaynaklardan yararlanan taraf olan faydalanıcı ülkeler arasında gerçekleşen kalkınma amaçlı transferler; kalkınma yardımları kavramını doğurmuştur. Tarihsel geçmişi 1800'lere kadar uzanan bu kavramın bugünkü haliyle kullanılmaya başlanması İkinci Dünya Savaşı dönemine rast gelmektedir (Hjertholm ve White, 2000).

Kalkınma yardımları kavramını, teorik olarak şekillendiren iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki geleneksel kalkınma yaklaşımı, ikincisi ise insani kalkınma

yaklaşımıdır. Bu iki yaklaşım, kalkınma yardımları alanında faaliyet gösteren ülkelerin; yardım uygulamalarını ve takip ettikleri yöntemleri şekillendirmektedir. Yine, sunulan yardımların ölçülmesi, değerlendirilmesi ve raporlanması noktasında da donör ülkelerin benimsedikleri yaklaşıma göre farklı değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bunların ötesinde ise bahse konu yaklaşımlar, kalkınma yardımı sunan donör ülkelerin; bu alana dair bakış açılarını, faydalanıcı ülkelerle kurdukları ilişkinin biçimini ve kalkınma yardımlarından beklentilerini belirleyen en temel faktördür.

Geleneksel kalkınma yaklaşımının teorik temelleri, Rostow'un "Beş Aşamalı Kalkınma Modeli"ne dayanmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere kalkınma sürecini, belirli karakteristik özellikler üzerinden, birbirini takip eden beş aşamaya ayıran Rostow Modeli, modern anlamdaki kalkınma yardımlarının, teorik olarak dayanak noktasıdır. Bahse konu aşamaları başarılı bir şekilde tamamlamış olan "kalkınmış" ülkelerin, henüz bu aşamaların başında olan "kalkınmamış" ülkelere sunduğu destek, kalkınma yardımları kavramının teorik karşılığıdır.

Ancak, bu modelin geçerliliğine yönelik bazı eleştiriler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, toptancı bir yaklaşım olduğuna dairdir. Gelişmiş ülkelerin, kalkınma sürecinde yaşadıkları farklı tecrübelerin görmezden gelindiği ifade edilmektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler için bir yol haritası niteliğinde olan aşamaların, ülkelerin sahip oldukları karakteristik özellikleri yok saydığı öne sürülmektedir. Rostow Modeli'ne yönelik bir diğer eleştiri ise sadece belirli bir coğrafya üzerinden, belirli bir süreyi kapsayacak şekilde, yapılmış bir analiz olduğudur (Peet ve Hartwick, 2009, s. 8-9). Batının kalkınma tecrübesini esas alan bahse konu model, Batılı ülkeleri "gelişmiş" diğerlerini ise "gelişmemiş" olarak sınıflandıran, "Batı Merkezli Kalkınma Anlayışı"nın da dayanak noktasıdır.

Batı merkezli kalkınma anlayışı üzerinden yapılan bağımlılık eleştirileri ise kalkınma yardımları alanındaki en çok tartışılan konulardan birisidir. Bağımlılık eleştirileri, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce var olan sömürge düzeninin, kalkınma yardımları sayesinde, yeni bir modelleyle devam ettirildiğini savunmaktadır (Pettinger, 2017). Kalkınma yardımları üzerinden donör ülkeler ile faydalanıcı ülkeler arasında kurulan ilişki, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakların, gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmesine sebep olmaktadır. Faydalanıcı ülke ekonomilerinin, gelişmiş ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda yapısal olarak dönüştürülmesi, Batı merkezli geleneksel kalkınma anlayışının, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki döneme benzer şekilde bir bağımlılık ilişkisi ortaya çıkaracağı kanısını oluşturmaktadır.

Zira, 1980'lerden itibaren Washington Konsensüsüyle birlikte geleneksel kalkınma anlayışı, serbest piyasa ekonomisini merkeze alan yeni bir boyut kazanmıştır. Gelişmiş ülkelerin yeni pazar arayışları için gelişmekte olan ülkelerdeki ortamı uygun hale getirmek üzere bir dizi yapısal dönüşüm kararı alınmıştır. Az gelişmiş ülkelerin, kalkınma yardımlarından faydalanabilmeleri için ön şart olarak koşulan bu düzenlemeler, bahse konu ülkeleri eskiye nazaran çok daha kırılgan hale getirmiştir. Kamu harcamalarının azaltılmasından, vergi reformlarına kadar, kamu mallarının özelleştirilmesinden, piyasalara giriş çıkışlardaki bütün engellerin ve sınırların kaldırılmasına kadar pek noktayı kapsayan bahse konu düzenlemeler, gelişmekte olan ülkeleri, gelişmiş ülkeler için açık ve elverişli bir pazar haline getirmiştir (Pettinger, 2017).

1980'lerden itibaren gelişmekte olan ülkelerde yaşanan aşağı yönlü trend, 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında, dünyadaki yoksulluk oranlarında gözle görülür bir artış meydana getirmiştir. Bu durumun, kalkınma yardımları üzerinde oluşturduğu baskı, yardımlar açısından insan odaklı bir dönüşümün başlangıcını tetiklemiştir. Neo-liberal yaklaşım ile sosyal

adalet yaklaşımını bir potada eriten insani kalkınma anlayışı, GSYH’de meydana gelen yükselmelerin, insanların hayatları açısından, doğrudan bir iyileşme anlamına gelmediğini ortaya koymuştur (Stiglitz vd., 2010). Bu tespit de yeni bir ölçümleme ihtiyacı ortaya çıkarmış ve “İnsani Gelişim Endeksi (İGE)” kavramını doğurmuştur.

Uzun ve sağlıklı bir hayat, bilgiye erişim ve insani yaşam standartlarının temel bileşenleri olduğu İGE, kalkınma yardımları açısından da insani kalkınmanın koşullarını ortaya koymuştur. Buna göre siyasi ve sosyal hayata katılımın teşvik edilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, insan güvenliği ve haklarının koruma altına alınması ve toplumsal cinsiyet eşitliği insani kalkınma anlayışını merkeze alan kalkınma yardımlarının temel amaçları olmalıdırlar (UNDP, 2019).

Kalkınma yardımı sunan ülkelerin benimsemiş oldukları yaklaşımların, sunulan yardımların amaçlarını, yöntemlerini ve sonuçlarını doğrudan etkilediği açıkça görülmektedir. Bu noktada; merkezi bir otorite tarafından bu konuda bir çerçeve belirlenmesi zaruri hale gelmiştir. Kalkınma yardımı sunun pek çok ülkenin üye olduğu ve bu alandaki temel ilke ve esasları belirleyen OECD-DAC, resmi kalkınma yardımı (RKY) kavramını geliştirerek, bu kavram üzerinden bazı ilkeler belirlemiştir (OECD, 2015). Sunulan desteklerin, resmi kalkınma yardımı sayılabilmesi için öncelikli olarak faydalanıcı ülkenin kalkınmasına yönelik bir destek niteliğinde olması gerekmektedir. Bu şekilde, siyasi amaçların törpülenmesi hedeflenmiştir. Diğer taraftan; askeri harcamaların, sivil amaçlar hariç nükleer yatırımların ve donör ülkenin tanıtımını hedefleyen harcamaların -ilkesel olarak- RKY sayılmaması kararlaştırılmıştır.

Ancak, OECD-DAC ve benzeri nitelikte olan diğer uluslararası kuruluşların yönetim yapıları, kalkınma yardımları alanını domine eden ve geleneksel kalkınma anlayışını benimseyen ülkelerin, bu ilke ve esasları istedikleri gibi revize edebilmelerine ya da esnetebilmelerine imkân vermektedir. Örneğin, ABD’nin yönlendirmesi sonucunda, “barışı koruma çalışmaları” kapsamında yapılan askeri harcamaların, RKY olarak kabul edilmesi, bunun somut bir örneğidir (Lancaster, 2007, s. 30-37). Bu noktada, bir ülkenin sunduğu RKY miktarı; bahse konu ülkenin neleri ve ne kadarını RKY olarak raporlayabildiğine bağlı hale gelmiştir.

Kalkınma Yardımlarının Değişimi ve Dönüşümü

Yukarıda da ifade edildiği gibi kalkınma yardımlarının tarihi 1800’lere kadar uzanmaktadır. Bu tarihte dış yardım olarak kavramsallaştırılmış olan transferler, 1945’ten sonra kalkınma yardımı olarak anılmaya başlanışlardır. Yardımların amaçsal ve araçsal olarak değişimi, 2000’lerden itibaren iş birliği kavramını ortaya çıkarmıştır. Günümüzde de teknik iş birliği olarak isimlendirilen destekler, donör ülkelerin sahip oldukları; bilgiyi, birikimi ve tecrübeyi faydalanıcı ülkelerle paylaşması anlamına gelmektedir (Mawdsley, 2014, s. 50). Kalkınma yardımlarının geçirdiği dönüşüm süreci, dünyadaki konjonktürel dalgalanmalardan doğrudan etkilenmiştir.

Sosyalizmin yükselişi, Soğuk Savaş rekabeti, Bağlantısızlar Hareketi’nin ortaya çıkışı, OPEC ülkelerinin yükselişi, Güney-Güney İş Birliği modelinin gündeme gelmesi ve AB’nin genişleme dalgası İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan modern kalkınma yardımları kavramını şekillendiren ve bugünkü haline getiren kilometre taşlarıdır. Ancak, yardımların tarihsel olarak ortaya çıkışını ve gelişimini anlamak için biraz daha geriye gitmek gerekmektedir. Bu doğrultuda, ülkeler arasında resmi olarak gerçekleşen, kayıtlı ilk resmi yardım, 1812 yılında Venezuela’da gerçekleşen deprem için ABD’nin gönderdiği 50 bin Dolar’dır. 1929 yılında Birleşik Krallık’ta kabul edilen, Sömürgelerin Kalkınmasına İlişkin Yasa da bu bağlamda yapılan ilk düzenlemedir. Bu düzenleme; Birleşik Krallık ticaretinin arttırılması ve ulusal çıkarlarının gözetilmesi doğrultusunda, sömürge ülke ekonomilerinin

canlandırılmasını amaçlamaktaydı (Little ve Clifford, 2009, s. 31). Bu tarihlerde dış yardım olarak anılan ve bugünkü modern yardımlar ile tek ortak noktası, iki devlet arasındaki kaynak akışı olan dış yardımlar, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte bugünkü manada kalkınma yardımlarına dönüşmüşlerdir.

İkinci Dünya Savaşı dünya tarihindeki en önemli kırılma noktalarından birisi olup, kalkınma yardımlarını da doğrudan ve derinden etkilemiştir. Bu tarihten itibaren modern kalkınma düşüncesinin temelleri atılmaya başlanmış ve kalkınma yardımlarının kurumsallaşması gündeme gelmiştir. Bu noktada, uluslararası kuruluşların ortaya çıkışı da önemli bir rol oynamıştır. Savaş sonrasında dünya barışını sürdürmek, küresel ekonomiyi istikrara kavuşturmak ve üçüncü dünya ülkelerini desteklemek amacıyla ortaya çıkan uluslararası kuruluşlar, kalkınma yardımlarının bu dönemdeki amaçlarını ortaya koymuşlardır (McMichael, 2012, s. 61-63).

Diğer taraftan savaş dolayısıyla harap olan Batı Avrupa ülkeleri, ABD'nin desteğiyle bir çeşit yeniden yapılanma sürecine girmişlerdir. Bu süreç, kalkınmanın sadece ekonomik büyüme olarak görülmesine sebep olmuştur. Zira, Batı Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ekonomi merkezli bir dönüşüm içermekteydi ve bahse konu ülke ekonomilerinin, yeniden küresel ticarete ortak olmalarını hedeflemekteydi. ABD'nin bu hedefi gerçekleştirmek için uygulamaya koyduğu Marshall Planı, modern anlamdaki ilk kalkınma programı olup; Batı Avrupa devletlerini yeniden inşa etmek, Avrupa genelinde yayılma tehlikesi olan Sovyet etkisini engellemek ve Batı dünyasını istikrara kavuşturmak için ortaya çıkmıştır.

Kapitalist ve sosyalist bloklar arasındaki rekabeti başlatan Marshall Yardımları, Soğuk Savaş döneminin de başlangıcını tetiklemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni durum, kapitalist bloğun lideri olan ABD ile sosyalist bloğun lideri olan Sovyetler Birliği arasında, dünya geneline yayılan bir nüfuz mücadelesi başlatmıştır. Bu mücadele doğal olarak kalkınma yardımları alanına da yansımış ve bu alanda da bir rekabet ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yardımların arkasındaki en önemli motivasyon, faydalanıcı ülkeleri iki bloktan birine çekmek haline gelmiştir. Bu motivasyon haricindeki etkenlerin göz ardı edilmesi; Orta Doğu, Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki askeri diktatörlüklerin, yolsuzluk içindeki hükümetlerin ve en temel insan haklarını dahi ihlal eden ülkelerin, kalkınma yardımlarından bolca faydalanmasına sebep olmuştur (Moyo, 2009, s. 12-20).

1956-1966 yılları arasında 31 ülkenin bağımsızlığını kazandığı Afrika kıtası, nüfuz mücadelesinin en fazla kızıştığı yerlerden bir tanesi haline gelmiş, özellikle Fransa ve Birleşik Krallık eski sömürgeleriyle yeniden ilişki kurabilmek için harekete geçmişlerdir. Bu noktada, çoğunluğu Afrika ülkelerinden oluşan, kendini iki kutuptan da bağımsız olarak değerlendiren ve kendi kendilerinin sorunlarını çözüme kavuşturmayı amaçlayan bazı ülkeler, Bağlantısızlar Hareketi'ni kurmuşlardır (Quadir, 2013, s. 327-328). Bu hareket, 1954 yılında kurulan ve 1980'lerde popüler hale gelen Güney-Güney İş Birliği modelinin ilham kaynağı olmuştur.

1970'lerde petrol tüketiminde ve fiyatlarında yaşanan artış, kalkınma yardımları alanına yeni donörlerin girmesini sağlamıştır. Artan petrol gelirleri sayesinde, kayda değer bir sermaye sahibi olan başta Arap ülkeleri, öncelikle kendi aralarında faaliyet gösteren, daha sonra ise uluslararası çapta faaliyet gösteren yardım fonları kurmuşlardır. Öyle ki 1978 yılında sunulan yardımların yüzde 30'u bu fonlar üzerinden dünyaya yayılmıştır (Manning, 2006, s. 374).

Ancak bu durum, dünya genelinde likiditenin kontrolsüz bir şekilde artmasına ve gelişmekte olan ülkelerin, çok düşük maliyetlerle, yüksek miktarlarda borçlanabilmelerine imkân sağlamıştır. Bu şartlarda borçlanmayı cazip gören gelişmekte olan ülkeler, içinden çıkamayacakları bir borç sarmalına girmişlerdir. 1982 yılında Meksika ve 11 Afrika ülkesinin moratoryum ilan etmesi, IMF'nin yoksul ülkelerin borçlarını yeniden yapılandırmasına sebep

olmuştur (Moyo, 2009, s. 23). Söz konusu ülkelerde ve benzer başka ülkelerde başlayan yoksulluk sorunu, Dünya Bankası'nın (DB) politika değişikliğine gitmesine sebep olmuş ve yoksullukla mücadelenin, yardımların odağında yer alması gerektiğine karar verilmiştir.

1970'lerin sonunda başlayan program bazlı yardım uygulamaları ve 1980'lerin sonunda ortaya çıkan "donör yorgunluğu" kavramı, uluslararası kuruluşları iyiden iyiye ön plan çıkarmıştır (Bauhr, 2013, s. 571). 1960'larda toplam yardımların yüzde 14'ünü sunan uluslararası kuruluşlar, 1980'de toplam yardımların yüzde 30'unu sunmaya başlamışlardır. Günümüzde de bu oran yüzde 30'lar seviyesinde seyretmektedir (OECD, 2020).

Soğuk Savaş döneminin ortaya çıkardığı rekabet ortamından faydalanan pek çok Afrikalı lider, kalkınma yardımlarını kendi çıkarları doğrultusunda suiistimal etmiştir. Bu durum demokratikleşme kavramını, kalkınma yardımlarının sunumunda önemli bir etken haline getirmiştir. 2000 yılına gelindiğinde, DAC üyesi ülkelerin sunduğu toplam 50 milyar dolarlık yardımın yüzde 25'i Afrika ülkelerinin demokratikleşme çabaları için ve eski sosyalist ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçişlerini desteklemek için kullanılmıştır (Abegaz, 2005, s. 447).

1980'lerde başlayan ve 2000'lerde iyice hızlanan küreselleşme dalgası ise gelişmiş ülkelerdeki üretimin, işgücü maliyetlerinin düşüklüğü dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelere kaymasına sebep olmuştur. Bu da Çin, Brezilya, Hindistan, Meksika ve Türkiye gibi ülkelerin, biriktirdikleri sermaye doğrultusunda, yardım sunmaya başlamalarına vesile olmuştur (Manning, 2006, s. 372-373). 2000'lerin başında AB'nin başlattığı genişleme dalgası da eski Doğu Bloğu üyesi olan bazı ülkelerin, donör ülkeler olarak, kalkınma yardımları alanına girmelerini sağlamıştır. Zira AB üyesi olmak, kalkınma yardımı sunma taahhüdünde bulunmak anlamına da gelmektedir.

2000'lerin başında yaşanan ve kalkınma yardımlarını doğrudan etkileyen son olay, 11 Eylül 2001 saldırılarıdır. Bu olay sonrasında ABD, dış politikasında köklü bir değişime gitmiş ve kalkınma yardımları stratejisini; Orta Doğu, Orta Asya ve Afrika için yeniden tasarlamıştır. Bu noktadan sonra, ABD'nin bahse konu bölgelerde yardım sunmak için en önemli motivasyonu, Teröre Karşı Savaş politikasının desteklenmesi olmuştur (Miles, 2012, s. 30-39). Bahse konu politika çerçevesinde ABD, kalkınma yardımları alanına dair uluslararası kuruluşların tanımladığı pek çok ilke ve esası yok saymıştır. Afganistan, Irak, İsrail ve birçok Afrika ülkesine sunulan yardımların temel sebebi söz konusu politikaya destek vermeleridir.

Donör Ülkelerin Yardım Sunma Motivasyonları

Bu başlık altında, donör ülkelerin kalkınma yardımı sunarken sahip oldukları motivasyonlar, ülkelerin karakteristik ortak özellikleri göz önünde bulundurularak yapılmış olan gruplandırmalar üzerinden incelenecektir. Bu bağlamda; geleneksel donörler olarak kategorize edilen ülkeler grubu için, yükselen donörler olarak anılan ülkeler grubu için ve kalkınma yardımları alanında önemli bir rol oynayan uluslararası kuruluşlar için ayrı ayrı birer alt başlık açılmıştır.

Geleneksel Donörler

ABD başta olmak üzere, kalkınma yardımları alanını domine eden Batılı ülkeler, modern anlamdaki kalkınma yardımlarını ortaya çıkaran ve ilk uygulayıcıları olan ülkelerdir. Bu ülkelerin sundukları yüksek miktarda yardımlar ve faaliyet gösterdikleri geniş coğrafyalar, kalkınma yardımları alanında onları başat aktör haline getirmektedir. Geleneksel donörler olarak da anılan bu ülkelerin ortak özellikleri; 1960 yılından 1980'e kadar olan dönemde DAC'a üye olmaları, kalkınma yardımları alanında faaliyet göstermek için oluşturdukları kurumsal bir yapıya sahip olmaları, İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer almaları ve sömürgeci bir devlet mirasına sahip olmalarıdır (Sato vd, 2010).

Geleneksel donörlerin yardım sunma motivasyonu temelde kendi siyasi, ekonomik ve stratejik hedeflerini gerçekleştirmektir (Alesina ve Dollar, 2000, s. 37-40). Bu doğrultuda öne çıkan faktörler ise müttefik kazanmak, -sömürgecilik mirasına sahip olan ülkeler için- eski sömürgelerle yeniden kalıcı ilişkiler kurmak, Batı dünyasının güvenliğini tesis etmek, bütün dünyada serbest piyasa ekonomisine geçişi desteklemek ve uluslararası kamuoyu nezdinde prestij kazanmak şeklindedir.

Sömürgecilik mirası ve müttefiklik ilişkisi kapsamında, özellikle yeraltı kaynaklarının kullanım şekli, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki bağımlılık ilişkisinin devamını sağlayacak niteliktedir. Ayrıca, bahse konu şekilde bir mirasa sahip olan ülkeler, sundukları yardımların önemli bir bölümünü, eski sömürgeleri konumunda olan ülkelere yönlendirmektedirler. ABD açısından ise en önemli motivasyon, kurumsal kapasite ya da demokratikleşme yerine, sahip olunan müttefiklik ilişkileridir (Lancaster, 2007, s. 60-63).

Geleneksel donörlerin en temel yardım sunma motivasyonu olan ulusal stratejik çıkarlar kapsamında, tarihsel olarak Marshall Yardımları ön plana çıkmaktadır. Marshall Yardımlarının amacı; İkinci Dünya Savaşı sonrasında harap olan Avrupa ülkelerinin yeniden yapılandırılması, bu ülkelerle olan ilişkilerin geleceğe yönelik sağlama alınması, komünizme karşı yeni ittifaklar kurulması, deniz aşırı ülkelerdeki yoksulluğun azaltılması ve ABD malları için yeni pazarlar oluşturulmasıdır (Kostrzewa vd., 1989). Kalkınma yardımları alanında stratejik çıkarları doğrultusunda hareket eden ülkeler, kendi çıkarlarıyla çeliştiği takdirde, uluslararası ilkeleri görmezden gelebilmekte ya da yeni kurallar ve ilkeler oluşturabilmektedirler. Ayrıca, yardım faydalanıcısı ülkeler nezdinde nüfuz oluşturmak için yumuşak bir dış politika aracı olarak kullandıkları kalkınma yardımlarını, kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarını koruyacak hükümetleri desteklemek için kullanabilmektedirler.

Donör ülkelerin benimsemiş oldukları yardım sunumu anlayışı, kalkınma yardımlarına dair beklentileri ya da muhatap oldukları ülkelerle kurdukları ilişkiler, yardım sunumu mekanizmalarını ve hangi ülkeleri faydalanıcı olarak seçeceklerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin geleneksel kalkınma anlayışını benimseyen donörler, demokratikleşme düzeyi düşük olan ülkelerde sunulan yardımların efektif kullanılabilmesi için kamu dışı kanalları yardım sunmak için daha fazla tercih etmektedirler. Ancak kamunun devre dışı bırakılması, kısa vadede etkili gibi görünse de kapasite gelişimi açısından uzun vadede dezavantajlı bir durumun ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Her şeye rağmen, 2018 yılında sunulan toplam yardımların yüzde 33'ünün ulaştığı bölge olan Afrika, demokratikleşme açısından dünyanın en geri kalmış bölgelerinden birisidir ve buraya sunulan yardımların yüzde 66'sı kamu dışı kanallarla sunulmuştur (OECD-Stat, 2020).

Yönetim yapıları gereği, kendilerinin asıl söz sahibi oldukları uluslararası kuruluşlar üzerinden yardım sunmayı da oldukça fazla tercih eden geleneksel donörlerin, bu kuruluşlara aktardıkları kaynakların önemli bir bölümü idari harcamalara gitmektedir. Son kullanıcıya ulaşma noktasında büyük problemler yaşayan uluslararası kuruluşlar, kuruldukları günden beridir verimlilik ve etkinlik eleştirilerine maruz kalmaktadırlar (Easterly ve Pfitze, 2008, s. 38-39). Uluslararası nitelikte çalışan veya faydalanıcı ülkede yerel STK konumunda olan kurum ve kuruluşlar da geleneksel donörlerin yardım sunmak için iş birliği yaptığı partnerler arasındadır. Yoksullarla doğrudan temas kurabildikleri için küçük ölçekli projeler kapsamında tercih edilen özellikle yerel STK'lar, hızlı ve yenilikçi yöntemlerle uygulama yapabilmektedirler. Uluslararası STK'lar ise genellikle siyaseten hassas alanlarda faaliyet göstermektedirler (Dietrich, 2011, s. 14-16).

Yukarıda bahsedilen yardım sunumu kanallarının yanı sıra, tahsis yöntemleri de donörlerin sahip oldukları bakış açısı çerçevesinde şekillenmektedir. Bu durum, bazı

olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Donörlerin, sundukları yardımları kendi öncelikleri doğrultusunda yönetmeleri, yardımların dünya genelinde dengesiz bir şekilde dağılmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda önlem almak için bazı modeller geliştiren OECD; faydalanıcı ülkedeki kişi başına düşen geliri, nüfus büyüklüğünü ve belirli parametreler dahilinde yoksul kabul edilen kişi sayısını baz alarak, bazı tahsis yöntemleri geliştirmiştir. Ancak, evrensel ilkelerden ziyade siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarları doğrultusunda yardım sunmayı tercih eden pek çok donör, hali hazırda kullandıkları yöntemlerle faydalanıcılara ulaşmaya devam etmektedirler.

Bahse konu yöntemlerle yardım sunan donörlerin en çok tercih ettiği yardım türleri; bağlı yardımlar, imtiyazlı krediler ve ticaret için yardımlar şeklindedir. Mal ve hizmet tedarikinin nasıl ve nereden yapılacağı kararının donör ülkeye ait olduğu, hibe ve krediler şeklinde sunulan resmi yardımlar, bağlı yardımlardır. En çok ulaştırma, depolama, enerji, gıda, sağlık ve tarım sektörlerinde tercih edilmektedirler. Bağlı yardımlarla yüz yüze kalan faydalanıcı ülkeler, yatırım harcamalarını, kendi politika tercihleri doğrultusunda yapamazlar ve çeşitli ürünlerin satın alınmasında piyasa fiyatından daha yüksek bir maliyete katlanmak zorunda kalabilmektedirler (Clay vd., 2009, s. 26).

İmtiyazlı krediler ise faydalanıcı ülkenin kalkınmasını destekleyici nitelikte olan, en az yüzde 25 hibe içeren ve belirlenen faizin piyasa faiz oranından düşük olduğu kredilerdir. Ayrıca, bu kredinin verildiği ülkenin DAC'm faydalanıcı ülkeler listesinde yer alması gerekmektedir (OECD, 2015). En çok Japonya, Almanya, Fransa ve Portekiz tarafından tercih edilen bu yöntemin, faydalanıcı ülkenin bütçe disiplininin sağlanması açısından etkili olduğu ileri sürülmektedir.

Ticaret için yardım uygulaması ise amacı adından da anlaşılacağı gibi karşılıklı ticareti geliştirecek altyapı yatırımlarını ve çeşitli düzenlemeleri kapsamaktadır. Son yıllarda artan bir trende sahip olan ticaret için yardım uygulaması, 2007 yılından itibaren dünya genelinde sunulan toplam RKY'nin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır (Cali ve te Velde, 2011). Bu uygulamanın en çok tercih edildiği sektörler; taşımacılık ve depolama, iletişim, enerji, bankacılık ve finans, tarım ve hayvancılık, sanayi, yer altı kaynakları ve madencilik, ticaret politikaları ve düzenlemeleri ve turizmdir. Faydalanıcı ülke ekonomilerinin iyileştirilmesiyle, yabancı mallara olan talebin artırılması; bağlı yardımlar ve teknik iş birliği projeleriyle, donör ülke teknolojilerine yönelik talebin artırılması ticaret için yardım uygulamasının araçları ve amaçlarıdır.

Yükselen Donörler

Kalkınma yardımları alanında özellikle 2000'lerden sonra yakaladıkları yükseliş trendi sayesinde, iyiden iyiye görünür hale gelen yükselen donörler, bu alanda, artık kimsenin inkâr edemeyeceği, başat aktörler arasına girmişlerdir (Chin ve Quadir, 2012). Büyük ölçekli, küresel ilke ve hedefler yerine, yerelde uygulanması daha kolay ve faydalanıcıların ihtiyaçlarını gözeterek tasarlanan projelerle sahada var olan yükselen donörler, faydalanıcı ülkelerin ihtiyaçlarına idealizm yerine pratikle cevap vermektedirler. Zira, geleneksel donörlerin sahip oldukları bürokratik mekanizmalar tarafından hazırlanan stratejiler, yereldeki bakış açısını ortaya koyma noktasında eksik kalmaktadır.

Kalkınma yardımları alanında 1980'lerde başlayan reform çabaları, 1990'ların ortalarında hız kazanmış, 2000'lerin başından itibaren bu alandaki ana gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Geleneksel yapının ortaya çıkardığı donör-faydalanıcı ilişkisi yerine, yükselen donörlerin ortaklık ve iş birliği temeline dayanan uygulamaları, geleneksel donörleri reform yapmaya zorlamıştır. Bu doğrultuda; sahiplenme, yerel öncelikleri gözetme, donörler arası harmonizasyon, sonuç odaklılık ve karşılıklı hesap verebilirlik hususlarının ön plana

çıkığı Paris Bildirgesi, 2005 yılında OECD tarafından ilan edilmiştir (Kharas ve Fengler, 2010, s. 3-8).

Bahse konu reform çabalarının temel amacı kalkınma yardımlarının etkinliğini arttırmaktır. Ancak, geleneksel yapının ortaya çıkardığı donör-faydalanıcı ilişkisi bu amacın önündeki en büyük engeldir. Yükselen donörlerin ortaklık ve iş birliği temeline dayanan uygulamaları ise geleneksel donörlerin yapmak isteyip de başaramadıkları reformun ta kendisidir. Yükselen donörler, konjonktürel dalgalanmalara rağmen, ekonomik olarak büyümeye devam eden, uluslararası siyasetteki etkileri ve sundukları yardım miktarları son 20 yıldır artan ve faaliyet gösterdikleri coğrafyayı günden güne genişleten ülkelerdir.

Bu ülkelerin tercih ettikleri kalkınma yardımı uygulamaları; kısa vadeli ve küçük hacimli projeler, talep temelli yardımlar ve kazan-kazan yaklaşımı doğrultusunda sunulan destekler şeklindedir (Quadir, 2013). Diğer taraftan yükselen donörler, bu uygulamaları zorunda oldukları için de tercih etmektedirler. Zira, hegemonik güç bağlamında farklı coğrafyalarda askeri varlıkları bulunmayan ya da küresel piyasaları tek başlarına etkileyecek bir ekonomik güce sahip olmayan yükselen donörler, isteseler bile, faydalanıcı ülkelerle geleneksel donörlerin sahip olduğu gibi bir ilişkiye giremezler. Bu da onları, karşılıklı menfaatleri gözetecek şekilde, çeşitli ortaklıklar ve iş birlikleri kurmaya yönlendirmektedir.

Uzun vadeli programlardan ve büyük bütçeli altyapı projelerinden ziyade, görece kısa vadeli ve küçük ölçekli projelerle sahada var olan yükselen donörler; eğitim programları kapsamında, sahip oldukları bilgi ve tecrübeyi faydalanıcı ülkelerle paylaşmakta; yapı tadilatları, ekipman donasyonu ve küçük altyapı işleriyle faydalanıcı ülke halkının hayatını doğrudan etkileyecek faaliyetler yürütmekte; öğrenci bursları gibi çeşitli sosyal projelerle de faydalanıcı ülke ile iyi niyetli bir ilişki kurmak istemektedirler. Dolayısıyla, yardım politikalarını büyük oranda faydalanıcı ülkelerden gelen talepler doğrultusunda şekillendirmektedirler. Ayrıca; bürokratik işlemlerin az olması, taleplere hızlı cevap verilmesi ve idari maliyetlerin düşük olması yükselen donörleri faydalanıcı dostu ülke konumuna taşımaktadır.

Tıpkı geleneksel donörler gibi yükselen donörler de kalkınma yardımları dolayısıyla ticaret hacimlerini arttırmak ve pazarlarını genişletmek istemektedirler. Bu noktada onları yükselen donörlerden ayıran en önemli farklılık ise sahip oldukları kazan-kazan yaklaşımıdır (Walz ve Ramachandran, 2011). Bahse konu hedeflerini gerçekleştirmek için faydalanıcı ülkeleri yukarıdan bakan bir gözle kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmak yerine onlarla iyi ilişkiler kurarak ve karşılıklı müzakereler yaparak yardım sunan yükselen donörler, geleneksel donörlerin yaptıkları gibi yardımlarını herhangi bir şarta bağlamamaktadırlar.

Özellikle geleneksel donörler tarafından, yükselen donörlere yönelik, bazı eleştiriler yapılmaktadır. Yolsuzluğa karışmış hükümetleri desteklemek, şeffaflık ilkesini göz ardı etmek, az gelişmiş ülkelerin borçluluk miktarını ve borçlu oldukları kaynak sayısını arttırmak, çevresel hassasiyetleri göz ardı etmek ve yardım faydalanıcısı ülkelerin yer altı kaynaklarına yoğunlaşmak şeklinde ifade edilen çekincelerin pek çoğu, geleneksel donörler tarafından bilfiil hayata geçirilmelerine rağmen, yükselen donörlere atfedilen eleştiriler olarak tartışılmaktadır (Alesina ve Weder, 2002, s. 1127-1129).

Coğrafi konuları, uluslararası politik hedefleri ve ekonomik büyüklükleri farklı olan yükselen donörler; sundukları yardımların özellikleri, yardım yapma modelleri, küresel politika ve ekonomi alanında üstlendikleri roller ve kalkınma yardımı tecrübeleri doğrultusunda, çeşitli gruplandırmalara tabi tutulmaktadır. Güney-Güney İş Birliği ülkeleri, OPEC ülkeleri, yeni AB üyeleri ve diğer yükselen donörler şeklinde gruplandırılan ülkeler, homojen bir yapıya sahip

olmadıkları için karakteristik özellikleri üzerinden ayırmaktadırlar (Zimmermann ve Smith, 2011, s. 726). Geleneksel Kuzey-Güney modeline alternatif olan Güney-Güney İş Birliği modeli, Çin ve Brezilya başta olmak üzere, pek çok Afrika ülkesini de kapsamaktadır. OECD modeli yerine kendi kalkınma yardımı modellerine sahip olan bu ülkeler, DAC'a raporlama yapmamakta ve kendi ulusal standart ve kriterleri doğrultusunda yardım sunmaktadırlar.

Daha önce de değinildiği gibi 1970'lerde artan petrol gelirleri sayesinde kalkınma yardımı sunmaya başlayan OPEC ülkeleri, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki uluslararası yardımlara benzer nitelikte faaliyetler yürütmektedirler. Kurumsallaşmamış yardım modelleri dolayısıyla, tamamen kendi belirledikleri politikalar ve araçlar doğrultusunda hareket eden bu ülkeler bölgesel, etnik ve dini bağlar üzerinden değerlendirme yaparak yardım sunacakları ülkelere karar vermektedirler (Walz ve Ramachandran, 2011). Bu durum kalkınma yardımlarının sunumunda bölgeselleşme girişimlerinin de etkili olduğunu göstermektedir. Tuna'ya (2020) göre genel olarak etnik köken, kültür, dil, din ve tarih gibi argümanlar üzerinden gelişen bölgeselleşme girişimleri, yükselen donörlerin yardım sunacakları ülkeleri seçmeleri açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. En önemli bölgeselleşme girişimlerinden birisi olan İslam İş Birliği Teşkilatı'na üye olan OPEC ülkelerinin, büyük bir bölümünü doğrudan bütçe desteği olarak sundukları kalkınma yardımlarını Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Arap ve Müslüman ülkelere aktarmaları söz konusu ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan AB de 2000'li yıllardan itibaren genişlemeye giderek, kalkınma yardımları alanına küçük ve orta ölçekte birçok yeni donör ülke kazandırmıştır. AB'ye üye olan ülkelerin, AB Konseyi tarafından belirlenen, kalkınma yardımı yapma şartını yerine getirmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla AB üyelerinin tamamı, aynı zamanda OECD-DAC üyesidirler. 2004-2007 yılları arasında AB üyesi olan ve bu kapsamda donörlük sıfatı kazanan ülkelerin sundukları yardımlar, çoğunlukla AB'nin ilgili kurumlarına yapılan katkılardan ibarettir (Lundsgaarde, 2012, s. 704-710).

Bu gruplandırmaların hiçbirine dahil olmayan ve 2000'lerin başından itibaren gelişen ekonomilerine paralel olarak, sundukları yardım miktarlarını yıldan yıla arttıran ülkeler ise diğer yükselen donörler olarak anılmaktadırlar. Gerçek manada yükselen donör olarak nitelendirilebilecek yegane ülkeler olan diğer yükselen donörler, Güney-Güney İşbirliği modeli gibi alternatif bir model yerine OECD'nin modelini benimseyerek yardım sunmaktadırlar. Bu şekilde, yükselen donörlere yönelik yapılan eleştirilerden büyük oranda sıyrılan bu ülkeler, yakın geçmişe kadar ya da halen yardım faydalanıcısı konumunda olan ülkelerdir. Dolayısıyla, faydalanıcı ülke olarak ciddi bir tecrübeye sahiptirler. OPEC ülkeleri gibi petro dolarlara sahip olmayan diğer yükselen donörler, 1990'lardan itibaren büyümeye başlayan ekonomileri sayesinde artan gelirleri üzerinden ayırdıkları kaynaklarla yardım sunmaktadırlar. Uluslararası ilkeleri benimseyen anlayışları doğrultusunda, sundukları yardımları düzenli olarak DAC'a raporlamaktadırlar.

Güney Kore ve Türkiye diğer yükselen donörler grubuna dahil olan ülkelerin başında gelmektedirler ve pek çok ortak özelliğe sahiptirler. Her iki ülke de Soğuk Savaş sonrasında, gerçek manada, donör ülke konumuna geçmişlerdir. Asıl yardım faaliyetlerine 1990'lardan itibaren, kurumsal yapılarını oluşturarak başlamışlardır. 2000'li yıllarda ise sundukları yardım miktarları ve faaliyet alanları kayda değer ölçüde artmıştır (Kharas, 2007).

Uluslararası Kuruluşlar

Uluslararası kuruluşlar da kalkınma yardımları alanındaki en önemli aktörler arasında yer almaktadırlar. Donör konumunda olan ülkeler, sahip oldukları farklı özellikler doğrultusunda, kalkınma yardımları bağlamında uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmayı tercih edebilmektedirler. Donör ülkelerin uluslararası kuruluşlarla iş birliğine yönelmeleri üç

temel sebebe dayanmaktadır. Bunlardan ilki, kaynakların tek bir otorite tarafından kontrol edilmesi ve verimliliğin bu şekilde artırılabilmesi düşüncesidir. Bunun için donör ülkeler kendi kontrol haklarından taviz vermeyi kabul etmektedirler. İkincisi, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yardım sunmanın dünya genelinde kabul gören ve uluslararası prestij sağlayan bir norm olmasıdır. Üçüncü temel sebep ise gönüllü kısıtlamadır. Buna göre donör ülkeler, faydalanıcı ülkelere kendi çıkarları doğrultusunda yardım etmedikleri mesajını vurgulamak için uluslararası kuruluşları aracı kılarak transferlerini gerçekleştirmektedirler (Milner ve Tingley, 2012, s. 313).

Ancak, uluslararası kuruluşlar açısından da bazı handikaplar bulunmaktadır. Bunların en başında da bahse konu kuruluşların yaptığı yüksek idari harcamalar gelmektedir (Easterly ve Pfitze, 2008, s. 33). Bu durum, uluslararası kuruluşlara aktarılan kaynağın önemli bir bölümünün, ihtiyaç sahibi olan ülkelere ve insanlara ulaşmasının önündeki en büyük engeldir. Ayrıca, uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen politikaların faydalanıcı ülkeler tarafından takip edilmesi, bu kuruluşlardan destek almanın ön şartıdır. Dolayısıyla, burada da pek çok donör ülkenin yaptığı gibi faydalanıcı ülkelere şart koşulması durumu söz konusudur. Faydalanıcı ülkelere takip edilmesi istenilen politikalar, ağırlıklı olarak ekonomiye yöneliktir. Bu bağlamda; faydalanıcı ülke ekonomilerini, küresel serbest piyasa rekabetine hazırlamak ve küresel sermaye için bu ülkeleri güvenilir hale getirmek bahse konu kuruluşların öne sürdükleri şartların temel hedefleridir.

Diğer taraftan, uluslararası kuruluşlar tarafından sunulan çok taraflı yardımların, faydalanıcı ülke açısından, ikili yardımlara göre daha etkili olduğu da iddia edilmektedir. İkili yardım modelini tercih eden donör ülkelerin sergiledikleri taraflı eğilimler, uluslararası kuruluşların sundukları yardımlar için geçerli değildir (Abegaz, 2005, s. 444-446). Genellikle sosyal ve ekonomik ihtiyaçları göz önünde bulundurarak hareket eden bu kuruluşlar, donör ülkeler gibi siyasi, stratejik ve ekonomik saiklerle hareket etmemektedirler. Tabii ki yönetim yapıları gereği, sadece belirli ortak özelliklere sahip olan ülkelerin söz sahibi oldukları bu kuruluşların, evrensel ilke ve esasları göz ardı etmeleri durumu her daim geçerli olan bir ihtimaldir.

Sonuç

Donör konumunda olan ülkelere, faydalanıcı konumunda olan ülkelere aktarılan kaynakları ifade eden kalkınma yardımları, ülkelerin sahip oldukları siyasi, ekonomik ve stratejik amaç ve hedefler doğrultusunda şekillenmektedir. Özellikle geleneksel donörler olarak anılan ülkeler kalkınma yardımları kavramının asıl yaratıcılarıdır. Geçmişte sahip oldukları hegemonik üstünlükleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaybetme riskiyle karşı karşıya kalan Batılı devletler, söz konusu üstünlüklerini devam ettirmek için elverişli bir araca sahip olmuşlardır. Daha ziyade Avrupalı devletler için geçerli olan bu durum, ABD açısından ise daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Avrupalı devletler gibi bilinen manada sömürgeci bir geçmişe sahip olmayan ABD, kalkınma yardımlarını İkinci Dünya Savaşı sonrasında elde ettiği üstünlüğü korumak ve genişletmek için kullanmıştır. Bugünkü bilinen haliyle modern anlamdaki ilk kalkınma yardımı örneklerinden birisi olan Marshall Yardımları sayesinde Avrupa'nın yeniden inşasını mümkün kılan ABD, Sovyetler Birliği (Komünizm) karşısında güçlü ve sürekli bir müttefik kazanmıştır.

Ancak aradan geçen yaklaşık 80 yıl süresince dünyadaki konjonktürü şekillendiren pek çok gelişme yaşanmıştır. Soğuk Savaş dönemi, petrol krizleri, her geçen gün artan ve bugünün şartlarında dünya için çözümsüz bir sorun haline yoksulluk sorunu gibi kırılmalar, dünya tarihinin akışını doğrudan etkilediği gibi kalkınma yardımlarını da etkilemiştir. Örneğin, kalkınma yardımları Soğuk Savaş döneminde küresel nüfuz mücadelesinin en önemli

araçlarından birisi haline gelmiştir. Petrol krizleri sonrasında zenginlikleri hızla ve orantısız bir şekilde artan ülkeler bir taraftan yeni donörlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, diğer taraftan ise küresel bir yoksulluk sorununun zemini hazırlamıştır. Öyle ki bunca yıldır milyarlarca yardım sunulmuş olmasına rağmen önüne geçilemeyen yoksulluk, donör ülkelerin ve “yardımların” sorgulanmaya başlanmasına sebep olmuştur. Küresel yoksulluk problemi, bu noktadan sonra kalkınma yardımlarını şekillendiren en önemli etkenlerden birisi haline gelmiştir.

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte 2000’li yılların başından itibaren üretim merkezlerinin yer değiştirmesi, gelişmekte olan bazı ülkelerde kayda değer bir sermayenin birikmesine sebep olmuş ve halen yardım alan bazı ülkelerin yeni donörler olarak bu alana girmelerini sağlamıştır. Yeni bir durum ortaya çıkaran bu gelişme aynı zamanda hem donör hem de faydalanıcı konumunda olan ülkeler yaratmıştır. İçinde buldukları şartlar bu ülkelere, yardımların nasıl daha etkili kullanılabileceğine dair önemli bir avantaj sağlamıştır. Kalkınma yardımları alanında kısa zamanda geleneksel donörlere göre daha görünür olmaya başlayan yükselen donörler bu alanı yeniden şekillendirmeye başlamışlardır. Hegemonik bir ilişki yerine faydalanıcı ülkelerle eşit seviyede bir kazan-kazan ilişkisi kuran yükselen donörler, daha hızlı, daha kolay ve daha etkili iş birlikleri ve ortaklıklar geliştirmişlerdir.

Ancak pek çoğu ekonomik, siyasi veya askerî açıdan küresel bir güç olmayan yükselen donörlerin içinde bulunduğumuz süreçte ve gelecekte kalkınma yardımları alanında elde ettikleri konumu koruyup koruyamayacakları tartışılmaya muhtaçtır. Zira küreselleşmeyle birlikte gelen fırsat sayesinde elde edilen zenginleşme, kimilerine göre yolun sonuna gelen kimilerine göre ise şekil değiştiren küreselleşme dolayısıyla kaybedilebilme riski taşımaktadır. Özellikle de bugüne kadar yapısal dönüşümünü tamamlayamamış ve kırılğanlıklarını giderememiş ülkeler için yıkıcı ekonomik riskler hemen kapının önündedir. Ekonomik açıdan böyle bir durumla karşı karşıya kalan ülkelerin donör sıfatlarını devam ettirebilmeleri için yeni yöntemler bulmaları gerekmektedir. Dolayısıyla, özellikle son 20 yıldır kalkınma yardımları alanını şekillendiren yükselen donörlerin gelecekte bu alanın yıldızları olmaları da yitip gitmeleri de mümkün iki ihtimaldir. Bu iki ihtimalden birisi gelecekte “bir ülke neden başka bir ülkeye yardım eder” sorusunun cevabını belirleyecek en önemli gelişmelerden birisi olacaktır.

Kaynakça

- Abegaz, B. (2005). Multilateral Development Aid for Africa. *Economic Systems*, 29(4), 433-454.
- Alesina, A. & Dollar, D. (2000). Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?, *Journal of Economic Growth*, 5(1), 33-63.
- Alesina, A. & Weder, B. (2002). Do Corrupt Governments Receive Less Foreign Aid? *American Economic Review*, 92(4), 1126-1137.
- Bauhr, M., Charron, N., & Nasiritousi, N. (2013). Does Corruption Cause aid Fatigue? Public Opinion and the Aid-Corruption Paradox. *International Studies Quarterly*, 57(3), 568-579.
- Cali, M. & Te Velde D.W. (2011). Does Aid-for-Trade Really Improve Trade Performance? *World Development*, 39(5).
- Chin, G. & Quadir, F. (2012). Introduction: Rising States, Rising Donors and the Global Aid Regime. *Cambridge Review of International Affairs*, 25(4), 493-506.
- Clay, E., Geddes, M. & Natali, L. (2009). Untying Aid: Is it working? An Evaluation of the Implementation of the Paris Declaration and of the 2001 DAC Recommendation of Untying ODA to the LDC’s, Danish Institute for International Studies, Copenhagen.
- Dietrich, S. (2011). Foreign Aid Delivery, Donor Selectivity, and Poverty, Niehaus Center for

- Globalization and Governance, 10-29.
- Easterly, W. & Pfutze, T. (2008). Where Does the Money Go? Best and Worst Practices in Foreign Aid, *Journal of Economic Perspectives*, 22(2), 29-52.
- Hjertholm, P. & White, H. (2000). *Survey of Foreign Aid: History, Trends and Allocation*.
- Kharas, H. (2007). *Trends and Issues in Development Aid*. Wolfensohn Center for Development Working Paper.
- Kharas, H. J. & Fengler, W. (2010). *Delivering Aid Differently: Lessons from the Field*, Brooking Institution Press, Washington D.C., 3-14.
- Kostrzewa, W. J., Nunnenkamp, P., & Schmieding, H. (1989). *A Marshall Plan for Middle and Eastern Europe?*, Kiel Working Paper, No. 403, Kiel Institute of World Economics (IfW), Kiel
- Lancaster C. (2007) *Foreign Aid: Diplomacy, Development Domestic Politics*, The University of Chicago Press, Chicago, 30-91.
- Little, I.M.D. & Clifford, J.M. (2009). *International Aid: The Flow of Public Resources form Rich to Poor Countries*, Transaction Publishers, New Jersey, USA, 31.
- Lundsgaarde, E. (2012). The Future of European Development Aid. *Futures*, 44(7), 704-710.
- Manning, R. (2006). Will Emerging Donors Change the Face of International Cooperation?. *Development Policy Review*, 24(4), 371- 385.
- Mawdsley, E. (2014). *From Recipients to Donors: Emerging Powers and the Changing Development Landscape*, Zed Books, London, 48-68.
- McMichael, P. (2012). *Development and Social Change: A Global Perspective*, Sage, Los Angeles, 61-63.
- Miles, W. F. (2012). Deploying Development to Counter Terrorism: Post-9/11 Transformation of US Foreign Aid to Africa. *African Studies Review*, 27-60.
- Milner, H. V. & Tingley, D. (2012). The Choice for Multilateralism: Foreign Aid and American Foreign Policy?. *The Review of International Organizations*, 8(3).
- Moyo, D. (2009). *Dead Aid: Why Aid is not Working and How There is a Better Way for Africa*, Farrar, Straus and Giroux, 12-40.
- OECD (2015). *Official Development Assistance: Definition and Coverage*, <http://www.oecd.org/dac/stats/officialdevelopmentassistancedefinitionandcoverage.htm> 11.10.2020.
- OECD-Stat (2020) <https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=CRS1#>, 13.10.2020.
- OECD, (2020). *Official Development Assistance (ODA), Indicators, Country Programmable Aid (CPA)*, <https://data.oecd.org/oda/country-programmable-aid-cpa.htm#indicator-chart> 15.10.2020.
- Peet, R. & Hartwick, E. (2009). *Theories of Development: Contentions, Arguments, Alternatives*, The Guilford Press, 127, 3-23.
- Pettinger, T. (2017) *Washington Consensus: Definition and Criticism*, <http://www.economicshelp.org/blog/7387/economics/washington-consensus-definition-and-criticism/> 11.10.2020.
- Quadir, F. (2013). *Rising Donors and the New Narrative of South-South Cooperation: What*

Prospects for Changing the Landscape of Development Assistance Programmes?. *Third World Quarterly*, 34(2), 321-338.

Sato, J., Shiga, H., Kobayashi, T., & Kondoh, H. (2010). How Do “Emerging” Donors Differ from “Traditional” Donors?. *JICA-RI Working Paper*, (2).

Stiglitz, J. E., Fitoussi, J. P. & Sen, A. (2010). *Why GDP Doesn't Add Up: The Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance*, New Press, New York.

Tuna, F. (2020). Bölgeselleşme Kapsamında Türk Dış Politikasının Etkinliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı Örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(4), 1580-1595.

UNDP (2019). *About Human Development, United Nations Development Programme, Human Development Report*, <http://hdr.undp.org/en/humandev> 11.10.2020.

Walz, J. & Ramachandran, V. (2011). *Ideas to Action: Independent Research for Global Prosperity*.

Zimmermann, F. & Smith, K. (2011). More Actors, More Money, More Ideas for International Development Cooperation, *Jurnal for International Development*, 23(5), 722-738.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Birinci Dünya Savaşı'nda Savaş Ekonomisi Uygulamaları: İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Aldığı İktisadi Tedbirler

War Economy Applications In The First World War: Economic Measures Taken By The Governments of The Cup And Progress

Lütfi ARSLAN^{a*}

^a Dr., Yozgat Milli Eğitim Müdürlüğü, Yozgat/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5844-7732

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Mart 2022

Kabul tarihi: 14 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

1. Dünya Savaşı,
İttihat ve Terakki,
Jön Türkler

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 11, 2022

Accepted: September 14, 2022

Keywords:

World War I,
Union and Progress,
Young Turks

ÖZ

Savaş kavramı, askeri ve siyasi yönü kadar toplumsal hayatı etkileyen ekonomik yönüyle de ön plana çıkmaktadır. Sanayi İnkılabının savaş sektörüne uygulanması ile şekillenen XIX ve XX yüzyıldaki değişim ve dönüşüm, dünyanın o güne kadar görmediği ilk büyük savaşın 1914'te patlak vermesine yol açmıştır. Harpler, I. Dünya Savaşı ile sosyal ve iktisadi hayatın baştan sona düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Bu durum savaş ekonomisine yönelik yeni tedbirlere yol açmıştır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nın getirdiği askeri tedbirler yanında, Savaşın sürekliliğini sağlamak, toplumsal ihtiyaçları karşılayabilmek ve en önemlisi ulusal çıkarları korumak adına bazı tedbir ve uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda savaş ekonomisine yönelik olarak olağanüstü harp masraflarını karşılamak için Balkan Savaşı Döneminde çıkarılan "Harp Vergisi" alınmaya devam etmiştir. Ayrıca ordunun finansmanını sağlamak amacıyla İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından "Tekalif-i Savaşîye Kanunu" çıkarılmıştır. Bununla halkın ihtiyaç fazlası ürünlerine el konulması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında memur maaşlarının yarısının ödenmesi, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan borç alınması, emisyon, devlet tahvili satma, kapitülasyonların kaldırılması diğer uygulamalar arasındadır. Ticaret odası ve bankaların isteği üzerine iç ve dış borç ödemeleri ertelenerek, yiyecek maddeleri ve hayvan ihracatı durdurulmuştur. Bu çalışmada İttihat ve Terakki Hükümetinin I. Dünya Savaşı'nda savaş ekonomisine yönelik aldığı tedbir ve uygulamalar arşiv belgeleri ve araştırma eserler ekseninde ele alınmıştır.

ABSTRACT

The concept of war comes to the fore with its economic aspect, which affects social life as well as its military and political aspects. The change and transformation in the XIX and XX centuries, shaped by the application of the Industrial Revolution to the war sector, led to the outbreak of the first great war, which the world had never seen before, in 1914. The wars necessitated the regulation of social and economic life from beginning to end with the First World War. This situation has led to new measures for the war economy. In addition to the military measures brought by the First World War, the Ottoman Empire implemented some measures and practices in order to ensure the continuity of the war, to meet the social needs and most importantly to protect the national interests. In this context, the "War Tax", which was issued during the Balkan Wars, continued to be collected in order to cover the extraordinary war expenses for the war economy. In addition, "Tekâlif-i Savaşîye Law" was enacted by the Union and Progress Government in order to finance the army. With this, it was decided to confiscate the surplus products of the people. In addition, paying half of civil servants' salaries, borrowing from Germany and Austria-Hungary, selling emissions, government bonds, and abolishing capitulations are among other practices. At the request of the chamber of commerce and banks, domestic and foreign debt payments were postponed, and food and animal exports were stopped. In this study, the measures and practices taken by the Committee of Union and Progress towards the war economy in the First World War are discussed on the axis of archival documents and research works.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of war comes to the fore with its economic aspect, which affects social life as well as its military and political aspects. The change and transformation in the XIX and XX centuries, shaped by the application of the Industrial Revolution to the war sector, led to the outbreak of the first great war, which the world had never seen before, in 1914. The wars necessitated the regulation of social and economic life from beginning to end with the First World War. This situation has led to new measures for the war economy. In addition to the military measures brought by the First World War, the Ottoman Empire implemented some measures and practices in order to ensure the continuity of the war, to meet the social needs and most importantly to protect the national interests. In this context, the "War Tax", which was issued during the Balkan Wars, continued to be collected in order to cover the extraordinary war expenses for the war economy. In addition, "Tekalif-i Savaşıye Law" was enacted by the Union and Progress Government in order to finance the army. With this, it was decided to confiscate the surplus products of the people. In addition, paying half of civil servants' salaries, borrowing from Germany and Austria-Hungary, selling emissions, government bonds, and abolishing capitulations are among other practices.

The movement called Young Turks or Young Ottomans was started for the first time by a group of young people who took action to save the state during the disintegration of the Ottoman Empire. The Young Turks gathered supporters from among different opposition elements over time. On May 21, 1889, this group, which had many members among the students of the 4 Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, became a more serious organization or society. This organization, which would later be known as the Committee of Union and Progress, is the continuation of the "Young Turks-Young Ottomans" organization that was established before it. The organization, which was first established as a secret association that wanted the state to re-enter the constitutional system and the Parliament to be reopened, became a political party (İttihat ve Terakki Fırkası) controlling the government after the constitution was accepted and the Second Constitutional Era was declared. II. For the Unionists who wanted to take action against Abdülhamid, the British circular on the Macedonian issue on March 3, 1908 was an opportunity. In Resne, which took action on July 3, 1908 to prevent a foreign intervention in Macedonia and these regions, a rebellion was started against Abdulhamit when Kolağası Niyazi Bey (from Resne) went to the mountain with a gang of 200 soldiers and 200 civilians. However, the immediate measures taken by the sultan prevented them from taking action. However, after Resneli Niyazi and the Monastery Extraordinary Commander Müşir Fevzi Pasha declared the Constitutional Monarchy on 23 July in the Monastery, the sultan decided to put the Kanun-ı Esasi into effect on the night of 24 July and II. He declared the constitutional monarchy

As a result of the alliance agreement signed between the leaders of the Committee of Union and Progress and Germany on August 2, 1914, without informing the government and the sultan, the Ottoman Empire participated in the First World War on the side of Germany. While the war was going on, Talat Pasha was appointed as the Prime Minister. The heavy defeats of the Ottoman army under the command of the Minister of War and Deputy Commander-in-Chief Enver Pasha in Sarıkamış in the first months of the war, and then in Suez and Iraq, and the accusation of the Minister of Subsistence Topal İsmail Hakkı Pasha with financial corruption caused the Union and Progress administration and its members to fall out of favor with the public has been.

The economies, social and political systems of the countries that participated in the war around the world have been damaged. The victors and the main actors of the war, England, France and the USA, made significant economic expenditures. France and England were heavily indebted to finance the war. The monetary expenses of the war amounted to 211 billion dollars for America. Britain spent 35,300 million British liras apart from the money it gave to the allies. The war expense of France amounted to 24,300 million British pounds. Germany spent 37,770 million British liras. Both the victorious states and the defeated countries made long and short-term borrowings for the expenses of the war, and they also tried to find financial resources by giving them internally. America increased its government debt from \$1,188 million in 1916 to \$25,482 million in 1919. 95% of the war expenses of the European countries were provided by borrowing. Tax revenues constituted a very small part of the expenses of the war. From the beginning of the war until March 31, 1920, the German government borrowed 222,000 million marks. Another method used by both European states and the Ottoman Empire in financing the expenses of the war is inflationary policies. In addition, paper money has been issued continuously. A complex borrowing system was created between Germany, Austria-Hungary, Bulgaria and the Ottoman Empire.

Efforts to finance the First World War with the emission method led to a continuous increase in effective demand. With the war, a significant part of the products in the Ottoman market was reserved for the army. The portion reserved for the civilian population has been gradually reduced. The blockade of the country from the sea, the fact that the railway lines pass through the enemy countries, the countries' stockpiling of the products they set aside for export due to the war greatly affected the Ottoman foreign trade relationship, and daily compulsory consumer goods fell into the black market in a short time.

Giriş

Jön Türkler veya Genç Osmanlılar hareketinin İttihat ve Terakki Partisine dönüşerek, II Meşrutiyetten sonra iktidarı ele geçirmesi I. Dünya Savaşı'na giden süreçte iyi tahlil edilmesi gereken bir konudur. Osmanlı Devleti'nin parçalanma aşamasında devleti yıkılmaktan kurtarmak için bir grup genç tarafından başlatılan Jön Türk hareketi, zamanla Osmanlı yönetimine karşı muhalefet unsurları arasından kendisine taraftar bulmuştur. 21 Mayıs 1889'da 4 Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne öğrencileri arasından birçok üyesi bulunan bu grup daha ciddi bir örgüt haline gelmiştir (www.tbmm.gov.tr. E.T: 27.12.2021&Malkoç, 2007: 131-138). İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla bilinecek olan Jön Türkler-Genç Osmanlılar örgütü içinde bulunan. Mithat Paşa ve arkadaşları öncelikle meşrutiyet, anayasa ve mebus gibi Batı kökenli kavramları Osmanlı ülkesinde yerleştirmeye çalışmışlardır. Onlara göre Osmanlı Devleti bu müesseselere sahip çıkarak dağılmaktan kurtulabilecektir. Etnik olarak birçok milleti bünyesinde barındıran Osmanlı ülkesinde "Osmanlı Vatandaşlığı" görüşünü savunmuşlardır. (Kocabaş, 1991, s.37-38).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giden yolda İbrâhim Temo öncülüğünde Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Mehmed Reşid, İttihâd-ı Osmânî adında bir cemiyet kurmuştur (3 Haziran 1889). Cemiyet kurucuları Hamamönü (Hatab Kıraathanesi) içtimaı, Midhatpaşa bağı (Onikiler) içtimaı ve Rumelihisarı (Boğaziçi) içtimaı isimleriyle bilinen toplantılar yaparak bir örgüt yapısı oluşturmaya çalışmışlardır. Bunun için İtalyan Carbonari Cemiyeti ve Rus nihilistlerinin örgütlenme modellerini örnek alarak, örgütü hücre biçiminde teşkilâtlandırıdılar. Hareketin bu dönemdeki faaliyeti, yurt dışında basılan gizli gazetelerin eski sayılarının öğrencilere okutulması ve Nâmık Kemal ile bazı arkadaşlarının eserlerinin el yazısıyla çoğaltılarak dağıtılmasından ibaret olmuştur. 1894'te Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'nin başına Zeki Paşa'nın getirilmesi ve bazı faaliyetlere başlanması ile örgüt ilk kuruluşunu geçirmiş, ancak bu durum II. Abdülhamit tarafından affedilmiştir. 1889'da İstanbul'dan gizlice yurt dışına giden Nazım Bey, Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile buluşarak, örgütün geleceği hakkında çeşitli kararları birlikte almışlardır (Hanioglu, 1985, s. 173,174). Ahmet Rıza'nın fikirleri doğrultusunda cemiyetin adının İttihâd-ı Osmânî'den Auguste Comte'un ünlü tanımlaması olan "ordre et progrès"nin çevirisi durumundaki "Nizam ve Terakki"ye çevrilmesi kabul edilmiştir. Cemiyet üyelerinin "ittihat" kelimesini daha çok telaffuz etmeleri üzerine örgütün yeni ismi *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* daha sonra ise Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. 1895'de örgüte bir nizamname hazırlanmıştır. Katı bir pozitivist olan Ahmet Rıza'nın fikirleri böylece örgüte hâkim olmuştur. Aralık 1895'ten itibaren Türkçe "*Meşveret*" gazetesini ve onun eki olan *Fransızca "Mechevéret Supplément"* adlı yayınları çıkarmaya başlamışlardır (https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html).

Devletin anayasal sisteme yeniden girmesini ve Meclis-i Mebûsan'ın tekrar açılmasını isteyen örgüt, II Meşrutiyet'in ilanı sonrasında hükümet üzerinde çok etkili bir parti (İttihat ve Terakki Fırkası) haline gelmiştir. Mısır'da Prens Lütfullah ile Prens Sabahattin ve cemiyetin Cenevre şubesinin kurucusu Tunalı Hilmi'nin teklifleri ile 4-9 Şubat 1902'de Paris'te "Birinci Osmanlı Liberaller Kongresi" adıyla bir kongre yapmışlardır. 1906 Eylül'ünde ise Selanik'te II. Abdülhamit yönetimini devirmeyi düşünen ihtilalci bir cemiyet olan *Osmanlı Hürriyet Cemiyetini* kurmuşlardır(https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html). Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Şam'daki 5. Ordu subayları arasında *Vatan ve Hürriyet Cemiyetini* kurarak, önce *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* sonra *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti* ve daha sonra da Dr. Nazım'ın çabalarıyla merkezi Paris'te bulunan *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* ile 27 Eylül 1907'de resmen birleşmiştir. Örgütün yeni adı böylece *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* olmuştur. Bu birleşmelerde İttihat ve Terakki Cemiyeti askeri bir hüviyet kazanmaya başlamıştır. 29 Ekim 1907 günü Mustafa Kemal arkadaşı Ali Fethi (Okyar) Beyin ısrarı ile 322.

üye olarak bu derneğe girmiştir (Tevetoğlu, 1989, s. 613. 613-623). 1907 sonunda Paris'te tüm muhalefet grupları ve Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (Taşnak-Sütyun) katılımı ile Ahmet Rıza, Prens Sabahaddin ve Malumyan'ın ortak başkanlıklarında II. Jön Türk Kongresi yapılmıştır (Akşin, 1987, s. 43-46).¹

II. Abdülhamit'e karşı harekete geçmek isteyen İttihatçılar için 3 Mart 1908'de İngiltere'nin Makedonya sorunu hakkında yayımladığı genelge bir fırsat olmuştur. Makedonya ve bu bölgelerde bir dış müdahalenin engellenmesi için 3 Temmuz 1908'de harekete geçen Resne'de Kolağası Niyazi Bey'in (Resneli) 200 asker ve 200 sivilden müteşekkil bir çete ile dağa çıkması ile Abdülhamid'e karşı isyan başlatılmıştır. Ancak padişahın hemen aldığı tedbirler onları eylem yapmaktan alıkoymuştur. Fakat yine Resneli Niyazi ve Manastır Fevkalade Kumandanı Müşir Fevzi Paşa'nın Manastırda 23 Temmuz günü Meşrutiyeti ilan etmeleri üzerine padişah da 24 Temmuz gecesi Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulmasına karar vererek II. Meşrutiyeti ilan etmiştir (Akşin, 1987, s. 47). 1908'de Selanik'te toplanan gizli kongrede cemiyetin siyasi fırkaya dönüşmesine karar verilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası / Cemiyeti, 22 Eylül 1909 günü Selanik'te gizli bir kongre daha yapmıştır. Mustafa Kemal bu kongreye Trablus delegesi olarak katılmış ve burada yaptığı konuşmada, fırkayı subayların devlet işlerine katılmalarına fırsat verdiği için eleştirmiştir. Askerî hiyerarşinin cemiyet hiyerarşisiyle zıtlacağını ve askerî disiplinin bozulabileceğini öne sürmüştür (Tevetoğlu, 1989, s.614-618). Mustafa Kemal Kazım Karabekir tarafından burada desteklenmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal ve Fethi Bey, İstanbul'dan uzaklaştırılarak Sofya'ya gönderilecektir. Mustafa Kemal Paşa bundan böyle Enver Paşanın örgüt içerisindeki en büyük düşmanı haline gelmeye başlamıştır (Tevetoğlu, 1972, s.446-4452).

13 Nisan 1909'da İttihat Terakki Fırkasına muhalif gazeteci Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü üzerinde öldürülmesiyle başlayan ve İttihat ve Terakki Hükümetine karşı "31 Mart Vakası" olarak bilinen ayaklanma, Selanik'ten gelen askerî birlikler tarafından bastırılmış, olayların sorumlusu olarak lanse edilen II. Abdülhamit ise tahttan indirilmiştir. 1911'den sonra Osmanlı Mebuslar Meclisinde başka siyasi partilerde yer almaya başlamıştır. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası İttihat Terakki ve yönetimine karşı yoğun bir muhalefete başlayınca, 1912'deki Meclis seçimlerini İttihat ve Terakki Fırkası zorlukla kazanabilmiştir. Bu esnada olan olaylar nedeniyle bu seçimlere sopalı seçimler adı da verilmiştir. Muhalefet seçimi gayri meşru ilan etmiştir. Ordu içinde İttihat ve Terakkiye karşı muhalif bir grup oluşturularak "Hâlâskâr Zabitân" ismiyle yeni bir yapılanma teşekkül etmiştir. 16 Temmuz 1912 günü Hâlâskâr Zabitân'ın hükümete karşı verdiği muhtıra nedeniyle Sait Paşa başbakanlığında İttihat ve Terakki Hükümeti görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi İttihatçıların gücünü daha da kırabilmek için çalışmalarına başlamıştır. Fakat Balkan Savaşlarının başlaması üzerine İttihatçılar milliyetçi söylemlere baş vurarak eleştirilere başlamışlardır. Enver Paşa liderliğindeki İttihatçılar, 23 Ocak 1913'te hükümet binasını (Babıali) basarak iktidarı zorla ele geçirmişlerdir. İttihatçıların yeni kabinesini kuran Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran'da bir suikast ile öldürülmüştür. Sait Halim Paşa'nın Fırka başkanı olarak Hükümeti kurması ile İttihat Terakkinin doğrudan ülke yönetimini ele geçirmesi süreci de böylece başlamıştır. II Balkan Savaşı'nda Edirne'nin geri alınması ile prestiji artan İttihat Terakki Fırkasında Savaşçı Nazırı olan Enver Paşa ile Talat ve Cemal Paşa partinin yeni önderleri durumuna gelmişlerdir (Akşin, 1987, s. 47).

¹ İttihat ve Terakki Partisi 1 Kasım 1918'deki son kongresinden evvel; 1908-1917 tarihleri arasında 8 kongre yapmıştır. Bunların dördü Selanik'te, diğerleri ise İstanbul'da gerçekleşmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen sonrasında Enver Paşa başta olmak üzere birçok ittihatçı savaşa kimin tarafında girilmesi konusunda düşünce ve çaba içerisine girmiştir. İttihat ve Terakki içerisinde Almanya'nın bu savaşı kazanabileceğine yönelik düşünenler çoğunlukta idi. Enver Paşa da böyle düşünenler arasındaydı. 1914'ün 22 Temmuz'unda Enver Paşa, Almanya Büyükelçisi Wangenheim'e müttefiklik teklifi götürmüştür. Rusya'nın Doğuda Ermenilere destek olması ve onları silahlandırması burada etkili olmuştur. Bu durum cemiyet içinde eleştiri ve bölünmeye de yol açmıştır. Cavit Bey, Ahmed İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa gibi ittihatçıların önde gelenleri görevlerinden ayrılmışlardır. Fethi Bey, Rauf Bey, Mustafa Kemal ise görevlerinde kalmakla beraber Enver Paşanın başkanlığındaki Fırka yönetimine karşı tavır almışlardır. İttihat Terakki Fırkasının yöneticileriyle Almanya arasında 2 Ağustos 1914'te hükumete ve padişaha haber vermeden imzalanan ittifak antlaşması neticesinde Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na Almanya yanında katılmıştır (Zürcher, 1987, s. 87,300).

Savaş devam ederken Talat Paşa Başbakanlığa getirilmiştir. Savaşta Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun savaşın başında Sarıkamış bölgesinde ve daha sonra ise Süveyş ve Irak'ta mağlup olması ile İsmail Hakkı Paşa'nın yolsuzluklarla suçlanması İttihat ve Terakki yönetimi ve üyelerinin halkın gözünden düşmesine neden olmuştur. Talat Paşa Hükûmeti 8 Ekim 1918 günü görevi bırakmıştır. 1 Kasım'da yapılan olağanüstü kongrede İttihat ve Terakki Fırkası kendisini feshederek Teceddüd Fırkası ismiyle yeni bir partiye dönüşmüştür. Enver, Talat ve Cemal Paşa, 2 Kasım 1918'de bir Alman torpido botuyla İstanbul'dan Sivastopol'a gitmişlerdir. Enver Paşanın Kafkasya ve Türkistan ile ilgili faaliyetleri bundan sonra da devam etmiştir.²

Bu çalışmada İttihat Terakki Fırkası yönetiminde Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması, savaşta alınan kararlar, tedbirler ve savaş ekonomisinin uygulanmasında karşılaşılan güçlükler ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki mali tedbirleri uzun süre incelenmiş ve tartışılmıştır. Konuyla ilgili çalışmalarda İttihat Terakki hükümetlerinin savaş ekonomisi ve savaşın idaresi ile ilgili icraatları net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Osmanlı Arşivlerinde bulunan bazı belgeler ışığında konuyla ilgili hususlar bu çalışmada aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve Savaş Ekonomisi

İttihat ve Terakki Yönetiminde I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Osmanlı Devleti

Milliyetçilik, devletler arası ittifaklar, emperyalizm, Almanya ve İtalya'nın siyasi ve askeri olarak güçlenerek Fransa ve İngiltere'yi zora sokmaları gibi nedenler yaşanacak büyük bir savaşın adeta habercisi olmuştur. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan önce yaklaşık yüz yıl boyunca denge politikasını sürdürmüş, fakat bu durum uzun sürmemiştir. XX yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti, içeride ve dışarda beliren siyasi sorunlar nedeniyle kendisini koruyamayacak hale gelmiştir. Siyasi ve askeri yalnızlıktan kurtulabilmek için ise müttefik

² 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Rus Çarlığı yıkılarak yerine geçici bir hükümet kurulmuş, bölgedeki dengeler değişmiştir. Bununla bağımsızlıklarını isteyen Kafkasya Türk toplulukları bağımsızlık için faaliyete başlamış, 15-20 Nisan 1917'de Bakü'de yapılan "Kafkasya Müslümanları Kurultayı"nda bu halkların gelecekleriyle ilgili bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Böylece 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kurulabilmiştir. 12 Mayıs'ta ise "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti" kurularak, ileri gelen yöneticileri Türkiye ile müttefik olmak istediklerini bildirmiştir. Rusya'ya karşı siyasi ve askeri destek istemişlerdir. Bu yeni devleti Osmanlı yönetimi hemen tanımış, Enver Paşa onlara istedikleri desteği yapacaklarını söylemiştir. Öbür yandan Güney Kafkasya ile münasebetler aynı paralelde gelişmiştir. Azerbaycan halkı, Gürcü, Ermeni, Acara ve Abhazlar Osmanlılarla siyasi yakınlıkları nedeniyle Osmanlıların bölgeyle ilgilenmelerinde kolaylık sağlamıştır.

arayışlarına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında İttihat ve Terakki Fırkasının iktidarı ele geçirmesiyle diplomasi ve dış siyasette de İttihatçılar etkili olmaya başlamıştır. I Dünya Savaşı başladığında Enver Paşa Başkomutan Vekili, Talat Paşa Dahiliye Nazırı ve Cemal Paşa da Maliye ve Bahriye Nazırı olmasıyla birlikte, İttihatçılar genel amaçlarını Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti çerçevesinde uygulamaya başlamışlardır. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Almanya'ya karşı yakın ilgileri Osmanlı Devleti'nin Almanya ile her alanda iş birliği içine girmesine, savaş boyunca da bunu devam ettirmesine yol açmıştır (Turlybek, 2013, s.81-82).

Enver Paşa dahil İttihat ve Terakki'nin tüm ileri gelenleri II. Meşrutiyet'ten beri Osmanlı Devleti'nin Fransa, İngiltere ve Almanya gibi güçlü Avrupa devletleriyle ittifak kurmasından yana bir çizgi takip etmiştir. Bunda Avusturya-Macaristan, Yunanistan, Bulgaristan ve İtalya gibi Avrupa devletlerinin Osmanlı'yı öteden beri parçalama isteğinde olmaları etkili olmuştur. Büyük devletler yanında bu ülkelerle ittifak yapmak gereksiz ve boşuna bir çaba olurdu. Maliye Nazırı Cavit Bey, her ne kadar İngiltere'ye bir ittifak teklifi götürmüş olsa da olumlu bir sonuç alamamıştır. 1914'ün haziran ayı içerisinde Talat Paşa Rusya'ya ittifak teklif etmiş ancak bundan da bir sonuç alınamamıştır. 22 Temmuz 1914'de ise bu sefer Enver Paşa, Alman Büyükelçisi Wangenheim'e bir ittifak önerisinde bulunmuştur. Rusya'nın doğuda Ermenilere destek olması ve onları silahlandırmaya çalışması, İngilizlerin İran toprakları üzerindeki paylaşım hesapları ve bunun için bazı aşiretleri Osmanlı'ya karşı kışkırtması Almanya ile yakınlaşmanın en önemli faktörleri olmuştur. Enver Paşa, Almanya'nın gizli servisi durumundaki kuruluş ile anlaşmak üzere bazı Osmanlı istihbarat subaylarını Berlin'e göndermiştir. 1 Ağustos 1914'de Almanya'nın Osmanlı Devleti askeri misyon temsilcisi durumundaki Liman Von Sanders, büyükelçisi Wangenheim ve Enver Paşa arasında bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Ancak bu sırada Sadrazam Said Halim Paşanın çıkacak bir savaşta Osmanlı'nın tarafsız kalacağını söylemesi durumu değiştirmemiş ve 2 Ağustos 1914 günü Savaşiye Nazırı Enver Paşa, Alman Büyükelçilik binasının yer aldığı Tarabya'da Almanlarla müttefiklik anlaşmasını yapmıştır (Türk, 2018, s.48-49).

7 Ağustos 1914 günü Avusturya'nın Rusya'ya savaş açması nedeniyle ticari gemilere müsaade edilmek üzere boğazlar tüm devletler kapatılmıştır. Osmanlı Devleti 9 Eylül 1914 günü 1 Ekim 1914'ten geçerli olmak üzere tek yanlı olarak kapitülasyonları iptal ettiğini bildirmiştir. Buna en fazla tepki gösteren ülke nedense Almanya olmuştur. O tarihlerde Almanya ile Fransa arasında başlayan "Marne Muharebesi"nde Fransa'nın üstünlüğü ve kuzeyden de başlayan bir Rus tehdidi sebebiyle Almanya Rus saldırılarını önlemek için "yerinde tutma" stratejisini devreye sokmuştur, Buna göre Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa dâhil edilmesiyle Rusya'nın Kafkaslara doğru dikkatlerinin çekilmesi için doğuda bir cephe açılması gündeme gelmiştir. Almanlar böylece kendi üzerlerindeki Rus baskısını hafifletmek istemişlerdir. Rusya'ya geniş topraklarıyla sınır olması dolayısıyla Osmanlıların derhal savaşa dahil olması onlar için çok ciddi bir durum olmuştur. Almanlar Osmanlılara kendi tarafında savaşa girmesi halinde parasal destek sözü vermiş hatta bunun için ısrar etmişlerdir. 24 Ekim günü Wangenheim, Cemal, Enver ve Talat Paşalar ile Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey bu konuyu müzakere etmek için bir araya gelmiştir. Enver Paşa ile Cemal Paşa derhal savaşa girilmesi yönünde fikir beyanında bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin bir tehdit durumunda Almanya'nın Osmanlı'yı koruyacağı maddesi (4. Madde) Osmanlıların Almanya yanında savaşa girmesini cesaretlendiren en önemli husus olmuştur. (Eksik, 2018, s. 22,23).

Osmanlı ordusunun Kafkas Cephesindeki başarıları, Almanya'nın Kafkasya Türklerini Rusya'ya karşı örgütleyebilmesini de kolaylaştırmıştır. Osmanlıların Kafkasya'daki ilerleyişi, Almanya'nın silah ve cephane sevkiyatını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya harekâtından beklentisi ise burada kaybettiği toprakları alıp, Boğazları ve Doğu Anadolu'yu

korumak, İslam dünyasındaki liderliğini sürdürebilmek ve Azerbaycan, İran ve Türkistan'daki Türkleri birleştirmekten ibaretti (Eksik, 2018, s. 24). Osmanlı ordusunun buradaki ilk ciddi taarruzu böylece Aralık 1914'te Kafkas Dağları ardındaki Sarıkamış'ta gerçekleşmiştir. Enver Paşa ve Hafız Hakkı Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Sarıkamış'a vardığında bu bölgedeki telgraf hatları onarılarak, haberleşme ağı tam olarak sağlanmış, ordunun Sarıkamış ve Oltu arasındaki konumu güçlendirilmiştir. Bu taarruz girişimi tamamen Enver Paşa'nın fikri doğrultusunda planlanmıştır. Enver Paşa, Osmanlı ordusunun Kuzeydoğuda geniş bir kavis çizerek, Rus Ordusunu bir hamlede bertaraf edeceğini düşünerek, Sarıkamış'taki iletişim hatlarının kesilmesi durumunda bunun onları teslim olmaya zorlayacağını sanmıştır (Erickson, 2011, s.33-34). Kafkas Cephesinde Osmanlı askerlerinin sayısı 189.562 iken Rusların ise 100 binin üzerinde bir mevcudu bulunuyordu. Osmanlı Ordusu bir yandan Ruslarla savaşırken öte yandan Osmanlı yönetiminde yaşayan Ermenilerin isyanı ve savunmasız durumdaki Türk-Müslüman halkı katletmeleri ve soy kırım yapmasıyla mücadele etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bir tehcir (göç) yasasını yürürlüğe koyarak, Ermenileri yine Osmanlı toprağı olan yerlere yerleştirmiştir (BOA, HSD. A.F.T. 6-29, 11.04.1335). Osmanlı ordusunun büyük bir bölümünün soğuga yenik düşmesi üzerine Ruslar Muş, Bitlis ve Erzincan'a kadar ilerlemişlerdir. 1916'da Mustafa Kemal Paşa Kafkas Cephesine atanmış, Muş ve Bitlis'i geri almıştır (Uçarol, 2015, s.628-630). Böylece İttihat Terakki yöneticilerinin Almanya'dan aldıkları güvence ile giriştikleri bir savaş başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin diğer cephelelerdeki savaşı devam etmiş, Almanya ve diğer müttefiklerin bir savaştan çekilmeleriyle Osmanlılar da savaşı kaybetmiş sayılmıştır. İttihat ve Terakki yönetiminde Osmanlı Devleti'nde mali ve askeri anlamda çok fazla zorluklar çekilmiş, bunlara karşı önlemler alınmıştır.

Birinci Dünya Savaşında İttihat ve Terakki Yönetiminde İç Çekişmeler

Birinci Dünya Savaşı 28 Temmuz 1914'te başlayıp 11 Kasım 1918'de sona ermiştir. Bu süreçte Sait Halim Paşa (17 Haziran 1913- 3 Şubat 1917), Talat Paşa (4 Şubat 1917- 8 Ekim 1918) ve Ahmet İzzet Paşa Hükümetleri (14 Ekim 1918 – 8 Kasım 1918) görev yapmıştır. Sait Halim Paşa'nın kurduğu kabinede gerek bakanlık ve gerekse diğer bazı makamlara atamalarda İttihatçılar arasında tartışmalar ve çekişmeler yaşanmıştır. Öte yandan savaşta idareyi elinde tutan Sait Halim Paşa Hükümetinde Maarif, Ticaret ve Ziraat Nazırlıklarındaki iç atamalarda sık sık değişikliklere gidilmiş, ittihatçıların devlet kadrolarında en çok bu bakanlıklarda faal olmak istedikleri dikkat çekmektedir.

Dahiliye Nazırı Talat Paşanın marifetiyle Enver Paşa Savaşıye, Cemal Paşa Bahriye, Mahmut Paşa da Nafia Nazırlığına getirilmişlerdir. Ayrıca 16 Mart 1914'te Evkaf Nazırı olarak görev yapan Ürgüplü Hayri Efendi'nin Şeyhülislamlık makamına getirilmesi İttihatçıların her alanda etkin olduklarına bir delil durumdadır. Ürgüplü Hayri Efendi ilk ittihatçı şeyhülislam olmuştur. Sait Halim Paşanın Hariciye Nazırlığına Halil Bey'i ataması onun Enver Paşayı dengelemek isteyişinden kaynaklanmaktadır ki bu durum ittihatçıların savaş yıllarında nasıl bir iktidar mücadelesine düşüklerini göstermektedir (Uzun, 2019, s.421,422).

Sadrazam Sait Halim Paşa, 3 Şubat 1917 günü Başbakanlık görevinden ayrılmıştır. Padişah, 4 Şubat 1917'de yayımladığı bir hattı hümayun ile, sadrazamlığa İttihat ve Terakki Partisinin ileri gelen üyesi Talat Paşayı getirmiştir. 15 Şubat 1917'de Meclis'te hükümet programı açıklanmıştır. Hükümet, savaşın başlamasıyla yaşanan fiyat dalgalanmalarına karşı önlem almak için öncelikle 18 Ağustos 1917 günü "İaşe-i Umumiye Kararnamesi"ni yürürlüğe koymuştur. Böylece fiyat dalgalanmalarında önlem alma görev ve sorumluluğu orduya verilmiştir. Bu durum Talat Paşa ile Enver Paşa arasındaki sivil-asker çatışması olarak görülmüştür. Bu çatışmada Talat Paşa geri adım atarak, halkın ihtiyaçları ve beslenmesi görevini Enver Paşa'ya yani Savaşıye Nezareti'ne bırakmıştır (Aslan, 2010, s. 25,26). 30

Temmuz 1918'de İaşe Nezareti kurularak, idaresi yine İttihatçı kadrodan gelen Kara Kemal'e verilmiştir. Bu sayededir ki sivil-asker çatışmasında ibre yeniden Talat Paşa lehine dönmüştür. Böylece savaş boyunca İttihat Terakki Fırkası ve onların kurdukları hükümetlerde siyasi çekişmelerin ciddi boyutlarda olduğu görülmektedir.

İttihat ve Terakki Yönetiminde Alınan Ekonomik Önlemler

İttihat Terakki Hükümetlerinde Savaş Ekonomisi, I. Dünya Savaşının Finansmanı ve Alınan Ekonomik Önlemler

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesinden itibaren Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı giderek bozulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerine tanıdığı ticari imtiyazlar (kapitülasyonlar), bir yandan Osmanlı dış ticaretinin hızla büyümesine ve liberalleşmesine yol açarken, öte yandan Batı Avrupa sermayesinin yaptığı yatırımlarla yeni bir boyut kazanmıştır (Eldem, 1994, s. 127-128).³ Savaş başladığında Osmanlı ekonomisinde gelir getiren kuruluşlar özellikle Düyun-ı Umumiye İdaresi vasıtasıyla Avrupa'nın güçlü ama düşman devletlerinin ellerine geçmişti. Yabancı sermaye yatırımları mali gelir sağlayacağı yerde Osmanlı ekonomisini içerden yiyip bitiren bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu bakımdan Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdiğinde mali açıdan hazır bir durumda değildi. Ekonomik kaynakların savaşın başlamasıyla orduya tahsis edilmesi mali durumun daha da bozulmaya başlamasına yol açmıştır. Burada savaş ekonomisi olarak tanımladığımız bir kavram ortaya çıkmaktadır. Savaş ekonomisi, ülkenin tüm kaynaklarının savaş araç ve gereçleriyle gıda maddelerinin üretilmesine ayrılarak, üretim ve stoklama anlamına gelmektedir (Müderrişoğlu, 1990, s.287). Burada alınan önlemlerle ülkenin savaş süresince ayakta kalmasını temin etmek hedeflenmektedir. Zira Osmanlı toprak ve mali sistemi öteden beri birbirini destekleyecek şekilde oluşturulmuştur. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin nüfusu 23 milyon civarında olup, bunun tahmini 17 milyonu şimdiki Türkiye sınırları içinde bulunuyordu. Savaşın oluşturduğu baskı karşısında tarım ve sanayi üretiminde önemli azalmalar olmuştur. Devlet, savaş için ayırdığı kaynakları büyük ölçüde artırabilme kabiliyetinden de mahrum idi. Buna karşın birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır (Pamuk, 2007, s. 141).

Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı halkı yoksulluk, açlık gibi sıkıntılar içindeydi. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları halkın sırtında büyük bir yük olmuş iken zaten zor durumda olan halk süpürge tohumundan yapılmış ekmeği bile zor bulmakta, milyonlarca insan yaşam savaşı vermekteydi. Asker-sivil yaklaşık 3 milyon Osmanlı vatandaşı ölmüş, kalan nüfusun büyük kısmıysa bulaşıcı hastalıklarla uğraşmıştır. Hükümetler tarafından çeşitli tedbirler alınsa da işgallerle ortaya çıkan ulaşım sorunları iaaş temini başta İstanbul olmak üzere tüm ülkeyi açlıklar, kıtlıklar ve sefaletlerle uğraşmaya sevk etmiştir. Savaş başladığında Osmanlı ülkesinde özellikle İstanbul gibi nüfusu çok olan yerlerde hemen bir panik havası oluşmuştur. Hükümetin aldığı ilk karar moratoryum ilan etmek olmuştur. Bankalar kredi işlemlerini hemen durdurmuştur. 2 Ağustos 1914 günlü *Tecil-i Düyûn Kanun-u Muvakkatı'yla*

³ Batı Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nde başta ulaşım (demiryolu yapımı) olmak üzere bankacılık, sanayi, ticaret ve belediye veya şehir hizmetleri gibi kârlı ve stratejik alanlara yatırım yapmışlardır. Nitekim 1914 yılı başında, Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %63,1'i sadece demiryollarına ait olmuştur. Bunu %12,7'lik payı bankacılık-sigortacılık sektörü yatırımlarıdır. Daha sonra ortalama %5'lik oranlar ile ticaret, sanayi ile su, havagazi, elektrik, tramvay, telefon ve şehir içi deniz taşımacılığı gibi belediye hizmetleri yer almıştır. Bunları liman inşası ve madenlerin çıkarılması izlemiştir.

bankalardaki tüm mevduatlar ve tüm borç ve taahhüt vadeleri bir ay süre ile geri bırakılmıştır. Dış borçlar ertelenmiş, bankada parası olanlar paralarını bir süreliğine alamamışlardır.

Osmanlı Bankası banknotu olanların savaşın yol açtığı güvensizlik ortamında kâğıt banknotlarını altına dönüştürmek isteyecekleri göz önünde bulundurularak, Babıâli Yönetimi borçların ertelenmesi kararı için geçici bir yasa çıkararak Osmanlı Bankası'nın banknot karşılığı altın ödemesini iptal etmiştir. Bu durumda bankalar aslında kara bile geçmiştir. Osmanlı Bankasına 3 Ağustos 1914'te elindeki banknotları piyasaya verme zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca Hükümet daha da ileri giderek 5 Ekim 1914'te geçici bir yasa ile (Bank-ı Osmanî Tarafından Yarım Liralık Banknotların İhracı için İrade-i Seniyye) altın ihracını yasaklamıştır (Düstur, 1914, s. 943). Öte yandan Hükümet Kasım 1914'de Almanya'dan alınan 5 milyon liralık altının Osmanlı Bankası'na yatırılması karşılığında 15 milyon değerinde yeni banknotların kendilerine borç olarak verilmesi için çok uğraşmış ancak bankanın merkezinin Paris'te olması ve Fransa ve İngiltere'nin bunu engellemesi neticesinde bundan vaz geçilmiştir. Savaş başladığında Maliye Nazırı Cevap Bey istifa etmiş olsa da devletin kâğıt para emisyonu işinde yeni Maliye Nazırı Talat Paşa ve diğer görevlileri yönlendirmekten vaz geçmemiştir. Cavit Bey, devletin kâğıt para basımında Osmanlı Bankasına muhtaç olacak iş ve işlemlerden kaçınılması gerektiğini her zaman belirtmiştir. Banknot basarak paranın emisyon hacminin genişlemesine engel olan kuruluş aslında Düyun-ı Umumiye İdaresi olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki bu kurumun denetiminin İngiltere ve Fransa'da olması Osmanlı Yönetiminin parasal kaynak bulma çalışmasının sekteye uğramasına yol açmıştır. Aslında Düyun-u Umumiye Osmanlı Bankasının Banknot basmasına daha sonraları ses çıkarmamış ancak bu paraların altına endekslenmesini şart koşmuştur. Tüm çabalar boşa giderken Almanya'dan gelen altın paralar yine altın olarak piyasaya sürülerek harcanmıştır (Toprak, 1979-1980, s. 213).

2 Nisan 1915'te Düyun-u Umumiye 'ye 150 milyon değerinde altın para ödenerek karşılığında 6.583.094 liralık kâğıt para basılması kabul edilmiştir. Talat Paşa Osmanlı Bankasının satın alınarak emisyon işlemlerinde rahatlatma sağlanması fikrini Almanlarla paylaşmış ancak bankanın hissedarları buna yanaşmamıştır. Basılan kâğıt paralar enflasyona neden olunca altın paralarla yola devam edilmiş 1915 sonuna doğru gümüş mecdiyeler tedavüle çıkarılmıştır. Kâğıt paralar üzerinde değer ayarlamaları savaş boyunca sürdürülmüştür. 8 Nisan 1916'da Tevhid-i Meskûkât Kanunu ile (Almanya'dan Altı milyon lira avans ahzı için akd-ı mukaveleye mezuniyeti mutazammın kanun -18 Teşrin-i evvel 1331 ile Bir ve Beş liralık evrâk-ı nakdiyyeden lüzumu miktarının iki müsavî kısma tefrik ve ihracı hakkında kanun -16 Kânun-u evvel 1331) 1 lira = 100 kuruş ilkesi benimsenmiştir (Düstur, 1916, s. 257, 770,771). Savaş süresince Almanya'dan 235.056.344 Osmanlı lirası değerinde borç para alınmıştır. Bunun 148.581.400 lirası hazine bonusu, geriye kalanı altın, gümüş, Alman markı veya Türk lirası olarak ödenmiştir. Bu paralar ile gerekli savaş mühimmatı sorunu giderilmeye çalışılırken paraların bir kısmı iç piyasada spekülâtif ticari işlemlerde kaybolup gitmiştir (Toprak, 1979-1980, s. 213).

Osmanlı ülkesinde savaşın finansmanı için parasal ve mali anlamda gerekli çalışmalar yürütülürken ülke genelinde halkın ihtiyaç duyduğu başta gıda ürünleri olmak üzere, iâşe meselesi ciddi sıkıntılara yol açmış görünmektedir. Özellikle İstanbul'un iâşe sorunu devlet yetkililerinin başını ağrıtmıştır. İâşe meselesini görüşmek üzere İstanbul valisi, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları ve Ticaret ve Sanayi Odası Temsilcileri tarafından Havayic-i Zaruriye Komisyonu (Zorunlu ihtiyaç ürünleri) kurulmuştur (Toprak, 1979-1980, s. 215). Halk bu savaşa "Büyük Seferberlik" adını vermiştir. Bu seferberlik içinde günlük ihtiyacını zar zor karşılayan halk Havaic-i zaruriye komisyonlarına müracaat ederek ekmekten diğer zaruri ihtiyaçlara kadar her alanda kendilerine yardımlar yapılmasını istemiştir. Örneğin Biga Sancağına bağlı Kale-i sultaniye Kazasında yağ, sabun, şeker, odun, kömür, bal, peynir gibi

ürünlerin gerekli önlemler alınarak alınıp satılması, tüccarların fahiş fiyat uygulamalarının önüne geçilmesi için komisyona müracaat edilmiştir (BOA, C.BLD. 8-369).

Özellikle halkın yoğun olarak yaşadığı İstanbul gibi önemli merkezlerin gıda ihtiyaçlarının karşılanması ticari hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Afyon Karahisar, Sandıklı ve havalisinden tüccar Selanikli Hafız Ali tarafından satın alınan nohut, bulgur vs. gibi ürünlerin İstanbul'a taşınması için Selanikli Hafız Ali ve ortakları Havayic-i zaruriye Komisyonuna 14.10.1334 tarihinde müracaat ederek izin talep etmişlerdir (BOA, DH.i.UM.EK. 18-52). İstanbul'dan Anadolu'nun çeşitli vilayet ve kasabalarına gönderilen iâşe ürünleri için o yerin mutasarrıfları görevli ve yetkili kılınmıştır. H. 1334 senesi Mart ayında İstanbul'dan Kütahya'ya sevk edilen şeker için Hacı Salih Efendiye gerekli kolaylıkların sağlanması konusunda Kütahya Mutasarrıfı ile gerekli yazışmalar yapılmıştır (BOA, DH.i.UM.EK. 18-93). Havayic-i zaruriye Komisyonu aynı zamanda merkeze uzak yerlerdeki kıtlık, açlık ve halkın içtimai durumunun yakından takip edilerek yönetime bildirilmesinde önemli görevler yapmıştır. Örneğin Çorlu'da her gün gıda yokluğu yüzünden birkaç kişinin hayatını kaybettiği H 01.05.1234 tarihinde İstanbul'da Dahiliye Nezareti'ne bildirilerek önlem alınması istenmiştir (BOA, DH. ŞFR. 61-199).

Anadolu'da demiryollarıyla yalnızca asker sevkiyatı yapıldığından gıda ürünleri bulunamaz olmuştur. Tekalif-i Savaşıye ve narh uygulamaları tüccarların piyasadan ürünün çekilmesine yol açmıştır. Anadolu'da Muğla, Bursa, Eskişehir gibi birçok vilayette narh uygulamasının kaçakçılığa yol açtığı, birçok ürünün piyasaya el altından sürüldüğü ve halkın zor duruma düştüğü ilgili vilayetlerin mutasarrıfları tarafından Dahiliye Nezareti'ne şikâyet edilerek önlem alınması istenmiştir (BOA, DH.i.UM.EK. 98-1). İâşe meselesinin hallinde başarılı olamayan Havayic-i Zaruriye Komisyonu'nun yerine yeni komisyonlar kurularak iâşe meselesine çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Şehremaneti ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin önerisi ile İstanbul Heyet-i Merkeziyesinden Ekmekçiler Cemiyeti Kâtibi İzzet Bey idaresinde ticari bir kuruluş kurulmuştur. Heyet-i Mahsusa-i Ticariye ismini alan bu kurum kısa sürede çalışma alanını genişleterek, öbür zaruri tüketim maddelerinin ticaretinin de yapılmasına başlamıştır. Heyet-i Mahsusa-i Ticariye, savaşın ilk zamanlarında ekmekten başka şeker, gaz ve tuza narh koymuş, böylelikle halkın öteki gıda ürünleri ihtiyaçları karşılamaya çalışmıştır. Hükümet yetkililerince tüm ülkeyi kapsayacak bir iâşe örgütü kurulması gereği görülmüş olup, Savaşın tüm ülkelerin bir iâşe örgütüne sahip oldukları öğrenilmiştir. Babıali Yönetimince Alman iâşe örgütü burada örnek alınarak, merkez ve taşra iâşe heyetleri oluşturulup yönetimine Almanya Devlet Tahıl Örgütü kurucularından Hugo Mayer getirilmiştir. Hügo Mayer'in yanına diğer yetkilileri de alarak Anadolu'nun birçok vilayetinde teftişler yaptığı, ihtiyaçların yerinde tespitinin yapılması için raporlar tutulduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (BOA, DH. ŞFR. 68-206). 23 Temmuz 1916'da İâşe Kanun-ı Muvakkati ile ülke geneli iâşe bölgelerine ayrılmıştır. Bir bölgeden ötekine yiyecek maddesi gönderilmesi de yasaklanmıştır. İâşe sorunun çözümünde aksaklıklar olması yüzünden iâşe işinin Savaşîye Nezareti'ne verilmesi uygun görülmüştür. 18 Ağustos 1917 tarihli İâşe-i Umumiye Kararnamesi ile Savaşîye Nezareti'ne bağlı bir İâşe Umum Müdürlüğü oluşturulmuştur (BOA, DH.i.UM.EK. 38-14). İâşe Umum Müdürlüğü daha sonra İâşe Nezareti'ne çevrilmiştir (Toprak, 1979-1980, s. 219). Savaşîye Nezaretince "İâşe Umum Müdürlüğü" nün kurulduğu ve Savaşîye Nezareti nezdinde faaliyet göstereceği bilgisi ülkenin birçok yerine yazıyla bildirilmiştir (BOA, MF.MKT. 1234-66).

Savaşın bitişiyle birlikte dış ticarete başlanması ürün bulmayı kolaylaştırmış fakat bu da yeterli olmamıştır. Gıda ürünlerinin dağıtımında türlü sıkıntıların yaşanması yüzünden iâşe sorunu çözülememiştir. İâşe meselesinin tam olarak halledilememesi, fiyat artışlarını kazanca dönüştürenlerin vurgunculuk yapmasına yol açmıştır. Önceleri sadece İstanbul'da yaşanan

vurgunculuk kısa zamanda ülke geneline yayılmıştır. Hayat pahalılığı artarak devam etmiş, alınan önlemler yetersiz kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın Batıdan İstanbul'a gelen ticaret yollarını engellemesi ve İstanbul'un ciddi bir gıda sıkıntısı yaşamasına yol açması Osmanlı ekonomik sisteminin milli bir karakter kazanmasına katkıda bulunmuş, mevcut ulaşım şebekesi imkanlarının sonuna kadar kullanılmasına olanak vermiştir. Anadolu'da Konya, Kütahya, Ankara ve Çorum gibi vilayetlerden İstanbul'a zahire taşınması için gerekli güzergâh yollarının bakım ve onarım işlerine de özen gösterildiği arşiv kaynaklarından anlaşılmıştır. H. 18.10. 1333 tarihinde İstanbul ve buradaki orduların gıda iâşesi için Çorum-Ankara yolunun bir an önce tamir edilmesi için önlemler alınması istenmiştir (BOA, DH.İ.UM. 89-1). Böylece Anadolu çiftçisi şehir tüketicileri için üretim yapmaya başlamıştır. Savaş şartlarının, ulaşımı bu kadar olumsuz etkilemesi, Anadolu'dan İstanbul'a tahıl sevkiyatını o günlerin en kârlı işi haline getirmiştir (Boratav, 2007, s. 28).

İstanbul'da Şirket-i Hayriye'nin gelir-gider dengesinin bozulmasından dolayı Şirket-i Hayriye biletlere zam yapmıştır. Osmanlı Hükümeti, kaçakçılığın önlenmesi amacıyla ihraç edilecek kaçak hububat ve eşyayı ihbar edenleri ödüllendirmiştir. Ayrıca, Depozito akçesi adıyla tahıl ürünlerinin yurt dışına kaçırılmasını önlemek için o malın değerine eşit veya daha fazlası olacak şekilde teminat parası alınmaya başlanmıştır (Karataşer, 2013, s. 106-108). Ziraatla uğraşan çiftçilerin askere çağrılmasının üretim üzerindeki olumsuz etkisini hafifletmek için 18 Eylül 1916'da "Zirai Mükellefiyet Kanunu" kabul edilmiştir. Buna göre çiftçi olup askere gitmeyecek durumda kalan erkek ve kadınlar ziraatla mükellef kılınmışlardır. Çiftçi olmayıp askeri hizmet haricinde kalanların da mükellef tutulmalarına hükümet yetkili kılınmıştır (Pamuk, 2007, s. 151).

Babıali Yönetimi, özellikle ordu masrafları için enflasyonist bir siyaset takip etmek zorunda kalmıştır. Savaşın emisyon yöntemiyle finanse edilmesi efektif talebin devamlı surette artmasına yol açmıştır. Emisyonun enflasyona yol açması yüzünden bu çalışmalardan faydalı sonuçlar alınamayınca devlet iç ve dış borçlanmaya daha fazla yer vermek durumunda kalmıştır. Savaşın finanse edilmesinde iç kaynakların yetersizliği yüzünden yüksek miktarda iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan borç alınmıştır. 3 Nisan 1918'de %5 faiz ve %1 amortismanlı İstikraz-ı Dahili Kanunu" ile önemli ölçüde iç borçlanma yapıldı. Devletin bono satışları için halkı özendirici reklamlar yapılmış, gazetelerde bunun için yazılar yapılarak afişler hazırlanmıştır. Zira iç borçlanma II Meşrutiyetten beri tercih edilen bir yöntem olmuştur. 1918 yılı bütçesinin verdiği açıkların önemli bir bölümü halkın paralarıyla kapatılmıştır. 34 milyon altın lirayı bulan 1914-1915 bütçesinin 14 milyonu Düyun-ı Umumiye 'ye, kalan 20 milyonu devlete ayrılmıştır. Babıali'nin genel bütçeyle savaşı finanse edememesi giderlerin olağanüstü kaynaklar ile giderilmeye ve geleneksel yöntemlere başvurulmasına yol açmıştır. Çalışanların maaşlarının yarısının nakit, öbür yarısının ise alacaklı sayılmalarına karar verilmiştir. Müteahhitler ve diğer alacaklıların devletten alacakları ertelenmiştir. Ordunun araç, gereç ve erzağı için 'tekalif-i Savaşıye' adı altında vergi salınmıştır. Askere gitmek üzere olanlar için bedelli askerlik 'muafiyet-i askeriye' vergisi getirilmiştir (Ahmad, 1999, s.35).

Savaş boyunca ülke genelinde şeker, un, peynir, et ve kuru gıda ihtiyaçlarının temininde güçlükler olmuş alınan önlemler yer yer fayda verse de bazı iç dinamikler ve yerel ulaşım imkanları ve denetimde yetersiz kalınması gibi nedenler yüzünden istenilen noktaya gelinebilmiştir. Ürünlerin temininden ziyade piyasaya sürüldükten sonra oluşan karaborsacılık alınan önlemleri etkisiz kılmıştır. Şeker tüccarlarının karaborsa yapmaması için tedbir alınması ve encümenin kontrolü ve bilgisine göre illere ihtiyaca göre şeker gönderilmesi işi İaşe Encümeninden Dahiliye Nezaretine verilmiştir. Et fiyatlarındaki artışın araştırılması ve koyun sayısının artırılması için gerekli tedbirlerin alınması amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur.

Dahiliye Nezaretine bir genelge göndererek, dişleri dökülmemiş ve damızlığa elverişli durumdaki diş koyunların 3 sene süresince kesilmemesi yönünde halkı bilgilendirmiştir (Karataşer, 2013, s. 108-110).

Olağanüstü bir vergi olarak 8 Ekim 1912 tarihinden beri alınan Harp Vergisi I. Dünya Savaşı boyunca alınmaya devam edilmiştir (BOA, HR. İD, 274-21, Tarih 16.09.1912). Seferberlik öncesinde hazırlanıp kabul edilmiş ve 9 Ağustos 1914'de Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak genişletilerek yürürlüğe giren Tekalif-i Savaşıye Kanunu İlk durumundakine göre daha soyut hükümleri kapsamıştır (Arslan, 2016, s.76). Harp vergisinin bazı kayıtlarda %3 olarak uygulandığı görülmektedir. Tüm devlet memurlarından da bu verginin alındığını söyleyebiliriz. Hatta Osmanlı Devleti'nin dış temsilciliklerinde veya konsolosluklarında çalışanlardan bile bu vergiler tahsil edilmiştir. Bu konuda dış temsilciliklerden, büyükelçilik ve konsolosluklardan Osmanlı Hariciye Nezareti'ne çok sayıda resmi yazılar gönderilmiştir. Bu yazıların bazılarında bu vergiden muaf olunmak isteği yer alırken bazılarında değişik ve çeşitli sebepler öne sürülerek kısmi yönde bir vergilendirmeye gidilmesinin talep edildiği bilgilerine rastlanmaktadır. Fakat bu verginin alınmasına hiçbir şekilde karşı çıkmayan dış temsilcilikler de olmuştur. Örneğin Osmanlı Devleti'nin Boynesares Şehbenderliği 16 Eylül 1912'de Hariciye Nezaretine bir yazı göndererek, Osmanlı ordusunun masrafları için alınması kararlaştırılan Harp Vergisinin konsolosluk çalışanlarının maaşlarının %3'ü olarak uygulanmasının uygun görüldüğü bildirilmiş ve ordunun başarıları için dua ve niyazlarda bulunulmuştur (BOA, HR.İD. 274,21.2).

Sonuç

XIX. yüzyılda başlayıp XX. yüzyılda devam eden siyasi ve ekonomik değişim ve dönüşüm, dünyanın o güne kadar görmediği ilk büyük Savaşın 1914'te patlak vermesine yol açmıştır. I. Dünya Savaşı ile sosyal ve iktisadi hayatın baştan sona düzenlenmesi yeni bir dünya düzeninin doğmasına yol açmıştır. Bu durum savaş ekonomisine yönelik yeni tedbirlerin de alınmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşının getirdiği askeri tedbirler yanında, Savaşın sürekliliğini sağlamak, toplumsal ihtiyaçları karşılayabilmek ve en önemlisi milli çıkarları korumak için bazı tedbir ve uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda savaş ekonomisine yönelik olarak olağanüstü harp masraflarını karşılamak için Balkan Savaşı döneminde çıkarılan "Harp Vergisi" alınmaya devam edilmiştir. Ayrıca ordunun finansmanını sağlamak amacıyla İttihat ve Terakki Hükümetleri tarafından "Tekalif-i Savaşıye Kanunu" çıkarılmıştır. Bununla halkın ihtiyaç fazlası ürünlerine el konulması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında memur maaşlarının yarısının ödenmesi, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan borç alınması, emisyon, devlet tahvili satma, kapitülasyonların kaldırılması diğer uygulamalar arasındadır. Ticaret odası ve bankaların isteği üzerine iç ve dış borç ödemeleri ertelenerek, yiyecek maddeleri ve hayvan ihracatı durdurulmuştur.

Dünya genelinde savaşa katılmış olan ülkelerin ekonomileri, sosyal ve siyasi düzenleri zarar görmüştür. Savaşın galipleri ve baş aktörleri olan İngiltere, Fransa ve ABD ekonomik olarak ciddi harcamalar yapmışlardır. Fransa ve İngiltere savaşın finansmanı için bir hayli borçlanmışlardır. Savaşın parasal gideri Amerika için 211 milyar doları bulmuştur. İngiltere, müttefiklere verdiği paralar haricinde 35.300 milyon İngiliz lirası harcamıştır. Fransa'nın savaş gideri 24.300 milyon İngiliz lirasını bulmuştur. Almanya ise 37.770 milyon İngiliz lirası tutarında harcama yapmıştır. Gerek galip devletler ve gerekse mağlup ülkeler savaşın masrafları için uzun ve kısa vadede borçlanmalar yapmışlar, ayrıca içerde de verilendirme yoluyla parasal kaynaklar bulmaya çalışmışlardır. Amerika, 1916'da 1.188 milyon dolar olan devlet borcunu 1919'da 25.482 milyon dolara yükseltmiştir. Avrupalı ülkelerin Savaş giderlerinin %95'i borçlanmayla sağlanmıştır. Vergi gelirleri savaşın giderlerinin çok cüzi bir kısmını oluşturmuştur. Almanya hükümeti savaşın başından 31 Mart 1920'ye kadar 222.000 milyon

mark iç borçlanma yapmıştır. Hem Avrupalı devletler hem de Osmanlı Devleti'nin savaşın masraflarının finanse edilmesinde uyguladıkları bir başka yöntem enflasyonist politiklardır. Ayrıca sürekli olarak kâğıt para emisyonunda bulunulmuştur. Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı arasında karmaşık bir borçlanma sistemi oluşturulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın emisyon yöntemiyle finanse edilmeye çalışılması efektif talebin sürekli yükselmesine neden olmuştur. Savaş ile birlikte Osmanlı piyasasındaki ürünlerin ciddi bir bölümü orduya ayrılmıştır. Sivil halk için ayrılan kısım ise giderek azaltılmıştır. Ülkenin denizden ablukayla çevrilmesi, demiryolu dış hatlarının düşman ülkelerden geçiyor olması, savaş nedeniyle ülkelerin ihraç için ayırdıkları ürünleri stok yapmaları Osmanlı dış ticaret ilişkisini büyük ölçüde etkilemiş olup, günlük zorunlu tüketim maddeleri kısa sürede karaborsaya düşmüştür. Birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti'nde içerde yaşanan mali sıkıntılar devletin daha da zayıflamasına ve çökmesine zemin oluşturmuştur. Alınan iktisadi önlemler savaş ekonomisinin uygulamada yetersiz kalmasına neden olmuştur. Mevcut ekonomik sıkıntılar Mütareke ve Millî Mücadele Döneminin de sıkıntılarla geçmesine yol açmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HSD. A.F.T. 6-29, 11.04.1335.

BOA, C.BLD. 8-369.

BOA, DH.i.UM.EK. 18-52.

BOA, DH.i.UM.EK. 18-93.

BOA, DH. ŞFR. 61-199.

BOA, DH.i.UM.EK. 98-1

BOA, HR. İD, 274-21, Tarih 16.09.1912.

BOA, HR.İD. 274,21.2

Resmi Yayınlar

Düstur, II. tertip, 6. cilt, s. 943

Düstur, II. tertip, 7. cilt, s. 770-771

Düstur, II. tertip, 8. cilt, s. 257

Araştırma Eser ve Makaleler

Ahmad, F. (1999). *Doğmakta Olan Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türklerin Sosyal ve Ekonomik Politikaları, 1908 1918: İttihatçılıktan Kemalizme*. (Çeviren Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları.

Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Remzi Kitabevi.

Arslan, C. B. (2016). Birinci Dünya Savaşı ve Harp Vergisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 57, 73-83

Aslan, A. (2010). *Türk Basınında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Boratav, K. (2007). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. İmge Kitabevi.

Eldem, Vedat. (1994). *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, 2. Baskı, TTK Yayınları.

Eksik, B. (2018). *Siyasi ve Sosyal Açından Kafkas Cephesi (1914-1918)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Hanioglu, Ş. (1985). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İletişim Yayınları.

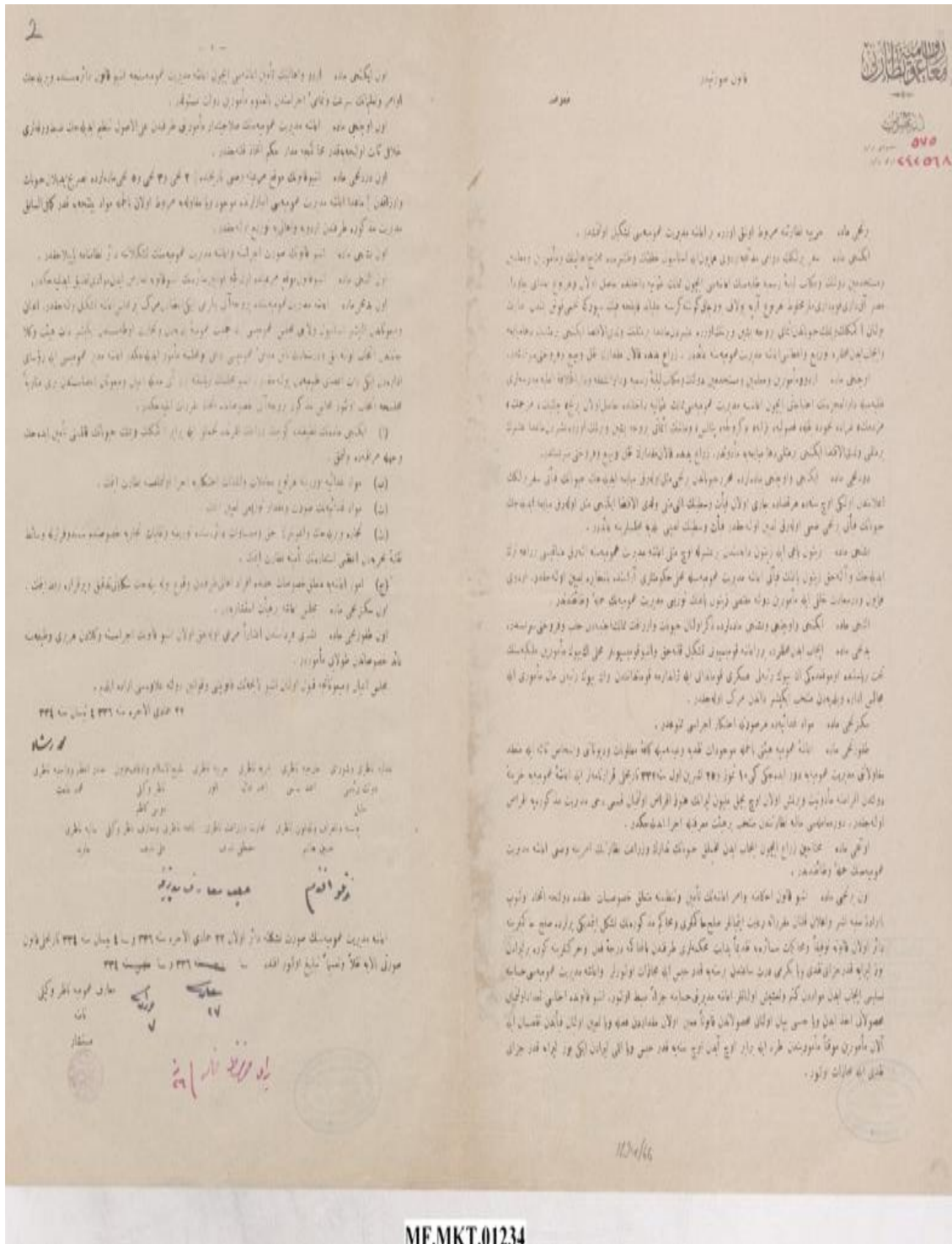
- Erickson, Edward J. (2011). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)* (Çeviren, Sare Levin Atalay, cilt IV), Timaş Yayınları.
- Karateşer, B. (2013). Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İBF Dergisi*, III (II), 97-114
- Kocabaş, S. (1991). *Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)*. Vatan Yayınları.
- Malkoç, E. (2007). Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, 93-162
- Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1989). Atatürk- İttihat ve Terakki. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5 (15), 613-623
- Tevetoğlu, F. (1972). İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası). Cilt XX, *Türk Ansiklopedisi*
- Toprak, Z. (1980). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel sayı, 205-238
- Turlybek, A. (2013). *Enver Paşa 1918 – 1922* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Türk, M. (2018). *Enver Paşa'nın Osmanlı Dış Politikasına Etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. Der Yayınları.
- Uzun, H. (2019). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hükümetleri ve Programlarının Analizi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 65, 415-447
- Zürcher, E. J. (1987). *Millî Mücadelede İttihatçılık*. Bağlam Yayınları.

İnternet Kaynakları

- https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html E.T: 20.12.2022
- www.tbmm.gov.tr. E.T: 27.12.2022

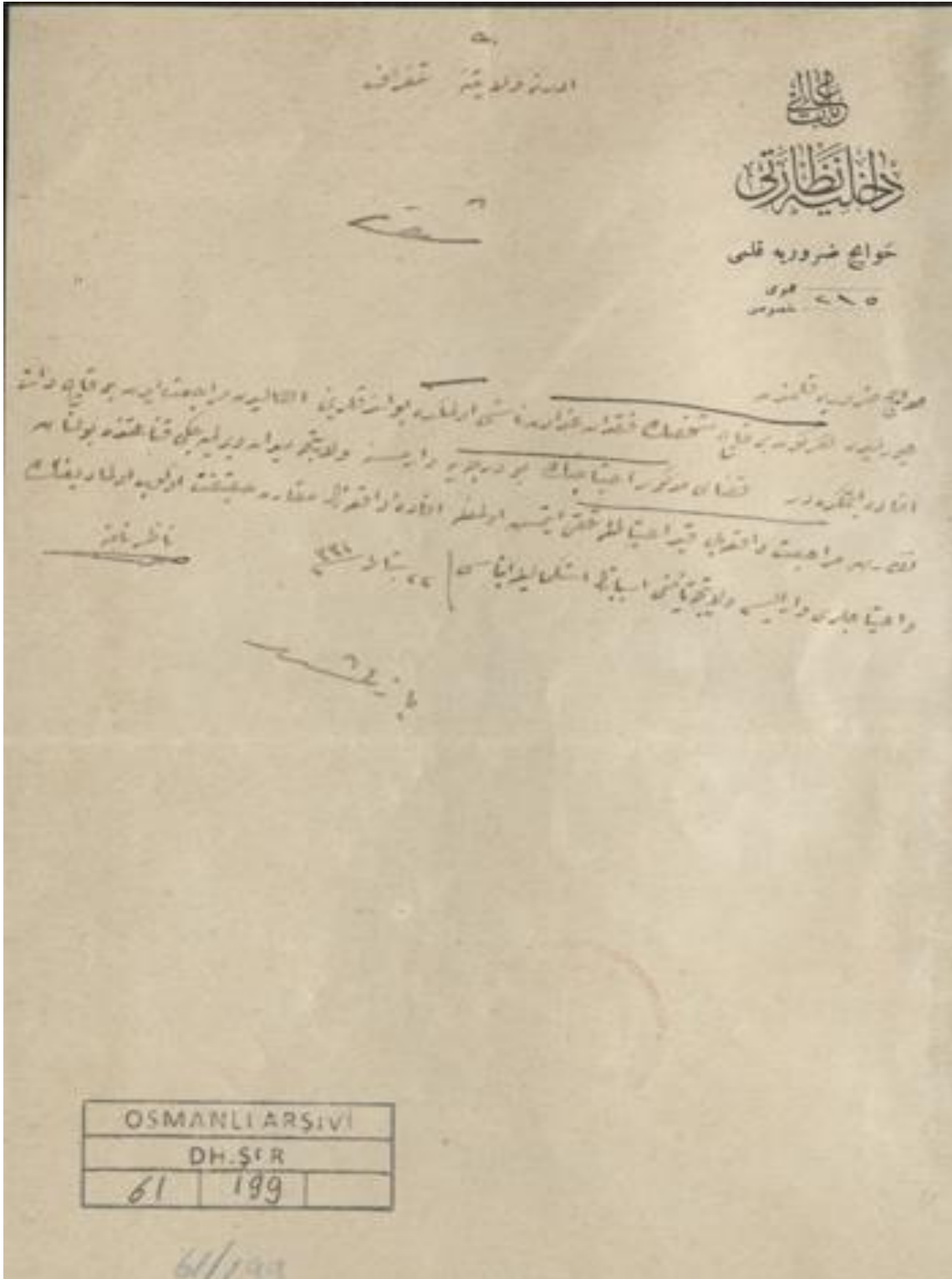
Ekler

Ek-1 Savaşie Nezaretine Bağlı olarak Kurulan İaş Ümum Müdürlüğü Tebliğ Yazısı

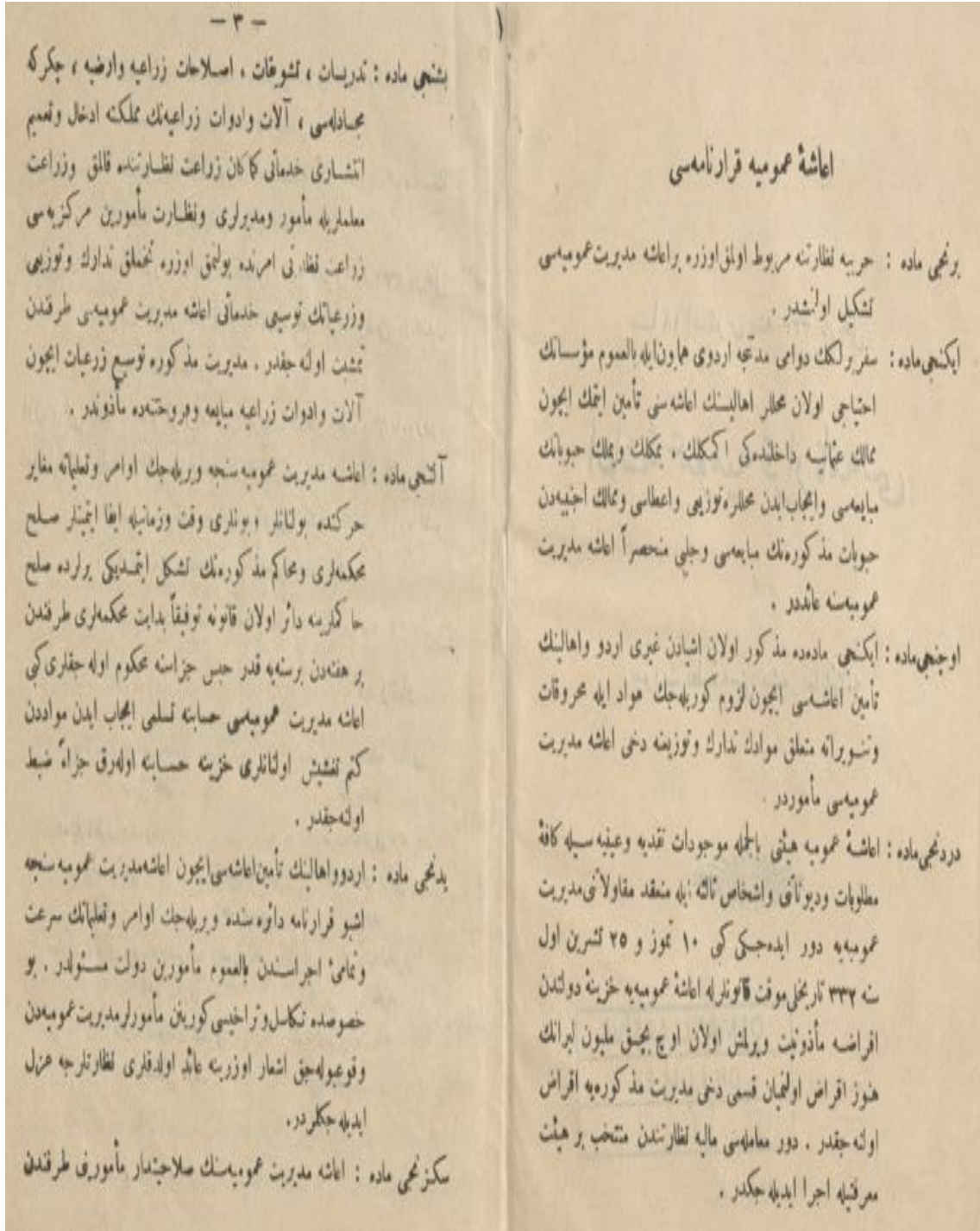
Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MF.MKT. 1234-66

Ek-2 Çorlu’da her gün gıda yokluğu yüzünden birkaç kişinin hayatını kaybettiğinin H 01.05.1234 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne bağlı çalışan Havayic-i zaruriye Komisyonuna bildirildiği Yazı

Kaynak: BOA, DH. ŞFR. Yer bilgisi: 61-199

Ek-3 İaşe-i Umumiye Kararnamesi

Kaynak: BOA, DH.i.UM.EK. Yer bilgisi: 38-14

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Etkili Üç İttihatçı: Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa

Enver Paşa Kafkas Cephesi'nde Alman Subayları ile Birlikte

Brest-Litovsk Görüşmelerine Giden Talat Paşa ve Osmanlı Heveti

Kaynak: Nurhan Aydın, Kübranur Öztürk, İttihat ve Terakkinin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası, Tarih ve Günce Dergisi, II/5, (2019), s. 503

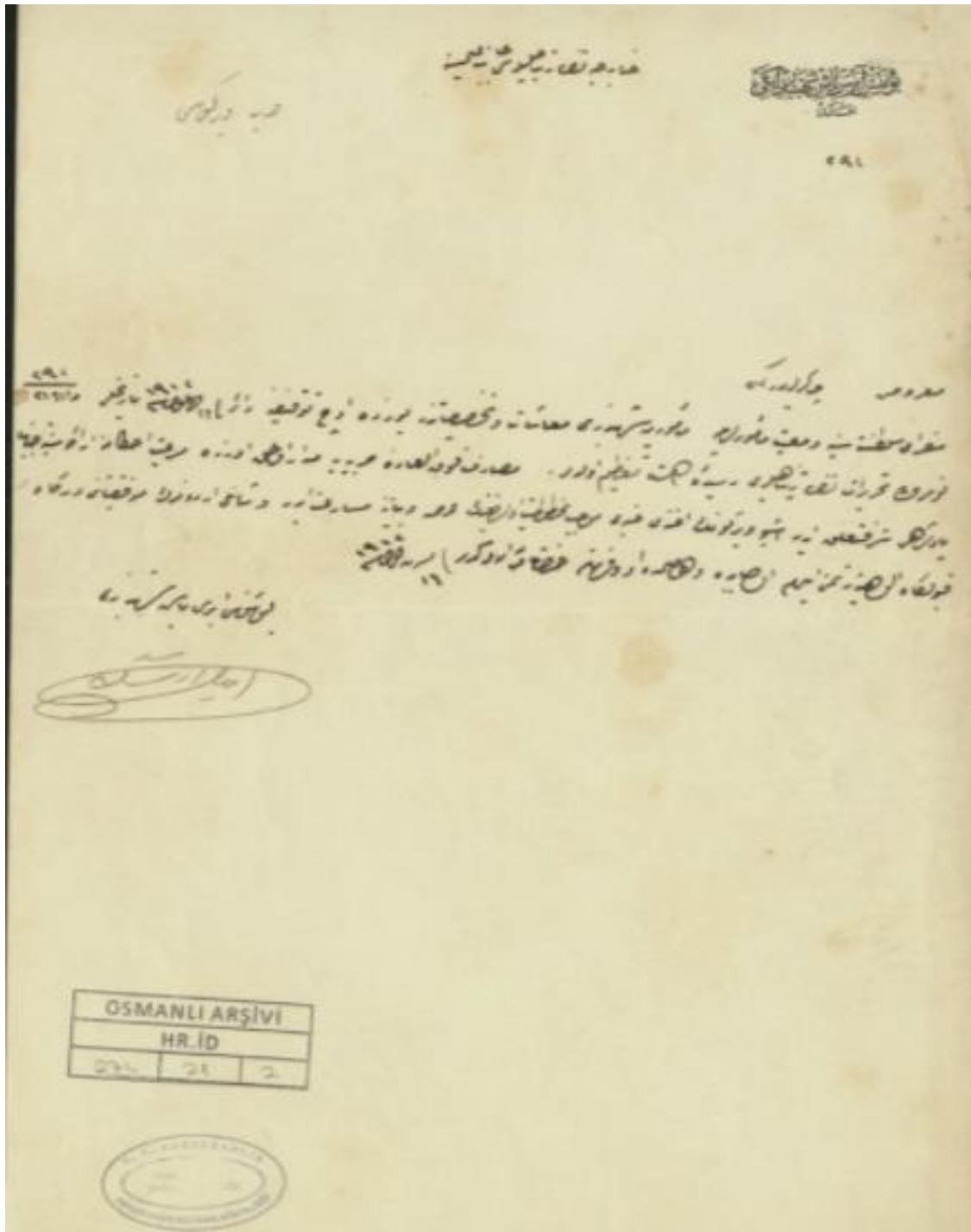
7
1

ملاحظات	نوع مسوده	سجل احوال مدبری	میز	مسود	تاریخ	نومرو
	خارجی نظریه قاریل احمدی حلقه نومه سخرای سلطنتیه تعلیم	علی بابا البحرین	لکھنؤ		۱۹۱۲	
<p>۴۰۶۸</p> <p>عبد و کبریا حقد و خفا نون کونستانتینو ملف</p> <p>قانونی حقد ایشین ویرایی ناره اول موسسه</p> <p>۹۹ - ۱۱۷۱۱</p> <p>۱۶</p> <p>ایالت قاضیه در قانقاز بصورت مستقیم ایضا</p> <p>قاریه دستمال روی مستقیم ایضا</p> <p>سخرای سلطنتیه و معتد نامور اردو ناموریه شهبانای حقد و خفا کارتون تطبیق و نقد ایضا</p> <p>اولیایفک و قانومه مذکور به صورت ایضا اولیایفک ایضا</p> <p>ایضا بار اول</p>			<p>۹۹ - ۱۱۷۱۱</p> <p>۱۶</p> <p>۹۹</p>			

۹۹

OSMANLI ARŞIVI	
HR.İD	
274	21
16.09.1912	

Kaynak: BOA, HR. İD, Yer bilgisi: 274-21 Tarih 16.09.1912

Kaynak: BOA, HR.İD. Yer Bilgisi: 274,21.2

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir İnsani Güvenlik Ögesi Olarak Ekonomik Güvenliğin Temel Gelir Perspektifinde İncelenmesi

Examining Economic Security as a Human Security Element Within the Perspective of Basic Income

Gökhan DUMAN^{a*} Serhat YILMAZ^b

^a Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-7007-3542

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8182-667X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Mart 2022

Kabul tarihi: 14 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

İnsani güvenlik,
Ekonomik güvenlik,
Temel gelir

ÖZ

Dönüşen güvenlik kavramı sonrası bugün tartışılan insani güvenlik ve onun yedi unsurundan biri olan ekonomik güvenlik kavramı yeni güvenlik yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. İnsani ve ekonomik güvenlik görece çok yeni tartışılıyor olsa bile aslında ekonomik güvenliğe ilişkin temel gelir düşüncesi on üçüncü yüzyıla kadar uzanır. Vatandaşlık maaşı, devlet bonusu, bölgesel temettü gibi farklı adlandırmalara da sahip olan temel gelire dönük birçok teorik tartışma ile, bu teorilerin deneyimlenmesine dönük birçok uygulama mevcuttur. Mevcut kapitalist sistemde temel gelirin alternatif bir sosyal politika aracı olup olamayacağı yoğun tartışılmakla birlikte Covid-19 pandemisi ile de bu tartışmalar doruğa ulaşmıştır. Buradan hareketle bir araştırma çalışması niteliği taşıyan makalede, insani güvenlik yaklaşımı ve onun altında ekonomik güvenlik kavramı temel gelir perspektifinde incelenecek olup, temel gelire ilişkin temel tartışmalar ve uygulamalar üzerinde durulacaktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 14, 2022

Accepted: September 14, 2022

Keywords:

Human security,
Economic security,
Basic income

ABSTRACT

After the transformation of the concept of security, the concepts such as human security and economic security, form the basis of the new security approach. Although human security and economic security has been discussed relatively recently, the idea of basic income to achieve economic security goes back to the thirteenth century. There are many theoretical discussions on basic income, which has different denominations such as citizenship salary, state bonus, regional dividend, and many other practices for experimenting these theories. In capitalist system, there is intense debate whether basic income can be an alternative social policy tool, but these debates have reached their climax with the Covid-19 pandemic. From this point of view, in this study, the new security approach with human security and economic security will be examined within the perspective of basic income, and related discussions and practices will be emphasized.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: g.duman@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The concept of security, which has recently been discussed and given new meanings, used in this article with its human-centered approach. With this new conceptualization, which is defined as human security, the subject of security is the provision of the conditions of a humane life for people rather than the security of states, state systems, buildings or goods with commodity value. At this point, the concept of economic security, which is a sub-element of human security, means that people should have a guaranteed income at a sustainable level. The sustainable level expressed here refers to a level where people can participate in society and meet their socialization needs, which requires more than the sufficient income for physical survival. When we consider economic security in this sense, we encounter the basic income application as a tool that will contribute to the economic security of the individual. In this sense, basic income lines with the definition of economic security, which is at the center of this article, in the sense that individuals are paid a fixed income just because they are citizens. The basic income can be used in parallel with the existing social security systems, especially after Covid-19 pandemic, due to criticisms of the existing social security systems and welfare state models, the increasing depopulation of production styles in the world and the concern that this situation will cause structural unemployment. Hence, the concept of basic income has seriously been discussed as a social policy tool. From this point of view, different discussions on basic income have been examined along with basic income practices.

The study is based on discussions of basic income approaches, along with basic income practices in Alaska, Iran, Canada, and Finland. After the definitions of basic income have been explained, the debates on basic income are being examined in two groups as liberal and socialist approaches. It has been tried to reach the background of the basic income arguments in the liberal thought and in the socialist and more left lining thoughts. In their own different approaches, it has been analyzed whether they see basic income as a tool to reach the ideal type of economic and social structure that they imagine. Additionally, the contribution of basic income to gender equality and criticisms of basic income have also been discussed in the article.

The basic income debate has gained popularity in four different time periods. However, the discussions have turned into a more systematic structure, especially with the establishment of the World Basic Income Network in 1986. According to the most common definition accepted amongst the discussions, basic income refers to the right of a citizen to have an income to meet human and social needs. The principles of universality, immutability, unconditionality, uniformity, adequacy and individuality are the agreed upon principles of basic income. An improvement in daily life conditions has been observed in countries that have experienced basic income. It is a different debate that basic income might be a good alternative that can be used to overcome poverty. However, the different application methods of basic income also revealed the views that argue that the results are inconsistent or unsuccessful. While liberals approach basic income in the context of individual freedom, socialists approach it in terms of fair income distribution and a stronger position of workers against employers. According to socialists basic income has the potential to be an important tool in transforming the capitalist system. The fact that Parijs, who is in the liberal side, defines the basic income as "true freedom", and Wright, who is in socialist side, defines the basic income as "magic politics" proves the aforementioned argument. It is one of the leading criticisms of basic income that it might cause waste of public resources, have an inflationary effect, and create laziness in people.

This article shows that because of the pandemic and the economic realities in societies, basic income should be considered seriously as an alternative social security tool. However, the practices examined in this article do not yield definite results that will cause a radical rejection of basic income or require its implementation. It is also true that wrongly implemented basic income system might deepen the existing social economic problems rather solving them. For post-Marxists, basic income can be one of the most effective ways to transform the capitalist system. Basic income can also be a differentiating factor in the organization and growth of social movements. A permanent solution to poverty can be achieved if employment policies and other social policy instruments reimplemented accordingly alongside with basic income. Basic income can also lead to a strong bond between citizens and the state. From the situation where the existing social policy tools are reduced to the institution of "philanthropy", a transition to a rights-based social policy can be achieved without having to expose the poverty of anyone. As a result of the study, it was concluded that basic income can serve gender equality and indirectly political culture and democracy. Finally, basic income might be used to fill up idle low-income jobs that normally individuals are not eager to get employed. Hence, in this way, development of human capital in the society can be achieved. People may not have to work in jobs where they are alienated and can no longer produce effectively. Basic income can recreate an active civil society as well as a more productive society.

Giriş

Soğuk Savaş'ın bitişi ile birlikte ortaya çıkan yeni dünya düzeni tartışmaları beraberinde kavramların yeniden tanımlanma ihtiyacını da getirmiştir. Bu tartışmalara konu olan kavramlardan birisi de güvenlik kavramıdır. Kavrama yönelik tartışma, Soğuk Savaş sonrası değişen tehdit algısına bağlı olarak devlet merkezli geleneksel güvenlik anlayışından uzaklaşılmasını gerektirmiş, yeni tehdit tiplerinin kabul görmesi sonucunda daha önce kavramsallaştırılmadığı bir anlam ile bireyin güvenliğini de ele alan bir dönüşüm sürecine evrilmiştir. Söz konusu bu dönüşüm ile devletler birbirlerine karşı taşıdıkları güvenlik kaygısından vazgeçip vatandaşlarının güvenliklerine yoğunlaşarak bireyi hedef alan yeni tehdit tipleri ile mücadele edebileceklerdir. İnsani güvenlik yaklaşımı olarak tanımlanan bu yeni güvenlik algısı sonucunda güvenlik kavramının anlamında derinleşme meydana gelmiş ve kavramın karşıladığı anlam genişlemeye başlamıştır.

Bu makale, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte yaşanan dönüşüm sonucunda ortaya çıkan insani güvenlik kavramının bir alt başlığı olan ekonomik güvenlik kavramını; temel gelir kapsamında ortaya çıkan uygulamalar, avantajlar ve dezavantajlarla birlikte tartışacaktır. Bu kapsamda öncelikle insani güvenlik kavramının tanımına yer verilecek, sonra temel gelir kavramının kapsamı açıklanacak ve son olarak ekonomik güvenliğin sağlanabilmesi için temel gelir yaklaşımının yeterli olup olmadığı sorunsalı üzerinde durulacaktır.

İnsani Güvenliğe Duyulan Gereksinim

Güvenlik olgusunun kavramsallaştırılmasında Soğuk Savaş'ın bir kırılma noktası olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Güvenlik kavramının tanımlanmasına yönelik ihtiyaçlar 1950'li yıllarda ortaya çıkmış olmasına rağmen kavramın zaman içerisinde çağın gereksinimlerine göre yeniden ele alınma durumu gerçekleşmiştir. Arnold Wolfers (1952) tarafından ilk olarak 1952 yılında var olan değerlere tehditlerin olmaması ya da tehditlerin var olma ihtimaline dair bir korkunun bulunmaması şeklinde tanımlanan güvenlik kavramı takip eden yıllarda üzerinde çalışmalar yürütülen bir alan haline gelmiştir. Wolfers'ın tanımına Buzan'ın (1983) yorumu, güvenliğin bilinen ve olası tehditlere karşı ulusal değerlerin korunması amacıyla ortaya konan politikalar şeklinde algılanması yönünde olmuştur. Belli bir çerçeve içerisinde yorumlanmaya açık olan güvenlik olgusu nihayetinde doğrudan açıklanması zor, sabit bir tanımlı olmayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. McSweeney (1999, s. 13) bu anlamda güvenliği barış, adalet gibi kavramlara benzetmiştir. Ancak yine de genel bir güvenlik kavramı tanımlı kabul edilecekse, bu tanımın temel değerlere yönelik tehditlerin olmaması şeklinde yapıldığı göze çarpmaktadır (Baylis, Smith ve Owens, 2008, s. 229).

Yukarıda özetle bahsedilen güvenliğe yönelik tanımların tamamında değer ve tehdit kavramlarına ilişkilendirilme durumu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumda, tehdidin tanımlanması ihtiyacı güvenlik kavramının anlamlandırılmasında ortaya çıkmaktadır. Alanyazında güvenlik kavramının dar bir kalıbın dışında anlaşılması gerektiğine yönelik ilk önermeyi yapan Ullman (1983, s. 133), tehdit olgusunu yaşam kalitesini etkileyen, bireylerin ve grupların olduğu kadar hükümetlerin de politika tercihlerini belirleyen olaylar olarak tanımlamıştır. Tehditlerin neler olabileceğine yönelik tartışmalar ister istemez bu tehditlerle mücadele yönteminin ne olması gerektiğine yönelik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu noktada Walt (1991, s. 212-213) tehdit ile mücadelenin nasıl olması gerektiğini merkeze koyarak herhangi bir olayın güvenliğe tehdit olarak kabul edilebilmesi için mücadele yönteminin askeri güç gerektirip gerektirmediğine bakılması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Güvenlik kavramının anlaşılmasında ve tehditlerle mücadelede askeri gücün kullanımına yönelik önerme, özellikle Soğuk Savaş döneminde etkisini sürdüren realist akıma aittir. Ancak bu durum Soğuk Savaş'ın son yıllarında başlayan tartışmalar çerçevesinde savaş sonrası

dönemde değişmeye başlamıştır. Bir anlamda askeri-siyasi güvenlik anlayışı önemini kaybetmeye başlamıştır (Buzan, 1997, s. 8).

Neorealizme göre görece dengeli olan iki kutuplu dünya düzeninin Soğuk Savaş'ın bitişi ile birlikte sona ermesi aktörlerin tehdit unsuruna yönelik algılarının değişmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Devletlerin ideolojik farklılıklardan kaynaklı savaşlar içine girme ihtimali azaldıkça güvenlik tehdidinin ancak bir başka devletten askeri kapasitenin kullanılması ile ortaya çıkacağı önermesi sorgulanmaya başlanmıştır (Buzan, 1997, s. 6-7). Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte bir anda devletlerin birbirleri için bir tehdit olma durumunun ortadan kalktığını iddia etmek mümkün değildir ancak, güvenlik tehditlerinin devletler dışında da ortaya çıkabileceği tartışmaları alanyazında kendisine yer bulmuştur. Devlet dışı aktörlerden gelebilecek tehditlerin ortaya çıkma olasılığının tartışılmaya başlaması beraberinde realist akımın devlet merkezli askeri-siyasi güvenlik yaklaşımından uzaklaşmayı getirmiştir (Mandacı ve Özerim, 2013, s. 107). Bu tartışmaların bir sonucu olarak ise Soğuk Savaş sonrası dünyayı anlama ve anlamlandırmaya yönelik çabalar içerisinde güvenlik olgusuna yönelik önermelerde tehditlerin sadece devletlerin güvenliğine gelebileceği anlayışından uzaklaşmış, devletler ile birlikte bireylerin ve toplumların güvenliğinin de değerlendirilmesini öngören bir genişleme ve derinleşme süreci başlamıştır (Buzan ve Hensen, 2012, s. 223-225). Güvenlik kavramının kapsamının genişletilmesine en önemli önerme Kopenhag Okulu olarak adlandırılan grup tarafından ortaya atılmıştır. Okulun ortaya çıkması bir anlamda geleneksel, devlet merkezli güvenlik yaklaşımına, tehditlerin askeri güç kaynaklı olarak kabul edilmesi gerektiğine tepkidir (Akgül Açıkmeşe, 2011, s. 46). Okulun savunucularına göre geleneksel güvenlik anlayışı değişen dünya düzeninde ortaya çıkan dinamikleri açıklamakta yetersiz, güvenlik kavramının yeni pozisyonunu anlamlandırmakta ise etkisizdir (Buzan vd., 1998, s. 31). Booth (1991)'a göre geleneksel olarak savaş ve savaş tehdidi olarak algılanan güvenlik kavramı içerisine yoksulluk, eğitimsizlik gibi konular da eklenmelidir. Bu noktada Kopenhag Okulu'nun önermesi devlet merkezli olmayan tehditlerin güvenlikleştirme yoluyla güvenlik tehdidi olarak algılanabilecek duruma gelebileceği şeklinde olmuştur. Böylelikle normal gündemde kendisine yer bulması mümkün olmayan konular, aşırı siyasallaşma sonucu gündeme alınacak ve kamu kaynaklarının kullanıma sokulması durumu ortaya çıkabilecektir (Buzan vd., 1998, s. 23). Booth (1997, s. 111) bu durumu ortaya çıkan tehdidin güvenlikleştirme yoluyla siyasetin gündemine girmesiyle birlikte önem kazanması şeklinde açıklamıştır. Huysmans (1998) Okulun güvenlikleştirme önermesinin güvenlik kavramının geleneksel anlayıştan kurtarılmasına yol açtığını belirtmiştir.

Askeri tehditlerin dışında ortaya çıkabilecek sorunların tehdit olarak kabul edilmesi konusunda Frankfurt Okulu'nun yaklaşımı ise ekonomik ve sosyal yapının artık birbirini daha çok etkilediği gerçeğinin altını çizmek şeklinde olmuştur. Bireyin özgürlüğünü etkileyen tüm sorunları eleştiren Frankfurt Okulu'nun güvenlik olgusuna yaklaşımı özgürleşme kavramı ile olmuştur. Özgürleşme 'bireyin sıkıntı ve güçlüklerden kurtularak mutluluğunun artması olarak' tanımlanmış (Jones, 1999, s. 23), anahtar bir kavram olarak güvenlik çalışmalarının odağında yer alarak Frankfurt Okulu'nun güvenlik çalışmalarının Galler Ekolü olarak tanınmasına yol açmıştır (Birdişi, 2014). Bireylerin güvenliğinin özgürlerine bağlı olduğunu belirten Galler Ekolü'nün ortaya çıkabilecek güvenlik tehditlerinin nedenleri üzerine yoğunlaşarak ortaya çıkmadan engellenmesi ile bireylerin özgürleşmesi öngörüsü, devletlerin güç kullanmasını gerektireceğinden, Soğuk Savaş dönemine egemen olan realizme bir dönüşün de ötesinde ütopyik realizm olarak nitelendirilmiştir (Booth 2004, s 260).

Yukarıda açıklanan güvenlik kavramının anlamının genişletilmesi ve derinleştirilmesine yönelik tartışmaların başlangıcının Ullman'ın *Redefining Security* isimli eserinde bulunduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Ullman'a (1983, s. 133) göre güvenlik olgusu; içerisinde çevresel ve iktisadi konuları, salgın hastalıkları, felaketleri de kapsamalıdır.

Buzan'a (1983) göre ise güvenliğe gelebilecek tehditler siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel ve askeri sektörlere ayrılmalıdır. Her iki önermenin merkezinde insanları etkileyecek konular olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Ancak güvenlik olgusuna gelecek tehditlerin askeri tehditlerin ötesine geçecek şekilde genişletilmesine yönelik önermeler, Soğuk Savaş'ın bitişi ile birlikte kavramsallaşmaya başlamış ve ilk kez 1994 yılında İnsani Güvenlik adıyla alanyazında yer bulmuştur.

İnsani Güvenlik kavramı 1994 yılında Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporu'yla birlikte popülerlik kazanmış, rapor aynı zamanda yeni güvenlik kavramı ile kalkınma arasında da bir bağ kurmuştur. Rapora göre insani güvenlik; ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevresel güvenlik, kişisel güvenlik, topluluk güvenliği, siyasi güvenlik gibi yedi alt başlıkta kategorize edilmiştir (Duman, 2021, s. 124; Ovalı, 2006, s. 4). İnsani güvenlik kavramı Dr. Mahbub Ul Haq ve ekibi tarafından kavramsallaştırılmış ve insani güvenlik kapsamında insanların gündelik hayatlarına etki edebilecek ve hayat kalitesini düşürebilecek sorunların güvenlik tehdidi olarak kabul edilmesi önerilmiştir (UNDP, 1994, s. 24). 2005 yılında gerçekleştirilen Dünya Zirvesi'nin sonuç belgesinde insani güvenlik kavramı aşağıdaki şekilde kendine yer bulmuştur;

İnsanların, yoksulluk ve umutsuzluktan uzak, özgürlük ve haysiyet içinde yaşama hakkını vurguluyoruz. Tüm bireylerin, özellikle savunmasız kişilerin, tüm haklarından yararlanma ve insan potansiyellerini tam olarak geliştirme fırsatını eşit şartlarla korkudan ve yoksulluktan kurtulma hakkına sahip olduklarını kabul ediyoruz. Bu amaçla, Genel Kurul'da insani güvenlik kavramını tartışmaya ve tanımlamaya kendimizi adadık (BM, 2005).

Daha sonraki çalışmalar ile birlikte güvenlik kavramının anlamındaki genişlemenin bu yöne doğru olduğunu söylemek mümkündür. King ve Murray (2002, s. 585), insani güvenlik kavramının ortaya çıkışını iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesinin ardından yaşanan teknolojik gelişmeler ve kalkınma hamleleri ile bağdaştırmıştır. Hough (2008, s. 9) güvenliğin insani bir durumu ifade etmekte olduğunu söylerken, Freedman'a göre (1998, s. 53) güvenlik bireylerin gündelik yaşamlarında, hayat standartlarına gelebilecek tehditlerin tamamının güvenlik problemi olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu noktada insani güvenlik kavramı bireylerin hayat standartları ile doğrudan ilgili olduğu için insani kalkınma ile ilintilendirilmelidir (Hough, 2008, s. 15). Dolayısıyla insani güvenlik kavramı yukarıda daha önce sıralanan ve bireyin hayatına etki edebilecek yedi öğeyi içermekte, Soğuk Savaş sonrası güvenlik anlayışı ise geleneksel devlet merkezli anlayıştan uzaklaşarak insan merkezli hale gelmektedir.

Ekonomik Güvenlik

İnsani güvenlik altında yer alan başlıkların her biri ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte bu çalışmanın konusunu teşkil eden ekonomik güvenlik belki de birey açısından en önemli unsurların başında gelmektedir. Geleneksel güvenlik anlayışı içerisinde ekonomik güvenlik genellikle devletlerin askeri güce sahip olup olmaması ile ilişkilendirilmiş, sektörlere ayrılan tehditler içerisinde dahi doğrudan birey ile ilişkilendirilmek yerine uzun süre devlete ait bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Yukarıda açıklanan güvenlik kavramının genişlemesi ve derinleşmesi ile birlikte devlet merkezli ekonomik güvenlik anlayışı da terk edilmeye başlanmış ve bireylerin yaşam koşullarını ilgilendiren unsurlar da ekonomik güvenlik kapsamında tartışılmaya başlanmıştır (Mesjasz, 2008a, s. 126). Nihayetinde ekonomik güvenliğe yönelik tehditlerin belirlenmesinde güvenlikleştirme ve risk unsurları da değerlendirmeye alınmalıdır (Mesjasz, 2008b, s. 45-62). Buzan, Waever ve de Wilde (1998, s. 99) ekonomik konuların güvenlikleştirme yoluyla siyasi gündem içerisine alınmasının zorluğuna dikkat çekmişlerdir. Ekonomik güvenliğe yönelik olası tehdit durumlarının güvenlikleştirilmesi olayların hem

bireyler düzeyinde hem de diğer aktörler açısından incelenmesini gerekli kıldığı için olağan güvenikleştirme sürecinden farklılık göstermektedir (Mesjasz, 2008a, s. 136).

Bir yandan ekonomik güvenliğe yönelik tartışmalar devam etmiş, diğer yandan ise kavramın açıklanması ve tanımlanmasına yönelik uluslararası çaba Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konmuştur. Bu kapsamda Ekonomik güvenlik Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporu'nda "*bireyin sabit bir gelire sahip olması*" şeklinde tanımlanmıştır (UNDP, 1994, s. 23-24). Bu anlamıyla ekonomik güvenlik, sosyal politika ve sosyal güvenlik kavramlarıyla yakın ilişkilere sahiptir ve bireyin yaşamını kabul gören asgari müşterek bir seviyede idame edebilmesini işaret etmektedir. Bu anlam içinde ekonomik güvenlik insanları etkileyen eylemler bağlamında ortaya çıkan durumları da kapsamaktadır (Mesjasz, 2008a, s. 128; Doganyılmaz Duman, 2021). Aynı zamanda insanın sosyalleşme ihtiyaçlarını da karşılayabilmesi için gerekli olan gelirin, sabit gelirin içinde olması gerektiği anlamını da taşıdığı iddia etmek mümkündür. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne bağlı Sosyal Güvenlik Birimi de ekonomik güvenliği tanımlayan ve ekonomik güvenliği alt başlıklarla inceleyen bir çalışma hazırlamıştır. Bu çalışmaya göre ekonomik güvenlik; iş gücü piyasası güvenliği, istihdam güvenliği, iş güvenliği, yetenek güvenliği, yapılan işin güvenliği, temsil güvenliği ve gelir güvenliği gibi başlıklarla bir bütün oluşturacak şekilde kategorize edilmiştir. Bunun dışında çalışmada, artık fiziken çalışması mümkün olmayan bireylerin de sahip oldukları emekli gelir düzeyinin güvenliğini hesaplayabilmek için emekli aylığı güvenliği indeksi ortaya koyulmuştur. Tüm tartışmalar sonunda ekonomik güvenlik kavramı bireylere istikrarlı bir yaşam düzeyinin sunulması şeklinde anlamsal bir genişlemeye uğramıştır (Mesjasz, 2008a, s. 143).

Mesjasz (2008a)'ın ifadesiyle insani güvenlik, "*korkudan bağımsız olmak*"; ekonomik güvenlik ise "*yokluktan bağımsız olmak*" olarak tanımlanmıştır. Tüm bu yeni güvenlik tartışmalarıyla birlikte insani ve ekonomik güvenlik kavramları, yakın bir geçmişte kavramsallaştırılmış olsa da ekonomik güvenliğin uygulama aracı olan "*temel gelir*" kavramı 13. yüzyıldan bugüne tartışılan bir kavram olmuştur.

Temel Gelir

Kavramın tarihsel arka planını 1217 Magna Karta'daki Orman Sözleşmesine dayandıran Standing (2020), temel geliri devletin vatandaşları arasında bir ayırım gözetmeden düzenli ve şartsız şekilde vatandaşlarına gelir aktarmasını öneren bir sosyal güvenlik aracı olarak tanımlar. Temel gelir kavramının izlerine bu anlamıyla Thomas More'un Ütopya'sında, Campanella'nın Güneş Ülkesi'nde de rastlanır. Kavramın kuramsal olarak tartışılması incelendiğinde dört farklı dönemde bu süreç kategorize edilebilir. İlk olarak 18.yüzyılda Thomas Paine ve Thomas Spence, kavramı "*doğal hak*" olarak tanımlamış, yine bu dönemde Henry George'un "*tüm vatandaşların eşit gelire sahip olması gerektiği*" fikri ile kavram üzerinde tartışmalar sürmüştür. Kavramın yoğun tartışıldığı bir diğer dönem ise Birinci Dünya Savaşı öncesi dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer dönem ise 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde yapısal kriz ve işsizliğin yükseleceği düşüncesinin arttığı dönemle eş zamanlıdır. Günümüze yaklaştığımızda ise 1986 yılında Temel Gelir Dünya Ağı (BIEN) kurulmasıyla tartışmalar olası bir temel gelir uygulaması fikrinin nasıl bir kamu politikası haline dönüşebileceği, temel gelire ilişkin önerilerin nasıl hayata geçeceği ve temel gelir konusunda daha geniş kitlelere nasıl ulaşılabileceği gibi yeni alanlara taşınmıştır (Beken, 2020, s. 8; Standing, 2020, s. 15).

Temel Gelir kavramı geçirdiği bu dönüşüm süreci sonrası bugün, vatandaşın insani ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabileceği düzeyde bir gelire sadece insan olmasından hareketle sahip olması gerektiği hakkını ifade eder (Standing, 2020, s. 15). Vatandaşın söz konusu bu

gelire sahip olması için herhangi bir üretim veya hizmet faaliyetine katılması gerekmemektedir. Bugün değişen sosyal güvenlik ve sosyal politika tartışmaları arasında önemli bir tartışma odağı olan temel gelir konsepti aynı zamanda devletin değişen rolleri ve piyasalaşma tartışmalarında da kendine yer bulmaktadır (Ünlü, 2017, s. 134).

Vatandaşlık maaşı, negatif gelir vergisi, nakit desteği, devlet bonusu ve bölgesel temettü gibi çeşitli adlandırılmalara sahip olan temel gelir kavramı bazı ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkelerden ilki evrensellik ilkesidir. Bu ilke herkesin gelire sahip olma hakkını ifade eder. Diğer bir ilke ise değişmezlik ilkesidir. Değişmezlik ilkesi, temel gelire sahip olma hakkının bağlandığı koşulların bir siyaset aracı olmaktan çıkarak, buna ilişkin koşulların değiştirilmemesini önerir. Şartsızlık ilkesi ise temel gelirin çalışma veya farklı bir gelire sahip olmama şartı olmaksızın uygulanmasını ifade eder. Temel gelirin herkese eşit düzeyde uygulanması gerektiğinin ifadesi ise tekdüzelik ilkesinden kaynağını alır. Yeterlilik ilkesi ise temel gelir düzeyinin vatandaşların ihtiyaçlarını temel geçim seviyesinde karşılaması gerektiğini ifade eder. Temel gelirin her vatandaşa nakit olarak ödenmesi gerektiğinin karşılığı ise bireysellik ilkesinden gelir (Yapıcı ve Karabulut, 2018, s. 356-357).

Temel Gelir Uygulamaları

Bugünün temel gelir tartışmaları için şüphesiz en büyük örnek 1982 yılından beri Alaska'da yürürlükte olan temel gelir uygulamasıdır. Alaska Modeli olarak ifade edilen uygulama bölgedeki petrol gelirinin bir kısmının Alaska'da yaşayanlara dağıtılmasıdır. Uygulanmaya başlamasından bugüne son bir yıl içinde, bir takvim yılını dolduracak zamanla Alaska'da yaşayan herkese eşit ve yıllık şekilde ödenir (Beken, 2021, s. 165). Farklı bir temel gelir uygulaması ise İran'da görülmektedir. 2011'de başlatılan ve petrol fiyatlarındaki artışı sadece düşük gelirli haneler için sübvansede edebilmek için oluşturulan program, süreç içerisinde düşük gelirli hanelerin tespitindeki güçlükler sonrası ulusal düzeyde uygulanmaya başlanmıştır. Ancak İran'daki uygulama temel gelirin bireysellik ilkesinin aksine bireye değil haneye yapılan bir ödeme olarak dikkat çeker. (Beken, 2021, s. 167).

Kanada'da ise temel gelir tartışmaları son zamanlarda daha sık konuşuluyor olsa da ülke daha önce uygulanan dar sınırlı bir temel gelir projesine sahiptir. 1975-1978 yıllarında Kanada'nın Manitoba bölgesinde uygulanan Mincome deneyi kısmen başarısız sonuçlar alındığı gerekçesi ile rafa kaldırılmıştır (Yapıcı ve Karabulut, 2018, s. 369). En güncel temel gelir deneyimi ise 2017-2018 yılları arasında Finlandiya'da yaşanmıştır. Seçilen 2000 işsiz 560 Euro temel gelir sağlanmıştır. Seçilen işsizler, bir işe başlasalar dahi kendilerine temel gelir sağlanmaya devam edilmiştir. (Beken, 2021, s. 171). Çok daha yakın bir dönemde Amerika Birleşik Devletleri başkanlık seçimi arifesinde yeniden tartışılan temel gelir fikri sermayeden destek görse de hayata geçmemiştir. Bunun yanı sıra Kovid-19 pandemisi sonucu İngiltere'de de temel gelir tartışmaları sürmektedir (Esenlikci ve Engin, 2021, s. 257).

İncelenen bu uygulamaların yanı sıra İsviçre'de yetişkin vatandaşlara 2500, yetişkin olmayan vatandaşlara ise 625 İsviçre francı verilmesini ön gören öneri, 2016 Haziran ayında yapılan referandum ile reddedilmiştir. Öneriyi savunanlara göre, temel gelir; teknolojik gelişmelere bağlı olarak üretimde artan robotlaşma sonrası işsizliğin karşısında tek alternatiftir. Ayrıca yoksulluk ve eşitsizlik karşısında temel gelir uygulanması, mevcut sosyal yardımlar için kullanılan bürokratik giderleri de azaltacaktır. Bunun karşısında öneriye karşı çıkanlara göre ise, temel gelir uygulanması, İsviçre'yi yeni bir göç alanı haline getirebilir. Çalışmamayı özendirilebilir ve işsizliği tetikleyebilir (Deutsche Welle Türkçe, 2016; Euronews, 2016).

Temel gelir uygulamalarında yöntemsel farklılıklar vardır. Temel gelir uygulamalarının başlangıcı tam veya kısmi ödemelerle olur. Kısmi temel gelir uygulamalarında diğer transfer ödemelerine ek olarak temel gelir uygulaması başlatılır. İlerleyen süreçte bu uygulamadan tam

temel gelir uygulamasına geçiş öngörülmür. Tam temel gelir desteği uygulamasında ise uygulama doğrudan başlar ve vatandaşa bireysel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabileceği düzeyde bir ödeme yapılır. Tam ve kısmi temel gelir desteği uygulamalarının dışında bonus gelir olarak adlandırılan, ülkelerin ulusal rezervlerinden veya doğal kaynaklarından elde ettikleri gelirden ödenen farklı bir temel gelir uygulaması da mevcuttur. Tamamlayıcı temel gelir uygulaması ise ülkedeki sosyal güvenlik sistemi uygulamalarına ek olarak geliştirilen bir uygulamadır (Beken, 2020, s. 184). Genel hatlarıyla incelenen söz konusu temel gelir uygulamaları benzer sonuçları ortaya koymaktadır. Buna göre deneyimler sonucu temel gelire sahip vatandaşlarının hijyen düzeyinde ve buna paralel toplumun genel hijyen düzeyinde bir iyileşme izlenmiştir. Ayrıca gıda yeterliliğinde ciddi bir artış ile birlikte sağlık hizmetlerine erişim oranı artmış ve tedavi oranları da yükselmiştir. Bununla birlikte kısa vadede iş gücü arzında bir azalma olsa da uzun vadede işsizlik tahmin edildiği ölçüde artmamıştır (Servantie, 2017, s. 8). Buradan hareketle temel gelir tartışmalarını avantaj ve dezavantaj boyutuyla irdelemek çalışmanın devamına ışık tutacaktır.

Temel gelir, yoksulluk karşısında ciddi bir silahtır. En önemli avantajı yoksulluk karşısında bir direnç oluşturabilmek olan temel gelirin, vatandaşların söz konusu yoksulluklarını aşabilmeleri için herhangi bir bürokrasiyle vakit kaybetmeyecek olmaları nedeniyle önemli hale gelmektedir. Aynı zamanda vatandaşlara sağlanan gelir piyasada ek bir talep oluşturacağından ekonomik canlanma gözlenebilir. İşsizlerin kendilerine yabancılaşması ve yabancılaştıkları bir işte çalışma zorunlulukları ortadan kalkar. Böylece herkes yeteneğine göre işi aramak için zaman kazanabilir. Sağlanan gelir aile ilişkilerini düzenleyebilir. Doğum oranları ile birlikte nüfus artışı gözlemlenebilir (Ünlü, 2017, s. 129).

Temel gelir fikrinin genel avantajları bu şekilde somutlaştırılabilirken aynı zamanda belirli dezavantajları da bünyesinde taşır. Buna göre artan talep, enflasyonu doğurabilir. Temel gelir ile refah artışı hedeflenirken enflasyon nedeniyle refah artışı gözlemlenmeyebilir. Çalışarak gelir elde etmeyi ödev bilen vatandaşlar için temel gelir mental bir tembelleğe neden olabilir. Bu durum iş gücüne katılım oranını düşebilir. Son olarak temel gelir ile artan devletin popülerliği, siyasetçilerin elinde bir silaha dönüşebilir. Temel gelir fikri ilkelerinden uzaklaşp keyfi uygulamalara yer verilebilir (Ünlü, 2017, s. 131).

Temel Gelir Tartışmaları

Sosyal politikanın piyasalaşması ve refah devleti krizi tartışmalarının içinde temel gelir kavramı da tartışılmaya devam edilen önemli bir mesele olarak karşımıza çıkar. Esping-Andersen (2010) sosyal politikayı toplumsal risklerin devlet tarafından yönetilmesi olarak tanımlar. Refah devleti ise aile ve piyasa ile sosyal riskleri yöneten üçüncü aktördür. İkinci Dünya Savaşı sonrası etkin olan refah devleti anlayışı yine bu dönemde gelişen aktif devlet fikri ile güçlenmiştir (Esping Andersen'den aktaran Ünlü, 2017, s. 130). Bugüne yaklaştığımızda ise sosyal politikanın piyasalaşması ve refah devletinin bir krizde olduğu iddiası tartışmalarındaki temellendirme küreselleşme kavramına dayanır. Küreselleşmenin oluşturduğu karşılıklı bağımlılık hali devletlerin müdahale alanını sınırlamıştır. Bu nedenle sosyal riskler daha çok sosyal politikanın ve devletin alanından çıkarak piyasalaşmıştır. Bu noktada refah devleti krizinin yoksulluğu, güvencesiz çalışmayı ve işsizliği arttırdığı görüşüne paralel olarak çözüm önerilerinin bir kısmının ortaklaştığı nokta temel gelir uygulamasıdır (Topateş, 2012, s. 136).

Temel gelir tartışmalarına yaklaşımlar liberal görüşler ve toplumcu görüşler olarak iki grupta öbeklenir. Liberal görüşler temel geliri önce negatif gelir vergisi uygulaması ile ileri sürmüşlerdir. Milton Friedman'ın fikir babası olduğu negatif gelir vergisi uygulaması, devletin belirlediği asgari geçim düzeyinin altında geliri olan vatandaşlara, yüksek kazançlı vatandaşların ödeyeceği vergilerden bir pay aktarımını ifade eder. Bu uygulamada devlet vergi

kaynağının hakkaniyetli akışını sağlamakla yükümlüdür (Topateş, 2012, s. 148). Ancak bu uygulama fazla bürokratik olduğu ve piyasa işleyişini bozacağı eleştirileriyle karşılaşmıştır. Liberal görüş içerisinde yer alan ve temel geliri “*gerçek özgürlük*” olarak tanımlayan Philippe Van Parijs’e göre ise insan çalıştığı işe mecbur bırakılmışsa ve istemediği bir işte çalışmak zorundaysa burada özgür toplumdaki bahsetmek mümkün değildir (Parijs’ten aktaran Ünlü, 2017, s. 139). Bunun için gerçek özgür bir toplum için temel gelir vazgeçilemez bir haktır. Liberallerin temel gelir görüşleri bu noktada bireysel özgürlükleri ön plana çıkartırken aynı zamanda sosyal politikayı da hedef almaları bakımından çarpıcıdır. Çünkü uygulanacak bir temel gelir pratiği sonrası liberal görüş aynı zamanda sosyal politika araçlarından olan sağlık, eğitim ve diğer tüm araçların tamamıyla piyasalaşması gerektiğini öngörür (Buğra ve Sınmazdemir, 2004, s. 33). Temel gelirin liberal savunması bir tür pragmatizmi de içinde taşır. Buna göre temel gelir, yoksulların kötü durumunun kapitalist düzeni tehlikeye atacak kadar patlayıcı hale gelmesini önlemenin bir yoludur. Aynı zamanda sağlık ve eğitim gibi sektörlerin özelleştirilmesinde temel gelir liberaller için bir haklı sebeptir (Raventós, 2007, s. 43).

Temel gelir, kadınlar açısından eril tahakkümden kurtulmaları noktasında da önemli bir konum yaratabilir. Mevcut sosyal politika transfer ödemelerinin yüksek oranda hane halkını esas alması, bu noktada çalışmayan ya da yarı zamanlı ve düşük ücretli işlerde çalışan kadınların kocalarına, babalarına veya birlikte yaşadığı partnerlerine karşı ekonomik bağımlılıklarını güçlendirmektedir. Ancak bireyi esas alan bir temel gelir uygulaması kadınların söz konusu bu bağımlılıklarını kırmasında önemli bir dönüm noktası oluşturabilir (Raventós, 2007, s. 72).

Toplumcu görüşler ise temel gelir önerilerini çalışma şartlarının düzelmesi, sosyal dayanışmanın artması, işler arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması gibi hususlar üzerinde geliştirirler. Sosyal politika temelinin temel gelir üzerinden şekillenmesi gerektiğini savunan Standing (2020), refah devletinin sosyal politikasını çalışmayan vatandaşların sosyal ve ekonomik güvenliklerini sağlayamadığı için eleştirir.

Temel gelir, gelir güvencesini, esnekleşme, çalışma ve birikime yönelik dürtülerle birleştiren; toplumsal olarak dezavantajlı durumda olanların konumunu düzeltmeye öncelik veren ve ekonomik, toplumsal ve ekolojik olarak sürdürülebilir bir sosyal koruma sistemi yaratmak olmalıdır (Standing, 2020, s. 361).

Temel gelire daha soldan bir yaklaşımı ise Erik Olin Wright ileri sürmüştür. Temel gelir sadece vatandaşların hayatlarını daha iyi yaşayabilecekleri ve toplumsal yoksulluğu ortadan kaldırmak için kullanabilecek bir sosyal politika aracının ötesinde kapitalist toplumu bir bütün olarak dönüştürebilecek, işçi sınıfını sermaye karşısında güçlendirebilecek bir “*sihirli politika önerisidir.*” Temel gelir uygulaması ile vatandaşlar çalışmak zorunda olmadan, ya da daha az gelir getiren işlerde çalışıp, kapitalist toplumu dönüştürebilecek sanat, edebiyat, spor ve siyaset faaliyetleri yürütebileceklerdir. Yüksek bir temel gelir, hak ettiği kadar düşük ücretle çalışan işçiler için patronlar karşısında bir koz olabilecektir (Wright, 2007: 56). “Sol görüşte, evrensel temel gelire bakış açısı, sürdürülebilir en yüksek ödemenin yapılması, gelirin yeniden dağıtılması, işçilerin işverene karşı güçlendirilmesi gibi konulara odaklanmıştır” (Rakıcı ve Bozdağ, 2022, s. 76).

Wright’a göre temel gelir her ne kadar, sosyalist ilkelerle uyumlu görünmese de ve bireylere dönük bir transfer ödemesi olarak hayata geçse de yaratacağı etki kolektif boyutlarda kapitalizmi dönüştürebilecek ölçüdedir. Bu noktada temel gelir emeği meta-dışlaştırabilir. Geçim düzeyinde sürekli bir temel gelir ise vatandaşların iş gücü piyasasına girmekten kaçınmasına neden olabilir. Kapitalizmi dönüştürebilecek bir temel gelir sürekli ve geçim düzeyi seviyesinde olmalıdır (Wright, 2005, s. 201).

Temel gelirin liberal ve toplumcu savunularının yanında, temel gelir fikrine dönük eleştirilerde tartışmaların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bugün büyük oranda vergi gelirleriyle finanse edilen sosyal politika araçlarının olası bir temel gelir uygulaması ile ikame edilmesi durumunda bu araçların piyasa tarafından sunulması ve vatandaşların elde ettikleri temel gelir ile bunu ne ölçüde karşılayabileceği Bergman'a göre belirsizdir. Bu noktada temel gelirin yetersiz kalması büyük bir olasılıktır (Bergman'dan aktaran Yapıcı ve Karabulut, 2018, s. 371).

Temel gelir uygulaması ile artacak kamu harcamalarının hangi yol ile finanse edileceği sorusuna verilecek cevap da temel gelire dönük eleştiriler arasındadır. Temel gelirin finansmanına ilişkin en ağırlıklı yöntem vergiler olarak görülür. Artan kamu harcamalarının vergileri de arttıracığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu duruma hem sermaye sahipleri itiraz edecektir hem de yine elde ettikleri temel gelirin büyük bir kısmını vergilere verecek olan vatandaş için temel gelir anlamını yitirecektir. Temel gelirin kötü alışkanlıklar için harcanacağı, çalışmayı azaltacağı, ücretleri düşüreceği, enflasyona yol açacağı, göçmen çekeceği, genel seçimler öncesi manipülasyon malzemesi olarak kullanılacağı da diğer eleştiriler arasındadır (Ünlü, 2017, s. 148; Standing, 2020, s. 121).

Temel gelirin vatandaşları tembelleştireceği, kamusal varlıkların israfına neden olacağı, isteyerek çalışmayanların oranının artacağı temel gelire dönük genel eleştirilerdendir. Bu eleştirileri yapanlar vatandaşlara temel gelir sağlanmasına alternatif olarak çalışacakları bir iş sağlanması gerektiği düşüncesini savunmaktadırlar. Temel gelire maliyetli oluşu, enflasyona yol açacağı, karşılıklılık ilkesinin ortadan kalkacağı, insanları tembelleştirip çalışmamaya yönelteceği, ücretleri düşürücü etkisi olacağı, hükümetler üzerindeki istihdam yaratma baskısını ortadan kaldıracığı, adaletsiz bir dağıtım yaratacağı ve bunun da dürüst vergi ödeyicileriyle tembel kişiler arasında adaletsiz bir dağılım ortaya çıkartacağı eleştirileri getirilmiştir (Topateş, 2012, s. 144).

Burada temel gelir ile ilgili ortaya çıkabilecek bir diğer tartışma konusu merkez- çevre ilişkisi bağlamındadır: Merkez ülkeler -başarıyla uygulanabildiği takdirde- temel gelir uygulamasıyla yurttaşlarını ekonomik ve demokratik bir güvence zırhına alırken; temel gelirin yararlananlar üzerinde yaratacağı iş seçimi özgürlüğünün etkisiyle yapılması tercih edilmeyen kötü işlerin, göçmen çevre ülke yurttaşlarına emanet edilme olasılığı artmaktadır. Temel gelir pek çok kişi tarafından asalakça bir uygulama olduğu noktasında eleştirilebilmektedir (Topateş, 2012, s. 145).

Sonuç

Gerek Kovid-19 pandemisinin etkisi gerekse refah devletinin ve onun mevcut sosyal politika yaklaşımlarının geçerliliğini kaybettiğine yönelik tartışmalarda temel gelir uygulamasına olan ilgi büyük oranda artmıştır. Değişen üretim tarzlarının yanı sıra yapay zekâ, robotlaşma, endüstri 4.0 süreçlerine bağlı olarak zamanla işsizliğin derinleşeceği kaygısı temel geliri ciddi bir alternatif haline getirmiştir.

Çalışmada incelenen temel gelir uygulamalarının, farklı toplum ve coğrafyalarda, farklı faktörlerle ve farklı metotlar ile denenmiş olması bakımından temel gelirin uygulanabilirliği veya tümünden reddine ilişkin bizi kesin bir sonuca götürmemekle birlikte, beşerî koşullarda bir iyileşmenin ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bu noktada temel gelir uygulamasının ekonomik anlamda hem kamu bütçesine yükü ve söz konusu bu yükün nasıl standardize ve stabilize edilebileceği, hem de temel gelirin uygulanacağı toplumda nasıl bir ekonomik düzey meydana getireceği yeni çalışmalar ile tartışılmalıdır.

Liberal temel gelir savunularında olası bir temel gelir uygulaması sonrası diğer sosyal politika araçlarının tamamen piyasaya bırakılması düşüncesi temel gelir uygulamasını anlamsız kılacaktır. Bu şekilde uygulanacak bir temel gelir uygulaması insanca bir yaşamı hayata

geçirmekten öte kamu harcamalarının azaltılması ve devletin çok daha az kamu hizmeti sunmasına hizmet edecektir. Böylesi bir uygulama vatandaşlar için bir gelirden çok giderlerinin artmasına işaret eder.

Tartışmalar içerisinde daha Ortodoks Marksistler ise temel geliri “sistem içi” bir yol olarak tanımlayıp mesafeli yaklaşıyor olsalar da Post-Marksistlerin temel gelir yaklaşımları alternatif bir yol ortaya koymaktadır (Wright, 2007). Post-Marksistlere göre sistemin ve toplumun dönüşümü, kapitalizmin çelişmesini ortaya koymak ve sınırlı da olsa eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için temel gelir bir alternatif olabilir (Wright, 2007).

Sosyal ekonomik sorunların karşısında temel gelirin iyi bir alternatif olduğu görünmektedir. Buna rağmen tüm sosyal ekonomik sorunların tek başına temel gelir ile aşılabileceğini düşünmek ise yersiz olacaktır. Bu noktada temel gelirin yarattığı alternatif sosyal hareketlerin örgütlenmesi ve hak arama mücadelesinde yarattığı avantaj ile ilişkilidir.

Temel gelir iyi bir alternatif olmak ile birlikte çok boyutlu sosyal politikanın tek araca indirgenmesi beraberinde diğer sosyal politika araçlarını işlevsizleştirebilir. Temel gelir ile birlikte istihdam yaratma politikalarının sürdürülmesi ile hem yapısal işsizliğe ve işsizliğin doğurduğu başarısızlıklara hem de yoksulluğa kalıcı bir çözüm üretilebilir. Temel gelirin başarılı uygulanması devlet-vatandaş ilişkisinin yeniden inşası açısından da önemlidir. Temel gelir ile birlikte, mevcut sistemde hayatta kalmanın tek çaresinin çalışmak olduğunu kanıksayan ve kendini bu süreçte piyasanın avucunda hisseden vatandaştan, hak temelli sosyal politika yasalarına ve bu yasaları ortaya koyan otoriteye güvenen bir vatandaş profiline geçiş olabilir.

Temel gelire dönük, enflasyonist etkileri tetikleyeceği, tembelliği teşvik edeceği gibi temel eleştiriler ise insanca yaşamın zorlaştığı, yoksulluğun derinleştiği son dönemde insan kalabilmek ile çelişir. Bu noktada olası bir temel gelir uygulaması yoksulluğu gerçek anlamda azaltabilir. İnsanlara kendilerini daha güvenli hissettirebilir. Sosyal politikanın bir “hayırseverlik” kurumuna indirgendiği bu dönemde temel gelir insanların yoksulluklarını kanıtlamasına gerek kalmadan veya hakkı olanı alabilmek için minnet etmesine gerek olmadan hak temelli bir sosyal politikadan yararlanabilir.

Temel gelir uygulamasının, haneyi değil bireyi esas alarak uygulanması ile kadınların ekonomik bağımsızlıklarının yolunun açılacağı ve temel gelirin aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğine de hizmet eden bir yönü olduğu da karşımıza çıkar. Bununla birlikte sosyal ekonomik sorunlarının karşısında önemli bir alternatif olan temel gelir, vatandaşların siyasete ve yönetime katılma noktasındaki engellerini de aşabilecek bir düzeye çıkarsa, böylece temel gelirin dolaylı olsa da demokrasiye de bir katkısından söz edilebilir. Gelir getirmeyen ancak toplum için beşerî birikim sağlayan işler gelişebilir, toplumda bir bütün sivil toplum mantığı yerleşebilir, her anlamda temel gelir ile daha üretken bir toplum inşa edilebilir.

Temel gelir uygulamalarının planlı ve programlı bir şekilde uygulamaya konması durumunda bireylerin ekonomik güvenliğe ulaşma imkânı ortaya çıkacaktır. Buna bağlı olarak insani güvenlik için gerekli yedi öğeden birinin sağlanması gerçekleşecek ve belki de kalan altı öğenin sağlayıcısının devlet olması gerekliliği ortadan kalkacak, bireyler sahip oldukları temel gelir ile diğer öğelere piyasa araçlarını kullanarak erişebileceklerdir.

Kaynakça

- Akgül Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı söylem mi? Kopenhag okulu ve yeni-klasik gerçekçilikte güvenlik tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi Cilt 8 Sayı 30*, 43-73.
- Baylis, J., Smith, S. ve Owens, P. (2008). *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press.

- Beken, H. G. (2020). 21.Yüzyılda Evrensel Temel Gelir Tartışmaları Cilt 42 Sayı 2. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 180-201.
- Beken, H. G. (2021). Evrensel Temel Gelir Deneyi ve Projelerinin Değerlendirilmesine Teorik Bir Bakış. *Çalışma İlişkileri Dergisi Cilt 12 Sayı 2*, 154-185.
- Birdiqli, F. (2014). Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 10 Sayı 20*, 229-256.
- BM. (2005). *2005 World Summit outcome: resolution / adopted by the General Assembly*. (2022, Ağustos 29). <https://www.refworld.org/docid/44168a910.html> adresinden alındı.
- Booth, K. (1991). Security and Emancipation. *Review of International Studies Cilt 19 Sayı 4*, 313-326.
- Booth, K. (1997). Security and self: reflections of a fallen realist. K. Keith ve W. Michael C. (Ed.), *Critical security studies: concepts and cases* içinde (83-120), Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Booth, K. (2004) *Beyond Critical Security Studies*”, *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), London: Lynne Rienner Publishers.
- Buğra, A., & Sınmazdemir, N. T. (2004). Yoksulluk ile Mücadelede İnsani ve Etkin Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu*, 1-42.
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear The National Security Problem in International Relations*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Buzan, B. (1997). Rethinking security after the cold war. *Cooperation and Conflict Cilt 32 Sayı 1*, 5-28.
- Buzan, B., Waeber, O. ve De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, B. ve Hensen, L. (2012). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deutsche Welle Türkçe*. (2016, Haziran 5). İsviçre herkese çalışmadan maaşa 'hayır' dedi: <https://www.dw.com/tr/isvi%C3%A7re-herkese-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmadan-maa%C5%9Fa-hay%C4%B1r-dedi/a-19307536> adresinden alındı
- Doganyılmaz Duman, D. (2021). Religious Identities in Times of Crisis. An Analysis of Europe, J. Cornelio, F. Gauthier, T. Martikainen, T., L. Woodhead, içinde, *Routledge International Handbook of Religion in Global Society*, London: Routledge, s. 432-443.
- Duman, G. (2021). Salgın Hastalık Esnasında İnsani Güvenliği Yeniden Düşünmek. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Cilt 12 Sayı 29*, 118-130.
- Esenlikci, A. C., & Engin, M. A. (2021). Sosyal Demokrat Refah Devletlerinde Evrensel Temel Gelir: Finlandiya Örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 9*, 252-266.
- Euronews*. (2016, Haziran 1). Evrensel Temel Gelir: Yoksulluğun sonu mu yoksa sadece bir rüya mı?: <https://tr.euronews.com/2016/06/01/evrensel-temel-gelir-yoksullugun-sonumu-yoksa-sadece-bir-ruya-mi> adresinden alındı
- Freedman, L. (1998). International security: Changing targets. *Foreign Policy*, Issue 110, 4863.
- Hough, P. (2008). *Understanding global security*. London: Routledge.
- Huysmans, J. (1998). Revisiting Copenhagen: Or, on The Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe. *European Journal of International Relations Cilt 4 Sayı 4*, 479-505.
- Mandacı, N. ve Özerim, G. (2013). Uluslararası göçlerin bir güvenlik konusuna dönüşümü: Avrupa'da radikal sağ partiler ve göçün güvenlikleştirilmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 10 Sayı 39*, 105-130.

- McSweeney, B. (1999). *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mesjasz, C. (2008a). Ekonomik Güvenlik. *Uluslararası İlişkiler Cilt 5 Sayı 18*, 125-150.
- Mesjasz, C. (2008b) *Security as Attributes of Social Systems, Brauch et. al., Globalisation and Environmental Challenges. Reconceptualizing Security in the 21 st Century*, SpringerBerlin–Heidelberg–New York, 2008.
- Ovalı, A. Ş. (2006). Ütopya İle Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması. *Uluslararası İlişkiler Cilt 3 Sayı 10*, 3-52.
- Rakıcı, C., & Bozdağ, C. A. (2022). Evrensel Temel Gelir ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Mali Çözüm Dergisi Cilt 32 Sayı 169*, 73-98.
- Raventós, D. (2007). *Basic Income: The Material Conditions of Freedom*. Norwich: Pluto Books.
- Servantie, D. (2017). AB ve Dünyadaki Temel Gelir Tartışmaları. *İKV Değerlendirme Notu Sayı 203*, 1-10.
- Standing, G. (2013). Sosyal Güvenlik Ağları Çılgınlığı: Temel Gelir Avrupa'da Neden Gereklidir? A. Buğra, & Ç. Keyder içinde, *Sosyal Politika Yazıları* (s. 333-374). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Standing, G. (2020). *Temel Gelir*. İstanbul: Tellekt.
- Topateş, H. (2012). Çalışma ve Yurttaşlık İlişkisi Bağlamında Temel Gelir. *Çalışma İlişkileri Dergisi Cilt 3 Sayı 2*, 131-153.
- Ullman, R. H. (1983). Redefining security. *International Security*, Vol 8 Issue 1, 129-153.
- UNDP. (1994). Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security.
- Ünlü, E. Ö. (2017). Refah Devletinin Krizi, Sosyal Politikada Dönüşüm ve Temel Gelir. *Mülkiye Dergisi Cilt 42 Sayı 2*, 123-165.
- Walt, S. M. (1991). The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, Cilt 35 Sayı 2, 211-239.
- Wolfers, A. (1952). National Security as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*, Cilt 67 Sayı 4, 481-502.
- Wright, E. O. (2005). Basic Income as a Socialist Project. *Rutgers Journal of Law & Urban Policy Vol 2 Issue 1*, 196-203.
- Wright, E. O. (2007). Temel Gelir, Paydaş Geliri Transferleri ve Sınıf Analizi. A. Buğra, & Ç. Keyder içinde, *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru* (s. 51-62). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yapıcı, F., & Karabulut, Ş. (2018). 16.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Temel Gelir Düşüncesinin Yeniden Doğusu. *32.Uluslararası Maliye Sempozyumu Dergisi*, 353-380.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Environmental Justice as an Alternative to Resilience: India as an Example¹

Dayanıklılık Kavramına Alternatif olarak Çevresel Adalet: Hindistan Örneği

Elif ÇETİN^a Defne GÖNENÇ^{b*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Yaşar Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9182-1992

^b Araştırmacı, Yaşar Üniversitesi Akdeniz Uygulama ve Araştırma Merkezi, İzmir/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5084-2447

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Mart 2022

Kabul tarihi: 3 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Dayanıklılık,

İklim göçü,

Çevresel adalet

ÖZ

Dayanıklılık kavramı, iklim göçünü de içeren kalkınma tartışmalarının çeşitli alanlarında- çok da eleştirilmeden- giderek daha sık kullanılmaktadır. Fakat kavram, genellikle göz ardı edilen birçok sorunu içermektedir: İçeriği değişken, belirsiz ve şeffaf olmayan bir kavramdır. İklim değişikliğine uyum riskini ve sorumluluğunu devletten bireylerin omuzlarına yükler. Ayrıca mevcut adaletsizlikleri artırır. Böylece kavram, statükonun devamına yol açar ve sosyo-ekonomik ve çevresel sorunların yapısal nedenlerini görmezlikten gelir. Bu makale, dayanıklılık kavramının çevresel sorunları çözmek için sınırlı bir kavram olduğunu ve bu sorunların dayanıklılık kavramından daha kapsayıcı ve adil bir sosyo-ekolojik merceğe olan çevresel adalet kavramı ile ele alınıp çözülmesi gerektiğini savlamaktadır. Makalede Hindistan'daki iklim göçü örneği irdelenerek neden dayanıklılık kavramı yerine çevresel adalet kavramının kullanılmasının gerektiği tartışılmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 17, 2022

Accepted: October 03, 2022

Keywords:

Resilience,

Climate migration,

Environmental justice

ABSTRACT

The notion of resilience is being increasingly used, without much criticism, in various areas of the development debate, involving climate migration. Nevertheless, the concept incorporates several weaknesses which are often ignored: it is a vague and non-transparent concept with shifting meanings, transfers the risk and responsibility of adaptation from the state onto the shoulders of individuals, and duplicates existing injustices. Thus, it promotes the continuation of the status quo and overlooks the structural causes of socio-economic and environmental problems. This paper argues that resilience is a limited framework to deal with environmental harms and that environmental degradation should be dealt with in a framework of environmental justice because it provides a more comprehensive and just socio-ecological lens for the critical assessment and solution of environmental problems. The paper studies the phenomenon of climate migration in India and investigates why an environmental justice framework should be employed for analyzing and proposing solutions to environmental damage instead of resilience.

¹ An earlier draft of this article was presented online at the 71th Political Science Association Annual International Conference (29-31 March 2021). A draft paper was not provided.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: Defne.gonenc@yasar.edu.tr

Introduction

Resilience is being increasingly used in various areas of the development debate. Similarly, climate migration is examined through a resilience notion, appeasing the alarmist tone of the earlier environmental security angle (Boas and Rothe, 2016). Although as a flexible, learning-based and subtle concept (Bourbeau, 2018; Chandler, 2019), resilience offers certain benefits for environmental protection, it contains significant loopholes, e.g. being a vague and non-transparent concept with various meanings, putting the risk and responsibility of adaptation onto the shoulders of individuals, and duplicating the existing injustices (Gaillard, 2010; Joseph, 2013; Gillard, 2016).

Nevertheless, most researchers critical about resilience have suggested to either enhance the meaning of the concept or re-interpret it critically. This paper proposes that instead of the resilience concept, an environmental justice framework should be adopted as an analytical tool to examine environmental problems and offer solutions. Hence, the purpose is to analyze, why, in comparison to the resilience, an environmental justice framework is more comprehensive and just for understanding and preventing various kinds of environmental damages.

The paper focuses on climate-induced migration with a particular reference to India as the case study. Although multiple factors drive population movements, the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), an intergovernmental United Nations (UN) body, has been pushing to include climate migration as one of the main consequences of environmental change (IPCC, 2014). A new Oxfam analysis shows that there was a five-fold rise in the number of extreme weather events that resulted in human displacement over the last decade (Oxfam, 2019). India is chosen as a case study due to its particular vulnerability to natural hazards. Experiencing 431 natural disasters between 1980-2010, it is among the countries most severely affected by drought (Jülich, 2011; Government of India, 2018). People in developing countries, are more likely to be displaced by extreme weather events than people in high income countries. This happens even though the world's poorest communities like those in India bear little responsibility for climate change (Oxfam, 2019).

As per research techniques, the paper employs a case-study approach, uses content analysis and borrows from qualitative counter-factual analysis. As Gerring also points out, a case study approach is “an intensive study of a single unit for the purpose of understanding a larger class of (similar) units” (2004), where a unit equates to a spatially bounded phenomenon, such as country, person, and political party. This paper analyzes climate-induced migration in India as a case study. Secondly, content analysis, the technique of analyzing the presence of certain words, symbols, themes or concepts in a given qualitative text, is used with the aim of analyzing official documents on climate change from India to see if and how many times the resilience concept is used (Neuendorf, 2017). Furthermore, international organizations' reports are analyzed to study their recommendations about resilience. Finally, useful insights are derived from qualitative counter-factual analysis, which is a method for comparing two outcomes where one group has benefited from a treatment while another does not. In other words, it is the method of establishing a scenario for “what if an X was (not) to happen”. In social sciences, they can be used along with case studies (Levy, 2009; Tetlock and Belkin, 1996). While analyzing the question of what if an environmental justice paradigm was to be used instead of the resilience concept, the article employs a qualitative counterfactual analysis (Fearon, 1991).

The article first discusses the weaknesses of resilience concept by reviewing the relevant literature. Then, it analyses the environmental justice paradigm and considers why it is a more appropriate framework for studying and preventing environmental harms compared to resilience. In the last section, the paper examines the use of resilience and studies the

hypothetical adoption of an environmental justice framework for the climate migration issue in India. Since research on both environmental migration and Indian studies is very limited in political science and international relations literature in Turkey, by conducting an in-depth analysis on these topics, the paper hopes to make a significant contribution. In addition, resilience concept is getting established without enough criticisms in many policy corners. Nevertheless, finding policy solutions on the concept of resilience in the context of environmental harms within capitalism is like patching. One only deals with short-term consequences without seeing the root causes of the problems or seeing the entire socio-political framework. Hence, by casting a critical eye on the concept, discussing its weaknesses, illustrating its usage in a Southern context, and offering an alternative framework which environmental degradation should be instead handled, the paper invites not only the academics but also the policy-making world to reconsider the concept critically.

Weaknesses of Resilience

Shifting meanings

Resilience emerged as a concept to analyze different capacities to respond to uncertainty and sudden change (Pike, 2009). It was first used in the climate and disaster literature in the 1970s (Gaillard, 2010). While by the 1990s it has become a widely used concept, there are still ongoing debates around its meaning (Joseph, 2013). Its shifting definition can even be seen in the Climate Change Synthesis reports published by the IPCC. While resilience was initially defined as the “amount of change a system can undergo without changing state” in 2001 (IPCC, 2001), in 2014, it was defined as the ability of social, economic, and environmental systems to adapt and transform to “cope with a hazardous event or trend or disturbance” (IPCC, 2014).

C. S. Holling, defined this fuzzy term by classifying it under two categories: resilience as engineering resilience, meaning the capacity of a system to return to its previous state after an external shock; and ecological resilience, where the system adapts itself to continue to perform its basic functions after an exogenous shock (Holling, 1973). Building on Holling’s definition, other scholars (Bourbeau, 2013; Corry, 2014; Methmann and Oels, 2015) added another component: socio-ecological resilience. It is sometimes not enough for systems to adapt themselves, but they need to go through alterations and acquire new functions to cope with the external disturbance. There are also scholars who suggest for a more radical treatment of socio-ecological resilience by incorporating an analysis of power relations and inequalities that cause the vulnerabilities in the first place (Homborg, 2013). Thus, there are numerous conceptualizations of resilience ranging from more conservative to radical ones, conservative ones suggesting a return to an earlier condition while radical ones being more focused on creative problem solving (Humbert and Joseph, 2019).

While shifting meanings of resilience is mostly seen as a weakness in the literature, it is also contended that the fuzzy and abstract nature of resilience is a reason of its growing popularity. Boas and Rothe highlight that its diverse meanings win it support from diverse actors such as traditional security players and climate change community (Boas and Rothe, 2016). Likewise, Walsh-Dilley and Wolford hold that lack of clarity around the concept presents a unique opportunity for rethinking what really matters for development and ensure that it does not become a technical concept (Dilley and Wolford, 2015). Although there is a certain accuracy behind these arguments, multiple logics makes the concept a vague, and non-transparent one. First, it may mean different things to different people. Second, the multiplicity in discourses can lead to diverse practices, meaning that when the meaning of the resilience differs, the policies follow also vary from each other. Third, trying to find a common ground generally result in the reduction of meanings.

Reduction of responsibilities

The relevance of resilience to neoliberalism as a concept also varies due to its multiple meanings. Some scholars argue that resilience is purposefully used to promote the neoliberal agenda. It is misplacing the responsibility for adaptation and transformation onto the vulnerable individuals and communities without reflecting much on the responsibility of accountable actors (Gillard, 2016). It signals the reduction of the responsibility of the nation state for social protection by underlining uncertainty of risks and normalizing failures (Sengupta and Jha, 2021). On the contrary, there are others who view resilience as a response to the failure of neoliberal policy programs. They argue that some policies developed highly regulatory and interventionist characteristics and they are in sharp contrast with the core principles of neoliberalism (Chandler, 2014; Boas and Rothe, 2016). For instance, carbon markets rely on significant government intervention, since the measurement and commodification of CO₂ for emission trading primarily demand governmental action (Boas and Rothe, 2016). The growing popularity of resilience is, accordingly, linked to the way it offers a flexible and learning-based alternative to heavily technical and bureaucratic climate-governance mechanisms (Chandler, 2014; Boas and Rothe, 2016). Likewise, Bourbeau suggests that viewing resilience only as a by-product of neoliberalism is limiting since “resilience strategies have had a positive impact in many international contexts” (Bourbeau, 2018).

Although resilience’s relevance to neoliberalism is disputed, those critical about the concept accept that it places much of the risk of the vulnerabilities and the responsibility for the adaptation and transformation on the shoulders of individuals and communities (MacKinnon and Derickson, 2013). This is also because resilience is an increasingly managerial-type concept, and it segregates individual, regional, and national levels. Nevertheless, what may appear as a local issue may have roots in global inequalities. When individuals and communities seek to use their already existing resources to cope with a shock, systemic constraints exogenous to individuals and communities, such as unequal distribution of wealth, market forces, and political governance will curtail their ability to respond to turbulence (Gaillard, 2010). Increasing embeddedness of most communities into the global capitalism makes individual and community resilience against various types of shock less imaginable. Small communities cannot reorganize themselves and become risk-averted within the current global economic system (Joseph, 2013; Chandler, 2019). Given the length of production chains, the organization of trade and communication networks, and the complexity of financial and insurance systems, for an individual or small community to become self-resilient is almost impossible. It is particularly the case for the poor and the marginalized communities. Since they face restricted access to means of livelihood, global capitalism particularly increases their vulnerability to climate emergencies (Faber and Schlegel, 2017). Moreover, fostering community resilience masks inequality and hierarchy within a community. For resolving environmental vulnerabilities, the root causes of these insecurities, often related to communal injustice, are required to be addressed. However, resilience promotes self-management and individual risk taking. It is not a concept fit for treating the defenselessness of the poor and the marginalized communities. It predominantly advances the interests of the urban elites, contains mostly restricted scope such as “infrastructure-first” approach or “smart investments”, and reinforces a value-neutral and apolitical process (Camponeschi, 2021). It reduces complex historical processes and injustices into a managerial-type of vulnerability and places the responsibility for adaptation onto the shoulders of the individuals.

Injustice multiplier

Thirdly, resilience overlooks the issues that can be the root causes of the risk-inducing factors and reproduce the insecurities, hence, it only offers limited change (Biermann, 2015; Ferguson, 2019). In other words, resilience does not delve much into the factors generating the socio-environmental problems. It upholds the established system and feeds into conservative

predispositions. Consequently, resilience in effect duplicates some injustices for both the environment and the local inhabitants. In other words, resilience works as an injustice multiplier by accumulating further inequalities and injustices. Although in general, a positive relationship between resilience and environmental justice is assumed, tensions and contradictions between them exist (Allen, 2017). For instance, Krishnan shows how resilience measures such as embankment construction against flood protection in Assam, northeast India can setback environmental justice because of the poor design, limited community consultations, insufficient maintenance, and river erosion (Krishnan, 2017). Likewise, Lambert and Allen further build on this argument by analyzing periphery of Lima, Peru. In Lima, debates on resilience to climate change, earthquake, and vegetation cover are substantiated using conservation maps. Nevertheless, some of these maps represent *lomas*, an endemic system growing on slopes which is inhabited by dwellers, as unpopulated, reducing the nature to an amenity feature. In other words, unjust urbanization occurring due to the economic structure is ignored with the aim of nurturing green hope however at the same time by exacerbating environmental injustices (Lambert and Allen, 2017).

To sum up, resilience concept comprises major loopholes. Hence, it falls short of offering a road map to achieve a real transition so as not to face further marginalization and injustices. Next, we introduce the environmental justice paradigm and discuss why environmental harms should be analyzed and handled in a framework of environmental justice rather than resilience.

Environmental Justice Paradigm

The concept was first born in the U.S. as a discourse to combat racial inequalities over the location of toxic waste sites in the late 1970s (Pellow, 2002). It called upon the unequal distribution of social and environmental advantages and degradation among different social groups, such as class and ethnicity. It shows how groups with less responsibility for creating such burdens suffer more from them (Sikor and Newell, 2014). The paradigm also studies the decision-making process in environmental schemes (Pellow, 2009). It provides a way of understanding how the process through which environmentally-harmful projects are decided upon are embedded in a framework of unequal power relations, leading the way for unequal distribution of environmental harm (Martinez-Alier, 2016).

Environmental justice is both an activist discourse (Agyeman and Evans, 2004) and a vision-setting framework for analyzing our ecological standing (Pellow, 2004, 2009). As a framework, it examines how the environmental hazards are created and unequally distributed as well as the role of the people and various groups in this process (Pellow, 2009). It assesses how the ownership of technology, expertise, and intellectual property rights, which are required for a transition to a world of clean energy and a safe environment, are distributed unequally, further solidifying existing injustices (Shue, 2014). It also evaluates all these questions in different dimensions, including inequalities within and between countries, between generations, as well as between different species (Page, 2006).

People experience environmental insecurities depending on the current and historical patterns of resource allocation and implications of human-environment interaction (Detraz and Betsill, 2009). An example would be a gold mine using cyanide close to villages whose populations are dependent on agriculture. This can be considered as an environmental injustice since it benefits the shareholders of the gold mining company, while harming the villagers and nature. Moreover, a potential migration of villagers into the slums further generates environmental injustices, deepening the spatial divisions economically in cities, and, in the case of a sudden and large displacement, prospectively putting extra pressure on the supplies of water and electricity in the slums, creating extra insecurities. This example of a gold mine

---

project can be substituted by natural disasters, since they impact the rich and the poor unevenly and any large development project, particularly if they have been granted permission without procedural justice (Saad, 2017).

Environmental Justice Instead of Resilience

Scholars are increasingly aiming to remedy limitations of the resilience concept by expanding its conceptualizations. One most substantial of effort among them is the idea of incorporating the critical theory into the resilience thinking to better understand the political process of change resulting from resilience and bring about positive and radical transformations (Nelson, 2014; Biermann, 2015). Nevertheless, incorporating a critical turn to resilience thinking is not easy. The concept is already commonly used by several policymakers to manage and govern socio-ecological systems and amending the usage of this concept in their perceptions is reasonably demanding. Moreover, the resilience is already a vague concept with even “socio-ecological resilience” having more than one interpretation (Homborg, 2013). Adoption of a such a widely used but differently interpreted concept in a critical and transformative way, yet with another interpretation may cause supplementary difficulties. However, embracing environmental justice as a completely new analytical framework, rather than the resilience concept (both its common and critical forms), averts various insecurities more effectively.

In an environmental justice framework, the system itself, together with the communities, social relations, and the ecosystem it includes, can be considered as the referent object, and can be transformed. Hence, this paradigm offers a more dynamic and transformative framework, which offers solutions not only for “bouncing back after a crisis” like the resilience concept, but also for handling the causes of systemic crisis.

Paradoxically, the reasons for the insecurities that the notion of resilience wants to prevent, are inherent within the current system, which the concept of resilience intends to preserve. Since it is the existing social framework that creates the insecurities, to generate a secure environment, unequal power relations embedded in the existing social framework, which are the root causes of the problems, need to be addressed. An emphasis on resilience “not only elides the structural causes of vulnerability”, but also prevents alternatives which are sought to create an environment of justice (Gillard, 2016). This is partially because resilience stresses the need for the individual and local communities to become self-reliant and responsible. It encourages the idea of responsible citizenship, reducing the role of the state and other social institutions for social and economic well-being. In fact, this is a privatized form of social rule where competition, individual responsibility and the logic of the market is promoted through ideas such as “public-private partnerships, networked governance, and an individualised conception of civil society on mobilizing active citizens” (Joseph, 2013). As such, one of the main risk-averting strategies promoted by resilience is financialization, through weather derivatives, insurance, and catastrophe bonds to hedge against environmental disasters (Ferguson, 2019). Nevertheless, financialization privatizes responsibility in the form of a debt rather than reducing the risk. Hence, first it reduces the responsibility and then it reproduces and deepens the same insecurities. An environmental justice framework, instead, recognizes injustice both at the individual and communal level, offers solutions for each of them by revealing the root causes of the problems embedded in various inequalities.

Particularly for a problem like climate migration, an environmental justice lens produces more comprehensive framework. The causes of migration are composed of intertwined factors including structural inequalities, economic insecurities, and social hierarchies. Therefore, exclusionary managerial techno-fixes do not offer healthy and just answers. Environmental justice framework, suggesting the examination of the causes of injustice at multiple layers

(individual, communal, racial, national, and class), provides far-reaching solutions (Turhan and Armiero, 2019).

In the following part, we will discuss our case study. First, we briefly discuss the climate-migration nexus where the concept of resilience has been frequently employed and which this paper also takes as a case study in the context of India. Subsequently, we examine why an environmental justice framework is more suitable for tackling climate migration in India than resilience.

The Climate-Migration Nexus

When the scholarly debates on the linkages between environmental change and human migration first emerged during the 1980s, it was accompanied by an alarmist discourse which portrayed climate change as a factor causing instability and violence that would in return trigger displacement of large masses of people (Wiegel et al., 2019: 2).

In the late 2000s, a new line of research came to the fora which started criticizing claims of “massive, abrupt and unavoidable flows of climate refugees” (Bettini, 2013: 63) on a factual basis and also moved away from the alarmist discourse that projected populations affected by climate change as defenceless victims who are forced to move across international boundaries by the negative implications of environmental change (Hartmann, 2010; Bettini, 2013; Piguet, et al., 2018; Wiegel et al., 2019). The new discourse around climate change-migration nexus, started framing migration as an adaptation strategy used proactively by individuals affected by changes happening in the natural, socio-political, and/or economic environment (Black et al., 2011; McLeman and Smit, 2006). While being less alarmist and more emancipatory than the securitised approach of the 1990s towards environmental migration, the framing of migration predominantly as a tool to be used by individuals in order to reduce their vulnerability and develop a form of resilience, has also been criticised for putting the responsibility to adapt mainly on the shoulders of individuals and communities. Equating failure to adapt with individual failure runs the risk of neglecting matters emanating from environmental injustices and different levels of vulnerability across global, regional, and local scales (Wiegel et al., 2019; Bettini, 2017; Klepp and Herbeck, 2016).

A third, new line of research has emerged from the 2010s onwards that highlights the existence of a certain “multiplicity of mobility” in connection with climate change (Wiegel et al., 2019; Boas et al., 2022; Baldwin et al., 2019; Boas et al., 2019; Parsons, 2019; Suliman et al., 2019; Cundill et al., 2021). Accordingly, there are “multiplicities of climate mobilities” (Boas et al., 2022), meaning human mobility under climate change can take many forms since it is context dependent and shaped “by existing relations of power and inequality” (ibid.). Within this line of research “mobility justice” (Sheller, 2018) emerges as a relevant notion to grasp climate mobilities as it sheds light on “how power and inequality inform the governance and control of movement, shaping the patterns of unequal mobility and immobility in the circulation of people, resources and information” (ibid.: 14).

India in between Resilience and Environmental Justice

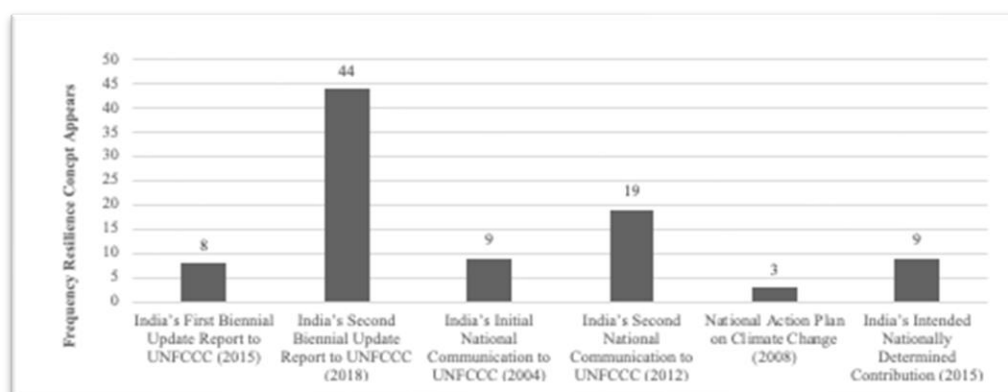
Use of resilience in climate change documents in India

The Indian subcontinent is one of the geographies which suffers from the heaviest climate change impacts. It also experiences extremely high levels of water stress (Pandey, 2019), along with water quality, pollution, and inequality of access. Consequently, there is intensified displacement within the country, including the States like West Bengal, Odissa, Gujarat, Rajasthan, and Maharashtra. Furthermore, India also receives international migration due to similar problems in neighbouring countries, e.g., Bangladesh. However, the extent to which the impacts of climate change in India drive internal and international migration remains

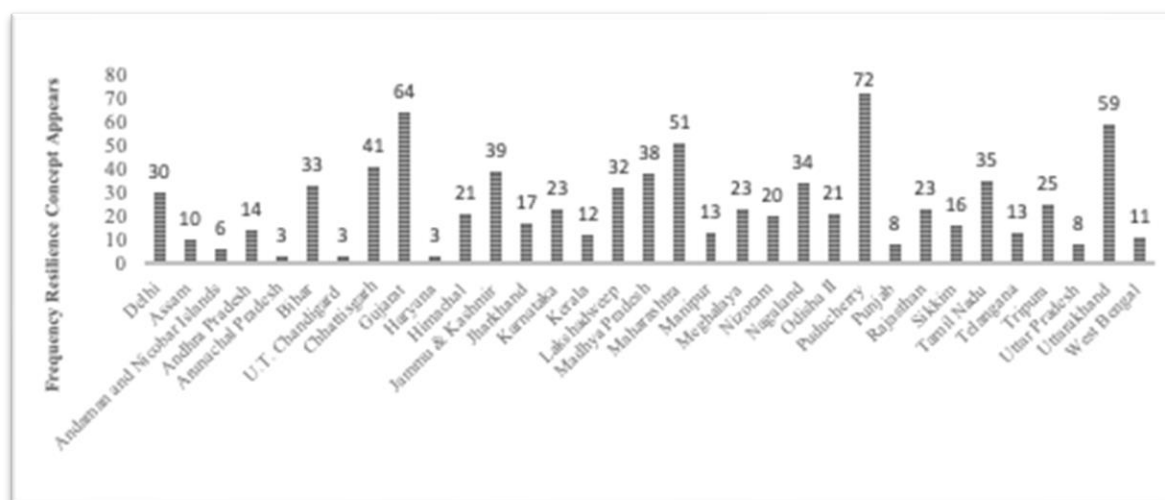
contested. Most recent studies suggest that 8% of all rural-urban moves between 2005-2012 in India were attributable to weather (Sedova and Kalkuhl, 2020). While the Central State has been to a large extent reluctant to accept environmental factors as the main driving force behind international migration, such as those from Bangladesh (Stojanoy, 2017), it is suggested that climatic factors highly influence population distribution in India. The area between Bangalore and Chennai, the southern Indian highlands and northwest India are in-migration hotspots while the northern part of the Gangetic Plain and the corridor between New Delhi and Lahore are out-migration areas (World Bank, 2018). Still, it is largely accepted that it is the combination of socio-economic factors, such as income, education, agricultural performance, access to irrigation, and climate impacts that determine multidimensional migration decisions in India (Viswanathan and Kumar, 2015; Dallmann and Millock, 2017).

Significantly, the Indian state has rejected adopting climate security discourse, interpreting it as a Western negotiation strategy. It was treated as seeking to push India and China to concede to binding climate mitigation targets and condemned for redirecting the historical responsibility for climate change from industrialized countries to emerging economies (Boas, 2014). Hence, India criticized the handling of the climate change issue by the UN Security Council (UNSC) arguing that climate issues could not be served by structurally unrepresentative organizations such as the UNSC but required an inclusive forum. The Indian representative told the UNSC that the Council did not “have the wherewithal to address the situation” (UNSC, 2011). Moreover, according to India, climate-related issues such as food insecurity or existential threats to island states can only be handled through a holistic approach to development centred on human security and livelihoods. Nonetheless, this hesitant approach to the concept of climate security did not prevent India from using the resilience concept in the UNSC debates (UNSC, 2011). In fact, the concept of resilience is commonly used in the official climate change documents produced by both Indian Central and State Governments. A hand-coded content analysis of the concept of resilience was conducted through searching and counting the words “resilience” and “resilient” in the official climate change documents from India. The documents examined include India’s First and Second Biennial Update Report to United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), India’s Initial and Second National Communication to UNFCCC, India’s Intended Nationally Determined Contributions, National Action Plan on Climate Change as well as State Governments’ and Union Territories’ actions plans on climate change.

Table 1: Frequency Resilience Concept Appears in the Official Indian Climate Change Documents

Created by the authors, 2021

Table 2: Frequency Resilience Concept Appears in the Indian State Governments' and Union Territories' Climate Change Action Plans²

Created by the authors, 2021

The results reveal that the concept was embraced in all documents (Table I and Table II). Moreover, there is an increase in the frequency of its use from 2004 to 2018. The concept was used in various contexts, as such it carried different meanings such as engineering resilience, socio-ecological resilience, and ecological resilience. For instance, according to India's second Biennial Update Report to UNFCCC, as an example of socio-ecological resilience, India is "striking to build resilience capacity through Employment Guarantee Act and Food Security Act" (Government of India, 2018). The reports also use the term to indicate engineering resilience for infrastructural strength and to point out ecological resilience, while mentioning climate vulnerability of mangroves (Government of Gujarat, 2014).

An important feature to note is that a critical approach, like the one developed about the notion of climate security, has been non-existent for the concept of resilience. Likewise, in international climate change negotiations, no country has adopted a critical approach towards the concept of resilience yet. The first reason might be that the resilience concept is frequently used somewhat interchangeably with adaptation. In international negotiations, developing countries have been struggling to obtain compensation for climate adaptation from those historically responsible for climate change. Therefore, the term "adaptation" – and because of its proximity to adaptation, "resilience" as well – signifies a struggle for justice and incorporates a positive meaning. The second reason might be that developing countries are already incorporated into the global market economy. Consequently, they are also not critical of the neoliberal principles like self-reliance, privatization of responsibility, and the reduction of the role of the state, and the resilience concept seems like a right choice to them.

Environmental justice instead of resilience in India

Our content analysis has illustrated that the concept of resilience is being increasingly used in official climate change documents in India. Although our aim is not to argue for a direct impact, the recommendations of international institutions in favour of resilience-based policies,

² The table does not include the relevant analysis for the State of Goa as well as the Union Territories of Ladakh and Dadra and Nagar Haveli and Daman and Diu.

are not left unheard in India. While elaborating on the reasons for why environmental justice framework would be a more relevant and helpful tool for policy-makers and academics in their efforts to analyse and address environmental problems than resilience concept, this paper focuses on two recommendations commonly made by international institutions to developing countries by specifically focusing on India as an example. Deploying a qualitative counterfactual analysis, we discuss how an environmental justice framework would offer more elaborate, critical, and comprehensive socioecological answers than the concept of resilience.

For strengthening the resilience against climate change, one common recommendation of international institutions is to strengthen competitive markets, spread financialization, encourage private sector-led growth (World Bank, 2001) and improve overall productivity (World Resources Institute, 2008). For resilience against climate change, international institutions explicitly suggest adoption of a certain type of economic development: competitive, financialized and market-based economics. An example of this in India is World Bank's support to India's market-based crop insurance (World Bank, 2013). The crop insurance program called Pradhan Mantri Fasal Bima Yojana (PMFBY) was introduced in 2016 with the aim of increasing resilience against climate change. In this state-funded but privately-operationalized program, insurance premiums, which are highly subsidized by the state, are collected from the farmers by the companies and then used to make pay-outs to farmers. Although the World Bank celebrates the success of this scheme, encouraging business competition, financialization, and greater productivity privatizes the risk and makes the agricultural producer more dependent on global commodity prices. The program is vastly criticized for causing a transfer of public wealth to private companies by allowing private players to enter into the crop market, engaging local farmers in global circuits of finance, delimiting the concept of "risk", excluding marginalized farmers, leaving aside some crops, and maintaining the status-quo of input intensive, debt-financed capitalist agriculture (Matthan, 2022). As a result, in 2019, the scheme was turned into a voluntary scheme and large amounts of farmers opted out (Agarwal, 2020).

In fact, farmer indebtedness has serious socio-economic consequences in India such as an average rate of suicide every 30 minutes (Dia Da Costa, 2013). Under persistent indebtedness, smallholder farmers are more likely to resort to decisions that are not in their best interest and lose their ability of opposition. In poor households of Southern India, debt repayment has resulted in migration or become a tool of coercion, leading to practices like sale of landholding or forced marriage of daughters (Mosse, 2002). Furthermore, market price-dependency poses the risk of increased environmental damages, soil degradation, water-use problems and deforestation (Narayanan, 2015). It is found that in India 10 percent increase in formal credits increases fertilizer consumption by 1.7 percent, pesticide application by 5.1 percent and tractor purchases by 10.8 percent (Ramprasad, 2019). This risks an increased pesticide application leading to soil degradation and water-related problems. India already faces several problems with water provisioning. In addition to being highly inequitably distributed, the median per capita water availability in India is less than half of what is available in the U.S.

Another common recommendation of international institutions for resilience is allowing migration flows in a controlled manner. Migration is seen as an adaptation strategy since migrants send remittances back home and diversify income sources (Jha et al., 2018). Hence, if realized in a controlled manner, migration is viewed as a strategy for livelihood diversification and poverty reduction (World Bank, 2018). Nevertheless, those who migrate from rural to urban areas mostly find work in ghettos and work as cheap wage labourers. Similarly, in India, climate migrants who migrated from rural to urban places were strongly dependent on agriculture and belonged to the lower end of the skill distribution (Sedova and Kalkuhl, 2020). Hence, they can only find work in the mushrooming factories providing cheap consumer goods to the world market or in large agricultural plantations, mining, or logging operations. This type of migration

remains advantageous for transnational capital while already vulnerable migrants face multiple injustices: they face natural hazards in the rural areas; they displace; they confront severe difficulties on the migration road; finally, they find work as cheap labourers and live in city slums in unhealthy conditions. In fact, these multiple injustices faced by climate migrants are acknowledged by the Ministry of Urban Development of India. The Ministry recognizes climate migrants as “dual victims of existing natural hazards and emerging climate change-displaced from their original places” and acknowledges the risks they confront in their new residences (Ministry of Urban Development, 2010). Still, however, the Indian government continues to rely on the notion of resilience for dealing with environmental degradation.

Instead of implementing PMFBY and allowing migration flows as an adaptation strategy if an environmental justice framework was to be adopted in India, we would have a better understanding of questions such as “who causes the environmental degradation that lead to PMFBY and the use of migration as an adaptation strategy?”, “who migrate due to environmental deprivation in question?”, “where do they migrate to?”, “who benefits from and who is harmed by this migration?”, “how do people, who stay, and who migrate, deal with environmental problems?”. These questions are intertwined with resource allocation, inequality as well as participatory and recognitional power. Therefore, environmental justice offers a more comprehensive and just framework for understanding the processes before a migration decision is taken as well as the different coping mechanisms communities adopt both during and following the migration.

Firstly, an environmental justice framework requires analyzing who bears most of the responsibility for an environmental degradation in question. Concerning climate change, historically, industrialized Western countries released most emissions per capita. A large majority of poor Indians live in rural areas and are prone to climate change risks. If an environmental justice framework is employed, any solution to climate migration would take the historical responsibilities of the Western countries vis-à-vis the disproportionate burdens on the poor and the marginalized people in India into account. Likewise, India officially calls for the application of common but differentiated responsibilities, and respective capacities and equity principle for dealing with the climate problem (UNSC, 2011). Hence, application of an environmental justice framework would suit India’s climate negotiation position best.

Secondly, according to environmental justice perspective, instead of providing assistance per disaster, a long-term planning perspective is necessary. For this, firstly, who migrate, where they migrate to and why they migrate need to be acknowledged. There might be inequalities among the migrants that need to be considered. For instance, most of the Bangladeshi immigrants coming into India are middle class people while the Bangladeshis who have lower income generally migrate internally (Stojanoy, 2017). However, within India, people who migrate due to climate change are mostly low-skilled and tend to be heavily dependent on agriculture (Sedova and Kalkuhl, 2017). Moreover, climate affects different income groups and migrant receiving places differently. For instance, drought affects lower income farmers more seriously in India than other social groups in the country (Udmale, 2014). When low skilled migrants move to urban areas, they often find residence in slums (Harvey, 2009). Therefore, it is likely that they will face other types of climate impacts, such as floods, after migration. Yet, since they provide cheap labour, market actors benefit from the migration process. Without studying these details, it is not possible to provide long-term socio-economic resilience to these vulnerable communities. For that reason, a critical analysis of the causes, winners, and losers of migration as well as the inequalities emanating from this process and the results of it need to be conducted.

Thirdly, recognitional and procedural aspects of an environmental policy require the participation of the climate migrants and those that are currently excluded in the policy-making

process. In India, around 270 million people live under the poverty line. Around 200 million people living in rural places already use short-term migration as a livelihood strategy (IIED, 2021). A meaningful and just participation would require their needs to be met and their voices to be heard. In other words, a just solution to climate migration provided by environmental justice would include the voices of the excluded while most recommendations by international organizations still rely on exclusionary managerial techno-fixes (World Bank, 2021). Only by then, as opposed to market-based policies such as PMFBY, agro-ecological farming practices and more egalitarian life styles can spread.

The environmental justice framework requires socio-ecological equality in both spatial and temporal terms. In other words, distribution of environmental benefits and harms among people should be equally distributed both spatially, between different groups, societies, nations, and between various generations. Moreover, recognitional and procedural aspects of environmental justice framework state that any environmental policy should be designed in an inclusive way and through meaningful participation where dissident voices are not only heard but considered seriously. For instance, policies that would typically be dismissed in today's society as undermining economic progress and social order, such as introducing a complete ban on cutting trees, prohibiting opening of new gold mines, requiring only the use of recycled gold, borderless movement of people could be considered as viable policy alternatives, if environmental justice framework is adopted. In addition, justice in terms of policy outcomes should be aimed; e.g., in case of an environmental disaster like a flooding, disabled, young and elderly people should be protected more. Nevertheless, environmental justice framework is not basis where a few techno-fix oriented policies would produce a magic correction. In fact, even if all environmental regulations and laws are implemented correctly, in a country like India, if a radical improvement for the fair treatment of all people is side-lined, then environmental justice cannot be provided. This is because socio-political, economic and cultural forces would continue producing the same environmental inequalities. So, in fact, environmental justice is a framework where social inequalities between people due to race, class, ethnicities disappear. Here comes the most challenging problem perhaps: These social inequalities are not produced due to market failures but rather they are produced by "normal, routine functioning of capitalist economies" (Pellow, 2009).

Currently, we live in a global community of crisis where environmental injustices are rather normalized; the language of crisis is used only when the environmental harms start affecting the environmentally privileged. Under these circumstances, radical and more transformative thinking and policies are required to hinder production of environmental harms. Resilience-based policy making, however, offers limited solutions, re-produces the same market-base social structure and multiplies injustices. For socio-economically disadvantaged, there is no such thing as being resilient in global capitalism.

Conclusion

The concept of resilience is being increasingly used without much criticism. Nevertheless, this vague concept contains significant weaknesses. It is a vague and non-transparent concept, puts the risk and responsibility of adaptation onto the shoulders of individuals, and doubles the existing injustices. Hence, it supports the status quo, discounts the root causes of vulnerabilities, and falls short of offering a road map to a real empowerment. Therefore, the proposition is to adopt an environmental justice framework instead of the resilience for analysing and preventing environmental harms.

An environmental justice framework is comprehensive and just compared to the resilience for analysing environmental problems and offering solutions. Unlike the resilience, environmental justice is transformative. It uncovers the structural causes of problems, arising

out of various inequalities. It also discusses the distribution of benefits and harms arising out of proposed policies. Yet, policies based on resilience without environmental justice (like PMFBY) might lead to resilience of some people at the expense of non-resilience of some others.

Moreover, the notion of resilience incorporates the logic of risk and defence through a rather short-term lens. An environmental justice framework, however, necessitates a long-term vision with planning; it reveals who historically caused most of the harm in the past and who will benefit and how much from the proposed policies. This is particularly crucial for climate-related issues. In addition, environmental justice is participatory. It promotes inclusion of the climate-migrants in the decision-making and planning processes and empowers people not only from a material perspective -by preventing their future vulnerabilities and encouraging redistribution - but also from a procedural one – by giving them a voice about the policies concerning their own life.

This paper examined the Indian case while investigating why environmental justice offers a more comprehensive and just framework than that of resilience. Our content analysis of official climate change documents of Indian Central and State Governments illustrates the widespread use of the concept of resilience by Indian policymakers. We also notice an increase in the frequency of use of the concept from 2004 to 2018. However, India experiences high rates of climate induced migration, particularly involving disadvantaged groups, and these rates are expected to increase further as climate change worsens. Policy recommendations based-on an understanding of resilience (e.g. PMFBY and migration as adaptation) have not offered transformative answers so far. Certainly, an on-site field study in India about the consequences of implementing policies based-on resilience would strengthen our analysis. This is highly recommended for future studies because due to its particular geography exposed to climate change, its sheer size, extent of poverty and inequality, India stands among those countries that should get prepared for climate migration most urgently.

While conducting further research about various aspects of environmental justice remains essential, the key suggestion this article poses is that instead of expanding and reframing resilience concept to make it a better fit for development debates – *and in a sense increase resilience's resilience to critics* – concepts such as super profits, underdevelopment, neo-colonialism, unequal trade (Samaddar, 2015) and accumulation by dispossession should be elaborated upon for more impactful development research.

References

- Agarwal, K. (2020). Why Indian farmers find it hard to trust the government's promises. The Wire, December. <https://thewire.in/agriculture/narendra-modi-farmers-protest-promises-trust-msp> (Accessed 22.09.2022).
- Agyeman, J., & Evans, B. (2004). 'Just Sustainability': The Emerging Discourse of Environmental Justice in Britain? *The Geographical Journal*, 170-2, 155–64.
- Allen, A., L. Griffin & C. Jonhson (2017). *Environmental justice and urban resilience in the Global South*. New York: Palgrave MacMillan.
- Baldwin, A., Fröhlich, C., & Rothe, D. (2019). From climate migration to anthropocene mobilities: Shifting the debate. *Mobilities*, 14-3, 289–297.
- Bettini, G. (2017). Where next? Climate change, migration, and the (bio)politics of adaptation. *Global Policy*, 8, 33–39.
- Bettini, G. (2013). Climate barbarians at the gate? A critique of apocalyptic narratives on “climate refugees.” *Geoforum*, 45, 63–72.
- Biermann, M., Hillmer-Pegram, K., Noel, K. C. & Hum, R. E. (2015). Approaching a critical turn? A content analysis of the politics of resilience in key bodies of resilience literature.

- Resilience*, 3(3), 173-182.
- Black, R., Adger, W. N., Arnell, N. W., Dercon, S., Geddes, A., & Thomas, D. (2011). The effect of environmental change on human migration. *Global Environmental Change*, 21S, S3–S11.
- Boas, I. (2014). Where is the South in the security discourse on climate change? An analysis of India. *Critical Studies on Security*, 2(2), 148- 161.
- Boas, I., Rothe, D. (2016). From conflict to resilience? Explaining recent changes in climate security discourse and practice. *Environmental Politics*, 25(4), 613–632.
- Boas, I., Farbotko, C., Adams, H. Sterly, H., Bush, S., van der Geest, K., Wiegel, H. et al. (2019). Climate Migration Myths. *Nature Climate Change* 9-12, 901–903.
- Boas, I., Wiegel, H., Farbotko, C., Warner, J. & Sheller, M. (2022). Climate mobilities: migration, im/mobilities and mobility regimes in a changing climate. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48-4, 3365-3379.
- Bourbeau, P. (2018). *On resilience. Genealogy, logics, and world politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourbeau, P. (2013). Resiliencism: premises and promises in securitisation research. *Resilience*. 1-1, 3-17.
- Camponeschi, C. (2021). Narratives of vulnerability and resilience: An investigation of the climate action plans of New York City and Copenhagen. *Geoforum*, 123, 78-88.
- Chandler, D. (2019). Resilience and the end(s) of the politics of adaptation. *Resilience*. 7-3, 304–313.
- Chandler, D. (2014). Beyond neoliberalism: resilience, the new art of governing Complexity. *Resilience*, 2-1, 47-63.
- Corry, O. (2014). From defense to resilience: environmental security beyond neo-liberalism *International Political Sociology*. 8, 256–274.
- Cundill, G., Singh, C., Adger, W. N., de Campos, R. S., Vincent, K., Tebboth, M., and Maharjan, A. (2021). Toward a Climate Mobilities Research Agenda: Intersectionality, Immobility, and Policy Responses. *Global Environmental Change* 69, 102315.
- Da Costa, D. (2013). The ‘rule of experts’ in making a dynamic micro-insurance industry in India. *Journal of Peasant Studies*, 40-5, 845-865.
- Dalman, I. & Millock, K. (2017). Climate variability and inter-state migration in India. *CESinfo Economic Studies*, 63-4, 560-594.
- Detraz, N. & Betsill, M. M. (2009). Climate change and environmental security: for whom the security shifts. *International Studies Perspectives*, 10, 303- 320.
- Faber, D. & Schlegel, C. (2017). Give me shelter from the storm: framing the climate refugee crisis in the context of neoliberal capitalism. *Capitalism, Nature, Socialism*, 28-3, 1- 17.
- Fearon, J. D. (1991). Counterfactuals and hypothesis testing in political science. *World Politics*, 43-2, 169-195.
- Ferguson, P. (2019). Discourses of resilience in the climate security debate. *Global Environmental Politics*, 19-2, 104-126.
- Gaillard, J. C. (2010). Vulnerability, capacity and resilience: perspectives for climate and development policy. *Journal of International Development*, 22-2, 218–232.
- Gerring, J. (2004). What is a case study and what is it good for? *American Political Science Review*, 98-2, 341-354.
- Gillard, R. (2016). Questioning the diffusion of resilience discourses in pursuit of transformational change. *Global Environmental Politics*, 16-1, 13–20.
- GOVERNMENT OF GUJARAT (2014). Gujarat State action plan on climate change. <http://moef.gov.in/division/environment-divisions/climate-changecc-2/state-action-plan-on-climate-change/> (Accessed 24 April 2020).
- GOVERNMENT OF INDIA (2018). Second biennial update report to United Nations

- Framework on Climate Change. New Delhi. <http://moef.gov.in/division/environment-divisions/climate-changecc-2/natcom/> (Accessed 24 April 2020).
- Hartmann, B. (2010). Rethinking climate refugees and climate conflict: Rhetoric, reality and the politics of policy discourse. *Journal of International Development*, 22, 233–246.
- Harvey, D. (2009). *Social justice and the city*. Georgia, The University of Georgia Press.
- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1–23.
- Hornborg, A. (2013). Revelations of resilience: from the ideological disarmament of disaster to the revolutionary implications of (p)anarchy. *Resilience*, 1-2, 116-129.
- Humbert, C. & Joseph, J. (2019). Introduction: the politics of resilience: problematising current approaches, *Resilience*, 7-3, 215-223.
- IPCC (2001). Climate Change 2001: synthesis report, Cambridge.
- IPCC (2014). Climate Change 2014: synthesis report. Geneva.
- IIED (2021). Connecting the dots: climate change, migration, and social protection. London.
- Jha, C. K., Gupta, V., Chattopadhyay, U. & Sreeraman B. A. (2018). Migration as adaptation strategy to cope with climate change: A study of farmers' migration in rural India. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 10-1, 121-141.
- Joseph, J. (2013). Resilience as embedded neoliberalism: a governmentality approach. *Resilience*, 1-1, 38-52.
- Julich, S. (2011). Drought triggered temporary migration in an east Indian village. *International Migration*, 49, e189- e199.
- Klepp, S., & Herbeck, J. (2016). The politics of environmental migration and climate justice in the Pacific region. *Journal of Human Rights and the Environment*, 7-1, 54–73.
- Krishnan, S. (2017). Building community resilience to recurrent flooding: field experience from the 2012 Assam Floods, India. In A. Allen, et al. (Ed), *Environmental justice and urban resilience in the Global South*. New York: Palgrave MacMillan, 195-214.
- Lambert, R. & Allen, A. (2017). Mapping the contradictions: an examination of the relationship between resilience and environmental justice. In A. Allen, et al. (Ed), *Environmental justice and urban resilience in the global south*. New York: P. MacMillan, 195-214.
- Levy, J. S. (2009). Counterfactuals and case studies. In J. M. Box-Steffensmeier, et al. (Eds), *The Oxford handbook of political methodology*. Oxford: Oxford University Press, 627-644.
- Mackinnon, D. & Derickson, K. D. (2013). From resilience to resourcefulness. *Progress in Human Geography*, 37-2, 253–270.
- Matthan, T. (2022). Beyond bad weather: climates of uncertainty in rural India. *Journal of Peasant Studies*, online first. doi: 10.1080/03066150.2022.2116316
- Martinez-Alier, J., Temper, L., Del Bene, D., and Scheidel, A. (2016). Is there a global environmental justice movement?. *The Journal of Peasant Studies*, 43-3, 731–755.
- McLeman, R., & Smit, B. (2006). Migration as an adaptation to climate change. *Climatic Change*, 76, 31–53.
- Methmann, C., Oels, A. (2015). From 'fearing' to 'empowering' climate refugees: governing climate-induced migration in the name of resilience. *Security Dialogue*, 46-1, 51-68.
- Ministry of Urban Development of India (2010). *National mission on sustainable habitat*. Government of India. New Delhi.
- Mosse, D., Gupta, S., Mehta, M., Shah, V., Rees, J., KRIBP Project Team (2002). Brokered livelihoods: debt, labour migration and development in tribal Western India. *The Journal of Development Studies*, 38-5, 59-88.
- Narayanan, S. (2015). *The productivity of agricultural credit in India*. Mumbai, Indira Gandhi Institute of Development Research.
- Nelson, S. H. (2014). Resilience and the neoliberal counter-revolution: from ecologies of

- control to production of the common. *Resilience*, 2-1, 1-17.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. USA, Sage.
- Oxfam (2019). Oxfam Media Briefing: Forced from home: climate fueled displacement. <https://policy-practice.oxfam.org/resources/forced-from-home-climate-fuelled-displacement-620914/> (Accessed 14 March 2022).
- Pandey, K. (2019). “India world's 13th most water-stressed country: WRI”, *Down to Earth*, <https://www.downtoearth.org.in/news/water/india-world-s-13th-most-water-stressed-country-wri-66066> (Accessed 22 April 2020).
- Page, E. (2006). *Climate change, justice, and future generations*. Cheltenham, E. Elgar.
- Parsons, L. (2018). Structuring the emotional landscape of climate change migration: Towards climate mobilities in geography. *Progress in Human Geography*, 43-4, 670-690.
- Pellow, D. N. (2002), *Garbage wars: The struggle for environmental justice in Chicago*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pellow, D. N. (2004). The Politics of Illegal Dumping: An Environmental Justice Framework. *Qualitative Sociology*, 27-4, 511-525.
- Pellow, D. N. (2009). “We Didn’t Get the First 500 Years Right, So Let’s Work on the Next 500 Years” *: A Call for Transformative Analysis and Action. *Environmental Justice*, 2-1, 3-6.
- Piguet, E., Kaenzig, R., & Guélat, J. (2018). The uneven geography of research on “environmental migration.” *Population and Environment*, 39- 4, 357–383.
- Pike, A., Dawleya, S. & Tomaneya, J. (2010). Resilience, adaptation and adaptability. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, 59–70.
- Ramprasad, V. (2019). Debt and vulnerability: indebtedness, institutions and smallholder agriculture in South India. *The Journal of Peasant Studies*, 46-6, 1286-1307.
- Saad, A. (2017). Toward a justice framework for understanding and responding to climate migration and displacement. *Environmental Justice*, 10-4, 98–101.
- Samaddar, R. (2015). The post-colonial burden of resilient life, *Resilience*, 3-2, 141-144.
- Sedova, B. & Kalkuhl, M. (2020). Who are the climate migrants and where do they go? Evidence from rural India. *World Development*, 129. DOI: 10.1016/j.worlddev.2019.104848.
- Sengupta, S. & Jha, M. K. (2021). Risks and resilience: covid-19 response and disaster management policies in India. *India Review*, 20-2, 121-141.
- Sheller, M. (2018). *Mobility Justice*. London: Verso.
- Shue, H. (2014). *Climate justice: Vulnerability and protection*. Oxford, Oxford University Press.
- Sikor, T. & Newell, P. (2014). Globalizing environmental justice?. *Geoforum*, 54, 151-157.
- Stojanov, R., Boas, I., Kelman, I., and Duzi, B. (2017). Local expert experiences and perceptions of environmentally induced migration from Bangladesh to India. *Asia Pacific Viewpoint*, 58-3, 347-361.
- Suliman, S., Farbotko, C., Ransan-Cooper, H., McNamara, K. E., Thornton, F., McMichael, C., and Kitara, T. (2019). Indigenous (im) Mobilities in the Anthropocene. *Mobilities*, 14-3, 298–318.
- Tetlock, P. E. & Belkin A. (1996). *Counterfactual thought experiments in world politics: logical, methodological, and psychological perspectives*. Princeton: Princeton University Press.
- Turhan, E. & Armiero, M. (2019). Of (not) being neighbors: cities, citizens and climate change in an age of migrations. *Mobilities*, 14-3, 363-374.
- Udmale, P., Ichikawa, Y., Manandhar, S., Ishidaira, H., and Kiem, A. S. (2014). Farmers' perception of drought impacts, local adaptation and administrative mitigation measures in Maharashtra State, India. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 10, 250-

---

269.

UNSC, 6587th Meeting, UN Doc S/PV.6587 (20 July 2011).

UNSC, 8451st Meeting, UN Doc S/PV.8451 (25 January 2019).

Viswanathan, B., and Kumar, K. S. K. (2015). Weather, agriculture and rural migration: evidence from state and district level migration in India. *Environment and Development Economics*, 20-4, 469-492.

Walsh-Dilley, M., Woldford, W. (2015). (Un)Defining Resilience: Subjective Understandings of 'Resilience' from the Field. *Resilience*, 3-3, 173-182.

Wiegel, H., Boas, I. & Warner, J. (2019). A mobilities perspective on migration in the context of environmental change. *WIREs Climate Change*, 10, e610.

WORLD BANK (2001). Green resilient and inclusive development. Washington DC.

WORLD BANK (2013). Building resilience: integrating climate and disaster risk into development. Washington, DC.

WORLD BANK (2018). Groundswell: Preparing for internal climate migration. Washington, DC.

WORLD BANK (2021). Resilience rating system. Washington DC.

WORLD RESOURCES INSTITUTE (2008). Roots of resilience: growing the wealth of the poor. Washington, DC.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkının Düzenlenmesinde Yasama Yorumu, 1908-1960

Legislative Interpretation of The Right To Assembly And Demonstration, 1908-1960

Ömer Faruk GENÇKAYA^a Uğur ÜLGER^{b*}

^a Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul/ TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5505-3615

^b Araştırma Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-3677-393X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Haziran 2022

Kabul tarihi: 2 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı,

Yasama Yorumu,

Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 22, 2022

Accepted: September 02, 2022

Keywords:

Right to Assembly and Demonstration,

Legislative Approach,

Temporary Law on the Right to Assembly

ÖZ

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının Osmanlı topraklarında tanınması Batı Avrupa ülkelerine göre oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir. 19. Yüzyıl boyunca gerçekleştirilen hukuki reformlar önemli adımlar olmakla birlikte, toplantı ve gösteri yürüyüşüne dair yasal adımlar II. Meşrutiyet döneminde atılmıştır. Bu çalışmada temel hak ve özgürlüklerin yasal olarak düzenlenmesinde kullanılan yöntemler ve siyasal iktidarın belirleyici etkisi üzerinden toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına dair meclis tartışmaları incelenmiştir.

Dönemin başlangıcındaki özgürlükçü coşku, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yasal durumuna da yansımış ve oldukça özgürlükçü bir sistem olan bildirim sistemi kabul edilmiştir. Ancak özgürlükçü tutum kısa süreli olmuş ve 1328 yılındaki değişikliklerle geri adım atılmıştır. 1946 yılında yine kısa sürecek özgürlükçü adımlar atılmış, 1953 ve 1956 değişiklikleriyle toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı kısıtlanmıştır. İlk dönemki kısıtlamaların temelinde merkez-çevre çatışması baskınken çok partili hayata geçişle birlikte çoğunlukçu demokrasi anlayışı muhalefete ve kamusal özgürlüklere yönelik baskının temelinde yer almıştır.

ABSTRACT

The recognition of the right to assembly and demonstration in Ottoman lands took place quite late compared to Western European countries. The legal steps regarding the right to assembly and demonstration were carried out during the Second Constitutional Era. In this study, the methods used in the legal regulation of fundamental rights and freedoms and the parliamentary debates on the right to assembly and demonstration are examined. The libertarian enthusiasm at the beginning of this period was reflected in the legal status of the right to assembly and demonstration. However, the libertarian attitude was short-lived. Changes in 1328 were a step back. Although short-lived liberalizing steps were taken in 1946, the right to assembly and demonstration were again restricted with amendments in 1953 and 1956. While the center-periphery conflict was dominant based on the restrictions in the first period, with the transition to multi-party life, the understanding of majoritarian democracy was at the base of the oppression of the opposition and public freedoms.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ugurulger@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Since the right to assembly and demonstration has close relation with the freedom of speech, it is crucial for democratic progress. The recognition of this right on a legal basis was quite late in Ottoman Empire compared to Western European countries. Although Ottoman Empire had quite significant reforms during the 19th century, there was no legal base for the right to assembly and demonstration. Even some protests already had started to occur. In this study, the methods used in the legal regulation of fundamental rights and freedoms and the parliamentary debates on the right to assembly and demonstration are examined.

After the revolution in 1908, elites were looking forward to improving the legitimacy of the state, so they tried to enlarge civic rights. The first legal steps regarding the right to assembly and demonstration were carried out at this time. With the enthusiasm for libertarianism, the first law about the right to assembly and demonstration was quite liberal; informing authorities was enough, and no permission was needed. The enthusiasm for libertarianism took so far as to oppose the idea of informing authorities. Some deputies sought to apply a similar freedom regime like in Great Britain, not France. They wanted the right to assembly to be used without any legal informing or process. But that offer was not accepted. After a while, there were retrogradations concerning the right to assembly and demonstration.

After the 31 March incident, an oppressive campaign against dissidents was launched. In the new amendments made, the right to assembly was put under the strict control of the government. The people or groups were supposed to ask for permission before they assemble or rally. The main motivation behind this act could be understood within the framework of the center-periphery conflict. Also, the Committee of Union and Progress sensed the high risk of backlash against the constitutional monarchy. In the legislative process, there were arguments that the Ottoman Empire should not apply a similar freedom regime like in France. Because some deputies claimed that France needed more than a hundred years to reach such a point. So, they argued there was no need to be hasty. However there were still some libertarian approaches, they could not be dominant. An authoritarian legal framework could persist until the end of the Second World War. Although two new constitutions (the 1921 and 1924 Constitutions) were adopted in the meantime, the old laws made after the 1908 revolution remained in force since no new amendments were made to regulate fundamental freedoms. After the Second World War, there was a new wave of democracy around Europe, and the new Turkish Republic founded in 1923 was also affected by it. The time finally came for the definitive transition from the single-party regime to multi-party politics following the failure of the two previous attempts made in the interwar period. As such, new steps were made to prepare the country for the new period. Accordingly, once more a libertarian approach to the right to assembly was adopted; informing authorities was enough before using the right. However, this libertarian period could not last long either. The first backslide came in 1953. A new law was made concerning the right to assembly. According to this new law, authorities would be able to cancel any assembly if societal or public life was to be disrupted. The governing Democrat Party (DP) deputies were disturbed by the rhetoric used in the meetings of the oppositional Republican People's Party (CHP). DP deputies tended to see criticisms against their party as an insult or slander. Therefore, meetings with such rhetoric were supposed to be canceled according to them. Also, security forces were given the right to use a firearm against movements that resisted. There were long discussions about this amendment. While opposition deputies were against the law, the leader of the DP, Adnan Menderes was trying to relieve their stress by ensuring them that there would be no real need to use a firearm.

The second backslide came in 1956. A new law prohibited political parties from assembling or demonstrating. The primary motivation behind these changes was a majoritarian understanding of democracy. The representatives of the DP opposed any form of political participation on behalf of political parties other than elections. From their point of view, opposing the government with protests meant nothing but revolt. The opposition lawmakers from different political parties were fiercely against the new amendment. They accused the governing party of turning authoritarian. But the DP lawmakers, in return, eagerly blamed the CHP for its single-party history. Hence they considered the opposition from the CHP illogical since they claimed the CHP and democracy were incompatible. The CHP leadership answered such accusations by reminding that it was no one but the CHP that had taken the decision and steps for a multi-party system, and blamed the DP for reversing it. The law prohibited opposition parties to assemble, but the governing party always had such an opportunity.

In 1960, Turkey witnessed the first coup d'état. One year later a new constitution was adopted. The 1961 Constitution was drafted in reaction to the majoritarian understanding of democracy of the previous DP rule. As a result, yet again a libertarian approach to regulating the right to assembly and demonstration came to the forefront.

Giriş

Çağdaş anlamda bir siyasal katılım biçimi (aracı) olarak protesto hareketlerinin öncülleri 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır (Tilly, 2004, s. 4). Toplumsal ve ekonomik yaşamda gerçekleşen dönüşümlere koşut bir biçimde mutlak monarşilerin sınırlandırılarak temsil yaklaşımının yaygınlaşmasıyla birlikte siyasal alanın genişlemesi toplumsal hareketleri geliştirmiştir (Yılmaz, 2020, s. 58). Bu bağlamda, genellikle sahip oldukları kaynaklarla siyasal sisteme erişimleri sınırlı ya da kısıtlı olan toplumsal gruplar, toplumsal hareketler ve protestolar aracılığıyla etkide bulunmaya çalışırlar (Meyer ve Lupo, 2007, s. 112). Protesto hareketlerinin artışıyla birlikte başlangıçta geleneksel olmayan katılım (Barnes and Kaase, 1979) biçimi olarak görülen protesto hareketleri kurumsallaşarak olağan bir katılım biçimi olarak görülmeye başlamıştır (Norris, 2002; Della Porta, 2007).

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal hareketler, Batı Avrupa'daki gelişiminden yaklaşık yüz yıl sonra 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Modernleşme sürecinin etkisi ile çeşitli ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bu dönemde (Çetinkaya, 2015, s. 27) Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve 1876'da Kânûn-ı Esâsî'nin ilanı sonucunda sınırlı hükümet anlayışı ve siyasal haklar gündeme gelmiş; yönetim meşruti bir temele oturtulmaya çalışılmıştır (Berkes, 2022, s. 213-428; Hanioğlu, 2000, s. 248; Aydoğdu, 2020, s. 232). Avrupa'daki gelişmelere benzer bir biçimde, siyasal alanın genişlemesi ile birlikte önce gayrimüslimler, sonrasında da Müslümanlar ve Türkler kitlesel protestolarda etkin roller almaya başlamıştır.

Siyasal alanın genişlemesiyle bugünün dünyasında gittikçe normalleşen protestolar, geleneksel katılım yollarının dışında olduğu ve yıkıcı etkiler gösterebildiği için siyasal iktidarlar tarafından temkinle yaklaşılacak ve birazdan bahsedileceği gibi bir yere kadar da temkinle yaklaşılması gereken katılım biçimlerinden olmuştur. Protestolar yasal alanda, "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri" çerçevesinde düzenlenmiştir. Türkiye'deki toplantı özgürlüğü üzerine yaptığı çalışmasında Geray, toplantı hakkını, "Belirli konular hakkında müzakere etme ve karar almak üzere genel, yani herkesin girebileceği geçici toplantılar yapılması" hakkı (Geray, 1959, s. 100) olarak ele almıştır. Bu çerçeveden bakıldığında toplantı hakkının farklı haklar ile ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Bu hakların başında, siyasal katılım açısından önemli bir koşul olan ifade özgürlüğü gelmektedir (Inazu, 2012, s. 2). Geray'a göre toplantı yapılacak mekân üzerindeki hakkı temsilen konut dokunulmazlığı hakkı da toplanma özgürlüğü açısından tamamlayıcı bir haktır (Geray, 1959, s. 100). Toplantı hakkı, gösteri yürüyüşü hakkı ile de sıkı bir ilişki içindedir. Çünkü çoğu durumda, toplantılar gösteri yürüyüşüne evrilebilmektedir. Ayrıca toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı bireysel ve kolektif hakların kesiştiği bir noktadadır. Bu hakkın kısıtlanması bireyin katılımını engellediği oranda bireysel özgürlüğü kısıtlarken bu eylemi düzenlemek isteyen grubun özgürlüğünü kısıtlamaktadır (Inazu, 2012, s. 10).

Bu çalışmanın temel amacı, II. Meşrutiyet ve arkasından 1924 Anayasası'nın uygulandığı Cumhuriyet döneminde yasal düzenlemelere konu olan toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına ilişkin meclis görüşmelerinde gündeme getirilen başlıca görüşleri ve bunların dayandığı temel yaklaşımları tartışmaktır. Temel hak ve özgürlükler yasal olarak düzenlenirken kullanılan yöntemler nelerdir ve siyasal iktidarın belirleyici etkisi nedir? Temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesine dair tartışmalarda tarafların talep ve motivasyonları nelerdir? Bu amaç dâhilinde, araştırma sorusu, II. Meşrutiyet döneminde kabul edilen üç kanun -1325 tarihli İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, 1328 tarihli İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat ve 1328 tarihli Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat- ile 1924 Anayasası döneminde kabul edilen iki kanun -1953 tarihli Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun ve 1956 tarihli Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun-

üzerinden yanıtlanmaya çalışılacaktır. Çalışma, kamu özgürlüklerinin düzenlenmesi hakkında kavramsal bir çerçeveden sonra 1908-1960 arasında Türkiye’de toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını düzenleyen beş kanunun meclis görüşmelerinde belirlenen önemli tartışmaların yer aldığı ana bölüm ve değerlendirme bölümünden oluşmaktadır.

Kamu Özgürlüklerinin Düzenlenmesi

Kamu özgürlükleri, oy vermekten protesto hareketi düzenlemeye dek geniş bir kapsamda yurttaşlık haklarını kapsamaktadır (Villa, 2008, s. 1-25). Kamu özgürlüklerinin düzenlenmesinde iki gereksinim arasında çekişme ortaya çıkmaktadır: Bir yanda bireysel ve kolektif özgürlüklerin kullanılabilirliği, öteki yanda kamu düzeninin sürekliliğinin sağlanması zorunluluğu. Devleti mutlaklaştırarak, toplumun esas amacı olarak gören yaklaşımlara göre kamu düzeninin sağlanması özgürlüklerden öncelikliken, devlete toplum huzuru veya refahı için gerekli bir amaç gözüyle bakan yaklaşımlarda ise öncelikli olan özgürlüklerdir. Elbette arada kalan ılımlı bakış açıları da vardır.

Varlığını bir halk ya da ulusun temsili üzerinden meşrulaştıran bir sistemde yurttaşların siyasal katılımı önem taşıırken, bu katılımın yurttaşların genel refahı ya da huzurunu bozacak düzeye gelmemesi beklenir. Her şeyden önce, özgürlükler rejimi bir toplum düzenini gerektirir. Özellikle eşitlik karşıtı, ırkçı, ifade özgürlüğünü ortadan kaldırmayı amaçlayan eylemler kamusal özgürlük çerçevesinde değerlendirilemez ve bu nedenle kamusal düzen açısından sınırlandırılabilir (Cohen-Almagor, 2001, s. 23). Ancak kamusal özgürlükler üzerinde gerçekleştirilecek sınırlamaların, liberal anlayışa göre, ilkesel olması gerekmektedir. Duruma, yönetsel makamların keyfi tercihlerine göre yapılacak sınırlamalar demokratik ilkeler ile bağdaşmamaktadır (Cohen-Almagor, 2001, s. 3). Ayrıca, bazı özgürlükler ötekilere göre öncelik taşıyabilir. Örneğin yaşam hakkı, her türlü hakkın üzerindedir. Benzer bir biçimde siyasal katılım hakkı da bazı hakların üzerindedir ve trafiği kapatmak, gürültü yapmak gibi nedenlerle siyasal katılım hakkının engellenmesi demokratik normlar yönünden kabul edilebilir değildir (Çözeli, 2016, s. 89).

Toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı, ifade özgürlüğü ile bütünleşik olarak demokratik sistemin etkili işleminde çok önemli bir yere sahiptir (Tanyar, 2011). Özgürlükler ile kamu düzeni arasındaki ilişki, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını da kapsayacak biçimde kamusal özgürlüklerin düzenlenmesini gerektirmektedir. Kamusal özgürlüklerin düzenlenmesinde iki temel sistem kullanılmaktadır. Bunlar, bastırıcı sistem ve önleyici sistemdir (izin rejimi).

Bastırıcı sistem özgürlüğün kural, kısıtlamanın istisna olduğu bir sistemdir (Ekinci, 2019, s. 757). “Düzeltilici sistem” olarak da adlandırılan bu sistemde, özgürlüklerin sınırları belli yasalar veya ceza hukuku normları tarafından önceden çizilmiştir ve kamu özgürlüğünü kullanmak isteyen birey veya gruplar bu sınırlar içerisinde serbestçe hareket edebilmektedir. Özgürlüğünü kullanan kişi veya gruplar ilgili yasal sınırları aştığı takdirde haklarında verilecek olan cezayı göze almaktadır (Kapani, 1968, s. 186). Bireyin sorumluluk alması ve yönetim makamlarının özgürlüğün kullanımı üzerinde herhangi bir takdir yetkisine sahip olmaması bu sistemdeki özgürlüğün temelini oluşturmaktadır (Kaboğlu, 1989, s. 124). Bu sistem açısından özgürlük, kamu düzenine göre daha büyük önem arz etmektedir.

Önleyici sistem, bastırıcı sistem kadar özgürlükçü değildir ve kamu düzeninin sağlanması konusu, özgürlüğün varlığından daha büyük önem taşıyabilmektedir. Burada özgürlük ancak yönetim makamlarının verdiği izin çerçevesinde kullanılabilir. Bu yüzden özgürlük kullanılmadan önce kamu makamlarına başvurulması şarttır. Kamu makamlarının öne çıkması birey ve grup özgürlüğünün göz ardı edilmesine neden

olabilmektedir (Kaboğlu, 1989, s. 25). Önleyici sistem kendi içinde üç farklı biçimde ele alınmaktadır.

- Yasaklayıcı önlemede özgürlüğün kullanımı tamamen yönetim makamının takdirine bağlıdır ve yönetim makamının kararı gerekçesizdir ve bu karara itiraz yolu kapalıdır (Kapani, 1968, s. 186). Yönetim makamının iznine tabi olan bu sistemde özgürlük, makamın keyfi kararlarına maruz kalabilmektedir.
- Düzenleyici önlemede yönetim makamlarından izin alabilmek için önceden bildirim yapılması gerekmektedir, yönetim makamının keyfi davranışları söz konusu değildir. Yönetim açısından bağlı yetki söz konusudur (Yarsuvat, 1968, s. 121). Yönetim, izin verip vermeme konusunda önceden belirlenmiş şartların yerine getirilip getirilmediğini inceleyerek karar vermekle mükelleftir ve bu kararlara yönelik itiraz yolları açıktır (Kapani, 1968, s. 186).
- Bildirim usulünde de özgürlüğün kullanılmasından önce yönetsel makamlara bildirme zorunluluğu vardır, ancak yönetsel makamların izin vermek veya vermemek gibi bir yetkisi yoktur (Yarsuvat, 1968, s. 122). Bu nedenle düzenleyici önleme ve yasaklayıcı önlemenin aksine yetkili makamlardan bir yanıt bekleme zorunluluğu yoktur (Uygun, 2017, s. 662). Üstelik bildirim yükümlülüğünün yerine getirilmemiş olması özgürlüğe müdahale etme nedeni değildir (Şirin, 2013, s. 294). Bildirim usulündeki temel amaç, özgürlüğün gerçekleşebilmesi için gerekli önemlerin alınmasıdır (Ekinci, 2019, s. 757). Önlemler yönetsel makamların pozitif bir yükümlülük ile özgürlüğün kullanılabilmesini sağlamalarını içermektedir (Gözler, 2015, s. 142; Kapani, 1968, s. 187).

Yukarıda bahsedilen sistemlerden en özgürlükçü olanı bastırıcı sistemdir; ancak bu sistemde herhangi bir bildirim olmaması nedeniyle kamu düzeninin sağlanabilmesi oldukça zorlaşabilmektedir. Bildirim sisteminde yönetim makamlarının takdir yetkisi olmaksızın salt bir bildirim ile kamu özgürlüğünden yararlanılabilmesi ve üstelik yönetimin de özgürlüğün gerçekleşebilmesi için önlem alabilme fırsatına sahip olması, bu sistemi de özgürlükçü bir sistem yapmaktadır. Yasaklayıcı önleme, tümüyle demokratik ilkeler ile çelişmekteyken, düzenleyici önleme yönetsel makamlara takdir yetkisi vermemesi açısından görece daha demokratiktir. Her halükârda kamusal özgürlükler düzenlenirken özgürlük ve kamu düzeni arasındaki dengenin sağlanması önemlidir. Ayrıca düzenleme sisteminin gerekliliklerinin, birey veya gruplar tarafından yerine getirilmemesi söz konusu özgürlüğün ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Örneğin bildirim sistemi ele alındığında, her ne kadar özgürlüğün kullanılması öncesinde bir bildirim yapma yükümlülüğü varsa da bu bildirim yapılmamış olması, günümüz demokratik değerleri açısından o özgürlüğün engellenmesini haklı kılmaz. Benzer biçimde özgürlüğün kullanımı sırasında doğabilecek bazı zararlar veya istenmeyen durumlar da (örneğin trafik akışının engellenmesi, bazı kamusal mallara zarar verilmesi vb.) özgürlüğü ortadan kaldıran bir müdahaleyi haklı kılmamaktadır (Özenç, 2015, s. 104; Çözeli, 2016, s. 86, 87). Bu nedenle alınan önlemlerin hakkın esasına aykırı olmaması gerekmektedir.

Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkının Düzenlenmesi, 1908-1960

Osmanlı İmparatorluğu’nda siyasal alanın genişleme sürecinin yasal adımları 19. yüzyılda atılmaya başlanmıştır. Bu döneme dek ekonomik ve toplumsal yapı Sultan’ın temsil ettiği iktidar tarafından kontrol ve baskı altında tutulmaktaydı (Arslan, 2010, s. 57, 58). Özellikle 16. yüzyıldan Tanzimat’a kadar Sultan, uyruklarının canı üzerinde dahi mutlak bir karar verme yetkisini elinde bulundurmuştur (Tanör, 2016, s. 29).

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu açısından önemli siyasal, yasal değişiklik ve reformların yaşandığı bir dönemdir. Ayanların baskısı ile Sultan’ın tek taraflı bir beyannamesi biçiminde ortaya çıkan 1808 tarihli Sened-i İttifak kısa ömürlü olmuştur. 1839 tarihli Tanzimat

ve 1856 tarihli Islahat Fermanları ise yine Sultan'ın kendi iradesi ile bahşettiği hakları içermekle birlikte Osmanlı tebaası açısından önemli haklar sağlamıştır. Tanzimat Fermanı can güvenliği, mülkiyet hakkı, eşitlik ilkesi, kanunun üstünlüğü ilkesi gibi önemli haklar içermiş, Islahat Fermanı ise esas olarak Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitliği sağlamayı amaçlamıştır. 1876 yılında ilan edilen Kânûn-ı Esâsî ise meşruti monarşiye geçişteki en temel adımlardan bir tanesidir. Bu anayasa, Fransız İhtilali'nden etkilenmiş ve bireysel haklara odaklanırken toplantı ve gösteri yürüyüşü gibi kolektif hakları ihmal etmiştir (Kaboğlu, 1989, s. 51). Ayrıca, basın özgürlüğü temin edilememiş, siyasi partilere dair bir vurguya yer verilmemiş ve yönetsel güçler arasındaki ilişki netleştirilememiştir (Ortaylı, 2014, s. 247). Bu eksikliklere rağmen iktidarın, halkın temsilcileri ile paylaşılacağına dair bir kabullenme içeren (1876-1878) I. Meşrutiyet, önemli bir adımdır (Arslan, 2010, s. 57, 58); ancak kısa sürmüştür.

Toplantı ve gösteri yürüyüşüne dair yasal bir güvencenin eksikliği bu tür protestoların gerçekleşmediği anlamına gelmemektedir. Özellikle gayrimüslimler gerek siyasal iktidar ile ilişkilerinde, gerekse kendi iç cemaat ilişkilerindeki sorunlara yönelik protestolar gerçekleştirmişlerdir. 1895 yılında gerçekleşen Babıali yürüyüşü dönemin protesto yürüyüşlerinden bir tanesidir (Kerimoğlu, 2020, s. 341, 345). I. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde, 1876 yılındaki Talebe-i Ulûm Mitingi de nadir örneklerdendir. Toplantının idarecileri Padişah'a dilekçe vermiş ve isteklerinin yerine getirilmesini istemişlerdir (Yarsuvat, 1968, s. 82). Ancak çoğu toplantı, yasa dışı isyanlar şeklinde gerçekleşmiştir. Ulemanın Süleymaniye Camisinde toplanması bu çerçevede ele alınabilir (Beyazıt, 2020, s. 116).

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerine esas olarak 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde rastlanmaktadır. Dönem, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yasal alanda da kendine yer bulduğu bir dönemdir. Dernekleşme çabalarının ve gizli toplantıların, II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rol oynamış olması toplantı ve gösteri yürüyüşleri dâhil olmak üzere bir takım kolektif hakların gündeme gelmesinde etkili olmuş olabilir (Ekinci, 2019, s. 762). Ayrıca Sultan'ın yetkilerinin kısıtlanması konusunda ortak bir tutuma sahip olan bürokratik seçkinlerin, siyasal katılım yollarını genişletme arayışları da beklenen bir durumdur. Keza 1908 Devrimi sonrasında Kânûn-ı Esâsî'de yapılan değişiklikler siyasal rejimi gerçek bir meşruti monarşiye dönüştüren adımlar içermiştir.

II. Meşrutiyet, İmparatorluk içerisindeki pek çok grup tarafından olumlu bir biçimde karşılanmış, Meşrutiyet kutlamaları çeşitli etnik gruplardan insanları kitlesel bir biçimde sokaklara dökmüştür (Kerimoğlu, 2020, s. 352). Bu tarihten sonra sivil toplum daha öne çıkmış, siyasal alan genişlemiş (Yılmaz, 2020, s. 61) ve seçimler, grevler, boykotlar görünür bir hal almaya başlamıştır (Çetinkaya, 2015, s. 13).

1876 Kânûn-ı Esâsî yapısı gereği ve Sultan iradesi ile bahşedilmiş bir metin olmasının da etkisi ile otokratik bir karaktere sahiptir (Kapani, 1968, s. 90). 1909 değişiklikleri, Anayasa'nın daha özgürlükçü bir hal alması açısından önemlidir. 8 Ağustos tarihli bir yasa ile Anayasa'nın yirmi bir maddesi değiştirilmiş, üç yeni madde eklenirken bir madde de kaldırılmıştır (Tanör, 2016, s. 192). Bu değişikliklerle hem merkezi iktidarın yetkileri sınırlanmış hem de kolektif özgürlüklere daha fazla yer verilmiştir. Hükümetin sansür yetkisi kısıtlanmış, basın özgürlüğü genişletilmiş, toplantı ve dernek kurma özgürlükleri tanınmıştır (Mumcu ve Küzeci, 2007, s. 174-175).

Toplantı hakkı, İctimaat-ı Umumiye Kanunu altında düzenlenmiştir ve kanunun 1. maddesi oldukça özgürlükçü bir tavidir: "Osmanlılar gayri müsellağ olmak üzere umumi içtimalar aktinde hürdür. Mevadı atiyede münderiç ahkâma riayet edilmek şartiyle ruhsat istihsaline hacet yoktur." (CSTD, 1962, s. 23, 24) Bu kanuna göre bir toplantı yapılabilmesi için önceden bildirim yapmak yeterlidir. Hakkın düzenlenmesinde bildirim sisteminin yeterli

görülmesi, toplantı hakkının yasal bir hak olma sürecinin henüz başlangıcında oldukça özgürlükçü bir sistemin seçildiğini göstermektedir. Her ne kadar İçtimaat-ı Umumiye Kanunu özgürlükçü bir biçimde kabul edilmiş olsa da Meclis-i Mebusan'da kanunun özgürlükçü yapısı hakkında tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların odak noktaları toplantı öncesinde hükümete bildirim yapılacak olması, hükümete toplantıları yasaklayabilme yetkisi verilmesi ve toplantı hakkının sınırları gibi meselelerdir.

Ana tartışmalardan bir tanesi olan toplantı hakkının sınırları kapsamında farklı vurgular öne çıkmıştır. Örneğin toplanma hakkının beraberinde bir dernekleşme hakkını da getirip getirmeyeceği tartışılmıştır. Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey, dernek kurmanın bir izne bağlı olması gerektiğini “Bizim memleketimizde öyle ruhsatsız cemiyet yapmak zamanı gelmemiştir,” sözleri ile vurgulamıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1325, s. 204). Ona göre toplantı ile dernek (içtima ile cemiyet) ayrı oluşumlardır ve eğer dernekleşmeye izin verilecekse ayrı bir yasa ile verilmesi gerekmektedir.¹ Diğer bir tartışma konusu ise toplanma hakkına konu olabilecek mekânın sınırlarına dairdir. Kanunun altıncı maddesinde, “Sarayı Hümayunun ve Meclis-i Umumi münakit olduğu zamanlarda Ayan ve Mebusan dairelerinin üç kilometre mesafesi dâhilinde açık mahallerde umumî içtimalar memnudur,” (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Mayıs 1325, s. 116) denilmektedir. Üç kilometrelik sınırın, dönemin İstanbul’u için oldukça geniş bir alana denk geldiğine dair itirazlar edilmiş ve bu sınırın İstanbul’da toplanma hakkının yasaklanması anlamına denk geldiği belirtilmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Mayıs 1325, s. 116). Her ne kadar bu mesafenin Rusya’da on beş kilometre olduğunu belirterek üç kilometrelik yasağı destekleyenler olsa da sınırın iki kilometreye indirilmesi konusunda oylama yapılmış ve kabul edilmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Mayıs 1325, s. 117).

Dönemin önemli tartışmalarından bir tanesi de işçi grevlerinin sınırlanması konusundadır. Selanik Mebusu Mehmet Cavit Bey, işçi grevleri konusunda düzenlemeye gidilmeksizin ülkenin ekonomik hayatının hiçbir zaman düzene giremeyeceğini belirtmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 13 Mayıs 1325, s. 682). Yukarıda da belirtildiği gibi grevler, 1908 sonrasında iyice görünür bir hal almaya başlamıştır. Her ne kadar Cavit Bey’e karşı çıkanlar olmuş olsa da 1908 yılında Tatil-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanûn-ı Muvakkat [Grev Toplulukları Hakkında Geçici Yasa] çıkartılarak grevler kısıtlanmıştır. 1909 yılında ise Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılmış ve grevler üzerindeki kısıtlamalar devam etmiştir.

Toplanma hakkının sınırları konusundaki diğer bir tartışma ise nahiyelerdeki toplanma hakkıdır. Burada merkez-çevre ikilemini anımsatan tartışmalar söz konusu olmuştur. Örneğin Sinop Vekili Hasan Fehmi Efendi’ye göre nahiyelerdeki kolluk kuvvetlerinin yetersizliği ve “bütün manasiyle medeniyet ve hürriyeti anlayamayan ahali”nin varlığı nedeniyle nahiyelerin toplanma hakkından mahrum bırakılması gerekmektedir. Bu itiraz ilk başta kabul görmese de sonrasında maddeden nahiye kelimesi çıkarılmış ve nahiye dâhilinde ikamet sahibi olanların toplanma maksadı ile bildirimde bulunabilmesinin önü kapatılmıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4 Mayıs 1325, s. 473, 474). İpek Vekili İbrahim Efendi de kırsal bölgelerdeki halkın fikirsel olarak geriliğine vurgu yapmış ve vatanın menfaati için toplanma hakkının kısıtlanabileceğini belirtmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4 Mayıs 1325, s. 473, 474). Burada aşkın devlet anlayışı kendisini göstermektedir. Heper’e göre Türkiye’deki devlet geleneği halkın çıkarlarından ziyade devletin varlığını merkeze alarak devlete aşkın bir anlam

¹ Dernek kurma hakkı karşıtı tartışmalara rağmen Cemiyetler Kanunu yapılmış ve dernekleşme hakkı tanınmıştır (Arslan, 2010, s. 59-61).

atfetmektedir (Heper, 2018, s. 27). Heper'e göre 1909-1918 yılları bürokraside yapılanan aşkinci devletin var olduğu yıllardır (Heper, 2018, s. 88).

Devlet çıkarı doğrultusunda, genel olarak kamusal özgürlüklerin özel olarak da toplantı hakkının kısıtlanması sonraki yıllarda da gündeme gelecektir. Yine benzer bir içgüdü ile toplantıların silahsız bir biçimde yapılması gerektiğine dair karar alınmıştır. Bu noktada ise en sık atıf yapılan olay 31 Mart Vakası'dır. 31 Mart Vakası ile Meşrutiyet karşıtlarının kanlı bir isyana kalkışması ve bu isyanın da kanlı bir biçimde bastırılması ilerleyen zamanlarda da kamusal özgürlüklerin kısıtlanması konusunda referans kaynağı olacaktır. Bu dönemin siyasal seçkinlerinin en büyük tedirginliklerinden bir tanesi Meşrutiyet karşıtlığı olmuştur. Bu tedirginlik nahiyelerde toplantı yapılmasına karşı çıkılmasından, bildirim yapma zorunluluğuna ve kamu huzurunu bozan toplantıların yasaklanması gerektiğine dair tartışmaların tamamında kendisini göstermektedir. Bu tedirginliğin yansımalarından bir tanesi de -bildirim usulünün kabulü ile özgürlükçü bir adım atılmış olsa da- toplantıların kontrol edilebilmesine dair refleksin devam etmesidir. Bu çerçevede toplantıların bir heyete sahip olması ve bir devlet görevlisinin toplantılarda hazır beklemesine karar verilmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Nisan 1325, s. 297-301). Bu konuda da itirazlar olmuştur. Toplantıların dernekleşmelerden farklı bir oluşum olduğu ve kendi içinde herhangi bir heyetin veya kişilerin toplantının genel sorumluluğunu alamayacağı ya da toplantıda hazır bulunan bir memurun olası bir kargaşa durumunda toplantıyı sona erdirebilecek bir güce sahip olamayacağı en çok tartışılan konulardan olmuştur.

Toplanma hakkının bir tehdit gibi algılanmasına rağmen, toplantı hakkının düzenlenmesinde bildirim sistemi gibi özgürlükçü bir yöntem benimsenmiştir. Ancak bu yöntemin benimsenmesi öncesinde de tartışmalar meydana gelmiştir. Örneğin İstanbul Vekili Hüseyin Cahit Bey, hükümete haber vermeden toplantı yapabilme hakkının tanınması halinde ülkenin anarşiye sürükleneceğini belirtmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 18 Şubat 1324, s. 134). Hüseyin Cahit Bey'e karşı çıkararak bildirim sistemi ile yetinmeyen daha özgürlükçü bir düzenleme sistemi talep edenler de olmuştur. İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun benimsenmesinde Fransa'dan etkilenilmiştir. Erzurum Vekili Vartkes Efendi ise Fransa'dan etkilenerek kanun yapılmasına, bu etki ile bildirim sisteminin kabul edilmesine karşı çıkmış ve İngiltere'nin örnek alınarak tam bir serbestlik getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre Fransa'da toplantı hakkı pek çok kısıtlamaya tabi olduğu halde hala bazı toplantılarda sorunlu durumlar ortaya çıkabilmektedir. Ancak İngiltere'de her şey serbesttir ve toplantılar sorunsuz geçmektedir. Vartkes Efendi, "Acaba İngiltere'nin ahalisi Fransa'nın ahalisinden daha ziyade mi medenidir? Yok, asla kabul etmem. Her bir şey sıkılmaktan ileri gelir. Bir şey ki, sıkıdığı gibi patlar," diyerek serbestliğin daha güvenli bir ortam yaratacağını vurgulamıştır. Her türlü düşüncenin serbestçe dile getirilebilmesi gerektiğini savunan Vartkes Efendi (Erman, 2021, s. 350), toplantılarda suç işlenmesi halinde, hükümetin müdahale edebilme hakkının her zaman için var olduğunu da eklemiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 18 Şubat 1324, s. 135). Bu tür tartışmaların sonucunda toplantı hakkının düzenlenmesi konusunda bastırıcı rejim değil, ancak yine özgürlükçü bir yöntem olarak görülen bildirim sistemi onaylanmıştır. Ayrıca, bildirim yapma zorunluluğunu eleştiren görüşler de dile getirilmiştir. Bu tür tartışmalar II. Meşrutiyet'in özgürlükçü havasının etkisi olarak ele alınabilir. Toplantı öncesinde hükümete yapılması gereken bildirim fiili bir izin yöntemine dönüşmesine dair çekinceler bildirilmiştir. Çünkü gerçekten önemli olan özgürlüklerin hangi rejim altında düzenlendiğinden çok bu durumun pratiğe ne ölçüde yansdığıdır.

1908 sonrasında grev, boykot vb. gösterilerin sayısında artış yaşanmıştır. Bu tip gösteri ve boykotlar yer yer İttihat ve Terakki'nin kendi politikaları doğrultusunda yönlendirdiği ve kendi gücünü pekiştirici protestolardan oluşsa da, İttihat ve Terakki zaman zaman kontrolü

kaybetme korkusu yaşamıştır (Çetinkaya, 2015). Üstelik 31 Mart Vakası İttihat ve Terakki'nin karşı devrim korkusunu tetikleyen bir kıvılcım olmuştur. Böyle bir ortamda sıkıyönetim ilan edilmiş ve 1908 Devrimi ile gelen iyimser hava dağılmıştır. İttihat ve Terakki kendi otoriter yönetimini kurmuş ve sıkıyönetim 1918'e dek sürmüştür (Anayurt, 1996, s. 117). Elbette sıkıyönetim sürecinin bu denli uzun olmasında dönemin, Trablusgarp, Balkan ve cihan harplerinin de dâhil olduğu bir kargaşa zamanına denk gelmesinin etkisi vardır.

Bürokratik seçkinler arasındaki halkçı fikirler, 1908 Devrimi ve sonrasındaki anayasa değişikliklerine yansımıştır. Ancak bürokratik seçkinler arasında zamanla seçkinci düşünceler de görünür olmaya başlamıştır. Üstelik bu seçkinlik geniş halk kitlelerinin veya merkezden uzaktaki çevrenin muhalefetinden korkmayı da beraberinde getirmiştir. Hanioglu'na göre, İttihat ve Terakki içerisinde Gustave Le Bon'un fikirlerini benimseyenlerin sayısı oldukça fazladır (Hanioglu, 2020, s. 250). Daha önce sözü edilen, nahiyelerin toplantı hakkından muaf tutulması, toplantıların silahsız yapılması veya bir heyet ve bir memur görevlendirilmesi gibi tartışmalarda da Le Bon'un izleri görülmektedir. Le Bon'a göre ılımlı bir birey bile içine girdiği kalabalığın bir parçası haline gelerek normal şartlarda yapmayacağı şeyleri, "kitlenin ruhuna" uyarak gerçekleştirebilmektedir (Le Bon, 1997, s. 19, 20). Bu bakış açısına göre kalabalık kitle hareketleri yıkıcı etkiler gösterebilecek niteliktedir. Kalabalıklara dair bu türden bir bakış açısı Meclis-i Mebusan'ın sonraki oturumlarında da kendisini göstermiş ve toplantı hakkına dair kanunda sınırlandırıcı değişiklikler yapılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki İttihat ve Terakki'nin tek çekincesi kalabalıklardan gelebilecek muhalefet olmamıştır; muhalif seçkinler de tehdit olarak algılanmıştır. Bu dönemde meclis içindeki bölünmelerden doğmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da şiddetli bir baskı görmüş, basın üzerindeki kontroller artırılmış, eski memur ve askerler tarafından kaleme alınan siyasal yazıların gazetelerde yayınlanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Tanör, 2016, s. 199). Kamusal bir özgürlük olan toplantı hakkına dair değişiklikler, böyle bir otoriter atmosferde gerçekleştirilmiştir.

Toplantı hakkının düzenlendiği İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nda genel ahkâmı bozan toplantıların dağıtılacağına dair bir yargıda bulunulmuş olmasına rağmen bu kanun, kanunsuz toplantılara dair uygulanacak cezai yöntemlere dair yeterli hüküm barındırmamaktadır (Çözeli, 2016, s. 102). Bu eksiklik nedeniyle 3 Mart 1328'de Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat yayınlanmış ve toplantıların yapılışına dair yeni sınırlar ile birlikte kanunsuz yürüyüşlere verilecek cezalar da belirlenmiştir (Yarsuvat, 1968, s. 87; Ekinci, 2019, s. 764). Aynı gün İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat adlı bir başka ek kanun ile 1908'deki yasanın özgürlükçü havasına son verilmiştir (Anayurt, 1996, s. 117). Bu kanunlarla birlikte, toplantı hakkının düzenlenmesinde bildirim sisteminden fiili bir yasaklayıcı önleme sistemine geçilmiş ve yer yer hükümetin keyfi davranışlarına sebebiyet verebilecek bir izin sistemi hâkim olmuştur.

Bu kanunların yayınlanması öncesindeki Meclis toplantılarında İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun yapılması sırasındaki tartışmalar devam etmiş, ancak özgürlükçü olmayan eğilimler oylamalarda galip gelmiştir. Meclis-i Mebusan'da devam eden tartışmalardan belki de en ilginç Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat'a dair tartışmalar yapılırken ortaya çıkan tecemmuat ve içtima arasındaki farka dair tartışmadır. Kimi vekiller bu iki kelime arasında bir fark olmadığını iddia ederken, kimi vekiller bu iki sözcüğü farklı anlamlarda kullanmıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 18 Haziran 1328, s. 560-564). Hükümet tarafından, toplantı hakkını sınırlamak maksadı ile önerilmiş bulunan bu yasadaki sözcüklerin anlamına dair bulanıklık, yasanın içeriği hakkındaki tartışmaların sağlıklı bir biçimde ilerlemesine engel olmuştur. Bu yasaya göre tecemmuat, "halkın gelip geçtiği yollar üzerinde velveylele toplanılmasına" denilmektedir ve halkın huzurunu bozacak toplanmalar bu yasa ile

yasaklanmaktadır (Anayurt, 1996, s. 116, 117). Hâlbuki protestoların görünürlük kazanmasının en kolay yollarından bir tanesi halkın gelip geçtiği bölgelerde toplanılmasıdır.

Yukarıda bahsedilen Le Boncu eğilimler Meclis-i Mebusan tartışmalarında devam etmiş ve aşkını devlet anlayışı 1908 Devrimi sonrasında özgürlükçü havanın dağılmasında etkili olmuştur. Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat ve İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat hakkındaki tartışmalarda bu nokta açık bir biçimde görülmektedir. Kamu düzeni ve devletin güvenliği için özgürlüklere sınır koymayı amaçlayan fikirler baskın bir hale gelmiştir.

İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'ndan bahsederken Fransa'nın örnek alındığı belirtilmiştir. Üstelik Fransa yerine İngiltere gibi daha özgürlükçü bir ülkenin örnek alınması gerektiğine dair tartışmalar da yapılmıştır. Fransa'nın örnek alınmış olmasına dair tartışmalar tekrar etmiştir; ancak farklı yönde. Hums Vekili Şefik Latif Bey, toplantı hakkının Fransa'da yüz yirmi sene önce söz konusu olduğunu belirtmiş ve Osmanlı'nın bu yüz yirmi seneyi bir adımda atlamaya çalışmasını, güncel Fransa hukukunun örnek alınmasını eleştirmiştir. Belçika örneğini vererek, Belçika gibi özgürlükçü bir ülkede dahi açık alandaki toplantıların zabitanın kontrolü ve düzenine tabi olduğunu belirtmiş ve buradan hükümete, açık alandaki toplantıları yasaklayabilme yeteneğinin verilmesi gerektiğini savunmuştur (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 147, 148). Görüldüğü gibi daha önce Fransa'daki uygulama özgürlükler açısından yetersiz bir adım olarak addedilirken gelinen aşamada daha sınırlı bir özgürlük rejimi arayışı ortaya çıkmıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi de tüm özgürlükler içerisinde, genel düzeni bozabilme olasılığının en çok toplantı hakkında olduğunu belirterek (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 148), Le Bon'un bakış açısını anımsatan bir uyarıda bulunmuştur. Karabet Paşayan Efendi, toplantıların denetlenmesine dair bahsi bir adım ileri götürmüş, kapalı alanlardaki toplantıların da hükümet tarafından yasaklanabilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 159). Erzurum Vekili Ohannes Varteks Efendi bu bakış açısına muhalif olmuş ve Belçika'da pek çok özgürlükçü kanun bulunurken niçin sadece bu kanunun örnek alındığını sormuştur (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 151). Yine bazı vekiller hükümete bu türden bir yetki verilmesinin, toplantı hakkının tamamen yasaklanması anlamına geleceğini belirtmiş ve bunun meşruti bir yönetim ile bağdaşmayacağını eklemiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Mayıs 1328, s. 162- 165).

Otoriterleşmenin yaşandığı bu dönemde milliyetçi tutumlar da güçlenmiştir. Özellikle Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında yaşanan Anadolu'ya yönelik Müslüman göçü Hıristiyan karşıtlığını artırmıştır (Ortaylı, 2014, s. 113). Bu durum çeşitli devletleri ve özellikle de Yunanistan'ı hedef alan boykotlarda kendisini göstermiştir. Her ne kadar toplantı hakkı sınırlanmış olsa da merkezi hükümetin çıkarları ile çelişmeyen toplantılar varlığını devam ettirebilmiştir. Özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine veya ülke sınırları içerisindeki bir bölgenin işgal edilmesine karşı milliyetçi güdülerle gerçekleştirilen toplantılar hükümet tarafından baskı görmeden gerçekleştirilebilmiştir. Örneğin İzmir'in işgalini (1919) protesto etmek amacı ile Anadolu'nun farklı bölgelerinde çok sayıda protesto ve miting düzenlenmiştir (Karabulut, 2020, s. 371). Ancak merkezi hükümete muhalif tutumdaki toplantılar sınırlamalara tabi olmuştur.

Ankara'da Milli Mücadeleye yön veren bir meclis hükümetinin 23 Nisan 1920'de kurulması sonrasında 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, günün şartlarına hizmet edebilecek biçimde bir çerçeve anayasa olarak kabul edilmiştir. Bu çerçeve anayasa bireysel ve kolektif hakları içermemiştir (Tanör, 2016, s. 253). Bu eksikliklerden dolayı 1876 Kânûn-ı Esâsî yürürlükte kalmaya devam etmiş (Gözler, 2015, s. 36), "Kamu Özgürlükleri" gibi konularda 1876 Kânûn-ı Esâsî'indeki hükümlerin yürürlükte olduğu kabul

edilmiştir (Mumcu ve Küzeci, 2007, s. 183). Bu Anayasanın yürürlükte kaldığı dönemde toplantı hakkına dair herhangi bir yasal düzenleme veya değişiklik yapılmamıştır. Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra yeni bir devlet anlayışının hâkim olmaya başlaması ve 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile 1921 Anayasası'nın yetersizliklerini aşmak amacıyla 1924 Anayasası yapılmıştır. 1924 Anayasası daha kapsamlıdır ve bireysel hak ve özgürlüklere yer vermiştir. 1924 Anayasası'nın 70. maddesinde pek çok hak arasında toplantı hakkı da sayılmıştır: "Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâyü amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır." Ancak bu hakkın nasıl düzenleneceğine dair ayrıntıların eksikliği nedeniyle, her ne kadar 1876 Kânûn-ı Esâsî yürürlükten kaldırılmış olsa da İçtimaat-ı Umumiye Kanunu ve Tecemmuat Hakkında Kanun-ı Muvakkat hükümleri yürürlükte kalmaya devam etmiştir (Yarsuvat, 1968, s. 88). Böylece toplantı hakkının Anayasal bir hak olmasına karşın daha önceki sınırlı özgürlük anlayışı devam etmiştir. Ayrıca meclis hükümetinin üstünlüğüne ek olarak, meclisin anayasal sınırlar içerisinde hareket etmesini sağlayacak denge ve fren mekanizmalarının eksikliği nedeniyle, toplantı hakkı hükümetin tasarrufuna tabi olmuştur. Tek parti dönemi, sıkıyönetim uygulamaları, İstiklal Mahkemeleri ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu gibi uygulama ve kanunlar da göz önünde bulundurulduğunda dönemin kamu özgürlükleri üzerindeki baskıcı ve otoriter özellikleri daha belirgin olmaktadır (Tanör, 2016, s. 317, 318). Bu görünüm çok partili düzenin başlaması ile bozulmaya başlamış ve çok partili düzenin başlangıcında, kamu özgürlükleri açısından görece bir rahatlama yaşanmış olsa da bu dönem kısa sürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunun görünmesiyle birlikte, dünyada bir demokratikleşme dalgası başlamıştır (Huntington, 2002, s. 15-18). 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu iki sözleşme de toplantı hakkının varlığını kabul eden ve bu hakkı koruyan maddeler içermektedir. Ayrıca bu dönem, farklı ülkelerde yapılan yeni anayasalarda da kolektif özgürlüklerin daha fazla tanındığı bir dönem olmuştur (Kaboğlu, 1989, s. 53). Türkiye de bu demokratikleşme dalgasından etkilenmiştir. İki dünya savaşı arasındaki iki başarısız denemenin ardından nihayet 1945 sonrasında çok partili hayata geçilmiş, bazı demokratik adımlar atılmıştır. Bu adımlardan biri 1946 yılında İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat'ın kaldırılmasıyla toplantı hakkının düzenlenmesinde yasaklayıcı önleme sisteminden bildirim usulüne dönülmesidir (Anayurt, 1996, s. 121). Böylece toplantı hakkı, 1908 değişikliklerinde olduğu gibi özgürlükçü bir biçimde düzenlenmiştir.

İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu'nun kaldırılmasının nedenleri İçişleri Komisyonu Raporu ile açıklanmıştır. İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu'nun *huzur ve sükûnu* korumak amacıyla toplantıların yasaklanabilmesinin önünü açmış olmasının bir tür izin sistemine evrilmeye neden olduğu belirtilmiş ve bu durumun, asıl kanun olan İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun serbestliği ile çeliştiği vurgulanmıştır (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 3 Haziran 1946, s. 144, 145). Bu vurgunun gerek dönemin iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) çok partili sisteme geçişle birlikte attığı demokratik adımlarla gerekse de muhalefetin demokrasi beklentileriyle uyumlu olması, kararın meclis içinde bir çatışmaya neden olmadan kabul edilmesini sağlamıştır.

24 Kasım 1952'de, bu defa iktidarda Demokrat Parti (DP) varken CHP'li Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'nun basın ve toplantı özgürlüğü gibi alanlarda özgürlüklerin güvence altına alınması ve sistemdeki eksikliklerin giderilmesi konusunda bir girişimde bulunup bulunulmayacağına dair verdiği gensoru önergesi reddedilmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 24 Kasım 1952, s. 272). Reddedilen bu önergeden sonra toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile ilgili ilk tartışma 23 Temmuz 1953'te gerçekleşmiştir. Tartışmaların içeriği 29 Temmuz 1953 tarihinde kabul edilecek olan Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması

Hakkında Kanun'a dairdir. Bu kanun dönemin siyasal atmosferinin anlaşılabilmesi açısından önemli bilgiler içermektedir. Daha ilk maddesi CHP'nin DP hakkındaki en büyük çekincelerinden bir tanesi olan, dinin siyaseten kullanılması hakkındadır. Dinin siyasal alandaki temsili Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları açısından en büyük tehditlerden biri olarak algılanmış ve CHP'nin de uzun yıllar boyu en büyük hassasiyetlerinden biri olmuştur. DP tarafından hazırlanmış olan bu kanunun birinci maddesi DP'ye yönelik eleştirilere yanıt niteliğindedir: "Dince mukaddes tanılan şeyleri veya dinî kitapları âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır" (T.C. Resmi Gazete, 29 Temmuz 1953, s. 6843, 6844).

Kanunun en çok tartışılan maddesi dördüncü madde olmuştur:

Muayyen maksatlarla - açık veya kapalı yerlerde yapılan toplantılarda, her ne suretle olursa olsun kavlen veya fiilen hakaret veya tecavüzde bulunulması veya toplantının huzur ve sükûnunun ihlâl edilmesi hallerinde bu fiil ve hareketlerin men'i için toplantıyı idare etmekle mükellef heyete zabıta tarafından ihtarda bulunulur (T.C. Resmi Gazete, 29 Temmuz 1953, s. 6843, 6844).

Bu maddeye dair çekincelerin en önemli dayanağı, siyasal iktidarın keyfi bir biçimde toplantıları yasaklayabileceği korkusu olmuştur. Yarsuvat, "kavlen veya fiilen hakaret veya tecavüzde bulunulması...", "toplantının huzur ve sükununun ihlâl edilmesi" gibi vurgular nedeniyle bu kanunun suiistimale açık olduğunu belirtmiştir (Yarsuvat, 1968, s. 89). Herhangi bir durum karşısında gerçekleşen yasaklama keyfi olmasa bile siyasal iktidara yönelik bir hakaret nedeniyle toplantının yasaklanabilecek olması, hakkın özüne dokunur niteliktedir. Demokratik normlar çerçevesinde, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin kanunun çizdiği sınırlara riayet etmiyor olması, bu hakkın ortadan kaldırılması sonucunu doğurmamalıdır (Çımrın, 2017, s. 11).

Tartışmalara neden olan dördüncü madde, DP sözcüleri tarafından "hudutsuz bir hürriyete mâni olmak" biçiminde temellendirilmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1088). Bu vurgu bir yandan muhalif söylemlere tahammülsüzlük ile ilgiliyken diğer yandan siyasetin kutuplaşması ile ilgilidir. Toplantı özgürlüğünün gerekli sınırlamalara sahip olmaması nedeniyle, siyasetçileri hedef alan söylemlerde, o kişilerin "şeref" ve "namusunu" hedef alan cümleler kurulması DP sözcülerinin en çok şikâyet ettiği noktadır. Elbette ki bu şikâyet muhalif partilerin toplantılarında DP'yi hedef alan söylemlere dairdir. Muhalif milletvekilleri benzer hakaret içerikli söylemlerin DP yetkilileri tarafından da dile getirildiğini belirtmiştir. Bu madde ile birlikte muhalif partilerin toplantılarında hükümet yetkilileri başta olmak üzere, diğer milletvekilleri hakkındaki hakaret içerikli sözler kullanılması engellenmeye çalışılmıştır. Aksi takdirde, toplantı feshedilebilecektir. Bu maddeye dair önemli bir nokta da hangi tür sözcüklerin "şeref" ve "namusu" hedef alan sözcükler olduğuna dair belirgin bir ayırım olmamasıdır. Çünkü "şeref" ve "namusu" hedef alan söylemler görelidir. DP temsilcileri siyasal iktidarın yolsuzluk yaptığı, keyfi sebeplerle belli bir grubun kayırdığı benzeri söylem ve iddiaları iftira ve hakaret olarak algılamaktadır.

Meclisteki muhalefetin itirazları ifade özgürlüğü çerçevesinde olmuştur. Yapılan vurguların en önemlisi bu türden bir yetkinin keyfiyete yol açabileceği. Osman Bölükbaşı, Menderes hükümetinin keyfi tedbirler almayacağı varsayılsa dahi Menderes'in de fani ve gelip geçici olduğunu vurgulamış ve iktidar milletvekilleri de dâhil olmak üzere herkesi dördüncü maddeye hayır demeye çağırmıştır (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1083). Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu'nun eleştirisi de benzer bir noktaya odaklanmıştır. Ona göre toplantıları yasaklayabilme gibi bir yetkinin memura, yani hükümete verilmesi uzun vadede otoriter bir yönetime yol açabilecektir. Somuncuoğlu, Menderes hükümetinin bu döneme kadar bu tür bir suiistimale yönelmemiş olmasının bir garanti doğurmadığını, üstelik olası bir hükümet değişikliğinde bu tür bir yetkinin varlığının DP açısından da tehlike

doğuracağını belirtmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1069, 1070). Türkiye Köylü Partisi Meclis Grubu adına konuşan Cezmi Türk, DP'nin muhalefetteki dönemlerine atıf yaparak, "Sözlerden bu kadar korkmayınız; Sözle kazandınız, büyük sözler söylediniz," diyerek, toplantılarda sarf edilecek veya sarf edilen söylemlere dair çekince ve tepkilere yanıt vermiştir. Türk, DP'nin de seçim dönemlerinde hakaret içeren söylemlerde bulunduğunu eklemiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1061). CHP adına konuşan Zihni Betil, farklı bir noktaya vurgu yaparak bir devlet görevlisinin toplantıyı yasaklayabilme yeteneğine sahip olmasının özellikle de muhalefet partilerinin güven içerisinde toplantı yapabilmelerini engelleyeceğini belirtmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1050).

Muhalefetin özgürlükler açısından bir gerileme olduğuna dair vurgusu DP sözcüleri tarafından reddedilmiştir. Başvekil Adnan Menderes kanunu savunduğu konuşmasında, bu kanunun 1909 tarihli İçtimsaat-ı Umumiye Kanunu'ndan daha ağır şartlar getirmediğini belirtmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1101). Komisyon sözcüsü Şemi Ergin de 1909 tarihli İçtimsaat-ı Umumiye Kanunu'na atıf yaparak, o kanunda da toplantıları feshedebilme yetkisi olduğunu belirtmiştir. Konuşmasına devam eden Ergin, bu tür bir kanun eksikliğinin anarşiye yol açacağını belirtmiş ve kanunun özgürlükleri kısıtlayıcı olmadığını savunmuştur: "Vatandaşın şeref ve haysiyetine tecavüzü önleyici ve vatan evlâtlarının birbirine girmesini önleyici tedbirlerin alınması ve memlekette nifak tohumu yaymak isteyenlere mâni olunması (...) maksadiyle kanunun çıkarılması, hiçbir zaman hürriyeti tahdit değildir" (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1089). Kanun hakkındaki tartışmalar arasında çok fazla yer kaplamasa da kanunun yabancılara toplanma hakkı tanınmasına dair öneriler de gerçekleşmiştir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 23 Temmuz 1953, s. 1054).

1956 yılında çıkarılan 6761 sayılı Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun'un 20. maddesi ile 27 Mayıs 1956 tarihli İçtimsaat-ı Umumiye Kanunu ve 3 Mart 1956 tarihli Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat kaldırılmıştır. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını sınırlandırma amacı taşıyan bu kanun, demokratik vaatler ve umutlar ile iktidara gelen DP'nin otoriterleşme eğilimlerinin arttığı dönemin ürünüdür. Kanun ilk maddesinde hükmi ve tüzel kişilerin toplantı ve gösteri yürüyüşleri gerçekleştirmesinin serbest olduğunu vurgulamaktadır. Ancak hemen ikinci maddesinde kısıtlayıcı bir kural getirmektedir. Maddeye göre siyasi partiler tarafından düzenlenen veya siyasi propaganda amacı ile gerçekleştirilen toplantılar ancak seçim dönemlerinde, bu toplantılara izin verilen sürelerde gerçekleştirilebilmektedir (T.C. Resmi Gazete, 30 Haziran 1956, s. 14715). Buna göre siyasal iktidardaki parti hükümet faaliyetlerini tanıtmak veya herhangi bir nedenle toplantı düzenleyerek kendi propagandasını yapabilecekken muhalefetteki partilerin seçim dönemleri dışında bu tür toplantılar düzenlemeleri yasaklanmaktadır.

Siyasi partilere, seçim dönemleri dışında toplanma yasağı getirilmesine en büyük itiraz CHP'den gelmiştir. CHP adına konuşan İsmet İnönü, radyonun siyasal iktidarın tekelindeki bir propaganda aracına dönüştüğünü belirterek sesini duyurmak isteyen yurttaşlar için toplanma hakkından başka bir yol kalmadığını vurgulamıştır. Bu arada belirtmek gerekir ki, Meclis'teki tartışmalarda gerginlik daha önceki dönemlere göre yüksektir. İnönü'nün özgürlük konusundaki vurguları sıkça kesilmiştir. Örneğin Sivas Milletvekili Nurettin Ertürk, "Vatandaşın hak ve hürriyeti lâfları, senin ağzına yakışmıyor, İsmet Paşa," cümlesiyle İnönü'nün sözünü keserek, demokrasi çıkışını samimiyetsizlikle suçlamıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 526). CHP kanadından gelen demokrasi vurguları, genellikle tek parti dönemindeki CHP'nin otoriter tutumları çerçevesinde eleştirilmiştir. Ankara Milletvekili Atıp Benderlioğlu, siyasi partilerin toplantı yapabilme hakkının seçim dönemleriyle sınırlandırılması konusunda İnönü'nün itirazlarını eleştirerek bu tür bir önerinin 1950

seçimlerinden önce bizzat İnönü tarafından yapıldığını belirtmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 549).

DP Meclis Grubu adına konuşan Çorum Milletvekili Kemal Biberöglü özgürlüklerin sınırının bir başkasının özgürlüğünün başladığı yerde bittiğini, toplanma ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü için de aynı ilkenin geçerli olması gerektiğini belirtmiştir. Biberöglü, siyasal iktidarı eleştiren toplantılara katılanlara ne vaat edileceğini sormuştur. Seçimleri beklemeyip DP'yi alaşağı etmek mi vaat edilecek yoksa seçimlere kadar beklemek mi? Eğer seçimlere kadar beklemeyi vaat edeceklerse zaten bu eleştirilerin yeri halk arasındaki toplantılar değil, meclis olmalıdır diyerek siyasal partilere getirilen toplantı kısıtlamasını savunmuştur (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 521, 523). Denizli Milletvekili Ahmet Hamdi Sancar da İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 21. maddesine atıf yaparak halkın idaresinin hükümette tecelli bulunduğunu belirterek, hükümete karşı durmanın ihtilale kalkışmak anlamına geldiğini savunmuştur (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 529). Bu vurgular, Türkiye demokrasi tarihinin kronik sorunlarından biri olan çoğunlukçu demokrasi anlayışının yansımasıdır.

Siyasi partilere toplantı kısıtlaması getirilmesini savunan argümanlar arasında daha önce de atıf yapılan, muhalefet tarafından düzenlenen toplantılarda siyasal iktidara yönelik "hakaret"² içerikli sözlerin yer aldığı iddiası da vardır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 524, 525). DP'nin bir diğer argümanı ise İctimaat-ı Umumiye Kanunu yapıldığında siyasal partilerin mevcut olmamasıdır. DP sözcüleri, bu kanunun hükümleri çerçevesindeki haklardan siyasal partilerin yararlanabilmesinin uygun olmadığını düşünmektedir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 522).

Kanunun ikinci kısmındaki üçüncü ve dördüncü maddelere göre toplantı ve gösteri yürüyüşü öncesinde, düzenleyen heyet tarafından bölgenin mülki amirine bildirim yapılacak ve mülki amir de toplantı veya gösteri yürüyüşü saatinden önce izin verilip verilmediğini bildirecektir (T.C. Resmi Gazete, 30 Haziran 1956, s. 14715). Bu madde ile toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin düzenlenmesi açısından yasaklayıcı önleme sistemine tekrar dönülmüş ve siyasal iktidarın toplantı ve gösteri yürüyüşlerini keyfi nedenlerle yasaklayabilmesinin önü açılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi yasaklayıcı önleme sistemi, kamu özgürlüklerinin düzenlenmesi açısından en baskıcı yöntemlerden bir tanesidir. İnönü, toplanma hakkının insan hakkı olduğundan bahsetmiş ve izin alınması gerekliliği de dâhil olmak üzere bu hak üzerindeki kısıtlamalara karşı çıkmıştır. Çankırı Milletvekili Kenan Çığman İnönü'nün lafını keserek, "İnsan gibi konuşanlar için; hayvan gibi konuşanlar için değil!" gibi sert çıkışlar yapmıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 525). Çığman'ın bu çıkışı muhalefetin toplantılarındaki üsluba karşı bir itirazdır. Konuşma sırasında bu tür sert çıkışlar sıkça gerçekleşmiştir.

İnönü'nün itirazları yasanın yalnızca yasaklayıcı önleme sistemini getirmesi konusuna odaklanmamıştır. CHP'nin itirazları genel olarak dört noktada ortaya çıkmıştır. Siyasi partilerin toplanma hakkının kısıtlanması, toplantılar öncesinde izin alınmasının gerekmesi, kanunsuz toplantıların dağıtılması ve bu sırada silah kullanılabilmesi, son olarak da bu yasanın Anayasa'ya aykırı unsurlar içermesi (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 530, 531).

² Hakaret kavramı göreceli bir kavramdır. Örneğin, DP'li vekil ve yöneticilerin yolsuzluk yaptığına dair iddialar, DP'nin çiftçilerin ekonomik sorunları ile ilgilenmediğine dair iddialar, faşistlerin desteklediğine dair iddialar DP'li sözcüler tarafından yalan, hakaret ve iftira olarak ele alınmaktadır. DP sözcüleri, bu tür söylemler nedeniyle siyasal partilerin toplanma hakkının kısıtlanmasını meşru görmektelerdir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 424, 525).

Toplanma hakkının Anayasa’da doğal bir hak olarak ele alınmasından dolayı, bu hakkın hükümetin iznine bırakılması Anayasa’ya aykırı bir durum oluşturmaktadır (Anayurt, 1996, s. 124).

Toplanma hakkı konusunda süre bakımından da sınırlar tanınmıştır. Madde 10, kapalı yer toplantılarının saat 8’den gece 24’e dek, açık alandaki toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin ise güneşin doğuşundan batışına dek devam edebileceğini belirtmiştir (T.C. Resmi Gazete, 30 Haziran 1956, s. 14715). Kanunun demokratik normlar açısından en tartışmalı olan yanı, kanunsuz toplantıların dağıtılmasına dair olan kısmıdır: “İhtara rağmen topluluk dağılmazsa evvelâ mevcut imkân ve vasıtaları kullanarak dağıtmaya çalışır. Muvaffak olunamadığı takdirde havaya üç el silâh attırır. Yine dağılmazlarsa hedef gözetmeksizin silâh istimal ettirmek suretiyle topluluğu dağıtır” (T.C. Resmi Gazete, 30 Haziran 1956, s. 14716). Muhalefet, bu yetkiyi otoriterlik belirtisi olarak ele almış ve insan haklarına aykırı olduğu yönünde itirazlarda bulunmuştur. Cumhuriyetçi Millet Partisi adına konuşan Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, kanunsuz toplantılara silahla yanıt verilebilecek olmasını eleştirirken 6-7 Eylül olaylarını gerçekleştirenlere dahi silah kullanılmadığını belirtmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 528). DP sözcüleri ise yasayı savunmuş, muhalefetin itirazlarını samimiyetsizlikle suçlamıştır. Örneğin Benderlioğlu, silah kullanabilme yetkisini eleştiren Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu’nun itirazlarına karşı, Karaosmanoğlu’nun bir zamanlar, “adam toplayıp” İnönü’yü dövdürmek istediğini belirterek yanıt vermiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 549). Benderlioğlu’nun bu vurgusu yasanın verdiği silahla müdahale yetkisini savunmak yerine Karaosmanoğlu’nun silahla müdahaleyi eleştirmesine verilmiş bir yanıtıdır. Bu tür eleştiriler diğer siyasi partileri de hedef almıştır. CHP adına konuşan İnönü’nün demokrasi vurgulu eleştirilerine DP kanadından CHP’nin otoriter günlerine atıf yapan yanıtlar gelmiştir. Bu yanıtlar tartışılabilen yasanın veya maddelerin savunmasından çok CHP’nin demokratik olmadığı veya olamayacağı yönündeki söylemler içermiştir. İnönü ise CHP’nin eski günlerindeki otoriterliği savunmamış, “Biz mutlakiyetten bugüne geldik, siz ise bugünden mutlakiyete gidiyorsunuz” diyerek yanıtlamıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 525).

Başvekil Adnan Menderes, kanunsuz toplantılara silahla müdahale edilebilmesi yetkisini savunurken, Fransa ve Yunanistan gibi ülkelerde de toplantılara müdahale edildiğinde yaralananların olduğunu belirtmiş ve “Şurasını arz edeyim ki, bizim memleketimizde, kanun bu şekilde tedvin edildikten sonra, inşallah kanunun tatbikine lüzum kalmıyacaktır,” diyerek bu yetkinin kullanılmasına gerek kalmayacağını belirtmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Haziran 1956, s. 135).

Muhalefetin itirazlarına rağmen kanun yasalaşmıştır. Yarsuvat, muhalefetin çekincelerini doğrular biçimde, bu kanuna dayanarak bazı toplantılara müdahale edildiğini ve yasaklandığını belirtmiştir (Yarsuvat, 1968, s. 38). 6761 sayılı yasa 1961 Anayasa’sına dek yürürlükte kalmış. 1961 Anayasası ile toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkında yeni bir dönem başlamıştır.

Sonuç

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkının Türkiye’de tartışılır hale gelmesi Avrupa’ya göre geç bir zamanda gerçekleşmiştir. Bu hak çoğu kez salt toplanma hakkı çerçevesinde ele alınmış, ismen atıf yapılmasa da gösteri yürüyüşlerini de içermiştir. İlk kez II. Meşrutiyet’in heyecanı ile gündeme gelen hak, bildirim usulünü yeterli saymış ve başlangıç aşamasına göre oldukça özgürlükçü bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu özgürlükçü yaklaşıma rağmen kamu düzeni, aşkinci devlet, kalabalıkların güvenilmezliği ve merkez-çevre çatışması çerçevesinde değerlendirilebilecek temkinli yaklaşımla yasanın özgürlükçü tutumuna yönelik itirazlar da

gerçekleşmiştir. Keza bu itirazlar üç yıl sonra yapılan İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat'ta karşılığını bulmuş ve toplantı hakkı sınırlanarak fiili bir yasaklayıcı önleme sistemine geçmiştir. Bu ek kanunun, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun özü ile çatışan yönleri hakkın sınırlanmasına neden olmuştur.

İçtimaat-ı Umumiye Kanunu Müzeyyel Kanunu Muvakkat'ın 1946 yılında kaldırılması ile tekrar bildirim sistemine geçmiştir. Nasıl ki 1908'deki demokratik değişikliklerde II. Meşrutiyet'in heyecanı etkiliyken, 1946 ise dünyada demokratikleşme dalgasının başladığı, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş yaptığı dönemin ruhunu yansıtmaktadır. Ancak toplantı hakkı açısından bu özgürlükçü yaklaşım 1953'ten itibaren tersine dönmüştür. 1953 yılında kabul edilen Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun, hükümete toplantıları yasaklayabilme yetkisi vererek bu hakkı sınırlandırmıştır. Daha önceki sınırlamalarda merkez-çevre çatışması, aşkinci devlet anlayışı, kalabalıklardan korku ön plandayken bu süreçte çoğunlukçu demokrasi anlayışı öne çıkmaya başlamıştır. Özellikle de 1956 yılında kabul edilen 6761 sayılı Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun ve bu kanuna dair tartışmalar incelendiğinde durum açıkça görülmektedir. Kanun DP'nin muhalif hareketleri engelleme çabasını içermektedir. DP'li temsilciler, seçimle iktidara gelmiş bir siyasal partiye yönelik muhalefeti ihtilalcilik olarak algılamışlardır. Daha önce merkezdeki gücü elinde tutarak otoriter bir yönetim sergilemiş, ama çok partili sisteme geçmeyi de başarmış olan CHP'nin demokratik haklar talep eden muhalefet konumuna gelmiş olması bu tartışmaları ilginç kılmaktadır.

6761 sayılı Kanun, siyasi partilerin seçim dönemleri dışında toplanabilmesini yasaklamış ve kamu özgürlüklerini düzenleme yöntemleri arasında demokratik açıdan en zayıf olan yasaklayıcı düzenleme yöntemini tekrar geri getirmiştir. Üstelik bu kanuna aykırı toplanmalarda kolluk kuvvetlerine silah kullanabilme yetkisi de verilmiştir.

Hem yasalar hem de bu yasaların kabulü sırasındaki tartışmalara bakıldığında -belirli dönemler dışında- toplanma hakkının kısıtlandığı görülmektedir. Bu kısıtlamalar bazen çevreye olan güvensizlik, bazen çoğunlukçu demokrasi vurguları çevresinde gelişmiş ve her durumda muhalefetin bastırılmasına olanak tanımıştır. İdeal şartlarda kamusal özgürlükler düzenlenirken özgürlük ve kamu düzeni arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Ancak bu çalışmada ele alınan zaman dilimindeki yasa ve tartışmalara bakıldığında kamu düzeni özgürlük karşısında baskın konumdadır. Elbette kamu düzeninin nasıl algılandığı da önemlidir. Yasaklayıcı önleme yöntemi, kamu özgürlüğünün yasaklanabilmesi konusunda belli ilkeler getirmediği ve hükümetin ret kararına itiraz yolları sağlamadığı için keyfi uygulamalara yol açabilmiştir.

Kaynakça

- Anayurt, Ö. (1996). *Toplanma hürriyeti kavramı ve Türk anayasa hukukunda toplanma hürriyeti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, Z. (2010). Ağustos 1909 tarihli cemiyetler kanunu üzerinde Meclis-i Mebusan'da yapılan müzakereler ve cemiyetlerin yapılanmasında İttihat ve Terakki örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3(11), 57-72.
- Barnes, S. H. and Kaase, M. (1979). *Political action: mass participation in five western democracies*. Beverly Hills: Sage.
- Berkes, N. (2022). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Beyazıt, Y. (2020). Yeniçeri ve ulema hem-dest-i vifak oldukça padişah seferi olur: Osmanlı Toplumunda siyasi muhalefet ve sefer ilişkisi. İçinde Y. Avcı, U. Karabulut ve S. Karabulut (Ed.). *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 91-144.

- Cohen-Almagor, R. (2001). *Speech, media and ethics the limits of free expression, freedom of the press and the public's right to know*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* (CSTD). (22 Kasım 1962). 7, Dokuzuncu Birleşim.
- Çetinkaya, Y. D. (2015). *Osmanlı'yı müslümanlaştırmak kitle siyaseti, toplumsal sınıflar, boykotlar ve milli iktisat (1909-1914)*. (Ö. Bircan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Çımrın, Ç. (2017). Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü bakımından devletlerin pozitif yükümlülüğü. *TBB Dergisi*. 128, 9-38
- Çözeli, Y. (2016). *Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü ve Türkiye örneği*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Della Porta, D. (2007). *The global justice movement. cross-national and transnational perspectives*. Boulder-London: Paradigm Publishers.
- Ekinci, B. E. (2019). Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı bakımından bildirim usulünün kapsamı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 68(4). 753-794.
- Erman, A. (2021). Osmanlı Devleti'ndeki basın özgürlüğü konusunda mebus ohannes varteks efendi'nin düşünceleri (1908-1914). *TAD*. 40:69, 345-363.
- Geray, C. (1959). Türkiye'de toplanma hürriyetinin düzenlenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 14(4), 100-118.
- Gözler, K. (2015). *Türk Anayasa hukukuna giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Hanioğlu, Ş. (2000). Siyasal temsil olayının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeri. İçinde, E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay, (Ed.). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti. 246-251.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de devlet geleneği*. 6. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Huntington, S. P. (2002). *Üçüncü dalga yirminci yüzyıl sonlarında demokratlaşma*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Inazu, J. D. (2012). *Liberty's refuge the forgotten freedom of assembly*. New Haven: Yale University Press.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1989). *Kolektif özgürlükler*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Kapani, M. (1968). *Kamu hürriyetleri*. 2. Baskı. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Karabulut, S. (2020). Milli Mücadele'nin gözardı edilen toplumsal hareketleri: 1919 Fatih, Üsküdar ve Kadıköy mitingleri. İçinde Y. Avcı, U. Karabulut ve S. Karabulut (Ed.). *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 371-401.
- Kerimoğlu, H. T. (2020). İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerinde gayrimüslim Osmanlıların protesto hareketleri. İçinde Y. Avcı, U. Karabulut ve S. Karabulut (Ed.). *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 329-370.
- Le Bon, G. (1997). *Kitleler psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (13 Mayıs 1325). Sekseninci İnikad, Devre: 1, Cilt: 3
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (18 Haziran 1328). Yirmi üçüncü İnikad, Devre: 2, Cilt: 1.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (19 Mayıs 1328). Dokuzuncu İnikad, Devre: 2, Cilt: 1.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (21 Mayıs 1325). Seksen beşinci İnikad, Devre: 1, Cilt: 4
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (25 Nisan 1325). Altmış sekizinci İnikad, Devre: 1, Cilt: 3
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (26 Mayıs 1325). Seksen sekizinci İnikad, Devre:1, Cilt: 4
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. (4 Mayıs 1325). Yetmiş üçüncü İnikad, Devre: 1, Cilt: 3
- Meyer, D. S. ve L. Lupo. (2007). Assessing the politics of protest political science and the study of social movements, İçinde B. Klandermans ve C. Roggeband (drl.). *Handbook of Social Movements Across Disciplines*, New York: Springer, 111-156.
- Mumcu, A. ve E. Küzeci. (2007). *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Norris, P. (2002). *Democratic phoenix: reinventing political activism*. New York: Cambridge University Press.
- Ortaylı, İ. (2014). *İmparatorluğun son nefesi Osmanlı'nın yaşayan mirası cumhuriyet*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özenç, B. (2015). Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü ve mekan yasakları. *İÜHFİM*. 73(2), 87-134.
- Şirin, T. (2013). Türkiye'de toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına ilişkin sorunlar. *Anayasa Hukuku Dergisi*. 2(4), 289-316.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi* (23 Temmuz 1953). Yüz On Beşinci Birleşim, Cilt:24, Dönem:9, Toplantı: 8
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi* (3 Haziran 1946). Elli Sekizinci Birleşim, Cilt:24, Dönem: 7, Toplantı: 3
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi* (24 Kasım 1952). Sekizinci Birleşim, Cilt: 17, Dönem: 9, Toplantı: 9
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* (27 Haziran 1956). Seksen İkinci İnikat, Cilt: 12, Devre: 10, İçtima:2
- T.C. Resmi Gazete* (23 Temmuz 1953), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8465.pdf>
- T.C. Resmi Gazete* (30 Haziran 1956), <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9346.pdf>
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. 27. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanyar Z. Ç. (2011). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadında toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, *AUHFD*, 60 (3), 593-634.
- Tilly, C. (2004). *Social movements 1768-2004*, Boulder: Paradigm Publishers
- Uygun, O. (2017). *Devlet teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yarsuvat, D. (1968). *Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hürriyeti ve ilgili ceza hükümleri*. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Yılmaz, L. (2020). Osmanlı-Türk tarihi için siyasal protesto kavramının sınırları. İçinde Y. Avcı, U. Karabulut ve S. Karabulut (Ed.). *Osmanlı Payitahtında Siyasal Muhalefet ve Protesto Kültürü*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 45-66.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Social Construction of a ‘Pan-Arab Hero’: Gamal Abdel Nasser

Bir 'Pan-Arap Kahramanın' Sosyal İnşası: Cemal Abdülnasır

Burcu KALEOĞLU UÇANER^{a*}

^a Öğr. Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi, EU Research Center, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7054-6354

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Temmuz 2022

Kabul tarihi: 2 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Arap Milliyetçiliği,

Pan-Arabizm,

Orta Doğu siyaseti

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 1, 2022

Accepted: October 02, 2022

Keywords:

Arab nationalism,

Pan-Arabism,

Middle Eastern politics

ÖZ

Bu makale, Cemal Abdülnasır'ın pan-Arap kimliğinin inşasını sosyal inşacı kuramsal bir yaklaşımla araştırmaktadır. Bu bağlamda, Nasır'ın sembolik siyaseti akıllıca manipüle ederek, sosyal ve politik olarak bağlayıcı normlar oluşturup ve nihayetinde o normlar tarafından kısıtlanarak pan-Arap milliyetçiliğinin bir kahramanı olarak nasıl inşa edildiği konusunu incelemektedir. Aynı zamanda bu çalışma kuramsal bir yaklaşım olarak sosyal inşacılığın açıklayıcı gücünü Nasır'ın siyasi hareketlerini ve nedenlerini anlama ve açıklamada rasyonalizmin açıklayıcı gücü ile kıyaslama yaparak incelemektedir. Rasyonalizm, Nasır'ın gücünün onun ekonomik ya da askeri becerilerinden değil, olayları tarihsel bir hikâye anlatısı içinde çerçevelendirerek yeni Arap normları oluşturmasından geldiğini yeterli seviyede açıklayamamaktadır. Nasır mutlak maddi milli çıkarlarına karşı olmasına rağmen, Birleşik Arap Cumhuriyet'in kurulmasında, 1962 Kuzey Yemen İç Savaşı'nda ve 1967'de gerçekleşen Altı Gün Savaşı'nda önde gelen liderdi. Bu makale, söz konusu teorilerin her bir dönemi açıklamadaki gücünü incelemek için söylemleri ve olayları kronolojik olarak inceleyerek Nasır Arabizminin milliyetçi yükseliş ve düşüşünü analiz etmektedir.

ABSTRACT

This article investigates the construction of Gamal Abdel Nasser's pan-Arab identity from a social constructivist theoretical approach. In this sense, it scrutinizes how Nasser came to be constructed as a pan-Arab hero by cleverly manipulating the symbolic politics and establishing socially and politically binding pan-Arab norms and eventually made himself constrained by them. This study also examines social constructivism's explanatory power as a theoretical model in understanding and explaining Nasser's political motives and moves by comparing it with that of rationalism. It is argued that Nasser's power did not come from economic or military capabilities, as rationalism fails to explain, but his power came from his ability to frame the events within a historical narrative in such a rhetorical way to establish new Arab norms. He was the leading figure in the establishment of the United Arab Republic, the North Yemen Civil War and The Six-Day War of 1967, despite all were against his and Egypt's absolute material national interests. This article analyzes the path to nationalist ascent and descent of Nasser's Arabism by chronologically scrutinizing on the discourses and events in order to examine the power of the given theories in explaining each period.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: burcukaleoglu@gmail.com

Introduction

Egypt's second elected president Gamal Abdel Nasser had emerged as a leading political leader in the twentieth century Middle East called as the 'hero of the Arab nation' (Gordon, 2006). There have been many scholarly works studying *Nasserism*, his political ideology, his leadership, and his pan-Arabism in that either he was classified as a purely pragmatist Egyptian nationalist or a true pan-Arabist (Hinnebusch, 2005; Fawcett, 2005; Vatikiotis, 1978; Stephens, 1971; Dekmejian, 1971). Drawing on the work of Jankowski (2002) *Nasser's Egypt, Arab Nationalism and the United Arab Republic*, for example, Hinnebusch (2002) argues that he does not provide any new theoretical or empirical evidence about the Nasser period but builds on what we already know about the period and includes new details (p.1). Although in his article, *Arab Nationalism in "Nasserism" and Egyptian State Policy, 1952-1958*, Jankowski (1997) proposes a loose realist like theoretical picture, he argues that Nasser was a pragmatist mostly benefiting from discourse analysis for that period, the article cannot be argued as pretentious in terms of its theoretical basis. In another work, Hinnebusch (2005) examined the role of the identity within the Middle Eastern context concentrating specifically on pan-Arabism and pan-Islamism applying utilitarian theories and constructivism, as the work was more of a general discussion about identity issues in the Middle East, it sheds a pale light on the Nasserist period. Vatikiotis (1978) presents a similar picture, having deeply scrutinized a detailed sketch of the political portrait of Nasser, and his book neglects to further on any theoretical discussions just like Dekmejian (1971). Stephens's (1971) political biography of Nasser can be assumed as following the same path. Dawisha (2003) examines Arab nationalism in his work *Arab Nationalism in the Twentieth Century* with a smooth application of nationalist theories, as Malik Mufti (1996) did in his book *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq* focusing on Syrian and Iraqi cases. By deepening in constructivist discussions Barnett (1998) presents a very sound analysis of Arab politics and Arabism in his striking book *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order* stressing the regional dynamics by reserving more than two chapters for the Nasserite period because of its importance in leading the Arab politics.

Drawing on the works of the existing literature, the main purpose of this article is to offer an analytical framework to analyze the most important period in the history of modern pan-Arabism, the Nasserite period, through measuring the explanatory power of constructivism, and so, the power of the ideational factors. What is new about this study is that although there are many works about Nasser and pan-Arabism as summarized above, most of them lacked a theoretical background and the ones that have just comprised the nationalist theories or a loose constructivist debate without utilizing from one of the most important methods of constructivism, the discourse analysis. This article discusses that, Nasser, being a strong Egyptian nationalist, was involved in the Arab nationalist movement driven by the practical, instrumental and material motives at the beginning with security interests originating from the need of survival, nevertheless, as he is constructed as the leader of pan-Arabism through the interactions during the process, his interests are shaped with the social construction of his identity and his ideological stance that constrained him from behaving according to his absolute material interests in which constructivism can properly explain the situation with its strong emphasis of interests and identities are constructed by testing the power of the ideational factors. In this study, I will analyze the path to nationalist ascent and descent chronologically by scrutinizing the discourses and events in order to examine the power of the given theories in explaining the period.

In the following pages, firstly, the main theory of the article, constructivism will be summarized with a special emphasis on identity, norms and role conceptions. Then, the theory and these concepts will be operationalized through the analysis of discourses and events after

the military takeover by the revolutionary military officers till the passing of Nasser in 1970. The events that have special importance in the development of the pan-Arabic discourse of Nasser and that made Nasser an 'Arab-hero' (Gordon, 2006) is going to be juxtaposed through the means of symbolic exchanges (especially with the potent use of 'Voice of the Arabs') as the Baghdad Pact, Bandung Conference, Czechoslovakian arms deal, Aswan Dam and Suez crisis and war, United Arab Republic (UAR). Last but not least, the events that led to the deconstruction of pan-Arabic discourse, namely, the dissolution of the UAR, the Arab summit meetings, interference in the revolt in Yemen in 1962 and 1967 the Six-Day war will also be elaborated.

Explaining the theoretical background

Constructivism, as mostly seen as rationalism's literary opponent, offers a frame of arguments with a special focus on ideas, identities and interests (Walt, 1998, p. 42). In constructivism, it is assumed that "actors acquire identities by participating in collective meanings" (Wendt, 1992, p. 397). Moreover, the identities of the actors are relational since it is always "within a specific, socially constructed world... with its appropriate attachments of psychological reality" (Berger, 1966, p.35). It can be said that the constructivist theories share the same views with the rationalists by assuming 'the identities are the basis of interests' but they differ with their argument that offers "actors do not have a 'portfolio' of interests that they carry around independent of social context" (Wendt, 1992, p. 398). Thus, the interests, and hence the identities of the actors are assumed to be 'socially constructed'. According to March and Olsen (1989):

human actors are imagined to follow rules that associate particular identities with particular situations, approaching individual opportunities for action by assessing similarities between current identities and choice dilemmas and more general concepts of self and situations. (p. 951)

As constructivism argues, there is a 'rule-guided behavior' of the actors in which they assume to 'do the right thing' but this differs from the 'instrumentally rational behavior' in which the actors are aiming to maximize their interests and optimize their preferences (Risse, 2000, p. 4). As Risse (2000) clearly defines "social constructivism's contribution to the study of ideas in International Relations consists of emphasizing that collective norms and understandings constitute the social identities of actors and also define the social 'rules of the game' in which actors find themselves in their interactions" (p. 5). In other words, with the constitutive effects of norms, rules and institutions, which are based on 'normative rationality', rules not only affect and regulate the behavior of the actors but also define the social identities. Furthermore, the existence of 'others' is a constitutive part of the collective social identification processes, as Delanty (199) states that "the 'We' is defined not by reference to a framework of shared experiences, common goals, and a collective horizon, but by the negation of the 'Other'" (p. 5). As stressed by Friedman (1991), specifically in the early socialization process, the unity of 'us' is determined by *regard de l'autre* (p. 99).

Constructivism's substantial emphasis on identities is significant in the Middle Eastern context that holds various sub, supra and state identities, so it is critical to examine the importance of the factors of identity and discourses over material structures that constitutes the basic debate in rationalist and constructivist discussions (Hinnebush, 2005, p. 152). According to Hinnebush (2005), constructivism is especially relevant to the Middle East with the power of supra-state identities like pan-Arabism over the pursuit of national interests since the territories are arbitrarily drawn (p.152) and there is a common culture, language and religion among the Arabs (Cleveland, 2000). However, according to Walt (1987), in his realist study *The Origins of Alliances* despite the discussions about the uniqueness of Arab politics, pan-Arabism was solely used as an instrument of state power like an army by the states in pursuing

their national interests. However, according to Barnett (1998), a devoted constructivist, what makes pan-Arabism a means of state power is a relatively more significant issue, for him:

The structure of the Arab politics, a structure defined by social and material elements, represented a source of identity and interests of the Arab states [...] Arab leaders were constrained by and manipulated the norms of Arabism... [T]he norms of Arabism were connected to the regime's various interests, the regimes competed to determine their content. (p. 32)

From this perspective, the normative structure of Arab politics shaped by Arabism and sovereignty leads Arab states to identify themselves as Arabs and lead them to follow pan-Arab supra-national interests rather than their state's national interests. Since events do not have a particular meaning by themselves, Arab leaders frame events by placing them in a narrative and give them particular meanings by providing a link between past, present and future (Barnett, 1998, p.42). The events, actions and discourses in the Nasserite period became the primary tools to mobilize actions within the framing process of placing them in the pan-Arabic history and of constructing a pan-Arab identity.

An Emerging 'Arab Hero'

Egypt is one of the few nation-states in the Middle Eastern region which have its own distinctive history and culture (Hinnebush, 2005; Barnett, 1998). According to Miller (2008), there is the state-to-nation balance in the Egyptian case which is lacking in most of the other Arab states (p. 2), as Kienle (1990) argues Arab world constitutes a system of territorial states but not nation-states. According to Dekmejian (1971), Egyptian nationalism developed far before the development of Arab nationalism in Egypt (p. 93-94). Coming from a humble background, turned back to Egypt after the military fiasco in Palestine, as a strong soldier, Nasser's first concern was Egypt with its bankrupted economy, dissolved state institutions, and insecure environment, but he identified Egyptian nationalism with its Arabic credentials rather than its Mediterranean, Western and even its Islamic character. His "identification with Egypt clearly developed earlier and, at least through the 1950s, took precedence over any Arab affiliation" (Jankowski, 1997, p.155) as it can be inferred from his statement "I am Egyptian. And I feel Arab because I am deeply affected by the fortunes and misfortunes of the Arabs, wherever it may occur" (Quoted in Lacouture, 1973, 190). There have been many arguments about the fact that Nasser began to use the pan-Arabic discourse as a means to realize his own ends (Vatikiotis, 1978; Jankowski, 1997; Dawisha, 2003; Barnett, 1998) which can be assumed as a sound argument due to several reasons. However, it can also be said that he had genuine sympathy for the Arab cause and his personal disposition was inclined toward Arab nationalism which caused his dual perception of Arab nationalism (Vatikiotis, 1978, p. 228-229), but in both of his perceptions Egypt was to play a central role.

The July 1952 Revolution by the Free Officers, and most importantly by Nasser among them, Hinnebush (1985) notes, "was a classic case of a Third World movement against imperialism and the delayed dependent development which resulted from it" (p. 11), so the coup can be assumed as a rebellion against Western orientation of the regime, instability, its inability to avoid the 1942 humiliation with the British or 1948 fiasco with Israel (Podeh and Winkler, 2004, p. 13). After the revolution, as the army group that took over the state after a long colonial history, the primary concern of the Free Officers was the survival of the regime, and due to the ongoing presence of the British bases on the Egyptian territory, their immediate goal was to secure their domestic base, to protect the territorial integrity, and therefore, the Egyptian interests had prominence at that time (Dawisha, 2003, p. 138). Moreover, when the pan-Arabic discourse began to be accommodated in the speeches of Nasser it can be said that it was for the practical and pragmatic concerns emanating from security issues, as he says "Egypt must not live isolated from the rest of the Arabs, because once we are isolated, we shall be defeated separately" (Vatikiotis, 1978, 228). Thus, the use of pan-Arabic discourse

accounted for Nasser's view that "Egypt's fate and security could not be separated from those of the Arab states; and his understanding that unity was the best method for augmenting Egyptian and Arab power" (Kerr, 1972, p. 39-41). In the early years of the Nasserite rule, the various uses of the Arab nationalist statements in which Arab nationalism stated as "the protective armor", "weapon", "principal weapon", "strategic necessity" and "a defensive necessity and common interests" can also be said to be indicative of the practical reasons (Jankowski, 1997, p. 158). Rationalist theories can also be said to have explanatory power for this view since regime survival and security can be assumed as the main and first motive for Nasser since they assume that political actors are primarily interested in pursuing their own interests and anarchy gives the states the survival motive (Reus-Smith, 2009, 216). In 1953, U.S. Secretary of State Dulles offered Nasser a Western alliance. When he rejected, then Dulles was convinced with the idea to look for other Arab countries for forming an alliance (Dawisha, 2003, p. 138). Dawisha (2003) argues that in 1953 when Egypt was threatened by the idea of a Western alliance, "Nasir [*sic.*] began to shift the ideological and political attention of his political order from Egypt to the wider Arab world... he decided to subsume Egypt's identity within the overall Arab identity" (p. 139) so as not to be isolated and to be united against the Western alliances. Nasser tried to awaken the anti-imperialist revolutionary potential and reorient Egypt toward the Arab nationalist path (Dawisha, 2003, p.139), which Nasser explained as follows:

it immediately became clear to us that Egypt, like the rest of the constituent parts of the Arab nation, would not be able to safeguard her security except when grouped with her sister countries in Arabism, in a strong union...Arab nationalism for us acquired the characteristic of both a political doctrine and a strategic necessity (Vatikiotis, 1978, p. 229)

According to Walt's balance-of-threat theory (2002) states form alliances to balance against the most serious threats, this can be valid for the Arab states in the Middle East as Western powers and Israel can be assumed to be the common threats to them (p. 133). Thus, Nasser's desire to form alliances with the other Middle Eastern states against the common threat by manipulating the pan-Arabic discourse can be assumed as a sound argument, as he argues in 1957 "our policy is based on Arab nationalism because Arab nationalism is a weapon for every Arab state. Arab nationalism is a weapon employed against aggression" (Jankowski, 1997, p. 4). Nevertheless, constructivism also offers that states have the desire to preserve the material substrate of the agency, which is the organizational apparatus of governance for states and it does not oppose the view that states behave according to their own interests, even agrees with it (Wendt, 1992, p. 402), but rationalism's difference from constructivism emanates from the fact that it accepts interests as exogenously given, nevertheless, for constructivism, "identities are the basis of interests" (Wendt, 1992, p. 398), so they are not given, they can be reconstructed. As a matter of fact, Nasser's rejection of the offer of Dulles can easily be explained through constructivism since despite the alliance's material advantage, he thought that it is against his interests to form an alliance with the U.S. because of ideational matters. Furthermore, according to Ringmar (1996), "we can never come up with a conclusive answer to the question of what we-or anyone else for that matter- 'really are', but this does not for a moment stop us talking about what we or others are like" (p. 75) and identities are constructed in relation to the 'others'. Therefore, in Nasser's case, The West and Israel can be said to be constituting 'others' for all the Arabs to build a common identity upon, as he says that,

After the siege and battles in Palestine I came home with the whole region in my mind one complete whole... An event may happen in Cairo today; it is repeated in Damascus, Beirut, Amman or any other place tomorrow. This was naturally in conformity with the picture that experience has left within me: One region, the same factors and circumstances, even the same forces opposing them all. (Jankowski, 1997, p. 157)

So, Nasser's Egyptian and also Arab identities required him to take up his position in the pan-Arab cause and his manipulation of pan-Arabic discourse since his interests were driven by his identity constructed against 'the others' which are the imperialist West and Israel, an extension of imperialism in the Arab soil. As argued by Barnett (1998), "Nasser was committed to Arab nationalism, Egypt and himself and that these commitments were not contradictory but in fact could be consistent" (p. 99), since both of the identities requires an anti-colonialist and non-aligned stance for their interests, in which constructivism has explanatory power with its emphasis on identity as the basis of interests.

"Voice of the Arabs"

Fought in the war of Palestine as an Egyptian soldier and humiliated by the defeat as an Arab, Nasser was deeply affected from the misfortunes of the Arab people but his definition of Arab nationalism is evolved over the years with the effects of many incidents. As it is said before, at first being a committed Egyptian nationalist, he believed in Egypt's leadership over the Arab world, as he said that "I don't think of myself as a leader of the Arab world. But the Arab peoples feel that what we do in Egypt reflects their collective hopes and aspirations" (Vatikiotis, 1978, p. 229). According to Tarrow (1994), political actors try to mobilize collective action by utilizing cultural symbols selectively picked out from a cultural toolchest and artistically transferred into frames for action (p. 119). Nasser manipulated the past by using examples from history to frame the events according to his position, since he generally projected the imperialists and Israelis as the "modern successors to the Crusaders" (Vatikiotis, 1978, p. 229). Furthermore, in his portrayal of potential Arab power, the Kurdish Saladin model was always on the front line and not surprisingly, Saladin was a ruler of Egypt (Vatikiotis, 1978, p. 229). In addition to these, he also said that "it seems to me that within the Arab circle there is a role wandering aimlessly in search of a hero" (Quoted in Barnett, 1998, p. 99). Thus, it can be argued that he thought himself of that hero but how this role evolved through the interactions deserves to be investigated. 'Voice of the Arabs', radio broadcasting from Cairo to all of the Arab world, became an important vehicle in developing and evolving of the identities and so the interests of both Nasser on the hand, and the Arab states and the Arab people on the other. (Dawisha, 2003, p. 145) The radio began its broadcasting just two months after Nasser's decline of Dulles's offer, and its daily transmissions grew from thirty minutes in 1953 to approximately twenty-four hours in the 1960s (Douglas, 1999, p. 28). In 1954, the radio was calling all Arab people;

to stand in one rank in the face of the imperialism, to expel British, to cleanse the land of Arabdom from this plague, to obtain with their own money and to make for themselves arms which will pursue aggression... [T]his, O Arabs, is the policy of Egypt. (Quoted in Jankowski and Gershoni, 1997, p. 160)

Furthermore, according to Podeh, his messages were simply and broadly phrased to captivate all social classes, comprising slogans like "freedom", "social justice", "independence", "anti-imperialism", "anti-Zionism" and "pan-Arabism". (Podeh and Winkler, 2004, p. 17). For scholars like Dawisha (2003) and Vatikiotis (1978), Nasser had transformed the radio into a powerful propaganda weapon and it played a decisive role in building Egypt's and Nasser's leadership of the Arab nationalist movement and it became very effective such that it became the main agency of instability in the Arab countries such as Iraq, Jordan and Lebanon. According to Barnett (1998), the primary feature of Arab politics is that the Arab leaders strived to control the policies of their rivals through the deployment and manipulation of the symbols and the discursive means that formed the normative structure of the Arab politics (p. 33). Thus, it can be said that the radio became the primary means for Nasser to construct his pan-Arab leadership in the region, and a potent tool to construct and de-construct the pan-Arab norms and the normative structure of the Arab politics that one can witness in the following events till 1970.

Baghdad Pact and Czechs Arms Deal

Facing Egypt's rejection of the alliance offer, Dulles turned to Baghdad to form an alliance, being also an Arab nationalist Iraqi President Nuri Al-Said can be said to have a different way of interpreting pan-Arabism that is respectful to the norm of sovereignty (Barnett, 1995, p. 487). In addition to the symbolic threats emanating from the efforts of Nasser to become a hegemon, Nuri Al-Said could not imagine a political power without Western powers, he criticized Nasser as "he failed to understand that the West would not grant the luxury of neutralism, [...] he failed to understand that the Middle East is tied to West economically [...] and Nasser overlooked the military reality of Russia's incapacity to defend the Arabs if they made an enemy of the West" (Stephens, 1971, p. 149). With these motives, the Baghdad Pact was signed between Iraq, Turkey, Iran, Pakistan and Britain with the sponsorship of the U.S. in 1955. (Spiegel, 1985, p. 95). As soon as Nasser learned the formal existence of the Pact, he waged a harsh propaganda campaign against Nuri Al-Said through the "Voice of the Arabs" calling Nuri as a "traitor" to the Arab cause (Dawisha, 2003, p.165). To form a common front against the Baghdad Pact, Nasser organized a meeting with the Arab leaders in Cairo, Syria, Jordan and Lebanon who had been neutral about signing of the Pact but he threatened to propagate against them and suspending relations with them (Heikal, 1986, p. 56-58). While he was trying to prevent the aforementioned countries to join the alliance, an Israel attack took place on a military installation in Gaza, which he claimed was coordinated by the Baghdad Pact causing the eruption of huge protests throughout the Arab world (Barnett, 1998, p. 105). Nasser's strong reaction to the Pact, according to Barnett, emanates from the fact that that kind of an alliance would deteriorate Egypt's standing, leaving it isolated and exposing it alone against Israel (Barnett, 1998, p. 106) in which rationalism has an explanatory power with its emphasis in accepting states as 'egoistic utility maximisers' whose sole aim is to maximize utility in all of their actions and interactions, and the actions are chosen to provide the means to a further end. Thus, in this case, rationalism can sensibly explain Egypt's attack on Iraq and its attempts to prevent the other states from allying with it, but what it cannot explain is how he could do it. Although, as it is mentioned before, being a realist Walt explains the pragmatic use of the pan-Arabic discourse of the Arab leaders to realize their interests, he fails to explain to measure where the normative power comes from and how it can restrain actor behavior.

According to Vatikiotis (1978), to secure his supremacy among the other Arab rulers, Nasser had to articulate his policy of Arabism with the struggle against imperialism and other Arab leaders, specifically for Iraq (p. 232). Through symbolic exchanges over the "Voice of Arabs", Nasser helped the construction of the norms of Arabism, which prevents any alliance of the Arab states with the West and mobilized societies across the region against Iraq by presenting the Bagdad Pact as a symbol of Arab treachery and Western imperialism (Barnett, 1998, p. 42). As said before to frame an event means to shape how the event is understood (Barnett, 1998, p. 43). In this case, Nasser framed the Baghdad Pact by presenting it as a symbol of disunity with the following expressions:

Egypt proposes to the Arab states a foreign policy based on developing Arab unity and independent stature and offers to put all its economic, military and moral resources at the disposal of Arab nationalism. Nuri al-Said, on the other hand, proposes a policy under which each Arab state would act alone and decide its own future, which would make it easy for the West to swallow them. (Quoted in Barnett, 1998, p. 114)

Thereby, Nasser presented Egypt as a symbol of Arab unity, independence and a relentless supporter of Arab nationalism who can dispose of all its faculties for the Arab cause. On the contrary, Nuri al-Said was portrayed as a symbol of disunity and weakness that can be swallowed by the West, the imperialists, as it had been before. Nasser built a correlation between the Pact the future of Arab nationalism and the security of the Arab states (Barnett, 1998, p. 112). The quotation from Hussein deserves to be given special attention in indicating

the power of the discourse and the symbolic politics “riots such as we had never seen before disrupted the whole country. I had no alternative but to call out the Legion [...] That was the end of Jordan and Baghdad Pact” (King Hussein of Jordan, 1962, p. 93).

During the discussions about the Pact, in April 1955 Nasser participated a conference with the most prominent world leaders of the time who endeavored a neutralist position in the bipolar world (Dawisha, 2003, p. 166), with the connections he had during the conference he signed arms deal with Czechoslovakia which according to Jordanian King Hussein “changed everything” (King Hussein of Jordan, 1962, p. 106). The Arms deal not only justified the Egyptian independence but also presented as a victory over imperialism and Israel (Dawisha, 2003, p. 169), as Stephens (1971) also states:

Overnight Nasser’s prestige and popularity soared among the Arab publics to a height no modern leader had reached before, after then Arab nationalism was symbolized with neutrality. He was admired for his boldness and his refusal to submit an arms control system imposed by the Western powers which seemed to leave the Arabs at the mercy of the Israeli army. (p. 161)

According to Dawisha (2003), at the Conference, Nasser was treated not only as the representative of Egypt, but he was also treated as the representative of the Arab world by the media and the other leaders (p. 166). There were huge riots within the Arab states as Hussein (1962) expressed “hundreds of thousands of Jordanians listening avidly the propaganda on Cairo Radio, saw in Nasser a sort of a mystical savior” (p. 88). Thus, the Arms Deal was not only seen as a symbol of Egyptian independence but also as an Arab victory over ‘imperialism’ and Israel, its ‘illegitimate offspring’ (Dawisha, 2003, 169). Thus, it can be said that the Arms Deal framed as a success that won against dependent Arab leaders, imperialism and Israel, that was used as an important tool in the construction of his pan-Arabic identity.

In March 1955 Egypt, Syria and Saudi Arabia formed a tripartite alliance, namely Arab Solidarity Pact, against the Baghdad Pact, whereas Jordan and Lebanon decided, although reluctantly, not to sign the Baghdad Pact despite signing was for their interests. Walt (1987) interprets it as forming an alliance against a common threat from Egyptian and Syrian perspectives and some bandwagoning from Saudi Arabia (p. 71). However, he cannot explain the situation from Jordan and Lebanon’s viewpoints. As a matter of fact, many of the Syrian officials were hesitant about Syrian participation considering it neglected its economic, strategic and political interests, but Syria joined despite these concerns. Nasser successfully presented the pact as being against the Arab norms by manipulating the symbolic sanctions that caused the Arab leaders to cut their ties with the West and ally with Nasser, although it was against their interests to do so (Barnett, 1998, p. 119). His ability to organize an aggressive media campaign over the ‘Voice of Arabs’ or provoke a coup against the leaders who intended to sign the Pact convinced the leaders not to sign it which helped the solidification of Nasser’s pan-Arabism despite the fact that it “constituted a permanent challenge to the very legitimacy of these existing states” (Podeh, 1994, p. 35). Therefore, it can be said that by framing the Baghdad Pact as a symbol of disunity and high treason to the Arab cause, “it alienated neutralist, nationalist and Pan-Arab opinion” (Batatu, 2004, p. 679), Nasser constructed an Arab norm in which any alliance with the West is prohibited by using symbolic sanctions which indicates the bindingness of the normative factors, and so, the explanatory power of constructivism.

Suez Crisis and War

One of the historic events that contributed to the ascent of pan-Arabist movement led by Nasser was the 1956 Suez Crisis which could be traced back to the Nasser’s and his colleagues’ efforts to build a dam in the Aswan region to increase the proportion of the cultivated land (Dawisha, 2003, p. 175). The dam has come to symbolize the dynamic, industrialized and self-sufficient Egypt (Dawisha, 2003, p. 178), but due to the high costs and

the need for a technical team and equipment, Egypt was not able to build it on its own. In 1955, the United States, the World Bank and Great Britain offered assistance to build the Dam under several conditions like World Bank's supervision over the Egyptian budget and a commitment by Egypt not to search for any aid from USSR (Stephens, 1971, p. 174-175). Nasser hesitated since supervision over the budget means foreign control over Egypt's finances as another extension of imperialism, which he also targeted with the following words: "[Y]ou may die of your fury, for you will not be able to dominate us or to control our existence, for we know our way - the road of honour, freedom and pride" (Stephens, 1971, p. 194). Another speech of Nasser deserves to be quoted at length:

[T]he imperialists want us to be their dependents and when they issued an order to respond to it... We have a pride in Arabism and our land cannot be sold for money. They want us to give in to Israel on all points and forsake Palestine and our brothers in North Africa and to agree as the Security Council agreed, to the slaughter in Algeria. They want us to execute the policy dictated to us. Egypt has refused to do this and wants to have an independent personality. (Quoted in Stephens, 1971, p. 195).

By saying so, he presented the situation with its linkages to Arabism, independence, and so could have a leading role in the Arab politics, by constructing the Arab norms making connections with other Arab states like Algeria and Palestine. By proposing an image of Arabism that cannot be sold for money and that is independent, not submissive to the imperialists, and sensitive to the Arab cause, and the Palestinian cause, he constructed new norms that can constrain the behaviors of other Arab leaders.

With the effects of the Czechs Arms Deal, Britain and the U.S. assumed that Nasser was negotiating with the Communists, so they withdrew the offer (Stephens, 1971, p. 193-195). Without any financial help from the West, Nasser was decided to raise its own money to build the Aswan Dam, and Egypt nationalized the Suez Canal Company on 26 July 1956. He later made a statement about that decision about which he said:

[T]he money had to be found; and the only means I had of increasing the national revenue by any marked degree, was by nationalizing the Suez Canal [Company]. I knew that I was taking a calculated risk... I believed that, in the time needed for him (Eden) to mobilize sufficient forces, it would be possible for us to reach a peaceful solution. (Quoted in Dawisha, 2003, p. 178)

It can be said that Nasser had miscalculated the risks since a tripartite attack by Israel, Britain and French started to defeat Egypt militarily and to topple Nasser, to do that Israel invaded Sinai; and Britain and France, using this as an excuse, called an ultimatum to both of the parties to withdraw their forces 100 miles from the sides of the Canal, but British and French also bombed Egyptian airfields (Dawisha, 2003, p. 179). Both US and USSR were against the attacks, and Eisenhower warned against the use of force, thus, with the lack of US support the troops were evacuated (Dawisha, 2003, p. 180). Egypt, who had been militarily defeated, had a great political victory.

It can be said that the whole attack began to stop Nasser-led Arabism but what happened at the end was the opposite, it is the transformation of the "Arab world into a sea, a jungle of slogans and blood... Nasser fanned it with exhortations against reactionaries and the enemies of the people who wished to impede his march" (Vatikiotis, 1961, p. 133). According to Vatikiotis (1961), the war led him to transform Egypt from the least Arab state to the leader of the revolutionary pan-Arabic movement that aims for Arab unity (p. 234). In the introduction of Nasser's book (1959), *The Philosophy of the Revolution* John Badeau argued that "With the Suez Canal Crisis, Nasser suddenly filled the Middle Eastern horizon, becoming a regional hero. To restless and frustrated Arab nationalists, he indeed seemed a second Saladin, turning the table on Western imperialism" (p. 14). In the speech Nasser made after the evacuation, he used various symbols to interrelate independence, Egyptian power and independence, as he said;

This is the most memorable moment of a lifetime... We have dreamed of this moment which had been denied to our fathers, grandfathers and our brothers who have fought for years to achieve this moment and to see the Egyptian flag alone in our skies. Citizens, we pray God no other flag will ever fly on our land. (Quoted in Stephens, 1971, p. 184)

From these words, it can be inferred that Nasser framed the event within the historical narrative of the colonial past, and he proposed it in such a way that a dream, the complete independence, came true thanks to him. When Nasser decided to nationalize the Canal even his Arab rivals had to pretend as if they were contended, appraised the boldness of the move, and congratulated Nasser (Satloff, 1994, p. 151). He proposed the nationalization not only a proof of Egyptian independence but also as a symbol of Arab independence, and by doing so he got rid of all prolongations of imperialism and restored the Arab pride. It is obvious that the nationalization was related with Egyptian state politics and had nothing to do with the other Arabs, but it is framed as if it had been an Arab success over the Western 'other'. Nasser stated on the day of nationalization "we shall all defend our freedom and Arabism, and work until the Arab nation extends from the Atlantic Ocean to the Arab Gulf" (Quoted in Vatikiotis, 1978, p. 234). As can be seen, Nasser's nationalism had been amalgamated into the broader Arab nationalism that would have been led the "Arab revolution", a movement aimed to convert all Arab states into modernized, independent states later into a unified 'Arab Nation'. (Vatikiotis, 1978, p. 234) According to Barnett (1998), "those who live by the symbol and the speech are expected to deliver with action and material commitments" (p. 45), Nasser with the nationalization of the Canal, along with the Czech arms deal, and Baghdad Pact, proved his commitment to the Arab cause by framing the events within historical narratives, constructing the Arab norms by using symbols and applying symbolic sanctions, and also proved himself as the hero of the pan-Arabism by creating and shaping its identity against the others 'imperialists' and uncommitted Arab leaders. As Barnett (1998) argues that "Nasser's power came not from the barrel of a gun, but from his symbolic capital and his ability to frame the Suez War as part of a history of imperialism that had dismembered the Arab nation and continued to keep it powerless" (p. 128). According to Wendt (1999), role-identities are the meanings which actors ascribe to themselves when seeing themselves from the perspective of the others (p. 335), thus, the role-identity Nasser attributed to himself was the leader of the revolutionary Arab nationalist movement, a pan-Arab hero.

The elections in 1956 in Jordan can be an illustration of Nasser's strong position as a pan-Arab hero, he can be said to have the power to affect all of the political processes even within the Arab states. In the Jordanian elections when a Muslim candidate was asked if he had been supported by Nasser or the other Muslims, and he replied that he did not know, later, a Christian communist had been elected who was supported by Nasser (Dawisha, 2003, p. 184). This position of Nasser was developed with the construction of his and his states' identity that necessitated a rewriting of history. According to Karlsson, the use of history serves for different needs and interests in a particular period and society which could be instrumentalized for political motivations. As he put "interpretations of the past and expectations for the future, was introduced in order to express an understanding that human beings and various identity groups orient themselves in life and society by making use of history" (Karlsson: 1999:5). As it has been argued before, during the 1952 Revolution the primary emphasis was on Egypt not that on Arab nationalism, nevertheless, during the construction of pan-Arabic identity, it had been tried to be indicated that even the coup's first and foremost concern had been related with that of pan-Arabism, as Anwar al-Sadat remarks in 1957 in an article published in *Al-Ahram*,

There was nothing behind our coup other than Arab nationalism . . . which awakened a new historical development... We must nurture this link between the people of the Arab nation . . . for when the revolution occurred in Egypt, it rendered the Arab nation one nation, sharing one history and claiming one destiny. (Quoted in Vatikiotis, 1961, p. 108)

With the rewriting of history by the political elite at that time, and symbolic interactions, entrapments along with the framing of the events in historical narratives as well as Nasser's effective political rhetoric Nasser and Egypt can be said to have been constructed as the leaders of the Arab nationalism.

The United Arab Republic (UAR)

At the highest point of the unity talks, Syrian Baathists came to Nasser with a proposal of unity in January 1958 for various reasons such as preventing the communists and the political turmoil in their country, increasing their legitimacy, and achieving their ideological and political goals (Rabinovich, 1972, p. 15). It can be said that being a pragmatist, Nasser was not so enthusiastic about the unification due to his unwillingness to be involved in complicated Syrian politics; nevertheless, despite his hesitations, the United Arab Republic had been constituted on 1 February 1958 with the fusion of Egypt and Syria (Sela, 1997, p.189). Although the unification was presented as a natural process towards the whole Arab unity, its establishment underwent different developments. Syria and Egypt were forced to unify since they were bound by their unification rhetoric, as Afif Al-Bizri, Syria's chief of staff also argued;

No one wanted unity. Even Abd al-Nasser didn't want it... So, I waited for the appropriate moment and said: now we will offer unity to Abd al-Nasser. Since they're all saying unity, unity, unity. Nobody would dare to say no, we don't want it. The masses would rise against them. I mean we followed the masses. (Quoted in Mufti, 1996, p. 91)

Most of the Egyptian officers were also skeptical about the merger as they thought it would be detrimental to Egypt's economic and political interests. However, Nasser was bound by the rhetorical entrapment, and had to accept the offer due to the concerns about the image management. Nasser's concerns about the unification can be inferred from this statement of him;

Bitar (The Ba'athist leader of Syria and Foreign Minister) told me when a person prepares to dive into a swimming pool, he has initial fear of the water, but this fear disappears once he has jumped into the water. So, I told him, what scares me is that I may be jumping into an empty pool. (Quoted in Dawisha, 2003, p. 198)

It can be said that rationalist argumentations fail to explain this situation since they cannot explain a situation in that actors behave against their absolute interests. Nasser can be said as to be bound by his own rhetoric, he, as a pan-Arab hero, a fond of unification and the Arab cause, could not decline the unification offer. He would have no longer been an Arab hero, if he had been to refuse the offer according to his strategic and economic interests, if his identity is assumed to be as the basis of his interests, it would become clear to understand his acceptance of the merger, as Wendt (1992) argues that "actors do not have a portfolio of interests that they carry around independent of social context; instead, they define their interests in the process of defining situations" (p. 398). Thus, he had to accept the offer for his own ideational interests. According to Barnett (1998), "for both of the Syrians and the Egyptians, the road to unity was paved by symbolic interactions, attempts at impression management, and then symbolic entrapment" (p. 131). Thus, it can be said that although unification was against both of their strategic interests for both parties, they had to merge due to the normative factors over them, and symbolic exchanges, they had to unify due to their symbolic standing and so for the regime survival as it can also be inferred from Bizri's statements.

Once the UAR was established, it had been welcomed by the masses, the problems and hesitations were not projected onto the masses, and the unification was presented as a natural outcome of the process (Jankowski, 2002, p. 158). Under the leadership of Nasser, the Arab nationalist movement transformed itself from a call for neutrality and anti-colonialism to a call for unification. Moreover, Nasser encouraged other Arab leaders to join the unification thereby challenging Iraq and Jordan to come after Egypt and Syria demonstrating both the masses and

UAR wanted it (Barnett, 1998, p. 131). As a response to these, and with the increasing public pressure and symbolic challenges, Iraq and Jordan established their own unification alternative - the Arab Federation in February 1958 (Maddy-Weitzman, 1990, p. 65-75). Despite the first welcome to the Federation by Nasser, he began rhetorical aggressiveness towards it underlining Iraq's involvement in the Baghdad Pact, he attacked the Federation by proposing it as another tool of the West (Barnett, 1998, p. 132). Slogans and chants were all against Nuri al-Said calling him as a 'traitor', "traitor, O' Nuri al-Said, our people are made of steel" (Dawisha, 2003, p. 202). Although this slogan was not called by Nasser, it can be said that in the construction of Nasser's and Egypt's identity on Arab nationalist grounds, Nuri al-Said can be thought of as the 'other', who is an Arab having relations with and even allied with the West in betrayal of the Arab cause that Nasser would never do. Nasser's rhetoric and call for unification captivated all the Arab people, there was civil unrest in most of the states, especially Jordan and Lebanon. At the end in July 1958, there was a coup in Iraq by General Abd al-Karim Qasim and Colonel Abd al-Salaam Aref, the royal family and Nuri al-Said were killed, due to many reasons but most importantly the Baghdad Pact and the isolation of Iraq from the Arab politics (Batatu, 2004, p. 801-804). And, that was the pinnacle of the Nasser-led Arab nationalism.

Iraq right after the revolution seemed to have close relations with Nasser, Colonel Aref, a Ba'athist, even talked about their intent to join the UAR, nevertheless, he was defeated by Qasim who along with the Shiite and Kurdish minorities was reluctant about unification challenging Nasser (Batatu, 2004, p. 815-820; Mufti, 1996, p. 113-116). According to Khalidi (1991), the problem between Egypt and Iraq was emanating again from their different understandings of nationalism (p. 111-113), which in turn transformed into a rivalry between Nasser and Qasim, both of whom were revolutionaries.

The Beginnings of the Descent of Pan-Arabism

In September 1961, Syria declared its separation from the UAR due its discomfort with Nasser's strong intermeddling into Syrian economic and political life (Kerr, 1970; Rabinovich, 1972; Mufti, 1996, p. 132-139). However, it can be said that the main reasons for disunity lies back in the pre-unification concerns as Seale (1986) puts it "a long misunderstanding between them on what was meant by unity—a dialogue at cross-purposes which only the painful union experiment brought into the open" (p. 224-225). Perplexed by the secession, Nasser moved to the defensive side for the first time in his history, moving in two new directions, revisionism and a tendency toward "a more centrist version of Arab nationalism" (Barnett, 1998, p. 138). The importance of symbolic politics can also be inferred from the description of secession by Nasser as being more destructive to Arab nationalism than the tripartite attack on Egypt during the Suez Crisis (Nutting, 1972, p. 267). Constructivism offers that actors construct and reconstruct their identity continuously during the process in relation to interaction and events (Barnett, 1993, p. 275). With the demise of UAR, Nasser needed to revise his Arab nationalism by changing his rhetoric and symbols, and so to reconstruct his identity since Arab nationalism was became a significant part of his identity. As Barnett (1998) ideally proved, a month before the secession Nasser indicated a new type of flexibility about Arab unity based on progressive development "from solidarity, to alliance, to total constitutional unity" (p. 138). And, right after the secession, "Nasser purified Egypt's Arab message" (Barnett, 1998, p. 138), by distinguishing two versions of Egypt, one Egypt as a state, the other Egypt as a revolution in which it can carry its message to the masses and instigate radical change (Kerr, 1970, p. 2). He revised his Arab nationalism in such a way that although he was still talking about the unity, he changed the meaning of unity; before the secession he was speaking of "unity of ranks" in which different types of regimes could cooperate against external threats, namely, the West and Israel; whereas after the secession, he began speaking of "unity of purpose" that implies the objective for true unity and revolution (Sela, 2004, p. 188), so the emphasis was moved from

'Arab unity' to 'Arab solidarity'. According to Sela (1988), it was for Nasser to recover his prestige and to increase his power in Egypt and the Arab world by developing more radical reforms and rhetoric to interfere in the domestic affairs of other states by being a revolutionary against reactionaries (p. 48). Wendt (1999) argues that "daily life of international politics is an on-going process of states taking identities in relation to 'others', casting them into corresponding counter-identities, and playing out the result" (p. 21). Thus, it can be said that the change in Nasser's rhetoric arises from the change in circumstances depending on the developments during the process, however, this change can also be said to trigger a revision in his identity since identities are relational. After the secession he had no longer supported a unity in its actual meaning, and he gave a primacy to the revolutionary character of its regime rather than a tendency for unification. With this motive, he was involved in the revolution in Yemen as his identity required him to behave so.

In 1952 of September, with the death of the absolute ruler Imam Ahmed, Mohammed al-Bader, son of Imam Ahmed, tried to succeed the throne, a group of army officers under the leadership of Abdallah al-Sallal seized the power, and established the Yemen Arab Republic (Barnett, 1998, p. 234). In response, Bader made a counterrevolution with the support of the local loyal tribes, the result was a civil war between the Royalists headed by Sallal with the support of Saudi Arabia on the one hand, and the Republicans headed by Bader with the support of Nasser on the other (Barnett, 1998, p. 139). The Yemen venture turned out very costly for Nasser, the Egyptian active involvement in the civil war was lasted for 5 years far more than expected by Nasser and the number of Egyptian army troops in Yemen reached seventy thousand. As a result, Egypt experienced a great deal of military and economic loss (Dawisha, 2003, p. 236-237). Nasser later admitted that the Yemen venture was "a miscalculation; we never thought that it would lead to what it did" (Quoted in Dawisha, 2003, p. 235). It can be rightfully said that the Yemeni venture was totally against the material and absolute interests of Nasser, but due to the entrapments by his own rhetoric, and for ideational interests of him as image saving, Nasser had to be involved in the civil war. His construction as an Arab hero constrained his behaviors in such a way that in order to meet expectations although it was against Nasser's pure material interests to get involved in Yemen, he supported the Yemeni revolution due to the fact that if not his leadership of the Arab nation would be undermined (Vatikiotis, 1978, p. 238), as an Egyptian official also stated that "Nasser intervened in Yemen to recover his prestige. It is natural for a leader to try and restore himself after the failure of the UAR" (Barnett, 1998, p. 139). From this statement, it can be inferred that after the Syrian secession, to recover his prestige, entrapped by his own rhetoric and since his identity required to do so despite that was against his pure material interests.

Tripartite Talks

While the military intervention in Yemen was continuing, there were two coups in 1963 February and March, respectively in Iraq and Syria, both of the coups were by Ba'athists who supported unification, so the unification talks began again. It can be said that both of the states were inclined to unify with Nasser to improve their legitimacy which could be an indication of his continuing prestige. However, according to Kerr (1970), the tripartite talks failed at the end due to mutual distrust, antagonism and suspicion (p. 49-95).

The Summitry System

From the establishment of the UAR to the failure of the tripartite talks, Arab nationalism's main emphasis was on unification. Its initial identification with anti-Westernism, anti-colonialism was just used to present the rival Arab states as traitors and others, the others were obviously West and Israel, but they were also the rival Arab states as a tool of the Western powers. Within that period, unification was the main the theme that changed with the Syria's

attempts to reclaim its prestige by blaming Nasser for being weak on Israel which was carrying out its irrigation plan from the Jordan river (Rabinovich, 1972, p. 95-96). As a response to Syria, Nasser made a diplomatic move by inviting all Arab leaders to Cairo to discuss the Arab-Israeli conflict which enabled him to quiet Syrians and claim his leadership (Kerr, 1970, p. 98). It can be said that to present Israel as the 'other' again, as a common threat, Nasser distracted attention from his regional failures, namely the dissolution of UAR, failure of tripartite talks and losses in Yemen. Moreover, he was able to present his dedication to the Arab cause by inviting rival Arab states with opposing ideologies and positions. According to Barnett, the summitry system drew attention to an important change in Arab politics due to the growing particularism emanating from the failed integration attempts, and focusing on Israel helped the Arab leaders to overlook their differences (Barnett, 1998, p. 147). It can be argued that at the beginning Nasser, as a strong pan-Arab leader, was rejecting the artificial boundaries of Arab states and was calling for unification, and he also often called the masses in the other Arab states to react their leaders who behave against Nasser's version of Arab nationalism. His Arabism created new mechanisms for collective Arab effort against the common 'other', Israel at first. Nevertheless, in time as can be seen Nasser's Arab nationalism was also re-constructed itself as a nationalism respectful to sovereignty, thus the norms of pan-Arabism can be said as deconstructed.

During the summits, the liberation of the Palestine, another forgotten issue, came to the front with the decline of the unification talks, as Nasser said "three years ago...there was not even talk about Palestine", and he called the liberation of Palestine as the "ultimate Arab objective" (Barnett, 1998, p. 148). As such it could be argued that Nasser redefined the objectives of pan-Arabism, thus, redefined pan-Arabism itself which is in peace with the existing territorial boundaries.

An important outcome of the Summitry meetings could be the establishment of two new institutions, the Unified Arab Command (UAC) which remained only on paper, and the Palestinian Liberation Organization (PLO) which was unexpectedly gained greater autonomy and transformed the Arab-Israeli conflict and inter-Arab politics that was sponsored by Nasser (Barnett, 1998, p. 149).

The Six-Day War of 1967

The summit system was ended after two years due to the symbolic conflicts between Nasser and Syria, among which could be the former's aims to control the Syria's foreign policy against Israel through these meetings and the latter's use of the Israeli issue to attack the former (Seale, 1986, p. 100). The breaking point of the tension was the May 1965 Israeli attack on one of the Syrian diverting stations on the Jordan river, by which Syria attacked Nasser on the grounds that Syria was ready to attack Israel but Nasser was hiding behind the summit resolutions to avoid a war (Rabinovich, 1972, p. 167-168). Nasser propounded as follows:

We must first of all have a plan. If, for example, an aggression is committed against Syria, do I attack Israel? If the case is so, then Israel can set for me the time at which to attack. Why? Just because it commits an aggression and hits one or two tractors, I am to attack Israel the second day. Is this logical and sound talk? It is we who will choose the time of the battle. It is we who will assess our position. It is we who will fight our battle. (Quoted in Barnett, 1998, p. 155)

Nasser was aware of the power of the symbolic sanctions, since he was the main manipulator of them in attacking the rival Arab states, that's why he feared these sanctions would necessitate him to go to war with Israel and that is what was happened. He was a pragmatist in that sense and did not want to go to war with Israel. He asked "is it conceivable that I should attack Israel while there are 50.000 Egyptian troops in Yemen?" (Stephens, 1971, p. 454). In 1965, another coup had taken place bringing to power the most radical regime in

Syrian history (Seale, 1986, 104), and the new regime framed the summit system as betraying the Arab cause (Gerges, 1994, p. 196). With a series of incidents between Israel and Syria, and with the public pressure on him, Nasser allied with Syria against Israel, he argued;

we have gained the rights which were ours in 1956... We have left the next move to Israel. Whether it wants to reply to our exercising our rights with violence or non-violence we are prepared... If Israel chooses war, then it is welcome to it. (Quoted in Stephens, 1971, p. 479)

Later he said “we realized that the possibility of an armed attack existed, and we accepted the risk” (Quoted in Stephens, 1971, p. 482). According to Barnett (1998) “Nasser was caught between the symbolic and the strategic, and he sacrificed the other” (p. 157). Symbolic competition made Nasser to have this decision, just like King Hussein who also allied with Syria and Egypt against Israel. Although Nasser was devastated economically and militarily after the involvement in the revolution in Yemen, he knew that it was against his material and strategic interests, and he did not want to do so but he had to since he was symbolically cornered by Syria and his Arab nationalist identity required him to do so. As once an identity is created it is not easily transformed into another one (Wendt, 1992, p. 411), and as Nasser’s pan-Arabic identity was constructed against Israel, and he was entrapped by symbolic exchanges, he did what his identity imposed upon him.

Israel won the war within six days and captured Jerusalem and the West Bank from Jordan, the Sinai from Egypt, and the Golan Heights from Syria (Gershoni and Jankowski, 1995, p. 154). The effects of war on Egypt had been devastating, it lost 10.000 soldiers and 1.500 officers along with huge economic and financial losses (Dawisha, 2003, p. 254). On the same day as the declaration of defeat Nasser announced his resignation, but with the masses protesting the decision by adopting the slogan "We are your soldiers, Gamal!", he withdrew the decision the day after (Aburish, 2004, p. 268-269). After the war, there were several important events like the Khartoum summit in 1967 in which the three no’s policy had been adopted by the Arab leaders, no peace, no negotiation, no recognition of Israel that Nasser gave lip service. Nevertheless, till his death in 1970, Nasser accepted the UN Resolution 242 in November 1967 that was adopted to reach a final solution between the Arabs and Israel, Israel was expected to withdraw from the territories it acquired by force, but the Israelis did not give any attention to the Resolution (Aburish, 2004, p. 278). To get the acquired lands back, Nasser waged the War of Attrition against Israel in 1968 that continued till 1970 which resulted with a cease fire while leaving the frontiers as the same right after that Nasser passed away thus left the conflict with Israel unsettled (Aburish, 2004, p. 270-280; Stephens, 1971, p. 560).

Dawisha (2003) made a sound assessment of the post-1967 situation in Arab politics, for him “it was Arab statism not Arab nationalism that defined the post-1967 era, *wataniya* not *qawmiya* that determined political relations among the Arab states, and the change began with Nasser himself” (p. 254). After the war Egypt’s main goal became “the eradication of the consequences of the defeat”, and the foreign policy options were determined by the attitudes of states during the war as Nasser argued “[O]ur attitude toward any Arab state depends on that state’s attitude toward the battle” (Dawisha, 2003, p. 255). It can be said that the charisma of Nasser, whom most of the Arab people had believed as the only leader capable of uniting all Arabs, faded away with the defeat, as Ajami (1981) puts “the charismatic relationship between Nasser and the masses formed during the bright youthful days of Bandung and Suez was shattered with the defeat; another variant born out of despair and a sense of loss, sustained him until his death” (p. 85). According to Dawisha (2003), one of the reasons for the decrease in Nasser’s charisma and the influence of Arab nationalism after the war was not the defeat but that was because, imperialism, one of the most important ‘other’s in constructing the Arab national identity, lost its influence and became less relevant due to many instances in the region

such as the dismissal of Sir John Glubb in Jordan, in Lebanon the replacement of Camille Chamoun with Fuad Shihab, Algerian triumph over French colonial power (p. 285).

It can be said that after the 1967 defeat, Nasser became less charismatic and more Egypto-centric than before since his country Egypt suffered great a economic, financial and military loss due to the war. Nasser was concentrated on the recovery aftermath, on the other hand, the masses still wanted him as can be seen in the reactions after his resignation. As identities are relatively stable and once he constructed an identity based on the leadership in the Arab world, so he was still engaged in the Arab affairs despite the decrease in his influence as can be seen in his involvement in the Khartoum summit deciding to establish a ceasefire in Yemen with King Faisal, and the War of Attrition. Nevertheless, it could have still been said that a change took place in the Nasserite nationalist identity in such a way that it became smoother with his acceptance of UN Resolution 242 and his support to King Hussein in accepting the Rogers plan. Despite the fact that identities are relatively stable since they are accomplished by ongoing establishment of practice, Wendt (1999) argues that "daily life of international politics is an on-going process of states taking identities in relation to 'others', casting them into corresponding counter-identities, and playing out the result" (p. 21). So, identities are in an indefinite process of construction, and as moving from the Dawisha's (2003) argumentation since the 'other', imperialism, had changed thus the Nasserite identity change can be explained by constructivism. Moreover, Wendt (1992) continues that for change to occur there should be "the presence of new social situations that cannot be managed in terms of pre-existing self-conceptions" (p. 398). This is also valid for Nasser, since after the 1967 War, it was obvious that Arabs could not defeat Israelis and their foremost desire to remove them from the Arab soil had come to an end and also the imperialist West's relevance, the other most imminent 'other', have also decreased. Thus, it can be rightfully argued that he was the most influential leader in the Arab world of his time, and despite the decrease in his influence and popularity, he was seen as the Arab hero by the masses as it could be inferred from his funeral in which "men, women and children wept and wailed in the streets" following the notice of his death (Nutting, 1972, p. 476). As a Beirut newspaper had written "one hundred million human beings are orphans" with his death (Aburish, 2004, p. 315-316).

Conclusion

This paper tried to shed the light on the construction of Nasser's and Egypt's identity under his rule with the help of a social constructivist theoretical approach. It tries to explain how Nasser constructed himself as a pan-Arab hero by cleverly manipulating the symbolic politics and establishing the Arab norms and at the same time being constrained by them. His power came not from economic or military capabilities, as rationalism fails to explain, but rather from his ability to frame the events within a historical narrative in a rhetorical way and to establish the pan-Arab norms and to stay committed to those norms, as one can see in his involvement in the establishment of the UAR, North Yemen Civil War in 1962 and the Six-Day War of 1967 despite all were against his absolute material interests. The construction and reconstruction of the Arab norms by Nasser before and after the UAR, which were, respectively, against and for sovereignty, are interesting issues that constructivism has a great deal of explanatory power. Moreover, after the defeat of the Six-Day War, how the Egyptian identity was reconstructed with the change of the perceptions of 'others' can be meaningfully explained by constructivism. In sum, it can be argued that although Egypt's primacy was at the forefront for Nasser at the beginning of his rule, and his involvement in pan-Arabic discourse was mainly motivated by pragmatic reasons, with the interactions and influences during the processes and events, he was constructed as a pan-Arab hero who could designate the norms of pan-Arabism, and he was also constrained by these norms since his interests were emanating from his identity and his identity became pan-Arabic in relation to the 'others', namely the imperialist West, the

extension of imperialism Israel, and the rival Arab leaders. Constrained by his own construction of norms, his identity and interests forced him to behave in certain ways that were against his material interests. Nevertheless, his and the Egyptian identity had changed over time, especially after the Six-Day War, with a change in situations and with the change in the perception of 'others'.

References

- Aburish, S. (2004). *Nasser, the Last Arab*. New York City: St. Martins Press.
- Ajami, F. (1981). *The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice Since 1967*. London: Cambridge University Press.
- Barnett, M. (1998). *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*. New York: Columbia University Press.
- Barnett, M. (1993). "Institutions, Roles, Disorder: The Case of the Arab State Systems." *International Studies Quarterly*, 37, 3, 271-296.
- Barnett, M. (1995). "Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in the Arab States System." *International Organization*, 49, 3, 479-510.
- Batatu, H. (2004). *The Old Social Classes & The Revolutionary Movement In Iraq*. New York: Saqi Books.
- Berger, P. (1966), "Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge." *European Journal of Sociology* 7, 1, 32 – 40.
- Cleveland, W. L. (2000). *A History of the Modern Middle East*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Dawisha, A. (2003) *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*. Princeton: Princeton University Press.
- Dekmejian, H. (1971). *Egypt under Nasser: A Study in Political Dynamics*. New York: State University of New York Press.
- Delanty, G. (1995) *Inventing Europe: Idea, Identity and Reality*. New York: St. Martin's Press.
- Douglas, A. B. (1999). *Broadcasting in the Arab World: A Survey of the Electronic Media in the Middle East*. Ames: Iowa State University Press.
- Gerges, F. (1994) *The Superpowers and the Middle East: Regional and International Politics, 1955–67*. Boulder: Westview.
- Gershoni, I. & Jankowski, James P. (1995). *Redefining the Egyptian Nation, 1930–1945*. London: Cambridge University Press.
- Gordon, J. (2006). *Nasser: Hero of the Arab Nation*. Oxford: OneWorld Publications.
- Friedman, J. (1991). Further Notes on the Advents of Phallus in Blunderland. In L. Nencel and P. Pels (Eds) *Constructing Knowledge: Authority and Critique in Social Sciences*, 95-113: New York: Sage Publications.
- Heikal, M. (1986). *Cutting the Lion's Tail: Suez Through Egyptian Eyes*. London: Deutsch.
- Hinnebusch, R. (1985). *Egyptian Politics under Sadat: The Post-Populist Development of an Authoritarian-Modernizing State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hinnebush, R. (2002). Review of *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*, by J. Jankowski. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Hinnebush, R. (2005). The Politics of Identity in Middle East International Relations. In L. Fawcett (Ed), *International Relations of the Middle East*, 151-173: New York: Oxford University Press.
- Jankowski, J. (1997). Arab Nationalism in "Nasserism" and Egyptian State Policy: 1952-1958. In I. Gershoni & J. Jankowski (Eds). *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, 155-174: New York: Columbia University Press, 1997.

-
- Jankowski, J. (2002). *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Jankowski, J. and Gershoni, I. (1997). *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*. New York: Columbia University Press.
- Kerr, M. (1972). Regional Arab Politics and the Conflict with Israel. In Hammond and Alexander (Eds.), *Political Dynamics in the Middle East*, New York: American Elsevier.
- Kerr, M. (1970). *The Arab Cold War*. New York: Oxford University Press.
- Khalidi, R. (1991). The Impact of the Iraqi Revolution on the Arab World. In R. Fernea and W. Louis (Eds), *The Iraqi Revolution of 1958: The Old Social Classes Revisited*, 106–17: New York: I. B. Tauris.
- Kienle, E. (1990). *Ba'th v. Ba'th: The Conflict Between Syria and Iraq*. London: I. B. Tauris.
- King Hussein of Jordan. (1962). *Uneasy Lies the Head: The Autobiography of His Majesty King Hussein I of the Hashemite Kingdom of Jordan*. London: Heinemann.
- Lacouture, J. (1973) *Nasser: A Biography*. New York: Knopf.
- Maddy-Weitzman, B. (1990). Jordan and Iraq: Efforts at Intra-Hashimite Unity. *Middle Eastern Studies*, 26, 65-75.
- Malcolm K. (1972). Regional Arab Politics and the Conflict with Israel. In P. Hammond and S. Alexander (Eds.), *Political Dynamics in the Middle East*, New York: American Elsevier.
- Miller, B. (2008). States, Nations and Regional War. *Ethnopolitics*, 7, 4.
- Mufti, M. (1996). *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- March, J. G. & Olsen, J.P. (1989). *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press.
- Nasser, G. A. (1959). *The Philosophy of the Revolution*. Buffalo, New York: Economica books.
- Nutting, A. (1972). *Nasser*. London: Constable.
- Podeh E. and Winkler, O. (2004). Introduction: Nasserism as a Form of Populism. In E. Podeh and O. Winkler (Eds), *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*: Gainesville, The University Press of Florida.
- Podeh, E. (1994). In the Service of Power: The Ideological Struggle in the Arab World During the Gulf Crisis. *Conflict Quarterly*, Fall, 7–25.
- Rabinovich, I. (1972). *Syria Under the Ba'ath, 1963–66*. New York: Halstead.
- Reus-Smit, C. (2009). Constructivism. In S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, T. Nardin, M. Paterson, C. Reus-Smit, & J. True (Eds), *Theories of International Relations*: New York: Palgrave Macmillan.
- Ringmar, E. (1996). *Identity, Interest and Action: A Cultural Explanation of Sweden's Intervention in the Thirty Years War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Risse, T. (2000). Let's Argue!: Communicative Action in World Politics. *International Organization*, 54, 1, 1 – 39.
- Satloff, R. (1994) *From Abdullah to Hussein: Jordan in Transition*. New York: Oxford University Press.
- Seale, P. (1986). *The Struggle for Syria*. New Haven: Yale University Press.
- Sela, A. (2004). Abd al-Nasser's Regional Politics: A Reassessment. In E. Podeh and O. Winckler (Eds), *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, Gainesville, The University Press of Florida.
- Sela, A. (1988). The Changing Focus of the Arab States' System. *Middle East Review*, 20, Spring, 3, 41–54.
- Sela, A. (1997). *The Decline of the Arab-Israeli Conflict: Middle East Politics and the Quest for Regional Order*. Albany: State University of New York Press.
-

-
- Spiegel, S. L. (1985). *The Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stephens, R. (1971). *Nasser: A Political Biography*. London: Allen Lane, Penguin Press.
- Tarrow, S. (1994). *Power in Movement*. New York: Cambridge University Press.
- Vatikiotis, P. J. (1961). Dilemmas of Political Leadership in the Arab Middle East: The Case of the UAR. *American Political Science Review*, 55, 1.
- Vatikiotis, P. J. (1978). *Nasser and His Generation*. London: Croom Helm.
- Walt, S. (1998). International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*, 110, Spring, 29-47.
- Walt, S. (2002). Keeping the World “Off-Balance”: Self-Resraint and U.S. Foreign Policy. In G. J. Ikenberry (Ed.), *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*, 121-154; New York: Cornell University Press.
- Walt, S. (1987). *The Origins of Alliances*. New York: Coronel University Press.
- Wendt, A. (1992) Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46, 2, 391-425.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Eleştirel Gerçeklik ve “Dünya Beşten Büyüktür Söylemi” Bağlamında Türkiye’nin Küresel Düzen Talebi

Türkiye's Demand For Global Order in The Context Of Critical Realizm and "The World Is Bigger Than Five Discourse"

Furkan KAYA^{a*} Mesut ÖZCAN^b Soner DOĞAN^c

^a Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7589-1117

^b Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Ortaoğu Çalışmaları Bölümü, Sakarya/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6807-4896

^c Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8696-3136

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Temmuz 2022

Kabul tarihi: 16 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Dünya beşten büyüktür,

Türk dış politikası,

Eleştirel gerçeklik

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 25, 2022

Accepted: October 16, 2022

Keywords:

The world is bigger than five,

Turkish foreign policy,

Critical gerçeklik

ÖZ

Bu makale, Türk dış politikasını ve küresel konumunu yeniden tanımlama arayışını analiz etmek ve anlamak için içsel ve dışsal unsurları da dikkate alarak mevcut argümanlara bir alternatif oluşturmaya odaklanmaktadır. Bu makalenin temel amacı, 2000 sonrası dönemde değişen Türk dış politikası dinamiklerini ve artan kabiliyetlerini dikkate alarak Türkiye'nin küresel sistemin yapısına yönelik yaklaşımını eleştirel gerçeklik bağlamında değerlendirmektir. Bu çerçevede çalışmanın birinci amacı Türkiye'nin uzun yıllardan bu yana bölgesinde yaşanan çatışmaların/krizlerin çözümü, küresel barışın ve adaletin sağlanması için öne sürdüğü “Dünya Beşten Büyüktür” söylemini bir model olarak analiz etmektir. Çalışma bu çerçevede sadece mevcut dış politika dinamiklerini yorumlamayı değil, pozitivist yaklaşıma bir alternatif sunmayı da hedeflemektedir. Çalışma temelde pozitivist yaklaşımın olaylara ve mevcut konjoktüre odaklanarak bir dış politika tahlili yapmasının eleştirisini yapmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Bhaskar ve Patokami'den yola çıkarak fail ve yapıyı kullanmakta, Gramsci'nin ve Cox'un ise hegemonya yaklaşımını benimsemektedir. Makalenin temel iddiası, eleştirel gerçekliğin dış politika analizinde ana akım teorilere göre daha açıklayıcı ve yorumlayıcı bir tahlil imkânı sunduğudur. Makale bu doğrultuda ontolojik sorgulamanın önemine dikkati çekerken, diğer yandan Türkiye'nin küresel sisteme yönelik eleştirilerini ve çözüm modelini eleştirel gerçeklik bağlamında tartışmaktadır.

ABSTRACT

This article focuses on creating an alternative to existing arguments, taking into account internal and external factors, in order to analyze and understand Turkish foreign policy and its quest to redefine its global position. The main purpose of this article is to evaluate Türkiye's approach to the structure of the global system in the context of critical realism, considering the changing Turkish foreign policy dynamics and increasing capabilities in the post-2000 period. In this context, the first aim of the study is to analyze the discourse of "The World is Bigger Than Five", which Türkiye has put forward for the resolution of conflicts/crises in its region for many years, and to ensure global peace and justice, as a model. In this context, the study aims not only to interpret the current foreign policy dynamics but also to offer an alternative to the positivist approach. The study basically criticizes the positivist approach to making a foreign policy analysis by focusing on events and the current conjuncture. In this direction, the study uses agency and structure based on Bhaskar and Patokami and adopts Gramsci's and Cox's hegemony approach. The main claim of the article is that critical realism offers a more explanatory and interpretive analysis opportunity in foreign policy analysis than mainstream theories. While drawing attention to the importance of ontological inquiry in this direction, the article also discusses Türkiye's criticisms of the global system and its solution model in the context of critical reality.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kayafurkan93@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

With the new order established after the Second World War, criticisms of the theories and theorists emerged in the field of international relations began. It has been stated that the main theories such as different interpretations of the Cold War, realism, and liberalism are insufficient in explaining international politics. In this direction, in international relations, between Kantian idealists and realists (especially E. H. Carr's criticisms of idealism), between traditionalists and positivists in the post-1950 period, between realists and liberal interdependence theorists in the 1970s, and between positivists and post-positivists in the 1990s, the four "great debates" among international relations theorists affected the future and transformation of the discipline. These debates, which are decisive in the development of international relations, have also triggered the emergence of different theoretical and scientific approaches.

Considering the factors that determine the orientation of Turkish foreign policy in this environment, it can be stated that threat perception, alliance structure, capacity, survival and the structure of the international system are effective. It is noteworthy that premises of positivism, which was the prevalent epistemological position in the international relations discipline of the period, were used effectively in the explanation of Turkish foreign policy. It is seen that different forms of realism take place in the center of foreign policy analyses from this period until today.

The regional and global system, which entered the process of restructuring in the post-Cold War period, faced a new challenge in the 2000s. The September 11, 2001 terrorist attacks on the USA, which was accepted as the hegemonic power of the system, had local, regional, and global consequences. Washington's placing the war on terror at the center of its foreign policy and the subsequent invasions of Afghanistan and Iraq led to the emergence of failed states on a regional scale, and the rise of non-state armed actors in regional and global politics. In such a period, it is generally accepted that the traditional foreign policy and security perception in Türkiye has begun to undergo a structural transformation due to both internal and international developments.

The change in the hegemony over time has enabled the AK Party to create a more integrative policy in terms of foreign policy, security policies, medium and long-term goals and strategies, in the context of civil-military, state-society, decision-making and actors-bureaucracy relations since the 2010s. In other words, ensuring political, military and social consolidation in domestic hegemony has led to the emergence of a more holistic line at the point of common goals. Reflections on increasing regional conflicts and crises in Türkiye and the failure of international actors to find a solution have caused Türkiye to increase its criticism of the global order. It can be argued that Erdogan's demands, which he has brought to the fore since his Prime Ministry years and continued to emphasize during his Presidency with the aim to find a solution to the injustices of the global order, stand out as a new understanding for which Türkiye seeks the support of the international community. It can be argued that this approach, according to which President Erdogan wants the United Nations structure to be reformed and built on the understanding of "The World is Bigger Than Five", has both an internal and an international dimension and hegemonic depth.

In other words, President Erdogan's criticism of injustices in the global arena has started to turn into a model and soft power element that he can use in his foreign policy for Türkiye in recent years. Erdogan's call that "the structure of the United Nations should be changed in order to build a more inclusive and just order and a sustainable peace" is one of the important demands that Türkiye can share with the global community. This call of Türkiye is also noteworthy because it envisages a more sharing and justice-centered system instead of the current status quo order. The purpose and scope of the call "The World is Bigger Than Five" may be overlooked by the UNSC members, as it mostly aims to change the structure of the UN Security Council and to increase the powers and duties of the General Assembly. However, this call, made at a point where representatives from different segments voice the need for reform, may lead to the adoption of different groups.

This model also finds its place in Tayyip Erdoğan's criticism of the global order;

- A fairer order,
- An equal representation,
- Building stability and security,
- Countries use their own resources for the welfare of their own people,
- It includes the aims of building a structure in which countries can effectively use their political, economic, social, cultural, educational, and psychological elements. Similarly, Türkiye supports the security infrastructures of instability-dominated countries and supports the reform and strengthening of weakened state structures.

This article focuses on creating an alternative to existing arguments, taking into account internal and external factors in order to analyze and understand Turkish foreign policy and its quest to redefine its global position. The main purpose of this article is to evaluate Türkiye's approach to the structure of the global system in the context of critical realism, taking into account the changing Turkish foreign policy dynamics and increasing capabilities in the post-2000 period. In this context, the first aim of the study is to analyze the discourse of "The World is Bigger Than Five", which Türkiye has put forward to resolve conflicts/crises in its region for many years and to ensure global peace and justice as a model. The study aims not only to interpret the current foreign policy dynamics, but also to offer an alternative to the positivist approach. In this direction, the study uses agency and structure based on Bhaskar and Patokami, and adopts Gramsci's hegemony approach. The main claim of the article is that critical realism offers a more explanatory and interpretive analysis opportunity in foreign policy analysis than mainstream theories.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni düzen ile birlikte uluslararası ilişkiler alanında ortaya çıkan teori ve teorisyenlere yönelik eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Eleştiri konularının temelinde Soğuk Savaşın farklı anlamlandırılması, realizm, liberalizm gibi ana teorilerin uluslararası politikayı açıklamada yetersiz kaldığı tezleri yer almıştır. Bu doğrultuda uluslararası ilişkilerde iki savaş arası dönemde Kantçı idealizm ile realistler arasında (özellikle E. H. Carr'ın idealizme getirdiği eleştiriler¹), 1950 sonrası dönemde gelenekçilerle pozitivistler arasında, 1970'lerde realistler ile liberal karşılıklı bağımlılık teorisyenleri arasında ve 1990'lı yıllarda pozitivistler ile post-pozitivistler arasında yaşanan dört "büyük tartışma" disiplinin geleceğini ve dönüşümünü etkilemiştir (Jones, 200, s. 147-148). Uluslararası ilişkilerin gelişiminde belirleyici olan bu tartışmalar, farklı teorik ve bilimsel yaklaşımların ortaya çıkmasını da tetiklemiştir.

Bu tartışmalar içerisinde yer alan ve temelde bilim felsefesi olarak kabul edilen, aynı zamanda daha çok materyalist bir ontolojiye önem veren eleştirel gerçeklik, Roy Bhaskar tarafından geliştirilmiştir. Bhaskar'ın geliştirdiği ve sosyal bilimlere yönelik pozitivist ve post-pozitivist yaklaşımları eleştirmek için kullanılan eleştirel gerçeklik, yeni olmasına karşın uluslararası ilişkiler çalışmaları için önemli çıkarımları olan, realizm ile karıştırılmaması gereken bir yaklaşımdır (Bhaskar, 1978, s. 10). Toplum bilimlerinin, tıpkı doğa bilimleri gibi bilimsel olarak incelenebileceğini savunan eleştirel gerçeklik temelde bir kuram olmaktan ziyade yeni bir sosyal bilim yöntemidir (Yalvaç, 2010, s. 5).

Pozitivist bilimlerin toplumu göz ardı ettiği ve onu açıklamakta yetersiz kaldığını savunan Bhaskar, pozitvizme karşılık yeni bir alternatif arayışına girişmektedir. Pozitivistlere göre daha çok ontolojiye odaklanan eleştirel gerçeklik, insan düşüncesinin dışında yapılanmış, derinliği ve katmanları olan bir gerçekliğin olduğunu savunur. Geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarına bakıldığında genel olarak pozitvizm yöntemiyle ilgilendikleri ve doğa bilimlerine odaklandıkları görülmektedir. Başka bir ifade ile olayları açıklarken daha çok deneysel yöntemlere başvuran pozitivistler, temelde epistemoloji ile ilgilenmektedir.

Bu noktada pozitvizmden ayrılan eleştirel gerçeklik, tanımlanabilir bir toplumsal ontolojiyi benimsemektedir. Yalvaç'a göre eleştirel gerçeklik görülmeyen ancak gerçek yapılar, toplumsal yapıları (*agents*) ve davranışlarını ortaya çıkarıcı mekanizmalar ile nedensel ilişkilerden bahsederken siyasal gerçekçilikten çok daha farklı bir ontolojiye atıfta bulunmaktadır (Yalvaç, 2010, s. 7). Toplumsal (sosyal) ilişkiler, Bhaskar için ontolojinin ana öznesidir. Bu yönüyle eleştirel gerçekliğin Marksizm'den etkilendiği değerlendirilebilir (Bhaskar, 2011, s. 179-221). Ozan'ın Andrew Sayer'den yola çıkarak ortaya koyduğu ilkelere göre eleştirel gerçeklik kuramının temel varsayımları şu şekilde sıralanabilir;

- Bizim ona dair bilgimizden bağımsız bir dünya mevcuttur. Bu bilgi yanlıştır ve temelde kuram yüküdür (*theory-laden*).

¹ Bkz: Carr, Edward, H., (1978). "The 20 Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations", Londra: The Macmillan Press.

- Doğal ya da sosyal nesnelere zorunlu olarak nedensel güçlere veya yapma biçimine, tikel duyarlılıklara (*particular susceptibilities*) sahiptir.

- Yalnızca olaylardan değil, bu olayları ortaya çıkarma güç ve yetisine sahip nesne ile yapılardan oluşan dünya farklılaşmış, tabakalamıştır (Ozan, 2001, s. 11).

Buna göre eleştirel gerçeklik, algılanabilen ve gözlemlenebilen dünyanın dışında bir gerçeklik olduğunu savunur. Bu teze karşı pozitivistler ise gözlenen ve deneyimlenen olayları merkeze alırlar. Bu durum pozitivistler ile eleştirel gerçekçiler (realistler) arasındaki en önemli farklılıkların başında gelmektedir. Bhaskar, pozitivistlerin gerçeklik ile ilgili yorumunu reddeder. Ona göre Batı'daki bilimsel arayışlar, pozitivistlerin epistemolojisi merkeze aldığı ancak, ontolojiyi göz ardı ettiği bir durumdur. (Sunar, 2007, s. 89). Eleştirel gerçeklik, görüngeleri, mekanizmaları, yapı ve süreçleri kapsayan geniş bir açıklama ve anlama sürecini öngörür (Bhaskar, 2017, s. 15). Bhaskar, çalışmalarında genel olarak Hume, Hegel ve Popper'ın ortaya koyduğu fikirlerin (ki bunların çoğunluğu pozitivisttir) yeterliliğini tartışmakta ve onların görüşlerine karşı alternatif oluşturma girişiminde bulunmaktadır.

Bhaskar, hem *A Realist Theory of Science* hem de *Naturalizmin Olanaklılığı* başlıklı çalışmalarında deneyselciğe yönelik eleştiriler getirirken, aynı zamanda ontolojiyi yeniden tanımlamaya çalışmaktadır (Bhaskar, 1978, s. 26-35) (Bhaskar, 2017, s. 43). *A Realist Theory of Science* başlıklı çalışmasında bilim alanının unsurlarını geçişli (*transitive*) ve geçişsiz (*intransitive*) unsurlar olarak ayıran Bhaskar, geçişli unsurları bilimin epistemolojik, tarihsel ve toplumsal unsurları, geçişsiz alanı ise ontoloji alanı olarak ele alır (Karcı, 2017, s. 100). Eleştirel gerçeklik felsefesinin temel metinleri olan bu çalışmalarda Bhaskar, epistemolojiye odaklanmanın ontoloji bağlamında oluşturduğu boşluğa ve “pozitivistizm ile hermenötik”, “toplumculuk ile bireycilik”, “yapı ile aktör”, “amaç ile sebep” arasındaki ilişkilere dikkati çekmektedir. Çalışmalarında, temelde doğa ve toplum bilimleri arasındaki ilişkiye yönelik eleştirel bir yaklaşım getiren Bhaskar, her şeyden önce, sosyal bilimlerin fen bilimleri karşısında “doğası gereği” daha az bilimsel olduğu yargısına karşı açıklayıcı çözümler ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan pozitivistleri indirgemecilik ile suçlayan Bhaskar, dünyayı da tabakalaşmış ve farklılaşmış boyutlar üzerinden ele almaktadır. Toplumu daha çok bireylerin yeniden ürettiği veya dönüştürdüğü yapılar, pratikler ve ulaşım toplumu olarak tanımlayan Bhaskar, aynı zamanda toplumu analiz ederken Marksizmin varsayımlarına başvurmaktadır (Kolasi, 2018, s. 931-958). Sosyal etkinliklerin tarihsel, karşılıklı-bağımlı ve karşılıklı-bağılantılı olduklarını öne süren Bhaskar, fenomenlerin, faillerin ve olayların anlaşılması için betimsel yeterliliğin önemine dikkati çekmektedir. Failleri, sebepleri ve nedenleri merkeze koyan Bhaskar, bir eylemin olması için bir sebebin olması gerektiğini ve sebeplerin olması için de başka nedenlerin olması gerektiğini vurgular. Başka bir ifade ile deneyselciğin bir sonucu olan “A varsa B de vardır” düşüncesi her zaman için mutlak doğru değildir. Örneğin Waltz bilimsel yasaları tanımlarken pozitivist nitelikte bu tür varsayımlar yaparak değişkenler arasında “A öyle ise B sonucu çıkar” yaklaşımına karşı, eleştirel gerçeklik; B'nin ortaya çıkması için başka nedenlere de ihtiyaç olabileceğini vurgular (Yalvaç, 2010, s. 8).

Eleştirel gerçeklik sosyal bilimlerin metodolojik ve epistemolojik sorunlarına odaklanması, söz konusu bilim felsefesinin Marksist gelenekle karşılaştırılmasına neden

olmaktadır. Marksizm de tıpkı eleştirel gerçeklik gibi pozitivizme karşıdır. Nitekim, Bhaskar'ın öne sürdüğü fikirler, Marksizm ile benzeşmektedir. Deney ve gözlemin dışındaki üçüncü yola bakmaları en önemli ortak noktalarıdır.

Eleştirel gerçeklik varsayımının uluslararası ilişkilere uygulanması ise temelde iki yöntem üzerinden mümkün hale gelmiştir. Bunlardan birincisi eleştirel gerçekliğin önemli temsilcilerinden biri olan Heikki Patokami'nin öncü kitabı *After International Relations* sayesinde olmuştur (Patokami, 2001:28). Patokami'nin temel amacı uluslararası ilişkiler disiplininin ana omurgasını oluşturan problemi doğru bir şekilde tespit ederek, Hume ve Kant'tan bu yana süregelen gerçekçi olmayan temelleri ortaya çıkarmaya, onların yerine gerçekçi bir ontoloji ile metodolojiyi ortaya koymaktır (Jones, 2002, s. 148). Patokami, temelde içerisi/dışarıyı ayırımı yapmakta ve klasik kuramcıların odaklandıkları uluslararası sistemin anarşik hali dışında bir de içerisi ile ilgilenmektedir. Böylece pozitivistlerin öne sürdüğü doğal durumun dışına çıkarak yerel ve uluslararası alan ikiliğini aşan yeni bir analiz seviyesi belirlemeye çalışmaktadır. Eleştirel realistler, epistemolojiye sıkıştırılmamış bir seviyeye işaret ederek uluslararası sorunları yeniden anlamaya ve bir çözüm sağlamaya uğraşmaktadır.

Eleştirel gerçekliği önemli kılan bir diğer nokta ise bilim felsefesinin, sosyal ilişkileri, uluslararası ilişkilerin bir konusu haline getirerek Marksizme yaklaştırmasıdır. Bu noktada Bhaskar'ın ve Patokami'nin işaret ettiği fail, yapı ve analiz düzeyi Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramsallaştırması çerçevesinde daha net anlaşılabilir. Marx'ın yapı eksenindeki görüşlerden etkilenen isimlerden biri olan Gramsci, hem üstyapıya odaklanmış hem de yer yer tarihsel blok, aydınlar, organik kriz, sivil/politik toplum ekseninde hegemonyayı ele alır. (Dural, 2012, s. 309-311). Hegemonyayı temelde zorlama ile rızayı birleştiren sosyal ve politik bir kontrol biçimi olarak ele alan Gramsci, hegemonya için gücün yanı sıra rızanın da olması gerektiğini vurgular. Bir grubun veya sosyal sınıfın diğerleri üzerinde kurmuş olduğu etki ve bu gruplar arasında gelişen ilişki hegemonik hale gelir. (Ekren, 2022, s. 150) Burada realistlerin öne sürdüğü sert güce ve kapasiteye dayalı bir zor kullanmanın yanı sıra aynı zamanda ahlaki normları da içeren ve temelde rızaya dayalı bir liderlik düşünülmelidir. Devlet ile sivil toplum arasındaki karşıtlıkları inceleyen Gramsci için politik toplum ile sivil toplumun birleşiminden ortaya çıkan hegemonya, rıza tahakkümü ile meşrulaşır. (Gramsci, 1997;312) Cox'a göre küresel düzeyde şekillenen hegemonya bir bakıma ulusal seviyedeki sınıfsal hegemonyanın bir devamıdır. (Ekren, 2022, s. 151).

Bu açıdan hem Cox'un uluslararası düzeyde ele aldığı hegemonya kavramı ve hem de Yalvaç'ın hegemonik derinlik (gerçek olanın farklı yönlerini kapsayan derinlik) ve ontolojik derinlik (gerçek olarak var olan derinlik) kavramları, gerçekçi bilim felsefesine dayandığı için uluslararası ilişkileri ve dış politika uygulamalarını anlamada önemli bir alan açmaktadır (Yalvaç, 2017, s. 171). Bu anlamda pozitivistlerin göz ardı ettiği unsurları da dikkate alan eleştirel gerçeklik faillerin, içerideki unsurların ve uluslararası yapıların durumunu analiz sürecinin bir parçası haline getirir. Böylece salt devletleri değil, sosyal ilişkileri de uluslararası ilişkilerin bir unsuruna dönüştürür ve pozitivistlerin düştüğü hataya düşmemeye çalışır. Yine burada Bhaskar'ın sosyal etkinliklerin, tarihsel, karşılıklı bağımlı ve karşılıklı bağlantılı oldukları fikri üzerine kurulu olan dönüşümsel modelinin bir benzeri olan ve Joseph tarafından

ortaya konulan dönüşümsel toplumsal gerçeklik modeli de hegemonyanın yapısal ve fail yönlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Yalvaç, 2014, s. 119-131).

Bu doğrultuda bu makale, Türk dış politikasını ve küresel konumunu yeniden tanımlama arayışını analiz etmek ve anlamak için içsel ve dışsal unsurları da dikkate alarak mevcut argümanlara bir alternatif oluşturmaya odaklanmaktadır. Bu makalenin temel amacı, 2000 sonrası dönemde değişen Türk dış politikası dinamiklerini ve artan kabiliyetlerini dikkate alarak Türkiye'nin küresel sistemin yapısına yönelik yaklaşımını eleştirel gerçeklik bağlamında değerlendirmektir. Bu çerçevede çalışmanın birinci amacı Türkiye'nin uzun yıllardan bu yana bölgesinde yaşanan çatışmaların/krizlerin çözümü, küresel barışın ve adaletin sağlanması için öne sürdüğü "Dünya Beşten Büyüktür" söylemini bir model olarak değerlendirip analiz etmektir.

Çalışma bu çerçevede sadece mevcut dış politika dinamiklerini yorumlamayı değil, pozitivist yaklaşıma bir alternatif sunmayı da hedeflemektedir. Çalışma temelde pozitivist yaklaşımın olaylara ve mevcut konjonktüre odaklanarak bir dış politika tahlili yapmanın eleştirisini yapmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Bhaskar ve Patokami'den yola çıkarak fail ve yapıyı kullanmakta ve ayrıca Gramscian hegemonya yaklaşımını benimsemektedir. Makalenin temel iddiası, eleştirel gerçekliğin dış politika analizinde ana akım teorilere göre daha açıklayıcı ve yorumlayıcı bir tahlil imkânı sunduğudur. Makale bu doğrultuda ontolojik sorgulamanın önemine dikkati çekerken, diğer yandan Türkiye'nin küresel sisteme yönelik eleştirilerini ve çözüm modelini eleştirel gerçekçilik bağlamında tartışmaktadır.

Soğuk Savaş'tan 90'lara Türk Dış Politikası*

İki kutuplu uluslararası ilişkiler sisteminin hâkim olduğu dönemde yaşanan küresel sorunların açıklanması için realist teorisyenlerin devleti, yapıyı ve anarşi ortamını öncelendiği görülmektedir. Bu çerçevede realist kuramın öncü isimleri olan Carr'ın idealistlere yönelik eleştirileri ile şekil bulan yaklaşımı realizmin düşünsel yönünün güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İdealistleri günün gerçekliğini göz ardı etmekle suçlayan Carr, idealizmin olması gerekene odaklandığını, bunun yerine uluslararası sorunların analiz edilebilmesi için olana odaklanılması gerektiğini belirtmiştir. Bu noktada evrensel ahlakîyetçiliğe karşı çıkan Carr, Machiavelli'nin inşa ettiği çizgi üzerinden güç ilişkilerine bakılması gerektiğini savunur (Eralp, 2011, s. 70-71).

E. Carr'ın çalışmaları ile öne çıkmaya başlayan pozitivism, sonraki dönemde temel güç ilişkilerini merkeze alan Hans J. Morgenthau ve yapıyı dikkate alan Kenneth Waltz gibi isimlerin çalışmaları ile zenginleşmeye başlamıştır. Diğer taraftan David Singer ve Morton Kaplan gibi davranışsalci kuramın savunucularının çalışmaları ve pozitivismeye yönelik eleştirileri ile uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yeni tartışmalar yaşanmaya başlamıştır (Ülman, Peker, Ağcan, 2011, s. 18).

Ancak bu dönemde temel kuramcılarının öne sürdüğü varsayımların temelde benzer aktörlere ve analiz düzeylerine odaklanması, uluslararası alanı güç ilişkileri bağlamında açıklayan ve temelde çatışmanın doğasını açıklamasındaki benzer akıl yürütmeleri benimsemeleri realist kuramın kendi içerisinde özerk bir gerçeklik alanı inşa etmesine neden

olmuştur (Morgenthau, 2005, s. 18). Bu dönemde anarşi, güvenlik algısı ve yapı davranışları belirleyici unsurlar olarak görülmüştür.

Bu ortam içerisinde Türk dış politikasının yönelimini belirleyen unsurlara bakıldığında, tehdit algılaması, ittifak yapısı, sahip olunan kapasite, hayatta kalma ve uluslararası sistemin yapısının etkili olduğu ifade edilebilir. Dönemin uluslararası ilişkiler disiplinde belirleyici kuram olan pozitivist öncüllerin Türk dış politikasının açıklanmasında etkin olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu dönemden günümüze kadar dış politika analizlerinin merkezinde realizmin farklı formlarının yer aldığı görülmektedir (Aras, 2014, s. 405, Baba ve Önsoy 2016, s. 10, Evaghorou, 2009, s. 234, Landau, 1995, s. 63).

Öte yandan bu dönemde her ne kadar ağırlıklı olarak pozitivist argümanlara başvurulmuşsa da Türk dış politikası yapımında karar vericilerin, aldığı kararlarda salt realist varsayımların belirleyici olmadığı da ifade edilebilmektedir. Örneğin daha çok 1980'lerle birlikte uluslararası ilişkilerin açıklanmasında ağırlık kazanan argümanların da kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Demirtaş, 2014, s. 110-122). Nitekim sonraki yıllarda karar verici aktörlerin Batılı kurumlara katılımında (NATO üyeliği ve Avrupalı diğer kurumların bir parçası olma noktasındaki çabaları) sadece güvenlik algısı üzerine değil aynı zamanda Türkiye'nin kendini Batılı olarak tanımlamasının da etkisi bulunmaktadır.

Benzer şekilde Türkiye'nin jeopolitik anlayışı da Batılı kimliği, sivil-asker ilişkileri, milliyetçi faktörler ve diğer içsel unsurların anlayışından etkilenmiştir. Kemalizmin seküler ve Batı merkezli yorumu, milliyetçilerin Turancı yaklaşımı ve İslamcılarının politika yapımında etkin oldukları dönemde İslam coğrafyası ile güçlü bağlar kurma arayışında da bu kimliksel algılamaların etkisinden bahsedilebilir (Aydınlı, 2020, s. 77-79). Ancak özellikle Soğuk Savaş döneminde içsel unsurların dış politika analizinde ve uluslararası sorunların anlaşılmasında göz ardı edilmesi pozitivist yönelimin ağırlık kazanmasına yol açmıştır.

1970'li yıllardan itibaren pozitivistlere karşı çıkan liberal, yapısalcı, konstrüktivizm, post-yapısalcı ve eleştirel kuramların giderek güç kazanmasına paralel olarak uluslararası ilişkiler disiplinde yeni unsurların analiz seviyesine dahil edildiği görülmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yapısal bir değişim geçiren uluslararası siyasi sistemin, farklı kuramlar tarafından yeniden ele alındığı bilinmektedir. Bu çerçevede bu kuramlardan biri olan eleştirel gerçekliğin hem uluslararası sistemin değişimini hem de Türk dış politikasının analizini yapısal ve ontolojik olarak tartışmaya açabileceği ifade edilebilir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türk dış politikasının dinamiklerini ve yönelimlerini etkilemiştir. Bu döneme kadar tehdit algısının merkezi rol oynadığı Türk dış politikasının, 1990'lı yıllarla birlikte hem politik ve sosyal hem de ekonomik değişimler geçirdiği genel kabul görmektedir. En büyük tehdit olarak algılanan Sovyetler Birliği'nin yıkılması, bu ortamda Türkiye'nin etki alanını genişletme noktasında yeni fırsatlarla karşı karşıya kalması ve tehditlerin kolektif güvenlik yaklaşımının terör gibi yerel ölçekli unsurlara kaymaya başlaması Türkiye'nin dış politikası ve jeopolitik anlayışında değişim yaratmıştır. Soğuk Savaş döneminde takip edilen *bandwagoning* (güçlü olanın ardına takılma) ve dengeleme politikasının ağırlık merkezinin veya "tampon ülke" kimliğinin yeni dönemde çok boyutlu bir dış politika ve yeni bir coğrafya tasavvuru ile değişim geçirdiği iddia edilebilir. Buna paralel

olarak Türkiye'nin küresel siyasetteki konumunun da küçük güç olmaktan çıkıp orta ölçekli güce dönüştüğü görülmektedir (Baba ve Önsoy, 2016, s. 24).

2000'li Yıllar Dış Politikası ve Eleştirel Gerçekçilik

Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden yapılanma sürecine giren bölgesel ve küresel sistem, 2000'li yıllarda yeni bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştır. 11 Eylül 2001'de uluslararası sistemin hegemon gücü olarak kabul edilen ABD'ye yönelik yapılan terör saldırısının yerel, bölgesel ve küresel ölçekli sonuçları olmuştur. Washington'un teröre karşı savaşı dış politikasının merkezine yerleştirmesi ve bunu takip eden süreçte Afganistan ve Irak işgalleri, bölgesel ölçekte başarısız devletleri ortaya çıkarırken, devlet dışı silahlı aktörlerin de bölgesel ve küresel siyaset içerisinde yükselmesine neden olmuştur. Böylesi bir dönemde Türkiye'de de geleneksel dış politikanın ve güvenlik algılamasının hem içsel hem de uluslararası boyutlu gelişmeler nedeniyle yapısal bir dönüşüm geçirmeye başladığı genel kabul görmektedir (Yeşiltaş, Balcı, 2011, s. 9-34, Davutoğlu, 2001, s. 15-50, Aras, 2014, s. 405-407).

Özpek'in de belirttiği gibi bu dönemde uluslararası sistemde yaşanan dönüşüm orta ve büyük ölçekli devletlerin eylemlerini etkilemiştir (Özpek ve Demirağ, 2014, s. 330). Sistem düzeyinde yaşanan gelişmelerden ve dönüşümden etkilenen aktörlerden birisi de Türkiye'dir. Ancak, Türk dış politikasındaki dönüşüm göz önüne alındığında bunu salt pozitivist argümanlara endekslemenin, söz konusu yapısal değişimi tetikleyen nedenleri göz ardı etmeye ve sadece sistem düzeyinde ele alınarak kendi içinde tutarsız bir sonucun ortaya çıkmasına neden olabileceği ifade edilebilir. Nihayetinde dış politikadaki dönüşümün ontolojik derinliği ve içsel nedenleri anlaşılmadan uluslararası sistemin yapısına odaklanmak; özneler arası pratikleri, içsel aktörleri, toplumsal formasyonları, failleri, nedensellikleri ve sebepleri anlamayı zorlaştıracaktır.

Bu nedenle hem Bhaskar'ın hem de Patokami'nin dikkati çektiği içsel unsurları anlamının uluslararası politikayı anlamada önemli olacağı ifade edilebilir. Bu çerçevede 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesi hem içeriye hem de dışarıya yönelik bakış açısını etkilemiştir (Yalvaç, 2012, s. 173-175). Öncelikle muhafazakâr kimliği benimsemiş ama aynı zamanda reform politikalarını gerek içeride gerekse dışarıda etkin olarak kullanan AK Parti, dış politikayı yapılandırma yoluna gitmiştir. Türkiye'nin bölgesel konumunu ve jeopolitiğini yeniden yorumlama amacı güden stratejik derinlik kavramı (Davutoğlu, 2008, s. 77-96), ülkenin yakın coğrafyası ile sahip olduğu tarihsel bağları ve hafızayı dikkate alarak – kimileri bunu neo-Osmanlılık olarak tanımlamaktadır- (Maziad, M. ve Sotiriadis, J., 2020) dış politika, jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel konumunu inşa etmektedir. Ancak stratejik derinlik kavramının temelde geleneksel dış politika anlayışına (özel olarak Kemalist yoruma) bir eleştiri ve alternatif getirmeye odaklanması, Türkiye'nin daha proaktif bir rol üstlenmesi gerektiğini savunurken, bunu daha çok pozitivist kuram üzerine oturtması kendi içinde bazı açmazlar barındırmaktadır. Nihayetinde Davutoğlu, tarihsel hafızaya vurgu yaparak ikili ilişkileri geliştirmeyi barındıran yeni jeopolitik vizyonu bir yumuşama zemini hazırlasa da derinlikli bir değişimi sağlayamamıştır (Davutoğlu, 2011, s. 14). Türkiye'nin geleneksel jeopolitik konumu ile ilgili anlayışa -Doğu ile Batı arasında köprü olması- eleştiri getirilirken, alternatif olarak önerilen “merkez ülke” geleneksel anlayışın yeni bir yorumu olmanın ötesine geçememiştir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011, s. 9-24).

Türkiye'nin dünya sistemindeki konumunu yeniden tanımlamayı amaçlayan stratejik derinlik kavramı temelde pozitivist kuramın öncüllerinden etkilenen bir anlayışı barındırmaktadır. Davutoğlu'nun öne sürdüğü argümanlar geleneksel realistlerin ve jeopolitikçilerin fikirlerinden etkilenmiştir. Bu fikirler, Türkiye'nin çok boyutlu bir dış politika izlemesi, küresel rolünü yeniden tanımlaması ve stratejik bir bilincin oluşmasına katkı yapmıştır. Ancak Davutoğlu hem içsel hem de dışsal açıdan toplumsal ilişkilerin derinlik ontolojisini göz ardı etmiştir (Yalvaç, 2012, s. 166-169). Bunun nedenlerinden biri tarihsel hafıza ve yeni jeopolitik yorumun, yakın coğrafya ile ilişkileri yeniden kurgulamasına karşılık, ikili ilişkilerin (yöneticilerin etkileşimi) ve toplumsal ilişkilerin Davutoğlu'nun öngördüğü gibi derinlikli bir dönüşümü içselleştirememiş olmasıdır. Başka bir ifade ile Davutoğlu'nun öne sürdüğü iddialar, eleştirel gerçekliğin dikkate aldığı olayların nedenselliği, olayların ortaya çıkma süreçlerini, bunu etkileyen nesnelere ve farklılıkları dikkate almaması sorunudur. Bir bakıma tarihsel hafıza vurgusu veya komşularla sıfır sorun iddiası temelde yerel, bölgesel ve küresel farklılaşmaları ve tabakalaşmayı dikkate almamaktadır.

Diğer taraftan, 2000'li yılların başında AK Partinin iktidara gelmesi ile birlikte iç hegemonyadaki dengeler yeniden şekillenmeye başlamıştır. İktidar değişikliği, eleştirel gerçekliğin öne çıkardığı sosyal ilişkileri de etkilemiştir. Başka bir ifade ile politik düzeyde yaşanan değişim ve AK Parti'nin iktidarını sürdürmesinde itici bir güç haline gelen sivil toplum, politik zihniyeti de değişime zorlamaya başlamıştır. Toplumsal ilişkilerde yaşanan değişimin politik arenaya yansımaları üstyapıyı etkilemeye başlamış ve iktidar çevresi ile sivil toplum arasındaki güçlü ilişki, iktidar için bir meşruiyet yarattığı gibi bürokratik formasyonun da değişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece hem Bhaskar ve Patokami'nin iç hegemonyada meydana gelen değişimin küresel düzeye de etki ettiği varsayımı hem de Gramscian yaklaşımın öncüllerini benimseyen Cox'un ifade ettiği gibi ulusal düzeydeki hegemonya zamanla uluslararası düzeyde de belirleyici olmaya başladığı ifade edilebilir (Cox, 1992, s. 430-450).

Başka bir ifade ile Türkiye'nin 2000'li yıllarda yaşadığı iktidar değişimine paralel, merkez ile çevre ilişkilerinde güçlü bir etkileşim ortaya çıkmış ve buradan doğan meşruiyet siyasi iktidarın merkezi değiştirme amacıyla itici bir güç olmuştur. Siyasi iktidar, hegemonyayı oluşturan sivil toplumun güçlü desteği ile politik toplumu oluşturan enstrümanları dönüştürmeye başlamıştır. Zamanla politik toplum ile sivil toplum veya merkezi oluşturan aktörlerle çevre arasında artmaya başlayan yakınlaşma; küresel ölçüğe dönük bakış açısını da etkilemiştir. Başka bir ifade ile siyasi iktidar-halk-ordu bağlamında yaşanan değişim, içeride iktidar elinin dışarıya yönelik politikasına da zımni bir rıza üretmeye başlamış ve Türkiye'nin küresel rolünü yeniden tanımlaması içeriden destek bulmuştur. Böylece siyasi iktidar tarafından üretilen normlar, politikalar ve hedefler; mutlak olmamasıyla birlikte sivil toplumun geniş bir kesimi tarafından desteklendiği gibi, politik toplumun diğer unsurlarınca da desteklenmeye başlanmıştır.

Bu noktada ulusal düzeyde sağlanmaya başlayan hegemonya, uluslararası düzeyde de karşılık bulmaya başlamıştır. Türkiye, 2000'li yılların başından itibaren bir taraftan ülke içi dinamiklerde güçlü bir dönüşüm yaşarken, diğer taraftan dış politikasını değiştirmeye, kapasite ve kabiliyetlerini güçlendirmeyi öncelendiği; bölgesel ve küresel kurumlarda aktif rol üstlenmeye başladığı gözükmektedir. Ülke içi dinamiklere bakıldığı zaman siyasi ve politik

yapıda yaşanan değişikliklere paralel olarak farklı sosyo-politik aktörlerin öne çıkmaya başladığı, ekonomik kalkınmaya bağlı olarak farklı toplumsal sınıfları da etkileyecek ölçekte olumlu bir ivmenin yakalandığı ifade edilebilir. Gramscian anlayışın, iç yapılardaki değişim ve dönüşümü anlamının uluslararası konumu anlama noktasında önemli bir işlev gördüğü varsayımı dikkate alındığında iç dinamiklerde yaşanan değişimin üstyapıyı da etkilediği iddia edilebilir (Dural, 2012, s. 309-322). Nitekim Gramsci'nin hegemonya arayışının temelinde rıza ve toplumlar arasındaki sınıf ilişkileri önemli bir rol oynamakta ve hem özneler arası hem de yapısaldır (Joseph, 2008, s. 109-111). Bhaskar'ın da dikkati çektiği dönüşümsel toplumsal gerçeklik ve Gramsci'nin hem iç hem de dışarıda farklı sınıflar arasında bir takım hegemonik fikirlerin veya egemen ideolojilerin olabileceği varsayımı 2000'li yıllardaki içsel dönüşümü anlamlı hale getirmektedir.

Tahakküm, Rıza ve Hegemonya

AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye, bir yandan dış politikasını yeniden yapılandırırken, diğer yandan da içeride bir reform süreci başlatmıştır (Yeşiltaş ve Balcı, 2011, s. 9-34). Bu noktada Yalvaç'ın da işaret ettiği gibi Avrupa Birliği üyeliği vizyonu, AK Parti'nin içerideki dönüşümü sağlaması açısından önemli bir araç olmuştur (Yalvaç, 2012, s. 172.) AK Parti'nin bu dönemde en çok uğraştığı konulardan biri de içeride hegemon olan güç unsurları ile giriştiği mücadele olmuştur. Bu çerçevede uluslararası alanda stratejik derinlik ve çok boyutlu dış politika bağlamında yeni bir jeopolitik tahayyülü devreye sokan AK Parti, içeride amaçladığı dönüşümü gerçekleştirmek için kurumsal ve zihinsel dönüşümü sağlamaya çalışmıştır.

Büyük bir ekonomik krizin ardından toplumsal desteği arkasına alan ve hayata geçirdiği reformlar sayesinde bu desteği sürdürülebilir kılan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti, içerideki dönüşüme karşı çıkan ve muhafazakâr iktidar yapısını tehdit olarak algılayan Kemalist ve diğer politik aktörleri dönüştürmeye veya zımni rızaya zorlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği üyeliği ve uluslararası aktörlerle yaşanan yakınlaşma bu dönüşüm sürecinde hem iç hem de dışsal destek bulmasını sağlamıştır. Halkın önemli bir bölümünün AB vizyonunu desteklemesi, üyelik bağlamında hayata geçirilen reformların hem içeride toplum tarafından hem de AB gibi uluslararası aktörlerden destek bulması AK Parti'nin karşıtları üzerinde bir meşruluk elde etmesini sağlamıştır.

AK Parti'nin bu dönemde iç hegemonyayı yeniden dönüştürmesini kolaylaştıran unsurlardan biri de merkez-çevre ilişkilerini yeniden dizayn etmesi olmuştur (Erdem, 2021). Toplumsal ve sosyal alandaki güçlü etkileşimi sayesinde çevrenin (halkın) güçlü desteğini sağlayan iktidar, kendisine karşı çıkan ve bir yerde merkezin (devletin) gücünü kontrolünde bulunduran aktörleri zayıflatmaya başlamıştır. Hiç şüphesiz bu noktada en fazla dikkati çeken değişimlerden biri sivil-asker ilişkilerinin yeniden dizayn edilmesi olmuştur.

Hegemonyanın zamanla değişmesi AK Parti'nin 2010'lu yıllardan itibaren dış politika, güvenlik politikaları ile orta ve uzun vadeli hedefler, stratejiler oluşturma noktasında sivil-asker, devlet-toplum, karar verici aktörler-bürokrasi ilişkisi bağlamında daha bütünlükçü bir politika oluşturmasını sağlamıştır. Başka bir ifade ile iç hegemonyada siyasi, askeri ve

toplumsal konsolidasyonun sağlanması ortak hedefler noktasında daha bütünlükçü bir çizginin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Diğer taraftan bu dönemde çok boyutlu bir dış politika izleyen Türkiye, küresel politikasında fikri bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde bölgesel aktivizmi, diplomasi araçlarını, kalkınma, iş birliği ve bölgesel sorunların çözümünü önceleyen bir fikri anlayışa geçiş yapan Türkiye, küresel rolünü de yeniden tanımlamaya başlamıştır. Buna paralel olarak bölge ülkeleri ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye başlayan Türkiye, Afrika, Asya, Latin Amerika, Balkanlar, Orta Asya başta olmak üzere farklı coğrafyalarda siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmeyi önclemiştir. Böylece Türkiye, küresel ölçekte çok katmanlı ve tabakalı gerçekliği dikkate alan bir anlayışa yönelmeye başlamıştır. Türkiye, bu dönemde bölgesinde yaşanan sorunların çözümü noktasında kolaylaştırıcı bir rol üstlenirken, kapasite ve kabiliyetlerini artırmayı da önclemiştir. Türkiye'nin bu dönemden itibaren bölgesel ve küresel ölçekte artan aktivizmi, Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini olumlu etkilediği gibi, üyesi olduğu uluslararası örgütler içindeki rolünü de olumlu etkilemiştir (Tuna, 2021, s. 9). Türkiye, gerek İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), gerekse Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Ekonomi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve BM Güvenlik Konseyi gibi uluslararası platformlarda etkin rol üstlenmeye başlamış ve bu platformları uluslararası sorunları gündeme getirdiği mekanizmalara dönüştürmeyi hedeflemiştir (Tuna, 2020b, s. 1589). Başka bir ifade ile Türkiye, siyasi ve ekonomik anlamda ivme kazandıkça uluslararası sistemle entegrasyonunu da güçlendirmiş ve küresel rolünü yeniden tanımlamaya başlamıştır.

“Dünya Beşten Büyüktür” ve Türkiye'nin Küresel Düzen Anlayışı

Türkiye, siyasi ve ekonomik kapasitesini geliştirdikçe, bölgesel ve küresel ölçekli yaklaşımında da bir değişime gitmeye başlamıştır. Bunda hiç şüphesiz Cox'un da önemini vurguladığı maddi güç unsurlarında, başka bir ifade ile kapasite ve kabiliyetlerde meydana gelen değişimin önemi büyüktür. Türkiye, kapasite ve kabiliyetlerini artırdıkça, küresel sisteme dönük eleştirilerini de artırmaya başlamış ve küresel düzene dönük yeni talepleri dile getirmeye başlamıştır. Bu taleplerin şekillenmesinde Türkiye'nin artan gücünün etkisi kadar bölgesinde ve küresel ölçekte farklı toplumsal sınıflarla ve tabakalarla girdiği etkileşimin de büyük bir etkisi bulunmaktadır. Nitekim, Türkiye, sahip olduğu yumuşak güç araçları, diplomatik misyonları, ticari araçları, sosyo-kültürel kurumları sayesinde farklı ülke ve bölgelerde yer edinmeye başlamış ve farklı toplumsal yapılarla etkileşimini artırmıştır. TİKA, AFAD, Kızılay, Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı gibi kurumları sayesinde küresel ölçekte kültürel ve sosyal kurumlar inşa etmeye başlayan Türkiye, özellikle çevre kuşağında nüfuzunu artırmaya başlamıştır (Tuna, 2020b, s. 1588-90). Türkiye, bu kurum ve kuruluşları sayesinde bölgesel ve küresel ölçekte sahip olduğu ahlaki normları, kültürel unsurlarını, savunduğu değerleri, Balkanlar, Ortadoğu, Orta Asya başta olmak üzere yakın coğrafyaya taşıma imkânı bulmuştur. Bu durum Türkiye'nin yakın coğrafyalardaki ülkelerle siyasi ekonomik ve ticari ilişkilerini güçlendirmesine zemin hazırladığı gibi, Türkiye'nin farklı toplumsal tabakalarla etkileşimini artırmasına ve savunduğu değerlerin karşılık bulmasına etki etmiştir.

Ancak burada en önemli sorun Türkiye'nin iç hegemonyada sağladığı ivmeyi dışsal alana taşımada ne kadar başarılı olduğu ve uluslararası alana ne sunduğu ile ilgilidir. Türkiye,

2000’li yıllarda artan kapasite ve kabiliyetleri, uluslararası sistem içerisinde güçlenmeye başlayan konumu, içeride gerçekleştirmeye başladığı dönüşüm, bunun ekonomik, siyasi ve ideolojik yansımalarına paralel olarak, küresel sistemin üzerine kurulu olduğu Batı merkezci yapıyı ve değerler sistemini eleştirmeye başlamıştır. Bu çerçevede küresel platformlarda, küresel düzenin çarpıklıklarını ve istikrarsızlığa yol açan adaletsizlikleri dillendirmeye başlamıştır. Benzer şekilde, özellikle 2010 sonrası dönemden itibaren üyesi olduğu platformları daha etkin kullanmaya yönelmiş, başkanlığını yürüttüğü dönemlerde İslam İşbirliği Teşkilatı ve G20 gibi uluslararası mekanizmaları küresel barış ve istikrarı sağlamak için daha aktif kullanmayı önelemeye başlamıştır (TCBB, 2016).

Diğer taraftan uluslararası sistemi etkileyen, artan bölgesel çatışmalar ve krizlerin Türkiye’ye yansımaları ve uluslararası aktörlerin çözüm bulma noktasında başarısız kalması Türkiye’nin küresel düzene yönelik eleştirilerini artırmasına neden olmuştur. Dış politikada daha fazla bağımsız ve çok yönlü bir diplomasi arayışında olan Türkiye, bu dönemden itibaren bir yandan güvenlik sorunlarına karşı aktif mücadele ederken, diğer taraftan da kolaylaştırıcı rolü ve kapasitesi sayesinde uluslararası platformlarda olumlu bir potansiyelinin olduğu ifade edilebilir (Dal, 2016:624-625). Örneğin Doğu Akdeniz’deki Yunan tezlerine uluslararası kamuoyunun destek vermesi ve Türkiye’nin hakkını göz ardı edici faaliyetlerde bulunması, Türkiye’nin uluslararası sisteme olan güveninin sorgulanmasına neden olmuş ve kendi menfaatleri doğrultusunda politikalar izlemesini sağlamıştır (Tuna, 2020a, s. 80-81).

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın liderliğinde uzun yıllardan bu yana küresel düzenin adaletsizliklerine çözüm bulunmasını noktasında ortak bir söylem geliştirmeye başlayan Türkiye, uluslararası toplumun desteğini almak için yeni bir anlayışı öne çıkarmaya başlamıştır (Erdoğan, 2021, s. 13). Bu anlayış temelde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın son yıllarda başta BM olmak üzere farklı uluslararası platformlarda ve iç kamuoyunda öne çıkardığı “Dünya Beşten Büyüktür” söylemine dayanmaktadır. Bu söylem temelde Birleşmiş Milletler yapısının reforma tabi tutulmasını öngören bir yaklaşımı içerirken, aynı zamanda Türkiye’nin küresel düzenin çarpıklıklarını ve adaletsizliklerini dillendirdiği bir yaklaşımı barındırmaktadır. Bu talep temelde üstyapıyı (küresel düzeni) hedef alması itibarıyla, küresel düzeni değiştirmeyi öngören argümanlar içermektedir. Mevcut BM düzenini, 20. yüzyılda yaşanan savaşlar sonrası ortaya çıkmış bir anlayışın ürünü olarak kodlayan, beş ülkenin çıkarlarını merkeze alan ve dünyanın farklı kültürlerini, medeniyetlerini ve coğrafyalarını dışlamakla suçlayan bu söylem; BM yapısını günümüz sorunlarına çözüm geliştirme noktasında işlevsiz ve adil olmayan bir düzen olarak konumlandırmaktadır. Türkiye, buna karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde daha adil, kapsayıcı ve kalıcı çözümler sunabilecek bir yapının inşasını savunmaktadır (Erdoğan, 2021, s. 13).

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın küresel alandaki adaletsizliklere yönelik eleştirileri, son yıllarda Türk dış politikasında belirleyici hale gelmeye başlamıştır. Yakın çevresinde yaşanan çatışma, savaş ve istikrarsızlıklardan en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Türkiye, küresel sistemin neden olduğu çarpıklıkları, adaletsizlikleri ve kırılmalıkları çözümsüzlüğün nedeni olarak görmektedir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın reform çağrısı ve küresel sistemin çarpıklıklarına yönelik eleştirileri sadece söylem düzeyinde kalmamakta, dış politika davranışlarına da yansımaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden biri, Türk dış politika

yapımcılarının farklı uluslararası kuruluşları, platformları dış politika söylemlerine uygun şekilde daha aktif olarak kullanması, farklı ülke ve bölgelerle yeni iş birliği alanlarına yoğunlaşmasıdır. Örneğin, Afrika Birliği'nin stratejik ortağı, Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın diyalog ortağı, Türk Devletler Teşkilatı'nın kurucu üyesi olan Türkiye, bu tür platformları daha etkin kullanmakta ve bu platformların üyesi olan ülkelerle ve bölge halklarıyla kurduğu güçlü bağlar sayesinde bölgesel etkisini derinleştirmektedir.

Afrika açılımı sayesinde bölge ülkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye başlayan Türkiye, TİKA, Kızılay, Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı gibi yumuşak güç araçları sayesinde Afrika coğrafyasında halkla sosyal ve kültürel bağlarını da güçlendirmektedir (Oğurlu, 2017, s. 53-55). Türkiye'nin hem Afrika'da hem de Orta Asya ve Balkanlarda inşa ettiği politikasını temelde işbirliği, istikrar ve kalkınma ölçütleri üzerinden geliştirmesi, "kazan-kazan" mantığını öncelmesi ve daha adil bir düzen talebinin merkezine söz konusu bu bölgeleri yerleştirmesi güven ilişkisine dayalı bir ilişki biçimini ortaya çıkarmaktadır (Demirtaş, 2021). Türkiye'nin bölge ülkeleri ile kurduğu ilişkileri salt çıkar ve kazanç mantığı üzerinden ele almaması, bölge ülkeleri ile siyasi, diplomatik, kültürel ilişkilerini genişletmenin yanı sıra, bölgede halkın sosyal ve ekonomik durumunu iyileştirilmesi, eğitim, sağlık ve altyapı gibi imkanlara erişimini sağlamayı öngören insan odaklı politikalar izlemesi, Türkiye'nin bölgesel ölçekte bir rıza üretimine de katkı sunmaktadır (Aslan, 2019, s. 37-59).

Fransız Yatırımcılar Konseyi (CIAN) tarafından Afrika'da yapılan "Africaleads 2021" isimli kamuoyu araştırmasına göre Türkiye, son yıllarda Afrika'daki imajını giderek güçlendirmektedir. Kıta Afrika'sındaki yumuşak güç unsurları, yatırımları ve Türk Hava Yollarının kıtadaki artan etkisi Afrikalıların gözünde Türkiye'yi faydalı bir ortak haline getirmiştir (Africaleads, 2021, s. 1-5). Bölgede Arapça, Fransızca ve Afrika yerel dillerinin konuşulduğu ülkelerde Türkiye, %66 ile en faydalı altıncı ülke olarak öne çıkmaya başlamıştır. Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki güçlü ilişkilerin yansıdığı bir diğer alan ise diplomatik alana yansımıştır. 2002 yılında 12 olan elçilik sayısı günümüzde 50'e yakın olmuş ve ticaret hacmi de 100 milyon dolardan 6,5 milyar dolara çıkmıştır (Yeni Şafak, 2022). Benzer şekilde Türkiye Asya ülkeleriyle hem ikili ilişkilerini siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda güçlendirirken, Türk Devletler Teşkilatı ve Şanghay İşbirliği Teşkilatı bağlamında bölgedeki imajını güçlendirmekte ve konumunu perçinlemektedir. Türkiye'nin Asya ile ticari, siyasi, ekonomik işbirliğini artırmayı hedefleyen "Yeniden Asya Girişimi" de bu politikanın bir devamı olarak ön plana çıkmaktadır (Dışişleri Bakanlığı; 2022).

Böylece Türkiye, son yıllarda artan kapasite ve kabiliyetleri bağlamında bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik, diplomatik, kültürel ve sosyal bağlarını güçlendirmeye başlarken, diğer taraftan BM dışında üyesi veya diyalog ortağı olduğu İslam İşbirliği Teşkilatı, G20, Asya Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Afrika Birliği gibi bölgesel ve küresel kuruluşlarda aktif rol üstlenmeye odaklanmaktadır. İşbirliği yaptığı ülkelerle ortak bir vizyon inşa etmeye çalışan Türkiye, küresel platformları da aktif bir şekilde kullanarak ahlaki normlarını da öne çıkaran bir kamu diplomasisi yürütmektedir. Böyle bir noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "daha kapsayıcı ve daha adil bir düzen ve sürdürülebilir bir barışın inşa edilmesi için Birleşmiş Milletler yapısının değişmesi gerektiği" çağrısı, Türkiye'nin küresel toplumla paylaşabildiği

önemli taleplerden birisine dönüşmüştür (Erdoğan, 2021:17). Türkiye'nin bu çağrısı mevcut statükocu düzenin yerine daha paylaşımcı ve adaleti merkeze alan bir sistemi öngörmesi nedeniyle de dikkati çekmektedir.

Türkiye'nin bu politikası ve küresel sisteme sunduğu öneriler temelde daha adil ve yaşanabilir bir düzenin inşa edilmesi inancı üzerine kurulu bir önermeye veya modele dayanmaktadır. Türkiye'nin Afrika Açılımı, Yeniden Asya Girişimi, bölgesinde istikrarlaştırıcı bir güç olarak öne çıkması, insani odaklı dış politikası ve küresel düzene yönelik eleştirileri dikkate alındığında dış politika uygulamalarında ve söyleminde öne çıkan yaklaşımı bir modele dönüştürmesi gerekmektedir. Nitekim son yıllarda bölgesel ve küresel ölçekte etkin rol oynamaya başlayan, kapasite ve kabiliyetlerini artırdıkça uluslararası sisteme dönük ahlaki normları öne çıkaran bir liderlik anlayışını benimseyen ve bu doğrultuda küresel sisteme eleştiriler getiren Türkiye'nin öne sürdüğü normları genel bir çerçeveye oturtması zorunludur. Bu ahlaki normlar sınıflandırıldığında temelde;

- Daha adil bir düzen,
- Eşit bir temsiliyet,
- İstikrar ve güvenliğin inşası,
- Ülkelerin sahip oldukları öz kaynakları kendi halklarının refahı için kullanması,
- Ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve psikolojik unsurlarını etkin kullanabilecekleri bir yapı inşa etme,
- İstikrarsızlığın hâkim olduğu ülkelerin güvenlik altyapılarını ve devletlerin kurumsal yapılarının yeniden reforme edilmesini destekleme amaçlarını içerdiği ifade edilebilir.

Bu çerçevede Türkiye'nin bugün Somali, Libya, Suriye, Karabağ, Kosova, Bosna-Hersek ve diğer ülkelerde sunduğu desteğin temel sütunları;

- İdari ve yerel otoritelerin kendi kendilerine yeterli hale gelmesi,
- Altyapının güçlendirilmesi,
- Halkın güven içinde yaşayabileceği bir ortamın inşası,
- Sağlık, eğitim, ulaşım ve adalet sisteminin güçlendirilmesi,
- Ekonomik alt yapının güçlendirilerek sosyal hayata yansımalarının desteklenmesi,
- Ülkenin öz kaynaklarını kullanmasının sağlanması üzerine kuruludur.

Bu durum Türkiye'nin küresel alanda artan adaletsizliklere ve krizlere yönelik çarpıklığı eleştirmenin ötesinde sahip olduğu kapasite ve kabiliyetleri kullanarak bölgesel ve küresel barış ve istikrarın inşasına katkı sağladığını göstermektedir. Küresel barış ve istikrarın sağlanması ve adil bir düzenin sağlanması noktasında Türkiye'nin izlediği dış politika ve uluslararası alanda dillendirdiği söylemleri, hem içeride (iç hegemonya) hem de uluslararası alanda karşılık bulmaktadır. Nitekim bugün Türkiye'nin küresel sistemin adaletsizliklerine yönelik itirazı

Afrika, Orta Asya ve Balkanlarda giderek karşılık bulmaya başlamaktadır. Özellikle Covid-19 sonrası dönemde, küresel sistemin adaletsiz işleyişine ve küresel sorunların çözümü karşısındaki işlevsizliğine yönelik itirazları da barındıran “Dünya Beşten Büyüktür” söylemi giderek daha fazla anlam kazanmaktadır (Güder, 2020, s. 89).

Sonuç

Bu makale, pozitivist ve post-pozitivist kuramların eleştirisi bağlamında eleştirel gerçekliğin kullandığı argümanları merkeze alarak, Türk dış politikasını “Dünya Beşten Büyüktür” söylemi bağlamında tartışmaktadır. Çalışma kapsamında fenomenleri, failleri, nedenselliği ve sebepleri analiz düzeyinin bir parçası olarak kullanırken, iç hegemonya ve dış hegemonya arasındaki bağlamı dikkate alarak 2000’li yıllarda değişen dış politika dinamiklerini mercek altına almaktadır. İç hegemonyada yaşanan değişim ve bunun uluslararası alana yansımalarına dikkat çekilerek, Türkiye’nin yeni dış politikası tartışılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda stratejik derinlik kavramının Türkiye’nin jeopolitiğini ve çok boyutlu dış politikasını yeniden yapılandırmasında önemli bir işlev görmesine karşın, iç hegemonya ve toplumsal tabakalaşmayı göz ardı etmesi nedeniyle eksik bir okumaya yol açtığını savunmaktadır. Bu kavramın klasik kuramların varsayımından hareket etmesi nedeniyle pozitivism tuzağına düştüğü ifade edilmektedir. Bhaskar’ın Marksizmin varsayımlarını önemseydiği dikkate alındığında Potokami’nin uluslararası ilişkilerle kurduğu bağlamın ve Gramsci ile Cox’un hegemonya anlayışının Türkiye’nin küresel konumunu hangi ölçüde açıkladığı tartışılmıştır.

Türkiye’nin son yıllarda artan kapasitesine paralel olarak küresel düzene yönelik eleştirilerini, “Dünya Beşten Büyüktür” söyleminin ve dış politika pratiklerinin hem içeride hem de uluslararası alanda karşılık bulduğuna dikkati çeken çalışma, bu durumun Türkiye’nin bölgesel etkinliğini genişletmesinde de kolaylaştırıcı olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Türkiye’nin küresel adalet ve istikrarın sağlanması talebi ve girişimleri küresel düzenin sağlanmasını hedef alması ve özellikle farklı toplumları, kültürleri, medeniyetlerin dahil olduğu daha geniş ölçekli bir yapının inşasını talep etmesi nedeniyle dikkat çekicidir. Ancak söz konusu “daha adil bir düzenin” hangi araçlarla ve hangi değerler bağlamında sağlanabileceğine dair gerçekçi bir çerçeveden uzak olması nedeniyle ahlaki normlarla sınırlı olduğu ifade edilebilir. İkinci sorunlu alan ise “dünya beşten büyüktür” söyleminin küresel düzene yönelik eleştirileri temelde Birleşmiş Milletler bağlamına oturtarak sınırlandırmış olmasıdır. BM, kurulduğu günden bu yana önemli bir platform olsa da uluslararası düzenin sağlanmasında mutlak bir işleve sahip olamamıştır. Bu durum BM’yi merkeze alan bir eleştiri ve reform çağrısının küresel adaletin sağlanması için yeterli olamayacağını göstermektedir.

Bu talebin bir diğer eksikliği ise ahlaki normların belirsizliği ve mevcut küresel düzene karşı güçlü bir alternatif model sunamamasıdır. Türkiye, sahip olduğu güç ve kapasite ile öne sürdüğü ahlaki normlar çerçevesinde bölgesel ölçekte barış ve istikrarın sağlanması için bir model sunabilmektedir. Ancak bu modelin tanımlanmış bir çerçevesinin olmaması ve belirsizliklerin hâkim olduğu mevcut liberal düzene alternatif bir yaklaşımı savunup savunmadığının net olmaması önemli bir sorunsaldır. İç hegemonyaya bakıldığında görece uyumlu bir söylem öne çıkmasına rağmen, orta ve uzun vadede bu uyumluluğu sürdürebilecek

araçlar ve ilkelerin neler olduğu tartışmalıdır. İç hegemonyada sağlanan uyum sayesinde bölgesel ve küresel ölçekte yeni bir söylemi öne çıkarmasına karşın, küresel toplumun rızasını kazanabilecek bir modeli hangi ölçütlere dayandıracacağı ve hangi araçlarla uygulayacağı belirsizliğini sürdürmektedir.

Kaynakça

- AFRICALLEADS, (2021). Baromètre CIAN des leaders d'opinion en Afrique, réalisé par IMMAR, Erişim Tarihi: 10.10.2022 https://www.cianafrique.org/media/2021/03/barometre_Africaleads2021_defweb.pdf
- Aras, B. (2014). Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(4), 176-197.
- Aslan, M. (2019), *Yeniden Yapılandırma: Türkiye'nin Suriye'deki Modeli*, SETA Rapor.
- Aydınlı, E. (2020), "Büyük Strateji" Çıkmazı ve Türkiye için "Büyüme" Önermesi", (içinde) *Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama*", Karaosmanoğlu Ali L. ve Aydın, E. (ed), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baba, G., Önsoy, M. (2016). Between Capability and Foreign Policy: Comparing Turkey's Small Power and Middle Power Status, *Uluslararası İlişkiler*, Volume 13, No.51.
- Balcı, A. (2013). *Türk Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Bhaskar, R. (1978). *A Realist Theory of Science*, Brighton: Harvester Books.
- Bhaskar, R. (2011). *Çağdaş Felsefeye Eleştirel Bir Giriş: Gerçekliği Geri Kazanmak*, Ankara: NotaBene Yayınları.
- Bhaskar, R. (2017). *İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi: Natüralizmin Olanaklılığı*, Vefa Saygın Ögütü (ed) Ankara: Nika Yayınevi.
- Carr, Edward, H. (1978). *The 20 Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Londra: The Macmillan Press.
- Cox, R. W. (1992). *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory, Perspectives on world Politics*, içinde Eds. Richard Little, Michael Smith, Routledge, London, NY
- Dal, Emel P., Kurşun, M. (2016), Assessing Turkey's middle power foreign policy in MIKTA: Goals, means, and impact, *International Journal*, Cilt:71, Sayı:4, 608-629.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Demirtaş, T. (2021). Türkiye'nin Afrika Politikası, *Kriter Dergisi*, Yıl:6, Sayı:62.
- Demirtaş, B. (2014). İnşacılık, Ali Balcı ve Şaban Kardaş (ed), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (içinde). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dural, B. (2012). Antonio Gramsci ve Hegemonya, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11 Sayı:39, 309-321.
- Ekren, A. (2022). "Antonio Geamsci'nin Hegemonya Kavramının Uluslararası İlişkiler Disiplinine Girişi ve Yorumlanması", Cilt:14, Sayı:2. 149-158
- Eralp, A. (2011). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm- Realizm Tartışması, (içinde) *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdem, T. (2021). Merkez-Çevre İlişkisi Bağlamında 27 Nisan e-Muhtırası, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, <https://www.sde.org.tr/tevfik-erdem/genel/merkez-cevre-iliskisi-baglaminda-27-nisan-e-bildirgesi-kose-yazisi>
- Erdoğan, R. T. (2021). *Daha Adil Bir Dünya Mümkün: Birleşmiş Milletler Reformu İçin Bir Model Önerisi*, İstanbul: Turkuvaz Kitap.

- Evaghorou, L. Evaghoras. (2009). An Offensive Realism Approach: Turkey as a Regional Power. Akis, Kalaitzidis (ed.), *Global Politics in the Dawn of the Twenty-First Century* (içinde). Atina: Atiner. 227-242.
- Güder, S. (2020). Covid-19'un Uluslararası Sistem ve Türkiye Siyasetine Yansımaları, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, (Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt ve Sayım Yorğun), İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Gramsci, A. (1997). *Hapishane Defterleri*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Jones, B. (2002). After International Relations: Critical Realism and the (Re)Construction Of World Politics, *Journal of Critical Realism*, 1:1.
- Joseph, J. (2008). Hegemony and Structure-Agency Problem in International Relations, *Review of International Studies*, Cilt 34, No 1.
- Karcı, B. (2017). Eleştirel Gerçekçi Bilgi Teorileri, *Turkish Academic Research Review*, Cilt 2, Sayı 2. 89-108.
- Kolasi, K. (2018). Uluslararası İlişkiler Teorisinde Bilimsel Realizm ve Yapı Kavramı, *SBF Dergisi*, Cilt 73, No. 4, 931-958.
- Landau, J. M. (1995). *Pan-Turkish: From Irredentism to Cooperation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press
- Maziad, M. ve Sotiriadis, J. (2020), Turkey's Dangerous New Exports: Pan-Islamist, Neo-Ottoman Visions and Regional Instability, *Middle East Instution*, <https://www.mei.edu/publications/turkeys-dangerous-new-exports-pan-islamist-neo-ottoman-visions-and-regional>
- Morgenthau, Hans. J. (2005). *Politics Among Nations: Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*,. 7. Baskı. New York: McGraw-Hill.
- Oğurlu, E. (2017). Türk Dış Politikası'nda Afrika Açılımı, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:5
- Ozan, E. D. (2001). Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Ana Hatları, *Praksis* (3), 10-25.
- Özpek, B., Demirağ. Y. (2014). Turkish foreign policy after the 'Arab Spring': from agenda-setter state to agenda- entrepreneur state. *Israel Affairs*, 20(3), 328-346.
- Patokami, H. (2001). *After International Relations: Critical Realism and the (Re)Construction of World Politics*, New York: Routledge.
- Sunar, L. (2007). Batı Düşüncesinde Yeni Arayışlar ve Roy Bhaskar'ın Eleştirel Realizm Felsefesi. *Sosyoloji Dergisi*, 3:15, 85-100.
- Tuna, F. (2020a). Türk Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Libya Politikası. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2:1, 74-87.
- Tuna, F. (2020b). Bölgeselleşme Kapsamında Türk Dış Politikasının Etkinliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı Örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19:4, 1580-1595.
- Tuna, F. (2021). Kamu Diplomasisinde Sivil Toplum Kuruluşun Rolü, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 11:2, 1-12.
- Ülman, B. Balta-Peker, E. ve Ağcan, M. A., (2011). "Uluslararası" Fikri, Epistemolojik Yanılgı ve Eleştirel Gerçekliğin İmkânları, *Uluslararası İlişkiler*, 8:30.
- Yalvaç, F. (2010). Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post- Pozitivizm Sonrası Aşama", *Uluslararası İlişkiler*, 6:24, 3-32.
- Yalvaç, F. (2012), "Strategic Depth or Hegemonic Depth? A Critical Realist Analysis of Turkey's Position in the World System", *International Relations* 26:2, 165-180.
- Yalvaç, F. (2014), "Approaches to Turkish Foreign Policy: A Critical Realist Analysis", *Turkish Studies*, 15:1, 377-402.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita. Bilgi, Sayı: 23, 9-34.

-
- TCCB, (2016). İslam İşbirliği Teşkilatı 13'üncü İslam Zirvesi'nin Açılışında Yaptıkları Konuşma, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/42573/islam-isbirligi-teskilati-13uncu-islam-zirvesinin-acilisinda-yaptiklari-konusma>
- Türkiye'nin Afrika'daki yükselen siyasi imajı Yunanistan'ın merceğinde: Haritalı analiz yaptılar”, Yeni Şafak, Erişim Tarihi: Ağustos 2022, <https://www.yenisafak.com/dunya/turkiyenin-afrikadaki-yukselen-siyasi-imaji-yunanistanin-merceginde-haritali-analiz-yaptilar-3855419>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022). Yeniden Asya Girişimi, <https://www.mfa.gov.tr/yeniden-asya-girisimi.tr.mfa>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Uluslararası Standartlar Işığında Göçmen İşçilerin Sosyal Güvenlik Hakkı ve Sosyal Koruma Politikaları

The Right to Social Security of Migrant Workers and Social Protection Policies in the Light of International Standards

Ezgi YAMAN KENNEDY^a Abdulhalim ÇELİK^{b*} Muhammet Enes KAYAGİL^c

^a Dr., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Ankara/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-8312-9763

ORCID: 0000-0002-4905-6481

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE

^c Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5906-3968

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Ekim 2022

Kabul tarihi: 15 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Göç,

Göçmen,

Sosyal koruma

ÖZ

Göç konusu insanlık tarihinin hemen her döneminde karşılaşılan bir olgu olmasına rağmen günümüzde küresel bir problem haline dönüşmüş durumdadır. Ekonomik sebepler yanında savaş ve felaketler gibi sebeplerle göç eden insanların sayısının artmakta olduğu görülmektedir. Göçmenler göç süreci boyunca ve sonrasında çeşitli risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bazı ülkelerde göçmen işçiler ucuz işgücü olarak algılanmakta ve genellikle kayıt dışı sektörde tercih edilmektedir. Bu da zaten hassas bir yapıda olan göçmen işçilerin sosyal korumasız ve güvencesiz bir ortamda olmalarına yol açmaktadır. Covid-19 ile birlikte ise göçmenlerin işlerini kaybetme konusunda daha riskli durumda bulunmaları ve sosyal koruma yetersizlikleri onları daha zor koşullarda yaşamaya mecbur bırakmıştır. Bu çalışma da sosyo-ekonomik açıdan daha savunmasız olan ve kırılgan bir yapıda bulunan göçmenlerin sosyal koruma ve sosyal güvenlik sorunlarının önemini vurgulamayı ve bunun için öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda konuyla ilgili ILO ve BM sözleşmeleri başta olmak üzere ikili anlaşmalar gibi uluslararası standartlar ve ülke uygulamaları ele alınan konular arasında yer almıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 3, 2022

Accepted: October 15, 2022

Keywords:

Immigration,

Immigrant,

Social protection

ABSTRACT

Migration is a phenomenon encountered in almost every period of human history. However, today it has become a global problem. In addition to economic reasons, it is seen that the number of people who migrate due to reasons such as war and disasters is increasing. Immigrants face various risks during and after the migration process. In some countries, migrant workers are perceived as cheap labor and are generally preferred in the informal sector. This causes migrant workers, who are already vulnerable, to be socially unprotected and in an insecure environment. With Covid-19, the fact that immigrants are at a higher risk of losing their jobs and social protection inadequacies forced them to live in more difficult conditions. This study aims to emphasize the importance of social protection and social security problems of immigrants, who are more vulnerable and vulnerable in socio-economic terms, and to offer suggestions for this. For this purpose, relevant international standards such as ILO and UN conventions, also bilateral agreements and country practices were among the topics discussed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: abdulhalim.celik@kocaeli.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Immigrants are defined as 'vulnerable groups' in that they are any group or segment of society at higher risk of facing discriminatory practices, violence, environmental disasters or economic hardship in times of crisis and conflict, compared to other groups. Immigrants are also a sensitive group in working life. They are generally discriminated against in the labor market due to their legal (citizenship) status and ethnic characteristics, race, language, religion and cultural norms in the target country, and they are mostly employed without any legal or social security.

This article aims to emphasize the importance of social protection problems of international migrants and to offer suggestions to overcome them. Discussions and solutions that focus only on the problems of migrants may not be valid in the long-term. Acceptable and sustainable solutions in line with global development goals, humanitarian approaches that care and value the contributions of migrants can contribute more to common values and permanent solutions. This vision can play an important role in building an inheritable world for the future.

Migrant workers face numerous obstacles in access to the scope of social security. In addition to what has been said above, migrants encounter strong linguistic and cultural obstacles preventing them to access information about their rights and general stigma and discrimination. To this end, concentrating on projects and activities which will improve social cohesion and integration with the general population is a significant necessity. Medical care, illness and work accident assistance, maternity pay, maternity leaves and child and family assistance are subjects that must be included in the scope of social security and social protection programmes. Additionally, migrant workers are often excluded from unemployment compensation. As they have newly arrived in the host country and not having previously paid premiums or taxes, many countries do not find it appropriate to provide them with unemployment compensation. However, particularly during extraordinary periods such as the Covid-19 pandemic, migrant workers should have access to unemployment compensation in situations where they are not able to work due to compelling reasons.

Lack of coordination between countries is another significant problem. Migrant workers are rarely defined as a specific group in places where bilateral and multilateral social security agreements are in place. Often, they are included in other worker groups regarding social security rights and coordination of assistance. Such generalisations in international social security agreements often result in the exclusion of irregular migrants or those without an official contract. Nevertheless, bilateral or multilateral agreements are proven effective mechanisms in recognising, keeping and managing contributions or assistance rights of migrant workers in the host country.

The study is based on a literature review. First, the literature on conceptual issues such as immigration, immigrants, social security and social protection is given. Afterwards, the problems of migrant workers in working life and the need for social protection were examined. In the section that constitutes the main subject of the article, the prominent international regulations aiming to provide social security and social protection are analyzed. Here, ILO Social Security Instruments, ILO Social Security Instruments for Migrant Workers, ILO Domestic Worker Protection Instruments, Other International Standards and Bilateral Agreements are examined. In this section, examples of the social security coverage of domestic workers, migrant domestic workers and migrant workers in six countries are presented.

Extensive access to healthcare services is key to the welfare of migrants. Apart from exceptions, migrants with valid residence and working permits are able to equally access healthcare services as national residents. However, rights of irregular migrants significantly vary from one country to another. The improvement of effective inclusivity should also contain informative campaigns to brief government officials and migrants about regulations and authorities. Informing and counselling attempts are usually small-scale and were carried out by local administrations and NGOs. Counselling services should be free of charge.

In recent years, significant progress has been made in expanding disability assistance and retirement rights to migrant workers. One of the newest examples of international cooperation is the MERCOSUR agreement regarding the coordination of retirement rights of migrant workers including domestic workers. Social protection plans grounded on the principle of equal treatment that allow migrant workers to have the same working rights as the national workers including the right to social security of migrant domestic workers should be applicable in all countries.

Giriş

İnsanlar, kendileri için dünyadaki yaşamın başlamasından bu yana yeryüzünde sürekli göç halinde olmuşlardır. Bu da göçü 'insanlık kadar eski' hale getirmiştir (Demuth, 2000). İlk medeniyetlerin ticaret ağlarını geliştirmeye başlamasıyla ürünler, bilgiler ve fikirler farklı yerler ve kıtalar arasında göç etmeye başlamıştır. Bu hareketlilik insanların dünyanın her yerine taşınmasına imkân sağlamıştır. İnsanların ve kültürlerin bu yer değiştirmeleri, dünyanın her yerinde insani gelişme ve kültürler arası uyum ve bütünleşmeye katkıda bulunmuştur (Szablewska & Karim, 2003).

Her yıl milyonlarca insan, kendileri ve aileleri için daha iyi bir yaşam ve daha insani koşullara erişmek amacıyla yaşadıkları yerleri terk ederek uluslararası sınırları aşmaktadır. Birçok insan daha iyi bir iş bulma umudu, daha yüksek ücret ve çeşitli fırsatlar bulma arzusu ile göç etmektedir. Bunun yanı sıra insanlar; ülkelerindeki çatışmalar, savaşlar, doğal afetler, açlık, yoksulluk veya uğradıkları zulüm nedeniyle yaşadıkları ortamı terk etmek zorunda kalmaktadır (ILO, 2021; IOM, 2019). Küreselleşme sürecinde, dünyadaki hemen hemen tüm ülkeler menşe, varış veya geçiş ülkesi veya her üçü olarak göçe katılmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte gerekli ekonomik fırsatların yeterince sağlanamaması nedeniyle sınırları geçen göçmenlerin sayısının önümüzdeki on yıllarda hızla artması beklenmektedir.

Göçmenler için göç, beklentiler ve umutlar kadar birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir. Göç kararı, bireysel, toplumsal, ulusal ve uluslararası etkileri olan bir eylemdir, fakat nihayetinde en çok bireyleri etkilemektedir. Kendileri ve ailelerinin yiyecek, barınma, güvenlik, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi diğer ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla işgücüne katılabilmek, göçmenler için hayati bir önem arz etmektedir (Blanpain vd., 2014; IOM, 2021). İşgücü piyasasına katılan göçmen işçiler sıklıkla kayıt dışı istihdam edilmekte, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınmadığı, kötü koşullarda çalışmak zorunda kalmaktadır. Göçmen işçiler çoğu zaman, düşük ücretlerle uzun saatler çalışabilmekte, kendileri ile aynı işi yapan yerli işçilere göre daha az ücret alabilmekte, iş kazasına, meslek hastalığına ve işle ilgili hastalıklara daha fazla maruz kalabilmektedir (Olivier & Govindjee, 2013).

Uluslararası göç, göçmen işçiler için olumlu bir arayıştan kaynaklanıyor olsa da göçün sonuçları ne yazık ki sömürüye dayalı kolonizasyon, kölelik, hastalıkların yayılması, ayrımcılığın, ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının artması gibi sorunları içererek iç çatışmalara ve bölgesel sorunlara yol açabilmektedir. Bu duruma uluslararası literatürde “içeriden öğrenen/dışarıdan” ikiliği adı verilmektedir. Göç, ister gönüllü ister zorunlu olsun, özellikle küreselleşme ve küresel mali kriz bağlamında, dünya çapındaki toplumlar için büyük bir zorluk oluşturmaya devam etmektedir (Olivier & Govindjee, 2013). Göç ayrıca insan hakları hukuku, iş hukuku ve sosyal güvenlik hukuku ile ilgili bir dizi zorlu konuyu gündeme getirmektedir. Günümüzde uluslararası göçmenler, işgücü piyasasında hassas bir grubu temsil eden mevsimlik işçiler, geçici sözleşmeli işçiler, vasıflı göçmen işçiler, öğrenciler, sığınmacılar ve mülteciler ile düzensiz statüye sahip işçiler gibi çok çeşitli bir grubu oluşturmaktadır (Hirose vd., 2011). Bu grup içerisinde göçmen kadınlar ve insan ticareti mağduru göçmenlerin ise kritik bir konumu vardır (Bilek vd., 2019).

1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde (madde 22) “Toplumun bir üyesi olarak herkesin sosyal güvenlik hakkı olduğu” tanımlanmaktadır. Ancak, göçmenler bir ülkede çalışan ev sahibi ülkenin vatandaşlarıyla karşılaştırıldığında, çalışma hayatında sosyal güvenlik haklarından faydalanma açısından her zaman büyük zorluklarla karşı karşıya bulunmaktadır. Yasal statüleri, uyrukları veya istihdam ve ikamet sürelerinin yetersiz olması nedeniyle ev sahibi ülkede sosyal güvenlik haklarına erişmelerine izin verilmeyebilmekte ya da o ülkenin yasal mevzuatı nedeniyle etkin erişimleri sınırlı bir düzeyde kalabilmektedir. Hakları ve

yükümlülükleri hakkında bilgi ve farkındalık eksikliği nedeniyle erişimleri daha da fazla kısıtlanabilmektedir. Aynı zamanda, geçici devamsızlıkları nedeniyle menşe ülkelerindeki sosyal güvenlik yardımlarından yararlanma haklarını kaybedebilmektedirler (ILO, 2019; ILO & Roxani, 2012).

Hali hazırda göçmenlik statüleri nedeniyle kayıt dışı istihdam edilme, güvencesizlik ve kötü koşullarda çalışma durumlarına karşı savunmasız olan göçmenler, küresel Covid-19 Salgını nedeniyle daha kırılgan ve savunmasız hale gelmiştir. ILO ve BM'nin çalışmalarında Covid-19 döneminde göçmen işçilerin sosyal koruma ve sosyal güvenlik tedbirlerinin kapsamına alınması ve göçmen işçiler için sosyal içermenin sağlanması gerektiği önemle vurgulanmaktadır (Fasani & Mazza, 2020; ILO, 2021). Sosyal korumanın göçmen işçilerin haklarını yüzde yüz kapsayacak şekilde genişletilmesi uzun yıllardır tartışılmaktadır. Böylece ekonomik ve sosyal refaha katkıda bulunmanın ötesinde, yoksulluk ve sosyal dışlanmayla da mücadele edilecektir. Sosyal koruma çabası, sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınmayı ve yoksulluğun azaltılmasını önemli ölçüde etkilemek için son yıllarda önemli ivme kazanmıştır (ILO & Vazhynska, 2016). Buradan hareketle bu çalışmanın amacı da göçmen işçilere yönelik sosyal koruma ve sosyal güvenlik hakların incelenmesi ve bu haklardan tam anlamıyla faydalanabilmeleri için sosyal koruma politikalarına ilişkin öneriler sunmaktır.

Çalışma Hayatında Hassas Bir Grup Olarak Göçmen İşçiler

Çağdaş küresel ekonominin en önemli sorunlarından biri olan göç (Drinkwater vd, 2002, s.1) süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçmesi veya bir devlet içinde yer değiştirmesidir. Buna, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dâhildir. (IOM,2020, S.35-36). Göç, çeşitli şekillerde hane halkının, ev halkının ve nihayetinde tüm ekonominin refahını etkileyen bir karardır. Göç yoksulluğu azaltabilmekteyse de göçün tüm etkileri olumlu değildir. Göçmenlerin, aracı işe alım kuruluşları veya işverenler tarafından sömürülebildiği görülmektedir. Ayrıca, aileden ayrılmak göçmenler için stresli olabilmekte ve büyük ölçekli bir göç, bir ulusun kimliğine ve egemenliğine ciddi zorluklar oluşturabilmektedir (Ratha vd: 2011: 3).

Uluslararası ölçekte, evrensel olarak kabul edilmiş bir 'göçmen' tanımı bulunmamaktadır. Göçmen terimi genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve 'kişisel uygunluk' sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişiler ve aile fertleri için geçerli kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler göçmeni; sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey olarak tanımlamaktadır. Bu tanım kapsamında, turist veya iş adamı statüsüyle daha kısa sürelerde seyahat eden kişiler göçmen olarak değerlendirilmemektedir. Ancak yaygın kullanım, tarım ürünlerinin ekimi veya hasadı için kısa sürelerde seyahat eden mevsimsel tarım işçileri gibi kısa dönemli göçmenlerin bazı türlerini de kapsamaktadır (IOM, 2020, s. 37).

Göçmenler, diğer gruplara kıyasla, kriz ve çatışma dönemlerinde ayrımcı uygulamalar, şiddet, çevresel felaketler veya ekonomik zorluklarla karşılaşma riski daha yüksek olan herhangi bir grup veya toplumdaki kesimler olmaları bakımından, 'hassas gruplar' olarak tanımlanmaktadır (Atlı vd., 2010). Literatürde hassas gruplar kavramı ile eş anlamlı olarak, "risk grupları", "dezavantajlı gruplar" ve "incinebilir gruplar" kavramları da kullanılabilmektedir. Kişileri 'hassas' yapan faktörler, demografik özelliklerinden, sağlık problemlerinden, içinde buldukları toplumun değer sistemlerinden, bazen de işgücü

piyasasının kendilerinden talep ettiği bilgi ve becerilerden yoksun olmalarından kaynaklanabilmektedir.

Göçmenler, çalışma hayatında hassas bir gruptur. Genellikle hedef ülkede yasal (vatandaşlık) statüleri ve etnik özellikleri, ırk, dil, din ve kültürel normları gibi özellikleri nedeniyle işgücü piyasasında ayrımcılığa uğramaktadırlar (European Union & European Union Agency for Fundamental Rights, 2019; Häusler, 2010; ILO, 2021). Ayrımcılığa uğrayan kişiler kimi zaman işgücü piyasasına girişte zorluk yaşamakta, kimi zaman ise çalışma yaşamında pek çok sorun ve riske maruz kalmaktadır. Bu insanlar, herhangi bir yasal ya da sosyal güvenceleri olmadan istihdam edilmeleri nedeniyle, iş güvencesi, tatil ve dinlenme araları olmaksızın daha düşük ücretle daha fazla çalıştırılabilmektedir. ILO, bireylerin bu koşullara tabi olmasını modern kölelik-zorla çalıştırma olarak tanımlamaktadır (ILO & Walk Free Foundation, 2017). İşgücü piyasasında karşılaştıkları ayrımcılık nedeniyle zorla çalıştırılma gibi suistimallere ve fiziksel, sözel, cinsel istismarlara karşı savunmasız bulunan grupların başında göçmen işçiler gelmektedir (Bilek vd., 2019; ILO & Walk Free Foundation, 2017).

Şu anda dünya çapında yaklaşık 282 milyon göçmen bulunmaktadır ve bu rakam dünya nüfusunun yüzde 3'ünü oluşturmaktadır. Bu rakam 2015'te 248 milyon, 2010'da 220 milyon, 2005'te 191 milyon ve 2000'de 173 milyon olarak tahmin edilmiştir. Dolayısıyla son yirmi yılda, uluslararası göçmen sayısı yıllık ortalama yüzde 2,4 artmıştır (IOM, 2021). ILO, istihdam için göç eden kişilerin (göçmen işçiler) toplam yaklaşık 169 milyon kişi olduğunu ve dünya çapındaki işgücü piyasasının yüzde 4,9'unu oluşturduğunu tahmin etmektedir. Bu rakamın yaklaşık 50 milyonunun belgesiz veya düzensiz olduğu söylenmekte olup göç edenlerin çoğunun bunu ekonomik nedenlerle, bazılarının ise siyasi veya başka nedenlerle yaptığı genel olarak kabul edilmektedir. Göçün büyük kısmı aynı bölge içinde, komşu ülkeler arasında ve düşük vasıflı veya yarı vasıflı iş sektörlerinde gerçekleşmektedir (ILO, 2021).

Göçmen işçiler, normal ikamet yerlerinden farklı bir bölge veya ülkede çalışan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Göçmen işçi kavramı, vatandaşı olmadığı bir devlette ücretli bir faaliyetle istigal edecek olan, istigal eden veya istigal etmiş olan kişiyi ifade etmektedir (IOM, 2020, s.37). Göçmen işçi kavramı kendi içerisinde ikiye ayrılarak incelenebilmektedir. İlki bir ülkeden diğer ülkeye çalışmak amacıyla göç edip de uzun süreli kalma niyetini taşıyan gruptur. Diğeri ise yine bir ülkeden diğer ülkeye çalışmak amacıyla göç etmesine rağmen kısa süreli kalma niyetini taşıyan gruptur (Civan ve Gökalp, 2011, s.236).

Göçmenler, hedef ülkenin nüfusu ile aynı risk ve tehlikelerle karşı karşıyadır. Ancak, ev sahibi ülkenin bağlamına aşına olmama veya göçmenlik statüleri ile ilgili olabilecek göçmenlere özgü risklerle de karşı karşıyadırlar. Göç hareketliliğinin, çalışma hayatı bağlamında temelde üç aşaması tanımlanmaktadır: (i) çalışma hayatının başlangıcında (ayrılış), (ii) çalışma hayatı boyunca (işe yerleştirme) ve (iii) çalışma hayatının sonunda (geri dönüş). Göçmen işçiler, her aşamada farklı motivasyonlar, sonuçlar ve politika sonuçları ile karşılaşmaktadırlar. Bu göç döngüsü boyunca göçmen işçiler: işsizlik, hastalık, yaralanma gibi risklerle ve yaşlılıkta yoksulluk ve hastalık gibi sorunlara maruz kalabilmektedirler. Göçmenlerin hane halkı üyelerinin de taşınmanın bir sonucu olarak risk ve belirsizliklerle karşı karşıya olduğunu belirtmek gerekmektedir (Taha vd., 2015).

Göçmen işçilerin karşılaştıkları sorunlar içinde bulunulan sosyo-ekonomik ve kurumsal ortam, göç akışının türü (Kuzey-Kuzey, Güney-Kuzey veya Güney-Güney) ya da bireysel ihtiyaçlara bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, göç esnasında hastalığa karşı daha savunmasız olan göçmenlerin ihtiyaçlarının başında sağlık hizmetleri gibi sosyal güvenlik önlemleri gelebilmektedir. İşe yerleştirme aşamasında işsizlik ödeneği; yaralanma riskleri nedeniyle sakatlık ödeneğine ihtiyaç duymaları da muhtemeldir. Ülkelerine güvenli geri dönüş

sürecinde ise çalışma süreleri karşılığında hak ettikleri yaşlılık-emeklilik ödeneğini almaları gerekecektir. Böyle bir durumda taşınabilir sosyal güvenlik hakları, özellikle göçmen işçi ailesinden uzaktaysa, muhtemel risklerin ele alınmasına yardımcı olabilmektedir (Taha vd., 2015). Hareketlilik süreçleri “karmaşık, uzun, istikrarsız ve çeşitli” olan göçmenlerin haklarının mekânsal ve zamansal olarak korunması önem arz etmektedir (Blanpain vd., 2014; ILO, 2021; Taha vd., 2015).

Sosyal Güvenlik Hakkı ve Sosyal Koruma

Sosyal güvenlik, genel olarak hastalık, ekonomik güvensizlik, işsizlik, engellilik, yoksulluk, yaşlılık vb. ile ilgili olarak toplum üyelerini sosyal ve ekonomik sıkıntılara karşı korumayı amaçlayan kamu politikası önlemleridir (ILO, 2010b: 13). Belirli bir toplumun üyelerine, onurlu bir yaşam için sosyal adalet sağlayan, “eşitliği ve güvenliği güvence altına alan” (Riedel, 2007, s.18) ve “herkes için bir servet payı” (Blanpain vd., 2014) sunan bir kurum olarak da tanımlanmıştır. Sosyal güvenlik, risk temelli bir yaklaşımla ilişkilendirilmektedir (Olivier & Govindjee, 2013). Sağlık, işsizlik, yaşlılık ve iş kazaları gibi sosyal riskler genellikle sosyal güvenliğin temel unsurları olarak anılmakta ve ILO Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi¹ tarafından da kabul edilmektedir. Dünyadaki çoğu sistem, sosyal güvenliği hem sosyal yardım hem de sosyal sigorta kavramlarını içerecek şekilde bir şemsiye terim olarak tanımlamakta ve planlama yapmaktadır (Getubig & Schmidt, 1992; Mares, 2005; Olivier, 2012).

Sosyal güvenliğin genel amacının geniş anlamda insanlara risklere karşı tam bir koruma durumu sağlamak olması gerektiğini öne sürülmüştür (Berghman, 2007). Fakat böyle genişletilmiş bir sosyal güvenlik kavramının, yalnızca ilgili kişinin mali ve mesleki refahını değil, aynı zamanda zarar gören kişinin beşerî ve maddi çevresiyle olan ilişkilerinde karşılaştığı tehlikeleri de kapsayacağı ve sosyal koruma ve refah politikalarının kapsamına gireceği düşünülmektedir (Alderman & Yemtsov, 2012; Olivier & Govindjee, 2013).

Sosyal koruma ise insan refahında geniş kapsamlı iyileştirmeleri teşvik etmek için kilit bir politika aracıdır (Barrientos, 2014). Yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak için güçlü bir kaldıraç görevi görmektedir. Kapsayıcı ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Kriz zamanlarında bireyleri ve aileleri korumakta ve çocukların sağlık ve eğitimini iyileştirmeye yardımcı olmaktadır. Kaliteli hizmetlere erişimle birlikte, sosyal korumaya evrensel erişimin, nesiller arası yoksulluk döngüsünü kırmak ve içermeyi teşvik etmek için gerekli olduğu kanıtlanmıştır (UN, 2018).

“Toplumun bir üyesi olarak herkesin sosyal güvenlik hakkı”nın bulunduğu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde² belirtilmiştir. ILO, Philadelphia Bildirgesi’nde³ yer aldığı ve yakın zamanda Sosyal Koruma Tabanları Tavsiyesi⁴, 2012 (No. 202) ve kararında yeniden teyit edildiği gibi, devletleri, sosyal güvenliği bu tür korumaya ihtiyacı olan herkese genişletmekle görevlendirilmiştir. ILO’nun İnsana Yakışır İş Gündemi⁵, adil bir gelir, işyerinde güvenlik ve aileler için sosyal korumayı da içermekte ve sosyal güvenlik standartları belirlenirken aynı zamanda sosyal koruma politikalarının da çerçevesi çizilmektedir.

¹ Sözleşme 102, 1952.

² İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948, madde 22.

³ Philadelphia Bildirgesi, 1944.

⁴ Sosyal Koruma Tabanları Tavsiyesi, 2012, No. 202.

⁵ The ILO’s Decent Work Agenda, 2015.

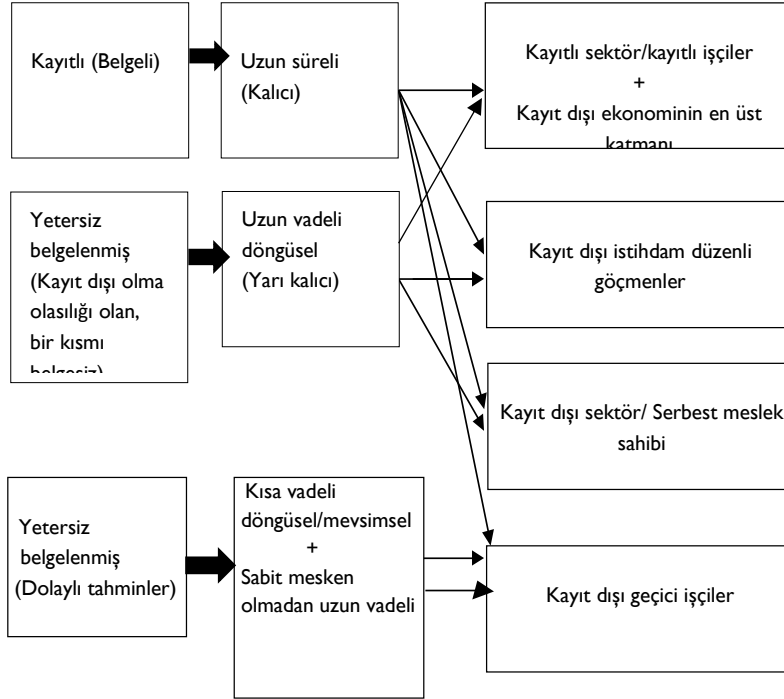
Bu bağlamda ILO, göçmen işçilerin ve ailelerinin sosyal güvenlik kapsamında karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelinmesini, acilen ele alınması gereken önemli bir zorluk olarak belirlemiştir (ILO & Vazhynska, 2016). Benzer şekilde Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri de özellikle kadınlar başta olmak üzere, göçmenleri ve güvencesiz/kayıt dışı istihdam edilmiş olan kesimleri kapsamakta, sosyal koruma politikalarının önemini kabul etmektedir (ILO & Vazhynska, 2016).

Göçmen İşçilerin İşgücü Piyasasına Bağlı Sorunları ve Korunma İhtiyacı

İşçilerin sağlığı ve güvenliğine ilişkin literatür, sosyal koruma ile birlikte sosyal güvenlik önlemlerinin önemini vurgulamaktadır (Comaru vd., 2013; ILO, 2019). Kırılgan bir grup olan göçmen işçilere özel olarak sosyal güvenlik koruması sağlama gerekliliği ise özellikle son on yılda dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan yeni ekonomik entegrasyon modellerinin ışığında giderek daha önemli hale gelmiştir (ILO, 2021). Sosyal güvenlik haklarının taşınabilirliği şüphesiz emeğin ekonomik bölgeler içinde serbest dolaşımını kolaylaştırmakta ve böylece bu entegre işgücü piyasalarının düzgün işleyişini garanti altına almaya katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, sosyal güvenlik yardımlarının göçmen işçilerin menşe ülkelerine gönderilen ve dünya toplumu tarafından kalkınma için önemli araçlar olarak kabul edilen havalelerin önemli bir bölümünü oluşturabileceği gerçeği, göçmenler için sosyal güvenlik haklarının önemini vurgulamaktadır (Kulke, 2006).

Göçmen işçiler, çeşitli boyutlarda işgücü piyasasındaki genel işçi nüfusa göre daha savunmasızdırlar. İş piyasasına nispeten yeni giren ve mesleklere erişimde genellikle lisan ve kurumsal engellerle karşılaşan göçmenlerin, benzer eğitim seviyesi ya da sosyo-ekonomik seviyedeki yerli halka kıyasla, genellikle standart dışı veya gayri resmî sözleşmelere, daha kısa iş süresine ve düşük vasıflı ve düşük ücretli işlere sahip olma olasılıkları daha yüksektir (de la Rica vd., 2015). Gelirlerinin büyük bir bölümünü havale yoluyla yurtdışına transfer eden göçmenlerin sınırlı tasarruflara sahip olduğu ve uzun süreli işsizlik karşısında, yaşamlarını sürdürmek için yetersiz birikime sahip oldukları bilinmektedir (Häusler, 2010). Ayrıca, göçmenlerin ikamet statüleri tipik olarak onların refah devleti ve halk sağlığı hizmetlerine erişimlerini sınırlamaktadır (Levitt vd., 2017). Buna ek olarak, oturma izinleri genellikle istihdam durumlarına bağlı bulunmaktadır. İşten çıkarılmak, onları evlerine dönmeye veya herhangi bir sosyal güvence olmaksızın ev sahibi ülkede yasa dışı olarak kalmaya zorlayabilmektedir (Häusler, 2010). Tüm bu faktörlerin birleşimiyle ekonomik gerilemeler sırasında göçmen işçilerin kırılganlıkları artmakta, iş bulma kabiliyetleri düşmekte ve böylece orantısız bir şekilde ekonomik gerilemelerin yükünü taşıyabilmektedirler (Fasani & Mazza, 2020 ; Hoynes vd., 2012).

Kayıt dışı sektördeki işçilerin güvensizlikleri iki kategoride incelenebilmektedir. Biri, zaman zaman haneleri etkileyen sağlık harcamaları ve iş kaybı nedeniyle bir sağlık şokuna yol açan hastalık veya erken ölüm şeklindeki rastgele şoklardır. Rastgele şoklar, salgın hastalıklar, kasırgalar veya depremler gibi doğal afetleri de içerebilmektedir. Diğer güvensizlikler, hane halklarının yaş, cinsiyet, kast, medeni durum ve varlıkların mülkiyeti gibi yaşamları boyunca büyük ölçüde sabit kalan yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bunların yanı sıra en önemli yapısal özelliklerden biri de maaşlı, yevmiyeli veya serbest meslek sahibi olmalarıdır (Unni & Rani, 2002). Dolayısıyla ekonomik dalgalanma ve krizlere karşı önlemler içeren genel bir sosyal koruma stratejisi ile kapsamaları gerekmektedir. Kayıt dışı sektörde artan gelir yoksunluğu ve kırılganlığı, temel ihtiyaçlara ilişkin sosyal güvenliğin yanı sıra genel ekonomik krizlere karşı güvenliği de dâhil ederek sosyal korumanın kapsamını genişletmeyi ve gelir güvenliğini artırmayı gerektirmektedir (ILO & Vazhynska, 2016; Fasani & Mazza, 2020).

Şekil 1: Göçmen İşçilerin Kayıt Durumlarına İşgücü Piyasasındaki Konumu (Caro, 2020; ILO, 2021; Srivastava & Institute for Human Development India (IHD), 2020.)

Göçmen işçilerin sosyal güvenlik kapsamında karşılaştığı zorluklar esasen sosyal güvenlik sistemlerinin ulusal mevzuat kapsamında kurulmuş olmasından ve iş hukuku ile göç hukukunun ortak sorun alanlarına ilişkin konulara yer vermemesinden kaynaklanmaktadır. Göçmenlerin yasal konumunun hem iş hukuku, hem göç hukuku, hem de sosyal koruma hakları perspektifinden incelenmesi ve bu boyutlar ile göç politikası arasındaki ilişkiyi vurgulayacak yeni enstrümanlar üretilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Göç yasalarını sosyal güvenlik hukuku ve iş hukuku çerçevesi üzerine yerleştirme eğiliminin koordineli şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Devletin sosyal refahına (yani sosyal yardıma) bağımlılık, statüsü kalıcı hale gelmeyen göçmen işçiler açısından, ülkeye giriş ve/veya daimî ikamet statüsünü reddetmek ve sınır dışı etmek için bir zemin oluşturmaktadır (Olivier & Govindjee, 2013). Ayrıca sosyal güvenliğin bölgesel niteliği ve yardım alma koşullarının çeşitliliği bir ülkeden diğerine göç eden işçiler açısından sosyal güvenlikle ilgili belirli zorluklar ortaya çıkabilmekte ve işçi istihdam edilen bir ülkeden diğerine ne kadar çok hareket ederse, daha da savunmasız hale gelebilmektedir (Hirose vd., 2011).

Göçmen işçilerin sosyal güvenlik ve sosyal koruma altına alınmasına ilişkin endişeleri daha görünür kılan olaylardan biri de Covid-19 salgını olmuştur (Fasani & Mazza, 2020). Sınırların kapatılması, seyahat kısıtlamaları ve virüsü kontrol altına almaya çalışmak için sıhhi önlemler göçmen ve mültecilerin kırılabilirliğini artırmıştır. Covid-19'un etkilerini azaltmak amacıyla Olağanüstü Hal-OHAL kararlarının alınmasıyla (European Commission & European Migration Network, 2021) uygulanan sokağa çıkma yasakları ve belirli sektördeki işler haricinde evden çalışma düzenlemeleri hali hazırda geçici işlerde, günlük yevmiyeye, çoğu zaman kayıt dışı biçimde, mevsimsel tarım işlerinde, inşaat, tekstil ve turizm gibi hizmet sektörlerinde yoğun olarak çalışan göçmen işçileri olumsuz etkilemiştir (European Union & European Union Agency for Fundamental Rights, 2019; Fasani & Mazza, 2020).

Covid-19 salgını, özellikle kayıt dışı sektörlerde göçmenlerin savunmasızlığını ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de göçmen işçiler sokağa çıkma kısıtlamaları ve sınırlama stratejilerinden büyük zarar görmüştür. Uzun vadeli kalıcı göçmenler (Şekil 1.) ve sosyal koruma kapsamında

iken; uzun ve kısa vadeli döngüsel (circular) ve mevsimlik göçmenler en savunmasız grup olmuştur. Kısa süreli döngüsel göçmenlerin önemli bir bölümünü oluşturan ve şehirlerde tutunacak yeri olmayan mevsimsel tarım işçisi göçmenler ile geçici işlerde kayıt dışı çalışan göçmenler Covid-19 kısıtlamalarından en kötü etkilenenler olmuştur. Dolayısıyla, Covid-19 sosyal güvenliğin kapsamının yetersiz olduğunu gözler önüne sermiş, kayıt dışı çalışanlar için sosyal koruma politikalarının uygulanmasındaki kavramsal eksiklikleri ortaya çıkarmıştır (Pandey, 2020).

ABD'de yürütülen bir araştırmada (Cortes & Forsythe, 2020) salgın kaynaklı iş kayıplarının düşük ücretli endüstriler ve meslekler, genç işçiler, düşük eğitimliler, kadınlar ve etnik azınlıklar arasında yoğunlaştığını göstermektedir. Bir diğer çalışmada (Fairlie vd., 2020), siyahi ve Latin Amerikalı işçilerin işsizliği üzerinde orantısız olarak olumsuz etkiler gözlemlenmiş ve Covid-19 döneminin göçmen işçileri olumsuz yönde etkileyen ve yerel işçilerle aralarındaki uçurumu daha da genişleten bir süreç olduğu belirlenmiştir (Alon vd., 2020). ABD'de ve İngiltere'de yürütülen başka bir çalışmada (Hupkau & Petrongolo, 2020) salgın önlemlerinin kadın istihdamının yüksek olduğu sektörleri orantısız bir şekilde etkilediği, okulların kapanmasıyla evde çocuk bakımı ihtiyaçlarının önemli ölçüde arttığı vurgulanmıştır. Bu durum hem ülkeler arasında hem de aynı ülkedeki bireyler arasında heterojenlik göstermekte olup düşük sosyo-ekonomik gelirli hanelerde ve göçmen işçi hanelerinde kadınların aleyhine bir durum ortaya çıkarmıştır. Yapılan araştırmaların verilerine göre, kadınların, düşük eğitimli çalışanların ve göçmenlerin Covid-19 döneminde işlerini kaybetme olasılıkları önemli ölçüde daha yüksektir.

Salgının etkileri sadece işsizlik riskiyle de sınırlı olmamıştır. OECD tarafından hem ABD hem de Avrupa verileri kullanılarak yürütülen bir çalışmaya göre (Basso & Caiumi, 2020), ekonomik olarak daha savunmasız koşullarda çalışanlar, daha yüksek bulaşma riskine maruz kalınan işlerde yoğunlaşmaktadırlar. Birleşik Krallık'ta yapılan bir araştırmaya göre ise, etnik azınlıklara mensup erkeklerin Covid-19'un psiko-sosyal etkileri nedeniyle ruh sağlıklarında, beyaz erkeklere kıyasla daha yüksek bir bozulma yaşadıkları görülmüştür (Fasani & Mazza, 2020). Birleşik Krallık'ta yürütülen bir başka çalışmada (Platt & Warwick, 2020) azınlık gruplarının büyük çoğunluğunun, genel nüfus grubuna kıyasla Covid-19 nedeni ile daha fazla ölüm oranına maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Salgının yarattığı krizin bu eşitsizlik artırıcı etkilerine, ancak sosyal koruma politikalarına ve sosyal güvenlik düzenlemelerine müdahale edilerek ve yapıcı çözümler geliştirilerek karşı konulabileceği açıktır.

Sosyal Güvenlik Hakkı ve Kapsamlı Sosyal Koruma Politikaları Oluşturmak için Uluslararası Standartlar

Toplumun bir üyesi olarak her insanın sosyal güvenlik ve risklerden korunmaya hakkı vardır (ILO, 2019, s.9). Etkili sosyal güvenlik sistemleri, gelir güvenliği sağlamak, yoksulluğu ve eşitsizliği önlemek ve azaltmak ve sosyal kapsam ve saygınlığı teşvik etmek için güçlü araçlardır. Çalışanların ve genel olarak nüfusun refahına yapılan önemli bir yatırım olan sosyal güvenlik, üretkenliği, istihdam edilebilirliği artırmakta ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Böylece herkes için makul yaşam standartları ile adil bir küreselleşmeye katkıda bulunmaktadır (Hirose vd., 2011, s.11).

Göçmen işçilerin sosyal güvenlik hakkının korunması, yalnızca göçmen işçilere sosyal güvenlikte eşit muamele sağlanması açısından değil, aynı zamanda sosyal güvenlik kapsamının şu anda korunmayan nüfusu kapsayacak şekilde genişletilmesi açısından da önemlidir (Fasani & Mazza, 2020, s.7). Milyonlarca göçmen işçinin ve ailelerinin refahı tehlikede olduğundan, sosyal politikanın yüksek önceliği iki taraflı ve çok taraflı anlaşmalar yoluyla ülkeler arasında sosyal güvenlik koordinasyonunun artırılması ve ilgili uluslararası sözleşmelerin onaylanması

olmalıdır. Sosyal güvenlik haklarının taşınabilirliği yalnızca işçiler ve aileleri için değil, aynı zamanda emeğin ekonomik bölgeler içinde ve arasında serbest dolaşımını kolaylaştırması ve entegre işgücü piyasalarının düzgün işleme için önemli ve vazgeçilmezdir (Hirose vd., 2011, s.2).

Göçmen işçilerin kişisel durumları ve deneyimleri büyük ölçüde farklılık gösterse de karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelmek için belirli yöntemler bulunmaktadır. Bu araçlar, birçok ILO sözleşmesinde belirtilmiş ve birçok ülkede ikili ve çok taraflı anlaşmalar yoluyla uygulanmaktadır. Ancak, göçmen işçilerin sosyal güvenliğinin korunmasına ilişkin ILO sözleşmeleri yalnızca sınırlı sayıda ülke tarafından onaylanmıştır. Dahası, ikili ve çok taraflı anlaşmalar ağı hala birçok boşluk içermektedir. ILO sözleşmelerinin ve sosyal güvenlik anlaşmalarının onaylanmaması durumunda, yurtdışında çalışan çok fazla vatandaşı olan ülkeler, en azından bir tür sosyal güvenlik korumasını garanti etmek için tek taraflı olarak kendi koruma önlemleri kabul etmişlerdir (Kulke, 2006).

Sosyal güvenlik yardımları genellikle istihdam, ekonomik faaliyet veya ikamet sürelerine göre verildiğinden, sosyal güvenlik hakları elde edilmeden önce yasal ulusal sosyal güvenlik programına veya diğer ilgili ulusal makama kayıt yaptırılması gerekmektedir. Kayıt, "düzensiz" olarak tanımlananlara değil "düzenli" göçmenlere (yani burada, resmi ve yasal sözleşmeleri olan göçmenlere) mümkün olma eğilimindedir (Fasani & Mazza, 2020; Häusler, 2010; Kulke, 2006). Sosyal güvenlik programlarının kapsamı geleneksel olarak belirli bir devletin toprakları ile sınırlıdır. Sosyal güvenlik programları dâhilindeki yardımların miktarları ve aralığı, hak kazanma koşulları ve ödeme süresi ulusal mevzuatlarda belirlenmekte ve anlaşmazlıklar ulusal mahkemelerce çözümlenmektedir (Kulke, 2006). AB ülkeleri arasındaki anlaşma gereğince bu sınırlar, AB üye devletleri açısından daha esnektir (European Commission & European Migration Network, 2021)

Sosyal Koruma, ILO'nun temel çalışmasını tanımlayan İnsana Yakışır İş Gündemi'nin dört stratejik hedefinden biridir. Uluslararası bir örgüt olarak ILO, özellikle uluslararası çalışma standartlarının düzenlenmesi ve herkesin eşit bir biçimde çalışma hakkından faydalanarak korunmasını sağlamak amacıyla görevlendirilmiştir. ILO'nun sosyal güvenlik hakkının gerçekleştirilmesi için birincil sorumluluğu ve bu doğrultuda geliştirilen "Çalışma Standartları" bulunmaktadır. ILO standartları, genel veya teknik yönergeler sağlayan tavsiyelerden ve üye devletlerin onaylanması için yasal olarak bağlayıcı yükümlülüklerle sahip sözleşmelerden oluşmaktadır. Her ikisi de ILO'nun sosyal güvenliği herkese yayma hedefinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Göçmen işçiler için, 1952 Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi (No. 102) ve diğer ILO standartları uygulanmaktadır. Ancak göçmen ev içi işçileri özel olarak sosyal güvenlik haklarını güvence altına almayı amaçlayan hiçbir araç bulunmamaktadır. Bununla birlikte, sosyal güvenlik kapsamının göçmen ev işçilerini kapsayacak şekilde genişletilmesine izin veren, birbiriyle örtüşen teknik hükümlerden oluşan mevcut bir çerçeve mevcuttur. Aşağıda sosyal güvenlik ve sosyal koruma sağlamayı hedefleyen uluslararası düzenlemelerden öne çıkanlara yer verilecektir.

ILO Sosyal Güvenlik Araçları

Kapsamlı sosyal güvenlik sistemlerinin genişletilmesini sağlayan referans ILO Sözleşmelerinden biri, 1952 tarihli Sosyal Güvenlik (Asgari Normlar) Sözleşmesidir (No. 102). Sözleşme'nin XII. Bölümü, ikili ve çok taraflı iş birliği anlaşmaları yoluyla vatandaş olmayanlara ve yurttaşlara eşit muamele yapılması çağrısında bulunmaktadır. 2012 tarihli Sosyal Koruma Tabanları Tavsiyesi (No. 202), dezavantajlı gruplara ve kişilere hem resmi hem de kayıt dışı ekonomide destek sağlayarak ve sosyal güvenlik kapsamını göçmenler dâhil herkesi kapsayacak şekilde genişleterek 189 ve 102 sayılı Sözleşmeyi tamamlamaktadır. 1962

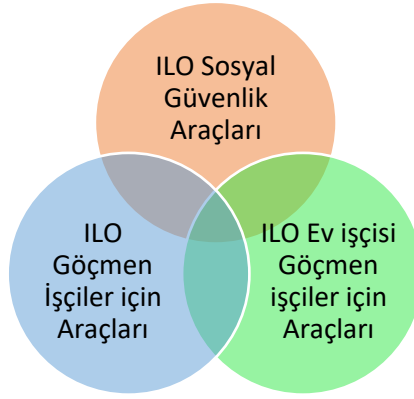
tarihli Muamele Eşitliği (Sosyal Güvenlik) Sözleşmesi (No. 118), üye devletleri, Sözleşme'nin yürürlükte olduğu herhangi bir üye devletin vatandaşlarına, ulusal sosyal güvenlik mevzuatı uyarınca eşit muamele sağlamaya çağırılmaktadır. Ek olarak, 1982 tarihli Sosyal Güvenlik Haklarının Korunması Sözleşmesi (No. 157) ve beraberindeki 1983 tarihli Tavsiye Kararı (No. 167), özellikle göçmen işçiler için sosyal hizmetlerin geliştirilmesini ve bu hizmetlere erişimini teşvik etmektedir. Sağlık hizmetlerine evrensel erişim, 1969 tarihli Tıbbi Bakım ve Hastalık Yardımları Sözleşmesi (No. 130) kapsamında garanti altına alınmış olup, bu Sözleşmeyi imzalayan üye devletin topraklarında normalde ikamet eden ve çalışan vatandaş olmayan kişilere eşit muamele sağlanmaktadır. 2000 tarihli Anneliğin Korunması Sözleşmesi (No. 183)/Anneliğin Korunması Sözleşmesi (Revize) ve 1952 tarihli sözleşme (No. 103), göçmen ev işçilerinin genellikle ait olduğu, tipik olmayan bağımlı iş biçiminde olanlar da dâhil olmak üzere, çalışan tüm kadınlar için geçerlidir.

ILO Göçmen İşçiler için Sosyal Güvenlik Araçları

1975 tarihli Göçmen İşçiler (Ek Hükümler) Sözleşmesi (No. 143), göçmen işçilerin ücret, sosyal güvenlik ve diğer yardımlarla ilgili olarak geçmiş istihdamdan doğan haklarında, pozisyonun uygun olmadığı durumlarda bile eşit muameleden yararlanacaklarını belirtmektedir. Bu hükümden yararlanmanın koşulu, ev sahibi ülkede düzenli göçmen olmaktır. 1975 tarihli Göçmen İşçiler Tavsiyesi (No. 151), Sözleşmenin maddelerini hatırlatmaktadır. 143. Nolu sözleşme göçmen işçiler ve aile fertlerinin ücret, sosyal güvenlik ve diğer yardımlar açısından hem bir üye devletin topraklarında yasal ikamet durumunda olmaları halinde, hem de yasal statülerinin henüz düzenlenmemiş olduğu hallerde geçerlidir. 1949 tarihli İşe Yönelik Göç Sözleşmesi (Revize) (No. 97), vatandaş olmayan işçiler tarafından sosyal güvenlik elde edilmesine ilişkin ilgili maddeleri, yani iş kazası, analık, hastalık, malullük, yaşlılık, ölüm, işsizlik ve ailevi sorumluluklar ve ulusal yasa veya yönetmeliklere göre bir sosyal güvenlik planı kapsamındaki diğer olası durumları içermektedir. 1997 tarihli Özel İstihdam Büroları Sözleşmesi (No. 181), diğer şeylerin yanı sıra, yasal sosyal güvenlik yardımlarıyla ilgili olarak, göçmenler de dâhil olmak üzere, özel istihdam bürolarında çalışan işçiler için yeterli koruma talep ettiğinden özellikle önemlidir. İş bulma kurumları, birçok bölgede göçmen işçiler tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır.

ILO Ev İşçisi Koruma Araçları

2011 tarihli Ev İşçileri Sözleşmesi (No. 189), sosyal güvenliğin ev işçilerini (göçmen ev işçileri dâhil) aşamalı olarak kapsamasını ve onların istismarcı uygulamalara karşı etkin bir şekilde korunmasını talep etmektedir. Sözleşmenin 14. Maddesi, her üyenin, ev işçilerinin sosyal açıdan genel olarak işçiler için geçerli olanlardan daha az elverişli olmayan koşullardan yararlanmalarını sağlamak için, ulusal yasa ve yönetmeliklere uygun olarak ve ev işinin belirli özelliklerine gereken saygıyı göstererek uygun önlemleri alacağını belirtmektedir. Genel olarak, analık dâhil olmak üzere koruma riskleri açısından sosyal güvenlik araçlarından yararlanmalarını hedeflemektedir. 2011 tarihli Ev İşçileri Tavsiyesi (No. 201), göçmen ev işçileri için sosyal güvenlik ve haklara erişim konusunda eşit muamele ihtiyacını daha net biçimde vurgulamaktadır. Tavsiye Kararı, göçmen ev işçilerinin, sosyal güvenlik haklarını sağlamak için üye devletler arasında ikili, bölgesel veya çok taraflı iş birliği çağrısında bulunmaktadır.

Şekil 2: ILO Belgeleri Kapsamında Göçmen Ev İşçileri için Kesişen Hükümler (ILO & Vazhynska, 2016, s.2)

2015 tarihli Kayıt Dışı Ekonomiden Kayıtlı Ekonomiye Geçiş Tavsiyesi (No. 204), ev içi ve göçmen ev işçilerinin genellikle düzenli istihdam statüsüne sahip olmadıklarını kabul ederek, kayıt dışı ekonomi grubundaki en ciddi insana yakışır iş açıklarına karşı özellikle savunmasız olarak ev işçilerini içermektedir. Tavsiye, ulusal sosyal koruma tabanlarının oluşturulmasını ve sürdürülmesini teşvik etmekte ve sosyal güvenliğin, anneliğin korunmasının, insana yakışır çalışma koşullarının ve asgari ücretin yasada ve uygulamada tüm işçilere aşamalı olarak genişletilmesini içermektedir.

Tablo 1: Sosyal politika uyumu örnekleri: Seçilmiş ülkelerde ev işçileri, göçmen ev işçileri ve göçmen işçiler için kapsam (ILO & Vazhynska, 2016, s.8.)

ÜLKE	Ev İşçilerinin Kapsamı	Göçmen Ev İşçilerinin Kapsamı	Göçmen İşçilerin Kapsamı
Fransa	<ul style="list-style-type: none"> Bireysel işveren fayda sağlar. Ev işçileri için sağlık sigortası, genel sosyal güvenlik rejiminden daha geniştir. Annelik/babalık parası. 	<ul style="list-style-type: none"> İş Kanunu, mesleğe bakılmaksızın tüm yabancı çalışanlar için geçerlidir. Sosyal Güvenlik Kanunu, “her çalışanın milliyeti, yaşı, cinsiyeti, bir veya birkaç işveren için çalışıp çalışmadığına bakılmaksızın sosyal rejime bağlı olması gerekir” demektedir. 	
İtalya	<p>“Contratto Collettivo nazionale di lavoro (CCNL)” toplu iş sözleşmesi kapsamında, ev işçileri Ulusal Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından idare edilen ortak sosyal güvenliğe tabidir; CCNL tarafları tamamlayıcı sosyal güvenlik tesis etmeyi kabul eder. Ev işçileri için sınırlı annelik koruması.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Göçmen ev işçileri, “Lavoratore Domestico” (ev işçisi) kategorisi altında INPS tarafından yönetilen genel sosyal güvenlik planı kapsamındadır. Çeşitli ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan hakların korunması. 	Resmi iş sözleşmesine dayalı olarak tüm göçmen işçiler için geçerlidir. Göçmen ev işçileri de dahil olmak üzere tüm göçmen işçiler sosyal güvenliğe erişebilir.
Şili	Ev işçileri, analık ve işten çıkarılmaya ilişkin koruma hükümleri dahil olmak üzere sosyal güvenlik açısından diğer işçilerle aynı korumadan yararlanır.	<ul style="list-style-type: none"> İş kanunu, Şili'deki bir iş sözleşmesine dayalı olarak tüm göçmenler için geçerlidir. Göçmen ev işçileri de dahil olmak üzere göçmen işçiler, genel sosyal güvenlik rejimi kapsamında sosyal güvenliğe erişim hakkına sahiptir. 	

Kosta Rika	Maaşlı işçilerin tüm sigortaları otomatik olarak ev işçilerini de kapsayacak şekilde genişletildi.	Göçmen ev işçileri, ulusal ev işçileri ile aynı haklara sahiptir.	Genel Göçmenlik ve Yabancılar Yasası (2009) uyarınca, Kosta Rika'ya giren göçmenlerin Kosta Rika Sosyal Sigorta Fonu (CCSS) ile sigorta sertifikasına sahip olmaları gerekir.
Filipinler	Genel sosyal güvenlik rejimi kapsamında ev işçilerine sosyal güvenlik kapsamı sağlar.	Filipinli ev içi göçmen işçiler, göçmen işçiler için özel hükümler kapsamındadır. Göçmen ev işçileri, ulusal işçilerle aynı kurumlar tarafından kapsamaktadır.	Filipin Denizaşırı İstihdam İdaresi (POEA), denizaşırı ülkelerdeki işçilerin dönüşlerinde sosyal güvenlik yardımlarına erişmelerini sağlar ve hedef ülkelerle sosyal güvenlik anlaşmalarının izlenmesine yardımcı olur.
Singapur	Ev işçileri, resmi “çalışan” tanımının dışında tutulmaktadır, ancak vatandaşlar ve daimi ikamet edenler için bir sosyal güvenlik tasarruf planı kapsamındadır.	<ul style="list-style-type: none"> Göçmen ev işçileri sosyal güvenlik yardımlarından muaf tutulmaktadır. Yönergeler, yabancı ev işçilerini, onaylanmış bir ülkeden (Malezya, Filipinler, Endonezya, Tayland, Myanmar, Sri Lanka, Hindistan ve Bangladeş) istihdam edilen ev işçileri olarak tanımlamaktadır. 	Vatandaşlar ve daimi ikamet edenler için sosyal güvenlik tasarruf planı, ulusal ve göçmen işçileri kapsar. Çalışan ve işveren tarafından ödenen katkı payları.

Yukarıdaki tabloda Fransa, İtalya, Şili, Kosta Rika, Filipinler ve Singapur ülkelerinin sistemlerinde, göçmen işçilerin, göçmen ev işçilerinin ve genel nüfus içerisindeki ev işçilerinin sosyal güvenlik ve sosyal koruma kapsamı özetlenmiştir. Bu çerçevede en iyi uygulama örneklerinin sırasıyla Fransa’da, İtalya ve Şili’de olduğunu söylemek mümkündür. Fransa’da İş Kanunu, mesleğe bakılmaksızın tüm yabancı çalışanlar için geçerlidir. Sosyal Güvenlik Kanunu, “her çalışanın milliyeti, yaşı, cinsiyeti, bir veya birkaç işveren için çalışıp çalışmadığına bakılmaksızın sosyal rejime bağlı olması gerekir” demekte ve bu çerçevede tüm göçmen işçileri kapsama alanına dâhil etmektedir. İtalya ve Şili’de de benzer bir kapsayıcılık olduğu görülürken Filipinler ve Singapur’da kademeli olarak daha az kapsandıkları, bilhassa ev içi hizmetlerde çalışan göçmen işçilerin, Singapur’da sosyal güvenlikten muaf tutuldukları görülmektedir.

Diğer Uluslararası Standartlar

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kapsamında, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüleri bakılmaksızın tüm bireylerin hür doğduğunu ve haysiyet ve haklar bakımından eşit olduğu belirtilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde öngörülen hak ve özgürlüklerin formülasyonu, daha sonra geliştirilen belgelerin hükümleri gibi, diğer bireyler için de aynı şekilde geçerlidir. Göçmen işçilere ilişkin hükümler içeren diğer BM sözleşmeleri şu şekildedir:

- Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (BM, 1966)
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (BM, 1966)
- Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (BM, 1965)
- İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayri İnsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (BM, 1984)
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme (BM, 1979)
- Çocuk Hakları Sözleşmesi (BM, 1989)
- Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (BM, 1990)
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (BM, 2006)
- Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (BM, 2006)

İkili anlaşmalar

Giderek artan bir şekilde, birçok devlet göç akışlarını düzenlemek için ikili anlaşmalara yönelmektedir. Bu tür anlaşmaların avantajları, belirli göçmen gruplarının özelliklerine uyarlanabilmesi, yeterli yaşam ve çalışma koşullarının sağlanması yanı sıra hem gönderen hem de alan tarafın göç öncesi ve sonrası süreçleri izleme ve daha aktif bir şekilde yönetme yükünü paylaşabilmesidir. Birçok ülke, örneğin Avustralya, Kanada, Almanya, Japonya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri, on iki ana göçmen kabul eden ülke arasında, sosyal güvenlik haklarından, sosyal yardımlardan, sosyal sigortalardan ve diğer sosyal koruma araçlarından yararlanılmasına, yalnızca iki taraflı veya çok taraflı bir anlaşmanın imzalanması durumunda izin vermektedir.

Göçü düzenleme aracı olarak ikili araçların kullanımı ilk olarak 1960'larda Batı Avrupa ülkelerinin geçici bir insan gücü kaynağı sağlamaya istekli ülkelerle bir dizi ikili anlaşma imzalamasıyla geliştirilmiştir. Belçika, Fransa, Federal Almanya Cumhuriyeti, Hollanda ve İsviçre zaman zaman, Akdeniz kıyısında bir veya daha fazla işçi tedarik eden ülke ile anlaşmalar imzalamıştır. 1970'lerde Orta Doğu yeni bir göç alan bölge olarak ortaya çıkmış ve örneğin Bangladeş ile İran İslam Cumhuriyeti, Irak, Libya Arap Cemahiriyesi ve Umman arasında benzer anlaşmaları sağlamak için girişimlerde bulunulmuş ve Ürdün ile Pakistan; Filipinler ve Gabon, İran İslam Cumhuriyeti, Irak ve Ürdün'le, o zamandan beri tüm dünyada göçü düzenleyen ikili anlaşmalar gelişmiştir. Bölgeler arasında, ikili anlaşmalar yoluyla göç akışlarının düzenlenmesinde en az başarılı olan Asya'dır ve Filipinler ile Avrupa Birliği'nin bazı Üye Devletleri arasında imzalanan anlaşmalara rağmen, Asya gönderen ülkeler arasında ikili anlaşma bulunmamıştır (ILO, 1999, s.34).

Sosyal güvenlik anlaşmaları ağı, özellikle sanayileşmiş ülkeler (Avrupa ülkelerinin önceki ikili ve çok taraflı enstrümanları ağıнын yerini alan 1408/71 sayılı AB Tüzüğü) ve diğer OECD ülkeleri arasında yoğunudur. Ayrıca Avrupa ülkeleri ile onların eski "kolonileri" arasında birçok anlaşma yapılmıştır. ECOWAS tarafından kabul edilen Sosyal Güvenlik Genel Sözleşmesi gibi, ekonomik topluluklara ait gelişmekte olan ülkeler arasında Avrupa modelini benimseyen birkaç çok taraflı belge de imzalanmıştır.

Sonuç

Göçün kalkınma üzerindeki etkisine yönelik araştırmalar milyonlarca insanın uluslararası göç yoluyla yaşamlarını daha iyisi için dönüştürdüğünü göstermektedir. Göçmenler, yerel halk tarafından ihtiyaç duyulan ancak genellikle istenmeyen işleri yapmaları, yeni işler kurmaları, yeni fikirler getirmeleri, vergi ödemeleri, menşe ülkelerine para

göndermeleri ve ülkeler arasında yatırım ve ticareti kolaylaştırabilmeleri gibi faydalar sunmaktadır. Ancak, tüm ülkeler veya tüm göçmenler göçten eşit olarak yararlanamamaktadır. Dolayısıyla haklarına saygı duyulan, iyi bir yaşam standardına sahip olan ve becerilerini uygulayabilen göçmenler, gittikleri ülkelere ve menşe ülkelerine daha fazla katkıda bulunmaktadır. Bu da büyük ölçüde göçmenlerin sosyal koruma ve sosyal güvenliğe erişimiyle ilgili olmaktadır.

2030 Gündeminde belirtildiği gibi, sosyal korumaya ve sosyal güvenlik hakkına erişim, yaşam boyunca yeterli yaşam standartlarını sürdürmenin ve yoksulluğu sona erdirmenin anahtarıdır. Ancak, uluslararası göçmenlere yönelik sosyal koruma sistemleri yetersiz hizmet vermektedir. Göçmenlerin karşılaştıkları engelleri ortadan kaldıracak adımlar atılmadan, herkes için sosyal koruma sistemleri ve önlemleri uygulama taahhüdü yerine getirilemeyecektir. Bazı uluslararası belgeler herkes için sosyal güvenlik hakkı sağlasa da ulusal sosyal koruma düzenlemeleri genellikle düzensiz durumdaki göçmenleri hariç tutmaktadır. Bir ülkeye uzun süreli oturma ve çalışma izinleri (bir yıl veya daha uzun) ile kabul edilen göçmenler, genellikle, ancak ülkede belirli bir süre ikamet ettikten veya çalıştıktan sonra, vatandaşlarla aynı şartlarda sosyal korumaya yasal erişim hakkına sahip olmaktadır. Göçmenlerin gerekli asgari şartları çoğunlukla sağlayamadıkları ve yasal sosyal koruma kapsamından yalnızca sınırlı bir düzeyde yararlanabildikleri bilinmektedir.

Düzensiz durumdaki göçmenler söz konusu olduğunda, hükümetler, göç için teşvik olarak algıladıkları şeyleri azaltmak ve düzensiz durumdaki göçmenlerin insan haklarının korunmasını sağlamak arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Bu, nadiren sosyal korumaya erişimde eşit muameleyi içermektedir. Çoğu durumda, düzensiz göçmenlere yasayla veya fiili olarak acil sağlık hizmetlerine ve sınırlı kaza tazminatı yardımlarına erişim hakkı verilmektedir. Çocuklar için asgari yardımın ve yetişkinler için bazı aynı yardımların (çoğunlukla gıda) yanı sıra vergiyle finanse edilen programlara nadiren erişebilmektedirler. Göçmenler, dünya çapında sosyal koruma sistemlerinden büyük ölçüde yetersiz hizmet almaktadır. Genellikle bu sistemlere vergi ve katkı payı ödemelerine rağmen kısıtlayıcı yasalar veya idari engeller, yardımlara erişimlerini sınırlamaktadır. Uzun vadede, hedef ülkeler için orantısız bir mali yük oluşturmaları olası değildir. Ayrıca göçmenler, yeni bir ülkeye taşındıklarında veya menşe ülkelerine döndüklerinde haklarını kaybedebilmektedirler. Herkes için sosyal koruma sistemleri ve önlemleri uygulama taahhüdü, göçmenler bunlara erişimde engellerle karşılaşmaya devam ettiği sürece yerine getirilmiş olmayacaktır.

Çok az ülke, belgelenmiş uluslararası göçmenlere sosyal korumaya tam erişim hakkı vermektedir. Düzensiz durumdaki göçmenler ve hatta birçok kısa süreli göçmen genellikle temel bir sosyal koruma tabanına bile erişememektedir. Ülkesellik ilkesine uyan menşe ülkeler yurtdışındaki vatandaşların yardım talep etmesine izin vermeyebileceğinden, yeterli kapsam sağlanmaktan uzaktır. Bunu yaptıklarındaysa, menşe ülkeden alınan emekli maaşları göçmenleri ev sahibi ülkelerde geçindirmek için yeterli olmayabilmektedir. Bireysel emeklilik ve sağlık sigortası programları tüm ülkelerde göçmenler için hazır bulunmayabilmekte veya karşılanabilir olmayabilmektedir. Bu çerçevede sosyal koruma erişiminin göçmenler için genişletilmesi ve hem menşe ülkeden hem de hedef ülkeden erişilebilir olması gerekmektedir.

Ülker arası koordinasyon eksikliği önemli bir sorundur. İkili ve çok taraflı sosyal güvenlik anlaşmalarının olduğu yerlerde, göçmen işçiler nadiren belirli bir grup olarak tanımlanmaktadır. Çoğu durumda, sosyal güvenlik hakları ve yardımların koordinasyonu ile ilgili olarak diğer işçi grupları arasında yer almaktadırlar. Uluslararası sosyal güvenlik anlaşmalarındaki bu tür genellemeler, genellikle düzensiz statüde olan veya resmi bir sözleşmesi olmayanların hariç tutulmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, ikili veya çok taraflı anlaşmaların, göçmen işçilerin ev sahibi ülkede birikmiş katkı veya yardım haklarını

tanıma, muhafaza etme ve yönetme konusunda etkili bir mekanizma olduğu kanıtlanmıştır.

Sağlık hizmetlerine geniş erişim, göçmenlerin esenliği için gereklidir. İstisnalar dışında, geçerli oturma veya çalışma izinlerine sahip göçmenler, göçmen olmayanlarla eşit koşullarda sağlık hizmetlerine erişebilmektedir. Buna karşılık, düzensiz durumdaki göçmenlerin hakları bir ülkeden diğerine önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Etkili kapsamın iyileştirilmesi, hükümet yetkililerinin ve göçmenlerin düzenlemelerden haberdar olmalarını sağlamak için bilgilendirme kampanyaları düzenlenmelidir. Bilgilendirme ve danışmanlık girişimlerin genellikle küçük ölçekte olduğu, yerel yönetimlerden ve STK'lardan geldiği görülmektedir. Danışmanlık hizmetleri ücretsiz olarak sunulmalıdır.

Göçmen işçiler, sosyal güvenlik kapsamına erişimde birçok engelle karşı karşıyadır. Daha önce bahsedilenlere ek olarak, haklarına ilişkin bilgilere erişmesini engelleyen güçlü dilsel ve kültürel engellerin yanı sıra genel damgalama ve ayrımcılık da söz konusudur. Bu bağlamda genel nüfusla sosyal uyum ve entegrasyonu geliştirecek proje ve faaliyetlere ağırlık verilmesi önemli bir gerekliliktir. Tıbbi bakım, hastalık ve iş kazası yardımları, doğum parası, annelik izinleri, çocuk ve aile yardımları mutlaka sosyal güvenlik ve sosyal koruma programlarının kapsamına alınması gereken konulardır. Bunun yanı sıra çoğu zaman göçmen işçiler, işsizlik ödeneklerinden hariç tutulmaktadır. Ev sahibi ülkeye yeni gelmiş ve geçmişte hiç prim ya da vergi ödememiş olanların işsizlik ödeneği almaları çoğu ülkede uygun görülmemektedir. Fakat Covid-19 gibi olağanüstü haller başta olmak üzere göçmen işçilerin, zaruri nedenlerle çalışmadıkları durumlarda işsizlik ödeneklerine erişebilmeleri gerekmektedir.

Sosyal güvenlik hakkı ve kapsamlı sosyal koruma politikaları oluşturmak için ILO başta olmak üzere BM gibi kuruluşlar tarafından çeşitli uluslararası standartlar geliştirilmiştir. 1975 tarihli 143. Nolu Göçmen İşçiler (Ek Hükümler) Sözleşmesi, 1975 tarihli 151. Nolu Göçmen İşçiler Tavsiyesi, 1949 tarihli 97. Nolu İşe Yönelik Göç Sözleşmesi (Revize), 2011 tarihli 189. Nolu Ev İşçileri Sözleşmesi, Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (BM, 1990) bunlardan bazılarıdır. Ayrıca birçok devletin göç akışlarını düzenlemek için ikili anlaşmalar imzaladığı görülmektedir. Sosyal politikanın bu noktada önceliği göçmen işçiler konusunda iki taraflı ve çok taraflı anlaşmalar yoluyla ülkeler arasında sosyal güvenlik koordinasyonunun artırılması ve ilgili uluslararası sözleşmelerin onaylanmasının sağlanması olmalıdır.

Son yıllarda engellilik yardımlarının ve emeklilik haklarının göçmen işçilere genişletilmesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Devletlerarası iş birliğinin en yeni örneklerinden biri, ev işçileri de dâhil olmak üzere göçmen işçiler için emeklilik haklarının koordinasyonuna ilişkin Mercosur (Güney Amerika Ortak Pazarı) anlaşmasıdır. Göçmen ev işçilerinin sosyal güvenlik hakkı da dâhil olmak üzere, göçmen işçilerin, ulusal işçilerle aynı çalışma haklarına sahip olmalarına izin veren, eşit muamele ilkesine dayalı sosyal koruma planları tüm ülkelerde uygulanabilir olmalıdır. Ayrıca, göçmen ev işçilerinin haklarının geliştirilmesi ve korunması ve sosyal güvenlik sistemlerine dâhil edilmesine yönelik olarak devletler, ILO Ev İşçiliği Sözleşmesini (No. 189) ve diğer ILO Sözleşmelerini ve Tavsiyelerini derhal onaylamalı ve uygulamalıdır.

Bunun yanı sıra, uluslararası toplumun sosyal koruma tabanı girişimini desteklemesi ve bunu kalkınma stratejilerine ve kapsamlı sosyal koruma çerçevelerine dâhil etmesi gerekmektedir. Son olarak, STK'lar ile işçi ve işveren örgütleri, göçmen ev işçileri gibi hassas durumdaki emekçilerin temel sosyal korumalara erişimini sağlamak için ulusal politikaların tasarlanması, uygulanması ve izlenmesine katılımlarını sürdürmeye teşvik edilmelidir. Bu konuda başarılı ülkelerin uygulamalarının incelenmesi ve örnek alınması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Alderman, H., & Yemtsov, R. (2012). *Productive Role of Social Protection: Background Paper for the World Bank 2012–2022 Social Protection and Labor Strategy* (Discussion Paper Sy 1203). World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/13551/676090NWP012030Box367885B00PUBLIC0.pdf?sequence=1>
- Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J., & Tertilt, M. (2020). *THE IMPACT OF COVID-19 ON GENDER EQUALITY* (Working Paper Sy 26947; NBER WORKING PAPER SERIES, s. 39). NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26947/w26947.pdf
- Atlı, K., Froneberg, B., Matisane, L., Yıldız, N., Şimşek, C., & Demirkol, D. (2010). *Çalışma Yaşamında Sağlık Gözetimi Rehberi* (s. 381) [İSGİP (Türkiyede İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Koşullarının İyileştirilmesi Projesi-TR0702. 20- 01/001)]. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. <https://www.csgb.gov.tr/medias/4591/rehber03.pdf>
- Barrientos, A. (2014). Social Protection. İçinde B. Currie-Alder, R. Kanbur, D. M. Malone, & R. Medhora (Ed.), *International Development* (ss. 188-203). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199671656.003.0012>
- Basso, G., & Caiumi, A. (2020). *The New Hazardous Jobs and Worker Reallocation* (OECD SOCIAL, EMPLOYMENT AND MIGRATION WORKING PAPERS Sy 246; s. 73). OECD. [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DELSA/ELSA/WD/SEM\(2020\)12&docLanguage=En](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DELSA/ELSA/WD/SEM(2020)12&docLanguage=En)
- Berghman, J. (2007). The resurgence of poverty and the struggle against exclusion: A new challenge for social security in Europe? *International Social Security Review*, 50(1), 3-21. <https://doi.org/10.1111/j.1468-246X.1997.tb01055.x>
- Bilek, Ö., Sandal, A., & Yıldız, A. N. (2019). *GÖÇMENLERİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KONULARI* (s. 134). TÜRK-İŞ.
- Blanpain, R., Arellano Ortiz, P., & Olivier, M. P. (Ed.). (2014). *Social security and migrant workers: Selected studies of cross-border social security mechanisms*. Wolters Kluwer Law & Business.
- Caro, L. P. (2020). Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler. *ILO*, 60. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_739463.pdf
- Civan, O. E. & Gökalp, A. (2011). Göçmen İşçi Kavramı ve Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği, *Çalışma ve Toplum*, 2011/1, 233-264, <https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1355-014aba8a.pdf>
- Comaru, F., Werna, E., ILO, & Sectoral Activities Department. (2013). *The health of workers in selected sectors of the urban economy: Challenges and perspectives*. ILO. http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2013/113B09_29_engl.pdf
- Cortes, G. M., & Forsythe, E. (2020). *The Heterogeneous Labor Market Impacts Of the Covid-19 Pandemic*. W.E. Upjohn Institute. <https://doi.org/10.17848/wp20-327>
- de la Rica, S., Glitz, A., & Ortega, F. (2015). Chapter 24—Immigration in Europe: Trends, Policies, and Empirical Evidence. İçinde B. R. Chiswick & P. W. Miller (Ed.), *Handbook of the Economics of International Migration* (ss. 1303-1362).
- Deacon, B. (2013). *Deacon, B. (2013). Global social policy in the making: The foundations of the social protection floor*. Policy Press. Policy Press.
- Demuth, A. (2000). Theoretical and methodological issues in migration research. İçinde B. Agozino (Ed.), *Theoretical and methodological issues in migration research: Interdisciplinary, intergenerational and international perspectives* (ss. 21-58). Ashgate.

- Drinkwater, S.L., Paul-Lotti, Emanuela-Pearlman, Joseph. (2022). The economic effects of labour immigration in developing countries: A literature review, Workshop of the Fifth Framework Programme project “European Enlargement: The Impact of East-West Migration on Growth and and Employment”, Vienna, 6-7th December, 2002, 10.1007/BF01078465, <https://repec.som.surrey.ac.uk/2003/DP01-03.pdf>
- European Commission, & European Migration Network. (2014). *Migrant access to social security and healthcare: Policies and practice* (s. 111). <https://www.emncz.eu/wp-content/uploads/2020/12/105.pdf>
- European Commission, & European Migration Network. (2021). *The impact of COVID-19 in the migration area in EU and OECD countries* (April 2021; s. 38). European Commission.
- European Union & European Union Agency for Fundamental Rights. (2019). *Protecting migrant workers from exploitation in the EU: Worker’s perspectives*. Publications Office of the European Union.
- Fairlie, R. W., Couch, K., & Xu, H. (2020). *The Impacts of Covid-19 on Minority Unemployment: First Evidence from April 2020 CPS Microdata* (Working Paper Sy 27246; s. 43). NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w27246/w27246.pdf
- Fasani, F., & Mazza, J. (2020). Being on the Frontline? Immigrant Workers in Europe and the Covid-19 Pandemic. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3755380>
- Getubig, I. P., & Schmidt, S. (1992). *Rethinking social security: Reaching out to the poor*. Asian and Pacific Development Centre and Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTz) GmbH, Frankfurt, Federal Republic of Germany.
- Häusler, K. A. (2010). *Defenceless workers? – The protection of irregular migrant workers in Europe with a focus on the situation in France and Spain* (Working Paper Sy 1/2010; s. 57). Institut de Dret Public.
- Hirose, K., Nikac, M., Tamagno, E., & International Labour Office. (2011). *Social security for migrant workers: A rights-based approach*. ILO. <http://www.socialsecurityextension.org/gimi/gess/ShowResource.action?ressource.ressourceId=26461>
- Hoynes, H., Miller, D. L., & Schaller, J. (2012). Who Suffers During Recessions? *Journal of Economic Perspectives*, 26(3), 27-48. <https://doi.org/10.1257/jep.26.3.27>
- Hupkau, C., & Petrongolo, B. (2020). *Work, care and gender during the Covid-19 crisis* (A CEP Covid-19 Analysis Sy 002; s. 12). London School of Economics and Political Science, Centre for Economic Performance. http://eprints.lse.ac.uk/104674/3/Petrongolo_work_care_gender_during_covid_19_crises_published.pdf
- ILO (2010). *World Social Security Report 2010/11: Providing coverage in times of crisis and beyond* International Labour Office – Geneva, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_146566.pdf
- ILO. (2019). *Extending social security to workers in the informal economy: Key lessons learned from international experience* (Issue Brief No. 1/2019; Policy Resource Package, s. 7). ILO. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_749480.pdf
- ILO. (1999). *Migrant Workers*, Geneva
- ILO. (2021). *ILO global estimates on international migrant workers: Results and methodology*. International Labour Office.
- ILO, & Roxani, R. (2012). *SOCIAL PROTECTION FOR MIGRANT WORKERS*. 4. International Labour Office.
-

- ILO, & Vazhynska, O. (2016). *Expanding Social Security Coverage for Migrant Workers and Families*. ILO.
- ILO, & Walk Free Foundation. (2017). *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage* (s. 68). ILO.
- IOM. (2019). *IOM Handbook on Protection and Assistance for Migrants Vulnerable to Violence, Exploitation and Abuse*. IOM.
https://publications.iom.int/system/files/pdf/avm_handbook.pdf
- IOM. (2020). *Göç Terimleri Sözlüğü*, İkinci Baskı, Editörler: Richard Perruchoud ile Jillyanne Redpath – Cross,
https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- IOM. (2021). *International migrant stocks*. IOM.
<https://www.migrationdataportal.org/themes/international-migrant-stocks>
- Kulke, U. (2006). *Filling the Gap of Social Security for Migrant Workers: ILO's Strategy* (s. 36). ILO. <https://europa.eu/capacity4dev/file/26767/download?token=OCva4wtP>
- Levitt, P., Viterna, J., Mueller, A., & Lloyd, C. (2017). Transnational social protection: Setting the agenda. *Oxford Development Studies*, 45(1), 2-19.
<https://doi.org/10.1080/13600818.2016.1239702>
- Mares, I. (2005). Social Protection Around the World: External Insecurity, State Capacity, and Domestic Political Cleavages. *Comparative Political Studies*, 38(6), 623-651.
<https://doi.org/10.1177/0010414004274403>
- Olivier, M. (2012). Enhancing Access to South African Social Security Benefits by SADC Citizens: The Need to Improve Bilateral Arrangements Within a Multilateral Framework (Part II). *SADC Law Journal*, 2(2), 129-163. <https://research-repository.uwa.edu.au/en/publications/enhancing-access-to-south-african-social-security-benefits-by-sad-2>
- Olivier, M., & Govindjee, A. (2013). *LABOUR RIGHTS AND SOCIAL PROTECTION OF MIGRANT WORKERS: IN SEARCH OF A CO-ORDINATED LEGAL RESPONSE*. 41.
- Pandey, S. (2020). *Social Security for Migrant Workers during COVID-19*. 3.
- Platt, L., & Warwick, R. (2020). COVID-19 and Ethnic Inequalities in England and Wales. *FISCAL STUDIES*, 41(2), 259-289.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1475-5890.12228>
- Ratha, Dilip-Mohapatra, Sanket- Scheja, Elina. (2011). *Impact of Migration on Economic and Social Development A Review of Evidence and Emerging Issues*, The World Bank Development Prospects Group Migration and Remittances Unit & Poverty Reduction and Economic Management Network February 2011, Policy Research Working Paper 5558 , <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/3328/WPS5558.pdf?sequence=1>
- Riedel, E. (2007). "The human right to social security: some challenges" in E Riedel (ed) *Social security as a human right – drafting a general comment on article 9 ICESCR – some challenges*, Springer. 17-29.
- Srivastava, R., & Institute for Human Development India (IHD). (2020). *Migrant Labour in the Shadow of the Pandemic*. <https://www.youtube.com/watch?v=8y5MOaqN9SY>
- Szablewska, N., & Karim, S. (2003). Protection and international cooperation in the international refugee regime. İçinde R. Islam & J. H. Bhuiyan (Ed.), *An Introduction to International Refugee Law* (ss. 189-215). Martinus Nijhoff Publishers.
- Taha, N., Siegmann, K. A., & Messkoub, M. (2015). How portable is social security for migrant workers? A review of the literature: How portable is social security for migrant workers? A review of the literature. *International Social Security Review*, 68(1), 95-118.
<https://doi.org/10.1111/issr.12061>
-

UN. (2018). *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration* (s. 34). UN. https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf

Unni, J., & Rani, U. (2002). *Insecurities of informal workers in Gujarat, India* [Microform]. International Labour Office.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ensar-Muhacir Söyleminin Ekonomi-politiği: Türkiye'deki Suriyelilerin Çalışma Hayatına Eklemlenmesi

The Political Economy of Ansar-Muhajir Discourse: The Involving of Syrians in Working Life in Turkey

Mustafa DOĞANOĞLU^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8373-2543

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Ağustos 2022

Kabul tarihi: 2 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Ensar-muhacir,

Karar-vermeme,

Suriyeliler

ÖZ

Bilindiği gibi 2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasıyla beraber Suriye'den Türkiye'ye doğru yoğun bir göç dalgası gerçekleşmiştir. Birkaç yıl devam eden bu göç dalgaları karşısında bir sınır ülkesi olarak Türkiye, savaştan kaçan insanlara karşı açık-kapı politikası izlemiştir. Ensar-muhacir söylemi, başından itibaren bu açık-kapı politikasına eşlik etmiştir. Suriye iç-savaşının ilk aşamalarında savaşın “uzun sürmeyeceği” şeklinde düşünce hâkim olduğu için Türkiye, göçün yönetilmesiyle ilgili net bir politika arayışına pek girmedi. Dolayısıyla “Suriyelilerin, fazla uzamadan Suriye'ye geri dönecekleri” şeklinde bir düşünce hâkimdi. Bu nedenle Suriyeli göçmenlerin kamplarda misafir edilmesi gibi yöntem benimsendi. Bugün, ilk kafilenin gelmesinin üzerinden 11 yıl geçmiş olmasına rağmen, Türkiye'deki Suriyelilerin büyük bir çoğunluğu açısından neredeyse mutlak bir belirsizlik durumu söz konusudur. Bu belirsizliğin, kuşkusuz uyum ve entegrasyon, güvenlik/asayiş, ayrımcılık/ötekileştirme, kültür çatışması ve kimlik, yerleşme ve istihdam vs. gibi farklı açılardan ne gibi etkiler yaratmış olduğu araştırılmaya değerdir. Bu çalışma, meselenin ucuz-emek boyutunu konu edinmektedir. Suriyeli göçmenlerin ucuz-emek potansiyeli olarak görüldüğü ve değerlendirildiği, alanda yapılmış birçok araştırma tarafından ortaya konmuştur. Buradan hareketle göçmenlik, belirsizlik ve ucuz-emek potansiyeli üçgeninde oluşan toplumsal pratiğin yeniden üretilmesiyle ensar-muhacir söyleminde kristalize olan siyaset tekniği arasında nasıl bir ilişkinin olduğu, bu çalışmanın temel problematiğini oluşturmaktadır. Çalışma, ensar-muhacir söyleminin, bir siyaset tekniği olarak karar-vermemenin bir biçimi olduğu ve bu nedenle de kimliğin ve sınıfsallığın iç içe geçtiği derin sömürü ilişkilerinin yeniden üretilmesine hizmet ettiği sonucuna varmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 28, 2022

Accepted: October 02, 2022

Keywords:

Ansar-muhajir,

Non-decision-making,

Syrians

ABSTRACT

As it is known, with the start of the Syrian civil war in 2011, there has been an intense migration wave from Syria to Turkey. In the face of these immigration waves that continued for several years, Turkey followed an open-door policy toward the people fleeing the war as a border country. The Ansar-muhajir discourse has accompanied this open-door policy from the very beginning. In the early stages of the Syrian civil war, Turkey did not look for a clear policy regarding managing migration because of the prevailing opinion that the “war would not last long.” So there was a prevailing opinion that “Syrians will return to Syria before long.” For this reason, the method of hosting Syrian immigrants in camps was adopted. Today, 11 years after the arrival of the first convoy, there is an almost absolute state of uncertainty for the vast majority of Syrians in Turkey. Undoubtedly, it is worth investigating what kind of effects this uncertainty has created in aspects such as cohesion and integration, security/public order, discrimination/marginalization, culture conflict and identity, settlement and employment, etc. In addition, this study deals with the cheap-labor dimension of the issue. It has been revealed by many studies conducted in the field that Syrian immigrants are seen and used as cheap labor potential. From this point of view, the main problem of this study is the relationship between the reproduction of social practice formed in the triangle of immigration, uncertainty, and cheap-labor potential and the technique of politics which is crystallized in the Ansar-muhajir discourse. The study concluded that the Ansar-muhajir discourse, as a technique of politics is a form of non-decision-making and therefore serves to reproduce deep exploitative relations in which identity and class are intertwined.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: doganoglumustafa@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

One of the most fundamental effects of globalization on labor and labor relations has undoubtedly been the articulation of identity to class relations more intensely and visibly on a global scale. Because today, especially when we look at the developed Western countries, it is seen that the origin of the working classes consists of people who migrated from relatively poor countries or regions. It is known that in addition to regular labor migration, which is the result of political/legal regulations such as recruitment of workers from abroad, irregular migration -significantly intensified with globalization- causes a more precarious and therefore, cheaper migrant labor to be included in the labor market of Western countries. Thus, migration also means the entry of a labor input into the labor market in a given situation. In some cases, it means access to massive labor input. Such examples can be seen, especially in the case of war and disaster.

As it is known, with the start of the Syrian civil war in 2011, there has been an intense migration wave from Syria to Turkey. In the face of these immigration waves that continued for several years, -as a border country- Turkey followed an open-door policy towards the people fleeing the war. The Ansar-muhajir discourse has accompanied this open-door policy from the very beginning. In the early stages of the Syrian civil war, Turkey did not look for a clear policy regarding managing migration because of the prevailing opinion that the “war would not last long.” So there was a prevailing opinion that “Syrians will return to Syria before long.”

For this reason, the method of hosting Syrian immigrants in camps was adopted. Today, 11 years after the arrival of the first convoy, there is an almost absolute state of uncertainty for the vast majority of Syrians in Turkey. Undoubtedly, it is worth investigating what kind of effects this uncertainty has created in aspects such as cohesion and integration, security/public order, discrimination/marginalization, culture conflict and identity, settlement and employment etc. This study deals with the cheap-labor dimension of the issue. It has been revealed by many studies conducted in the field that Syrian immigrants are seen and used as cheap labor potential. Based on the findings of these studies, the main problem of this study is the relationship between the reproduction of social practice formed in the triangle of immigration, uncertainty, and cheap-labor potential and the technique of politics which is crystallized in the Ansar-muhajir discourse. In this study, this technique of politics has been discussed in the context of the concept of non-decision-making in politics that was introduced to the social science literature by Peter Bachrach and Morton S. Baratz in the early 1960s.

The fact that a sizeable Syrian population escaped from the Syrian civil war that started in 2011 and took refuge in Turkey brought a massive labor inflow to Turkey’s labor market, especially to the provinces bordering Syria. On the one hand, with the opinion that the “Syrian civil war will not last long,” the policymakers in Turkey did not take the path of legal regulation on their schedule. And on the other hand, a large mass of immigrants have to meet the minimum conditions for survival. In a case like this, it is inevitable for the aforementioned mass immigrants to enter the labor market as a cheap labor input, utterly devoid of assurance. This is also a factor that significantly facilitates the inclusion of immigrants in the labor market. Because work and production are ultimately built on the profit-cost calculation. As mentioned above, studies show that Syrians are easily articulated into different sectors as cheap-labor input.

Actually, this situation is a social practice created by the fact of “not belonging here.” The continuation of the same situation today is related to the continuation of uncertainty and “the state of not belonging.” Therefore, there is a political economy created by uncertainty along with the “state of not belonging.” The social conditions created by the “state of not belonging” and the uncertainty constituted the social/political/economic dynamics of the articulation or the entry of immigrants into working life as cheap labor input. And when looked closely, it is seen that the Ansar-muhajir discourse serves to reproduce these dynamics because this discourse filled the gap created by the lack of legal regulations.

Although some regulations have been made regarding work and labor relations since 2014, these regulations have not made a realistic and practical decision regarding the actual situation in which Syrians have been articulated into the working life as a cheap labor input. When this situation is considered together with the fact that there is ‘great’ uncertainty about the future of Syrians in Turkey, it becomes clear that how difficult it is for the Syrians to exist apart from being able to articulate working life as a crowded cheap-labor input. A cheap-labor input without assurance. As a result, Syrians continue to be a cheap labor force due to multiple disadvantages created by migration process. Today, for Syrians in Turkey, this type of articulation which is deprived of social rights and assurance has become a norm that almost everyone accepts as usual.

As a result, in this study, considering that vulnerable groups have a weak opportunity to convey their demands to the political system and create output, as Peter Bachrach and Morton S. Baratz discussed in the non-decision-making model, and also considering immigrants are the weakest of the weak in a given social and political system and also considering the strong groups who do not want to include issues that do not suit their interests in the political decision-making process by mobilizing bias, we can say that, Ansar-muhajir discourse seems to be a form of non-decision-making as a technique of politics and serves to reproduce the relations of exploitation.

Giriş

Büyük göç dalgalarının oluşması halinde hem göç eden nüfusun hem de göç edilen yörenin farklı açılardan etkilenmesi kaçınılmazdır. Göçmenlerin kalıcı olmaya yüz tutması halinde ise daha uzun vadeli etkilenmelerin oluşması kaçınılmaz hale gelir. Bu, *uyum* ve *çatışma* dikatomisinin, bir olgu olarak göçe *içkin* olmasının dolaysız sonucudur. Bu nedenle – doğal olarak- göç ve karşılaşma meselesini konu edinen çalışmalar, büyük ölçüde uyum-çatışma meselesiyle ve bu uyum-çatışma meselesinin nasıl yönetildiğiyle ilgili olagelmıştır. Yönetim biçimi, başka bir deyişle siyaset tekniği (ya da kamu politikası), söz konusu çatışma-uyum meselesinin nasıl bir boyut alacağı ve nasıl bir seyir izleyeceği üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Zira siyaset tekniği, toplumsal pratiği örgütlemek gibi bir işlevle yüküldür.

Bilindiği gibi 2011 yılında Suriye iç-savaşının başlamasıyla beraber Suriye'den Türkiye'ye doğru yoğun bir göç dalgası gerçekleşmiştir. Birkaç yıl devam eden bu göç dalgaları karşısında Türkiye, savaştan kaçan insanların, Türkiye tarafına geçişi hususunda *açık-kapı* politikası izlemiştir. *Ensar-muhacir* söylemi, başından itibaren bu açık-kapı politikasının meşrulaştırıcı söylemi olmuştur. Suriye iç-savaşının ilk aşamalarında savaşın “uzun sürmeyeceği” düşüncesi hâkim olduğu için Türkiye, açık-kapının berisinde, yani kendi sınırları içerisinde göçün yönetilmesiyle ilgili net bir politika arayışına pek girmedir. Zira “Suriyelilerin, çok geçmeden Suriye'ye geri dönecekleri” şeklinde bir düşünce hâkimdir. Bu nedenle Suriyeli göçmenlerin kamplarda *misafir* edilmesi gibi yöntem benimsendi. Fakat savaşın uzaması ve üzerinden 11 yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ belirsizliğini koruması göçün yönetiminin, göçmenlerin durumunun en temel ve en yakıcı sorunlardan biri halini almasıyla neticelenmiştir. Göçmenlerin kalıcılığa yüz tutması nedeniyle yasal düzenlemelere dayanmayan bir siyaset tekniğinin, net bir göç politikasının geliştirilmesi bağlamında yeterli olmadığı ve olamayacağı görülmüştür. Bu durumda göçün nasıl yönetildiği, nasıl bir siyaset tekniğinin benimsendiği ve bu siyaset tekniğinin nasıl bir toplumsal pratik ürettiği soruları önem kazanmaktadır.

Bugün, ilk kafilenin gelmesinin üzerinden 11 yıl geçmiş olmasına rağmen, Türkiye'deki Suriyelilerin büyük bir çoğunluğu açısından neredeyse mutlak bir belirsizlik durumu söz konusudur. Bu belirsizliğin, kuşkusuz uyum ve entegrasyon, güvenlik/asayiş, ayrımcılık/ötekileştirme, kültür çatışması ve kimlik, yerleşme ve istihdam gibi farklı açılardan ne gibi etkiler ya da sorunlar yaratmış olduğu araştırılmaya değerdir. Bu çalışma, meselenin ucuz-emek boyutunu konu edinmektedir. Suriyeli göçmenlerin ya da Türkiye'deki yasal tanımıyla *geçici koruma kapsamındaki* Suriyelilerin ucuz-emek potansiyeli olarak değerlendirildiği, alanda yapılmış birçok araştırma tarafından ortaya konmuştur (Erdoğan, 2020; İçduygu & Diker, 2017; Alpman, 2018; Koca, 2019; Akyıldız vd., 2021; Şimşek, 2020). Buradan hareketle bu çalışma, söz konusu toplumsal pratikle siyaset tekniği arasındaki ilişkiye yoğunlaşmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, göçmen olma, belirsizlik ve ucuz-emek potansiyeli olarak görülme ve değerlendirilme üçgeninde oluşan toplumsal pratiğin yeniden üretilmesiyle *ensar-muhacir* söyleminde kristalize olan siyaset tekniği arasında nasıl bir ilişkinin olduğu, bu çalışmanın temel problematğini oluşturmaktadır.

Yasal belirsizliğin, varlığını koruduğu koşullarda *ensar-muhacir* söyleminin, aynı zamanda politik karar verici açısından bir tür *karar-vermeme* tekniğine tekabül edip etmediği bu çalışma açısından önemli bir tartışma konusudur. Bu nedenle bu çalışmada bir siyaset tekniği olarak *karar-vermemenin* ne ifade ettiğine genel hatlarıyla değinmek gerekmektedir. Ardından Suriyelilerin ucuz-emek potansiyeli olarak görülmesi ve değerlendirilmesinin (istihdam edilmesinin) karar-vermemeye ilişkisi, *ensar-muhacir* söylemiyle de ilişkilendirilerek tartışılacaktır.

Bir Siyaset Tekniği Olarak Karar-vermeme

1960'lı yılların başlarında Peter Bachrach ve Morton S. Baratz tarafından sosyal bilim literatürüne kazandırılan siyasette *karar-vermeme* (1962, 1963) tekniği aslında büyük ölçüde Robert Dahl'ın öncülüğünü yaptığı *çoğulcu yaklaşıma* bir tepki niteliğindedir. Dahl, siyaset bilimi literatürünün klasikleri arasında yer alan *Who Governs?* (1962) adlı eserinde ana hatlarını belirlemiş olduğu *çoğulcu yaklaşıma*, -isminden de anlaşılacağı üzere- çoklu aktörlerin siyasal karar verme sürecinin işlemede etkili olduğu tezi üzerine bina eder. Dahl'a göre pre-modern dönemde siyasal yapılanmanın geleneksel-oligarşik bir karakter taşımasından dolayı siyasal kaynaklara erişme, dolayısıyla siyasal karar verme sürecine katılma ve etkili olma bir tekel konumundaydı. Dahl, bu durumu, "birikimsel (cumulative) eşitsizlik" şeklinde ifade eder (Dahl, 1962: 15-20). Dolayısıyla *karar verme*, tek taraflı gelişir ve hükmetme esaslıdır. Oysa modern siyasal yapılanmaya tekabül eden *çoğulcu liberal sistemde* Dahl'a göre kaynaklara erişme ve karar verme sürecine katılma ve bu süreçte etkili olma bağlamında çoklu aktörlerin yarattığı bir dinamizm söz konusudur. Kuşkusuz bir eşitsizlik varlığını korumaya devam etmektedir; fakat bu eşitsizlik, Dahl'ın ifadesiyle "dağıtılmış (dispersed) eşitsizlik" şeklindedir (Dahl, 1962: 225-230). Dolayısıyla *karar verme* hususunda bir tekel söz konusu değildir. Bu nedenle de farklı toplumsal kesimlerin kendilerini ilgilendiren meselelerde karar verme sürecinde ve kaynaklara erişme hususunda etkili olmaları söz konusudur. Modelin "çoğulcu" olarak adlandırılmasının sebebi de bahsedildiği gibi çoklu aktörlerin karar verme sürecinde etkili olabilmeleridir. Dolayısıyla siyasal süreçlerin analizinde Dahl'ın temel referansı *karar verme ve karar verme sürecine dâhil olma* şeklindedir.

Bachrach ve Baratz, tam bu noktada Dahl'ın *çoğulcu yaklaşıma* karşı bazı eleştiriler getirirler. Onlara göre *çoğulcu yaklaşıma*, iktidarın bütünsel işleyişinden ziyade, iktidarın gözle görülür pratiğiyle ilgilenebilir. Başka bir deyişle onlara göre, *çoğulcu yaklaşıma*, siyasal süreçleri sadece verilen somut kararlar üzerinden analiz etmeyi esas almaktadır. Oysa bazı meseleler, siyasal sorun olarak tanımlanmaz. Dolayısıyla bazı meseleler, siyasal karar verme sürecine dâhil edilmez. Bu hususta sorumluluk, doğal olarak siyasal karar verme mekanizmasını işleten siyasal iktidardır. Bachrach ve Baratz, iktidarın bazen, hatta çoğu zaman sadece "tekin meseleleri" (safe issues) karar verme kapsamına dâhil ettiğini savunur. Bu aynı zamanda neyin önemli, neyin önemsiz olduğuna karar vermek anlamına gelir (1962: 948). Bu ise nihayetinde bazı meselelerin siyasal karar verme kapsamına alınmasının engellenmesi anlamına gelir. Bachrach ve Baratz'a göre A'nın karar verme sürecine dâhil olmasının B üzerinde bir etki yaratması, kuşkusuz iktidarın işleme biçimlerinden biridir; fakat siyasal karar verme kapsamına giren meselelerin, A için "sakıncasız" (innocuous) meselelerle sınırlandırılması da iktidarın işleme biçimlerinden biridir. Bu durumda B, A'nın çıkarları ya da tercihleri açısından "sakıncalı" (detrimental) olan kendi meselelerini siyasal arenaya taşıma olanağından mahrum kılınmaktadır (Bachrach ve Baratz, 1962: 949). Dolayısıyla güçlü gruplar, siyasal karar verme mekanizmasının kendi çıkarlarıyla ve değerleriyle uyumlu olacak şekilde işlemede sağlamaktadır. Bu nedenle Bachrach ve Baratz'a göre siyasal karar verme mekanizması, çıkar ve değerler bağlamında "tarafgir" karakterlidir (1962: 949). Bu noktada Schattschneider'dan ödünç aldıkları "tarafgirliğin seferber edilmesi" (the mobilization of bias) kavramsallaştırmasının, analizlerinde önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir (Bachrach ve Baratz, 1962: 949; 1963: 640-641).

Onlara göre güçlü gruplar, verili durumda her ne kadar gizil (latent) bir toplumsal çatışma olsa da *tarafgirliği seferber etmek* suretiyle ve böylece topluluk değerlerini, siyasal süreç ve ritüelleri kullanarak karar verme sürecinin, göreceli olarak tartışmalı olmayan meselelerle sınırlandırılmasını sağlayabilme olanağına sahiptir. Daha sade bir ifadeyle, toplumsal değer ve ritüellerin kullanımını temelinde *seferber edilen tarafgirlik*, güçlü grupların kayınılması ve böylece güç ilişkilerinin yeniden üretilmesi işlevini görür. Dolayısıyla her ne

kadar verili toplumsal koşullarda gizil çatışmalar bulunsa da bazı gruplar (güçlü gruplar), söz konusu gizil ya da potansiyel çatışmaların siyasal önem kazanmasını önleme olanağına sahiptir (Bachrach ve Baratz, 1962: 949-950; 1963: 640-641). Bu açıdan bakıldığında *Tarafgirliğin seferber edilmesinin*, aslında tam olarak hangi meselelerin siyasal önemde olduğunu ve hangi meselelerin siyasal önem ‘kazanmaması’ gerektiğini belirleme işlevi gördüğü anlaşılmaktadır (Bachrach ve Baratz, 1963: 641). Zira *Tarafgirliğin seferber edilmesi* sayesinde bazı meseleler, karar aşamasına giremeyerek gizil kalmaya devam etmektedir (Hill, 2005: 32).

Bu bağlamda –doğal olarak- bazı grupların kendi meselelerini, bir *sorun* olarak siyasal sisteme, yani toplumsal pratiği düzenleyen ve yeniden-düzenleyen mekanizma olan karar verme mekanizmasının içerisine dâhil etme olanağı zayıflar. Bu durumda güçlü grupların çıkar ve/veya değerleri açısından “sakınca” teşkil edebilecek meselelerle ilgili *karar-vermeme*, işlevsel bir siyaset tekniği halini alır. Dolayısıyla karar vermenin yanında karar-vermeme de iktidarın işleme biçimlerinden biridir. Başka bir deyişle mevzu bahis iktidarın kullanımı ya da işlemesi olunca madalyonun bir yüzü *karar vermeyse*, diğer yüzü *karar-vermemedir*. Zira eğer baskın değerler ya da verili durumda kabul edilen oyun kuralları, bazı ihtilafların ya da meselelerin siyasal arenaya dahil olabilmelerini önleyebiliyorsa burada bir *karar-vermeme* durumu söz konusudur. Özetle, *karar-vermeme* şeklinde bir *karar* söz konusudur (Bachrach ve Baratz, 1963: 641). Bu nedenle Bachrach ve Baratz’a göre, -çoğulcu yaklaşımın yaptığı gibi- siyasal süreçleri, sadece *karar verme* gibi somut çıktılar üzerinden analiz etmek ya da anlamlandırmaya çalışmak yeterli değildir. Zira yukarıda da tartışıldığı gibi, madalyonun bir de çıplak gözle görülmeyen ya da görülmesi güç olan *karar-vermeme* gibi bir yüzü bulunmaktadır.

Dolayısıyla *karar verme* kadar, *karar-vermeme* de, güçlü grupların çıkarlarına hizmet eden, güç ilişkilerinin yeniden üretilmesine hizmet eden bir siyaset tekniğidir. Kuşkusuz -verili bir durumdaki mevcut güç ilişkilerinin yeniden üretilmesi açısından- bu siyaset tekniğinin işlevselliğini, hem kimlik ve aidiyet ilişkileri bağlamında hem sınıfsal ilişkiler bağlamında hem de kimlik ve sınıfsal ilişkilerin kesişmesi bağlamında tartışmak mümkündür. Zamana ve mekâna göre biri ya da diğeri ön plana çıkabilir. Bu çalışma, Suriyeli göçmen emeğini konu edindiği için sınıf ve kimliğin kesişme noktasında bir analizi temel almaktadır.

Kuşkusuz Bachrach ve Baratz *karar-vermeme* meselesinde, verili haldeki *meskûn* toplumda bulunan toplumsal/siyasal ilişkileri ve bu ilişkiler içerisindeki güçlü ve zayıf grupları konu edinmiştir. Dolayısıyla göçmen ya da mültecilerin *meskûn* güç ilişkileri içerisindeki konumlanması, onların tartıştığı bir mesele değildir. Fakat yukarıda tartışıldığı üzere *karar-vermeme* tekniği, zayıf grupların sorunlarının göz ardı edilmesine ve bu nedenle güçlü grupların çıkarlarına hizmet eden bir siyaset tekniğidir. Bunun yanında göçmenlerin/mültecilerin *meskûn* güç ilişkileri içerisine hali hazırda *meskûn* zayıflardan daha zayıf olarak (*en zayıf* olarak) dâhil olabildikleri de göz önünde bulundurulduğunda, Bachrach ve Baratz’ın *karar-vermeme* tartışmasının, göçmenlerin *meskûn* güç ilişkileri içerisine nasıl dâhil olduklarına dair açıklayıcı bir çerçeve sunma kapasitesine sahip olduğu açıktır.

Ensar-Muhacir Söylemi ya da Karar-vermemenin Toplumsal Pratiği: Bir Ucuz Girdi Olarak Göçmen Emeği

Küreselleşmenin emek ve çalışma ilişkileri üzerindeki en temel etkilerinden biri, kuşkusuz kimlik ve aidiyetin küresel ölçekte, daha yoğun ve gözle görülür şekilde sınıfsal ilişkilere eklenmesi olmuştur. Zira bugün özellikle gelişmiş Batı ülkelerine bakıldığında emekçi sınıfların orijin olarak göçle gelen kesimlerden oluştuğu görülmektedir. Yurt dışından işçi alımı gibi politik/hukuksal düzenlemelerin ürünü olan emek girdisinin yanında, özellikle küreselleşmeyle beraber yoğunluk kazanan düzensiz göçlerin daha güvencesiz, dolayısıyla da daha ucuz bir emek girdisinin işgücü piyasasına dâhil olmasına neden olduğu bilinmektedir

(Castells & Miller, 2008: 255-278, 299-303; Balch, 2010: 56-66, 108-128). Dolayısıyla göç, aynı zamanda verili durumdaki işgücü piyasasına bir emek girdisinin dahil olması anlamına gelmektedir. Bazı durumlarda ise kitlesel bir emek girdisinin dâhil olması demektir. Özellikle savaş ve afet gibi durumlarda bu tür örneklerle karşılaşılabilir.

Kalabalık bir Suriyeli nüfusun 2011 yılında başlayan Suriye iç-savaşından kaçıp Türkiye'ye sığınması (Ağustos 2022 itibariyle resmi rakamlara göre 3.654.257 kişi¹), Türkiye'nin işgücü piyasasına, özellikle de Suriye'ye sınırı olan illerin işgücü piyasasına bir anda büyük bir emek girdisinin gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir. Bir tarafta Türkiye'deki kamu otoritesinin, "Suriye iç-savaşının çok sürmeyeceği" şeklindeki tutumunun da etkisiyle yasal düzenleme yoluna gitmeyi gündemine almaması, diğer tarafta hayatta kalmanın asgari koşullarını sağlamak zorunda olan büyük bir göçmen kitlesi söz konusu olunca, bahsi geçen göçmen kitlesinin işgücü piyasasına -güvenceden tamamen yoksun- *ucuz* bir emek girdisi olarak dâhil olması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu, aynı zamanda göçmenlerin işgücü piyasasına dâhil olmalarını fazlasıyla kolaylaştıran bir etkidir. Zira iş ve üretim, neticede kâr-maliyet hesabı üzerine bina edilir. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi araştırmalar, Suriyelilerin farklı sektörlere ucuz emek girdisi olarak fazlasıyla kolay eklenildiklerini göstermektedir.

Bu durum, "buraya ait olmamanın" yaratmış olduğu bir toplumsal pratiktir. Aynı durumun bugün de devam ediyor olması, söz konusu ait olmama durumuna *belirsizliğin* eşlik etmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla "ait olmama" beraber belirsizliğin yaratmış olduğu bir ekonomi-politik söz konusudur. Bu ait olmama ve belirsizliğin yaratmış olduğu toplumsal iklim, göçmenlerin ucuz iş gücü olarak çalışma hayatına eklenmelerinin toplumsal/siyasal/ekonomik dinamiğini teşkil etmektedir. Ensar-muhacir söylemi, tam da söz konusu dinamiğin yeniden üretilmesine hizmet etmektedir.

Öte yandan yukarıda da tartışıldığı üzere zayıf grupların siyasal sisteme kendi taleplerini iletebilme ve çıktı yaratabilme olanağının zayıf olduğu göz önünde bulundurulduğunda ve *meskûn* bir toplumsal ve siyasal dizge içerisinde göçmenlerin, *zayıfların en zayıfı* konumunda olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu belirsizlikle ilgili kamu otoritesinin nasıl bir yol izlediği daha da önemli hale gelmektedir. Şimdi göçmenlerin çalışma ilişkileri bağlamında kamu otoritesinin nasıl bir yol izlemiş olduğuna genel hatlarıyla bakalım.

2014 yılının sonlarına doğru (22 Ekim) düzenlenen *Geçici Koruma Yönetmeliği*'yle Suriyelilerin durumuyla ilgili birtakım yasal düzenlemelere gidilmiş ve böylece Suriyelilerin bazı haklara erişimi temin edilmiştir. Yönetmelik, geçici korumanın kapsamını şu şekilde tanımlamaktadır: "*Madde: 7 (1) Geçici koruma; ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılardan haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılamayan yabancılara uygulanır.*" Suriye'den Türkiye'ye doğru ilk göç dalgasından üç yıl sonra çıkarılan bu Yönetmeliğin üzerinden bugün, sekiz yıl geçmiş bulunmaktadır. Söz konusu sürenin uzunluğu ve akıbetin ne olacağının hala belirsiz olması göz önünde bulundurulduğunda, tanımdan da anlaşıldığı üzere "geçici" olan *geçici koruma statüsünü*, düzenleyen ve karar-verme gibi görünen Yönetmeliğin, aslında karar-vermeme şeklindeki siyaset tekniğinin bir biçimi olduğu görülmektedir. Zira Yönetmelik, *geçici koruma* şeklinde bir statü tanımlaması yapmış olsa da, -"Suriyelilerin gideceği/kalacağı" tartışmasının devam etmesinden de

¹ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> 27.08.2022

anlaşıldığı üzere- yukarıda bahsedilen genel belirsizlik hali varlığını korumaya devam etmektedir ve bu belirsizlikle ilgili verilen bir karar bulunmamaktadır. Bu karar-vermemenin yaratmış olduğu boşluğu, *ensar-muhacir* söylemi doldurmaktadır.

Bu Yönetmeliğin 29. Maddesi, geçici koruma statüsünde olan göçmenlerin iş piyasasına erişimini düzenlemektedir: “*MADDE 29- (1) Geçici korunanların çalışmalarına ilişkin usul ve esaslar, Bakanlığın görüşü alınarak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca belirlenir.*

(2) *Geçici koruma kimlik belgesine sahip olanlar, Cumhurbaşkanınca belirlenecek sektörlerde, iş kollarında ve coğrafi alanlarda (il, ilçe veya köylerde) çalışma izni almak için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına başvurabilir.*” Görüldüğu üzere hem hangi sektörlerde çalışabilecekleri hem de hangi il, ilçe ve köyde çalışabilecekleri kamu otoritesince belirlenmektedir. Bu, göçmenlerin “işlevsel” bir emek girdisi olarak iş ve çalışma hayatına eklemlenmelerinin kontrol altına alındığı anlamına gelmektedir.

2016 yılında *Geçici Koruma Yönetmeliği*'nin 29. Maddesine dayanılarak düzenlenen ve geçici koruma statüsünde bulunan göçmenlerin iş ve çalışma ilişkilerinin düzenlenmesini ifade eden *Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik* ise söz konusu kontrolü biraz daha etkili kılmaktadır. Mesela Madde 6 (2) “*Kanunlarda yalnızca Türk vatandaşları tarafından icrasına izin verilen iş ve meslekler için yapılan başvurular değerlendirme yapılmaksızın işlemden kaldırılır.*” Mesela Madde 8 (1) “*...çalışma iznine başvuru alan işyerinde çalışan geçici koruma sağlanan yabancı sayısı, işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının yüzde onunu geçemez.*”

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, çalışma izni olmadan geçici koruma altındaki yabancıların çalışmalarını yasaklamaktadır (Madde 4 (1)). Ayrıca Yönetmelik, “geçici koruma sağlanan yabancılara asgari ücretin altında ücret ödenemez” şeklinde bir hüküm koymaktadır (Madde 10 (1)). Fakat Yönetmelik, çalışma izinlerinin alınmasından işvereni sorumlu kıldığı (Madde 5 (2)) için ve çalışma izinlerinin alınması halinde çalışan, işveren açısından daha “külfetli” hale geldiği için çalışma izni alımından kaçınılabilmektedir. Bu konuda yine yetkili bir temsilciyle yaptığımız yine ‘gelişigüzel’ sohbette yetkili, “*çalışma izinleri konusunda devlet, üzerine düşeni yaptı. Bu konuda asıl günahkâr olanlar işverenlerdir. Onlar çalışma izni almaya yanaşmıyor*” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Böylesi bir toplumsal gerçeklik koşulunda kaçınılmaz sonuç, çalışma izinlerinin aksaması olmaktadır. Mesela Gaziantep’te Geçici Koruma kapsamında bulunan ve çalışabilir yaş aralığında olan (15-64 yaş) Suriyelilerin sayısı 246.150 kişiyken, bunların sadece 9.197 kişisi, yani sadece %3.7’si çalışma iznine sahiptir.² Bu ise Suriyelilerin pratikte ucuz emek potansiyeli olarak görülmelerinin ve değerlendirilmelerinin devam ettiği anlamına gelmektedir. Ayrıca Yönetmelik, mevsimlik tarım, hayvancılık işlerinde çalışacak geçici koruma altındaki yabancıları *çalışma izni muafiyeti* kapsamına almaktadır (Madde 5 (4)). Dolayısıyla söz konusu düzenleme, Suriyelilerin ucuz emek girdisi olarak iş ve çalışma hayatına eklemlenmiş olduğu *fiili* durumla ilgili gerçekçi ve etkili bir karar vermemektedir. Bu durum, Suriyelilerin Türkiye’deki geleceğinin ya da akıbetinin ne olacağının ‘büyük’ bir bilinmezlik ve belirsizlik olduğu gerçeğiyle birlikte ele alındığında Suriyelilerin güvenceden yoksun *kalabalık bir ucuz emek girdisi* olarak iş ve çalışma hayatına eklemlenebilmeleri dışında var olabilmelerinin ne kadar zor olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak

² İstatistik bilgileri, Gaziantep İl Göç İdaresi’nden bir yetkiliyle yapılan kişisel görüşmeden temin edilmiştir.

göçmen olmanın yaratmış olduğu çoklu dezavantajlı durumun da etkisiyle Suriyeliler, ucuz işgücü olmaya devam etmektedir.

Bu durum, kitlesel göçlerin maduniyet üretmesi ve bu maduniyetle beraber sınıf ve statü kaybına neden olan bir toplumsal pratik üretmesinin (Alpman, 2018: 341) dolaysız sonucudur. Sosyal haklardan ve güvenceden mahrum bu eklemleme, bugün artık neredeyse herkesin *normal* olarak kabul ettiği bir tür *norm* halini almıştır. Kamu otoritesini temsil eden kişilerin söylemlerinde de, farklı sektörlerde çalışan kişilerin söyleminde de söz konusu ucuz emek girdisinin bir tür olumlama ve normalleştirilmesi söz konusudur. Mesela Cumhurbaşkanı danışmanı Yasin Aktay'ın "...[b]urada ekonomik olarak da bir katkı var. İş gücü katkısı var Suriyelilerin. Türklerin çalışmadığı işlerde çalışıyorlar. Ki emek sömürüsü de söz konusu. ...Zaman zaman Antep'te Suriye düşmanlığının kabardığı durumlar oluyor. Fakat bir taraftan da işverenler Suriyelilerden çok memnun. Suriyelileri çekin Antep ekonomisi çöker diyorlar. Antep yıllarca işgücünü Güneydoğu'dan çekiyordu. Köyden çıkmış nüfus işe gidiyordu Antep'e. Son yıllarda Güneydoğu'dan eski işgücü gelmiyor"³ şeklindeki ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır ki Suriyeliler, emek-yoğun işlerde çalışan/çalışacak "işverenin memnun olduğu" bir girdi olarak görülmektedir. Benzer bir tutumun dönemin (2017) Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı Ahmet Eşref Fakıbaba tarafından da sergilendiği görülmektedir: "...[Ş]u an 3,5 milyon bizim Suriye'den gelen misafirlerimiz var, kendileri gitse biz onları göndermeyeceğiz, bizim ihtiyacımız var."⁴

Yukarıda tartışıldığı üzere etkili ve gerçekçi yasal düzenleme yapmayan politika yapıcılarının, bir taraftan da Suriyelilerin ucuz-emek girdisi olarak görülmesinin *normalleşmesinin* bir bileşeni olduğu söylenebilir. Benzer bir tutumun yerel ölçekte de hâkim olduğu görülmektedir. Mesela Gaziantep'te bir kamu kurumunda görev yapan bir temsilciyle konuyla ilgili yaptığımız "gelişigüzel" sohbette, temsilcinin "gerçek şu ki, sadece sanayide ve inşaatda değil, tarım sektöründe de Suriyeliler olmazsa olmuyor artık. Bugün Suriyeliler olmazsa Araban Ovası'nda sarımsak, tarlada kalır" şeklindeki ifadesi ve yine Gaziantep'te bir fıstık üreticisiyle yaptığımız bir sohbette, fıstık üreticisinin "Suriyeliler olmazsa kimse fıstık toplayamaz. Birkaç yıl sonra buraya da toplama makineleri gelmezse işçi bulmak büyük sıkıntı olacak" şeklindeki ifadesi, Suriyeli göçmenlerin ucuz-emek girdisi olarak farklı sektörlerle eklemlemesinin nasıl *normal* bir hal aldığı açıkça göstermektedir.

Dolayısıyla mevcut 'belirsizlik' ikliminde etkili yasal düzenleme yapmak yerine, siyaset tekniği olarak bir tür *karar-verme* biçimi olan *ensar-muhacir* söylemine başvurmanın yaratmış olduğu bir ekonomi-politik ve toplumsal pratik söz konusudur: Suriyelilerin ucuz-emek girdisi olarak iş ve çalışma hayatına eklemlemesinin ve söz konusu eklemleme biçiminin toplumsal algı içerisinde "normal" bir hal alması.

Bu *normallik*, ötekiyle karşılaşma halinde *meskun* toplumsal algı içerisinde buraya *ait olmayanın*, -ki, söz konusu aidiyet siyasal olarak inşa edilmiştir- burada var olabilmesi açısından ödemek zorunda olduğu diyettir. Zira *meskûnun* ya da *muktedirin*, ötekiyi ya da *ait olmayanı* anlamlandırması, "buraya ait değilse eşit de değildir ve olmamalıdır da" algısı üzerine bina edilmiştir. Böylesi bir toplumsal gerçekliğin üreteceği toplumsal pratik, derin sömürünün normalleştirilmesidir.

Sonuç

³ <https://tr.euronews.com/2021/07/26/prof-dr-yasin-aktay-k-l-cdaroglu-iktidar-degisse-de-suriyelileri-geri-gonderemez> 25.08.2022

⁴ <https://www.cnnturk.com/son-dakika-fakibaba-suriyeliler-gitmek-istese-de-biz-gondermeyiz> 25.08.2022

Bu çalışmada 2011 yılında Suriye’de patlak veren i-savaştan kaçıp Türkiye’ye sığınan ve üzerinden 11 yıl gibi bir süre geçmiş olmasına rağmen “ne olacağı” belirsizliğini koruyan Suriyeliler için politik kara vericilerin kullanmış olduğu *ensar-muhacir* söyleminin nasıl bir ekonomi-politik üretmiş olduğu, nasıl bir toplumsal pratik üretmiş olduğu tartışılmıştır. Savaştan kaçıp başka bir ülkede hayata tutunabilmenin asgari koşullarını sağlayabilmek zorunda olan Suriyelilerin büyük bir kısmı ucuz-emek girdisi olarak Türkiye’de iş ve çalışma hayatına dâhil olmuştur.

Buğun üzerinden 11 yıl gibi bir süreç geçmiş olmasına rağmen Türkiye’deki Suriyelilerin alışma hayatına dâhil olmayla ilgili etkili ve gerçekçi bir düzenlemenin yapılmadığı görülmektedir. Bunun yanında gerek Suriye’nin ne zaman normalleşeceğinin belirsizliğini korumaya devam etmesi gerekse de Türkiye’de bulunan Suriyelilerin Türkiye’deki geleceklerinin belirsizliğini korumaya devam etmesinin bir sonucu olarak Suriyelilerin Türkiye’de iş ve çalışma hayatına ucuz-emek girdisi olarak eklenmeleri devam etmektedir. Bu durumun; üretici, işveren ya da sermaye sınıfı açısından işlevsellik arz ettiği açıktır. Politika yapıcı, tam da bu nedenle söz konusu Suriyeli göçmenlerin Türkiye’deki durumuyla ilgili etkili ve gerçekçi bir yasal düzenleme yapma yoluna gitmeyerek belirsizliğin yeniden üretilmesine hizmet eden ve bir siyaset tekniği olarak bir tür karar-vermeme biçimine tekabül eden *ensar-muhacir* söylemini ön plana çıkarmaktadır.

Özetle, bir *karar-vermeme* tekniği olarak *ensar-muhacir* söylemi, buğun artık göçmen olmaktan kaynaklı belirsizlik ikliminin bir ürünü olan güvenceden yoksun ucuz-emek girdisi olarak eklenme biçiminin yeniden üretilmesi açısından işlevsel bir meşrulaştırma aracıdır.

Bu ise *ensar-muhacir* söyleminin, kimliğe dair toplumsal dışlanma ve ayrımcılığın, sınıfsal sömürü ilişkileriyle eklenmesinin ve bu sömürü ilişkilerinin normalleştirilmesinin aracı olarak işlev gördüğü anlamına gelmektedir. Zira *ensar-muhacir* söylemi, hukuksal güvencenin yerine *vicdanı* koymaktadır.

Kaynakça

- Akyıldız, ř. Vd. (2021). *İşgücü Piyasasında Suriyeliler*. Ankara: TEPAV.
- Alpman, P. S. (2018), Göçmen Kimliği ve Emeği, Sığınmacı Kimliği ve İşgücü Piyasası, *Toplum ve Hekim*, C. 33, S. 5: 337-347.
- Bachrach, P. & Baratz, M. S. (1962), Two Faces of Power, *The American Political Science Review*, Vol. 56, Issue 4, 947-952.
- Bachrach, P. & Baratz, M. S. (1963), Decisions and Nondecisions, *The American Political Science Review*, Vol. 57, No: 3, 632-642.
- Balch, A. (2010). *Managing labour migration in Europe*, Manchester: Manchester University Press
- Castells, S. & Miller, M. J. (2008). *Gler ağı: Modern Dünyada Uluslararası G Hareketleri*. (B. U. Bal & İ. Akbulut, ev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dahl, R. (1962), *Who Governs: Democracy and Power in an American City*, New Haven: Yale University Press.
- Erdoğan, M. (2020). *Suriyeliler Barometresi: 2019*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Hill, M. J. (2005), *The Public Policy Process*, Glasgow: Pearson Education.
- İçduygu, A. & Diker, E. (2017). Labor Market Integration of Syrian Refugees in Turkey: From Refugees to Settlers. *G Araştırmaları Dergisi*. C. 3 (1), ss. 12-35.
- Koca, ř. N. (2019) Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Katılım Srelerinin Toplumsal Boyutları, *G Araştırmaları Dergisi*. C. 5 (2), ss. 314-357.

ŖimŖek, D. (2020). Winners and losers of neoliberalism”: the intersection of class and race in the case of Syrian refugees in Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 44 (15), pp.2816-2835.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Eski Mısır'da Tarımsal Üretim ve Vergilendirme Sistemi (MÖ 3100 – 672)

Agricultural Production and Taxation System in Ancient Egypt (BC 3100 – 672)

Ercüment YILDIRIM^{a*}

^a Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5376-4061

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Mayıs 2022

Kabul tarihi: 26 Temmuz 2022

Anahtar Kelimeler:

Eski Mısır,

Tarım,

Nil Nehri

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 16, 2021

Accepted: July 26, 2022

Keywords:

Ancient Egypt,

Agriculture,

Nile

ÖZ

İnsanlık, tarımın yaygınlaşmasından sonra oluşan yerleşik hayat ile öncelikle şehirleşme sonrasında devletleşme aşamalarına geçerek tarihindeki en büyük değişimi gerçekleştirmiştir. Nil'in öngörülebilir bir zaman diliminde taşması ile nehrin vadisi ve deltasında doğal olarak tarım için müsait alanlar oluşmuştur. Bu alanlarda yaklaşık sekiz bin yıldır devam eden tarımsal üretim, kadim Mısır medeniyetinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tarımın yapıldığı diğer coğrafyalar ile kıyaslandığında en az emekle en fazla ürünün alındığı Mısır'da birbiri ardına güçlü hanedanlıklar kurulmuştur. Bu çalışma, Eski Mısır'daki tarımsal üretimin gerçekleştirilmesi, kontrolü ve artırımı için yapılan düzenlemeler ile Mısır'daki hanedanlıkların en temel gelir kaynağını oluşturan tarımsal vergilendirme sisteminin binyıllar boyunca sürdürdüğü gelişimi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

With the settled life formed after the spread of agriculture, humanity has realized the greatest change in its history by first passing through the stages of urbanization and then statehood. With the flooding of the Nile in a predictable period of time, suitable areas for agriculture were naturally formed in the valley and delta of the river. Agricultural production, which has been going on for about eight thousand years in these areas, has led to the emergence of the ancient Egyptian civilization. When compared to other geographies where agriculture is made, powerful dynasties were established one after another in Egypt, where the most products were obtained with the least effort. This study aims to reveal the development of the agricultural taxation system, which is the main source of income for the dynasties in Egypt, and the regulations made for the realization, control and increase of agricultural production in Ancient Egypt.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: neshali@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Although agricultural production in ancient Egypt depended on the presence and seasonal flooding of the Nile, the shaping of production was the result of a more complex process. Taxation, which was shaped according to agricultural production, had a system determined as a result of advanced mathematical calculations and was the guarantee of the continuity of the Egyptian Kingdom. In ancient Egypt, the product formed as a result of agricultural production, which was at the basis of the existence of the government defined as the kingdom, fed the Egyptian people on the one hand, and led them to trade in the whole Mediterranean world on the other. The existence of villages where agricultural production has been carried out since 5000 BC in the cultural area called the Ancient Egyptian civilization has been seen in the archaeological excavations. For about 2000 years, the people of Egypt continued their lives in these villages, which the Ancient Greeks called "Nom", and in 3100 BC, a king named Narmer united Lower and Upper Egypt and established a central kingdom administration.

Egypt was ruled by local dynasties during the period from 3100 BC, when all of Ancient Egypt began to be ruled by a king, until the Assyrian invasion in 672 BC. During this period, the traditional method continued to be followed without significant seasonal differences in the agricultural production and taxation system in Egyptian civilization. In the Nile River valley, starting from 5000 BC, with the increase in the number of settlements and accordingly the number of people, new solutions have begun to be found to overcome the destructiveness of the Nile River, which gives life with its existence. The first of the solutions found was to prevent the cultivated area from being under water for a long time by constructing dams and drainage channels on the edges of the shallow bed of the river. However, this solution required a great deal of manpower, as it required the repair of the damaged dams and the re-emptying of the filled drainage channels every year. Another problem experienced by the Egyptian farmers was that the fields were flooded for a long time due to the strong floods of the Nile River, so the planting was delayed and the desired yield could not be obtained from the harvest. The main difficulty of the farmers, who managed to find solutions for the problems caused by the excess water of the Nile River in Egypt, was caused by the scarcity of water.

Although the Nile River did not dry out in any season, the water flowing in a wide and deep bed periodically fell below the field level. In order to raise the water falling below the field level, Ancient Egyptian farmers provided the continuity of agricultural production by inventing tools based on human and animal power. While the biggest problem of the valley region in the south of Ancient Egypt was the transportation of water to the fields, the problem in the northern delta region was the removal of excess water from the cultivated areas. The river, which reached the delta region, which was formed by the accumulation of alluvium that the Nile River had carried for millennia, was pouring into the Mediterranean after dividing into tens of branches. The Nile River, flowing more slowly in the delta compared to the valley region, was forming swamps by accumulating in the flat area.

Although the most vivid evidence about the products grown in Ancient Egypt are the tomb frescoes, more precise information can be obtained from the plant remains found in the archaeological excavations and which have survived due to the dry climate of Egypt. It is known that barley and wheat, which are the main meals of the ancient Egyptian farmers, are the most grown products. Barley and wheat, which could be stored for a long time compared to other grain products, were the main provisions of both royal warehouses and domestic cellars.

It is known that the members of the clergy attached to the temples played a major role in the shaping of the social structure and the continuation of agricultural production in Ancient Egypt. Although the primary purpose of the Egyptian farmers in agricultural production was to meet their vital needs, it was believed that it was the duty of the gods to raise the products required for the sacrifices and offerings, which were indicative of their service to the gods. Temples have a very important role in the realization, management and maintenance of agricultural production in Ancient Egypt. In ancient Egypt, the kings considered it a divine duty to build new temples and to take care of the maintenance and repair of all temples. However, instead of allocating a separate budget to meet the needs of the temples and the members of the clergy living there, they made land donations to the temples.

Agricultural production in ancient Egypt was not individual, but the joint labor of large families. In this joint effort, each member of the extended family took on the role assigned to him. The father or often the grandfather, who was the manager of the extended family, assumed a guiding and supervisory role with his agricultural experience while determining the jobs to be done by each member of the extended family.

The kingdoms in ancient history were able to continue their existence with the help of the soldiers and bureaucracy class they fed with the income obtained by taxation. Measuring, apportioning and appraising grain products, primarily wheat and barley, provided easy taxation. In addition, the predictability of the harvest time of grain products, especially in Egypt, made taxation on grain attractive. Although they did not produce as much as grains in Ancient Egypt, legumes and fruits, which people consume quite often in their daily meals, could not be used as a taxation tool because they were grown periodically and harvested as they matured.

Although there were many products that were taxed in ancient Egypt, grain was an ideal means of taxation, as it was highly nutritious by weight and convenient to calculate by dividing. In addition, the tax in kind on grain was preferred more by the kings of Ancient Egypt, as it could be stored for a long time and provided for the supply of soldiers.

Giriş

Tohumun insan eli ile toprakla buluşup sulandığı en eski coğrafyalardan biri olan Nil Nehri Vadisi ve Deltası, tarımsal üretimin sistemli bir biçimde binyıllar boyunca sürdürdüğü bir bölge olmuştur. Eski Mısır'da tarımsal üretim, Nil Nehri'nin varlığına ve mevsimsel taşmasına bağlı olmasına rağmen üretimin biçimlendirilmesi daha karmaşık bir sürecin sonucunda gerçekleşmekteydi. Tarımsal üretime göre şekillenen vergilendirme ise gelişmiş matematiksel hesaplamalar sonucu belirlenen bir sisteme sahip olup Mısır Krallığı'nın devamlılığının teminatıydı. Eski Mısır'da, krallık olarak tanımlanan yönetimin varoluşunun temelinde yer alan tarımsal üretim sonucu oluşan ürün, bir taraftan Mısır ahalisini beslerken diğer taraftan tüm Akdeniz dünyasında ticaret yapabilmelerine yol açmıştır (Hayes, 1964, s. 217 – 231; Allen, 1997, s. 135 – 141; Hassan, 1997, s. 51 – 74; Noaman ve Quosy, 2017, s. 9 – 15).

Nil Nehri'nin kaynağı Eski Mısırlılar için bir gizem olarak kalmış ve Tanrı Hapy (Silverman, 1991, s. 21 – 25; Pinch, 2002, s. 136 – 137) ile kutsallaştırdıkları nehrin, tanrıların diyarından gelip Mısır'a hayat verdiği inancına bağlı kalmışlardır. Eski Mısırlıların Nil'in kaynağı ile ilgili bilgiye ulaşamamasının temelinde ise nehrin oluşumunun gerçekleştiği alanların uzak mesafelerde olması ve oldukça geniş bir alana yayılması bulunmaktadır. Günümüzde, Nil Nehri'nin Tana Gölünün suyu ile beslenen “Mavi Nil” olarak adlandırılan kol ile Victoria Gölü'nden doğup “Beyaz Nil” olarak isimlendirilen iki koldan oluştuğu; Sudan'daki Hartum kenti yakınlarında birleşerek tek bir yatak üzerinden kuzeye, Akdeniz'e doğru aktığı bilinmektedir (Rolfe, 1917, s. 157 – 161; Butzer, 1976, s. 19 – 40; Ruiz, 2001, s. 111).

Mısır, Mezopotamya ve Harappa medeniyetlerinin oluştuğu coğrafyalar, güneşin ısısı ile sulama suyunun bulunduğu ve dolayısıyla tarımsal üretimin ortaya çıktığı ilk alanlar olmuştur. Bu coğrafyalarda yaşayan insanlar, kazdıkları kanallar vasıtasıyla nehirden tarlalara ulaştırdıkları su ile kendi kontrollerinde yenilebilir ve depolanabilir ürünler yetiştirmişlerdir (Postgate, 1995, s. 395 – 411; Kuijt ve Goodale, 2009, s. 403 – 414). Tarımsal üretimdeki en büyük zorluk olan ve insan emeği ile yapılan su kanalı kazma işine Mezopotamya ve Harappa'ya kıyasla Nil'in taşmasından dolayı Mısır'da daha az ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum, Mısır'da tarımsal üretimdeki işgücü miktarını azaltmış daha az kişi ile daha fazla ürün elde edilebilir olmuştur. Daha fazla ürün elde edilmesi ise Mısır krallarının tarım dışı istihdamı artırmasına ve büyük mimari eserlerin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır (Wilson, 1951, s. 8 – 15; Zeder, 2011, s. 221 – 235; Yıldırım, 2017, s. 23 – 35).

Eski Mısır medeniyeti olarak isimlendirilen kültür sahasında MÖ 5000'li yıllardan itibaren tarımsal üretimin gerçekleştirildiği köylerin varlığı, yapılan arkeolojik kazılarda görülmüştür. Yaklaşık 2000 yıl boyunca, Mısır ahalisi, Antik Yunanlıların “Nom” ismini verdikleri bu köylerde yaşamlarını devam ettirmiş ve MÖ 3100'lü yıllarda Narmer olarak isimlendirilen bir kral tarafından Aşağı ve Yukarı Mısır birleştirilerek merkezi krallık yönetimi kurulmuştur. Eski Mısır'ın tamamının bir kral tarafından yönetilmeye başlandığı MÖ 3100'lü yıllardan MÖ 672 yılındaki Asur işgaline kadar geçen sürede Mısır yerel hanedanlar tarafından idare edilmiştir. Bu süre zarfında Mısır medeniyetindeki tarımsal üretim biçiminde ve vergilendirme sisteminde dönemsel büyük farklar görülmeksizin gelenekselleşmiş yöntem izlenilmeye devam edilmiştir (Service, 1975, s. 225 – 231; Aslan ve Pekşen, 2021: 1 – 15; Andelkovic, 2004, s. 535 – 546; Engel, 2013, s. 19 – 40; Moeller, 2016, s. 6 – 21).

Arkeolojik çalışmalar ve yazıtların okunması ile Eski Mısır medeniyetinin görkemine şahit olan Batılı Şarkiyatçıların ortaya çıkardıkları eserlerde bu yüksek medeniyetin oluşumunun temel unsurlarının başında sürdürülebilir tarımsal üretimin ve denetlenebilir vergilendirme sisteminin geldiği görülmektedir. Krallın payı olarak da tanımlanabilecek olan

vergilendirme sisteminin etkin biçimde işletilmesinin Eski Mısır'da krallık kurumunun devamlılığının en büyük destekçisi olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada, Eski Mısır'da merkezi yönetimin olduğu MÖ 3100'li yıllardan MÖ 672 yılındaki Asur işgaline kadar geçen sürede Nil Nehri'nin tarımsal üretimin gerçekleştirilmesindeki önemi, yetiştirilen ürünlerin seçimi, Mısır inancı ile üretim biçimi arasındaki ilişki, tarımsal üretim yapan ahalinin nasıl yönetildiği ve Eski Mısır'daki geleneksel vergilendirme sistemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Nil Nehri'nin Kontrolü

Mısır'da tarımsal üretime bağlı yerleşik yaşamın başladığı ilk dönemlerde güneydeki vadi bölgesi kurak alanların ortasından geçen bir nehirde, kuzeydeki delta bölgesi ise bataklıklardan oluşmaktaydı. Bu dönemde, insan kontrolü dışında akışına devam eden Nil Nehri'nin yedi ila on yılda bir büyük bir taşkın gerçekleştirdiği bilinmektedir (Bell, 1970, s. 569 – 573). Büyük sellerin gerçekleştiği yıllar dışında Nil ya makul bir düzeyde yükselmekte ya da oldukça düşük seviyelerde bir taşma gerçekleştirmekteydi. Nil Nehri'nin makul düzeyde taşması durumunda bereketli bir yıl geçiren Mısır çiftçileri, büyük sellerde ve düşük seviyedeki taşmalarda kıtlık yaşamaktaydı (Goldschmidt, 2008, s. 1 – 7; Brewer, 2014, 28 – 43).

Nil Nehri vadisinde MÖ 5000'li yıllardan itibaren yerleşimlerin ve buna bağlı olarak insan sayısının artmaya başlamasıyla, varlığı ile hayat veren Nil Nehri'nin yıkıcılığını aşmak için yeni çözümler bulunmaya başlanmıştır. Bulunan çözümlerin ilki nehrin derin olmayan yatağının kenarlarına bentler ve drenaj kanalları yapılarak ekili alanın uzun süreli su altında kalmasına engel olmak olmuştur. Fakat bu çözüm, her yıl zarar gören bentlerin tamirini ve dolan drenaj kanallarının yeniden boşaltılmasını gerektirdiği için büyük bir insan gücüne ihtiyaç duymaktaydı. Mısırlı çiftçilerin yaşadığı bir diğer sorun ise Nil Nehri'nin güçlü sellerinden dolayı tarlaların uzun süre su altında kalmış olması dolayısıyla ekimin gecikmesi ve hasattan istenen verimin alınmaması olmuştur. Taşkından sonra Nil Nehri'nin debisinde beklendiğinden yavaş bir düşüş gerçekleşmesi durumunda toprağın işlenmesi gereken üst kısmı ıslak kalması atılan tohumların çürümmesine neden olabilmekteydi. Bu zorluğu aşmak için ekili tarlaların arasına nehre doğru uzanan kanallar kazarak fazla suyun nehre geri dönmesi sağlanmıştır (Antoine, 2017, s. 31 – 34; Hordon, 2011, s. 3 – 5; Stanley, 2019, s. 1047 – 1048).

Mısır'da Nil Nehri'nin suyunun fazlalığının oluşturduğu problemler için çözümler bulmayı başaran çiftçilerin asıl zorlandıkları mesele suyun azlığından kaynaklanmıştır. Nil Nehri, hiçbir mevsimde kurumamasına rağmen geniş ve derin bir yatakta akan su, dönemsel olarak tarla seviyesinin altına düşmekteydi. Tarla seviyesinin altına düşen suyu yükseltmesi için Eski Mısırlı çiftçiler, insan ve hayvan gücüne dayanan araçlar icat ederek tarımsal üretimin devamlılığını sağlamışlardır. Eski Mısırlıların su seviyesini yükseltmek için en yaygın kullandıkları alet, sonraki dönemlerde "Arşimet Vidası" olarak adlandırılan, silindirik bir koninin içerisinde yer alan burgunun suyu yukarı yönlü hareket ettirmesi ile çalışmaktadır (Mays, 2010, s. 62 – 63). (Resim – 1) Eski Mısır'da hem Nil Nehri'ndeki sudan faydalanmak hem de kuyulardan su çekmek için kullanılan bir diğer alet ise kaldıraç prensibi ile çalışmaktadır. Bir ahşap direğin üzerine yerleştirilmiş olan uzun ahşap sırtığın kısa kenarına genellikle bir taş ağırlık bağlanırken uzun kenarında ipin ucunda sallanan bir kova takılmıştır. Düzeneği hareket ettiren kişi kovanın bağlı olduğu ipi aşağı doğru çekerken kısa taraftaki taşı yukarı kaldırmakta; kovaya suyun dolması ile dengelenen alet, serbest bırakıldığında kovadaki su zahmetsizce yükselmekteydi. Kova ile yükselen su tarla hizasının biraz üzerinde açılmış olan kanalın içerisinde boşaltılmakta ve yerçekimi yardımı ile tarla sulanmaktaydı. İnsan gücü ile çalışan bu iki aletin yanı sıra hayvan gücü kullanan araçlarla yatay gücün dikey olan su çarkına aktarılmasıyla suyun seviyesinin yükseltildiği bilinmektedir (Westermann, 1919, s. 158 – 164; Gemmill, 1928, s. 295 – 312; Lyons, 1929, s. 179 – 181; Noaman ve El Quosy, 2017, s. 16 – 28). (Resim – 2)

Eski Mısır'ın güneyindeki vadi bölgesinin en büyük sıkıntısı suyun tarlalara ulaştırılması iken kuzeydeki delta bölgesindeki sorun fazla suyun ekili alanlardan uzaklaştırılması olmuştur. Nil Nehri'nin bin yıllar boyu taşımış olduğu alüvyonun birikmesi ile oluşmuş olan delta bölgesine ulaşan nehir onlarca kola ayrıldıktan sonra Akdeniz'e dökülmekteydi. Vadi bölgesine kıyasla deltada daha yavaş bir şekilde akan Nil Nehri, engebesiz alanda birikmeler yaparak bataklıklar oluşturmaktaydı. Eski Mısır'ın ilk çiftçileri, bentler inşa ederek ve drenaj kanalları kazarak bataklık alanlarını kurutmayı ve ekime hazır getirmeyi keşfetmişlerdir. Zamanla artan bilgi birikimi ve iş gücünün artışı ile delta bölgesinin büyük kısmı tarımsal üretime uygun bir hale getirilmiştir. Su bentleri inşa etmede ve drenaj kanallarını yönlendirmede uzmanlaşan Mısırlı çiftçiler, ekili alanların kenarları boyunca diktikleri yüksek sığağa dayanıklı ağaçların yardımı ile taban suyunu uygun bir düzeye düşürmeyi başarmışlardır (Rolfe, 1917, s. 157 – 168; Price ve Bar-Yosef, 2011, s. 163 – 174; Hughes, 1992, s. 12 – 22).

Eski Mısır'da tarımsal üretimin biçimlendirilebilmesi için büyük bir öneme sahip olan Nil Nehri'nin kontrolü, her yıl tekrarlanması gereken, bent yapımı, drenaj kanalı kazılması, nehir suyunun tarlalara ulaştırılması ve fazla suyun uzaklaştırılması gibi yorucu bir iş yükü olsa dahi uygun şartlarda bereketli hasat elde edilmiştir. Bu yüksek tarımsal üretim, Mısır'ın sıcak iklimi ve yeterli miktarda suyun yanı sıra önceden seçilmiş olan ürünün doğru koşullarda yetiştirilmesinin başarılı olduğu olması ile sağlanmıştır.

Yetiştirilen Ürünler ve Kullanım Alanları

Eski Mısır'da yetiştirilen ürünler hakkındaki en canlı kanıtlar mezar fresklerin olsa da arkeolojik kazılarda bulunan ve Mısır'ın kuru ikliminden dolayı günümüze ulaşabilen bitki kalıntılarından daha kesin bilgiler edinilebilmektedir. Eski Mısır çiftçilerinin ana öğününü oluşturan ekmek ile biranın yapıldığı arpanın ve buğdayın en fazla yetiştirilen ürünler olduğu bilinmektedir. Diğer tahıl ürünlerine kıyasla uzun süre depolanabilen arpa ve buğday hem kraliyet depolarının hem de ev kilerlerinin başlıca erzakı durumundaydı. Ayrıca Eski Mısırlı çiftçiler yetiştirmiş oldukları arpa ve buğday tanelerinin en iyilerini tohumluk olarak ayırdığından dolayı doğal yoldan bir tohum ıslahının yapıldığı böylece daha kaliteli ürün alındığı bilinmektedir (Baer, 1962, s. 25 – 45; Mehdawy ve Hussein, 2010, s. 27 – 30; Kemp, 2018, s. 125 – 128).

Eski Mısır'da tahıl ürünlerinden sonra en fazla baklagiller ailesine mensup olan mercimek, nohut, börülce ve bakla yetiştirilmekteydi. Tahıl ürünlerine nazaran daha dikkatli depolama gerektiren bu ürünler, yıl boyu sulanabilen alanlarda yetiştirilmekteydi. Tarlalarda yetiştirilen tahıl ile baklagiller dışında depolanamayıp taze tüketilmesi gereken, marul, maydanoz, salatalık, su kabağı ve kavun genellikle yerleşim alanlarının içerisinde oluşturulan küçük bahçelerde yetiştirilmekteydi. Eski Mısır coğrafyası, tarımsal üretimin başladığı dönemlerde meyve çeşitleri açısından oldukça fakir olup tüm sahra boyunca yabancı olarak yetişen hurma dışında bir ürünün olduğuna dair kanıt yoktur. Fakat Mısırlılar farklı coğrafyalardaki ürünlerin fide ve tohumlarını ülkelerine getirip yetiştirme konusunda oldukça gayretli olduğundan Eski Krallık döneminde (MÖ 2686 – 2181) incir ve üzüm; Orta Krallık döneminde (MÖ 2135 – 1690) zeytin ve elma; Yeni Krallık dönemi (MÖ 1549 – 1069) sonrasında şeftali ve armut, Nil Deltası'nda üretilmeye çalışılmıştır. Bu meyvelerin getirildiği Anadolu, Yunanistan, Doğu Akdeniz kıyıları gibi bölgelere kıyasla lezzet ve veriminin düşük kaldığı bilinmektedir. Bu durumun en açık göstergesi, Mısır'da zeytin ve üzüm yetişmesine rağmen Yeni Krallık döneminde Anadolu'dan zeytinyağı; Yunanistan'dan şarap ithal edilmesidir (Saffirio, 1972, s. 297 – 305; Silverman, 1997, s. 58 – 61; Ruiz, 2001, s. 37 – 40; Eyre, 2010, s. 292 – 295).

Eski Mısır'ın en zengin buluntu veren yapıları olan mezarlarda yapılan araştırmalar, yaklaşık iki bin farklı çiçekli ve aromatik bitkinin farklı amaçlar için kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bu bitkilerden elde edilen yağların tıpta ilaç, kozmetikte parfüm, mumyalamada bozulmayı önleme amaçlarıyla kullanıldığı görülürken birçok bitkinin ölü gömme ritüelinde tütsü olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Özellikle günümüz Eritre ile Sudan bölgelerini kapsayan ve Mısırlıların Punt ismini verdikleri coğrafyadan farklı tür bitkiler özellikle Hatşepsut döneminde Mısır'a getirilmiştir. Ayrıca Mısır'a farklı coğrafyalardan getirilerek yetiştirilen ürünlerden olan kimyon, anason, kişniş, dereotu, rezene, nane, hardal, biberiye ve kekik baharat olarak kullanılmıştır (Janick, 2000, s. 23 – 39; Aboelsoud, 2010, s. 82 – 86).

Tarımsal Üretim – İnanç İlişkisi

Eski Mısır'da toplumsal yapının şekillenmesinde ve tarımsal üretimin devamının sağlanmasında tapınaklara bağlı ruhban sınıfı mensuplarının büyük rolü olduğu bilinmektedir. Mısırlı çiftçilerin tarımsal üretimdeki öncelikli amacı yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak olsa da tanrılara hizmet ettiklerinin göstergesi olan kurbanlar ve sunular için gereken ürünlerin de yetiştirilmesinin tanrıların bu insanlara yüklediği bir vazife olduğuna inanılmaktaydı. Eski Mısır'daki genel inanişe göre yaratılmış olan insanların büyük bölümünü oluşturan çiftçiler ile tanrılar arasındaki ilişki, karşılıklı menfaat üzerine kurulmuştu. Çiftçiler, daha önceden belirlenmiş olan günlerde tapınakların tarlalarında çalışarak hizmet ederlerse ve üretmiş olduğu ürünlerin en iyilerini tanrılar için tapınaklara bağışlarsa tanrıların da onlara bereketli ürün almayı nasip edeceğine inanılmaktaydı (Hughes, 1992, s. 19 – 20; Garcia, 2016, s. 223 – 256; Trigger, 1993, s. 28 – 34).

Eski Mısır'da medeniyetin arka plandaki biçimlendiricisi olan tarımsal üretim, insan yaşamının devamlılığını sağlarken, inanç, medeni anlayışın dışı vurulmuş yönünü oluşturmaktaydı. Eski Mısır'da yaşayan bir çiftçi, gördüğü her şeyin tanrıların onlara gösterdiğinden ibaret olduğunu düşündüğünden tohumun büyümesi de ekinlerin toplanması da inanç ile belirlenmiş bir ritüel içerisinde gerçekleştirilmiştir. Tanrısal bir kökene sahip olduğuna inanılan bu yaşamsal ritüelde tarımın yapıldığı toprağın mülkiyetinin tanrılara, idaresinin krala ait olduğuna inanılırken çiftçiler sadece kiracı vasfı ile tarlaları işleyenler olarak kabul edilmiş ve inananlara kabul ettirilmiştir (Baer, 1962, s. 25 – 45; Kemp, 2007, s. 10 – 12; Yıldırım, 2019, s. 7 – 8).

Eski Mısır'daki tarımsal üretime bazı tanrıların doğrudan müdahil olduğuna inanılmıştır. Bu tanrıların başında Renenutet, Amon ve Nepri gelmektedir. Fresklerde kobra yılanı veya kobra başlı bir kadın şeklinde temsil edilen Tanrıça Renenutet, bir bereket tanrıçası olarak kabul edildiği gibi doğurganlığı sağlayıp ekini koruduğuna da inanılmaktaydı. Mısır bilimciler, Renenutet'in kobra yılanı olarak simgelenmiş olmasının bir tesadüf olmadığını ekinleri fare ve diğer sürüngenlerden korumasından kaynaklandığını iddia etmişlerdir (Bakier ve Nour El-Din, 2020, s. 308 – 316). Tanrıça Renenutet tarafından emzirilen bir çocuk olarak tasvir edilen Nepri ise Eski Mısır'daki temel besin kaynağı olan buğday ve arpa ile ilişkilendirilmiştir. Binyıllar alan süreç içerisinde Mısır'da değişen inanç sistemine bağlı olarak Renenutet ve Nepri geri planda kalarak Tanrı Amon, bereket tanrısı olan Min ile birlikte anılarak bol mahsul ve iyi hasat sağlayan başat tanrı olarak kabul edilmiştir (Lurker, 1974, s. 100; Armour, 1986, s. 73 – 74; Abu-El-Nadar, 2013, s. 107 – 114).

Eski Mısır'daki tarımsal üretimin gerçekleşmesinde, yönetiminde ve sürdürülmesinde tapınakların oldukça önemli bir rolü vardır. Eski Mısır'da krallar, yeni tapınaklar yaptırmayı, tüm tapınakların bakımı ve onarımı ile ilgilenmeyi tanrısal bir görev olarak görmüşlerdir. Fakat tapınakların ihtiyaçlarının karşılanması ve orada yaşayan ruhban sınıfı mensuplarının iâşesinin

karşılanması için ayrı bir bütçe ayırmak yerine tapınaklara toprak bağışları yapmışlardır. Eski Mısır'ın büyük tapınakları bir taraftan büyük arazilerin gelirlerini toplarken diğer taraftan tapınağa bağlı zanaatkarlara hem dış satım hem de kullanım için üretim yaptırmışlardır. Böylece tapınaklar, merkezi yönetimden ayrı yürüttüğü tarımsal ve zanaat üretimi ile kendi kontrollerinde bir sistem oluşturmuşlardır. Tapınakların sürdürmüş olduğu tarımsal üretimin boyutunu belirlememizi mümkün olmasa dahi nüfusun belirli bir kısmının tapınağın tarla ve atölyelerinde çalışarak yaşamlarını sürdürmüş olduğu bilinmektedir (Kemp, 1972, s. 657 – 608; Wilkinson, 2003, s. 26 – 31; Quirke, 2015, s. 106 – 108).

Eski Mısır'daki tarımsal üretimde tapınakların, ekilebilir alanların bir kısmını, kralın da onayıyla, tapınağa gelir kazandırma amacıyla işlenmekteydi. Bu esnada yaşanan en büyük zorluk ise yeteri kadar işgücünün istenilen zamanda bulunamıyor oluşuydu. Çünkü Nil'in taşmasına bağlı biçimde gerçekleştirilen ekim ve hasat arasındaki kısıtlı bir süre içerisinde birçok işin yapılması gerekmekteydi. Bu süre zarfında çiftçiler yaşamlarını devam ettirebilmek için ya kendi arazilerinde ya da krallığın tarlalarında çalışmak zorundaydı. Ruhban sınıfı mensuplarının bir kısmının tapınağın topraklarında çalışmasına rağmen sayılarının yeterli olmadığı bilinmektedir. Bu noktada yine krallar, tapınaklar adına devreye girmiş ve her haneden belirli sayıdaki kişinin istenen sürede tapınağın topraklarında çalışmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu angarya hizmeti esnasında çalışanların günlük işesi tapınak tarafından karşılanmıştır. Ayrıca organize edilmesi gereken bu işgücünü yönlendiren, tapınağa bağlı kişiler bulunmaktaydı. Bu kişiler, büyük ihtimalle, tapınakların topraklarında çalışan insanları, yaptıkları işin tanrısal bir vazife olduğuna inandırmış oldukları düşünülmektedir (Leibovitch, 1953, s. 73 – 77; Warburton 1997, s. 300 – 302; Sauneron, 2000, s. 51 – 74; Kuijt ve Goodale, 2009, s. 403 – 414).

Eski Mısır'da Tarımsal Üretimin Yönetimi

Eski Mısır'da Nil Nehri'nin sağladığı yüksek verimli tarımsal üretimin devamlılığı için güneş ve su kadar önemli olan bir diğer unsur tarımla uğraşan halkın doğru yönlendirilip iyi yönetilmesi olmuştur. Tarımsal üretimin yönetiminde bürokrasi sınıfı aracılığıyla Mısır kralları doğrudan etkili olurken ruhban sınıfı mensupları da yönlendirici bir vasfa sahip olmuştur (Erman, 1971, s. 128 – 137; Pernigotti, 1997, s. 121 – 150; Spencer, 2010, s. 7119 – 7126).

Eski Mısır'da tarımsal üretim, kişisel olmayıp geniş ailelerin ortaklaşa emeği ile gerçekleşmekteydi. Bu ortaklaşa emekte geniş ailenin her üyesi kendisine biçilmiş olan rolü üstlenmiştir. Geniş ailenin idarecisi konumunda bulunan baba veya çoğu zaman büyükbaba geniş ailenin her bireyinin yapacağı işleri belirlerken sahip olduğu tarımsal deneyim ile yönlendirici ve denetleyici bir görev üstlenmekteydi. Geniş aileler kendi sahip oldukları görece küçük tarlalarını işlerken krallığın veya tapınağın topraklarında da angarya veya hissedar olarak çalışmaktaydı (Baber, 1935, s. 409 – 414; Casson, 2001, s. 17 – 26). Dünyanın birçok bölgesinde tarımsal üretim yaz aylarında gerçekleşirken kış aylarında üretilip depolanmış olan besin maddeleri tüketilmekteydi. Mısır'da ise kış aylarında sıcaklıkların aşırı düşmeyişi tarımsal üretimin belirli miktarda devam edebilmesine olanak sağlamıştır. Bu nedenle Mısır ahali belirlili ürünlerin üretimini yıl boyu devam ettirebilmiş ve siyasi nedenlerden dolayı gıda tedariki aksasa dahi insanlar yaşamlarını kısıtlı da olsa devam ettirebilmiştir (Katary, 2013, s. 719 – 783; Antoine, 2017, s. 35 – 37).

Tarımsal getiri üzerine inşa edilmiş olan Mısır Krallığının iktisadi hayatında üretim, toprağın varlığına ve işgücünün devamlılığına bağlı olarak gelişmiş; toprağın mülkiyet hakkı tanrılara, yönetmesi krala, kiracı vasfıyla işlemesi ise halka bırakılmışken, insanlar yönetim sisteminin devamlılığı ölçüsünde yaşamlarını refah içerisinde sürdürebilmişlerdir. Çalışmanın bu bölümüne kadar vergilendirme sisteminin temeli olan tahılın nasıl elde edildiği ile ilgili

bilgiler verilmiştir. Bir sonraki başlıkta ise Eski Mısır'da tarımsal üretim yönetiminin büyük kısmını oluşturan vergilendirme açıklanacaktır.

Vergilendirme Sistemi

Eskiçağ tarihindeki krallıklar, vergilendirme ile elde edilen gelir ile besledikleri askerler ve bürokrasi sınıfı yardımıyla varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Başta buğday ve arpa olan tahıl ürünlerinin ölçülmesi, paylaşılması ve değer biçmeye uygun oluşu, kolay vergilendirilmesini sağlamıştır. Ayrıca tahıl ürünlerinin özellikle Mısır'da hasat zamanının öngörülebilir olması tahıl üzerinden vergilendirmeyi cazip hale getirmiştir. Eski Mısır'da tahıl kadar üretimi olmasa da insanların günlük öğünlerinde oldukça sık tükettikleri baklagiller ile meyveler dönemselsel olarak yetiştirdikleri ve olgunlaştıkça hasat edildikleri için vergilendirme aracı olarak kullanılamamıştır (Casson, 2001, s. 35 – 42; Bard, 2017, s. 23 – 27; Scott, 2019, s. 121 – 123).

Eski Mısır'da halktan alınan verginin büyük kısmını oluşturan tahıl ürünlerini, vergi memurları, Nil Nehri'nin vadisi kıyısında ve deltasında yer alan tarlalardan ölçerek toplayıp doğrudan nehir üzerindeki sallar vasıtasıyla kraliyet depolarına gönderebiliyorlardı. Mısır krallarının adına vergi toplayan memurlar için Nil Nehri ürünlerin nakliyesi açısından büyük bir kolaylık sağladığı gibi zaman tasarrufu yapmalarına da imkân tanımaktaydı (Breasted, 1917, s. 174 – 176). Vergi tahsildarı olan memurlar, kendileri için önceden belirlenmiş olan vergi bölgesine ulaştıklarında öncelikle hangi çiftçinin ne zaman hasat yapacağını bölgedeki diğer memurlar vasıtasıyla belirleyip hasadın tamamlanmasının hemen ardından sayım ve ayırımı gerçekleştirmektedir. Vergi alınması esnasında vergi memurları tarafından getirildiği düşünülen ölçü kapları ile vergi olan kralın payı ile üreticinin hakkının tüm ürün bitene kadar pay edilmiş olduğu düşünülmektedir (Warburton, 1997, s. 319 – 323; Muhs, 2016, s. 11- 30).

Eski Mısırlı bir çiftçi için krallığın görünen yüzünü temsil eden vergi tahsildarları için verginin oranı ihtimalle kraliyetin geneli için yıllık olarak hesaplanmış olan genel miktara ulaşılması ile belirlenmiş olduğu düşünülmektedir. Eski Mısır'da vergi, yüzde ile önceden belirlenmiş bir miktar olmaktan çok kraliyetin o yıl ihtiyacını karşılayacak miktarın vergi alınacak tarla ölçüsüne nispetiyle tespit edilmiştir. Bu nedenle verimli hasadın gerçekleştiği yıllarda kraliyet depoları hızla dolmuş ve halkın elinde daha fazla ürün kalmasına müsaade edilmiştir. Fakat kıtlık ve otorite boşluğu oluştuğunda krallar, halkın kendi evlerinde depoladıkları tahılın da bir kısmını vergi olarak almayı kendileri için bir hak olarak görmüşlerdir (Al-Rajhi, 2012, s. 209 – 212; Morris, 2018, s. 133 – 138).

Merkezi yönetimin otoriteyi sağladığı ve bürokrasi sınıfının etkin biçimde çalıştığı dönemlerde Mısır'daki kraliyet memurları vergi hesaplarını neredeyse hatasız tutabilecek hale gelmiştir. Hatta uzmanlaşmış vergi memurları sayesinde bir sonraki yılın vergi miktarı dahi hesaplanabilmekteydi. Uzman vergi tahsildarları, Nil Nehri'nin yükselme seviyesini ve ürünlerin büyümesini gözlemleyerek ortalama bir tarlanın vereceği ürün miktarını doğruya yakın tahmin edebilmekteydiler (Allen, 1997, s. 147 – 149; Warburton, 2000, s. 73 – 88). Nil Nehri'nin taşmasından önce tarlaların sınırları belirlendiği için toplam ekili alanlar üzerinden yapılan hesaplar tüm Mısır ülkesinin rekoltesinin yaklaşık hesaplanabilmesini ve alınacak vergi miktarının önceden bilinebilmesini mümkün kılmıştır. Mısır Kralları için toplanacak vergi miktarını önceden bilmek, sürdürülen inşa faaliyetlerine gereken kaynağı sağlayabilmek ve orduda tutulacak asker sayısının belirlenmesi açısından oldukça önem arz etmekteydi (Bagnall, 1985, s. 299 – 308; Christensen, 2005, s. 100 – 102).

Eski Mısır'da merkezi yönetimin başarısını belirleyen en önemli işlerden biri olan vergilerin belirlenmesi ve toplanması zaman içerisinde uzmanlaşmayı gerektiren bir meslek olduğu gibi bu alandaki görevlilerin kendi alanlarında deneyim sahibi kişiler olması

beklenmiştir. Eski Mısır'daki idari belgelerde, yaptıkları işin ismi ile anılan, tahıl ölçülerinin denetimini yapan, hasat ücretini belirleyen, yeni tarlaların kaydını tutan, tarla sınırlarını kayıt eden, vergi listelerini oluşturan, tarlaların tapularını yazan, tapınaklara gönderilecek olan payı ölçen, tarlaların kirasını onaylayan, kraliyetin tahıl ambarları denetleyen kraliyet görevlilerinin olduğu görülmektedir. Bu görevlilerin her birinin yukarıda belirtilen işlerden biri veya birkaçı üzerinde uzmanlaşmış olduğu bilinmektedir. Bu saray görevlileri, vergilendirilecek olan mal ile ürünlerin belirlenmesinden, vergilerin toplam miktarının önceden tahmininden, tahsilinden, depolara ulaştırılmasından ve vergiden elde edilenlerin gerekli yerlere harcanmasından vezirlere karşı sorumlu olmuşlardır. Eski Mısır'da bürokrasinin başında yer alan ve genelde Aşağı ve Yukarı Mısır için görevlendirilen iki vezir ise kendi sorumluluk sahalarındaki tüm saray görevlilerini denetleyerek krala hesap vermişlerdir (Trigger, 1993, s. 44 – 46; Warburton, 1997, s. 326 – 332; Ezzamel, 2002, s. 17 – 20).

Mısır kralları sahip olduğu topraklar üzerinde her zaman daha fazla üretim yapılmasının ve buna bağlı olarak daha çok vergi alınabilmesinin yollarını aramışlardır. Nil Nehri'nin sularının kanallar vasıtasıyla daha geniş alanlara ulaştırılması ve Fayyum gibi bölgelere su taşınması ekilebilir alanları dolayısıyla vergi bölgelerini artırmıştır. Üretimin artırılmasına yönelik alınan bu tedbirlerin yanı sıra tüketimi azaltmak için de önlemler alınmıştır. Nüfusun büyük kısmını oluşturan çiftçilerin harcamalarını kısıtlayarak ödeyebilecekleri vergi miktarının artmasını sağlamak için Eski Mısır'da bu insanların belirli tür kıyafetler giymeye ve lüks ürünlerden uzak tutmaya zorlandığı bilinmektedir. Eski Mısır'da inanç kaynaklı yaşam biçimini belirleyen Maat anlayışı da tarımsal üretimi gerçekleştiren ahalinin sade bir yaşantıyı tercih etmesi gerektiğini öğütlemekteydi (Lichtheim, 1997, s. 50 – 61; Karenga, 2003, s. 3 – 28; Martin, 2008, s. 951 – 957; Asante, 2011, s. 49 – 56).

Genel bir tanımlama ile çöller ve Akdeniz ile çevrili bir coğrafyaya sahip olan Mısır'da oluşan yönetim tecrübesi ile geliştirilen vergilendirme sistemi kralların alabileceği en üst miktarda vergiyi toplamaya odaklanmışken vergilendirilen ahalinin isyan etmeksizin yaşayabilmesini de sağlamayı başarmıştır. Vergilendirmeyi yağmalamaktan ayıran temel farklılık olan sürdürülebilir iktisadi yaşamı sağlayan, Mısır'daki bürokrasi sınıfının en büyük bölümlerinden birini oluşturan, vergi memurları daima denetlenerek rüşvet ve kayırmacılık durumunda ağır şekilde cezalandırılmıştır. Eski Mısır'da siyasi kaos vergilerden dolayı ağır baskı altında kalan Mısır ahalsinin kaçabileceği tek yer olan Nil Nehri'nden uzak doğu ve batı çölleri olmuştur. Bu yerler yaşamaya pek uygun olmadığından dolayı Mısır halkı vergi ödemek zorunda kalmıştır. (Van Minnen, 2000, s. 205 – 220; Christensen, 2005, s. 100 – 102; Ezzamel, 2002, s. 36 – 38).

Eski Mısır'da iktisadi hayatın büyük parçasını oluşturan vergilendirme ile toplanan gelir, kral ile ailesinin harcamalarına, kraliyet görevlilerinin iaşesine, ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına ve yeni inşa faaliyetlerine harcanmaktaydı. Bu nedenle Eski Mısır'da vergilendirme, kralın varlığı üzerinden toplumun üreten kısmının gelir fazlası ile üretimin devamlılığını sağlayan insanların finanse edilmesine dayanmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında tüm çalışma boyunca günümüze ait bir kavram olan vergilendirme kullanılmışsa dahi hasattan elde edilen gelirden “kralın payını almış olması” deyimini kraliyetin sürdürmeye çalıştığı iktisadi sistem ve Eski Mısır ahalsi açısından daha doğru bir tanım olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

Eskiçağdan günümüze kadar vergilendirme, yönetimin ayrılmaz parçası olmuştur. Devletin veya krallığın varlığı, vergi sisteminin sağlıklı bir biçimde işletilmesi ile sürdürülebilmiştir. Eski Mısır'da birbiri ardına kurulan ve yıkılan hanedanlıkların hakimiyet süresinin temel belirleyicisi krallığa dışarıdan yapılan askeri müdahalelerden çok ülkedeki iç

iktisadi hayatın başarısı olmuştur. Merkezi otoritenin yıkıldığı ara dönemlerin en belirgin özelliği, Mısır ahalisinden vergilerin ya toplanamayışı ya da fazla vergi toplanması sonucunda halkın açlık ile karşı karşıya kalmış olmasıdır.

Eski Mısır'daki tarımsal üretimin temel belirleyicisi olan Nil Nehri'nin taşması diğer büyük nehirlerle kıyasla düzenli olsa da bazı dönemlerde düzensiz taşmalar da görülmekteydi. Yine de nispeten güvenilir bir sulama sağlamaktaydı. Her yıl neredeyse düzenli bir biçimde alınan bu ürünün fazlası, üretimin devamlılığını sağlayan yönetici elitler, ruhban sınıfı mensupları ve askerlerin iâşesini sağladığı gibi, günümüze ulaşan birçok görkemli tapınak, saray ve mezarların yapımında çalışanların da maaşlarını karşılayabilmiştir.

Eski Mısır'da vergilendirilen birçok ürün bulunmasına rağmen tahıl, ağırlığına kıyasla yüksek besleyiciliğe sahip olduğundan ve bölünerek hesaplanması uygun olduğundan dolayı ideal bir vergilendirme aracıydı. Ayrıca tahıl üzerinden aynı olarak alınmış vergi, uzun süre depolanabildiği ve askerlerin iâşesinin sağlayabildiği için Eski Mısır kralları tarafından daha fazla tercih edilmiştir.

Kaynakça

- Aboelsoud, N. H. (2010). Herbal medicine in Ancient Egypt. *Journal of Medicinal Plants Research*, 4(2), 82-86.
- Abu-El-Nadar, W. (2013). God Nepri in Ancient Egyptian religion. *Egyptian Journal of Archaeological and Restoration Studies*, 3(2), 107-114.
- Allen, R. C. (1997). Agriculture and the origins of the state in Ancient Egypt. *Explorations in Economic History*, 34(2), 135-154.
- Al-Rajhi, A. M. (2012). Taxes in Ancient Egypt in the Era of the Twelfth Pharaohs' Dynasty. *Mediterranean World*, 21, 205-216.
- Andelkovic, B. (2004). The Upper Egyptian commonwealth: a crucial phase of the state formation process. S. Hendrickx, R. F. Friedman, K. M. Cialowicz (Ed.), *Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt içinde (s. 535-546)*. Krakow: Peeters.
- Antoine, J. C. (2017). Modelling the Nile agricultural floodplain in Eleventh and Tenth Century BC Middle Egypt. Harco Willems, Jan-Michael Dahms (Ed.), *The Nile: Natural and Cultural Landscape in Egypt içinde (s. 15-52)*. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- Armour, R. A. ve Baker, A. (1986). *Gods and Myths of Ancient Egypt*. Cairo: American University in Cairo Press.
- Asante, M. K. (2011). Maat and human communication: supporting identity, culture, and history without global domination. *Intercultural Communication Studies*, 20(1), 49-56.
- Aslan, C. ve Pekşen O., "Yeni Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin batı seferlerinin iktisadi kazanımları ve bu kazanımların korunmasına yönelik faaliyetler", *Near East Historical Review*, 11(1), 1-15.
- Baber, R. E. (1935). Marriage and family life in Ancient Egypt. *Social Forces*, 13(3), 409-414.
- Baer, K. (1962). The Low price of land in Ancient Egypt. *Journal of the American Research Center in Egypt*, 1, 25-45.
- Bagnall, R. S. (1985). Agricultural productivity and taxation in later Roman Egypt. *Transactions of the American Philological Association*, 115, 289-308.
- Bakier, N. A. M. H., Nour El-Din, M. A. H., Omran, R. M., ve Ahmed, I. A. (2020). Deities of agriculture in Ancient Egypt. *International Journal of Heritage, Tourism and Hospitality*, 14(1), 308-322.
- Bard, K. A. (2017). Political economies of Predynastic Egypt and the formation of the early state. *Journal of Archaeological Research*, 25(1), 1-36.
- Bell, B. (1970). The Oldest records of the Nile Floods. *The Geographical Journal*, 136(4), 569-573.

- Breasted, J. H. (1917). The Earliest boats on the Nile. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 4(1), 174-176.
- Brewer, D. J. (2014). *Ancient Egypt: foundations of a civilization*. London: Routledge.
- Butzer, K.W. (1976). *Early hydraulic civilization in Egypt. A Study in cultural ecology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Casson, L. (2001). *Everyday life in Ancient Egypt*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Christensen, W. (2005). *Empire of Ancient Egypt*. New York: Facts On File.
- Engel, E. (2013). The Organization of a Nascent State: Egypt Until the Beginning of the 4th Dynasty. J. C. M. García (Ed.), *Ancient Egyptian Administration*. içinde (s. 19-40) Leiden: Brill.
- Erman, A. (1971). *Life in Ancient Egypt*. New York: Dover Publications.
- Eyre, C. (2010). The Economy: Pharaonic. Alan B. Lloyd (Ed.), *A Companion to Ancient Egypt* içinde (s. 291-308). New Jersey: Blackwell Publishing.
- Ezzamel, M. (2002). Accounting working for the state: tax assessment and collection during the New Kingdom, *Ancient Egypt. Accounting and Business Research*, 32(1), 17-39.
- Garcia, J. C. (2016). Temples and agricultural labour in Egypt, from the Late New Kingdom to the Saite Period. J. C. M. García (Ed.), *Dynamics of Production in the Ancient Near East (1300–500 BC)*. içinde (s. 223-256). Oxford: Oxbow.
- Gemmill, P. F. (1928). Egypt is the Nile. *Economic Geography*, 4(3), 295-312.
- Goldschmidt J. A. (2008). *A Brief History of Egypt*. New York: Infobase Publishing.
- Hassan, F. A. (1997). The Dynamics of a riverine civilization: A Geoarchaeological perspective on the Nile Valley, *Egypt. World Archaeology*, 29(1), 51-74.
- Hayes, W. C. (1964). Most Ancient Egypt: Chapter III. The Neolithic and Chalcolithic communities of Northern Egypt. *Journal of Near Eastern Studies*, 23(4), 217-272.
- Hordon, R. M. (2011). Ancient water systems and hydraulic devices. *Water Resources Impact*, 13(6), 3-5.
- Hughes, J. D. (1992). Sustainable agriculture in Ancient Egypt. *Agricultural History*, 66(2), 12-22.
- Janick, J. (2000). Ancient Egyptian agriculture and the origins of horticulture. S. Sansavini, J. Janick (Ed.), *International Symposium on Mediterranean Horticulture: Issues and Prospects*. içinde (s. 23-39). Kahire: ISHS.
- Karenga, M. (2003). *Maat, the moral ideal in Ancient Egypt: A Study in Classical African Ethics*. London: Routledge.
- Katary, S. L. D. (2013). The Administration of institutional agriculture in the New Kingdom. J. C. M. García (Ed.), *Ancient Egyptian Administration*. içinde (s. 719-783). Leiden: Brill.
- Kemp, B. J. (1972) Temple and town in Ancient Egypt. P. J. Ucko, R. Tringham ve G. W. Dimbleby (Ed.), *Man, settlement and urbanism*. içinde (s. 657-680). London: Duckbacks.
- Kemp, B. J. (2007). *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*. London: Routledge.
- Kuijt, I. ve Goodale, N. (2009). Daily practice and the organization of space at the dawn of agriculture: A case study from the Near East. *American Antiquity*, 74(3), 403-422.
- Leibovitch, J. (1953). Gods of agriculture and welfare in Ancient Egypt. *Journal of Near Eastern Studies*, 12(2), 73-113.
- Lichtheim, M. (1997). *Moral values in Ancient Egypt*. Fribourg: Fribourg University Press.
- Lurker, M. (1974). *The Gods and symbols of Ancient Egypt: An Illustrated Dictionary*. London: Thames and Hudson.
- Lyons, H. G. (1929). Irrigation in Egypt. *Geography Association*, 15(3), 179-185.
-

-
- Martin, D. (2008). Maat and order in African Cosmology: A Conceptual tool for understanding indigenous knowledge. *Journal of Black Studies*, 38(6), 951-967.
- Mays, L. W. (2010). Water technology in ancient Egypt. L. Mays (Ed.) *Ancient water technologiesinde* (s. 53-65). New York: Springer.
- Mehdawy, M. ve Hussein, A. (2010). *The Pharaoh's Kitchen: Recipes from Ancient Egypt's Enduring Food Traditions*. Cairo: American Univ in Cairo Press.
- Moeller, N. (2016). *The Archaeology of urbanism in Ancient Egypt: From the Predynastic Period to the End of the Middle Kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, E. (2018). *Ancient Egyptian imperialism*. New York: John Wiley & Sons.
- Muhs, B. (2016). *The Ancient Egyptian economy: 3000–30 BCE*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Noaman, M. N. ve El Quosy, D. (2017). Hydrology of the Nile and Ancient agriculture. Masayoshi Satoh ve Samir Aboulroos (Ed.), *Irrigated agriculture in Egypt past, present and future*. içinde (s. 9-28). New York: Springer
- Pernigotti, S. (1997). Priests. Sergio Donadoni (Ed.), *The Egyptians*. (s. 121-150). Chicago: University of Chicago Press.
- Pinch, G. (2002). *Egyptian mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and traditions of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press.
- Postgate, J. N. (1995). Royal ideology and state administration in Sumer and Akkad. J. M. Sasson (Ed.), *Civilization of the Ancient Near East (Vol 1)* içinde (s. 395-411). New York: Charles Scribner's Sons.
- Price, T. D. ve Bar-Yosef, O. (2011). The Origins of agriculture: new data, new ideas: An introduction to supplement 4. *Current Anthropology*, 52(4), S163-S174.
- Quirke, S. (2015). *Exploring religion in Ancient Egypt*. New Jersey: Blackwell.
- Rolfe, D. (1917). Environmental influences in the agriculture of Ancient Egypt. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 33(3), 157-168.
- Ruiz, A. (2001). *The Spirit of Ancient Egypt*. New York: Algora Publishing.
- Saffirio, L. (1972). Food and dietary habits in Ancient Egypt. *Journal of Human Evolution*, 1(3), 297-305.
- Sauneron, S. (2000). *The Priests of Ancient Egypt*. New York: Cornell University Press.
- Scott, J. C. (2019). *Tahıla Karşı - İlk Devletlerin Derin Tarihi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Service, E. R. (1975). *Origins of the state and civilization: The Process of Cultural Evolution*. London: Norton.
- Silverman, D. (1997). *Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press.
- Silverman, D. P. (1991). Divinity and Deities in Ancient Egypt. B. E. Shafer (Ed.), *Religion in Ancient Egypt: Gods, myths, and personal practice*. içinde (s. 21-25). New York: Cornell University Press.
- Spencer, C. S. (2010). Territorial expansion and primary state formation, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(16), 7119-7126.
- Stanley, J. D. (2019). Egypt's Nile Delta in late 4000 Years BP: altered flood levels and sedimentation, with archaeological implications. *Journal of Coastal Research*, 35(5), 1036-1050.
- Trigger, B. G. (1993). *Early civilizations: Ancient Egypt in context*. Cairo: American University in Cairo Press.
- Van Minnen, P. (2000). Agriculture and the 'taxes-and-trade' model in Roman Egypt. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 133, 205-220.
-

-
- Warburton, D. (2000). Before the IMF: The economic implications of unintentional structural adjustment in Ancient Egypt. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 43(2), 65-131.
- Warburton, D. A. (1997). *State and economy in Ancient Egypt fiscal vocabulary of the New Kingdom*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Westermann, W. L. (1919). The Development of the Irrigation System of Egypt. *Classical Philology*, 14(2), 158-164.
- Wilkinson, R. H. (2003). *The complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*. London: Thames & Hudson.
- Wilson, J. A. (1951). *The Culture of Ancient Egypt*. Chicago: University of Chicago Press.
- Yıldırım, E. (2017). *Eskiçağ Mezopotamyasında Liderler Krallar Kahramanlar*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Yıldırım, E. (2019). *Nil'in Tanrı Kralları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Zeder, M. A. (2011). The origins of agriculture in the Near East. *Current Anthropology*, 52(4), 221-235.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

IV. Antiochos Epiphanes'in Yahudi Politikası ve Makkabi İsyanı (M.Ö. 175-163)¹

Antiochos IV. Epiphanes Policy towards the Jews and the Maccabean Revolt (175-163 BC)

Murtaza ALİ^{a*}

^a Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Tarih Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0062-0782

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Mayıs 2022

Kabul tarihi: 29 Temmuz 2022

Anahtar Kelimeler:

IV. Antiochos,

Makkabi isyanı,

Yahudiler

ÖZ

Tarihte yaşanan en büyük isyanlardan biri olan Makkabi isyanının kökenleri karmaşık olmakla beraber dini veya kültürel hoşgörüsüzlük konularının çok ötesinde nedenlere dayanmaktadır. Seleukos Kralı IV. Antiochos Epiphanes'in Jerusalem'deki (Kudüs) eylemleri ve Yahudilere karşı izlediği zalimane politikalar, Yahudilere, geleneklerine ve dinlerine karşı benzersiz bir nefret duyduğuna dair bir kanaat ortaya koymuştur. IV. Antiochos, Yahudilere karşı çıkardığı ferman ve aldığı kararlar sonucu M.Ö. 167 yılında Yahudi toplumunu isyana sürüklemiştir. Antiochos'un, Yahudi inancına saldıran kararları, olayların daha da körüklenmesine ve bunun neticesinde Seleukos ordusuna karşı şiddetli bir isyan başlamasına yol açmıştır. Bu isyan zamanla milli bir devrime dönüşmüş ve Jerusalem'deki Seleukos varlığının sona ermesine zemin hazırlamıştır. Makkabi İsyanının sonunda Yahudi topluluğu özgürlüğüne kavuşmuş ve kendi krallıklarını kurmuşlardır. Bu çalışmada Seleukos Kralı IV. Antiochos'un Yahudilere karşı izlediği politika ve bunun sonucu Judea'da patlak veren Makkabi isyanını ele alınmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 23, 2022

Accepted: July 22, 2022

Keywords:

Antiochus IV,

Maccabean revolt,

Jews

ABSTRACT

The origins of the Maccabean revolt, one of the largest revolts in history, are complex but are based on causes far beyond religious or cultural intolerance. The actions of the Seleucid King Antiochus IV. Epiphanes in Jerusalem and the cruel policies he pursued against the Jews have revealed a conviction that he has a unique hatred for the Jews, their traditions and religions. As a result of the edict and decisions taken by Antiochus IV against the Jews. In 167 BC, he led the Jewish community to revolt. The decisions of Antiochus, which attacked the Jewish faith, led to further intensification of events and as a result, a violent revolt against the Seleucid Army. This revolt turned into a national revolution over time and paved the way for the end of the Seleucid existence in Jerusalem. At the end of the Maccabean revolt, the Jewish community gained its freedom and established its kingdom. In this study, the policy of the Seleucid King Antiochus VI towards the Jews and the result of the Maccabean revolt that broke out in Judea will be discussed.

¹ Seleukoslar Dönemi'nde Suriye: Büyük İskender'in Ölümünden (M.Ö. 323), Pompeius'un Suriye Fethine kadar (M.Ö. 64/63) adlı doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

After Alexander the Great died suddenly in 323 BC in Babylon, the vacuum he left was too big for one of his generals to fill. The empire he conquered was too broad to be ruled by one person, and his projects were far larger than the ambition of any of his generals. Wars and disputes among Alexander's generals lasted about forty years (323-281 BC). A new generation of generals (some of whom were children of Alexander's Lenders) emerged, as did regional rebellions. The dream of the first leaders to maintain the unity of the first empire, which was divided at the end of chaos and fighting, died in three parts: the Kingdom of Macedonia, the Kingdom of Seleucia and the Kingdom of Ptolemy. Seleucus I, the founder of the Seleucid state, was a general of Alexander the Great. He took part in Ipsos in 301 BC alongside the Allied forces against Antigonos army, and after the victory, the territory ruled by Antigonos was shared among the Allied forces and the Syrian region was granted to Seleucus I. After the establishment of the Seleucid State in 311 BC, the territories that were under the control of the Seleucid Kingdom spread over a wide geographical area from the Mediterranean to the Far East and were inhabited by communities with different cultures and beliefs. These communities were not satisfied and easy to manage, so there were rebellions and revolutions based on religious and ideological reasons in different regions. The greatest religious conflicts of the Hellenistic period were between Hellenism and Judaism. Antiochus IV began to interfere in the religious affairs of Jews living in Judea after his ascension to the Seleucid throne. His interference with the priestly hierarchy and the financing of the synagogue have fostered competition and conflict between Jewish parties in Jerusalem. In fact, Seleucid domination had a significant impact on the Judea region at the beginning of the Seleucid reign, with many prominent Jews adopting various Greek experiences to assert their position in the elite. During the reign of Antiochus III, the integrity of the Jewish race was recognized and tax exemptions were granted to them. However, the Seleucid Kingdom policy towards the Jews changed with the ascension of Antiochus IV to the throne. Administrators and priests were appointed loyal to the Seleucid state in the Coele Syria and Phoenician regions in order to obtain taxes and income. In 175 BC, a Jewish clergyman named Jason was elected high priest among the Jews in Jerusalem. This talented priest in Greek culture ordered an increase in taxes collected from the region of Judea for the benefit of the Seleucid state. Once Jason took over as high priest he pursued a different policy than before as he began to spread Greek culture among the Jews. Antiochus IV ordered the construction of a gymnasium in Judea, at the request of the High Priest Jason and his party, so that Jews could engage in activities other than worship.

Antiochus made a surprise visit to Jerusalem before his military campaign against Egypt, and Menelos was appointed high priest instead of Jason. Menelos resorted to violence to suppress pro-Jason opposition. As a result, Jason's supporters started a rebellion and began preparing to take over Jerusalem. Antiochus, who was in Egypt at the time, attacked Jerusalem as soon as he received the news of the rebellion, plundered and destroyed the city, and killed Jason's supporters. Antiochus IV issued a decree in 168 BC banning Judaism altogether and replacing it with the ancient Greek polytheistic religion. On the other hand, "Shabbat", the religious day for Jews and circumcision events, was abolished and Torah banned. In addition, Jewish religious traditions were restricted and the name "Temple of the Lord", one of the largest synagogues, was changed to the temple of Zeus. Antiochus sent officials to ensure compliance with the decrees he issued instead of the Torah. Jews who did not comply with these practices were punished by crucifixion or hanging. According to the book of Maccabees, a group of Jews living in Judea welcomed the new laws. Antiochus, who wanted to strengthen Jewish Hellenism, later ordered all Jews to worship the Greek gods and take vows from them. Offerings were held once a year on the birthday of Antiochus. Curiously, the Jews living in Antioch (unlike the situation in Judea) were able to exercise freely and enjoyed many privileges. By 165 BC rebels loyal to Judah had caused enough destruction to attract the attention of King Antiochus. They completely controlled the road between Jerusalem and Jaffa. Antiochus was on a military campaign in the eastern states at the time, so he appointed a general named "Lasyas" to deal with the problem of Judea. After the death of Antiochus in 164 BC during his campaign in the East, the Seleucid state's relationship with the Jews acquired a new dimension. Judas and his gangs attacked the Seleucid garrison in Judea. Judas and his supporters succeeded in taking control of Jerusalem and first cleared the Jewish cult of "Greek idols". The Jews declared the day they regained Jerusalem "Hanukkah" and celebrated it for eight days. Antiochus, who ascended the throne in 163 BC, promised to end all persecution of the Jews and restore their legal rights they had before the reign of Antiochus IV.

The reason why Antiochus deliberately provoked the Jewish population of Jerusalem, was a highly controversial topic. However, covering the period leading up to the events of the rebellion that challenged the authority of the Kings in the region is crucial to understanding the societies that lived under the Seleucid Kingdom and the stability of the kingdom. The Jews did not attempt to revolt against the Seleucid state before the period of Antiochus IV and this is an important indication that the Jewish question arose in the period of Antiochus IV. He decided to enter the city of Jerusalem in order to maintain the control and obedience necessary for his administration. Direct Jewish interference in their social, cultural and Religious Affairs paved the way for the uprising. However, Antiochus was not satisfied with this, and he issued an advisory opinion completely banning Judaism and sacred worship. As a result of these decisions, some Jews began a rebellion against Jason who was appointed by Antiochus and the Seleucid entity and proclaimed Menelaus the new high priest. King Antiochus, who did not succeed during the attack on Egypt and was vaccinated by the Romanian ambassador, reacted very unexpectedly and took his ambition from the rebels in Judea but the spread of the uprisings dealt a major blow to the Seleucid state's presence in the region. The Jewish rebels established their own independent kingdom after they succeeded in capturing Jerusalem.

Giriş

Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında ölmesiyle birlikte kurmuş olduğu imparatorluk yıkılmış ve geride kalan halefler arasında paylaşılmıştır. Bu halefler arasında Seleukos Devleti'nin kurucusu I. Seleukos Nikator yer almıştır. M.Ö. 301 yılında Antigonos ile koalisyon arasında yapılan İpsos Savaşı'nı, I. Seleukos'un içinde yer aldığı koalisyon kazanmıştır. Antigonos'un hükmettiği toprakları Seleukos, Lysimakhos ve Kassandros arasında paylaşılmış ve Suriye bölgesi I. Seleukos'a verilmiştir. Paylaşımdan eli boş çıkan Mısır Kralı Ptolemaios ise Yahudilerin yaşadığı Koele Syria bölgesini işgal etmiştir. Bu da Seleukos ve Ptolemaios krallıkları arasında kuşaklar boyu süren bir savaşa dönüşmüştür. Söz konusu bölge III. Antiochos dönemine kadar Ptolemaios kontrolünde kalmıştır.

III. Ptolemaios'un ölümünden sonra, yerine yönetim konusunda hiçbir deneyimi olmayan oğlu IV. Ptolemaios geçmiştir. Mısır'daki yönetim zayıflığını idrak eden III. Antiochos, Koele Syria bölgesini geri almak için bölgeye kapsamlı bir hamle düzenlemiştir. Ne var ki, Seleukos ordusu M.Ö. 217 yılında Gaza yakınlarında yapılan IV. Suriye Savaşı olarak bilinen savaşı kaybetmiştir. Daha sonra M.Ö. 200/199 yılında Antiochos ve çocuk Kral V. Ptolemaios orduları arasında "Panium Savaşı" yaşanmıştır.² Seleukos ordusu, işgal altındaki Suriye'nin güneyine saldırarak Ptolemaioslar'ın işgal ettikleri bütün Suriye topraklarını geri almış ve Judea üzerindeki Ptolemaios hâkimiyetini sona erdirmiştir.³ Böylece Yahudi nüfusun yaşadığı bölgeler Seleukos Devleti'ne bağlanmıştır.

III. Antiochos'un Magnesia Savaşı'nda Romalılara yenilmesinin ardından Apameia Antlaşması imzalamıştır. Söz konusu antlaşmada dayatılan şartlar Seleukos Krallığı'nın önemli ölçüde zayıflamasına ve küçülmesine yol açmıştır.⁴ Apameia Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra M.Ö. 187 yılında, III. Antiochos ölünce yerine tahtın varisi olan büyük oğlu IV. Seleukos Philopator⁵ geçmiştir.⁶ Ancak çok zor bir zamanda tahta çıkan IV. Seleukos tecrübesi olması nedeniyle krallığa hiçbir şey katmadan M.Ö. 175 yılında kendi generali Heliodoros tarafından öldürülmüştür. IV. Seleukos'un talihsiz bir şekilde öldürülmesinden sonra yerine gaspçı General Heliodoros geçmiştir.⁷ O esnada Roma'da esir olarak tutulan IV. Antiochos Epiphanes⁸, bu durumdan haberdar olur olmaz acil bir şekilde Roma'dan ayrılarak Seleukos Devleti'nin başkenti olan Antiocheia'ya doğru yol almıştır.⁹

IV. Antiochos Epiphanes Dönemi (M.Ö. 175–163)

III. Antiochos'un ölümünden sonra başa geçen IV. Antiochos devrinde Seleukos Krallığı gücünün doruğuna ulaşmıştır.¹⁰ Antik kaynaklarda IV. Antiochos'un adı ilk olarak M.Ö. 188 yılında Roma ile III. Antiochos arasında yapılan Magnesia Savaşı sonrası imzalanan Apameia Anlaşması'nın maddeleri arasında geçmiştir. Söz konusu antlaşma maddeleri gereğince diğer rehinlerle birlikte Roma'ya götürülmüştür.¹¹ IV. Antiochos, Roma'da kaldığı 12 yıl boyunca çok saygı görmüş ve kişiliği açısından büyük deneyimler elde etmiştir.¹² Roma

² Jones 1987, s. 27; Leo vd. 2015, s. 172.

³ Pol. Hist. 18, 2–19; Ios. ant. Iud. 12, 3; Nushi 1987, 1, s. 301; Rüstem 1969, s. 96.

⁴ Sykes 1958, 1, s. 321; Niesiolowski-Spano 2016, s. 3.

⁵ Philopator, "babasını seven" anlamına gelmektedir. Bkz. Oppenheim 1969, s. 567; Jawad 2008, s. 252.

⁶ Iust. Epit. 32, 2; Diod. 28, 3; App. Syr. 66; Zon. Epit. Hist. 9, 21; Mørholm 1966, s. 37; Ferah 2002, s. 147.

⁷ App. Syr. 45; Grainger 2015, s. 28.

⁸ Epiphanes sözcüğü Yunancada "Belirgin Tanrı" anlamına gelmektedir. IV. Antiochos'a muhalif bazı kesimler tarafından "Epimanes" yani deli olarak adlandırılmıştır. Bkz. Austin 1981, s. 269; El-Abid 1993, s. 120; Rüstem 1969, s. 10.

⁹ Mørholm 1966, s. 37; Patiel 1979, s. 43.

¹⁰ App. Syr. 45.

¹¹ App. Syr. 38-39; Pol. Hist. 16, 18–19

¹² Liv. 41, 9–13; Hasan 2000, 16, s. 217.

şehir medeniyeti ve yaşam tarzından etkilemiştir.¹³ IV. Antiochos'un Roma'daki zorunlu ikameti, onun politika, uluslararası ilişkiler ve yeni bir küresel güç olarak Roma ile ilgili olarak kendi krallığının durumu hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.¹⁴ Nitekim tahtına geçtikten Roma kültürünü Suriye'ye getirmiş ve yayılması için büyük bir çaba göstermiştir.¹⁵

Buna karşın, bazı tarihçiler IV. Antiochos'un, garip ve tartışmalı karaktere sahip bir kral olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca kısıtlamalardan ve kurallardan hoşlanmayan garip biri olarak tanımlamışlardır.¹⁶ Tarihçi Appian onunla ilgili "aktif ve yaratıcıydı, makamına layık bir kraldı" ifadesini kullanmıştır.¹⁷ Makkabi kitapları,¹⁸ Josephus ve Daniel Seferi gibi Yahudi kaynakları IV. Antiochos'u, acımasız, zalim ve tanrı düşmanı olarak zikretmiştir.¹⁹

IV. Antiochos'un Roma'daki esareti sırasında devleti büyük kardeşi IV. Seleukos yönetiyordu.²⁰ IV. Seleukos'tan sonra tahta geçen IV. Antiochos, Suriye'yi gaspçı general Heliodoros'tan kurtardıktan sonra Suriye halkı tarafından ona Epiphanes (*Ἐπιφανής*, kendini gösteren tanrı) unvanı verilmiştir.²¹ Buna karşın IV. Antiochos tahta geçtikten sonra başkent Antiocheia'da büyük bir siyasi karışıklık başlamıştır. IV. Seleukos yanlısı bir gurup muhalif IV. Antiochos'un Suriye'nin başına geçmesinden büyük rahatsızlık duyuyordu. IV. Antiochos durumu kontrol altına almak için Antiocheia'ya geçmiş ve IV. Seleukos'un dul eşiyle evlenmiştir. Ayrıca konumunu daha da güçlendirmek için madeni sikkeler üzerine kendi resmini bastırmıştır.²² IV. Antiochos'un izlediği zeki politika, saltanatını meşrulaştırmaya ve kendisine karşı çıkanları kontrol altına almasına önemli ölçüde yardımcı olmuştur.²³

IV. Antiochos'un Yunan dünyasıyla olan ilişkileri, hükümdarlığı sırasında onun gücünü ve kontrolünü güçlendirmiş ve Apameia Antlaşması'nın bir sonucu olarak düşüşten sonra Seleukos Krallığı istikrara kavuşturma hedefini göstermiştir.²⁴ İlişkilerini güçlendirmek için aralarında Rodos'un da bulunduğu Yunan krallıklara hediyeler göndermiştir.²⁵ IV. Antiochos M.Ö. 174 yılında tahta geçmesinin ardından Roma Senatosu Antiocheia'ya bir elçi heyeti göndermiştir. Aradan bir yıl geçmeden IV. Antiochos tarafından da Roma'ya bir elçi heyeti gönderilmiştir. Söz konusu elçi beraberinde Apameia Antlaşması'na göre Roma'ya ödenen tazminatın son taksidini Roma'ya götürmüştür.²⁶ Bu, Seleukos Devletinin ekonomisinin ne denli güçlü olduğunun bir göstergesiydi.²⁷ O sırada Roma'nın Makedonya ile savaşın eşiğinde olması nedeniyle Seleukos Devleti ile uğraşmak istemiyordu. Dolayısıyla IV. Antiochos ile arasını iyi tutmak için onun bazı yaptıklarına göz yummuştur.

¹³ IV. Antiochos Antiocheia şehrinde Roma mimarisine uygun yapılar inşa ettirmiştir. Buna en büyük örnek Jüpiter adına inşa ettiği mabettir. Bkz. El-Nasiri 1992, s. 255.

¹⁴ Liv. 41, 9–13; Niesiolowski-Spano 2016, s. 4.

¹⁵ Pol. Hist. 25, 3–5; Diod. 29, 32; Roma'daki bazı asil kişilerin yaşam tarzlarından çok etkilenen Antiochos, diğer Seleukos hükümdarlarından farklı bir yaşam sürmüştür. Bazı geceler herkesten habersiz yanına güvenilir iki kişi alarak giydiği uzun bir Roma abasıyla (Toga) Antiocheia sokaklarında dolaşmayı seviyordu. Bazı zamanlar da şehirdeki Pazar meydanlarına gidip halkın sıkıntılarına kulak veriyordu. Bazen de Antiocheia'daki halk düğünlerine katılıyordu. Bkz. Pol. Hist. 26, 1; Liv. 41, 20; Diod. 29, 32.

¹⁶ Mørkholm 1966, s. 40; Meadows 2002, s. 59–61.

¹⁷ Pol. Hist. 29, 26.

¹⁸ Makkabi, M.Ö. 167 yılında Seleukos Devleti'ne karşı Yahudi ayaklanmasını başlatan dindar önderin lakabıdır. Bkz. Abbudi 1991, s. 805.

¹⁹ Mørkholm 1966, s. 181.

²⁰ IV. Antiochos'un tahta çıkmasıyla ilgili bazı tartışmaları vardı. Ona muhalif olan bazı kesimler Seleukos tahtının meşru varisinin Demetrios olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Demetrios o sırada Roma'da tutsak olduğundan muhalifler yapacak bir şeyi yoktu. Bkz. Mørkholm 1966, s. 10.

²¹ App. Syr. 45; Austin 1981, s. 269; El-Abid 1993, s. 120.

²² Mørkholm 1966, s. 49; Campbell 2014, s. 8; Dodd 2009, s. 189.

²³ Mørkholm 1966, s. 49.

²⁴ Pol. Hist. 29, 24.

²⁵ Liv. 42, 20.

²⁶ Liv. 43, 6; Mørkholm 1966, s. 65.

²⁷ Liv. 43, 29.

IV. Antiochos'un nasıl tahta çıktığı ve kullandığı yöntemler doğrudan bilinmemektedir. Ancak muhtemelen genel olarak kralların başvurduğu rüşvet, terfi, infaz ve sürgün gibi yöntemlere başvurmuştur. Yöntemleri hakkında ipucu veren tek kaynak, kendisine muhalif olan *Daniel Seferi*'dir. Söz konusu eserde IV. Antiochos'u "aşağılık", yönetim şeklini ise "yağmacı" olarak tanımlanmıştır.²⁸ Yöntemleri ne şekilde olursa olsun IV. Antiochos krallığı süresince başarılı olduğu açıktır.²⁹ Saltanatının erken dönemlerinde başvurduğu önlemlerden biri de muhalifleri ortadan kaldırmak ya da kendisine karşı oluşabilecek olası komploları bozmak için satraplıklara gidip halk arasında dolaşmaktır.³⁰

Makkabi İsyanı (M.Ö. 164–163)

Seleukos Krallığı kontrolündeki topraklar, Akdeniz'den uzak doğuya kadar geniş bir coğrafyaya yayılıyordu. İçerisinde değişik kültür ve inançlara sahip topluluklar yaşıyordu. Bu toplulukların idaresi son derece zordu. Bu nedenle değişik bölgelerde belli aralıklarla dini ve ideolojik nedenlere dayanan isyan olayları yaşanıyor. Bu dönemdeki en büyük dini çatışmalar Helenizm ve Yahudilik arasındaki yaşanmıştır. IV. Antiochos'un tahta çıktıktan sonra Judea'da yaşayan Yahudilerin dini işlerine müdahale etmeye başlaması, Jerusalem'deki, Yahudi tapınağın rahipler hiyerarşisine ve finansmanına müdahalesi, hizipler arası rekabeti ve ihtilafı körüklemiştir.³¹

IV. Antiochos dönemi öncesi Seleukos hegemonyası,³² ilk dönemler Judea bölgesi üzerinde önemli bir etki yaratmış ve birçok ileri gelen Yahudi, seçkin statüsünü yürürlüğe koymak için çeşitli Yunan geleneklerini benimsemiştir.³³ III. Antiochos döneminde Yahudi etnik kökeninin bütünlüğü tanınmış ve vergi muafiyetleri getirilmiştir. Ancak IV. Antiochos'un tahta çıkmasıyla bu politika değişmiş, vergi ve gelir elde edebilmek için Koele Syria ve Fenike bölgelerine yöneticiler veya rahipler atamıştır.³⁴

M.Ö. 175 yılında Yahudiler arasında yapılan başrahip seçimlerinde (IV. Antiochos'un da baskılarıyla) Jason adlı bir Yahudi din adamını başrahip seçilmiştir. Yunan Kültürüne meyli olan bu rahip, Seleukos Devleti adına Judea bölgesinden alınan vergileri arttırmıştır. Jason başrahiplik görevine başlar başlamaz daha öncekilerinden farklı bir politika izleyerek Yahudiler arasında Yunan kültürünü yaymaya başlamış ve Tyros kentindeki Herakles tapınağına hediyeler ve kurbanlar göndermeye başlamıştır.³⁵ Onun izlediği politika Hellen kültürü Yahudiler arasında hızla yayılmıştır. Bu da bazı Yahudi topluluklarının Yunanlılara özgü yaşam tarzını benimsemesine yol açmıştır.³⁶ Diğer yandan Jerusalem kenti, yeni bir Antiocheia olarak görülmeye başlanmış ve diğer Seleukos kentlerinden bir farkı kalmamıştır.³⁷

Başrahip Jason ve partisinin de isteği üzerine, IV. Antiochos, Yahudilerin ibadet dışında başka aktivitelerle de meşgul olmalarını sağlamak için Jerusalem'de bir jimnastik salonu inşa etmiştir.³⁸ Bu spor tesisinde sistematik bir şekilde Yunan kültürünü benimseyen genç Yahudi sınıflar yetiştirilmeye başlanmıştır. Rahip ailelerden gelen Yahudiler, spor salonuna

²⁸ Daniel 11, 40–45; Grainger 2015, s. 31.

²⁹ App. Syr. 45.

³⁰ Liv. 42, 6, 12; Grainger 2015, s. 32.

³¹ Andrade 2013, s. 56.

³² I. Seleukos Suriye bölgesinde ve diğer bölgelerde yaşayan toplulukların inanç ve kültürlerine hoşgörülle yaklaşmıştır. Böylelikle iç karışıklıkların önüne geçmiş ve krallığının sınırlarını genişletmeyi başarmıştır.

³³ Macc. I, 41-42.

³⁴ Andrade 2013, s. 57.

³⁵ Aslında bütün bu gelişmeler gösteriyor ki Yahudiler kendi rızalarıyla Yunan kültürünü benimsemiş ve IV. Antiochos da bu durumu fırsata çevirmiştir. Bkz. Bevan 1954, 8, s. 505; Raşit 1995, s. 115.

³⁶ Macc. II, 4, 7–20; Dubnov 1967, 1, s. 481; Necip 1984, s. 110.

³⁷ Bevan 1954, 8, s. 502.

³⁸ Macc. I, 1, 16; Jawaher 2005, s. 34-35.

“Antakyalı” anlamına gelen “Antiochenes” adı altında kaydedilmiştir.³⁹ Burada yetişen Yahudiler Yunan vatandaşlığı statüsüne ulaşıyor, daha sonra birçoğu, Jerusalem’deki tapınak topluluğunun rahipleri oluyor ve Tevrat yasalarını hem geleneksel rahiplik ritüellerine hem de Yunan yurttaşlık faaliyetlerine katılımlarını kolaylaştıracak şekilde yorumluyorlardı.⁴⁰ Judea’nın Hellenize edilmesi, olası isyanları önleme ve entegre etme çabalarının bir parçasıydı. Bu süreç Seleukos Devleti’ne bağlı bazı bölgelerde oldukça başarılıydı; ancak Judea’daki durum tamamen farklıydı ve Helenleşmeye karşı olan, muhafazakâr bir Yahudi kesim vardı. Bu gurup Antiochos’un gelecekteki planlarına açık bir tehdit oluşturuyordu.

IV. Antiochos, Mısır’a gerçekleştireceği sefer öncesinde M.Ö. 169/8 yılında (VI. Suriye Savaşı öncesi) Jerusalem’e sürpriz bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Onu Yahudi Başrahip Jason karşılamış ve kralı memnun etmek için büyük bir çaba göstermiştir.⁴¹ Ancak Jason’un bütün bu çabalarına rağmen, üç yıllık başrahiplik süresini doldurduğu için Antiochos onu görevden alarak yerine kendisine daha sadık biri olan Menelaos⁴² adında yeni bir Yahudi din adamı atamıştır.⁴³ Aslında Antiochos’un yaptığı bu değişikliğin asıl nedeni, Menelaos’un ona yaptığı cazip teklif olmuştur. Buna göre başrahip olması karşılığında Yunan kültürünü daha çok yayma ve Jason tarafından verilen vergi miktarını 1800 talente çıkarma sözü vermiştir.⁴⁴ İkinci Makkabi Kitabı’nda yazılanlara göre IV. Antiochos, Jerusalem’de olduğu sırada Menelaos’un seçilmesine karşı olan gurup Yahudi, Menelaos ve kardeşinin taşkınlıklarını anlatmak üzere Antiochos’un huzuruna üç kişiden oluşan bir elçi heyeti göndermiştir. Ancak Menelaos krala rüşvet vermiş ve aleyhinde tanıklık yapan üç elçiyi öldürmüştür.⁴⁵

Menelaos başrahip olduktan sonra sözünde durarak Antiochos’a yaranabilmek için Judea’yı Yahudi kültüründen tamamen uzaklaştırma yönünde sert bir politika izlemiştir.⁴⁶ Menelaos ve suç ortağı olan kardeşi Lysimachos⁴⁷, Antiochos’a söz verdikleri haraçları ödemek için Yahudi tapınağına hibe edilen altın kapları satmaya başlamış ve buna karşı çıkan muhalif Yahudileri bastırmak için şiddete başvurmuşlardır.⁴⁸ Eski Rahip Jason’ın mabedin kutsal kaplarına olan saygısı, başlangıçta onun Jerusalem’de çok az sayıda bir Yunan topluluğu yaratmasını sağlarken, Menelaos’un mabedin hazinelerini sömürmesi, birçok Yahudi’nin onun faaliyetini kutsal şeylere saygısızlık olarak görmesine neden olmuştur.

IV. Antiochos’un Jerusalem Saldırısı

Jerusalem’de Yahudiler arasında yaşanan hizipçilik olayları kısa süre sonra Jason destekçilerinin başlattığı isyanla kesişmiştir. Antiochos, VI. Suriye Savaşı sırasında Mısır’dayken kendisinin orada öldüğüne dair söylentiler çıkmış ve bu haberi duyan Jason yanlıları bir isyan başlatmış Jerusalem’i ele geçirmek amacıyla hazırlıklar yapmaya başlamıştır. İsyanın bir çığ gibi büyüdüğünü gören Menelaos, Jerusalem’i terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁹ İsyan haberini alan IV. Antiochos ise Jerusalem’e saldırmış, kenti yağmalayıp tahrip etmiş ve Jason yanlılarını öldürmüştür. Makkabi Kitabı’nda anlatılanlara göre Seleukos ordusu üç günde

³⁹ Macc. II, 4, 9, 12-14.

⁴⁰ Andrade 2013, s. 58; Jawaher 2005, s. 35.

⁴¹ Macc. II, 4, 21-22; Macc. IV, 4; Bevan 1954, 8, s. 503.

⁴² Menelaos, IV. Antiochos tarafından Helen kültürünü yayması için görevlendirilen Yahudi başrahiptir. Yahudi halkına karşı uyguladığı politika yüzünden suikasta kurban gitmiştir. II. Makkabi Kitabı’nda Menelaos ile ilgili başrahiplik için gerekli nitelik yoktu, ancak zalim bir zorbanın ateşli hırsına ve vahşi bir canavarın öfkesine sahipti” ifadeleri yer almıştır. Macc. II, 4, 25; Abbudi 1991, s. 829-830.

⁴³ Ios. *ant. Iud.* 12, 5, 21; Perdue 2015, s. 59.

⁴⁴ Macc. II, 4, 23-25; Bevan 1954, 8, s. 503; Dubnov 1967, 1, s. 82; Mørkholm 1966, s. 142.

⁴⁵ Macc. II, 4, 43-50; Ios. *ant. Iud.* 12, 5, 1.

⁴⁶ Macc. I, 14.

⁴⁷ Lysimachos, Menelaos’un kardeşi ve aynı zamanda başrahip yardımcılığı görevini yürütmüştür. Yahudi isyanları sırasında öldürülmüştür. Macc. II, 4, 39-42.

⁴⁸ Macc. II, 4, 33-34.

⁴⁹ Macc. II, 5, 24; Szabo 1997: 11; Jawaher 2005, s. 55.

yaklaşık 80.000 Yahudi kılıçtan geçirmiş ve geri kalanları da esiri olarak almıştır.⁵⁰ Antiochos daha sonra Menelaos eşliğinde Jehovah Tapınağı'na girerek tapınağın "kutsal kaplarını" ve 1800 talenti yağmalamış ve Menelaos'a yardımcı olmak üzere Jerusalem'e iki yönetici atamıştır.⁵¹

IV. Antiochos bölgeden ayrılır ayrılmaz Yahudiler tekrar ayaklanmış ve girişim yerel komutan Apollonias tarafından engellenmiştir. Bu ikinci isyandan sonra Jerusalem, kent statüsünü kaybetmiş, yerine şehir içinde bir kale içine kurulmuş ve Seleukos ordusunun yer aldığı bir garnizon şehri haline gelmiştir.⁵² Bu da Yahudilerin şehri terk ederek başka bölgelere göç etmesine neden olmuştur.

Bütün bu gelişmeler üzerine Kral IV. Antiochos M.Ö. 168 yılında bir kararnâme ile Yahudi dinini tamamen yasaklanmış ve yerine çok tanrılı Antik Yunan dinini dayatmıştır. Bu kararnâmeyle Yahudiler için kutsal gün olan "Cumartesi Günleri"ni (Şabat) ve sünnet etkinlikleri iptal edilmiş ve Tevrat yasaklanmıştır. Ayrıca Yahudi dini geleneklerini kısıtlanmış ve Yahudilerin en büyük mabetlerinden olan Jehovah Tapınağı'nın adı Zeus Tapınağı olarak değiştirilmiştir. Antiochos, Tevrat yerine çıkardığı kararnâmelere uyulmasını sağlamak için görevliler göndermiştir. Bunlara uymayanlar çarmıha gerilerek veya asılarak cezalandırılmıştır.⁵³ Makkabi Kitabı'na göre Judea bölgesinde yaşayan Yahudilerin bariz bir kısmı yeni kanunları memnuniyetle karşılamış ve uygulamıştır.⁵⁴ Yahudi Hellenize etme planlarını ilerletmek isteyen IV. Antiochos, daha sonra tüm Yahudilerin Yunan tanrılarına ibadet etmesini ve onlardan tanrılara adak adamalarını emretmiştir.⁵⁵ Kurbanlar Antiochos'un her doğum gününde yılda bir kez gerçekleşmiştir.⁵⁶ Ancak gariptir ki, Antiocheia'da yaşayan Yahudiler Judea'daki durumun tam tersine, ibadetleri serbestçe gerçekleştirebiliyorlardı ve birçok ayrıcalığa sahipti.⁵⁷

Bazı Yahudi guruplar, IV. Antiochos'un sert kararlarını kabul etmek zorunda kalmış olabilir, kralın taleplerine karşı gelen ve direnen Yahudi toplulukları da vardı.⁵⁸ M.Ö. 166 yılında, Jerusalem'deki Jehovah Tapınağı'nın Zeus Tapınağı'na dönüştürülmesi üzerine, Makkabi öncülündeki isyan başlamıştır. Başlangıçta basit bir alt sınıf eylemi gibi görülen isyan, zamanla milli bir devrime dönüşmüştür.⁵⁹ Makkabi Kitabı'nda anlatıldığına göre, Seleukos Kralı Antiochos Yahudilerin dini ibadetlerini yasaklayınca, kırsal kesimden bir rahip Hashomonayim ailesinden olan Mattathias,⁶⁰ Yunan tanrılarına ibadete karşı çıkarak Seleukoslara karşı bir isyan başlatmıştır. Mattathias, Yunan bir tanrıya kurban sunmak isteyen bir Yahudiyi öldürmüş ve yanına beş oğlunu da alarak dağlık bölgelere kaçmıştır.⁶¹ Mattathias daha sonraları Seleukos ordusuna karşı amansız bir mücadele vermiş, Seleukos askerlerine suikastlar düzenlemiş ve ayaklanmayı desteklemeyen Yahudileri öldürmüştür.⁶² Kısa bir süre sonra şehirlerden kaçan ve mağaralarda saklanan erkek, kadın ve çocuk gurupları Seleukos

⁵⁰ Ios. *Bell. Iud.*, 1, 1 ; Ios. *ant. Iud.* 12, 5, 4; Macc. II, 5, 21 ;Ziyade 2016 s. 151; Jawher 2005, s. 39-40.

⁵¹ Macc. II, 5, 26.

⁵² Macc. II, 5, 26; Szabo 1997, s. 12; Andrade 2013, s. 60-61.

⁵³ Ios. *Bell. Iud.*, 1, 1 ; Ios. *ant. Iud.* 12, 5, 4; Macc. I, 1, 42; Macc. II, 6, 1-12; 7-42; El-Nasiri 1992, s. 262; Abdullah ve Khakaf 2018, s. 89.

⁵⁴ Macc. I, 1, 43.

⁵⁵ Ios. *ant. Iud.* 12, 5, 4; Macc. I, 1; Mørkholm 1966, s. 145-146.

⁵⁶ Macc. II, 6, 7.

⁵⁷ Ios. *Bell. Iud.*, 1, 1-2; Downey 1967, s. 85.

⁵⁸ Macc. I, 2, 7.

⁵⁹ Hitti 1958, 1, s. 268; Demircioğlu 2015, s. 405.

⁶⁰ Mattathias, Yahudi Hashomonayim ailesinden olan bir başrahiptir. M.Ö. 150 yılında Seleukos Kralı Alexander Balas tarafından Yahudi Kralı olarak tanınmıştır. Tryphon tarafından suikasta uğraması sonucu hayatını kaybetmiştir. Bkz. Abbudi 1991, s. 805.

⁶¹ Ios. *ant. Iud.* 12, 6, 2; Ios. *Bell. Iud.*, 1, 3; Macc. I, 2, 15-25; El-Nasiri 1993, s. 262.

⁶² Ios. *Bell. Iud.*, 1, 3 ; Macc. I, 2, 45-46.

birlikleri tarafından ele geçirilmiştir.⁶³ Seleukos ordusu dağlardaki Yahudi isyancılarla savaşmış ve bazılarını öldürdükten sonra tekrar Jerusalem'e dönmüştür.⁶⁴

Mattathias M.Ö. 166 yılının sonlarında hayatını kaybedince isyanın kontrolü beş oğlundan biri olan Judas'a geçmiştir.⁶⁵ Judas liderliğindeki Makkabi isyanı, Seleukos ordusuna karşı birkaç yıl boyunca gerilla tarzı savaşlarla devam etmiştir.⁶⁶ Makkabi isyanı, Seleukos Krallığı açısından küçük ve bölgesel bir isyan olarak algılanmıştır. Bu nedenle, bu tür isyanlar IV. Antiochos tarafından ciddiye alınmamıştır. Ancak zamanla sayıları çoğalıp köylere baskın yapınca dikkat çekmeye başlamışlardır. Judea'daki yerel yönetim ne kadar isyanı bastırmak istese de isyancılar saldırılarına hız kesmeden devam etmişlerdir.⁶⁷

M.Ö. 165 yılına gelindiğinde, Judas'a bağlı isyancılar en sonunda Kral IV. Antiochos'un dikkatini çekecek kadar yıkıma neden olmuş, Jerusalem ve Yafa arasındaki yolu tamamen ele geçirmişlerdir.⁶⁸ O esnada IV. Antiochos doğuda seferde olduğundan, Lysias adındaki komutanı Judea sorunuyla ilgilenmesi için görevlendirmiştir.⁶⁹ Antiochos sefere çıkmadan önce Judea'da Seleukos merkezi hükümetini rahatsız edecek çok az olay meydana gelmiş ancak doğuya gitmesinin ardından sorunlar tekrar ortaya çıkmıştır. Jerusalem'deki Yahudi Sinagog'un Zeus Olympios tapınağına dönüştürülmesiyle, bir dizi kraliyet yetkilisi, yeni tanrıya tapınmayı güçlendirmek ve hatta belki de nasıl yapılacağını göstermek için Judea kırsalına yayılmıştır. Bu misyonerler, her yerleşim yerindeki önde gelen Yahudi liderlerinden Yunan tarzında adak yapmalarını istemişlerdir.⁷⁰ Yahudilerin büyük bir çoğunluğu bu yeni ibadet sistemine uyum sağlamıştır.⁷¹ Ancak yine de bazı inatçı Yahudi gruplar bu yeni dini gelenekleri reddederek dağlara ve çöllere sığınmışlardır.⁷²

Makkabi Kitabı'nda anlatılanlara göre, Lysias liderliğindeki Seleukos ordusu isyancılara bir saldırı gerçekleştirmiş ancak isyancılar Seleukos birliklerini geri püskürtmeyi başarmışlardır.⁷³ Seleukos ordusunun isyancılar karşısında aldığı yenilgiler, isyanın Lysias tarafından hafife alınmasının bir sonucudur. Lysias, son bir hamle olarak gücünü daha önce Yahudi isyancılar tarafından kontrol altına alınan bölgelerden uzak yeni bir yola yönlendirmiştir. Ancak birliklerinin sayısı, Yahudilere iki eksenden saldırması için yeterli olmamıştır. Sonunda Lysias, Seleukoslara sadık Edomite toplanma alanlarının bulunduğu güneyden ilerlemeye karar vermiştir. Judea ve Edom bölgeleri arasında Yahudi isyancılarla tekrar savaşmıştır. Savaşı kaybedeceğini anlayan Lysias birliklerine geri çekilmelerini emretmiştir. Daha sonra Lysias Makabilerle müzakerelere girmenin akıllıca olduğunu düşünmüş ve onlarla bir antlaşma yapmıştır. Lysias, krala da danıştıktan sonra, Yahudiler ile ilgili genel bir af çıkarmış ve onların Jerusalem'e dönmelerine ve ibadetlerini özgürce yapmalarına izin vermiştir.⁷⁴

M.Ö. 164 yılında IV. Antiochos, Doğu'daki seferi sırasında hayatını kaybedince Seleukos Devleti'nin Yahudilerle olan ilişkisi yeni bir boyut kazanmıştır.⁷⁵ Judas ve çeteleri

⁶³ Ios. *ant. Iud.* 12, 6, 2.

⁶⁴ Ios. *Bell. Iud.*, 1, 5-6.

⁶⁵ Ios. *ant. Iud.* 12, 6, 1,1; Macc. I, 3,1.

⁶⁶ Ios. *ant. Iud.* 12, 7, 1.

⁶⁷ Macc. I, 3, 22; Bickerman 1947, s. 37-38.

⁶⁸ Bickerman 1947, s. 39.

⁶⁹ Ios. *ant. Iud.* 12, 7, 2; Macc. I, 3, 39.

⁷⁰ Macc. I, 1, 42-56; Macc. II, 6, 1-2.

⁷¹ Macc. I, 1, 52.

⁷² Macc. I, 2, 15-25.

⁷³ Macc. I, 4, 20-40.

⁷⁴ Jawaher 2005, s. 55.

⁷⁵ Ios. *ant. Iud.* 12, 7, 2; App. *Syr.* 11; Bickerman 1947, s. 48.

Judea'daki Seleukos garnizonuna bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Jerusalem'in kontrolünü ele geçirmeyi başaran Judas, ilk iş olarak Yahudi ibadetlerini "Yunan putlardan" arındırmıştır.⁷⁶ Yahudiler Jerusalem'i tekrar ele geçirdikleri günü "Hanuka Bayramı"⁷⁷ olarak ilan etmiş ve sekiz gün boyunca kutlamışlardır.⁷⁸ M.Ö. 163'te tahta çıkan V. Antiochos, Yahudilerin tüm zulümlerini sona erdirmeye ve onlara IV. Antiochos yönetimi öncesinde sahip oldukları kanuni hakları tekrar geri getirme sözü vermiştir.⁷⁹

Sonuç

Seleukos Devleti'nin Judea bölgesiyle bu denli ilgilenmesinin altında birçok neden yatmaktadır. Bu nedenler arasında; Judea'nın Seleukoslar açısından stratejik öneme sahip olması, bölgede yaşayan bazı Yahudi kesimlerin VI. Suriye Savaşı'nda Ptolemaios ordusunu desteklemesi ve Judea'nın sahip olduğu zengin tapınaklar yer almaktadır. Sonuç olarak IV. Antiochos dönemi Yahudiler için çok sancılı geçmiştir. Seleukos ordusu on binlerce Yahudi'yi katletmiş, Yahudi dini yasaklanmış ve kent tahrip edilerek yağmalanmıştır. Bütün bunların sonucunda Seleukos hâkimiyetine karşı tarihte "Makkabi isyanı" olarak bilinen Yahudi ayaklanması başlamıştır. İsyan sonraki yıllarda hız kazandıkça, Seleukos Devleti bölgedeki nüfuzunu kaybetmiştir. Zamanla pek çok Yahudi, artık baskıcı bir egemen güçle ilişkilendirdikleri Yunan kültürel biçimlerine karşı çıkmıştır.

IV. Antiochos'un, Yahudi nüfusunu kasten kışkırtmasının nedenleri oldukça tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte, bölgedeki kralların otoritesine meydan okuyan isyan olaylarına kadarki dönemi ele alma, Seleukos Krallığı'nın önderliği altında yaşamış olan toplulukları ve krallığın istikrarını anlamak için gayet önemlidir. IV. Antiochos öncesi Yahudilerin Seleukos Devleti'ne karşı herhangi bir ayaklanma girişimi bulunmamaktadır. Bu durum, Yahudi sorunun IV. Antiochos döneminde ortaya çıkışının önemli bir göstergesidir. Antiochos, yönetimi için gerekli olan kontrol ve itaati sürdürebilmek için Jerusalem şehrine girmeyi uygun görmüştür. Ardından Yahudilerin, sosyal, kültürel ve dini işlerine doğrudan müdahale etmeye başlaması, ayaklanmaya zemin hazırlamıştır. Antiochos bunula yetinmemiş bir kararname yayınlayarak Yahudi dinini ve kutsal ibadetlerini tamamen yasaklamıştır. Bu kararlar sonucu bir kısım Yahudi Antiochos tarafından atanan Jason'a ve Seleukos varlığına karşı isyan başlatmış ve Menelaos'u yeni başrahip olarak ilan etmişlerdir. Mısır'daki hamle esnasında başarısızlığa uğrayan ve Romalı elçi tarafından tahkir edilen Kral IV. Antiochos hiç beklenmedik şekilde çok sert bir tepki vererek hırsını Judea'daki isyancılardan çıkarmıştır. Ancak daha sonra çığ gibi büyüyen ve yanan yaygın olayları, Seleukos Devleti'nin bölgedeki varlığına büyük bir darbe vurmuştur. Jerusalem'i ele geçirmeyi başaran Yahudi isyancılar sonunda bağımsız bir krallık kurmuşlardır.

Seleukos Krallığı ile Yahudiler arasındaki çatışma ve ardından M.Ö. 166 yılındaki Jerusalem'deki Jehovah Tapınağı'nın Zeus Tapınağı'na dönüştürülmesi ve adak sunulması, bugün hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler üzerinde önemli etkileri olan bir hadisedir. Söz konusu etkiler, Hıristiyanlığın "şehitlik teolojisinde" ve Yahudilerin "Hanuka" kutlamalarında gözlenmektedir. Hem Hıristiyanlık hem de Yahudilik (Musevilik) Makkabi isyanını tarihte kara

⁷⁶ Ios. ant. Iud. 12, 7, 6.

⁷⁷ Bazı kaynaklara göre Hanuka kutlaması, Kral Hezekiel'in tapınağı yenileyip arındırmasından sonra ortaya çıkmıştır. Diğer yandan bu bayramı Babil, Yunanistan ve Romalılar gibi bazı eski halkların ışık festivali ile ilişkilendirenler de mevcuttur. Ayrıca sekiz gün boyunca bu bayramın kutlanma sebebi hakkında, tapınağın arınma sürecinde ve mumları yakmak için yağ şişelerinin arınması sırasında, bir gün yakmaya yetecek kadar sadece bir şişe bulunmuş ancak bu şişe sekiz günü aydınlatmaya yetmiştir. Jawaher 2005, s. 56.

⁷⁸ Jawaher 2005, s. 55.

⁷⁹ Ios. ant. Iud. 12, 9,7; Bickerman 1947, s. 4.

bir leke olarak nitelendirmiştir. Buna karşın modern literatür ve yeni araştırmalar bu konuda Yahudilere daha çok hak verme gayretindedir.

Kaynakça

- H. Abbudi (1991). *Mucem el-hadarat el-şamiyye*. Trabluss: Beyrut.
- Appianosos (1955). *Appianos Romaika "Roman History"*. (Eng. çev. H. White,) London.
- Andrade, N. J. (2013). *"Syrian Identity in the Greco-Roman World"*. New York: Cambridge University Press.
- Austin, M. M. (2006). *The Hellenistic world from Alexander to the Roman conquest*, Cambridge University.
- Daniel Seferi. Düzenleyen: Mar Georges Kilisesi. (Ar. çev. Y. Malaty,).
- Diodoros. (1953). *Bibliothèque historique (Library of History of Diodorus Sicily)*, (Eng. çev. C. H. Oldfather) London.
- Downey, G. (1961). *A History of Antioch in Syria*, Princcton.
- El-Abid, M. (1993). *Suriye fi asıru'l seleukiyyin*, Dimaşık.
- S. A. A. El-Nasiri. (1992). *"Tārīkh ve Hadaret Mısır v'l-sharq-l edna fi-l'asır-l Hellinisti"*, Cairo.
- Ferah, E. Y. (2002). *El-şarkü'l-edna fi'l-asrayin el- Hillensti v'l-Romani*, Giza/ Egypt.
- J. D. Grainger. (2015). *The Seleukid Empire of Antiochos III*, South Yorkshire.
- J. D. Grainger, J. D. (2012). *Wars of the Maccabees the Jewish Struggl*, South Yorkshire.
- Hasan, S. (2000). *Mısır El-Qadimeh. 14*, Cairo.
- Iosephos. *Antiquitates Iudaicea*. (Çev. W. Whiston) University of Cambridge.
- Jones, A. H. M. (1937). *The cities of the eastern Roman provinces*, Oxford.
- Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, (Ar. çev. İ. Abbas,) Umman.
- Iustinus. *Epitome of Philippic History of Pompeius Trogus*.
- Jawad, H. (2008). *Nişu el-devle'l-Selukiyye ve Kıyamihe*, Baghdat.
- G. Leo, W. Carter, A. Coleman vd. (2015). *"Judea/Israel under the Greek Empires." Israel and empire: A postcolonial history of Israel and Early Judaism*. London: Bloomsbury T&T Clark, 129–216.
- Livius. (1939). (Eng. çev. B. O, Foster,). *William Heinemann*. L. C. L. London.
- Meadows, A. and Shipton. (2002). *Money and its uses in The Ancient Greek world*, Oxford, 2002.
- Mørholm, O. (1966). *The municipal coinages with portrait of Antiochus IV of Syria, congresso internazionale di numismatica*, Roma.
- Nushi, İ. (1987). *Tārīkh-l roman. I*, Kahire.
- Polybios. (2010). *The historiai*. (Ed. F. W. Walbank), (Eng. çev. W. R Paton).
- Rüstem, E. (1969). *Tarikh Yunan min philp Makadoni ila feth el Romani*. Beyrut.
- Sykes, P. M. (1958). *History of Persia*, 1-2, London.
- Szabo, M. E. A. (1997). *Insurgency/counter insurgency: The Maccabean Revolt*, United States Army Command and General Staff College.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Develili Memurlar

Officials From Develi According To Sicill-i Ahval

İbrahim ÖZTÜRK^{a,*}

^a Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Tarih Bölümü, Niğde/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0431-9433

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Mayıs 2022

Kabul tarihi: 2 Ağustos 2022

Anahtar Kelimeler:

Memur,
Sicill-i Ahval,
Develi

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 26, 2022

Accepted: August 02, 2022

Keywords:

Civil servant,
Sicill-i Ahval,
Develi

ÖZ

Osmanlı Devlet teşkilatında görev alan memurların biyografilerinin yazımında kullanılan başlıca kaynaklardan biri sicill-i ahval defterleridir. Görevli memurların vazifeleri süresince hal tercümelerine konu olan durumlarının kaydolunmasına sicill-i ahval, tescili sonucunda meydana gelen defterlere de Sicill-i Umumi Defterleri denmektedir. Sicill-i Ahvâl Defterleri, 1879 yılından itibaren Osmanlı memurlarının sicil işlemlerini yürüten sicill-i ahvâl komisyonunun tuttuğu, memurların biyografilerinin kaydedildiği arşiv kaynağıdır. Düzenlenen bu kayıtlarla II. Abdülhamid Döneminde devlet teşkilatında hizmet eden memurların görevleri süresince gelişim aşamalarının izlenmesi amaçlanmıştır. Tanzimat Dönemiyle bürokrasinin gelişimiyle birlikte memur sayısında da artış olmuştur. Memurların seçimi, tayini, terfileri için sicil kayıtları tutulmaya başlanmıştır. Düzenlenen evraklarda her memurun adı, lakabı, doğum yeri ve tarihi, babasının adı, babası memur ise rütbesi, eğitim durumu, göreve başlama tarihi, azil, tayin ve varsa yargılamalar ile gayri müslim ise milliyeti yazılmıştır. Bu çalışma adı geçen kaynak esas alınarak hazırlanmıştır. Tespit edilebilen 25 Develi Kazası doğumlu memurun hayatı ve mesleki kariyeri ele alınmıştır. Böylece memurların baba adları, babalarının mesleği, aile ismi, doğum tarihleri, okuduğu okullar, bildikleri diller ve bu dilleri ne seviyede bildikleri, hangi alanlarda çalıştıkları, memuriyete başlama yaşları, görevleri, maaşları gibi bilgiler tespit edilmiştir.

ABSTRACT

One of the main sources used in the writing of the biographies of the civil servants in the Ottoman State organization is the Sicill-i Ahval. Registering the status of the civil servants, which are subject to state translations during their duties, is called Sicill-i ahval, and the registers resulting from the registration are called Sicill-i Ahval. Sicill-i Ahvâl is the archive source where the biographies of the civil servants are recorded and kept by the Sicill-i Ahvâl commission, which has been carrying out the registry procedures of the Ottoman civil servants since 1879. It is aimed to monitor the developmental stages of civil servants who served in the state organization during the reign of Abdülhamid. With the development of the bureaucracy in the Tanzimat Period, the number of civil servants also increased. Registry records have been started to be kept for the selection, appointment and promotion of civil servants. In the documents prepared, the name, nickname, place and date of birth, father's name, if his father is a civil servant, his rank, education level, date of initiation, dismissal, appointment and proceedings, if any, and nationality if he is non-Muslim. This study has been prepared on the basis of the afore mentioned source. The life and professional career of 25 identifiable civil servants born in Develi District are discussed. Thus, information such as the civil servants' father's names, their father's occupation, family name, birth dates, the schools they attended, the languages they knew and the level of their knowledge of these languages, the fields they worked in, the age at which they started their civil service, their duties, and their salaries were determined.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: iozturk@ohu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

One of the main sources used in the writing of the biographies of the civil servants working in the Ottoman State organization is the Sicill-i Ahval. The disappearance of the status of the civil servants during their duty, which is the subject of state translations, is called Sicill-i ahval, and the books that occur as a result of their registration are called Sicill-i Umumi Books. With these edited records, II. It is aimed to monitor the development stages of civil servants who served in the state organization during the reign of Abdülhamid.

With the development of the bureaucracy in the Tanzimat Period, the number of civil servants also increased. Registry have been started to be kept for the selection, appointment and promotion of civil servants. In the documents prepared, the name, nickname, place and date of birth, father's name, (if his father is a civil servant, father's rank, education status, date of initiation, dismissal, appointment and proceedings, if any, and nationality if he is non-Muslim.

The records of 25 civil servants from Develi were found in the Ottoman archives. Of the civil servants from Develi, 20 are Muslim, 4 are Armenian, and 1 is Greek. 23 of the officers used the title of Efendi and 2 of them used the title of Bey. The officers have family nicknames such as Hekimzade, Develizade, Unkapanizade, Hacı Kösezade, Kerim Ağazade, Çekeneroğlu and Topal İmamoğlu. Most of the civil servants graduated from primary school, which is the primary level, or from primary schools, which were opened later. There were also those who took lessons from private teachers or continued to madrasah after primary education. In addition to these, there are those who have graduated from high school and high school, as well as those who have graduated from academy such as medical school.

Most of the civil servants from Develi were employed in the fields of Finance, Administration, Ziraat Bank, Duyun-ı Umumiye, Health and The Ulama. The officers mostly worked in Develi and its environs. The average salary of civil servants from Develi is around 400-500 kuruş, depending on the fields they work in. However, civil servants employed in the field of administration an average of 1500-2000 kuruş (a kind of penny) salaries. Among the civil servants from Develi, there are 4 people working in the management level. Hacı Mustafa Efendi and Mehmet Emin Efendi were the District Governors, and Mehmet Efendi the Subdistrict Directorate. Six civil servants from Develi were employed in the field of finance. Their salaries average between 300 and 500 kuruş. Ali Rıza Efendi has the highest salary with 800 kuruş. After finance, civil servants from Develi were mostly employed in Ziraat Bank. Ziraat Bank, which was established under the Ministry of Public Works, was an official institution and its personnel were considered civil servants. Employees at Ziraat Bank earn an average of 400 to 600 kuruş. However, Karabet Efendi, who is the Director of Develi Ziraat Bank, receives 4360 kuruş. There are four Develi civil servants working in the field of health, all of whom are doctors. Three of them are non-Muslims. The schools where these people receive education are also different from the others. After his primary education, Toros Agop Efendi took lessons from private teachers, then came to Istanbul and attended Üsküdar and Vefa High School, and finally graduated from the Medical School. Setrak Efendi first attended the Develi Armenian School, then the Armenian Berberian School in Istanbul and then graduated from the Medical School. After getting his primary education in Develi, Bedros Kuzma Efendi graduated from Istanbul Kumkapı French School, Hagia Sophia High School and Mercan High School and graduated from Medical School. Abdülhamid Efendi, who was the only Muslim among the doctors, graduated from Istanbul Fatih Military High School after his education in Develi and later graduated from the Medical School. Five civil servants from Develi also worked as civil servants and clerks. Since these civil servants are at a lower level than the others, their salaries are less and average around 125 to 400 kuruş.

In this study, the records of 25 civil servants from Develi were examined. While the majority of these officials are Muslims, there are four Armenian and one Greek civil servants from Develi. Civil servants from Develi started to work in their 20s on average. Some civil servants were appointed after the internship process called Mülazemet. Their starting age is earlier. Although there are civil servants from Develi who finished the modern schools that started to be opened after the Tanzimat, the number of those who received madrasah education is high. This shows that the number of modern schools in the provinces is less than madrasahs. The languages spoken by the officers are not listed in the registry for some of them. It can be said that all of them are Turkish as a condition of being a civil servant. There are also a small number of people who can speak French, Armenian, Greek, Arabic and Persian. There is no one among the civil servants from Develi who was awarded with a badge. There are two civil servants from Develi who were rewarded with an increase in rank due to their success in their duties.

Giriş

Osmanlı dönemini içeren biyografi yazımında başvuru alan en önemli arşiv kaynaklarından biri Sicill-i Ahvâl defterleridir. Osmanlı Devleti merkez teşkilatında görev alan memurların, vazifeleri süresince hal tercümelerine konu olan durumlarının kaydedildiği defterlerin tescili işlemine Sicill-i Ahval, meydana gelen defterlere de Sicil-i Umumi Defterleri denmektedir (Genç vd, 2010, s. 237; Efe-Ürkmez, 2016, s. 11). Düzenlenen bu sicil kayıtlarıyla II. Abdülhamid Dönemi'nde devlet teşkilâtında hizmet eden memurların görevleri süresince gelişim aşamalarının izlenmesi amaçlanmıştır. Kayıt işlemleri önce Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olan Sicill-i Ahvâl Komisyonu¹ tarafından gerçekleştirilirken, komisyonun kaldırılmasıyla daha sonra oluşturulan Me'mûrîn-i Mülkiyye Komisyonunca yürütülmeye başlanmıştır. Komisyon, teşkil edildiği 1879 yılından 1909 yılına gelinceye kadar, 92.137 adliye ve mülkiyeye mensup memurun kaydını tutmuştur. Böylece kayıt defterlerinin sayısı 201'e ulaşmıştır (Çetin, 2005, s. 89-92; Genç vd, 2010, s. 240-241; Sarıyıldız, 2009, s. 134-136; Atam, 2012, s. 360-361).

Osmanlı Devleti'nin her alanda yenilik hareketlerine giriştiği Tanzimat Dönemi'nde bürokratik yapısında da büyük değişimler meydana gelmiştir (Atam, 2014, s. 548). Böylece yeni personel politikaları, yeni kanun ve kurumlar oluşmuştur². Tanzimat'tan önce her resmî daire ihtiyaç duyduğu memuru usta-çırak sistemi içerisinde kendisi yetiştirmiştir. Kalem denilen resmî dairelere genellikle memur çocukları şakirt yani stajyer memur olarak girerler, burada defter tutma, memurluk adabı ve resmî yazı kurallarını öğrendikten sonra memurluğa terfi ederlerdi (Saydam, 2002, s. 668-677). Devlette yeni kurumların oluşturulmasıyla birlikte bürokraside çeşitlilik artmış ve neticede vasıflı memurlara ihtiyaç duyulmuştur (Findley, 1986, s. 23). Ancak eski sistemde memurun öğrendiklerinin kendi dairesinde gördükleriyle sınırlı olması ihtiyaç duyulan nitelikli elemanın yetiştirilmesinde yeni arayışlara girilmesine sebep olmuştur. 1838'de Mekteb-i Maarif-i Adliye ardından Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye ve rüşdiyeler açılmıştır (Ergin, 1977, s. 394-400). Artık memur istihdamında bu okullardan mezuniyet tercih sebebi sayılmıştır. Mezunların memuriyetlere atanmasında sınav yapılması usulü getirilerek haksız uygulamaların önüne geçilmesi amaçlanmış ve böylelikle hak edenlerin atanmasına dikkat edilmiştir (Akyıldız, 1993, s. 52-64).

Tanzimat Dönemi'nde bürokrasinin gelişmesiyle birlikte devlet kadrolarında görev yapan memur sayısında büyük artış olmuştur. Ayrıca memurların seçimi ve tayini için komisyonlar kurulmuş, sicil kayıtları tutulmaya başlanmıştır. Memurlar için tercüme-i hâl varakaları basılmıştır. Evrakta her memurun adı ve lakabı, doğum yeri ve tarihi, babasının adı, babası memur ise rütbesi, bilinen bir kişi ise hangi aileye mensup olduğu, tahsil durumu, göreve başlama tarihi, liyakat ve ehliyet dereceleri, azil, tayin ve varsa yargılanmalar ile gayrimüslim tebaadan ise milliyeti yazılmıştır (Genç vd, 2010, 241; Kütükoğlu, 1988, s. 142-143).

Çalışmamıza konu olan Develi Tanzimat sonrası yapılan idari düzenlemede Ankara Vilayetine bağlı Kayseri Sancağının kazasıdır. Bu durum Cumhuriyet Dönemine kadar devam etmiştir. Cumhuriyet Döneminde yapılan idari düzenleme ile Develi Kayseri vilayetine bağlı ilçe statüsündedir. Bu durum günümüze kadar aynı statüde devam etmektedir (Şaşmaz, 2014, s. 162-166; Şaşmaz, 2020, s. 50, 116-117).

¹ Sicill-i Ahval Komisyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Sarıyıldız, 2004)

² Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akyıldız, 2004)

Osmanlı arşivinde 25 Develili memurun kaydı bulunmuştur. Bu memurların sicill-i ahval kayıtları içerisinde verilen bilgilere dayanarak, toplumsal statüleri, eğitim durumları, meslekleri başlıklar altında detaylı olarak incelenmiştir.

Develili Memurların Toplumsal Statüleri

Osmanlı Devleti'nde halk mezhep veya dinlerine göre gruplandırılmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki dini topluluklar millet olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Ermeni, Rum ve Yahudi milletleri bulunmaktadır. Bunların içerisinde de mezhepsel ayrımlar bulunduğundan kendi içlerinde farklı milletlere bölünmüşlerdir. Rumların Ortodoks olanları Rum milleti sayılmakla birlikte Ermeniler Ortodoks, Katolik ya da Gregoryan oluşlarına göre farklı milletlere ayrılmışlardır (Süme, 2015, s. 414).

Osmanlı millet sistemine uygun olarak Müslümanlarla gayr-i Müslimlerin bir arada oturduğu Develi'de çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte Ermeniler ve az miktarda Rumlar da bulunmaktadır. Sicil kayıtlarında da bunu görmek mümkündür. Develili memurların mensup oldukları milletlere bakıldığında 20'si Müslüman, 4'ü Ermeni, 1'i Rumdur. Ermeni olanlar Karabet Efendi, Karabet Nazmi Efendi, Toros Agop Efendi ve Setrak Efendi'dir. Rum olan ise Bedros Kuzma Efendi'dir. Bunların hepsinin doğum yerleri de Develi kaza merkezi olarak kaydedilmiştir. Müslümanlarda da durum çoğunlukla aynıdır. Çekeneroğlu İsmail Hakkı Efendi'nin doğum yeri Develi Kazası Karahisar nahiyesi, Osman Nuri Efendinin ise Hacı Ayvaz karyesi olarak belirtilmiştir. Bazılarında ise Develi'nin kaza merkezi olan Everek de doğum yeri olarak kaydedilmiştir. Böylece Develili memurların doğum yerlerinin de çoğunlukla Develi kaza merkezi olduğunu belirtmek gerekir. Diğerlerinden farklı olarak babası Develi kaymakamlığı yapmış olan Osman Nuri Efendi'nin doğum yerinin Sivas olarak kaydedildiğini belirtmek gerekir.

Sicil kayıtlarına yansıyan bir detay da Develili iki kardeşin de memur olarak görev aldığıdır. Topal İmamoğlu lakabıyla tanınan Develi İdare Meclisi Azası Osman Ağa'nın bir oğlu İsmail Hakkı Efendi medreseden mezun olarak ilmiyeye dâhil olmuş, diğer oğlu Ali Sabri Efendi medreseden sonra Orman Mektebi'ne devam etmiş ancak eğitimini yarıda bırakmıştır. Ali Sabri Efendi ise kardeşinden farklı olarak Ziraat Bankası'nda görev almıştır.

Develili memurların kullandıkları unvan ve sıfatlara bakıldığında 23'ü Efendi, 2'si Bey unvanını kullanmıştır. Develili memurların babalarında ise çoğunlukla Efendi unvanının kullanıldığı görülmektedir. Sonrasında ise Ağa unvanı gelmektedir. Develili memurların babalarının 12'si Efendi, 8'i Ağa, 2'si Bey unvanını kullanmaktadır. 2 Bey unvanını kullananlarının babalarının da aynen Bey unvanını kullandıkları dikkati çeken bir unsurdur. Ayrıca hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin babalarında bunlarla birlikte Hacı unvanını kullandıkları görülmektedir. Gayrimüslimlerden Bedros Kuzma Efendi'nin babası Hacı Kuzma'dır. Karabet Efendi'nin babası ise Hacı Toros Ağa'dır. İki memurun babasında ise herhangi bir unvan belirtilmemiştir. Bazı Develili memurların mensup oldukları aileler için kullanılan sıfatlar da sicil kayıtlarında yer almıştır. Buna göre Hekimzade, Develizade, Unkapanızade, Hacı Kösezade, Kerim Ağazade, Çekeneroğlu ve Topal İmamoğlu gibi şöhretlere sahip Develili memurlar bulunmaktadır.

Develili Memurların Eğitim Durumları

Eğitim durumlarına bakıldığında Develili memurların hepsi belirli bir eğitimden geçmiştir. Çoğunluğunun ilk basamak olan sıbyan ya da daha sonraki adıyla iptidai mekteplerden mezun olduğu görülmektedir. İlk eğitimini tamamladıktan sonra bir kısmı özel hocalardan ders almış, ya da eski usul eğitim veren medreseye devam etmiştir. Bunların yanı sıra rüşdiye ve idadiden mezun memurlar olduğu gibi tıbbiye gibi yüksekokul bitirenler de bulunmaktadır.

Develili memurlardan 2'si eğitimin ilk basamağı olan Sıbyan ya da iptidaiden mezun olduktan sonra devam etmemiştir. 9'u ilköğreniminin ardından rüştiyeye devam etmiştir. Bunlardan Osman Nuri Efendi 1 yıl sonra eğitimini yarıda bırakmıştır. Diğerleri rüşdiyeyi bitirmiştir. Ali Nusret Bey ve Abdülhamid Bey askeri rüşdiyeyi bitirmiştir. Sıbyan mektebinden mezun olanların bir kısmı rüşdiye yerine özel hoca ya da medreseyi tercih etmiştir. Bunlardan 2'si özel hocalardan ders almış, 7'si ise medreseye devam etmiştir. Rüşdiyeden mezun olanların 4'ü idadiye devam etmiştir. Hüseyin Mazlum Bey gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle okulunu yarım bırakmak durumunda kalmıştır. İsmail Hakkı Efendi ise özel hocalardan ders aldıktan sonra medreseye devam etmiştir. Sıbyan mektebi ve medreseye devam ettikten sonra daha yüksekokula devam edenlerin oranı düşüktür. Ali Sabri Efendi medreseden sonra İstanbul'da Orman mektebine devam etmiş, sonradan bu okulun Halkalı Ziraat Mektebi'yle birleştirilmesinden dolayı mezun olamamıştır. Gayrimüslimlerin ilk ve orta eğitimlerini daha çok kendi okullarında tamamladıkları görülmektedir. Ermeni milletinden Karabet Efendi, Setrak ve Karabet Nazmi Efendi ilk eğitimlerini Ermeni mektebinde tamamlamışlardır. Setrak Efendi daha sonra İstanbul'da Berberyan Mektebine devam ederken Toros Agop Efendi ise özel hocadan ders almıştır. Rum milletinden Bedros Kuzma Efendi ise Develi iptidaisini bitirdikten sonra Fransız Kumkapı mektebine ardından Ayasofya Rüşdiyesine devam etmiştir. Gayrimüslimler arasında tıp eğitiminin ağırlık kazandığı görülmektedir. 5 gayrimüslimden 3'ü Tıbbiye'ye devam etmiştir. Bunlar Toros Agop Efendi, Setrak Efendi ve Bedros Kuzma Efendi'dir.

Müslümanlardan sadece Abdülhamid Efendi Tıbbiye'den mezun olmuştur. Müslümanlar arasında yüksekokul bitirme düzeyi daha düşüktür. Mehmed Enis Efendi idadiden mezun olmuş, kaymakamlık görevlerinde bulunan Mehmed Emin Efendi ise medreseden sonra Mülkiye'yi bitirmiştir. Bir de Ali Sabri Efendi yukarıda bahsedildiği gibi Orman Mektebi'ne devam etmekle beraber mezun olamamıştır. Görüldüğü gibi Develili Müslümanlar arasında devletin açtığı yüksekokul düzeyindeki eğitim kurumlarına devam daha az orandadır. Bunun nedeni Develi'de yüksekokul düzeyinde eğitim kurumunun bulunmaması, ailelerin çocuklarını daha uzaktaki merkezlerdeki belirli okullara gönderememiş olması etkilidir.

Tablo 1: Develili memurların mezun oldukları okullar

Mezun Olduğu Okul	Mezun Sayısı
Sıbyan-İptidai Mektebi	5
Rüşdiye	3
İdadi	1
Özel Hoca	2
Medrese	7
Mekteb-i Mülkiye	1
Tıbbiye	4
Ermeni Mektebi	2

Develi'nin okul durumuna bakıldığında Develi'de 1891 yılında 69 sıbyan mektebi bulunmaktadır. İlk iptidai mektep ise 1894 yılında Develizade Hacı Ağa konağında açılmıştır. Develi'de ortaöğretim düzeyindeki rüşdiye mektebi çok geç bir tarihte 1884'de halkın yardımlarıyla 50.000 kuruş harcanarak açılmıştır. Bunun yanısıra 3 medrese, Ermeniler tarafından açılmış kız ve erkek öğrenciler için 3 okul, Rumlar için de bir kız bir de erkek okulu bulunmaktadır (Süme, 2008, s. 139-141). Mister Parker adında bir yabancı Develi'de bir okul açmıştır (Süme, 2008, s. 150-151). Develi'de İdadi düzeyinde okul bulunmamaktadır. İdadiler belirli büyük merkezlerde bulunmaktaydı. Tıbbiye, Mülkiye gibi üniversite düzeyindeki okullar

ise İstanbul'daydı. Develili gayrimüslimler çocuklarını bu yüksekokullarda okusunlar diye İstanbul'a göndermişlerdir. Ancak Müslümanlar için aynısını ifade edebilmek güçtür.

Develili memurların bildikleri dillere bakıldığında hepsinin öncelikle Türkçe okur-yazar düzeyde olduğunu belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra 5 kişi Ermenice, 3 kişi Fransızca, 3 kişi Arapça ve Farsça, 1 kişi Rumca bilmektedir. 3 kişinin ise bildiği dil konusunda sicil kaydında bilgi olmamakla beraber bunlardan ikisi Tıbbiye'ye devam etmiş kişiler olduğundan bunlardan birinin Ermenice diğerinin de Rumca bilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Müslüman olan Mehmed Feyzi Efendi'nin hem Rumca hem de Ermenice bilmesi dikkati çeken unsurdur. Babası tüccar olan Mehmed Feyzi Efendi muhtemelen bu sayede farklı milletlerden kişilerle temas halinde olmasından dolayı bu dilleri öğrenmiştir. Doktor olan Hafız Salih Efendi ise Türkçe ve Fransızcanın yanı sıra Ermenice bilmektedir. Bu da yine Develi'nin bu dönemdeki demografik yapısıyla açıklanabilir.

Develili Memurların İstihdam Alanları

Develili Memurların istihdam alanlarını Maliye, Yönetim, Ziraat Bankası, Duyun-ı Umumiye, Sağlık, Hukuk, İlimiye ve diğer olmak üzere 8 farklı alanda toplamak mümkündür. Diğerlerine oranla daha fazla maliye ve Ziraat Bankası'nda görev alan Develili memurların çoğunlukla yine Develi ve çevresinde görev aldığını söylemek mümkündür. 12 memur Develi'de görev almıştır. Bunlardan bir kısmı memuriyetine Develi'de devam ederken bir kısmı daha sonrasında farklı yerlerde de çalışmışlardır. Bunun haricinde Kayseri, Ankara, Sivas, Suriye, Trablusşam, Karesi, Hicaz, Erzincan, Trabzon, Sinop, Diyarbakır, Adana, Muş ve İstanbul gibi ülkenin çeşitli vilayetlerinde görev almışlardır.

Duyun-ı Umumiye'de çalışan İsmail Hakkı Efendi, Mabeyn Tablekarı Çekeneroğlu Süleyman Ağa'nın oğludur. Trabzon ve Sinop Duyun-ı Umumiyesi'nde görev almıştır. Hukuk alanında görev alan Develi Kazası İdare Meclisi Azası İbrahim Ağa oğlu Mehmed Hilmi Efendi ise önce çeşitli kâtiplik görevlerinde bulunduktan sonra Develi Bidayet Mahkemesi Müstantıklığında görev almıştır. Topal İmamoğlu Ali Osman Ağa'nın oğlu İsmail Hakkı Efendi ise medreseden özel hocalardan ders almıştır. Bu sayede de Osmanlı Devleti'nde ilmiye teşkilatına dâhil olmuştur. İstanbul'da Fetvahaneye girmiş, ardından Şer'îye Odasında görev almıştır.

Diğer alanlarda görev alan Develili memurlar ise alt başlıklar halinde detaylıca incelenmiştir.

Develili memurların çalıştıkları alanlara göre maaşları ortalama 400-500 kuruş civarındadır. Aşağıdaki tabloda memurların maaşlarını görmek mümkündür. Tabloda memurların son aldıkları maaşlar esas alınmıştır.

Tablo 2: Develili memurların maaş ve ücretleri

Maaş Aralığı (kuruş)	Toplam
50-300	7
360-500	9
550-900	5
950-2000	3
2500-5000	1

Toplam Kişi	25
--------------------	-----------

En düşük gelire sahip Develili memur Kerim Ağazade Abdülkerim Ağa'nın oğlu Mehmed Fevzi Efendi'dir. Develi Nüfus Kâtipliğinde görev alan Fevzi Efendi'nin maaşı 125 kuruştur. En yüksek gelire sahip memur ise Ermeni milletinden Hacı Toros Ağa'nın oğlu Karabet Efendi'dir. Ziraat Bankası Riyaseti görevini yürüten Karabet Efendi 4.360 kuruş ikramiye almıştır. Ancak kendisi buradan istifa ederek ayrılmıştır. Kendisinin daha sonraki gelirine dair bu yüzden bilgi edinilememektedir. Diğer memurlara oranla daha yüksek gelire sahip kesim elbette yönetim alanında görev alanlardır. Kaymakamlık görevinde bulunanlar ortalama 1.500-2000 civarında maaş almaktadır. Maliye alanında görev alanların da nisbeten iyi bir gelire sahip oldukları görülmektedir.

Yönetim Alanında İstihdam Edilenler

Develili memurlar arasında yönetim kademesinde kaymakamlık ve nahiye müdürlüğünde bulunan 4 kişi vardır. Bunlardan Hacı Mustafa Efendi ve Mehmed Emin Efendi kaymakamlık, Mehmed Efendi ise nahiye müdürlüğü yapmıştır. Ali Nusret Bey ise bir dönem vekâleten Erbaa Kazası kaymakamlığında bulunmuştur. Yönetim kademesinde olduklarından diğer memurlara oranla maaşları daha yüksektir. Nahiye müdürlerinin ise daha düşük maaş aldığı Yahyalı nahiyesi müdürü Mehmed Efendi'nin sicil kaydından anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Yönetim alanında istihdam edilenler

Memurun Adı	Baba Adı	Baba Mesleği	Görev Yaptığı Yerler	Maaşı
Hacı Mustafa Efendi	Osman Ağa	Ziraat	Askeriye Tabur Kâtipliği, Karapınar Kazası Müdürlüğü, Ürgüp, Eğridir, Seydişehir, Ereğli Kazaları kaymakamlığı (vekâleten), Mersin İskelesi Askerî zahire sevkiyatı memuru, Mersin Kazası Kaymakamlığı (vekâleten), Mersin Aşar ve Ağnam memuru, Anamur Kazası Kaymakamlığı	750-2000
Mehmet Efendi	Hekimzade Mehmed Efendi	Nüfus Mukayyidi	Develi Kazası Nüfus Mukayyidliği, Tahrirat Kâtipliği, Yahyalı Nahiyesi Müdürlüğü	320
Mehmed Emin Efendi	Develizade Arif Feyzullah		Kayseri Deavi ve Mal Kalemi, Kepsut Nahiye Müdürü, Balat nahiyesi Müdürlüğü, Balıkesir Aşar Müfettişliği, Gönen Nahiye Müdürlüğü, İvrindi Nahiye Müdürlüğü, Mecidiye Kazası Kaymakamlığı, Boğazlıyan Kazası Kaymakamlığı, Çubukabad, Mihaliçcik Akdağ Madeni, Hicaz Kazası kaymakamlıkları	1500
Ali Nusret Bey	Osman Bey	Develi Kazası Kaymakamı	Sivas Muhasebe Kalemi Mukayyitliği, Tokat Tahrirat	1250

			Müdüriyeti, Erbaa Kazası Kaymakamlığı (vekâleten)	
--	--	--	--	--

Maliye Alanında İstihdam Edilenler

Develili memurların ağırlıklı olarak maliye alanında görev aldıkları görülmektedir. 6 kişi bu alanda çalışmıştır. Maaşları da ortalama 300 ila 500 kuruş arasındadır. En fazla geliri olan memur ise 800 kuruş ile Ali Rıza Efendi'dir.

Tablo 4: Maliye alanında istihdam edilenler

Memurun Adı	Baba Adı	Baba Mesleği	Görev Yaptığı Yerler	Maaşı
Mahmud Nedim Efendi	Mehmed Ağa	Tüccar	Develi Kazası Piyade Tahsildarlığı, Süvari Tahsildarlığı, Aşar-ı Anbar Memurluğu, Ağnam Memurluğu, Ziraat Bankası Muhasebe Kâtipliği	350-400
Mustafa Nail Efendi	Hacı Kösezade Everekli Hüseyin Efendi	Tüccar	Trablusgarb asker, Koçhisar Memlehası tutuklu süvariliği, Konya Divan-ı Umumiye Nezareti Muhasebe Kalemi, Konya Divan-ı Umumiye piyade kolculuğu, Tosun Memlehası Müdüriyeti kantar Kitabeti, Hacı Bektaş Memlehası Sandık Eminliği.	300-400
Karabet Nazmi Efendi	Artin Ağa	Tüccar	Develi Tadad-ı Ağnam Muharrirliği, Develi Menafi Kitabeti, Develi Mal Müdür Muavinliği	300-360
Osman Nuri Efendi	Mehmed Efendi		Taşra Rüesası Hümayunu, Dâhiliye Nezareti Evrak Odası, Develi Kazası Vergi Kitabeti	500
Ali Rıza Efendi	Ahmed Efendi	Develi Kazası Mal Müdürü	Develi Mal Kalemi, Erzurum Mal Kalemi, Silifke Vergi Kitabeti, Ankara Tadilat-ı umumiye Seyyar Fırkası Muharrir-i Saniliği, Silifke ve Suriye Muharrir-i Evveliliği, Trablusşam Vergi Memurluğu	675-800
Derviş Efendi	Mehmed Efendi		Develi Kazası Mal Kalemi, Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü Tahsildarlığı, Develi Sandık Emaneti	360

Ziraat Bankasında İstihdam Edilenler

Maliyeden sonra Develili memurların yoğun olarak Ziraat Bankası'nda istihdam edildikleri görülmektedir. Devletin ziraat ve ticaretin geliştirilmesine destek amacıyla Nafia Nezareti'ne bağlı olarak kurduğu Ziraat Bankası resmi devlet kurumu hüviyetindeydi ve personeli de devlet memuru sayılmaktaydı (Kazgan, 1997, s. 165-171). Ortalama olarak Ziraat

bankasında çalışanların 400-600 kuruş civarında maaş aldıkları görülmektedir. Develi Ziraat Bankası Müdürlüğü görevinde bulunan Karabet Efendi 4.360 kuruş almakla birlikte sicil kaydında bu miktar maaş olarak değil ikramiye olarak geçmektedir.

Tablo 5: Ziraat bankasında istihdam edilenler

Memurun Adı	Baba Adı	Baba Mesleği	Görev Yaptığı Yerler	Maaşı
Karabet Efendi	Hacı Toros Ağa		Develi Kazası Belediyesi Azalığı, İdare Meclisi Ermeni temsilciliği, Develi Kazası Ziraat Bankası Riyaseti	4.360
Ali Sabri Efendi (kardeşi var)	Topal İmamoğlu Ali Osman Efendi		Ziraat Bankası Mülazımın Odası, Kayseri Ziraat Bankası Şubesi Memur Muavinliği, Avanos, Kırşehir, Muhasebe Kâtipliği (vekâleten), Erzincan Ziraat Bankası Şubesi memuriyeti.	500-600
Ahmed Ragıp Efendi	Mehmed Efendi		Develi Ziraat Bankası Muhasebe Kitabeti	400
Mehmet Enis Efendi	Hüseyin Hilmi Efendi		Sivas Ziraat Bankası Muvazzaf Mülazımlığı, Sivas Ziraat Bankası Kâtip-i Saniligi, Şube Veznedarlığı, Suşehri Ziraat Bankası Muhasebe Memurluğu, Aziziye Kazası Mal Müdürlüğü	400
Mahmud Nedim Efendi	Hacı Ahmet Ağa	Tüccar	Develi Kazası Piyade tahsildarlığı, Kayseri Sancağı Sandığı, Aşar Anbar memurluğu, Kaza Ağnam Memurluğu, Kayseri Ziraat Bankası Muhasebe Kitabeti	

Sağlık Alanında İstihdam Edilenler

Sağlık alanında çalışan 4 Develili devlet adamı vardır. Sağlık alanında daha çok gayrimüslimlerin istihdam edildiği dikkati çekmektedir. Dört sağlık çalışanından üçü gayrimüslimdir. Bu kişilerin okudukları okullar da diğerlerinden farklıdır. Örneğin Toros Agop Efendi ilköğrenimini tamamladıktan sonra özel hocalardan ders almış, ardından İstanbul'a gelerek Üsküdar ve Vefa İdadi Mekteplerine devam etmiş, Tıbbiye'den de mezun olmuştur. Aynı şekilde Setrak Efendi de önce Develi Ermeni Mektebine gittikten sonra İstanbul'da Ermenilerin gittiği Berberyan Mektebine devam etmiş, sonra da Tıbbiye'den mezun olmuştur. Bedros Kuzma Efendi de yine İstanbul'da eğitim almıştır. Kumkapı Fransız Mektebi, Ayasofya Rüşdiyesi ve Mercan idadi Mektebini bitiren Kuzma Efendi, Tıbbiye'den mezun olmuştur. Doktorlar arasında tek Müslüman Develili olan Abdülhamid Efendi ise önce Develi'de ilk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Fatih askeri Rüşdiyesine gittikten sonra Tıbbiye'ye girerek mezun olmuştur. Doktorların maaşlarına bakıldığında 600 kuruş olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 6: Sağlık alanında istihdam edilenler

Memurun Adı	Baba Adı	Baba Mesleği	Görev Yaptığı Yerler	Maaşı
Toros Agop Efendi	Agop	Esnaf	Koçhisar Belediye Tababeti, Bor Kazası Tababeti	600
Setrak Efendi	Agop Keleşyan	Develi Ticaret Mahkemesi ve İdare Meclisi Azası	Develi Kazası Belediye Tababeti,	600
Bedros Kuzma Efendi	İskenderoğlu Hacı Kuzma	Bakkal	Feke Belediye Tababeti	600
Abdülhamid Efendi	Hafız Salih Efendi	Develi Rüşdiyesi Muallimi	Çemişgezek ve Iğın	600

Diğer Alanlarda İstihdam Edilenler

Nüfus memurluğu, çeşitli kâtiplik görevleri gibi alanlarda çalışan Develili memurlar da bulunmaktadır. Bu memurluklar diğerlerine oranla daha düşük düzeyde memurluklar olduğundan maaş miktarları diğerlerine göre daha azdır. Bunların isimleri, çalıştıkları kurumlar ve gelirleri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Tablo 7: Diğer alanlarda istihdam edilenler

Memurun Adı	Baba Adı	Baba Mesleği	Görev Yaptığı Yerler	Maaşı
Mehmed Fevzi Efendi	Kerim Ağazade Abdülkerim Ağa		Develi Nüfus Kalemi, Develi Kazası Nüfus Kitabeti	125
Osman Nuri Efendi	Hacı Ali Efendi		İstanbul Polis Silki, Beykoz tadilat-1 umumiye seyyar Fırkası Mukayyidliği	500
Mehmed Feyzi Efendi	Kürt Emin Ağa	Tüccar	Tahrirat Kalemi, Develi Tahrirat Kitabeti	273
Hüeyin Mazlum Bey	Ali Rıza Bey	Feke Kaymakamı	İstanbul Merkez Nüfus İdaresi	250
Mustafa Nail Efendi	Hacı Kösezade Hüseyin Efendi	Tüccar	Askeriye silki, Koçhisar Memlehası mevkuf sergerde süvariliği, Konya Divan-1 Umumiye Muhasebe Kalemi, Tosun Memlehası Kantar Kitabeti, Hacı Bektaş Sandık Eminliği	400

Memurların Biyografileri

Müslüman Memurlar

Hacı Mustafa Efendi

Hacı Mustafa Efendi, erbab-ı ziraatten Osman Ağa'nın oğludur. 1259 yılında Develi Karahisar kasabasına bağlı Kale karyesinde doğmuştur.

Sıbyan mektebinde Kuran-ı Kerim, Arabça ve Farsça üzerine eğitim almıştır. Türkçe okuyup yazabilmektedir.

1845 yılında yirmi yaşında askerlik mesleğine dâhil olmuş, 1852 yılına kadarki süreçte okuma-yazma bilmesi nedeniyle tabur kâtipliğine yükselmiş, 1856 yılında istifa ederek askerlikten ayrılmıştır. 1862 yılının mart ayında 750 kuruş maaş ile Konya sancağında Karapınar Kazası Müdürlüğü'ne memur olmuştur. Ancak sonradan burada yapılan idari düzenleme esnasında Karapınar Kazası nahiye olarak Ereğli kazasına bağlandığından buradaki memuriyet görevi kaldırıldığından açıkta kalmıştır. 9 Kasım'da 1869 bin yüz yirmi beş kuruş maaşla Konya vilayetinin Ürgüp; 28 Ağustos 1870 tarihinde aynı maaşla Eğridir Kazaları Kaymakamlıklarına tayin olunmuştur. Ancak sonradan yerine başkaları görevlendirildiğinden 17 Nisan 1872 tarihinde görevden alınmıştır. Yaklaşık bir yıl sonra 9 Nisan 1873 tarihinde yeniden Eğridir Kazası kaymakamlığına tayin olursa da memuriyeti Babıali'ce asaleti yine tasdik edilmemesinden dolayı görevden alınmıştır. 25 Kasım 1873 tarihinde aynı maaşla Seydişehir; 2 Şubat 1875 tarihinde becayiş sureti ile Ereğli Kazası Kaymakamlıklarına memur olsa da 12 Aralık 1875 tarihinde görevi bitmiştir. 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı) esnasında 22 Ekim 1877 tarihinde 2.000 kuruş maaş ile Mersin İskelesi'ne askerinin zahire sevkياتına memur edilmiştir. Savaşın bitmesiyle 28 Eylül 1879 tarihinde 1.570 kuruş nisf maaşla Mersin Kazası Kaymakamlığı Vekâleti'ne tayin olunarak asıl kaymakamın görev yerine gelmesiyle 5 Mart 1880 tarihinde 800 kuruş maaş ile Mersin Kazası Aşar ve ağnam memuru olup 12 Nisan 1886 tarihinde bu memurluğun lağvıyla memuriyeti yine son bulmuştur.

23 Eylül 1890 tarihinde 1.215 kuruş Adana vilayeti Anamur Kazası Kaymakamlığı'na tayin buyurulmuştur. Sonrasında yaşlılığından dolayı kendisine uygun bir yer olmadığından 13 Eylül 1895 tarihinde azledilmiştir (BOA., DH.SAİD., d. 18/373).

Görevi süresince hakkında herhangi bir suiistimal veya soruşturma bulunmamıştır.

Mehmed Efendi

Mehmed Efendi, Develi Kazası eski Nüfus Mukayyidi vefat etmiş olan Hekimzade Mehmed Efendi'nin oğludur.

1837/1838 yılında Ankara Vilayeti'nde Develi Kazası'nda doğmuştur. Burada sıbyan mektebinde ilköğrenimini tamamladıktan sonra özel hocalardan Arapça ve Farsça dersler almıştır. Türkçe okur-yazardır.

1858 yılında 25 kuruş maaşla Develi Kazası Nüfus Mukayyidliği'nde bulunup 2 Mayıs 1870 tarihinde 400 kuruş maaşla kaza-yı mezkûr Tahrirat kitabetine tayin olmuştur. Maaşı önce 380, sonrasında 342 ve 273 kuruşa düşürülmüştür. 22 Ağustos 884 tarihinde istifa etmiştir. 5 Temmuz 1892 tarihinde 320 kuruş maaşla Konya Vilayeti'nde Yahyalı Nahiyesi Müdürlüğü'ne tayin olursa da 2 Ocak 1898 tarihinde istifa ederek ayrılmıştır.

Görevinden herhangi suiistimal nedeniyle değil kendi isteği ile istifa ederek ayrıldığı yetkili mercilerde de tasdik edilmiştir (BOA., DH., SAİD., d., 77/75).

Mehmed Emin Efendi

Mehmed Emin Efendi, Develizade Arif Feyzullah'ın oğludur.

1844/1845 yılında Kayseri Sancağı dahilinde Develi Kazası'nda doğmuştur.

Sıbyan mektebinde ilk eğitimini tamamladıktan sonra Kayseri'de Kozanzade Medresesi'nde Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Atik Mektebi Fünun-ı Mülkiyeye devam ederek orada fenn-i hesap, cebir, hendese, resim, usul-i fitrı, tarih ve inşa, mecelle, kanun-ı ticaret derslerini almıştır. Mezun olduktan sonra aynı okulda özel olarak verilen evzan-i cedidi ve mecis-ı küsuratı eğitimi almış ve mezun olmuştur. Türkçe okur yazardır.

1870/1871 yılında 18 yaşında olduğu halde Kayseri Dava ve Mal Kalemlerine mülazameten devama başlayıp 1873 yılında İstanbul'a gelerek mekteb-ı funun-ı mülkiyede tahsilini tamamlamıştır. 18 Ağustos 1879 670 kuruş maaş ile Karesi Vilayeti dahilinde Kesbut Nahiyesi Müdüriyeti'ne tayin olmuştur. 29 Aralık 1881 tarihinde Kesbut'un su ve havasının kendisine iyi gelmediği gerekçesiyle 530 kuruş maaş ile aynı vilayette Balat Nahiyesi Müdüriyeti'ne geçmiştir. 31 Ocak 1883 tarihinde istifa etmiş, sonrasında 1.000 kuruş maaşla 3 ay Balıkesir Aşar Müfettişliği görevini yürütmüştür. 6 Şubat 1884 tarihinde beş yüz altmış kuruş maaşla Bandırma Kazası'nın Gönen Nahiyesi Müdüriyeti'ne atanmıştır. Buradan da İvrindi Nahiyesi Müdürlüğü'ne geçse de daha sonra istifa ederek ayrılmıştır.

Kebsut Nahiyesi Müdüriyetinde iken bir tutuklunun kaçırılması olayına adı karışmış, 15 gün hapis cezası alarak tutuklanmasına karar verilse de kendisi bir üst mahkemeye başvurmuştur. Ayrıca hakkında adam dövmek, eşkiyadan bazılarının salıverilmesine aracılık etmek gibi suçlamalar olsa da yapılan inceleme neticesinde olayla bağlantısı olmadığı gerekçesiyle hakkındaki dava düşmüştür. Bu esnada 25 Haziran 1885 tarihinde 1.250 kuruş maaş ile Ankara Vilayeti dahilinde kain Mecidiye Kazası Kaymakamlığı'na tayin olunmuştur. Burada 3,5 yıl çalıştıktan sonra 17 Mart 1889 tarihinde 1.215 kuruş masala Ankara Vilayeti Boğazlıyan kazası kaymakamlığına nakledilmiştir. 10 Eylül 1890 tarihinde rütbe-i salise tevcih olunmuştur.

31 Ağustos sene 1892 tarihinde aynı maaşla Çubukabad Kazası Kaymakamlığı'na nakil edilmiştir. Aynı yıl 1.250 kuruş maaşla ve becayiş suretiyle Akdağ Kazası Kaymakamlığı görevine getirilse de bölgenin önemi oranında hizmet edemediği gerekçesiyle Ankara Vilayeti'nden kendisinin yerine başka bir kaymakam tayini talep edilmiş, bu yüzden aynı yıl 1.215 kuruş maaş ile Mihaliççik Kazası Kaymakamlığı'na nakledilmiştir.

11 Ekim 1893 tarihinde iyi hizmetine binaen terfien saniye sınıf-ı sanisi tevcih buyrulmuştur (BOA., DH.SAİD. d., 2/782).1 Kasım 1913 tarihinde Ankara Vilayetinden bildirilen yazıda Mehmed Emin Efendi nısf (yarım) maaşla bir müddet Akdağ Madeni Kazası Kaymakamlığında bulunmuştur. 9 Nisan 1914 tarihinde 1.500 kuruş maaşla Hicaz Kazası Kaymakamlığına tayin olmuştur. 23 Mayıs 1914 tarihinde ise burada vefat etmiştir (BOA., DH.SAİD., d. 180/225)

Mahmut Nedim Efendi

Unkapanızade tüccardan vefat etmiş Hacı Mehmet Ağa'nın oğludur.

1849/1850 yılında Develi Kazası'na bağlı Everek Karyesi'nde doğmuştur. Burada sıbyan mektebinde ilk öğrenimini tamamladıktan sonra özel hocalardan Arapça ve Farsça dersleri almıştır. 26 yaşında iken 22 Ocak 1876 tarihinden 30 Ocak 1880 tarihine kadar 300 kuruş maaşla Develi Kazası Piyade Tahsildarlığı'nda bulunup 22 Ekim 1880 tarihinden itibaren %6 kuruş aidatla aynı kazanın Süvari Tahsildarlığı görevini de ifa etmiştir. 23 Eylül 1882 tarihinde aynı aidatla Develi Kazası Sertahsildarlığı'na tahvil olunmuş ise de üç ay sonra Kayseri Sancağından yerine başkasının tayin kılınması üzerine görevinden ayrılmıştır. Süvari Tahsildarlığı'nda bulunduğu müddet zarfında 6.302 kuruş 30 para ve ser tahsildarlıktan da 1.436 kuruş 25 para aidat almıştır. 20 Kasım 1882 tarihinden itibaren iki sene müddetle ve 360 kuruş maaşla Kayseri Sancağı Sandığına; 24 Ekim 1884 tarihinden itibaren 300 kuruş maaşla iki sene müddetle Âşar-ı Anbar memurluğuna; 24 Ekim 1886 tarihinden itibaren 360 kuruş maaş ve iki sene bir ay müddetle ikinci defa Sandık Emanetlerinde istihdam olunmuştur. 1889 yılı Martında

500 kuruş maaşla merkez Kaza Ağnam Memurluğu'nda bulunmuş, sonradan 400 kuruş maaşla merkez kaza Ziraat Bank Sandığı Muhasebe Kitabeti'ne tayin edilmiştir. Kaza kaymakamlığından yazılan mülâhazalarda görevini hakkıyla yerine getirdiği bildirilmiştir (BOA., DH.SAİD., d. 102/265).

Mehmed Hilmi Efendi

Develi Kazası Meclis İdare azalığında bulunmuş olan İbrahim Ağa'nın oğludur.

1851/1852 yılında Ankara Vilayetin'de Develi Kazası'nda doğmuştur. Develi Kazası sıbyan mektebinde ilk öğrenimini tamamladıktan sonra medresede Arabça ve mantık tahsil etmiştir. Türkçe okur yazardır. Arapça ve Farsça'ya aşinadır.

21 Kasım 1874 tarihinde 150 kuruş maaşla Develi Kazası Duhan Fabrikası Kitabeti'ne tayin olmuştur. Aynı yıl 200 kuruş maaşla Develi Kazası Rüsumat Kitabeti'ne tahvil olunarak dört sene dokuz ay sonra bu kurumun kaldırılmasıyla açıkta kalmıştır. 20 Ekim 1880 tarihinden itibaren yirmi iki ay Develi Kazası; 24 Nisan 1884 tarihinden 14 Temmuz 1884 tarihine kadar vekaleten İncesu Kazası; 22 Ağustos 1884 tarihinden 1 Şubat 1885 tarihine kadar tekrar Develi Kazası Sertahsildarlıklarında yüzde ellişer kuruş aidatla çalışmıştır. 27 Ekim 1885 tarihinden 12 Mart 1890 tarihine kadar 225 kuruş maaşla Develi Kazası Bidayet Mahkemesi Müstantıklığı vazifesinin yerine aynı mahkemede azalık görevine getirilmiştir. 20 Haziran 1890 tarihinde 250 kuruş maaşla Develi Kazası nüfus memuriyetine tayin olunarak 14 Temmuz 1904 tarihinden itibaren ayrıca bir 250 kuruş daha maaşla dokuz ay on gün kadar tahrir-i nüfus memuriyetini de yapmıştır. 11 Mayıs 1909 tarihinde icra kılınan tensikatta tensik kararnamesinin on birinci maddesi gereğince kadro haricine çıkarılmıştır. Yazılan mülâhazalarda görevini hakkıyla yerine getirdiği bildirilmiştir.

Hilmi Efendi tensikat kanunu mucibince kadro dışı kaldığından yeniden bir göreve atanmasını arz eden bir dilekçe kaleme almış, Tensikat Komisyonu'nunda isteği görüşülmüş ve yeniden istihdamına mani bir durumun olmadığı kararlaştırılmıştır. Ancak bundan sonrasında görev yerine dair başka bir bilgi sicil kaydında bulunmamaktadır (BOA., DH.SAİD., d., 181/391).

İsmail Hakkı Efendi

İsmail Hakkı Efendi mutfak görevliliğinden (Mabeyn-i Hümayun Tablekarlığı'ndan) emekli Kayserili Çekeneroğlu demekle maruf Süleyman Ağa'nın oğludur. 30 Mart 1854 tarihinde Kayseri'ye tabi Develi Kazasının Karahisarı Nahiyesi'nde doğmuştur.

Karahisar nahiyesi iptidai mektebinde ilköğrenimini tamamlamıştır. Mekteb-i ibtidaiyesinde mukaddime-ı ulum eğitimi almıştır. Türkçe okur yazardır.

Mülazemet suretiyle sekiz ay kadar Trabzon Duyunu Umumiye-i Osmaniye Nezareti'ne devam ettikten sonra 25 Haziran 1894'te kırk bir yaşında olduğu halde 250 kuruş maaş ile Sinop Duyunu Umumiye-i Osmaniye Merkez Memuriyeti Tuz Anbar Memurluğuna atanmıştır.

Trabzon Duyunu Umumiye Nezaretiyle İdare-i Merkeziye Müdde-i Umumi'yesinden yazılan mülâhazalarda görevini hakkıyla yerine getirdiği bildirilmiştir (BOA., DH., SAİD., d. 132/419).

İsmail Hakkı Efendi

Vefat etmiş Ali Osman Efendi'nin oğludur. Topal İmamoğlu lakabıyla tanınmaktadır.

1857/1858 senesinde Ankara Vilayetinde Develi kasabasında doğmuştur.

Muallim-i mahsusdan mukaddime-ı ulûm-ı diniye ile sarf ve nahv-ı Arabî tahsil edip ahiren Çemberlitaş'taki Köprülü Mehmet Paşa Medresesi'nde ulûm-ı Arabiye'den gerekli eğitimlerini tamamlayarak icazetname almıştır. Derdini anlatacak kadar kadar Türkçe kitabet eylediği tercüme-ı hâl varakasında belirtilmiştir.

23 Ekim 1887 tarihinde 5 kuruş yol maaşı tahsisiyle Fetvahane'ye tayin olunmuştur. 12 Şubat 1889 tarihinde kendisine bâ-ibtida-ı hariç İstanbul Müderrisliği tevcih olunup 26 Ekim 1890'da 120 kuruş maaşla Pusula Odası'na memur olmuştur. Aynı yıl aynı maaşla Fetva Odasına tayin olunmuştur. Maaşı sonradan 150 kuruşa, yol maaşı ise 133 kuruşa çıkarılmıştır. 26 Mayıs 1892 tarihinde 140 kuruş maaşla İlamat-ı Şer'iyeye Odası mukayyit muaviniliğine tayin olunmuştur. 12 Mayıs 1892 tarihinde maaşı 180 kuruşa çıkarılmış, bu odanın hasılatından da 39 sehim itibarıyla 2 sehim almaktadır.

13 Şubat 1894 tarihinde 260 kuruş maaşla muavin-i evveliğe nakil edilerek tarik maaşı 171 kuruşa çıkarılmıştır. Maaşı sonradan 253,5 kuruşa ve tarik maaşı 166 kuruş 30 paraya indirilmiştir. Bir müddet sonra tarik maaşı 204 kuruş 30 paraya çıkarılmıştır. 13 Mart 1898'de 419 kuruş 10 para maaşla mukayyitliğe atanmış, 7 Temmuz 1898 tarihinde rütbesi hareket-ı harice terfi buyurulmuş ve tarik 293 kuruşa çıkarılmıştır 14 Mart 1900 tarihinde 263 kuruş 10 para maaşla İlamat-ı Şer'iyeye Mümeyyiz Muavin-i salisliğine tayin olunmuş, maaşı sonradan 331 kuruşa ve 7 Ağustos sene 1316 (20 Ağustos 1900) yetmiş bir buçuk kuruşa çıkarılmıştır (BOA., DH. SAİD., d., 93/363).

Mehmed Fevzi Efendi

Müteveffa Abdülkerim Ağanın oğludur. Kerim Ağazade namıyla bilinmektedir.1861 yılında Develi Kazası'nda doğmuştur.

Everek Kasabası sıbyan mektebi'nde ve Alaca Medresesi'nde Arapça ve Farsça okumuştur. Türkçe okur-yazardır. Arapça ve Farsça lisanlarına aşinadır.

Develi Kazası nüfus kalemine mülazemetle devam ettikten sonra 13 Nisan 1894 tarihinde mahsus olan 125 kuruş maaşının yarısıyla Develi Kazası nüfus kitabetine vekaleten ve 14 Eylül 1894 tarihinde aynı maaşla asaleten tayin olunmuştur. 14 Mart 1910 tarihinde Develi Kazası tensik komisyonu kararıyla görevinden alınmıştır.

Develi Kazası İdare Meclisinden gönderilen varakada görevinde zimmet ya da suistimal bulunmadığı bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti Muhasebe Müdürüyeti'nden gönderilen yazıda istihdamına onay verilmiştir (BOA., DH. SAİD., d. 174/423).

Ali Sabri Efendi

Topal İmamoğlu müteveffa Ali Osman Efendi'nin oğludur. 1863/1864 yılında Develi kasabasında doğmuştur.

Sıbyan mektebinde Kur'an dersi aldıktan sonra Salahiye ve Dersaadet'te Köprülü Mehmet Paşa Medresesi'nde bir miktar ders gördükten sonra Orman Mektebi'ne girmiş ve ikinci kısmına kadar devam ettiği halde okulun sonradan Halkalı Ziraat Mektebi ile birleştirilmesinden dolayı 9 Kasım 1890 tarihinde eğitimini yarıda bırakmıştır. Bir müddet Ziraat Bankası İdare-ı Merkeziyesi Mülazimin Odası'na maaş almadan devam edip, 5 Ağustos 1894 tarihinde 31 yaşında 500 kuruş maaşla Kayseri Sancağı Ziraat Bankası Şubesi Memur Muavinliği'ne tayin olunmuştur.

4 Haziran 1906 tarihinden 12 Ağustos 1902 tarihine kadar 840 kuruş maktu maaşla ile Avanos, 10 Ekim 1903 tarihinden 18 Kasım 1903 tarihine kadar 630 kuruş ücretle Kırşehir Kazaları Ziraat Bank Sandıkları Muhasebe Kitabetlerini vekâleten yürütmüştür. Buralardan yazılan mülâhazalarda görevini hakkıyla yerine getirdiği, zimmet ve ilişiği olmadığı bildirilmiştir.

8 Ekim 1907 tarihinden 8 Ekim 1908 tarihine kadar başkaca 200 kuruş maaşla adı geçen şubenin memur vekâletinde bulunmuştur. 14 Ocak 1910 tarihinde 500 beş yüz kuruş maaşla Erzincan Ziraat Bank Şubesi Memuriyeti'ne nakledilmiştir (BOA., DH. SAİD., d., 99/157).

Osman Nuri Efendi

Müteveffa Hacı Ali Efendi'nin oğludur.1865/1866 yılında Develi Kazası'na bağlı Ayvaz Hacı Karyesi'nde doğmuştur.

Sıbyan mektebinde ilköğrenimini tamamladıktan sonra Develi Kazası Rüşdiye Mektebinde bir sene kadar okumuştur. Türkçe okur-yazardır.

29 Ağustos 1897 tarihinde 300 kuruş maaşla Dersaadet Polis Silkine dahil olup 7 Temmuz 1898 tarihinde istifa ederek ayrılmıştır. 26 Ağustos 1900 tarihinde 500 kuruş maaş ile Beykoz Kazası tadilat-ı umumiye seyyar fırkası mukayyidliğine tayin olunmuştur. (BOA, DH.SAİD., d. 134/355)

Mustafa Nail Efendi

Tüccardan Hacı Kösezade Evrekli merhum Hüseyin Efendi'nin oğludur. 1 Kasım 1898 tarihinde Develi Kazası dahilinde Evrek'de doğmuştur. Sıbyan mektebinde ilköğrenimini tamamladıktan sonra medresede de Arapça ve Farsça eğitim almıştır. Türkçe okur yazar.

16 Mayıs 1888 tarihinde 20 yaşında olduğu halde silk-i celil-i askeriye girip Trablusgarb'da görev almıştır. 10 Mayıs 1889 tarihinde ihraç olunmuş 13 Haziran 1894 tarihinde 200 kuruş aylıkla Koçhisar memlahası mevkuferde süvariliğine konulup beş ay burada çalışmıştır. Sonrasında Konya Divan-ı Umumiye Nezareti Muhasebe Kalemine mülazemetle göreve başlamış ve 25 Ocak 1895 tarihinde 150 kuruş aylıkla Konya Divan-ı Umumiye piyade kolculuğuna, ve 12 Mart 1896 tarihinde terfien 300 kuruş aylıkla Tosun memlehası müdüriyeti kantar kitabetine tayin kılınmıştır. 15 Mayıs 1896 tarihinde 400 kuruş maaşla terfien Hacı Bektaş Memlahası Sandık Eminliği'ne nakil edilmiştir (BOA., DH., SAİD, d., 122/69).

Mehmed Feyzi Efendi

Mehmed Feyzi Efendi Tüccardan Kürt Emin Ağa'nın oğludur. 14 Nisan 1871 tarihinde Develi Kazası'nın Evrek Kasabası'nda doğduğu nüfus tezkire-i Osmaniyesi suret-i musaddıkasında muharerdir. Mezkur Evrek Kasabası'nda vakı Evliya Efendi Mektebi'nde dini eğitim almıştır. Sonrasında Develi Kazası Mekteb-ı Rüşdiyesi'nden mezun olmuştur. Türkçe, Rumca ve Ermenice okuyup yazabilmektedir.

Develi kazası tahrirat kalemine mülazemetle devam edip, 13 Ağustos 1896 tarihinden 28 Ocak 1897 tarihine kadar Develi Kazası Tahrirat Kitabetini fahriyen ifa ederek 31 Ocak 1897 tarihinde 273 kuruş maaşla asaleten tayin kılınmıştır.

Develi Kazası Kaymakamlığıyla Kayseri Sancağı Mutasarrıflığı'ndan yazılan mülâhazalarda görevini hakkıyla yerine getirdiği bildirilmiştir (BOA., DH. SAİD., d., 127/39).

Osman Nuri Efendi

Osman Nuri Efendi müteveffa Mehmed Efendi'nin oğludur. 11 Aralık 1873 tarihinde Develi Kasabası'nda doğmuştur.

Develi Kazası Sıbyan mektebinde dini eğitim almış, Çınarlıtaş'ta olan Köprülü Mehmed Paşa Medresesi'ne kayıt olmuştur. Türkçe okur yazardır.

20 Şubat 1892 tarihinde Taşra Rüesası Hümayununa nail olmuştur. 14 Mart 1897 tarihinde yirmi dört yaşında iken Dahiliye Nezareti Celilesi Evrak Odası'na mülazemetle devam edip 26 Nisan 1898 tarihinde 500 kuruş maaşla Develi Kazası Vergi Kitabeti'ne tayin olmuştur (BOA., DH. SAİD., d. 89/347).

Ahmed Ragib Efendi

Ahmed Ragib Efendi, Mehmed Efendi'nin oğludur. H1290 (M1874-1875) yılında Develi Kasabası'nda doğmuştur. Develi Kazası Rüşdiye Mektebinden mezun olmuştur.

13 Temmuz 1901 tarihinde 250 kuruş maaşla Develi Ziraat Bankası Sandığı Muhasebe Kitabeti refakatine tayin olunmuştur. 9 Mart 1908 tarihinde 400 kuruş maaşla Ziraat Bankası muhasebe kitabetine nakil edilmiştir. Sicil kaydınca başka bir bilgi yoktur (BOA., DH. SAİD., d. 136/379).

Ali Rıza Efendi

Ali Rıza Efendi, Develi Kazası Mal Müdürü sabık müteveffa Ahmed Efendi'nin oğludur. 16 Haziran 1875 tarihinde Develi Kasabası'nda doğmuştur.

Sıbyan mektebinde ilköğrenimini, rüşdiye mektebinde de ortaöğrenimini tamamlamıştır. Türkçe okur yazar.

31 Ağustos 1890 tarihinde on altı yaşında iken önce Develi Kazası mal kalemine ardından Erzurum Vilayeti Muhasebe kalemlerine mülazemetle devam edip 6 Aralık 1892 tarihinde 200 kuruş maaşla Tercan Kazası Tahrirat ve Vergi Kitabeti yardımcılığına atanmıştır, 23 Ekim 1894 tarihinde istifa etmiştir. 12 Eylül 1895 tarihinde 300 kuruş maaşla Silifke Kazası'na bağlı Bağda ve Ayaş nahiyelerinin tahrir-i vergi kitabetine tayin olunmuştur. 7 Haziran 1900 tarihinde 450 kuruş maaşla Ankara Vilayeti Merkez Kazası Tadilat-ı Umumiyesi ikinci Seyyar Fırkası Muharrir-ı Saniliği'ne tayin edilmesinden dolayı önceki görevinden ayrılmıştır. 21 Ağustos 1900 tarihinde 800 kuruş maaş ile Manastır Vilayeti Tadilat-ı Umumiye Birinci Fırkası Muharrir-i evvelliğine terfien tayin edilmiştir.

Ali Rıza Efendi 1000 kuruş maaşla Suriye Vilayeti Tadilat-ı Umumiye Birinci Fırka Muharrir-ı Evvelliği'ne tayin edildiğinden 15 Temmuz 1903 tarihinde Manastır'dan ayrılmıştır. Ali Rıza Efendi, 14 Eylül 1906 tarihinde 1.500 kuruş maaşla Silistre Kazası Fırka-ı Tahririyesi Muharrir-ı Evvelliği'ne tayin edilmiş, fakat 14 Mart 1908'de bu memurluk kaldırılan görevinden ayrılmak durumundas kalmıştır.

5 Kasım 1908 tarihinde 675 kuruş maaşla Trablusşam Sancağı Vergi Memurluğu'na tayin olunmuştur. (BOA., DH. SAİD., d. 86/99).

Mehmet Enis Efendi

Kara Mustafa oğlu merhum Hüseyin Hilmi Efendi'nin oğludur. 1875/1876 yılında Develi'de doğduğu nüfus kimliği nüshasında yazılıdır. Tokad Sancağı Sıbyan Mektebi'nde ilköğrenimini tamamlamış, Develi Kazası Mekteb-i Rüşdiyesiyle Sivas Mekteb-i İdadî-i

Mülkiyesi'nde eğitimini tamamlayarak 22 Temmuz 1896 tarihinde âlâ derecelerde mezun olmuştur.

13 Temmuz 1896 tarihinde yüz elli kuruş maaşla Sivas Vilayeti merkez Ziraat Bankası Şubesi Muvazzaf Mülazımlığı'ne tayin olmuş, yerine başkasının gelmesiyle 13 Kasım 1896 tarihinde 200 kuruş maaşla aynı banka şubesinde ikinci katipliğe atanmıştır. 21 Ağustos 1898 tarihinde 300 kuruş maaşla Sivas Ziraat Bankası veznedarlığına geçmiştir.

Sivas Vilayetinden ve Ziraat Bankasından yazılan mülâhazalarda görevini hakkıyla yerine getirdiği bildirilmiştir.

Mehmet Enis Efendi 11 Ağustos 1906 tarihinde 400 kuruş maaşla Suşehri Ziraat Bank Sandığı Muhasebe Memurluğu'na geçmiştir Maaşı 14 Şubat 1908 tarihinde 500 kuruşa çıkarılmıştır. 29 Haziran 1910 ile 24 Eylül 1910 tarihleri arasında ilave 83 kuruş; 5 Mayıs 1911 ile 7 Temmuz 1911 tarihleri arasında ayrıca 62,5 kuruş Ziraat Bankası Memur Refakati Vekaleti'nde istihdam olunmuştur. 13 Ağustos 1912 tarihinde Sivas Vilayeti Aziziye Kazası Mal Müdürlüğü'ne tayin olunduğundan bankadan ayrılmıştır. Memuriyeti müddetince görevini hakkıyla yerine getirdiği ve zimmeti olmadığı vilayetten bildirilmiştir. (BOA., DH. SAİD., d. 106/441).

Derviş Efendi

Mehmed Efendi'nin oğludur. 1876/1877 yılında Develi Kasabası'nda doğduğu Osmanlı nüfus tezkeresinin tasdikli kopyasında yazılıdır. Develi sıbyan mekyebi ve rüşdiyesinde ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Alaca Medresesi'nde Arapça ve Farsça eğitim almıştır. Türkçe okur yazardır. Bir miktar Arapça ve Farsça bilmektedir.

Bir müddet Develi Kazası Mal Kalemine mülazemetle başlamıştır. 1904 yılında yüzde beş aidaatla Develi Hayvanat-I Ehliye Rüşümü Tahsildarlığında istihdam olunarak 2.600 kuruş aidaat almıştır. 14 Ağustos 1905 tarihinde 360 kuruş aylıkla Develi Kazasının sandık emanetine tayin kılınmıştır.

Develi Kazası mal müdürlüğü ve kaymakamlığından yazılan mülâhazalarda görevini hakkıyla yerine getirdiği bildirilmiştir (BOA., DH. SAİD., d. 148/97).

Ali Nusret Bey

Ali Nusret Bey Develi Kazası Kaymakamı merhum Osman Bey'in oğludur. 1876/1877 yılında Sivas'ta doğmuştur. Sivas askeri rüştiyesinden 27 Aralık 1896 tarihinde mezun olmuştur. Türkçe okuyazardır. Ayrıca Fransızca da bilmektedir.

14 Mart sene 1905 tarihinde 40 kuruş maaşla Sivas Vilayeti Muhasebe Kalemî Mukayyitliğine tayin olunmuştur. Daha sonra Muhasebe Kalemî Mesallih-i Cariye Kitabeti yardımcılığına getirilmiş ve maaşı önce 50, sonra 90 kuruşa çıkarılmıştır. 15 Ağustos 1907 tarihinde Tokad Sancağı Tahrirat Müdüriyetine terfi etmiş ve maaşı 675 kuruşa çıkarılmıştır. 16 Aralık 1909 tarihinde maaşı 1250 kuruşa çıkarılmıştır. Ayrıca 17 Temmuz 1908 tarihinden 5 Ekim 1910 tarihine kadar ilaveten memuriyet suretiyle Erba Kazası Kaymakamı vekaletini yaparak 1/5 maaş hasebiyle 1054 kuruş maaş almıştır (BOA., DH. SAİD., d. 183/204).

Abdülhamid Efendi

Abdülhamid Efendi, Develi Kazası Mekteb-ı Rüşdîsi Muallim-i evveli müteveffa Hafız Salih Efendi'nin (Süme, 2008, s. 141) mahdumdur.

1887 yılında Develi Kasabası'nda doğmuştur. İlk ve ortaöğrenimini Develi kazasında tamamlayarak aliyyülâla derecesinden mezun olmuştur. Fatih askeri Rüşdiyesi'nde üç sene okuduktan sonra tasdikname almış, özel hocalardan da dersler almıştır. Türkçe ve Fransızca

konuşup yazabilmektedir. Ermeniceye aşinadır. Dar'ül-fünun-ı Osmanı Ulum-ı Tıbbiye Şubesinin 13 Mayıs 1911 tarih ve 1315 numaralı icazetnamesini haizdir.

8 Mayıs 1911 tarihinde 600 kuruş maaş ve 400 kuruş tahsisat ile Çemişgezek Kazası tabipliğine tayin olunmuş ise de ailesinde zuhur eden mağduriyete binaen 19 Haziran 1911 tarihinde aynı maaş ve tahsisatla Ilgın Kazası tabipliğine atanmış, 27 Haziran 1911 tarihinde göreve başlamıştır. Hakkında başkaca bir bilgi bulunmamaktadır. (BOA., DH. SAİD., d. 183/38).

Hüseyin Mazlum Bey

Hüseyin Mazlum Bey, Feke Kazası Kaymakamı merhum Ali Rıza Bey'in oğludur.

1889 yılında Develi Kasabası'nda doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Sinop Kasabasında tamamlamıştır. Daha sonra İdadi Mülkiyeye devam ederek 15 Ekim 1906 tarihinde mezun olmuştur. Türkçe okur-yazardır.

Aynı yıl mülazemeten dâhil olduğu Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi kuyudat kaleminde 22 Ağustos 1907 tarihinde asaleten atanmış ve göreve başlamıştır. 31 Ağustos 1909 tarihinde 250 kuruş maaşla İstanbul Vilayeti Merkez Nüfus İdaresi'ne geçmiş, fakat 14 Temmuz 1910 tarihinde bütçede yapılan tasarruf tedbirleri gereğince açığa alınmıştır. Sonradan tekrar bir sınav yapılmış, neticede 29 Temmuz 1910 tarihinde aynı görevine aynı maaşla tekrar atanmıştır. Sicil kaydında hakkında başkaca bir bilgi bulunmamaktadır (BOA., DH. SAİD., d. 185/222).

Gayri Müslim Memurlar

Karabet Efendi

Karabet Efendi, Tebea-ı Devlet-ı Aliyye'den Hacı Toros Ağa'nın oğludur. 1843/1844 yılında Develi Develi Kazası'nda doğmuştur.

Develi Kazası'nda Türkçe ve Ermenice okumuştur.

1873/1874 yılında fahrî olarak Develi Kazası Meclis-i Belediye Azalığına ve 14 Mart 1884 tarihinde kazanın tabii idare meclis-i azalığı olan Ermeni Reis-ı Ruhanisi vekâleti'ne; 25 Kasım 1898 tarihinde idare meclisi azalığına nakil olunmuştur. Bu memuriyeti esnasında Develi Kazası Ziraat Bankası Sandığı Riyaseti uhdesine verilmiştir. Devam eden memuriyetinde 4.360 kuruş ikramiye verilmiştir. 21 Mayıs 1901 tarihinde istifa ederek ayrılmıştır.

Görevi süresinde herhangi bir suiistimali olmadığı Develi Kazası İdare Meclisi ve Ziraat Bankası Müdürlüğü'nden bildirilmiştir (BOA., DH.SAİD., d., 113/101).

Karabet Nazmi Efendi

Teba'-i Devlet-i Aliyyenin Ermeni Milletinden Karabet Nazmi Efendi, tüccardan vefat etmiş olan Artin Ağa'nın oğludur. 13 Nisan 1870 tarihinde Develi Kasabası'nda doğmuştur. Burada Ermeni mektebinde Türkçe ve Ermenice eğitim almıştır. Türkçe ve Ermenice okuryazar. 13 Mart 1884 tarihinde Develi Kazası Aşar Kalemine mülazemetle girip 13 Mart 1885 tarihinde 250 kuruş ücret-i maktua ile bir ay Develi Kazası Tadad-ı Ağnam Muharrirliği'nde, 13 Temmuz 1885 tarihinde 300 kuruş maktua ücretle 20 gün kadar da aşar-ı muaffik kitabetine bulunmuştur. 6 Ağustos 1888 tarihinde 300 kuruş maaşla Develi Kazası Menafi Kitabetine tayin olunmuştur. 13 Nisan 1889 tarihinde bu kitabetin kaldırılmasıyla mal kalemine mülazemetle devam edip 9 Mart 1890 tarihinden 7 Temmuz 1890 tarihine kadar 600 kuruş maktua ücretle Develi Kazası ağnam merkez kitabetine ve 14 Ekim 1890 tarihinden 14 Kasım 1892 tarihine kadar 360 kuruş maaşla sandık emanetinde ve müddet-ı mezkure zarfında yirmi gün kadar fahrî mal müdürlüğü vekâletinde bulunmuştur. 18 Haziran 1895 tarihinde aynı

maaşla sandık emanetine tekrar tayin edilmiştir. Kaymakam ile mal müdürü arasında zuhur eden ihtilaf ve münakaşadan dolayı 13 Temmuz 1895 tarihinde emanete başkasının tayini hasebiyle azil olunmuştur. Aynı yıl iki defa ikişer yüz kuruş ücret-ı maktua ile zikr olunan Develi Kazası'nın vergi tadilat komisyonunda bulunarak memuriyet süresi dolunca açıkta kalmıştır. 13 Ağustos 1898 tarihinden 6 Ekim 1899 tarihine mal müdür muavinliğine nakil olunmuştur.

Osmanlı Kazası Mal Müdürlüğü ile Kaymakamlığından ve Çorum Sancağı Muhasebeciliğiyle mutasarrıflığından ve Ankara Defterdarlığıyla valiliğinden yazılan mülhazaya göre görevinde yeterli olduğu ifade edilmiştir (BOA., DH. SAİD., d. 143/91).

Toros Agop Efendi

Toros Agop Efendi, esnaftan müteveffa Agop'un oğludur. Teba-i Devlet-ı Aliyyenin Ermeni milletindedir. 1878 yılında Ankara Vilayeti'nde Develi Kasabası'nda doğduğu Osmanlı nüfus tezkeresinin tasdikli kopyasında yazılıdır.

İlköğrenimini Develi'de özel hocalardan ders alarak tamamlamıştır. Üsküdar ve Vefa Mülkiye İdadisi'nden mezun olduktan sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye 7 yıl devam ettikten sonra diplomasını almıştır. Beş yıl zorunlu hizmeti bulunduğundan 26 Eylül 1906 tarihinde 600 kuruş maaşla Konya Vilayeti dâhilinde Koçhisar Kazası Belediye Tababeti'ne tayin kılınmıştır.

6 Haziran 1907 tarihinde Bor Kazası Tababeti'ne geçmiştir.

Agop Efendi 13 Ekim 1908 tarihinde Bor Kazası tabipliğinden istifa etmiştir. (BOA., DH. SAİD., d. 122/361).

Setrak Efendi

Setrak Efendi, Develi Kazası Ticaret Muhakemesi'yle Meclis İdare Azalığı'nda bulunmuş olan müteveffa Agob Keleşyan Efendi'nin oğludur. Teba-i Devlet-i Aliyye'nin Ermeni milletindedir.

1884/1885 yılında Develi Kasabası'nda doğmuştur. Develi Kazası millet mektebinden sonra iki sene kadar Üsküdar'da bulunan Berberyan Mektebine devam etmiştir. Türkçe, Ermenice ve Fransızca'ya aşina bulunduğu tercüme-i hal varakasında belirtilmiştir. Darü'l-fünun-ı Osman-i Tıp Fakültesinin 21 Haziran 1909 tarih ve 982 numaralı icazetnamesi haizdir.

18 Temmuz 1909 tarihinde 600 kuruş maaşla Ankara Vilayeti Develi Kazası Belediyesi tabipliğine tayin edilmiş ve 8 Ağustos 1909'da görevine başlamıştır. Sicil kaydınca başkaca bir bilgi bulunmamaktadır. (BOA., DH. SAİD., d. 171/171)

Bedros Kuzma Efendi

Bedros Kuzma Efendi Teba-i Devlet-i Aliyyenin Rum milletinden Bakkal İskender oğlu Hacı Kuzma'nın oğludur. 1885 yılında Develi Kasabası'nda doğmuştur.

Kasaba-i mezkûrda ilköğrenimini tamamlamış, ardından Kumkapı Fransız Mektebi ve Ayasofya Rüşdi ve Mercan İdadi mekteplerinde birer müddet okumuştur.

Dar'ül-fünun-ı Osmanı Ulum-ı Tıbbiye Şubesi'nden 13 Mayıs 1911 tarih ve 1355 numaralı icazetnameyi almıştır.

13 Mayıs 1911 tarihinde 600 kuruş maaş ve 400 kuruş tahsisatla Feka nam-ı diğer Bilenköy Kazası Belediye tabipliğine tayin olunmuş ve 2 Temmuz 1911 tarihinde göreve başlamıştır. Sicil kaydında başkaca bir bilgi bulunmamaktadır (BOA., DH. SAİD., d. 186/36).

Sonuç

Bu çalışmada 25 Develili memurun kayıtları incelenmiştir. Buna göre dini-etnik bakımdan çoğunluğu Müslümanlar oluşturmakla birlikte 4 Ermeni, bir de Rum milletinden Develili memur bulunmaktadır. Bu da Develi’de farklı milletlerden unsurların bulunduğunu göstermektedir. Sicill-i ahval kayıtlarından bu gayrimüslim memurların nasıl bir eğitim sistemine dâhil oldukları da ortaya çıkmaktadır. Ermeniler Develi’de bulunan Ermeni okullarında ve özel hocalarından ders alarak eğitimlerini sürdürmüşlerdir. 2 Ermeni ilköğrenimini tamamladıktan sonra devam etmemiş, ikisi ise İstanbul’da çeşitli okullara gittikten sonra Tıbbiye’yi bitirmiş ve doktor olmuştur. Gayrimüslim tek Rum olan Bedros Kuzma Efendi ise iyi bir eğitimden geçerek Tıbbiye’den mezun olmuştur.

Yapılan incelemede Müslüman Develili memurların daha çok maliye ve Ziraat Bankası gibi yerlerde istihdam edildikleri görülmüştür. Bunun yanı sıra kaza kaymakamlığı ve nahiye müdürlüğünde görev almış Develili memurlar da bulunmaktadır. Develili memurların ortalama 20’li yaşlarda işe başladıkları görülmektedir. Bazı memurlar ise Mülazemet denen stajyerlik sürecinden sonra bir göreve atanmışlardır. Bunların işe başlama yaşı daha erkendir. Bunlar arasında 14 ve 16 yaşında mülazemetle göreve başlayanlar bulunmaktadır. Daha çok maliye alanında görev alanların mülazemetle işe başladıkları dikkati çekmektedir. Develili memurların eğitim durumlarına bakıldığında hepsinin eğitimin ilk basamağını tamamladığı, sonrasında bazılarının eğitimlerini sürdürürken bir kısmının bu şekilde işe başladığı görülmektedir. Medrese eğitimini seçen Develili memurların diğerlerine oranla fazla olduğu görülmektedir. Bu da o dönemdeki Osmanlı eğitim sistemi ile açıklanabilir. Develili memurların görece eğitim durumlarının iyi olduğu kanaati ortaya çıkan istatistikî sonuçlar neticesinde hâsıl olmuştur. Bildikleri dil olarak da bazılarının sicil kaydında belirtilmese de memur olmanın şartı Türkçe okur-yazarlık olduğundan hepsinin Türkçe okur-yazar olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra aldığı eğitime ya da milliyetine göre az sayıda Fransızca, Ermenice, Rumca, Arapça ve Farsça bilenler de bulunmaktadır.

Sicil kayıtlarında ortaya çıkan bir diğer sonuç ise Develili memurlar arasında nişan ile taltif edilenin bulunmamasıdır. Görevinde gösterdiği başarılar nedeniyle rütbe derecesinin artırılması ile ödüllendirilen iki Develili memur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kaymakamlık görevlerinde bulunan Develizade Arif Feyzullah Efendinin oğlu Mehmed Emin Efendi’dir. Kendisi önce rütbe-i salise, ardından rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi derecelerine yükseltilmiştir. Diğeri de ilmiyede görevli Topal İmamoğlu İsmail Hakkı Efendidir. Önce İstanbul Müderrisliği payesini alan İsmail Hakkı Efendi, daha sonra Hareket-i Hariceye yükseltilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri (DH. SAİD. d.)

Akyıldız, A. (2004). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul:

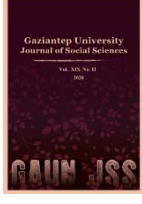
Akyıldız, A. (1993). *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836- 1856)*, İstanbul: Eren Yayınları.

Atam, Ş. (2012). Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Nevşehir Doğumlu Memurların Sosyo-kültürel Durumları (1879-1909). *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Ed. Adem Öger, Nevşehir Üniversitesi Yayınları, Ankara: 359-398.

Atam, Ş. (2015). Osmanlı Bürokrasisinde Niğde Doğumlu Memurlar (Sicill-i Ahval Defterlerine Göre). *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Kültür ve Tarihi Araştırmaları*, Ed. Remzi Kılıç, İstanbul: 547-606.

Genç, Y. İ. vd. (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay.

-
- Çetin, A. (2005). Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma. *T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Dergisi*, C. 29, Ankara: 87-104.
- Aydın, E.-Ürkmez, N. (2016). *Tarsuslu Osmanlılar*, Çizgi Yayınları, Konya:
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. c. 2., İstanbul: Eser Neşriyat.
- Findley, C. V. (1986). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Mmurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul:
- Kazgan, H. (1997) *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Bankacılık Tarihi*, Türkiye Bankalar Birliği.
- Kütükoğlu, M. (1988). Sicill-i Ahval Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 141-157
- Özger, Y. (2015). Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Kayıtlı Bayburtlu Osmanlı Devlet Memurları, *History Studies*, C. 7, S.4, 2015, 69-85.
- Sarıyıldız, G. (2009). Sicill-i Ahvâl Defterleri. *İslâm Ansiklopedisi*, 37, İstanbul: TDV Yay., 134-136.
- Sarıyıldız, G. (2004). *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul 2004.
- Saydam, A. (2002). Tanzimat'ın Memurları, Ed. Kemal Çiçek, *Türkler XIII*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 668-677.
- Süme, M. (2015). Develi Ermeni Olayları, *Ermeni Ayaklanmaları Sempozyumu (1894-1909)*, Ankara: 411-432.
- Süme, M. (2008). *Develi Kazası (1839-1910)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara:
- Şaşmaz, M. (2014) *Türkiye'nin İdari Taksimatı*, C. IX, TTK, Ankara:
- Şaşmaz, M. (2020). *Kayseri İli*, Sonçağ Yayıncılık, Ankara:
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) Büyük Roma İmparatorluğunu Yeniden Kurma Hedefleri Doğrultusunda Batı Politikası ve Sonuçları

Western Policy And Its Consequences in Line With The Goals of The Eastern Roman Emperor Manuel Comnenos I (1143-1180) To Re-Restore The Great Roman Empire

Fatma ÇAPAN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000 0002 8682 4179

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Haziran 2022

Kabul tarihi: 6 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Doğu Roma İmparatorluğu,

Batı,

Haçlı

ÖZ

Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos tahta çıktığında ülkesinin doğusunda ve batısında birçok düşmana sahip olmasına rağmen öncelikle batı ağırlıklı bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. Bunun nedeni ise Doğu Roma İmparatorluğu'nu batıda dünyevi lider haline getirerek Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma ve bir dünya imparatorluğu tesis etme fikridir. Bu nedenle batıda Normanlara karşı Almanlarla ve Papalık ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Ancak II. Haçlı Seferi'nin başlaması ve Almanların bu seferde ön saflarda yer alması, Papa'nın bu Haçlı seferini desteklemesi bu ittifak çabalarını boşa çıkarmıştır. Bu durumu fırsat bilen Norman Kralı II. Roger'in saldırıları karşısında yeni politikalar üreten İmparator I. Manuel Komnenos hem Alman Kralı III. Konrad ile yeniden ittifak kurmayı başarırken hem de Venediklilere verdiği ticari imtiyazlar sayesinde onların donanma desteğini sağlamıştır. Ancak Alman Kralı Konrad'ın ölümü ve Doğu Roma'nın İtalya ve Adriyatik kıyılarındaki varlığı Venediklilerin çıkarlarına ters düştüğü için Doğu Roma'nın karşısında yer almaları I. Manuel Komnenos'un planlarını suya düşürmüştür. Güney İtalya ve Sicilya'da başarılar elde edilmesine rağmen buralardaki hakimiyet uzun sürmemiş ve Normanlarla yapılan bir anlaşma sonucu Doğu Roma orduları bu bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştır. İmparatorun batı ağırlıklı bu politikaları ordunun ücretli askerlerle doldurulmasına ve ekonomik anlamda da ülkenin zor duruma düşmesine neden olmuştur. İmparatorun tek dünya imparatoru olma uğruna Latinlere gösterdiği zafiyet ülke halkının tepkisine yol açmıştır. Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma politikaları konusunda oldukça hırslı bir imparator olarak karşımıza çıkan İmparator I. Manuel Komnenos bu hedefine ulaşamamıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 13, 2022

Accepted: September 06, 2022

Keywords:

Eastern Roman Empire,

West,

Crusader

ABSTRACT

When the Eastern Roman Emperor Manuel I Komnenos came to the throne, although he had many enemies in the east and west of his country, he preferred to follow a predominantly western foreign policy. The reason for this is the idea of establishing a world-wide empire by making the Eastern Roman Empire the worldly leader in the west. For this reason, he tried to establish close relations with the Germans and the Papacy against the Normans in the west. However, II. The start of the Crusade and the Germans being at the forefront in this expedition, and the Pope's support of this Crusade, nullified these alliance efforts. Taking advantage of this situation, Emperor Manuel I Komnenos, who produced new policies in the face of the attacks of the Norman King Roger II, was able to re-establish an alliance with the German King Konrad III, and also provided their naval support thanks to the commercial concessions he gave to the Venetians. However, since the death of the German King Konrad and the presence of Eastern Rome in Italy and the Adriatic coasts were against the interests of the Venetians, their opposition to Eastern Rome ruined the plans of Manuel I Komnenos. Despite the successes in Southern Italy and Sicily, the dominance in these areas did not last long and the Eastern Roman armies had to withdraw from these regions as a result of an agreement with the Normans. These western-oriented policies of the emperor caused the army to be filled with mercenaries and the country to fall into a difficult economic situation. The weakness of the emperor to the Latins for the sake of being the only world emperor has led to the reaction of the people of the country. Emperor Manuel I Komnenos, who appeared as an ambitious emperor in terms of world-wide policies, could not achieve this goal.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: capan@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the western-oriented policies of Emperor Manuel Komnenos, who was on the throne of the Eastern Roman Empire between 1143-1180, were examined. Although the Eastern Roman Emperors ruled their countries with the capital city of Constantinople since 330 AD, they did not lose their longing for the old capital Rome and its surrounding lands. They have always continued their efforts to reconstruct the old great Roman Empire by recapturing these lands. Emperor Manuel Komnenos is one of the important emperors who felt these feelings strongly and acted in line with these feelings. At this point, the emperor, who wanted to make an alliance with the Germans, was the German King III. He took the first important step by marrying Bertha von Sulzbach, Konrad's sister-in-law (1138-1152). The most important reason for these alliance efforts was to provide the support of the Germans against the Seljuks, who were advancing rapidly in the east, against the Normans in the west. However, II. With the start of the Crusade, these alliance attempts with the Germans failed.

II. The attacks of the Norman King Roger, who took action by taking the opportunity to start the Crusade, also put the emperor in a difficult situation. In the meantime, although an alliance with the Germans was re-established, this time with the death of the German King Konrad, this alliance was broken again. Because the new German King Friedrich Barbarossa and the emperor Manuel Komnenos's world-wide empire ideas clashed with each other. The alliance with the Venetians to act together against the Normans also caused the emperor to be in a difficult situation economically and politically. The Venetians, who did not want to see the Eastern Roman dominance in Italy and the Adriatic coasts, openly took a front against the Eastern Rome. Emperor Manuel I, II. After Roger's death in 1154, he landed in Ancona and achieved unexpectedly great success in Italy, but was eventually defeated by the alliance against him in Europe and had to leave Italy. The efforts of the emperor to establish his worldly dominance in the west by establishing friendly relations with the papacy were also unsuccessful due to the conflict with the interests of the papacy. As a matter of fact, he took every opportunity to defeat the German Emperor Frederick I Barbarossa, his biggest rival against Emperor Manuel Komnenos. The German Emperor Frederick I Barbarossa's intervention in the papal elections and his disagreement with the Roman Church also gave Emperor Manuel Komnenos the opportunity he was looking for. Because Emperor Manuel Komnenos took advantage of these disagreements and aimed to come to the fore in the Christian world instead of the German Emperor. Therefore, he did his best to win the friendship of the Pope. The most important reason why the emperor behaved in this way was to seize the political dominance of the Christian world. In return, he accepted the religious leadership of the Pope and tried to establish an alliance based on political-religious interests. The Papacy has already approved such an alliance because it needs strong political and military support in the face of the Norman threat. As a matter of fact, if the Pope really finds the political and military support he is looking for, he plans to be influential on the Orthodox world. Because of these mutual interests, Emperor Manuel Komnenos and the Western Roman Church came together and convened councils. However, it is not so easy to overcome the prejudices and disagreements that have existed between the two parties since the past. As a matter of fact, these disagreements between the east and the west have never been overcome, even this process has brought them to 1204 IV. It continued to affect negatively until the Crusades and the 1453 Conquest of Istanbul. Although an apparent agreement was reached in the convened council, both parties are ready to break this agreement at the first opportunity. This opportunity for the Papacy came when the Germans left Italy and the agreement was abandoned. The Papacy still preferred its former allies. As the title of "Augustus" was not given to the emperor, a new reconciliation was made between the Germans, the Venetians and the Papacy. Emperor Manuel Komnenos, who spent a lot of time and money for this alliance, failed both in his foreign policy and in his domestic policy.

In this study, our specific aim is to reveal the western-oriented policies followed during the reign of Emperor Manuel Komnenos and their results; in general, to present the attempts of one of the emperors who wanted to revive the former great Roman Empire, as an example period, in line with this purpose. In our article, the subject has been tried to be presented to the reader as a whole by making use of domestic and foreign chronicles and examination works. As a result, one more period of the efforts to revive the old great Rome in the historical process was examined and it was seen that Manuel Komnenos, like other emperors, could not be successful in this regard due to religious, political, economic and military reasons.

Giriş

MS III. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının oldukça genişlemesi uzak bölgelerde imparatorluğun merkezi otoritesinin sarsılmasına neden olmuştur. Bu bölgelerde siyasi nüfuzu kuvvetlendirmek için yeni çareler aranmaya başlanmış ve özellikle merkeze uzak doğu sınırlarındaki siyasi hakimiyeti güçlendirme isteği nedeniyle İmparator Diocletianus (284-305) döneminde tetrarkhia/dörtlü yönetim sistemine geçilerek imparatorluğun doğusunda ve batısında birer Augustus ve Ceasar bulundurma yöntemi denenmiştir. Ancak Augustus ve Caesarlar arasındaki yetki çatışmaları nedeniyle bu sistem başarıya ulaşamamıştır. Yönetimi tekrar eski sisteme çevirerek "*Tek Roma İmparatoru*" formülünden giden İmparator Büyük Konstantin (324-337) ise bu kez imparatorluğun tüm topraklarında merkezi otoriteyi güçlendirmek için 11 Mayıs 330 tarihinde başkenti Roma'dan kendi adını verdiği Konstantinopolis'e taşımıştır (Mazal, 1995, s.26). Bu tamamen siyasi amaçlarla alınan bir karar olmasına rağmen zaman içerisinde imparatorluğun doğu yarısı ile batı yarısı arasında sosyal, kültürel ve dini farklılıklara neden olmuştur. Bu farklılıklar beraberinde siyasi bölünmelere neden olmuş ve imparatorluk yedinci asra kadar geçen dönemde keskin çizgilerle doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. Buna bağlı olarak tarihsel süreç içerisinde batılılar doğudakileri öz kültürlerinden koştukları, Grek kültüründen etkilendikleri, Latin kültürünü unuttukları noktasında eleştirirken doğudakiler ise böyle bir ayrılığı kabul etmeyerek doğunun ve batının bir olduğunu bu nedenle Konstantinopolis'teki imparatorun tek Roma imparatoru olduğunu iddia etmişlerdir. Bu süreç batıdaki Latinlerin doğudaki Greklerden her anlamda nefret etmesini tetiklerken doğudakilerin de bir zamanlar Büyük Roma İmparatorluğu toprakları içerisinde olan topraklara yeniden sahip olma arzularını güçlendirmiştir. Özellikle V. Asrın son çeyreğinde Got ve Germen kavimlerin saldırıları sonucunda batı topraklarında Roma hakimiyetinin sona ermesi Ostrogot, Vizigot ve Frank Krallıklarının kurulması Doğu Roma İmparatorluğu tarafından asırlar boyunca hazmedilememiştir. Bu tarihlerden itibaren tüm Doğu Roma İmparatorları bu toprakları Büyük Roma İmparatorluğu'na ait olduğu düşüncesiyle buldukları her fırsatta ele geçirmek istemiştir. Doğu Roma İmparatorluğu bulunduğu coğrafya nedeniyle doğusundan, kuzeyinden ve güneyinden birçok tehdit altında kaldığı için batı politikasında zaman zaman zayıf kaldığı dönemler olmuştur. Tahta çıkan imparatorların idealleri doğrultusunda da bazen batıya yönelik ağırlıklı politikalar güdülürken bazen de doğuya yönelik politikalar belirgin hale gelmiştir. Ancak ister doğuya ister batıya yönelik politikalar izlenirken bunlardan birisi konusunda düşmanlara askeri, siyasi ve ekonomik tavizler verilmesi gerektiği de açık bir gerçeklik olarak önümüze çıkmaktadır. Nitekim evrensel imparatorluk kurma hayalleri uğruna doğu sınırlarındaki en önemli düşmanlarından biri olan Sasaniler'e ağır vergiler ödemek zorunda kalan İmparator Justinianos (527-565) kendinden sonra haleflerine elleriyle beslediği ve güçlendirdiği bir düşman bırakmıştır. Hayal ettiği evrensel imparatorluğu uğruna batıya düzenlediği seferler için devlet hazinesini boşaltmış, halkını ağır vergiler altında ezmiştir. Batı'da kaybedilen toprakları almayı ve evrensel imparatorluğunu kurmayı başarsa da sağlam temellere dayanmayan bu imparatorluk kendisinin ölümünden sonra on yıl içinde yeniden çökmüştür. Batıda kazanılan topraklar birer birer kaybedilmiştir. İmparator Justinianos'un ölümünden sonra ise halefleri onun güçlendirdiği Sasaniler'in imparatorluk topraklarına yaptıkları saldırıları ve işgalleri durdurmakla uğraşmıştır¹. Ardından gelen İslam fütühatı ise doğu sınırlarında imparatorluk nüfuzunu oldukça sarsmıştır. İslam dünyasının güçlü olduğu

¹İmparator Justinianos'un tek dünya imparatorluğu uğrundaki faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Çapan F. (2016). Bizans İmparatoru I. Justinianos'un (527-565) Evrensel İmparatorluk Çabaları ve Sonuçları. *1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Elazığ, s.885-891; Mazal, s.29-30.

dönemlerde Araplar, Konstantinopolis sınırlarına kadar dayanarak kuşatma girişimlerinde dahi bulunmuştur. İslam dünyasında zaman zaman ortaya çıkan siyasi karışıklıklar Doğu Roma İmparatorluğu'nun derin bir nefes almasını sağlamıştır. Ancak Selçuklu Türklerinin ortaya çıkışı ile birlikte Doğu Roma İmparatorluğu ebediyen alt edemeyeceği yeni bir düşmana sahip olmuştur. 1071 Malazgirt Zaferi sonucunda Anadolu'nun kaderi kökten değişmiş ve artık bir Türk yurdu olmaya başlamıştır (Turan, 1973, s.9; Sevim, 2014, s.84-86).

İmparatorluğu'nu en geniş sınırlarına ulaştırarak evrensel bir imparatorluk haline getirme arzusunu hırslı bir şekilde taşıyan İmparator Manuel Komnenos'un dedesi Aleksios Komnenos'un (1081-1118) tahta çıkışı ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasi varlığı açısından ayrıca bir önem arz etmektedir. Zira Aleksios Komnenos'un tahta çıkışından hemen önce Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah, Doğu Roma tahtındaki siyasi çekişmelerden ustaca faydalanarak Doğu Roma siyasi hayatında etkin rol almış, daha ileri giderek Üsküdar'da bir gümrük dairesi kurarak boğazdan geçen gemilerden vergi almaya başlamıştır. İmparator Aleksios Komnenos tahta çıkınca ilk işi Süleymanşah ile Dragon Suyu anlaşmasını yaparak onun dikkatini doğuya çevirmek olmuştur (Chalandon,1900, s.72-73; Turan, 2016, s.91). Bu politikasında başarılı olan İmparator Aleksios Komnenos, bundan sonra Anadolu'da Türk varlığına kesin bir son vermek için batıdan ücretli askerler talebinde bulunmuştur. Bu noktada Hıristiyan dünyasının tek lideri konumunda olmak için fırsatı değerlendiren Papa Urbanus'un çağrılılarıyla Haçlı Seferleri başlamıştır. Kalabalık Haçlı ordularının daha İstanbul'a gelmeden yaptığı katliamlardan haberdar olan İmparator Aleksios Komnenos, bu durumdan oldukça tedirgin olmuştur ancak son pişmanlık fayda etmemiştir. Bu nedenle Haçlı ordularının Doğu Roma başkentine zarar vermesini engellemek isteyen İmparator onlara klavuzlar vererek bir an önce Anadolu'ya geçmelerini sağlamıştır. Bu usta politikaları sayesinde Haçlı seferlerini idare eden İmparator bu sayede Anadolu'nun önemli bir kısmını yeniden ele geçirmeyi başarmıştır. Diğer yandan İmparator Aleksios Komnenos, Batı Anadolu'da başkenti tehdit edecek kadar güçlü olan Çaka beyi alt etmek için damadı Kılıçarslan ile arasını açmayı başararak Çaka Bey'in öldürülmesini sağlamıştır. İmparatorluk topraklarını sürekli yağmalayan Peçeneklerden kurtulmak için Kumanlarla ittifak yapmış ve bu tehlikeden kurtulmayı başarmıştır. Normanlara karşı Venediklilerle anlaşarak onların donanmasından faydalanmıştır (Kaleli, 2018,1238-139). Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma idealleri noktasında İmparator Justinianos'tan sonra en başarılı olarak adlandıracağımız İmparator Aleksios Komnenos, izlediği dış politika ile Doğu Roma İmparatorluğu'nu eski gücüne kavuşturmayı büyük ölçüde başarmıştır. Ancak daha önceki imparatorların ödediği gibi bunun için o da oldukça ağır bedeller ödemiştir. Batı dünyası ile temas feodalleşme oluşumunu derinleştirirken aslında daha önceki imparatorların mücadele ettiği feodal güçler, istenmedik bir şekilde devlet yapısının asıl taşıyıcıları haline gelmiştir. Venediklilerle Normanlara karşı yapılan ittifakın sonucu olarak İtalyanlar da dahil olmak üzere deniz cumhuriyetlerinin Doğu Roma ticaretine zorla girmesi ve imtiyazlar süreci başlamıştır. Bunun yanı sıra devletin askeri ve iktisadi gücü oldukça zayıflamıştır. Vergilerin iltizam usulüyle toplanmaya başlaması vergi memurlarının ve mültezimlerin başlarına buyruk davranışları ve suiistimalleri halk arasında büyük bir memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Bunun yanı sıra halka ordu mensuplarının ikamet ve iâşe masrafları, ücretsiz veya düşük fiyatla her türlü yiyecek maddesi temin edilmesi gibi zorunlulukların yüklenmesi de halkın gün geçtikçe yoksullaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma uğruna üretilen politikaların bir kısmı başarıya ulaşırken bir kısmı da başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Osrtogorsky, 1999, s. 339-343).

İmparator Aleksios'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Ioannes (1118-1143) çağdaşları tarafından Komnenosların en büyüğü olarak tanımlanmıştır. İleri görüşlü, dürüst ve

asil bir insan olarak tanımlanan İmparator II. İoannes babasının politikalarının izinde yürümüştür. İmparatorluğun doğusunda ve batısında çeşitli sorunlarla mücadele etmek zorunda kalan İmparator, Balkanlar'da yeniden ortaya çıkan Peçenek tehdidini 1122 yılında bertaraf etmeyi başarmış, Balkanlar'da Sırlar ve Macarlara karşı da başarılı mücadeleler vermiştir. Balkanlar'da yaşanan bu olumsuzluklar doğu sınırlarında Anadolu'da Danişmendliler ve Ermenilere karşı zayıf politikalar izlenmesine neden olmuştur. Ancak 1135 yılında Danişmendlier mağlup edilirken 1137 yılında Ermenilere karşı başarılar elde edilmiş ve aynı yıl içinde Antakya'ya girilmiştir. Norman tehlikesine karşı Almanlarla ittifak kuran imparator bu sayede doğuya yönelme fırsatı bulmuştur. Nitekim İtalya'da menfaatleri söz konusu olan Almanlar da Normanları düşman olarak gördükleri için Doğu Roma'ya potansiyel müttefik olarak yaklaşmıştır. İmparator II. İoannes oğlu Manuel'i Alman İmparatoru III. Konrad'ın baldızı Bertha von Sulzbach ile evlendirerek ölümünden sonra da devam edecek ilişkilerin altyapısını hazırlamış ve İmparator Manuel'in Normanlar üzerine yapacağı sefer için imparatorluğa uygun bir müttefik kazandırmıştır (Khoniates, 1995, s.36; Erdoğan, 2019, s.70; İoannes, 2001, s.33; Chalandon, 1907, s.141-142; Gregory, 2018, s.303-304). Bundan sonraki süreçte Filistin'de Doğu Roma hakimiyetini yeniden kurmayı amaçlarken bir av sırasında isabet eden zehirli bir ok nedeniyle hayatını kaybetmiştir. İmparator II. İoannes'in hedeflerini tam anlamıyla belirleyen başarılı politikaları sayesinde imparatorluğun askeri gücü artmış, doğuda ve Balkan sınırlarında Doğu Roma hakimiyeti yeniden sağlanmıştır. Dönemin şartları itibariyle ağırlıklı olarak doğuya yönelik politikalar izleyen İmparator II. İoannes de Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak için politikalar üretmiştir. Balkanlar'da izlediği politikalar sayesinde oğluna sorunsuz bir Tuna sınırı bırakmıştır. Ancak İmparator II. İoannes, oğlu I. Manuel Komnenos'tan daha farklı olarak daha ölçülü ve ileri görüşlü olarak hareket ederken, oğlu I. Manuel Komnenos, elindeki imkanların kısıtlılığına bakmaksızın daha aceleci bir tutum sergilediği için başarılı olamamıştır (Ostrogorsky, 1999, s.352). Bu çalışmamızda İmparator Manuel Komnenos'un tek dünya hakimiyetini sağlamak uğruna eski Roma İmparatorluğu'nun batı topraklarında hakimiyet kurma çabaları noktasında izlediği politikalar ve sonuçları incelenecektir.

I.Manuel Komnenos Dönemi (1143-1180)

İmparator II. İoannes Komnenos'un iki büyük oğlu Aleksios ve Andronikos'un 1142 yılında ölümleri üzerine İmparator, küçük oğlu Manuel'i kendisine vefiaht tayin etmiştir. Babası II. İoannes Komnenos'un 1143 yılında bir av kazası sonucu ölmesinin ardından I. Manuel Komnenos (1143-1180) Doğu Roma İmparatorluğu tahtına çıkmıştır. İmparator Manuel, tıpkı kendinden önceki Doğu Roma imparatorları gibi belki biraz daha ihtiraslı ve tutkulu bir şekilde Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma fikriyle dolu bir imparatordu (Mazal, 1995, s.40; Ostrogorsky, 1999, s.351; Ayan, 2018, s.378-379). Oysa İmparator Manuel'in tahta çıktığı dönemden önceki asırlar boyunca İmparatorluk büyük değişikliklere maruz kalmıştır. Evrensel İmparatorluk ideallerine sahip İmparator I. Justinianos (527-565) döneminde Büyük Roma İmparatorluğu'nun İtalya, Afrika ve İspanya'daki topraklarının çoğu yeniden imparatorluk topraklarına dahil olmasına rağmen bundan sonra kısa zamanda bu topraklar kaybedilmiştir. Sonraki süreçte islam fetihleri ile birlikte Mısır, Suriye, Filistin gibi toprakların kaybedilmesi ile imparatorluk arazisi oldukça daralmıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun batıya doğru topraklarını genişletmeye başlamasıyla da Doğu Roma İmparatorluğu sadece Anadolu ve Balkanlar gibi topraklarda hükmetmiştir. Bu sürecin devamı olarak XI. asırda ise imparatorluk, askeri ve siyasi gerileme dönemine girmiştir. Örneğin Sicilya tamamen Normanların kontrolü altına girmiştir. Doğu'da Selçuklu Türkleri Anadolu'nun batı sınırlarına kadar ilerlemiştir. İmparator Manuel'den önce dedesi ve babası döneminde elde edilen başarılar sayesinde her ne kadar bu durum tersine çevrilmeye çalışılsa da bu kez Haçlı

Seferlerinin başlaması ve Doğu Roma İmparatorluğu'na ait topraklarda Haçlı devletlerinin kurulması ile imparatorluk yeni bir siyasi ve askeri güç ile karşı karşıya kalmıştır. Tahta çıktığında doğuda ve batıda birçok sorunla baş etmek zorunda kalan İmparator Manuel Komnenos, tüm zorluklara rağmen Roma İmparatorluğu'nu eski ihtişamına kavuşturma hevesinden asla vazgeçmemiş ve bu konuda oldukça hırslı ve enerjik bir dış politika izlemiştir. Bu süreçte Papa IV. Hadrian ve Alman Krallığı ile yaptığı ittifak denemeleri, Sicilya'nın yeniden ele geçirilme çabaları ve böylece Batı Akdeniz'de yeniden hakimiyet kurma politikaları, Haçlı devletleri üzerinde Doğu Roma himayesi kurulması, Balkanlar'da Sırp ve Macarlara karşı izlenen savaşçı politikalar İmparatorun bu konuda ne denli ihtiraslı olduğunun önemli göstergeleridir.

İmparator I. Manuel Komnenos'un batıya yönelik bu ağırlıklı tutumunun sebebinin ise sadece onun kişisel arzuları doğrultusunda açıklamak doğru olmaz. Batı'da Normanların Doğu Roma İmparatorluğu aleyhine faaliyetleri İmparatorun üzerine bir zaruret yüklemiş ve adeta onun kaderi haline gelmiştir. Bu dönemde Doğu Roma İmparatorluğu bir Akdeniz devleti olarak, merkezi Akdeniz olan bir Avrupa siyasi konjonktürünün tam ortasında kalmıştır. Dolayısıyla Doğu Roma İmparatorluğu Akdeniz sahillerinde büyük bir devlet olmasının neticesi olarak bu aktif siyasete müdahale etmek zorunda kalmıştır. Bu durumun İmparator I. Manuel Komnenos'un Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden tesis etme fikriyle bağlantısı ise bunun sadece imparatora ait olmadığı ve İmparatorluk tarihi boyunca var olan ve yaşatılan bir fikir olmasıyla da izah edilebilir, Nitekim İmparator I. Manuel'in Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma düşüncesi ne babası II. İoannes'e ne dedesi Aleksios Komnenos'a ne de diğerlerine yabancıdır. Çünkü bu fikir Batı Roma İmparatorluğu toprakları kaybedildikten sonra tahta çıkan tüm imparatorlara ait olup, son Doğu Roma İmparatoruna kadar devam etmiş adeta bir devlet geleneğidir. Doğu Roma İmparatorları daima kendilerini "Roma İmparatoru" olarak tanımlarken halk da kendini daima "Romalı" olarak tanımlamıştır (Basık, 2013, s.100-102; Ostrogorsky, 1999, s.352). İmparator I. Manuel'in bu noktada diğerlerinden farklı belki daha hırslı olmasının yanında biraz aceleciliği ve elindeki imkanların yetersizliğine önem vermeden harekete geçmesi şeklinde izah edilebilir (Ostrogorsky, 1999, s.352).

İmparator I. Manuel Komnenos'un Almanlarla İttifak Kurma Çabaları ve II. Haçlı Seferi Karşısındaki Tutumu

İmparator I. Manuel Komnenos, babası II. İoannes döneminde temelleri atılan Almanya ile müttefik politikaları devam ettirmiştir. Babası döneminde kararlaştırıldığı gibi tahta çıktıktan sonra Alman Kralı III. Konrad'ın (1138-1152) baldızı Bertha von Sulzbach ile evlenerek bu ittifakı pekiştirmeye çalışmıştır. Bu ittifak çabalarının en önemli nedeni ise batıda Normanlara karşı doğuda hızla ilerlemekte olan Selçuklulara karşı Almanların desteğini sağlamaktır (Gregory, 2018, s.305). Ancak II. Haçlı Seferi'nin başlamasıyla birlikte Almanlar ile yapılan bu ittifak denemeleri başarısızlığa uğramıştır.

Musul Atabeyi İmameddin Zengi'nin 1144 yılında Urfa'yı ele geçirerek Urfa Haçlı Kontluğu'na son vermesi üzerine haçlılar Avrupa'dan yardım istemiştir (Demirkent, 1994, s.147; İbnü'l Esir, 1987, s.94). Bu yardım çağrısı üzerine Alman İmparatoru III.Konrad ve Fransa Kralı VII.Louis büyük birer ordu toplayarak II. Haçlı Seferi'ni başlatmıştır. I.Haçlı Seferi sırasında haçlıların kendi topraklarında yarattığı tehlikeyi deneyimleyen Doğu Roma İmparatorluğu yeni bir Haçlı seferini asla onaylamamıştır. Haçlıların bu savaşta başarı kazanması doğudaki Lâtin devletlerini güçlendirecek ve özellikle Antakya Prinkeps'liğinin işine yarayacaktı. Ayrıca bu Haçlı Seferi İmparator I. Manuel Komnenos'u doğu sınırlarında meşgul edecek ve batıda Normanlara karşı mücadelesinin ertelenmesine neden olacaktı. Nitekim Alman İmparatoru III. Konrad'ın ordularıyla birlikte doğuya doğru yola çıkması da

İmparatorun batıda yalnız kalmasına neden olacaktı (Abu'l Farac, 1987, s.384; Ostrogorsky, 1999, s.353). Çünkü II. Haçlı Seferi her ne kadar Fransızların da katıldığı bir sefer olsa da bu seferin liderliğini Alman İmparatoru Konrad üstlenmiş ve bu durum ortama Fransız'dan çok bir Alman ağırlığı getirmiştir².

Bu durum karşısında İmparator I. Manuel Komnenos, II. Haçlı Seferi öncesinde mecburen Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud (1116-1155) ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır (Kesik, 2003, s.77; Turan, 2016, s.208; Ayönü, 2014, s.141-142). Eğer böyle bir anlaşma yapmasaydı batıda Haçlılarla doğuda Selçuklular ile her iki taraftan mücadele etmek zorunda kalacak olan imparatorun bu davranışı haçlılar tarafından ihanet olarak tanımlanmıştır³. Nitekim Ioannes Kinnamos, bu haçlı ordularıyla ilgili olarak onların Anadolu'ya geçip Türklerle savaştıktan sonra Filistin'deki kiliseyi tekrar ele geçirip kutsal yerleri kurtarma amaçlarının göstermelik bir iddiadan ibaret olduğunu asıl niyetlerinin Doğu Romalıların topraklarına saldırmak ve önlerindeki herşeyi ezmek olduğunu söyleyerek, imparatorluğun haçlı tehlikesinden ne denli çekindiğini ifade etmiştir (Ioannes, 2001, s.55). Diğer yandan İmparator I. Manuel Komnenos, bu Haçlı seferini fırsat bilen Norman Kralı II. Roger'in batıda yaratacağı tehlikeyi de göz önünde bulundurup bu anlaşmayı yapmak zorunda kalmıştır (İnce, 2021, s.84; Ioannes, 2001, s.54-55; Amran, 1985, s.137-141).

II. Haçlı Seferi'nin başlaması İmparator I. Manuel ile Alman İmparatoru III. Konrad'ın yaptığı anlaşmanın tehlikeye girmesine neden olmuştur. Alman Haçlı ordusunun Balkanlar'dan geçerken yaptıkları tahribat iki müttefik imparatorun arasını açmış⁴ bu nedenle Alman Kralı Konrad İstanbul'da İmparator I. Manuel Komnenos ile bir araya bile gelmemiş ve mektuplarla haberleşmişlerdi⁵. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen İmparator Manuel Haçlılarla anlaşarak onlara yardım etmek zorunda kalmıştır. Haçlıları istedikleri bölgelere geçirmeden önce de ele geçirdikleri arazileri kendisine vermelerini ve sadakat yemini etmelerini istemiştir. Diğer yandan İmparator I. Manuel, Alman Kralı Konrad'a haber göndererek Türkler ile savaşa girmemesini, Roma arazisinden geçerek Antalya'ya gitmesini, herhangi bir karışıklık çıkarmamaları durumunda her türlü desteği vereceğini bildirmiştir. Ancak Konrad, Manuel'i dikkate almamış oldukça rahat hareket ederek Selçuklu topraklarına girmiştir. 26 Ekim 1147 tarihine geldiğinde Konrad'ın ordularının neredeyse tamamı Eskişehir yakınlarında imha edilmiştir (Ioannes, 2001, s.64; Turan, 2016, s.209; Khoniates, 1995, s.45; Abu'l Farac, 1987, s.384-385; Amran, 1985, s.142-149). Bu savaşta Fransız orduları ile Alman orduları arasında çıkan anlaşmazlıklar ve Lâtinlerin Doğu Romalılarla çarpışmaları sonucunda haçlıların gücü iyice zayıflamıştır. Alman Kralı Konrad yolda hastalanmış, Efes'e geldiğinde ordusunu terk ederek Antalya'da gemiye binerek kaçmıştır (Gregory, 2018, s.305; Ostrogorsky, 1999, s.353-354; Ioannes, 2001, s.67-68; Demirkent, 1997, s.106; Altan, 2003, s.64-65). Bu başarısız haçlı

² Niketas Khoniates, Alman ordularının sayısının oldukça muazzam olduğunu ve bunların sayısını saptamakla ilgili görevli memurların saymaktan yorulduğunu ve sayımı başaramayarak yarım bıraktıklarını ifade etmektedir. Bkz., Khoniates, 1995, s.44; Gregory, 2018, s.305.

³ Niketas haçlı ordularının gelişleriyle ilgili olarak "...Ama İmparator endişeli ve güvensizdi; kuzu postu içinde kurtların ülkesine saldırmamasından veya -efsane anlatılan aksine- eşek derisi altında arslanların gizlenebilmesinden veya kurt ve tilkinin ittifak etmiş olmalarından endişe ediyordu..." Diyerek İmparator Manuel Komnenos'un bu orduların ülkesine vereceği zarardan ne denli çekindiğini ifade etmektedir. Bu sebeplerle haçlılara güvenmeyen imparator, Selçuklularla ittifak yapmayı uygun bulmuş olsa gerektir. Bkz. Khoniates, 1995, s. 41.

⁴ Ioannes Kinnamos "...Dakia bölgesinin zor arazilerini geçip ovalara varınca, kötü niyetlerini belli etmeye başladılar. Pazarda onlara mal satanlara haksız yere zorbalık ettiler. Eğer birisi karşı koyarsa, onu kılıçlarının kurbanı ettiler. Kral Konrad olup bitenlere aldırmadı; şikayet edenlere hiç kulak vermedi veya dikkate alsa bile herşeyi yerli halkın kötülüğüne atfetti" diyerek bu haçlı ordularının yaptıkları zulümlere dikkat çekmiştir. Bkz. Demirkent, 2001, s.57; Chalandon, 1900, s.147.

⁵ Her iki İmparator arasında yapılan bu mektuplaşmalar ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ioannes Demirkent, 2001, s.60-63.

seferi Doğu Roma İmparatorluğu ile Almanya arasında İmparator II. İoannes döneminden itibaren temelleri atılan ittifakın zarar görmesine neden olmuştur. Nitekim II. Haçlı Seferi'nden en çok zarar görenler Doğu Roma İmparatorluğu başta olmak üzere Almanlar ve Fransızlar olurken en çok yarar gören ise Norman Kralı II. Roger olmuştur (Şahin, 2016, s.138).

Normanlarla İlişkiler

XI. asrın sonlarından itibaren Doğu Roma İmparatorluğu dış politika açısından farklı bir siyasi sürece girmiştir. O zamana kadar geçen süre içerisinde düşmanlarını alt ederek mutlu bir barış devresine giren imparatorluk için bu dönem oldukça kısa sürmüştür. Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarında ortaya çıkan yeni düşmanlarla birlikte dış politikanın ana faktörleri de değişikliğe uğramıştır. Doğu'da Arapların yerine Selçuklu Türkleri geçerken, kuzeyde Bulgar ve Rusların yerine Peçenek, Uz ve Kumanlar geçmiş, batıda ise Normanlar ortaya çıkmıştır (Ostrogorsky, 1999, s.309). Bunlardan Normanlar 1059 yılından beri Robert Guiskard'ın önderliğinde elde ettikleri başarılarla gittikçe güçleniyor ve güney İtalya'da Doğu Roma İmparatorluğu aleyhine faaliyetlerine devam ediyordu. Nitekim sonunda bu toprakları Normanlara kaptıran Doğu Roma İmparatorluğu, Balkanlar üzerinden İstanbul'a ulaşmak isteyen Normanların tehditlerine maruz kalmıştır. İmparator Aleksios Komnenos, kendi döneminde bu tehditi bertaraf etmek için Venediklilere çeşitli ticari imtiyazlar vererek yardım almış ve onları geri püskürtmeyi başarmıştır. Robert Guiskard'ın 1085 yılında ölümünden sonra batı cephesinde Norman tehdidi bir süre ortadan kalkmıştır. Ancak I. Haçlı Seferi sırasında Robert Guiskard'ın oğlu Bohemund'un Antakya Kontluğu'nu kurmasıyla birlikte Doğu Roma İmparatorluğu bu kez hem doğuda hem de batıda Norman tehdidi altında kalmıştır (Zonaras, 2008, s.173-174). Bir çöküntü döneminden sonra Norman devleti II. Roger döneminde yeniden parlak bir siyasi güç haline gelmiştir. II. Roger, Sicilya ve Apulia'yı hakimiyeti altında birleştirerek 1130 yılı başlarında Palermo'da kral olarak taç giymiştir (İoannes, 2001, s.71; Ostrogorsky, 1999, s.350-351). Normanların bu derece güçlenmesi Akdeniz'de Doğu Roma İmparatorluğu varlığını tehdit ettiği için İmparatorluk ne İtalya'daki ne de Antakya'daki haklarından vazgeçemezdi. Nitekim bu durum Almanlar için de bir tehdit oluşturduğu için bu iki devletin birbirine yaklaşması gerekmektedir. İmparator II. İoannes döneminden itibaren Doğu Roma-Alman ittifakının temelleri atılmış ve bu ittifak bir akrabalık bağıyla da perçinlenmiş olmasına rağmen II. Haçlı Seferi sırasında Almanların tutumu nedeniyle sarsıntıya uğramıştır⁶.

Norman Kralı II. Roger, II. Haçlı Seferi organizasyonuna elinden gelen desteği vermiştir. Bunun asıl nedeni ise Doğu Roma İmparatorluğu üzerine düzenlemek istediği askerî harekât için uygun koşulları sağlamaktır. Bu nedenle izlediği politikalar sayesinde kendine karşı kurulmuş olan ittifakları dağıtmaya çalışmıştır. Dolayısıyla II. Haçlı Seferi öncesinde ve sefer devam ederken gereken hamleleri zamanında yaparak Avrupa'da kendi lehine bir siyasi konjonktür oluşturmayı başarmıştır (Şahin, 2016, s.138). Doğu Roma İmparatorluğu ile

⁶ Doğu Roma-Alman ittifakından çekinen Sicilya Kralı II. Roger, İmparator II. İoannes'e ölümünden kısa süre önce, iki hânedan arasında akrabalık kurulmasını teklif etmişti. İmparator Manuel tahta çıkınca bu teklifi yenilemek üzere İstanbul'a elçi heyeti gönderip kendi oğlu ile Doğu Romalı bir prensesin evlendirilmesini önerdi. Niketas'ın ifadesine göre; Manuel de Basileios Kseros adındaki bir elçiyi bu hususta Sicilya Kralı ile görüşmek için Palermo'ya gönderdi. Anlaşılan, görüşmeler sırasında Norman lider, Güney İtalya'daki eski Doğu Roma topraklarında kral olarak tanınma isteğinde bulundu. Doğu Roma elçisi, iddiaya göre Norman Kralı tarafından parayla elde edildiğinden, gelecekte Manuel ile Roger'nin eşit statüde olacağına dair bir anlaşmayı kabul etti. Elçi Kseros başkente dönerken yolda ölmüş, ama onun bu vaadi sonradan büyük sorunlara yol açmıştı. İmparator Manuel adeta şaka gibi değerlendirdiği bu sözde anlaşmayı reddetmiş ve başkente gönderilen Sicilyalı elçileri de hapsedmiştir. Bunu bir ihanet olarak değerlendiren Roger ise imparatorun intikam almak için Otranto'da filo hazırlamış ve harekete geçmek için uygun zamanı beklemeye başlamıştır. Bkz. Demirkent, 2001, s.72-73.

Almanların ittifakından rahatsız olan II. Roger, II. Haçlı Seferi öncesinde entrika planlarını devreye sokarak Fransa Kralı VII. Louis'e elçi göndermiş ve Haçlı ordusunu gemileriyle nakletmeyi teklif etmiştir. Bunun karşılığında kendisinin veya oğlunun sefere bizzat katılacağını ve ordunun erzak ve diğer ihtiyaçlarını karşılayacağını söylemiştir. Ancak Fransa Kralı VII. Louis bu teklifi kabul etmeyerek kara yolundan gitmek istediğini bildirmiştir (Altan, 2003, s.49-50; Chalandon, 1907, s.146). Nitekim Fransızlarla Normanlar arasında böyle bir ittifakın yapılması ihtimali İmparator I. Manuel Komnenos tarafından da göz önünde bulundurulmuştur. Bu nedenle Fransa Kralı VII. Louis'e haber gönderilerek eskiden Doğu Roma İmparatorluğu'na ait olan topraklar ele geçirilirse imparatora verilmesini, aksi takdirde onlara hiçbir konuda destek verilmeyeceği söylenmiştir. Ancak Fransa Kralı bu konuda herhangi bir garanti vermemiştir. Üstelik Fransa Kralı, Sultan Mesud ile yaptığı anlaşmadan dolayı İmparator Manuel'i ihanetle suçlamakta ve bazı komutanları da önce İstanbul'a yürüme konusunda onu ikna etmeye çalışmaktaydı (Altan, 2003, s.50).

İmparator I. Manuel Komnenos'un Normanlar ile ilgili tüm tereddütleri doğru çıkmış⁷ ve kendisi doğuda haçlılarla uğraşmak zorunda kaldığı bir dönemde 1147 yılı sonbahar aylarında II. Roger, doğrudan Doğu Roma'ya karşı saldırılarına başlamıştır (Chalandon, 1907, s.147; Cahen, 2013, s.184). Öncelikle Korfu'yu zapteden II. Roger, Doğu Roma ipek sanayisinin en önemli merkezleri Korinthos ve Thebai'yi işgal etmiştir. Bu şehirlerde İpek işinden anlayan ustalar Palermo'ya götürülmüştür⁸.

II. Roger'in bu hareketi karşısında intikam almak için harekete geçen İmparator I. Manuel Komnenos, Haçlı ordularını Anadolu'ya geçirdikten sonra bu konuyla ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim eskiden Doğu Roma İmparatorluğu'na ait olan güney İtalya ve Sicilya'da tekrar hâkim olmak ve Normanlar tarafından işgal edilen yerleri geri alarak onları Akdeniz'den çıkarmak dünya hakimiyeti yolunda İmparator I. Manuel için en önemli hedeflerden biriydi. Bu hedefine ulaşmak için büyük bir ordu hazırlama çalışmalarına başlayan imparator, bu uzun ve zorlu yolda müttefiklere de ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle 1148 yılı mart ayında Venediklilerle bir anlaşma yaparak onların ticari ayrıcalıklarının yenilemiş ve böylece donanma desteği temin etmiştir. Zira Normanların Akdeniz'de güçlenmesi ve Adriyatik kıyılarını ele geçirmeleri Venedik için de ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır (Chalandon, 1907, s.147-150; Sevim, 2020, s.131; Khoniates, 1995, s.52-53). Ancak 1148 yılından başlayarak 1149 yılına kadar yapılan uzun Korfu kuşatması neticede şehirde kıtlık baş göstermesi nedeniyle şehir halkıyla yapılan anlaşmayla son bulmuştur. İmparator I. Manuel Komnenos Korfu'yu uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirdikten sonra o sırada Filistin'den dönmekte olan Alman Kralı III. Konrad ile Selânik'te buluşmuştur. Burada her iki imparator arasında Normanlara karşı birlikte hareket etmek için yeniden bir ittifak kurulmuştur (Altan, 2003, s.55; Chalandon, 1907, s.147; Khoniates, 1995, s.60; Ioannes, 2001, s.80; Gregory, 2018, s.306).

⁷ İmparator Manuel Komnenos daha Haçlı orduları gelmeden önce II. Roger'in bu niyetini tahmin etmiş ve senatoya ve ordu komutanlarına II. Roger'in Doğu Roma deniz kıyılarında tehlikesinin arttığını ve yağmalarını anlatarak bu konudaki tereddütlerini anlatmıştır. Bkz. Khoniates, 1995, s. 41.

⁸ Bölgenin en zengin şehirlerinden olan Thebai ve Korinthos da, Doğu Roma'nın ipek dokuma sanayiinin merkeziydi. Buraları ele geçiren Normanlar halka insanlık dışı muamele ederek çeşitli zulümlerde bulundular; doymak bilmez bir para hırsıyla adanın bütün servetini ele geçirmeye, gemiler toplanan altınların ağırlığıyla güverte hizasına kadar suya batıncaya kadar ganimet toplamaya kararlıydılar. Diğer yandan şehrin zengin ve önde gelen kişilerini çeşitli işkencelerle canlarından bezdirip servetlerini ellerinden almaya çalıştılar. Bu şekilde son kurşuna kadar şehirdeki her şey yağmalanıp bütün altın, gümüş ve kıymetli eşyalar, kumaşlar gemilere yüklendikten sonra nüfuzlu kişiler de tutuklandılar. Güzel ve ipek dokumasında ustalашmış kadınlar Palermo'ya götürülmek üzere esir alındılar. Bkz. Khoniates, 1995, s.49-50; Demirkent, 2001, 73; Gregory, 2018, s.305.

Bu ittifak karşısında yine entrika planları yapan II. Roger, Almanlarla Doğu Romalıların birlikte yapacağı bir İtalya harekâtını engellemek için harekete geçmiştir. Nitekim Doğu Roma ile yapılan anlaşma doğrultusunda İtalya'ya gitme planları yapan Alman Kralı III. Konrad'ın bu planı, II. Roger tarafından kışkırtılan ve desteklenen rakibi Bavyera Dükü Welf'in isyan etmesi üzerine suya düşmüştür (Chalandon, 1907, s.158). Bu şekilde III. Konrad bir süre Almanya'dan ayrılamamıştır. 1149 yılında Balkanlar'da Sırlar ve Macarların Doğu Roma'ya karşı harekete geçmesi üzerine İmparator I. Manuel Komnenos bu cephede meşgulken II. Roger, Doğu Roma'ya karşı bunları desteklemiştir⁹. Sonuç olarak Macarlarla akrabalık bağına da kullanan Sicilya Kralı II. Roger, İtalya'ya karşı müşterek bir Doğu Roma-Alman seferini engellemek için her iki lideri de kendisi için sorun olmaktan çıkarmayı başarmıştır (Altan, 2003, s.55; Ostrogorsky, 1999, s.354; Chalandon, 1907, s.158). Bu sırada Fransa Kralı VII. Louis ile tabi müttefik olan II. Roger, Papa III. Eugenius'un da desteğini alarak Doğu Roma'ya karşı bir koalisyon kurmayı başarmıştır. Papa III. Eugenius ise bu yolla kilise birliğinden ayrılan Doğu Roma ile Almanların ittifakına engel olmayı amaçlamıştır. Papa hiç kuşkusuzdur ki bu ittifakın papalık topraklarına zarar vereceğini düşünmüştür (Chalandon, 1907, s.158; Şahin, 2016, s.139). Ancak Doğu Roma'ya karşı yapılacak bir sefer bir Fransız-Norman taarruzundan öteye gidemeyeceği ve bu sefer sadece Normanların amacına hizmet edeceği için Fransızlar tarafından kabul görmemiştir (Chalandon, 1907, s.160; Şahin, 2016, s.139). Böylece Almanlar müttefikleri Doğu Roma'nın yanında olmaya devam ederken, Avrupa devletleri iki gruba ayrılmıştır. Bir tarafta Normanlar, Welfler, Fransa, Macaristan, Sırbistan diğer tarafta ise Doğu Roma İmparatorluğu, Almanya ve Venedik ittifakı yer almıştır (Şahin, 2016, s.138; Ostrogorsky, 1999, s.354-355).

1152 yılında müttefik Alman Kralı III.Konrad ve Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos, Venedik'in de katılımıyla İtalya'ya karşı sefer hazırlıklarına başlamıştır. Ancak Alman Kralı III. Konrad'ın ölümü üzerine bu harekât gerçekleştirilememiştir (Ioannes, 2001, s.69). Yerine geçen I. Friedrich Barbarossa¹⁰ ile de Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos hiçbir zaman gerçek bir anlaşmaya varamamıştır. Zira her iki hükümdarın da dünya hakimiyeti idealleri birbiriyle çatışmış ve Doğu Roma İmparatorunun İtalya üzerinde hak iddia etmesi I. Friedrich Barbarossa'yı rahatsız etmiştir. Zira ona göre I. Manuel Komnenos gerçek bir Romalı olmayıp sadece bir Grek kralıdır. Alman İmparatoru I. Friedrich Barbarossa'ya göre tek bir dünya imparatorluğunun hâkimi gerçek bir batılı yani kendisi olmalıdır. Dolayısıyla her iki imparatorun da tek imparator olma ve Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma iddiasında bulunması bundan sonraki süreçte müttefik olmalarını engellerken birbirlerine karşı rakip olmalarına neden olmuştur (Ostrogorsky, 1999, s.355).

Bu arada Norman Krallığında bir taht değişikliği olmuş, 1154 yılı şubat ayında II. Roger'in ölümünden sonra yerine oğlu I. Guillaume geçmiştir (Şahin, 2016, s.145; Cahen, 2013, s.184). İmparator I. Manuel Komnenos hem II. Roger'in ölümüyle birlikte Sicilya'daki siyasi zafiyeti değerlendirmek hem de Korfu kuşatmasında elde ettiği zaferi bir sıçrama tahtası olarak kullanmak için bir fırsat yakalamıştır. Diğer yandan yeni Alman İmparatoru I. Friedrich Barbarossa'nın tutkuları İmparator I. Manuel Komnenos tarafından çok iyi tahlil edildiği için bir an önce İtalya'ya saldırmak istemiştir. Bu hedefleri doğrultusunda Manuel Komnenos, Papa IV. Hadrian ile de ittifak kurmuştur. Normanlardan her zaman çekinen papalık bu ittifak

⁹ Niketas Sırların saldırıları için İmparatorun Normanlarla savaşmakta olduğu bir sırada onların küstahça ve hiç utanmadan bunu fırsata çevirdiklerini aktarmaktadır. Bkz. Khoniates, 1995, s.61; Gregory, 2018, s.306.

¹⁰ I.Friedrich Barbarossa hakkında daha geniş bilgi için bkz. Freising O.V. (1953) *The Deeds of Frederick Barbarossa*. terc. Ch. Mierow, New York: Columbia University Press.

sayesinde hem Norman tehlikesinden kurtulmayı hem de İstanbul kilisesinin Roma'ya bağlanacağını ümit etmiştir (Gregory, 2018, s.306).

İmparator I. Manuel Komnenos, Alman müttefikini kaybetmesine rağmen 1155 yılında Normanlara karşı tek başına harekete geçmiştir. Kısa sürede Apulia'nın en önemli şehirlerini alarak Ancona'dan Tarentum'a kadar olan İtalya topraklarında hâkim olmayı başarmıştır (Şahin, 2016, s.154; Mazal, 1995, s.40). Ioannes, Doğu Romalıların bu başarılarını "...bütün İtalya'da Romalıların yenilmezliği efsanesi yayılıyordu. İtalyanlar, yüzyıllardan beri silahlardaki üstünlüğünü görmedikleri Romalıların kendilerine ait herşeyi yağmalayıp götürdüklerine şahit oldular" şeklinde ifade etmektedir (Ioannes, 2001, s.114). Böylece onun Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma idealleri yavaş yavaş gerçekleşmeye başlamıştır. Ancak Avrupa'nın siyasi konjoktürü buna müsaade etmemiştir. İtalya'ya hâkim olmak isteyen veya Doğu Roma İmparatorluğu'nun İtalya'daki hakimiyetini kendi çıkarlarına ters gören tüm devletler Doğu Roma İmparatoruna karşı birleştiler. 1155 yılında Doğu Roma tarafından yapılan Ancona çıkartması karşısında Alman İmparatoru I. Friedrich Barbarossa başta olmak üzere bir zamanlar Norman ve Macarlara karşı Doğu Roma İmparatorluğu'nun yanında yer alan Venedikliler dahi kendilerini rahatsız hissederek Doğu Roma'dan ayrılmıştır. Venedikliler, güney İtalya'da kalıcı olmak niyetini taşıyan tüm devletleri daha önce omuz omuza savaşsa bile düşman olarak görüyordu. Bu nedenle Venedik bu kez Doğu Roma'ya karşı tarafta yer almayı tercih etmiştir¹¹. I.Guillaume, İtalya'da zor bir durumdayken şans kendisine gülmüş en azından Norman Krallığına karşı bir zamanlar müttefik olan devletler şimdi çıkar çatışmasına girmiştir. Böylece Norman Krallığı kendisine karşı kurulan ittifaktan kurtulmuştur (Şahin, 2016, s.155). 1156 yılında harekete geçen Norman Kralı I. Guillaume Brindisi yakınlarında Doğu Roma ordularını yenilgiye uğratarak onların ele geçirdikleri tüm bölgeleri yeniden almayı başarmıştır (Ioannes, 2001, s.123-124; Şahin, 2016, s.156). Dolayısıyla İtalya'da silah gücünden çok, para ve diplomasiye bağlı Doğu Roma hakimiyetinin zafiyeti açıkça ortaya çıkmıştır. Bu noktada Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma hedefleri doğrultusunda Alman İmparatoru I. Friedrich Barbarossa'yı düşman olarak gören I. Manuel Komnenos papanın aracılığı ile 1158 yılında Normanlar ile bir barış anlaşması yapmıştır. Bu anlaşmaya göre Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos, I. Guillaume'n kraliyet unvanını ve güney İtalya ve Sicilya'daki Norman hâkimiyetini tanımış ve ordusunu bu bölgelerden geri çekmeyi kabul etmiştir. Ancak ikili arasında yapılan anlaşmada dikkate değer en önemli unsur Alman Kralı I. Friedrich Barbarossa'ya karşı yapılan Doğu Roma-Norman ittifakıdır. Alman Kralı'nın kendini Romalıların tek imparatoru olarak tanımlaması kuşkusuz I. Manuel Komnenos'un kabul edebileceği bir şey olmamakla birlikte İtalya'daki varlıklarını tehdit eden Alman İmparatoruna karşı Doğu Roma ile iş birliğine girmek Normanların da menfaatleri ile birleşmiştir (Ioannes, 2001, s.128; Gregory, 2018, s.306; Sevim, 2020, s.133). İmparator her ne kadar Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma hedeflerinden vaz geçmese de Normanlar ile yapılan bu barış anlaşması ve akabinde İtalya'nın Doğu Roma ordusu tarafından boşaltılması fiilen dünya hakimiyeti hayallerinin sona erdiğinin göstergesidir (Ostrogorsky, 1999, s.356-357).

¹¹ Doğu Roma İmparatorluğu'nun İmparator Aleksios Komnenos döneminden başlayarak Venediklilerle yaptığı bu anlaşmalar imparatorluğun aleyhine olmuştur. Bu anlaşmalar Venediklilere ticari imtiyazlar verirken Doğu Roma ekonomisine ağır darbeler vurmuştur. Venedikliler zaman içerisinde Doğu Roma'ya karşı ekonomik ve siyasi üstünlük kazanmış ve 1453'te yıkılıncaya kadar Doğu Roma siyasi hayatında önemli bir rol oynamıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Demirkent I., "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.36, İstanbul, s.139-140; Sevim, 2020, s.132; Şahin, 2016, s.155.

İmparator I. Manuel Komnenos bundan sonraki siyasi süreçte Balkanlar'da Macarlar ve Sırlar ile yoğun mücadelelere girişmiştir. Macaristan'da meydana gelen taht karışıklıklarını düzeltmek amacıyla araya girerek ülkeyi kendi topraklarına katmayı başaran İmparator I. Manuel Komnenos, 1164 yılında Bohemya Kralı'nın yardımıyla imzalanan bir barış anlaşması sonucu Hırvatistan, Bosna ve Sırbistan'ın büyük bir kısmında hâkim olamayı başarmıştır. 1166-1167 yıllarında Sırbistan'da Stefan Nemanja önderliğinde çıkarılan imparatorluk karşıtı isyan başarılı bir şekilde bastırılmıştır (Gregory, 2018, s.306-307). Doğu Roma İmparatorluğu'nun dış politikada gösterdiği bu başarılar uzun vadede olumsuz bir etki yaratmıştır. İmparatorluğun bu durumu batıda korku salmasına neden olmuştur. Örneğin Macaristan ile yapılan mücadeleler sırasında Dalmaçya'nın ilhak edilmesi Venediklileri rahatsız etmiş ve zaten daha önce başlayan çıkar çatışmalarını perçinlemiştir. Diğer yandan artık Doğu Roma İmparatorluğu da Venediklilere verdikleri ticari imtiyazlardan rahatsız oldukları için Cenova ve Pisa gibi diğer İtalyan deniz şehirleriyle bağlantı kurmaya başlamıştır (Sevim, 2020, s.133). Bu durum Venediklilerle ilişkilerin günden güne gerginleşmesine neden olmuş 1171 yılında meydana gelen bir anlaşmazlık nedeniyle Venedikli tüccarlar tutuklanmıştır. Bundan sonra ki on yıl içerisinde ilişkiler kopuk kalmıştır (Gregory, 2018, s.307; Sevim, 2020, s.136; Ostrogorsky, 1999, s.359-360; Ioannes, 2001, s.200).

Papalık ile İlişkiler

IV. yüzyılda "Kavimler Göçü" ile birlikte batıya doğru itilen Got ve Germen kavimlerin Roma İmparatorluğu'nun batı topraklarını işgal etmesiyle Batı Roma yıkılmış ve Avrupa'da yeni bir siyasi yapı oluşmaya başlamıştır. Bu tarihlerden itibaren Roma'yı eski ihtişamına kavuşturmak ve yeniden canlandırmak düşüncesi Batı Roma ve İstanbul Kiliseleri arasında üstünlük mücadelelerine neden olmuştur. Hıristiyanlık dini ile ilgili teslis tartışmaları da kiliseler arasındaki ayrılığın derinleşmesine neden olmuştur. Ayrıca imparatorluğun doğu ve batı yarısından herhangi birinin Hıristiyan dünyasının tek lideri olma hırsları da bu ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Tarihsel süreçte bu anlaşmazlıklar ve üstünlük kavgaları sürerken zaman zaman da kiliseler arasında birliğin sağlanması ile ilgili siyasi ve dini çabalar da görülmüştür. Nitekim I. Manuel Komnenos'un babası II. Ioannes'in sağlığında bu konuda önemli adımlar atılmış olup, 1141 yılında Papa II. Innocentius'a bir mektup yazılarak dünyada iki kılıç olduğu belirtilmiştir (Şahin, 2016, s.156). Bu kılıçlardan biri dünyevî olanı yani kendisini, diğeri ise ruhanî olanı Papa'yı temsil edecek ve bu kılıçlar Hıristiyan kilisesinin birliğini, tek bir Roma İmparatorluğu'nun dünya hakimiyetini kurmak için kullanılacaktı. Bu yolla Doğu Roma İmparatorluğu, Papa'nın yardımıyla kilise birliği fedakârlığı pahasına, Konstantinos ve Justinianos'un dünya devleti hedeflerine ulaşmayı amaçlamıştır (Ostrogorsky, 1999, s.356).

Tahta çıktığı andan itibaren bu hedeflerine ulaşmak isteyen I. Manuel Komnenos batı ağırlıklı dış siyasete oldukça önem vermiş ve özellikle Normanlara karşı Almanlarla ittifak çabalarını sürdürmüştür. Ancak II. Haçlı Seferi'nin başlaması ve Norman saldırıları bu süreci baltalamıştır. Her ne kadar sonraki süreçte Alman İmparatoru Konrad'la yeniden ittifak kurulsa da bu kez Norman Kralı II. Roger'in entrikaları ve III. Konrad'ın 1152 yılında ölümü bu ittifakın başarıya ulaşmasını engellemiştir (Chalandon, 1907, s.165). Çünkü yerine geçen İmparator I. Friedrich Barbarossa en az onun kadar dünya İmparatorluğu tesis etme hayallerine sahipti. Bu kapsamda her iki imparatorun Normanlara karşı birlikte hareket etmesi neredeyse imkansızdı. Buna rağmen İmparator Manuel Komnenos 1155 yılında Normanlara karşı İtalya'da çok önemli başarılar elde etmiş ve bu başarıları onu Roma İmparatorluğu'nu ihya etme konusunda oldukça heyecanlandırmıştır. Bu başarılardan cesaretlenen İmparator I. Manuel Komnenos, Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin birliği pahasına Roma'yı yeniden ihya etmeyi planlamıştır. Bu noktada Papalık ile sık görüşmeler ve ittifak yapılmasını gerekmektedir. İmparator Manuel Komnenos, aynı amaç için politikalar yürüten rakibi Alman İmparatoru I.

Friedrich Barbarossa'yı saf dışı bırakmak için fırsat kollamaya başlamıştı. Bu nedenle Batılılar arasındaki ihtilaflardan faydalanarak Hıristiyan dünyasında güçlü bir yer edinmeye çalışmıştır. 1159 yılında Alman İmparatoru I. Friedrich Barbarossa, papalık seçimlerine müdahale ederek Roma Kilisesi ile anlaşmazlığa düşmüştü. Bu İmparator Manuel Komnenos için kaçırılmaz bir fırsat olduğu için papanın yanında yer alarak Hıristiyanların sempatisini kazanmaya çalışmıştır. İmparator böylece dünyevi liderlik karşılığında papanın ruhani liderliğini kabul etmeye hazır olduğunu göstermiştir (Şahin, 2016, s.155-156). Diğer yandan Papalık ise Sicilya'da Normanların şahsında güçlü bir düşman yerine "Uygar Doğu Roma"yı görmeyi tercih ediyor ve Ortodoks Hıristiyan nüfus üzerinde etkisinin artacağını düşünüyordu. Karşılıklı menfaatlerin birleşmesi sonucunda 1166 yılında Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki geçmişten beri süre gelen ihtilafları çözümlenmek için bir konsil toplanmıştır. Ancak Doğu Roma ve Batılılar arasındaki ön yargıların aşılması o kadar kolay bir iş değildi ki hiçbir zaman bu ön yargılar kırılmamıştır. Bu konsile Papa tarafından gönderilen üç üst düzey kardinal, Doğu Roma İmparatoru'nun Batı İmparatoru olarak kabul edilmesi ve bunun karşılığında papalığın önceliğinin tanınması konusunda bir mutabakat metni yazmıştır. Ancak Avrupa'daki siyasi gelişmeler bu ittifakın alt üst olmasına neden olmuştur. 1167 yılında çıkan bir Veba salgını nedeniyle Almanlar İtalya'yı terk edince durumun kendi lehine döndüğünü gören papalık Doğu Roma İmparatorluğu ile ittifaktan vaz geçmiştir. Uhrevi olduğu kadar dünyevi amaçlara da sahip olan papalık, Doğu Roma'ya bağlı olmayı kabul etmemiştir. Roma Kilisesi ile dostluğuna ve tüm papalarla samimi ilişkilerine rağmen İmparator I. Manuel Komnenos hiçbir zaman "Augustus" ünvanıyla onurlandırılmamıştır. Ayrıca 1177 yılında yapılan Venedik Kongresi'nde papalık ve Almanlar arasında yeniden bir uzlaşma sağlanması da İmparator I. Manuel'in tüm hayallerini suya düşürmüştür. Üstelik Doğu Roma İmparatorluğu'nun İtalya'da etkin olmaya çalışması papaya ve diğer devlet adamlarına verilen rüşvetler ve askeri harcamaların maliyeti hazineye oldukça ağır gelmiş ve halkın yönetimden memnuniyetsizliğine neden olmuştur. Dolayısıyla İtalya'daki varlığı para ve diplomasiye dayanan Doğu Roma'nın buradaki mevkisinin zaafiyeti açıkça görülmüştür (Kaleli,2018, s.1240; Ostrogorsky, 1999, s.361).

İmparator I. Manuel Komnenos'un Büyük Roma İmparatorluğu'nun yeniden ihya etme amaçları doğrultusunda papalık ile ittifak kurma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Üstelik Venedik, Dalmaçya ve Macaristan'da İmparator I. Manuel Komnenos aleyhine çalışan Katolik ruhani partilerin faaliyetleri de Roma ile iş birliği için yürütülen diplomasinin etkinliğini azaltmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu günden güne yalnızlığa itilmiş doğuda Latinler'e karşı duyulan nefret karşılığında Batı'da da Greklere karşı duyulan güvensizlik iyice derinleşmiştir. Diğer yandan İmparator I. Manuel Komnenos'un doğuda Selçuklu Türklerine karşı 1176 yılında Myriokephalon'da yaşadığı hezimet, batıda yaşanan hezimetlere denk geldiği için Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri itibarı oldukça sarsılmıştır (Gregory, 2018, s.307; Mazal, 1995, s.40; Khoniates,1995, s.125-130). Bu sırada Alman İmparatoru I. Friedrich Barbarossa'dan gelen bir mektup bu durumu çok açık bir şekilde ispat etmektedir. I. Friedrich Barbarossa bu mektubunda kendisini "Roma İmparatoru" olarak addetmiş ve bunun için İmparator I. Manuel Komnenos'un kendisine itaat etmesini istemiştir. İmparator I. Manuel Komnenos her ne kadar doğudaki Lâtin devletlerine ve Macaristan'a karşı büyük zaferler elde etmiş olsa da İtalya'da büyük bir bölgeyi ele geçirmeyi başarsa da buralarda siyasi varlığını devam ettirmeyi, aktif ve saldırgan bir politika izlemeyi başaramamıştır. Dolayısıyla kısa süre içerisinde doğuda gücünü kaybederken İtalya'dan da kovulmuş ve batılılar tarafından yalnızlığa itilmiş hatta kendini onlar tarafından kurulan bir koalisyonda bulmuştur (Ostrogorsky, 1999, s.362).

Avrupa'nın karışık siyasi dünyası İmparator I. Manuel Komnenos'un tek dünya imparatorluğu kurma hayallerine izin vermediği gibi imparatorun bu uğurda ölçsüz bir şekilde

ülke kaynaklarını ve gücünü harcaması dış siyaset kadar iç siyasette de durumunu zorlaştırmıştır. Niketas'ın kaydettiğine göre babası Ioannes Komnenos tarafından kendisine oldukça dolu bir devlet hazinesi bırakılan İmparator I. Manuel Komnenos bu kaynağı oldukça tutumsuz bir şekilde tüketmiştir (Khoniates,1995, s.39-40). İmparator I. Manuel Komnenos tek dünya imparatoru olmak için düzenlediği büyük seferler için ordusunu ücretli askerlerle doldurmuş, bunların ücretlerini vermek için halkını ağır vergiler altında ezmiştir. Bu durum ordunun siyasi nüfuzunun da güçlenmesine neden olduğu için ordu adeta kendini halka besleyen hâkim tabaka haline gelmiştir. Bu nedenle askerlik herkes için cazip bir meslek olarak görülmeye başlamış ve esnaflar dahi işlerini terk ederek orduya girmeyi tercih etmiştir. Ordu bu şekilde devletin gücünü sömürürken, büyük arazi sahipliğinin güçlenmesi de imparatorluğun daha sonraki süreçlerde feodal aristokrasi ile mücadele etmesine neden olmuştur (Ostrogorsky, 1999, s.362-364).

Büyük Roma hayallerine çok daha tutkulu bir şekilde sahip olan İmparator I. Manuel Komnenos, çocukluğundan beri asker olarak yetiştirilen, bütün tavır ve hareketleriyle batı türünde bir şövalye olup, batı adetlerine hayranlık duyarak bunları taklit etmekteydi. Batılı prenslerle yaptığı iki evlilik de Doğu Roma imparatorluk merkezi ve saraylarını batı kültürünün etkisinde bırakmış ve buralarda daha önce doğuya mahsus olan ihtişam yerini batı damgalı hafif ve şövalyelere özel bir zarâfete bırakmıştır (Ostrogorsky, 1999, s.351). Anlaşıldığı üzere I. Manuel Komnenos'un bütün bu Batı hayranlığının temelinde Büyük Roma İmparatorluğunu yeniden kurma hayalleri bulunmaktaydı (Yiğit, 2018, s.640). İmparator, başkent İstanbul'u böylesine bir ihtişama ve zenginliğe bürürken yabancı hükümdarları ve elçileri etkilemeyi hatta gerektiğinde onlara zengin hediyeler vererek ülkesinin çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini amaçlıyordu. Doğu Roma saraylarında ve hipodromlarında zengin ve ihtişamlı törenler, şövalyelere özgü spor karşılaşmaları düzenleniyor ve imparator da bizzat bunlara katılım sağlıyordu. Ancak Batılı yabancılar İstanbul'un bu görkemli manzarasına gittikçe hâkim oluyor ve yüksek makamlara gelme fırsatı buluyorlardı. Devlet teşkilatı içerisinde bütün önemli görevlere Latinler getirilmiş ve devletin imkanları onlar için seferber edilmiştir¹². Bu durum ülkenin asıl sahibi olan Doğu Roma halkının kızgınlığına neden olmuştur. İmparator elbette tüm bunları yaparken her ne kadar potansiyel düşmanlarını sindirmeyi ve kendi askerlerinin kanının mümkün olduğunca az dökülmesini hedeflese de bu uygulamalar ekonomik sıkıntılara yol açmış ve devlet hazinesinin boşalmasına neden olmuştur (Ostrogorsky, 1999, s.352).

Sonuç

İmparator I. Manuel Komnenos tahta çıktığında ülkesinin doğusunda ve batısında mücadele etmek zorunda kaldığı oldukça güçlü düşmanlara sahipti. Bunlardan en güçlü olanlarından biri olan Normanlar I. Haçlı Seferi sonunda kurulan Antakya Haçlı Kontluğu sayesinde İmparatorluğu sadece batıdan değil doğu sınırlarından da tehdit etmeyi başarmıştır. Diğer yandan X. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu içlerine nüfuz eden Selçuklu Türkleri

¹² Niketas Khoniates bu durumu şu şekilde ifade etmektedir; "Manuel zamanında vergilerin çok ağır ve bunaltıcı olduğunu sükûtle geçiştirmek istemem. Yüksek memuriyetlerin de makam satın alıcılarına pişkeş çekildiğini ve Manuel'in, vergi için yeni tarlalar açmak ve bunları kendisine adam boyu başaklar vermesi için iyice sürmek gayretlerini de suskunlukla geçecek değilim. Ancak elde edilen para elde tutulmuyor veya toprağa gömülmüyor, aksine avuç dolusu bağış olarak manastırlara, kiliselere ve fakir Bizanslılara dağıtılıyordu. Paranın büyük kısmı muhtelif milletlerin, özellikle de imparatorun Latin maiyetinin cebine akmaktaydı. Manuel cömertliğini herkese göstermek istiyor ve en kötü ruhlu tefecileri vergi toplamakla görevlendirmek suretiyle bir araya getirdiği hazineyi müsrifçe savurup duruyordu... Manuel yabancı hizmetkârların kolayca etkisi altında kalıyor ve onlara çok anlayışlı davranıyordu. Onlara daima hoşgörüyle kulak verir ve ricalarını isteyerek yerine getirirdi. Manuel; bunların hepsini zengin etti; içlerinden bazıları her türlü öğrenim ve terbiyeden yoksun oldukları ve Grekçeyi, çoban kavalının kayalardan akseden bozuk sesi gibi sadece kekeleyecek kadar bilmelerine rağmen, bol bol para biriktirecek ve en büyük kavimlerin en kudretli efendileri gibi mücevherler içinde yüzecek kadar refah içinde yaşamaktaydı... En yüksek makamları onlara veriyor, hatta hukuk alanında en zengin deneyimli bir kimsenin bile ancak yaşlılığında ulaşabildiği hâkimlik makamlarına bile getiriyordu" Bkz. Khoniates, 1995, s.142-143.

de 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra hızlı bir şekilde Anadolu'ya yerleşmiş ve Süleymanşah'ın liderliğinde Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmayı başarmıştır. Her ne kadar I. Manuel Komnenos'un dedesi Aleksios Komnenos'un diplomatik girişimleri sonucunda Süleymanşah ile yapılan Dragon Suyu anlaşması ve onun doğuda yaptığı mücadeleler sırasında ani ölümüyle bu tehlike kısa bir süreliğine atlatılsa da Süleymanşah'ın oğlu II. Kılıçarslan'ın tahta çıkmasıyla Türkler Anadolu'da yeniden güçlenmiştir. İmparator Aleksios Komnenos'un bu kez Türklere karşı batıdan yardım talebinde bulunması Haçlı seferlerinin başlamasına neden olmuştur. Ancak Haçlı seferleri Türklerin aleyhine olduğu kadar Doğu İmparatorluğu'nun da aleyhine başlayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Asırlar boyunca Roma İmparatorluğu'nun doğusunda yaşayanlara dış bileyen Latinler bu sayede doğuya gelme ve bu bölgeleri daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Haçlılar her defasında her ne kadar Türkler ve İslam dünyasını hedef alarak yola çıksalar da İmparatorluk topraklarında yaptıkları yağma ve zulümler onların asıl hedeflerinin Doğu Roma başkenti olduğunu ispat etmiştir. Bu durumda yaptıkları çağrılardan pişmanlık duyan Doğu Roma İmparatorları çaresiz bir şekilde onlara destek vererek bir an önce Anadolu'ya geçmelerini sağlamıştır. Nitekim Batı'da daha önce Roma İmparatorluğu sınırlarındaki toprakları ele geçirerek Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden tesis etmek isteyen İmparator I. Manuel Komnenos'un da karşısına bu haçlılar önemli bir engel olarak çıkmıştır. Alman Kralı III. Konrad'la bir akrabalık bağı kurarak Normanlara karşı bir ittifak kurmak üzereyken doğudaki haçlıların batıdan yardım talebi üzerine yeni bir Haçlı seferinin düzenlenmesi I. Manuel Komnenos'un planlarını alt üst etmiştir. Alman Kralı Konrad'ın müttefiki Doğu Roma'yı adeta yok sayarak bu seferin liderliğine soyunması her iki liderin arasının açılmasına neden olmuştur. Bu Haçlı seferinin düzenlenmesini dört gözle bekleyen Norman lider II. Roger ise bunu fırsat bilerek Doğu Roma topraklarına saldırmıştır. İmparator I. Manuel Komnenos ise bu durum karşısında Haçlıları bir an önce Anadolu'ya geçirerek Normanlara karşı harekete geçmiştir. Norman Kralı II. Roger'in çeşitli entrika planları ile karşı karşıya kalan İmparator I. Manuel Komnenos'un daha sonra arayış bir şekilde düzeltmeyi başardığı III. Konrad ile birlikte yeniden hareket etme girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Normanlara karşı birlikte hareket etmek için Venediklilerle yapılan ittifak da daha sonra ekonomik ve siyasi bakımdan imparatorun zor duruma düşmesine neden olmuştur. İtalya ve Adriyatik kıyılarında Doğu Roma üstünlüğünü görmek istemeyen Venedikliler açık bir şekilde Doğu Roma'ya karşı cephe almıştır. Dolayısıyla Doğu Roma İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180) döneminde Doğu Roma-Venedik ilişkileri bir daha geri dönüşü olmayacak bir sürece girmiştir. Venediklilerin Doğu Roma topraklarında sayıları ve ticarî etkinliklerinin artmasıyla birlikte imparatorluğa karşı saygısızca tavırlarda bulunmaları ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Ayrıca Venediklilerin kendi menfaatlerini gözeterek Adriyatik ve Dalmaçya kıyılarında imparatorluk aleyhine politikalar yürütmesi iki devleti savaşa doğru sürüklemiştir.

Alman Kralı III. Konrad'ın ölümünden sonra yerine geçen I. Friedrich Barbarossa ile de yapılan ittifak kurma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Her iki imparatorun dünya imparatorluğu hedefleri birbiriyle çatıştığı için Konrad dönemindeki dostluk bu dönemde tam bir rekabete dönüşmüştür. İmparator I. Manuel, II. Roger'in 1154 yılında ölümünden sonra Ankona'ya çıkarma yaparak İtalya'da beklenmedik derecede büyük başarılar elde etse de nihayetinde Avrupa'da kendisine karşı oluşan ittifak karşısında mağlup olup İtalya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. İmparatorun papalık ile dostluk ilişkileri kurarak batıda dünyevi hakimiyetini tesis etme çabaları da papalığın çıkarlarına ters düşmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Üstelik İmparator I. Manuel Komnenos'un bu mücadeleleri sırasında Doğu Roma'nın hiçbir Avrupa'lı devlet tarafından batıda üstünlüğünün istenmediği, imparatorluk bu hedeflerine yaklaşırsa dahi bir şekilde buna karşı çıkılacağı açıkça görülmüştür. Bu nedenle batı

mücadelesi önemli masraflara rağmen Doğu Romalılar elle tutulur bir başarı sağlamamış ve daha sonraki imparatorlar için de teşvik edici olmamıştır.

İmparator I. Manuel'in Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma hedefleri kapsamında Batı'ya odaklanması onun doğu sınırlarında ve iç politikasında birtakım olumsuzluklar yaşamasına neden olmuştur. Bu durum Doğu'dan örneğin Selçuklulardan gelecek askeri tehlikeleri göz ardı etmesine neden olmuştur. Nitekim 1176 yılında Myriokephalon'da yaşadığı hezimet I. Manuel Komnenos'un planlarını gerçekleştirmesini imkânsızlaştırmıştır. Bu hezimet onun batı ağırlıklı politikalar izlediği dönemlere denk gelmiştir. I. Manuel Komnenos, tıpkı kendinden önce İmparator Justinianos gibi doğu sınırlarındaki düşmanlarını ihmal ederek batıya ağırlık vermiş ancak bu politikalarının bedelini de ağır ödemiştir. Batı'da kurduğu hakimiyet oldukça kısa sürerken doğuda Selçuklu Türkleri gibi uzun soluklu hatta ebedi bir düşmana sahip olmuştur. Ayrıca onun Batı'ya olan ilgisi imparatorluğun askeri ve diplomatik kaynaklarını zorlamış ve merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. İmparator I. Manuel Komnenos'un dış politikası ekonomik açıdan da pahalıya mal olmuş ve bu durumun geri dönüşü sağlanamamıştır. Batı'da mücadele etmek için ordunun ücretli askerlerle doldurulması hem ekonomik açıdan zarar verirken hem de devletin hızlı bir şekilde askerleşmesine ve yabancıların devletin her kademesinde hâkim olmasına neden olmuştur.

İmparator I. Manuel Komnenos batıda tek dünya hakimiyeti kurma politikalarında oldukça aceleci bir şekilde şartlarını ve imkanlarını iyi bir şekilde değerlendirmeden hareket ettiği için başarıya ulaşamamıştır. Nitekim İmparator I. Manuel Komnenos'un karşısında İmparator Justinianos döneminden farklı olarak daha güçlenmiş ve güçlü siyasi teşekküller kurmuş bir Avrupa varken çok daha derinleşmiş bir Latin-Grek düşmanlığının payı oldukça yadsınamaz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Abu'l Farac G. (1987). *Abu'l Farac Tarihi*. (Türkçeye Çeviren, Ömer Rıza Doğrul), C.II., ALTAN E. (2003) *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Amran M.S (1985). *Elsiyasetül Şarkiyye lil İmparatoriyetül Bizantiye fi âhti el imparator Manuil elevvel*. Kahire: Dârülmaârif.
- Ayan E. (2018). *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II (Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine 1099-1143)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ayönü Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Basık C. (2013). *Hiç Bizans Olmadı Romulus'tan Fatih'e Roma Devleti*. C.1, İstanbul: Türkmen Kitabevi Yayınları.
- Cahen C. (2013). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Chalandon F. (1907). *Histoire de la domination normande en Italie et en Siciles*, Paris: Librairie A. Picard et Fils.
- Chalandon F. (1900). *Regne D'Alexis I'Comnene (1081-1118)*, *Libraires de la Societe de l'Ecole des Chartes et des Archives Nationalaes*, Paris: A. Picard et Fils.
- Appendix A. Çapan F. (2016). "Bizans İmparatoru I. Justinianos'un (527-565) Evrensel İmparatorluk Çabaları ve Sonuçları", *1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Elazığ, s.885-891.
- Demirkent I. (1997). *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yayınları.
- Demirkent I., "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.36, İstanbul, s.137-154.
- Demirkent I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (118-1146)*. C.II., Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Demirkent I. (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (118-1176)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erdoğan T. (2019). *İmparator II. Ioannes Komnenos Dönemi Bizans Tarihi (1118-1143)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü.
- Freising O.V. (1953) *The Deeds of Frederick Barbarossa*. terc. Ch. Mierow, New York: Columbia University Press.
- Gregory T. E. (2018). *Bizans Tarihi*. (E. Ermert, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbnü'l E. (1987). *El Kâmil Fi't Tarih*. (A. Özyaydın, Çev.), İstanbul:1987.
- İnce F. (2021). "II. Haçlı Seferi ve I. Manuel Komnenos Dönemi Bizans-Haçlı İlişkileri" *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.21, BİLSAM Yayınları, Malatya, s.73-96.
- Kaleli E. (2018). "Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) Dış Politika Anlayışı ve Selçuklular", *III. Ines Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, 28 Nisan-01 Mayıs 2018- Alanya/Antalya, s.1238-1245.
- Kesik M. (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Khoniates N. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mazal O. (1995). *Manuel D'Études Byzantines, traduit de l'allemand par Claude Détienné*, Turnhout, Brepols: Turnhout.
- Sevim A. (2014). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim O. (2020). "Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos Döneminde Bizans-Venedik İlişkileri (1143-1180)", *The Legends Journal of European History Studies*, Sayı I, Tokat, s.126-140.
- Şahin S. (2016). *Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Turan O. (2016). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan O. (1973). *Türkler Anadoluda*. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Yiğit H. (2018). "İslam Tevhit İnancının Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos Üzerindeki Etkisi", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.19, Giresun, s.633-646.
- Zonaras I. (2008). *Tarihlerin Özeti*, (B. Umar, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Seljuk Policies in Anatolia And The Significance of The First Turkish Principalities in Early Turkey History

Selçukluların Anadolu Siyaseti ve Birinci Dönem Anadolu Türk Beyliklerinin Erken Dönem Türkiye Tarihindeki Yeri

Samet ALIÇ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5618-1213

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Haziran 2022

Kabul tarihi: 5 Ağustos 2022

Anahtar Kelimeler:

Türkiye,

Selçuklular,

Anadolu Beylikleri

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 15, 2022

Accepted: August 05, 2022

Keywords:

Turkey,

Seljuks,

Anatolian principalities

ÖZ

Büyük Selçuklulardan Çağrı Bey'in 11. yüzyılın ilk çeyreğinde düzenlediği Doğu Anadolu Seferi, Selçukluların Anadolu'yu fethine kadar devam edecek olan yaklaşık altmış yıllık Anadolu akınlarının başlangıcıdır. Çağrı Bey, düzenlediği bu seferin ardından, Anadolu'nun Türklere yurt olabileceğini fark etmiş ve bu bölgede Türklere direnecek bir kuvvetin olmadığını dile getirmiştir. Anadolu'nun fethedilebilir olduğunun tespit edilmesinin ardından Türkler, Malazgirt Savaşı'na kadar devam edecek olan cihat, ganimet elde etme ve keşif amaçlı Anadolu akınları düzenlemişlerdir. Bu akınlar döneminde 1048 Pasinler Savaşı galibiyeti ve 1064 Ani'nin Türkler tarafından fethi gibi çok önemli askeri başarılar sağlayan Selçuklular, 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ı mağlup ederek, Anadolu'nun Türkiye'ye dönüşmesindeki en önemli adımı gerçekleştirmiş oldular. Malazgirt Savaşı'nın ardından hem Alp Arslan hem de Melikşah'ın izlediği fetih ve iskân politikası ile Anadolu kısa süre içerisinde Türk yurdu haline geldi. Haçlı seferleri ile Anadolu'dan çıkarılmayan Türkler, Miryokefalon Zaferi ile de Anadolu'nun artık Türklere ait olduğunu Bizans'a kabul ettirdiler. Malazgirt Savaşı'nın ardından başlayan fetihler ile günümüze kadar devam edecek olan Türkiye Tarihi başladı. Bu çalışmada, Anadolu'nun Türkiye'ye dönüşmesi sürecinde Selçukluların politikaları ve Birinci Dönem Anadolu Beyliklerinin bu süreçteki rolleri incelenmiştir.

ABSTRACT

Çağrı Bey, a leader of the Great Seljuks, launched Eastern Anatolia Campaign in the first quarter of the 11th century, which marked the beginning of a 60-year period of Anatolian raids until the Seljuk conquest of Anatolia. Following the campaign, Çağrı Bey envisioned to make Anatolia a homeland for the Turk, as he did not observe any visible powers that could resist to them in the region. Considering Anatolia a fairly easy location for conquest, until the Battle of Manzikert, the Turk organized several military raids against the region for different reasons such as jihad, spoils of war and expeditions. During these raids, Seljuk victory at the Battle of Kapetron in 1048 and Turkish conquest of Ani in 1064 were important military achievements for the Seljuk state, which was followed by the victory at the Battle of Manzikert against the Byzantine Empire in 1071. Thus, the Seljuk took the first step to turn Anatolia into a Turkish territory. After the Battle of Manzikert, both Alp Arslan and Melikshah adopted effective conquest and settlement policies to turn Anatolia into a Turkish homeland in a very short period of time. The Crusaders were unable to remove the Turk from Anatolia. The Byzantine Empire acknowledged Turkish sovereignty over Anatolia after Turkish victory at the Battle of Myriokephalon. The conquests following the Battle of Manzikert initiated Turkish history which would continue until the present day. The present study focuses on Seljuk policies in Anatolia as a Turkish territory and the roles of first Anatolian principalities in this process.

Introduction

Anatolia has been the host of many different civilizations during its longstanding history due to its strategic location and favorable climate conditions. The first contact of the Turk with this land very remote from their homeland dates back to ancient times. While some historians claim that the Turk arrived in Anatolia for the first time in BC 3000-2000, it is often difficult to verify their claims due to a lack of reliable historical sources. It is generally acknowledged that European (Western) Hun Turks first appeared in this territory during the 4th century (Kaya, 2014, p. 213). In 395, a certain part of European Hun Turks migrated to Thrace, whereas others travelled to Anatolian cities via Caucasia such as Erzurum in Eastern Anatolia, Malatya in Southern Anatolia, Cilicia, Antakya and Urfa and even Syria. Later, they returned to their homeland over Azerbaijan. İbrahim Kafesoğlu states that “*this is the first appearance of the Turk in Anatolia verified by historical accounts*” (Kafesoğlu, 2007, p. 73).

In the 6th century, the Sabirs advanced towards Central Anatolia, but only to retreat later, while, in the same period, some Bulgarian Turks were settled between Trabzon and Çoruh by the Byzantine Empire. In the 7th century, the Khazar Turks conquered two Arab emirates in Anatolia, while, in the early 8th century, a certain portion of Avar and Bulgarian Turks settled in Iranian border of Anatolia and around Ceyhan and Tohma Basin, respectively. Among non-Muslim Turkish groups, it is known that Bulgarian, Khazar and Ferganian Turks settled in the ancient Cappadocia during the 10th century. In addition, Uzbeks, Cumans-Kipchaks and Pechenegs were assigned to different posts in the Byzantine army in Anatolia. Similarly, Turkish commanders who were often assigned to duties in the border regions in Umayyad and Abbasid armies such as Afshin, Amacur et-Türki and his son Ali, Ashnas, Bektemir, Boğa es-Sagir, Boğa et-Türki, Feth b. Hakan, İshak b. Kundacık, Nur sh i b. Tacbek organized military campaigns against Anatolia, and some Turkish groups in Umayyad and Abbasid armies are known to have settled in the cities of Adana, Cydnus, Ahlat, Anazarba, Amid, Hades (Göynük), Malatya, Marash, Meyyafarikin, Manzikert and Erzurum (Yinanç, 2009, pp. 21-23; Sevim, 1987a, pp. 13-17; Turan, 2014b, p. 87; Gordlevski, 2015, pp. 25-26; Kaya, 2014, pp. 214-215).

It is possible to delve into more historical details regarding the relationship between the Turk and Anatolia before the Seljuk period. However, during the above-mentioned encounters, the Turk did not aim at making Anatolia a homeland for themselves. It was the Great Seljuk State policies which aimed to turn Anatolia a Turkish homeland following their decisive victory at the Battle of Manzikert against the Byzantine Empire. The present study aims to discuss Seljuk policies on the Anatolian territory before the Battle of Manzikert and to reveal the roles of Turkish political entities in the Early Turkey History after the Battle of Manzikert.

Although the period of Anatolian principalities is of vital importance for Turkey political history, the details regarding the period are still uncertain due to a lack of historical sources. Within the framework of Turkish history writing, the very first studies on this topic were carried out by leading figures such as Halil Edhem, Ahmed Tevhid, Ali Emiri and Fuad Köprülü. Western historians such as J. H. Mortdmann, too, published some works on the Anatolian Principalities period (Öden, 2011, p. 171). In recent years, the number of studies on the history of Anatolian principalities has been increasing gradually. However, the number of modern studies on the topic in English and other languages is very limited. Therefore, the present study aims to contribute to the existing literature on the Early Turkey History and First Anatolian Principalities in languages other than Turkish.

A General Overview of Seljuks' Relations with Anatolia before the Battle of Manzikert

One of the first and foremost milestones in the transition of Anatolia to Turkey was the Great Seljuk Sultan Alp Arslan's success at the Battle of Manzikert. However, Seljuk policies and military campaigns on Anatolia prior to the battle must not be overlooked.

The Great Seljuks launched military campaigns against Eastern Anatolia via Iran and Azerbaijan nearly twenty five years before creating a political organization. Çağrı Bey's¹ well-known Eastern Anatolia military campaign lasted 5 years, the purpose of which was to familiarize himself with the Anatolian territory. At the end, he was convinced that Anatolia was a territory ready for Turkish conquest. In this respect, it is of utmost importance to gain insight into Seljuk policies and raids on the region during a half-century period until the Battle of Manzikert. Otherwise, the role of Manzikert victory as a result of half-century planning and continuous efforts may not be emphasized sufficiently. In a similar vein, thanks to Seljuks' Anatolian policies and raids before the battle, Syria, Iraq, Iran and Azerbaijan were captured by Turkish forces. In other words, the fact that Anatolian territory was surrounded by Turkic communities was another political step towards the Turkish conquest of Anatolia.²

Before the Battle of Manzikert, the first Seljuk raid towards Anatolia was the five-year campaign organized by Çağrı Bey in 1015³. Entering Anatolia over Azerbaijani territory, Çağrı Bey invaded Van Lake basin and later met Tuğrul Bey who were around Buhara during the military campaign to inform him that there were no apparent military forces that could defeat the Turk in Anatolia, which can be considered as the first indication of Anatolia being a Turkish homeland. As a result, the Great Seljuks continued their raids and military campaigns towards Anatolia. In 1037 and 1038, a Turkmen group consisting of important Turkic rulers such as Mansur, Anasıroğlu and Boğa and led by Kızıl launched a new military campaign towards Anatolia to invade various regions such as Hakkari, Batman, Bolan, Zap, Garzan, Mardin, Meyyafarikin (Silvan), Cizre and Diyarbakır and advanced towards Mosul.

The number of Seljuk raids increased even more after they created their own political organization. It was clear during military raids in 1041, 1042, 1045 and 1046 that Anatolia was a central point for Turkish forces. For instance, Hasan Bey, son of Musa Yabgu, advanced from Ganja towards Van in a military campaign in 1046, but he was killed in an ambush during this campaign. Upon this, a new military campaign was launched by İbrahim Yinal ve Kutalmış by the order of Tuğrul Bey in 1048, which led to the Battle of Kapetron (Hasankale/Pasinler). In this battle, the Seljuks defeated the Byzantine Empire and their ally, Georgians, and started play an effective role in the political history of Anatolian region. A few years later, in 1054, Sultan Tuğrul himself marched on Anatolia and entered Van region to capture Manzikert. Dividing his army into three troops, the Sultan was engaged in various military operations in Central, Northern and Eastern Anatolia and returned to the city of Ray due to approaching winter. In 1057, Yakutî, son of Çağrı Bey, continued his raids on Eastern Anatolia and advanced towards Kemah and southern regions such as Ahlat, Harput and Malatya. Certain troops affiliated with Yakutî also surrounded Urfa; however, they did not manage to capture the city. During the 1060s, Yakutî's Turkmen rulers reached Sivas in Central Anatolia and returned back to Azerbaijan in 1061. However, Yakutî launched another military campaign towards Anatolia in 1062 to march on the Byzantine forces near the Kızılırmak River and attacked important Byzantine fortresses in the region (Yinanç, 2009, pp. 23-56; Turan, 2014b, pp. 95-107; Kaya, 2014, pp. 220-225; Turan, 2013, pp. 45-50; Özgündeli, 2014, pp. 61-63).

---

¹ For more information, see (Piyadeoğlu, 2021)

² About the Anatolian campaigns of the Seljuks before the Battle of Manzikert see (Kaya, 2004; Ayönü, 2014, pp. 7-11).

³ Different sources date this campaign back to a period between 1015 and 1018.

Regular raids on the Anatolian territory during the reign of Tuğrul Bey cannot be solely labeled as a military operation. They also constituted a specific policy of establishing necessary conditions which would facilitate Oghuz Turks' settlement in Azerbaijan and Eastern Anatolia (Turan, 2003, p.150). Following Tuğrul Bey's period, the Great Seljuk Sultan Alp Arslan continued military campaigns towards Anatolia, when, just after his enthronement, he launched a campaign towards Caucasia and Azerbaijan, which can be considered as an extension of Tuğrul Bey's Western campaigns (Köymen, 1972, p. 24; Turan, 2014a, p. 116). It can be stated that even though the capture of Ani during this campaign was overshadowed by the great victory at the battle of Manzikert, it is still one of the most important conquests during Alp Arslan's reign. Being the capital of Bagrationi Dynasty and left to the Byzantine Empire by Gajik in 1045, Ani was located in a strategic and strong position due to high walls surrounding the city. Given various symbolic names such as "the city with one thousand and one churches", "the unconquerable city", "the eastern lock of Anatolia", Ani was one of the most significant commercial centers of the East (Cevzi, 2011, p. 135; Peacock, 2010, p. 173; Kaya, 2014, p. 225). Despite a challenging battle in front of the city, Alp Arslan conquered Ani on 16 August 1064 and opened a new gate for the Great Seljuks in Anatolia. The conquest was welcomed with joy by the Islamic community, and Kaim Biemrillah, then the Abbasid Caliph, conferred Alp Arslan the title of Abu al-Feth (the father of conquest) due to his success. The city was left to Shaddadid Emirate Menuçehr after the conquest (Turan, 2003, p. 156; Köymen, 1972, pp.32-34).

Jean-Paul Roux depicts the conquest of Ani as follows: *When Ani, the capital of Armenia, fell, Alp Arslan ordered to erect a crescent symbolizing the Turk on one of the most beautiful sceneries in the city, the cathedral, among many other hidden beauties there. It was as if this crescent rose above the defeat of Armenians, and it would soon become the symbol of Ottoman Empire and Islamic world.* (Roux, 2016, p. 213).

The conquest of Ani paved the way for new military campaigns and broadened their sphere of influence. Between 1064 and 1068, various fortresses in different Anatolian cities were captured by Turkmen groups who focused their attention on military operations in Cilicia, Antakya and Malatya (Yinanç, 2009, p. 59; Eskikurt, 2019, p. 257).

In 1070, Alp Arslan launched another military campaign towards Anatolia and Syria. Conquering Manzikert and Erçiş, Alp Arslan directed his course towards southern region to enter Diyarbakır. Later, he surrounded Urfa and signed a peace treaty in return for 50.000 dinars. Traversing Euphrates, he also surrounded Aleppo and contemplated marching on Egypt. However, upon learning that Romanos IV Diogenes, the Byzantine Emperor, was marching on Kalıkala (Erzurum) with a large army, Alp Arslan immediately traveled to Erçiş and Manzikert via Hamadan. When he defeated the Byzantine Empire at the battle of Manzikert in 1071, he initiated a new historical period for the Turk in Anatolia that would last until the present day (İbnü'l Cevzi, 2011, pp. 168-171; Göksu, 2021, 12; see also Kesik, 2014).

A General Overview of the First Anatolian Principalities from a Political History Perspective

Romanos IV Diogenes' army was almost destroyed at the Battle of Manzikert, and he was taken as a prisoner by Alp Arslan. After the battle, both parties signed a treaty on the Byzantine Empire's tribute payment to the Seljuks, mutual release of captives and the Seljuks' right to obtain subsidiary powers. However, when the Emperor Romanos IV Diogenes returned to Istanbul, he was blinded by putting hot irons on his eyes by his opponents, and he died after a short time. The death of Diogenes nullified the agreement between the Byzantine Empire and Seljuks, which again legitimized Seljuk attacks on the Anatolian territory (Ionnes, 2008, p. 141; Ostrogorsky, 2011, p. 319).

Since the Anatolian cities were weakened by Turkish raids within a few decades, no military forces existed to withstand these attacks. Being aware of his influence over Anatolia, Alp Arslan decided to help Turkish communities settle in the region as their homeland instead of jihad, spoils of war and discovery. For a rapid conquest and settlement process, Turkmen rulers entitled residents to *iqta*⁴ in the conquered regions, which facilitated Turkish military activities and settlements across Anatolia (Reşidüddin, 2010, p. 118; Şeker, 2002, p. 453). Thus, Turkmen rulers could advance towards Aegean and Marmara coast easily within a relatively short period of time (Sevim, 1987a, p. 75; Yakupoğlu, 2021, p. 21; Gordlevski, 1988, p. 39). Alp Arslan's incentives and his successor Melikshah's well-planned conquest and Turkish settlement policies⁵ for the Anatolian territory helped Turkish commanders become leading powers in the regions where they captured.

Following the Battle of Manzikert, in addition to Turkey Seljuk State, a new group of political organizations called the *First Turkish States in Anatolia* or, for a more holistic view of Turkish political history, the *First Anatolian Principalities*, emerged in this region (Alıç, 2021, p. 11). These principalities are *Mengüjeks*, *Saltukids*, *Danishmendids*, *Dılmaçs* (*Demleçs* / *Kamburs* / *Bitlisshahs*), *İnalids* (*Yinalids*), *Artuqids*, *Shar-Armens* (*Sökmenids*), *Chaka Principality* and *Çubukids* as well as *Karatekinids* around Kastamonu and Sinop, *Sandukids* and *Tanrivermishes* around Ephesus. However, there is little information about the second group in current historical sources.

Danishmendids: Danishmendid Principality was founded by Gümüştigin Ahmed Ghazi, also known as Danishmend Ghazi, who was one of the important commanders in the Great Seljuk Sultan Alp Arslan's army (Kesik, 2018, p. 61). His father, Danishmend Ali Taylu, fulfilled important duties in the Great Seljuk State such as teaching, counselling, diplomacy (Solmaz, 2001, pp. 6-11). Rashid al-Din states that Danishmend Ghazi joined the Battle of Manzikert in 1071 (Reşidüddin, 2010, p. 115). After the battle, he arrived in Anatolia and captured Sivas, Tokat, Niksar, Malatya, Elbistan (Müneccimbaşı, 2001, p. 144), Amasya (Aksarayı, 2000, p. 13; Niğdeli Kadı Ahmed, 2015, p. 431), Kayseri, Zamantı, Develi (Reşidüddin, 2010, p. 120) and Cappadocia to found Danishmendid Principality (Süryani Mihail, 1944, pp. 31-32).

After founding the principality, Danishmend Ghazi had to face the Crusaders. In 1100, he fought against Bohemond I of Antioch in Malatya and took him and his nephew, Richard, as prisoners (Azîmî, 2006, p. 38; Mateos, 2000, p. 205, Vardan, 1937, p. 188; İbn'l-Esir, 1991a, 247; Runciman, 1989, p. 249; İbnü'l-Adim, 2011; p. 100). In 1102⁶, he captured Malatya, which was one of the most important cities in that period, from Gabriel. Danishmend Ghazi's success against the Crusaders increased his fame and influence over the region (Solmaz, 2001, p. 68). However, his political power later caused a rivalry between Danishmendids and Seljuks. His date of death is still controversial in various historical sources, although it is considered that he died in 1105 (Mateos, 2000, p. 225; Turan, 1971, p. 146; Solmaz, 2001, p. 160).

After the death of Danishmend Ghazi, Emir Ghazi became his successor. He was immediately involved in the fight for the throne in Anatolian Seljuk State and supported his son-in-law, Mesud I, to help him become the new Anatolia Seljuk Sultan (İbn Bibi, 1996, p. 13). In this period, Danishmendids and Anatolian Seljuks unified against their rivals in

⁴ İqta can be defined the system of right holders' entitlement to a real estate property in a region by a certain ruler (Demirci, 2000, p. 43).

⁵ See (Tekindağ, 1967, p.6; Şeker, 2002, p. 453).

⁶ Sources give contradictory information about when Malatya was captured by Danishmendids. For evaluation on this matter see (Solmaz, 2001, pp. 90-93).

Anatolia, which help the former become the most influential political authority in Anatolia during Emir Ghazi period (Yinanç, 2009, p. 81; Alptekin, 1992, p. 239). When Emir Ghazi died in 1134/1135, he was succeeded by his son Melik Muhammed (Solmaz, 2000, p. 149). It would not be wrong to consider him as a successful administrator. Melik Muhammed died on 6 December 1143 (Süryani Mihail, 1944, p. 119). After his death, Danishmendid Principality was divided into three branches in Kayseri, Malatya and Sivas. These three branches joined the Anatolian Seljuk State in 1169, 1175 and 1178, respectively, which brought the end of Danishmendids (Özaydın, 2002, pp. 400-403).

Danishmendids contributed to the construction of many public buildings, including grand mosques in different regions such as Sivas Grand Mosque, Niksar Grand Mosque and Kayseri Grand Mosque. Among their other architectural works are Kayseri Melik Ghazi Madrasa, Niksar Yağlıbasan Madrasa, Tokat Yağlıbasan Madrasa, Niksar Hacı Çıkrık Madrasa, Amasya Halifet Gazi Madrasa, Sunguriye Madrasa and Zawiyah, Tokat Garipler Mosque, Amasya Şamlar Mosque, Kayseri Kölük Mosque and Madrasa, Kayseri Battal Mosque, Gümenek Ribat, Süleyman Ribat, Yağlıbasan Hangah, Zahir al-Din Inn and many other sacred tombs (for more information, see Solmaz, 2001, pp. 269-331).

Artuqids: The ancestor of Artuqids was Zahir al-Din Artuk Bey, son of Eksük Bey, who was a Seljuk commander and assigned to important duties by the Seljuk Sultan Alp Arslan. After the battle of Manzikert, he was entitled to an iqta in Mardin and surrounding areas in return for his success at the battle (Reşidüddin, 2010, p. 113, 118; Müneccimbaşı, 2001, p. 162). Following his death, his son founded Artuqid principality around Mardin which consisted of three branches: Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf) (1102-1232), Mardin (1106-1409) and Harput (1112-1124/1185-1233) (Alptekin, 1991, p. 418-419).

In 1102, Sökmen, son of Artuk Bey, arrived in Hısn-ı Keyfa and took the command in the city, which became later Hısn-ı Keyfa (Tabaka-i Sökmeniye/Sökmens) branch (İbnü'l-Ezrak, 1992, p. 30; İbnü'l-Esir, 1991a, 279; Artuk, 1994, p. 29). For a certain period, Hısn-ı Keyfa branch governed important cities such as Harput (Süryani Mihail, 1994, p. 82; Abu'l Farac, 1987, p. 359), Amid, Palu, Siirt and, for nearly 130 years, developed relations with different powers such as the Great Seljuks, Zengid dynasty, Ayyubid dynasty, Khwarazmian Empire, Anatolian Seljuks and the Crusaders (Alptekin, 1991; 418). Their fall was caused by Ayyubid dynasty in 1232 (İbn Kesir, 1995, p. 269).

In 1104, Necm al-Din İlghazi, one of Artuk Bey's sons, left Baghdad to arrive in his iqta in Mardin. He founded Artuqid Principality as an affiliation of the Seljuk State in 1106. With reference to its founder, İlghazi, this principality is also called Tabaka-i İlghaziyye (İbnü'l Ezrak, 1992, p. 30; Lane-Poole, 2020, pp. 220-221; Seiv, 2000a, p. 89; Köprülü, 1978, p. 617; Alptekin, 1991, p. 415). For nearly three centuries between 1106 and 1409, Mardin Artuqids governed various cities such as Mardin, Nusaybin, Harran, Meyyafarikin, Silvan, Dârâ and Resulayn. They were destroyed by Qara Qoyunlus in 1409 (for more information, see İbnü'l Ezrak 1992; Katip Ferdi, 2006, Abdülğani Efendi, 1999; Ebu Bekr-i Tihrani, 2014; Artuk, 1944).

In 1112, Belek Ghazi, grandson of Artuk Bey, captured Harput and founded Harput Artuqid Principality, with Palu being its capital city. Governing Aleppo for some time, Belek Ghazi died in 1124, and Süleyman Bey became his successor, whose reign did not last long, as some part of Harput Artuqid territory was captured by Hısn-ı Keyfa Artuqids (Köprülü, 1978, p. 619). In 1185, Kutb al-Din Sökmen captured Harput and revived Harput Artuqid principality, which was destroyed by Turkey Seljuks during the reign of Ala al-Din Keykubad in 1234 (Sümer, 2002, p. 359).

Artuqid Principality were one of the most prominent among the First Anatolian Principalities, as manifested by the high number of architectural works during their period: Mardin Grand Mosque, Harput Grand Mosque, Meyyafarikin Grand Mosque, Düneysir Grand Mosque, Mardin Melik Mahmud Mosque, Mardin Latifiye Mosque, Mardin Şehidiye Mosque, Harput Esendiye Mosque, Harput Alacalı Mosque, Sultan İsa Madrasa, Mardin Hatuniye Madrasa, Harzem Tac al-Din Mesud Madrasa, Melik Mansur Madrasa, Altunboğa Madrasa, Kutbiyye Madrasa, Şihabiye Madrasa, Marufiye Madrasa, Şehidiye Madrasa, Diyarbakır Mesudiye Madrasa, Diyarbakır Zinciriye Madrasa, Necm al-Din Qulliya, Emin al-Din Qulliya, Hatuniye Public Bath, Maristan Public Bath, Yenikapı Public Bath, Harput Public Bath, Hısn-ı Keyfa Public Bath, Malabadi Bridge, Çermik Bridge, Hısn-ı Keyfa Bridge, Devegeçidi Bridge, Diyarbakır Artuqid Palace, Hısn-ı Keyfa Palace and Harput Fortress (for more information, see Altun, 1978; Nayır, 2010; Karaçam, 2012).

Mengüjekids: Mengüjek Ghazi, the founder of Mengüjekids, was an important commander the Great Seljuk Sultan Alp Arslan's army. After the Battle of Manzikert, he started to govern Kemah, Erzincan, Divriği and Colonia (Şebinkarahisar) to found Mengükejid Principality (Reşidüddin, 2010, p. 120; İbn Bibi, 1996, p. 12; Münecimbaş, 2001, p. 212; Süryani Mihail, 1944, p. 71; Kaya, 2006, p. 33; Sümer, 2015, p. 1). Following his death, the principality was governed by İshak Bey, who captured Palu, Dersim and surrounding areas in this period. It was finally divided into two branches, namely Erzincan-Kemah and Divriği, following the death of İshak Bey.

The first ruler of Erzincan-Kemah Davudshah I. however, historical sources offer very little information regarding his reign. After his death, the ruler of Divriği branch, Süleyman Bey, also undertook to govern Erzincan-Kemah branch (Süryani Mihail, 1944, p. 163). However, after a certain while, Fahr al-Din Behramshah became the leading authority for Erzincan-Kemah branch and governed it for nearly 60 years, becoming the most well-known ruler of Mengüjeks. Davudshah II succeeded Behramshah; however, the relations between Mengüjeks and Turkey Seljuks deteriorated in his time. In 1228, Turkey Seljuks captured Davudshah II and declared their authority over Erzincan and Kemah. He was entitled to iqta in Akşehir and Iğın. At the same time, Şebinkarahisar, which was ruled by Mezaffer al-Din Muhammed, son of Behramshah, was captured by Turkey Seljuks, which ended Erzincan-Kemah branch of Mengüjeks (İbn Bibi, 1996, pp. 354,364-371).

The first ruler of Divriği branch of Mengüjeks is Süleyman Bey. He was succeeded by Sahinshah II. Süleymanshah II, Ahmedshah ve Melik Salih, respectively. Although the date of the fall of Divriği branch is not exactly given in various historical sources, it is likely that it was before 1227 (Sümer, 2004, pp. 141-142).

Reigning more than 150 years, the borders of Mengüjekid Principality extended over Tercan in the west, Bayburt, Gümüşhane, İspir, Oltu in the north and Mengerd in the east (Kaya, 2006, p. 36). Apart from their Turkish rivals in Anatolia, Mengüjekids also fought against Armenians, Crusaders, Georgians and Byzantine Empire (see. Ali Kemali, 1932; Sümer, 2004, Özaydın, 2016b).

Mengüjekids gave importance to scientific and cultural activities and created many different architectural works such as Divriği Grand Mosque, Divriği Fortress Mosque, Şebinkarahisar Fortress Mosque, Fahr al-Din Bahramshah Mosque, Divriği Fortress Mosque, Melik Fahr al-Din Madrasa, Melik Muzafer al-Din Madrasa, Erzincan Madrasa, Divriği Fortress, Şebinkarahisar Fortress, Kemah Fortress, Erzincan Fortress, Akşehir Fortress, Kestifan Fortress, Turan Melik Hospital, Erzincan Hospital, Burmahan Caravansary, Miçirge Inn, Dipli Inn, Bekir Çavuş Public Bath, Aşağı Public Bath and Kemah Poorhouse. In addition,

Mengüjekids built 20 or more sacred tombs and zawiyahs (for more information, see Kaya, 2006).

Saltukids: Abu al-Kasım İzz al-Din Saltuk Bey, one of Sultan Alp Arslan's commanders, played an important role in the Turkish conquest of Anatolia. Due to his success in this process, he was entitled to an iqta on the land between Kars and Bayburt, thus leading to the emergence of Saltukid Principality. The borders of this principality surrounded various cities and towns such as Erzurum, Kars, Avnik, Oltu, Tercan, Tortum, Şebinkarahisar, Pasinler, Micingerd, Bayburt and Kaçmaz (Özaydın, 1994, pp. 23-24; Yinaç, 1964, p. 348; Yinaç, 1987, p. 457; Kesik, 2018, p. 49). After the death of Saltuk Bey, Saltukids were ruled by Abu al-Kasım, Emir Ali, Ziya al-Din Ghazi, Saltuk II, Nasır al-Din Muhammed, Mama Hatun and Melikshah, respectively (Gürbüz, 2002). Saltukids fought against Georgians for a long time, and İzz al-Din Saltuk was even taken as a captive by them. However, he was released in return for 100.000 dinars after a certain time (İbnü'l Esir, 1991b, pp. 229-230; Özaydın, 1994, pp. 33-34). In 1202, the Anatolian Seljuk Sultan Süleymanshah II launched a military campaign against Georgia and advanced towards Erzurum to destroy Saltukid Principality. Various sources claim that after this date, Saltukids continued their political activities in Micingerd and Çemişgezek (Gürbüz, 2002, pp. 105-115).

Some architectural works built in the Saltukid period are as follows: Fortress Mosque, Grand Mosque, Tepsi Minaret, Clock Tower, Sacred Tomb of Three Domes, Mama Hatun Tomb, Mama Hatun Public Bath, Mama Hatun Caravansary and Micingerd Fortress.

Ahlatshahs (Shah-Armens): Being one of the largest and most crowded Anatolian cities in the Middle Age, Ahlat (Merçil, 2015, p. 213) was captured by Seljuks following the Battle of Manzikert (Sümer, 1986, p. 454). In 1100⁷, Sökmen el-Kutbî, who was a Turkish-origin governor of Kutb al-Din İsmail İlarşlan, the Seljuk king of Azerbaijan, was assigned to govern Ahlat. As a reference to its founder, Sökmenid Principality, also known as Shah-Armens due to its region of government, was thus founded. In 1104, Sökmen el-Kutbî triumphed against the Crusaders near Urfa. In 1111, he also undertook to govern Tabriz, Meyyafarikin, Ahlat and some other towns (İbnü'l Ezrak, 1992, p. 217; Sevim, 1987b, 465; Sümer, 1989, pp. 24-25; Kesik, 2018, p. 115). Later, important cities and towns such as Muş, Manzikert, Erciş, Adilcevaz, Vestan, Bargiri and Van came under the rule of Shah-Armens. Sökmen el-Kutbî was succeeded by Zahir al-Din İbrahim (1111-1127), Ahmed Bey, Devletşah Nasır al-Din Muhammed Sökmen (1128-1185), Seyf al-Din Bektimur (1185-1193), Aksungur Hezar Dinari (1193-1198), Kutlu Bey (1197), Mansur Muhammed (1198-1207) and İzz al-Din Balaban (1206-1208), respectively. Shah-Armens were destroyed by Ayyubid dynasty in 1207 (for more information, see Müneccimbaşı, 2001, pp. 219-226; Sümer 1986, p. 197; Özaydın, 2016a, pp. 115-128; Merçil, 2015).

Shah-Armens were affluent in terms of economic conditions, and their income was even compared with that of Egypt. However, their architectural works such as mosques, madrasas, zawiyahs and caravansaries did not reach until the present due to various factors such as natural disasters and military operations. In addition, the number of gravestone epitaphs from Shah-Armen period is fairly low (Sümer, 1989, pp. 24-28).

Chaka Principality: Its founder, Chaka Bey, advanced towards Aegean region within a short time after the Battle of Manzikert and was engaged in various military operations in Western Anatolia, including İzmir and surrounding cities (Kesik, 2018, p. 56). In a naval

⁷ According to Niğdeli Kadı Ahmed, he captured the city in 1101/1102 (Niğdeli, 2015, p. 454).

campaign against the Byzantine Empire in 1078, he was taken as a captive by Kabalika Alexander and handed over to the Byzantine Empire Nikephoros II Botaneiates. The emperor bestowed upon Chaka Bey the title of “*protonobilissimos (the first of the noblest)*” (Ayönü, 2009, p. 3) and granted him some privileges in his court. During his captivity in the Byzantine court, Chaka Bey became familiar with different war methods and naval operations (Alptekin, 1987, p. 477; İlgürel, 1993, pp. 187-188). However, he could not develop positive relations with the new Byzantine Emperor, Alexios I Komnesos, who came to the throne in 1081 and left Istanbul to arrive in İzmir where he probably founded Chaka Principality (Ayönü, 2009, pp. 3-4). He built a fleet of 40 ships (Anna Kommena, 1996, p. 269) to start conquests in various Aegean islands and captured important islands such as Foça, Urla, Chios, Lesbos, Samos and Rhodes (Şahin, 2016, p. 133). Chaka Bey’s military activities and bearing the title of Basil (Emperor) imply that he made great efforts to conquer İstanbul. He contacted Alexios I Komnesos to demand his previous privileges back and guaranteed that he would marry his daughter with the Emperor’s son and give former Byzantine land back. However, his offer was not reciprocated by the Emperor (Daş, 2009, p. 50; Aliç, 2021, p. 58). During his relatively short political life, Chaka Bey displayed an important success along the Aegean-Marmara coast line as well as Aegean islands and was killed by Turkey Seljuk Sultan Kılıç Arslan, who was also his son-in-law. Building the first Turkish naval forces and gaining the first naval victory against the Byzantine Empire, he is considered as the pioneer of Turkish naval history.

İnalids: The capital of İnalids (Yinalids), Amid (Diyarbakır), was governed by the Syrian Seljuks in the late 11th century. As a result of domestic turmoil among them, the region was shared by different Turkmen rulers. A Turkmen ruler called Sadr captured Amid and was later succeeded by his brother İnal et-Türkmanî following his death. As a reference to his name, the principality was called Inalids or, as a reference to its capital, Amid Turkmen Principality (Çevik, 2002a, pp. 212-213). Historical sources demonstrated that the reign of İnal et-Türkmanî was a short period of time, only two years. After his death, Fahr al-ddevle İbrahim succeeded him and developed positive relations with Turkey Seljuks by joining Sultan Kılıç Arslan in his campaign against Mosul. However, abstaining from the Great Seljuks, İbrahim Bey returned to Amid after a certain while (İbnü’l Esir, 1991a, pp. 343-344). In a short time, he brought nearly 30 villages around Meyyafarikin (Silvan) under his rule (Çevik, 2002c, p. 846). His son, Sad al-devle Abu Mansur İl-Aldı, became his successor in 1110. During his reign, they fought against Batnis in Diyarbakır and minimized their influence over the region (İbnü’l Esir, 1991a, p. 494). He was also successful in his struggle against the Crusaders and died in 1142. Similar to his father, he was succeeded by his son, Şems al-müluk Mahmud. For 43 years between 1140 and 1183, grand viziers called Nisanids influenced political life among İnalids. Saladin al-Ayubbi laid a siege to Amid and ended İnalid Principality in April/May 1183 (İbnü’l Esir, 1991b, pp. 391-392; Süryani Mihail, 1944, p. 262, Abu’l- Farac, 1987, pp. 430-431; Merçil, 2015, pp. 245-246; Seiv, 2000b, 258; Başar, 1994b, p. 274 Kesik, 2015, pp. 108-112).

Dilmaçs: The founding process of Dilmaç Principality is seldom mentioned in historical sources. The principality was also called Dimlaç, Demleç, Togan Arslan and Kambur Principality (El-Ahdab) (Sümer, 2015, p. VII; Çevik, 2002b, p. 117; Başar, 1994b, 268; Kesik, 2018, p. 99). Even though it is not exactly known by whom and when Dilmaç Principality was founded, it is likely that it was founded by Dilmaçoğlu Mehmed Bey who was entitled to an iqta in Bitlis by Sultan Melikshah in 1085 (Sevim, 1994, p. 257). The capital cities of this principality were Bitlis and Erzen. In addition, Vestan and Duvin were also under the rule of Dilmaç Principality for a certain period of time. Dilmaçoğlu Mehmed Bey, who is considered as the founder, served Sultan Alp Arslan during his reign. Following his death in 1113, Hüsam al-devle Alptekin started to govern Dilmaçs. He was succeeded by Şems al-devle Togan Arslan who reigned for nearly 20 years, becoming one of the most important rulers for Dilmaç

Principality. During his reign, Dilmaçs fought against Georgians (İbnü'l Ezrak, 1992, p. 34), Crusaders (İbnü'l Esir, 1991a, p. 440; Müneccimbaşı, 2001, p. 187) and Shaddadids. After the reign of Togan Arslan, Hüsam al-devle Kurti (1134-1143), Şems al-Din Yakut Arslan (1143-1146) and Fahr al-Din Devletshah (1146-1193) became rulers, respectively. During Devletshah's period, the political rivalry with Georgians intensified, and Dilmaçs came under the rule of Ayyubid dynasty. Devletshah's successor was Hüsam al-Din Tuğrul (1193-1231?) whose period witnessed a political instability due to Mongolian attacks against the Anatolian territory. It is not possible to track political history of Dilmaç Principality after this period. The existing data on their history suggest that İzz al-Din Muhammed (1282? - 1306), Melik Kahir (1306? - 1333), Mansur Celal al-Din (1333-1362) and Melik Ali (1372-1394) governed this principality. Similarly, the exact date of fall of Dilmaçs is unknown; however, it can be argued that they fell due to the political and military strength of Aq Qoyunlus in Anatolia (Çevik, 2002b, pp. 131-160; Kesik, 2018, pp. 100-105).

Çubuks: One of the subordinates of Artuk Bey, a Turkmen commander, Çubuk Bey participated in various activities in Southeastern Anatolia and Northern Syria after the Battle of Manzikert. In 1085, he was entitled to an iqta in Harput and managed to found a principality affiliated with the Seljuks (Bezer, 1997, pp. 69-80; Turan, 1971, pp. 74-75). Within a certain period of time, the borders of Çubuk Principality were expanded by cities and towns such as Palu, Mazgirt, Çemişkezek, Eğin, Arapgir, Dersim and Genç (Kesik, 2015, p. 96). Being a less prominent figure, Çubuk Bey joined the Great Seljuk Sultan Melikshah in 1092/1093 in his journey to Baghdad (İbnü'l Esir, 1991a, p. 176). Current historical sources do not offer sufficient information regarding the death of Çubuk Bey. He was succeeded by his son Muhammed and, similarly, the details about his life and political activities are very limited. Muhammed died in 1112, His successor in Çubuk Principality is not known. After the death of Muhammed, Artukid Belek Ghazi marched on the Çubuk territory. In order to prevent the fall of Çubuk Principality due to Belek Ghazi, the ruler of Harput sold the Çubuk territory to the ruler of Malatya, Emiri Tuğrul Arslan, who was affiliated with Turkey Seljuks, thus ending Çubuk principality (SüyaniMihail, 1944, p. 66; Yinanç, 1979, p. 469, Bezer, 1997, 89).

Kızıl Arslans: The information on this principality is almost non-existent in current historical sources. Its founder, Kızıl Arslan, was able to create a political organization encompassing various regions, namely Tanza, Siirt and Bahmerd. Although Kızıl Arslan's activities in the late 11th and early 12th century are revealed (İbnü'l Esir, 1991a, 293), his exact date of death is unknown (Çevik, 2002a, pp. 256-259). It is yet likely that the principality fell when Zengid dynasty defeated Yakub, son of Kızıl Arslan, during the 1140s and captured Siirt, Hizan, El-Ma'den, Fatlis, Eyruh, Tanze, Cebelcur, Bânisiye and Hısn Zulkarneyn (Sümer, 2015, p. 99).

A General Overview of Social, Cultural and Economic Life in Anatolia after the Battle of Manzikert

From the 6th century, Byzantine Empire's constant rivalry against Sasanian Empire, Umayyad and Abbasid Caliphate devastated many settlements throughout Anatolia and reduced the population in Anatolian towns and villages considerably. Therefore, Anatolian communities were forced to stay safe behind cities surrounded by walls in order to survive.

Following the Battle of Manzikert, Oghuz Turkmen communities near Syr Darya and Transoxiana migrated to the Anatolian territory rapidly, which resulted in the emergence of Anatolian principalities and revived deserted Anatolian villages. For a more effective Turkish settlement policy, those living in an urban area settled in urban areas in Anatolia, while those engaged in agriculture and animal husbandry settled in rural areas. Turkish residents in Anatolia rebuilt old villages and towns in this region to create new settlement areas for themselves. Similarly, the damaged city walls were repaired to protect Turkish cities from external attacks

(Çetin, 2002a, pp. 423-428,432). The old road networks were rebuilt, and some new networks were integrated to the old network. In addition, inns and caravansaries were built to ensure road security at a maximum level. The settlements repaired or built by the Turk were given Turkish names to take the first steps towards geographical Turkification (for more information, see Karadoğan, 2002; Yakupoğlu, 2021, p. 29) of the Anatolian territory. While some settlements were given new Turkish names, the names of some places were adapted to Turkish as can be seen in the following examples: İkonium-Konya, Brusse- Bursa, Sebastia-Sivas, Herakleia-Ereğli (Çetin, 2002, p. 433).

Since the first Turkish states in the history, the Turk have always adopted a settlement policy to maintain their existence in a new settlement area, causing the Turkification of the captured areas under certain rules. A very similar settlement policy was adopted in the Turkish conquest of Anatolia, which turned Greek, Armenian and Georgian population into minorities in Anatolia (Sevim, 1987a, p. 76).

The growing Turkish population in different regions of Anatolia also benefited the region from an economic perspective thanks to agricultural activities and animal husbandry. As for agriculture, the Turk increased the popularity of melon, watermelon, cotton and sunflower in Anatolia. Similarly, sericulture and silkworm breeding became more common in Anatolia in this period. Many cattle were also brought to Anatolia through Turkish settlements, which again increased animal husbandry in the region.

After Turkmens who settled in Anatolia created different economic domains for basic living standards, their construction activities also transformed the region into a developed territory. Shortly after the conquest, both Turkey Seljuks and Anatolian principalities built many different administrative, military and social institutions such as mosques, masjids, dervish lodges, zawiya, madrasas, inns, public baths, fountains, bridges, closed bazaars, food kitchens and hospitals and created foundations for their consistent maintenance (Kafalı, 1996, pp. 7-13; Aliç, 2021, pp. 13-14).

For a healthy administrative system and a stable settlement policy, government staff such as governors, police force, taxmen, fortress guards and court members were assigned to bureaucratic posts in new Turkish settlement areas, which helped Turkish population growth and ensured the stability of legal order in these areas (Çetin, 2002, p. 433).

Turkish conquest of Anatolia also caused significant changes in economic conditions of Anatolian cities. For instance, as a result of semi-nomadic culture, animal husbandry and horse trade gained particular importance. In addition, different fields of occupation such as jewelry, blacksmithing, coppersmith, leather working, carpet weaving and sericulture became popular in all corners of Anatolia. In a similar vein, caravan roads and caravansaries built by Turkey Seljuks and Anatolian principalities, conquest of port cities and developing commerce thanks to a reliable trading environment created by Ahi community contributed to the welfare in Anatolia (Uzunçarşılı, 2011, pp. 246-257; Kafalı, 1996, p. 14; see also Hacıgökmen, 2005). Ahi community also contributed greatly to the popularity of new Turkish settlements, which helped the development of an urbanization culture (Koca, 2008, p. 33).

Continuous Turkish settlements in different regions of Anatolia integrated longstanding Turkish culture, traditions and customs into spiritual dimension of Islam and ancient Anatolian customs to create a new cultural framework. The importance attached to science and scholars by Turkey Seljuk State and Anatolian principalities also paved the way for scientific development in Anatolian cities. Religious values were preserved and passed onto new Anatolian communities in this period. Dervish lodges and zawiya functioned as important socialization environments for people and offered them hospitality, humanity and a sense of trust, which spread socio-cultural perspectives of Turkmen communities all around Anatolia. These social structures also provided people in need with basic needs such as food, shelter and security, and were institutionalized and supported by prosperous foundations in the following

years, which created more crowded Turkish communities around these institutions. As such social structures set an example of hospitality and trust among the poor and people in need, it contributed significantly to the Islamization of ancient Anatolian communities and rise of Turkish-Islamic thought in the region (Aliç, 2021, p. 14; Aladağ, 2018, pp. 4-5; see also Özköse, 2003).

Turkey Seljuks and Anatolian principalities did not oppress local communities in Anatolia and showed respect to their religions. Miri land (for more information, see Kenanoğlu, pp. 157-160) regime introduced by the Turk to Anatolia guaranteed social justice in the region. As a result, because of its tolerance and justness, local Anatolian communities such as Assyrians, Armenians and Greeks preferred Turkish administration over the Byzantine Empire (Turan, 1969, p. 133).

Conclusion

The relations of the Turk with the Anatolian territory are known to date back to ancient times. However, it was thanks to the emergence of Great Seljuks in the history that the Turk showed an even more growing interest in Anatolia. For a few decades between Çağrı Bey's expeditions in 1015 and 1071, Seljuks launched military campaigns against Anatolia many times to recognize the region and witnessed the weaknesses of the Byzantine Empire there. After the ultimate victory of Seljuks at the battle of Manzikert in 1071, Sultan Alp Arslan ordered Turkish rulers around him to capture various regions in the Anatolian territory, which also continued during the reign of Melikshah.

Throughout the history, military victories and captured territories have been quite important for political stability. However, it is always more important to maintain political existence in a certain region. To this end, a nation needs to dominate a captured land culturally for political success in the long run. In this respect, Turkey Seljuks and Anatolian principalities can be considered as the leading actors of Turkish history in Anatolia, as, on the one hand, they fought against the Byzantine Empire, Armenians, Georgians and Crusaders, and, on the other hand, they contributed to daily life in Anatolia from a political, social-cultural and economic perspective. They made a certain progress in social life and craftsmanship, built a Turkish-Islamic architecture nearly in every corner of Anatolia, thus bringing their national culture to a superior position. In conclusion, Turkey Seljuks and the First Anatolian Principalities played a vital role in the transformation of Anatolia into a Turkish homeland.

References

- Abdülğani Efendi. (1999). *Mardin tarihi*. B. Zengin (Ed). Ankara: GAP.
- Abu'l Farac. (1987). *Abû'l Farac tarihi*. Vol. II. Ö. R. Doğrul (Trans.). Ankara: TTK Yayınları.
- Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr*. M. Öztürk (Trans.). Ankara: TTK Yayınları.
- Aladağ, İ. (2018). Anadolu Selçukluları ve beylikler devrinde dini yapıların toplum hayatına etkileri, *Akademik Matbuat*, Vol. 2, No.2, 1-18.
- Aliç, S. (2021). *Anadolu Beyliklerinde siyasi evlilikler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ali Kemali. (1932). *Erzincan*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Alptekin, C. (1987). İzmir Türk Beyliği (Çaka Beyliği). *Tarihte Türk Devletleri II*, 477-481: Ankara: AÜ Rektörlüğü Yayınları.
- Alptekin, C. (1991). Artuklular. *DİA*, Vol.3, 418-419: Ankara: TDV Yay.
- Alptekin, C. (1992). Türkiye Selçukluları. *DGBİT*, Vol.8, 209-380: İstanbul: Çağ Yayınları.
- Altun, A. (1978). *Anadoluda Artuklu devri Türk mimarisinin gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay..
- Anna Kommena. (1996). *Alexiad*. B. Umar (Trans.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Artuk, İ. (1994). *Mardin Artukoğulları tarihi*. İstanbul: Gençler Kitabevi.
- Ayönü, Y. (2009). İzmir'de Türk hâkimiyetinin başlaması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ journal of Turkish World Studies*, Vol.IX, No.1, 1-8.

- Ayönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*, Ankara: TTK Yayınları.
- Azîmî. (2006). *Azîmî Tarihi Selçuklular dönemiyle ilgili bölümler*. A. Sevim (Trans). Ankara: TTK.
- Başar, F. (1994a). Dilmaçoğulları. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Vol.8, 268-273: İstanbul: Kayıhan Yay.
- Başar, F. (1994b). İnalğulları. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Vol.8, 274-280: İstanbul: Kayıhan Yay.
- Bezer, G. Ö. (1997), Harput'ta bir Türkmen beyliği Çubukoğulları. *Belleten*, Vol.61, No.230, 67-92.
- Çetin, O. (2002). İskânlarla Anadolu'nun Türk vatani haline gelmesi. H. C.Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Eds), *Türkler*, Vol .6, 423-437: Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çevik, A. (2002a), *XI-XIII. yüzyıllarda Diyar-ı Bekr bölgesi tarihi*, Unpublished Doctoral Theses. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çevik, A. (2002b). Selçuklular zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hüküm sürmüş bir Türkmen beyliği: Dilmaçoğulları. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Vol.12, 115-162.
- Çevik, A. (2002c). XII. yüzyılda Güneydoğu Anadolu bölgesinde bir Türkmen beyliği Yınalğulları. H. C.Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Eds), *Türkler*, Vol .6, 845-862: Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Daş, M. (2009). Türklerin Bizans ve Venedik'le denizlerdeki ilişkisi ve mücadeleleri (XI-XIV. yüzyıllar). İ. Bostan, S. Özbaran (Ed), *Türk Denizcilik Tarihi I*, 49-61: İstanbul: Deniz Basımevi.
- Demirci, M. (2000). İktâ. *DİA*, Vol.22, 43-47: Ankara: TDV Yayınları.
- Ebu Bekr-i Tihrani. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. M. Öztürk (Trans). Ankara: TTK Yayınları.
- Eskikurt, A (2019). Batı Anadolu'da ilk Selçuklu faaliyetleri (1025-1081). *USAD*, Vol.10, 251-268.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, A. Yaran (Trans). Ankara: Onur Yayınları.
- Gordlevski, V. (2015). *Küçük Asya'da Selçuklular*, A. İnan, (Trans). Ankara: TTK Yayınları.
- Göksu, E. (2021). Malazgirt'te ne oldu? İmparator mu kaybetti, sultan mı kazandı?. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, Year 12, No. 59. 11-31.
- Gürbüz, O. (2002). *Saltuklular*. Unpublished Masters' Thesis Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hacıgökmen, M. A. (2005). Ankara Ahilerinin ticari faaliyetleri ve Baciyân-i Rûm hakkında bir araştırma. *OTAM*, Vol.18, 185-211.
- Ioannes Zonaras. (2008), *Tarıhlerin özeti*. B. Umar (Trans). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- İbn Bibi. (1996). *El evamirü'l-ala'ıye fi'l-umuri'l-ala'ıye*. Vol.I, M. Öztürk (Ed), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Kesir. (1995). *El-bidaye ve'n-nihaye büyük İslam tarihi*. Vol.13. M. Keskin (Trans). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbnü'l-Adim. (2011). *Buğyat at-Talab fi tarih Halab Selçuklularla ilgili haltercümeleri*, A. Sevim (Trans). Ankara: TTK Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (1991a). *El kamil fi't-tarih*, Vol.10, A. Özaydın (Trans), İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (1991b). *El kamil fi't-tarih*, Vol.11, A. Özaydın (Trans), İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Ezrak. (1992). *Meyyâfârikîn ve Âmid târihi (Artuklular kısmı)*, A. Savran (Trans). Erzurum.
- İbnül Ezrak. (1975). *Mervani Kürtleri tarihi*, M. E.Bozarslan (Trans). İstanbul: Koral Yayınları.
- İlgürel, M. (1993). Çaka Bey, *DİA*, Vol.8, 186-188, Ankara: TDV Yayınları.
- Kafalı, M. (1996), Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi", *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Vol.8, No.22, 7-13.
- Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk milli kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Karaçam, H. (2012). *Artuklu kitabeleri: 1102:1409*. Unpublished Masters' Theses. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Karadoğan, A. (2002). Ad Bilimi Perspektifinden Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecine Farklı Bir Bakış. H. C.Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Eds), *Türkler*, Vol .6, 462- 468: Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Katip Ferdi. (2006). *Mardin Artuklu melikleri tarihi*. Ali Emiri (Trans). Y. M. Yardımcı (Ed). İstanbul: Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları.
- Kaya, A. (2006). *Mengücekoğulları Beyliği tarihi*. Unpublished Doctoral Theses. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaya, A. (2014), Başlangıcından 1071'e kadar Türklerin Anadolu'ya akınları hakkında bir değerlendirme. *Ekev Akademi Dergisi*, Y.18, Vol.59, 211-232.
- Kenanoğlu, M. M. (2020), "Mirî Arazi", *DİA*, Vol.30, 157-160: Ankara: TDV Yayınları.
- Kesik, M. (2014). *1071 Malazgirt zafere giden yol*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kesik, M. (2018). *Anadolu Türk beylikleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Koca, S. (2008). Diyâr-ı Rûm'un (Roma Ülkesi=Anadolu) 'Türkiye' haline gelmesinde Türk kültürünün rolü. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No.23, 1-53.
- Köprülü, F. (1978). Artuk oğulları. *İA*, Vol.1, 617-625: İstanbul: MEB Yayınları.
- Köymen, M. A. (1972). *Alparslan ve zamanı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kurat, A. N. (1966). *Çaka Bey*, Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Merçil, E. (2015). *Müslüman Türk devletleri tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed. (2001). *Câmiu'd-düvel Selçuklular tarihi*, Vol.II, A. Öngül (Trans). İzmir: Akademi Kitabevi.
- Nayır, Ş. (2010). *Artukluların sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı*, Unpublished Master's Theses. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Niğdeli Kadı Ahmed. (2015). *El-veledü 'ş-şefik ve 'l-hâfidü 'l-halîk*, Vol.1, A. Ertuğrul (Trans). Ankara: TTK Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (2011), *Bizans devleti tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Öden, Z. G. (2011). Anadolu Beylikleri ve şehir tarihleri üzerine bibliyografya denemesi. *Tarih Dergisi*, No.37, 171-243.
- Özaydın, A. (1994). Saltuklular, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Vol.8, 21-34: İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Özaydın, A. (2002). Kılıcarşlan II. *DİA*, Vol.25, 399-403, Ankara: TDV Yayınları.
- Özaydın, A. (2009). Saltuklular. *DİA*, Vol.36, 56-57, Ankara: TDV Yayınları.
- Özaydın, A. (2016a). Ahlatşahlar. H. Şahin (Ed), *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, 115-128: Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özaydın, A. (2016b). Mengüçüklüler. H. Şahin (Ed), *Anadolu Beylikleri El kitabı*,101-111: Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2014). Tuğrul Bey dönemi (1040-1063). R. Turan (Ed), *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 57-80: Ankara: Grafik Yayınları.
- Özköse, K. (2003). Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında tasavvufi zümre ve akımların rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol.7, No.1, 249-279.
- Piyadeoğlu, C. (2021). *Çağrı Bey*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Peacock. (2010). *Selçuklu Devleti'nin kuruluşu*, Z. Roma (Trans). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Reşidüddin F. (2010). *Cami'ü't tevârih Selçuklu Devleti*, E. Göksu-H. H. Güneş (Trans). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Roux, J. P. (2016). *Türklerin tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*, A. Kazancıgil-L. A. Özcan (Trans). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Runciman, S. (1989). *Haçlı Seferleri tarihi*, Vol.1, F. Işıltan (Trans), Ankara: TTK Yayınları.
- Sevim, A. (1987a), *Anadolu'nun fethi Selçuklular dönemi*. Ankara: TTK Yayınları.

- Sevim, A. (1987b). Sökmenliler (Ahlatşahlar) Devleti, *Tarihte Türk Devletleri II*, 465-469: Ankara: AÜ Rektörlüğü Yayınları.
- Sevim, A. (1994). Dilmaçoğulları. *DİA*, Vol.9, 301-302: Ankara: TDV Yayınları.
- Sevim, A. (2000a). İlgazi, Necmeddin. *DİA*, Vol.22, 89-90: Ankara: TDV Yayınları.
- Sevim, A. (2000b). İnalğulları. *DİA*, Vol.22, 257-258: Ankara: TDV Yayınları.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011). *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân'da Selçuklular*. A. Sevim (Trans). Ankara: TTK Yayınları.
- Solmaz, S. (2001). *Danışmendliler Devleti ve kültür mirasları*. Unpublished Doctoral Theses. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Stanley Lane-Poole (2020). *İslam Devletleri tarihi başlangıçtan 1927 yılına kadar*, H. E. Eldem (Trans). S. ALIÇ (Ed). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sümer, F. (1986). Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar. *Bellekten*, Vol.L, No.197, 447-493.
- Sümer, F. (1989). Ahlatşahlar. *DİA*, Vol.2, 24-28: Ankara: TDV Yayınları.
- Sümer, F. (2002). Keyklubad I, *DİA*, Vol. 25, 358-359: Ankara: TDV Yayınları.
- Sümer, F. (2004). Mengüçüklüler, *DİA*, Vol.29, 138-142: Ankara: TDV Yayınları.
- Sümer, F. (2015). *Selçuklular devrinde Doğu Anadolu'da Türk beylikleri*, Ankara: TTK Yayınları.
- Süryanî Mihail. (1944). *Süryanî Mihail'in Vakainamesi*. H. D. Andreasyan (Trans). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi.
- Şahin, H. (2016). Çaka Beyliği. H.Şahin (Ed), *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, 131-138, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Şeker, M. (2002). Anadolu'nun Türk vatani haline gelmesi. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Eds), *Türkler*, Vol.6, 438-461: Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tekindağ, Ş. (1967). *Anadolu'da Türk tarihi ve kültürü*, Trabzon: KTÜ Yayınları.
- Turan, O. (1969). *Türk cihan hakimiyeti mefkûresi*, Vol.II, İstanbul: Turan Neşriyat.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, O. (2003). *Selçuklular ve Türk-İslam medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, O. (2013). *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, R. (2014a). Malazgirt fatihi Alp Arslan. R. Turan (Ed), *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 115-119: Ankara: Grafik Yayınları.
- Turan, R. (2014b). Türklerin Anadolu'ya akınları ve Malazgirt Zaferi'nden önce Anadolu'da Türk varlığı. R. Turan (Ed), *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, 87-115: Ankara: Grafik Yayınları.
- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un zeyli*. H. D. Anreasyan. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devleti*. Ankara: TTK Yayınları.
- Vardan. (1937). *Türk fütuhâtı tarihi*, H.D. Andreasyan (Trans). İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yakupoğlu, C. (2021). Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da yeni Türk vatanının yükselişi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, No.1, 1-35.
- Yaşa, R. (2002). Ahlatşahlar. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Ed), *Türkler*, Vol.6, 832-844: Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1964). Erzurum. *İA*. Vol.4, 345-363: İstanbul: MEB Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1979). Belek. *İA*. Vol.2, 468-473: İstanbul: MEB Yayınları.
- Yinanç, M.H. (2009). *Türkiye tarihi Selçuklular devri I*, R. Yinanç (Ed). Ankara: TTK Yayınları
- Yinanç, R. (1987). Saltuklular. *Tarihte Türk devletleri II*, 457-461: Ankara: AÜ Rektörlüğü Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Hârizmşahlar ile Moğollar Arasında Yaşanan Siyasi Olaylar Üzerine Bir Değerlendirme (606-616/1209-1219)

An Evaluation on The Political Events Between The Khârizmshahs and The Mongols (606-616/1209-1219)

Abdullah BAYINDIR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyessi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kilis/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6581-0894

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Eylül 2022

Kabul tarihi: 29 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Hârizmşahlar,
Moğollar,
Cengiz Han

ÖZ

Selçuklu Devleti, Melikşah dönemi ile birlikte yükseliş dönemi yaşamasına rağmen ölümünden sonra kademeli olarak çöküş süreci içerisine girmişti. Bu durum Hârizmşahlar gibi bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. İl Arslan dönemi ile birlikte İslâm dünyasında nüfuzunu arttıran Hârizmşahlar, devletin müstakil bir hale gelebilmesi için mücadelelerin verildiği Anuştekin, Kutbeddin Muhammed ve Atsız dönemine nazaran ilk defa doğrudan bağımsız bir oluşum içerisine girmişlerdi. Nitekim tarihçiler Hârizmşahların ilk bağımsız sultanı olarak İl Arslan'ı kabul etmektedirler. Moğolların saldırısı öncesi siyasi çatışmaların bir sonucu olarak atabek ve küçük sultanların ortaya çıkmasından istifade eden Hârizmşahlar, hudutlarını kuzeyde Ural Dağlarından güneyde Halıç'e, doğuda Sind Dağlarından batıda Irak'a kadar genişletmişlerdi. 13. asrın başlarında Hârizmşahların Türkistan ve Mâverâünnehr bölgesinde varlığını sürdürmeye devam ettiği dönemde 603/1206 yılında bütün kabileleri bir araya getirerek Moğol devletini kurmuştu. Hârizmşahları güçlü bir devlet olarak gören Cengiz Han, Alâeddin Muhammed'in tutarsız tavırlarına rağmen iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin devam etmesini istemekteydi. Ancak Otrar şehrine gönderdiği 450 civarındaki tüccarın casus oldukları gerekçesi ile Vali Yinâl Han tarafından öldürülmesi ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Sulh yolunun kapanması üzerine savaş hazırlıklarına başlayan Cengiz Han, oğulları Ögedey, Cuci ve Çağatay ile Mâverâünnehr bölgesinin muhtelif yerlerine hücum etmeye başlamışlardı. Moğol birlikleri, 617/1220 yılında yaklaşık beş ay süren mücadele neticesinde Hârizmşahların mukavemetini kırarak Otrar şehri ele geçirmişlerdi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 21, 2022

Accepted: September 29, 2022

Keywords:

Khârizmshahs,
Mongols,
Cenghis Khan

ABSTRACT

Although the Seljuk State experienced a period of rising with the Melikshah period, its gradual downturn period after Melikshah's death led to the emergence of independent states such as the Khârizmshahs. The Khârizmshahs, entered into a directly independent formation for the first time compared to the periods of Anushtekin, Kutbeddin Muhammed and Atsız, where struggles were made for the state to become independent. Historians accept Il Arslan as the first independent sultan of the Khârizmshahs. Taking advantage of the emergence of atabek and small sultans as a result of the political conflicts before the attack of the Mongols, the Khârizmshahs expanded their borders from the Ural Mountains in the north to the Golden Horn in the south, from the Sind mountains in the east to Iraq in the west. Earlier in XIII, when the Khârizmshahs continued to exist in the Turkestan and Transoxiana region, Genghis Khan brought all the tribes together in 1206 and established the Mongol state. Genghis Khan wanted the commercial relations between the two sides to continue despite the inconsistent attitudes of Alâeddin Muhammed. However, the murder of around 450 merchants he sent to the city of Otrar by Governor Yinâl Khan on the grounds that they were spies, led to the deterioration of relations. After the peace road was closed, Genghis Khan started to attack various places in the Transoxiana region with his sons Ögedey, Cuci and Çağatay. In 1220, the Mongolian troops broke the resistance of the Khârizmshahs State as a result of the struggle that lasted for about five months and captured the city of Otrar.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: abdullahbayindir27@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

An analysis from a historical process of Turkish state building can provide observations that multiple big and small states were built by this nation. The nature of these states which dominated Asian steppes were supporting the continuation of each other. Sometimes it has been seen that more than one Turkish state was established in the same geography. To provide an instance is the emergence of Seljuks of Turkey (1075), approximately 35 years after the existed Great Seljuks (1045) in Anatolia. At the sametime, Kirman Seljuks, Iraqi Seljuks and Syrian Palestine Seljuks, which are also vassals of the Seljuk state, can be instances of this structuralism. Emergence of Khârizmshahs during the decline period of Seljuk states is another example of this process. Briefly, the organizational structure of the Turks and their ingenuity in establishing and destroying the state can be summarized with these small examples.

The establishment of these states in the same or different territories in contemporary or different periods has influenced many nations. This interaction has been effective in the recognition of different nations in cultural, religious, social, economic and many other ways.

On the other hand, the shifted Asian Hun state to the west and alteration in Europe's history, and influencing Chinese politics in Chinese territory are examples of a dynamic social structure of Turkish nation.

In addition to their victories, it is common to find upheavals (bumpy) in Turkish history. For example, the weakening of the Asian Hun state and the splitting of the Gokturk states into two, While it caused exposure to Chinese invasions, the birth of the Mongol empire took place with the weakening and collapse of the great Seljuk state. On the other hand, the crusades, which came from Europe, caused great losses for both the Turkish and Islamic world.

In this context, the Mongols are known as the ancient neighbors of the Turks who ruled the Asian steppes for many years. Accordingly, an intertwined living space, has insured the similarity of their histories. XIII. Genghis Khan's seizing the political opportunity and making a magnificent debut revealed the new ruler of the Asian steppes. there were a close affinity among Turks and Mongols, The lands occupied or invaded by the Mongols, were generally those of the Turks.

After the congress in 1206, Genghis Khan completed the state organization and took action for his dream empire. It consolidated its position in the political arena by seizing a significant part of Asia and even eastern Europe, especially the geography of Turkestan and China.

The period of Sultan Melikşah is the period when the most brilliant days of the great Seljuk state were experienced. When the Sultan's death took place, there were fights for the throne between the brothers. These conflicts were effective enough to influence the life of colossals. As a matter of fact, the Khârizmshahs state, which emerged by taking advantage of the political vacuum in these periods, became a new branch in the east.

On the other hand, Mongols which gained strength shifted towards both Iran and Anatolia that caused them a confrontation with Khârizmshahs. The situation in the Turkish and Islamic world in the periods before the Mongols attacked the Harizmshah state was not very pleasant. Political, economic and military developments had stalled, and the existing order had ceased to function. The desire to control the caliphate led to the breaking of moral and military power.

Before the progress of the Mongols, the Khârizmshahs was a state that played an important role in the political conflicts in the east.

On the other hand, Mongols which gained strength shifted towards both Iran and Anatolia that caused them a confrontation with Khârizmshahs. The situation in the Turkish and Islamic world in the periods before the Mongols attacked the Harizmshah state was not very pleasant. Political, economic and military developments had stalled, and the existing order had ceased to function. The desire to control the caliphate led to the breaking of moral and military power.

Before the progress of the Mongols, the Khârizmshahs was a state that played an important role in the political conflicts in the east. As a matter of fact, by the 1200s, the state, which was in political instability, could not resist the Mongols. The Khârizmshahs state, which sacrificed its dominance over the Khârizm region to the steady progress of the Mongols, was going to surrender to the Mongols' domination in 1231, unable to withstand the armies of Genghis Khan any longer, after its important centers such as Otrar were lost. The effort of this study was to shed light on the political relations between the Mongols and the Khârizmshahs, a detailed and important information has been tried to be examined by using Arabic sources.

Giriş

Abbâsî Devleti'nin siyasi ve içtimai olarak Asya'nın doğusu ve batısında yayılım göstermesi, Hârizmşahlar Devleti'nin ortaya çıkış sürecine doğrudan etki etmiştir. Emevîlerin Mevâlî anlayışına sahip olmasından dolayı Türklerin ve Farslıların Abbâsîlerin etrafında toplanmaları sonrası ortaya çıkan ihtilal neticesinde Abbâsî Devleti'nin iktidara gelmesi Türk nüfusunun Bağdat'taki otoritesini arttırmıştır. Zaman içerisinde Abbâsîlerin doğu ve batıda zayıflamasından sonra devlete bağlı olan yerlerde çözümler yaşanmasına rağmen Hârizmşahlar Devleti, belirli bir süre geçtikten sonra ortaya çıkmıştır¹. Hârizmşahlardan önce Hârizm bölgesinde hüküm süren üç hanedan vardı. Bunlar, Pers Krallığından başlayıp 385/995 yılına kadar olan sürede Afrîgoğulları, 385-408/995-1017 yılları arasında Me'mûnîler², 408-432/1017-1041 yılları arasında Altuntaşoğullarıdır³. 512/1097 yılından itibaren ise geniş bir sahaya yayılarak büyük bir imparatorluk haline gelen Hârizmşahlar yani Anuştiginoğulları hüküm sürmüşlerdir⁴. Selçuklu Devleti, Sultan Melikşah dönemi ile birlikte yükseliş dönemi yaşamasına rağmen ölümünden sonra kademeli olarak çöküş süreci içerisine girmesi⁵, bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır⁶.

Moğol saldırısından önce İslâm dünyasında muhtelif krallıklar ve küçük sultanların ortaya çıkmasından dolayı Müslümanlar siyasi, iktisadi ve askerî açıdan büyük bir bunalım içerisine düşmüşlerdir. Özellikle genişleme siyaseti arzusundan dolayı yapılan mücadeleler, Müslümanları müşkül bir durumda bırakmıştır. Moğollar, hâkimiyet sahasını Anadolu, Güney Rusya, Doğu Avrupa ve Adriyatik sahiline kadar genişletmeden önce doğuda yaşanan siyasi çatışmalarda Hârizmşahlar önemli rol oynamışlardır. Batıda ise Fas ve Endülüs'te siyasi mücadeleler devam etmektedir. Bu mücadeleler neticesinde Hârizmşahlar, hudutlarını kuzeyde Ural Dağlarından güneyde Haliç'e, doğuda Sind Dağlarından batıda Irak'a kadar genişletmiştir. Hârizmşahların yükselişi karşısında Bağdat'taki Abbâsî halifesi, muhtelif askeri gruplarının kendini kontrol altına almalarından dolayı manevi otoritesi dışından siyasi ve askeri gücünü tamamen kaybetmiştir. Diğer taraftan başkentte yaşanan problemleri askeri güç kullanarak bertaraf etmesi olayların iyice büyümesine yol açmıştır⁷.

İslâm dünyasında yaşanan çatışmaları engelleyemeyen ve müşkül bir durumda olan Halife Nâsır-Lidînilâh (ö.622/1225)⁸, cuma namazında minberde Müslümanların Allah'ın muvaffakiyetine nail olmalarının ancak birlik içerisinde olmaları ile mümkün olabileceği hususunda çağrıda bulunmuştur⁹. Özellikle Nâsır-Lidînilâh'ın Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Şia ekolüne mensup Fâtımî Halifeliğinin 567/1171 yılında yıkılışından önce Cezîre ve İran'da sayıları oldukça fazla olan Şîilerin hilafetliğini tanıması, Sünnîlerin ayaklanmasına yol açmıştır. Sünnî-Şîî çatışmasından dolayı yaşanan bölünmelerin temeli

¹ Özeydin, A. (2002). "Kutbüddin Hârizmşah", *İA*, c.26, ss.484-485; Hafız Ahmed Hamdî, *ed-Devletü'l-Havarizmiyye ve'l-Meğul*, Dâru'l Fikrî'l-Arab, Kahire 1949, s. 23; Taneri, A. (1997). "Hârizmşahlar", *İA*, c.16, ss.228-231.

² Hârizm'de hüküm süren bir hanedan (995-1017). Bkz. Taşağıl, A. (2004). *İA*, c.29, ss.105.

³ Altuntaş Hanedanının kurucusu için bkz. Özeydin, A. (1989) "Altuntaş el-Hâcib", *İA*, c.2, ss.547-548.

⁴ Taneri, A. (1997). "Hârizmşahlar", *İA*, c.17, s. 228.

⁵ Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu tarihi*, MEB, s.40-41, İstanbul; Bayındır, A. (2020). *Selçuklularda saltanat mücadeleleri*, Hiperyayın, s.119-133, İstanbul; Yazıcı, N. (2004). *İlk Türk-İslam devletleri tarihi*, TDV, s.223-229, Ankara; Yenidoğan, H. (2021). "Büyük Selçuklu Ordusunun Malazgirt'e (1071) Giden Güzergahı", *Asia Minor Studies*, 9(1), ss.735-742.

⁶ Hamdî, *ed-Devletü'l-Havarizmiyye*, s. 24-25; Yenidoğan, H. (2021). "Büyük Selçuklu Ordusunda Sefer Öncesi Hazırlıklar: Toplanma, Teftiş ve Hareket" *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), ss. 1418-1434.

⁷ Kafesoğlu, İ. (1984). *Hârezmşahlar devleti tarihi (485- 618/1092- 1221)*, TTK, s.33, Ankara.

⁸ Hartmann, A. (2006). "Nâsır-Lidînilâh", *İA*, c.32, ss.399-402.

⁹ Mahmud Saîd İmran, *el-Meğulü'l ve Uruba*, Dâru'l-Ma'rîfetü'l-Camiyye, İskenderiye 2005, s. 13.

Abbâsi Halifesi Ebü'l-Abbâs es-Seffâh¹⁰ dönemine kadar dayanmaktadır. Abbâsî vezirlerinden Ebü Seleme el-Hâllal'ın¹¹ halifeliğın Hz. Ali soyundan gelenlere ait olduğunu söyleyerek propaganda yapması, Şîilerin Bûveyhîler dönemine kadar baskı altında yaşamalarına neden olmuştur.¹² Sünnî-Şîî çatışması, Ali b. Bûveyh'in Fars bölgesini, kardeşi Ebü Ali Hasan b. Bûveyh'in ise Kirman, Rey ve Ahvaz'ı ele geçirmesinden sonra Fars, Hamedan ve Cibal hudutlarının dâhil edilmesi ile birlikte kurulan Bûveyhîler döneminde daha da şiddetlenmiştir.¹³ Diğer taraftan Mısır ve Şam'da varlığını sürdüren Eyyûbîler Devleti ise Kudüs meselesinden dolayı Haçlı Krallıkları ile Suriye, Lübnan ve Filistin bölgesinde yer alan Şam sahilinde mücadele etmektedir. Özellikle 615/1218 yılında Melik Âdil'in ölümünden sonra Eyyûbîler Devleti içerisinde çok sayıda küçük sultanlıkların ortaya çıkması İslâm dünyasındaki parçalanma sürecini hızlandırmıştır¹⁴.

Otrar Faciası Öncesi Hârizmşahlar ile Moğollar Arasında Yaşanan Gelişmeler

Alâeddin Muhammed Tekiş'in¹⁵ 596/1200 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Alâeddin Muhammed döneminde Hârizmşahlar'ın siyasetinde herhangi bir değişim söz konusu olmamıştır. Yaşanan kaos ortamından istifade etmek isteyen Alâeddin Muhammed, Nâsır Lidînillâh'tan kendisine her alanda Selçuklulardan daha imtiyazlı bir statünün verilmesini talep etmiştir¹⁶. Kendisini İslâm dünyasının hamisi olarak gören Alâeddin Muhammed, yılından itibaren Maverâünnehr'in iç işlerine karışarak Karahıtaylar ile hesaplaşma yoluna girmişti¹⁷. 524-607/1130-1211 yılları arasında Türkistan'ın büyük bir kısmında hüküm süren Moğol Devleti Karahıtaylar ile Hârizmşahlar arasındaki ilişkiler, İl Arslan dönemine kadar dayanmaktadır. İki devlet arasındaki münasebetler iki evrede gerçekleşmiştir. İlk olarak 519-550/1125-1156 yılları arasında Hitay kabilesinin devletlerini kurduktan sonra Atsız'ın vefatına kadar Türkistan sahasına sahiplenmeleridir¹⁸.

Karahıtayların 535/1141 yılında yapılan Katvan savaşından sonra Maverâünnehr bölgesine hâkim olması ile birlikte takip edilen siyaset, iki tarafı karşı karşıya getirmiştir. Taraflar, 552/1158 yılında Buhara'da karşılaşmalarına rağmen İlig Türkmen komutasındaki Karahıtayların cesaret edemeyip geri çekilmeleri üzerine İl Arslan, Buhara'yı kendisine bağlamıştır. Ancak bu hadiseden sonra Hârizmşahlar, Maverâünnehr sahasında nüfuslarını arttırmalarına rağmen Karahıtayların yoğun saldırıları karşısında zor durumda kaldıklarından dolayı onlara vergi ödemek durumunda kalmışlardır¹⁹.

İkinci olarak ise Atsız'ın ölümü ile birlikte başlayan süreç, 616/1219 yılında Moğol İmparatorluğu'nun Batı Asya sahasına yönelik gerçekleştireceği saldırılara kadar devam etmiştir. İki devlet arasındaki ilişkilerde Selçukluların Maşrık bölgesi başta olmak üzere muhtelif bölgelerde otoritesini kaybetmesi önemli rol oynamıştır.²⁰

¹⁰ İlk Abbâsî halifesi. Bkz. Yıldız, H. D. (1994). "Ebü'l-Abbâs es-Seffâh", *İA*, c.10, ss.283-284.

¹¹ Abbâsîler'in ilk veziri. Bkz. Yıldız, H. D. (1994). "Ebü Seleme el-Hâllal", *İA*, c.10, ss.228-229.

¹² Bkz. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer el-Ya'kubî, *Tarihü'l-Yakubî*, II, Mektebetü'l-Beril, Leyden 1883, s. 418-420.

¹³ Yûsuf İş, *Tarihü'l-Asri'l-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, (Basım yeri yok), Dimaşk 1977, s. 169.

¹⁴ Seyyid Bazî, *el-Meğûl*, Dâru'l-Nehdetü'l-Arabbiyye, Beyrut 1981, s. 77-78; İmran, Mahmud Saîd. *el-Meğûl ve Uruba*, Darü'l-Ma'rîfetü'l-Camiyye, İskenderiye 2005, s. 14; İsmail Abdülazîz Halîdî, *el-Alemü'l-İslâmî ve'l-Ğazev el-Meğûlî*, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt 1984, s. 55.

¹⁵ Gürbüz, M. (2011). "Tekiş, Alâeddin", *İA*, c.40, ss.364-365.

¹⁶ Sabri Selim, *el-Etrâku'l-Hârizmiyyun fi'ş-Şarki'l-Ednâ'l-İslâmî (H. 628-644)*, *el-Anadolu, el-Cezîre, eş-Şam*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 2000, s.23.

¹⁷ Kafesoğlu, İ. (1984). *Hârezmşahlar Devleti tarihi (485- 618/1092- 1221)*, TTK, s. 166, Ankara; Taşağıl, A. (2001). *İA*, c.24, ss.415-416.

¹⁸ Hamdî, *ed-Devletü'l-Hârizmiyye*, s. 58-59.

¹⁹ Hadî Hasan Daî, *Dirasetü fi Tarihi't-Türk ve'l-Meğûl*, Dâru'l-Kutûb, Bağdat 2015, 66; Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti tarihi...*, s. 81.

²⁰ Hamdî, *ed-Devletü'l-Hârizmiyye*, s. 59.

13. asrın başlarında Hârizmşahlara Türkistan ve Maverâünnehr bölgesinde varlığını sürdürmeye devam ettiği dönemde 601/1204 yılında Şakirmiyut savaşında Nayman Tayang Han, 602/1205 yılında ise Tarim Nehri havzasında yaşayan Katna kabilesini kendisine bağlayan Cengiz Han, 603/1206 yılında bütün kabileleri bir araya getirerek Moğol Devleti'ni kurmuştur²¹. Daha sonra bu kabileler, Türk ve Moğol olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.²² Cengiz Han, devletini ihya ettiği sırada ne Müslümanlar ne de Hristiyanlar arasında birlik olmadığı gibi, Çin de parçalanmış durumdadır. Selçukluların ülke içerisinde yaşanan taht kavgalarından dolayı yıkılma sürecine gelmesi, Hristiyanlar da ise Katolik ve Ortodoks mezhepleri arasında yaşanan çatışmalar, Cengiz Han'ın doğu ve batı istikametinde ilerlemesini kolaylaştırmıştır.²³ Diğer taraftan Hârizmşahlarda 606/1209 yılında İran'ın kuzeyinde Mazenderan ve Kazvin Denizi'nin güneyi, güneyinde Kirman, 607/1210 yılında da güneydoğuda yer alan Mekran bölgelerini hâkimiyetleri altına almışlardır.²⁴ Ayrıca 603/1206 yılında Gurluları Belh ve Herat'ta yapılan savaşta yenen Alâeddin Tekiş, 612/1215 yılında başkent Gazne şehrini ele geçirmiştir.²⁵

Alâeddin Tekiş'in nüfusunu arttırmasına neden olan diğer bir hadise ise 606/1209 yılında Karahıtaylar ile yapılan mücadele de parlak bir zafer elde etmesi neticesinde onların otoritesini Maverâünnehr'in en önemli şehirlerinden olan Buhara ve Semerkant bölgesinde azaltmasıdır.²⁶ Hârizmşahlara yükselişi devam ederken Cengiz Han da Moğollarda birliğin sağlanması için yönünü Çin'e çevirmiştir. Tarihte bilinen en eski medeniyetlerden birisi olan Çin'in 304/907 yılında Tang sülalesi ile birlikte kademeli olarak dağılma süreci içerisinde girmesinden istifade ederek güneydeki düşmanlara karşı kapsamlı bir saldırı gerçekleştirmiştir. Moğol askerlerinin 611/1214 yılında şiddetli mukavemeti karşısında zor durumda kalan Kuzey Çin İmparatoru hediyeler ile birlikte eşini esir olarak göndermesine rağmen anlaşmaya varamamıştır. 608/1211 yılından beri süren mücadeleler neticesinde Moğollar, 612/1215 yılında başkent Pekin'i ele geçirerek Kuzey Çin'in yarısı yönetimleri altına almışlardır²⁷. Tarih boyunca zengin kaynaklara sahip olduğu için Müslümanları cezbeden Çin'in hezime uğratılması, Cengiz Han'ın şöhretini arttırmıştır²⁸.

İrtiş Nehri civarında 605/1208 yılında Moğollar tarafından mağlup edilen Naymanların Reisi Güçlük, Karahıtaylara sığındıktan sonra Gür Hân'ın damadı olmuştur. Daha sonra kayınpederine karşı harekete geçen Güçlük, 608/1211 yılında yapılan mücadele de onu esir ederek Karahıtayların başına geçmiştir. Diğer taraftan Hârizmşahlara damat olan Semerkant Sultanı Osman, Hârizm halkını kılıçtan geçirdikten sonra Karahıtaylara yanaşması üzerine Alâeddin Muhammed tarafından öldürülmüştür. 609/1212 yılında yaşanan bu hadiseden sonra Karahanlıların tarih sahnesine karışması ile birlikte Hârizmşahlara Semerkant başta olmak

²¹ Grousset, R. (1999). *Bozkır imparatorluğu*, (çev. Reşat Uzmen), Ötüken yay, s.242-250, İstanbul; Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, (haz. Ekrem Kalan), IQ yay., İstanbul.

²² İmran, *el-Meğül ve Uruba*, s. 33.

²³ Gömeç, S. Y. (2017). *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan yayınevi, s. 7-8. Ankara

²⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Nüveyrî, *Nihâyetü'l Edeb fi Funûni'l Edeb*, thk. Mustafa Fevvez, Kuşeyli Fevvez), XVIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 214; Selim, *fi's-Şarkî'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 22-23.

²⁵ Hârizmşahlara ile Gurlular arasında yapılan mücadeleler için bkz. Hanân Mebruk Lebudî, *Kıyamû Devletü Şahhat Hârizm*, İskenderiyye 2013, s. 340-372; Afaf Sabra, *et-Tarihü's-Siyasi li'd-Devleti'l-Hârizmiyye*, Dâru'l-Kitab el-Cami', Kahire 1987, 16; Selim, *fi's-Şarkî'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 23; Ahmed Kemal Hilmi, *es-Selaciketü fi Tarihü ve'l-Hadâra*, Dâru'l-Buhusü'l-İlmiyye, Kuveyt 1975, 121.

²⁶ Selim, *fi's-Şarkî'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 23; Sabra, *et-Tarihü's-Siyasi*, s. 119.

²⁷ Grousset, R. (1999). *Bozkır imparatorluğu*, s.258-265; Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, s.63-76; Leon Boil, *Tabakatü Selatinü'l-İslâm*, çev. Mekkî Tahîr, Dâru'l-Menşurat el-Basra, Irak 1968, s. 188; Hamdî, *ed-Devletü'l-Hârizmiyye*, s. 129-133; Spuler, B. *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asrî'l-Meğülî*, (çev. Halîd Es'ad İsâ), Dâru'l-Hisan yayınevi, Dimaşk 1982, 29; Bazî, *el-Meğül*, s. 65-66; Selim, *fi's-Şarkî'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 24.

²⁸ Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK, s.418, Ankara; Bazî, *el-Meğül*, s. 115.

üzere Maverâünnehir bölgesinin tamamına hâkim olması²⁹ Cengiz Han'ı rahatsız etmişti. Çünkü; Çin seferinden sonra Türkistan ve Maverâünnehir bölgesinin siyasi, iktisadi, içtimaî, ilmi ve dini yapısı ilgisini çekmeye başlamıştır³⁰. Bu gelişmeler üzerine Çin seferinden sonra batıya doğru hareket eden Cengiz Han, önünde engel olarak gördüğü Karahıtayları ortadan kaldırmak için 615/1218 yılı sonbaharında Cebe Noyan'ı göndermiştir. Kaşgar civarında yapılan mücadelede Karahıtaylar, ağır bir hezimete uğradıkları gibi esir edilen Güçlük de öldürülmüştür.

Otraf Faciası ve Hârizm'in Moğolların Eline Geçmesi

Nayman ve Markit kabilelerini ortadan kaldırdıktan sonra Karahıtay topraklarını ele geçiren Moğolların, Hârizmşahlar ile komşu olmaları Alâeddin Muhammed'i tedirgin etmiştir³¹. Nitekim Buhara'da ikamet eden Alâeddin Muhammed, Kuzey Çin'in Moğollar tarafından alındığını haber alması üzerine onlar hakkında detaylı malumata sahip olmak için Bahaeddin er-Razî önderliğinde elçiler ve casuslar göndermiştir³². Hârizmşahları güçlü bir devlet olarak gören Cengiz Han, Alâeddin Muhammed'in tutarsız tavırlarına rağmen iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin devam etmesini istemiştir³³. Nitekim Cengiz Han, Çin ile Orta Asya arasında büyük kervanların kurulmasını sağlayarak ticari malların sevkîyatının yapılmasını sağlamıştır³⁴. Alâeddin Muhammed'in elçi göndermesine karşılık Cengiz Han'da 615/1218 yılında Buhara'ya elçileri ile birlikte ticari bir kervan göndermiştir. Ali Hoca el-Buharî, Mahmud el-Hârizm ve Otrar'lı Yusûf Kenkâl'ın da aralarında bulunduğu elçilik heyeti, parlatılmış oymalar, mücevherler, misk kesesi, yeşimtaşı, hütüv boynuzu ve beyaz devetüyünden yapılmış kumaşları sunduktan sonra Alâeddin Muhammed'e ithafen Cengiz Han'ın şu mesajını taktim etmişlerdir: *İhtişamının ve kudretinin yeryüzünün birçok yerine ulaştığını biliyorum. Kuzey Çin gibi büyük bir imparatorluğu idareme aldım. Sen benim en kıymetli oğlumsun. Senin gibi bende barış yanlısıyım. İki devlet arasındaki ilişkilerin nezaket çerçevesinde ilerlemesi üzerimize vecibedir. Bu sebepten tüccarların herhangi bir sıkıntı yaşamamaları için iki ülkenin sınırlarının onlara açık tutulması gerekir.* Elçiler ile yapılan görüşmeden sonra Alâeddin Muhammed'in Mahmud el-Hârizm ile baş başa yaptıkları görüşmede Cengiz Han'ın Çin seferinde Tamgac şehrine sahip olup olmadığını sorması üzerine el-Hârizm'i şunları söylemiştir: *Böylesi muazzam bir zafer doğrudur ve gizlenmesi söz konusu dahi olamaz.* Bu duruma öfkelenen Alâeddin Muhammed, ihtişam ve kudretinin dünyanın muhtelif yerlerine yayılan bir sultana Cengiz Han'ın oğlum diye hitap edemeyeceğini söyledikten sonra ona Moğolların asker sayısını sormuştur. Bu soruya el-Hârizm: *Süvari birlikler karşısında muazzam olmayan atlı, gece karanlığında duman gibi süzülen bir askerdir* şeklinde cevap vermiştir. Bu sözlerden sonra oldukça sakinleşen Alâeddin Muhammed, el-Hârizm'e kıymetli mücevherler taktim ederek Cengiz Han'a karşı yanında olmasını istemiştir³⁵.

²⁹ Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, s.77-82; Ebû'l-Hasen İzzüddin Alî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Muhammed Yusuf Dukak), X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1987, s. 338; Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge kültür sanat yayınları, s. 179, İstanbul; Cüveynî, *Tarihü Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, 2013, s. 336-337, Ankara; Lebudî, *Şahhat Hârizm*, s. 378.

³⁰ Ganizhamal Kushenova, Ögeday Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 28.

³¹ Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, I, Karacan Yayınları, s. 406, İstanbul; Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti tarihi...*, s. 228; Leon, *Tabakatü*, s. 88; Abbâs İkbâl, *Tarihü İran Ba'de'l-İslâm*, (çev. Muhammed Alaeddin Mansur), Darü es-Sekafe, Kahire, 1990, s. 337; Selîm, *fi's-Şarki'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 25.

³² Muhammed Savî es-Savî, *Cengiz Han Fatihü'l-Âlem*, Mektebetü'n-Nafezah, Gize 2012, s. 144; Bazî, *el-Meğül*, s. 115.

³³ Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, I, s. 407; Gömeç, S. Y. (2017). *Türk Tarihinde Çingizliler*, s. 9.

³⁴ Kalan, E. (2015). *Moğollar Devrinde İpek Yolu*, (ed. Ahmet Taşağıl), Pelikan Basım, s. 93, İstanbul.

³⁵ Muhammed Nesevî, *es-Sultân Celâeddin Menkübirtî*, dzl. Hafız Ahmed Hamdî, Dâru'l-Fikrî'l-Arab, Mısır, 1953, s. 83-85; Kâdi Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefts*, II, (Basım yeri-tarihi yok), Beyrut, s. 368; Savî, *Fatihü'l-Âlem*, s. 149-150; Bazî, *el-Meğül*, s. 117.

Taraflar arasında ticari ilişkiler noktasında antlaşma yapıldıktan sonra Cengiz Han, Ömer Hoca el-Utrar, Hammal el-Merağî, Fahrredîn ed-Denzekî el-Buharî ve Eminüddîn el-Herevî'nin de aralarında bulunduğu Müslümanlardan oluşan 450 kişilik tüccar kafilesini Otrar şehrine göndermiştir. Otrar'ı 20.000 Farslı askeri birlikle yöneten ve tamahkâr olan Gayır Han ismi ile bilinen Yinâl b. Hâl es-Sultân, kendisine tevdi edilen bilgileri delil göstererek bunların tüccar değil casus ve hain olduklarını Alâeddin Muhammed'e bildirdikten sonra hepsini tevkif etmiştir. Yaşanan bu hadise bir müddet gizlendikten sonra tüccarlar, Alâeddin Muhammed'in emriyle öldürülmüştür. Gönderdiği tüccarların katledildiği haberini alan Cengiz Han, İbn Kefrec Buğra, onun babası Emir Tekiş ve iki Tatar aracılığı ile Hârizmşah'a haber göndererek şunları söylemiştir: *Müslümanların sultanı olarak gönderdiğim tüccarları katlederek çirkin bir suç işlediğin gibi yapılan antlaşmaya da ihanet ettin. Katledilenlerin kanı karşılığında senden Yinâl'ı bana teslim etmeni istiyorum. Aksi takdirde seninle savaşıcağım.* Alâeddin Muhammed, askerlerin desteğini alan Yinâl'ı teslim etmesi halinde büyük fitneye sebep olacağını düşündüğü için bu talebi reddedip gelen elçileri de öldürtmüştür³⁶.

Sulh yolunun kapanması üzerine savaş hazırlıklarına başlayan Cengiz Han, Hârizmşahlara karşı gerçekleştireceği saldırı öncesi kendisine engel olarak gördüğü Güçlük'ü ortadan kaldırmak için Cebe ve Noyan'ı göndermiştir. Güçlük'ün herhangi bir mukavemet gösteremediği mücadelede Moğollar, Balasagun, Kaşgar ve el-Malyik şehirlerini ele geçirmişlerdir. Daha sonra Cebe, Güçlük tarafından engellenen Müslümanların ibadetlerini yaşamalarında hür olduklarını açıklamıştır³⁷. Cengiz Han'ın savaş hazırlığına devam ettiği esnada Alâeddin Muhammed, Moğolların hazırlık safhasında bilgi sahibi olabilmek için casuslar göndermiştir. Uzun bir müddet sonra dönen casuslar Alâeddin Muhammed'e Moğollar hakkında şunları söylemişlerdir: *Allah'ın yarattığı savaşlarda sabırlıdırlar. Yenilgiyi bilmezler. İhtiyaç duydukları silahları da kendi elleriyle yaparlar.* Büyük korku ve pişmanlık içerisinde olan Alâeddin Muhammed, fakihlerden eş-Şehab el-Huyûfi'ye şunları söylemiştir: *Çok büyük bir hadise meydana geldi. Yapacaklarımız hususunda alacağımız kararlarda senin görüşlerin çok önemli. Bize doğru Türk diyarından sayılamayacak kadar büyüklükte düşman harekete geçti. Bunun üzerine el-Huyûfi: Senin de çok sayıda asker var. İdaren altındaki bölgelere haber göndererek genel bir seferberlik ilan edip askerlerin toplanmasını sağla. Bu saldırıda Müslümanların malları ve canları ile sana yardım etmesi gerekir. Daha sonra Askerleri toplayarak Seyhun Nehrine gideriz. Bu nehir, İslâm ülkeleri ile Türk ülkelerini birbirinden ayırdığı için düşman buraya geldiği zaman mesafenin uzaklığından dolayı yorgun olurlar. Bizde bu esnada da dinlenmiş oluruz şeklinde cevap vermiştir³⁸.* Alâeddin Muhammed, emirleri ile yaptığı istişare neticesinde Moğol birliklerinin Maverâünnehr bölgesinde karşılanması hususunda mutabık kalmıştır. Bu sırada Cengiz Han, Alâeddin Muhammed'e haber göndererek şu sözleri ile tehdit etmiştir: *Sizler benim arkadaşlarımı öldürüp mallarına el koydunuz. Savaş için hazırlıklı olun. Çünkü ordum sizleri katledip mallarınıza el koyacak. Ben oraya geldiğim zaman topluluğunuzun yapacağı hiçbir şey olmayacak.*³⁹

Kaynaklarda Alâeddin Muhammed ile çatışma içerisinde olan Nâsır Lidinillâh'ın Cengiz Han'ın Hârizmşahlara karşı saldırması için onu cesaretlendirdiği hususunda bilgiler yer almaktadır. Mesela İbnü'l-Esîr, halifenin İslâm dünyasında büyük felakete neden olduğunu

³⁶ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigoriüs İbnü'l-İbrî, *Tarihü Muhtasarü'd-Düvel*, Dâru'r-Raid el-Lübnanî, Lübnân 1983, s. 400-401; Muhammed Nesevî, *es-Sultân Celâleddîn Menkübirtî*, (thk. Hafız Ahmed Hamdî), Dâru'l-Fikrî'l-Arab, Mısır 1953, 85-88; Cihangüşa, *Tarihü Cihangüşa*, s. 117-119; Savî, *Fatihü'l-Âlem*, s. 151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 401; Bazî, *el-Meğül*, s. 117-118; Diyarbekrî, Kâdi Hüseyin b. Muhammed Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefîs*, II, Beyrut, (Basım yeri yok), s. 368.

³⁷ Bazî, *el-Meğül*, s. 120.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 402.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 402.

aktarıken⁴⁰ Ebû Şame de Cengiz Han'ı İslâm dünyasına saldırması için mektup yazdığını kaydetmiştir⁴¹. Makrîzi ise Alâeddin Muhammed'in Bağdat'ı istila etmesinden korktuğu için Cengiz Han'ı saldırmaya teşvik ettiğini söylemiştir⁴². Nitekim İbnü't-Tiktaka, halifenin çok zeki ve fitne çıkarıcı bir kişiliğe sahip olduğunu aktarmıştır⁴³.

Savaş hazırlıklarını tamamlayan Cengiz Han, bir kısım askerini oğlu Cuci idaresinde güneye, geriye kalanları ise Ögedey ve Çağatay'ın komutasında Otrar'a göndermiştir. Kaynaklara göre 200 bin kişiden oluşan ordu ile birlikte hareket eden Ögedey ve Çağatay'ın Seyhun ve Ceyhun Nehirleri arasında kalan kısımları muhasara altına aldıktan sonra Otrar'a doğru ilerlemişlerdir. Bu Moğolların Maverâünnehr'i istilasının ilk adımıdır. Alâeddin Muhammed'e ait kuvvetler, sayı itibarı ile Moğollara nazaran daha fazla olmasına rağmen meydan savaşına cesaret edemeyip Horasan'a çekilmesi ve orduyu parçalara bölmesi Hârizmşahların ağır bir hezimetle uğramasına neden olmuştur⁴⁴. Otrar'a 617/1220 yılında giren Cengiz Han, Hârizmşahların şiddetli mukavemeti karşısında muhasaranın uzayacağını düşünerek Ögedey ve Çağatay'ı Otrar'da bırakırken Cuci'yi de Cend ve Barçınlık-kende sevk etmiştir. Ulak Noyan ve Suketü Çerbi komutasındaki birlikleri ise Benakent ve Hocend üzerine gönderdikten sonra kendisi de Buhara'ya yönelmiştir⁴⁵.

Hârizmşahlar, Yinâl'e ait 5bin, Karaca Hacib'e ait 10bin toplam da 15bin Farslı asker ile Otrar'ı savunmaya çalışmışlardır. Yaklaşık 5 ay süren mücadelede kılığın da baş göstermesi üzerine Yinâl ve Karaca Hacip mukavemet göstermekte aciz kalmışlardır. Karaca Hacib'in sulh istemesine karşı çıkan Yinâl, ölünceye kadar mücadele edilmesini istemesine rağmen Karaca Hacib'in saldırıları durdurarak gece yarısı askerlerinin büyük bir bölümü ile siperlerden çıkarak şehirden ayrılması kendisini zor durumda bırakmıştır. Daha sonra Moğollar, yakaladıkları Karaca Hacib'i, ülkenin durumu hakkında bilgi sahibi olmak ve katlettiği insanların hesabını sormak için götürmüşlerdir. Şehrin ele geçirilmesinden sonra halkın tamamının çıkartılması üzerine dağınık halde bulunan askeri ile yalnız kalan Yinâl, saltanat dairesi civarında mücadeleye devam etmesine rağmen başarılı olamamış ve öldürülmüştür. Moğollar, savunmasız kalan Otrar'ı yağmaladıktan sonra başkent Curcan ile birlikte Hârizm'i istila etmişlerdir. Hârizm, 628/1231 yılında son Hârizmşah'ı Celâleddin Muhammed'in ölmesi ile birlikte tamamen Moğolların eline geçmiştir⁴⁶.

Hârizmşahlar Devleti'ni üç yıl içerisinde hâkimiyeti altına alan Moğollar, Buhara, Semerkant, Belh, Herat, Tûs ve Meşhed şehirlerinde büyük tahribata yol açmışlardır⁴⁷. Moğollar, Türkistan sahasında erkek, kadın ve çocukların yanı sıra hamile kadınların karınlarındaki ceninleri öldürecek kadar yoldan çıkmışlardı. Tarihçiler, Moğolların istilasını dünyada yaşanan bir zelzele ve felaket olarak nitelendirmişlerdir⁴⁸.

Sonuç

⁴⁰ *Kâmil*, X, s. 453.

⁴¹ *Kitâbü Ravzateyn fi Ahbâri Devleteyn en-Nuriyye ve 's-Selâhiyye*, V, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 217.

⁴² *Es-Sülûk li Ma'rifeti'l-Mülûk*, I, thk. Muhammed Abdül-Kadir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 341.

⁴³ *El-Fahrî fi Adâbi's-Sultâniyye ve Düveli'l-İslâmiyye*, Darü Sâdir, Beyrut (Tarih yok), s. 322.

⁴⁴ Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1250-1350)*, (çev. Cemal Köprülü), TTK, s. 33, Ankara; Savî, *Fatihü'l-Âlem*, s. 152; Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 179.

⁴⁵ Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti tarihi...*, s. 253; İbnü'l-İbrî, *Tarihü Muhtasar*, s. 402.

⁴⁶ İbnü'l-İbrî, *Tarihü Muhtasar*, s. 402-403; Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, s.83-98.

⁴⁷ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 419-422.

⁴⁸ Hamdî, *ed-Devletü'l-Hârizmiyye*, s. 136.

Selçuklu Devleti'nin Melikşah'ın ölümünden sonra kademeli olarak çöküş süreci içerisine girmesi neticesinde, Müslümanlar arasında çözümler yaşanmaya başladı. Bu durum Türkistan sahasında önemli siyasi hadiselerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Nitekim Alâeddin Muhammed döneminde Hârizmşahların hâkimiyet alanlarını genişleterek İslâm dünyasının hamiliğini üstlenmesi, Hârizm başta olmak üzere Batı Türkistan sahasının ilmi ve edebi olarak ileri safhalara taşınmasını sağladı.

Yine Selçuklu Sultanı Berkyaruk döneminde, Merv, Tirmiz ve Nişabur bölgesi başta olmak üzere Türkistan sahasında yaşanan saltanat mücadelesinden dolayı siyasi buhranlar oluşmuştu. Bu durum bölge ekonomisini olumsuz etkilerken diğer yandan halkının otoritesiz bir dönem yaşamasına sebep oldu. Müslümanların siyasi olarak parçalanma sürecini girmesi, 603/1206 yılında boy ve halkları birleştirerek Moğol Devleti'ni kuran Cengiz Han için kaçırılmayacak bir fırsat oldu. Müslümanların bu durumundan faydalanarak kendi hakimiyet sahasını genişleten Moğol hakanı, hedefindeki Çin imparatorluğuna doğru emin adımlarla ilerlemekteydi.

Moğollarda birliğin sağlanması için yönünü Çin'e çeviren Cengiz Han, 612/1215 yılında Kuzey Çin'i yönetimi altına aldıktan sonra siyasi, iktisadi, içtimaî, ilmi ve dini açıdan merkezi konumda olan Türkistan ve Maverâünnehr bölgesine yönelmişti. 616/1219 yılında başlayan ve üç yıl süren mücadeleler neticesinde Moğollar, Buhara, Semerkant, Belh, Herat, Tûs ve Meşhed şehirlerinde halkın büyük bir bölümünü öldürüp geriye kalanları esir ettikten sonra bu şehirleri yakıp yıkmışlardı.

Cengizhan ordularının bu denli acımasız tutumlarından Hârizmşahlar devleti de nasibini almıştı. Öyle ki istila neticesinde Hârizmşahlar'ın ülkesi baştanbaşa harabeye dönüştü. Yaşanan tahribattan sonra, büyük kervanların mallarını sattıkları bu şehirlerde ticari hayat artık eskisi gibi olmadı. Ticari sirkülasyonun bozulması kervanların mallarını bu şehirlerde satamamasından ötürü Orta Asya ekonomisi tamamen çöküşe geçti.

Nihayet 628/1231 yılında Celâleddin Muhammed'in ölümünden sonra Hârizmşahlar'ın yıkılması ile birlikte Maverâünnehr bölgesi tamamen Moğolların hâkimiyeti altına girmişti. Moğol istilasından sonra büyük tahribata uğrayan Türkistan sahası, Cengiz Han'ın oğlu Ögedey döneminde yeniden ilmi ve kültürel kalkınma anları yaşamışsa da İlhanlılar ve Çağatay hanlıkları döneminde bu istikrarını sağlayamamıştır.

Kaynakça

- Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, (haz. Ekrem Kalan), IQ yay., İstanbul.
- Akkaşe, S. (1992). *İ'sarû mine 'ş-Şarkî Cengiz Han*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol istilasına kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK, Ankara.
- Bayındır, A. (2020). *Selçuklularda saltanat mücadeleleri*, Hiperyayın, s. İstanbul.
- Bazî, Seyyîd. (1981). *el-Meğûl*, Darû'l-Nehdetû'l-Arabbiyye, Beyrut.
- Boil, L. (1968). *Tabakatû Selatinû'l-İslâm*, (çev. Mekkî Tahîr), Dâru'l-Menşurat el-Basra, Irak.
- Cüveynî, (2013). Ebû'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melik, *Tarihû Cihangüşa*, (çev. Mürsel Öztürk). TTK, Ankara.
- Daî, Hadî Hasan. (2015). *Dirasetû fî tarihî't-Türk ve'l-meğul*, Darû'l-kutûb, Bağdat.
- Diyarbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed, (?). *Târihu'l-hamîs fî ahvâlî enfesi nefis*, I-II, Beyrut.
- Gömeç, S. Y. (2017). *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan yay., Ankara.
- Grousset, R. (1999). *Bozkır imparatorluğu*, (çev. Reşat Uzmen), Ötüken yay, s.242-250, İstanbul.
- Gürbüz, M. (2011). "Tekiş, Alâeddin", *İA*, c.40, ss.364-365.
- Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk devletleri tarihi*, I-III, Karacan yay., İstanbul.

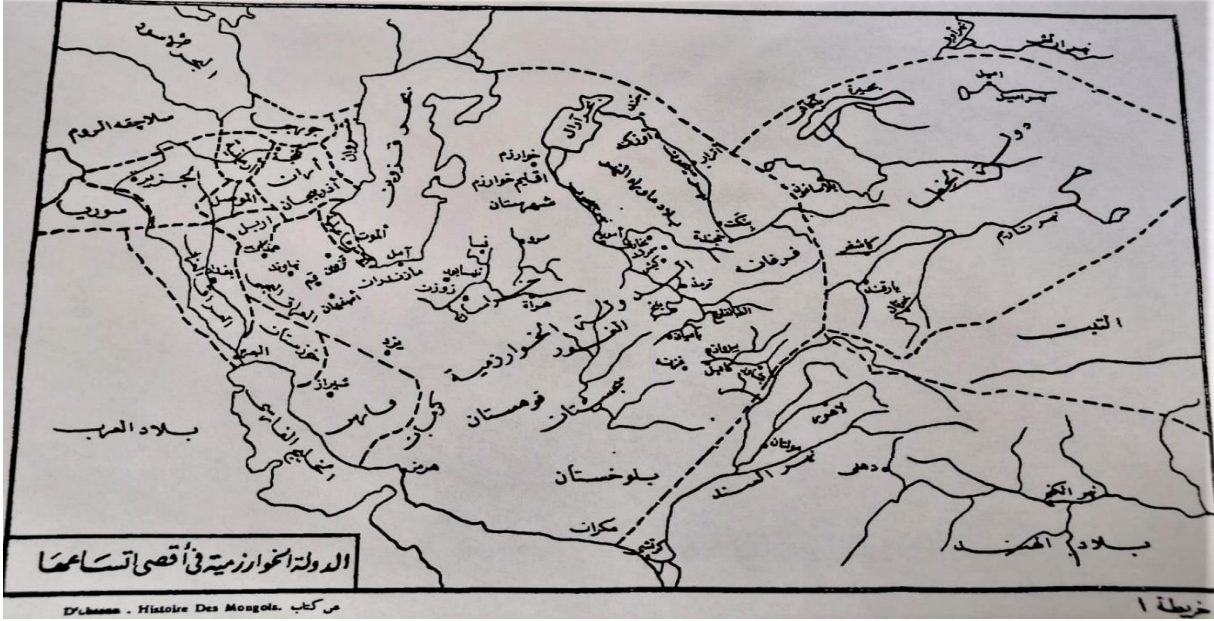

- Halîdî, İsmâil Abdûlazîz. (1984). *el-Alemû'l-İslamî ve'l-ğazev el-meğulî*, Mektebetû'l-felâh, Kuveyt.
- Hamdî, Hafız Ahmed. (1949). *ed-Devletû'l-Hârizmiyye ve'l-meğul*, Dâru'l-fikrî'l-Arab, Kahire.
- Hartmann, A. (2006). "Nâsır-Lidînillâh", *İA*, c.32, ss.399-402.
- Hilmi, Ahmed Kemal. (1975). *es-Selaciketû fi tarihû ve'l-hadâra*, Dâru'l-buhusû'l-ilmiiyye, Kuveyt.
- İbnü'l-Esîr, (1987). *el-Kâmil fi't-Târîh*, (thk. Muhammed Yusuf Dukak), I-XI, Darû'l-kütübî'l-ilmiiyye, Beyrut.
- İbnü'l-İbrî, (1983). *Tarihû muhtasarû'd-düvel*, Dârû'r-raid el-Lûbnanî, Lübnan.
- İbnü't-Tiktakâ, Ebü Ca'fer Safiyyüddîn *el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve Düvelî'l-İslâmiyye*, Dâru Sâdir, Beyrut.
- İkbâl, Abbas. (1990). *Tarihû İnan ba'de'l-İslâm*, (çev. Muhammed Alaeddîn Mansur), Dâru es-sekafe, Kahire.
- İmran, Mahmud Saîd. (2005). *el-Meğûl ve Uruba*, Dâru'l-ma'rîfetû'l-camîiyye, İskenderiye.
- İş, Yûsuf. (1977). *Tarihû'l asri'l hilâfeti'l Abbâsîyye*, Dımaşk.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Hârezmşahlar devleti tarihi (485- 618/1092- 1221)*, TTK, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu tarihi*, MEB, İstanbul.
- Kushenova, Ganizhamal. (2013). *Ögeday Kaan devrinde Türkistan ve Maverainnehir (1229-1241)*, IQ yay., İstanbul.
- Lebudî, Hanân Mebruk. (2013). *Kıyamû devletû şahhat Hârizm*, İskenderiyye.
- Makrîzî, Ebü Muhammed Takıyyüddîn, (1997). *es-Sülûk li Ma'rîfeti'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ata), I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiiyye, Beyrut.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk devletleri tarihi*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul.
- Nesevî, Muhammed, (1953). *es-Sultân Celâleddîn Menkûbirtî*, (thk. Hafız Ahmed Hamdî), Dâru'l-Fikrî'l-Arab, Mısır.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn, (2004). *Nihâyetû'l Edeb fi Funûnî'l Edeb*, (thk. Mustafa Fevvez), Kuşeyli Fevvez, I-XXVIII, Dâru'l-kütübî'l-ilmiiyye, Beyrut.
- Özaydın, A. (1989) "Altuntaş el-Hâcib", *İA*, c.2, ss.547-548.
- Özaydın, A. (2002). "Kutbüddin Hârizmşah", *İA*, c.26, ss.484-485.
- Sabra, Afaf, (1987). *et-Tarihû's-siyasî li'd-devleti'l-Havarizmiyye*, Dâru'l-kitab el-camî', Kahire.
- Savî, Muhammed es-Savî,(2012). *Cengiz Han Fatihû'l-âlem*, Mektebetû'n-Nafezah, Gize.
- Selim, Sabri. (2000). *el-Etrâku'l-Havarizmiyyun fi's-şarki'l-ednâ'l-İslâmî (H. 628-644)*, *el-Anadolu, el-Cezîre, eş-Şam*, Mektebetu's-sekafeti'd-diniyye, Kahire.
- Spuler, B. (1982). *el-Âlemû'l-İslamî fi'l-Asrî'l-Meğulî*, (çev. Halîd Es'ad Îsâ), Dâru'l-Hisan, Dımaşk.
- Spuler, B. (2011). *İnan Moğolları siyaset, idare ve kültür İlhanlılar devri (1250-1350)*, (çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara.
- Tâha, Hüseyîn, (1986). *el-Edebû'l-Arâb fi İklîm Havarizm, Menşûratû Vüzerâtû'l-İ'lâm*, Irak.
- Taneri, A. (1997). "Hârizmşahlar", *İA*, c.16, s. 228-231.
- Taşagıl, A. (2001). *İA*, c.24, ss.415-416.
- Taşagıl, A. (2004). *İA*, c.29, ss.105.
- Yazıcı, N. (2004). *İlk Türk-İslam devletleri tarihi*, TDV, s.274-278, Ankara.
- Yenidoğan, H. (2021). "Büyük Selçuklu Ordusunda Sefer Öncesi Hazırlıklar: Toplanma, Teftiş ve Hareket" *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), ss. 1418-1434.
- Yenidoğan, H. (2021). "Büyük Selçuklu Ordusunun Malazgirt'e (1071) Giden Güzergahı", *Asia Minor Studies*, 9(1), ss.735-742.
- Yıldız, H. D. (1994). "Ebü Seleme el-Hâllal", *İA*, c.10, ss.228-229.

Yıldız, H. D. (1994). "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", *İA*, c.10, ss.283-284.

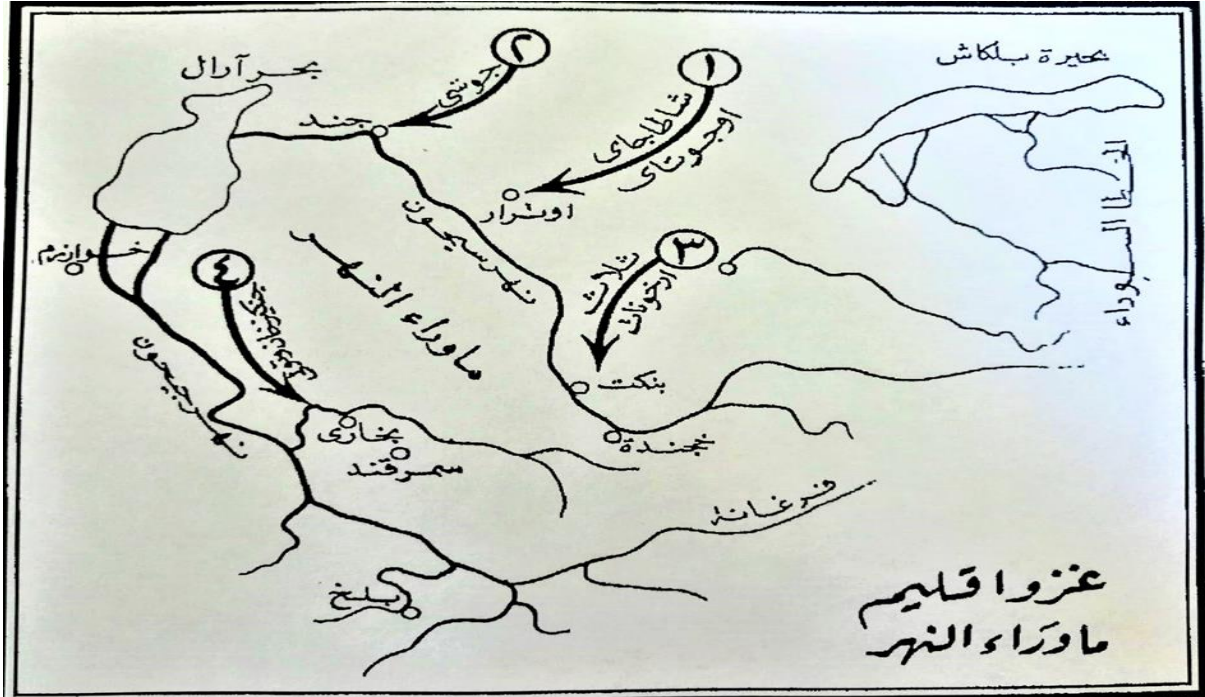
Ekler

Harita 1: Hârizmşahlar Devleti'nin yayılma sahasını gösteren harita.

Kaynak: Hamdi, Hafız Ahmed, (1949). *ed-Devletü 'l-Hârizmiyye ve 'l-Meğul*, Darû'l-Fikrî'l-Arab, Kahire, s. 17.

Harita 2: Mâverâünnehr bölgesi ve Moğol saldırılarını gösteren kroki.

Kaynak: Akkaşe, Servet, (1992). *I'sarû Mine 'ş-Şarki Cngiz Han*, Darû'ş-Şurûk, Kahire, s. 179.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Restoranlardaki Karekod Ödemelerinin Tüketici Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi¹

The Effect Of QR Code Applications on Customer Satisfaction In Restaurants

Rana ŞAT^{a*} Reyhan ARSLAN AYAZLAR^b

^a Bilim Uzmanı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Muğla/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-0519-5524

^b Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Muğla/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9546-9412

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Ocak 2022

Kabul tarihi: 11 Ağustos 2022

Anahtar Kelimeler:

Karekod uygulamaları,
Memnuniyet,
Yeniliğin Yayılması Kuramı

ÖZ

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler turizm endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin rekabet avantajı açısından bu gelişmelere hızlı adaptasyonunu gerektirmektedir. Yenilikçi bir yaklaşım olarak karekod uygulamaları, endüstrideki önemli alanlardan biri olan restoran işletmelerinin rekabet avantajı elde etmeleri açısından önemli bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Ankara ilinin Çankaya ilçesinde faaliyet gösteren restoran işletmelerindeki karekod uygulamalarının tüketici memnuniyeti üzerinde durulmuştur. Yeniliklerin yayılması kuramının entegre edildiği araştırma kapsamında tüketici memnuniyetini test etmek amacıyla çevrim içi anket tekniğinden yararlanılmıştır. Katılımcılardan 425 geçerli verinin elde edildiği araştırma bulgularına göre genel anlamda tüketicilerin yeniliklerin yayılmasına yönelik algısı memnuniyetlerini etkilemektedir. Aynı zamanda karekod uygulamasına duyulan güven de tüketici memnuniyetini etkileyen bir diğer unsur olarak belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara ilişkin kuramsal ve uygulamaya yönelik katkılar tartışılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 31, 2022

Accepted: August 11, 2022

Keywords:

QRCode Applications,
Customer satisfaction,
Diffusion of Innovation Theory

ABSTRACT

The technological developments experienced today require the rapid adaptation of the enterprises operating in the tourism industry to these developments in terms of competitive advantage. As an innovative approach, QR code applications are considered to be an important application for advantage in restaurants. This study focuses on the effects of QR codes in restaurants operating Çankaya in Ankara province on customer satisfaction. The theory of diffusion of innovation was integrated and an online survey technique was conducted in the study. It can be generally said that customers' perception to the innovations affects their satisfaction according to the results. Trust is also found as another factor that affects customer satisfaction. Theoretical and practical contributions have been discussed.

¹ Çalışma "Restoranlardaki Karekod Uygulamalarının Müşteri Memnuniyetine Etkisi" adlı yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Developments in information and communication technologies continue to have positive repercussions in the tourism industry, as in other sectors. Self-service technologies (SST), which is one of the technological developments in question, is also considered as one of the applications that have come to the fore in the development of service quality in the tourism industry. QR code application, which is one of the SST applications, finds use in all businesses operating in the tourism industry, from travel agencies to museums, from accommodation businesses to restaurants.

It is possible to talk about some advantages of using QR code in terms of both consumers and businesses, especially in a period of intense social isolation during the COVID-19 period. Statistics on the subject also reveal that mobile usage is up-to-date with an increasing trend. According to the data, while the rate of those who prefer mobile payment in Turkey in 2019 is 3%; this rate has increased to 30% in one year (Eurostat, 2020).

The technological developments experienced today require the rapid adaptation of the enterprises operating in the tourism industry to these developments in terms of competitive advantage. QR code applications, as an innovative approach, are considered as an important application in terms of gaining competitive advantage for restaurant businesses, important areas in the industry.

When the literature is examined, there are various studies that deal with consumers' attitudes towards innovations. At the same time, there are also some studies on the benefits of consumer use to the sector in general, such as mobile applications, especially in the field of tourism (Louho, Kallioja, Oittinen, 2006; Canadi, Höpken and Fuchs, 2010; Gao, 2015; Bergig, 2011; Okazaki, Li et al. Hirose, 2012; Carmichael, 2012; Okazaki and Hirose, 2012; Ghiron, Carlo ve Amedeo, 2009; Smithsonian, 2012; Emek, 2012; Canadi, Wolfram and Fuchs, 2015; Knitter, 2015). However, the limited number of studies on consumer satisfaction of QR code applications in restaurant businesses reveals the gap in the research (Margetis, Grammenos, Zabulis, Stephanidis, 2013; Echtler and Wimmer, 2013; Spence and Piqueras-Fiszman, 2013; Aksoy & Akbulut, 2016). For this reason, this research aims to investigate the effects of innovation and trust perception on customer satisfaction in restaurants which use QR codes.

Within the scope of this research, it was aimed to reach at least 400 participants, taking into account the size of the universe. In this context, it can be stated that the research sample is sufficient (good). Convenience sampling method, one of the non-random sampling methods, was used in the study. It was taken as a prerequisite for potential participants to have experienced the QR code application at least once from the restaurant businesses operating in Çankaya district and having a QR code application.

An online questionnaire was used in the research consists of two parts. In the first part, there are statements about the customers' perceptions of innovation, trust and satisfaction. The diffusion of innovations scale, which consists of five dimensions, consists of 16 statements. Statements regarding the concept in question were adapted from the study of Lou, Tian, and Koh (2017). Trust (4 statements), another concept measured in the research, is Chauhan (2017); the concept of satisfaction (3 statements) is also taken from the study of Lou, Tian, and Koh (2017). In the second part of the study, expressions were used to determine the demographic characteristics (age, gender and educational status) of the participants. A 7-point Likert-type scale, which is frequently used in the field of social sciences, was used to measure the expressions in the questionnaire (1= I strongly disagree... 7= I strongly agree).

For the online application of the survey, Google Form, which is provided free of charge by Google, was used. The research was carried out in August and September (2020). First of all, by contacting the restaurants operating in the Ankara Çankaya region by phone, the database of the businesses that have the QR code was requested and the businesses using the QR codes were determined. Potential users who had experience in these businesses and tagged the business on social media were accessed via social media and a survey link was sent. Potential participants, to whom the survey link was sent, were first asked whether they had tried the QR code application in one of the restaurants in this region, and the consumers who had experienced it were directed to continue the survey.

At the beginning of the survey, the purpose of the research was communicated to the participants. Ethics committee approval was obtained for the scales in the questionnaire before the application was made (Muğla Sıtkı Koçman University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee, Decision Date: 24.08.2020 Decision Number: 200015). Before the online application of the questionnaire, a pre-test was applied to a group of 30 people capable of representing the universe. As a result of the pre-test, it was decided that the expressions in the scale were understandable and it was decided to use the scale in this way. As a result of the research, 425 valid questionnaires were reached. SPSS 24.0 and AMOS programs were used in the analysis of the data obtained in the study. Frequency and percentage distributions were used to determine the demographic profiles of the participants. In determining the validity of the scale used, the internal consistency of the items was calculated, and Cronbach's Alpha values were evaluated in terms of reliability. Confirmatory Factor Analysis was applied in this study because the reliability and validity of the scale used in the research was tested beforehand. In this context, the concordance values of the statements in the scale were examined, and the CR values were also checked in terms of reliability levels. Multiple linear and linear regression analyzes were used to test the hypotheses regarding the model in the research.

It was determined that the effect of observability on satisfaction was not significant against the QR code applications of the customers. It was determined that the independent variables used in the research were explained by the dependent variable, the satisfaction.

Giriş

1992 yılında Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler diğer sektörlerde olduğu gibi turizm endüstrisinde de olumlu yankılarını sürdürmektedir. Söz konusu teknolojik gelişmelerden biri olan self-servis teknolojileri (SST) de yine turizm endüstrisindeki hizmet kalitesinin geliştirilmesinde son zamanlarda öne çıkan uygulamalardan biri olarak değerlendirilmektedir. SST uygulamalarından biri olan karekod uygulaması seyahat acentalarından müzelere, konaklama işletmelerinden restoranlara kadar turizm endüstrisinde faaliyet gösteren tüm işletmelerde kullanım alanı bulmaktadır.

Özellikle COVID-19 süresi boyunca sosyal izolasyonun yoğun yaşandığı bir dönemde karekod kullanımının hem tüketiciler hem de işletmeler açısından birtakım avantajlarından söz etmek mümkündür. Konuyla ilgili istatistikler de mobil kullanımının artan bir eğimle güncelliğini ortaya koymaktadır. Verilere göre Türkiye’de 2019’da mobil ödemeyi tercih edenlerin oranı %3 iken; bu oran bir yılda %30’a çıkmıştır (Eurostat, 2020).

Gerek tüketiciler gerekse işletmeler karekod uygulamaları sayesinde büyük miktarda depolanmış veriye kolaylıkla ve kısa sürede ulaşabilme imkanına sahiptir. İşletmelere hizmet kalitesinin geliştirilmesi ile yeni nesil bir pazarlama anlayışı sunan karekod uygulamaları, ödeme işlemlerinin kolaylıkla yapılmasını sağlayarak tüketici memnuniyetine de olumlu yönde bir katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla turizm endüstrisinde faaliyet gösteren restoran işletmeleri açısından da karekod, müşteri sadakatini olumlu yönde etkileyebilecek uygulamalardan biri olarak değerlendirilebilir (Louho, Kallioja ve Oittinen, 2006).

Türkiye’de karekod uygulamalarının öncelikli olarak eczacılık sektörü ile başladığını (Unitag, 2015) ve turizm endüstrisinde kullanımının son zamanlarda yaygınlaşmaya başladığını söylemek mümkündür. Buradan hareketle, turizm endüstrisindeki bu uygulamanın tüketiciler açısından bir yenilik olduğundan söz edilebilir. Bir toplulukta herhangi bir yeniliğin yayılması belli bir sürece ve toplulukta yer alan bireylerin özelliklerine bağlı olmaktadır. Bu nedenle, bir yenilik olarak karekod uygulamalarının restoran işletmelerindeki verimliliğini ve uygulamanın tüketici memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymak önemli hale gelmektedir.

Alan yazın incelemesi yapıldığında tüketicilerin yeniliklere yönelik tutumunun ele alındığı çeşitli araştırmalara rastlanmaktadır. Aynı zamanda özellikle turizm alanında mobil uygulamalar gibi genel anlamda tüketici kullanımının sektöre sağladığı faydalara yönelik birtakım çalışmalar da yer almaktadır (Louho, Kallioja ve Oittinen, 2006; Canadi, Höpken ve Fuchs, 2010; Gao, 2015; Bergig, 2011; Okazaki, Li ve Hirose, 2012; Carmichael, 2012; Okazaki ve Hirose, 2012; Ghiron, Carlo ve Amedeo, 2009; Smithsonian, 2012; Emek, 2012; Canadi, Wolfram ve Fuchs, 2015; Örucü, 2015). Bununla birlikte restoran işletmelerindeki karekod uygulamalarının tüketici memnuniyetine yönelik sınırlı sayıda çalışmanın bulunması araştırmadaki boşluğu ortaya koymaktadır (Margetis, Grammenos, Zabulis, Stephanidis, 2013; Echtler ve Wimmer, 2013; Spence ve Piqueras- Fisman, 2013; Aksoy ve Akbulut, 2016). Bu araştırmada karekod uygulamasının restoran tüketicilerinin memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Söz konusu araştırma ile bu uygulamayı hayata geçiren ve/veya geçirmek isteyen restoran işletmelerine tüketici memnuniyeti açısından önemli bilgiler sunulması hedeflenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Yeniliklerin Yayılması Kuramı

İlk kez 1962 yılında Rogers tarafından ortaya koyulan yeniliklerin yayılması kuramına göre yenilik, bir birey ya da toplulukta güncel olarak algılanan bir fikri, uygulamayı ve/veya nesneyi temsil etmektedir (Rogers, 1995). Yenilik, tüketicilerin yeni ve/veya mevcut taleplerine

yeni çözümler getirmesi amacını taşımaktadır. Söz konusu yeniliğin orijinal olması beklenmekle birlikte (Tarde, 2003) daha önceden tanınmayan veya kullanılmamış bir özellikte olması da gerekmemektedir. Bir diğer deyişle, yeniliğin birey ya da toplum tarafından daha önce denenmemiş olması yenilik algısı için yeterli görülmektedir (Berger, 2005). Yayılma, zaman içerisinde yeniliğin sosyal sistemde yer alan üyeler arasında belli kanallar aracılığıyla iletilmesi süreci olarak ifade edilmektedir (Rogers, 2003).

Ryan ve Gross (1997) kurama yönelik geliştirdikleri model kapsamında yeniliği benimseyenleri beş düzeyde ele almışlardır. Buna göre “yenilikçiler” karmaşık teknik bilgileri uygulama ve anlama yeteneğine sahip bireylerden oluşmaktadır. “Çabuk benimseyenler” sistem içerisindeki fikir liderlerini temsil etmektedir. Diğerleri ile sık sık etkileşim halinde olanlar “erken çoğunluk” olarak ifade edilirken; yeniliklere karşı dikkatli olmayı tercih edenler “geç çoğunluk” olarak ön plana çıkmaktadır. “Yavaş ilerleyenler” ise yeniliğe karşı şüpheli olan ve dolayısıyla yeniliği en son benimseme potansiyeline sahip olan grubu oluşturmaktadır.

Rogers (2005) bir yeniliğin yayılma hızını etkileyen beş boyuttan söz etmektedir. “Görelî avantaj” yayılması istenen yeniliğin mevcut fikir ve/veya durumlara göre avantajlarının değerlendirilmesi ve avantajlı bir şekilde algılanma düzeyi anlamına gelmektedir. Buna göre, bir yeniliğin algılanan görelî avantajı ne kadar yüksek olursa yeniliğin yayılma hızının da o kadar yüksek olabileceği öne sürülmektedir. “Uyumluluk” boyutu bireyin yeniliği uyumlu ya da uyumsuz olarak algılama düzeyi şeklinde ifade edilmektedir. Yeniliği uyumlu algılayan birey, yenilikle ilgili daha az belirsizlik hissetmekte ve yeniliğin yayılması gerçekleşebilmektedir. Yeniliğin yayılma hızını etkileyen bir diğer boyut olarak “karmaşıklık”tan söz edilmektedir. Yayılması istenen yeniliğin karmaşıklık düzeyi benimsenme hızını da etkilemektedir (Rogers, 1995). Karmaşıklığın yüksek düzeyde olması durumunda bireylerin bu konuda eğitilerek uyumun hızlandırılması sağlanmaktadır (Chakravarty, 2005; Jansma, 2003). “Denenebilirlik” boyutu yeniliğin önceden denenip denenmemesi ile ilişkilidir. Önceden deneme fırsatına sahip olmuş bireylerin yeniliğe daha hızlı bir şekilde adapte olmaları söz konusudur. Son olarak “gözlemlenebilirlik” boyutu yeniliğe dair sonuçların birey tarafından gözlemlenmesini temsil etmektedir. Bireylerin yenilikle ilgili sonuçları görmeleri yeniliğin benimsenme olasılığını da arttırmaktadır (Rogers, 1995).

İlk kez 1989 yılında Davis tarafından öne sürülen teknoloji kabul modeli (TKM) bireylerin teknoloji kullanımına yönelik eğilimlerine odaklanması ile yeniliklerin yayılması kuramı ile örtüşen özelliklere sahip olmaktadır. TKM, potansiyel kullanıcıların bilişim sistemlerini benimseme ve uygulama eğilimlerini tahmin etmek amacıyla sıklıkla kullanılan modellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Modele göre “algılanan kullanım kolaylığı” ve “algılanan fayda” boyutları tüketicilerin teknolojiye yönelik tutumunu; tutum da teknolojiyi kullanma eğilimlerini etkilemektedir (Davis, 1989). Teknoloji kabul modelinde yer alan bu iki boyutun yeniliklerin yayılması kuramındaki iki boyut ile benzerlikleri göze çarpmaktadır. Alan yazında yeniliklerin yayılması kuramında yer alan görelî avantaj boyutunun teknoloji kabul modelindeki algılanan fayda kavramına karşılık geldiği belirtilmektedir. Benzer şekilde yeniliklerin yayılması kuramındaki karmaşıklık boyutu ile teknoloji kabul modelinde yer alan algılanan kullanım kolaylığı örtüşmektedir (Moore ve Benbasat, 1991).

Teknolojik uygulamaların gelişmesi bireylerin hayatına çeşitli yeniliklerin girmesini sağlamaktadır. Söz konusu yeniliklerden biri olarak karekod teknolojisinden söz etmek mümkündür. Karekod teknolojisi eğitimden pazarlamaya ve turizm endüstrisi de dahil olmak üzere birçok alanda kullanılmaya başlanan bir yenilik olarak değerlendirilebilir. Karekod teknolojisi, mevcut bilgilerin seri bir şekilde dijital cihazlara iletilmesini sağlayarak veriye ulaşma işlemini hızlandırmaktadır (Aktaş ve Çaycı, 2013). Bu bağlamda karekod teknoloji kullanımının turizm endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin hizmet kalitesini olumlu yönde

etkileyebileceğini öne sürmek mümkün olmaktadır. Karekod teknolojisi mobil cihazlar aracılığıyla kullanılabilen dolayısıyla akıllı telefona sahip tüm bireylerin bu yeniliği benimseyebilme potansiyeli bulunmaktadır.

Bir yenilik olarak karekod kullanımının yaygınlaşması araştırmacıların konuya ilgisini arttırmıştır. Örneğin, Thyer (2012) karekod uygulamalarının erişim sürecini kolaylaştırarak verimliliğini arttırdığını ve marka sadakati üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır. Venkatesh, Thong ve Xu (2012), müşterilerin yeni teknolojilere bakış açısının kişilikleri ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Naghavi (2009) ise müşterilerin yenilik arayışının müşteri memnuniyetini ve ürün farkındalığını arttırdığını belirlemiştir. Söz konusu çalışmalar karekod uygulamalarının tüketiciler tarafından bir yenilik olarak algılandığını ve müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilediği görülmektedir.

Karekod Teknolojisinde Tüketici Memnuniyeti ve Güven

Tüketici memnuniyeti müşterilerin beklentileri ve elde ettikleri deneyimleri arasındaki farklılığın değerlendirildiği bir duygu durumu olarak ifade edilmektedir (Boonlertvanich, 2011). Oliver'a (2003) göre, bir ürünün kullanımı ile ortaya çıkan sonuç ve bu sonucu karşılaştırabilecek bir referans noktası tüketici memnuniyetinin belirlenmesindeki iki önemli faktördür. Alan yazında tüketici memnuniyetine yönelik çeşitli araştırmaların ele alındığı görülmektedir. Teknoloji alanında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde mobil reklamcılık (Doğaner ve Kuyucular, 2017); mobil bankacılık (Karataş (2020), mobil uygulamadaki memnuniyet (Söylemez ve Karahan, 2020) gibi çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Turizm alan yazında, Louho, Tian, ve Koh (2017) karekod uygulamalarının turistlerin destinasyonla ilgili memnuniyetini olumlu etkilediğini belirlemiştir. Cinnioğlu ve Demirdelen (2018) restoranlardaki karekod uygulamalarının tüketici memnuniyetine olumlu yönde katkı sağladığını ortaya koymuştur. Şimşek ve Kızıldemir (2019) otel işletmelerinde yaptıkları çalışmada karekod uygulamasının marka sadakati üzerinde olumlu etkiler sağladığını belirlemiştir. Yine Cinnioğlu'nun (2019) otel işletmelerinde yaptığı bir diğer çalışma karekod uygulamalarının müşteri memnuniyetine olumlu katkı sağladığını göstermektedir. Şimşek ve Cinnioğlu'nun (2020) Smart Beyoğlu projesi kapsamında incelediği otel işletmelerinin karekod uygulamalarını hız, maliyet ve kolaylık açısından avantaj olarak gördüklerini buna karşılık yaygın bir kullanıma sahip olmamasını dezavantaj olarak değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

Teknolojik uygulamalarda tüketici memnuniyetine katkısı olan önemli kavramlardan biri de güvendir. Güven, müşterinin işletme sahipleri ile olan iletişimlerinde dürüst, yetenekli ve yardımsever davranarak düşüncelerini yansıtmadır (Ou, Pavlou ve Davison, 2014). Güven duyulan teknolojik sistemlere sahip olan işletmeler müşterilerin finansal ve özel bilgilerini kendileri ile paylaşma olasılığını arttırmaktadır (Berahim, 2017). Dolayısıyla müşterilerin alışveriş yapmış oldukları uygulama ve sistemlere güvenmemeleri durumunda alışveriş ve ödeme durumunu gerçekleştirme olasılığının düşük olduğunu söylemek mümkündür (Kim, 2011).

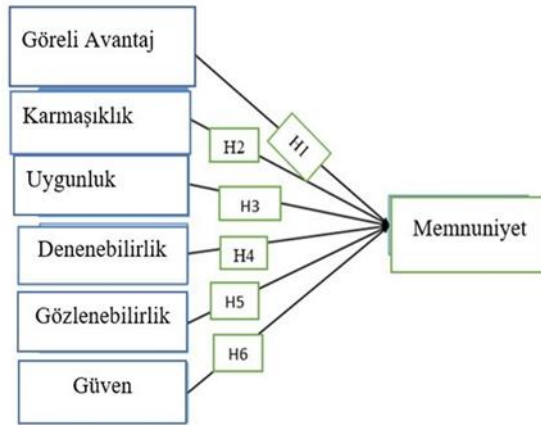
Müşterilerin hizmet sağlayanlara olan güveni, bilişsel olarak risk algısını düşürmekte ve uzun vadeli bir ilişkiyi mümkün kılmaktadır (Gefen, 2000). Lee ve Kwon, 2011 yılında Tayvan havayolu şirketlerinin web siteleri üzerinde gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarında, algılanan güven, algılanan hizmet değeri, algılanan kullanılabilirlik ve hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde olan etkisi ortaya konmuştur. Dal ve Şahin (2018) e-güven ve satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki belirlemiştir. Bir başka araştırmaya göre de tüketiciler, karekod kullanımını güvenilir bulmaktadır (Thayer, 2012).

Restoran işletmelerinde karekod kullanımının yaygınlaşmaya başladığını söylemek mümkündür. Fast-food zincir restoranlarındaki yiyecek ambalajlarında ürün hakkında ayrıntılı

bilgiye ulaşılabilen ve bu sayede restoranlar ürünlerini tanıtılabilmektedir. Yine uluslararası birçok restoran işletmesi tüketicilerine karekod uygulamaları üzerinden menüyü sunmakta ve garsona ihtiyaç duyulmadan sipariş verebilmelerini sağlamaktadır (Şimşek ve Kızıldemir, 2019). Karekod uygulamaları ile tüketicilerin sipariş vermeden önce ürünle ilgili resimleri görebilmeleri karar vermelerinde kolaylaştırıcı bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Crawford, 2015). Bu sayede, garsonların açıklama yapmalarını beklemeden hızlı sipariş verebilme söz konusu olmaktadır. Karekod uygulamaları aynı zamanda tüketicilerin yemek siparişlerini beklerken geçirecekleri süreyi uygulamadaki diğer özellikler (hava durumu, yol trafik bilgisi, çeşitli oyunlar vb.) ile etkin bir hale getirmektedir (Lord, 2017). Sipariş edilmesi planlanan yiyeceğin kalorisini öğrenme, siparişle birlikte kazanılabilecek çeşitli indirim ve benzeri promosyonları öğrenme, yalnızca yiyecekler değil aynı zamanda içecekler ve alkollü içeceklerin tarihi bilgisine erişme gibi karekod uygulamalarının diğer olumlu yönlerinden de söz etmek mümkündür (Margetis, Grammenos, Zabulis, Stephanidis, 2013; Echtler ve Wimmer, 2013). Bahsi geçen avantajları göz önünde bulundurularak, yenilikçi bir uygulama olan karekodun restoran işletmelerindeki tüketici memnuniyetine olumlu yönde katkı sağlayacağını öne sürmek mümkündür (Meuter, Ostrom, Roundtree ve Bitner, 2000; Rodgers ve Forhes, 2015; Spacey, 2015; Şimşek ve Kızıldemir, 2019). Zira restoran işletmelerinin rakiplerinden farklı lezzetler sunmanın ötesinde rekabet avantajı elde etmek adına teknolojik yeniliklerden yararlanması üstünlük sağlama noktasında gerekli görülmektedir (Lou, Tian ve Koh, 2017).

Araştırma Modeli

Bu araştırma kapsamında restoranlarda karekod ödeme sistemini kullanan tüketicilerin yeniliklerin yayılması ve güven algısının, restorandaki memnuniyetlerine etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma modeli oluşturulmuştur (Şekil 1). Araştırma modeli ile, bir yenilik olarak restoranlardaki karekod uygulamalarına yönelik algılarının ve bu uygulamaya ilişkin duydukları güvenin, memnuniyetlerini etkilediği öngörülmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Yeniliklerin yayılması kuramına göre, bir yeniliğin toplum bireyleri tarafından benimsenmesinde önemli olan beş boyut yer almaktadır. *Görelî avantaj*, bir yeniliğin kendisinden beklenenden daha fazla fayda sağlaması olarak algılanan dereceyi ifade etmektedir (More ve Benbasat, 1991). Tüketicilerin yeni bir teknoloji eskisine kıyasla daha avantajlı bulması olarak da ifade edilmektedir (McCloskey, 2006; Rogers, 2003). Tüketiciler kendilerine göre avantajlı olarak değerlendirdikleri bir yeniliğe karşı olumlu bir algı geliştirebilmektedirler. Teknoloji kabul modelinde algılanan fayda boyutuna karşılık gelen görelî avantaj tüketicilerin

bir yeniliği benimsemesinde etkili olabilmektedir. Rogers (2003)'e göre, tüketicilerin algılanan faydaya yönelik olumlu bakış açısı, yaptıkları e-alışverişte memnun olmalarını olumlu yönde desteklemektedir. Özer, Özcan ve Aktaş'a (2010) göre, bireylerin güncel teknolojiyi kullanmalarında ve olumlu tutum geliştirmelerinde algılanan faydanın etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür.

H₁: Görelî avantaj karekod ödeme sistemine yönelik memnuniyeti olumlu yönde etkiler.

Tüketicilerin bir yeniliği karmaşık ya da kolay olarak algılaması yeniliklerin yayılması kuramındaki *karmaşıklık* boyutuna karşılık gelmektedir. Bazı yenilikler tüketiciler tarafından kolay olarak algılanırken bazıları zor ve karmaşık gelebilmektedir. Kolay olarak algılanan yeniliklerin tüketiciler tarafından hızlı bir şekilde benimsenmesi söz konusudur (Rogers, 1983). Bir diğer deyişle, zor ve karmaşık olarak algılanan yeniliklerin tüketiciler tarafından benimsenmesi zorlaşmaktadır (Cheung, 2000). Teknoloji kabul modelinde yer alan algılanan kullanım kolaylığı da benzer bir yaklaşımı ifade etmektedir. Alan yazındaki araştırma bulgularına göre, algılanan kullanım kolaylığının tüketicilerin bir yeniliği benimsemesinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır (Gu, 2009; Luarn ve Lin, 2005; Venkatesh ve Davis, 2000; Wang, 2006). Snih'e (2004) göre, e-alışverişte tüketicilerin memnuniyetinde algılanan kullanım kolaylığının olumlu bir etkisi söz konusudur. Algılanan kullanım kolaylığının mobil bankacılığa ilişkin olumlu tutum geliştirilmesinde önemli bir etkisi bulunmaktadır (Şen ve Yılmaz, 2015). Özer (2019) e-ödeme araçlarının kullanılmasına ve tüketiciler tarafından kabul edilme düzeylerine yönelik yaptıkları araştırmalarında algılanan kullanım kolaylığının etkisinden söz etmektedir. Bu doğrultuda H₂ hipotezi ileri sürülmüştür.

H₂: Karmaşıklık karekod ödeme sistemine yönelik memnuniyeti olumsuz yönde etkiler.

Uygunluk, müşterilerin teknolojiyi kullanırken zihinsel ve fiziksel olarak bir çabaya ihtiyacı olmadığını hissetme durumu olarak ifade edilmektedir (Davis, 1989). Tüketiciler için aldıkları yeni bir hizmetin kendilerine uygun olması, bu yeniliği benimsemelerinde etkili olmaktadır (Ataman, Behram ve Eşgi, 2011). Chen ve Chang (2003) yaptıkları çalışmada, tüketiciler açısından çevrimiçi alışveriş esnasında kullandıkları hizmetin uygun olma durumunun bireyler açısından kolay, Güvenilir ve eğlenceli olarak algılanmasıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Jiang (2013) Hong Kong'ta yürüttüğü çalışmasında müşteriler üzerinde uygunluğun çevrimiçi alışverişte kullanım kolaylığı boyutu ve satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu açığa çıkarmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₃: Uygunluk karekod ödeme sistemine yönelik memnuniyeti olumlu yönde etkiler.

Denenebilirlik, bir yeniliğin tüketiciler tarafından denenebilirliğini ifade etmektedir. Potansiyel tüketiciler yeniliği denemeye ikna olduklarında kendilerini daha rahat hissederek yeniliği benimsemeye daha yatkın olmaktadır (Agarwal, Prasad ve Rogers, 2003). Dolayısıyla bir yeniliğin denenebilir özellikte olması ve tüketiciler tarafından denenmesi, bu yeniliği hiç deneyimlememiş tüketicilere kıyasla daha hızlı bir şekilde benimsemelerine yardımcı olmaktadır (Rogers, 1983). Denenebilirlik boyutunun, uygunluk ve karmaşıklık boyutları ile bütünsel bir özellikte olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre, bir yeniliği deneyip karar veren bireyin, bu yeniliğin kendisi için uygun olduğu kanaatine varması kolaylaşmaktadır (Çiçek ve Doğan, 2009). Öte yandan, yeniliğin denenerek karmaşıklık düzeyine karar verilmesi de yeniliğin benimsenmesi noktasında etkili olmaktadır (Rogers, 2003). Alan yazındaki

çalışmalar da yeniliğin denenebilir özelliğinin benimsenmesinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Ndubisi ve Sinti, 2006). Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür.

H₄: Denenebilirlik karekod ödeme sistemine yönelik memnuniyeti olumlu yönde etkiler.

Yeniliklerin yayılması kuramında öne çıkan son boyut gözlenebilirliktir. *Gözlenebilirlik*, yeniliğe ilişkin sonuçların tüketiciler tarafından gözlemlenebilmesi anlamına gelmektedir. Sonuçlarının net olarak gözlemlenebildiği yenilikler tüketiciler tarafından daha fazla kabul görmektedir (Rogers, 1983). Moore ve Benbasat (1991) karekod uygulamalarındaki gözlenebilirliğin tüketicilerde kullanma eğilimini arttırdığını ifade etmektedir. Liebana ve Cabanillas (2015) karekod uygulamalarının gözlenebilir olmasının turistlerin kullanımını olumlu yönde etkilediğini öne sürmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₅: Gözlenebilirlik karekod ödeme sistemine yönelik memnuniyeti olumlu yönde etkiler.

Güven, mobil uygulamaları ve mobil ödeme sistemlerini kullanan işletme sahiplerinin işlem yükümlülüklerini yerine getireceğine ilişkin olarak müşteriler tarafından algılanan öznel inançlar olarak ifade edilmektedir (Kim, Ching ve Lee, 2008). Usta ve Eyüboğlu'na (2010) göre internet bankacılığının kabul edilmesinde ve kullanım niyetinin olumlu yönde etkilenmesinde güven kavramının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Chen ve Tan (2004) tüketiciler tarafından algılanan güvenin, sanal alışveriş mağazalarından alışveriş yapma tutumlarını olumlu yönde etkilediğini belirlemiştir. Tan, Kheng ve Chang (2011) müşterilerin karekod uygulamalarına turizm bilgi kaynağı olarak güven duyduklarını tespit etmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında güven unsurunun teknolojik sistemlerin kabul edilebilirliğinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₆: Güven karekod ödeme sistemine yönelik memnuniyeti olumlu yönde etkiler.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada nicel bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırma modelinin test edilmesi amacıyla ihtiyaç duyulan verinin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır. COVID-19 salgınının devam etmesi nedeniyle potansiyel katılımcılarda araştırmaya katılmaya yönelik isteksizlik oluşabileceği öngörülerek çevrimiçi anket tekniği kullanılmasına karar verilmiştir. COVID-19 salgını sürecinde katılımcıların internet üzerinden yapılan anket uygulamalarına katılım oranlarının yüksek olduğunu söylemek mümkündür (UNFPA, 2021). Aynı zamanda, hedeflenen katılımcılara ulaşma konusunda araştırmacılara zaman ve para tasarrufu sağlaması, çok geniş kapsamlı bir kullanıcı profiline ulaşma imkanının olması, elde edilen yanıtların elektronik olması sayesinde analiz programlarına kolay bir şekilde aktarılması da çevrimiçi anket tekniğinin olumlu yönleri olarak değerlendirilmektedir (Kozak, 2015).

Araştırma evrenini Ankara'nın Çankaya ilçesinde faaliyet gösteren ve karekod uygulamasını kullanan restoran işletmelerinde deneyimi olan tüketiciler oluşturmaktadır. Çankaya bölgesindeki restoranların Ankara'da yer alan diğer bölgelere kıyasla teknolojik yenilikleri işletmelerinde daha erken kullanmaya başlaması bu bölgenin seçiminde etkili olmuştur. Araştırmanın ana kütesini oluşturan Çankaya ilçe merkezinde 921.999 kişi ikamet etmektedir (TUİK, 2020). Comrey ve Lee (1992), bir araştırmanın örneklem büyüklüğünü; 50 (çok zayıf), 100 (kötü), 200 (adil), 300 (iyi), 500 (çok iyi) ve 1000 ve fazlasını (mükemmel)

olarak belirlemiştir. İlgili örneklem büyüklüğü hesaplanmasında 0,05 anlamlılık düzeyinde ve 0,05 örneklem hatasında belirtilen 10.000'den büyük evren büyüklüğünde 400 sayısı örneklem için yeterli bulunmaktadır (Altunışık, 2010). Kline'a (2011) göre ise yapısal eşitlik modellemesi kullanılacak olan araştırmalarda en az 200 örneklem sayısına ulaşmak gerekmektedir. Bu araştırma kapsamında evrenin büyüklüğü de göz önünde bulundurularak en az 400 katılımcıya ulaşılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda araştırma örnekleminin yeterli (iyi) sayıda olduğu ifade edilebilir. Araştırmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Potansiyel katılımcıların Çankaya ilçesinde faaliyet gösteren ve karekod uygulamasına sahip restoran işletmelerinden en az bir kez karekod uygulamasını deneyimlemiş olmaları bir önkoşul olarak alınmıştır.

Araştırma kapsamında kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırma modelinde yer alan yeniliklerin yayılması, güven ve memnuniyet kavramlarının ölçülmesine yönelik ifadeler yer almaktadır. Beş boyuttan oluşan yeniliklerin yayılması ölçeği 16 ifadeden oluşmaktadır. Söz konusu kavrama yönelik ifadeler Lou, Tian ve Koh'un (2017) çalışmasından uyarlanmıştır. Araştırmada ölçülen bir diğer kavram olan güven (4 ifade) Chauhan (2017); memnuniyet kavramı ise (3 ifade) yine Lou, Tian ve Koh'un çalışmasından (2017) alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümde araştırmaya katılanların demografik özelliklerini (yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarını) belirlemeye yönelik ifadeler kullanılmıştır. Ankette yer alan ifadelerin ölçülmesinde sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan 7'li Likert tipi ölçekten yararlanılmıştır (1= Kesinlikle katılmıyorum...7= Kesinlikle Katılıyorum). Anket çalışmasının çevrim içi uygulanması için Google'ın ücretsiz olarak sunduğu Google Form'dan yararlanılmıştır. Araştırma Ağustos ve Eylül ayları (2020) içerisinde gerçekleştirilmiştir. Öncelikli olarak Ankara Çankaya bölgesinde faaliyet gösteren restoranlarla telefonla iletişim kurularak karekod uygulamasına sahip olanlar belirlenmiştir. Bu işletmelerde deneyim yaşamış ve işletmeyi sosyal medyada etiketlemiş potansiyel kullanıcılara sosyal medya üzerinden erişim sağlanmış ve anket linki gönderilmiştir. Anket linki gönderilen potansiyel katılımcılara öncelikle bu bölgedeki restoranlardan birinde karekod uygulamasını deneyip deneyimlemedikleri sorulmuş ve deneyimleyen tüketiciler ankete devam etmeleri konusunda yönlendirilmiştir. Anketin başında araştırmanın amacı katılımcılara iletilmiştir. Uygulamaya geçmeden önce ankette yer alan ölçeklere ilişkin etik kurul izni alınmıştır (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu, Karar Tarihi: 24.08.2020 Karar Sayısı: 200015).

Anketin çevrim içi uygulanmasından önce, 30 kişilik evreni temsil yeteneğine sahip bir gruba ön test uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ön test sonucunda ölçekte yer alan ifadelerin anlaşılır olduğuna karar verilerek ölçeğin bu şekilde kullanılmasına karar verilmiştir. Araştırma sonucunda 425 adet geçerli ankete ulaşılmıştır. Çalışmada elde edilen verinin analizinde SPSS 24.0 ve AMOS programları kullanılmıştır. Katılımcıların demografik profillerinin belirlenmesi amacıyla frekans ve yüzde dağılımlarından yararlanılmıştır. Kullanılan ölçeğin geçerliliğinin belirlenmesinde maddelerin iç tutarlılıkları hesaplanmış, güvenilirlik açısından da Cronbach's Alpha değerleri değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeğin önceden güvenilirlik ve geçerliliğinin test edilmesi nedeniyle bu araştırmada Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Bu kapsamda ölçekte yer alan ifadelerin uyum değerleri incelenmiş aynı zamanda güvenilirlik düzeyleri açısından CR değerleri de kontrol

edilmiştir. Araştırmada yer alan modele ilişkin hipotezlerin test edilmesi amacıyla çoklu doğrusal ve doğrusal regresyon analizlerinden faydalanılmıştır.

Araştırma Bulguları

Araştırmada öncelikle katılımcıların demografik özellikleri belirlenmiştir (Şekil 2). Bulgulara göre araştırmaya katılanların yarısından fazlasının erkek, genç (21-29 yaş aralığında) ve lisans düzeyinde eğitim seviyesine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Demografik	Grup	n	%
Cinsiyet	Kadın	153	36,0
	Erkek	272	64,0
Yaş	21-29	211	49,6
	30-39	112	26,4
	40 ve üzeri	102	24,0
Eğitim Düzeyi	Lise	42	9,9
	Lisans	224	52,7
	Yüksek lisans	115	27,1
	Doktora	44	10,4
Toplam		425	100

Şekil 2: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Kaynak: Şat ve Ayazlar (2021)

Araştırmada yer alan hipotezlerin test edilmesinde regresyon analizinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda regresyon analizinin ön koşulu olarak öncelikle araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir (Şekil 3).

Değişkenler	Görelî Avantaj	Uygunluk	Karmaşıklık	Gözlenebilirlik	Denenebilirlik	Yeniliğin Yayılması Genel	Güven	Memnuniyet
Görelî Avantaj	1	,898**	,791**	,796**	,753**	,950**	,874**	,371**
Uygunluk		1	,803**	,800**	,689**	,932**	,883**	,439**
Karmaşıklık			1	,714**	,649**	,871**	,748**	,390**
Gözlenebilirlik				1	,741**	,897**	,816**	,311**
Denenebilirlik					1	,851**	,719**	,178**
Yeniliğin Yayılması Genel						1	,900**	,374**
Güven							1	,414**
Memnuniyet								1

**p<0.01

Şekil 3: Değişkenler Arasındaki İlişkilere Ait Bulgular**Kaynak:** Şat ve Ayazlar (2021)

Yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, tüm kavramlar arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda regresyon analizine geçmeden önce araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliği DFA ile incelenmiştir.

DFA öncesinde veri setinin normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Bunun için ölçeklerin basıklık ve çarpıklık değerleri analiz edilmiş ve söz konusu değerlerin ± 2 arasında olması sonucu veri setinin normal dağıldığına karar verilmiştir (George ve Mallery, 2010) (Tablo 3). Yanı sıra DFA kapsamında kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliği AVE (Ortalama Açıklanan Varyans) ve CR (Birleşik Güvenirlilik) değerleri ile hesaplanmıştır. Buna göre, araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin AVE değerlerinin sınır değer olan 50'nin üzerinde ve CR değerinin de 0,70'in üzerinde olması sonucu (Fornell ve Larcker, 1981) kullanılan ölçeklerin güvenilir ve geçerli olduğuna karar verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin ayrışım geçerliliğini değerlendirmek üzere ölçme araçları içerisinde yer alan yapıların MSV (Maksimum Paylaşılan Varyans) ve ASV (Ortalama Paylaşılan Varyans) değerleri de hesaplanmıştır. Ayrışım geçerliliğinin sağlanabilmesi için MSV ve ASV değerlerinin AVE değerlerinden daha düşük olması beklenmektedir (Hair, Anderson, Tahtam and Black, 2010). Tüm ölçümler için MSV ve ASV değerleri AVE değerinden daha düşük olduğu için ayrışım geçerliliğini de sağlandığı gözlemlenmiştir.

Tablo 1: Ölçeklere İlişkin Normal Dağılım, Güvenirlilik ve Geçerlilik Değerleri

Kurtosis	Boyutlar	x	ss	CR	AVE	MSV	ASV	Skewness
-0,83	Görelî Avantaj	4,95	2,14	0,98	0,93	0,53	0,39	-0,81
-1,15	Uygunluk	4,65	2,12	0,98	0,95	0,53	0,39	-0,56
-0,83	Karmaşıklık	4,92	1,89	0,98	0,95	0,53	0,39	-0,67
-1,13	Gözlenebilirlik	4,59	2,10	0,97	0,93	0,53	0,39	-0,54
-1,14	Denenebilirlik	4,67	2,18	0,80	0,66	0,53	0,39	-0,61
-0,80	Yeniliğin Yayılması	4,77	1,89	0,80	0,66	0,53	0,39	-0,77
-0,98	Güven	4,68	2,06	0,99	0,95	0,53	0,39	-0,60
-0,86	Memnuniyet	5,59	1,45	0,96	0,89	0,53	0,39	-1,09

Ölçeklere İlişkin DFA Bulguları

Araştırma kapsamında kullanılan yeniliğin yayılması ölçeğine DFA uygulanmıştır. Ölçekteki her madde için kendisi dışındaki maddelerle olan korelasyonun 0,30'un altında bir değer almadığı tespit edilmiş (Büyüköztürk, 2009) ve ölçekten madde çıkarılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığının belirlenmesi için Cronbach's Alpha güvenilirlik analizi yapılmıştır. Değerler incelendiğinde ölçeğin güvenilirlik düzeyinin oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir (Alpha=0,981). AMOS programı ile yeniliğin yayılması ölçeği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yeniliğin yayılması ölçeğine ait görelî avantaj, uygunluk, karmaşıklık, denenebilirlik, gözlenebilirlik faktörlerinin faktör yük değerleri verilmiştir.

Faktör	Maddeler	Faktör Yük Değeri	R ²	Hata	P
Görelî Avantaj	GA1	0,96	0,92	0,08	***
	GA2	0,94	0,88	0,12	***
	GA3	0,97	0,94	0,06	***
	GA4	0,98	0,96	0,04	***
Uygunluk	U1	0,97	0,94	0,06	***
	U2	0,98	0,96	0,04	***
	U3	0,97	0,94	0,06	***
Karmaşıklık	K1	0,96	0,92	0,08	***
	K2	0,98	0,96	0,04	***
	K3	0,98	0,96	0,04	***
Denenebilirlik	D1	0,99	0,98	0,02	***
	D2	0,99	0,98	0,02	***
	D3	0,97	0,94	0,02	***
Gözlenebilirlik	GO1	0,95	0,90	0,10	***
	GO2	0,97	0,94	0,06	***
	GO3	0,97	0,94	0,06	***
**p<0.01					

Şekil 4: Yeniliğin Yayılması Ölçeğine Ait DFA Bulguları

Kaynak: Şat ve Ayazlar (2021)

Şekil.4 'e göre, görelî avantaj, uygunluk, karmaşıklık, denenebilirlik, gözlenebilirlik maddelerin faktör yüklerinin 0,94- 0,99 arasında olduğu ve maddeler ile örtük değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiki açıdan %99 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir ($t>2,58$). DFA kapsamında söz konusu ölçeğin uyum iyiliği incelenmiştir. DFA sonucu elde edilen uyum kriterleri değerlerinin mükemmel uyum kriterlerine uyduğu belirlenmiştir. En önemli uyum değeri olan X^2 değerinin df değerine olan oranının 2,873 ile mükemmel uyum düzeyinde, RMSEA değerinin ise 0,066 ile kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu diğer uyum değerlerinin de (CFI= 0,987; GFI= 0,925; AGFI= 0,892; NFI= 0,980; RMR= 0,065) mükemmel ve kabul edilebilir uyum değerleri içerisinde yer aldığı gözlemlenmiştir.

Güven ve memnuniyet ölçeklerine ilişkin DFA sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Tabloya göre, her iki ölçekte yer alan ifadelerin faktör yüklerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde yine maddeler ile örtük değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiki açıdan %99 güven düzeyinden anlamlı olduğunu söylemek mümkündür ($t>2,58$). Güven ölçeğine ilişkin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde değerlerin istenilen düzeyde fakat yüksek olmadığı belirlenmiştir. Bu aşamada GU4 ve GU3 ifadeleri arasında

modifikasyon yapılmış analiz yeniden gerçekleştirilmiştir. Yeniden analiz sonucuna göre, X^2 değerinin df değerine olan oranının 2,257 ile mükemmel uyum düzeyinde, RMSEA değerinin ise 0,010 ile yine mükemmel düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Güven ölçeğine ilişkin diğer uyum iyiliği değerleri de (CFI= 0,990; GFI= 0,990; AGFI= 0,987; NFI= 0,990; RMR= 0,008) mükemmel ve kabul edilebilir uyum değerleri içerisinde olarak belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan bir diğer kavrama olan memnuniyet ölçeğine ilişkin uyum iyiliği değerlerine bakıldığında X^2 değerinin df değerine olan oranının 1,201 ile mükemmel uyum düzeyinde, RMSEA değerinin ise 0,022 ile yine mükemmel düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Güven ölçeğine ilişkin diğer uyum iyiliği değerlerinin de (CFI= 0,980; GFI= 0,982; AGFI= 0,961; NFI= 0,980; RMR= 0,028) mükemmel düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2: Güven ve Tüketici Memnuniyetine Ait Ölçeğin DFA Bulguları

Faktör	X^2/df	P	RMSEA	CFI	GFI	AGFI	NFI	RMR	Faktör	Maddeler	Faktör Yük Değeri	R^2	Hata P
Güven	0,257	0,0000	0,010	0,90	0,990	0,98	0,990	0,008	Memnuniyet	T ₁	0,95	0,90	0,10 ***
										T ₂	0,98		0,96
									0,04	***			
										T ₃	0,90		0,81
									0,19	***			

Hipotezlerin Test Edilmesi

DFA bulgularının tespit edilmesi sonucunda araştırma modelinde yer alan hipotezlerin test edilmesinde regresyon analizi aşamasına geçilmiştir. Regresyon analizi yapılmadan önce regresyon analizlerinin varsayımları olan verilerin dağılımının normal olması, değişkenler arasında ilişkinin olması ve değişkenler arasında otokorelasyon ve çoklu bağıntı problemlerinin olmaması durumları üzerinde durulmuştur. Araştırma kapsamında modele dahil edilen verilerin dağılımının normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Modele dahil edilen değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Modeldeki her yol katsayısına ait regresyon modeli için otokorelasyon olup olmadığının incelenmesinde ise Durbin Watson değerine bakılmıştır. Bu değer 1-3 arasında olması nedeniyle kurulan her regresyon katsayısı için oto korelasyon olmadığına karar verilmiştir. Aynı zamanda araştırma modelinde bağımsız değişkenlerin birden fazla olması nedeniyle çoklu doğrusal regresyon modeli yapılarak ilgili model içerisinde çoklu bağıntı olup olmadığına karar verilmek için VIF değeri incelenmiştir. VIF değerinin 10'un altında olması nedeniyle çoklu bağıntı probleminin olmadığı belirlenmiştir (Field, 2005). Tüm bu bilgiler doğrultusunda araştırma modeli için kurulan regresyon analizine ait varsayımların karşılandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hipotezler	Yollar	β	Std. Hata	t değeri	p	VIF	Sonuç	
H ₁ , Görelî avantaj karekod uygulamalarına yönelik müşteri memnuniyeti olumlu yönde etkiler.	GA	0,005	0,074	0,042	0,966	6,587	Ret	
H ₂ , Karmaşıklık karekod uygulamalarına yönelik müşteri memnuniyeti olumsuz yönde etkiler.	Görelî Avantaj Karmaşıklık	KAR	0,179	0,058	2,365	0,018*	3,111	Kabul
H ₃ , Uygunluk karekod uygulamalarına yönelik müşteri memnuniyeti olumlu yönde etkiler.	Uygunluk Denenebilirlik Gözlenebilirlik	UYG	0,480	0,074	4,459	0,001**	6,325	Kabul
H ₄ , Denenebilirlik karekod uygulamalarına yönelik müşteri memnuniyeti olumlu yönde etkiler.	DEN	-0,269	0,047	-3,847	0,001**	2,675	Kabul	
H ₅ , Gözlenebilirlik karekod uygulamalarına yönelik müşteri memnuniyeti olumlu yönde etkiler.	GÖZ	-0,004	0,056	-0,052	0,958	3,530	Ret	
H ₆ , Güven karekod ödeme sistemine yönelik memnuniyet olumlu yönde etkiler.	GÜV	0,291	0,031	9,349	0,001**	3,115	Kabul	

**p<0.01; *p<0.05; Durbin Watson= 1,617; R²=0,223; Sabit Beta Değeri=4,126

Bağımsız Değişkenler: Görelî Avantaj, Karmaşıklık, Uygunluk, Gözlenebilirlik, Denenebilirlik

Bağımlı Değişken: Memnuniyet

**p<0.01; Durbin Watson= 1,499; R²=0,169; Sabit Beta Değeri=4,223

Bağımsız Değişkenler: Güven

Bağımlı Değişken: Memnuniyet

Şekil 5: Yeniliklerin Yayılması, Güven ve Memnuniyete İlişkin Varyans Düzeyleri

Kaynak: Şat ve Ayazlar (2021)

Araştırmada geçen tüm kavramlara ilişkin varyans düzeylerine ait sonuçlar Şekil.5’de gösterilmektedir. Şekil 6’da yer alan bulgular incelendiğinde, görelî avantajın tüketici memnuniyeti üzerindeki etkisinin ($\beta= 0.005$; $t= 0.042$; $p=0.966>0.05$) anlamlı olmadığı belirlenmiştir (H1). Katılımcıların karmaşıklık düzeylerinin memnuniyet üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta= 0.179$; $t= 2.365$; $p=0.018<0.05$) olduğu belirlenmiştir (H2). Bu sonuç katılımcıların karmaşıklık düzeylerinde bir birimlik artış olduğunda memnuniyet düzeylerinde 0.179 birimlik bir etki ile artış olacağını göstermektedir. Katılımcıların uygunluk düzeylerinin memnuniyet üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta= 0.480$; $t= 4.459$; $p=0.001<0.01$) olduğu belirlenmiştir (H3). Bu sonuç katılımcıların uygunluk düzeylerinde bir birimlik artış olduğunda memnuniyet düzeylerinde 0.480 birimlik bir etki ile artış olacağını göstermektedir. Katılımcıların denenebilirlik düzeylerinin memnuniyet üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=-0.269$; $t=-3.847$; $p=0.001<0.01$) olduğu belirlenmiştir (H4). Bu sonuç katılımcıların denenebilirlik düzeylerinde bir birimlik artış olduğunda memnuniyet düzeylerinde 0.269

birimlik bir etki ile azalış olacağını göstermektedir. Gözlenebilirliğin memnuniyet üzerindeki etkisinin ($\beta=-0.004$; $t=-0.052$; $p=0.958>0.05$) anlamlı olmadığı belirlenmiştir (H5). Araştırmada kullanılan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan memnuniyet %22,3'ünü açıkladığı belirlenmiştir.

$$\text{Memnuniyet} = 4.223 + 0.291 * \text{Güven}$$

Kurulan modele ait regresyon eşitliği aşağıda verilmiştir.

$$\text{Memnuniyet} = 4.126 + 0,480 * \text{Uygunluk} + 0,179 * \text{Karmaşıklık} - 0.269 * \text{Denenebilirlik}$$

Ayrıca katılımcıların güven düzeylerinin memnuniyet üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta= 0.291$; $t= 0.031$; $p=0.001<0.01$) olduğu belirlenmiştir (H6). Bu sonuç katılımcıların güven düzeylerinde bir birimlik artış olduğunda memnuniyet düzeylerinde 0.291 birimlik bir etki ile artış olacağını göstermektedir. Güven değişkenin tek başına memnuniyetin %16,9'unu açıkladığı belirlenmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişim turizm endüstrisindeki rekabeti yoğunlaştırmakta bu durumdan restoranlar da etkilenmektedir. Rakiplerine kıyasla rekabet avantaj elde etmenin yolu söz konusu teknolojik değişimlere hızlı ve kolay bir şekilde adapte olmaktan geçmektedir. Bu bağlamda mobil teknoloji alanında gittikçe yaygınlaşmaya başlayan karekod sisteminin restoranlara entegre edilmesi yenilikçi bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Alan yazın incelenmesi sonucunda karekoda yönelik güven algısı ve teknoloji kabul modeli ile entegre edilerek tüketicilerin uygulama ile ilgili kullanım niyetlerinin ele alındığı çalışmalara rastlanmaktadır. Karekodun yeni bir yaklaşım olması nedeniyle tüketicilerin bu yenilikle ilgili davranışlarına yönelik sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada restoranlardaki karekod uygulamasının bir yenilik olarak tüketiciler tarafından nasıl algılandığına, güvenli bulunup bulunmadığına ve uygulamanın tüketici memnuniyetine etkisine odaklanılmıştır.

Bu araştırmada yeniliklerin yayılması kuramına odaklanılmış ve söz konusu kuramın uygulanabilir olduğu araştırma bulguları ile desteklenmiştir. Yeniliklerin yayılması modeli ile ön plana çıkan görece avantaj, karmaşıklık, uygunluk, denenebilirlik ve gözlenebilirlik boyutlarının tüketici memnuniyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Genel anlamda bu araştırma kapsamında oluşturulan modelin restoran işletmelerine adapte edilebileceğini söylemek mümkün olmaktadır. Özellikle COVID-19 salgını nedeniyle temasın minimum seviyede olduğu bir dönemde tüketicilerin restoranlarda temassız bir şekilde ödeme deneyimine olanak tanınması açısından karekod kullanımının yaygınlaşacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla tüketicilerin bu yenilikçi uygulamaya yönelik algılarının ve güvenlerinin olumlu yönde geliştirilmesi, memnuniyetleri açısından da önem arz etmektedir.

Araştırma kapsamında yeniliklerin yayılması boyutlarından ikisinin (görece avantaj ve gözlenebilirlik) tüketici memnuniyeti üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre yeni teknoloji sistemi olarak karekod uygulaması tüketiciler tarafından diğer kullanılan uygulamalara kıyasla daha avantajlı olarak değerlendirilmemiştir. Benzer şekilde restoran tüketicilerinin karekod uygulaması ile ilgili sonuçları gözlenebilir bulmadıklarını ve dolayısıyla tüketici memnuniyetini olumlu yönde etkilemediğini söylemek de mümkündür. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında katılımcıların karekod dışındaki diğer ödeme sistemlerine ve mobil uygulamalara aşina olması etkili olmuş olabilir. Aynı zamanda tüketicilerin diğer tüketicilerle etkileşim halinde olarak yenilikle ilgili önbilgiye sahip olması

da sonucu etkilemiş olabilir. Dolayısıyla, restoran işletmelerinin potansiyel kullanıcıların mobil uygulamalar ile ilgili önceki tecrübelerini araştırarak buna göre karekod uygulamalarının avantajlarını geliştirmeleri gerekmektedir. Söz konusu avantajların uygulamayı kullanım sonrasındaki olumlu sonuçlarının tüketiciler tarafından gözlemlenebilir nitelikte olması önemlidir.

Araştırma bulgularına göre karekod uygulamasının karmaşık olarak algılanması tüketici memnuniyetini olumsuz yönde etkilemektedir. Bir diğer deyişle uygulamayı karmaşık bulan tüketiciler uygulamadan memnun kalmamaktadır. Söz konusu bulgunun görece avantaj ile ilgili bulguyu etkilemiş olması da söz konusudur. Buna göre katılımcıların karekod uygulamasını karmaşık bulması nedeniyle kendilerine göre bir avantajının olmadığına yönelik bir algı geliştirmiş olabilirler. Schierz (2010) müşterilerin mobil ödeme hizmetlerini karmaşık bulup bulmamalarının bu teknolojiyi kabul etmelerini belirleyen önemli bir faktör olduğunu ifade etmiştir. Zhou (2013) mobil ödeme uygulamalarındaki karmaşıklığın kullanım niyeti üzerinde negatif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Yine Lou, Tian ve Koh (2017) karekod uygulamalarının müşteri tarafından karmaşık algılanması durumunda olumsuz bir tutum sergilediklerini tespit etmiştir. Buradan hareketle restoranların tüketicilerinin teknolojik değişimlere adapte olabilme becerilerine uygun karmaşıklıkta uygulamalar sunması gerekmektedir.

Araştırmaya dahil olan katılımcılar restoranlardaki karekod uygulamasına yönelik uygulanabilir ve denenebilir algısı geliştirdikleri takdirde bu uygulamadan memnun kalmaktadırlar. Rosnidah (2019) mobil uygulamaların uygulanabilir ve önceden denenebilir olarak algılanmasının müşteriler açısından kolaylaştırıcı olduğunu belirlemiştir. Türker ve Okumuş (2019) mobil ödeme sistemlerinin uygulanabilir ve denenebilir olmasının kullanım niyeti üzerindeki olumlu etkisini ifade etmiştir.

Bu araştırmada yeniliklerin yayılması kuramının yanı sıra karekod uygulamasına yönelik tüketici memnuniyetini etkileyebilecek unsurlardan bir diğeri olarak güven kavramı ele alınmış ve iki kavram arasındaki etki test edilmiştir. Araştırma bulgularına göre tüketicilerin karekod uygulamasına güven duymaları memnuniyetlerini olumlu yönde etkilemektedir. Usta ve Eyüboğlu (2010) yaptıkları çalışmada mobil uygulamalara duyulan güvenin çevrimiçi hizmet kullanımı niyetini etkilediğini belirlemiştir. Özer, Özcan ve Aktaş (2010) çalışmalarında, mobil teknolojilerin algılanan güven ve kullanım kolaylığı ile algılanan faydanın müşteri memnuniyeti üzerindeki kullanım niyeti üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Menzi, Önal ve Çalışkan (2012) yaptıkları çalışmada, mobil uygulamaları kullanan müşterilerin memnuniyet durumları üzerinde güven faktörünün olumlu yönde etkilediğini vurgulamıştır. Ceylan, Genç ve Erem (2013) yaptıkları çalışmada, mobil ödeme işlemlerinin benimsenmesinde müşterilerin güven ve algıladıkları faydanın kullanım niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu açığa çıkarmıştır. Eyüboğlu ve Sevim (2017) alışverişlerinde karekod kullanımını kabul etmeleri için güven duymaları ve kullanımını kolay bulmalarının karekod kullanım niyetlerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmanın teorik katkısı olarak öncelikle yeniliklerin yayılması kuramı ile tüketici memnuniyeti arasındaki ilişkiden söz edilebilir. Önceki araştırmalarda teknoloji kabul modeli kapsamında algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı boyutlarının tüketici memnuniyetine etkisinin incelendiği görülmektedir. Yeniliklerin yayılması kuramında sırasıyla görece avantaj ve karmaşıklık boyutlarına karşılık gelen söz konusu iki boyuta ek olarak bu çalışmada uygunluk, denenebilirlik ve gözlenebilirlik boyutlarının tüketici memnuniyet üzerindeki etkisi de ele alınmıştır. Alan yazında güven kavramının memnuniyet üzerindeki etkisinin incelendiği çeşitli araştırmalar yer almakla birlikte karekod uygulamasına yönelik bir etki bu çalışma ile ortaya konmuştur.

Genel anlamda karekod uygulamasının restoran işletmelerindeki tüketici memnuniyeti üzerinde olumlu yönde etkilediğinden söz etmek mümkündür. Tüketicilerin karekod uygulamasına bir yenilik olarak bakış açısının ve bu uygulamaya duyulan güvenin etkili olduğu görülmektedir. Buradan hareketle bu memnuniyetin restoran işletmeleri tarafından geliştirilmesinde;

- Karekod uygulamasının tüketicilere sağlayacağı avantajların etkili bir şekilde aktarılması,
- Karmaşık bir uygulamadan ziyade kullanıcı dostu karekod uygulamalarının hayata geçirilmesi,
- Tüketicilerin gündelik yaşamlarına uygun ve kolaylaştırıcı bir uygulamaya odaklanması,
- Restoranda karekod ile ödeme yapmadan önce söz konusu uygulamanın tüketiciler tarafından denenmesinin sağlanması,
- Tüketicilerin uygulamaya ilişkin güven algılarının olumlu yönde geliştirilmesi açısından uygulama ile ilgili teknik bilgilerin sunulması önerilmektedir.

Araştırmaya yönelik bazı sınırlılıklardan söz etmek mümkündür. Öncelikle, bu çalışmada nicel bir yaklaşım benimsenmiş ilgili alan yazın ışığında oluşturulan bir model test edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların karekod kullanımlarının nedenine yönelik daha derinlemesine bilgi elde etmek amacıyla bundan sonraki araştırmalarda nitel araştırma yaklaşımından faydalanılabilir. Bir diğer sınırlılık olarak araştırmanın Ankara'nın Çankaya ilçesinde faaliyet gösteren restoran işletmelerinde yürütülmesi elde edilen bulguların diğer bölgelere genellenmesini kısıtlamaktadır. Buradan hareketle restoranlardaki karekod ödeme sistemlerine yönelik çalışmaların farklı bölgelerde de uygulanmasına ihtiyaç duyulduğu gözlenmektedir. Araştırmada restoran işletmelerindeki iş akışı düşünülerek karekod uygulaması ele alınmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda diğer turizm işletmelerindeki karekod uygulamalarının bir yenilik olarak tüketici tarafından algılanmasına ve tüketici memnuniyeti üzerindeki etkisine odaklanılabilir. Tüketici memnuniyetinin araştırıldığı bu çalışmanın yanı sıra gelecekteki araştırmalarda karekod uygulamalarında tüketici bağlılığını etkileyebilecek unsurlar üzerine odaklanılabilir. Araştırma kapsamında farklı yaş grubundaki katılımcılar yer almış ancak bu katılımcıların karekod uygulamalarına yönelik farklı bakış açılarının olup olmayacağı test edilmemiştir. Gelecekteki araştırmalar karekod uygulamasına yönelik farklı kuşakların bakış açılarını ele alabilir.

Kaynakça

- Agarwal, R. ve Prasad, J (2003). Are individual differences germane to acceptance of information Technologies?, *Decision Sciences*, 30 (2), 361–391.
- Aktaş, C. (2012). Hızlı Yanıt Veren Kod Aracılığıyla Geleneksel Gazete ile Yeni Medyanın Yakınsaması, *Global Media Journal*, 3 (5), 1-18.
- Aktaş, C. and Çaycı, B. (2013). Qr Kodun Mobil Eğitimde Yeni Eğitim Yöntemlerinin Geliştirilmesine Katkısı. *Global Media Journal*, 119.
- Akbulut, M., Aykan, A. Ç., MATARACI, İ., Aksoy, E., Tanıl, Ö. Z. E. R. ve Tuncer, M. A. (2016). Partial upper sternotomy for concomitant with ascendant aorta replacement or isolated aortic valve implantation. *Koşuyolu Heart Journal*, 18(2), 80-83.
- Altunışık, R., Coşkun R., Bayraktaroğlu S. ve Yıldırım E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamaları, Sakarya: Sakarya Kitabevi, 3 (1), 45-65.

- Berrahim, I. A. and Khatib, T. (2017). A novel hybrid model for hourly global solar radiation prediction using random forests technique and firefly algorithm. *Energy Conversion and Management*, 138, 413-425.
- Berger, F., Luo, M., Dennis, E. S., Peacock, W. J., & Chaudhury, A. (2005). MINISEED3 (MINI3), a WRKY family gene, and HAIKU2 (IKU2), a leucine-rich repeat (LRR) KINASE gene, are regulators of seed size in Arabidopsis. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(48), 17531-17536.
- Bergig, O., Hagbi, N., El-Sana, J., Kedem, K., and Billinghamurst, M. (2011). In-place augmented reality. *Virtual reality*, 15(2), 201-212.
- Boonlertvanich, K. (2011). Effect of customer perceived value on satisfaction and customer loyalty in banking service: the moderating effect of main-bank status. *International Journal of Business Research*, 11(6), 40-54.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum. Ankara: Pegem Yayınları, 3.Baskı, 20-65.
- Cabanillas, F. ve Munoz, L. (2014). Antecedents of the adoption of the new mobile payment systems: The moderating effect of age. *Computers in Human Behavior*, Elsevier, 35 (1) , 464-478.
- Carmichael, G., Ledermann, J., Harter, P., Friedlander, M., Vergote, I., Rustin, G. and Matulonis, U. (2012). Olaparib maintenance therapy in platinum-sensitive relapsed ovarian cancer. *New England Journal of Medicine*, 366(15), 1382-1392.
- Canadi, M., Höpken, W. and Fuchs, M. (2010, February). Application of QR codes in online travel distribution. In ENTER (Vol. 10, pp. 978-3).
- Canadi, M., Wolfram, H. And Mathias, F. (2010). 'Application of QR codes in online travel distribution' in Ulrike Gretzel, Rob Law and Mathias Fuchs (eds), *Information and Communication Technologies in Tourism 2010*, Vienna; Springer, pp.137-148.
- Ceylan, H. H., Genç, E. ve Erem, I. (2013). Tüketicilerin internet bankacılığını benimsemesini etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile araştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (3), 143-154.
- Chakravarty, S. and Herkenham, M. (2005). Toll-like receptor 4 on nonhematopoietic cells sustains CNS inflammation during endotoxemia, independent of systemic cytokines. *Journal of Neuroscience*, 25(7), 1788-1796.
- Chang, C. (2005). Applying Self- Regulated Learning Strategies in a Web- Based Instruction An Investigation Of Motivation Perception. *Computer Assited Laguage Learning*, 18 (3), 217-230.
- Chang, Y. P. ve Zhu, D. H. (2012). The Role of Perceived Social Capital and Flow Experience in Building Users Continuance Intention to Social Networking Sites in China, *Computers in Human Behavior*, 28 (3), 995-1001.
- Cheng, K. ve Kin, L. (2006). Insider Trading and Voluntary Disclosures. *Journal of Accounting Research*, 51 (1), 8-15.
- Chen, S. J., ve Chang, T. Z. (2003). A descriptive model of online shopping process: some empirical results. *International Journal of Service Industry Management*, 14(5), 556-569.
- Cinnioğlu, H. (2019). Determining the use of qr (quick response) codes in hotels. *Global Review of Research in Tourism, Hospitality and Leisure Management. An Online International*

Refereed Research Journal, 5 (1), 700-714.

- Crawford, J., Cross, S. J., Smith, T. J., Bohlke, K., Lyman, G. H., Carson, K. R. and Armitage, J. O. (2015). Recommendations for the use of WBC growth factors: American Society of Clinical Oncology clinical practice guideline update. *Journal of Clinical Oncology*, 33(28), 3199-3212.
- Davis, J. L. and Barteau, M. A. (1989). Polymerization and decarbonylation reactions of aldehydes on the Pd (111) surface. *Journal of the American Chemical Society*, 111(5), 1782-1792.
- Davis, F.D. ve Warshaw, P. R (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13 (3), 1-30.
- Davis, F.D. ve Warshaw, P. R. (2000). User acceptance of computer technology: a comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35 (8), 18-50.
- Dal, N. E., ve Şahin, Ö. (2018). Elektronik Ticarete Güven Oluşturan Faktörlerin Satınalma Niyeti İle İlişkisi: Trendyol Alışveriş Sitesi Müşterileri İle Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 240-259.
- Demir, K. ve Akpınar, E. (2016). Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 6 (1), 59-79.
- Doğaner, M. and Kuyucular, Y. (2017). Mobil Reklam Faaliyetlerinin Tüketici Algısı Üzerine Etkileri: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 236-255.
- Echtler, F. ve Wimmer, R. (2013). The Interactive Dining Table. *Human Factors In Computing Systems Conference, Proceeding of the Ninth ACM International Conference on Interactive Tabletops and Surfaces*, Paris: ACM, 419-422.
- Eurostat, 2020. Your key to European statistics. Air transport of passengers. [assessed 2020 April 13]. <https://ec.europa.eu/eurostat>.
- Eyüboğlu, K. ve Sevim, U. (2017). Determinants of contactless credit cards acceptance in Turkey. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13 (2), 311-330.
- Emek, Y., Avin, C., Kantor, E., Lotker, Z., Peleg, D., & Roditty, L. (2012). SINR diagrams: Convexity and its applications in wireless networks. *Journal of the ACM (JACM)*, 59(4), 1-34.
- Field, A. (2005). Reliability analysis. In: Field, A., Ed., *Discovering Statistics Using spss*. 15 (1), 1-19. Sage, London.
- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics.
- Gao, G Hu, B., Jin, J., Guo, A. Y., Zhang, H. and Luo, J., (2015). GSDS 2.0: an upgraded gene feature visualization server. *Bioinformatics*, 31(8), 1296-1297.
- Gefen, D. (2000). E-commerce: The role of familiarity and trust. *Omega: The International Journal of Management Science*, 28 (6), 725–737.
- George, K. ve Christodoulou, B. (2004). A Grid Service Framework for Metadata Management in Self e-Learning Networks, *Proceedings of 2nd European Across Grids Conference (AxGrids04)*, Nicosia, Cyprus.
- George, D. M. (2010). Paul. *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*.
-

-
- Ghiron, L., S., Medaglia, C. M., and Perrone, A. (2009, July). "Art-sonomy": Social Bookmarking of Real Artworks via Mobile Applications with Visual Tags. In *International Conference on Universal Access in Human-Computer Interaction* (pp. 375-384). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Gyampah, A. (2007). Perceived usefulness, user involvement and behavioral intention: an empirical study of ERP implementation, *Computers in Human Behavior*, 23 (3), 1232-1248.
- Hair, J. F. Jr., Anderson, R. E., Tahtam, R. L., ve Black, W. C. (1998). *Multivariate Data Analysis*. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall. Fifth Edition
- Jansma, J., Vissink, A., Spijkervet, F. K. L., Burlage, F. R. and Coppes, R. P. (2003). Oral sequelae of head and neck radiotherapy. *Critical Reviews in Oral Biology and Medicine*, 14(3), 199-212.
- Jiang, L., Yang, Z. ve Jon, M. (2013). Measuring consumer perceptions of online shopping convenience. *Journal of Service Management*, 24(2), 191-214.
- K.Y. ve Lee, B. G. (2015). Marketing insights for mobile advertising and consumer segmentation in the cloud era: AQ-R hybrid methodology and practices. *Technological Forecasting and Social Change*, 91, 78-92
- Lee, W.J., Kim, T.U. ve Chung, J.Y. (2002). User Acceptance of the Mobile Internet. M-Business 2002 konferansında 11 Temmuz 2021 Tarihinde sunulan bildiri, 20-75.
- Lee, Y., Lee, I., Kim, J. ve Kim, H. (2002). A Cross-Cultural Study on the Value Structure of Mobile Internet Usage: Comparison between Korea and Japan. *Journal of Electronic Commerce Research*, 3 (4), 227-239.
- Lee, J. K., Lee, I. S. and Kwon, Y. J. (2011). Scan and learn! Use of quick response codes and smartphones in a biology field study. *The American Biology Teacher*, 73(8), 485-492.
- Lee, J.K., Lee, I.S. ve Kwon, Y.J. (2011). Search for quick response codes and smartphones in the field of learning biology by scanning. *American Biology Teacher*, 73(8), 485-492.
- Lee, V. ve Lin, B. (2016). Mobile Social Commerce: The Booster for brand loyalty?, *Computers in Human Behavior*, 142-154
- Lord, S. R., Sherrington, C., Michaleff, Z. A., Fairhall, N., Paul, S. S., Tiedemann, A. and Whitney, J. (2017). Exercise to prevent falls in older adults: an updated systematic review and meta-analysis. *British journal of sports medicine*, 51(24), 1750-1758.
- Lou, L., Tian, Z., ve Koh, J. (2017). Tourist satisfaction enhancement using mobile QR code payment: An empirical investigation. *Sustainability*, 9(7), 1186.
- Louho, R., Kallioja, M., and Oittinen, P. (2006). Factors affecting the use of hybrid media applications. *Graphic arts in Finland*, 35(3), 11-21.
- Karatas, C. Yon, B., Sayin, E., Calayir, Y., Ulucan, Z. M., Sahin, H. and Bildik, A. T. (2015). Lessons learned from recent destructive Van, Turkey earthquakes. *Earthquakes and Structures*, 9(2), 431-453.
- Kim, M. J., Lay, T., Ammon, C. J., Kanamori and H., Xue, L (2011). Possible large near-trench slip during the 2011 Mw 9.0 off the Pacific coast of Tohoku Earthquake. *Earth, planets and space*, 63(7), 687-692.
-

- Ou, C. X., Pavlou, P. A. and Davison, R. M. (2014). Swift guanxi in online marketplaces: The role of computer-mediated communication technologies. *MIS quarterly*, 38(1), 209-230.
- Rogers, E. M. (1995). Lessons for guidelines from the diffusion of innovations. *The Joint Commission journal on quality improvement*, 21(7), 324-328.
- Rogers, F. H., Muralidharan, K., Kremer, M., Chaudhury, N. and Hammer, J. (2005). Teacher absence in India: A snapshot. *Journal of the European Economic Association*, 3(2-3), 658-667.
- Margetis, G., Grammenos, D., Zabulis, X., & Stephanidis, C. (2013, July). iEat: An interactive table for restaurant customers' experience enhancement. In *International Conference on Human-Computer Interaction* (pp. 666-670). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Menzi, N., Nezi, Ö. ve Çalışkan, E. (2012). Mobil Teknolojilerin Eğitim Amaçlı Kullanımına Yönelik Akademisyen Görüşlerinin Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 13(1), 39-55.
- Meuter, M. L., Ostrom, A. L., Roundtree, R. I. and Bitner, M. J. (2000). Self-service technologies: understanding customer satisfaction with technology-based service encounters. *Journal of marketing*, 64(3), 50-64.
- McCloskey, D. W. (2006). The Importance of Ease of Use, Usefulness, and Trust to Online Consumers: An Examination of the Technology Acceptance Model with Older Consumers, *Journal of Organizational and End User Computing*, 18 (3), 47- 65.
- Moore, G.C. ve Benbasat, I. (1991). Development of an instrument to measure the perceptions of adopting an information technology innovation. *Information Systems Research*, 2 (3), 192-222.
- Musyaffi, A. M., Johari, R. J., Rosnidah, I., Sari, D. A. P., Amal, M. I., Tasyrifania, I. ve Sutanti, F. D. (2021). Digital Payment During Pandemic: An Extension of The Unified Model of QR Code. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 10(6), 213-213.
- Naghavi, M., Abolhassani, F., Pourmalek, F., Moradi Lakeh, M., Jafari, N., Vaseghi, S. and Kazemeini, H. (2009). The burden of disease and injury in Iran 2003. *Population health metrics*, 7(1), 1-21.
- Tarde, D. (2003). *The new Tarde: sociology after the end of the social. Theory, Culture and Society*, 20(5), 81-98.
- Thyer, B. A. (2012). *Quasi-experimental research designs*. Oxford University Press.
- Türker, C., ve Okumuş, A. (2019). Mobil Ödeme Kullanımına Yönelik Niyet ve Algıların SosyoDemografik Özelliklere Göre Farklılıklarının İncelenmesi. *Istanbul Management Journal*, (87), 111-139.
- Okazaki, S., Li, H. and Hirose, M. (2012). Benchmarking the use of QR code in mobile promotion: three studies in Japan. *Journal of Advertising Research*, 52(1), 102-117.
- Oliver Richard, L. (1997). *Satisfaction: A behavioral perspective on the consumer*. New York ' NY: Irwin-McGraw-Hill. 5-20.
- Örücü, H., and Acar, N. (2015). Effects of substituent groups and solvent media on Pyrene in ground and excited states: A DFT and TDDFT study. *Computational and Theoretical Chemistry*, 1056, 11-18.
- Özer, G., Özcan, M. ve Aktaş, S. (2010). Muhasebecilerin bilgi teknolojisi kullanımının teknoloji

- kabul modeli (TKM) ile incelenmesi. *Journal of Yasar University*, 1, 3278-3293.
- Rodgers, K. and Scobie, W. (2015). Sealfies, seals and celebs: expressions of Inuit resilience in the Twitter era. *Interface: A Journal on Social Movements*, 7(1), 70-97.
- Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of Innovations*, A Division of Macmillan Publishing Co. Inc. Third Edition, The Free Press, New York.
- Rogers, E. M. and Singhal, A., (2003). The status of entertainment-education worldwide. In *Entertainment-education and social change* (pp. 25-42). Routledge.
- Rosnidah, I., Muna, A., Musyaffi, A. M. and Siregar, N. F. (2019, March). Critical factor of mobile payment acceptance in millennial generation: Study on the UTAUT model. In *International Symposium on Social Sciences, Education, and Humanities (ISSEH 2018)* (pp. 123-127). Atlantis Press.
- Ryan, W. G., Crawford Jr, R. J., Gross, S. J., and Wallace, D. H. (1997). Assessment of parasite control and weight gain after use of an ivermectin sustained-release bolus in calves. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 211(6), 754-756.
- Schierz, P. G., Schilke, O. ve Wirtz, B. W. (2010). Understanding consumer acceptance of mobile payment services: An empirical analysis. *Electronic commerce research and applications*, 9(3), 209-216.
- Smithsonian, G. and Pálfi, G. (2012). Juvenile cases of skeletal tuberculosis from the Terry Anatomical collection (Smithsonian Institution, Washington, DC, USA). *Acta Biologica Szegediensis*, 56(1), 1-12.
- Spacey, K., Khazim, R., Dannawi, Z., Khazim, M., Lennon, S., Reda, A. and Zaidan, A. (2015). Incidence and treatment of delayed symptoms of CSF leak following lumbar spinal surgery. *European Spine Journal*, 24(9), 2069-2076.
- Spence, C., Piqueras-Fiszman, B. and Giboreau, A. (2013). Assessing the influence of the color of the plate on the perception of a complex food in a restaurant setting. *Flavour*, 2(1), 1-11.
- Söylemez, C. and Karahan, M. O. (2020). E-hizmet kalitesi ve güvenin mobil uygulama kullanma memnuniyetine etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 555-575.
- Şimşek, E. ve Kızıldemir, Ö. (2019). Restoranlarda Karekod Kullanımı: Beyoğlu üzerine bir araştırma. 20. Ulusal- 4. Uluslararası Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, 16-19 Ekim, Eskişehir, 874-880.
- Şimşek, E. ve Cinnioğlu, H. (2020). Akıllı Turizm Destinasyonlarındaki Otellerin Karekod Kullanımı: İstanbul Smart Beyoğlu Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 (3), 675-690.
- Unitag, (2015). Home Of QR Codes. www.unitag.io Erişim Tarihi:04.03.2022
- Usta, T. ve Eyüboğlu, K. (2010). Bireylerin internet bankacılığını benimsemesini etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 4 (2), 11-38.
- Wimmer, R. and Echtler, F. (2013). Exploring the benefits of fingernail displays. In *CHI'13 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems* (pp. 937-942).
- Venkatesh, V., Thong, J. Y. and Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS*

quarterly, 157-178.

Zhou, Y., Tang, G., Xi, Y., ve Tian, J. (2013). A shoulder-lines connection algorithm using improved Snake model. 38(1), 82-85.

Zhou, G., Rapach, D. E. and Strauss, J. K., (2013). International stock return predictability: what is the role of the United States?. The Journal of Finance, 68(4), 1633-1662.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* Romanında Yapı ve İzlek¹

The Structure and Theme in The Novel "Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat" by Şemseddin Sami

Havvaana KARADENİZ^{a*}

^aÖğretim Görevlisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3423-887X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Ocak 2022

Kabul tarihi: 5 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat,

Şemseddin Sami,

Toplumsal baskı

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 21, 2022

Accepted: September 05, 2022

Keywords:

Taaşşuk-ı Talât and Fitnat,

Şemseddin Sami,

Social pressure

ÖZ

Türk edebiyatında roman türünün ilk örneklerinden biri olan Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, Tanzimat döneminde sıkça ele alınan, birbirine âşık iki gencin eski gelenek ve göreneklerin etkisiyle bunalıma ve ölüme sürüklenişinin gözler önüne serildiği bir romandır. Devrin toplumsal bir sorunu hâline gelen görücü usulü ile evliliğin doğurduğu vahim sonuçlar ve ailelerin gençler üzerinde oluşturduğu baskı, romanda üzerinde durulan en temel noktalar. Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat romanında orta sınıf ailelerinin hayatlarının anlatıldığı görülür. Görücü usulü ile evliliği sert bir dille tenkit eden roman, aslında insanların derin ruh tahlillerinin yapıldığı bir gelenek-görenek/örf ve âdet romanıdır. Roman genel olarak insan şahsiyetine, hürriyete ve tabiata aykırı olan eski örf ve âdetlerin, bireyleri ve toplumu felakete sürükleyişini anlatır. Bu nedenle değişmez gibi algılanan birtakım değerlerin de sorgulanabileceği mesajını verir. Toplumun düşünce yapısını tüm gerçekleri ile gözler önüne sermeye çalışan yazar, aşk duygusunu kullanır ve anlatı boyunca "aşk"ın devrin kurallarına göre kurgulandığı görülür. Ayrıca romanda eser aracılığı ile toplumu eğitime çabası ve toplumsal fayda ön planda tutulur. Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat romanında entrik kurguyu oluşturan ve çatışmayı sağlayan değerler, "KORA şeması"yla tablolştırılmıştır. Böylece romanın yapısını oluşturan zaman, mekân, olay örgüsü, bakış açısı ve karakterler hakkında bilgi verildikten sonra romanın arka planında verilmek istenen ülkü (tematik) değerler ve karşı değerler çalışmada sunulmuştur.

ABSTRACT

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, one of the first examples of the novel genre in the Turkish literature, is a novel that is frequently discussed in the Tanzimat period, in which two young people in love are driven to depression and death by the effects of old traditions and customs. The consequences of the arranged marriage which emerged as a social problem of the eras and pressure that the families created on young people are the most fundamental points of the novel. The novel Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat narrates middle class families. The novel harshly criticizing the arranged marriage is indeed a tradition and customs novel with deep soul analyses of people. The novel describes how old customs and traditions which are contrary to human personality, freedom and nature lead individuals and society to disaster. Therefore, it gives the message that certain values thought to be not changed can be questioned. The writer trying to reveal the mentality of the society with all the facts uses the sense of love and it is seen that "love" is fictionalized according to the rules of the era. In the novel Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, the values that constitute intrigue and provide conflict are listed with the "KORA scheme". Thus, after giving information about the time, space, event structure, point of view and characters that form the structure of the novel, the ideal (thematic) values and counter values that are desired to be given in the background of the novel are presented in the study.

¹ Bu çalışma IV. Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresinde (INES) sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir (Antalya, 30 Ekim-3 Kasım 2018).

EXTENDED ABSTRACT

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, one of the first examples of the novel genre in the Turkish literature, is a novel that is frequently discussed in the Tanzimat period, in which two young people in love are driven to depression and death by the effects of old traditions and customs. The consequences of the arranged marriage which emerged as a social problem of the eras and pressure that the families created on young people are the most fundamental points of the novel.

The novel Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat narrates middle class families. The novel harshly criticizing the arranged marriage is indeed a tradition and customs novel with deep soul analyses of people. The novel describes how old customs and traditions which are contrary to human personality, freedom and nature lead individuals and society to disaster. Therefore, it gives the message that certain values thought to be not changed can be questioned. The writer trying to reveal the mentality of the society with all the facts uses the sense of love and it is seen that "love" is fictionalized according to the rules of the era.

In the novel, the effort to educate the community through the work and the social benefit are kept in the forefront. In this context, Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat is a novel which brings many issues such as woman-man relationships, old traditions and customs, unrecoverable pressure of the era's social structure on the young people, bitter consequences of the arranged marriage, family concept, divorce, child marriage, regret, not sending girls to school/education, love, desire to meet, death, material-soul and freedom-captivity and in this way social benefit is underline.

The novel Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat is a novel written with a prevailing perspective. There is no determination regarding the year of case time in the novel. As the time moves along its normal course in a chronological order, there are sometimes flashbacks in time, depending on the subjectivity of the dominant narrator, and information is given from the person's mouth about his/her past. This allows events to take place in a clearer and more accurate sequence in the mind of the reader.

In the novel in question, the space is especially made sense around Talât and Fitnat, the main characters of the novel. Besides, the space is seen as a tool in order to reflect mental states, postures, feelings and thoughts in Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat. Events in Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat usually take place within the house within a narrow frame of space, and it is seen that the outside world and nature are rarely referenced. This may be thought to be the effect of the current social life of the period. In perceptual space, the relationship between space and human is brought to the fore. Therefore, the relationship between concrete elements of the space and the abstract values of man is examined. It is seen that while the space reflects moods of the characters, the moods of the characters also change and determine the space perceptively. The fact that the space is closed and narrow is not due to the smallness of the volume in the physical sense, but because of the depression and pressure experienced by the characters as a result of their spiritual dilemma.

One day, while Talât Bey, a clerk in a department, buys tobacco from a tobacconist named Hacıbaba, sees Fitnat looking from the bay window and falls in love with her. Fitnat's stepfather, Hacıbaba, is a man who is not well liked by society. He took her daughter Fitnat from the school when she was eight and locked her in the house until she was fourteen without leaving her from the house. Talât, who heard that Fitnat was receiving sewing-embroidery lessons from an embroidery teacher Şerife Kadın, disguised as a girl to get Fitnat as soon as possible and took the name of Ragibe and took embroidery lesson from Şerife Kadın. From this point on, the course of the novel is shaped by letters in which these two young people express their feelings and reflect their moods and continues until Hacıbaba gives Fitnat to a rich and widowed man named Ali Bey.

Fitnat, unable to bear the departure of his true love Talât and unable to accept his marriage to Ali Bey, commits suicide. Meanwhile, Talat, who received the letter sent secretly by Fitnat, gets up from his sick bed and goes to Ali Bey's mansion. Talat, unable to bear this pain when he sees Fitnat lying in blood, dies on the spot, next to his only love. Ali Bey, who learns from the amulet on fitnat's neck that he is actually his own daughter and witnesses the death of both Fitnat and Talat, becomes distraught with regret and goes mad. As such, the novel sends the message that social sanctions must be questioned.

Traditions and customs that want to protect the woman from the damage of the outside world and the street actually confine her to a narrower frame. This is also an indication of the male-dominated understanding of social life thus the male uses his superiority with the authority given to him by society. In the social life, whose boundaries are determined only by a patriarchal understanding, the woman is seen to be crushed by her whole dimension. For this reason, the right of the woman to be an individual/human being, which she has already acquired from birth, should be handed over to the woman.

In the novel Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, the values that constitute intrigue and provide conflict are listed with the "KORA scheme". Thus, after giving information about the time, space, event structure, point of view and characters that form the structure of the novel, the ideal (thematic) values and counter values that are desired to be given in the background of the novel are presented in the study.

Giriş

Romanın Kimliği

Türk edebiyatındaki ilk roman denemelerinden biri olan *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*, 1872 yılında Hadîka gazetesinde tefrika edilmeye başlanır; bir yıl süren tefrika, üç cüz hâlinde 1873'te tamamlanır ve 1964 yılında Sedit Yüksek tarafından yeni harflerle yayımlanır. *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*, dil ve sözlük alanındaki çalışmalarıyla tanınan Şemsettin Sami'nin roman türündeki tek eseridir. Romanda ailesi tarafından engellenmiş ve sonu ölümle biten bir aşk hikâyesi anlatılır. Eser aracılığıyla o dönem toplumunun aşk algısı, kadın-erkek ilişkisi, aile kavramı, evlilik sorunu ve eğitim gibi daha pek çok konu gözler önüne serilerek toplumsal eleştiri yapılır ve böylece topluma ayna tutularak toplumsal fayda gözetilir.

Bakış Açısı ve Anlatıcı

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, hâkim bakış açısı ile kaleme alınan bir romandır. Okuyucu; başkarakter, yardımcı karakterler ve olaylar hakkında ancak anlatıcının sağladığı imkânlar ölçüsünde bilgi sahibi olur. "Hâkim bakış açılı anlatıcı, bir olayın anlatılmasında ve bir durumun sergilenmesinde anlatıcının her şeyi bildiği gördüğü bakış açısıdır. Bu bakış açısında anlatıcı, olayın, kahramanların ve mekânın geçmişini bilir. Olay anlatılırken ileride olacaklar da okuyucuya sezdirilir." (Yakıcı vd. 2008, s. 68). Hâkim anlatıcı, olayları yukarıdan izleyerek roman karakterlerinin davranışlarını üçüncü tekil şahıs anlatımla aktarır, zihninden geçenleri bilir, duygularını okuyucuya açıklar. Bu sayede roman karakterlerinin düşüncelerini doğrudan görebilen okuyucu, onların ruh ve hayal dünyasına girme imkânına sahip olur. "Anlatıcı zaman ve mekânla sınırlı değildir. Nerede aranır orada hazır. Kahramanların bütün geçmişini, her türlü hususiyetlerini, zihinlerinden geçirdiklerini bilir. İç konuşmalarını duyar." (Aktaş, 1998). Hâkim bakış açısı ile okuyucu, zaman ve mekân unsurları bakımından kısıtlanmaksızın kişileri hem içeriden hem de dışarıdan tanıma olanağına sahiptir. Bu durum parçadan hareketle şöyle örneklendirilir:

Aksaray'da ufacık bir oda. Gösterişli değil, lakin pek temiz döşenmiş bir odada, yüzünde alımlı bir güzelliğin görüldüğü elli elli beş yaşında bir kadın minder üstüne oturup bir şey dikiyordu. Gözü dikiste, eli iğnede, lakin zihni başka yerde olup bir şey düşünüyor; düşündükçe mahzun ve üzülür gibi görünüyordu. (s. 9)

Tiplerin canlandırılması ve kişilerin kendi ağızlarından konuşturulması noktasına oldukça dikkat eden Şemsettin Sami, *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* romanında mektuplaşmalara yer verir. Böylece mektuplaşma bölümlerinde hâkim anlatıcının aradan çekilerek olayların seyrinin ve kişilerin ruh hâllerinin, bizzat kişilerin bakış açısından birinci ağızdan anlatıldığı görülür:

Ragibe'm

Mektubunuzu adlım, keyifsiz olduğunuza pek çok üzüldüm, pek çok müteessir oldum; lakin müteselli de oldum. Çünkü Ragibe Hanım, iki haftadan ziyade vardı ki seni görmüyordum, senden hiçbir haberim yoktu, hatırıma neler gelmezdi! Ne kadar merak etmişim, ne kadar ağlamışım!... İnşallah muradımıza nail olacağız. Ben, sonunda pederi kandırdım; beni evlendirmeyecekler... (s. 103)

Kişilerin iç ve dış dünyasını tüm netliği ile okuyucuya sunma imkânına sahip olan hâkim anlatıcı; romanda Saliha Hanım, Rifat Bey, Zekiye Hanım, Ali Bey, Talât ve Fitnat gibi daha birçok karakterin bakış açısına da başvurarak okuyucunun, olayları ve kişileri hem içeriden hem de dışarıdan görmesine imkân tanır. Böylece okuyucu, anlatı boyunca başkarakterin ve onun etrafında bulunan diğer önemli karakterlerin duygu ve düşüncelerini bilir. Bunların dışında hâkim anlatıcı; anlatma, gözlemlenme, geriye dönüş tekniği gibi yöntemlere başvurabilir. Romanda hâkim bakış açılı anlatıcının yanı sıra kişilerin bakış açısına da yer verilerek hem kişiler hem de kişilerin çevresi hakkında birinci ağızdan bilgi edinilmesi sağlanır.

Olay Örgüsü

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat, otuz sekiz (38) bölümden oluşur; bu bölümler olayların seyrine göre serim, düğüm ve çözüm çerçevesinde üç ana bölümde gruplandırılır. Bu bölümlerde ele alınan konular şöyle sıralanabilir:

Birinci Bölüm:

- Saliha Hanım'ın, Aksaray'da evlerinde otururken oğlu Talât'ın mahzun bir şekilde oturuşunu fark etmesi,
- Saliha Hanım ve Ayşe Kadın'ın, Talât'ın evlilik zamanı üzerine konuşmaları,
- Saliha Hanım ile Ayşe Kadın'ın, Saliha Hanım'ın ölen eşi üzerine konuşmaları,
- Arap Kadın'ın küçük bir çocukken kaçırılıp Mısır'da esir olarak satılışını anlatması,
- Saliha Hanım ile Arap Kadın'ın görücü usulü ile evlilik üzerine düşüncelerine dile getirmeleri,
- Saliha Hanım'ın, eşi Rifat Bey'den özlem ve sevgiyle bahsetmesi,
- Saliha Hanım'ın mektep yıllarına, çocukluk aşkı olan Rifat Bey'e ve onun ailesine dair bilgi veren bir hikâye anlatması,
- Henüz mektep öğrencisi olan Saliha Hanım'ın, Rifat Bey'e karşı hissettiği duyguların, aşk olduğunun farkına varması,
- Mektepte Saliha Hanım ile Rifat Bey'in birbirlerine olan aşklarını itiraf etmeleri ve aşklarının ebedî kalacağına dair sözleşme imzalamaları,
- Saliha Hanım ile Rifat Bey'in mektup aracılığı ile haberleşmeleri,
- Saliha Hanım'ın on altı yaşına gelmesiyle beraber onu Ahmet Bey adında zengin ve soylu bir efendinin istemesi,
- Saliha Hanım'ın, Rifat Bey'e olan aşkını kendi annesi ve babasına itiraf etmesi,
- Saliha Hanım'ın, kendisinin evlendirilmek istenmesine dair Rifat Bey'e mektup yazarak bilgi vermesi,
- Evlilik kararı üzerine iki âşığın (Saliha Hanım ile Rifat Bey) kendi canlarına kıymak suretiyle ölmeyi kararlaştırmaları,
- Saliha Hanım'ın annesinin, bu kararı tesadüfen öğrenmesi ve bunun üzerine Saliha Hanım ile Rifat Bey'in evlenmelerine onay verilmesi.

İkinci Bölüm:

- Talât Bey'in kaleme giderken Hacıibaba'nın dükkânından tütün aldığı sırada cumbadan Fitnat'ı görmesi ve ona ilk görüşte âşık olması,
- Talât Bey'in, bir başka tütüncü dükkânında Hacıibaba'nın, üvey kızı Fitnat'ı sokağa hiç çıkarmadığını, eve de görücü kadın kabul etmediğini öğrenmesi ve bunun üzerine içini büyük bir keder kaplaması,
- Fitnat'ın bir gün odasında dolaşırken pencereden Talât'ı fark etmesi, düşünce dünyasında Talât'a karşı bir şeyler hissetmesi ve Talât'ı tekrar görebilmek için pencereden sokağı izlemeye başlaması,

- Fitnat'ın evde sıkıldığını düşünen Emine Kadın'ın ve Şerife Kadın'ın Fitnat'ın bu hâlini fark etmesi, bu duruma çözüm bulmak için Şerife Kadın'ın, Hacıbaba ile konuşması ve Fitnat'ın sokağa çıkmasını istemesi,
- Fitnat'ı görme umuduyla Hacıbaba'nın evini gözlemleyen Talât Bey'in, Şerife Kadın'ı o evden çıkarken görmesi, Fitnat'tan bir haber almak umuduyla onu evine kadar takip etmesi,
- Şerife Kadın'ın nakış hocası olduğunu öğrenmesi üzerine Talât Bey'in, Fitnat'a yakın olabilmek için tek çözüm yolunun kadın kılığına girerek nakış öğrenmesi olduğunu düşünmesi,
- Talât'ın, Şerife Kadın'a kendisini Ragıbe adı ile tanıtarak okuma-yazmasının iyi olduğunu, ancak dikiş-nakış bilmediğini söylemesi, dikiş-nakış tahsili için Şerife Kadın'dan ders almayı talep etmesi ve birlikte derse başlamaları,
- Şerife Kadın'ın, okuma-yazması iyi olmayan Fitnat'a Ragıbe'den (Talât'tan) bahsetmesi, Hacıbaba'nın da onayı alınarak Ragıbe'nin (Talât'ın) Fitnat'a ders vermesinin, Fitnat'ın da Ragıbe'ye (Talât'a) dikiş-nakış öğretmesinin kararlaştırılması,
- Fitnat ile Ragıbe'nin on gün süren arkadaşlığı sırasında Fitnat'ın, Ragıbe'yi cumbadan gördüğü Talât'a benzetmesi bu sebeple Ragıbe'ye büyük bir bağlılık göstermesi ve bu durumu Ragıbe'nin yani Talât'ın fark etmesi,
- Zamanda geriye dönüş yapılarak Ali Bey ile Zekiye Hanım'ın hazin bir şekilde sonlanan evliliğinin anlatılması,
- Ali Bey'in, bir cariyesine tesadüfen Şerife Kadın'dan nakış dersi aldırması, bu sırada Şerife Kadın'ın, konağın efendisi Ali Bey'in hazin evlilik serüvenini ve hâlâ ağlamakta olduğunu öğrenip üzülmesi ve bu duruma çözüm bulmak için Ali Bey ile konuşması,
- Şerife Kadın'ın, evlenmesi için Ali Bey'e Fitnat'ı önermesi,
- Bir daha evlenme düşüncesi olmayan Ali Bey'in, Şerife Kadın'ın Fitnat'ın tüm niteliklerini anlatmasıyla beraber Fitnat'ı birinci karısına benzetmesi ve Fitnat'la evlenmeye karar vermesi.

Üçüncü Bölüm:

- Şerife Kadın'ın, Hacıbaba'ya Fitnat için zengin bir koca bulduğu haberini vermesi,
- Hacıbaba'nın, bu habere çok memnun olması, kendince müjde olarak gördüğü bu haberi Fitnat'a vermesi,
- Fitnat'ın bu habere çok üzülmesi ve Emine Kadın'a Ragıbe'nin kardeşini yani Talât'ı sevdiğini söylemesi, ancak bütün bunlara rağmen Fitnat ile Ali Bey'in nikâhlarının kıyılması,
- Fitnat'ın, Ragıbe'ye bir başkasıyla evlendirilmek istendiğini, ancak sevdiği kişinin Ragıbe'nin kardeşi Talât olduğunu ilk fırsatta söylemesi ve bunun üzerine Ragıbe'nin, Fitnat'a gerçek kimliğini yani Talât'ın kendisi olduğunu açıklaması,
- Emine Kadın'ın, Fitnat'ın üzüntüden gün-be-gün perişan olmasına dayanamayıp bu evliliğin olmaması için Hacıbaba ile konuşması; ancak Hacıbaba'nın, bu teklifi Fitnat bir ömür boyu bolluk ve rahat içinde yaşayacak diye düşünmesinden dolayı kabul etmemesi,

- Fitnat'ın bitkin hâline dayanamayan Hacıbaba'nın, seni evlendirmekten vazgeçtik, diyerek Fitnat'ı kandırması ve yazı geçirmek için Üsküdar'da bir ev tuttuk diyerek Fitnat'ı Ali Bey'in konağına götürmeyi planlaması,
- Şerife Kadın aracılığı ile Fitnat ile Talât'ın mektuplaşması ve bu sırada Fitnat'ın, Talât'a babasının kendisini evlendirmekten vazgeçtiğini ve bir iki ay oturmak üzere Üsküdar'da bir eve gideceklerini söylemesi,
- Fitnat'ın kandırılarak Hacıbaba ve Emine Kadın tarafından Üsküdar'a Ali Bey'in konağına götürülmesi, yolda düğün alayının onları karşılaşması ve Fitnat'ın bu durumu anlaması,
- Ali Bey'in, Fitnat'ı ilk defa görmesi ve Fitnat ile ilk eşi Zekiye Hanım arasındaki benzerliğe şaşırması,
- Ali Bey'in konağındaiken Fitnat'ın, Talât'a mektup yazarak mevcut durumunu anlatması ve ölmeden önce onu son kez olsun görme arzusunu dile getirmesi,
- Evliliklerinin onuncu gününde Fitnat ile Ali Bey'in ilk defa konuşması ve Fitnat'ın, bir başkasını (Talât'ı) sevdiğini Ali Bey'e söylemesi,
- Ali Bey'in, Fitnat'ı evlilikleri konusunda ikna etmek için ona dokunduğu bir sırada Fitnat'ın kaçması ve bu esnada Fitnat'ın boynundaki muskanın Ali Bey'in elinde kalması,
- Büyük bir üzüntüyle odasına giden Ali Bey'in, bir süre sonra elindeki muskayı açıp okuması, bu muskanın aslında ilk eşi Zekiye Hanım tarafından kızına yazılan bir vasiyet olduğunu anlaması ve Fitnat'ın, kendi öz kızı olduğunu öğrenmesi,
- Ali Bey'in, öğrendiklerini Fitnat'a anlatmak üzere onun odasına gittiğinde Fitnat'ı kanlar içinde yerde bulması ve yaralı Fitnat'a muskadan bahsederek kendisinin gerçek babası olduğunu söylemesi,
- Bu sırada Ali Bey'in evine gelen Talât'ın, Fitnat'ı yerde kanlar içinde görmesi, bir süre sonra hem Fitnat'ın hem de Talât'ın son nefesini vermesi,
- Bütün bu olayların üzerine Ali Bey'in aklını kaybetmesi ve ölmesi, Saliha Hanım'ın ağlamaktan gözlerini kaybetmesi, Emine Kadın'ın vefat etmesi.

Zaman

Romanda vaka zamanının yılı ile ilgili bir belirleme yoktur. Zaman, normal akışı içinde kronolojik bir sırada ilerlerken kimi zaman hâkim anlatıcının öznelliğine bağlı olarak zamanda geriye dönüşler yapılır ve kişilerin geçmişleri hakkında bizzat kişilerin ağzından bilgiler verilir. Böylece okuyucunun zihnindeki boşlukların doldurulması ve yaşanacak olayların, daha anlamlı ve somut bir çerçevede sunulması sağlanır. *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* romanında olayların anlatımında, zaman zaman gerek hâkim anlatıcının gerek kahraman anlatıcıların anlatımına başvurularak geriye dönüşler yapılır. Böylece hem olaylar ve kişiler hakkında bilgi verilir hem de okuyucunun dikkatinin diri tutulması sağlanır.

Romanda Saliha Hanım'ın çocukluğundan, eşi Rifat Bey'den ve evliliklerinden bahsedilen bölümler, Arap Kadın'ın çocukluğunun ve esir düşüşünün anlatıldığı bölümler ve Ali Bey ile Zekiye Hanım'ın evliliklerinden bahsedilen bölümler, içinde bulunan zamandan geçmişe dönülerek sunulur; böylece anlatı zamanının akronolojik bir seyir gösterdiği görülür.

Arap Dadı Ayşe Kadın'ın görücü usulü ile evlilikteki ısrarcı düşüncelerine karşı çıkan Saliha Hanım'ın, kendi çocukluğunu ve çocukluk aşkını anlattığı bölümlerde zaman yine akronolojik bir şekilde ilerler:

– Babam, anam genç evlenmişlerse de birçok zaman Cenâb-ı Hak evlat vermedi. Sonra, anam kırk yaşındayken ben dünyaya geldim. Beş yaşına bastığım gibi, babam mektebe götürdü. Dört sene okuduktan sonra, benden iyi bilenler bazısı çıktılar, gittiler; bazısını geçtim, kısacası mektepteki kızların derste birincisi oldum. Babam anam böyle okuyup yazdığımı gördükleri gibi beni o kadar severler ki tarif olunmaz. Az zamanda ben mektepteki kızların ikinci hocası oldum. (s. 19).

Saliha Hanım, içinde bulunduğu zamandan geriye dönerek çocukluk yaşantısından bahseder, anlatının bu kısmında zamanın, akronolojik bir şekilde ilerlediği görülür.

Mekân

Çevresel mekânlar

Romanda mekân, yalnızca olayların gerçekleştiği fiziksel bir mekân olarak düşünülmemelidir. Çünkü bu mekânlar, karakterlerin ruhsal hâllerinin, duygu ve düşüncelerinin dışa vurulması ve somutlaştırılması açısından oldukça önemlidir. “Anlatı türlerindeki mekân, kurgusaldır ve içinde yaşayan insanların bakış açıları, algı kapasiteleri ve duygusal gelişmeleri doğrultusunda şekillendirilmiştir; sürekli yeniden yaratılır, biçimlendirilir ve mekân etkin kurucu bir değer olarak üzerindeki etkiler, onları tinsel doğuş ve oluşlara hazırlar.” (Korkmaz, 2007, s. 400). Mekân karakterlerin ruhsal durumu, ekonomik düzeyi, eğitim durumu ve toplumun sosyal gelişimi, aile kavramı, kadın-erkek ilişkileri, gelenek ve görenekler gibi daha pek çok konu ile ilgili bilgi vererek romanın izleksel kurgusunu biçimlendirir (Karadeniz, 2015).

Mekân, kişilerin kendi varoluşunu tanımlamak ve içinde bulunduğu ruhsal durumdan kaçış için kullandığı bir uğrak yeridir.

Roman gibi gelişmiş anlam yapılarında mekân, varoluş kayısıyla ilgili bir duraksamadır; zamanın sonsuz akışında yitip gitmek istemeyen insanın tutunduğu ‘dışardaki içerdelik’ niteliğinde bir yerdir. Ancak bu yer, çevre niteliğindeki herhangi bir alan değil, Lukacs'ın ‘kavranabilen ben’ dediği ‘sorunsal ben’in kendini dinlemek, tanımak ve dünyada konumlamak üzere seçtiği, duraksadığı bir yerdir. Kurucu işleviyle bu sorunsal alan, bir bakıma karakterin dünyadan koparıp kendileştirdiği bir uzamdır. (Korkmaz, 2007, s. 401).

Mekânda yer alan her unsur, anlatıda, yazar tarafından bilinçli bir şekilde kullanılır. Anlatının ve karakterlerin, somut bir düzleme oturtulması ve anlatının arka tabakasındaki derin anlamın ve felsefi bakış açısının gün yüzüne çıkmasında mekânın tamamlayıcı bir rolü vardır (Karadeniz, 2015).

Anlatıda mekân, özellikle romanın başkarakterleri Talât ve Fitnat etrafında oluşturularak anlamlandırılır. Bunun yanı sıra *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat*’ta mekân; özellikle ana karakterlerin ruh hâllerini, duygu ve düşüncelerini yansıtmada bir araç olarak görülür. Romanda olaylar, mekân olarak dar bir çerçevede genellikle evin içinde geçtiği için dış dünyaya ve tabiata nadiren başvurulur. Bunda dönemin mevcut sosyal yaşayışının etkisi olduğu düşünülebilir. Çevresel mekân, olayların cereyan ettiği mekândır ve bu mekân romanda genel itibari ile İstanbul’dur. Talât Bey’in ve Saliha Hanım’ın İstanbul Aksaray’da birlikte yaşadığı ev, Saliha Hanım’ın babasının evi, Saliha Hanım ile Rifat Bey’in gittiği mektep, Arap Kadın’ın esir olarak satıldığı yer Mısır ve oradan da gemi ile getirildiği yer Tunus, Kâmile Hanım’ın evi, Hacıbaba’nın yaşadığı yer Beyazıt, Hacıbaba’nın evi, Hacıbaba’nın tütüncü dükkânı, diğer tütüncü dükkânı, Talât Bey’in kadın kıyafeti almak için alışverişe gittiği yer Beyoğlu, Şerife Kadın’ın evi, Üsküdar, Üsküdar’a giden vapur, Ali Bey’in Üsküdar Toptaşı’ndaki konağı, Talât’ın kıyafetini değiştirdiği Sabiha Hanım’ın pederinin evi romanda öne çıkan mekânlardır.

“Çevresel mekânlarda kısaca olay örgütleyici bir anlatımın hâkim olduğunu ve tek boyutlu/norm karakterlerin kullanıldığını özellikle belirtmeliyiz.” (Korkmaz, 2007, s. 403) Çevresel mekânlarda genellikle başkarakter ön plana çıkar, diğer karakterler ise başkarakterin kimliğinin ortaya konması ve olayın gerçekleşmesi için mekânda yer alan yardımcı karakterlerdir.

Algısal mekânlar

Algısal mekânda, mekân ile insan ilişkisi ön plana çıkarılır. Bu nedenle mekânın somut unsurları ile insanın soyut değerleri arasındaki ilişki incelenir. “Algısal mekânlar, kişi-yer ilişkisini sorunsal açıdan yansıtan, dönüştürülmüş, anılaşırılmış yerlerdir; yalnızca topografik bir yer değil, anlam üreten, anıları barındıran, kişinin iç dünyasını yansıtan bir değerdir.” (Korkmaz, 2007, s. 403). Mekânın, karakterlerin ruh hâlini yansıtırken karakterlerin ruh hâllerinin de mekânı algısal olarak değiştirdiği ve belirlediği görülür. Buna göre algısal mekânlar; kapalı-dar ve labirentleşen mekânlar ve açık ve geniş mekânlar olmak üzere iki şekilde ele alınır.

Kapalı-dar ve labirentleşen mekânlar

Anlatıda mekânın kapalı ve dar olması, hacim olarak küçüklüğünden değil; karakterlerin ruhsal açmazları sonucu yaşadıkları buhran ve baskı nedeniyledir. Toplumsal baskı ve sorunların sebep olduğu buhran; insanlar üzerinde baskı yaparak ötekileşme, yalnızlaşma, insanın kendine ve topluma yabancılaşması ve bütün bunların sonucunda kaçış, arayış ve ölmeyi isteme duygularının gün yüzüne çıkmasına neden olur (Karadeniz, 2015). “Mekânın darlığı, fiziksel anlamda küçüklüğünden değil, karakterin imkânsızlığından ve kendini orada sıkıştırılmış duyumsamasından kaynaklanır.” (Korkmaz, 2007, s. 403). Kendini bunalmış ve sıkışmış hisseden birey, değişim sürecine sürüklenir. Bu değişime ayak uyduramayan birey ya o mekânı kendi algısı ve imkânı ölçüsünde değiştirmeye çalışır ya da yaşadığı yıkım ve çöküşten dolayı o mekândan kaçıp uzaklaşır.

Taaşuk-ı Talât ve Fitnat romanında mekân; gençler üzerindeki toplumsal baskı, görücü usulü ile evliliğin doğurduğu acı sonuçlar, kadın-erkek ilişkisi, kadına bakış, boşanma sorunu ve boşanma sürecinde erkeğin keyfi davranışları, gelenek ve görenekler, bütün bunlara bağlı olarak bireyin ve toplumun yabancılaşması, arayış ve kaçış gibi pek çok unsuru yansıtacak şekilde yer alır. Değişimin doğal bir sonucu olarak birey, öncelikle kendisini saran dış mekânı değiştirmeye çalışır. Bu değişim sürecinde mekân, bireyin iç hesaplaşmalarının ve ruhsal çıkmazlarının cereyan ettiği bir yerdir. “... değişen yaşam koşulları ile birlikte değişen mekanlar trajik anlamda yıkım yerleri olur.” (Kanter, 2009, s. 1596). Aslında bireyin mekânı algılayışı, onun değerleri ve dünyaya bakışı ile doğru orantılıdır. Romanda Saliha Hanım’ın görücü usulü ile Ahmet Bey’le evlendirilmesine karar verilmesi üzerine Saliha Hanım’ın odası, onun için algısal bakımdan kapalı-dar mekân olarak değerlendirilebilir:

...mektubu temize çekmeden Gülzar’ın eline koydum, yolladım: O gün akşama kadar gönlüm rahat, huzur bulmazdı. Odamda bir düzü gezerdim. Akşam, pederim yemeğe çağırdığı ise de gitmeye utandım; hem de gözlerim yaş dökmeden bir dakika durmazdı ki... Ah! On senelik bir seveda, bir saat içinde gönülden çıkmak! ...Ah, nasıl geçmiyor zaman! Nasıl uzadı saatler! (s. 34-35)

Saliha Hanım’ın bu mekânda huzursuz olmasının ve karamsarlığa düşmesinin nedeni; kendi iradesi dışında, etrafında bulunan insanların tutumları ve algıları ile ilintilidir. Bu odada ruhsal açmazları ve çelişkileri ile baş başa kalan Saliha Hanım, bir başkasıyla zorla evlendirilme korkusundan dolayı huzursuz ve tedirgindir, bu korkularından kaçıp uzaklaşmaya çalışır. Karmakarışık duyguların ağırlığı altında ezilen Saliha Hanım, aynı zamanda bu odayı hem kaçış için bir sığınak hem de gerçeklerle yüzleşmesi gerektiği bir çatışma mekânı olarak algılar. “Mekânın darlaşması, psikolojik açıdan çıkmazda olan karakterin, üzerine dünyanın

yürüdüğünü hissetmesidir. Anlatı kişinin kendini kuşatılmış, sıkıştırılmış bulduğu her durumda, mekân darlaşır. Böylesi hâllerde yer, adeta karakterin ayakları altından kaçıyor gibidir.” (Korkmaz, 2007, s. 406) Psikolojik bakımdan bunalımda olan insan, bulunduğu fiziksel mekânın içinde kendisini âdeta bir köşeye sıkışmış, hapsedilmiş hisseder ve böylesi bir ruh hâlinde ancak o mekândan uzaklaşınca kurtulacağını bilir.

Romanda içinde bulunduğu mekâna, algısal bakımdan bakışı değişen bir başka karakter de Fitnat’tır. Pencerede oturup sokağı seyretmeyi bile hiç hatırına getirmeyip bunu tecrübe etmemiş, odasında bütün gün gergefi, sandık ve çekmecelerindeki işlemleriyle meşgul olan ve bu durumdan son derece mesut olan Fitnat Hanım, bir gün pencereden tesadüfen Talât’ı görür. Talât’a karşı bir şeyler hisseden Fitnat, artık çok sevdiği gergefiyle ve nakış işlemleriyle ilgilenmekten hoşlanmaz olur; odasında âdeta sıkılıp bunalıldığını hisseder. Bu hâliyle Fitnat’ın odası, artık Fitnat’ın mutlu olmadığı kapalı-dar mekân olarak adlandırılabilir:

...güneş gurup ettikten sonra ufk-ı arzda görünen üzgünlüğe benzer bir hüznün Fitnat’ın yüzünde belirir. Oldum olası süt limanlık olan düşünce dalgasında bir telaş dalgasıdır peyda olur. Gönlü, gergefte işlemek çok istemiyor, pencerede oturmasını istiyor... Yine gergefin yanına çekilir, ama yarım saatte bir kalkıp pencereden sokağa bakar, bakar ama bir şey göremez... İşte bu vaka Fitnat Hanım’ın tabiatına bir değişiklik getirir: Gergeften, dikişten biraz soğur, öyle daima işlemekle vakit geçirmekten çok hoşlanmayıp bazan da bir köşeye çekilip yalnız, düşünür. Zihninde bir meşguliyet, bir keder olduğu yüzünden belli olur. Sokağa bakmaktan hoşlanır. (s. 50-51)

Fitnat’ın ruhsal durumu, duruşu, dış dünyayı algılayışı, düşüncelerinin dışa vurulması ve somutlaştırılması hususunda mekânın, yansıtıcı ve iletken bir görev üstlendiği olduğu görülür. Bu bakımdan birey, mekâna dair pek çok duyuşsal özelliği üzerinde barındırırken mekân da bireyin iç dünyasına dair pek çok ip ucu içerir. Karşılıklı etkileşime dayanan mekân-insan ilişkisine bağlı olarak mekân algısı da değişim gösterir.

Açık ve geniş mekânlar

Açık mekân, bireyin huzur ve uyum içinde olduğu hem kendisi hem de çevresiyle barışık olduğu birer sığınak yeridir. Kanter’e (2009, s. 1600) göre açık-geniş mekân, bireyin mekânın fiziksel özelliklerinden sıyrılarak ruhsal anlamda genişlediği mekândır. “Anlatı kişisi açık ve geniş mekânlarda kendini güvende hisseder; kimliği, varlığı, değerleri koruma altındadır. Ontolojik anlamdaki bu huzur ve güven duygusu, varlığın içten dışa doğru açılmasını, akmasını sağlar. Mekândaki genişlik algısı da fenomenolojik anlamdaki bu akıştan kaynaklanır.” (Korkmaz, 2007, s. 411) Açık-geniş mekânda birey, maddi ve manevi yönden bir bütünlük gösterir, mutlu ve huzurlu olur. Bu duyguların içinde yoğrulan birey, kendini güvende hisseder ve daha sağlıklı kararlar alarak kendini gerçekleştirir (Karadeniz, 2015).

Şahıs Kadrosu

Başkişi

Anlatının en önemli karakteri olan başkişi, anlatının merkezinde yer alır. Diğer bütün karakterler ve olaylar, anlatıda, başkişinin duruşunu ve durumunu tanımlamak ve tamamlamak için yer alır. *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* romanının başkişisi Talât’tır. Romanda kadın-erkek ilişkisi, kadına bakış açısı, evlilik sorunu, gelenek ve görenekler, toplumsal baskı, çeşitli ruh hâlleri ve olaylar genel olarak Talât üzerinden anlatılır. Romanda Talât, tüm duyguları ve ruh hâlleri ile yansıtılır ve bu gencin, görücü usulüne karşı yalnız mücadele edişine dikkat çekilir.

Talât Bey

Romanda ayrıntılı bir şekilde sunulan ve duygu yoğunluğu barındıran karakter, Talât Bey’dir. Olay örgüsünü belirleyen ve dramatik aksiyon bakımından romanda fiziki eylemi gerçekleştiren karakter olarak öne çıkar. Romanda olay halkalarının oluşumuna Talât’ın

eylemleri biçim ve yön verir. Talât Bey; Saliha Hanım ile Rifat Bey'in oğludur. On sekiz on dokuz yaşlarında yüzünde tüy tüs olmayan gayet güzel ve akıllı bir delikanlıdır. Altı yedi yaşlarında babasını kaybeder. Talât Bey öncelikle mahalle mektebinde, babasının vefatından sonra bir iki sene daha sıbyan mektebine devam ettikten sonra rüştiyede okur. On altı yaşına geldiğinde mekteb-i rüştiye imtihanını verip bir dairenin kaleminde işe girer ve iki sene evvel girdiği bu işte çalışmaya devam eder. Talât Bey, son derece nazik olup daima güler yüzlüdür. Tabiatında büyüklenme, kıskançlık, çapkınlık ve hovardalık gibi kötü huylar bulunmaz. Bu nedenle gerek kalem arkadaşları gerek onu tanıyan herkes tarafından çok sevilen bir gençtir.

Talât Bey, bir gün kaleme giderken herkesin çok rağbet ettiği Hacıbabâ'nın dükkânından ilk kez tütün alır. Bu sırada Talât Bey'in gözü dükkânın üstündeki cumbaya ilişir ve kafesin arkasında gördüğü Fitnat'a ilk görüşte âşık olur. Cumbada gördüğü Fitnat'ın kara sevdasına kapıldıktan sonra Talât Bey'i bir düşünce kaplar, yüzü gülmez olur. Bir hayli zayıflayan Talât Bey'e etrafındaki insanlar "birader, sana ne oldu?" diye sorduklarında, bir baş ağrısı bahane ed(er)" (Sami, 1992, s. 41). Tüm çabalarına rağmen Fitnat ile olan aşkına çözüm bulamaz ve hassas bir vücuda sahip olan Talât, Fitnat'ın bir başka biriyle evlendirilmesinin ardından üzüntü ve kederden ölür.

Norm karakterler

Romandaki çeşitli mizaçları anlayabilmek için okuyucunun şiddetle ihtiyaç duyduğu ve bir rehber niteliğinde olan karakter, norm karakterdir. Norm karakter, anlatıda temaya açıklık kazandırmak için yer alır ve anlatının başından sonuna kadar kusursuz bir şekilde bu görevi yerine getirmek için çalışır (Stevick, 2004, s. 62). *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* romanında norm karakterler; romanın başkişisi Talât'ın eksikliklerini tamamlayan, ona yol gösteren ve ayna tutan karakterlerdir. Bu norm karakterler, başkişiyeye ayna tuttuğu için başkişinin kusurlarını da yansıtır. Romanında Fitnat, Saliha Hanım, Saliha Hanım'ın annesi ve babası, Şerife Kadın, Emine Kadın ve anlatının farklı bölümlerinde karşılaşılan Zekiye Hanım norm karakterler olarak yer alır.

Fitnat Hanım

Fitnat Hanım, romanda eylemlerinden ziyade başkişi Talât'ın kendisine olan aşkından hareketle romanda var olan bir karakterdir. Fitnat, Talât'ın fiziki eyleme geçişinde belirleyici bir rol oynar ve bu hâliyle başkişiyi tamamlar. Nitekim Talât'ın, Fitnat'a olan aşkından dolayı ona yakın olabilmek için kız kılığına girerek nakış hocası Şerife Kadın'la birlikte Hacıbabâ'nın evine gitmesi ve Fitnat'ın Ali Bey'le evlenmesi üzerine bu duruma karşı çıkmak için düğün günü Fitnat'ın yanına gitmesi yine Fitnat'ın eyleme konu olan ve başkişiyi eyleme geçiren karakter olduğunu ortaya koyar. Bu durum, dramatik aksiyonu gerçekleştiren karakter olması nedeniyle Talât'ın başkişisi olmasını sağlar. Bunun yanında üvey babası Hacıbabâ'nın, kız çocuğu olması nedeniyle Fitnat'ı okula göndermemesi, sokağa çıkarmaması, görücü usulüyle kendisinden yaşça çok büyük biriyle evlendirmesi gibi pek çok olay bakımından Fitnat yine romanda genel olarak eylemi doğrudan yapan değil, eyleme konu olan karakter konumundadır.

Romanda tütüncü dükkânının sahibi olan Hacıbabâ, on dört sene evvel Zekiye Hanım adında dul bir kadınla evlenir. Zekiye Hanım'ın ayrıldığı eşinden bir kızı vardır ve bu kız Hacıbabâ'nın üvey kızı Fitnat'tır. Zekiye Hanım, Fitnat bir yaşındayken vefat eder ve böylece Fitnat'ın gerçek babasının kim olduğunu Fitnat'ın kendisi de dâhil hiç kimse bilmez. Fitnat beş yaşına geldiğinde Hacıbabâ tarafından yanında bir adam eşliğinde mektebe gönderilir. Sekiz yaşına geldiğinde mektepten alınır ve on dört yaşına kadar sokak kapısına bile hiç çıkmamak üzere eve hapsedilir. Ancak Fitnat, titiz ve huysuz olan babasını hiçbir vakit gücendirmeyen,

onun emir ve uyarılarının dışına asla çıkmayan bir genç kızdır. Bu sebepten Hacıbaba, Fitnat'tan pek tabii memnundur.

Fitnat Hanım; ince yapılı, boyu orta, gözleri kaşları simsiyah, örme saçları arkasından beline dek uzanmış, rengi süt gibi bembeyaz, burnu gayet düzgün, hokka gibi ufak ağzı, lal gibi iki dudak, inci gibi beyaz ve ufak dişlere sahip on beş yaşında bir genç kızdır. İyi terbiye alan Fitnat Hanım, gayet yumuşak huylu olup hiddet ve gazabın ne olduğunu bilmez. Pek az konuşur, sesi gayet ince ve güzeldir. Fitnat Hanım'ın güzelliğinin bu şekilde tasvir edilmesi, hatırlara Divan edebiyatındaki güzelleri getirir. Bu noktada Tanzimat birinci dönem sanat eserlerinde eski edebiyatın etkisinin kısmen de olsa devam ettiği görülür.

Fitnat evde Hacıbaba'nın analığı Emine Kadın ile yaşar ve bütün gün hiç sıkılmadan kendi dünyası içinde gergefiyle nakış işleyerek, dikiş dikerek eğlenir. Hacıbaba'nın evine tek giren ve evinden tek çıkan nakış hocası Şerife Kadın, Fitnat'a farklı günlerde yarım saat kadar nakış öğretir. Fitnat, bir gün odasında dolaşırken pencereden Talât'ı fark eder ve düşünce dünyasında Talât'a karşı bir şeyler hisseder. Bu nedenle Talât'ı tekrar görebilmek için pencereden sokağı izlemeye başlar. Bu değişim ile Fitnat gergefe ve dikişe karşı soğur, bir köşeye çekilip yalnızca düşünmeye başlar ve içinde bir keder olduğu yüzünden belli olur. İlerleyen süreçte nakış hocası Şerife Kadın'ın yardımıyla kendisine Ragibe (Talât) adında bir arkadaş edinir. Maddiyata önem vermeyen Fitnat Hanım, severek aşk evliliği yapmak ister. Bunu, Emine Kadın'a şöyle dile getirir:

“İstemem valideciğim! İstemem... kibarlık istemem, büyüklük istemem, mal istemem, mevki istemem... gönlümün istediğini isterim, gönlüm şen olsun da yiyecek ekmeğim olmasın, yiyecek elbisem olmasın... istemem... istemem...” (s. 87)

Fitnat, on altı yaşına geldiğinde üvey babası Hacıbaba tarafından Ali Bey adındaki zengin ve dul bir adamla evlendirilir. Evlendiği kişinin gerçek babası olduğunu bile henüz öğrenmeden gerçek aşkı Talât'ın ayrılığına dayanamaz ve canına kıyar.

Saliha Hanım

Talât'ın annesi olan Saliha Hanım, elli elli beş yaşlarında yüzü alımlı güzel ve becerikli bir kadındır. On on bir yaşına kadar eğitim aldığı mektepten artık büyüdüğü gerekçesiyle alınır. Bu nedenle günlerini evde hem ders çalışarak hem de genellikle dikiş dikerek geçirir. Saliha Hanım, oğlu Talât'ı hep uslu bir çocuk olarak tanımlar ve ondan memnun olduğunu dile getirir. Eşini kırk yaşında kaybeden Saliha Hanım, oğlu Talât'ı tek başına büyütür. Eşiyle geçirdiği o güzel günleri yâd ederek yüreğini ayrılığın vermiş olduğu tarifsiz bir hüznün ve özlem kaplar. Kendisi de bir aşk evliliği yapan Saliha Hanım hem biricik oğlu Talât'ın hem de diğer gençlerin görücü usulü ile değil, uygun bir yaşa geldiğinde birbirlerini tanıyarak-severek bir evlilik yapması gerektiği görüşüne sahiptir.

Saliha Hanım, baskı yoluyla yapılan evliliklere karşı çıkararak gençlerin birbirini severek ve isteyerek evlenmeleri gerektiği düşüncesindedir. Bu nedenle arka planda Talât'ın aşkını onaylayarak başkışıyi manevi yönden destekler. Saliha Hanım, ailelerin evlenecek gençlere müdahale etmelerini doğru bulmaz. Hayattaki tek varlığı olarak gördüğü Talât'ın son zamanlardaki durgun ve solgun hâlimden son derece endişeli ve müteessirdir, oğlunun bu hâline çözüm bulmaya çalışır. Ancak Talât, içinde bulunduğu bu çıkmaz durumdan annesine bahsetmez ve bu durumu kendisi tek başına çözmeye çalışır. Saliha Hanım, biricik oğlu Talât'ın ölümünden sonra ağlamaktan gözleri görmez olur.

Emine Kadın

Hacıbaba'nın yetmiş yaşını aşkın analığıdır. Çerkezlerden olan Emine Kadın, Hacıbaba'nın pederi tarafından küçük yaşta alınır ve birkaç sene sonra karısı olan Hacıbaba'nın annesi öldükten sonra ona nikâh kıyılır. Saçı bembeyaz ve ağzında bir dişi yok, burnunun ucu ağzını kapamış, gayet zayıf bir kadın olup pek çok masal bilir. Özellikle cinler, cadılar ve gulyabanilerden bahseder ve onlardan çok korkar. İşitme engelli olduğundan bağıarak konuşur. Emine Kadın'ın vazifesi günde bir defa mutfağa inip bir sahan yemek yapmak ve Hacıbaba'nın odasını düzeltmekten ibarettir. Fitnat'ın, Ali Bey ile evliliğini ilk etapta benimserken daha sonraki süreçte bu evliliğin gerçekleşmesini istemez. Fitnat'ın acı çekmesine çok üzülür ve gizli gizli ağlar. Emine Hanım, Fitnat'ın görücü usulüyle gerçekleşen bu evliliğini uygun bulmamasıyla arka planda başkişi Talât'ı desteklemiş olur.

Ali Bey

Ali Bey, Fitnat'ın gerçek babasıdır. Üsküdar'da Toptaşı'nda büyük bir konakta yaşayan kırk kırk beş yaşlarında oldukça zengin bir adamdır. Ali Bey'in konağı oldukça lüks döşenmiş yirmi otuz odadan oluşur. Konağın büyük bahçesi vardır; ayrıca iki bahçıvan, beş altı uşak, seyis ve beş on cariye Ali Bey'e hizmet eder.

Ali Bey, on altı sene evvel yani yirmi dört yirmi beş yaşındayken fakir bir aileden gayet güzel ve akıllı bir kız olan Zekiye Hanım'la evlenir. Ali Bey ve Zekiye Hanım birbirini çok severlerken bir gün Ali Bey, basit bir sebepten darıldığı Zekiye Hanım'ı bir öfkeyle boşar. Aslında Ali Bey, Zekiye Hanım'ı çok sevdiği hâlde Ali Bey'in inadı, sevgisine galip gelir. Bir gece rüyasında Zekiye Hanım'ın acı çektiğini görünce son derece müteessir olur. Kabahatin kendisinde olduğunu ve aslında karısının hiçbir kabahati olmadığını anlar ve sonraki süreçte bir ömür boyu sürecek derin bir pişmanlık duyar. Ali Bey gördüğü rüyanın sabahı, Zekiye Hanım'ın annesinin evine ihtiyar bir kadın göndererek Zekiye Hanım'ın evine dönmesini ve kendisini affetmesini diler. Ancak kızının eve gönderilmesini kabullenemeyen anne, kesin bir dille bu talebi reddeder ve bu durumdan da kızını haberdar etmez.

Ayrılıklarından on beş ay sonra Ali Bey, Zekiye Hanım'ın evlendiği haberini alır, bir sene sonra da zavallı kadının vefatını duyar. Bu noktadan sonra vicdan azabı çeken Ali Bey, on beş on altı yıl geçmesine rağmen Zekiye Hanım'ı unutamaz ve karısından kendisine yadigar kalmış bazı eşyaları çıkarır, önüne koyarak saatlerce ağlar. Ali Bey'in bu hâline çok üzülen nakış hocası Şerife Kadın, Ali Bey ile Fitnat'ın evlenmeleri konusunda çalışmalar yapar. Bir daha evlenme düşüncesi olmayan Ali Bey, Şerife Kadın'ın Fitnat'ın tüm niteliklerini anlatmasıyla beraber Fitnat'ı birinci karısına benzetir ve sonunda Fitnat'la evlenmeye karar verir. Evlendiği kişinin kendi kızı olduğunu öğrenen Ali Bey, henüz bu hatayı düzeltmeden kızı Fitnat'ın ve onun biricik aşkı Talât'ın ölümüne şahit olur. Bütün bunların sorumlusu olarak kendisini gördüğü için üzüntüden delirir ve altı ay sonunda vefat eder. Ali Bey hem görücü usulüyle yapılan evliliğin sakıncalarının ortaya konması hem de kendisinden yaşça çok küçük bir kız çocuğu ile yaptığı evlilik nedeniyle birbirini seven iki gence verdiği yıkım bakımından bir norm karakter olarak dolaylı bir şekilde başkişinin verdiği mücadelenin haklılığının ortaya konması sağlar.

Zekiye Hanım

Zekiye Hanım, anlatıda doğrudan yer almayan ancak mektuplarına ve diğer karakterlerin onun hakkında verdikleri bilgilere bağlı olarak olayların akışında önemli yere sahip bir karakterdir. Zekiye Hanım, Fitnat'ın annesidir. Fakir bir ailenin gayet güzel ve zeki bir kızıdır. Ali Bey ile kısa süren bir evliliği olur. Zekiye Hanım, çok sevdiği eşinden ayrılmasına dayanamaz ve hastalanır. Yaşlı annesinin yanına giden Zekiye Hanım, bu sırada hamiledir ancak bu durumdan Ali Bey'in bilgisi yoktur.

Zekiye Hanım, Ali Bey ile ayrılığundan on beş ay sonra Hacıbaba adındaki bir tütüncüyle evlenir ve evliliğinden bir yıl sonra vefat eder. Zekiye Hanım vefat etmeden önce hasta yatağında kızı Fitnat'ın gerçek babasının kim olduğuna dair bilgiyi bir kâğıda yazar. Nazardan korumak için muska diye belirttiği bu bilgiyi, Hacıbaba'nın analığı Emine Kadın'a Fitnat on sekiz yaşına geldiğinde açılması şartını tembihleyerek muska şeklinde Fitnat'ın boynuna asar. Hacıbaba, etraftaki insanlar ve Fitnat'ın kendisi de dâhil Zekiye Hanım'ın ilk eşinin yani Fitnat'ın gerçek babasının vefat ettiği bilgisine sahiptir.

Kart karakterler

Anlatının başından sonuna kadar tek bir duyguyu yansıtan ve sembolize eden karakterlerdir. Anlatıda yer alan Hacıbaba, anlatının başından sonuna kadar maddiyatı ön plana çıkaran ve kızı Fitnat'ı istemediği bir adamla zorla evlendirmeye çalışan davranış ve söylemleri sembolize ettiği için bir kart karakterdir. Hacıbaba'nın yanı sıra Ali Bey ve bunların dışında başlangıçta Fitnat'ın, Ali Bey ile evliliğine onay veren ancak daha sonraki süreçte bu fikrini değiştiren Emine Hanım ve Fitnat'a iyilik yaptığını zannederek Fitnat'ın, Ali Bey ile evliliğine vesile olan nakış hocası Şerife Kadın ve görücü usulü ile evlilik konusundaki ısrarcı düşünceleri ile Arap Dadı-Ayşe Kadın da kart karakter olarak değerlendirilebilir.

Hacı Mustafa/ Hacıbaba

Romanda, davranış ve tutumlarıyla gerçek hayatı birebir yansıtan en canlı karakterdir. Aksaray'dan Beyazıt'a çıkan caddede tütüncülük yapan Hacı Mustafa; boyu kısa ve şişmanca, sakalı süt gibi bembeyaz, altmış yaşını geçkin yaşlı bir adamdır. Yaşlılığına saygı göstermek amacıyla etrafındaki insanlar ona Hacıbaba adını verir. Göğsü daima açık ve kollarını dirseklerine dek sıvalı tutan Hacıbaba, dükkânının önündeki iskemlede oturur ve nargilesinin ağızlığını bir dakika bile ağzından bırakmaz. Tamahkâr bir yapıya sahip olmakla birlikte titiz ve huysuz bir yapısı vardır, ama bütün bunlara rağmen Hacıbaba'nın müşterisi eksik olmaz ve kazancı da bir hayli yüksektir.

Dışarıdaki pek çok insan arasında savsakçı, ara bozucu, eziyet verici, dolandırıcı gibi sıfatlarla nitelendirilen pek sevilmeyen bir tiptir. On dört sene evvel Zekiye Hanım adında dul bir kadınla evlenir. Fitnat, Hacıbaba'nın üvey kızıdır. Maddiyata çok önem vermesiyle tanınır, bir yıl evli kaldığı eşi Zekiye Hanım'ın vefatıyla birlikte kendisine pek çok malın miras kaldığı bilinir. Hacıbaba saat birde dükkânı kapatır ve yukarı çıkarak Fitnat Hanım'ın odasında, Fitnat Hanım ve Emine Kadın'la beraber yemek yedikten sonra kapının anahtarını cebine koyarak kahveye çıkar ve yazın üçe, kışın beşe kadar oturduktan sonra gelip kapıyı açar.

Kadınların sokağa çıktığında namuslarına zarar geleceğini düşünen Hacıbaba, Fitnat'ı sekiz yaşındayken mektepten alır ve on dört yaşına kadar Fitnat'ın sokağa çıkmasını engeller. Hacıbaba'nın ahlak konusundaki tutarsızlığı dikkat çeker. Maddiyata önem vermesiyle bilinen Hacıbaba, hem dışarıdan/sokaktan koruduğu Fitnat'ın rızasını almaz hem de Fitnat'ın tüm çabalarına rağmen Fitnat'ı, kendisinden yaşça büyük ve aynı zamanda dul olan Ali Bey ile evlendirerek Fitnat'ın ölümüne neden olur. Bu evliliğin sonunda Fitnat'ın ölmesine çok üzülür ve pişmanlık duyar.

Fon karakterler

Anlatının zenginleşmesi için gerekli olan ancak anlatıya pek bir şey katmayan sadece figür olarak kullanılan karakterlerdir. Fon karakterler, "... romanın entrik kurgusunu tamamlamakla görevli dekoratif unsurlardır." (Kanter, 2009, s. 1607). Fon karakterler romanın soyut kurgusunun somutlaştırılması için kullanılan figürlerdir. "... anlatma esasına bağlı edebî eserlerde, mahallî rengi aksettiren, dikkatlere sunulmak istenen olay veya olay parçasına ait tablonun gözler önünde daha iyi oluşmasına hizmet eden kişiler de vardır. Bunların olay içinde

yüklendikleri herhangi bir fonksiyon yoktur ...” (Aktaş, 2013, s. 49). Fon karakterlerin olayların gelişiminde herhangi bir etkisi yoktur, olay örgüsünün görsellik bakımından daha net oluşabilmesi için bu karakterler yalnızca bir fon ve dekoratif amaçlı kullanılır.

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat romanında Saliha Hanım’ın eşi Rifat Bey ve Saliha Hanım’ın annesi, babası, dadısı birer fon karakterdir. Aynı şekilde Saliha Hanım’ın çocukluk yıllarındaki mektep arkadaşları, Rifat Bey’in annesi Kâmile Hanım, sarhoş ve kumarbaz babası, Saliha Hanım ile Rifat Bey’in mektuplarını getirip götüreren Kâmile Hanım’ın cariyesi Gülzar Hanım, Saliha Hanım’la evlenmek isteyen Ahmet Bey de yine fon karakterlerdir. Bu fon karakterin, anlatıda doğrudan yer almadığı, Saliha Hanım’ın yalnızca çocukluk ve evlilik yıllarından bahsedilen bölümlerde figür olarak kullanıldığı görülür.

Arap Kadın’ın annesi, babası, kardeşleri, arkadaşları ve Arap Kadın’ı kaçıran atlı üç adam, Arap Kadın’ı esir olarak satın alan Büyük Efendi ve bu Efendi’nin iki yüz Arap halayı, Talât Bey’in kalem arkadaşları, Talât Bey’in tütün aldığı diğer tütüncü ve tütüncü dükkânındaki ihtiyar adam, Üsküdar’da Ali Bey’in konağında yaşayan uşak ve cariyeler, Zekiye Hanım’ın yaşlı annesi, vapurdaki hanımlar ve düğün alayı, Üsküdar’da Fitnat’a yakınlık gösteren Serfiraz adındaki cariye, Ali Bey’in konağındaki Kâhya Kadın, Ali Bey’in görüş aldığı ahababı ve Ali Bey’in evine çağrılan tabip anlatıda yer alan diğer fon karakterlerdir. Bu karakterlerin büyük bir kısmı anlatıda doğrudan bulunmayıp yalnızca ifade veya görüntü boyutunda yer alır.

İzleksel Kurgu

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat romanında entrik kurguyu oluşturan ve çatışmayı sağlayan değerleri “KORA şemasında” şu şekilde göstermek mümkündür.

Tablo 1: KORA Şeması

	Ülkü (Tematik) Değerler	Karşı Değerler
Kişiler Düzeyinde	Talât Fitnat Saliha Hanım Rifat Bey Zekiye Hanım Emine Kadın Şerife Kadın Ali Bey Arap Dadı/Ayşe Kadın Gülzar Serfiraz	Hacıbaba/Hacı Mustafa Emine Kadın Şerife Kadın Ali Bey Arap Dadı/Ayşe Kadın
Kavramlar Düzeyinde	Kavuşma arzusu Severek evlenme Evlenme/Sadakat/Güven Aşk/Doğallık Maneviyat, Ruh Hürriyet Mücadele Yeni nesil Eğitim/mektep	Çocuk yaşta evlilik Görücü usulü ile evlenme İç güvey meselesi Boşanma Kadın-erkek ilişkisi Kadının toplumdaki yeri Gelenek ve görenekler Batıl inançlar Toplumsal baskı Kötü kader algısı Madde/Yapaylık Esirlik Ölüm Çatışma Pişmanlık

		Yalnızlık Ayrılık Çaresizlik Batı'nın etkisi Eski nesil Eğitimsizlik/Ev
Simgeler Düzeyinde	Sokak	Ev/Konak/Cumba Kilit/Anahtar Muska

Görücü usulü evlenme

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat romanında başkışı Talât Bey'in, devrin toplumsal yapısının üzerinde âdeta bir kambur gibi duran görücü usulü ile evliliğe karşı tek başına verdiği mücadele dikkat çeker. Talât'ın görücü usulü ile evliliğe karşı verdiği bu mücadelede yalnız oluşu, *İntibah* romanındaki Ali Bey'i hatırlatır. *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* romanında Talât Bey'in annesi Saliha Hanım, Arap Dadı Ayşe Kadın'la yaptığı sohbette görücü usulü evlilik konusundaki düşüncelerini şöyle izah eder:

...Ben bir kızı bir kere görmekle ne tanıyacağım? Çehresini bile anlayamam... Hep, âlem nasıl yaparsa biz de öyle yapalım, diyorsun, lakin görmez misin ki halkın çoğu bugün evlenir, yarın kocası karısını, yahut karısı kocasını bırakır; bin türlü rezalet olur... görmedik-bilmedik bir kız alırlar, hiç sormaksızın bilmediği bir kocaya verirler; acaba çocuk o kızla uyuşabilecek mi? Beğenecek mi, sevecek mi, kız da onu isteyecek mi? Babası anası buralarını hiç düşünmüyorlar (s. 16)

Saliha Hanım, görücü usulü ile evliliğin çoğu zaman doğurduğu vahim sonuçları dile getirerek görücü usulü ile evliliğe karşı net bir duruş sergiler. Evlilikte çiftlerin birbiri ile tanışıp anlaşarak, birbirlerini kabul ederek evlenmeleri gerektiğini savunur. Görücü usulü ile evlenme şeklinin, çözülmesi gereken önemli bir toplumsal sorun ve baskı olduğuna vurgu yaparken bu tarz evliliklerde en büyük sorumluluğun aslında anne ve babaya düştüğünü belirtir. Zira kendisi, aşk evliliği yapan ve biricik eşi Rifat Bey'e ölümsüz bir aşkla bağlanan bir hanımdır.

Romanda karşılaşılan bir başka görücü usulü evlilik ise kendi öz babasını bilmeyen Fitnat'ın evliliği ile öne çıkar. Henüz on altı yaşında olan Fitnat'ın, kendi öz babası olan Ali Bey ile görücü usulüyle zorla evlendirilmesi, görücü usulü ile evliliğin ne denli ağır sonuçlar doğurabileceğinin en somut şeklini ortaya koyar. Yine bu evlilikte sevginin değil; Ali Bey'in maddi zenginliğin ön plana çıkarılması, toplumsal bakımdan eleştirilmesi gereken bir husustur. Fitnat'ın üvey babası Hacıbaba, zengin olması gerekçesiyle Fitnat'ı, kendisinden yaşça büyük ve aynı zamanda dul olan Ali Bey ile evlendirir. Gerçek aşkı Talât'tan ayrılmaya dayanamayan Fitnat, evlendiği kişinin, kendi öz babası olduğunu bile öğrenmeden canına kıyar. Öte yandan Fitnat'ın boynunda yer alan muskadaki bilgiye göre evlendiği kişinin (çocuğun), kendi kızı olduğunu öğrenen Ali Bey ise henüz bu hatayı düzeltmeden kızı Fitnat'ın ve onun biricik aşkı Talât'ın ölümüne şahit olur. Bütün bu olanların sorumlusu olarak üzüntüden delirir ve altı ay sonunda vefat eder.

Gelenek-Görenek ve Âdetler Ekseninde Kadına Bakış

Gelenek-görenek ve âdetler, bireylerin dışında gelişen ve onların yaşamını belirleyen yaptırımlardır. Daha çok kadın üzerindeki yaptırım gücüne tanık olunan ve kadını dış dünyanın ve sokağın zararlarından korumak isteyen gelenek-görenek ve âdetler, aslında kadını daha dar bir çerçeveye içerisine hapseder. "Bu sadece evle sınırlı olan bir çerçeve değildir. Zihinleri, gönülleri, özlemleri, kısaca beşerî hasletleri çevreleyen bir cenderedir. Gençlerin sevmedikleri insanlarla evlenmeleri bu cenderenin sadece bir boyutudur." (Kolcu, 2009, s. 79). Bu aynı

zamanda sosyal yaşamdaki erkek egemen anlayışının bir göstergesidir; bu nedenle erkek, toplumun kendisine verdiği yetkiyle üstünlüğünü kullanmış olur. Romanda yazar, Saliha Hanım'ın annesinin ağzından gelenek ve göreneklerin, kadının toplumdaki yerini nasıl belirlediğini şöyle ifade eder:

...Ah biçare biz karılar! Bizi hiç insan sırasına koymazlar! Babalarımızın, istedikleri adamlara bizi hediye verircesine verirler; o adamların tabiatını sormazlar: biz o adamlarla geçinecek miyiz, orasını hiç düşünmezler... bize koca olacak adam altmış yaşında yahut bir gözden kör, yahut burunsuz, yahut sarhoş, yahut ahmak... Ah siz erkekler ne zalimsiniz! Bir kızcağızın bir gözü biraz şaşı olsa yahut ayağı biraz topal olsa biçare evlenmeksizin ihtiyar gider; kimse almaya tenezzül etmez. Amma sizin en fenası, en uğursuzu, en sakatı bakarsın ki kızların en güzelini, uslusunu alır da biçareyi esir eder. (s. 21-22)

Saliha Hanım'ın annesinin bu iç dökümünden hareketle romanda gelenek-görenek ve âdetlerin, nesiller boyunca kadının toplumdaki yerinin belirleyicisi olduğuna dikkat çekilir. Bu hâliyle kadının, toplumda söz hakkına sahip olmadığı görülür. Kadının, başkalarının kendisine müsaade ettiği ölçüde ve yine onların biçimlendirdiği şekilde bir esir gibi yaşamaya mahkûm olduğu belirtilir. Burada esirlik, gerçek anlamda kölelik değil; toplumun her kesiminden insanın, özlemine duyduğu hürriyettir. Esirler yalnızca köleler ve cariyeler değildir; baskı altında olan genç erkekler, kadınlar ve çocuklar da esirdir. Romanda bu esirlik, dönemin ihtiyaçlarına cevap veremeyen toplumun zihniyeti, gelenek ve görenekleridir. Bu esirlikten kurtulmanın yolu ise “ölüm”dür.

Romanda gelenek ve görenekler ekseninde kadına yapılan baskının bir başka örneği de Hacı Baba ve kızı Fitnat ile somutlaştırılır. Hacı Baba, kızı Fitnat'ı on beş senedir neden bu kadar ağır bir baskı altında koruduğunu ve sekiz senedir niçin hiç dışarı çıkarmadığını nakış hocası Şerife Kadın'a şöyle izah eder ve bu sayede o dönemin kadına bakış açısını ortaya koyar:

...ben kızımı çıkarıp bir seyre göndersem; kız güzel, herkes arabanın arkasına düşecek; kimi yüzüne bakıp bıyık buracak, kimi sigara atacak, kimi bilmem ne halt edecek. Benim onurum, namusum böyle rezaletlere tahammül edemez. Öyle yerlere kız gönderilir mi? ...namusumuza zarar verir, ırzımıza dokunur, nerede kaldı ki on beş yaşında bir kız başka yerler gitsin! (s. 53)

Romanda dönemin toplum yapısında kadının sokağa çıkması, en katı hâliyle kadının kendi namusuna leke getirmek için yapılan bir davetiye şeklinde algılanır. Bu nedenle Hacı Baba, Fitnat'ı sosyal ahlak endişesiyle dışarı çıkarmaz. Eve hapsedip onu dış dünyadan korumak isterken aslında bu dar mekânda Fitnat'ın sadece bedenini değil, tüm insani duygularını da esir eder. Romanda ayrıca küçük çapta da olsa kadının Türk toplumu ile Batı toplumundaki yeri karşılaştırılır. Türk toplumundaki kadına yönelik toplumsal baskının gerekçesi ortaya konduktan sonra Türk ve Batı toplumunda kadına karşı sergilenen davranışlar karşılaştırılır ve bu durum, Hacı Baba'nın bakış açısından şöyle izah edilir:

Gidenlerden sorabilirsin: Madamlar çıkarlar, erkeklerin meclislerine giderler, kahvelerde otururlar. Fakat bir madam, kocasını yahut biraderini, ya babasını kolundan alıp kemâl-i vekarla yürüyerek ırzına hâlel getirmeyecek bir yere gidip kemâl-i edeple oturur. Hiç kimse yüzüne bakmaya cesaret edemez. Halbuki bizimkiler öyle değil... Biz karılarımızı, kızlarımızı bir arabacıya teslim edip Allah'a emanet... Nereye götürürse götürsün. (s. 53)

Romanda Türk kadınına yapılan toplumsal baskının gerekçesi olarak Türk toplumundaki erkeklerin, kadınlara karşı sergilediği olumsuz davranış ve tutumları örnek gösterilirken Batı toplumunda ise yaşam tarzının farklı olması sebebiyle erkeklerin, kadınlara saygılı ve ölçülü davrandığına dikkat çekilir. Bu bağlamda romanda Talât Bey'in, Fitnat'ın yanına gidebilmek için kadın kılığına girdiği bir süreçte kendisinin kadın zannedilmesiyle erkekler tarafından maruz kaldığı muamele, kadınların gündelik yaşamda, sokakta ve hayatın her alanında yaşadığı zorluğu bir kez daha ortaya koyar. Talât Bey, kadın kıyafeti giyerek Fitnat'ın yanına gitmek üzere sokağa çıktığı sırada Kalem'den bir arkadaşıyla karşılaşır.

Arkadaşı kadın kıyafeti içerisindeki Talât'ı oldukça rahatsız eder. Talât Bey'in gözünden kadınların maruz kaldığı kötü muamele şöyle ifade edilir:

Ah biçare kadınlar neler çekerlermiş! Biz erkekler onları kukla yerine kullanıyoruz. Yolda serbest ve rahat yürümelerine mâni oluruz. Bu ne rezalet! Ne küstahlık! Bir erkek, tanımadığı bir başka erkeğe rastgelse yüzüne bakmaz, söz söylemez, lakin tanımadığı ve hiç başka defa görmediği bir başka kadına rastgeldiği gibi, gülerek yüzüne bakmaya ve söz söylemeye başlar ve kovsalar bile yanından ayrılmaz. Demek oluyor ki biz karlıları insan sırasına koymayız, kendimizi eğlendirmek için onların ruhunu sıkırız, serbest gezip dolaşmalarına ve eğlenmelerine mâni oluruz... (s. 59)

Erkeklerin, hiç tanımadığı bir kadının üzerinde sınırsız bir davranış ve söylem özgürlüğü içinde oluşu, romanda Talât Bey'in yaşadığı bu acı tecrübe ile somutlaştırılır. Yazar, toplumun bağrında varlığını sürdüren bu hastalığı, Talât Bey aracılığı ile somutlaştırmış ve bu hastalığa dikkat çekmiş olur. Bu hâliyle sınırlarını yalnızca ataerkil bir anlayışın belirlediği sosyal yaşamda kadının tüm boyutu ile ezildiği gözler önüne serilir. Bu bakımdan kadının, zaten doğuştan getirmiş olduğu birey/insan olma hakkının, kadına teslim edilmesi gerektiği vurgulanır.

Bireylerin dışında gelişen ve onların yaşamının belirleyicisi olan gelenek ve görenekler, bulunduğu döneme göre çoğu kez mantıklı bir çerçeveye oturtulmasa da hiç sorgulanmadan uygulanan yaptırımlardır.

Beni var eden tinsel duyunun karmaşıklığının yanı sıra basitleştirilmiş bir yaşam içerisinde birey, hayatın belirli ritüellerine ve kodlarına uyararak yaşamını sürdürür. Fakat bu devamlılık içerisinde kendine başkalarını da içeren bir yaşam alanı/çember oluşturmak zorundadır. Bu yaşam alanı çoğu kez dünyaya geldiği andan itibaren başkaları tarafında kurgulanmış olan birey, ancak 'kendini bilme' edimiyle benliğini algılamaya başlar. Ancak 'kendini bilmek' ve 'kendini tanımak' elbette ki birbirinden farklı anlamlar içerir. (...) Bireysel anlamda kendini kendi dışında bir tanımlama çabası içerisine giren herkes, benlik algısını biçimlendirecek bir kimlik oluşturur. (Kanter, 2014, s. 41).

Kendini bilmek ve kendini tanımak gayreti içinde olan bireyler, yazılı olmayan ancak herkes tarafından kanuni bir hüküm niteliğinde algılanan gelenek-görenek ve âdetlerin toplum ve özellikle kadın üzerindeki baskı ve yaptırımıyla çoğu zaman karşı karşıya kalır. Bu durum romanda Saliha Hanım'ın babasının gelenek-görenek algısı ve Saliha Hanım'ın okuldan alınmasıyla gözler önüne şöyle serilir:

Mektepten nasıl çekileceğim, nasıl yapacağım? Ben cahil kalacağım" diyerek ağladım sızladım da fayda vermedi. Pederim bu âdettir: Kız on on bir yaşını geçtiği gibi yaşmaksız, feracesiz sokağa çıkamaz. Biz âdetin haricinde nasıl hareket edebiliriz? Herkes sonra bize gülecek... (s. 27)

İnsanların bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gibi önemli bir konuda bile Saliha Hanım, henüz on yaşındayken okuldan alınır. "Âdet" olarak algılanan bu toplumsal anlayışın dışına çıkılamayacağını ve âdetlerin, insanların tüm hareket alanını belirlediğini ifade eden baba, aksi durumda toplum tarafından ayıplanıp dalga geçileceğine inanır. Bu inancın atında ezilen baba, bütün bu sebepleri kızının eğitiminden daha üstün tutar. Burada babanın içinde bulunduğu çaresizlik, aslında erkeklerin de zaman zaman gelenek görenek ve âdetlerin altında ezildiği gerçeğini ortaya koyar.

Şemsettin Sami, roman kişileri Saliha Hanım ve Arap Dadı aracılığı ile de pek çok kez eski örf ve âdetlerin/gelenek ve göreneklerin, evlilikte gençlerin aşkına karşı çıkarılmış birer engel olduğunu vurgular: "... Heb âlem nasıl yabar, biz de öyle yabar. Sen ferâceyi al, ben de başortisi alır, bugün bir mahalle, yarın bir mahalle gezer, gorur: kız bagandi alır." (s. 15). Romanda görücü usulü ile evlilik geleneğinde evlenecek bireylere hiç söz hakkı verilmediği, onların fikirlerinin alınmadığı, hatta evlenecek gençlerin bile o mekânda bulunmayıp onların yerine başkasının karar vermesi acı bir şekilde tenkit edilir.

Toplumsal baskı

Taaşuk-ı Talât ve Fitnat romanında toplumsal baskı; bireylerin duygu, düşünce ve yaşamları üzerinde belirleyici ve yaptırım gücüne sahip bir durum olarak yer alır. Rifat Bey'in, Saliha Hanım'a yazdığı mektupta, kendi bakış açısından toplum baskısı ve gençlerin yaşadığı bu buhran şöyle ifade edilir:

...Ah ...ah! Zavallı Saliha! Ah, ne yapalım, esiriz... Kendimize mâlik değiliz, istediğimizi yapamayız, evet, kendimize mâlik değiliz, lakin hayatımıza, memâtımıza mâlikiz! Kendimize yokluk çölüne atabiliriz, orada hür yaşayabiliriz... Bu dünyada hürriyet yokmuş. Dünyanın en ziyade hürleri esir imişler! Hemen bu dünyadan kurtulalım... (s. 36)

Toplumda evlilik noktasında, bu olayın asıl aktörlerinin gençler olmasına rağmen hiçbir surette onların düşüncelerinin sorulmaması ve rızalarının alınmaması sert bir dille eleştirilir. Bu durumun, kötü neticelere sebebiyet verebileceği vurgulanır. Ayrıca Rifat Bey'in, aşk duygusunu ve birbirlerini karşılıklı seven bireylerin birbirlerine kavuşabilmelerini, "hürriyet" düşüncesiyle özdeşleştirdiği görülür. Aşk, yazarın romanda belirttiği gibi fakir-zengin, köylü-şehirli, küçük-büyük, genç-yaşlı herkeste ortaya çıkan bir duygudur. Romanda gelenekler nedeniyle esir edilen gençler, aşka kavuşmanın tek yolu olarak "ölüm"ü görür. Rifat Bey, âşıkların birleşmelerinde özgür olmadığını, esir olduğunu ancak ve ancak öldükleri zaman özgür olacağını belirtir.

Kadın-Erkek İlişkisi

Romanda Zekiye Hanım, yaşadığı dönemdeki kadın-erkek ilişkisine dikkat çekerek birtakım tespitlerde bulunur. Buna göre erkek egemen toplum anlayışında kadının, erkeğin karşısındaki çaresizliği ve herhangi basit bir nesne kadar bile kıymetinin olmayışı acı bir benzetmeyle somutlaştırılır. Bunun yanında aile kurumunun kutsiyetine karşın tüm gücü elinde bulunduran erkeğin, kadını kolayca boşayabilmesindeki rahatlık ve vurdumduymazlık ortaya konur. Erkeğin bu keyfi tutumu ve kadının her durumda türlü haksızlıklara boyun eğen taraf oluşu, romanda Zekiye Hanım tarafından şöyle ifade edilir:

Ah, erkeklerin muhabbetine inanmak, onların sadakatine aldanmak! Ne büyük kabahat... Ah zavallı biz karılar! Biz, evlendiğimiz vakitte zannederiz ki bir koca, bir arkadaş alıyoruz, hâlbuki erkekler bize o nazarla bakmıyorlar. Onların, evlendikleri vakit, karılarına verdikleri ehemmiyet, satın alacakları bir beygir yahut bir arabaya verdikleri ehemmiyetten azdır. Evet, hakları var, çünkü bir beygir alacaklar, eğer iyi çıkmazsa yine satmaya mecbur olacaklar, lakin aldıkları fiyatla belki satamazlar; işte bir zarar korkusu var. Fakat kadınları iyi çıkmazsa (!), tabiatlarına uygun gelmezse (!), hiçbir zarar etmeksizin onları bırakırlar; başkalarını, daha iyilerini (!) alırlar. İşte bizi hayvan yerine bile koymazlar, ne yapalım, hüküm onların elinde, nasıl isterlerse öyle yaparlar! (s. 77)

Bu hâliyle o dönemin şartları içerisinde erkeklerin, kadına karşı nasıl keyfi ve rahat davrandığı, kadınların birey olarak algılanmayıp alınıp satılan bir nesne olarak görüldüğü gözler önüne serilerek erkeğin üstünlüğü vurgulanır. Kadının erkek nazarındaki değersizliği ve kadın söz konusu olunca erkeklerin davranış özgürlüğü noktasında ufacak bir tereddütlerinin olmayışı, kadının bir hayvan kadar bile değerlerinin olmadığı şeklinde somutlaştırılır.

Maneviyata Karşı Maddiyat

Değişen ve gelişen teknolojiyle beraber insanların hayata bakışı da değişim gösterir. Bu noktada insanların, kendilerini daha çok ön plana çıkararak "ben" demeye başladığı ve böylece bireyselleşmenin yaşandığı gözlemlenir. İnsanlığı hızla saran "ben" algısı bireyi, toplumdan hatta kendisinden bile uzaklaştırarak yalnızlaştırır. Bu yalnızlaşma, bireyin maddeye karşı arzusunu körükler ve birey, ruhi yöndeki eksikliklerini madde ile kapatma yolunu arar. Romanda dönem insanının sevgi, aşk, özlem, saygı, bağlılık gibi soyut duygu ve düşünceleri ikinci plana ittiği ve maddiyatı ön plana çıkardığı görülür. Böylece Şemsettin Sami, yaşadığı dönem insanının, maddi unsurların esiri olduğu gerçeğini romana taşımış olur. Bu bağlamda

romanda Hacıbaba'nın, kızı Fitnat'a, Ali Bey'in zenginliğinden övgü ve gururla bahsetmesi, maneviyata karşı maddiyatın öne çıkarıldığının en somut delillerindendir:

– Kızım, talihin yâver imiş, seni pek büyük bir evden istiyorlar; ben de söz verdim, iş yalnız nikâha kalmış, çünkü böyle bir baht her gün önümüze gelmez. Bir büyük bey, malı mülkü pek çok, sayılıp sevilen... dairesinde birçok halayık, uşak, arabalar, velhasıl bir vezir dairesinden daha iyi... (s. 85)

Hacıbaba tutarsız davranışlarıyla dikkat çeker. Hem ahlak endişesiyle Fitnat'ı yıllarca sokağa çıkarmayarak eve esir eder hem de aşk, sevgi, beğeni gibi değerleri hiçe sayarak Fitnat'ın rızasını bile almadan kendisinden yaşça çok büyük ve dul olan biriyle evlenmesini ister. Hacıbaba'nın, gerçek mutluluğa, insani duyguları bünyesinde bulundurmeyen mal, mülk ve para ile sahip olunacağı şeklindeki bu yanlış algıya koşulsuz teslimiyeti, yine maneviyata karşı maddiyatın öne çıkarılmasının doğal bir sonucudur.

Çatışma

İnanç ve düşüncelerin birbirine zıtlığından kaynaklanan çatışma, bireyin benliğinde kendi kendine verdiği ruhsal mücadele olarak ifade edilebileceği gibi bireyler ve toplumlar arasında da gerçekleşir. “Çatışma genel olarak kişilerin veya grupların birbirlerinden beklentilerinin uyuşmazlığı, amaç ve hedeflerindeki farklılıklar, iletişim bozuklukları ve benzeri nedenlerle ortaya çıkar.” (Bilgin, 2007, s. 72). Karşıtlıklardan doğan çatışma; toplumsal, kültürel, sosyo-ekonomik etkenler ve din olmak üzere pek çok olguyla ilişkilendirilir (Karadeniz: 2020). Bu bağlamda *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat* romanında küçük ölçekte de olsa bir nesil çatışması kendini gösterir. Eski nesli temsil eden en önemli karakterlerden biri Hacıbaba'dır. Hacıbaba, Fitnat'ın biraz olsun dışarı çıkması gerektiğini söyleyen Şerife Kadın'a, dönemin moda ve alafranga anlayışını şikâyet ederek bunu sert bir dille eleştirir:

“... modalar, alafrangalar böyle şeyler çıkardılar ne yapalım?”

– Affedersin, bu alafranga da değil, alafranga bunu kabul etmez. Hiç Kâğıthane'de, Veliefendi'de, öyle mahallerde hiçbir vakit bir madam gördünüz mü?” (s. 53)

Eski ile yeniyi karşılaştıran Hacıbaba, belli bir yaşa gelmiş kız çocuklarının sosyo-kültürel düzen içerisinde sokağa çıkmasını bile doğru bulmaz bu nedenle Fitnat'ı, sekiz yaşına geldiğinde mektepten alır ve on dört yaşına gelip evlendireceği vakte kadar sokak kapısına bile hiç çıkarmamak üzere eve hapseder. Burada hem Şerife Kadın ile Hacıbaba arasındaki düşünce ve beklentilerin çatışmasını hem de Fitnat ile Hacıbaba arasındaki nesil çatışmasını görmek mümkündür.

Romanda Saliha Hanım ve Arap Dadı ile Talât Bey arasında da nesil çatışmasının somut bir şekilde yaşandığı görülür. Talât'ın, başının ağrıdığını söylemesi üzerine Arap Dadı, Talât'ı, hekime götürmek yerine nefesiyle ünlü olan Kocamustafapaşa'ya götürmek ister. Bu duruma karşı çıkan Talât Bey, söylenenleri aldırış etmeden oradan kalkar gider:

Arap Dadı: “...Kocamustafapaşa'(da) bir herif var, ammâ onun nefesi meşhur. Heb İstanbul ona gider. Ammâ sitma, yalnız sitma iyi eder o. Baş ağrısına başka bir şeye karışmaz.”

Saliha Hanım: “– A Dadı, o şeylere sen ben inanırsın, şimdiki gençler inanmaz; boşuna yorulma.” (s. 11)

Saliha Hanım ve Arap Dadı ile Talât Bey arasında yaşanan nesil çatışması, Saliha Hanım'ın “o şeylere sen ben inanırsın, şimdiki gençler inanmaz” şeklindeki sözleriyle somutlaştırılır. Nesil çatışmasını temsil eden bir başka karakter de Emine Kadın'dır. Emine Kadın, Talât'ın aşkından sonra onun yolunu gözlemek için pencerede oturan Fitnat'a, pencerede oturmasına dair pek çok telkinde bulunur ancak Fitnat, bütün bu söylenenlere bir ehemmiyet göstermez: “– Kızım, pencerede oturma, seni görürler de nazar değer, sihir

yaparlar...Aaaa kızım, sihirden, nazardan neler olur, neler!.. Vesair buna dair binlerce hikâyeler söyler idiyse de fayda vermezdi.” (s. 51). Fitnat’ın, Emine Kadın’ın anlattığı masallara karşı da böyle bir tutum sergilediği görülür. Emine Hanım’ın cinlerden, perilerden bahseden hikâyelerini dinlemek yerine Fitnat’ın tüm dikkatini gergefine ve nakşına verdiği görülür.

Romanda nesil çatışması dışında Saliha Hanım ve Fitnat örneğinde olduğu gibi okula gidebilmek konusunda kız çocukları ile aileleri arasındaki çatışma, genç kızlar ve aileleri arasında evlilik etrafında şekillenen çatışmalar ve kadınlar ile eşleri arasında evlilik çatısı altında yaşanan çatışmalar olmak üzere pek çok çatışma şekli görülmektedir.

Sonuç

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat romanı, yakın zamana kadar hâlâ geçerliliği olan görücü usulü ile evlenme, kız çocuklarının okula gönderilmemesi/egitim, sokağa çıkarılmaması, çocuk yaşta kızların kendinden çok büyük kişilerle evlendirilmesi, evlilikte maddiyatın her şeyden üstün tutulması ve evlilik kurumunun erkeğin tekelinde olması gibi pek çok toplumsal soruna işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir. Toplumsal eleştiri niteliğinde olan bu romanda orta sınıf ailelerinin hayatlarının anlatıldığı görülür. Görücü usulü ile evliliği sert bir dille tenkit eden *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* romanı aslında insanların derin ruh tahlillerinin yapıldığı bir gelenek-görenek/örf ve âdet romanıdır. Roman genel olarak insan şahsiyetine, hürriyete ve tabiata aykırı olan eski örf ve âdetlerin, bireyleri ve toplumu felakete sürükleyişini anlatır. Bu nedenle değişmez gibi algılanan birtakım değerlerin de sorgulanabileceği mesajını verir. Toplumun düşünce yapısını tüm gerçekleri ile gözler önüne sermeye çalışan yazar, aşk duygusunu kullanır ve anlatı boyunca “aşk”ın devrin kurallarına göre kurgulandığı görülür.

Romanda insanların peşini bırakmayan kötü kader algısı oluşturulmaya çalışılır. Talât’ın küçük yaşta babasını kaybetmesi, Fitnat’ın annesi ile babasının boşanması, Fitnat’ın daha bir yaşındayken annesini kaybederek üvey baba elinde büyümesi, gerçek babasının kim olduğunu bilmemesi hatta daha sonraki süreçte öz babası ile evlenmesi, çok sevdiği Talât’ına kavuşmadan ölmesi ve Arap Dadı’nın henüz ufak bir kız çocuğu iken kaçırılıp esir olarak satılması gibi pek çok vak’a halkası aracılığıyla karamsar bir ortam ve kötü kader algısı çizilmeye çalışılır.

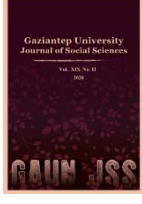
Romanda işlenen konu aracılığıyla toplumu eğitime çabası ve toplumsal fayda ön planda tutulur. Bu amaçla anlatıda karşılıklı konuşmalara, detaylı ruh tahlillerine ve tasvirlerle başvurularak tiyatrodaki olduğu gibi halka inilmeye ve onların sorunları dile getirilmeye çalışılır. Bu noktada yazar, devrin sosyal yaşamında önemli bir sorun olan kızların bir kafes içinde gibi hiç dışarı çıkarılmadan eve hapsedilmesini ve görücü usulü ile evliliği romana taşır. Böylece kadına ait bir sosyal hayatın olmamasına vurgu yapar. Bu durum romanda Saliha Hanım ile Talât ve Fitnat’ın aşkı üzerinden sunulur.

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat; kadın-erkek ilişkisi, eski gelenek-görenek ve âdetler, devrin toplumsal yapısının gençler üzerindeki telafi edilemez baskısı, görücü usulü ile evliliğin acı sonuçları, aile kavramı, boşanma, çocuk yaşta evlilik, pişmanlık, eğitim, aşk, kavuşma arzusu, ölüm, madde-ruh ve hürriyet-esirlik gibi birçok konunun ele alındığı ve bu sayede toplumsal faydanın ön plana çıkarıldığı bir romandır. Roman boyunca karşılıklı konuşmalara, tasvir ve tahlillere geniş veren yazar, roman dili ile konuşma dilini birbirine yaklaştırmayı amaçlar. Bu da dönemin “toplum için sanat” anlayışının eserler üzerindeki etkisini ortaya koyar.

Kaynakça

Aktaş, Ş. (1998). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

-
- Aktaş, Ş. (2013). *Anlatma esasına bağlı edebî metinlerin tahlili teori ve uygulama*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Bakırcıoğlu, Z. (2001). *Başlangıcından günümüze Türk romanı*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Bilgin, N. (2007). *Sosyal psikoloji sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Çetişli, İ. (2004). *Metin tahlillerine giriş 2 (hikâye, roman, tiyatro)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kanter, M. F. (2009). Yaprak Dökümü romanında yapı ve izlek. *Turkish Studies*, 4(8), 1588-1620.
- Kanter, M. F. (2014). *Milli edebiyat dönemi Türk şiirinde benlik algısı ve kimlik kurgusu*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kanter, M. F. (2019). *Bir Kültür Romancısı Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karadeniz, H. (2015). Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye romanında yapı ve izlek. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 55-75.
- Karadeniz, H. (2020). *Türk romanında kasaba*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Kolcu, A. İ. (2009). *Tanzimat edebiyatı II hikâye ve roman*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Korkmaz, R. (2007). *Romanda mekânın poeziği*. Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen'e Armağan, Ankara.
- Korkmaz, R. (2014). *Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Sami Ş. (1992). *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Stevick, F. (2004). *Roman Teorisi*. Sevim Kantarcıoğlu (Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yakıcı, A. vd. (2008). *Yazılı anlatım*. Ankara: Gazi Kitabevi.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Fehîm-i Kadîm'in "Mi Oldun" Redifli Gazelinde İmgesel Söylem

Imagic Discourse in Fehîm-ı Kadim's Gazel "Mi Oldun" Redif

Zeliha AÇAR^{a*}

^a Dr., Gaziantep Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0249-6527

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Mart 2022

Kabul tarihi: 6 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Fehîm,

İmgesel söylem,

Sembol

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 28, 2022

Accepted: October 06, 2022

Keywords:

Fehîm,

Imaginary discourse,

Symbol

ÖZ

İmge, en genel tanımıyla dış dünyaya ait nesnel gerçekliğin zihinde bıraktığı intibadır. Başka bir deyişle şairin, dış dünyadan aldığı zihinsel uyarımları yeni bir teşbih yahut da metafor olarak ifade ediş şeklidir. Bir söz ya da söz grubunun akla ilk gelen mânâsı dışında bir veya birden fazla mânâyı çağrıştırmaya olan imge, şiirin değer kazanmasında önemli bir role sahiptir. İmgenin gücünden istifade etmek de şiir dilinin zenginliğinin doğal bir sonucudur. İmgesel söylem, gündelik dilden farklı olarak yaratılmış olan dilin imkânlarını zorlayarak inşa edilmiş olan yeni dille mânâyı katmanlı hâle getirmektedir. Klasik şiirin kuruluş dönemlerinde basit mazmunlar kullanılırken sonraki dönemlerde şiirdeki incelemelerle hayaller genişlemiştir. Bilhassa giriş hayallerle zincirleme tamlama ve orijinal terkipleri kullanan Sebki Hindî şairlerinde çarpıcı yeni imajlar yaratma girişimleri neticesinde imgesel anlatım daha da yaygınlaşmıştır. Bu çalışmanın konusu Fehîm-i Kadîm'in "mi oldun" redifli gazelinin sembol dünyasıdır. Çalışmaya konu olan şiirin şairi Sebki Hindî'nin ustalarından olduğundan öncelikle bu edebî akım ve şairin biyografisi hakkında bilgi verilecek, daha sonra da şiir incelenerek sonuca bağlanacaktır.

ABSTRACT

In its most general definition, the image is the impression left in the mind by the objective reality of the outside world. In other words, it is the poet's way of expressing the mental stimulation he receives from the outside world as a new simile or metaphor. An image that evokes one or more meanings other than the first meaning that comes to mind of a word or group of words is called an image. It has an important role in the appreciation of poetry. Making use of the power of the image is a natural result of the richness of the poetic language. Imaginary discourse is to layer the meaning with the new language that was built by forcing the possibilities of the language that was created different from the everyday language. While simple mazmuns were used in the founding periods of classical poetry, dreams expanded with the refinements in poetry in the following periods. As a result of attempts to create striking new images, especially in Sebki Hindi poets who use chain phrases and original compositions with intricate dreams, imaginary expression has become more widespread. The subject of this study is the symbolic world of Fehîm-i Kadim's ghazal with "did you become" redif. Since the poet of the poem that is the subject of the study is one of the masters of Sebki Hindi, firstly, information will be given about this literary movement and the poet's biography, and then the poem will be examined and concluded.

EXTENDED ABSTRACT

On the basis of all literary creations lies the desire to open the doors of a new world of imagination to the reader. These dreams have a wider place, especially in the form of poetry, where it is desirable to awaken more emotions with less words. While the poet undertakes the task of establishing a new language by exceeding the possibilities of everyday language, he carefully selects the concepts he uses in his poetry and calculates the layers of meaning that they gain or can gain within the integrity of the verse or poem. Because the most important thing that separates the language of poetry from everyday language is that the words used in poetry are handled in terms of their connotative values. Classical literature has a relatively narrow narrative space due to the traditional mazmun system. This field narrows even more in Sebk-i Hindi poets. In the intricate structure of the poem in which the meaning is hidden in the meaning, the poet tries to create a new language with his skill in the valley of words. The addressee can also open the doors of the literary text to the extent that he knows the background of the symbols used in this symbolic expression. In the simplest terms, an image is a word or group of words that creates an area of connotation to one or more meanings other than its own meaning. Mazmun or relatively more original images are the most concrete indicators of the creative side of the poet's imagination. At the same time, it is one of the factors that gives the poet the quality of being original. The classical poet had to find new mazmuns (bikr-i mazmun) in order to gain a place in the tradition, to use the arts of speech and meaning with a fine taste and to make what he said more effective. In the early periods of classical poetry, while simple mazmuns were mostly similes, these similes left their place to open metaphor as a result of the refinement in poetry and the expansion of imagination over time. Sebk-i Hindi poets also tried to establish new images with more original expressions instead of traditional mazmuns. Since the poets of Sebk-i Hindi put the meaning above the word, the word in their hands became almost invisible. The poet's ability to do this required a rich imagination and imagination. Sebk-i Hindi, which means Indian style, dates back to the 16th century. Starting in the last half of the century 18th. It is a literary movement that has been effective in India, Iran and Anatolia until the end of the century. It is also called Sebk-i Isfahani, Sebk-i Safavi or Sebk-i Figani by Iranian sources. Although Sebk-i Hindi is called by this name because it contains images based on Indian philosophy, it is actually a literary movement that emerged as a joint product of Turkish, Iranian, Indian, Afghan, Urdu and Tajik literature. It was mostly popular in Iran and aroused wide repercussions in the literary circles, especially with the poems of Iranian poets who lived during the Safavid dynasty.

Phrase or symbols, which add value and depth to the poem, are the product of the poet's imagination and enable the reader to reach this dream by giving some clues, are among the situations that the classical poet heavily applies. In the early periods of classical poetry, these symbols stood out at first glance, but in the later period, the word was refined and original images whose meaning was hidden in layers were also placed in the poem. As the classical poet began to reflect the impressions of the outside world into his poems by shaping them according to his inner world and to express this with original symbols, human psychology was relatively settled in classical poetry. As a result of this, vivid paintings drawn with distinct themes and colors have begun to be encountered in the poems of recent poets.

After the classical boundaries in poetry were destroyed, poets who wanted to strengthen the meaning rather than saying words were very adept at knitting meaning in their works, in which they blended philosophy and thought. The subject of this study is the symbolic world of Fehîm-i Kadim's gazel with "mi oldun" redif. Since the poet of the poem that is the subject of the study is one of the masters of Sebk-i Hindi, first of all, information will be given about this literary movement and the biography of the poet. Fehim XVII. He is one of the leading poets of the century. His real name is Mustafa. There is not much information about his education, but it is reported by the sources that he was a poet talented enough to compose a divan at the age of 17. Undoubtedly, what made him so famous is that he has captured originality in his poems. Although Fehîm died at an early age, he managed to influence many poets after him with the meticulousness of his style. Undoubtedly, what made him so famous is that he has captured originality in his poems. As it can be seen in his gazel, Fehîm made extensive use of original discourses and images with a high connotation field. The aforementioned gazel was first annotated according to the classical annotation method, so that the mazmuns used were tried to be clarified and traditional images were indicated. Then, the original images of the poet were evaluated.

Giriş

Bütün edebî yaratmaların temelinde okuyucuya yeni bir hayal âleminin kapılarını aralama isteği yatmaktadır. Özellikle az sözle çok duygunun uyandırılmasının arzu edildiği şiir formunda, bu hayaller daha geniş yer tutmaktadır. Şair, gündelik dilin imkânlarını aşarak yeni bir dil kurmaya gayret etmektedir. Bu sebeple de şiirinde kullanacağı kavramları seçerken onların şiirde kazandığı ya da kazanabileceği anlam katmanlarını titizlikle hesaplamaktadır. “Zira şiir dilini gündelik dilden ayıran en önemli hususiyet, şiirde kullanılan kelimelerin, çağrışım değerleri yönüyle ele alınmalarıdır” (Kuzu, 2015, s. 134). Nitekim semboller, yerlerine geçtikleri şeylere tam olarak benzemez, onları örtük bir sezdirmeyle ya rastlantısal yahut da gelenekselleşmiş bir bağlamda temsil ederler (Korkmaz, 2014, s. 287). Sanatçının çeşitli duyularıyla algılamış olduğu özgün bir tasarımı sanat eserine yansıtması olan imge de geniş çağrışım alanıyla şiiri şiir yapan unsurların başında gelmektedir (Aksan, 2021, s. 38). Klasik edebiyat, gelenekselleşmiş mazmun sistemi sebebiyle nispeten dar bir anlatım alanına sahiptir. Bu alan, Sebki-i Hindî şairlerinde daha da daralmaktadır. Mânânın mânâ içerisine gizlendiği girift yapıdaki şiirde şair, söz vadisindeki hüneriyle yeni bir dil yaratmaya gayret etmektedir. Muhatabı da bu sembolik anlatımda kullanılan sembollerin arka planını bildiği ölçüde, edebî metnin kapılarını aralayabilmektedir.

İmge, en basit tabiriyle bir söz yahut da söz grubunun kendi mânâsı dışında başka mânâlar için çağrışım alanı yaratmasıdır. Mazmun ya da nispeten daha özgün olan imgeler, şairin muhayyilesinin yaratıcı yönünün en somut göstergelerindedir. Aynı zamanda şaire orijinal olma niteliğini kazandıran faktörlerin de başında gelmektedir. Klasik şairin gelenek içerisinde var olabilmesi için üslubunda özgünlüğü yakalaması gerekmektedir. Bunun yolu da yeni mazmunlar (bikr-i mazmun) bularak söz sanatlarını ince bir beğeniyle kullanması ve böylece söylediklerini daha da tesirli kılmasından geçmekteydi (Demirel, 2007, s. 4). Bu sebeple klasik şiir geleneğinin oluşmaya başladığı ilk dönemlerde, mazmunlar daha çok teşbih niteliği taşıırken zaman içerisinde şiirdeki inceleme ve hayaldeki genişlemenin neticesinde bu teşbihler yerini açık istiareye bırakmıştır. Sebki-i Hindî şairleri de gelenekselleşmiş mazmunlar yerine daha özgün ifadelerle yeni imgeler kurmaya gayret etmişlerdir. Şairin bunu yapabilmesi de zengin bir muhayyile ve imgelem gerektiriyordu (Demirel, 2006, s. 14). Bu sebeple bu ekol şairinin şiirleri dışı değil, içe dönüktür.

Hint üslubu mânâsına gelen Sebki-i Hindî, XVI. yüzyılın son yarısında başlayarak XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Hindistan, İran ve Anadolu coğrafyasında etkili olmuş edebî bir akımdır. İran menşeli kaynaklarca, ortaya çıktığından *Sebki-i Isfahanî*, *Sebki-i Safevî* ya da *Sebki Figânî* olarak da adlandırılmıştır (Babacan, 2009, s. 30). Sebki-i Hindî, bünyesinde Hint felsefesine dayandırılan imajları barındırması sebebiyle bu isimle anılsa da esasında Türk, İran, Hint, Afgan, Urdu ve Tacik literatürünün ortak ürünü olarak ortaya çıkmış edebî bir akımdır. Daha çok İran’da yaygınlaşmış, umumiyetle de Safevî hanedanı döneminde yaşayan İranlı şairlerin şiirleriyle edebî muhitlerde geniş yankı uyandırmıştır. Sebki-i Hindî’nin en belirgin özelliği, sözden çok mânâyı ehemmiyet vermesidir. Mânânın söze hâkim olduğu, muhayyilenin ön plana çıktığı ve şiirin girift çağrışımlara açıldığı bu ekolün şairleri, kendilerinden önceki şairlerin kullanmış olduğu kelime ve tabirleri kullanmanın yanı sıra bu sözlere farklı ve özgün mânâlar yüklemişlerdir. Şiirdeki klâsik sınırların yıkılmasının ardından, söz söylemekten öte mânâyı güçlendirmek isteyen şairler, felsefe ve düşünceyi harmanladıkları eserlerinde anlamı kat kat örmekte oldukça mahir davranmışlardır. Şiirin içerisine gizlenmiş olan mazmunlar, bu akımda artık iyice gözden kaybolmuş ve bunu yapmak maharet göstergesi olmuştur. Dörtlü beşli tamlamalarla kurulan zincirleme kelime gruplarının arka planında şairin zihninden geçen “hayal”lerin türlü çağrışımları vardır (Yılmaz, 2006, s. 23). Her şair, tabiattaki nesnelere bu sınırsız hayallerin etkisiyle kendi zihninde şekillendirip ona göre yorumlamıştır.

Fehîm'in Hayatı:

Sebk-i Hindî ekolunun önde gelen şairlerinden olan Fehîm XVII. yüzyılın da önemli şairlerindedir. Asıl adı Mustafa'dır. Babası İstanbul Tahtakale'de unculuk yapmış olduğundan Unci-zâde olarak da bilinmektedir. Öğrenimi hakkında pek fazla bilgiye rastlanmasa da henüz 17 yaşında divan tertip edecek kadar yetenekli bir şair olduğu kaynaklar tarafından nakledilmektedir (Üzgör, 1991, s. 3). Fehîm daha küçük yaşta iken İran şiirine merak sarmış, özellikle de Şirazlı Urfî'yi beğenmiş ve ondan etkilenmiştir. Bu sebeple şiirlerinde kendinden "Urfî-i Rum" olarak bahsetmiştir (Mengi, 2010, s. 211). Kasidelerini hiçbir şahsa yazmamış olmakla yenilik göstermeye çalışan şair, asıl başarısını gazellerinde göstermiştir. Gazel tarzına yeni bir zevk ve hava getirerek bu vadiye çığır açmıştır. Onun şiirlerinde dış dünyaya ait izler çok az görülmektedir, bu sebeple içtimaî hayat tenkitleri hemen hemen yoktur. Erken yaşta ölmesine karşı üslubundaki titizlikle kendinden sonraki birçok şairi etkilemiştir. Fehîm, yaşamın zorlukları sebebiyle Mısır valisi Eyüb Paşa ile Mısır'a gitmiş onun kâtipliğinde bulunmuştur. Gözden düşünce parasız ve hamisiz kalmış bu sebeple İstanbul'a dönmeye karar vermiştir. İstanbul'a dönerken Konya civarında Ilgın'da 1648 yılında vefat etmiştir (Timurtaş, 2005, s. 317). Fehîm-i Kadîm'in bir Divan'ı; 273 beyitlik bir Şehrengiz'i; Arap, Arnavut, Acem, Ermeni, Türk ağızlarını taklit ettiği bir manzumesi ile bir Tercüme-i Letâif-i Kibâr'ı ve Durûb-ı Emsâl-i Türkî adlı eserleri bulunmaktadır (1991, s. 26).

Fehîm'in "mi oldun" Redifli Gazeli:

Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün

1.Ey dil yine bu girye ne dîvâne mi oldun

Keyf-i nîgeh-i yâr ile mestâne mi oldun

2.Hurşîdi tavâf itmede sad reşk ile mâhun

Ol mihr-i kamer-çihreye hem-hâne mi oldun

3.Ey şûh nedür âşıkuna böyle tecâhül

Kurbânun olam gayrıya cânâne mi oldun

4.Ne gamze vü ne işve vü ne lutf-ı tebessüm

Tekrâr meger bendene bigâne mi oldun

5.Hâkistere düşmüşsin eyâ çarh-ı kebûdî

Bir mâh-ruhun şem'ine pervâne mi oldun

6.Ey zâhid-i bî-zevk yeter ehl-i dile ta'n

Mestâne mi dîvâne mi ferzâne mi oldun

7.Bin çeşm-i kevâkible felek saydına nâzır

Bir dâmda ey tâ'ir-i dil dâne mi oldun

8.Mecnûn gibi efsûn-ı nigâhıyla 'ademsin

Dîvâne Fehîm âh ki efsâne mi oldun (Üzgor, 1991, s. 538)

Gazelin İmgesel Tahlili:

Ey dil yine bu girye ne dîvâne mi oldun

Keyf-i nigh-i yâr ile mestâne mi oldun

Ey gönül! Yine ne bu gözyaşı, divâne mi oldun? Sevgilinin bakışının hazzıyla sarhoş mu oldun?

Gazel, şairin gönlüne seslenişiyile başlamaktadır. Bu durum şairin aşk karşısındaki bölünmüşlüğü'nün sembolüdür. Zira sevgili, âşığa kayıtsızdır. Âşık, yine de ondan vazgeçememekte ve akılı ile gönlü arasında kalmaktadır. Şiirin redifi daha ilk bakışta şairin ruh hâli hakkında bilgi vermektedir. Farkında olmayışla kendisine “mi oldun” diye seslenen şair, düşülen durumların gayr-ı iradi olduğunun da sinyallerini vermektedir.

Akıl ↔ gönül

Hakikatleri bilmek yolunda âşığın rehberi olan gönül ile akıl aynı şehirde yaşayamaz, biri diğerine galebe çalarak yönetimi ele alır. Akılı terk etmek âşıklığın birinci vasfıdır. Zira hakikatleri görmekte akıl sınırlayıcıdır. Sufilere göre manevî yol akılla yürünmez zira *bu yol; insanı yokluğa götüren, ızaftı ve geçici varlığı terk ettiren, iradesini Allah'ın iradesine bıraktıran bir yoldur* ve bu yolun duraklarının akılla bilinebilmesi kabil değildir. Akıl, ancak yaşanılan âlemi düzenleyebilir, mânâ âleminde bî-haberdir (Cebecioğlu, 2014, s. 40). Buna karşılık gönül ise Allah'ın en kâmil tecelligâhıdır. Akıl yetmediği hakikatlere ancak keşif/sezgi yoluyla yani gönül ile ulaşılabildiğinden gönül, akıldan üstün görülmüştür. Burada da gönle karşı koyamayan akıl “divâne”lik ile itham edilmiştir. Akıl-gönül arasında sıkışıp kalan âşık, gönlüne mestâne mi oldun diyerek hem “böyle oldun da bu sebeple mi ta'n ediyorsun” hem de “hiç mestâne, dîvâne oldun mu ki bilesin” diye serzenişte bulunmaktadır. Aşkın yükü altında ezilen âşık, ağlayıp sızlamaktan aklını yitirmiştir.

Aşkın insan bedeni ve ruhu üzerindeki olumlu etkisi mestlik (mest olma) olarak tasvir edilmiştir. Bu keyif verici madde/aşkla ile kendinden geçen âşık, bilincini kaybedip aklını yitirmiştir. Aklını yitiren âşık, ne yapacağını bilemez bir hâlde ağlayıp sızlamaktadır. Bu divâneliğe delil olarak gönlün ağlaması, sebep olarak da yârin yan bakışının vermiş olduğu keyif gösterilmektedir.

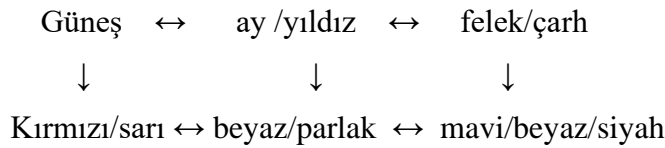
“Keyf-i nigh-i yar” Sebki Hindî'nin etkisiyle oluşturulan zincirleme tamlamalardandır. Bu tamlama görme ve hissetme duyularını harekete geçirmektedir. Bu yönüyle yayılgan imgelerdendir. Mestlik hâli, genellikle şarap gibi keyif verici maddelerin kullanımı neticesinde peyda olmaktadır. Ancak burada farklı bir kullanımla sevgilinin bakışının vermiş olduğu haz neticesinde olmuş, böylece içme/yeme/koklama yerine görme ve hissetme duyuları harekete geçirilmiş olmaktadır.

Hurşîdi tavâf itmede sad reşk ile mâhun

Ol mihr-i kamer-çihreye hem-hâne mi oldun

Senin ay gibi güzel (çehren), yüzlerce kıskançlıkla güneşi tavaf eder. Sen (yoksa) o ay yüzlü güneşe komşu mu oldun?

Ayın ışığını güneşten alıyor olması doğal hadisesi hüsn ü talil ile ayın, güneşin etrafında kıskançlıkla dönmesi şeklinde hayal edilmiştir. Nasıl ki kıskanç ve tedirgin insan bir yerde karar kılamaz sürekli döner durursa ay da durmadan güneşin etrafında dönmektedir. Güneş, renginden dolayı kıskançlık ile sıklıkla anılmaktadır. Ancak burada farklı bir söylemle güneş için kullanılan kıskançlık duygusu mübalağalı bir şekilde güneşin etrafında dönen ay için kullanılmaktadır. Fehîm, mazmunları farklı yerlere yerleştirerek yeni tablolar çizmektedir. Aynı şekilde sevgili için kullanılan ay simgesi güneşin etrafında durmadan dönmektedir. Eğer “mâhun” ibaresi kullanılmamış olsaydı farklı şekilde yorumlanabilirdi ancak muhatabın (ister beşeri, ister ilahî, ister sadece sembolik olsun) sevgili olduğu bilindiğinden buradaki ikinci teklik şahıs iyelik ekiyle kastedilenin sevgili olduğu da unutulmamalıdır. Sevgili, âşıklara kayıtsızdır o kimsenin etrafında dönmez aksine herkes onun etrafında döner. O kimseyi kıskanmaz normalde ama burada farklı bir imajla kıskançlıktan divâne olan sevgili durmadan güneşin ya da rakibin mahallesini tavaf etmektedir. Güneşi tavaf edip oradan ayrılmayan ay, acaba ona komşu mu olmuştur? Güneş ve ayın aynı anda aynı yerde olamayacağı bilinir zira biri doğarken diğeri batır. Ancak sevgiliyi sembolize eden güneş ile ayın birlikte kullanılıyor olması bir zıtlıklar tablosundan ileri gelmektedir. Zira şiirin muhatabı ya güneşe yahut da aya teşbih edilir. Aşk üçgeninin üçüncü şahsı olan rakip ise her zaman aşağılanır, bu sebeple kozmik âlemin en gözde yıldız/gezegenlerine teşbih edilmez. Şair, ikinci mısradaki da farklı bir ters köşe yaparak güneşi, ay yüzlü olarak tasvir etmektedir. Sevgili için kullanılan “ay yüzlü” mazmunu şiirin muhatabının dışında biri olan güneş için kullanılmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise hem güneş hem de ay için kullanılan eş anlamlı kelimelerin aynı beyit içerisinde verilmiş olmasıdır. Güneş için hem “hurşîd” hem de “mîhr”, ay için ise hem “mâh” hem de “kamer” sözcükleri kullanılmıştır. Böylece mânâ daha da kuvvetlendirilmiştir. İlk mısradaki “hurşîd” olarak verilmiş olan güneşin alt mısradaki tamlamada “mîhr” olarak verilmesindeki gaye yalnızca mânâyı kuvvetlendirmek değildir. Kinayeli kullanılmış olan “mîhr” sözcüğünün diğer mânâsı sevgi ve şefkattir. Burada şairin, “mîhr-i kamer-çehre” tamlamasıyla yukarıda ilk mânâsının verilmiş olduğu hâliyle “ay yüzlü güneş”i kastettiği düşünülürse anlam tam olarak oturmayacaktır. Ancak kelimenin ikinci mânâsı göz önünde bulundurulup tamlama yeniden gözden geçirilirse şiirde kast edilenin “ay yüzlü (şefkatli) sevgili” olduğu görülecektir. Güneşin Allah’ın “celâl” ismini, ayın ise “cemâl” ismini sembolize ediyor olmasıyla tecelligahları hatırlatarak “evrene dolmuş” güzel ve kudretli bir sevgili çağrışımı yapılmaktadır. Gece ile gündüzün (karanlık/ aydınlık) simgesi olan bu yıldızların sevgiliyi tabir için kullanılmış olmasının bir diğer sebebinin de zıtlıklar üzerine kurulmuş kâinattaki “zıtların çakışması”na gönderme olduğu söylenebilir.

Ay, nuranî güneş ise ateşendir. Kırmızı/sarı olan “hurşîd”i, beyaz olan “mâh” tavaf etmektedir. Işığın tonlarından olan bu renklerin birlikte kullanılmasıyla parlak bir tablo çizilmektedir. Güneşin yoğun kızılığını kırmak için ay yüzlü (beyaz) olduğu söylenmektedir. Ayrıca sarı renkle sembolize edilen kıskançlık duygusu da güneş için değil, ay için kullanılmıştır. Böylece beyit, ne kırmızı ne sarı ne de beyaz olan nuranî bir renkle boyanarak aydınlanma ve berraklaşma aşamaları sembolize edilmektedir. Gökyüzü maviliği yönünden özgürlüğün ve sonsuzluğun simgesidir. Ayın, güneşi tavaf etmesi ise gece gündüz döngüsüne işaret etmektedir. Ay, geceye yani karanlığa ait iken; güneş, gündüze aydınlığa aittir. Şair, sevgilisinin ay yüzlü güneşe komşu olduğunu söylemekle aydınlık-karanlık arasındaki sıkışmışlığına işaret etmektedir. Beyaz/aydın ve parlak olan insan psikolojisinde huzuru, feraha erişti; siyah ise tam tersi kaosu simgelemektedir. Beyazı çevreleyen kırmızı ve sarıyla renk

geçişi sağlanmıştı. Sarı aynı zamanda âşığın sevgiliye kavuşamamak, aşkın varlığı karşısındaki yokluğunu imleyerek kıskançlık, yakın olma arzusu, kaybetme korkusu gibi duyguları da sembolize etmektedir. Güneşin ateş yönü olan kırmızı ise ateşin hazları imlemektedir.

Hurşid, mihr, mâh gibi gök cisimlerine ait isimler klasik şairler tarafından sıklıkla teşbih unsuru olarak kullanılmışlardır. Bu yönleriyle mazmunlaşan bu sözcükleri geleneksel sembol olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı zamanda hem halk hem de klasik şairler sevgiliyi tasvir ederken yüzünü çoğunlukla aya teşbih etmektedir. Bu bağlamıyla “kamer çehre” tamlaması da aşına olunmuş gelenekselleşmiş bir semboldür. Ancak burada farklı bir kullanımla “mihr-i kamer çihre” zincirleme tamlaması yapılmıştır. Bu Fehîm’in bağlı bulunduğu edebî ekolün etkisiyle açıklanabilmektedir.

Ey şüh nedür âşıkuna böyle tecâhül

Kurbânun olam gayrıya cânâne mi oldun

Ey şuh! Aşığı böyle bilmezlikten gelme de nedir? Kurbanın olayım, yoksa başkalarına mı yar oldun?

Klasik şiirin bilinen bir tablosunun çizildiği beyitte sevgili, başkalarına yâr olarak aşığa kayıtsız kalmıştır. “krb” kökünden gelen kurban sözcüğünün tevriyeli kullanıldığı beyitte şair, hem sevgiliye yakın olmayı dilemiş hem de “birisi uğruna ölecek kadar çok sevmek”ten kinaye olan söyleme işaret etmiştir. Sevgili ile birlikte olunmuş olan o yerden çok uzağa düşen âşık, kendisinin unutulmuş olmasından ve onun başkalarıyla olmasından korkmaktadır. Sevgiliyle birlikte olunan yerden ayrı düşmekle elest bezmine telmih yapılmaktadır.

Kan ve tutkuyu çağrıştıran kurban sözcüğü ile ve yine yakıcılığından dolayı ateşle sembolize edilen aşka/sevgiliye ait olan şuhluk, can-ruh/canan sözcükleriyle kızıl bir tablo çizilmiştir.

Ne gamze vü ne işve vü ne lutf-ı tebessüm

Tekrâr meger bendene bigâne mi oldun

Ne yan bakış, ne işve, ne de tebessüm lütfun var. Acaba sen kölene yine yabancı mı oldun?

Yukarıda çizilen tabloya devam edilen beyitte âşık, sevgilinin lütfundan mahrum olmaktan yakınmaktadır. Ancak burada da Fehîm, bilindik olan “aşığına kayıtsız kalma” durumuna farklı bir imaj eklemektedir. Fehîm’in çizdiği yeni tabloda da sevgili, kölesi olan aşığına kayıtsızdır ama bilinen hâliyle hiç yüz vermemiş değildir. “Tekrar bigâne mi oldun” cümlesiyle şair, sevgilinin daha önce kendisiyle birlikte olduğunu ancak yeniden ayrıldığını söylemektedir. Belli ki bu âşıklar (vuslat hâlinde ikilik ortadan kalktığından âşık da ma’şuk da birdir- âşıktır) kavuşup kavuşup ayrılmaktadır.

Tasavvufî hâlette ise bu ayrılık, mutlak sevgiliye kavuşulan yer olan “elest bezmi”nden sonra âşığın “yeniden kavuşmak” istemesini sembolize etmektedir. Mutlak sevgilinin âşığın oklarına ilk muhatap olduğu yer olan ruhlar meclisinde sevgili, âşığı muhatap almış olmasıyla lütfetmişti ancak şimdi o günler çok geride kalmış, âşık sevgiliden yeniden ayrı düşmüştür.

Hem-hâne/kurban ↔ tecâhül/ bigâne

Yaklaşma uzaklaşma

İlgi ilgisizlik

Dost/yakın olma yabancılaşma

Gazel boyunca; âşığın görünür olma arzusu, sevgiliyi kaybetme korkusu, tedirginlik, akıl ve gönül arasında sıkışmışlığın vermiş olduğu çaresizlik, sevgilinin gayrisına yakın olmasından duyulan kıskançlık, sevgiliye sitem, akli yok sayan gönle serzenişte bulunmak gibi duygular baskın olarak verilmiştir. Bu yönüyle şiirde bir yaklaşıp bir uzaklaşan âşığın psikolojik durumu sembolize edilmektedir.

Hâkistere düşmüşsin eyâ çarh-ı kebûdî

Bir mâh-ruhun şem'ine pervâne mi oldun

Ey mavi (gök) felek! Küle düşmüşsün, yoksa bir ay yanaklının mumuna pervane mi oldun?

Hâkister, kül anlamında bir kelimedir. Kor, yanıp tükenmekle kül olur bu sebeple kor ve kül ateşten ayrı düşünülemez. Gönül, aşkın merkezi kabul edildiğinden şairler, aşkı tasvir için “gönle kor ateş düşmek” terkiibini kullanmaktadır. Klasik şairler bununla ilgili çokça teşbih unsuru geliştirmişlerdir. Ancak buradaki “çarh-ı kebûdî” terkiibi, “kül renkli bulutlar aralarında kor gibi görünen güneş” ile sembolize edilen “yanıp kül olmuş beden içinde kor ateş hâlindeki gönül”ü akla getirmektedir (Şentürk, 2016, s. 180). Alışılmış olan söylemde feleği yakan yıldızın güneş olması beklenirdi ancak Fehîm, aynı sembollerle farklı tablolar çizmeye devam etmektedir. Şiirin başından beri sevgilinin teşbih edildiği ay, göğü yakmaktadır. Ancak ay, burada ışığını güneşten alıyor olmakla dolaylı bir yakıcıdır. Tıpkı “Mutlak” varlık ile var olmak için ona bağımlı olan “İzafî” varlıkta olduğu gibi (İzutsu, 2005, s. 92) göğü yakan ateşin kaynağı yine de güneştir. Ayrıca “gece ve gündüz”ün sembolü olan bu yıldızlar İzutsu’nun; “ ‘gündüz’ teşbih’i ‘gece’ de tenzîh’i remzetmektedir; zira gündüz ışığı ferdi eşyanın farklı özelliklerini ortaya çıkarmakta, buna karşılık gecenin karanlığı ise bu farkları ortadan silmektedir” (2005, s. 96) görüşlerini de hatırlatmaktadır.

Bulutlu bir göğün yanmaktan küle dönmüş olduğu imajı üzerinden şairin psikolojik durumu gözlemlenebilmektedir. Sonsuz huzur ve ferahı sembolize eden gökyüzünün kararmaya başlaması ve bunun şairin, ulaşamayacağı/engelleyemeyeceği bir güç tarafından yapılıyor olması şiirdeki çaresizlik ve mutlak teslimiyet duygularını sembolize etmektedir. Ve yine bu külü yakanın nuruyla gece/karanlığı aydınlatan ay/beyaz olduğu düşünülecek olursa şairin, gidişatın düzeleceğine dair umut-vâr olduğu da görülecektir. Nitekim görsel imge olarak kullanılan renkler, insanın bilinçaltı ve psikolojisiyle doğrudan ilişkilidir. Burada da kırmızı, mavi, beyaz ve siyah gibi çağrışım değerleri zıt olan renkler (Korkmaz, 2014, s. 3304) “çarh” sözcüğüne bağlanmıştır. Sevgiliye teşbih edilen ayın -mum gibi- yaktığı pervane de şairin kendisidir. Fehîm, külden maviye dönen felekte parlayan ayı mum; etrafındaki yıldızları ise birer pervane olarak tasavvur etmiştir. Ayın küle çevirmiş olduğu yıldızlar, göğü “küllü mavi”ye boyamıştır. Bu yönüyle puslu bir havayı imleyen kül renkli bulutlar, şairin içinde bulunduğu kaos ortamıyla ilişkilendirilebilir. Pervanenin şem’ ile münasebeti ve bu ateş yolundaki yolculuğu, sâlikin içsel yolculuğudur. Tasavvufî inanışa göre kâinattaki her şeyin özü Allah’ın zatlarının tecellisinin ateşidir. Yaratılanların farkı ancak tecelligâhlarına göre şekillenmektedir. Yine bu sebeple ruh da aslına ulaşma yolunda ateşe yürüyen pervaneye teşbih edilmektedir.

Hem halk hem de klasik şairlerce sıklıkla kullanılan “küle dönmek”, “yanıp kül olmak” deyimlerinde görüldüğü gibi aşk, yakıcı olarak tasavvur edilmiştir. Yine aşk ateşi terkiibi de bu hayalden teşekkül etmiştir. Burada feleğin mavi rengi, küle düşmüş olmasına bağlanarak orijinal bir söylem oluşturulmuştur. Özü ateşten değil de nurdan olan ay, pervaneyi kül eden mum olarak hayal edilmiştir. Klasik şiirde sevgili, güzelliği sebebiyle parlayan, aşkının yakıcılığı sebebiyle yanan bir nesneye teşbih edilir. Parlamasıyla etrafına âşıkları toplayıp sonra da yakan sevgili imajı, “şem”le, etrafına toplanan âşıklar ise “pervâne”yle sembolize

edilmektedir. Canı/ruhu, aydınlığı ve muradı imleyen şem'in karşısına; ölümü, karanlığı ve muratsızlığı imleyen pervâne konularak zıtlıklar tablosu burada da devam ettirilmiştir.

Benzeşme yönleri arasında somut ilişki olan mah-ruh tamlaması bayat imgedir. Çarh-ı kebudî tamlaması ise Fehîm'in sebk-i Hindî'nin etkisiyle oluşturmuş olduğu kişisel sembollerdendir. Buradaki şem' ve pervane mazmunları sıklıkla kullanılan geleneksel sembollerdendir. Öte yandan “şem” lafzıyla çağrıştırılan ateş de farklı çağrışım alanları yaratmaktadır. Güneş, ay, felek, çarh, yıldızlarla çizilmiş olan renk tablosu burada daha da belirginleştirilmiştir. Küle düşen çarh-ı kebudî şem'e teşbih edilerek sülük hâlindeki âşık remzedilmektedir. Mavi, sarı, kırmızı, kara, yeşil, ak ve renksizlik yedi nurun rengidir. Nakşibendilere göre; sülük üzere olan sâlikin kalbinde sırasıyla kırmızı, sarı, beyaz, yeşil ve mavi renkte nurlar zuhûr eder (Ateş, 1990, s. 434). Şem'in alevini de bu yedi renk çevrelemektedir. Şiirin başından sonuna kadar renklerle oluşturulan semboller de bu yedi renk üzerinden yapılmıştır.

Ey zâhid-i bî-zevk yeter ehl-i dile ta'n

Mestâne mi dîvâne mi ferzâne mi oldun

Ey zevksiz zahit! Gönül ehlini ayıpladığın yeter. Sen sarhoş mu, divâne mi yoksa âlim mi oldun?

Dîvâne / Mestâne ↔ Akıl / Ferzâne

Tasavvufa göre, dîvânelik âşığın aşkına yenilip kendinden geçmesi (Cebecioğlu, 2014, s. 133) mestlik aşkın şarabıyla sarhoş olmak durumudur. Bu şaraptan kasıt umumiyetle elest bezmindeki akitleşmektir. Akıl, insandaki idrak kabiliyeti, kalpte Hakkı bâtıldan ayırt eden nur; ferzâne ise hikmet sahibi hakîm, filozoftur (2014, s. 188). Gerçek aşkı göremeyecek kadar kara kaplı kitaba bağlı olan zahid, aşkın da hayatın da acemisidir. O hâlde ne mestâne ne divâne ne de ferzânedir. Bu hâlet ile gönül ehli olanları anlayamaz sürekli ayıplar. Aşkın zevkine varamadığı için “zevksiz” addedilen zahidin gönül ehlini ayıplamaya hakkı yoktur. O, ne âşık gibi ilahî aşkın şarabıyla sarhoş olabilmıştır ne gerçekleri görmenin tesiriyle divâne ne de bâtımî ilme muvaffak olmuş bir âlimdir. O hâlde bu ayıplama nedendir? Şair, karşı tip olarak yerleştirmiş olduğu zâhid tipine başıma bunlar “mi oldun” diyerek kendi durumunu meşrulaştırmaktadır.

Bin çeşm-i kevâkible felek saydına nâzır

Bir dâmda ey tâ'ir-i dil dâne mi oldun

Ey gönül kuşu, felek binlerce yıldız gözüyle seni avlamaya hazır, yoksa sen bu tuzakta dane mi oldun?

Klasik şiirde sevgilinin gözleri, umumiyetle âşığı yahut da gönül kuşunu avlayan “seyyad” a teşbih edilmiştir. Ancak burada farklı bir kullanımla bu sefer âşığı avlayan “feleğin gözleri”dir. Şekli itibarıyla sıklıkla göze ve gözyaşına teşbih edilen yıldızlar burada feleğin, dünyanın yahut buradaki küçük bir zerrecik olan âşığın üzerine diktiği gözleridir. Bütün kötülüklerin müsebbibi olan felek hile peşindedir. Gönül kuşunu avlamak için taneler (yıldızlar) serpmiş, onu avlamayı dilemektedir. Şiirin başından beri şair, gönlüyle konuşmakta, durum tespiti yapmaktadır. Gönlü avlamak için seçilen avcının yıldızlar olmasının bir diğer sebebi de kuşların yüksekte uçuyor olmasıdır. Avcıların yere dane serpip gökten indirdikleri kuş, “gönül kuşu” olunca felek, göğe dane serpiştirerek yanına çekmek isteyecektir. Ay olarak tasavvur edilen sevgiliye ulaşabilmek için etrafında bulunan milyonlarca yıldız aşmak gerekmektedir. Gece, ayı kuşatmış olan yıldızların her biri feleğin gözü olarak hayal edilmiştir. Burada farklı bir kullanımla tuzak için konulan tanelerden biri de gönül kuşu olmuştur. Sevgili, âşığın gönül

kuşunu avlarken şimdi bir de “talih”i düşman olmuş, felek “dönek”lik etmiştir. Yıldızların âşığının gönlünü dolaylı yoldan avladığı düşünülürse de gezegenlerin konumu neticesinde mizacı değişmiş olan sevgilinin gaddarlığına yine felek delil gösterilecektir.

Hâkister, kül ve gönül kuşu lafızları anka kuşunu imlemektedir. Küllerinden doğduğuna inanılan anka kuşu burada feleğin tuzak diye serpiştirmiş olduğu daneler olarak hayal edilmiştir. Gönül kuşunun anka olarak hayal edilmesiyle de umut imlenmektedir. Nasıl ki hayatının sonuna gelen anka kuşu bir kıvılcımla yeniden doğuyorsa şair de kötü gidişatın bitmesini, küllerinden yeniden daha da tazelenmiş –ruhsal- doğmayı umut etmektedir.

Çeşm-i kevakib yine kişisel bir semboldür, bin lafzıyla daha da kuvvetlendirilen mübalağalı bir söylemdir. Dikkat çekici bir diğer sembol “gönül kuşu”dur. Soyut olan gönül, somut olan kuşa teşbih edilerek somutlaştırılmıştır.

Mecnûn gibi efsûn-ı nigâhıyla ‘ademsin

Dîvâne Fehîm âh ki efsâne mi oldun

Ey divâne Fehîm, onun bakışının büyüsiyle Mecnûn gibi yok oldun. Eyvah ki yoksa sen efsane mi oldun?

Gazelin başından beri tekrarlanan “divâne” lafzı burada Mecnûn ile kullanılarak daha da kuvvetlendirilmiştir. Arap kabilesinden bir beyin oğlu olan Kays, halkının üst statülü beylerinden iken Leylâ’nın aşkıdan çöllerde düşmüş, gözden kaybolmuştur. Buradaki kaybolma gerçek mânâda kullanılmıştır. Ancak bir de Kays’ın mecaz mânâdaki yok oluşu ya da yeniden dirilişi vardır. Çöle düştüğü için delirdiği düşünülen Kays, toplumsal statüde de yok olmuştur. Manevî aydınlanmayla Kays’ın benliği de yok olmuş, fenâ mertebesine ulaşmıştır. Yani her hâliyle aşk için yok olmuş bir insanın sembolü olan Mecnûn, efsanevî bir âşıktır. Burada da şair, efsaneleştiğini söylerken kendisini Mecnûn’a teşbih etmekte ve bununla da efsaneleşmesine âşıklık istidadının büyüklüğünü delil göstermektedir. Şair “ah” ederek anlatımı kuvvetlendirmektedir. Beyitte dikkat çeken bir diğer husus gazel boyunca tekrarlanan yan bakış ile çizilen tablodur. Cadı yahut doğaüstü güçlere sahip olan sevgili, bakışıyla âşığı büyülemektedir. Her beyitte farklı bir imaj etrafında çizilmiş olan bu bakış, son beyitte daha da abartılmış Mecnûn’u yok edecek kadar etkili bir sihre sahip olduğu söylenmiştir. Mecnûn, aşkı yolunda aklını yitirenleri simgeler. Bu bağlamıyla şair, daha ilk beyitte divâne olduğunu söylediği gönlünün, divâneliğinin sebebini de açıklamış olmaktadır. Bir önceki beyitte bir anda gönül kuşuna tebdil olan yıldızlar ile burada âşığı bir bakışıyla yok eden sihirle, kılık değiştirme motifi kullanılmıştır.

Vahdet-i vücûd inancına göre zâtı gereğince var olup varlığı zorunlu olan tek varlık Allah’tır. Kâinattaki her şey O’nun varlığından bir yansımadır. Gölge gibi geçici olan bu varlıklar aslında yoktur. Ezelde yaratıldığı kabul edilen ruhlara karşılık, daha önce bulunmadığı hâlde geçici olarak bu dünya hayatı için tahsis edilen beden, bir süre sonra yine yok olup gidecektir. Dolayısıyla bu dünya hayatı ve sahip olunan beden gerçekte yoktur. Gerçek âşık olmanın şartlarından biri varlık ile yokluğu bir saymaktır (Şentürk, 2016, s. 90). Yani kendini yok etmek âşıklık iddiasının ispatı niteliğindedir. Burada da şair, gerçek âşık olduğuna delil olarak hem “Mecnûn”luğunu hem de “yok”luğunu göstermektedir.

Ünlü âşıkane mesnevi Leyla ü Mecnûn’un kahramanı olan Mecnûn’un ünü yalnızca klasik edebiyat muhitiyle sınırlı kalmamış, birçok halk şiirinde yer almıştır. Bu bağlamıyla geleneksel semboldür.

Hint düşüncesine göre, insanlığın durumu zıtlıkların varlığıyla kurtuluşu ise zıtları aşan yahut zıtların bulunduğu hâle eşdeğerdir (Eliade, 2018, s. 97). Bu düşünce *kâinattaki her şey*

zıddıyla kâimdir (Zâriyat: 51/49) ayetini anımsatmaktadır. Kişi hem kendisini hem de kâinatta halk edinmiş olan şeyleri ancak zıtları mukabilinde idrak edebilmektedir. Burada da şair her beyitte kendisi için bir karşıt/muhatap seçerek kendi durumunu arz etmeye, kaostan kozmosa ulaşmaya çalışmaktadır. Bu sebeple şiir, baştan sona zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Bu zıtlıklar bir yaklaşıp bir uzaklaşan, bir ayrılıp bir kavuşan âşığın psikolojik aşamalarını remzetmektedir. Bu aşamaları sembolize eden hususlar aşağıdaki şekilde belirtilebilir:

Giryê ↔ güneş ↔ hem-hane ↔ divâne ↔ şem' ↔ zâhid
 ↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
 Keyf ↔ ay ↔ bigâne ↔ ferzâne ↔ pervâne ↔ gönül ehli/rind

Sonuç

Şiire değer ve derinlik katan, şairin muhayyilesinin ürünü olup okuyucuya birtakım ipuçları vererek onun da bu hayale ulaşmasını sağlayan mazmun ya da semboller, klasik şairin yoğun olarak müracaat ettiği durumlardandır. Klasik şiirin ilk dönemlerinde bu semboller, hemen ilk bakışta göze çarparken daha sonraki dönemde söz iyice incelmış, şiire manası kat kat gizlenmiş orijinal imgeler de yerleşmiştir. Klasik şairin dış dünyadan edindiği izlenimleri kendi iç dünyasına göre şekillendirerek şiirlerine yansıtmaları ve bunu özgün sembollerle ifade etmeye başlamalarıyla klasik şiire nispeten insan psikolojisi de yerleşmiştir. Bunun neticesi olarak da son dönem şairlerinin şiirlerinde belirgin tema ve renklerle çizilen canlı tablolara rastlanmaya başlanmıştır.

Sebk-i Hindî'nin önde gelen şairlerinden olan Fehîm-i Kadîm de sınırları nispeten çizilmiş olan klasik şiir geleneği içerisinde kendine has söyleyişiyle öne çıkmayı başarmış şairlerdendir. Fehîm, şiirlerinde herhangi bir zorlamaya gitmeden, yer yer klasik sembollerle de yeni imajlar çizmiş böylece okuyucunun gözünde canlı tablolar oluşturmuştur.

Ele alınmış olan gazelinde de görüldüğü gibi Fehîm orijinal söylemler, çağrışım alanı yüksek imgelere fazlaca başvurmuştur. Çalışma konusu olan gazel, öncelikle klasik şerh metoduna göre şerh edilmiş, böylece kullanılan mazmunlar aydınlatılmaya çalışılıp geleneksel imgeler belirtilmiştir. Daha sonra da şairin orijinal imgeleri değerlendirilmiştir. Zincirleme tamlamalarla hem görme hem hissetme duyularını harekete geçiren şair, belirgin olarak çizdiği renk tablolarıyla somutlama yapmıştır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2021). *Şiir dili ve Türk şiir dili –dilbilim açısından bakış-*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ateş, S. (1990). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- Babacan, İ. (2009). *Sebk-i Hindî şiirinde yeni-orijinal yapı ve terkipler*. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. S.3 s. 29-46.
- Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Ankara: Otto Yayın.
- Demirel, Ş. (2006). *17. yüzyıl Sebk-i Hindî şairlerinden Nâilî ve Fehîm'in şiirlerinde somutlaştırma veya alışılmamış bağdaştırmalar*. İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Demirel, Ş. (2007). "Mazmundan imgeye bir yolculuk", Atatürk Üniversitesi Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, C.2, S.2, s. 138-151
- Eliade, M. (2018). *İmgeler ve simgeler*, (M. A. Kılıçbay, çev.). Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Izutsu, T. (2005). *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar* (A. Y. Özemre, çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Korkmaz, R. (2014). *İkaros'un yeni yüzü -Cahit Sıtkı Tarancı-*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kuzu, F. (2015). "Şeyh Gâlib'in Sakinâme'sinde imgesel söylem", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi C. 4, S. 12, s.133-144.
- Mengi, M. (2010). *Eski Türk edebiyatı tarihi (edebiyat tarihi – metinler)*. Ankara: Akçağ

Yayınları.

Onay, A. T. (2016). *Açıklamalı Divan şiiri sözlüğü (C. Kurnaz, haz.)*. Ankara: Kurgan-Edebîyat Yayınları.

Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı şiiri kılavuzu I*. İstanbul: OSEDAM.

Timurtaş, F. K. (2005). *Tarih içinde Türk edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm, hayatı, sanatı, Dîvân'ı ve metnin bugünkü Türkçesi*. Ankara: TDK Yay.

Yılmaz, O. (2006). "*Sebk-i Hindi mi, Sebk-i Türki mi*". İstanbul: Türk Edebîyatı Dergisi, XXXIV/397, s. 22-25.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kamu ve Özel Alacakların Hacze İştiraki ve Sıra Cetvelinin Hazırlanması

The Participation Of Public and Private Receivables in Seizure And Preparing The List Of Creditors

Memduh ASLAN^{a*}

^a Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kocaeli/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9512-3876

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Temmuz 2022

Kabul tarihi: 19 Ekim 2022

Anahtar Kelimeler:

Sıra cetveli,
Hacze iştirak,
Paraya çevirme

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 22, 2022

Accepted: October 19, 2022

Keywords:

List of creditors,
Participation in seizure,
Liquidation

ÖZ

Borçlunun malvarlıkları üzerinde birden fazla alacaklının haciz talebinin bulunması ve nakde çevrilen malvarlıklarının alacaklılar arasında paylaşılabilmesi için öncelikle sıra cetveli hazırlanması gerekmektedir. Sıra cetvelinin hazırlanmasında alacakların rehinli, imtiyazlı, rüçhanlı veya kamu alacağı olup olmaması, borçlunun iflas durumunda bulunup bulunmaması sıra cetvelini etkilemektedir. Birinci sıradaki hacze konu alacağın kamu alacağı olması veya özel hukuk ilişkisinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı sıra cetvelini etkileyen diğer önemli bir husustur. Haczedilen menkul veya gayrimenkulün nakde çevrilmesini yapacak tahsil dairesinin neresi olduğu da uygulamaları farklılaştırabilmektedir. Sadece kamu alacaklarının bulunması halinde Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri, sadece özel hukuk ilişkisinden kaynaklanan alacakların bulunması halinde ise İcra ve İflas Kanunu hükümleri uygulanmakta ve çoğunlukla bir sorun çıkmamaktadır. Ancak kamu alacakları ile özel hukuk ilişkisinden kaynaklanan alacaklar için aynı varlık üzerinden haciz uygulanması halinde birbirine istisnalar getiren iki kanunun birlikte uygulanmak durumunda kalınması sıra cetvelini oluşturmada karışıklıklara neden olabilmektedir. Bu çalışmada her iki tahsilat kanununun birbirine uyguladığı istisnalar farklı varyasyonlar üzerinden ortaya konulacaktır.

ABSTRACT

In order for more than one creditor to have a lien on the debtor's assets and to distribute the cashed assets among the creditors, a rank order is applied. Whether the receivables are pledged, privileged, preferential or public receivables, whether the debtor is in bankruptcy or not, affects the ranking list. Another important issue affecting the order list is whether the receivable subject to the seizure in the first place arises from a public receivable or private law relationship. The location of the collection office that will convert the seized movable or real estate into cash may also differentiate the practices. In the case of only public receivables, the provisions of the Law on the Collection of Public Receivables and the provisions of the Execution and Bankruptcy Law are applied if there are only receivables arising from private law relations, and there is usually no problem. However, in case of lien on the same asset for the receivables arising from the relationship between public receivables and private law, the two laws that bring exceptions to each other have to be applied together, which can cause confusion in creating the list. In this study, the exceptions that both collection laws apply to each other will be revealed through different variations.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: memduhaslan@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

While the sale price is shared according to the shares of the creditors who participated in the seizure after the seized goods are sold in an execution proceeding, there will be no need to arrange the list of Creditors if the sale amount covers the receivables of all creditors. In the absence of the conditions of participation in the seizure, after the creditor in the first place receives his receivables, the other creditors will collect their receivables, respectively, and the remainder will be returned to the debtor. Participation in the seizure is regulated in Articles 100 and 101 of the Execution and Bankruptcy Law (EBL) numbered 2004.

Article 21 of the Law No. 6183 on Collection Procedure of Public Claims (LCPPC), it is regulated that public credits can participate in sequestrations made subject to EBL. The ability of public administrations to participate in third-party liens made before them within the scope of Article 21, may cause the third parties, who put the first lien and have the opportunity to collect all of their receivables as of the lien date, not be able to recover a significant portion of their receivables, in case the seized property is not sufficient for the debtors. The length of time until the confiscated goods are converted into cash also increases this risk. In this study, different situations will be presented and it will be evaluated how the sequence table will be formed.

As a result of the debtor's both private and public debts, the creditors try to recover their receivables by imposing a lien on their assets by converting the confiscated property into money. If the amount obtained as a result of the conversion of the debtor's assets into cash does not cover the receivables of all creditors, the provisions of the LCPPC and the EBL should be applied together in the distribution of the sales price. Since the Article 100 of the Law No. 6183 refers to the bankruptcy provisions of the EBL instead of making a special regulation regarding bankruptcy, there is not much problem in creating a list in case of bankruptcy. In case of participation in the seizure, the public receivables participating in the first seizure and sharing with the privileged receivables in the first line of article 206, making an assessment of the amount of public receivables with a triple tax loss penalty according to the 344th article of the Tax Procedure Law, especially due to the actions in the 359th article of the Tax Procedure Law, The fact that precautionary lien can be made pursuant to Article 13 of Law No. 6183 ensures that the public receivables participate in the sequestration with high amounts. This situation brings with it the risk of not getting any shares if other privileged receivables are placed in the previous row in the order table according to article 206 of the EBL before the first foreclosure. Due to the fact that the Law No. 6183 seizes the collateral transactions regarding movables and real estates in accordance with the provisions of the lien a specific type of pledged receivables arises for public receivables.

Although the right to participate in other public receivables is granted only if it is in the first place due to the public receivable, whether it is a precautionary lien, a lien on a guarantee, or an executive lien, in the event that the seized goods are converted into cash, the public administration with the first lien not only covers the receivables, but also the receivables that are due or accrued on the realization date and will collect all its receivables first. Other public receivables that can participate in the public foreclosure, on the other hand, will receive all of their receivables to the extent that money is sufficient, respectively, taking into account the order of participation in the foreclosure, not from the increased money. If the first lien is a lien belonging to third parties, in other words, if it is based on the follow-up made within the framework of the EPL provisions, public receivables will also participate in the lien. Presence of more than one lien before the pledge and the presence of privileged receivables among the receivables as a basis for the lien may result in not only the pledged receivables, but even the first lien before the pledge not receiving any share. Although participation in public foreclosure is limited to other public receivables in Article 69 of Law No. 6183, in the provisions regarding the sharing of money in Article 74, for the balance remaining to be returned to the debtor. However, since the remaining amount constituting the said price is the sale price of the lien, the lien placed on this property but which cannot participate in the public lien must be accepted as the first lien within the framework of the provisions of the EBL.

Giriş

Gönüllü olarak tahsil edilemeyen özel hukuk ilişkisinden kaynaklanan alacaklar için alacaklı İcra ve İflas Kanunu hükümlerine göre takip yapmak zorundadır. İcra ve iflas idarelerinin takip taleplerini re'sen sonuçlandırmaları gerekmesine karşın, pratikte yapılan işlemlerin masraf gerektirmesi ve bazı işlemler için alacaklının talebine ihtiyaç duyulması gibi sebeplerle alacaklının işlemleri takibini gerektirir. 1136 sayılı Avukatlık Kanunu hükümleri gereğince kişiler hukuki işlemlerini bizzat takip edebilecekleri gibi bu işlemlerin takibinde münhasıran avukatları da yetkilendirebilirler.

2020 yılında icra müdürlüklerinde ilamlı veya ilamsız takip, iflas ve talimat olmak üzere toplam 6.739.856 yeni dosya açılmıştır. Önceki yıllardan devir gelen toplam 23.644.587 dosya ile birlikte icra müdürlüklerinin ilgilenmesi gereken dosya sayısı 30.384.443 adede ulaşmıştır (Adalet Bakanlığı, 2021, s. s. 44). Ağırlıklı olarak icra takip süreçleri alacaklılar adına avukatlar tarafından yürütülmektedir. Diğer taraftan kamu alacakları ise kuruluş kararnamelerinde tahsil dairesi bulunan kamu kurumları tarafından yürütülmektedir. Vergi daireleri, vergi alacakları bakımından genel kamu tahsil dairesi görevini de yürütmektedir. Gümrük alacakları bakımından gümrük idareleri, sosyal güvenlik alacakları bakımından ise Sosyal Güvenlik Kurumu daireleri tahsilat dairesi görevini de ifa etmektedirler. Borçlunun malvarlığı üzerinde birden fazla icra (tahsil) dairesinin cebri icra işlemleri yürütebilecek olması, alacaklıların alacakları bakımından sıra cetveli oluşturulmasında karışıklıklara da sebep olabilmektedir.

Bir icra takibinde haczedilen mallar satıldıktan sonra satış bedeli hacze iştirak etmiş bulunan alacaklılara hisselerine göre paylaşılırken, satış tutarının bütün alacaklıların alacağını karşılaması durumunda sıra cetvelinin düzenlenmesine gerek olmayacaktır (Deynekli, 2008, s. s. 28). Hacze iştirak koşulları bulunmadığında ilk sıradaki alacaklı alacağını aldıktan sonra kalandan sırası ile diğer alacaklılar alacaklarını tahsil edecekler, kalan ise borçluya iade edilecektir. Hacze iştirak 2004 sayılı İcra ve İflas Kanununun (İİK) 100. ve 101. maddelerinde düzenlenmiştir.

6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunun (AATUHK) 21. maddesinde üçüncü şahıslar tarafından yani İİK'ya tabi olarak yapılan hacizlere kamu alacakları bakımından iştirak edilebileceği düzenlenmişken, 69. maddede kamu hacizlerine diğer kamu idarelerinin de iştirak edebileceği düzenlenmiştir. Kamu idarelerinin gerek 21. madde kapsamında kendinden önce yapılmış olan üçüncü şahıs hacizlerine iştirak edebiliyor olması, gerekse kamu hacizlerine iştirak edebilmesi haczedilen malın borçlulara yetmemesi durumunda ilk haczi koyan ve haciz tarihi itibarıyla alacaklarının tamamını tahsil etme olanağı bulunan üçüncü şahısların alacaklarının önemli bir kısmına kavuşamamalarına sebep olabilmektedir. Haczedilen malların paraya çevrilinceye kadar geçen sürenin uzunluğu bu riski de artırmaktadır. Bu çalışmada farklı durumlar ortaya konularak sıra cetvelinin nasıl oluşacağı değerlendirilecektir.

Temel Kurallar

Borçlu yapılan icra takibine rağmen borçlarını ödemediği takdirde borcuna yetecek miktarda mal, alacak ve hakları üzerinde haciz uygulanabilecektir. Borçlunun haczedilen mallarının tüm alacaklıların alacağını karşılaması halinde herhangi bir iştirak kuralının uygulanmasına gerek olmayacaktır. Diğer taraftan sıra cetveli yapılsa dahi tüm alacaklılar alacağına kavuşacağından sıra cetveline itiraz etmeyi gerektirir bir durum da oluşmayacaktır.

Borçlunun malvarlığının tüm borçları karşılamaya yeterli olmaması halinde hangi alacakların hangi sırada ve ne oranda karşılanacağını tespiti önemli olacaktır. Alacağı karşılamaya yeterli malvarlığının bulunmaması halinde alacaklılar arasında menfaat çekişmesi

ortaya çıkacaktır. Sıra cetvelinde yer alınacak pozisyon alacağı kavuşma olanağı sağlayabileceği gibi, alacak kısmen veya tamamen karşılıksız da kalabilir. Sıra cetvelinde üst sıralarda yer alabilmek için ilk önce haciz uygulamak yeterli olmayacak, alacaklının kontrolü dışında imtiyazlı alacaklılar ilk haczin önüne de geçebilecektir.

2004 sayılı İİK cebri icra kuralları bakımından genel kanun olmakla birlikte kamu alacakları bakımından 6183 sayılı AATUHK hükümleri de özel olarak uygulanacaktır. Cebri tahsilatı düzenleyen her iki kanun arasında doğrudan genel ve özel olma tanımlaması bulunmamakla birlikte 6183 sayılı AATUHK’da hüküm bulunmayan hallerde doğrudan 2004 sayılı İİK hükümlerine atıf yapılmaktadır. Hacze iştirak düzenlemelerinde ise her iki kanun hükümleri arasında karşılıklı olarak istisnai düzenlemelere de yer verilmiştir. İstisna uygulanacak kamu alacaklarının nitelendirilmesi ve bunların tespiti zaman zaman özel bilgi ve uzmanlığı gerektiriyor olması, hacze iştirak kurallarının ve bu kuralların uygulandığı sıra cetvelinin oluşturulmasında zorluklara ve karışıklıklara neden olabilmektedir. Bu nedenle temel kural ve kavramları öncelikli olarak ele almak konuyu değerlendirmek bakımından önemlidir.

Sıra Cetveli

6183 sayılı AATUHK’da iflas ile ilgili olarak herhangi bir özel düzenlemeye yer verilmemiş, 100. maddede iflas yoluyla takip için İİK’ya gönderme yapılmıştır. Yine aynı şekilde sıra cetveli ile ilgili olarak da herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş, sadece 21. maddede borçlunun iflası, mirasın reddi ve terekenin resmi tasfiyeye tabi tutulması hallerinde 2004 sayılı İİK’nın 206. maddesinin üçüncü sırasında ve bu sıranın önceliğini alan alacaklar da dahil olmak üzere tüm imtiyazlı alacaklarla birlikte işleme tabi tutulması gerektiği belirtilmiştir. 4949 sayılı Kanun’la, hacizde ve iflasta paraların paylaşılması sırasında alacaklılara alacaklarının hangi sırada ödeneceğini gösteren İİK m. 206 hükmünde de İsviçre hukuku örnek alınarak değişikliğe gidilmiş ve imtiyazlı alacakların sayısı önemli ölçüde azaltılmıştır (Erdönmez, 2005, s. s. 152). Kamu alacaklarının iflas aşamasındaki imtiyazlı alacaklıların tatmin edilememesi gerekçesi ile 2003 yılında 4949 sayılı Kanunla kaldırılmış, 2006 yılında ise kamu alacaklarına imtiyaz tanımının zorunlu olduğu gerçeği karşısında 5479 sayılı Kanunla 3. sıradaki imtiyazlı alacaklara dahil edilmiştir (Üstün, Kamu Alacaklarına İflasta Öncelik Tanınması, 2015, s. s. 17-18).

2004 sayılı İİK’nın 140. maddesi gereğince satış tutarı tüm alacaklıların alacağını tamamen karşılamadığında icra dairesi alacaklıların bir sıra cetvelini yapacaktır. Sıra cetvelinin yapılmasında 206. madde gereğince, iflas durumunda alacaklılar hangi sırada olmaları gerekiyor ise o sırada yer alacak şekilde dikkate alınacaklardır. 206. maddede sıra cetveli için dört sıra belirlenmiştir. Hacze iştirak hakkı verilmeyen dördüncü sıradaki imtiyazlı olmayan diğer alacaklar ise önceki hacizli alacaklılar alacaklarını aldıktan sonra kalan olması halinde alacaklarını alabileceklerdir.

İlk Haczin Özel Alacağı Dayanması Halinde Hacze İştirak

Hacze iştirak edebilmek için malvarlığı üzerinde kesinleşmiş bir haczin bulunması gerekmektedir (Yılmaz, 1974, s. s.366). Herhangi bir haczin bulunmadığı durumda hacze iştirak müessesesini işletmeye gerek yoktur. Hacze iştirak edebilen alacaklılar, ilk haciz sahibi alacaklı ile eşit haklara sahip olacaktır. Hacze iştirak eden alacaklıların alacakları tamamen ödenmeden hacze iştirak edemeyen alacaklılara bir ödeme yapılmayacaktır. İİK’nın 207. maddesinde bir sıra evvelki alacaklılar alacaklarını tamamen almadıkça sonra gelen sıradakilerin bir şey alamayacaklarına ilişkin düzenleme iflas hali için geçerli olup, ilk üç sırada yer alan hacze iştirak hakkına sahip alacaklılar bakımından ise aralarında bir öncelik sırası yoktur.

Hacze Takipsiz İştirak

İİK'nın 100. maddesinde hacze iştirak derecelerinin teşkiline ilişkin düzenlemelerde hacze iştirak edebilecek alacakların takip yapmasını gerekli görürken, 101. maddesinde ise takipsiz hacze iştirak talebinin yapılma koşullarına yer verilmiştir. Buna göre borçlunun eşi ve çocukları ve vasi veya kayyımı olduğu şahıslar evlenme, velayet veya vesayetten oluşan alacaklar için takip işlemi yapmaksızın hacze iştirak edebileceklerdir. Yılmaz, bu düzenlemenin sebebinin eski Medeni Kanunumuzun 162. maddesinde yer alan eşlerin evlilik birliği içerisinde birbirinden olan alacakları için icra takibi yapma yasağına dayandırarak kanun koyucunun bu düzenlemeyi aile birliğini korumayı esas alan düzenleme nedeniyle eşlerin zarar görmemesi için ihdas ettiğini açıklamaktadır (Yılmaz, 1974, s. s. 364-365). Türk Medeni Kanununda eşler arasında icra takibi yapma yasağına yer verilmemiş olmasına karşın İİK'da bir değişiklik yapılmamıştır.

Takipsiz iştirak hakkının kullanılabilmesi için evlilik, velayet veya vesayet ilişkisinin devam etmesi veya sona ermiş ise sona erme tarihinden itibaren 1 yıl geçmemiş olması gerekir. Anne ve babasıyla birlikte yaşayan reşit çocuğun açıkça vazgeçmediği, ailesine tahsis ettiği emek ve gelirlerinden kaynaklı olarak herhangi bir zaman sınırlamasına bağlı olmaksızın hacze iştirak etme hakkı bulunmaktadır.

İştirak bildirimının takip dosyasına yapılmasından sonra borçlu ve alacaklılara itirazlarını sunmaları için 7 gün süre verilerek bildirimde bulunulur. İtiraz olması halinde geçici olarak alacak kabul edilerek 7 gün içerisinde iştirak talebinde bulunana dava açması için süre verilir. Dava açılmaz ise iştirak hakkı da düşer. İlama dayalı nafaka alacaklıları da iyiniyetli olmaları kaydıyla takipsiz her zaman hacze iştirak edebileceklerdir.

İhtiyati Hacizle İştirak

İİK'nın 102. maddesinde, taşınır bir malın haczi için tutulacak tutanakta daha önceden ihtiyati haciz yapılmış ise ihtiyati haciz sahibinin iştirak hakkına da yer verileceği belirlenmiştir. İİK 264. maddesinde dava açılmadan veya icra takibine başlanmadan önce ihtiyati haciz yapmış olan alacaklının 7 gün içerisinde takip talebinde bulunma veya dava açma zorunluluğu vardır. Borçlunun ödeme emrine süresinde itiraz etmemesi veya itirazının mahkemece kaldırılması veya iptal edilmesi halinde ihtiyati haciz icrai hacze dönüşecektir. İİK'nın 261. maddesi gereğince ihtiyati haciz kararının verilmesinden itibaren 10 gün içerisinde kararın infazı istenerek ihtiyaten haczedilen malların ihtiyati hacizden sonra ancak kesin hacze dönüşmeden önce başka bir alacaklı tarafından bu kanuna veya diğer kanunlara göre haczedilmesi halinde ihtiyati haciz sahibi alacaklı 100. maddedeki koşullar çerçevesinde kendiliğinden geçici olarak iştirak etmiş sayılacaktır. İhtiyati hacizle daha önceden haciz yapılmış olmasını kanun koyucu öncelik olarak kabul etmemiş, ancak mutlak surette ilk hacze değil, ihtiyati haciz ile kesin haciz arasında yapılmış ilk hacze iştirak edebileceği kabul edilmiştir. Sonra olsa bile ilk hacze iştirak edebilecek olan alacaklılar ihtiyati haczin önüne geçebileceklerdir.

Hacze Takipli İştirak

Hacze iştirak edebilmenin diğer koşulu ise alacağın takibe konu edilmesidir. Takibe konu edilmiş alacakların hacze iştirak edebilmesi için alacağın belirli sebeplere dayanması gerekmektedir. 2004 sayılı İİK'nın 100. maddesinde bu dayanaklar sınırlı olarak sayılmıştır. Buna göre ilk haciz ilamsız takibe dayanıyorsa bu takip talebinden önce, ilamlı takibe dayanıyorsa ilama konu davanın açılmasından önce yapılan icra takibi sonucunda borçlu hakkında aciz vesikası verilen alacaklılar hacze iştirak edebileceklerdir. İsviçre hukukunda; alacaklıya, haczedilen mal üzerinde mutlak ve münhasır bir rüçhan hakkı tanınmamış, tersine

diğer alacaklılar, aynı hacze belirli koşullar altında katılabilmek olanağına sahip kılınmışlardır, Türk hukukunda da nispeten İsviçre hukukundaki sisteme benzer bir sistem kabul edilmiş olmakla beraber, hacze katılma, kabul edilen koşullarla, İsviçre hukukuna göre daha dar tutulmuştur (Uyar, 2006, s. s.353). Kanunumuz, hacze katılmayı takip şartı, öncelik (tekaddüm şartı), öncelik şartının belgelendirilmesi ve zaman şartı olmak üzere dört şartın varlığına bağlamıştır (Yılmaz, 1973, s. s. 369).

Dava açtığı halde henüz davası sonuçlanmadığından takip talebinde bulunamayan alacaklılar dava tarihinden sonra yapılmış ilk hacze sonradan iştirak edebileceklerdir. Ancak bu tip alacaklıların hacze iştirak edebilmesi için verilen kararın satılan malın tutarı vezneye girinceye kadar takip yapmaya uygun olması ve haciz işlemi yapılabilecek durumda bulunması gerekir. İcrası için kesinleşmesi gereken alacaklar hakkında verilen kararlar takibe konu edilemeyeceğinden ilam olsa bile kesinleşmediklerinden hacze iştirak edemeyeceklerdir.

İcra takibine konu alacağın dayanağı ilk hacze dayanak takip talebi veya dava tarihinden önceki bir tarihli senede dayanması halinde bu senet üzerinde yer alan alacağın senet üzerinde yer alan tarih itibarıyla borçluyu bağlayacak surette var olduğunun şüpheye yer vermeyecek şekilde ortada olması gerekir. Senedin resmi olmasından kasıt borcu ortaya koyan kaydın, kamu hizmeti sunmakla görevli olan kamu kurumunun veya yaptığı işlemin kuruluş kanununda kamu hizmeti olduğu belirtilen yarı kamusal kurum veya kuruluşlar tarafından tutulan kayıt mahiyetinde olmasıdır. Barolar, ticaret odaları, eczacı odaları gibi kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının kayıtları bu mahiyettedir. Ancak alacağı gösteren kaydın 6183 sayılı AATUHK'nın 21. maddesi hükümlerine tabi olmaması gerekmektedir. 6183 sayılı AATUHK'ya tabi alacaklar için bu kanundaki hacze iştirak hükümleri uygulanacaktır. Bu durumda 6183 sayılı Kanuna tabi olmayan kamu hizmetinden kaynaklanan parafiskal alacaklar, meslek kuruluşları alacakları için İİK 100/3 madde hükümlerine dayanabileceklerdir. Yine parafiskal kurumlardan olan Sosyal Güvenlik Kurumu ise alacakları bakımından 5510 sayılı kendi Kanununda 6183 sayılı Kanun hükümlerine atıf yaptığından hacze iştiraki 6183 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde yapabilecektir.

Alacaklının alacağını gösteren ve ilk hacze dayanak takip talebi veya dava tarihinden önceki bir tarihi gösteren ve borçlunun imzasını taşıyan senedin takip talebi veya dava tarihinden önce tasdik edilmiş olması gerekir. Genel olarak belgelerin üzerinde yer alan imzaların imzayı atan kişiye ait olduğunu tespit etme görevi genel olarak 1512 sayılı Noterlik Kanununun 60/2. maddesi gereğince noterlerce yapılabilmektedir. Diğer taraftan 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile atılan imza da aynı hukuki sonucu doğurmaktadır. Zaman damgası ise bir elektronik verinin kayıt edildiği zamanı tespit eden kayıttır. Bu kayıtlar 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu kapsamında yetki almış elektronik sertifika hizmet sağlayıcısı tarafından sağlanmaktadır. Dijital olarak oluşturulmuş bir senette yer alan borçlunun borcunu ikrar ettiği kayıtların da hacze iştiraktan faydalanabilmeleri gerekmektedir. 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununun 1526. maddesinde yer alan güvenli elektronik imza ile düzenlenemeyecek senetler poliçe, bono, çek, makbuz senedi, varant ve kambiyo senetlerine benzeyen senetler ile sınırlı tutulmuştur. Diğer taraftan borçlandırıcı senet mahiyetindeki faturaların da 213 sayılı Vergi Usul Kanununun mükerrer 242. maddesindeki yetkiye dayanarak Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından elektronik ortamda da düzenlenmesi mümkün hale getirilmiş ve Gelir İdaresi Başkanlığının kontrolünde doğrudan Gelir İdaresi Başkanlığının sistemi üzerinden veya yetki almış entegratörler aracılığıyla elektronik fatura düzenlenebilir hale gelmiştir. 6102 sayılı TTK'nın 21. maddesi gereğince borçlu 8 gün içerisinde faturanın içeriği hakkında bir itirazda bulunmamışsa bu içeriği kabul etmiş sayılacaktır. Bu durumda ilk haczin dayandığı takip talep veya dava tarihinden önce kesinleşmiş e-faturaya dayalı alacakların İİK 100/3 gereğince hacze iştirak edip

edemeyeceği tartışma konusu yapılabilecektir. Bu tip alacaklara karşı yapılabilecek itirazlar e-faturanın elektronik imza kullanılmadan düzenlenmesi (e-fatura Gelir İdaresi Başkanlığının vermiş olduğu şifreler kullanılarak düzenlenmektedir) ve borçlunun imzasını taşımadığı yönünde olabilir.

6102 sayılı TTK'nın 1525. maddesi gereğince taraflar açıkça anlaşmaları halinde ihbarları, ihtarları, itirazları ve benzeri beyanları; fatura, teyit mektubu, iştirak taahhütnamesi, toplantı çağrıları ve bu hüküm uyarınca yapılan elektronik gönderme ve elektronik saklama sözleşmesini, elektronik ortamda düzenleyebileceklerdir. 1525/2. maddesine dayanarak hazırlanan Kayıtlı Elektronik Posta Sistemine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik kapsamında, kayıtlı elektronik posta sistemi üzerinden elektronik imza kullanılarak gönderilen açık borç ikrarlarını da tarih ve imzası tasdik edilmiş senet olarak görmek gerekmektedir.

Hacze iştirak edebilecek diğer alacaklılar ise ilk hacze dayanak takip talebi veya dava tarihinden önceki tarihli resmi dairelerin veya yetkili makamların yetkileri dahilinde ve usulüne göre verdikleri makbuz veya belgeye dayanan alacaklardır. Bu tip alacaklara en tipik olarak 1136 sayılı Avukatlık Kanununun 35/A maddesi gereğince düzenlenen uzlaşma tutanakları ile 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanununun 18. maddesi gereğince düzenlenen anlaşma tutanaklarında belirtilen alacaklar örnek olarak verilebilir. Gerek uzlaşma tutanakları (1136/35-A) gerek anlaşma tutanakları (6325/18) gerekse noterlerce düzenlenmiş para borcunun ikrarını içeren senetler (2004/38) ilam niteliğinde sayılsa da İİK 100/2 maddesinde belirtilen ilamlar dava üzerine alınan ilamlarla sınırlı tutulmuştur. Ancak bunlar 100/3 ve 100/4 maddesi hükümleri çerçevesinde yine hacze iştirak edebileceklerdir.

Hacze iştirak ilk haciz ile sınırlı tutulmuştur. Buradaki ilk haczi, alacağını henüz tahsil etmemiş ve devam eden birinci sıradaki haciz olarak anlamak gerekir. Birinci sıradaki haciz herhangi bir sebep ile düştüğünde takip eden derecedeki haciz ilk sıradaki haciz haline gelecek ve bu hacze de iştirak edilebilecektir. İlk hacze iştirak etmiş alacaklıların tamamı ödendikten sonra eğer bakiye bir tutar kalmış ise bu tutara diğer alacaklılar önceki derecede artacak bedeller bakımından hacze iştirak edebileceklerdir. Tüm alacaklıların alacağı karşılandıktan sonra kalan tutar ise borçluya iade edilecektir.

Hacze Rüçhanlı İştirak

Bazı kamu alacaklarının takibi 6183 sayılı AATUHK hükümlerine göre yapılmaktadır. Kamu alacakları hacze takipsiz iştirak edebilecek alacaklar arasında sayılmamıştır. 2004 sayılı İİK hükümleri çerçevesinde takibi yapılmayan kamu alacaklarının hacze iştirakini düzenleyen bir hüküm de İİK'da açıkça yer almamaktadır. Ancak kamu alacağı mahiyetinde olmakla birlikte 6183 sayılı AATUHK'ya göre takibi yapılamayan alacaklar bakımından İİK hükümleri çerçevesinde takip yapılabileceğinden hacze iştirak kuralları İİK hükümleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

6183 sayılı Kanunun 21. maddesinde kamu alacakları için haciz konulan malların daha önceden üçüncü şahıslar tarafından İİK hükümleri çerçevesinde haczedilmiş olması halinde kamu haczinin bu hacizlere iştirak edebileceği düzenlenmiştir. Kamu alacağından kaynaklanan hacizler, alacağın ne zaman kesinleştiğine bakılmaksızın hacze iştirak edebilecektir. Kanun koyucu İİK'da takip talep veya dava tarihini esas almasına karşın 6183 sayılı Kanunda ödeme emrinin düzenlenme tarihi gibi bir tarih belirlemesi yapılmamıştır. Dolayısıyla kamu alacakları bakımından iştirak için haciz yapabilmek koşullarının bulunması yeterli olacaktır. Alacaklı kamu idaresinin 6183 sayılı Kanunun 13. vd maddeleri gereğince yapılan ihtiyati hacizler de hacze iştirak edebilecektir. Kamu alacağı bakımından yapılan ihtiyati hacizler İİK'daki ihtiyati haczin kural ve kısıtlamalarına tabi değildir.

İİK hükümlerinden farklı olarak iştirak edilebilecek haczin ilk haciz olup olmadığı yönünde bir belirleme yapılmamıştır. Maddede iflas halinde kamu alacağı için İİK 206. maddesinde belirtilen sıra cetvelinin üçüncü sırasında imtiyazlı alacaklar arasında yer alacağı düzenlenmiş ise de hacze iştirak bakımından 206. maddedeki sıralar dikkate alınmayacaktır. İİK 207. maddesi gereğince sıra cetvelinde önceki sıradaki alacaklılar alacaklarının tamamını almadıkça takip eden sıralara pay verilemeyeceğinden, kamu alacağının sonradan hacze iştirak etmesi halinde kanun gereği yapılacak garameten paylaşımın mevcut sıralardaki ilk sıra ile birlikte yapılması gerekir. Yani eğer birinci sırada imtiyazlı alacaklılar varsa birinci sıra ile yoksa ilk olarak hangi sıra cetvelde yer almış ise o sırayla birlikte garameten paylaşım yapılacaktır.

Rüçhanlı Alacaklar

Rüçhanlı alacaklar sıra cetvelinde öncelikli olarak masraflardan sonra tahsil edilecek alacaklardır. İİK'nın 206. maddesinin birinci fıkrasında rehinli alacaklar ilk sırada yer almaktadır. Rehin tabiri İİK 23. madde gereğince ipotek ve taşınır rehni kavramına giren bütün taşınır ve taşınmaz rehinlerini içerir. Taşınmaz rehni 4721 sayılı Türk Medeni Kanununda düzenlenmiş olup 850. maddesi gereğince ancak ipotek, ipotekli borç senedi veya irat senedi şeklinde kurulabilecektir. İpoteğe konu olan taşınmazın borçlunun mülkiyetinde olması gerekmektedir. Malikin alacaklısı taşınmazın satışını istediğinde de malikin alacaklısı olmayan ancak rehin alacaklısının önceliği bulunacaktır. İpoteğin tesisi istisnai durumlar haricinde tapuya tescil ile mümkün olacaktır. Taşınmaz rehni ise zilyetliği devir zorunluluğu olan veya olmayan olarak iki türde karşımıza çıkabilir. TMK'nın 939. maddesi gereğince kural olarak rehne konu taşınmazın zilyetliğinin alacaklıya devri ile mümkündür. Diğer taraftan 940. maddede zilyetlik devredilmeden hayvanlar üzerinde özel sicile yazılmak suretiyle rehin kurulabileceği kabul edilmiştir. Yasal olarak tescile tabi olan mallar üzerinde de ilgili sicile yazılmak suretiyle rehin kurulabilecektir. 6750 sayılı Ticari İşlemlerde Taşınır Rehni Kanunu ile teslimsiz taşınır rehni kapsamı genişletilmiştir. Rehinli Taşınır Sicili Yönetmeliği kapsamında sicile kaydedilen rehinler de alacağı rüçhanlı hale getirecektir. Bir taşınır üzerinde, biri sicilli olmak üzere birden fazla rehin hakkının varlığı halinde rehinler arasında öncelik ilişkisini belirlerken hakların kuruluş tarihleri esas alınacaktır (Yıldız, 2022, s. s.155). Zilyetliği teslim suretiyle kurulan taşınır rehinlerinde zilyetliği teslim iradesinin rehin amacıyla ortaya konulduğunun ispat yükü ilgili taraflara ait olacaktır.

Satılan malın ithalinden kaynaklanan gümrük vergisi ile malın aynından kaynaklanan vergi ve resimler ise rehinli alacaklardan sonra tahsil edilecek alacaklar olarak belirtilmiştir. 2018 yılında 7101 sayılı Kanunun 5. maddesi ile satılan malın aynından kaynaklanan vergilerin önceliği ile rehinli alacakların öncelik sırası değiştirilmiştir. Rüçhan hakkı tanınan resim ve vergilerin aynı zamanda 6183 sayılı Kanun kapsamında takibi yapılan kamu alacakları olması sebebiyle 6183 sayılı Kanunun 21. maddesinde de rehinli alacaklardan sonra geleceğine dair 7101 sayılı Kanunun 47. maddesi ile benzer düzenleme yapılmıştır. Yurt dışında imal edilmiş bir malın Türkiye'de serbest dolaşıma girebilmesi için kanunlarda öngörülen gümrük yükümlülüklerinin ödenmiş olması gerekmektedir. Gümrük Kanununun 3. maddesi gereğince "gümrük yükümlülüğü" deyimini, yükümlünün gümrük vergilerini ödemesi zorunluluğunu, "gümrük vergileri" deyimini ise ilgili mevzuat uyarınca eşyaya uygulanan ithalat vergilerinin ya da ihracat vergilerinin tümünü ifade eder. İthalde alınan katma değer vergisi 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununda düzenlenmiş olmasına karşın, ithalat esnasında ödenmesi gerektiğinden gümrük vergisi niteliğindedir. Malın aynından kaynaklanan vergiler ise mala sahip olma, malı elinde bulundurma veya kullanıma uygun hale gelmesi için ödenmesi gereken vergilerdir. Motorlu taşıtlar üzerinden 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu uyarınca alınan motorlu taşıtlar vergisi, taşınmazlar üzerinden 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu

uyarınca alınan arazi, bina ve değerli konut vergileri malın aynından kaynaklanan vergilere örnek olarak verilebilir.

1136 sayılı Avukatlık Kanununun 166. maddesinde özel bir rüçhan hali düzenlenmiştir. Buna göre avukatın müvekkili ile yaptığı sözleşme ile kararlaştırılan ve hakim tarafından takdir olunan vekalet ücreti alacaklarının tahsili bakımından avukatın kendi çalışması sonucunda müvekkilin muhafaza ettiği veya kazandığı mallar ve davadaki diğer taraftan ilam gereğince tahsil edilecek para yahut alınacak mallar üzerinde diğer tüm alacaklılara nazaran rüçhan hakkına sahiptir. Borçlunun iflas etmesi halinde ise avukatlık ücretinden kaynaklanan İİK'nın 206. maddesinin birinci fıkrasında sayılan rehinli alacaklar ile eşyanın ithalinden veya aynından kaynaklanan vergi ve resimlerden sonra ancak tüm sıra cetvelinde yer alan birinci sıradan önce gelecektir. İflas hali dışında ise koşulları sağlayan avukatın ücret alacağı rehinli alacaklardan da önce gelecektir.

İmtiyazlı Alacakların Hacze İştiraki

2004 sayılı İİK'nın 138. Maddesine göre haczedilmiş malların tamamıyla satıldıktan sonra bedelleri ilgililerine hisselerine göre paylaşılacaktır. Hisselerine göre paylaşırma 6183 sayılı Kanunun 21. maddesinde garameten paylaşım İİK'nın 207. maddesinde alacaklar arasında müsavi hak olarak tanımlanmıştır. İİK'nın 140. maddesinde sıra cetveline ilişkin olarak alacakların 206. madde gereğince sıralanacağı belirtilmiştir. 206. maddede belirtilen ilk üç sıra imtiyazlı alacakları ifade etmektedir. Kanun koyucu imtiyazlı alacakların hacze iştirakine ilişkin açık bir düzenleme yapmamıştır. 206. madde kapsamında belirtilen imtiyazlı alacakların bazıları için 101. maddede hacze takip yapmaksızın iştirak edebileceği düzenlenmiştir. 206. madde kapsamında sıra cetveli oluşturulurken rüçhanlı alacaklardan sonra gelmek üzere sadece hacze iştirak etme hakkı bulunan alacaklılar arasında sıra cetveli oluşturulacak ve ilk haczi yapan özel bir önceliğe sahip olmaksızın bu sıra cetvelinde yer alacaktır. İlk haczin yapılmış olması alacaklısına ilk sıradaki ile hisseleri oranında paylaşma hakkı vermeyecektir (Deynekli, 2008, s. s.49). 207. madde gereğince ilk hacizden önceki sıraya yerleşenler alacaklarını aldıktan sonra ilk haczi yapan eğer bakiye ilgili sıradaki tüm borçları karşılamaya yetmez ise bu sıradaki diğer alacaklarla hisseleri oranında paylaşımına tabi olacaktır.

Sıra Cetvelinin Oluşturulması

Gerek hacizde gerekse iflasta sıra cetvelinin oluşturulması 206. maddedeki sıraya tabi tutulmuştur. Her ne kadar sıra cetvelinin oluşturulmasında 206. madde uygulanırsa da iflas durumunda hacze iştirak kuralları işletilmeyeceğinden farklılık ortaya çıkmaktadır. Örneğin 6183 sayılı Kanunun 21. maddesiyle kamu alacaklarına tanınan rüçhan hakkının kullanılmasında genel olarak hacze iştirak ederek garameten bir paylaşım öngörülmüşken hacze iştirak için haczin ilk haciz olup olmadığı önemsenmemiştir. Buna karşın iflas durumunda ise kamu alacakları İİK'nın 206. maddesinde belirtilen üçüncü sıra alacaklıları arasında sayılmıştır. Bu yolla kamu alacakları iflas durumunda birinci ve ikinci sırada yer alan imtiyazlı alacaklardan sonra pay almak üzere üçüncü sırada konumlandırılmıştır. Avukatlık Kanununun 166. maddesinde belirtilen rüçhanlı avukatlık ücreti de iflas halinde İİK'nın 206. maddesinin birinci fıkrasında belirtilen rehinli alacaklar ile satılan malın ithalinde ödenmesi gereken gümrük vergisi ile aynından kaynaklanan vergi ve resimlerden sonra olacak şekilde konumlandırılmıştır. Rüçhanlı alacaklar öncelikli olarak sıralandıktan sonra bunlar sırayla alacaklarının tamamını alacaklardır. İlk haciz ve ilk hacze iştirak etme hakkı olan takipli veya takipsiz hacze iştirak eden alacaklılar arasında 206. maddede belirtilen sıralarda yer alacak şekilde birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sıralar oluşturulur. İlgili sırada yer alma bakımından ilk haczin hacze iştirak eden diğer alacaklara nazaran rüçhan hakkı yoktur. İlk haciz dayanağı alacağın imtiyaz durumuna göre sıra cetvelinde yerini alacaktır. Her sıradaki alacaklar kendi

aralarında garameten paylaşım yapacaklardır. Bir önceki sıra tüm alacağını almadan diğer sıradaki alacaklar hacze iştirak etmiş olsa bile pay alamayacaklardır. İlk hacze iştirak etmiş alacakların tamamı ödendikten sonra derecedeki hacze iştirak etmiş alacaklar sırası ile alacağının tamamını almak suretiyle satış bedelinden paylarını alacaklardır. Tüm alacaklılar alacaklarını tahsil ettikten sonra kalan bir bedel var ise bakiye borçluya iade edilecektir.

Tablo 1: Hacizde Sıra Cetveli

Sıra	Alacak Türü	Pay	Dayanak
1	Satış masrafları	Tamamı	2004/138
2	Avukatlık ücreti	Tamamı	1136/166
3	Rehinli alacak	Tamamı	2004/206
4	Malın ithal veya aynından kaynaklanan vergi, resim	Tamamı	2004/206
5	Birinci sıra imtiyazlı alacaklar ve kamu alacakları	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-207 6183/21
6	İkinci sıra imtiyazlı alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-208
7	Üçüncü sıra imtiyazlı alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-209
8	Hacze iştirak etmiş diğer alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-210
9	Takip eden derecedeki alacaklılar	Tamamı	2004/100
10	Borçlu	Kalan	

Tablo 2 : İflasta Sıra Cetveli

Sıra	İflas	Pay	Dayanak
1	Satış masrafları	Tamamı	2004/138
2	Rehinli alacak	Tamamı	2004/206
3	Malın ithal veya aynından kaynaklanan vergi, resim	Tamamı	2004/206
4	Avukatlık ücreti	Tamamı	1136/166
5	Birinci sıra imtiyazlı alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/206-207
6	İkinci sıra imtiyazlı alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/206-207
7	Üçüncü sıra imtiyazlı alacaklar ve kamu alacakları	Kendi aralarında garameten	2004/206-207 6183/21
8	Diğer alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/206-207
9	Borçlu	Kalan	

İlk Haczin Kamu Alacağına Dayanması Halinde Hacze İştirak

6183 sayılı AATUHK'nın 21. maddesindeki iştirak kamu alacağının üçüncü şahıslar tarafından yapılan hacizlere iştirakini düzenlerken, ilk haczin kamu alacağı olması halinde üçüncü şahıslar tarafından konulan haczin iştirakine izin verilmemiştir. 6183 sayılı AATUHK'nın 69. maddesinde kamu haczine iştirak sadece diğer kamu idarelerinin haczi ile sınırlı tutulmuştur. Kamu idareleri arasında hacze iştirak için öncelikle ilk haczin kamu alacağından dolayı konulmuş olması gerekir (Küçük, 2022, s. s. 93). Diğer kamu idarelerinin hacze iştirakinin hacedilen malların herhangi birinin paraya çevrildiği ana kadar yapılması gerekmektedir. İştirak edilmek istenen hacze konu mallardan herhangi biri paraya çevrilmişse artık o hacze iştirak edilemez (Candan, 2007, s. s. 391). Diğer bir şart ise hacze iştirak

edebilecek alacakların iştirak edilecek haczin haciz tarihinden önce tahakkuk etmiş olması gerekmektedir.

Kamu hazine iştirak halinde paranın paylaşılması bakımından garameten paylaşım usulü benimsenmemiştir. Kamu idareleri arasında garameten paylaşırma olmasa da, sonraki sıralarda yer alan kamu idarelerin haczinin ilk sıradaki kamu idaresinin hazine iştirak etmesi, onun bulunduğu sıraya katılıp onun ardında yer alması durumu vardır (Üstün, Kamu İdareleri Tarafından Konulan Hacizler Arasında Öncelik (Kamu İdareleri Arasında Hacze İştirak), 2015, s. s. 67). 6183 sayılı Kanunun 74. maddesi gereğince haczedilen malların satışından elde edilen bedelden, takip masrafları ve takip edilen amme alacağı düşüldükten sonra geriye kalan kısım borçlunun ödeme zamanı veya istenebilecek duruma gelmiş borçlarına mahsup edilecektir. İlk haczi koyan kamu idaresinin alacağının tamamı ödendikten sonra kalan kısım hacze iştirak tarihi sırasına göre bu kurumların alacakları mahsup edilmek üzere hacze iştirak eden dairelere ödenecektir. İlk haczi koyan idarenin sadece hacze konu alacağı değil paylaşırma yapıncaya kadar vadesi gelmiş veya tahakkuk etmiş tüm alacakları ilk sırada tahsil edilecek alacaklardandır. 74. maddede artan kısmın hacze iştirak etmiş başka dairelerin alacakları ayrıldıktan sonra kalan kısmının borçluya verileceği düzenlenmiştir. 74. maddede hacze iştirak etmiş alacaklıların alacak miktarı konusunda bir sınır belirlenmemiş olsa da hacze iştirak edecek kamu alacaklarının sınırları 69. maddede açıkça belirlenmiştir. Bu nedenle iştirak eden idarelerin alacağı bakımından dikkate alınacak tutar sadece hacze iştirak için bildirilen alacakları ile sınırlıdır.

Zamanında ödenmeyen kamu alacakları için cebren tahsil hükümleri uygulanacaktır. Kural olarak ödeme süresi geçmeyen alacaklar bakımından ise cebri tahsil işlemlerinin yapılmaması gerekir. Bunun istisnası 6183 sayılı Kanunun 13. maddesindeki ihtiyati haciz uygulamalarıdır. Cebren tahsil ve şekilleri 54. maddede teminatın paraya çevrilmesi, kefilin takibi, malların haczedilerek paraya çevrilmesi ve borçlunun iflasının istenmesi olarak belirtilmiştir.

6183 sayılı Kanun kapsamında haciz konulan mallar üzerinde alacaklı kamu idaresinin izni alınmadan borçlu herhangi bir şekilde hacizli mallar üzerinde 73. madde gereğince tasarruf edemez. Tasarruf engeli malın üçüncü şahıslara devri ve üzerinde aynı veya şahsi haklar tesis edilmesi dahil her türlü tasarrufu kapsamaktadır. Haczi koyan tahsil dairesi buna aykırı hareketin cezası mucip olduğunu borçluya ihtar edecektir. Kamu borçlusunun borcunu tahsil etmek için kullanılabilir mallarının azaltılması veya yok edilmesi suç olarak düzenlenmiştir (Başbüyük, 2014, s. s. 73). 73. madde gereğince borçluya yapılacak ihtarında belirtilen ceza 110. maddede yer alan kamu alacağının tahsiline engel olma suçunun cezasıdır.

Kamu Haczi

55. madde gereğince cebren tahsil işlemine başlanabilmesi için öncelikle borçluya ödeme emri tebliğ edilmesi ve borcun 15 gün içerisinde ödenmemesi halinde cebri tahsil işlemlerine başlanacağı bildirilmiş olması gerekir. Verilen süre sonunda ödeme yapmayan borçlunun, mal bildiriminde gösterilen veya tahsil dairesince tespit edilen borçlu veya üçüncü şahıslar elindeki menkul malları ile gayrimenkullerinden, alacak ve haklarından amme alacağına yetecek miktarı tahsil dairesince 62. maddeye göre haczedilebilecektir.

Teminatın Haciz

Kamu alacakları çoğunlukla borçlusuna doğrudan mal veya hizmet sunumu şeklinde fayda sağlamayan tek taraflı sürekli yükümlülüklerden oluşmaktadır. Kamu gelirlerinin sürdürülebilir bir şekilde tahakkuk ve tahsil edilebilmesi için yükümlülerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri ve kamu alacağını doğuran işlemleri gerçekleştirebilmeleri gerekir. Diğer

tarafından Anayasamızın 73. maddesinde vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacı olarak belirlenmekle beraber 5. maddede kişilerin ve toplumun refahını sağlamak amacıyla ekonomik ve sosyal engelleri kaldırma devletin görevleri arasında sayılmıştır. 6183 sayılı Kanunun 62. maddesinde tahsil daireleri alacaklı kamu idaresi ile borçlunun menfaatlerini mümkün olduğu kadar koruma yükümlülüğü getirilmiştir. Kamu alacaklarının tahsilinde sadece alacağın tahsili değil, aynı zamanda çoğunlukla vergi veya benzeri mali yükümlülük nedeniyle borçlanan mükellefin işine de devam edebilmesine öncelik tanınmaktadır. Kamu borçlusuna gösterilebilecek toleransa da yine kanunlarda yer verilmiştir. Borcunu ödeyemeyen kamu borçluları için yapılandırma düzenlemeleri bu yaklaşımın bir tezahürüdür. Diğer taraftan borçlunun borcunu makul bir şekilde ödeyebilmesi ve faaliyetinde devam edebilmesi diğer taraftan da kamu alacağının güvence altına alınabilmesi için teminat uygulaması bulunmaktadır. 6183 sayılı Kanunun 10. maddesinde teminat olarak kabul edilebilecek değerler arasında borçlunun veya borçlu lehine üçüncü şahıslar tarafından gösterilen ve alacaklı kamu idaresince haciz varakası ile haczedilen menkul ve gayrimenkul mallar da yer almaktadır.

6183 sayılı Kanunun 56. maddesinde teminat gösterilmiş bulunan kamu alacağının vadesinde ödenmemesi halinde, borcun 15 gün içinde ödenmesi, aksi halde teminatın paraya çevrileceği veya diğer şekillerle cebren tahsile devam olunacağı borçluya bildirilmek zorundadır. Verilen süre içinde borç ödenmediği takdirde teminat paraya çevrilerek amme alacağı tahsil edilecektir. Teminatın nakde çevrilmesi İİK'nın 145. vd maddelerinde yer alan taşınır rehininin ve ipotekğin paraya çevirme prosedürüne benzemektedir.

6183 sayılı Kanundaki teminat kavramı kamu alacakları bakımından rehin niteliğindedir. Teminatın ne şekilde isteneceği ve süresi konusunda bir açıklama olmamakla beraber uygulamadan teminat yazıyla istenmektedir (Ay & Baran, 2014, s. s. 49). Gayrimenkullerin teminat olarak kabul edilmesi merasimi ipotekten farklı olarak haciz suretiyle tamamlanmaktadır. Borçlu tarafından kendi iradesine bağlı olarak gösterilen, borçlu veya üçüncü kişilere ait teminat olarak kabul edilebilecek aynı bir değer olan menkul ve gayrimenkuller, alacaklı tahsil dairesi tarafından haciz altına aldığı anda teminat gösterilmiş olmaktadır (Sarıcaoğlu, 2020, s. s. 883). Teminat amacıyla haczedilen mallar üzerinde Medeni Kanun hükümleri çerçevesinde borçlu rehin veya ipotek de tesis ettiremeyecektir. Belirli bir kamu alacağı için teminat alınmış olsa da teminatın paraya çevrilmesi yoluyla elde edilecek bedel teminat altına alınan kamu alacağına mahsup edildikten sonra kalan kısım öncelikle alacaklı kamu idaresinin vadesi gelmiş veya tahakkuk etmiş alacakları için ayrıldıktan sonra kalan kısım hacze iştirak edebilecek kamu idarelerine ödenecektir. Kanun koyucu üzerinde rehin veya ipotek bulunan malların teminat olarak alınmasında bir kısıtlama getirmemiştir. Mal üzerine teminat haczi uygulanması durumunda, tahsil dairesince teminatın nakde çevrilmesi sırasında teminat haczinden önceki hacizlere yine 6183 sayılı Kanunun 21. maddesi gereğince iştirak edilebilecektir. Oysa ki İİK hükümleri çerçevesinde rehinli alacakların kendinden önceki hacizlere iştirak hakları bulunmamaktadır.

İhtiyati Haciz

Belli şartların bulunması halinde alacaklı kamu idaresinin bulunduğu yerdeki en büyük memurun kararıyla haciz hükümlerine tabi olarak ihtiyati haciz uygulanabilmektedir. 2004 sayılı Kanunun 264. maddesinden farklı olarak ihtiyati haczin uygulanması için icrai hacze dönüşmesine gerek yoktur. İhtiyati haciz uygulanacak mal üzerinde daha önceden üçüncü kişilerin haczinin bulunmuş olması halinde kamu idaresinin 6183 sayılı Kanunun 21. maddesi gereğince hacze iştirak etmesinin önünde bir engel yoktur. Teminat verilmemesi nedeniyle tesis edilecek ihtiyati haciz tutarının, vergi aslı, gecikme faizi ile ceza tutarlarını karşılayacak değerde olması, ihtiyati haciz tutarının ilk hesaplamalara göre belirlenen kamu alacağı tutarını

aşmaması gerekir (Balcı, 2020, s. s. 182). Ancak hacze iştirak edebilecek alacakların paraya çevirme tarihine kadar vadesi gelmiş veya tahakkuk etmiş olması gerekmektedir. Kamu ihtiyati haczinin önce uygulanması halinde üçüncü şahıslar tarafından yapılacak hacizlerin ihtiyati hacze iştirak etme olanağı yoktur. İhtiyaten hacze konu mallar üzerinde üçüncü şahıslar tarafından da haciz konulması halinde bu malların üçüncü şahıslar tarafından satışının istenmesinin önünde de bir engel yoktur.

Rehinden Önceki Hacze İştirak

İİK'nın 268. maddesinde rehinden önce ihtiyati veya icrai haciz bulunması halinde kamu alacağı dahil hiçbir haczin rehinden önceki hacze iştirak edemeyeceği düzenlenmiştir. Bu düzenleme 4969 sayılı Kanununun 64. maddesiyle rehinin tesisinden sonra haciz konulması hâlinde, konulan haczin rehini aşarak rehinin önündeki hacze veya ihtiyatî hacze iştirak edemeyeceği esası getirilerek, tapu siciline güven ve aleniyet ilkesine uyum sağlanması amacıyla getirilmiştir. Bu sınırlama tüm kamu alacakları için geçerli olmak üzere getirilmiş olmakla birlikte 5479 sayılı Kanununun 4. maddesiyle amme alacaklarına tanınan rüçhan hakkının genel bütçe vergi gelirleri açısından korunması amacıyla genel bütçeye gelir kaydedilen vergi, resim, harç ile vergi cezaları ve bunlara bağlı zam ve faizler için tatbik edilen hacizler bakımından istisna edilmiştir. Dolayısıyla rehinden önce bir haciz varsa genel bütçeye tabi olan vergi, resim ve harçlar bakımından rehinli alacakların önceliği tanınmış olmakla birlikte ilk hacze iştirak etme suretiyle rehinli alacağın da önüne geçilebilmektedir.

Kamu Alacağı

Hacze iştirakle ilgili sıra cetvelinin oluşturulabilmesi bakımından kamu alacaklarının tanım ve tasnifi önemli olacaktır. Kamu alacağı kavramı geniş anlamda kamusal mal ve hizmetlerin sunumu karşılığında bu kanunla belirlenen yükümlülerin ödemesi gereken bedeller olarak karşımıza çıkabilir. Kamu hizmeti doğrudan devlet tarafından verilebileceği gibi kuruluş kanunlarıyla kamu hizmeti vermekle görevlendirilen kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıyla sosyal güvenlik kurumları tarafından da verilebilmektedir. Ancak 6183 sayılı Kanunda kamunun tüm alacakları değil, belirli alacakları kapsam içerisine alınmıştır.

6183 sayılı Kanununun 1. maddesinde kapsam hem alacaklı kamu idaresi yönünden hem de kamu alacağı türü yönünden sınırlandırılmıştır. Buna göre devlete, il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim, harç, ceza tahkik ve takiplerine ait muhakeme masrafı, vergi cezası, para cezası gibi asli, gecikme zammı, faiz gibi fer'i amme alacakları bu kapsam dahilinde olacaktır. Diğer taraftan bu idarelerin kamu hizmet uygulamalarından kaynaklanan diğer alacakları ile kanun kapsamında yer alan alacakların takip masrafları hakkında bu kanun hükümleri uygulanacaktır. Dolayısıyla devlet, il özel idareleri ve belediyelerin gözetim ve denetimi altında yapılan faaliyetler kapsamında sunulan kamu hizmetlerinin uygulanmasından doğan alacaklar AATUHK kapsamında kamu alacağı sayılacaktır (Üstün, 2013, s. s. 43).

Devlet, il özel idareleri ve belediyelerin sözleşmeden, haksız fiil ve haksız iktisaptan doğan alacakları ise kanun kapsamında yer almayacaktır. Örneğin Devlet İhale Kanunu kapsamında satış, kira veya ecrimisil bedelleri, Kamu Sözleşmeleri Kanunu kapsamında satın alınan mal veya hizmetlere ilişkin sözleşme koşulları çerçevesinde cezai şartlar, imtiyaz sözleşmeleri kapsamında kamuya ödenecek bedeller de kamuya ait alacaklar olmasına karşın, 6183 sayılı Kanun hükümleri uygulanmayacaktır. Kamu alacaklarının ayrıştırılmasında doğuş sebepleri dışındaki temel fark rızaen ödenmedikleri takdirde takibinde uygulanacak cebri icraya ilişkin kanunların farklı olmasıdır (Şenyüz, 2018, s. s. 893). 6183 sayılı Kanun kapsamda yer almayan kamuya ait diğer alacakların takibi genel hükümlere göre yapılacaktır.

Devlet kavramı 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun I sayılı Cetvelde belirtilen genel bütçe kapsamındaki kamu idarelerini, II sayılı Cetvelde yer alan özel bütçeli idareleri, III sayılı Cetvelde düzenlenen düzenleyici ve denetleyici kurumları ve IV sayılı Cetvelde düzenlenen sosyal güvenlik kurumlarını kapsamaktadır. Ancak sosyal güvenlik kurumlarının üyelerinden aldığı bedeller parafiskal gelir olduğundan kanun kapsamında yer almayacaktır. Ancak 5510 sayılı Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kendine özgü cebri tahsil hükümleri içermekle birlikte 88. maddesi ile 6183 sayılı Kanunun gecikme zammını düzenleyen 51. maddesi, tahsil zamanlaşımını düzenleyen 102. maddesi ve tahsil imkansızlığı sebebiyle terkinin düzenleyen 106. maddesi hükümleri hariç olmak üzere SGK'nın süresinde ödenmeyen prim ve diğer alacaklarının tahsili için de uygulanacaktır.

İİK'nın 268. maddesi gereğince rehinden önce hacze iştirak yasağının istisnası olan genel bütçeye gelir kaydedilen vergi, resim, harç ile vergi cezaları ve bunlara bağlı zam ve faiz şeklindeki kamu alacaklarının tespiti bakımından bütçenin B Cetveline bakmak gerekmektedir. Buna göre gelir vergisi, kurumlar vergisi, veraset ve intikal vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, değerli konut vergisi, katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, banka ve sigorta muameleleri vergisi, şans oyunları vergisi, özel iletişim vergisi, dijital hizmet vergisi, konaklama vergisi, gümrük vergileri, damga vergisi, yargı harçları, noter harçları, vergi yargısı harçları, tapu sicil harçları, pasaport ve konsolosluk harçları, gemi ve liman harçları, imtiyazname, ruhsatname ve diploma harçları, trafik harçları, diğer harçlar, tahsiline devam edilen eski vergiler, rehinli alacaktan önceki hacze iştirak edebilecek alacaklardır.

Haczedilen malın ithalinde ödenen gümrük vergisi ile aynından kaynaklanan vergi ve resimlerin rüçhan hakkı bulunduğundan, hacze iştirak etmeden ilk haczin önüne geçecek kamu alacaklarıdır. Bu alacaklar belediyelere ait emlak vergisi, genel bütçe geliri olan motorlu taşıtlar vergisi, değerli konut vergisi ve gümrük vergileridir. Ancak bu vergilerin rüçhanlı olabilmesi için haczedilen malla bağlantılı olması gerekmektedir. Haczedilen malla ilgisi olmayan bu tip kamu alacakları diğer kamu alacakları ile beraber değerlendirilecektir. Bu alacaklar rehinden sonra gelmek üzere rüçhanlı olsa da eğer rehinden önce bir haciz var ise bu hacze belediyelere ait olan emlak vergisi haricinde, diğer vergilerin genel bütçe geliri olması sebebiyle rehinin önüne geçebilecektir.

Sıra Cetvelinin Oluşturulması

Kamu alacaklarının bulunması halinde sıra cetvelinin oluşturulması kamu alacağının türüne göre de değişim gösterebilmektedir. İİK'nın 268. maddesinde rehinli alacaklardan önceki hacze iştirak yasağı bulunmasına karşın genel bütçe gelirleri arasında yer alan vergi, resim ve harçlar ile bunlara bağlı vergi ziyai cezası, zam ve faizleri gibi ferileri bu yasaklamanın istisnası olarak hacze iştirak edilebilmektedir.

İlk Haczin Kamu Haczi Olması Halinde Sıra Cetvelinin Oluşturulması

İlk haczin kamu haczi olması halinde üçüncü şahıslar tarafından konulan hacizlerin ilk hacze iştirak etme olanağı olmamakla beraber rehinli alacaklar ile malın aynından veya ithalinden kaynaklanan vergi ve resimler rüçhanlı olacaktır. Diğer taraftan haczedilen mal ile ilgili olarak Avukatlık Kanununun 166. maddesinden kaynaklanan avukatlık ücretinin de tüm alacaklara öncelik hakkı bulunmaktadır. 6183 sayılı Kanunun 74. maddesi gereğince öncelikle takip ve satış masraflarının mahsup edilmesinden sonra kalan tutar paylaşımına tabi olacaktır. Kamu alacaklarına iştirak eden diğer kamu idarelerinin alacakları ödendikten sonra kalan tutarın borçluya iade edileceği hükmüne yer verilmiş olsa da kalan bakiye için İİK hükümlerinin öncelikli olarak uygulanması gerekmektedir. Ancak haczedilen mal paraya çevrilmiş olduğundan İİK hükümleri çerçevesinde hacze iştirak hükümleri uygulanamayacaktır. Diğer taraftan 6183 sayılı Kanunun 47. maddesi gereğince satış bedeli cebren tahsil olunan para

olduğundan aynı idareye bağlı diğer tahsil dairelerinin takip konusu alacaklarına mahsup edilecektir. İflas halinde tüm kamu alacakları İİK 206. maddesinde belirtilen üçüncü sıradaki imtiyazlı alacaklarla beraber değerlendirileceğinden ilk haczin kamu haczi olması sıra cetvelini değiştirmeyecektir. İkinci haczin üçüncü şahıslara ait olması halinde iştirak tablosu aşağıdaki gibi olacaktır.

Tablo 3: İlk Haczin Kamu Haczi Olması Halinde Sıra Cetveli

Sıra	Haciz	Pay	Dayanak
1	Satış masrafları	Tamamı	6183/74
2	Avukatlık ücreti	Tamamı	1136/166
3	Rehinli alacak	Tamamı	6183/21
4	Malın ithal veya aynından kaynaklanan vergi, resim	Tamamı	6183/21
5	İlk haczi koyan idarenin paraya çevirme tarihi itibarıyla vadesi gelen ve tahakkuk etmiş alacakları	Tamamı	6183/74
6	Diğer idarenin hacze iştirak etmiş alacakları hacze iştirak tarihi sırasıyla	Tamamı	6183/74
7	Aynı idarenin takibe iştirak etmiş diğer alacaklı tahsil dairesinin alacakları	Tamamı	6183/47
8	Takip eden derecedeki alacaklar	Tamamı	2004/100
9	Borçlu	Kalan	6183/74

Rehinli Alacaktan Önce Üçüncü Şahsın Haczinin Bulunması Halinde Sıra Cetvelinin Oluşturulması

Rehinli alacaktan önce haczin bulunması halinde rehinli alacağı korumak bakımından İİK 268. madde gereğince hacze iştirak yasaklanmıştır. Ancak bu yasağın sadece hacze iştirak eden alacaklar bakımından geçerli olduğu, rüçhanlı alacakları ise kısıtlamadığı açıktır. Haczedilen malın ithali veya aynından kaynaklanan vergi ve resimler kural olarak rehinli alacaklardan sonra kabul edilse de bunlardan genel bütçe kapsamında yer alan vergi ve resimler 6183 sayılı Kanunun 21. maddesi gereğince istisna hükümlerinden faydalanarak iştirak suretiyle rehinli alacağın önüne geçebilecektir. İlk haczin kamu haczi olması halinde borçlunun, idarenin izni olmaksızın rehin tesis ettirme olanağı yoktur. Bu nedenle rehinden önceki haczin kamu alacağından kaynaklanan haciz olma ihtimali olmadığından İİK 268. madde koşulları da uygulanmayacaktır. Rehinden önce birden fazla haciz olması halinde rehinden önceki hacizlerin iştiraki İİK hükümleri dikkate alınarak sıra cetveline konu edilecek, rehinden sonraki hacizler bakımından sıra cetveli kuralları ayrıca dikkate alınacaktır. Kamu alacaklarının 21. madde kapsamında iştiraki ilk sıradaki hacze olacağından, rehinden önce ancak ilk hacizden sonraki üçüncü şahıslara ait hacizlerin ilk sıradaki hacze kamu alacaklarıyla beraber iştirak edebilmesi için hacze iştirak edebilecek alacaklardan olması gerekmektedir. Rehinden önce üçüncü şahıslara ait haciz bulunması halinde sıra cetveli aşağıdaki gibi oluşacaktır.

Tablo 4 : Rehinden Önce Üçüncü Şahıslara Ait Haciz Bulunması Halinde Sıra Cetveli

Sıra	Haciz	Pay	Dayanak
1	Satış masrafları	Tamamı	2004/138
2	Avukatlık ücreti	Tamamı	1136/166
3	Rehinden önceki birinci sıra imtiyazlı alacaklar ve genel bütçe geliri vergi, resim ve harçlardan kaynaklı kamu alacağı	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-207 6183/21
4	Rehinden önceki ikinci sıra imtiyazlı alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-208
5	Rehinden önceki üçüncü sıra imtiyazlı alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-209

6	Rehinden önceki hacze iştirak etmiş diğer alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-210
7	Rehinden önceki ilk hacze iştirak edemeyen takip eden derecedeki alacaklılar	Tamamı	2004/100
8	Rehinli alacak	Tamamı	6183/21
9	Malın ithal veya aynından kaynaklanan genel bütçe geliri dışındaki vergi, resim	Tamamı	6183/21
10	Rehinden sonraki birinci sıra imtiyazlı alacaklar ve rehinden önceki hacizlere iştirak edemeyen kamu alacakları	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-207 6183/21
11	İkinci sıra imtiyazlı alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-208
12	Üçüncü sıra imtiyazlı alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-209
13	Hacze iştirak etmiş diğer alacaklar	Kendi aralarında garameten	2004/140-206-210
14	Takip eden derecedeki alacaklılar	Tamamı	2004/100
15	Borçlu	Kalan	

Sonuç

Borçlunun hem özel hem de kamu borçlarının bulunması sonucunda malvarlığı üzerinde alacaklılar haciz uygulayarak haczedilen malı paraya çevirmek suretiyle alacaklarına kavuşmaya çalışmaktadırlar. Borçlunun malvarlığının paraya çevrilmesi sonucunda elde edilen tutarın tüm alacaklıların alacaklarını karşılamaması halinde satış bedelinin paylaşılmasında 6183 sayılı AATUHK ile 2004 sayılı İİK hükümlerinin birlikte uygulanması gerekmektedir. Diğer taraftan 1136 sayılı Avukatlık Kanunu gibi özel kanunlarda yer alan ve ilgili alacağa rüçhan hakkı veren alacaklar da dikkate alınmak durumundadır. 6183 sayılı Kanunda iflas haline ilişkin özel bir düzenleme yapmak yerine 100. maddesi ile İİK'nın iflasa ilişkin hükümlerine yollama yapıldığından, iflas durumunda sıra cetveli oluşturmasında fazlaca sorun yaşanmamaktadır. Hacze iştirak halinde kamu alacaklarının ilk hacze iştirak ederek 206. maddenin birinci sırasındaki imtiyazlı alacaklarla garameten paylaşım yapılması, kamu alacaklarının miktarının özellikle Vergi Usul Kanununun 359. maddesindeki fiiller nedeniyle VUK 344. maddesine göre üç kat vergi ziyai cezası ile tarhiyat yapılması, bu alacaklarla ilgili olarak 6183 sayılı Kanunun 13. maddesi gereğince ihtiyati haciz yapılabilecek olması, kamu alacağının yüksek tutarlarla hacze iştirakini sağlamaktadır. Bu durum ilk haczi yapandan önce İİK'nın 206. maddesine göre sıra cetvelinde önceki sıraya başka imtiyazlı alacakların yerleşmesi halinde hiç pay alamama riskini de beraberinde getirmektedir. 6183 sayılı Kanunun menkul ve gayrimenkullere ilişkin teminat işlemlerini haciz varakası ile haciz hükümlerine göre haczetmesi nedeniyle kamu alacaklarına özel rehinli bir alacak türü oluşmaktadır. Kamu alacağı nedeniyle gerek ihtiyati haciz gerek teminaten haciz gerekse de icrai haciz olsun ilk sırada olması halinde sadece diğer kamu alacaklarına iştirak hakkı tanınmış olmakla birlikte haczedilen malların paraya çevrilmesi halinde ilk hacze sahip kamu idaresi sadece haciz koyduğu alacakları değil, paraya çevirme tarihinde vadesi gelmiş veya tahakkuk etmiş tüm alacaklarını öncelikle tahsil edecektir. Kamu haczine iştirak edebilecek olan diğer kamu alacakları ise artan paradan garameten değil, hacze iştirak tarihi sırası dikkate alınarak sırası ile para yettiği ölçüde alacaklarının tamamını alacaklardır. İlk haczin üçüncü şahıslara ait haciz olması diğer bir ifadeyle İİK hükümleri çerçevesinde yapılan takibe dayanması halinde de kamu alacakları hacze iştirak edeceklerdir. Bu durumda kamu alacaklarının hacze iştirak tarihlerinin paylaşımında bir önemi olmayacak, hangi idareye ait olduğuna bakılmaksızın garameten pay alacaklardır.

Rehinli alacaklıların alacaklarını korumak bakımından gerek İİK'da gerekse AATUHK'da haczedilen malın ithalinden veya aynından kaynaklanan vergi ve resimlere dahi öncelik sağlanmış olmasına karşın rehinden önce üçüncü şahıslara ait hacizlerin bulunması durumunda genel bütçeye tabi vergi, resim ve harçlar ile bunlara bağlı vergi cezaları, zam ve faizleri gibi ferileri İİK'nın 268. maddesindeki rehinden önceki iştirak yasağına karşın istisnai olarak 6183 sayılı Kanununun 21. maddesi gereğince iştirak edebilecektir. Rehinden önce birden fazla haczin olması, hacze dayanak alacaklar arasında imtiyazlı alacakların da bulunması sadece rehinli alacakların değil, rehinden önceki ilk haczin bile herhangi bir pay almaması sonucunu getirebilecektir. Bir mal üzerine kamu haczinin uygulanmasından sonra üçüncü şahıslar tarafından haciz uygulanmasının önünde bir engel bulunmamaktadır. 6183 sayılı Kanununun 69. maddesinde kamu haczine iştirak diğer kamu alacaklarıyla sınırlı tutulmuş olmakla birlikte 74. maddedeki paranın paylaşımına ilişkin hükümlerde ilk haczi koyan kamu idaresinin alacağı ile hacze iştirak eden alacakların ödenmesinden sonra kalan bakiye için üçüncü şahısların hacze iştirak edebileceklerine ilişkin bir düzenlemeye yer vermek yerine borçluya iade edileceği düzenlenmiştir. Ancak söz konusu bedeli teşkil eden bakiye bedel haciz konulan malın satış bedeli olduğundan, bu mal üzerine konulan ancak kamu haczine iştirak edemeyen haczi İİK hükümleri çerçevesinde ilk haciz olarak kabul etmek gerekir. Malın paraya çevrilmesinden sonra kalan bakiye bedel paraya çevirme tarihinden sonra oluştuğundan hacze iştirak ancak İİK 100. maddesinin son fıkrası hükümleri çerçevesinde mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Adalet Bakanlığı. (2021, Eylül). *Adalet İstatistikleri 2020* (Cilt Yayın No: 15). Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü.
- Ay, H., & Baran, T. (2014). Kamu Alacaklarının Korunma Yöntemleri ve Bir Değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 21(21), 45-68. Temmuz 20, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21081/226976> adresinden alındı
- Başbüyük, İ. (2014). Kamu İcra Hukukunda Kamu Alacağının Tahsiline Etki Eden Suçlar (AATUHK m.110-114). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, 4613-4631. Temmuz 20, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfd/issue/46919/588618> adresinden alındı
- Balcı, M. (2020). *Teminat İsteme ve İhtiyati Haciz Uygulamalarında Yaşanan Hukuki Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.
- Candan, T. (2007). *Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Deynekli, A. (2008). Sıra Cetveli İle İlgili Sorunlar. *Bankacılar Dergisi* (67), 28-69. Temmuz 8, 2022 tarihinde https://www.tbb.org.tr/dosyalar/arastirma_ve_raporlar/sira_cetveli.pdf adresinden alındı
- Erdönmez, G. (2005). İcra ve İflas Kanunu'nda Yapılan Değişikliklerin Amme Alacaklarının Tahsiline Etkileri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* (57), 135-161. Temmuz 20, 2022 tarihinde <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2005-57-120> adresinden alındı
- Üstün, Ü. S. (2013). Kamu Alacaklarında Rüçhan Hakkı. Legal.
- Üstün, Ü. S. (2015). Kamu Alacaklarına İflasta Öncelik Tanınması. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(2), 7-19. Temmuz 18, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/suhfd/issue/26656/281311> adresinden alındı
- Üstün, Ü. S. (2015). Kamu İdareleri Tarafından Konulan Hacizler Arasında Öncelik (Kamu İdareleri Arasında Hacze İştirak). *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 53-69. Temmuz 20, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/suhfd/issue/26655/281296> adresinden alındı
- Küçük, A. T. (2022). 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'a Göre Hacze İştirak. *71(1)*, 65-104. Temmuz 19, 2022 tarihinde

- <https://doi.org/10.33629/auhfd.1062207> adresinden alındı
- Sarıcaoğlu, E. (2020). Kamu Alacağıının Korunmasına Yönelik Bir Önlem: 6183 Sayılı Kanuna Göre Teminat. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(2), 857-904. Temmuz 19, 2022 tarihinde <https://doi.org/10.33717/deuhfd.787686> adresinden alındı
- Şenyüz, D. (2018). İflasta Vergi Alacakları ve Sırası. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(4), 891-952. Temmuz 17, 2022 tarihinde <https://doi.org/10.33629/auhfd.528382> adresinden alındı
- Uyar, T. (2006). Hacze Adi (Takipli) Katılma (İİK m. 100). *TBB Dergisi*(66), 352-376. Temmuz 18, 2022 tarihinde <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2006-66-268> adresinden alındı
- Yıldız, K. (2022). Ticari İşlemlerde Taşınır Rehinleri Arasında Sıra. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71(1), 129-166. Temmuz 20, 2022 tarihinde <https://doi.org/10.33629/auhfd.1002931> adresinden alındı
- Yılmaz, E. (1973). Hacze Takipli Katılma (Hacze Adi İştirak). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30(1), 271-316. Temmuz 18, 2022 tarihinde https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000964 adresinden alındı
- Yılmaz, E. (1974). Hacze Takipsiz Katılma (Hacze İmtiyazlı İştirak). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 31(1), 361-394. Temmuz 18, 2022 tarihinde https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000946 adresinden alındı
-

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459